I.I. RUSSU

ETNOGENEZA ROMÂNILOR

Editura științifică și enciclopedică

www.dacoromanica.ro

Originar din Turda (n. 1911), Ion I. Russu și-a făcut studiile liceale în acest oraș, cele universitare la Cluj: filologie clasică, istorie generală și comparatistică, specializîndu-se în epigrafie și indo-europenistică, la Roma ca membru al Școlii Române (Accademia di Romania), în anii 1934 — 1937.

Este doctor docent în științe istorice și filologice, profesor consultant la Universitatea din Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice (din 1970).

În cadrul Facultății de istorie și al Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, profesorul I.I. Russu a participat la campanii de săpături arheologice privind epoca dacică și romană, precum și la munca de organizare a numeroase muzee din țară. A participat de asemenea la redactarea revistelor de specialitate: „Anuarul Institutului de studii clasice" (1938 — 1949), „Acta Musei Napocensis"(1964 — 1971), „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca" (1973 — 1980) ș.a.

A luat parte ca delegat al Academiei de științe sociale și politice sau ca invitat al unor instituții din străinătate la congrese și conferințe internaționale de epigrafie și istorie antică.

www.dacoromanica.ro

LEGENDA
DACIA - Provincie romană.
Oprysae - Trib (populație).
SERDICA Stobi Pardus - Oraș (localitate).
Alutus - Riu.
- Granița etnică a populației ilire.
..... - Limită de provincie romană.
TERITORIILE LOCUITE
DE
ILIRI ȘI TRACO-DACI
DUPĂ H. KIEPERT ȘI DATELE PROF. I. I. RUSSU
ÎNTOCMITĂ ȘI EXECUTATĂ DE ST. POENARU
50 0 50 100 150 Km
GERMANIA
SARMATIA
DACIA
MOESIA
MACEDONIA
THRACIA
MARE ADRIATICUM
MARE THRACICUM
PONTUS EUXINUS
PROPONTIS
Alpes Noricae
Alpes Iuliae
Alpes Dinaricae
Alpes Pindus
Alpes Cambuni
Alpes Rhodopae
Alpes Haemus
Alpes Scordisci
Alpes Carpates
Alpes Transsilvanae
Danubius
Tisia
Dravus
Savus
Drinus
Aluta
Hierasus
Tyras
Hister
Tibiscus
Marisia
Porolissensis
Apulensis
Malvensis
Superior
Inferior
Dalmatia
Pannonia
Dardania
Moesia
Thracia
Macedonia
Epirus
Achaia
Asia
Lydia
Phrygia
Mysia
Caria
Lycia
Pamphylia
Cilicia
Galatia
Bithynia
Pontus
Paphlagonia
Cappadocia
Armenia
Mesopotamia
Syria
Palaestina
Arabia
Aegyptus
Cyrenaica
Africa
Numidia
Mauretania
Hispania
Gallia
Britannia
Italia
Sicilia
Sardinia
Corsica
Baleares
Creta
Cyprus
Rhodus
Lesbos
Chios
Samos
Lemnos
Thasos
Imbros
Tenedos
Euboea
Corcyra
Cephallenia
Ithaca
Zacynthus
Leucas
Melita
Gaudos
Cossyra
Aegimurus
Aegates
Lipara
Hiera
Strongyle
Ilva
Corsica
Sardinia
Baleares
Creta
Cyprus
Rhodus
Lesbos
Chios
Samos
Lemnos
Thasos
Imbros
Tenedos
Euboea
Corcyra
Cephallenia
Ithaca
Zacynthus
Leucas
Melita
Gaudos
Cossyra
Aegimurus
Aegates
Lipara
Hiera
Strongyle
Ilva
ROMA
CARNUNTUM
AQUINCUM
SINGIDUNUM
SIRMIUM
SALONAE
DYRRACHIUM
APOLLONIA
BYZANTIUM
THESSALONICA
ATHENAE
PHILIPPOPOLIS
ADRIANOPOLIS
SERDICA
ULPIA TRAIANA
SARMIZEGETUSA
DACIA
POROLISSENSIS
DACIA
APULENSIS
DACIA
MALVENSIS
DACIA
RIPENSIS
DACIA
INFERIOR
MOESIA
SUPERIOR
MOESIA
INFERIOR
THRACIA
MACEDONIA
DALMATIA
PANNONIA
SUPERIOR
PANNONIA
INFERIOR
NORICUM
RAETIA
ITALIA
GALLIA
CISALPINA
GALLIA
TRANSALPINA
GALLIA
NARBONENSIS
HISPANIA
CITERIOR
HISPANIA
BAETICA
HISPANIA
LUSITANIA
AFRICA
PROCONSULARIS
NUMIDIA
MAURETANIA
CAESARIENSIS
MAURETANIA
TINGITANA
AEGYPTUS
CYRENAICA
SYRIA
PALAESTINA
ARABIA
MESOPOTAMIA
ARMENIA
CAPPADOCIA
GALATIA
PONTUS
POLEMONIACUS
BITHYNIA
PAPHLAGONIA
PAMPHYLIA
CILICIA
LYCIA
CARIA
LYDIA
PHRYGIA
MYSIA
ASIA
ACHAIA
EPIRUS
PONTUS EUXINUS
MARE THRACICUM
PROPONTIS
MARE ADRIATICUM
www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

I. I. RUSSU

L'ETHNOGENÈSE DES ROUMAINS

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE ET LA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucureşti, 1981

www.dacoromanica.ro

I. I. RUSSU

ETNOGENEZA ROMÂNILOR

FONDUL AUTOHTON TRACO-DACIC ŞI COMPONENTA LATINO-ROMANICĂ

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ ŞI ENCICLOPEDICĂ
Bucureşti, 1981

www.dacoromanica.ro

Coperta de GHEORGHE MOTORA

www.dacoromanica.ro

„Nihil tam difficile est quin quaerendo investigari possiet"

(TERENTIUS, Heautontimorumenos, 4, 2, 8)

www.dacoromanica.ro

CUPRINS

Cuvînt înainte 11
Abrevieri 13
Cuvinte şi semne convenţionale 13
Bibliografie 15

PARTEA I 25

I ELEMENTE INTRODUCTIVE. GENERALITĂŢI 27

II ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND SUBSTRATUL 37
Problema elementului lingvistic preroman în etnogeneză

III POPULAŢIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ŞI ÎN DACIA . . . 71

1 *ILLYRII* 71
Illyrioi şi Illyria 71
Dezvoltarea socială şi politică 72
Structura psihică 73
Limba illyrilor 73

2 *TRACO-GEŢII* 76
Teritoriul, cultura, istoria 76
Geto-dacii 78
Limba tracilor 79
Numele proprii 81
Dispariţia limbii trace 82

3 *GRANIŢA ŞI AFINITĂŢILE ÎNTRE ILLYRI ŞI TRACI* 83
Raporturile lingvistice traco-illyre 85

4 *ROMANIZAREA ILLYRILOR ŞI A TRACO-DACILOR* 88
Raporturile între illyră, traco-dacică şi albaneză 93

IV LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ŞI SUBSTRATUL 97

1 *„UNIUNEA LINGVISTICĂ" BALCANICĂ* 97
2 *TRĂSĂTURI COMUNE ROMÂNO-ALBANEZE* 102
3 *CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ŞI ROMÂNEI* 104
4 *CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ŞI ROMÂNEŞTI* 105

www.dacoromanica.ro

5 *CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ* 108
Identificarea cuvintelor autohtone 109
Reconstrucţia de forme indo-europene 110

6 *TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE* 113
Cuvinte latine şi cuvinte autohtone 113
Populaţiile preromane: traco-dacii 114
Cuvinte autohtone şi fonetica substratului 115

V EVOLUŢIA, IMPORTANŢA, REPARTIZAREA CUVINTELOR AUTOHTONE . . 118

1 *DIN FAZA INDO-EUROPEANĂ LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)* 118
A) Radicale indo-europene. 118
B) Fonetica. 122
a) vocalismul 123
b) consonantismul 123
C) Derivarea 125

2 *DIN FAZA TRACO-ROMANĂ LA LIMBA DE AZI* 126
A) Fonetica. 126
a) vocalismul 127
b) consonantismul 128
B) Derivarea 128

3 *IMPORTANŢA CUVINTELOR AUTOHTONE* 129
Proporţia elementelor autohtone 129
Valoarea semantică, circulaţia, derivatele 131

4 *REPARTIZAREA DIALECTALĂ* 134
5 *ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE* 138

VI SEMNIFICAŢIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE . . 141

1 *LIMBA LATINĂ ŞI SUBSTRATUL TRACO-DACIC* 141
Unitatea şi vechimea elementelor autohtone 142
Latina — limbă adoptată în provincii 143
Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina populară 144

2 *O ANALOGIE DIN ROMANIA APUSEANĂ* 146
Cuvinte autohtone în limba franceză 146

3 *FORMAREA LIMBII ROMÂNE* 148
Valoarea documentară a cuvintelor autohtone 148
Concluziile filologiei române 149
Limba „străromână” 150

4 *PROBLEMA OBÎRŞIEI ROMÂNILOR* 155
Limba şi comunitatea populară 155
Observaţii şi păreri vechi şi noi 157
Excesele latiniste ale Şcolii ardelene 158
Teza continuităţii traco-daco-romane 159
Teoria lui Roesler 160

www.dacoromanica.ro

VII TEMELIILE ETNICE ŞI SOCIAL-ECONOMICE 165
1 *AUTOHTONI ŞI ROMANI ÎN PROVINCIILE TRACE* 165
2 *DACO-GEŢII ÎN DACIA ROMANĂ* 168
Izvoarele scrise (literare-istorice) 170
Documentele epigrafice şi numismatice 174
Reliefurile Columnei lui Traian 175
Concluziile istoriografiei din sec. XIX 178
Auxilia Dacorum 179
Triburi (etnonime) daco-getice 180
Toponimia Daciei romane 183
Materialul arheologic 183
Elemente geto-dace în inscripţii 186
Dacii liberi în perioada 106 — 271 188
3 *ROMANISMUL ÎN DACIA TRAIANĂ* 190
Romanizarea autohtonilor 190
Rolul elementului militar 193
4 *ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA* 195
VIII DIN ANTICHITATE SPRE EVUL MEDIU ŞI RENAŞTERE 202
1 *MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ"* 203
2 *PERMANENŢA ROMANISMULUI* 207
Ereditatea biologică autohtonă 211
3 *CONTINUITATEA AŞEZĂRILOR ŞI OCUPAŢIILOR AGRARE* 211
4 *CONVIEŢUIREA ROMÂNILOR CU SLAVII* 218
5 *TEORIA „IMIGRAŢIONISTĂ"* 223
6 *REGRUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OBŞTIILE ŞI SATELE* 226
CONSIDERAŢII FINALE 231
Lupta de rezistenţă ca neam în epoca migraţiilor 237
PARTEA A II-A 239
MATERIALUL LEXICAL AUTOHTON 241
1 *PRELIMINARII* 241
2 *IMPĂRŢIREA ŞI TRATAREA CUVINTELOR* 241
Repartizarea pe grupe semantice 243
3 *REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC* 245
Indice 427
Résumé 449
Zusammenfassung 459

www.dacoromanica.ro

CUVÎNT ÎNAINTE

Continuare amplificată și (în liniile mari) încheiată a eforturilor depuse vreme de peste trei decenii în munca de explorare, elucidare și interpretare social-istorică și etnologică a fondului etnobiologic și cultural-lingvistic preroman (autohton, traco-dacic) și a factorului latino-romanic în alcătuirea societății românofone (poporul român în antichitate și evul mediu), monografia prezentă, fundamentată deopotrivă pe material lingvistic („ce spune limba română") și pe cel general istoric-arheologic, a preluat, cum era firesc și necesar, foarte mult din rezultatele noastre precedente, mai ales din Elemente autohtone în limba română *(București, 1970), cap. I — III, părți din cap. IV și întreg lotul lexical comun „româno-albanez". La acestea a fost adăugat și integrat în volumul de față stocul de cuvinte autohtone românești neatestate în albaneză. Sînt aici materiale, date și expuneri cu demonstrații lingvistice-etimologice de bază, nu numai utile, dar absolut indispensabile cercetătorilor angajați în marea anchetă istoriografică menită să reconstituie și să restabilească anumite realități social-istorice deloc simple și, ca urmare, nu îndeajuns de limpede și complet prezentate cititorului specialist sau nespecialist. Lanțului documentar al continuității organice de viață în spațiul carpato-dunărean începînd din epoca bronzului (civilizația proto-tracă și tracă) și pînă astăzi îi lipsea veriga reprezentată de argumentele de ordin lingvistic. Atare punți de legătură lingvistică (deci cultural-economică și social-etnică) oferite de tot ceea ce în realitate „spune limba română" își află dealtfel o firească întregire în rezultatele pozitive ale tuturor cercetărilor lingvistice-etimologice și istorico-epigrafice, numismatice cu privire la traco-daci și la illyri, ca și în ansamblul datelor de ordin istoric privind spațiul carpato-balcanic în general sau Dacia romană și „postromană" în special. Spre a pătrunde în substanța primară a procesului de etnogeneză e necesar ca în lucrarea de față întregul material documentar disponibil în etapa actuală a cercetării din țara noastră, toate filoanele surselor de informație să fie puse la contribuție pentru identificarea și elucidarea eredității autohtone (lingvistice, social-etnice) și a dimensiunilor componentei romanice în procesul de sinteză al romanizării. Materialul documentar în ansamblul său și în lumina noilor criterii verifică și fundamentează mai trainic teza despre autohtonia și continuitatea poporului român în teritoriile de intensă romanizare din Moesia și Dacia carpato-dunăreană.*

Izvorînd din necesitatea de a lămuri etimologia reală a unor cuvinte românești controversate, obscure (și ca atare greșit interpretate de mulți filologi) și, în același timp, rostul și importanța lor în fondul lexical moștenit (anteslav) al limbii române, prezenta monografie adună și studiază comparativ mai întîi datele esențiale asupra locuitorilor antici ai zonei carpato-balcanice și asupra romanizării lor; apoi materialul lexical românesc de factură autohtonă (preromană), analizat sub raport lingvistic-etimologic și interpretat social-istoric spre

www.dacoromanica.ro

a putea fi integrat în ansamblul documentării istorice disponibile în etapa actuală. Sînt contribuții semnificative la luminarea „misterului" ce învăluie (potrivit unor teorii) începuturile limbii și poporului român, mai precis, perioada pre- și proto-istorică.

*Baza de plecare a prezentei monografii este formată din cele circa 70 de cuvinte comune cu albaneza (*ElAutoht, *1970) și de alte etimologii, stabilite după lungi controverse între filologi, cu privire la obîrșia unor termeni gospodărești-pastorali și meșteșugărești. Munca de explorare s-a diversificat, extinzîndu-se asupra altor capitole ale vocabularului prin revizuirea integrală a etimologiilor lexicului popular românesc și prin sondaje adînci, minuțioase. Strădania nu a fost zadarnică: s-au obținut dovezi că limba română (mai mult decît alte surse documentare disponibile) conține „noi" elemente de excepțională valoare lingvistică și istoric-etnologică. Studiul lor comparativ (într-o atentă analiză și un susținut efort de sinteză istoriografică) oferă mult căutatele fire și punți necesare atît pentru demonstrarea, cît și pentru justa înțelegere a procesului complex de formare a limbii și poporului român. Lucrarea n-a izvorît din necesitatea fundamentării unei teze, ori din preocupări polemice sau pledoarii politice, ci numai din dorința efectuării unui studiu critic comparativ al unui material lingvistic important în etimologia românească și în cea indo-europeană, ce s-a dovedit totodată a avea implicații istorice și paleo-etnologice excepționale pentru romanitatea balcano-dunăreană și carpatică.*

Cu unele firești adăugiri și rectificări viitoare (mai ales la elemente lexicale și etimologii deficiente), monografia de față își va fi atins scopul numai prin faptul că, lăsînd în urmă grava prejudecată a respectării multitudinii de păreri filologice (etimologice) și istoriografice perimate, a dovedit existența unor importante cuvinte indo-europene „carpato-balcanice" (traco-dace) în limba română și semnificația lor lingvistică, implicațiile social-etnice și economice, care le conferă o însemnătate de prim rang pe scara valorilor documentare în soluționarea problemelor ridicate de etnogeneză. Rupînd cu unele tradiții nocive, latinizante sau de altă natură, s-a evitat și pericolul extremismului opus, al traco- sau illyromaniei, nu mai puțin dăunător adevărului istoric.

Cîteva utile sugestii de ordin general istoric sau specific românesc, ca și filologic-lexical, respectiv bibliografic au dat lucrării noastre profesorii univ. Radu Vulpe, Al. Niculescu și Gr. Brâncuș (București), cărora le exprimăm cele mai cordiale mulțumiri.

Ajutor prețios la citirea corecturilor ne-a dat tov. Alia R. Mureșanu.

O lucrare de felul prezentei monografii nu poate să aibă pretenția de a fi completă și definitivă, fiind în chip firesc numai o realizare de etapă; despre un asemenea lucru de început (susceptibil de amplificări și rectificări chiar în viitorul apropiat) s-ar potrivi aici, mutatis mutandis, *fraza de* captatio benevolentiae *cu care în anul 1822 românul ardelean Ioan Bob oferea cititorilor modestul său Dicționar: „dare pentru multe datorii a dregătoriilor noastre și că suptțiri sunt începuturile lucrurilor, nu se poate zice a fi pe deplin așezat, că multe ar fi remas, multe de îndreptat, unele și de lăsat afară, ci pînă cînd alți cari avînd timp și voe spre aceea ar voi a-l așeza mai deplin se pot ajuta scolasticii cu acesta".*

I.I.R.

Cluj-Napoca, decembrie 1978

www.dacoromanica.ro

ABREVIERI

CUVINTE ŞI SEMNE CONVENŢIONALE

abstr. abstract
adj. adjectiv
adv. adverb
ags. anglo-saxon
ahd. althochdeutsch (vechi germ. superior)
alb. albanez
anal. analogic
ard. ardelean (transilvănean)
arm. armenesc
arom. aromân (dial. [a]român din Macedonia)
artic. articulat
att. attic (grecesc)
av. avestic (zendic)
ban. bănăţean
basar. basarabean
basc. bascic
blg. bulgăresc
bret. breton
bsl. baltoslav
bucov. bucovinean
calabr. calabrez
cat. catalan
celt. celtic
ciang. ciangău
corn. cornic (celt.)
cr. croat
cymr. cymric (celt.)
dac. dacic (getic)
dalm. dalmat(in)
der. derivat
dial. dialect(al)
dial. (*balc.*) dialectele româneşti din Peninsula Balcanică (arom., megl., istr.)
dimin. diminutiv(al)
dor. doric (dial. gr.)
drom. dacoromân (dial. din România, Dacia carpatică)
ebr. ebraic
el. element(e)
engad. engadin (dial. it.)
engl. englez(esc)
eol. eolic (dial. gr.)
epir. epirotic (gr. modern)
ex. exemplu
ext. extensiune
fărşer. fărşerot
f(em.) feminin
fig. figurat
fr. francez
frig. frigian
fris. frisic
frl. friulan
gael. gaelic (celt.)
gal. gallic
gasc. gascon
gep. gepid(ic)
germ. german(ic)
got. gotic
gr. grec(esc vechi)
haţ. haţegan (Haţeg, ţinut în jud. Hunedoara)
het. hetitic
hom. homeric
i.-e. indo-european
il(l.) illyric
intr. intransitiv
ion. ionian (dial. gr.)
irl. irlandez
isl. islandez
istr. istroromân (dial. rumerilor în Peninsula Istria)
it. italian
împr. împrumut(at)
jud. judeţ
lat. latin(esc)
let. leton
lit. lituan
longob. longobard
lucc. dial. (it.) Lucca
m. masculin
maced. macedonean
maram. maramureşan
m. bret. mediu breton
m. corn. mediu cornic
megl. meglenit (dial. rom.)
m. engl. mediu englez
messap. messapic (ill.)
mhd. mittelhochdeutsch (mediu germ. superior)
m. irl. mediu irlandez
m. lat. mediu latin
mnd. mittelniederdeutsch (mediu germ. inferior)
mndl. mittelniederländisch
mold. moldovenesc
morav. moravian
munt. muntenesc (Muntenia)
n. nou (cf. s.n.)
nd. niederdeutsch

www.dacoromanica.ro

neapol. napoletan
n. gr. grecesc nou (modern)
nhd. neuhochdeutsch (neo-german superior)
nnd. neuniederdeutsch
norv. norvegian
n. pers. nou persan
oaş. oăşan (zona Oaş, jud. Satu Mare)
oland. olandez
olt. oltenesc
orig. origine
p. anal. prin analogie
pehl. pehlevi
pers. persan
p. ext. prin extensiune
piem. piemontez
pl. plural
pol. polonez
pop. popular
port. portughez
pr. prusian
prov. provensal
rad. radical (rădăcină)
refl. reflexiv (verb)
reg. regional
resp. respectiv
rom. român(esc)
rut. rutean (ucr.)
sard. log. sardinian logudorez
sărăc. sărăcăcian (arom.)
săs. săsesc (dial. germ. al saşilor din Ardeal)
s.f. substantiv feminin
sic. sicilian
sl. slav(on)
s.m. substantiv masculin
s.n. substantiv neutru
sogd. sogdian
sp. spaniol
srb. sîrb(esc)
srbcr. sîrbocroat
s(ubst.) substantiv
sued. suedez
suf. sufix
toch. tocharic
tosc. toscan
tr. tracic
trad. traducere
trans. transilvănean (ardelean)
trc. turc(esc)
ucr. ucrainean (rut.)
umbr. umbric (ital.)
ung. unguresc (maghiar)
v. vezi (cf.); (înainte de alt cuvînt abrev.) vechi
var. variantă
vb intr. verb intranzitiv
vb refl. verb reflexiv
vb tr. verb tranzitiv
vegl. vegliot
ven(eţ.) veneţian(ă)
verb. verbal
v. fr. vechi francic (francez)
v. fris. vechi frisian
v. ind. vechi indian (sanscrit)
v. irl. vechi irlandez
v. isl. vechi islandez
v. nord. vechi nordic
v. pr. vechi prusian
v. rom. vechi românesc (sec. XVI—XVIII)
v. sax. vechi saxon (altsächsisch)
v. sl. vechi slav (paleoslav)

Asteriscul [*] înaintea unui cuvînt arată o formă neatestată şi reconstituită *(*brenu-, *drugia, *stronga)*;

[†] lîngă un cuvînt: formă atestată în texte literare vechi, azi rară sau ieşită din uz *(† gerure)*;

< arată derivarea din forma următoare *(scula < *scubulare)*; > arată derivarea din forma precedentă.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

AAR Analele Academiei Române, Bucureşti

AAS Archiv za Arbanasku starini, jezik i etnologiju, urednik H. Barić, Belgrad, I (1923), II (1924), III (1926)

ActaMN Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de Istorie). Cluj, I (1964), II (1965), III (1966), IV (1967), V (1968), VI (1969), VII (1970), VIII (1971), IX (1972), X (1973), XI (1974), XII (1975), XIII (1976), XV (1977), XVI (1978), XVII (1979), XVIII (1980)

AIIN Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj (— Sibiu), I (1921) — XI (1947)

AISC Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj, I (1928—1932), II (1933—1935/1936), Sibiu, III (1936—1940/1941), IV (1941—1943/1944), Cluj, V (1944—1948/1949)

AlbF *Albanische Forschungen, I. Die slavischen Elemente im Albanischen* (DAW, XIX (1870), p. 337—374), *II. Die romanischen Elemente im Albanischen* (DAW, XX (1871), p. 1—88), de Franz Miklosich

AlbRSt *Albano-rumänische Studien*, de H. Barić, Sarajevo, I, 1919 (Zur Kunde der Balkanhalbinsel, 7: Quellen und Forschungen; cf. infra, p. 51)

AlbSt *Albanesische Studien*, de Gustav Meyer, III. Lautlehre der indogermanischen Bestandteile des Albanesischen (SBAW, 125, 1892), IV. Das griechisch-südrumänisch-albanische Wörterverzeichnis des Kavalliotis (SBAW, 132, 1895), V. Beiträge zur Kenntnis der in Griechenland gesprochenen alban. Mundarten (SBAW, 134, 1895)

ALP v. Densusianu

AnAF Anuarul Arhivei de Folclor (Academia Română), publicat de Ion Muşlea, (I) Cluj, 1932, (II) Bucureşti 1933, (III) 1935, (IV) 1937, (V) 1939, (VI) 1942, (VII) 1945

AnD Analele Dobrogei, Cernăuţi, I (1920) — XIX (1938)

AnEtn Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, (I) 1957—1958, (II) 1959—1961 [1963], (III) 1962—1964, (IV) 1965—1967 [1969], cf. infra, p. 61

AnnÉp L'Année Épigraphique, Paris

AnonC *Anonymus Caransebesiensis*, edit. Gr. Creţu, în revista *Tinerimea Română*, seria nouă, I, 1898, p. 320—380

Apulum Apulum, Buletinul Muz. Alba Iulia, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, I (1939—1942) — XVIII (1980)

ArEuCO Archivum Europae centro-orientalis, Budapest, I (1935) — X (1944)

Arh Arhiva. Organul Societăţii ştiinţifice literare, Iaşi, (I) 1889 şi urm.

Arom *Aromânii. Dialectul aromân*, de Th. Capidan, Bucureşti, 1932 (Academia Română, Studii şi cercetări, XX)

ArR Archivum Romanicum. Nuova rivista di Filologia romanza dir. Giulio Bertoni, Geneva, (I) 1917 şi urm.

ArSlPh Archiv für slavische Philologie, herausg. Vr. Jagić, Berlin, (I) 1875 şi urm.

ASNS Archiv für das Studium der neueren Sprachen (Herrig-Archiv)

AtlLR Atlasul lingvistic român (S. Puşcariu, Sever Pop, Em. Petrovici), Bucureşti, 1938 şi urm.

AVSL Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu)

BalkA Balkan-Archiv, herausg. Gustav Weigand, Leipzig, I (1925), II (1926), III (1927), IV (1928) (continuarea lui JB)

Barić, H. v. AlbRSt

www.dacoromanica.ro

Bartoli, M. v. Dalm

BB Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausg. Adalbert Bezzenberger, Göttingen, I (1877) — XXX (1907)

BCH Bulletin de correspondence hellénique, Paris, (I) 1877 şi urm.

Beitr v. Miklosich, Pascu

Benveniste, E. v. FormNIE

Berneker, E. v. SlEtW

BIAB Bulletin (Izvestija) Institut archéol. Bulgare, Sofia

Bibl Biblia, adeca dumnezăiască scriptura ale celei vechi şi ale cea noao leage toate care s-au tălmăcit despre limba elinească (etc.), Bucureşti, 1688 (Biblia lui Şerban Vodă)

BIFR Buletinul Institutului de filologie română „Alex. Philippide", dir. Iorgu Iordan, Iaşi, I (1934)—IX (1942)

BL Bulletin Linguistique, publ. par A. Rosetti, Bucureşti — Paris, I (1933) — XV/XVI (1948)

Blédy, G. v. InflR

Boisacq, E. v. DÉtG

Brenndörfer, J. v. RomElSz

Brugmann, K. v. GrdVglG

Candrea, I.-A. v. DEnc

Candrea, ElL *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, de I.-A. Candrea-Hecht, Paris, 1902

Candrea — Densusianu v. CDDE

Capidan, Th. v. Arom, Megl

CDDE Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine, de I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, Bucureşti, 1907—1914 *(a — putea)*. [cifrele arabe citate indică numărul curent al cuvintelor 1—1491].

CercLg Cercetări de lingvistică, Cluj, (I) 1956 şi urm. (continuă DR)

Chantraine, P. v. FormNG

Charakt Charakteristik der thrakischen Sprache, de Dim. Decev (Detschew), Sofia, 1952 (retipărită în LgBalk, II 1960)

Cihac, A. v. DÉtDR

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin, 1863 şi urm.

Cim *Despre cimilituri*. Studiu filologic şi folcloric. Partea I, teză de doctorat de Giorge Pascu, Iaşi, 1909

CL Convorbiri literare, Iaşi, Bucureşti, (I) 1867/1868 şi urm.

CLex *Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, de G. Giuglea, Bucureşti, I, 1909

CodVor *Codicele Voroneţean*, ed. I. Sbiera, Cernăuţi, 1885

ColTr Columna lui Traian, dir. B. P. Hasdeu, Bucureşti, 1870—1883

Conc *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone Pyrénéenne*, de G. Giuglea, Cluj, 1937

Constantinescu, N. A. v. OnR

ContHd Contribuţii la cunoaşterea regiunii Hunedoara (Sargetia III), Deva, 1956

Cor Diaconul Coresi

Cord Dizionario albanese-italiano, de F. Cordignano, Milano, 1934

CuvB *Cuvinte din bătrîni*, de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Bucureşti, I (1878), II (1879)

D Dicţionar (Scriban)

Dalametra, I. v. DMacRD

www.dacoromanica.ro

Dalm *Das Dalmatische*, de Matteo G. Bartoli, Wien, I—II, 1906

Damé, F. v. TermP

DasDak *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, de Günter Reichenkron, Heidelberg, 1966 [cf. infra, p. 63]

DAW Denkschriften der Akademie, Wien, philos.-histor. Klasse

Decev (Detsch-), Dim. v. Charakt

DEnc Dicţionarul limbii române din trecut şi de azi (partea I în „Dicţionarul enciclopedic ilustrat Cartea Românească"), de I.-A. Candrea, Bucureşti, 1931 [cifrele arabe citate indică paginile]

Dens. v. Densusianu, O.

Densusianu, O. *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs la Universitate, de Ov. Densusianu, Bucureşti, (I) 1933/1934, (II) 1934/1935

Densusianu, O. v. HLR

DEtAr Dicţionarul dialectului aromân (general şi etimologic), de Tache Papahagi. Bucureşti, 1963, 1264 p.; ed. II, 1974, 1435 p.

DÉtDR Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine, (I) Éléments latins, 1870, (II) Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais, 1879, de A(lexandre) de Cihac, Frankfurt/M. [cf. infra, p. 43—44]

DÉtG Dictionnaire étymologique de la langue grecque, de Émile Boisacq, Heidelberg—Paris, ed. I, 1907—1914, ed. II, stereotipă, 1923

DÉtL Dictionnaire étymologique de la langue latine, de Alfred Ernout — Antoine Meillet, Paris, 1932 (etimologiile de A.M.); reeditat fără îmbunătăţiri

DÉtMR Dictionnaire étymologique macédo-roumain, de G. Pascu, Bucureşti, I—II, 1925 [cf. infra, p. 54]

DictB Dictionariu rumânesc, lateinesc şi unguresc, dein orenduiala excellentii sale preasfinţitului Ioan Bobb vladeicul Fagarasului asezat şi cu venitu casei clerului typarit, in doao tomuri. Cluj, I (1822), II (1823)

DictRF Dictionnaire roumain-français, de Const. Şăineanu, Bucureşti, ed. IV, 1936

DictRG Dicţionar român-german, de H. Tiktin, Bucureşti, I (1903), II (1911), III (1924)

Diculescu, C. v. Gep, OrLR

Diez, F. v. EWRom

DIstr *Dialectele române (Rumänische Dialekte). IX. Dialectele române din Istria*, partea II, texte şi glosar, de Iosif Popovici, Halle, 1909

DLR Dicţionarul limbii române, publicat de Academia Română, Bucureşti, I/1 A—B (1906—1913), I/2 C (1913—1939), II/1 F—I (1913—1934), II/2 I—L (1936—1944) (etimologiile făcute de S. Puşcariu), VI M (1965—1968), VII/1 N (1971), VII/2 O (1969), VIII/1 P (1972), VIII/2 P (1974), VIII/3 P (1977) VIII/4 P (1980), IX R (1975), IX/1 S (1978).

DMacRD Dicţionar macedo-român, de I. Dalametra, Bucureşti, 1906 (Academia Română)

DMacRM Dicţionar macedo-român, de Ştefan Mihăileanu, Bucureşti, 1900

Dos. Dosofteiu, PsalV., VSv

DR Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbii române", condus de Sextil Puşcariu, Cluj, I 1920—1 (1921), II 1921—1922, III 1923 (1924), IV 1924—1926 (1927), V 1927—1928 (1929), VI 1929—1930 (1931), VII 1931—1933 (1934), VIII 1934—1935 (1936), IX 1936—8 (1938), X, Sibiu 1941—3 (1943), XI Cluj 1945—8 (1948). Continuarea: CercLg

Dragomir, S. v. Vlahii

Drăganu, N. v. Rom IX—XIV

DRS Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache, de G. Giuglea, Sibiu, 1944 (Bibliotheca rerum Transsilvaniae) [cf. infra, p. 61]

DUn Dicţionar universal al limbii române, de Lazăr Şăineanu, ed. VIII, Craiova, f.a. [cf. infra, p. 54]

EDR Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romena di Roma, I (1923) — X (1945)

www.dacoromanica.ro

ElAutoht *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, de I. I. Russu, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1970, 269 p.

Eliade, I. R. v. Vocab

ElL v. Candrea

ELR *Études de linguistique roumaine* (culegere de studii, volum omagial, la 60 de ani), de Sextil Puşcariu, Bucureşti, 1937

EMR *Etymologicum magnum Romaniae*. Dicţionarul limbii istorice şi poporane a românilor, de B. P. Hasdeu, Bucureşti, I—IV, 1887—1898 *(a — bărbat)*

Et *Etimologii româneşti*. Seriia I, de G. Pascu, Iaşi, 1910

Eutr Eutropius

EWAlb Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, de Gustav Meyer, Strassburg, 1891 (cifrele arabe indică pagina volumului) [cf. infra, p. 47]

EWR Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element (singurul apărut), de S. Puşcariu, Heidelberg, 1905 (Sammlung romanischer Elementarbücher, III 1) [cifrele arabe 1—1947 indică numărul curent al cuvintelor-titlu]

EWRom Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, de Friedrich Diez, ed. V, Bonn 1887 (ed. III, 1869) [cifrele arabe indică pagina volumului]

EWSl Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, de Fr. Miklosich, Wien, 1886

EWUG Etymologisches Wörterbuch der unteritalischen Gräzität, de Gerhard Rohlfs, Halle, 1930

FonD Fonetică şi dialectologie, Bucureşti

FormNG *La formation des noms en grec ancien*, de Pierre Chantraine, Paris, 1933 (Collection linguistique, vol. XXXVIII)

FormNIE *Origine de la formation des noms en indo-européen*, de Émile Benveniste, Paris, I, 1935

FrGrHist Die Fragmente der griechischen Historiker, ed. Felix Jacoby, Berlin, I (1923), II (1926), Leiden III (1940)

Gamillscheg, E. v. OltM, RomG

Gep *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daciens im Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, de Const. C. Diculescu, Leipzig, I, 1922 (singurul apărut)

Giuglea, G. v. CLex, Conc, DRS

Gl Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, herausg. v. Paul Kretschmer (Fr. Skutsch, W. Kroll ş.a.), Göttingen, I, 1909 şi urm.

Glos Glosar dialectal (P. Coman, S. Paşca ş.a.)

GrdRomPh *Grundriss der romanischen Philologie*, ed. G. Gröber, vol. I, ed. II, Strassburg, 1904/5

GrdVglG *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, de Karl Brugmann (— Berthold Delbrück), Strassburg, ed. II (vol. II/1, 1906)

Gröber, G. v. GrdRomPh

GrRS *Grammatik der romanischen Sprachen*, de Wilhelm Meyer-Lübke. I. *Romanische Lautlehre*, Leipzig, 1890, II. *Romanische Formenlehre*, 1894, III. *Syntax*, IV. *Register*

GrS Grai şi suflet, dir. O. Densusianu, Bucureşti, I (1923) — VII (1937)

GTB Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen, de E. Robert Roesler (SBAW, 50, 1865, p. 559—612)

Hasdeu, B. P. v. CuvB, EMR

Hdt Herodotos

Herrig-Archiv v. ASNS

HistAug Scriptores Historiae Augustae (ed. E. Hohl, Leipzig, 1965)

HLR *Histoire de la langue roumaine*, de Ov. Densusianu, Paris, I, 1901 [cf. infra, p. 47], II/1 (1914), II/2 (1932)

Hsch Hesychios Lexicon (recens. M. Schmidt, Jena, I—V, 1858—1868)

IEtW Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, de J. Pokorny, Bern — München, 1959 (cf. WP şi p. 111)

www.dacoromanica.ro

IF Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, herausg. v. K. Brugmann — W. Streitberg. Strassburg — Berlin, (I) 1892 şi urm.

IJ Indogermanisches Jahrbuch, herausg. v. A. Thumb — W. Streitberg. Strassburg — Berlin, I 1913 şi urm. (Cifrele romane I, II, III etc. înseamnă volumul, cele arabe pagina.)

Illirii *Illirii. Istoria, limba şi onomastica, romanizarea*, de I. I. Russu, Bucureşti, 1969

ILR v. Philippide; Rosetti

ILR(1969) *Istoria limbii române* (Academia R.S.R.), Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., vol. I 1965 (limba latină), vol. II 1969, 464 p. [infra, p. 66]

ILS Inscriptiones Latinae selectae, ed. H. Dessau, Berlin, I (1892), II (1902), III (1916)

InflOr *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, de Lazăr Şăineanu, Bucureşti, I—II, 1900

InflR *Influenţa limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic. Teză de doctorat, de Géza Blédy, Sibiu, 1941 (1942. Publicaţiile Seminarului de Filologie romanică, 2, Universitatea Cluj—Sibiu)

Iordan, I. v. NumeL, TopRom

JB Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig, herausg. v. Gustav Weigand, I (1894) — XXIX (1921) (continuat în BalkA)

JF Južnoslovenski Filolog, dir. A. Belić, Belgrad, I (1913), II (1921), III (1922—1923), IV (1924), V (1925—1926) etc.

Jokl, N. v. StAlb, UAlb

Jung, J. v. RoemRom

Kałużniacki, E. v. WandR

KJB Kritischer Jahresbericht der romanischen Philologie, herausg. v. Karl Vollmöller. Erlangen, I 1890 şi urm.

Kniezsa, I. v. SzlJsz

Körting, G. v. LRWb

Kretschmer, Einl. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, de Paul Kretschmer, Göttingen, 1896

KZ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, herausg. v. Ad. Kuhn, Berlin (—Göttingen), (I) 1852 şi urm.

LaurM,I—II Dicţionariulu limbii române, după insarcinarea data de Societatea Academica Romana [română], elaboratu ca proectu, de August Treboniu Laurianu — Ioan C. Massimu, Bucureşti, I (1871), II (1876) [cf. infra, p. 43]

LaurM,Gloss Glossariu care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cumu şi cele de origine îndouioasa, elaboratu ca proectu, de A. T. Laurianu — I. C. Massimu, Bucureşti, 1871 [cf. infra, p. 43]

LbR Limba Română (revistă), Bucureşti, I, 1952 şi urm.

LbTrD *Limba traco-dacilor*, de I. I. Russu, Bucureşti, Editura Academiei, 1959; ed. II, Editura ştiinţifică, 1967 [Ed. III în versiune germană: *SprThrD*, 1969]

LexB Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemţescu, quare de mai mulţi autori, în cursul a trizeci si mai multoru ani s-au lucrat, Buda(pesta), 1825 (etimologiile erau făcute de Petru Maior) [cf. infra, p. 39]

LexPSl Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, de Fr. Miklosich, Vindobona (Wien), 1862—1865

LgBalk Linguistique Balkanique, Balkansko Ezikoznanie, Sofia, I (1959), II (1960), III (1961), IV (1962), V (1962), VI (1963), VII (1964) etc.

LgFil *Lingvişti şi filologi români*, de D. Macrea, Bucureşti, 1959

LL Langue et Littérature. Bulletin de la Section Littéraire, Académie Roumaine, Bucureşti, I, 1940; II, 1943; III, 1946; IV, 1948

LR *Limba Română*, de Sextil Puşcariu, Bucureşti, I, 1940 [reeditată în 1976; trad. germ. 1941; infra, p. 58]

www.dacoromanica.ro

LRWb Lateinisch-romanisches Wörterbuch (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen), de Gustav Körting, ed. III, Paderborn, 1907 (cifrele arabe indică nr. curent al cuvintelor)
Macrea, D. v. LgFil, StIstLg, StLgRom
Mard. Lex. Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea cuvintelor, din a. 1649, publicat de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900
Márton, Gy. v. MNyRomKölcs
Massimu (Maxim) v. LaurM
MatArh Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti, I (1953) — X (1973)
MatDial Materiale şi cercetări dialectale, Bucureşti, I 1960 (singurul apărut)
Megl *Meglenoromânii*, vol. III. Dicţionar meglenoromân, de Th. Capidan, Bucureşti, 1935 (Academia Română. Studii şi Cercetări, VII)
Meillet, A. v. DÉtL
MélÉR Mélanges de l'École Roumaine en France, Paris, 1923—1940
MEtSz Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae. Magyar etimológiai szótár, Gombocz Z. — Melich J., Budapest, 1914 şi urm.
Meyer, G. v. AlbSt, EWAlb
Meyer-L v. GrRS, REW
Mihăescu, H. v. RumWNGr
Mihăileanu, Ş. v. DMacRM
Miklosich, F. v. AlbF, EWSl, Lex PSl, RumUnt, SlElM, SlElR, WandR
Miklosich, Beitr Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, de F. Miklosich, I—V Heft, Wien, 1881—1883
MNyRomKölcs *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*, Márton Gy., Péntek J., Vöő I., Bucureşti, 1977
MNyTEtSz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, Budapest, I (A — Gy) (1967), 1142 p., II (H — O) (1970), 1107 p., III (Ö — Zs), (1976), 1231 p.; főszerkesztő (redactor principal) Benkő L.
MRIW Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien, herausg. v. W. Meyer-Lübke, I, 1914 (singurul apărut)
Murnu, G. v. RumWNGr
NEt Notiţe etimologice, de Pericle Papahagi (AAR, Mem. secţ. lit. seria II, t. XXIX, 1906—1907, p. 201—248)
NRR Noua Revistă Română, Bucureşti, I 1900 şi urm.
NumeL *Nume de locuri româneşti în R.P.R.*, de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1952
NyIrK Nyelv- és irodalomtudományi közlemények, Cluj-Napoca, I (1957) — XXI (1977)
OltM *Oltenische Mundarten*, de Ernst Gamillscheg (SBAW, 1919, 3)
OmR Omagiu lui Alex. Rosetti la 70 de ani, Bucureşti, 1965 ş.u.
OnR Dicţionar onomastic românesc, de N. A. Constantinescu, Bucureşti, 1963
OrLR *Originile limbii române*, de Const. C. Diculescu (AAR, Mem. secţ. lit. seria II, t. XXIX, 1906—1907, p. 513—675)
OrR *Originea românilor*. I. Ce spun izvoarele istorice, Iaşi, 1923, II. Ce spun limbile română şi albaneză, 1925 (1927), de Alexandru Philippide [cf. infra, p. 56]
PalOrăşt Palia de la Orăştie
Panţu, Z. C. v. Plant
Papahagi, P. v. NEt
Papahagi, T. v. DEtAr
Pascu, G. v. Cim, DÉtMR, Et, REBS, Suf
Pascu, Beitr Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie, de G. Pascu, Leipzig, 1920
Patsch, Beitr Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, de Carl Patsch (SBAW, 1937)
Păcală, V. v. Răş

www.dacoromanica.ro

PăstRom *Tipurile de păstorit la români (sec. XIX—începutul sec. XX)*, de Romulus Vuia, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, 252 p. [cf. infra, p. 214—215]

Péntek, J. v. MNyRomKölcs

PerspDicţ *Din perspectiva Dicţionarului*, de S. Puşcariu, Cluj, 1922, 55 p.

Petrovici, E. v. StDialTop

Philippide, ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Philippide, I. Principii de istoria limbii, Iaşi, 1894 [cf. infra, p. 44]

Philippide, A. v. OrR

Plant *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic*, de Z. C. Panţu, ed. II, Bucureşti, 1929

Pontbr Dicţionaru româno-francesu, de Raoul de Pontbriant, Bucureşti, Göttingen, 1862

Pop, S. v. RecLgDial

Popovici, I. v. DIstr

ProblLgBalk Les problèmes fondamentaux de la linguistique Balkanique. Rapport pour la séance plénière, Sofia, 1966, 91 p., Ier Congrès international des Études balkaniques et sud-est européennes [infra, p. 65]

PsalHurm Psaltirea Hurmuzache

Psal.Sch Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII, ed. I.-A. Candrea, Bucureşti, 1916

Psal.V Psaltirea în versuri 1673 a lui Dosofteiu mitropolitul Moldovei, publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea dela 1673, de I. Bianu, Bucureşti, 1887; ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1974

Puşcariu, S. v. ELR, EWR, LR, PerspDicţ, StIstr

R Romania. Recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes. Publié par Paul Meyer et Gaston Paris, Paris, I 1871 şi urm.

Răş *Monografia comunei Răşinari*, de Victor Păcală, Sibiu, 1915

RczSl Rocznik slawisticzny. Revue slavistique, publiée par J. Loš, Cazimir Nitsch, Jean Rozwadowski, Cracovia, I 1908 şi urm.

RE Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly — Wissowa — Kroll), Stuttgart, 1893 şi urm., S = supplem.

REBS Rumänische Elemente in den Balkansprachen, de G. Pascu, Geneva, 1924 (Biblioteca dell'ArR, ser. II, vol. 9) [cf. infra, p. 53]

RecLgDial Recueil posthume de linguistique et dialectologie, de Sever Pop [Roma], 1966

Reichenkron, G. v. DasDak

RÉSEE Revue des études sud-est européennes, Bucureşti, (I) 1963 şi urm.

RÉSl Revue des études slaves, Paris, (I) 1921 şi urm.

RevC Revista critică, dir. G. Pascu, Iaşi, I (1927) — XIV (1940)

RevCL Revista critică-literară, dir. Aron Densusianu, Iaşi, I (1893) — V (1897)

RevF Revista filologică, dir. Al. Procopovici, Cernăuţi, I (1927) — II (1929)

RevLg Revue de Linguistique (apoi Revue Roumaine de Linguistique), Bucureşti, (I) 1956 şi urm.

RevRHist Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti, (I) 1962 şi urm.

REW Romanisches etymologisches Wörterbuch, de W. Meyer—Lübke, Heidelberg, ed. I, 1911; ed. III, 1933 (Cifrele arabe indică nr. curent al cuvîntului.)

RIAF Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, dir. Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, (I) 1883 şi urm. (art. lui Gaster, infra, p. 46; VII (1894); p. 68—96 A. Candrea, *Cîteva substrate latine vulgare)*

RIÉB Revue internationale des études balkaniques, dir. P. Skok — M. Budimir, Belgrad, I/1—2 (1934—1935), II/1—2 (1936), III/1—2 (1938)

RIR Revista istorică română, Bucureşti, I (1931) — XVII (1947)

Rječnik Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jazika, red. Daničić, Valavac, Budmani, Maretić, Zagreb, I (1880) — XII (1935)

www.dacoromanica.ro

RLexIGA Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, de Otto Schrader, ed. II (A. Nehring), Berlin, Leipzig, I 1917, II 1929

RLV Reallexikon der Vorgeschichte, ed. Max Ebert, Berlin—Leipzig, I (1924) — XV (1932)

RoemRom *Roemer und Romanen in den Donauländer*, de Julius Jung, Innsbruck, 1877, ed. II, 1887

Roesler, R. v. GTB

Rohlfs, G. v. EWUG

RomElSz *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben* [Elemente româneşti în limba săsească din Ardeal], de Brenndörfer J., Budapest, 1902

RomG Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches, de Ernst Gamillscheg, Berlin, II, 1935 (Grundriss der germanischen Philologie, XI)

RomIX—XIV *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, de Nicolae Drăganu, Bucureşti, 1933 (Academia Română, Studii şi Cercetări, XXI)

RomSl Romanoslavica, Bucureşti, I—III (1958), IV (1960), V, VI (1962), VII—IX (1963), X (1964), XI, XII (1965), XIII (1966), XIV, XV (1967), XVI (1968 şi urm.)

Rosetti,ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Rosetti, Bucureşti, vol. I. *Limba latină*, 1938, ed. II, 1940, ed. III, 1960; vol. II. *Limbile balcanice*, 1938, ed. II, 1943, ed. III, 1961; vol. III. *Limbile slave meridionale*, 1940; vol. IV. *Româna comună*, 1941 etc.; repetate şi grupate în volumul unic: ILR, Bucureşti, 1968, 842 p. [cf. infra, p. 59—60]

RumUnt *Rumänische Untersuchungen. I. Istro- und macedorumunische Sprachdenkmäler*, de Fr. Miklosich (DAW, XXXII)

RumWNGr Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen. Dissert., de George Murnu, München, 1902. — Mit einem Nachtrag herausgegeben von H. Mihăescu, Bucureşti, Edit. Academiei, 1977, 105 p.

Russu, I. I. v. ElAutoht, LbTrD, Illirii, SprThrD

SächsWtb Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch, I (A—B), Strassburg (J. Wolf, A. Schullerus), 1908, II (D—F), 1912—1925, III, Bucureşti—Berlin, 1971, IV (1971), V (1975)

SBAW Sitzungsberichte der Akademie, Wien, philos.-histor. Klasse

Sbiera, I. v. CodVor

Schafařik sau Šafařik, SlA *Slavische Alterthümer*, de P. J. Schafařik, trad. germ. de M. Aehrenfeld, Leipzig, I—II (1843—1844)

Schrader, O. v. RLexIGA

SCIV Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti, I (1950) — XXIV (1973); din a. 1974 (vol. 25): SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie

SCL Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti, (I) 1950 şi urm.

Scriban, D Aug. Scriban, Dicţionaru limbii româneşti, Iaşi, 1939

SCŞCluj Studii şi cercetări ştiinţifice, Academia R.P.R., Filiala Cluj

Sitz.ber. Sitzungsberichte

SlA v. Schafařik

Slavia Slavia. Časopis pro slovanskou filologii, ed. O. Hujer — M. Murko, Praga, I (1922) — XVI (1939)

SlElM *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, de Fr. Miklosich, în DAW, XXII (1871)

SlElR *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, de Fr. Miklosich, în DAW, XII (1862), p. 1—70 [infra, p. 41]

SlEtW Slavisches etymologisches Wörterbuch, de Erich Berneker, Heidelberg, 1908 şi urm.

SOF Süd-ost Forschungen, München

SprThrD *Die Sprache der Thrako-Daker*, Bucureşti, 1969 (cf. LbTrD)

StAlb *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, de Norbert Jokl, în SBAW, 168 1911, I

StCl Studii Clasice, Bucureşti, (I) 1959 şi urm.

StCom Studii şi Comunicări (Muzeul Brukenthal), Sibiu, 13, 1967

www.dacoromanica.ro

StDialTop *Studii de dialectologie şi toponimie* (culegere postumă), de Em. Petrovici, Bucureşti, 1970, 339 p.

StIstLg *Studii de istoria limbii şi lingvisticii române* [culegere de articole din reviste], de D. Macrea, Bucureşti, 1965

StIstr *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici, A. Byhan, de S. Puşcariu, Bucureşti, II 1926 (Academia Română, Studii şi cercetări, XI)

StLex Studii lexicografice, Cluj, 1965

StLgRom *Studii de lingvistică română*, de D. Macrea, Bucureşti, 1970

StR Studi Romeni. Roma, I (1927) — IV (1930)

StUn Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj. Philologia

Suf *Sufixele româneşti*, de G. Pascu, Bucureşti, 1916

SzlJsz *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, de Kniezsa István, Budapest, 1955, 1—2, 1044 p.

Şăineanu, C. v. DictRF

Şăineanu, L. v. DUn, InflOr

Şăineanu, Sem. L. Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucureşti, 1887

Şarovolskij, I. v. ZbKiev

Şez Şezătoarea. Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare, dir. Artur Gorovei, Fălticeni, I (1892) — XXIV (1928)

Şiadbei, Probl. *Problemele vocabularului român comun*, de I. Şiadbei, Iaşi, 1934

Tamás, L. v. WtbUngR

TermP *Încercare de terminologie poporană română*, de Frédéric Damé, Bucureşti, 1898

ThLL Thesaurus linguae Latinae, Lipsca, 1900 şi urm.

Thr Die alten Thraker, de Wilhelm Tomaschek, I, II/1—2 (SBAW, 128, 130, 131, 1893—1894)

Tiktin,H. v. DictRG

Tiktin,Stud *Studien zur rumänischen Philologie*, de H. Tiktin, Leipzig, I, 1884

Tomaschek, W. v. Thr

TopRom *Toponimie românească*, de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1963

TrAnt *La Transylvanie dans l'antiquité*, de C. Daicoviciu, Bucureşti, 1945

UAlb *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, de Norbert Jokl, Berlin, Leipzig, 1923

Vlahii *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, de Silviu Dragomir, Bucureşti, 1959

Vocab Vocabulariu de vorbe streine în limba română, adecă slavone, ungureşti, turceşti, nemţeşti, greceşti etc., de I. Eliade (-Rădulescu)

Vő, I. v. MNyRomKölcs

VR Viaţa Românească. Revistă literară şi ştiinţifică, Iaşi, 1906 şi urm.

VSv *Viaţa şi petrecerile svinţilor*, de Dosofteiu, Iaş(i), 1682

Vuia, R. v. PăstRom

WandR Die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten, de Fr. Miklosich (DAW, XXX 1880, p. 1—66; contribuţii de Em. Kalužniacki, p. 11—22, 25—26)

WH Lateinisches etymologisches Wörterbuch, de Alois Walde, ed. III de J. B. Hofmann. Heidelberg, (I) 1936—1938, (II) 1939—1954

Wichmann, Y. v. WtbCs

WöS Wörter und Sachen, herausg. v. R. Meringer, W. Meyer-Lübke, J. J. Mikkola, R. Much, M. Murko, Heidelberg, I 1909 şi urm.

WP Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, de A. Walde — J. Pokorny, Berlin, Leipzig, I (1930), II (1927), III (index) 1932, ediţia a II-a (scurtată): IEtW, 1959

www.dacoromanica.ro

WtbCs Wörterbuch der ungarischen Moldauer Nordcsángó- und der Hétfaluer Csángódialektes, Y. Wichmann, herausg. v. B. Csüry — A. Kannisto, Helsinki, 1936
WtbUngR Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen, de L. Tamás, Budapest, 1966 [cf. Apulum, XIII 1975, p. 753—775]
ZbKiev Rumunski zapoziceni slova v ukrainski movi [Cuvinte româneşti împrumutate în limba ucraineană], de Ivan Şarovolskij, în Zbornik Zahodoznavsta, Kiev, I 1929, p. 52—65
ZONF Zeitschrift für Ortsnamenforschung, herausg. v. J. Schnetz, Berlin, I 1925 şi urm.; de la vol. XIII, 1937, scurtat în: Zeitschrift für Namenforschung
ZrPh Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, I 1877 şi urm.
ZslPh Zeitschrift für slavische Philologie, herausg. v. Max Vasmer, Berlin

www.dacoromanica.ro

Partea I

PRELIMINARII ● ISTORICUL ŞI IMPORTANŢA PROBLEMEI ● POPULAŢIILE PREROMANE ŞI ROMANITATEA ● STUDIUL GRAMATICAL ŞI LEXICAL, INTERPRETAREA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE ● ROMANIZAREA ● FORMAREA LIMBII ROMÂNE; RELAŢIILE CU ALBANEZA ● TEMELIILE ETNICE ŞI SOCIALE ● CONTINUITATEA FORMELOR SOCIAL-ECONOMICE ● ELEMENTUL SLAV ● CONCLUZII

www.dacoromanica.ro

I. ELEMENTE INTRODUCTIVE. GENERALITĂȚI

Între problemele de bază ale lingvisticii și istoriografiei române, două s-au impus și persistă pe primul plan: a) moștenirea de limbă din fondul autohton preroman (substratul), b) etnogeneza comunității social-etnice a românilor, aceasta din urmă supusă discuțiilor, controverselor, atît din cauza naturii însăși a materialului documentar respectiv (redus cantitativ și calitativ, încă lacunar, echivoc ori, la prima vedere, inconcludent), cît și din cauza pozițiilor politice pe care s-au situat unii dintre cercetători în concluziile lor, mai ales la sfîrșitul sec. al XIX-lea. Reluînd aici de pe planuri mai largi și adîncind analiza întregului material documentar ce oferă elemente și criterii utile, deplin concludente, se pune accentul principal pe factorul considerat ca cel mai edificator, limba populară românească. În jurul limbii, considerată ca document istoric de prim rang pentru problema noastră, se impune gruparea celorlalte mărturii: literar-istorice, arheologice, epigrafice, numismatice, etnologice etc. Aceasta trebuie să fie succesiunea în judecarea dovezilor, iar nerespectarea ei face imposibilă o soluționare cît de cît verosimilă și durabilă a problemei ridicate de procesul formării limbii și a poporului român.

Atare anchetă ce valorifică toate rezultatele pozitive obținute pînă acum și utilizează materialele disponibile demne de luat în considerație are ca scop final stabilirea a trei factori principali: *1)* fondul autohton (traco-getodacic, ori poate în sens mai larg traco-illyric?), *2)* componenta latino-romanică (italică și romană provincială, din Imperiu) și *3)* aportul slav. Determinarea valorii acestor trei factori și a raportului dintre ei permite a stabili, în ultimă instanță, temelia biologică și esența social-etnică primordială, care cu oarecare îndreptățire (în condițiile confuziilor, contradicțiilor și ale unor „idei" neviabile din trecut) puteau fi controversate, considerate „nesigure" sau chiar... „imposibil de identificat"[1].

Munca, experiența și rezultatele din ultimele decenii arată în chip peremptoriu modalitatea și liniile pe care trebuie abordată cercetarea pentru a ieși

---

[1] Lipsa unei soluții sigure unanim acceptate ori măcar verosimile pentru toată lumea care să se impună tuturor „școlilor istoriografice" europene, privind baza etnică antică a poporului român, a fost mereu relevată și este notorie; astfel, un scurt articol despre „Români" în *Révai Nagy Lexikona* (Budapest), XIV 1916, p. 673 pe bună dreptate observa (dintr-un anumit punct de vedere) că „apartenența etnică, descendența românilor este controversată, dar originea latină a limbii lor nu poate fi pusă la îndoială" („*Oláhok*, más néven románok, rumân, a román nemzetekhez, a latin nyelvcsaládhoz tartozó nép; bár faji hovátartozandóságuk, leszármazásuk vitás, nyelvök latin eredete nem tagadható. Idők folyamán több idegen népfajjal vegyültek..."). Dar cf. în privința fondului social-etnic, traco-geto-dacic al poporului român: Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, 168 p. și bibliografia de mai jos, p. 155—164.

www.dacoromanica.ro

cu succes din dilemele istorico-filologice şi pentru a evita discuţii şi controverse sterile. În etapa actuală, problema trebuie şi va putea să fie scoasă din sfera formalismului şi a frazeologiei generice, spre a fi integrată în cadrul adecvat al faptelor, al realităţii social-istorice. Este datoria oamenilor de ştiinţă din ţara noastră, în primul rînd, ca, plecînd de la cercetări mai vechi şi sintetizînd rezultatele pozitive, istorice şi filologice-lingvistice valabile din ultima vreme, să soluţioneze „enigma" etnogenezei cu mijloacele oferite în actuala etapă a dezvoltării ştiinţelor istorice, arheologice şi lingvistice-comparative din România.

Precum e ştiut, marea arhivă a trecutului românesc este limba populară, cu formele şi structurile gramaticale şi lexicale tipice, originale; un nepreţuit depozit de vechi şi autentic material documentar, — care însă nu a fost pe deplin valorificat, interpretat şi exploatat din punct de vedere al gramaticii istorice şi corelat începuturilor poporului român. Prin progresele realizate în sec. al XIX-lea de disciplinele istorice şi filologic-lingvistice s-a relevat mereu mai insistent şi mai consecvent adevărul că limba vie populară este cea mai veche, cea mai vastă şi fidelă oglindă a vieţii istorice a comunităţii, căci (cum spunea în anul 1879 lexicograful Alexandru Cihac) „nu avem nici un document mai vechi, mai fidel şi în special mai popular decît limbajul pentru studiul diferitelor condiţii sociale, atît morale cît şi materiale ale unui popor, influenţele pe care le-a străbătut şi elementele din care s-a constituit". Azi e un loc comun constatarea că fiecare cuvînt al unui idiom reprezintă un document semnificativ nu numai al vieţii prezente a societăţii, ci şi a desfăşurării ei în trecut, în lexicul unei limbi reflectîndu-se procesele cultural-istorice din cursul veacurilor şi mileniilor (multe obscure) străbătute de comunitatea social-etnică respectivă. Faptul este elocvent şi important mai ales pentru etapele istorice ale formării şi dezvoltării poporului român, din a cărui epocă veche şi mijlocie (pînă prin sec. al XIII-lea) se cunosc puţine urme documentare scrise şi vestigii arheologice, adesea nesigure ori neconcludente, lipsind mărturii scrise (literare, epigrafice, chiar numismatice) în ce priveşte originea şi apartenenţa etnică. Ele trebuie să fie amplificate, deseori înlocuite integral cu elementele de limbă, a căror importanţă a fost de mult recunoscută în principiu, apreciată pozitiv în largă măsură, cu toate că nu a putut fi clarificată exhaustiv şi util în toate aspectele şi nuanţele ei reale.

În actuala stare de lucruri se poate spune că o clarificare deplină în toate compartimentele gramaticii istorice româneşti nu s-a realizat încă. Elementul moştenit (latino-romanic) de la temelia structurii lingvistice e bine cunoscut, explorat în mod aproape exhaustiv sub raportul etimologiei; elementele lexicale şi morfologice de împrumut (slave, greceşti, „orientale", turceşti, ungureşti, slave recente etc.) sînt integral ori în majoritate identificate. În afara acestor două mari categorii (latine-moştenite şi împrumuturi) din care este alcătuit lexicul românesc a rămas o latură obscură, întrezărită parţial şi semnalată de numeroşi filologi, dar înţeleasă în feluri variate şi contradictorii, nesocotită de alţii ori contestată şi complet eliminată ca ceva lipsit de temeiurile realităţii documentare. Este acel capitol străvechi al limbii, de proporţii mai mici, dar de mare importanţă şi valoare calitativă, ce nu apărea cercetătorilor mai vechi, la început (unora nu le apare nici azi) cu aceeaşi limpezime ca latinitatea ori ca elementele slave ale graiului, dar care a ieşit la iveală mereu mai pregnant pe măsura dezvoltării studiilor filologico-lingvistice.

www.dacoromanica.ro

Cînd a început cercetarea sistematică a limbii române (la mijlocul secolului al XIX-lea), s-a procedat la o clasificare a elementelor lexicale și gramaticale după origine, deosebindu-se în linii mari destul de clar partea ce constituie fondul ereditar latin de numeroasele achiziții ulterioare, făcute pe cale de împrumut, prin legături și influențe (reciproce) de ordin economic, social, cultural, politic și chiar etnic. Conținutul latin (gramatica și lexicul) este o realitate limitată, de valoare constantă, determinată de temelia romanității în epoca formării limbii în antichitate, cînd poporul român (adică strămoșii lui antici, așa-numiții „străromâni") a primit un capital lingvistic de la cuceritorii lumii vechi perpetuîndu-l pînă azi (cu pierderi în epoca medievală și amplificări în elementele conservate). Fondul lexical latino-romanic formează un sistem închis care n-a fost amplificat decît în mică măsură prin etimologii noi sau descoperiri de cuvinte necunoscute pînă acum; el apărea pentru prima dată, în linii generale, conturat în dicționarul lui A. Cihac (*DÉtDR*, vol. I, 1870) cu elementele latine (respectiv cele considerate de el ca atare); clasificarea lui A. Cihac a rămas în majoritate nemodificată, aporturile ulterioare n-au schimbat prea mult în privința acestor elemente ce erau evidente. Alături de fondul latin, româna are un număr mai mare de cuvinte străine, în primul rînd slave (alese în primă instanță în 1862 de F. Miklosich, *SlElR*), care-i dau caracterul specific deosebitor față de celelalte limbi romanice și care au fost vizibile în linii mari în al doilea volum al dicționarului lui A. Cihac (1879), cu elementele nelatine, „alogene".

Operația „lotizării" era mult ușurată de faptul că alături de limba română cu cele patru dialecte ale ei există al doilea termen de comparație: sursa din care s-au primit elemente lexicale, latina, slava, greaca, turca, maghiara, germana etc. În cele mai multe cazuri, derivarea (etimologia) era evidentă, simplă constatare a unei echivalențe: *barba, capra, casa, homo, muliere-, nasus, vacca* = *barbă, capră, casă, om, muiere, nas, vacă*; slav *neviesta* = *nevastă, gînd, gleznă, claie, luncă, oglindă, osîndă, otravă, poruncă, vină, vinovat* etc., etc.; sau legătura era foarte ușor de stabilit, nu era „o problemă": lat. *familia* > *femeie, libertare* > *a (l)ierta* ș.a.

În același timp (mai ales începînd cu F. Miklosich), cercetarea etimologică-istorică mai riguroasă după faza exaltărilor romantice ale Școlii ardelene latiniste a relevat o serie de cuvinte vechi și generale în limba română ce aveau corespondente identice sau foarte apropiate în a l b a n e z ă (*brîu, bucura, gălbează, grumaz, mazăre, viezure* etc.), observîndu-se totodată cîteva concordanțe fonetice, morfologice și chiar sintactice între română și albaneză. Atare semnalări s-au limitat la confruntarea elementelor comune, a căror obîrșie și semnificație nu puteau fi explicate în chip mulțumitor nici mai tîrziu. Clasificarea adoptată de A. Cihac, F. Miklosich, B. Petriceicu Hasdeu ș.a. era (explicabil pentru un lucru de început) aproximativă, cu lacune și erori: lexicografia și etimologia se aflau în prima etapă a existenței lor. Dacă majoritatea elementelor considerate de A. Cihac latine, slave, grecești, turcești, ungurești, albaneze sînt (cu excepția celor din urmă) realmente de această obîrșie, — se vede azi că o parte din cuvinte au fost clasificate greșit, vîrîte forțat în niște „rubrici" lingvistice cărora nu le pot aparține sub nici un motiv. Eroarea de „clasificare" a fost observată pentru unele cuvinte românești, pe măsură ce (către sfîrșitul sec. al XIX-lea) cercetarea etimologică a luat un avînt remarcabil, revizuindu-se multe „soluții" etimologice vechi, perimate ce nu apăreau convingătoare în felul cum le prezentaseră Petru Maior *(LexB)*, A. Cihac și contemporanii săi (F. Miklosich, T. Cipariu, A. Treboniu-Laurian — Maxim, Petriceicu Hasdeu, Burlă ș.a). S-a trecut rapid peste cuvinte ce nu prezentau pro-

www.dacoromanica.ro

bleme etimologice *(barbă, berbec, capră, muiere, oaie, om, vacă; nevastă, osîndă, otravă, poruncă* etc.), oprindu-se mai ales asupra unora dintre cuvintele vechi româneşti pentru a căror tîlcuire s-au oferit treptat numeroase soluţii menite să stabilească geneza şi rostul în vorbirea populară a acelor elemente ce nu aveau corespondente limpezi în latină, slavă ori în alte idiomuri cunoscute. Pentru asemenea cuvinte s-au propus formule care sporeau mereu în scurgerea anilor, unele fiind combinaţii stranii, excentrice, care nu rezolvau, ci complicau inutil problemele studiate. Multe cuvinte zise „obscure" s-au bucurat de atenţia deosebită a numeroşi erudiţi, încît unele au primit 4 — 5, 6 sau 8 „etimologii", altele mai multe (pentru *căciulă* s-au dat 13, pentru *strugure*, 14). Această intensă activitate a dus la situaţia paradoxală că limba română (cu atîtea elemente lexicale neexplicate ştiinţific) se numără între limbile europene cu cele mai multe cuvinte de origine „necunoscută", dacă nu chiar în fruntea acestor limbi. Căci nu se poate considera soluţionată problema obîrşiei unui cuvînt cu două, trei ori mai multe formule etimologice contradictorii şi ireconciliabile, care îl derivă cînd din latină ori din albaneză, cînd din slavă ori din vechea greacă, din vechi limbi germanice ori uralo-altaice, din ungureşte ori turceşte, sau cu ajutorul formulei „de origine necunoscută (obscură)". Cum s-a arătat, nu este cazul unor cuvinte de însemnătate secundară, rare, cu sensuri tehnice ori cu răspîndire limitată sau cu valoare locală, ci în majoritatea cazurilor de cuvinte cu largă circulaţie în vorbirea populară şi cu valoare semantică-lexicală de prim rang. Enigma cuvintelor cu etimologie neelucidată constituie o lacună a gramaticii istorice române, a cărei soluţionare este o necesitate imperioasă şi urgentă de ordin ştiinţific.

> Neobişnuita exuberanţă de formule etimologice apărute mai ales la sfîrşitul secolului al XIX-lea a elucidat în foarte puţine cazuri originea elementelor lexicale controversate cu multă pasiune de filologi, cum se va arăta la fiecare cuvînt în parte. Indiferent de numărul şi calitatea variabilă a soluţiilor etimologice propuse pentru elementele controversate, un mare număr de cuvinte româneşti şi importante — în primul rînd, cum era firesc, cele cu multe „etimologii" au rămas neexplicate, neînţelese ori fals interpretate, iar prezenţa lor în limbajul românesc constituie „enigme": în zadar şi-au imaginat adesea unii filologi că le-ar fi soluţionat prin legături subiective şi artificii ori expediente formaliste, cu variate norme fonetice încărcate asupra unui singur cuvînt, invocînd excepţii şi analogii, asimilări şi disimilări, metateze ori treceri semantice şi contaminări, — făcute adică de „toţi aceia care cred că rutina poate înlocui intuiţia şi care construiesc acele edificii complicate, savante, cărora le lipseşte numai puterea de a convinge"[2]. Asemenea construcţii din bucăţi disparate, eterogene, lipsite de firul organic al legăturii firesti au rămas neconvingătoare; de nicăieri nu răsare prototipul care să explice obîrşia şi evoluţia cuvintelor, în ciuda eforturilor şi stăruinţelor depuse de filologii-etimologişti.

La sporirea confuziei au contribuit nu numai carenţa metodelor şi mijloacelor adoptate, dar (cum se întîmplă adesea) şi tendinţele unilaterale cu preocupări excentrice de a descoperi lucruri originale: elemente vechi greceşti (Al. Philippide, G. Giuglea, C. Diculescu ş.a.), vechi germane (C. Loewe, C. Diculescu, G. Giuglea, E. Gamillscheg), uralo-altaice, persane, cumane etc. din evul mediu (O. Densusianu) ş.a., cu nişte procedee şi criterii ce au stîrnit nedumeriri şi neîncredere în ultima jumătate de veac, ducînd la teorii potrivnice faptelor de limbă, la o serie de „cutreerări aventuroase" (expresia îi aparţine lui O. Densusianu) în gramatica istorică a limbii române. Concluziile lor erau menite să denatureze justele vederi tradiţionale asupra procesului începuturilor şi a epocii medievale a limbii şi poporului român. Cauza

[2] DR, IV, p. 1317 (S. Puşcariu).

www.dacoromanica.ro

principală a confuziei și a dezordinei în privința unei importante părți a lexicului românesc arhaic era faptul că se utilizau mijloace nepotrivite în operațiunile etimologice sugerate de tendințele divergente și de tezele adoptate aprioric despre originea posibilă ori „necesară" (pentru unii filologi multe cuvinte neromane „trebuiau" să fie latine, altele slave, grecești, germanice etc.), potrivit impresiei și preferințelor căutătorului de etimologii[3]. Tendințele excentrice și extremiste de după anul 1920, urmate curentului de ușoară nuanță latinizantă la începutul sec. al XX-lea (Al. Philippide, I.-A. Candrea, O. Densusianu, S. Pușcariu etc.), au apărut mai ales din constatarea (justă, în principiu) că o seamă de cuvinte românești vechi nu pot fi de origine latină (ori slavă), purtînd pecetea unei origini diverse (în aparență „obscură") ce „trebuia" să fie greacă, germană etc. după preferințe subiective, ca împrumuturi de dată foarte veche (antică ori medievală timpurie) în limba română. Critica a respins la timpul său și aceste tentative, cum făcuse anterior cu multe din etimologiile latinești inadmisibile. Pe lîngă unele prețioase rezultate ale cercetărilor din ultimele 7 — 8 decenii cu privire la lexicul românesc, s-au aglomerat o sumedenie de erezii filologice, multe din ele pregnante specimene de etimologii populare, unele devenind cu timpul locuri comune. Erau stranii produse ale unor metode și mentalități învechite, anacronice, ale rutinei care pretindea că lucrează numai cu elemente atestate în vreo limbă antică (latină, greacă, slavă, germană etc.), evitînd cu admirabilă prudență utilizarea de tipuri reconstruite („ipotetice"), considerate ca periculoase și „nesigure" (infra, p. 109). Dar după ce căile și criteriile de pînă acum au dus (în privința cuvintelor „obscure") la formule ireale, neconvingătoare sau la artificii complet lipsite de baza faptelor controlabile, este necesară o clarificare pentru istoria limbii și a realităților populare. În primul rînd va fi degajat terenul de balastul enorm al pseudoetimologiilor ce vor fi examinate, după caz, spre a li se cunoaște exact eventuala valoare; iar în locul construcțiilor complicate și artificioase vor fi puse în cuvenita cinste nu numai simplitatea și severitatea unei noi metode, a cercetării comparativ-istorice, dar și intuiția cu elementarul bunsimț filologic ce stă mai aproape de realitățile sociale în care trăiește și evoluează limbajul popular, decît artificiile savante, abstracte, scolastice.

> Este deci evident că, dacă pentru explicarea cuvintelor mult controversate ori a celor neglijate de lexicografi și etimologiști metodele și procedeele de pînă acum nu au dat rezultate valabile și utile, ele trebuie să fie abandonate renunțînd la preocupările destul de frecvente în ultima vreme de a deriva forțat din latină ceea ce nu e latinesc, din slavă, greacă, germană, turco-tătară etc. elementele ce nu aparțin acestor sfere lingvistice, adică acele cuvinte care au fost atribuite de eruditi unora sau altora din limbile amintite, dar care se vor dovedi ca ținînd de un domeniu lingvistic deosebit. Astfel, este necesar ca — procedînd prin eliminare și clasificînd aparte tot ce nu poate fi latin (romanic), nici slav, germanic, grecesc, unguresc ori de altă proveniență cunos-

[3] După cum fortuit ori sistematic, proveniența unui cuvînt era considerată latină, slavă, greacă, germanică etc. se căutau corespondențe ori etyma în idiomurile respective ca surse ale cuvintelor noastre nelămurite, uneori prin legarea cu un element asemănător sau apropiat, alteori prin refacerea de arhetipuri românești intermediare sau chiar de forme inexistente, fără o bază reală în latină, slavă, greacă sau germanică. Mai adesea se proceda însă prin simpla alăturare a cuvintelor din dicționare, după aparențe superficiale, prin acel procedeu despre care încă în 1853, Fr. Diez spunea „die unkritische Methode nimmt ihre Deutungen auf gut Glück aus einer äusserlichen Ähnlichkeit, ja selbst bei gänzlicher Verschiedenheit derselben, durch eine Reihe willkürlich geschaffener Mittelglieder. Ein in seinem Grundsatze so fehlerhaftes Verfahren, dessen ungeachtet doch da, wo Witz und Divinationsgabe nicht fehlten, mancher treffliche Wurf gelang, hat bei vielen die ganze etymologische Kunst in Misskredit gebracht" (Fr. Diez, *EWRom.*, ed. II, Bonn, 1861, prefață, p. VII).

www.dacoromanica.ro

cută, fiind totuşi caracteristic românesc în lexicul popular[4] — să se adopte alte criterii de lucru, unelte diferite, căutîndu-se soluţii în altă direcţie, unde faptele de limbă şi viaţă populară vor da o mai temeinică justificare operaţiunilor lingvistice-etimologice.

Cum am arătat în cercetările noastre anterioare (sintetizate în monografia *ElAutoht.*, 1970), primul pas pe calea cea nouă este ruperea cu trecutul şi cu unele produse perpetuate prin rutină şi inerţie, anume nu numai cu soluţiile etimologice şi metodele adoptate, dar mai ales cu prejudecata (nocivă în egală măsură) că prin reconstrucţiile ori prin adoptarea de tipuri indo-europene (străromâne) ca baze ale cuvintelor româneşti am intra într-un teren periculos pentru etimologişti, cu ipoteze hazardate, lipsite de temeiul realităţilor controlabile. Atare prejudecată a luat naştere tocmai din carenţa mijloacelor de investigaţie şi din vederile înguste ale celor care au discreditat prin construcţii artificioase şi fanteziste ideea (a lor şi a altora), în sine justă, despre existenţa elementelor autohtone (indo-europene) şi autonome în lexicul limbii române. Prin construcţia de arhetipuri indo-europene nu intrăm deloc într-un cîmp „mai puţin sigur" (cum îşi închipuia S. Puşcariu şi alţii înainte şi după el), ci de fapt rămînem pe tărîmul solid al istoriei limbii române şi al comparatisticii. În etimologia românească acesta este ultimul compartiment (după acela al elementelor comune cu albaneza) care n-a fost explorat decît foarte puţin, şovăielnic, atunci cînd se prefera utilizarea mijloacelor şi lexicului idiomurilor cunoscute ale popoarelor cu care comunitatea populară românească a avut relaţii în etape succesive (latina, slava, greaca, germanica, turca etc.) şi din care s-au primit cuvinte în română. Astfel era evitat (pentru motive întemeiate, în primul rînd ignorarea cercetării comparative indo-europene în ţara noastră) ori era avut în vedere prea puţin domeniul posibil şi foarte probabil al sursei autohtone a limbii anteromane de pe teritoriile româneşti de azi, ori în care a locuit vreodată (în evul mediu) populaţie românofonă. Acel idiom indo-european, postulat şi admis de toată lumea savantă, nu mai există demult, dispărut la sfîrşitul perioadei antice, iar prin sărăcăcioasele lui rămăşiţe (ignorate ori desconsiderate de aproape toţi cei ce s-au ocupat de gramatica istorică şi de etimologia românească) el nu poate fi nici pe departe utilizat ca latina, slava, greaca ori germanica în operaţiunile etimologice. Pe drumul ce duce din faza românească, printr-un idiom dispărut şi prea puţin cunoscut, la formele de vorbire numite „indo-europene", greutăţile de lucru vor fi (din cauza multor aspecte şi faze necunoscute) ceva mai mari decît în etimologia romanică ori în operaţiunea derivării (juste, nu false) elementelor lexicale româneşti din slavă, greacă medievală, germană modernă etc., idiomuri cunoscute pînă în cele mai mici amănunte.

Condiţia primordială a reuşitei în operaţiunile etimologice (mai ales unde se lucrează cu multe necunoscute, ca la cercetarea elementelor autohtone româneşti) este analiza atentă a formei şi a semantismului cuvintelor (interpretarea esenţei semantice), spre a stabili treptele formale anterioare (adesea numai cît reprezentau ele „ca schelet") şi sensul primordial, de unde rezultă apoi legăturile de înrudire firesti ale fiecărui cuvînt cercetat. Pătrunzînd astfel mai adînc în substanţa cuvintelor şi a lucrurilor, vom putea indica uşor şi în chip evi-

[4] Se poate spune, totuşi, că şi după minuţioasa noastră revizuire vor exista în unele graiuri populare (sau chiar în „fondul principal") cuvinte ce ar trebui incluse în acest repertoriu, poate eliminînd altele din cele 170 studiate; lucru ce se va face în viitor, arătîndu-se eventualele erori şi aserţiuni neverosimile: vor putea fi identificate alte cuvinte autohtone (preromane) între cele considerate ca latine (romanice) ori slave, turceşti, cumane(?) etc.

www.dacoromanica.ro

dent, în majoritatea cazurilor, geneza, evoluţia şi provenienţa străveche a elementelor „obscure" sau prea mult şi inutil controversate ale limbii române.

Direcţia adoptată în lucrarea prezentă constă, principial, în c o n s t r u i r e a (adică: refacerea) unor forme (cf. infra, p. 113—117) anterioare, intermediare (sau uneori simpla semnalare de legături necesare ori posibile) şi a unor arhetipuri necunoscute (neatestate, ipotetice, dar deplin justificate formal şi semantic) ale cuvintelor româneşti actuale care să se lege cu bazele primare ale idiomurilor indo-europene, deduse prin operaţiunile de reconstruire şi legături între limbile înrudite aparţinînd aceluiaşi trunchi arhaic ario-european (relevat mai precis întîia oară de Franz Bopp, în anul 1816). În planul unitar (în linii mari) de intersecţie a formelor scoase din elementele lexicale şi morfologice evident înrudite şi comune ale limbilor indo-europene se găsesc temeliile străvechi ale cuvintelor româneşti de provenienţă indigenă, anteromană, ce ţin în egală măsură de domeniul românesc (romanic în accepţiunea cea mai largă) şi de cel comparativ indo-european.

Plecînd simultan din două direcţii (două faze de limbă r elativ bine cunoscute, cel puţin schematic): *a)* limba română actuală; *b)* temeliile primare ale idiomurilor indo-europene (reconstruite în sec. al XIX-lea), operaţiunea etimologică va trebui să treacă prin două perioade obscure, lipsite de atestări documentare: aceea a unei limbi de un anumit tip european, determinat cu mulţumitoare precizie (nu numai cu aproximaţie), şi limba română comună, aşa-numita „strămână". În lipsa suportului documentar al fazelor intermediare, cele două extremităţi (adică formele româneşti actuale şi seria de baze-rădăcini i.-e.) trebuie legate prin punţi durabile, întemeiate totuşi aproape totdeauna pe elemente ipotetice. Este o construcţie sau reconstrucţie de forme ridicate asupra unui gol al necunoscutului, îmbrăţişînd o perioadă de cîteva milenii, în care împrejurările istorice au făcut să avem atît de puţine şi inconcludente urme scrise. De aceea se impune a releva din nou direct, fără ocoluri, faptul că, oricît ar fi de riguroase, unele dintre reconstrucţiile etimologice (aproape complet lipsite de suportul preţios al atestărilor documentare) nu vor apărea tuturor în egală măsură şi dintru început convingătoare, căci recunoaştem că „orice reconstrucţie poartă pecetea artificialului şi impresia de artificialitate creşte cu cît se măreşte numărul 'accidentelor' presupuse (metaplasmă, metateză, disimilare, sensuri [dar mai ales forme, fonetica] intermediare neatestate etc.)"[5]. Iar celor care, de bună-credinţă şi dintr-un spirit zis pozitivist, ar mai pune naiv întrebarea: „Ce temei de realitate pot să aibă asemenea arhetipuri reconstruite strămâne şi traco-dace, unde avem dovezile cu atestări documentare?" li se poate răspunde (spre exemplu): acestea e puţin probabil să fi existat în texte şi în dicţionare ori glosare, căci nimeni nu le-a scris, ori au dispărut odată cu veacurile preistoriei, antichităţii şi evului mediu, care la noi au lăsat cam puţine documente scrise şi informaţii utile în sensul dorit; dar au transmis, în schimb, formele de limbă în graiul şi viaţa comunităţii populare româneşti care şi-a perpetuat vorbirea şi fiinţa social-etnică. Ori se poate răspunde cu altă întrebare echivalentă: „unde sînt atestate în scris rădăcinile primare şi bazele arhaice reconstruite cu care se lucrează în mod curent (precum ar fi atestate în scris) de un veac şi jumătate în studiul etimologic-comparativ al limbilor numite indo-europene?". Mijloacele oferite de ştiinţa comparativă a acestor idiomuri î n r u d i t e genetic vor fi utilizate în largă măsură, căci fără ele nu pot fi explicate şi înţelese elementele autohtone (preromane) în limba română, care sub raportul „autohtonismului" ei devine integral tributară lingvisticii comparate indo-europene, aducînd o remar-

[5] *DR*, IV, p. 1322 (S. Puşcariu).

www.dacoromanica.ro

cabilă contribuţie la cunoaşterea lexicului comun al „indo-europenilor" şi al traco-dacilor, prin cuvintele româneşti vechi şi autentic „ariene", trecute în româna comună prin intermediu traco-dacic.

Componenta autohtonă de natură lingvistică şi social-etnică pusă acum la contribuţie este numită cu apelativul tradiţional „traco-dacică", putînd să pară (chiar şi unora din cei familiarizaţi cu problemele lingvisticii române şi cu criteriile comparatisticii indo-europene) ca ceva pretenţios şi artificial, adoptat fără critică ori tendenţios. Mai indicată ar fi părut poate alegerea apelativului „autohton" ; dar acesta şi-ar păstra o nuanţă de echivoc, lipsit de precizia unui nume propriu, chiar admiţînd că esenţa tracică a cuvintelor studiate şi soluţionate nu ar fi deplin şi dintru început evidentă şi obligatorie pentru toată lumea. Definirea termenilor şi justificarea amănunţită (de care depinde legitimitatea tezelor şi a întregii lucrări monografice) se vor face mai jos, la locul potrivit. Precizăm însă că la sfîrşitul secolului al XX-lea nu ne întoarcem la epoca şi la procedeele lui Hasdeu de acum un secol pentru detectarea şi dovedirea „dacismului" unor cuvinte româneşti — după cum arheologia şi istoria antică nu revin la vedeniile „pandacice" ale unui Nicolae Densusianu (ale căror ecouri şi reflexe regretabile nu s-au stins complet, din păcate, nici astăzi la unii amatori-diletanţi în ţara noastră).

Rupînd cu resturile unei prejudecăţi şi cu acel pretins pozitivism care operează în etimologie numai cu elemente „atestate" direct în idiomuri cunoscute şi evită formele ipotetice „reconstruite", cercetarea prezentă se îndreaptă mai întîi împotriva scepticismului şi rutinei tradiţionale, care au ignorat un important capitol din istoria limbii române şi anume elementul autohton anteroman (în afară de cel comun cu albaneza, aşa-zisele „împrumuturi din albaneză"). Această parte organică a limbajului şi a culturii populare a fost chiar minimalizată (în special elementele comune cu albaneza) în sec. XIX — XX. Era firesc deci ca rezultatele noastre să fi provocat unele nedumeriri şi îndoieli, dezaprobare din partea unor „şcoli filologice" care decenii de-a rîndul susţinuseră inexistenţa (sau lipsa de importanţă lingvistică şi de semnificaţie social-istorică) a elementelor anteromane în limba română, ori din partea celor care s-au lăsat influenţaţi de o asemenea mentalitate. Dar etimologiştii cunoscători ai sarcinilor şi problemelor actuale înţeleg foarte bine că este inevitabil a lucra cu arhetipuri „reconstruite" ale cuvintelor „obscure" ori greşit explicate pînă acum, fiind evident necesar a le încadra la locul lor în lexicul românesc şi în sistemul etimologic indo-european.

Printr-o cercetare diversificată şi aprofundată cu eforturi susţinute timp de peste trei decenii, elementul lexical autohton (contopit organic în blocul tezaurului lexical ereditar, ca atare în majoritate neobservat pînă acum) a putut fi identificat în sfîrşit şi separat de elementele latine şi de împrumuturile ulterioare prin criteriile romanistice şi româneşti (gramatica istorică a limbii române) şi indo-europenistice, utilizînd ca intermediar modestele (dar absolut necesarele) resturi ale limbii dispărute a traco-geto-dacilor. Cu ajutorul lor este refăcută evoluţia preistorică a cîtorva elemente lexicale proprii şi exclusive, originale şi semnificative ale limbii române, rămase, cum s-a spus, în majoritate neînţelese, veritabile enigme etimologice care şi-au ascuns pînă acum „taina" obîrşiei lor, rezistînd în faţa multiplelor tentative de tîlcuire, ca nişte stînci puternice de care s-au spart aproape toate valurile de etimologii avansate în cursul sec. al XIX-lea şi al XX-lea.

www.dacoromanica.ro

Se impune precizarea că nu peste tot sîntem în măsură a prezenta soluții desăvîrșite și definitive, atît din cauza materialului de limbă cît și a mijloacelor de investigație de care dispunem astăzi. Prin însăși natura sa, materialul studiat are încă unele obscurități și lunecușuri, neputînd oferi totdeauna siguranța absolută a justeței rezultatelor dobîndite pe cale combinatorie de acea metodă critică despre care încă la anul 1853 romanistul Fr. Diez spunea că, respectînd principiile foneticii și semanticii generale, „tinde să urmeze geniul limbajului, să-i smulgă secretele". În legătură cu cercetarea elementelor lexicale obscure ale limbii române, rolul de căpetenie revine acelui „calcul delicat al probabilităților etimologice" de care vorbea cîndva filologul român Vasile Bogrea și care străbate în cazul nostru necunoscutul a două faze de milenii în evoluția pre- și protoistorică a două idiomuri: *a)* cel anteroman-autohton (traco-dacic); *b)* latina-romanică (româna). Aici apar mereu justificate cuvintele aceluiași maestru Fr. Diez: „obiectivul cel mai înalt pe care-l dobîndește un etimologist este conștiința de a fi purces științific; pentru certitudine absolută nu are o chezășie, căci chiar o notiță neînsemnată poate să-i smulgă de sub picioare terenul cîștigat cu multă trudă". Vor fi existînd apoi unele scăderi cauzate de condițiile muncii și mijloacele deocamdată lacunare ale documentării; lipsa unor publicații a făcut să persiste goluri în informarea bibliografică, totdeauna relativă, mai ales într-un domeniu cu atît de mulți și pasionați exploratori și amatori cum este etimologia și istoria limbii.

Cu toate că este de proporții întinse, lucrarea prezentă rămîne, sub unele aspecte, încă o schiță de caracter preliminar, nu numai din cauza vastității și complexității problemei abordate, ci și din cauza lipsei unor prealabile cercetări „tehnice" de amănunt. Controlul lărgit și aprofundat al materialului glotologic (în primul rînd etimologia cuvintelor românești preromane), făcut de cercetători mai competenți și ceva mai experimentați, va arăta cum cîteva dintre elementele cuprinse între cele „traco-dace" sînt provizorii sau dubioase, altele vor fi de adăugat, unele de modificat ori de eliminat (îndeosebi cele cu etimologii neconvingătoare). Paralel cu atare control sever al etimologiilor, va fi necesară explorarea exhaustivă a lexicului popular ce trebuie să fie cunoscut mai bine prin anchete în toate zonele românești.

Pus în lumină și interpretat după cuviință, limbajul popular se dovedește a fi cel mai fidel și autentic document istoric de prim rang pentru trecutul îndepărtat și mai ales pentru obîrșiile poporului român.

Metoda și noile criterii lingvistice și istoriografice adoptate în cercetarea noastră sînt expuse, pe scurt, mai jos, unde se dau și elementele necesare pentru justificarea social-istorică a substratului în lexicul românesc (p. 109—112) după ce se va arăta lipsa de temei științific a tendințelor latiniste și latinizante ori de alt fel, cu excesele lor în etimologia românească, ilustrate prin cîteva exemple mai pregnante și semnificative. Odată făcută verosimilă și, în cea mai mare parte, sigură realitatea substratului lexical în limba română, nu va apărea prea greu a contura, individualizînd, acel idiom european antic dispărut ce poate și trebuie să servească drept punte de legătură între faza română comună și bazele arhaice indo-europene, stabilind deci caracterul traco-dacic al cuvintelor noastre preromane.

Intrînd într-un nou cîmp de cunoaștere, cercetarea prezentă este în chip firesc o acțiune împotriva tendințelor extremiste, fie că era vorba de excesele latinizante în etimologie și istoriografie (care au denaturat parțial sau în majoritate esența istorică a latinității și a romanismului comunității popu-

www.dacoromanica.ro

lare românofone), fie că ar fi alte excese ce n-au înţeles tocmai just aportul slav, grecesc, turcesc, unguresc etc. la alcătuirea limbii şi culturii, a structurii social-etnice şi economice a comunităţii populare româneşti. Recunoscînd că nici lucrarea de faţă nu este scutită de unele exagerări şi lacune (firești la orice început), se poate admite că totuşi ele nu vor fi nici atît de grave şi nici atît de numeroase încît să întunece adevărurile dobîndite prin eforturile constructive şi legăturile etimologice valabile, ori să reducă valoarea concluziilor istoriografice permise şi impuse de existenţa fondului lexical preroman. Acest străvechi şi preţios material de limbă, contopit organic în structurile neolatine ale limbii române, comportă aici o semnificaţie lingvistică şi social-istorică excepţională, fundamentală pentru problema etnogenezei române.

www.dacoromanica.ro

II. ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND SUBSTRATUL

PROBLEMA ELEMENTULUI LINGVISTIC PREROMAN ÎN ETNOGENEZĂ*

Pentru a înţelege cît mai concret însemnătatea elementelor autohtone lexicale în limba română şi în procesul formării ei (deci direct în problema etnogenezei românilor) este necesară în prealabil o sinteză a cercetărilor, a opiniilor despre formarea romanităţii carpato-balcanice şi dunărene în funcţie de valoarea atribuită factorului preroman. Problema elementelor a n t e r o m a n e în română s-a pus ceva mai tîrziu şi mult mai şovăielnic decît aceea a latinităţii ei: romanitatea limbii române apărea impunîndu-se cu puterea evidenţei chiar pentru primii observatori (fiind relevată insistent de mulţi umanişti din veacurile XIV — XV şi de cronicarii români moldoveni); dar partea autohtonă şi neromană era mult mai puţin vizibilă, în majoritate dacă nu aproape total de nerecunoscut, lucru explicabil în vremea cînd romanistica şi comparatistica indo-europeană nu existau nici măcar cu numele. De aceea, tot ce s-a spus şi s-a presupus înainte de mijlocul secolului al XIX-lea despre elemente „geto-dace", „trace" ori albaneze în limba română era produsul unor intuiţii uneori ingenioase, interesante, nu adevăruri verificate prin metodele riguroase ale ştiinţei lingvistice (care era abia la primele începuturi modeste, neputînd fi aplicate util la studiul istoric al limbii române). Expunerea istorică din acest capitol este făcută sistematic, în ordinea strict c r o n o l o g i c ă a autorilor şi a rezultatelor obţinute şi admise[1].

Primul care a preconizat prezenţa unor „cuvinte dace" în română pare a fi eruditul voievod moldovean Dimitrie C a n t e m i r (1673 — 1723), plecînd de la premisa justă, supravieţuirea populaţiei geto-dace [alegînd însă cîteva exemple ce nu au în realitate nici o legătură cu limba dacilor]: „de altminteri trebuie să observăm că sînt în limba moldavă unele cuvinte ce nu sînt cunoscute în limba latină, nici în celelalte dialecte ale popoarelor vecine şi care prin urmare poate că au rămas din limba veche dacică. Deoarece nimic nu ne împiedică să credem că romanii colonizaţi în Dacia au folosit mîna de lucru servilă a dacilor, sau au încheiat căsătorii cu femei dace. Cu acest mod

---

* Acest capitol este în linii generale identic cu cap. I din monografia *Elemente autohtone* (1970), p. 13—47, avînd modificări mai ample în bibliografia şi cercetările din ultimul deceniu asupra substratului.

[1] Nu este această dispunere strict cronologică „o lipsă de sistematizare — în faptul că despre cîţiva lingvişti (Meyer-Lübke, S. Puşcariu, G. Giuglea, Al. Graur, E. Çabej) se vorbeşte în două locuri diferite (după fişe grupate cronologic) şi chiar trei ...", cum a obiectat un critic nu tocmai obiectiv şi cam „pornit" (SCL, XXII, p. 86—87), căci aici nu se face istoricul, bibliografia şi „evoluţia" fiecărui lingvist-filolog, ci istoria şi bibliografia p r o b l e m e i, care a „evoluat" cu modificări şi cotituri la mulţi dintre cercetători în cursul anilor şi deceniilor.

www.dacoromanica.ro

a putut prea uşor să se introducă şi cuvinte streine în limba lor. Aşa sînt: *stejar, pădure, haleşteu, cărare, grăesc, privesc, nimeresc*"[2].

Din sec. al XVIII-lea datează ideea legăturii străvechi de înrudire etnică şi lingvistică între români şi albanezi (şkipetari, arnăuţi): în baza unor vagi cunoştinţe istorice şi geografice, J. E. Thunmann[3] în celebrele *Untersuchungen*[4] afirma originea tracă a românilor, „tracismul" limbii lor, care era înrudită de aproape cu albaneza, albanezii fiind urmaşii illyrilor, românii copiii tracilor, amestecaţi cu alte neamuri de oameni; aromânii sînt „thrakische Wlachen", românii din nordul Dunării „dacische Wlachen" (*Untersuch.*, p. 176). Cu rudimente de cunoştinţe din acea vreme, numai în baza materialului lexical oferit de vocabularul lui Theodor Cavallioti şi a informaţiilor date de studentul aromân Const. Hagi-Ceagani[5], Thunmann putea să afirme că limba română (aromâna) este idiomul trac schimbat, conţinînd pe jumătate elemente latine, 3/8 greceşti, 2/8 gotice, slave şi turceşti, celelalte trei părţi luate dintr-un idiom avînd multe analogii cu albaneza, fiind însă în mare parte latineşti[6]. Cu toate că e confuză, atare afirmaţie arată că profesorul de retorică şi filosofie din Halle avea destulă agerime a intuiţiei întrezărind legătura necesară dintre limba română şi albaneză, fără să fi avut cu două veacuri în urmă putinţa unei aprecieri juste, la valoarea reală. Interesantă este şi ideea lui Thunmann (*Unters.*, p. 340) că tracii din Tessalia, Macedonia şi Tracia (înaintaşii aromânilor) au învăţat limba latină cu unele greşeli, păstrînd însă elemente din idiomul lor matern, tracic.

Pentru Şcoala ardeleană (latinistă)[7], limba română nu putea şi

---

[2] D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, III 4 (p. 166, ed. 1875); în originalul latin: „neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia Coloniae, vel servis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdideret, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisse, unde facile indigenarum aliqua vox illorum sermonem irrepere potuit. Tales sunt: *stezar* quercus, *padure* sylva, *halesteu* stagnum, *carare* semita, *graesk* loquor, *privesk* aspicio, *nemeresk* aliquo pervenio" (Operele lui D. Cantemir, I, *Descr. Mold.*, Bucureşti, 1872, p. 151). Dintre cuvintele „dacice" ale savantului voievod: *stejar* e slav, *pădure* latin-romanic (lat. *palude-*), *halesteu* ung. *halastó* „lac cu peşti", *cărare* latin, *grăesc*, *privesc*, *nemeresc* slave. Asemenea soluţii „dacc" la începutul sec. al XVIII-lea nu sînt de luat în deriziune, căci apar şi în sec. al XIX-lea, de ex. C. Stamate, în *Musa Românească*, Iaşi, I, 1868, p. 525—534 „cîteva cuvinte antice însuşite de limba română ce par a fi dace, ca *holdă, alcătuiesc, betiagu, obîrşie, păcală, făgădău, vinars* etc.", citînd la întîmplare şi vocabule de fapt autohtone (*copac, cursă, ghiară* ş.a.), ca şi mai tîrziu. Despre D. Cantemir şi preiluminismul est-european: P. Teodor, în *Anuarul Institut. de Istorie şi Arheol.*, Cluj., XIX, 1976, p. 299—315 (amplă bibliografie).

[3] „Ordentlicher Lehrer der Beredsamkeit und der Philosophie auf der Universität zu Halle" (Germania), Johannes Erik Thunmann (1746—1778) era de obîrşie suedeză.

[4] J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I, Leipzig, 1774, p. 169—366 „über die Geschichte und Sprache der Albaner und Walachen".

[5] Th. Capidan, *Arom.*, p. 49—50.

[6] „Die Albaner sind Nachkömmlinge der alten Illyrier, so wie ihre Nachbarn die Wlachen Kinder der Thracier sind" (*Unters.*, p. 240). Tracii şi-au păstrat etnicitatea şi parţial graiul, în munţi. „Die Sprache der jenseits der Donau wohnenden Wlachen ist diese veränderte thracische Sprache. Gerade die Hälfte derselben (ich habe nachgezählt) ist lateinisch. Drei Achttheile sind griechisch, zwei gotisch, slavisch und türkisch; die übrigen aus einer Sprache, die mit der albanischen viele Ähnlichkeit gehabt hat: denn über siebenzig wlachische Wörter kommen mit eben so vielen albanischen überein: un l jene albanischen Wörter, die mit den übrigen von den letzten 3/8 der wlachischen Sprache gleiche Bedeutung haben, sind mehrentheile lateinischen Ursprungs" (p. 339).

[7] Despre Şcoala ardeleană există o bibliografie imensă; în general: D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1944 (ed. II: *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor"*, Cluj, Edit. Dacia, 1972); Ion Lungu, *Şcoala Ardeleană* (Momente şi Sinteze), Bucureşti, Edit. Minerva, 1978, 504 p.; D. Macrea, *Şcoala Ardeleană şi problemele de lingvistică romanică*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 7—13 (*StLgRom*, p. 47—56); *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Şincai*, în *CercLg*, XII 1967, p. 3—9 (*StLgRom*, p. 57—66).

www.dacoromanica.ro

nu trebuia să fie decît curat romană, căci limba romanilor antici viețuiește pînă azi în gura românilor, cum scria Petru Maior[8] în celebrul „Dialog despre limbă" (*LexB.*, p. 63); după el, în alte provincii romane, latina vulgară s-a alterat prin contactul cu „poporațiile indigene", în Dacia însă ea a rămas neafectată de influențe, căci populația autohtonă dacică fusese extirpată integral de cuceritorii romani: „Traianu desrădăcinîndu vițea Dacilor din Dacia și așie despoiandu Dacia de lăcuitorii cei vechi". Pentru Maior și tovarășii lui de idei (care admiteau existența și vechimea numărului mare de elemente lexicale slave) nu putea să existe o problemă a elementelor prelatine în limba română, — concluzie la care au ajuns toți cei care au raționat ca el despre „extirparea" locuitorilor băștinași în Dacia la anexarea țării și organizarea provinciei (a. 106)[9]. Spre deosebire de ceilalți „latiniști" ai Școlii ardelene, I. Budai-Deleanu admitea „posibilitatea unor relații între daci și romani"[10].

Prin apariția primelor studii științifice comparative asupra limbilor europene și a celor neolatine, la începutul sec. al XIX-lea, se cristalizară și primele idei pozitive asupra originii limbii și poporului român, ca și tezele cu privire la valoarea elementului etnic lingvistic autohton, admise și azi de unii cercetători. După apariția „Dicționarului Bobb" *(DictB)* și a lexiconului din Buda *(LexB)*, slavistul austriac (de obîrșie slovenă) Jernej Bartolomeu Kopitar (1780 — 1844) scrie cronica „Albanische, walachische und bulgarische Sprache"[11]; aducînd noi idei (rămase interesante pînă azi) asupra celor trei idiomuri, Kopitar combătea viguros excesele latiniste ale puriștilor ardeleni[12] și sublinia aportul elementului autohton, tracic, la formarea nu numai a limbii, dar și a poporului român. După el, limba română datează din perioada începuturilor stăpînirii romane în Munții Balcani, nu numai de la cucerirea Daciei. Kopitar găsea o mare asemănare între română, bulgară și albaneză, fiind convins că în România (accepțiunea din sec. al XX-lea), în Bulgaria și în regiunea Balcanilor ar exista o singură formă de vorbire cu trei materiale de limbă, adică trei idiomuri identice sub raport gramatical, deosebite ca lexic: româna, bulgara, albaneza. Românii, bulgarii și albanezii nu sînt decît vechi traci. J. B. Kopitar vorbește chiar de „schimbările sunetelor romane în gura tracică"[13]. Asemenea anticipări ingenioase și temerare pentru înce-

---

[8] D. Macrea, *Petru Maior (1753—1821)*, în *LgFil*, p. 46—66; I. Pervain—M. Protase, *Petru Maior și Lesiconul din Buda*, în *CercLg*, XV 1970, p. 11—22; *ActaMN*, VII 1970, p. 599—607 (P. Teodor).

[9] Erudiții ardeleni din sec. al XIX-lea erau preocupați de „purificarea" limbii, în sensul de a o „face curată limba românească" (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, p. 297); *DictB*. II, p. 561—576 a prezentat o listă de „cuvinte streine" ce trebuiau înlocuite, printre ele figurînd și unele autohtone, ca *brîu, groapă, zgardă*. La 1792, S. Micu-Clain scria: „Romanii ... pre Ghete [geți] lăcuitorii Dachii i-au sterpit ...", *Apulum*, IV 1961, p. 291—292; infra, p. 169, nota 5.

[10] I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ioan Budai Deleanu*, București, 1966, p. 33, 44, 116; Introducere la I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, 1970, p. 11; I. Mării, în *CercLg*, XVI 1971, p. 184.

[11] În *Jahrbücher der Literatur*, Viena, XLVI, p. 59—106, semnat „K"; reprodus în *Kleine Schriften* ale lui J. B. Kopitar de către elevul său Fr. Miklosich, Viena, 1875; cf. Philippide, *ILR*, p. 289; Capidan, *DR*, II, p. 446; Rosetti, *ILR*, II, p. 30.

[12] Pe care el îi stigmatiza „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verdanken haben wollten" (*Jahrbücher der Liter.* XLVI, p. 78).

[13] „Noch bis auf diese Stunde, nördlich der Donau in den Bukovina, Moldau und Walachey, Siebenbürgen, Ungarn, ferner jenseits der Donau in der eigentl. Bulgarey, dann in der ganzen Alpenkette des Hämus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung dieses Gebirges, von einem Meere zum anderen, in den Gebirgen Makedoniens, im Pindus und durch ganz Albanien, nur eine Sprach-

www.dacoromanica.ro

putul secolului al XIX-lea rămîneau simple intuiţii necontrolabile căci cercetarea etimologică nu putea veni încă în ajutorul lor, spre a confirma ideile (ce aveau un grăunte de adevăr) şi a tempera totodată zelul generalizărilor pripite cu exagerări inerente multor începuturi. Dar opiniile lui Kopitar asupra înrudirii lingvistice („eine Sprachform") şi chiar etnic-biologice dintre români, bulgari şi albanezi au avut un răsunet puternic peste un veac (Weigand, Sandfeld), crezîndu-se de unii că ele ar afla confirmare în aşa-numita „lingvistică balcanică" (infra, p. 97—102).

La români însă continua tradiţia latinizantă puternică: pentru puritatea romană pleda şi reprezentantul curentului italienizant, scriitorul şi omul de cultură Ioan Eliade-Rădulescu[14], care la a. 1847 a întocmit un *Vocabular* de cuvinte străine ce trebuiau înlocuite prin corespondente latine (italiene)[15]. Fără criterii etimologice (inexistente la acea dată), Eliade alegea o serie de 1006 cuvinte „străine" indicînd corespondentele latine care să le înlocuiască. Dar în lista „străinismelor" denunţate de el figurează autentice cuvinte latine-romanice (*adăstare*, slav după Eliade, *adînc* ... bulg.), ca şi cîteva elemente autohtone, considerate adesea de acesta ca slave: *băgare*, *gata*, *ghimpe*, *copaciu*, *leşinare*(?), *răbdare*, *rînză*, *searbăd*, *urcare*, *zestre*. În curs de o jumătate de veac după apariţia *LexB* (al lui P. Maior) se fac la noi foarte puţine progrese în lexicografia şi etimologia limbii române, în timp ce în alte părţi preocupările în legătură cu limba şi istoria românească sporeau aducînd rezultate de valoare. Caracterele neromane, autohtone ale limbii au fost relevate mai întîi de erudiţii germani: ce nu puteau să vadă entuziaştii latinizanţi ardeleni ori Eliade au observat alţii în acea vreme. În această privinţă, *LexB* (cu toate scăderile fireşti din acel timp), pe lîngă faptul că a marcat începutul lexicografiei române, a avut meritul de a stîrni interesul lui Kopitar pentru problema etnogenezei românilor şi a pus un material de limbă la îndemîna primului mare romanist, Fr. Diez (1794 — 1876), iar sub influenţa lui Kopitar, slavistul ceh P. J. Šafařik (1795 — 1861) susţine perpetuarea altor cîteva cuvinte vechi dacice, admiţînd că românii erau un amestec de daci, romani şi slavi[16]; geţii vechi n-au dispărut, ci trăiesc prin românii de azi; ei s-au ameste-

---

form herrscht, aber mit dreyerley Sprach*materie* (davon nur eine einheimisch, die zwey andern fremder von ost und west eingebracht sind). Numerisch sprechen albanesisch über eine Million Menschen, bulgarisch über zwey Millionen und walachisch über drei Millionen. Also noch sechs Millionen alt- und neu-Thracier zwischen den drey Millionen Griechen im Süden und den fünfzig Millionen Slawen im Norden" (*Jahrb. d.Lit.* XLVI, p. 86). „Drey lexikalisch verschieden, aber grammatisch identischen Sprachen [româna, bulgara, albaneza], die vom untersten Donauthal an längs des ganzen Hämusgebirges von Meer zu Meer zwischen Griechen und Slawen die Grenzlinie bilden" (*ibid.* p. 95). „Sehr interessant sind die Übergänge (Veränderungen), die die römischen Laute im thrakischen Munde erfuhren; dass *l* und *r* verwechselt wurden; *d—z* (*văd—vezi*), *g—ğ* (*merg — merği*), *pectus — piept*, *octo — opt* etc.; der Laut *h* vor *t* besonders die Combination *qua* dem Thracier wiederstrebte und er beyde ganz eigenthümlich, aber regelmässig in *p* umsprach..." (p. 95) etc.

[14] Cf. D. Macrea, *Gîndirea lingvistică a lui Heliade Rădulescu (1802—1872)*, în *CercLg.* XII 1967, p. 29—42 (*StLgRom*, p. 133—153).

[15] *Vocabular*, pref., p. XXVII, tinerii să cunoască „vorbele streine şi al vostru e de a le face să nu se mai audă nici în scrierile voastre, nici în gurile voastre, nici în casele voastre ...". Rezultatul unei asemenea radicale „curăţenii" ar fi urmat să fie „astă limbă curată şi splendidă şi radioasă ca surorile ei din aceiaşi părinţi; limba noastră e romană, ca cea latină, însă sub alte fase" (*ibid.*, p. XL). M. Seche, *Vocabularul purist al lui I. Heliade-Rădulescu*, în *LbR*, IX 1960, 4, p. 72; Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediţie, studiu, note de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973.

[16] P. J. Šafařik (Schafařik), în *SlA* I, p. 31 „sind auch die heutigen Walachen am Pindus und in Walachien, Siebenbürgen, Ostungarn u.s.w. ein aus der Vermischung von Daciern, Römern und Slawen hervorgegangenes Volk"; II, p. 199, 205, nota 1.

www.dacoromanica.ro

cat cu slavii, de la care limba română a moştenit numeroase cuvinte[17]. Între cuvintele menţionate de Šafařik, două erau de origine veche getică, tracodacă: *urdă* şi *brînză*.

Faptele de limbă relevate de Kopitar au găsit ecou larg între cercetătorii din sec. al XIX-lea, care au aprofundat cu mai multă competenţă şi metodă problema originii şi a elementelor autohtone ale limbii române, trăsături şi cuvinte preromane, „balcanice", în legătură cu celelalte idiomuri din Peninsula Balcanică. În fruntea erudiţilor care au acordat prioritate în cercetările lor românei se află eminentul slavist şi filolog vienez (de origine slovenă) Franz Miklosich (1813 — 1891, strălucit compatriot şi elev al lui Kopitar), care a contribuit în largă măsură la cunoaşterea limbii noastre, ca primul filolog care a izbutit să elaboreze o teorie valabilă în mare măsură şi azi asupra formării limbii şi poporului român[18]. La anul 1862, în studiul despre elementul slav în limba română *(SlElR)*, precedat de interesante consideraţii asupra limbii, numelui şi obîrşiei românilor, Miklosich a clarificat (parţial cu succes) problema obscură a substratului şi a raporturilor românei cu albaneza. Observînd că „popoarele ce locuiau în vechime Peninsula Balcanică se pare că au format, toate, ramurile unuia şi aceluiaşi mare neam de oameni, care se întindea la nord-vest pînă la Istria, la nord peste Dunăre, în nord-est pînă la Carpaţi şi care poate fi numit tracic" *(SlElR)*, el caută partea ce revine elementului autohton (das alteinheimische Element) din română, limbă care „prezintă fenomene inexplicabile prin latină; iar cum noi admitem că la formarea naţionalităţii şi limbii române au contribuit în primul rînd două elemente, unul roman, altul autohton, înclinăm să atribuim aceste particularităţi, dacă nu pe toate, dar pe cele mai multe, elementului autohton, înrudit cu albanezii de azi, pe care noi îi considerăm descendenţi ai illyrilor" *(SlElR*, p. 8). Fr. Miklosich atribuia substratului formarea viitorului cu *velle* + infinitiv, înlocuirea infinitivului cu subjonctivul, contopirea genitivului şi dativului într-un singur caz, postpunerea articolului, vocala *ă*, rotacismul. În lexic erau semnalate unele corespondenţe între română şi albaneză: cuvinte prezente numai în aceste două idiomuri, ori (elemente latine) care aveau însemnare divergentă; dintre cuvintele autohtone amintea: *abur, bag* (şi alb.?), *brad, brîu, bucur, cătun, copaciu, gata, groapă, grumaz, guşă, (leşina), mal, moş, pîrîu, vatră* (*SlElR*, p. 8 — 10); dar nu vorbea de „împrumuturi" din albaneză în română ori invers, ci numai de elemente comune, preromane, autohtone deopotrivă în ambele idiomuri. Dintre cuvintele noastre anteromane (cum s-a arătat mai tîrziu), Miklosich considera slave pe: *baltă, buiestru*(?), *gard, şut*; nesigure: *baciu, baligă, strungă, ţap*, — aprecieri eronate fireşti, scuzabile pentru a. 1862, dar pe care le repetă mecanic şi astăzi unii erudiţi. Este util a releva că Miklosich a observat unele adevăruri (care au fost uitate mai tîrziu ori li s-a uitat paternitatea) cu privire la obîrşia limbii române, subiect care a fost tratat superficial de numeroşi erudiţi austrieci şi maghiari în deceniile următoare[19]. În privinţa lexicului românesc, el făcea nişte constatări vala-

[17] Totuşi — cum constată Šafařik cu nostalgie şi regret — „zum Dank dafür verjagten die Walachen die Slawen später aus der Moldau. Doch dürften auch einige slawische Wörter altgetischen Ursprungs sein, z.B. *bujtar* (opilio inferior), *urda* (caseus secundarius), *brinza* (caseus friatus), *bara* (stagnum), *brzjej* (syrtis), *žegy* (scurrilitas) u.a.; ihre Zahl ist aber sehr unbedeutend" (*SlAlt*. I, p. 469).

[18] Cf. Capidan, *DR*, II, p. 446—447.

[19] Cu obiectivă şi penetrantă intuiţie, Miklosich arăta cum „die Colonisierung Daciens hatte zur Folge die rumänische Sprache, in der sich die Sprache der Römer und eine fremde nach Form

www.dacoromanica.ro

bile şi azi în cea mai mare parte[20]. Trebuie relevată totodată admirabila obiectivitate a marelui învăţat în ce priveşte formarea limbii şi a poporului român, — atitudine corectă care mai tîrziu nu se întîlneşte nici la el şi nici la alţi eruditi austrieci, după ivirea faimoasei teorii roesleriene.

În aceeaşi perioadă, studiind latina vulgară din sud-estul Europei, romanistul Hugo Schuchardt[21] relevă influenţa elementului autohton asupra limbii latine populare. În problema etnogenezei române, el combate afirmaţia lui R. Roesler că Dacia cucerită de romani ar fi fost părăsită de populaţia autohtonă[22]; recunoaşte însă că „elementele dace ca atare nu pot fi dovedite în limba română"; „dar trebuie să stabilim că aceasta prezintă ceva specific derivînd dintr-un idiom indigen anterior ocupaţiei romane". Despre romanizarea populaţiilor barbare, el remarca: „amestec al naţionalităţii romane cu cele barbare observăm pretutindeni; de ce ar fi trebuit ca numai aici [în Dacia] elementele eterogene să se izoleze ca uleiul de apă". Respinge apoi aserţiunea lui Roesler că „raporturile limbii române cu albaneza provin din vecinătatea lor medievală", căci „particularităţile comune albanezei şi românei exclud ideea unei împrumutări tîrzii"[23]. Stăruind asupra intensităţii şi importanţei procesului de romanizare în provinciile balcanice, H. Schuchardt relevă cunoscutele trăsături nelatine, vechi ale limbii române ($a > ă$, $ct > pt$ ş.a.), pe care le atribuie influenţei limbii autohtone, dace. „Dacă o numim aceasta — numai pentru concizie — dacică, vom admite în cele ce urmează o influenţă a limbii dace asupra limbii latine vulgare ..."[24].

---

und Materie durchdrungen haben. — Dass die Rumänen reine Römer seien, ist eine unbegründete Meinung; denn abgehesen davon, dass die ersten dacischen Colonisten in der ganzen unermesslichen so viele verschiedenartigen Völker umfassenden römischen Welt (ex toto orbe romano) zusammengelesen wurden, ist wohl auch die Behauptung unrichtig, dass zur Zeit der Colonisierung Dacien menschenleer (viris exhausta) gewesen sei. In späterer Zeit, etwa vom sechsten Jahrh. an, trat zur Verbindung des autochtonen Elementes mit dem römischen auch das slavische hinzu, namentlich das slovenische. Für eine solche Beimischung sprechen hinsichtlich der nördlichen oder dacischen Rumänen, ausser einer nicht unbedeutenden Anzahl slavischer Ortsnamen, die aus dem Slavischen stammenden Worte ihrer Sprache, welche so zahlreich sind, dass sie unmöglich aus dem blossen Nebeneinanderleben beider Völker können erklärt werden, wobei wir gerne einräumen, dass es schwer ist im allgemeinen festzustellen, welcher Grad von Sättigung einer Sprache mit Elementen einer andern uns berechtige, eine fleischliche Vermischung zweier Völker anzunehmen" (Miklosich, *SlElR*, p. 5).

[20] Elementul latin „hat nicht nur die grammatische Form der rumän. Sprache der Regel nach bestimmt, sondern derselben auch den allergrössten Theil des Wortschatzes geliehen; das griechische Element ist nur im Wortschatz vertreten". Elementele germane sînt recente în română. „Die zum Theil thracische Form des Rumänischen, so wie die Abwesenheit deutscher Bestandtheile bilden den vorzüglichsten Unterschied zwischen der rumänischen und den anderen romanischen Sprachen" (*SlElR*. p. 10—11). În special lipsa elementelor vechi germane (afirmată categoric de Miklosich [întrevăzută chiar de Sulzer, la 1781]) este un adevăr remarcabil, valabil şi azi.

[21] Despre acest mare savant austro-german, cf. M. Friedwagner, *Hugo Schuchardt (1842—1927)*, în *ZrPh.* XLVIII 1928, p. 241—260; S. Puşcariu, *DR*, V 1929, p. 886—888.

[22] H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, III (1868), p. 42 „eine grosse Menge der Dacier in ihren alten Wohnsitzen verharrten und romanisiert wurden; sagt doch Roesler selbst (*Das vorrömische Dacien*, p. 354) nur, das von Trajan eroberte Dakien hätten »viele seiner alten Bewohner verlassen«".

[23] „Dakische Bestandteile als solche in der walachischen Sprache nicht nachweisbar sind" [adevărat, pentru a. 1868]; „festhalten aber müssen wir, dass diese Eigenthümliches zeigt, was aus einem vor der römischen Okkupation eiheimischen Idiom stammt"; „Vermischung der römischen mit barbarischen Nationalitäten bemerken wir überall; warum sollten nur hier heterogene Elemente wie Oel und Wasser unvereinbar gewesen sein?"; „die Eigenthümlichkeiten, welche Albanesisch und Walachisch miteinander theilen, sind der Art, dass sie den Gedanken an späte Entlehnung ausschliessen" (Schuchardt, *Der Vokalismus*, III, p. 43).

[24] „Bezeichnen wir diese — nur der Kürze wegen — als dakische, so werden wir in folgenden Punkten einen Einfluss des dakischen auf das rustike Latein annehmen ..." (*ibid.*, p. 49).

www.dacoromanica.ro

Ingenioasă, dar izolată, fără ecou între eruditi este teza lui Wilhelm T o m a s c h e k (ceh-austriac, 1841 — 1901), eminent explorator al antichităţilor şi limbii trace: elementele „albaneze" din română ar proveni de la coloniştii illyri aduşi de romani în Dacia, formînd aici „elementul predominant al populaţiei rustice"; astfel trăsăturile comune albano-române provin dintr-un fond comun[25].

În acest timp, tradiţia latinizantă a Şcolii ardelene era puternică în cercetările istorico-lingvistice la români, în Transilvania ca şi în Ţara Românească. O regretabilă recrudescenţă a latinismului a fost Dicţionarul elaborat din încredinţarea Societăţii Academice din Bucureşti, de Aug. Treboniu L a u r i a n (1810—1881)[26] şi Ioan C. M a s s i m (1825—1877), în două părţi: „Dicţionarul" (două volume, 1871, 1876) şi „Glosarul" (1871)[27], aducînd un prea modest progres faţă de etimologiile date în *LexB*. După uzul latinizanţilor puristi şi exemplul lui Bobb şi Eliade, Laurian — Massim au grupat în „Glosariu" toate „vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum şi cele de origine indouioasă", între care (lipsind şi la ei criterii ştiinţifice) erau înşirate şi elemente latine populare, ca şi mai ales autohtone, preromane — neînţelese de către hiperlatinizanţii Societăţii Academice — ca: *argea, baciu, baltă, băgá, brad, burtă, caier, cărîmb, cîrlig, grumaz, vătuiu, viezure* etc.; acestea împreună cu alte „streinisme" erau „parasite cari nu pot decît sufocà arborele roman şi regulata şi perfecta lui desvoltare"[!]. Totuşi Laurian — Massim au dat indicaţii juste (neluate în seamă de nimeni) în ce priveşte originea unor cuvinte ca *beregată* şi *leagăn* (autohtone). Natural, nu se punea nici pentru ei problema elementelor lexicale băştinaşe, preromane (care preocupau pe unii eruditi austrieci şi germani). În acelaşi sens al latinităţii pure s-a pronunţat eruditul canonic şi profesor Timotei C i p a r i u[28], care vorbise însă de elemente „epirotice" (= albaneze) în limba română, „quorum pars latinae originis sunt, modo tamen epirotico prolata, uti: *busa* ex basium, *bucuru* ex lat. *pulcher* etc."[29].

Lexicografia înregistrează în acest răstimp un remarcabil progres prin „Dicţionarul" lui Alexandru C i h a c (1825 — 1887), care însă la tradiţia latinizantă adăuga o puternică înclinare slavizantă, potrivit obîrşiei sale. În partea latină (vol. I, 1870), Cihac are destul de multe din „apucăturile familiare lexiconului budan"; „obscurul lipseşte în cartea lui Al. Cihac. Limba română, bogată în taine etimologice, pare a nu poseda mistere pentru dînsul. El în-

---

[25] W. Tomaschek, *Zeitschrift für oesterreich. Gymnasien*, 1872, p. 145 „auf einer gemeinsamen aus alter Zeit stammenden Grundlage zurückgehen"; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 693. Despre aportul lui Tomaschek la studiul limbii traco-dace: *LbTrD*, ed. II, p. 54—56 (*SprThrD*, p. 65—67); la studiul limbii illyre: *Illirii*, p. 65—66.

[26] Cf., de ex., D. Macrea, *A. T. Laurian*, în *CercLg*. XII 1967, p. 169—187 (StLgRom., p. 67—94). Contribuţia lui Aug. Treboniu Laurian la epigrafia Daciei romane: *Inscripţiile Daciei Romane*, Bucureşti, I (1975), p. 48—49.

[27] L. Şăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. II, p. 138—139; M. Seche, *Activitatea lexicografică a lui A. T. Laurian şi I. Maxim*, în *LbR*. XI 1962, p. 674—680, XII 1963, p. 86—96, 360—370, XIII 1964, p. 35—43.

[28] Cf., de ex., A. Bunea, *Enciclopedia Română*, I, 1898, p. 840—844; D. Macrea, *Timotei Cipariu (1805—1887)*, în *LgFil*., p. 67—78 (*LbR*. IV 1955, 2, p. 5—12); V. V. Grecu, *Timotei Cipariu şi latinismul*, în *LbR*. XIX 1970, p. 503—514; D. Zamfirescu, *Timotei Cipariu*, în *Scînteia* (Bucureşti), XLII 1973, nr. 9505, p. 4; *Inscripţiile Daciei Romane*, I, p. 53.

[29] T. Cipariu, *De latinitate linguae valachicae*, în *Progr.gymnas*., Blaj, 1855 (*Archivu pentru filologie şi istorie*, XXI, ian. 1869, p. 405—411).

www.dacoromanica.ro

cercă a lămuri toate: bună sau rea, explicaţiunea e dată"[30]. S-a mai remarcat la Cihac tendinţa pronunţată de explicare a cuvintelor româneşti ca împrumuturi din idiomurile vecine, mai ales din cele slave, apoi de pe la unguri, turci etc., ca şi din albaneză, — indiferent dacă forma, sensul şi împrejurări cultural-istorice permiteau ori nu atari împrumutări. Oricum, Cihac s-a dovedit a fi înzestrat cu un remarcabil spirit critic (la nivelul vremii sale), conştient de marile probleme filologice, spre deosebire de contemporanii săi blăjeni şi de Laurian—Massim. În volumul al doilea (1879) al dicţionarului, Cihac cuprinde (între numeroasele „împrumuturi") unele cuvinte prelatine, numite atunci şi mai tîrziu „albaneze", semnalate de Miklosich; la p. 714 — 721 el înregistrează 39 „éléments albanais", dintre care sigur autohtone în română şi albaneză: *abur, brad, bucur-, bunget, buză, căciulă(?), copac, gălbează, ghimpe, grumaz, năpîrcă, pîrîu, şopîrlă, vatră*. El admitea că gramatica limbii române, esenţialmente latină, are totuşi „quelques particularités thraco-illyriques" (*DÊtDR*, I, p. VIII), pe care nu le indică.

Problema substratului şi înrudirea românilor cu albanezii au format preocupările de căpetenie ale celui mai mare filolog şi erudit român din sec. al XIX-lea, Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836 — 1907), a cărui contribuţie la elucidarea elementului autohton a fost hotărîtoare (teoretic, la nivelul vremii), cu toate că era împănată de erori şi aberaţii grave din punct de vedere lingvistic-etimologic. Activitatea lui Hasdeu privind elementele geto-dace din limba română a fost prezentată de A. Philippide (*ILR*, p. 290 — 302), într-o expunere sintetică [31], aproape suficientă pentru a înţelege eforturile patriarhului filologiei române în căutarea de etimologii dace [32]. Mai cu seamă între anii 1875—1883 s-a desfăşurat activitatea lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române, în revista sa „Columna lui Traianu". Principial, admiţînd între români şi albanezi o veche comunitate de limbă, el a încercat identificarea elementelor lexicale autohtone în română; cuvintele comune albano-române erau considerate la noi ca resturi din substratul traco-dacic, nu împrumuturi ulterioare, iar cu ajutorul limbii albaneze Hasdeu refăcea arhetipurile dace. „Particularităţile comune limbilor română şi albaneză, întrucît nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparţin sorgintei trace, din care albanezii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic" [33]. Hasdeu nu se mulţumea să considere traco-dace elementele albano-române (nelatine), ci voia să identifice şi alte cuvinte dace, care lipseau la albanezi, dar care „trebuie să se fi găsind cu grămada în limba română"[?]. Cîteva cuvinte albano-române (autohtone) recunoscute de Hasdeu ca traco-dace (fără însă a putea să prezinte etimologia corectă): *argea, baciu, barză, brînză, bunget, mal, măgură, mazăre, melc, mînz, mugure, sîmbure, urdă, vatră, viezure (genune)*; dar alături de acestea figurează în repertoriile lui ca autohtone,

---

[30] L. Şăineanu, *op. cit.*, p. 200; M. Seche, *Activitatea lexicografică a lui Al. Cihac*, în *LbR*, XI 1962, p. 190—201, 318—327.

[31] Despre Hasdeu: S. Puşcariu, *B. P. Hasdeu ca lingvist*, în *AAR. mem.secţ.lit.*, III, VI 1932/3, p. 199—206; Th. Capidan, *B. P. Hasdeu ca lingvist, indoeuropenist şi filolog*, în *Revista Clasică*, IX—X 1937—8, p. 25—50; D. Macrea, *LgFil.*, p. 81—104 (LbR. III 1954, 3, p. 3—21); A. Rosetti, Lucia Wald, C. Poghirc, *LbR*, XII 1963, p. 459—477; C. Poghirc, *B. P. Hasdeu — lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1968, 245 p.; *La contribution de Bogdan Petriceicu Hasdeu à la théorie du substrat de la langue roumaine*, în *LgBalk*, XVI 1973, 2, p. 85—98.

[32] Cf. şi observaţiile lui Densusianu, *HLR*, I, p. 33—38.

[33] Hasdeu, *ColTr.* 1876, p. 4.

www.dacoromanica.ro

„dace" : *zîrnă* (= dac *dierna, tierna*), *ortoman, mire* (= alb. *mirë*), *rîmf* (= dac *romphaia*), *doină* [34], *culbec* (= dac *miliku, kadmiliku*) etc., care erau simple suprapuneri forţate şi ireale de cuvinte, etimologii populare ce au discreditat şi derivările juste, verificate prin criterii comparatistice [35]. Activitatea filologică a lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române a fost criticată mai ales de Philippide, care a relevat erorile lingvistice şi diletantismul de care s-a lăsat condus adesea genialul erudit, literat şi vizionar, exaltat de romantismul patriotic şi fantezia necontrolată de critică şi de criterii ştiinţifice [36]. Nu numai legile istorice ale limbii române nu prea erau respectate de Hasdeu, dar nici cele ale comparatisticii indo-europene (chiar de un profesor de „filologie comparată" la Universitatea din Bucureşti). Pretinzînd că restabileşte arhetipurile traco-dace pe baze comparative i.-e., el nu avea cunoştinţe precise despre limba tracilor şi normele ei fonetice, în vremea cînd alţii (Lagarde, Fick, Tomaschek) adunau şi interpretau critic resturile limbii traco-frigiene, obscure, dar absolut necesare pentru construcţii etimologice în domeniul substratului românesc. În ciuda gravelor sale erori de metodă şi procedee, Hasdeu (care a dat şi etimologii i.-e. valabile, de ex. pentru *abure*) are totuşi meritul (într-o vreme cînd studiul etimologic al limbii române era abia la început) de a fi întrevăzut corect prezenţa elementelor lexicale autohtone şi necesitatea de a li se dovedi obîrşia şi legăturile de înrudire. Criteriul lui de a considera ca (traco-)dace nu numai elementele comune cu albaneza este deplin justificat, căci limba română are ceva mai multe cuvinte preromane inexistente la albanezi decît ar fi cele comune cu aceştia. S-a obiectat că este unilateral a considera autohtone în română numai cuvintele cunoscute şi în albaneză (Philippide, *ILR*, p. 301). În celebrul studiu „Strat şi substrat" [37] se releva că „oriunde istoria ne arată vreo ginte temeinic aşezată, pretutindenea sub această ginte ea ne lasă a vedea sau măcar a zări pe furiş nesce remăşiţe mai mult sau puţin stăruitoare dintr-o altă ginte mai veche, cucerită sau cotropită. Orice ginte se compune, ca terenurile în geologie, dintr-un strat actual şi din substraturi succesive anterioare" (*EMR*, III, p. VI). Admiţînd şi susţinînd categoric valoarea substratului, Hasdeu era convins de principiul continuităţii etno-sociale şi teritoriale străvechi, din epoca dacică şi daco-romană a poporului român în arcul carpatic, deci adversar al teoriilor despre migraţia de la sud de Dunăre. În *Cuvinte din bătrîni*, II, p. 16 — 18, el demonstra netemeinicia aserţiunii că din cauza rotacismului (comun românei nordice şi dialectului albanez-tosc), patria străveche a poporului român ar fi de căutat

---

[34] A. Rosetti, *Doină*, în *SCL*, XXI 1970, nr. 3, p. 273—274 (contestă etimologia încercată de D. Caracostea).

[35] Alte exemple de „etimologii" nerealiste ale lui B. P. Hasdeu: „Basarabii" din *ban* + *sarab-* („*sarabi* e numele castei nobiliare la daci"); „statupalmă-barbacot": „la daci cot înseamnă ceva foarte mic, un rien, presque rien" etc. (Philippide, *ILR*, p. 290); erau jocuri de cuvinte şi artificii complet lipsite de seriozitate.

[36] Construcţiile „etimologice" ale lui Hasdeu suferă mai întîi de lipsa „cunoştinţelor prealabile a modului cum se schimbă sunetele în cuvintele româneşti împrumutate ori moştenite"; „e cu atît mai curioasă la acest bărbat uitarea veşnică a unor reguli de procedare puse numai de formă, cu cît — cînd este vorba de etimologiile altuia — e foarte dificil" (Al. Philippide, *ILR*, p. 295); „H. are cunoştinţe puţin îndestulătoare în fiziologia sunetelor şi confundă unele cu altele sunetele cele mai deosebite" (*ibid.*, p. 298); „... plutiri prin tot felul de plăsmuiri neexacte ale inducţiei, unde te ameţeşti printr-o svînturată primblare dela o limbă la alta, dela sanscrită la zendica — la feniciana — la traca etc.; am fi îndreptăţiţi a crede că H. întîlneşte numai la întîmplare adevărul acolo unde-l întîlneşte (etc.)" (p. 299—300).

[37] Hasdeu, *EMR*, vol. III, p. V—XXXVIII.

www.dacoromanica.ro

undeva în vecinătatea acestor albanezi sudici; asemenea particularitate comună celor două idiomuri se explică prin comunitatea substratului preroman.

Filologul L. Diefenbach (1806 — 1883), în *Völkerkunde Osteuropas* [38], releva (bazat pe amplă documentare şi bibliografie, mai ales după Miklosich) cîteva realităţi lingvistice şi istorice esenţiale în problema relaţiilor româno-albaneze şi a etnogenezei. „Dacă şi în ce măsură tracii dăinuesc şi azi în populaţii compacte, trebuie să o decidă istoria neamului românesc şi probabil a celui albanez, care însă lasă multe probleme deschise" [39]. Important sub raport etnologic, poporul român „prezintă încă multe enigme ...; istoria lui veche este chiar mai obscură decît cea a albanezilor, deşi continuitatea numelui său roman poate fi urmărită pînă în vechime cu probabilitate mai mare decît a albanezilor" [40]. Elementele străromâne şi nelatine (obscure etimologic) comune cu albaneza erau traco-dace ori illyre, eventual ambele, în acelaşi timp [41]. După un tabel (p. 243 —254) de cuvinte albaneze-române-slave etc. (alese şi tîlcuite după informarea şi uneori încă defectuoasele criterii ale vremii), L. Diefenbach constată că limba care a dat mai multe împrumuturi e slava, apoi româna, iar albaneza este cea care aproape exclusiv a primit cuvinte din alte idiomuri [42].

Bizară, izolată apare interpretarea dată de Moise Gaster [43] trăsăturilor preromane ale limbii române comune cu albaneza şi cu bulgara. În studiul despre „Stratificarea elementului latin în limba română" publicat în revista lui Gr. Tocilescu [44], el afirmă „că peste elementul vechiu latin s-a suprapus un element *albano-latin* şi că deci elementul albanez şi tot ce a ajuns la români din albaneză, după cît se poate constata pînă azi, este relativ mult mai modern decît primul element latin, iar albaneza a avut înrîurire asupra românei în ansamblu abia pe atunci cînd aceasta avea toate legile fonetice fixate". „Toate aceste fenomene (comune limbilor alb., rom., bulg.) le pun pe socoteala bulgarilor turanici, care veniţi între 660 — 668, în scurtă vreme

---

[38] Lorenz Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemushalbinsel und der unteren Donaugebiete*, I, Darmstadt, 1880; p. 25—90 Albanesen, 91—103 Illyrier, 104—128 Thraken, 225—318 Rumänen.

[39] „Ob und wieweit sie noch heute in ganzen Volkstämmen fortleben, hat die Stammesgeschichte der Rumänen und vielleicht auch der Albanesen zu entscheiden, die aber immer noch viele Fragen offen lässt", Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, p. 104.

[40] „Dieses in ethnologischer Hinsicht mehrseitig wichtige und immer noch Räthsel bietende Volk ist erst seit kurzer Zeit auch politisch zur Nation geworden und gewinnt immer stärkere Bedeutung durch seine Ausdehnung weit über die Grenzen Rumäniens hinaus sowie durch seine innere Entwicklung ...; aber seine frühere Geschichte ist noch dunkler als die der Albanesen, obwohl die Kontinuität seines römischen Namens sich mit grösserer Wahrscheinlichkeit bis in die Zeit verfolgen lässt, als die des albanischen und gar des skipischen" (*ibid.*, p. 225).

[41] „Eine andere wichtige Frage ist: ob ein der rumänischen Sprache mit einer andern, namentlich der albanischen, gemeinsames Wort von der einen oder der anderen Seite hergekommen sei. In diesem Fall handelt es sich grossentheils um jene hochwichtige Kategorie etymologisch unerklärbarer oder doch unklarer Wörter, welche sich bis jetzt als urrumänisch (und zugleich unlateinisch) oder uralbanisch darstellen, also als thrako-dakisch oder illyrisch oder Beides zugleich; es könnten auch einige wildfremde aus der Mischung der römischen Militärkolonen darunter sein" (*ibid.*, p. 242).

[42] „... vorzugsweise Wörter verzeichnet, welche der rumänischen, albanischen und slavischen Sprache gemeinsam sind. In dieser Dreiheit steht die letztere als Darleherin voran wo sie fehlt, die rumänische gegenüber der albanischen, welcher überhaupt fast durchweg die Rolle der Entleiherin zugefallen ist ..." (*ibid.*, p. 254).

[43] De ex. D. Macrea, *Mozes Gaster (1856—1939)*, în *LgFilol.* p. 137—152 (*LbR.* IV 1955, 1, p. 5—18); S. Paşca, *CercLg.* I 1956, p. 103—117.

[44] *RIFA*, I 1883, p. 7—32 şi 345—356.

www.dacoromanica.ro

şi-au întins puterea peste toată Peninsula Balcanică, păstrîndu-şi limba în curs de trei veacuri înainte de a se contopi cu popoarele peninsulei. Influenţa bulgarilor şi a limbii lor asupra limbii româneşti etc. a fost ignorată pînă astăzi şi pentru aceea s-a ivit o teorie tracă, ce nu poate fi susţinută, dacă cercetează cineva lucrul cu băgare de seamă" [45]. Cum a relevat şi A. Philippide (*OrR*, I, p. 583), asemenea „teorie bulgărească" (susţinută anterior de Roesler) e lipsită de temei ştiinţific, de probabilitate.

Pentru dacismul unor cuvinte neromane ca *baltă, brad, mal* s-a pronunţat la 1890 romanistul W. Meyer-Lübke [46], observînd că asemenea elemente cu greu ar putea fi considerate împrumuturi din limba albaneză în română, fiind mai curînd dacice (Meyer-Lübke, *GrRS*, I, p. 46).

Eminentul comparatist şi albanolog austriac Gustav Meyer (1850—1900) [47] a făcut observaţii asupra elementului autohton din română în studiile asupra limbii albaneze (*EWAlb.*, 1891; *AlbSt.*, III, IV), unde a relevat concordanţele mai de seamă în privinţa elementelor prelatine dintre română şi albaneză, considerînd cuvintele româneşti cînd împrumuturi (*ghimpe, gresie* etc.), cînd forme paralele (de ex. *brîu, viezure*). În unele cazuri, Meyer a remarcat că o parte din cuvintele româneşti reprezintă forme mai vechi decît corespondentele albaneze: *mazăre* faţă de *modhullë*, din care nu poate fi împrumutat deoarece păstrează „eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lautstufe"; la fel *barză*. Fără a fi ajuns la o concepţie unitară în problema raporturilor albano-române, Meyer întrevedea că ele nu pot fi elucidate cu formula simplistă a „împrumuturilor" de cuvinte, cum vor afirma unii eruditi ocolind realităţile şi piedicile lingvistice-istorice.

Interes minor cu ţinută negativă faţă de elementul autohton avea Ovid Densusianu [48] în fundamentala monografie *Histoire de la langue roumaine*, I (prima istorie ştiinţifică a limbii române) şi în studiile ulterioare. În anul 1901 el observa (*HLR*, I, p. 8 — 39 „l'élément autochtone") că „unul din capitolele cele mai obscure ale istoriei limbii române este influenţa idiomurilor indigene asupra latinei care le-a înlocuit: o problemă ce nu va putea fi soluţionată în formă precisă, deoarece elementele de care dispune filologia sînt insuficiente spre a putea răspunde la numeroasele chestiuni ce se ridică" (*HLR*, I, p. 8). Considerînd că putinţa ca o limbă să exercite influenţă şi să transmită împrumuturi alteia este direct proporţională cu gradul lor de asemănare, O. Densusianu admite (p. 19 — 20) că în regiunile dunărene limba autohtonă, fiind mult diferită de latină, n-a putut să exercite o influenţă mai importantă [49]. În ce priveşte poporul care a putut să influenţeze limba latină din Peninsula

---

[45] M. Gaster, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, *GrdRomPh.* I (1904—5), p. 406—414, spec. p. 410; cf. Philippide, *OrR*, II, p. 582.

[46] S. Puşcariu, *Wilhelm Meyer-Lübke (1861—1936)*, în *DR*, IX 1938, p. 1—14 şi *op. cit.* [infra, nota 59], p. 315—328.

[47] Despre Gustav Meyer (originar din Silezia), profesor la universitatea din Graz: F. Lochner v. Hüttenbach (Graz), *Gustav Meyers Beitrag zur Erforschung des Albanischen*, în *Akten des Internationalen Albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972* (1977), p. 122—155, cu amplă bibliografie.

[48] De ex. G. Giuglea, *Ovid Densusianu (1873—1938)*, în *DR*, IX 1938, p. 646—661; D. Macrea, *LgFil.*, p. 174—197 (*LbR.* VI 1957, 2, p. 5—22).

[49] „La phonétique et le lexique roumains ne nous offrent aucune particularité qui se trouve en même temps dans les restes de la langue dace, qui nous ont été transmis. Il serait inutile de bâtir des hypothèses fantastiques et de chercher des éléments daciques en roumain. On ne saurait toutefois contester l'existence de tels éléments, mais tout philologue doit y renoncer à les admettre là où ils ne peuvent pas être prouvés par la science" (Densusianu, *HLR*, I, p. 20).

www.dacoromanica.ro

Balcanică, în epoca romană, preferinţele sale se îndreaptă spre illyri, admiţînd (influenţat de G. Meyer) ca posibile elementele illyre în fonetică şi lexic: o parte din vechile cuvinte (nelatine), existente în română şi în albaneză, pot fi împrumuturi albaneze sau moşteniri directe illyre (*barză*, temă *bard-*, *mazăre*, *mînz* etc.); ar fi cele mai puţin contestabile, iar mai mult nu se poate spune, în starea actuală [anul 1901] a ştiinţei, despre elementul illyr din limba română. Densusianu a relevat că încercările de a identifica elemente illyre sau trace în română au fost lipsite de metodă, bazate pe apropieri adesea fanteziste, arbitrare. Din simple corespondenţe albano-române nu se poate deduce nimic în privinţa vreunui idiom anterior balcanic: asemănările pot fi datorate unui împrumut, iar dacă nu acesta e cazul, trebuie dovezi suficiente pentru a proba originea illyră a vreunui fenomen din limba română; oricum, atare elemente nu sînt dace [50]. După asemenea considerente, Densusianu întocmeşte o listă de cuvinte „illyre" (sau considerate ca atare de Miklosich, Schuchardt şi Hasdeu): *abur, argea, baciu, băgá, baltă, brad, brînză, brîu, bunget, buză, cătun, copac, cruţă, gata, groapă, grumaz, guşă, mal, mire, moş, pîrîu, rînză, şopîrlă, stînă*(?), *stăpîn*(?), *urdă, vatră* [51]. În sfîrşit, el face o selecţie arătînd ce este latin ori slav între aceste elemente, din care apoi unele sînt declarate împrumuturi din albaneză (*bască, brad, bucur-, bunget, copac, cruţă, gata, ghiuj, groapă, grumaz, mal, moş, pîrîu, rînză* etc., luate după G. Meyer). Între influenţele „medievale" asupra limbii române, o importanţă destul de mare este atribuită celei albaneze, pe seama căreia Densusianu pune o serie de fenomene fonetice şi elemente lexicale româneşti [52]. Prezenţa unui număr relativ mare de „elemente albaneze" în română s-ar explica (după Densusianu) prin emigrarea unei populaţii aromâne din sudul în nordul Dunării [53]. Nu reprezintă contribuţii utile la elucidarea problemei elementului autohton nici alte lucrări ale lui Densusianu [54], care n-a reuşit să se ridice peste mentalitatea majorităţii contempo-

---

[50] „Si la comparaişon du roumain avec l'albanais peut nous découvrir l'existence de quelques éléments antéromains dans le premier, on n'a pas le droit de les considérer que comme illyriens, nullement comme daciques" (Densusianu, *HLR*, I, p. 33).

[51] Printre acestea se află amestecate altele care n-au nici o şansă de a fi „illyre" (ori trace, albaneze), ca *abeş, Abrud, azugă, băl, bălan, brînci.*

[52] De ex. *c* final> *g* (*apricus* > *aprig, vitricus* > *vitreg*), „la présence du *g* dans ces formes est dûe, à coup sûr, à l'influence en roumain d'une habitude de prononciation albanaise", căci în această limbă *k* şi *g* alternează după cum cuvîntul este articulat ori nu: *bunk — bungu* (*HLR*, I, p. 350); *lăuruşcă* (< *labrusca*) influenţat de alb. *l'ërush* din care a luat numai pe *š*; la fel *zgaibă, zgură* (p. 351); numeroase cuvinte împrumutate de română din albaneză (*bască, bucur-, bunget, buză* etc.). Despre *brîu, leagăn, scapăr, şopîrlă*, Densusianu observă oarecari asemănări cu alb. *bres, l'ëkunt, shkrep, shapi*, „mais nous ne voyons pas comment on pourrait les y attacher directement" (*HLR*, I, p. 354); se dau apoi (*HLR*, I, p. 355) paralele, nereuşite şi total inconcludente, de corespondenţe fonetice albano-române.

[53] „C'est des Macédo-roumains établis dans la région des Carpathes que les Daco-roumains ont reçu les formes albanaises que nous venons d'étudier" (*HLR*, I, p. 356—7; cf. R. XXXIII, p. 85 etc.).

[54] În articolul *Ein albanesisches Suffix im Rumänischen*, în *Bausteine zur romanischen Philologie, Festgabe für A. Mussafia*, Halle, 1905, p. 473—480, Densusianu consideră că a reuşit „ein Moment aus der Geschichte der morphol. Beeinflussung des Rumänischen durch das Albanesische ins Licht stellen, welchen, wenn auch nicht besondere Wichtigkeit für die rumän. Grammatik hat, trotzdem unsere Aufmerksamkeit verdient wegen seines Charakters und der Deduktionen, die wir für die Berührung der beiden Balkansprachen daraus herausziehen können"; este sufixul *-ză* în *buburuză* etc. Concluzia „je tiefer wir in den Bau, in die Eigentümlichkeiten der rumänischen Sprache eindringen, desto deutlicher ihre Entstehung auf einem gemeinsamen Boden mit dem Albanesischen hervortritt" contrazice teoria „împrumuturilor" admiţînd „substrat" comun albano-român, nu simple împrumutări de cuvinte şi forme gramaticale albaneze în română; oricum, confuz.

www.dacoromanica.ro

ranilor săi filologi în ce priveşte etnogeneza românilor şi valoarea substratului preroman. Este o concepţie explicabilă pentru începutul sec. al XX-lea, de care O. Densusianu nu s-a putut libera pînă la finele vieţii sale. În ultimii ani el a încercat, din simplu gust pentru exotic şi paradoxal, să dovedească originea „asiatică" (turanică, iraniană etc.) a unor cuvinte „obscure", sigur autohtone, ca *baciu, brînză, cîrlan, cătun, cîrlig*; dar pentru *bordei* admitea originea traco-illyră.

Atitudinea lui O. Densusianu, ca şi a lui A. Philippide cu cîţiva ani mai înainte (criticînd pe Hasdeu), însemna o drastică, dar firească şi necesară reacţiune împotriva erorilor lui Hasdeu cu „etimologiile traco-dace", din care unele erau atît de rudimentare şi naive încît au compromis pentru multă vreme însăşi ideea justă a marelui erudit şi literat că limba română are moşteniri lexicale direct din substrat. De aceea, mai cu seamă după O. Densusianu, nu se prea vorbeşte (decît cu timiditate şi legitimă prudenţă) de elemente trace sau dace în lexicul românesc, nemaiavînd nimeni curajul să reia teoriile ori procedeele adoptate de Hasdeu prin deceniile 8—9 ale veacului său. Formula obişnuită pentru vechile cuvinte nelatine rămînea „elemente (împrumuturi) albaneze", termen menţinut de unii, producînd confuzie în ce priveşte rostul şi pătrunderea acelor cuvinte în română, mai ales în cadrul dezbaterilor şi discuţiilor despre etnogeneză.

Valoarea substratului comun albano-român şi legăturile strînse etno-lingvistice între cele două popoare au fost relevate şi de I. A. Candrea (-Hecht) [55], „Din epoca de formaţiune a limbii române", susţinînd şi el „simbioza (vecinătatea) albano-română" [56].

Lingvistul danez Kr. Sandfeld-Jensen [57], în *„Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumänischen"* [58], relevînd trăsăturile lingvistice comune româno-albaneze, ajunge la concluzia că cele două idiomuri au stat într-o epocă îndepărtată în strînsă legătură; deci limba şi poporul român au luat naştere în sudul Dunării. Nu se poate stabili însă peste tot cu precizie întrucît ar fi albaneze sau illyre trăsăturile vechi neromane ale limbii române, din cauză că se cunoaşte prea puţin din idiomul illyr; unele cuvinte (ca *barză, mazăre, viezure*) pot fi luate direct de la vechii illyri, altele însă (*bucur-, buză, gata, moş*, ca şi cele mai multe elemente comune albano-române) ar fi împrumuturi

---

[55] Cf., de ex., D. Macrea, *I.-A. Candrea (1872—1952)*, în *CercLg.*, VIII 1963, p. 189—206 (*StIstLg.*, p. 155—177); Florica Dimitrescu, *I. A. Candrea — lingvist şi filolog*, Bucureşti, 1974, 200 p.

[56] I. A. Candrea, *Buletinul Societăţii Filologice*, Bucureşti, I 1905, p. 21—25 „acelaşi substrat autohton a influenţat deopotrivă în epoca lor de formaţiune şi limba română şi albaneza", explicînd „atîtea şi atîtea afinităţi între limba noastră şi albaneza, a căror lămurire în zadar am căuta-o pe alte căi. Românii au locuit într-o regiune învecinată dacă nu identică celei locuite de strămoşii albanezilor. Limba vorbită de autohtonii acestei regiuni (Peninsula Balcanică, Banat, Oltenia) a exercitat o înrîurire imensă asupra limbii romanice (etc.)". În *Bulet.Soc.Filol.*, II 1906, p. 11—12, Candrea — Densusianu publică în comun un articol despre „Viaţa comună în munţi a românilor şi albanezilor reflectate în limbă" (cuvinte ca: *rîpă, şes, scăpără, merge*); totul cam echivoc, mereu confuz, cu prea mult iz de filologie fictivă-fantezistă.

[57] Kristian Sandfeld-Jensen (1873—1942), profesor la Copenhaga; cf. A. Rosetti, *BL*, X 1942, p. 126—128; *Universul* (ziar, Bucureşti), 14 XI 1942, p. 3; L. Gáldi, în *ArEuCO*, VIII, 1942, p. 526—530; D. Macrea, *DR*, XI 1948, p. 368—369; S. Puşcariu, *op. cit.* [nota 59], p. 70—72 (admirabilă caracterizare a persoanei şi activităţii danezului mare poliglot „balcanolog" şi filoromân Sandfeld).

[58] *GrdRomPh*, I (1904—5) „Die vorromanischen Volkssprachen der romanischen Länder", p. 524—534. Opiniile lui Sandfeld despre aşa-numita „lingvistică balcanică", infra, p. 97—98.

www.dacoromanica.ro

ulterioare de la şkipetari. Româna ar avea şi cuvinte de origine latină împrumutate din albaneză, ca *sat*.

Sextil P u ş c a r i u [59] în studiul *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* [60] atinge şi problema elementului autohton al limbii române. În legătură cu opinia lui Fr. Miklosich şi O. Densusianu despre „convieţuirea" româno-albaneză (preconizată în baza comunităţii rotacismului), S. Puşcariu arată că aceşti filologi au pus pe români, fără să observe contradicţia şi paradoxul „tezei", în „epoca-primitivă", tocmai în zona albaneză de nord (dialectul gheg) unde lipseşte rotacismul. Este absurdă aserţiunea lui Densusianu (*HLR*, I, p. 356—357) că numărul relativ mare de elemente albaneze în dialectul dacoromân s-ar explica prin emigrarea unui grup de români din sud de Dunăre (macedoromânii stabiliţi în zona Carpaţilor româneşti): cuvintele „albaneze" pe care ei le-ar fi adus din Peninsula Balcanică lipsesc (ca şi rotacismul) în dialectul aromân *(mugure, pîrîu, gata, strepede, bunget, ghimpe, cursă)* [61]. S. Puşcariu mai constată că albaneza are comun cu dacoromâna şi istroromâna extensiunea prezentului în *i* la verbele fără *i* originar, ca şi unele particularităţi sintactice şi frazeologice. Despre cuvintele „albaneze" existente numai în dialectul dacoromân el observă că „este imposibil să admiţi pur şi simplu că aromânii ar fi pierdut în cursul timpului cuvinte de împrumut şi influenţe albaneze; cu atît mai puţin cu cît ei locuiesc în imediată apropiere a şkipetarilor şi cu cît aceştia din urmă exercită încă o influenţă asupra vorbirii lor". N-are valoare ipoteza că ansamblul de cuvinte „albaneze ar fi transmise dacoromânilor prin imigraţi aromâni". În privinţa acelui pretins teritoriu iniţial, „balcanic" al românilor, S. Puşcariu nu admite „plasarea patriei primitive în vestul Peninsulei Balcanice pentru motivul că ei prezintă trăsături de limbă comune cu albanezii şi pentru că aceştia locuiesc a z i în acele zone", căci cum au putut „emigrà" românii spre nord din vecinătatea albanezilor, tot aşa, ba chiar mai uşor, au putut să emigreze aceştia (fiind mai puţini) spre sud de undeva din vecinătatea românilor. Dacă din considerente strict lingvistice, Puşcariu trebuia să admită (după mentalitatea vremii sale) că românii au împrumutat elemente de la albanezi (locuind românii odată undeva lîngă ei), din motive istorice el nu putea să accepte ideea că, de dragul unor elemente comune („împrumutate"), poporul român ar fi emigrat, integral, pe locurile ocupate azi, venind din vestul sau centrul Peninsulei Balcanice.

Marile deosebiri între limbile română şi albaneză au fost mai întîi relevate în bună parte de W. M e y e r - L ü b k e (supra, p. 47) în *Rumänisch*,

[59] De ex. D. Macrea, *Sextil Puşcariu (1877—1948)*, în *LgFil.*, p. 198—217 (LbR, V 1956, 6, p. 5—21); *CercLg.*, XXII 1977, p. 5—10; *NyIrK*, XXI, 1977, p. 68—73 (B. Kelemen); din enorma bibliografie despre Puşcariu (majoritatea laudativă şi elogioasă, cam lipsită de spirit critic şi obiectivitate) se mai poate cita: I. Iordan, în *CercLg.* XI 1966, p. 151—158. Cea mai bună, amplă (evident şi necesar: subiectivă) caracterizare a carierei şi vieţii braşoveanului-clujean S. Puşcariu şi-a făcut-o acesta însuşi în volumul de „memorii" apărute postum: Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895—1906)*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, 383 p., care încă este un document pregnant al unei puternice personalităţi şi om de cultură. Bibliografia lui Puşcariu (509 „titluri"), ca şi scrieri, note, referinţe despre el se află adunate cu impresionantă sîrguinţă, răbdare migăloasă şi precizie competentă de bucovineanul Ilie Dan, în *Analele Universităţii Iaşi*, secţ. III, c, XIV (1968), p. 211—239; — *CercLg.* XIX 1974, p. 3—66 şapte articole şi note ale unor filologi clujeni (I. Pătruţ, B. Kelemen, Sabina Teiuş, P. Neiescu, G. Rusu, R. Todoran, M. Popa) „la 25 de ani dela moartea lui S. Puşcariu". Dar s-au exprimat şi păreri mai obiective asupra lui S. Puşcariu, de ex. cele menţionate infra, nota 85.

[60] În *ZrPh.*, Beiheft XXVI, 1910; reprodus (cu unele omisiuni) în traducere franceză la 1937 în volumul omagial ce şi-a organizat Puşcariu, *ELR*, p. 64—120.

[61] S. Puşcariu, *ELR*, p. 107—108.

www.dacoromanica.ro

Romanisch, Albanesisch (1914), referindu-se numai la fonetică: trăsăturile comune sînt mult mai puţin semnificative decît se admisese [62].

Faţă de rezultatele negative ori şovăielnice, cercetarea lui C. Treimer însemna un pas decisiv pe calea spre clarificarea raporturilor lingvistice albano-române (*Albanisch und Rumänisch, în ZrPh*, XXXVIII 1914, p. 385 — 411). După confruntarea pe categorii a cîtorva din cuvintele comune albaneze şi româneşti, prima constatare a lui C. Treimer era că raporturile albano-române erau de „pură vecinătate" [63], iar cuvintele împrumutate de albanezi ar fi de provenienţă aromână, cunoscute numai în zonele unde se află aşezări de aromâni. Observînd că elementele albaneze în română n-au putut fi aduse pe cale de migraţie (gewandert), căci sînt deopotrivă specific româneşti (precum sînt tipic albaneze), excluzîndu-se mijlocirea slavă, nu rămîne decît să se admită că, în timpul formării limbii străromâne (Urrumänisch), românii ar fi locuit mai la sud, cu albanezii, într-o comunitate pe care a dizolvat-o pătrunderea slavilor în zona balcanică; oricum, cuvintele albaneze nu erau împrumutate în română [64]. Dar cea mai importantă constatare a lui Treimer (trecută cu vederea de mulţi eruditi) este că elementele „albaneze" au avut în română un tratament identic celor moştenite (latine), fiind deci la fel de vechi, sau chiar mai vechi (considerate indigene), anterioare [65]. Admitea deci posibilitatea şi necesitatea existenţei elementelor autohtone moştenite, nu împrumutate în limba română, la fel ca în albaneză. Limba tracă ar trebui să fie exclusă ca sursă a cuvintelor româneşti preromane, iar „von dem romanischen Element im Osten, das eine solche nahelegen würde, ist nichts zu merken" (*ZrPh*, XXXVIII, p. 404), ultima afirmaţie fiind scuzabilă la un cercetător care nu putea încă să aibă o imagine clară despre rolul şi rostul elementului trac în sec. III — VII atît în Tracia şi Moesia, cît şi în Imperiul roman şi bizantin.

Lingvistul sîrb H. Barić [66] a cercetat raporturile lexicale albano-române încercînd etimologii pentru cîteva cuvinte albaneze (*AlbRSt*, 1919). Deşi lu-

---

[62] W. Meyer-Lübke, *MRIW*, p. 1—42 „die Zusammenhänge im Lautsystem zwischen Albanesisch und Rumänisch erscheinen danach viel geringer als man früher angenommen hatte: sie beschränken sich auf den nämlichen Rhythmus und auf die Nasalvokale" [cf. Philippide, *OrR*, II, p. 587—590]; apoi în comunicarea „Rumänisch und Romanisch" (*AAR, Mem.lit.*, II, V, 1930).

[63] „Was die Einschätzung der Übereinstimmungen des Rumänischen mit dem Alban. betrifft, so liessen sich als rein nachbarliche Beziehungen auffassen", Carl Treimer, *ZrPh*, XXXVIII, p. 387, n. 2.

[64] „Die Begriffsreihen der rumänischen Wörter albanischer Abkunft weisen im Allgemeinen nicht auf Entlehnungen. Die denkbar primitivste Wirtschaftsform der Skipetaren, welche sich im rumänischen wiederspiegelt, kann nicht als Kulturgeschenk übernommen werden" (*ibid.*, p. 300).

[65] „Die alban. Wörter zeigen erbwörtliche Behandlung im rumän., sind also so alt wie seine romanischen Elemente, ein anderer Standpunkt kann sagen, als bodenständig, noch älter" (*ZrPh.*, XXXVIII, p. 401), — principiu enunţat frumos, dar pe care însuşi autorul lui nu-l respecta. În alt loc Treimer sublinia că „handelt es sich kaum um Entlehnungen, sondern um Ererbtes altes Gut" (*ibid.*, p. 406); încît „es steht dann nichts im Wege, Altalbanisch und Altrumänisch von einem Sprachzustand ausgehen zu lassen, der auf grössere Gebiete etwas variierte" (*ibid.*, p. 409).

[66] Henric Barić (1888—1957) a fost profesor la Belgrad şi Sarajevo în Bosnia; *SCL*, IX 1958, p. 295—296; I. Popović, *SOF*, XVI 1957, p. 453—455; în *Godišnjak*, knjiga VIII, Centar za Balkanološka ispitivanja, kniga 6 (Sarajevo), 1970, p. 263—265, André Vaillant, „Souvenirs sur Henrik Barić" face o pregnantă evocare a figurii singulare de romanist şi filolog balcanist a lui H.B., „connu comme spécialiste des langues romanes des Balkans et des contacts du roman avec l'albanais et le slave. Il était armé d'une discipline scientifique, la redoutable discipline des comparatistes de l'école néogrammairienne, trop rigide sans doute, mais bien solide. Il y a eu une mystique de la grammaire comparée, du jeu de belle algèbre des lois phonétiques ... Ce jeu savant de la comparaison pouvait ne mener qu'à des recherches étymologiques hasardeuses, et Barić a, comme nous tou :les étymolo-

www.dacoromanica.ro

crarea lui este mai mult o „adunare de etimologii albaneze şi româneşti tratate superficial", fiind „tratate superficial cuvintele româneşti" [67], ea conţine totuşi cîteva preţioase indicaţii de natură etimologică pentru trei cuvinte: *măgură, curpen, vătăma*, eventual şi *balaur* (primele două şi în albaneză). Teza lui H. Barić este că toate cuvintele române (nelatine) existente în idiomul şkipetarilor sînt împrumuturi de la aceştia, fără a ţine seamă de evidentele piedici fonetice, semantice ori general istorice. Barić merge chiar mai departe forţînd procedeul pînă la considerarea ca „împrumuturi" albaneze a cuvintelor autentic româneşti necunoscute în albaneză (ex.: *beregată, brînză, gorun*), ori avînd forme total diferite, cu variante de veche dată indo-europeană *(mazăre)*. Puţin modificată este poziţia lui H. Barić în ultimul său articol din 1956 *Albanisch, Romanisch, Rumänisch* [68], unde (după ce a citit probabil mai atent pe Miklosich, Schuchardt şi Treimer) admite că „pătura mai veche de cuvinte albaneze în română nu sînt împrumuturi, ci elemente păstrate (Restwörter)".

Lingvistul albanolog şi comparatist vienez Norbert Jokl (1877—1942) [69] a dat etimologii valabile pentru unele cuvinte albaneze şi româneşti *(argea, brad, ghimpe, pîrîu)*; în vasta anchetă asupra limbii şi antichităţilor albaneze (*UAlb*, 1923) şi în diverse articole şi studii (mai ales în *IF*; cuvintele *cătun, vatră, pîrîu, abure, gata*; cronicile din *IJ* etc.), el a examinat cu agerime probleme de limbă şi etnologie albaneză şi românească, atingînd în treacăt ori adîncind chestiunea elementelor lexicale prelatine din română existente în albaneză. Potrivit tezei lui (dogmă absolută), toate aceste cuvinte au fost împrumutate de români din albaneză, nu numai cînd ele au forme identice în cele două idiomuri *(bucur-, bunget gălbează, groapă, grumaz, moş)*, dar şi cînd ele diferă, greu să derive unul din altul; ori cuvîntul românesc are aspecte mai vechi ce fac anevoios „împrumutul". Jokl încă a procedat necritic, derivînd cu uşurinţă cuvintele româneşti din albaneză (cu un simplu „vîrf de săgeată"): *modhullë* > *mazăre*, fără să fi citit ce scria la 1892 G. Meyer (infra, p. 105) şi ignorînd fonetica istorică a limbii române [70]. Pentru N. Jokl, tot ce este preroman în zona carpato-balcanică se cheamă „albanez"; de aceea, el nu voia nici măcar să audă de cuvinte (prelatine) româneşti care să nu fie împrumut din albaneză; încît pentru el nu pot să existe în română elemente autohtone moştenite direct din substratul traco-dacic. Considerînd rapor-

---

gistes, risqué bien des constructions arbitraires de mots ...", constatare adevărată mai ales în privinţa elementelor comune albano-române (cum s-a arătat de noi în 1970); *StCl.*, XV 1973, p. 192.

[67] G. Pascu, *ArR*, VI, p. 223; Capidan, *DR*,I, p. 506.

[68] *Godišnjak Balkanološki Institut*, Sarajevo, I 1956 [1957], p. 1—16; în vol. II 1961, p. 13—20 „Thrakisches", p. 21—45 „Albanische und albanisch-rumänische Wortstudien", — deopotrivă confuze şi de prea puţină utilitate pentru problema lingvistică albano-română.

[69] Despre activitatea lui Jokl în „tracologie": *LbTrD.*, p. 62—65 (= *SprThrD.*, p. 75—76); în studiul limbii illyre: *Illirii*, p. 71—72.

[70] S-a observat că „les opinions de l'auteur [N.J.] sur les mots communs à l'albanais et au roumain ne sont pas toujours acceptables. Ainsi l'auteur dérive roum. *brad* «pin» < alb. *breth* sans donner l'étymologie du mot albanais et sans expliquer le changement extraordinaire pour le roumain de *é* en *á*; id. p. *mazăre*", Pascu, în *ArR.*, IX, p. 301. Erudiţii români, impresionaţi de cele scrise de „albanologi" şi „sperieţi de numele nemţeşti" (cum spunea în 1910 Al. Philippide) n-aveau curajul (cu mici excepţii: Pascu, Rosetti) să denunţe maniera artificioasă şi mereu incorectă cum erau ticluite fazele de evoluţie formală a cuvintelor româneşti pentru a salva teza „împrumuturilor" române din albaneză, prin diversiuni menite să acopere discrepanţa ce există, ca urmare a unei străvechi separări a cuvintelor româneşti de cele albaneze corespunzătoare (ex. *mazăre, pîrîu, brîu, pururea* ş.a.).

www.dacoromanica.ro

turile albano-române (mai ales în lexic) exclusiv prin optica impusă de dogma sa despre „împrumutarea de cuvinte" (fie într-o vreme mai recentă, în evul mediu sau chiar în antichitate) din limba albaneză în română, Jokl nu voia să ştie de noile opinii ce şi-au croit drum în ultimele decenii (mai ales după C. Treimer) şi se menţinea cu admirabilă tenacitate pe vechile poziţii depăşite [71].

Între cercetătorii români, e de relevat contribuţia amplă a eminentului poliglot şi balcanolog, aromânul Th. Capidan [72], începînd cu *Raporturile albano-române* (*DR*, II, p. 444 — 554), unde examinează legăturile dintre dialectul aromân şi albaneza, împărţindu-le în două faze distincte: *a)* veche; *b)* nouă, care începe la coborîrea aromânilor spre sudul Peninsulei Balcanice. În vocabular s-ar deosebi trei categorii de elemente: *1)* cuvinte aromâne împrumutate din albaneză, între care autohtone: *brîndză, bardzu, budză, căpuşă, gălbeadză, greasi, grundă, măgură, moaşe, sîmbure, sîrmă* (fărîmă), *ţarcu* (*DR*, II, p. 455—457); *2)* de origine comună: *baligă, brad, cupatšu, curpan, madzîre, năpîrtică (năpîrcă), scrum* (*DR*, II, p. 457 — 458); *3)* forme balcanice: *cok'il (copil), batšu (baciu), baltă, gardu, şut, ţap* (*DR*, II, p. 458 — 463; cf. tabelul alfabetic de cuvinte p. 108). Th. Capidan releva apoi o grupă de cuvinte semnalate şi de S. Puşcariu, „cu origine albaneză din dialectul dacoromân care lipsesc în dialectul aromân": *bucur-* [de fapt există şi la aromâni], *bunget, cursă, gata, ghimpe, mal* [există în arom.], *mugur, pîrîu, strepede, viezure* [cunoscut şi la arom.] (*DR*, II, p. 463 —464), ca şi elemente lexicale române şi aromâne împrumutate de albanezi: *guşă, urdă, grumaz*(?), *bască*(?), *baligă* (forma alb. *baligë*), *murg* etc. şi alte cuvinte ce nu interesează în acest loc; ele ar dovedi o convieţuire a românilor cu albanezii în epoca romană şi mai tîrziu [73]. Importantă apare constatarea lui Th. Capidan că elementele albano-române de obîrşie comună şi cele balcanice (în fond, tot „albano-române") ar duce la concluzia că „înafară de raporturile vecinităţii între români şi albanezi, în perioada romană, trebuie să fi existat ceva şi mai înainte de aceste raporturi, care să fi pornit, poate, din apropierea mare, sau (pe alocuri) şi din identitatea elementului autohton" (*DR*, II, p. 483); deci admite valoarea destul de mare a influenţei preromane (substratul).

Filologul ieşean Giorge Pascu (1882—1952) a susţinut ferm şi consecvent existenţa şi ponderea elementului autohton tracic în lexicul românesc, fără a fi reuşit însă a da etimologii definitive (cf. totuşi *brad, grui*). Neiniţiat în comparatistică, G. Pascu avea totuşi intuiţia limpede a compoziţiei lexicului românesc; la 1922, el afirmă „existenţa elementelor trace în română" (*ArR*, VI, p. 228); „*baltă, brad, madzăre, măgură, sîmbure* aparţin fondului comun tracic" (*ArR*, IX, 1925, p. 311). În studiul despre cuvintele româneşti în limbile balcanice

[71] Cf., de ex., N. Jokl, în *IJ*, XXIV 1940, p. 252; s-ar putea crede totuşi că Jokl ar fi devenit mai concesiv prin afirmaţii ca „die dem Rum. und Alb. gemeinsamen Elemente — mindestens zu einem Teil— Entlehnungen des Rum. aus einer älteren Stufe des Alb. darstellen ..." (*ibid.*, p. 258).

[72] Cf., de ex., D. Macrea, *Şcoala clujeană: Theodor Capidan (1879—1953)*, în *CercLg.*, VI 1961, p. 253—265 (*StIstLg.*, p. 178—193).

[73] „Din prezenţa elementelor de provenienţă sigură albaneză în română şi a celor de provenienţă sigură română în albaneză se constată că albanezii şi românii, în perioada romană şi poate ceva mai tîrziu, au trăit în apropiere, dacă nu chiar — pentru o parte din ei — laolaltă" (Capidan, *DR*, II, p. 482). Asemenea „convieţuire" ar fi dovedită şi de coincidenţe gramaticale şi de evoluţia semantică a unor cuvinte latine.

www.dacoromanica.ro

(*REBS*, 1924) susţine originea tracă a unor vechi elemente româneşti (*brînză, măgură, pînză* ş.a.), propunînd unele arhetipuri trace, care însă nu pot fi acceptate. Rezerve justificate în privinţa lor exprima P. Kretschmer, observînd totuşi că „principial procedeul lui G. Pascu este îndreptăţit desigur şi e menit să îmbogăţească insuficientele cunoştinţe asupra limbii trace" [74]. În dicţionarul etimologic aromân, G. Pascu a rezervat un capitol cuvintelor considerate trace, moştenite, în număr de 24, din care unele desigur autohtone, preromane [75]. Cu alt prilej, el sublinia faptul că „latina balcanică a trebuit să aibă elemente trace ca cele din care derivă cuvintele româneşti: *stînă, strungă, zăr, smîntînă, stăpîn, stîncă, codru, brad, spînz*" (*RevC*, X 1936, p. 123).

Romanistul George Giuglea [76] releva necesitatea de a se găsi cuvinte din „graiurile autohtone illyro-traco-dace, peste care s-a suprapus latina vulgară". În „Elemente autohtone (preromane)" (*DR.*, III, p. 567—582), Giuglea consideră (între altele) traco-dace pe *brînduşă* („autohton dac avînd în vedere situaţia geografică a cuvîntului pe pămîntul Daciei vechi") şi *brînză*, aducînd precizări utile pentru etimologia cuvîntului; legătura etimologică, prezentată cu rezerve, „chiar dacă (spune) nu voiu ajunge şi la lămurirea lui ştiinţifică, sigură". Adevărat că pentru cele două cuvinte *(brînduşă, brînză)* rămîn de căutat alte etimologii; cum s-a recunoscut metaforic, „nu e mai puţin adevărat însă că autorul lor, indiferent dacă explicările sale sunt juste în toate amănuntele sau nu, a deschis ferestrele camerei noastre de studiu spre orizonturi unde în deceniile din urmă nu eram deprinşi să privim" [77].

În ultima jumătate de veac, mai ales după 1920, cîştigă mereu mai multă consistenţă opinia că elementul autohton, prelatin există în lexicul românesc, deşi este greu de identificat şi dovedit cu precizie. O reacţiune (tardivă şi zadarnică) a vrut să fie teoria lui Lazăr Şăineanu [78]: distinsul lexicograf şi filolog se declara la 1925 categoric împotriva dăinuirii elementelor trecute direct din substratul anteroman în limba română. În schiţa asupra dezvoltării limbii române, L. Şăineanu constatînd realitatea substratului lexical românesc se pro-

---

[74] Paul Kretschmer, *G* , XVI 1928, p. 181—182.

[75] G. Pascu, *DÉtMR*, I, p. 189—192, nr. 1777—1800 „éléments thraces". Din acestea, mai mult de jumătate sînt autohtone, traco-dace: *baltă, bască, brad, dzăr, grun'u, madzăre, meal, mîndz, sîmbură, spingiu, strungă, urdă*. În vol. II, între elementele de împrumut ale dialectului aromân se cuprind 119 albaneze (p. 217—225), împărţite în: I) elemente comune (generale albaneze); II) elemente din dialectul gheg; III) elemente din dialectul tosc; IV) elemente albano-greceşti şi albaneze de obîrşie neprecizată. Între aceste vocabule arnăute figurează multe desigur autohtone, prelatine, existente şi în dialectul dacoromân: *arîndză, bardzu, bucur-, buză, cupaciu, curpen, gălbadză, nipîrtică, sîrmare, sîrmă, ţarcu, grease, moaşă, ţap, daş(lu), vatră*. Acestea nu pot fi împrumuturi din albaneză ca arom.: *aradzîm* „poala muntelui", *arbines* „albanez", *bană* „viaţă", *besă* „credinţă", *biro, brenda, dhală, der, vete* ş.a.

[76] Profesor de filologie romanică la Universitatea din Cluj, braşoveanul George Giuglea (1884—1967), elev al lui O. Densusianu, a fost filolog-lexicograf, folclorist şi etnograf; R. Todoran, în *CercLg*, XII, 1967, p. 319—321; V. Frăţilă, în *RevLg*, XII, 1967, p. 383—385; M. Homorodeanu, în *StUn*, 1968, 1, p. 143—145.

[77] S. Puşcariu, *DR*, III, p. 774—775. Totodată, Puşcariu subliniază necesitatea ca „de aici încolo să dăm mai multă atenţie epocii anteromane, urmărind elementul autohton din limba noastră. Astfel, afară de sarcina destul de grea a filologului român de a fi, pe lîngă romanist, şi cunoscător al atîtor limbi ce au influenţat în timpuri istorice graiul nostru, se mai adaugă şi necesitatea de a face filologie comparată indo-europeană"; — ultima sugestie şovăielnică a rămas multă vreme un simplu *pium desiderium*.

[78] Cf., de ex., D. Macrea, *Lazăr Şăineanu (1859—1934)*, în *CercLg.*, VII 1962, p. 9—24 (*StIstLg.*, p. 131—154); B. Brănişteanu, *Tragedia unui savant* (după C. Şăineanu), în *Jurnalul de dimineaţă* (Bucureşti), VIII, nr. 419, 18 apr. 1946, p. 1—2.

www.dacoromanica.ro

nunță pentru „împrumuturi" din albaneză și „intermediu aromânesc" [79]. Cuvintele „albaneze" în română ar fi luate de la albanezi prin intermediul aromânilor; „descendenți ai vechilor illyri, albanezii comunicară de timpuriu un mic număr de albanezisme românilor din Macedonia, cari le transmiseră apoi românilor din Dacia; cele mai importante (majoritatea în legătură cu solul și geomorfologia): *bucura, bunget, ceafă, cioc, copac, copil, curpen, ghimpe, gresie, groapă, măgură, moș, mugur, năpîrcă, pîrîu, sîmbure, țap, țarc*" (*DUn*, p. XXVI).

Unul din promotorii „lingvisticii balcanice", eruditul filolog poliglot lipscan Gustav Weigand [80], imaginîndu-și (ca și J. B. Kopitar, supra, p. 39) că româna, albaneza și bulgara ar fi un singur idiom, a formulat bizara teorie despre „imigrația de elemente albaneze" în Ardeal și stratificarea cuvintelor albaneze în limba română [81]. Netemeinicia unor asemenea presupuneri a fost arătată la timp [82] și e de prisos a le mai combate. De relevat însă că Weigand care considera pe albanezi ca descendenți din traci, nu din illyri [83], presupunea că limba tracă (despre care avea cunoștințe vagi, eronate) era aproape totuna cu albaneza, o fază mai veche a acesteia. Cu noțiuni rudimentare de comparatistică, el a confecționat niște stranii arhetipuri „trace" pentru cuvintele comune albaneze și române [84]. Cunoscînd toate limbile „balcanice", G. Weigand și-a cîștigat merite remarcabile prin adunarea de materiale și studiul dialectelor române, mai ales meglenit și aromân, publicînd texte regionale; dar aportul lui la gramatica istorică și etimologia limbii române (discipline ceva mai importante) este nul [85]. Despre elementul

---

[79] „După repetate și zadarnice încercări de a se raporta la acest fond primitiv, trac sau illyric, unele urme ale vocabularului românesc, se poate afirma cu siguranță că nici o urmă pozitivă n-a supraviețuit din idiomele autohtone. Presupunerile făcute în acest sens rămîn iluzorii. Ele se pot reduce la această triplă categorie: *1)* vorba este romano-tracă, adică a trecut prin gura soldatului roman, ca *argea* (evoluție fonetică aidoma ca *stea, mărgea* < lat. *stella, margella*); *2)* vorba indigenă a fost ulterior împrumutată de la albanezi, ca *mazăre*; *3)* vorbele pretinse dace sînt creațiuni ale limbii române (*doină, aghiuță, iasmă, bordeiu, culbec* etc.). Deci, pe cînd traco-daca a dispărut fără urme, illyra a supraviețuit parțial în albaneza de azi" (Șăineanu, *DUn.*, ed. VIII, pref., p. XXXIII).

[80] S. Pușcariu, *Gustav Weigand (1860—1930)*, în *DR*, VI 1931, p. 646—647; C. Tagliavini, *Ungarische Jahrbücher* (Berlin), X, 1930, p. 427—434; D. Macrea, *LbR.*, V, 1956, 2, p. 51—64 (*StIstLg.*, p. 231—245). O excelentă caracterizare literară și umană a persoanei și activității acestui eminent erudit și poliglot (fonetician, dialectolog, om de teren, gospodar, organizator, îndrumător) lipscan a schițat ucenicul lui român S. Pușcariu, *op. cit.*, [nota 59], p. 30—42 („întîiul meu dascăl și îndrumător universitar: Gustav Weigand").

[81] G. Weigand, *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, în *BalkA*, III, 1927, p. 208—226.

[82] De ex. S. Pușcariu, *DR*, V, p. 751.

[83] G. Weigand, în *BalkA*, III, p. 227—251.

[84] De ex.: „thrak. **abull-* > alb. *avull* «Dunst, Dampf», aber rum. *abur*; dass *b* im Rumän. bewahrt wurde, bestätigt dass lat. *b* bereits vorher zu *v* geworden war, thrak. *b* musste bewahrt werden; thrak. **urdza* > alb. *urdha, urdh-i* «Flechte, Flechtenkrankheit, Käseart, Efeu» > arom. *urdă* ...". Asemenea „etimologii" arată că G.W. era străin atît de comparatistică, cît și (ca balcanolog și „albanolog") de gramatica istorică a limbilor albaneză și română, — el care în 1924 afirma (după războiul mondial și unele reduceri de subvenții din partea guvernului român pentru „Seminarul" său din Lipsca) că ar fi făcut pentru cunoașterea limbii române mai mult decît ... oricare român (*DR*, IV, p. 1408), fără să știe însă că *-ll-* intervocalic din pretinsele sale „etyma trace" **abull-*, **sambulla* nu putea să treacă la *r* (cf. *calle- > cale, valle- > vale*), căci numai *l* velar intervocalic a făcut atare trecere *(sale- > sare, sole- > soare)*. În asemenea condiții nu era greu în 1928 pentru N. Jokl (*IF*, XLIX, p. 383) să bagatelizeze acele „angebliche Thracismen des Albanesischen" și deci ale limbii române.

[85] Chiar S. Pușcariu, unul din cei mai apropiați elevi (famulus) și entuziaști admiratori ai lui G. Weigand, [după „o emancipare lentă de sub influența fostului dascăl", după ce „nu mai jura în cuvintele maestrului" (*DR*, IV, p. 1401, 1402)] observa dezamăgit că „din toată activitatea uriașă și atît de rodnică[?] a lui Weigand, partea etimologiei e desigur cea mai slabă" (Pușcariu, I, p. 413; V, p. 756), lucru numai firesc la un poliglot cu „o cunoaștere superficială a limbii

www.dacoromanica.ro

autohton (zis „albanez") se pare că Weigand a făcut o singură observaţie utilă: în legătură cu *vătuiu* şi corespondentul albanez. Dealtfel, teoria despre „imigrarea albaneză" în Transilvania este un simplu ecou al tezei lui Gaster (supra, p. 46).

În analiza şi critica rezultatelor lui Hasdeu, din 1894 (supra, p. 44), Al. Philippide [86] admisese că „pentru cercetarea unei părţi din aşa-numitele cuvinte dace tot dă (Hasdeu) un punct de sprijin, macarcă greşit în aceea că cuvintele româneşti sînt asemănătoare cu cele albaneze". Timp de trei decenii se pare că filologul ieşean nu a intervenit în problema dezbătută cu pasiune la 1894. În vol. II al marii opere de ansamblu *Originea Românilor, Ce spun limbile română şi albaneză* (1925—1927), Al. Philippide a dat, pe lîngă o tratare migăloasă a gramaticii istorice române, cea mai vastă cercetare asupra legăturilor dintre cele două idiomuri (*OrR*, II, p. 571—802): fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, stabilind atît asemănările, cît şi deosebirile lor profunde[87]. În privinţa foneticii, concluzia este netă: „ dacă sînt asemănări între limbile română şi albaneză, deosebirile apar mult mai mari" (p. 587); pentru morfologie şi sintaxă: „faţă de aceste cîteva asemănări morfologice şi sintactice, deosebirile sînt foarte mari" (p. 629). Relevînd cuvintele latine din albaneză şi română (p. 631—694), el cercetează apoi cu multă răbdare (dar cu mai puţin succes) lexicul comun albano-român de obîrşie nelatină (p. 694—760). „Limbile română şi albaneză au comune de fapt ori numai în aparenţă, multe cuvinte ce nu sînt de origină latină; unele de origine obscură, altele în albaneză băştinaşe, altele în română băştinaşe, la altele există numai o întîmplătoare corespondenţă fonetică fără ca originea să fie aceeaşi ..." (p. 694). După criterii subiective, prea puţin clare, el înşiră 211 cuvinte, din care „rămîn 185 ce nu sînt de origine latină şi la care există o corespondenţă de origine, ori reală ori posibilă şi cît de îndepărtată, între limbile română şi albaneză"; le împarte „aproximativ în cel mai mare grad şi în mod necesar arbitrar" (p. 744) în 6 categorii [88]. În general, Al. Philippide consideră că întrucît unele cuvinte româneşti nu sînt împrumuturi din albaneză, trebuie să fie indigene la noi. „Un lucru e sigur, că împrumuturile de cuvinte făcute dintr-o limbă în cealaltă sînt puţine" (p. 753), iar dacă se admite că româna a făcut 136 împrumuturi din albaneză, rămîne de neînţeles cum aceasta din urmă a luat din română numai 3 cuvinte, „mai ales cînd limba care ar fi făcut numai împrumutul de trei cuvinte n-a fost faţă de cealaltă în nici o împrejurare de superioritate numerică, ori etnică, ori psihică,

române" (*DR*, IV, 1401). Al. Philippide, *Un specialist român la Lipsca*, Iaşi, 1909, 170 p. (extras din *VR*, 1909—1910; despre G. Weigand şi S. Puşcariu: unele păreri, teze şi acte discutabile ale lor).

[86] Despre Al. Philippide (1859—1933): Th. Capidan, *DR*, VII 1934, p. 652—655; Iorgu Iordan, *Comemorarea lui Alexandru Philippide*, Bucureşti, 1934; *Al. Philippide* („Cunoştinţe folositoare"), Bucureşti, 1937; D. Macrea, în *LgFil*, p. 153—173 (*LbR*, VII 1958, 1, p. 5—21); I. Rusu, în *Limba şi literatura moldovenească*, Chişinău, II, 1959, p. 77—78; D. Gafiţanu, în *LbR*, VIII 1959, 3, p. 3—11; I. Iordan, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969, 155 p. (p. 149—155 operele lui A.I.Ph.); despre această carte a lui I. Iordan, v. notiţa semnată D. Zamfirescu *De la Roesler la acad. I. Iordan*, în *Săptămîna culturală a capitalei* (Bucureşti), 25 XII 1970, p. 3.

[87] Cf. I. I. Russu, *Contribuţia lui Alexandru Philippide la cunoaşterea elementului autohton*, în *LbR*, VIII, 1959, 3, p. 16—23; infra, p. 102.

[88] *1)* Cuvîntul albanez e băştinaş, cel român nu-i băştinaş ori e de origine obscură, 27 termeni, ca *abur, cioară, copil, găsesc, mare, mire, ţarcă*; *2)* cazul invers, două cuvinte *stăpîn, stînă*; *3)* cuvintele român şi albanez sînt ambele băştinaşe, 25 ca *argea, bucur-, bunget, codru, mazăre*; *4)* de origine obscură: *baciu, baltă, ciut, cursă, gard, scrum* (total 62 termeni); *5)* cuvîntul românesc e împrumut din albaneză, *călbează, cătun, curpăn, groapă, razîm* etc. (total 25); *6)* cuvîntul albanez e împrumut din română, trei: *ciocan, mînzat, toacă* (Philippide, *OrR*. II, p. 743—749).

www.dacoromanica.ro

ori politică" (p. 754) [89]. După aceste socoteli şi numărători, el relevă din nou „numărul infim de mic al cuvintelor pe care le-au împrumutat cele două limbi una de la alta" (p. 757). Al. Philippide se pronunţă deci în principiu pentru existenţa cuvintelor din substrat, fără a fi în măsură să precizeze forma şi natura bazelor etimologice autohtone, ca şi vechimea legăturii de înrudire cu elementele albaneze. „Este evident că, înafară de acele puţine împrumuturi de cuvinte ca schelet, pe care le-au făcut cele două limbi (albaneza şi româna) una dela alta, toate asemănările pe terenul lexical între ele nu pot fi interpretate ca împrumuturi. Singura interpretare posibilă este aceea a unui fond etnic şi limbistic comun. Cuvintele schelet — care au acelaşi etymon băştinaş, trebuie interpretate ca rămăşiţe băştinaşe, pe teren românesc şi albanez" (*OrR*, II, p. 759). La cuvintele *viezure, mazăre, brîu* etc. observă: „de multe ori singură limba română e suficientă pentru a explica desvoltarea cuvîntului român dintr-un etymon admis ca băştinaş pentru albaneză (**bren- > brîu, *glemp- > ghimpe)*. Numai dacă nu va voi cineva să tăgăduiască posibilitatea existenţei de elemente autohtone în română; dar atare tăgăduială n-ar avea nici o bază. Elemente lexicale autohtone se găsesc şi în alte limbi romanice — puţine, dar se găsesc; cu atît mai mult ar trebui să se aştepte cineva să afle elemente lexicale autohtone în română, limba romanică cea mai tîrziu născută, desvoltată la nişte neamuri de oameni asupra cărora agenţii romanizatori au lucrat cel mai tîrziu şi mai scurt timp" (*OrR*, II, p. 745).

Prezenţa unui element sufixal traco-dacic în română a fost preconizată de Alexandru G r a u r, *Le suffixe roumain —ESCU et le suffixe thrace —ISK* (în *R*, LIII, 1927, p. 552) cu concluzia: „il devient difficile, dans ces conditions, de soutenir que roum. *-escu* provient du lat. *-iscus*. Au contraire, par le thrace, le sens s'explique très bien ... Tout ce que l'on peut admettre, c'est que le suffixe thrace se soit superposé au suffixe latin, de même qu'en Occident *-iscus* s'est croisé avec le germanique *-isk-*"; totul original şi foarte ingenios, dar mai puţin convingător [90]. Despre modificările formale (fonetice) ale cuvintelor autohtone (trace) în română, Al. Graur preconiza că ar trebui să fi fost diferite de formele evoluţiei elementului ereditar latin-romanic (cf. infra, cap. IV, nota 34).

Între filologii care au afirmat rolul şi valoarea elementului autohton în

---

[89] De fapt dintre cuvintele semnalate de Al. Philippide ca fiind comune albaneze şi române, numai vreo 57 au (ori pot să aibă) vreo legătură de comunitate indo-europeană, provenind din fondul autohton: *abur, argea, baciu, balaur, baligă, baltă, barz(ă), brad, brîu, bucur-, bunget, buză, căciulă, călbează, căpuşă, căpută, cătun, cioară(?), copac, curpăn, cursă, druete, fărîm, gard, ghimpe, ghionoaie, grapă, gresie, groapă, grumaz, grunz, guşă, mal, mazăre, măgură, mînz, moş, mugur, murg, năpîrcă, pîrîu, rînză, sîmbure, scapăr, scrum, strepede, strungă, şopîrlă, şut (ciut), ţap, ţarc, vatră, viezure*; de altă origine sînt: *bîlc, ceafă, coacăză, drastă* (grec), *muşcoi* (sl.?), *pupăză, stăpîn* (în albaneză e recent).

[90] Un eminent romanist german observa în 1961 „vi troviamo (in Romania) nella formazione dei toponimi derivati da nomi di persona, un suffisso assai originale che si presenta nella forma *-eşti*. Esso è il plurale di *-esc(u)* e sembra essere un fratello della desinenza italiana *-esco*. Come in Italia questa desinenza ha servito a designare i membri o i partigiani di una famiglia *(i Corradeschi, Filippeschi, Tancredeschi)*, così in Romania *-eşti* è diventato un vero suffisso patronimico. In tale funzione occupa il posto più importante nella formazione dei toponimi romeni in cui si riflette il ricordo di un antico possessore, p.e. *Bucureşti* «i discendenti di un *Bucur*» (alb. *bukur* «bello»), *Drăgăneşti, Românesti, Nicoreşti, Ploieşti* e via di seguito" (Gerhard Rohlfs, *Antroponimia e toponomastica. Aspetti di geografia toponomastica*, în *VII Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche*, Firenze — Pisa, 1961, vol. III, p. 488). Em. Petrovici, *Vechimea atestării sufixului -esc* (pl. *-eşti*), în *CercLg*, XIII 1968, p. 33—34.

www.dacoromanica.ro

limba română se numără romanistul croat Petre Skok [91]: elementele nelatine din română şi albaneză nu erau împrumuturi din aceasta, căci prezintă o dezvoltare fonetică independentă *(brînză, brîu, pîrîu, balaur)*, provenind din illyro-tracică [92].

Într-o scurtă sinteză asupra românei în raport cu limbile balcanice, Th. Capidan, examinînd „aspectul balcanic al limbii române", se pronunţă mai clar decît în 1922 (supra, p. 53) pentru realitatea substratului comun în limbile albaneză şi română: cuvintele preromane provin din vechile idiomuri traco-illyre, nefiind deci împrumuturi din albaneză în română [93]. „În română există o serie de cuvinte străine de fondul constitutiv latin, ca *strugure* şi altele, care nu arată apropiere nici cu formele albaneze, nici cu limba celorlalte neamuri de oameni, ca grecii, slavii, gepizii etc." [94].

După ce în 1924 admisese (supra, p. 54) existenţa cuvintelor autohtone în limbă, S. Puşcariu recunoştea că „asemănările în adevăr mari şi de veche dată între română şi albaneză se pot explica şi altfel decît prin substratul comun", judecînd după analogia limbii franceze, unde relictele celtice ar fi „neînsemnate" (cum credea celtizantul R. Thurneysen); tot aşa în română nu pot să existe cuvinte autohtone afară de cele împrumutate la albanezi (*StIstr*, II, p. 355). Dar, cu toată poziţia sa latinistă —, nici S. Puşcariu nu putea rămîne indiferent faţă de tendinţa mereu mai viguroasă ce-şi făcea drum acum 4—5 decenii; el s-a văzut forţat să admită prezenţa unor cuvinte traco-dace în terminologia pastorală (*stînă, brînză, urdă, zer, strungă* etc.) şi continuitatea vieţii păstoreşti din epoca preromană pînă azi. În lucrarea de sinteză asupra limbii române (*LR*, I, 1940) atitudinea lui Puşcariu se modifică şi mai mult în noua direcţie; observînd că „cercetările de pînă acum n-au izbutit să dea la iveală nici un răsunet sigur al elementului autohton în limba română [?], acest lucru se explică înainte de toate prin faptul că nu cunoaştem aproape nimic din limba strămoşilor traco-geto-daci, încît nu sîntem în stare a recunoaşte nici ceeace de fapt este moştenit dela ei" (*LR*, I, p. 175). „Totuşi n-ar fi exclus ca unele cuvinte păstoreşti ca *brînză* şi *zer* sau verbe cu rădăcini adînci în limbă, ca *a băgá* (etimologie obscură) să fie autohtone"; la fel *stînă, brînduşă, smirdar* (p. 176). Pentru cuvintele comune cu albaneza admite împrumut în română, cînd „cuvîntul românesc

---

[91] Petar Skok (1881—1956) a fost profesor la Zagreb; despre el cf., de ex., Al. Rosetti, *SCL*, VIII, 1957, p. 125.

[92] „Die nichtlateinischen Wörter, die dem Rumänischen und dem Albanesischen gemeinsam sind und unabhängige lautliche Entwicklung zeigen, die also keine albanischen Lehnwörter im Rumänischen sind, lassen sich wohl nachweisen; *brînză* wird man also mit *brîu, pîrîu* und *balaur* zu den illyro-thrakischen Lehnwörtern des Balkanlateins rechnen dürfen" (Skok, *ZrPh*, L 1930, p. 528—529; LIV 1934, p. 458). Dar mai înainte, el vorbise tangenţial de „împrumuturi" albaneze în română şi de „simbioza" între cele două popoare (*ArR*, VIII, 1924, p. 150; *Slavia*, III, p. 115 etc.); cu alt prilej, ceva mai tîrziu, „on arrivera à constituer un noyau lexicologique de mots anciens *(bunget, brîu, mazăre, pîrîu, stăpîn* etc.) se rapportant à la vie pastorale dans la montagne, mots qui ne sont pas du tout dus à l'albanais ou au slave, mais qui, en roumain, proviennent de l'illyro-thrace romanisé". Despre albanezi afirmă că „le noyau de ce peuple paraît être le dernier reste de ces Thraces de la province de Dardanie qui, contrairement aux Roumains, ont réussi à se soustraire à la complète romanisation" (Budimir — Skok, *RIÉB*, I, p. 9).

[93] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică* (Acad. Rom.; discursuri de recepţie, 67, 1936), p. 35—37 „spre deosebire de greci şi de slavi, legăturile noastre cu albanezii sub aspect balcanic se arată mult mai intense. Ele pleacă de la un număr de cuvinte care nu sînt latineşti, greceşti sau slave şi nici împrumuturi dela albanezi la români ori invers, ci forme ce pleacă dela aceleaşi cuvinte de bază ce vor fi existat în graiurile preromane traco-illyre ...", înşirînd o serie lungă de cuvinte comune albaneze şi româneşti, pe categorii; din ele majoritatea sînt de fapt elemente comune celor două idiomuri, fiind de obîrşie şi structură indo-europeană.

[94] Th. Capidan, în *Revista clasică*, IX—X, 1937—1938, p. 39.

www.dacoromanica.ro

prezintă aceeaşi formă şi acelaşi înţeles ca cel albanez". Dar cînd există numai o asemănare, fără a putea să se vorbească (din motive formale şi semantice) de împrumut, „avem a face după toată probabilitatea, cu elemente trace, moştenite la noi şi împrumutate dela traci de strămoşii illyri ai albanezilor" [?]. Autohtone ar putea fi: *ceafă, grumaz, buză* (părţi ale corpului, unde avem aproape numai termeni moşteniţi); *mugure, zară, mazăre, sîmbure, viezure; măgură, balegă, abure* (*LR*, I, p. 177). După o schiţă a corespondenţelor fonetice albano-române, S. Puşcariu citează cuvinte „albaneze" din română (*brad, grapă, bunget, brîu, bucur-*, p. 178—179); altele ar fi însă „mai curînd relicte autohtone decît împrumuturi, de ex. *căciulă, copil, fluier, vatră, mînz, baltă, ţap*; ultimele trei, poate illyrice". La capitolul despre albanezi (p. 263—272), relevînd „marea asemănare a limbii române cu albaneza", Puşcariu insistă asupra deosebirilor remarcabile (observate de Meyer-Lübke) şi asemănărilor în tratarea elementului lexical latin cu evoluţii semantice identice în cele două idiomuri (p. 263). „Avem un număr destul de mare de vorbe care, din diferite consideraţii, mai ales de natură formală, se arată a fi împrumuturi mai nouă (din albaneză): *ghionoaie, gogă, noian, curmeziş, coacăză, pupăză, călbează, gresie, a scăpăra, cioc*" (p. 264—265). La aromâni asemenea împrumuturi sînt şi mai numeroase: *bană* „viaţă", *cua* „coajă de pîine", *dată* „spaimă" etc., precum există şi cuvinte româneşti în limba arnăuţilor (*gjëndërë, kukutë, manar, meljorë* etc.), unele de dată recentă, care ar dovedi o simbioză îndelungată a unei părţi a românilor cu albanezii (p. 266—267). Relevînd coincidenţele fonologice, morfologice şi sintactice, Puşcariu trage concluzia că cel puţin o parte dintre români au locuit în sudul Dunării, cu albanezii, de la care au luat elemente de limbă (p. 270). Deci atitudine echivocă în privinţa legăturilor gramaticale şi lexicale albano-române, admiţînd existenţa cuvintelor traco-dace în limba română, iar concluziile istorice în 1940 (*LR*, I) tot cam ca la 1910 (supra, p. 50), cu deosebire că se admite (parţial) substratul românesc fără mijlocire albaneză. În 1943, Puşcariu admite despre *lespede* „că este la noi de origine autohtonă" (*DR*, X, p. 296).

În *Istoria limbii române*, Al. Rosetti [95] consacră vol. II raporturilor cu limbile balcanice, „elementele nelatine ale limbii române moştenite dela popoarele stabilite în Peninsula Balcanică înainte şi după cucerirea romană, pînă la năvălirea slavilor" (*ILR*, II, p. 6). Pentru el „în tratarea elementelor «balcanice» dificultatea rezidă mai întîi în determinarea a însuşi materialului de studiu", fiind o „materie obscură" din cauza lipsei de suficiente cunoştinţe precise asupra vechilor popoare şi a graiurilor preromane din zona Balcanilor. Este un cîmp de cercetări lingvistice şi paleoetnologice cu multe părţi obscure, confuze, care „aşteaptă încă mult de la cercetările ulterioare" (p. 8). „Dacă latinitatea limbii române e un fapt incontestabil, azi necontestat, nu e mai puţin adevărat că, prin alte aspecte ale ei, româna e limbă balcanică" (p. 29). Capitolul „Uniunea lingvistică balcanică" (p. 83—132) studiază aspectele fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale prin care se leagă româna de idiomurile Peninsulei Balcanice (infra, p. 97). Despre vocabular, Rosetti afirmă (după Treimer, Capidan, Pascu, Philippide) că „aceşti termeni provin din o limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică şi care a lăsat ca urmă a existenţei sale aceste elemente în vocabularul limbii române. În starea actuală a cunoştinţelor, nefiind posibil să aducem preciziuni asupra acestei limbi, trebuie să ne mulţumim de a

[95] Al. Rosetti fost profesor la Universitatea Bucureşti, academician, cunoscut mai ales ca specialist în fonetică; date bio- şi bibliografice despre el în *OmR*, p. IX—XXVII (*Al. Rosetti profesor şi om de ştiinţă* de Boris Cazacu); *RomSl*, XII 1965, p. 5—9 (G. Mihăilă).

www.dacoromanica.ro

apropia termenii românești de cei albanezi, explicîndu-i deci printr-un criteriu comun" (p. 103). Afară poate de unii termeni pastorali, pentru „celelalte categorii, nimic nu ne autorizează să atribuim prezența lor în română unui împrumut din albaneză: civilizația albaneză în evul mediu nu justifică o astfel de influență asupra celorlalte popoare din Peninsula Balcanică" (p. 104—105). Un tabel de corespondențe fonetice (consonantism) între cuvintele române și albaneze (lucru încercat anterior de Treimer) arată pentru același sunet „albanez" tratamente diverse în românește: „lui *th* alb. îi corespund trei sunete în română: *s (sîmbure, cursă), ts (țarc)* și *č (ciump)*; lui *dh* alb. îi corespunde rom. *z (viezure, barză)* și *d (brad, zgardă, leurdă)*" etc. Dacă se admite originea albaneză a cuvintelor, „nu ar putea fi justificate tratamentele diverse suferite de unul și același sunet albanez în română. Dimpotrivă, dacă plecăm de la o limbă primitivă (reprezentată, cel puțin parțial, de albaneza actuală și înlocuită de limba latină în regiunile dunărene), deci de la elemente de limbă comune albanezei și românei, constatăm că sunetele din română reprezintă la origine sunete diverse și în acest fel tratamentele diferite din română sînt justificate" (p. 106). Cuvintele „albano-române", identice ori strîns înrudite, „fac parte din cel mai vechiu fond al limbii române" [96]. Relevînd trăsăturile comune și cuvintele albaneze și române provenite din fondul carpato-balcanic identic, Rosetti arată că împrumutul de cuvinte dintr-o limbă în alta ar putea fi valabil numai în puține cazuri (termeni tehnici, pastorali) și că, în general, trebuie „plecat de la faza indo-europeană" pentru ambele limbi, oricum „nu e necesar ca albaneza și româna să fi trăit în contact direct" [97]. Aproape toate aceste formulări și conținutul lor erau luate de pe la alții; prea puține contribuții personale, dar nici una la munca de tîlcuire etimologică a lexicului autohton (a cărui importanță fundamentală este evidentă). În afară de cele comune cu albaneza, alte cuvinte preromane nu există (pentru Rosetti) sau n-ar putea fi dovedite, iar materialul și opiniile sale din 1938 se repetă mecanic (a cincea oară, de pe aceleași poziții depășite de studiul istoric comparativ al limbilor traco-dacică, illyră și română) de către autor în „volumul unic": *ILR*, București, 1968, p. 203—281.

Ceva mai liberal și larg, dar și mai vag în problema legăturilor arhaice (elemente comune în lexic) dintre română și albaneză se arată istoricul G. Stadtmüller (München), în „Forschungen zur albanischen Frühgeschichte", *ArEuCO*, VII, 1941, p. 1—196 (expunere vastă, bibliografie imensă, dar aport util prea modest); bazat pe teze și ipoteze învechite [98], admite (după alții)

---

[96] Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 108—124, lista cuvintelor prelatine, comune românei și albanezei, în număr de 83, din care însă numai vreo 57 pot fi considerate autohtone în ambele idiomuri, cu etimologie indo-europeană [cele marcate cu (?) pot fi împrumuturi din română în alban.]: *abur, argea, baciu, balaur, baligă, baltă, barză, bască, brad, brîu, bucur-, bunget, buză, căciulă(?), călbează, căpușă, cătun, cioară(?), ciut (șut), curpen, cursă, druete, fărîmă, gard, gata, ghimpe, ghionoaie, grapă, gresie, groapă, grumaz, grunz, gușă, măgură, mal, mînz, mazăre, moș, mugure, murg, năpîrcă, pîrîu, rinză, sarbăd, scăpăra, sgardă, sîmbure, spînz, strepede, strungă, șopîrlă, știră(?), țap, țarc, urdă(?), vatră, viezure.*

[97] Al. Rosetti, *Albano-romanica*, în *BL*, X 1942, p. 76—90 „en général et pour le vieux fonds du vocabulaire qui est commun à l'albanais et au roumain et qui ne peut être expliqué ni par l'albanais, ni par le roumain, cette explication doit être écartée, parce que les correspondences phonétiques s'y opposent. En effet, si l'on part de l'état phonétique indo-européen, on constate que tel son primitif a évolué d'une manière différente en albanais et en roumain".

[98] *ArEuCO*, VII, p. 51 „es ist eine feststehende Tatsache, dass das Albanische als teilweise romanisierte Balkansprache dem Rumänischen als ganz romanisierter Balkansprache [?] nahe verwandt ist. Lautgestalt und Wortbestand machen es sicher, dass beide Sprachen in der Frühzeit eine Zeitlang gemeinsam dieselbe Entwicklung erlebten. Nach einer langen Trennung (durch den Slaveneinbruch) scheinen sie später wieder auf einige Zeit in äussere Berührung gekommen zu sein,

www.dacoromanica.ro

că romanii orientali au ocupat un teritoriu vast la Dunărea de Jos, unde ar fi avut loc „simbioza albano-română", adică „grundsätzlich muss vielmehr das ganze Gebiet des heutigen Bulgarien, Rumänien (vor der Räumung der Provinz Dakien), Serbien und Nordwestmakedonien als Lebensraum der Urrumänen gelten" (p. 52) : peste tot unde au stăpînit romanii, spre a împăca pe toată lumea, evitînd orice eventuală obiecţiune. Noţiunea unei vaste romanităţi în evul mediu pe întinderea provinciilor romane Dalmatia, Moesia, Dacia şi chiar Tracia (admisă mai demult) este justă ; dar cu totul nejustificate apar unele formulări ale lui Stadtmüller ca „ganz romanisierte Balkansprache", adică limba română [care în realitate este o limbă integral romanică, avînd numai anumite elemente lexicale preromane, din substrat, numite „balcanice"].

Dovedind autohtonia verbului arom. şi megl. *adaru*, Th. Capidan releva că elementele preromane moştenite traco-illyre este necesar să fie elucidate prin explorări etimologice profunde şi riguroase [99], — îndemn care a avut un răsunet foarte slab timp de aproape două decenii. În ultima sa lucrare din 1944 (*DRS*), G. Giuglea se pronunţă din nou categoric pentru existenţa cuvintelor autohtone în română, „bodenständige Elemente" [100], din care analizează cinci : *stînă, brînză, zer, jeap (jip), troian* ; al doilea şi al treilea sînt desigur autohtone, dar necesită alte soluţii decît cele preconizate de autorul romanist şi folclorist-etnograf român. Cuvintele anteromane existente în română şi în albaneză erau şi pentru Giuglea evident autohtone la români („analogii între română şi albaneză"). În 1945 a dat soluţii etimologice pentru 10 elemente ale limbii române I. I. Russu (Cluj, în *DR*, XI, p. 148—183)—nu toate sigure, iar în „Elemente autohtone în terminologia pastorală", *AnEtn*, 1957, p. 131—153, etimologii şi interpretări istorice pentru 32 cuvinte din domeniul gospodăresc-pastoral, unele existente şi în albaneză ; au urmat o duzină de cuvinte din terminologia ocupaţiilor (*AnEtn*, 1959—1961, p. 23—35) şi cîteva din terminologia aşezărilor şi gospodăriei (*AnEtn*, 1962—1964 [1966], p. 73—92), a îmbrăcămintei (*AnEtn*, 1965—1967 [1969], p. 3—22) [101].

---

wie die Lehnwortbeziehungen beweisen" (etc.) ; totul plutind în vag şi confuz, nu numai echivoc, nimic concret şi util pentru raporturile şi elementele de fapt comune celor două limbi „balcanice", româna şi albaneza, care nu se vede cîtuşi de puţin cum ar putea să fie „strîns înrudite" (... nahe verwandt), afirmaţie pe care o poate risca numai cine le ignoră pe amîndouă deopotrivă, ca şi alte realităţi cultural-istorice carpato-balcanice.

[99] Th. Capidan, *LL*, I 1940, p. 96 „aujourd'hui on est d'accord généralement à penser qu'il existe, parmi les éléments lexicaux d'origine obscure, toute une série de mots roumains qui, par leur ressemblance avec les formes similaires de l'albanais, se révèlent comme des éléments préromans hérités des Thraco-Illyriens. Naturellement, ils n'ont pas encore été identifiés ; mais c'est un devoir pour la philologie balkanique [?] d'user de tous les moyens possibles pour les identifier puisqu'aussi bien, tant que leur origine demeurera obscure, tout essai de synthèse qui ne fera que répéter ce qu'on a déjà dit sur cet point ne saurait faire progresser en rien nos connaisances dans ce domaine".

[100] G. Giuglea, *DRS*, p. 7 „wie in der Geschichte der übrigen romanischen Sprachen, die sich in den Verbreitungsbereichen ihre ursprüngliche Gestaltung erhalten haben, werden heute auch in der Vergangenheit der dakorumänischen Sprache einige bodenständige Elemente sichtbar, die im untersten Teil ihres Fundamentes liegen. Wir sehen nicht, wie man dem Dakorumänischen diesen ursprünglichen Beitrag, der in keiner romanischen Sprache fehlt, streitig machen kann. Mit den Daciern, einem Volk von anerkannter völkischer und politischer Kraft, haben die Römer ebenso schwere Kriege geführt wie gegen die Iberer und Gallier. Wenn diese trotzdem Sprachspuren zurückgelassen haben, wäre es ganz unnatürlich, wenn jene der folgenden dakorumän. Sprache gar nichts vererbt hätten".

[101] Cf. *LbTrD*, p. 119—131 ; *CercLg*, VII, 1962, p. 107—127 (= *RevLg*, VIII, 1963, p. 253—277 ; infra, p. 67 ; cap. III).

www.dacoromanica.ro

Încercările romanistului G. Reichenkron [102] de a identifica elementul autohton-anteroman din limba română (în legătură şi paralel cu albaneza) erau principial deplin justificate, avînd o bază teoretică (istorică-lingvistică) şi o premisă justă: caracterul străvechi ereditar şi indigen al cuvintelor zise „obscure" ce nu puteau fi împrumutate din albaneză în română ori invers [103]. Dar felul cum autorul berlinez aplică în detalii şi în operaţiunile etimologice principiile enunţate, ca şi majoritatea absolută a exemplelor sale sînt neverosimile, inacceptabile, din cauză că ignoră şi contravin legilor etimologiei româneşti, în primul rînd criteriile fonetice româneşti şi traco-dace, iar cuvintele respective erau cîteva latine (*codru, sat* etc.), majoritatea slave (*gălăvie, hudă* ş.a.) ori împrumuturi mai recente şi simple onomatopee (*bocăní* etc.) [104]. Din totalul de 80 cuvinte cercetate de G. Reichenkron, numai 15 sînt preromane: *andrea (undrea), băgá, băiat, barză, fărîmă, legănă, mare* (adj.), *melc, strungăreaţă, şopîrlă, ţarc, ţăruş, zară, zgîriá,* dar numai la 5 din ele *(barză, legăna, mare, melc, strungăreaţă)* etimologia justă este cea indicată de autor [105]. Într-o conferinţă-articol despre „Das Ostromanische" [106], acceptînd caracterul indo-european dacic al unei părţi din cuvintele comune albano-române [107], Reichenkron repetă unele teze filologice-istorice perimate ca cea despre „simbioza albano-

---

[102] G. Reichenkron (1907—1966), eminent romanist german, profesor la Universitatea din Berlin, elev al lui E. Gamillscheg; cf. K. H. Schröder, *SOF*, XXV 1967, p. 405—406.

[103] G. Reichenkron, *Vorrömische Bestandteile des Rumänischen, I, Rumän. čo-/ču- aus idg. *keu-*, în *Archiv für das Studium der neuren Sprachen*, 196 (109/1958), p. 273—290; *II, Rumän. ţidg. *s(u)- vor hellem Vokal oder aus idg. *k'(u)*, în *Etymologica* Walther v. Wartburg zum 70. Geburtstag, 1958, p. 597—613; p. 598 „beide Völker ihre Sprache bewahrt haben, die Albaner eine alte idg., wenn auch stark durchsetzt mit fremden Bestandteilen, die Rumänen dagegen die lateinische Volkssprache. Gerade weil die soziologischen und die beruflichen Bedingungen die gleichen waren, haben es die Rumänen gar nicht nötig gehabt, von den Albanern Ausdrücke des Hirtenwesens, der Viehwirtschaft u.ä. zu entlehnen. ... ausgehend von der unbestrittenen gleichen soziologischen Lage der Urrumänen und Uralbaner — beide als Äste der alten thrako-illyrischen Familie ihre uralten Einrichtungen besessen haben"; p. 611 „drei Etappen werden hierbei angesetzt: die idg., die dakische und die vom Rumänischen her bekannten Lautgesetze einzuordnen oder neue Lautgesetze für die vorrömischen Sprachen zu finden"; *III Albanisch-rumänische-armenische Gleichungen*, în *Romanistisches Jahrbuch*, IX, 1958, p. 59—105; p. 59 „... hat man schon seit langem die Frage gestellt, ob nicht vielleicht autochtone Elemente vorliegen (Puşcariu, Miklosich, Weigand, Treimer, Sandfeld, Capidan u.a.)"; *IV* în *Romanist. Jahrb.*, XI, 1961 (non vidi); *V, Zur Rekonstruktion des Dakischen*, în *Festschrift J. Friedrich*, Berlin, 1959, p. 365—401; *VI, Vorrömische Bestandteile*, în *SOF*, XIX 1960, p. 344—368: încercare de a dovedi obîrşia preromană a multor cuvinte româneşti cu iniţiala *h-*, idee absolut inadmisibilă (nu comportă nici măcar o discuţie). — În *Der lokativische Zählungstypus für die Reihe 11—19 ein auf zehn*, în *SOF*, XVII, 1958, p. 152—174, se trage falsa concluzie că „das Rumänische — setzt vielmehr so gut wie sicher eine vom Idg. her für das Thrakische zu erschliessende, später vom Slavischen gestützte Ausdrucksweise fort" [?]; cu totul neverosimil, idei artificioase, confuze.

[104] De ex.: i.-e. **keu-p-* > dac **keupa* > *kjupa* > rom. *ciupă*; **keu-k-* > *ciucă*; **(s)keu-l/r-ik-* > rom. *cioareci* [care este cuvînt trc. bulg. în română]; **seu-* > *ţuică* [de fapt e cuvînt din sîrbeşte!]; **k'eipo-* > *ţep, ţeapă* [cuvînt slav]; **(m)bhi-k'bei-tu-* > *sat* [care de fapt este latin-romanic, *fossatum*; T. Bojan, *Vechiul românesc fsat şi albanezul fshat*, în *CercLg*, XV, 1970, p. 73—79] ş.a., afirmaţii gratuite şi absurde.

[105] Cf. recenzia critică (parţială) în *SCL*, XIII, 1962, p. 111—115.

[106] G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Völker und Kulturen Süd-ost-Europas*, München, 1959, p. 153—172.

[107] *Ibid.*, p. 161 „ein grosser Teil dieser Wörter dürfte idg. Herkunft sein ... Die Frage ist nur, ob hierbei eine Entlehnung vom Alban. zum Rumän. oder umgekehrt stattgefunden hat, oder ob nicht derartige Wörter aus dem Indogermanischen einerseits ins Alban., andererseits über das Dakische ins Rumänische gedrungen sind ..."; formulări ingenioase, intuiţii juste, principial deplin acceptabile, — cu toate că exemplificarea şi reconstrucţiile etimologice ale lui Reichenkron n-au valoare.

www.dacoromanica.ro

română" [108], susținută în bună măsură pe cîteva încercări de etimologie inadmisibile [109]. Seria de articole publicate în anii 1959—1960 este regrupată de acesta (cu unele amplificări) în monografia *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)* [110], unde el admite obîrșia dacică pentru 130 cuvinte românești; dar din păcate și aici majoritatea covîrșitoare a încercărilor de etimologii (repetate) erau greșite, întregul „sistem" etimologic și semantic adoptat fiind mereu inacceptabil, în afară de 24 cuvinte (unele comune cu albaneza), din care patru *(leagăn, melc, viscol, băiat)* propuse acum de către Reichenkron ca dacice și care constituie de fapt singurul aport valabil și sigur la cunoașterea lexicului traco-dacic și a etimologiei române.

Eminentul filolog albanez Eqrem Çabej (Ciabei, Tirana), în *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în *SCL*, X 1959, p. 527—560, se plasează pe vechile poziții (Jokl, Barić, Weigand) în problema cuvintelor comune, care ar fi mereu „împrumuturi" din albaneză în română (de ex. *SCL*, X, 1959, p. 530, *ghimpe*). Interesantă este însă remarca lui Çabej „ceea ce pentru limba română poate să reprezinte substratul, pentru albaneză e doar o treaptă premergătoare antică. Oricum, pentru legăturile albano-române cele mai vechi, noțiunile substrat și albaneză nu trebuie să se anuleze reciproc. Pentru marele număr de concordanțe dintre cele două limbi noțiunea de adstrat (și simbioză ce reiesă din acest termen) e mai potrivită, fiind mai palpabilă din punct de vedere istoric[?]. Stabilirea și justa apreciere a legăturilor româno-albaneze este deocamdată mai importantă decît explicarea lor aprioricâ. Concluzii definitive de ansamblu și de amănunt asupra felului și a gradului acestor înrudiri lingvistice se vor desprinde dela sine, cînd materialul existent va fi fost mai bine studiat și tîlcuit. Nu este exagerată afirmația că în acest domeniu ne găsim abia la mijlocul drumului, dacă nu la începutul lui" (*SCL*, X, 1959, p. 551—552). Ultimele trei propoziții (deplin justificate) ale filologului-comparatist albanez oglindesc situația reală în problema relațiilor etno-lingvistice albano-române și trasează sarcinile concrete ce revin cercetării comparativ-istorice. Dar din materialul lingvistic (glose, nume proprii) oferit — după filologi mai vechi și după Jokl, Georgiev etc. (cf. infra, p. 65—66) pentru a stabili legături între lexicul trac, respectiv illyr și albaneza (susținînd „caracterul autohton al albanezilor în așezările lor istorice, cel puțin din epoca antică", în *SCL*, X, 1959, p. 560) nu se poate reține deocamdată nimic sigur ori util, nici pentru problema relațiilor vechi dintre albanezi și români.

În *Recherches sur le substrat du roumain* (în *StCl*, III 1961, p. 19—22), A. Graur prezintă unele considerații principiale și generale privind substratul

---

[108] G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Völker und Kulturen*, p. 160 „das Albanische ist eine «halbromanisierte Sprache», oder wie H. Schuchardt ausgedrückt hat, «eine Sprache, die um Haaresbreite der Romanisierung entgangen ist» ..."; nici albanezii, nici românii nu ar fi autohtoni în teritoriile lor actuale, căci (după vechea formulă) „die Uralbaner haben vielmehr einstmal zusammen mit einem Teil der Urrumänen in dem Dreieck Niș — Skoplje — Sofia gesessen", adică în Dardania unde s-ar fi format un fel de „Dardano-romanisch", termen care este o altă ficțiune ingenioasă generată de ficțiunea precedentă despre „simbioza albano-română". Formula de compromis pe cît de interesantă și ingenioasă, pe atît de neverosimilă, despre „o parte din români care au conviețuit cu albanezii" [spre a putea să împrumute cuvinte de la aceștia], fusese pusă în circulație de S. Pușcariu în anul 1910.

[109] Reichenkron, *Das Ostromanische*, p. 161 „rum. *mare* und alb. *i madhi* «gross» ...", total neverosimilă, la fel ca eroarea filologică a lui S. Pușcariu, p. 167 „*Turda* wird von Pușcariu [*LR*, p. 176] auf ein mit dakischen Mitteln gebilgetes **Turidava* zurückgeführt", ori *mire* < lat. *miles*, este o altă veche etimologie populară.

[110] Heidelberg, 1966, 227 p.; cf. discuția asupra ei în *CercLg*, XIII 1968, p. 347—354, care este cu totul inutil să fie repetată sau rezumată aici.

www.dacoromanica.ro

şi relaţiile lui cu româna, relevînd necesitatea pentru „istorici, arheologi, lingvişti, etnografi, antropologi de a preciza locul de formare a limbii şi poporului român. Spre a soluţiona atare problemă de excepţional interes este a şti care era limba ce a format substratul românei. Dacă acea limbă ar fi cunoscută, n-ar rămîne decît să o localizăm pe hartă pentru a răspunde la întrebarea ce ni se pune" (în *StCl*, III, p. 20). Vechile idiomuri vorbite în zona carpato-balcanică (illyra, traco-dacica) sînt foarte puţin şi lacunos cunoscute; dar „există o altă metodă spre a dobîndi cunoştinţe despre ele: identificarea elementelor autohtone ale românei şi albanezei; apoi reconstruirea originalelor dace, trace sau illyre. Este o muncă dificilă, cu riscuri, care poate fi utilă dacă e făcută cu toată prudenţa necesară. Eu cred totuşi că pentru moment mai urgent e stabilirea cu relativă certitudine a trăsăturilor caracteristice ale limbii trace şi ale illyrei, în baza documentelor antice, şi numai după aceea va fi cazul a lămuri istoria cuvintelor româneşti aparţinînd substratului. Eu am început trierea materialelor din limbile autohtone cu peste 20 de ani în urmă. Războiul a împiedicat terminarea muncii şi publicarea rezultatelor dobîndite" (în *StCl*, III, p. 21).

În acelaşi volum al revistei, *StCl*, III, p. 23—27, studiul *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, Vl. Georgiev (Sofia) pleacă de la cîteva teze juste: „cele mai vechi împrumuturi din latină ale albanezei trădează forma fonetică a latinei balcanice de est, adică a românei primitive; nu corespund latinei vest-balcanice (vechea dalmată). Româna are vreo 100 termeni cu corespondenţi numai în albaneză, cuvinte ce apar sub o asemenea formă fonetică încît nu pot fi explicate ca împrumuturi din albaneză, — ci primite de română din substratul daco-misian, iar în albaneză moştenite direct din daco-misiană" (*StCl*, III, p. 23—24). Considerînd „daco-misiana şi traca două limbi indo-europene diverse, problema originii albanezei apare într-o lumină diferită. Daco-misiana e limba-mamă a albanezei" (p. 24), situaţie ce ar rezulta din fonetica istorică albaneză. Dar exemplele prezentate de Georgiev drept „corespondenţe fonetice indo-europene dace şi albaneze" nu au valoare probantă, fiind fortuite şi vagi, neputînd dovedi că „daco-misiana e limba din care provine albaneza" şi nefiind probabile nici „infiltraţiile daco-misiene în Balcani" (*StCl*, III, p. 26), adică aserţiunea că „unele triburi daco-misiene s-au infiltrat în centrul Balcanilor probabil în mileniul II î.e.n., ca şi în primul mileniu ori mai tîrziu. O parte din triburi au fost romanizate în primele secole ale erei noastre, dar unele au putut să-şi păstreze limba ce se desvolta sub puternica influenţă a latinei balcanice orientale, adică a românei" (p. 27). Ultimele erau aserţiuni şi ipoteze vagi, ele nu pot fi dovedite prin nimic, iar aşa-zisa „daco-misiană" ca limbă indo-europeană diferită de „tracica propriu-zisă" nu poate servi la elucidarea substratului românesc şi a elementelor comune albano-române preromane [111].

Principii sănătoase, justificate despre elementele de origine traco-dacică în limba română a formulat în 1964 filologul ieşean G. Ivănescu (elev al lui Al. Philippide şi I. Iordan), în *Cuvinte româneşti de origine traco-dacă*, (Analele Universităţii din Timişoara, seria Ştiinţe filologice, II, 1964, p. 258—264), observînd (p. 260) „elementele de obîrşie traco-dacă din limba română constituie sursa cea mai importantă pentru studiul limbii traco-dacice; pînă

[111] Despre contribuţia (în cea mai mare parte inutilă) a lui Vl. Georgiev la studiul şi cunoaşterea limbii traco-dace: *SCIV*, IX, 1958 p. 521—524; *LbTrD*, ed. II, p. 71—74 (*SprThrD*, p. 85—88).

www.dacoromanica.ro

acum ea a fost neglijată[?] de cercetători tocmai din cauză că studiul elementelor de origine traco-dacă în română a fost aproape total neglijat pînă astăzi[sic!]. Vom încerca în cele ce urmează să identificăm cîteva elemente lexicale româneşti de origine traco-dacică „cu scopul atît de a aduce o contribuţie la rezolvarea problemei moştenirii lexicale traco-dace în română, cît şi de a stabili unele caracteristici şi evoluţii fonetice ale limbii traco-dacice. Mergînd pe această cale se poate ajunge[?] la concluzii nebănuite asupra istoriei sunetelor limbii traco-dacice. Noi credem chiar că fonetica limbii traco-dacice nu poate fi studiată temeinic decît cu ajutorul elementelor româneşti de origine traco-dacă, căci numai acestea au păstrat perfect fonetismul traco-dac, — bineînţeles, cu modificările fonetice suferite de limba română din epoca ei de formare pînă astăzi, — pe cînd elementele traco-dacice pătrunse în inscripţiile greceşti şi latine şi în general în textele greceşti şi latineşti au fost, desigur, transformate fonetic în sensul unei adaptări la pronunţarea greacă şi latină, dacă ele prezentau sunete sau grupuri fonetice care nu se găseau în aceste două limbi de cultură"; dar exemplele alese la întîmplare de G. Ivănescu şi mai ales „arhetipurile" sale presupuse traco-dace (*arţar* din **ak'ar(n)os*; *gheară* din **gradhna*, p. 260—262) nu sînt valabile, inutile pentru etimologia românească şi traco-dacică i.-e., în contradicţie cu principiile juste şi frumos formulate în prealabil [112].

În referatul („Rapport pour la séance plénière") din 1966 la Sofia, întocmit de E. Çabej (supra, p. 63) „Der Beitrag des Albanischen zum Balkansprachbund" (în *ProblLgBalk*, p. 47—64) se consideră că în formarea şi dezvoltarea înrudirilor între limbile balcanice, albaneza ar fi avut un rol mare, iar în trecut poporul albanez ar fi fost întins pe un teritoriu mai vast decît azi; concluzia unei atare „premise": albaneza (cu toată poziţia ei actuală periferică) a ocupat o situaţie centrală între limbile balcanice [113]; deci ar fi dat împrumuturi mai multe celorlalte limbi balcanice [cf. însă părerea tocmai contrară a lui L. Diefenbach, supra, p. 46], şi anume din fondul indo-european, preroman. După ce recunoaşte că raportul dintre limbile indo-europene antice din Peninsula Balcanică şi albaneză nu este elucidat, înşiră serii de cuvinte „balcanice" împrumutate dintr-o limbă în alta (nu toate concludente, unele greşit înţelese), iar la cuvintele comune albaneze, slave şi româneşti (parţial şi neogreceşti) enumără o grupă pe care de fapt româna a transmis-o şi altor idiomuri slave (cehă, slovacă, poloneză, ucraineană); dintre ele fiind de reţinut ca noutate şi aport util apelativul alb. *shalë* „Schenkel, Schritt mit gespreizten Beinen": rom. *şale*, *şele*

[112] Despre „substratul" lingvistic românesc (mai ales istoricul cercetării şi rezultatele vechi) sînt de menţionat şi studiile apărute la Bucureşti: G. Brâncuş, *Über die einheimischen lexikalischen Elemente im Rumänischen*, în *RÉSEE.*, I, 1963, p. 309—317; *RevLg*, XI 1966, p. 549—565; C. Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine* şi *Problèmes actuels de l'étymologie roumaine*, în *RevLg.*, XII, 1967, p. 19—36, XIII, 1968, p. 199—214 (p. 208—210 „le substrat autochtone dace") etc., mai mult repetări de lucruri spuse, prea puţine materiale sau soluţii utile şi bune de reţinut.

[113] E. Çabej, *ProblLgBalk.* p. 47 „in der Bildung und weiteren Entwicklung der eigentümlichen Verwandtschaft der Balkansprachen nimmt das Albanische trotz der numerisch geringen Grösse des Volkes (rund drei Millionen) einen wichtigen Platz ein. Dafür gibt es Grunde verschiedener Art. Erstens stellt das Albanische eine der ältesten, frühzeitig gebildeten Sprachen der Halbinsel dar, die als solche seit Jahrhunderten, zum Teil seit Jahrtausenden mit den Nachbaridiomen im Sprachtausch steht. Zweitens ist das albanische Sprachgebiet nachweislich grösser gewesen als jetzt, was zur Annahme berechtigt, dass diese Beziehungen einst noch weiter gereicht haben ... (etc.) ... das Albanische trotz seiner geographisch peripheren Lage in gewisser Hinsicht eine zentrale Stellung innerhalb der Balkansprachen einnimmt. Bei den meisten Fragen der Balkanistik stösst der Forscher immer wieder auf diese Sprache ..." [frumos formulat, dar cam exagerat, accentele patriotice foarte pronunţate].

www.dacoromanica.ro

„Lenden", puse în legătură cu gr. σκέλος „Schenkel". Celelalte cuvinte ori „paralelisme" înşirate de E. Çabej nu au nici o semnificaţie, iar explicaţiile încercate cu mijloace internalbaneze n-au valoare, fiind lipsite de baza comparatistică justă (*këlbazë — gălbează* cu alb. *kalb* „mürbe"; *shtrungë — strungă* cu alb. *shtroj* „breite, decke auf, mache das Bett"; *brez — brîu* din *mbrej* „spanne an, schirre an"; *këputë — căpută* cu alb. *këput* „reisse ab, pflücke ab, zerreisse" ş.a., total greşite mai ales semantic), p. 60. Ingenioasă şi justă e ideea repetată a lui Çabej: conceptul de substrat implică o schimbare de limbaj, — potrivit pentru română, dar nu pentru albaneză, care e continuare a unor relaţii lingvistice antice [114], — iar cuvintele „balcanice" vechi (ce nu erau „din substrat", ci proprii, ereditare) în albaneză nu apar izolate, ci se integrează sistemului ei lingvistic [115]; deci ele trebuie să fie explicate prin mijloace proprii, interne ale acestei limbi, încheie just filologul albanez. Dar e necesar să adăugăm: explicarea etimologică este de făcut cu alte mijloace care depăşesc cadrul şi resursele limitate ale albanezei, aparţinînd evident domeniului lexical-etimologic mult mai larg indo-european. Aici intervine puternicul substrat lexical (neobservat de Çabej şi de mulţi alţi filologi) constatat în limba română, din care o parte comun cu albaneza (fără a fi nicidecum împrumutat din aceasta), iar o parte e exclusiv românesc. Numai ignorînd asemenea realităţi lingvistice (adică ponderea cantitativă a substratului lexical din limba română) Çabej şi alţi „balcanologi" pot să continue pe linia aberantă a perimatei „uniuni lingvistice balcanice" şi a teoriei despre „simbioza albano-română".

În lucrarea colectivă *Istoria limbii române* (*ILR*, 1969), vol II [116], 313—365 se tratează „influenţa autohtonă" [titlu ingenios formulat]. Se analizează sumar (adesea deformat): natura substratului limbii române; despre limba daco-moesiană; materialul lingvistic dac, fonetica şi poziţia limbii dace; criteriile de stabilire a elementelor de substrat (aproape integral valabil, în principiu, „ca teorie" şi idei călăuzitoare); fonetica (cu unele aserţiuni discordante, ca „introducerea lui *h* în română e mult mai firească dacă presupunem că acest sunet a fost păstrat din limba populaţiei autohtone", bazată pe false „etimologii" pentru *hameş, hututui, lehăi* etc., care sînt cuvinte cu totul recente în limba română); o sumedenie de pseudo-etimologii; confuze trăsături fonetice atribuite forţat substratului; elemente autohtone în morfologie, flexiune, numerale, pronume (toate ipoteze fictive). În lexic deosebeşte vreo patru categorii: *a)* „cuvinte româneşti apropiate de cuvinte atestate în daco-misiană sau alte limbi balcanice vechi" (între ele chiar şi cuvinte ... ungureşti, ca *adămană* (verb *ademení*) < ung. *adomány*, *bumb* < ung. *gomb*; slave, ca *băl, bălan, scaiu, zîrnă* ş.a.); *b)* „cuvinte comune românei şi albanezei" (vreo 108, între ele şi recente ca *lehăi*

[114] *Ibid.*, p. 59 „... ist der Begriff des Substrats, wie wir an anderen Stellen bemerkt haben, an einen Sprachwechsel gebunden; er trifft daher wohl für Rumänien zu, nicht aber für Albanien, wo die heutige Landessprache nach unserer Kenntnis die *Fortsetzung* antiker Verhältnisse darstellt ..."

[115] *Ibid.* „... so bemerkt man, dass, wie bereits die ältere Forschung—namentlich Norbert Jokl — festgestellt hat, eine beträchtliche Anzahl dieser lexikalischen Elemente im Albanischen nicht isoliert oder ohne etymologische Deutung dasteht, sondern sich in irgendeiner Art in dessen Sprachsystem einfügt. Das schliesst zugleich die Forderung in sich, dass man nur mit einer umfassenden Kenntnis dieser Sprache und seiner geschichtlichen Entwicklung an diese Fragen herantritt ...", — evident şi natural totul frumos formulat, dar soluţia este numai parţială, insuficientă.

[116] Materialul în *ILR* (1969) este expus într-o clasificare şi numerotare modernă dar cam greu de urmărit. *ILR*, vol. II (1969) are trei mari capitole: A) *Latina dunăreană*, p. 21—186; B) *Româna comună*, p. 189—309; C) *Influenţe*, p. 313—374. *ILR*, vol. I (1965), 437 p. se intitulează *Limba latină*.

www.dacoromanica.ro

ung., slave ca *rață*[?]; *c)* „cuvinte din substrat deduse din comparația cu alte limbi indo-europene" (inclusiv slavo-magh. *dîmb* ș.a.); *d)* „nume proprii autohtone păstrate în română", unele absurde, chiar ridicule (*Argeș, Abrud, Băroi, Cigmău* din ... gr.-rom. *Zeugma*[!], *Garvăn* din getic *Gabranus*[!!], *Oituz* din ... *Utus, Turda* < Turidava"!!); „derivarea" (niște sufixe recente în română, ca atare nu comportă nici măcar o discuție ori mențiune). În detalii și ansamblu nimic util și valabil în acest capitol asupra „influenței autohtone" care nu vrea să țină seama de rezultatele concrete ale comparatisticii și etimologia limbii române obținute la noi (supra, p. 61). Se acceptă totuși etimologii valabile, ca *gorun* (*ILR*, II, p. 330), *zgardă* (p. 354) [117]. Cu o pagină mai înainte *ILR*, II, p. 329) se poate citi „printre elementele de altă origine decît latină, locul principal l-au avut cuvintele provenite din substrat. Numărul lor nu a putut fi însă foarte mare. Cu toate că orice cifră s-ar propune, demonstrația ar fi neconvingătoare din faptul că în total nu au rămas foarte multe cuvinte sigure de substrat, deducem că fondul lexical de această origine nu a putut să fie prea impozant nici în româna comună față de elementul latin ... [etc.]. Dar din aromână lipsesc ..." și se înșiră asemenea elemente din care însă vreo șapte sînt sigur atestate și în arom.: *abur, călbează, năpîrcă, rînză, sîmbure, spînz, viezure*; autorul acestui mic „paragraf" (numit la p. 462 „cuvinte împrumutate", I. Coteanu „redactor responsabil" și șeful colectivului „de revizie", p. 3) nu cunoștea cele scrise de autorul „influenței autohtone". În lexic, „elementul latin" (*ILR*, 1969, p. 294—308) se află și cuvinte autohtone: *acățá, adiá, baier, scăpără, desmierdá, aruncá, sculá, legănă, vătămá.*

Rezultatele studiilor dintre anii 1945—1969 (supra, p. 61) și alte contribuții le-am adunat în monografia *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez* (București, Edit. Acad., 1970), tratînd problema raporturilor lingvistice și social-etnice de veche dată dintre șkipetari și români, substratul și romanizarea în sud-estul european, etimologia și evoluția celor 71 cuvinte comune cu albaneza, — care toate au fost preluate și integrate (cu unele reduceri și amplificări) în monografia prezentă [118].

În studiul *Les éléments lexicaux autochtones dans le dialecte aroumain* (*RevLg*, XI 1966, p. 549—565), Gr. B r î n c u ș (București), ca rezultat al unei anchete la românii din Albania, aduce contribuții valoroase lexicale și de amănunt, atent însă numai la elemente comune cu albaneza (de celelalte încă nu începuse a se vorbi mai concret), utilizînd bibliografia generală; dintre cuvintele nou atestate este de relevat *strepede* la aromâni. În *Albano-romanica, I, Metoda comparației româno-albaneze* (*SCL*, XXII 1971, p. 411—416), consideră că „problematica acestui capitol din istoria limbii noastre este [...] departe de a fi elucidată"[?]; dar urmează considerații rezonabile, ca „alb. *vjedhull, këlbazë* etc. pot fi socotite și moșteniri directe din iliră sau traco-iliră, alături de cuvintele de bază[...]", în română vocabulele respective nu au caracterul de împrumuturi, că au suferit, în evoluția lor, un tratament identic cu al elementelor latine; prin fonetismul lor ni se descoperă a fi mai vechi decît corespondentele albaneze, încît nu se pot explica prin acestea. Se adaugă aici unele deosebiri gramaticale și semantice (*barză, bucura, moș, mazăre* etc.) care îngreunează cercetarea comparativă; [...] elementele de substrat au putut fi moștenite independent,

[117] O analiză superficială, amatoristă (fără vreun aport util, valabil) a capitolului despre „elemente autohtone" din *ILR* 1969, face A. Vraciu în recenzia volumului în *LbR*, XIX, 1970, p. 493—497.

[118] Recenziile despre acest volum de *Elemente autohtone* au fost menționate în *CercLg.*, XVII, 1972, p. 185—187, inclusiv cea superficială și confuzionistă din *SCL*, XXII, (supra, nota 1).

www.dacoromanica.ro

chiar dacă formele unora dintre ele sînt identice astăzi în cele două limbi. În cazul românei, e de adăugat observaţia că o parte din aceste cuvinte s-au răspîndit de timpuriu în limbi din afara ariei balcanice, ceea ce înseamnă că ele au o mare vechime în limba noastră, că nu pot fi considerate împrumuturi albaneze, ci urme directe din idiomul autohton" (*SCL*, XXII, p. 412); „... româna posedă un număr destul de mare de termeni (circa 100, după I. I. Russu) din substrat care nu se găsesc în albaneză" (p. 413), cele comune „... provin atît în română cît şi în albaneză dintr-un izvor comun conservînd numeroase fonetisme vechi, româna serveşte în bună măsură pentru reconstrucţia formelor respective din albaneza comună", iar "din comparaţia cu albaneza rezultă că cuvintele noastre autohtone au totuşi caracterul unor împrumuturi, efectuate însă nu în româna comună, ci în latina dunăreană" (p. 415—416).

În problema contactelor şi influenţelor reciproce dintre slavi şi populaţia romanizată (latinofonă) a zonei carpato-balcanice-dunărene (începutul pătrunderii împrumuturilor vechi-sud-slave răsăritene în limba română), slavistul-românist G. Mihăilă, în studiul *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română* (*SCL*, XXII, p. 351—366) aduce precizări privind originea unor cuvinte „susceptibile de a fi trecute în categoria împrumuturilor străvechi sud-slave răsăritene în limba română" *şchiau, măgură, mătură, sută, jupîn, stăpîn, stîncă, smîntînă, gard, baltă, daltă, scovardă, altiţă, mocirlă* (p. 358), observă „*măgură* şi *mătură* [...] pe lîngă alte particularităţi fonetice [...] prezintă trecerea lui *l* velar intervocalic la *r*, fenomen neîntîlnit în cuvintele de origine sud-slavă [...]; ni se pare mai justificată opinia cercetătorilor care trec pe *măgură* între elementele autohtone ale limbii române ce-şi găsesc corespondente (pe plan indo-european) în limbile slave"; la fel *mătură* (p. 359), pe care E. Petrovici şi alţii încercaseră în chip incorect să le derive din slavă; „*stăpîn*, megl. *stăpon*, *stăpăn* are etimologie şi mai puţin clară: dintre limbile slave nu-l cunoaşte decît bulgara, macedoneana şi sîrbocroata; în vechea sl. nu e atestat; în sec. XIV apare *stopanъ* (Miklosich); alb. *stopan* e un împrumut relativ recent din dialectele macedo-bulgare (pătruns şi în arom. *stópan*), în timp ce alb. dial (gheg) *shtëpâ*, *shtëpani* prezintă fonetism arhaic, mai puţin explicabil prin slavă; or, faptul că nici o altă limbă slavă, în afara celor menţionate, nu cunoaşte acest cuvînt dă mai degrabă dreptate lui Kr. Sandfeld (*Lingv. Balk.*, 1930, p. 94), care-l trece printre balcanismele cu etimologie neclară: dintr-o limbă necunoscută (în care avea forma **stăpān-*) cuvîntul a pătruns într-o epocă mai veche în română şi în albaneză, iar după venirea slavilor în Peninsula Balcanică, şi în mediobulgară şi sîrbocroată; din graiurile bulgaro-macedonene a pătruns apoi în alb.: *stopan*" (p. 361); „*stîna* ... este un cuvînt autohton în limba română (sau împrumutat dintr-o limbă indo-europeană neidentificată), i.-e. **stā-*, lat. *stō stāre*, sl. com. *stati*, avest *stāna-*, v. ind. *sthānam* etc." (p. 361—362); "*stîncă* — nu poate fi slav din motive fonetice şi semantice; deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută" (p. 362). Autohtone sînt considerate de autor şi *gard*, *baltă* (p. 363—364), nu împrumuturi slave vechi, cum greşit au preconizat unii mai demult sau de curînd.

Despre aportul lui H. Mihăescu la cunoaşterea elementului latin în albaneză şi a relaţiilor ei cu româna, v. infra, cap. IV, 3.

În rezumat, acestea au fost părerile cu rezultatele principalilor eruditi privind relaţiile albano-române şi substratul lingvistic românesc. Faţă de obscuritatea problemei, cu sărăcia obiectivă a mijloacelor de investigaţie, era natural ca opiniile să fi fost variate, divergente, contradictorii sau măcar şovăielnice, rar

www.dacoromanica.ro

categorice, ferme; dar într-un punct aproape toți cercetătorii (de la Thunmann și Kopitar pînă azi) erau de acord: româna are în alcătuirea inițială elemente vechi care nu sînt *latine*, contopite în structurile ei romanice, mai ales în lexic. Acel *ceva* neroman a fost definit, interpretat și valorificat istoricește diferit, după atitudinea, mijloacele și orizontul critic al fiecăruia, uneori chiar după simple preferințe personale subiective și politice. Repertoriul bibliografic de mai sus (uneori poate prea încărcat cu amănunte, repetate șablonic) a urmărit scopul nu numai de a înfățișa părerile diverșilor erudiți, ci și de a constitui o parte integrantă din însăși tratarea problemei elementului autohton în română, a evoluției lexicografiei și etimologiei în problematica formării limbii și poporului român. S-a văzut cum (la începutul sec. al XIX-lea, chiar după Thunmann, 1774) între cei care s-au îndeletnicit cu istoria limbii române există o constantă preocupare pentru aspectul caracteristic care alături de elementul slav deosebește net româna de celelalte limbi romanice imprimîndu-i caracterul numit de unii „balcanic" ori albanez; după observarea mai atentă a acestui „balcanism", mai corect va fi a-l numi aspect „carpato-balcanic" și în sens mai larg: vechi indo-european din sud-estul Europei.

Intuițiile și tezele lui Thunmann, ca și ale lui Kopitar în privința conținutului preroman (indigen) al limbii române și al colectivității populare românofone s-au dovedit fertile în cursul secolului al XIX-lea, fiind (deși exagerate, unilaterale, ca aproape la orice început) punctul de plecare al celor ce (în frunte cu F. Miklosich) căutau să aprofundeze problemele cunoscînd ceva mai bine limba română și mediul sud-est-european în antichitate și în evul mediu, dispunînd de informații mai ample și de metode critice-științifice mult superioare. Kopitar, Miklosich, Schuchardt urmați de Hasdeu sînt cei care au stabilit precis și limpede că limba română conține numeroase elemente vechi și trăsături neromane, numite de mulți „albaneze", ce nu puteau veni însă decît din substratul autohton, numit traco-dacic de unii (cei mai mulți), traco-illyric de alții, sau numai illyric, termen care nu putea fi precizat la mijlocul sec. al XIX-lea. Dar asemenea echivoc al terminologiei nu scădea prin nimic valoarea ideilor juste ale marilor învățați care au intuit și chiar demonstrat (cu mijloacele disponibile la nivelul vremii) o realitate esențială: trăsăturile și elementele autohtone ale limbii române, puse la îndoială mai tîrziu de unii filologi (cum s-a văzut) prin simple afirmații, sau ocolite din prudență ori scepticism cu abilitate de alții; nimeni însă nu putea să le răstoarne și să le dovedească netemeinice cu argumente valabile, ori să explice tot ce este preroman în mod forțat prin simpla ipoteză veche și perimată, lipsită de conținut, a „simbiozei albano-române" și a „împrumuturilor de cuvinte albaneze" în limba română [119].

[119] Revenind asupra vechii sale teze dogmatice (apărată cu consecvență și tenacitate admirabile), acad. Al. Rosetti, în *Etymologica. Note critice*, în *SCL*. XXI 1970, p. 513—515, reia „problema mult discutată a elementului autohton în română". Cum s-a relevat (supra, p. 59—60), pentru autor, adversar inflexibil al elementelor autohtone românești ce lipsesc în limba albaneză este inutilă orice argumentare și „lămurire" (ce au fost dealtfel expuse de noi în 1967, 1970 și anterior) despre acel impozant și important lot de cuvinte preromane superioare numeric și calitativ celor comune cu albaneza; dar pentru cititorii „notelor critice" nu e de prisos un scurt avertisment spre a nu se lăsa derutați deliberat și gratuit, a nu rămîne în confuzie. În critica sa, Rosetti ia „în bloc" tot ce s-a scris în ultimul sfert de veac despre elementele „nealbaneze" în română: I. I. Russu, G. Reichenkron, C. Poghirc, A. Vraciu (pe care-i combate cu aceleași „argumente"). Cu vreo 3—4 exemple de cuvinte ce purtau semnul întrebării în textul nostru *(LbTrD.; ElAutoht.)*, citînd trunchiat, autorul afirmă „s-a emis părerea că existența celui de-al doilea termen de comparație (adică albanez) nu e necesar pentru a stabili etimologia unui cuvînt presupus autohton al limbii române ..."; www.dacoromanica.ro

Alte opinii numeroase şi variate, multe foarte divergente, contradictorii şi neconcludente ori neverosimile formulate în cursul veacurilor de anticari, istorici-arheologi, filologi şi oameni de cultură ori simpli amatori despre etnogeneza românilor în funcţie de fondul social-etnic şi lingvistic autohton (substratul) şi de procesul romanizării cu dăinuirea ei în epoca prefeudală şi cea medievală se află expuse şi analizate pe scurt mai jos, cap. VI, 4 („problema formării poporului român").

---

de fapt al doilea (sau: al treilea ori patrulea etc.) termen de comparaţie există în alte limbi indo-europene (greaca, germanica, slava, lituana, iraniana, sanscrita etc.), iar româna (latino-romanica balcano-carpatică) are cuvinte din acest fond arhaic prin mijlocirea unui idiom (substratul) de tip satem traco-dacica sau -illyra. Dificila muncă de cercetare comparativă, cu eforturi înzecite nu totdeauna răsplătite cu rezultate sigure, este pentru filologul-fonetician un „joc gratuit, lipsit de orice consecinţă demonstrativă. Prin aceasta cunoştinţele noastre asupra elementului autohton al limbii române nu va spori cu nimic!", căci munca de peste şapte decenii (după O. Densusianu, supra, p. 47) n-ar fi reuşit „să plaseze faptele în cadrul lor natural şi să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvîntului românesc". Răspunsul la asemenea nedumeriri confuzioniste a fost dat în *Tribuna* (Cluj), 1971, 25 III, p. 14.

www.dacoromanica.ro

III. POPULAȚIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ȘI ÎN DACIA*

Elementele preslave și neromane (adică substratul limbii române), atît cele comune cu albaneza, cît și cele inexistente în aceasta, precum și întregul conținut arhaic indo-european al limbii albaneze provin în chip firesc și necesar din fondul etno-lingvistic al populațiilor preromane ale teritoriului carpato-balcanic și dunărean ; adică fie din grupa traco-moeso-dacică (getică) în zona de nord-est, fie din cea illyro-pannonică, în nord-vestul Peninsulei Balcanice. În consecință este necesar ca aceste populații și idiomurile lor să fie cunoscute cît mai corect și amănunțit cu putință, în lumina criteriilor comparative, prin puținele fragmente de limbă rămase, majoritatea neexplicate, pline de echivoc. Se face aici o prezentare sumară a populațiilor, a resturilor și poziției limbii lor în ansamblul indo-european, precizînd raporturile dintre traco-geți și illyri, ca și dintre aceste popoare antice și albanezi, în funcție de elementele autohtone ale limbii române.

1. ILLIRII[1]

Illyrioi și **Illyria** sînt noțiuni etno-geografice și lingvistice ale căror accepțiuni și extensiuni au variat în timp. Prin denumirea de „Illyrioi" se înțelegea în antichitate (de cînd avem informații) o serie numeroasă de triburi înrudite în ce privește limba și cultura materială și spirituală, avînd însă nume etnice deosebite, locuind în teritoriul dintre Epir, Peninsula Istria și linia Drava-Dunăre pînă la Margus (Morava). Extensiunea etnică și teritorială a noțiunii de „illyr" nu poate fi precizată cu absolută certitudine peste tot și în toate timpurile : „conceptul de *illyr* este din capul locului neprecizat"[2] ; lucru verosimil avînd în vedere fluctuațiunea și echivocul ce domnesc în ce privește expansiunea inițială a elementelor illyre în unele teritorii din preajma Dalmatiei, Pannoniei și în Italia, ca și extinderea accepțiunii termenului de „Illyricum" în sec. II—IV e.n. (provincie romană, apoi „portorium" vamal cuprinzînd Raetia, Noricum, Moesia, Dalmatia și Dacia ; praefectura Illyricum sub Diocletianus, iar mai tîrziu majoritatea Peninsulei Balcanice de nord afară de Tracia). Inițial, numele „Illyrioi" avea o sferă semantică mult mai restrînsă decît în perioada antichității clasice greco-romane. Căpetenia Gentius este numit *rex Illyriorum* (Liv., XL, 42,1), iar Plinius (*Nat. hist.*, III, 144) spune „eo namque tractu [de la Epidaurum la Lissus] fuere Labeatae, Endirudini, Sasaei, Grabaei proprieque dicti Illyri et

---

* Acest capitol este o versiune amplificată cu cîteva pagini a cap. II din monografia lingvistic-istorică *ElAutoht* (1970), p. 48—77.

[1] Datele și întregul material din acest paragraf sînt luate din monografia *Illirii*, Istoria, limba, onomastica, romanizarea, București, 1969.

[2] Fluss, *RE*, S. V 312 : der Begriff „Illyrier" ist von Haus aus ganz unbestimmt ...

www.dacoromanica.ro

Taulantii et Pyraci"; Mela (II,55—56) precizează „Partheni et Dasaretae prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae, Phaeaces dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piraei et Liburni et Histria" dovadă că „Illyrii" (proprie dicti) nu desemnau toate triburile din „Illyria" înrudite etnic şi lingvistic, ci numai o parte redusă, o grupă de populaţii, „uniune de triburi" în zona de sud a coastei dalmatine, sau chiar un singur clan mai important şi puternic, de unde s-a extins asupra celorlalte; un fenomen analog s-a petrecut la traci, cu extensiunea etnonimului „Thraces" (infra, p. 77). Din zona sudică a Dalmatiei, numele „Illyrioi" s-a generalizat la greci şi mai ales la romani (în legătură cu expansiunea şi cuceririle acestora), desemnînd şi alte clanuri dintre Adriatica, Drava şi Dunăre, pînă la vest de Margus. În accepţiunea lărgită este cunoscut termenul încă în sec. V î.e.n., căci se ştie că „din ţara Illyrilor curgînd spre nord rîul Angros [Morava Serbica] iese în cîmpia Triballilor şi se varsă în rîul Brongos [Morava]" (Herodot, IV, 49). „Regatul Ardiaeilor" sub Agron şi Teuta era „illyric", Agron fiind regele unei părţi dintre Illyri (Appian, *Illyr.*, 7), iar Gentius (ceva mai tîrziu) „rege al altor Illyri" (ibid. 9). Semnificaţia iniţială a termenului „Illyrioi" este echivocă, iar tîlcuirea etimologică pare a fi dintr-o bază i.-e. **sel(l)-yr-* cu fonetism grecesc (aspirarea lui *s-* iniţial, *SCL*, 1981, nr. 2, p. 135—142); la fel ca *Thraces* etnonim i.-e. cu *th-* grecesc (infra, p. 77), desemnînd un trib anumit ori o grupă etnic-socială restrînsă, care s-a extins şi generalizat înainte de toate în accepţiunea geografică la greco-romani, care-l utilizau generic pentru o lungă serie de clanuri ce avea fiecare un etnonim propriu. Mai tîrziu, sub ocupaţia romană, indivizi din diferite triburi utilizau nu determinativul general „Illyrius" (nu se menţionează nici un „natione Illyrius" în inscripţiile Imperiului roman), ci pe acela deosebit şi mai precis, tribal, după vechile clanuri, „natione Breucus, Delmata, Deramista, Ditio, Maezeius" etc., ori al regiunii (provinciei) Dalmatia, Pannonia.

Pentru **dezvoltarea socială şi politică** a illyrilor în antichitate este importantă şi caracteristică (la fel ca la alte grupe de „indo-europeni") diviziunea în formaţii tribale mărunte, cu n u m e şi alcătuiri statale (ori prestatale, uniuni de triburi) deosebite, legate între ele prin grai comun, tradiţii şi forme de cultură materială şi spirituală (religie, superstiţii, practici etc.). Populaţiile aparţinînd diverselor triburi aveau antroponime şi toponime identice sau de acelaşi tip, nuanţate de la o zonă la alta, — creaţii ale aceluiaşi idiom de tip satem indo-european. Cum s-a spus, illyrii nu au format niciodată o organizaţie politică unitară, un „stat illyric", care să cuprindă toate sau măcar majoritatea populaţiilor de aceeaşi limbă şi teritoriile lor. Triburile erau în permanentă vrajbă şi luptă între ele, la fel ca tracii, celţii, germanii ş.a. Dintre clanurile din Illyria, unele mai puternice, sub conducerea unor căpetenii energice, au izbutit prin forţa armelor sau prin uneltiri diplomatice să-şi extindă dominaţia asupra unor teritorii ceva mai întinse, înglobînd cîteva seminţii în uniuni şi formînd principate mai mari („regate", cum le numesc greco-romanii), cu dinastii ereditare, de scurtă durată; astfel, la mijlocul sec. al III-lea, în sudul Illyriei s-a format un asemenea „stat" cuprinzînd populaţiile illyre dintre rîurile Aous şi Naro. Discordiile, lipsa de unitate politică-militară, de coeziune au menţinut fărîmiţarea şi slăbiciunea politică, incapacitatea de a rezista în faţa expansiunii şi cotropirii romane, care, profitînd de vrajba şi luptele interne a lovit pe rînd triburile şi „uniunile" illyre, le-a subjugat înglobîndu-le în Imperiu, cum a procedat ceva mai tîrziu şi treptat cu cele trace. Numărul triburilor illyre este mare, între 80 (cu nume etnice illyre) şi 100 (inclusiv cele cu nume greceşti şi „populaţiile" din teritoriul unor oraşe

www.dacoromanica.ro

dalmatine). Unele triburi au avut un rol istoric sau politico-militar (*Ardiaei, Autariatae, Breuci, Daesitiates, Delmatae, Iapudes, Labeatae, Liburni, Maezei, Pirustae, Taulanti*), mai ales în lupta eroică de rezistenţă împotriva politicii anexioniste romane (*Breuci, Delmatae, Daesitiates*) ; altele sînt cunoscute abia cu numele de menţiuni şi „tabele" la autorii greci, la Plinus cel Bătrîn ori în inscripţii uneori de formă şi lectură, deci chiar de existenţă îndoielnică (o listă de vreo 70 de etnonime illyre a fost întocmită de Fluss, *RE* S. V, 325—326, cu unele lacune şi erori ; listă mai amplă : *Illirii*, p. 30).

Structura psihică, mentalitatea şi felul de viaţă al illyrilor apar în lumină destul de puţin onorabilă prin unele pasaje ale textelor antice. Alături de prezentări şi descrieri în culori frumoase, văzute prin optica preocupărilor moralizante ale unor scriitori care idealizau „popoarele naturii" în relaţiile social-economice faza finală a comunei primitive (Ps. Scymn., 423), există relatările altor surse, mai numeroase, care-i descriu ca pe nişte oameni cruzi şi grosieri, porniţi pe furt şi piraterie (Liv., X, 2, 4 ; XXXVIII 17,16 ; Str., VII, 314 etc.). Asemenea aprecieri şi calificative, devenite aproape nişte locuri comune literare, din partea adversarilor romani, sînt frecvente dealtfel despre toate popoarele „barbare", inclusiv despre traci. Pe de altă parte, se cunosc calitatea de excelenţi războinici, bravura şi dispreţul de moarte al illyrilor ; femeile încă luptau alături de bărbaţi în situaţii desperate. Îndelungatele lupte pentru libertate duse împotriva romanilor timp de peste două veacuri sînt mărturia vie a virtuţilor illyre, a energiilor etnice pe care romanii le-au simţit, apreciat şi exploatat în largă măsură, prin recrutarea masivă a tinerilor illyri în formaţiile auxiliare şi în legiuni, ca şi în trupele speciale, unde ei au format un element de elită timp de patru veacuri, sprijin de nădejde al Imperiului. Istoriografia modernă a recunoscut calităţile lor de oameni sobri, trăind o viaţă familială socială ordonată, neînfricaţi, mîndri, dar prea puţin înclinaţi spre desvoltarea vieţii civile (în epoca preromană), mai mult păstori decît plugari, cum îi prezintă istoricul Romei[3]. S-a relevat de asemenea spiritul practic, hărnicia şi tenacitatea, concepţia pragmatică asupra vieţii, care ar explica în oarecare măsură lipsa ştirilor despre dezvoltarea muzicii şi în general a simţului şi preocupărilor artistice, puţinătatea divinităţilor şi a practicilor religioase etc. ; erau trăsături în oarecare măsură diferite de cele constatate ori presupuse de eruditii moderni la vecinii răsăriteni ai illyrilor, tracodacii[4]. Aspiraţii înalte, idealizante, sentimente de mîndrie şi orgoliu, un fel de imagine a propriei superiorităţi a colectivităţii şi a indivizilor la illyri, la fel ca la traci şi la alte populaţii „indo-europene" încă în faza arhaică, se oglindesc plastic în numele proprii, atît de triburi, cît şi de persoane.

Prin analogii şi comparaţii cu vecinii, se poate admite ca lucru cert că civilizaţia originală indigenă illyră s-a dezvoltat în dimensiuni mai modeste decît la alte popoare antice, de ex. la traco-daci. Oricum, însă au creat o cultură materială remarcabilă în epoca preromană şi au dat scriitori ca Ennius (din Calabria), Cornelius Epicadus şi poate alţii, ca şi comandanţi şi împăraţi în fruntea Imperiului roman.

Limba illyrilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice a dispărut fără să lase (cît putem şti actualmente) nici un document scris, nimic în afară de fragmente. Pretinsa inscripţie în limba illyră, descoperită în 1898 în nordul Albaniei,

[3] Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, ed. VI, vol. V (1909), p. 182.

[4] W. Tomaschek, *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXIII 1893, Sitz.ber., p. 35.

www.dacoromanica.ro

s-a dovedit a fi creştină şi scrisă în limba greacă [5]. Fragmentele constau din elemente lexicale, cuvinte izolate (glose) şi nume proprii purtate de oameni, zeităţi şi locuri (localităţi) din Illyria. Glosele sînt în număr de abia 3—(4 ?): *rhinós* „negură", *sabaia* „bere (de mied)" şi *sibyna* „lance"; dar niciuna nu are o etimologie acceptabilă şi concludentă, încît nu pot fi deocamdată utilizate pentru istoria illyrei balcanice. Singurele materiale de limbă ce pot fi luate în considerare şi au fost utilizate pînă acum sînt n u m e l e proprii de persoane şi de locuri [6], asupra cărora este necesar a zăbovi puţin în acest loc, căci valoarea lor filologic-lingvistică nu a fost apreciată tocmai just de către unii filologi. Astfel, la alegerea materialului onomastic în vederea studierii limbii illyre, A. Mayer (ca mai înainte N. Jokl) a „preferat" (cum spunea; de fapt însă a utilizat aproape exclusiv) t o p o n i m i a din Illyricum, pe motiv că aceasta ar avea mai mare stabilitate şi putere probantă lingvistică, în timp ce antroponimele ar fi „lipsite de atare probă reală, fiind în plus adesеori adevărate cuvinte migratorii" [7], — afirmaţie ce este în acelaşi timp adevărată şi falsă, căci dacă numele de localităţi, rîuri şi munţi sînt legate de teren (de locuri) şi nu pot emigra, se schimbă mai greu, antroponimele (care în general sînt mult mai vechi, de formă şi alcătuire arhaică) emigrează uşor, odată cu oamenii care le poartă; dar sînt mai puternic legate de persoane, de populaţia respectivă. Numele de persoane sînt cele mai specifice produse ale vieţii sociale şi psihice, ale limbajului familiar şi social; ele sînt mult mai semnificative pentru idiomul şi psihicul unui trib sau popor. De aceea, numele personale nu sînt de considerat ca „vielfach wahre Wanderworte", ci în cazul illyrilor mai ales (ca şi al traco-dacilor) ca tipice, fiind şi valoroase materiale de limbă (lexicale) şi documente istorice, în lipsa textelor sau a fragmentelor (glosele) directe ale limbii cotidiene respective. Nume de oameni ca *Dasius*, *Dazos*, *Dast-*, *Epicadus*, *Grabos*, *Pladomenus*, *Verzo*, *Zanatis* sînt specifice, exclusive la illyri, după cum la traci sînt tipice alte serii (ca *Aulutralis*, *Burebista*, *Dizapor*, *Eptacentus*, *Sudicentus* etc.), altele la grecii antici (*Aristophanes*, *Aristoteles*, *Demosthenes*, *Pericles*, *Philippos* etc.) — pe care nimeni nu le-a considerat „wahre Wanderworte" şi nu le-a desconsiderat din punct de vedere lingvistic-etimologic. Important, esenţial este a li se stabili originea, apartenenţa etnică şi migraţiile eventuale pe care le-au făcut antroponimele în antichitate (odată cu colonizarea greacă, cucerirea romană, expansiunea illyrilor şi a traco-dacilor în lumea antică, desnaţionalizarea şi schimbarea de nume şi de limbă etc.). Întrucît se constată că un nume (fie geografic, fie personal) este autentic illyr (ori tracic), ca produs al comunităţii populare, al limbii lor, el e

[5] L. Ognenova, *Izsledvaniia v čest na akad. D. Dečev* (Studia in honorem D. Decev), Sofia, 1958, p. 333—340 = BCH, LXXXIII 1959, p. 794—799. O. Parlangèli, *Studi Messapici*, Milano, 1960, p. 235—236. Trei alte asemenea inele-pecetii cu inscripţie paleocreştină în nordul Bulgariei: *BIAB*, XXXI 1969, p. 250—253.

[6] Numele proprii şi glosele illyre se află în partea a II-a a monografiei citate la n. 1 (care înlocuieşte vechile colecţii lacunoase şi eronate: H. Krahe, 1925 şi 1929, A. Mayer, 1957).

[7] La sfîrşitul studiului din *Glotta*, XXIV, p. 203, A. Mayer, precizînd criteriile şi principiile sale (ce ar fi trebuit să figureze în fruntea, nu la coada articolului) afirmă „mögen auch manche[?] Deutungen wie dies in der Natur der Sache begründet ist, unsicher erscheinen, so fallen wieder andere da sie als Ortsnamen in den durch die natürliche geographische Lage und Beschaffenheit gebotenen Realproben eine Bestättigung der sprachlichen Erklärung finden) um so schwerer ins Gewicht. Dieser Realprobe ermangeln die Personennamen, die dazu vielfach wahre Wanderworte sind; darum war Sparsamkeit in der Heranziehung dieses Materials geboten". Atare „Sparsamkeit" vine din faptul că valoarea lingvistică a antroponimelor n-a fost înţeleasă de autor, incapabil să formuleze etimologii juste în acest sens ori a utiliza corect pe cele valabile, date mai demult (*Dasius*, *Verzo* etc.), în loc de a confecţiona numeroase tîlcuiri „etimologice" neverosimile, majoritatea total lipsite de probabilitate.

www.dacoromanica.ro

semnificativ pentru acest idiom, pentru stabilirea poziţiei lingvistice. Dacă însă este de apartenenţă echivocă ori apare ca împrumutat, valoarea lui lingvistică scade, devine nulă. Toponimele şi antroponimele unui teritoriu sînt în egală măsură semnificative şi importante pentru limba populaţiei respective, dacă îndeplinesc două condiţii firesti şi elementare : *a*) precizarea apartenenţei (originii) lor, adică a populaţiei care le-a creat şi le purta ; *b*) stabilirea etimologiei juste, conform criteriilor limbii căreia aparţin. Dat fiind că, în actuala stare, se poate stabili că din limba illyrilor balcanici avem numai nume proprii, este necesar a reieva din nou că ele sînt alcătuite din cuvinte (rădăcini, baze) obişnuite, majoritatea cu nuanţe deosebite, semnificative şi specifice în limbajul cotidian, formînd o parte integrantă a limbii vii a comunităţii populare respective. Acest fapt a fost verificat pe deplin la toate populaţiile de limbă indo-europeană, ale căror sisteme onomastice se încadrează organic în structura lexicală a limbii respective : în idiomurile binecunoscute (greacă, germanică, slavă, indo-iraniană, latină etc.) s-a stabilit felul cum lexicul cotidian este perpetuat şi dezvoltat în numele proprii, existînd un desăvîrşit paralelism ce ilustrează geneza şi semnificaţia primară (iniţială) a numelor proprii, a căror tîlcuire se prezintă pentru aceste limbi în majoritatea cazurilor promptă, uşoară, evidentă (gr. Δημο-σθένης, Διο-γένης, Φίλ-ιππος etc.). Situaţia trebuie să fi fost identică la illyri şi la traci (la care însă lipseşte lexicul propriuzis al limbii în documentarea de care se dispune azi), încît numele proprii pot să fie considerate ca un succedaneu al materialului lexical dispărut, în măsura în care ele pot fi tîlcuite etimologic ; căci glosele illyre sînt atît de puţine şi neconcludente, încît este imposibil a stabili, numai din ele, faptele de limbă, fonetica şi lexicul illyric. De aceea, s-a recurs în trecut şi se recurge astăzi în măsură încă mai mare, (de voie, de nevoie) la surogatul lingvistic al numelor proprii, pe baza cărora poate fi stabilită fonetica, o parte din lexic şi unele sufixe derivative.

Pentru a determina poziţia limbii illyre, sînt necesare (cum s-a spus, cf. şi infra) în primul rînd e t i m o l o g i i (cuvinte ori măcar nume proprii) valabile, grupate într-un sistem unitar fonetic şi morfologic. În sectorul illyric, ca şi în cel tracic, marea masă a materialului onomastic a rămas pînă acum în cea mai mare parte neexplicată, chiar inexplicabilă etimologic, ori deocamdată cel puţin inconcludentă sub acest raport, căci din totalul de aproximativ 1000 nume (300 toponime, 600 antroponime, 80 etnonime, 20 teonime), abia pentru 10% se pot prezenta, în starea actuală a cunoştinţelor, etimologii, dintre care acceptabile sau chiar sigure sînt numai pentru vreo 50—60 nume. Cu acestea însă, procedînd rezonabil şi foarte prudent, se poate stabili în chip mulţumitor poziţia lingvistică a illyrilor balcanici.

F o n e t i c a limbii illyre pare a fi întrutotul identică celei traco-dace, majoritatea sunetelor din limba de bază comună indo-europeană fiind păstrate şi transmise ca stare fără modificări. Inovaţiile, relativ puţine, sînt tipice şi deplin explicabile în cadrul grupului satem de idiomuri i. — e., unde illyra (alături de tracă) poate fi considerată în multe privinţe cea mai apropiată de presupusul „arhetip" al limbii comune „indo-europene", primitive. *A*) *Vocalele* se conservă distincte, *a*, *e*, *o* (tendinţă de trecere la *a*, cazuri destul de numeroase, nu toate sigure şi deplin concludente), ca şi *i* (alternare cu *e*, ori simplă grafie divergentă), diftongii în majoritate păstraţi (*ai*, *au*, *eu*) ; *B*) *consoanele* cunosc modificări la trei grupe : mediile aspirate pierd aspiraţia (*bh*, *dh*, *gh* > *b*, *d*, *g*), labiovelarele pierd elementul labial (*ku*, *gu*(*h*) > *k*, *g*), oclusivele palatale sînt continuate prin spirante (*k'*, *g'*(*h*) > *s*, *z*), ultimile două fenomene fiind dovezi evidente pentru

www.dacoromanica.ro

caracterul satem al illyrei (şi messapicei din Italia sud-estică); este un fapt decisiv pentru poziţia illyrei în ansamblul indo-european. Celelalte consonante, majoritatea lor, sînt conservate fără nici un fel de modificari (*n, m, r, l, p, b, t, d, k, g, s*), indiferent de situaţia lor în cuvînt.

Poziţia limbii illyre poate fi definită pe scurt: un idiom indo-european independent, din grupa s a t e m, la fel ca balto-slava, indo-iraniana şi traco-dacica; din acest grup illyro-messapica este reprezentantul cel mai avansat spre vest. S-a afirmat de unii că illyra ar fi fost învecinată şi apropiată (înrudită) cu limbile germanice [8]; aserţiunea nu este cîtuşi de puţin verosimilă ori probabilă, în primul rînd din cauză că germanica e de tip centum, iar illyra satem. La fel cu veneti [9], populaţie de limbă centum, illyrii nu puteau să aibă decît legătura firească de înrudire veche indo-europeană, deşi ca vecini s-au influenţat desigur în mare măsură şi s-au amestecat în zonele de contact, în epoca istorică a antichităţii ca şi mai înainte. Afinităţi mai strînse, în primul rînd lingvistice, aveau illyrii desigur cu balto-slavii, dar nu în sensul şi prin elementele ce au fost invocate [10] şi care fiind alese greşit ori înţelese incorect nu pot servi la nimic util şi concludent; ci prin înrudirea firească, genetică între două idiomuri indo-europene de tip satem. Afinitate mai pronunţată şi evidentă există între illyră şi traco-dacică, pe care este necesar să o examinăm ceva mai atent (infra, p. 83—87) despre romanizarea illyrilor şi dispariţia limbii lor, petrecute într-o vreme apropiată şi în condiţii identice cu ale tracilor, p. 88—93.

2. TRACO-GEŢII [11]

Teritoriul, cultura, istoria. Pentru orientarea generală asupra populaţiilor traco-geto-dace sînt date cîteva elemente informative cu privire la triburi, aşezare geografică, forme de viaţă socială-economică, asupra cărora există dealtfel o bibliografie abundentă (cf. nota 11). *Thraces* şi *Thrace* (Tracia) sînt noţiuni etno-geografice de extensiune şi conţinut variat, cuprind în general marea grupă de triburi, înrudite prin limbă şi forme de viaţă social-economică, ce locuiau în vastul teritoriu din nord-estul Peninsulei Balcanice, anume nu numai

---

[8] Hans Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, 1954, p. 98—108, citînd nişte nume ori sufixe în Germania şi Boemia, ca *Venedi*, *-st-* în *Naristi*, ori *Bateinoi*, *Corcontoi*, *Leucaristos*, *Calisia*, *Setovia*, *Coridorgis* etc., atribuite greşit (fără nici un temei documentar) illyrilor de către autorul german, adept fervent al tezei filologice şi istoriografice „panillyriste"; cf. observaţiile noastre critice în *CerLg*, V 1960, p. 180.

[9] Despre limba venetă: H. Krahe, *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen* (Sitz.ber. der Heidelberger Akad. der Wissenschaften, phil.-hist.Klasse, 1950, 3. Abh., 33 p.); G. Battista Pellegrini, *Nuove osservazioni su iscrizioni venetiche e latine*, în *Rendiconti Accad. Lincei*, VIII 1953, p. 501—524; *Le iscrizioni venetiche*, Pisa, 1955. J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden, 1961, 200 p. (recenzie: R. Katičić, *Beiträge zur Namenforschung*, XIII 1962, p. 308—309).

[10] H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, p. 108—114, considerînd, de ex., ca relicte illyre în teritoriu baltic nume ca *Bolausen*, *Speriti* ş.a., care nu sînt probabile, n-au valoare istorică doveditoare în acest sens, la fel ca aproape tot materialul „comparativ" illyr şi baltic oferit insistent în acelaşi scop de către autor şi de alţii (A. Mayer. *Die Sprache der alten Illyrier*, I, p. 5—6, nimic valabil); *CercLg*, V 1960, p. 180.

[11] Date şi bibliografie mai ample asupra populaţiilor traco-dace în monografia *LbTrD.* (ed. II, 1967), de unde provin toate informaţiile şi rezultatele din acest paragraf şi unde se cuprind toate citatele ce nu mai sînt repetate aici (SprThrD). — *Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, Bucureşti, 1976, 351 p. (p. 13—51 *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*, R. Vulpe); R. Vulpe, *Studia thracologica*, Bucureşti, 1976.

www.dacoromanica.ro

în *Thracia* propriu-zisă (aproximativ între Marea Egee şi Munţii Haemus-Balcani), ci şi în teritoriile înconjurătoare dintre Marea Neagră, Marea Egee pînă la hotarele Macedoniei şi Illyriei, Dunăre, ca şi regiunea la nord de marele fluviu pînă în Carpaţii Galiţiei şi stepele sarmatice (daco-geţii şi tracii liberi, nesupuşi de romani), iar mai la est importante enclave în zona Mării Azov şi a Bosforului cimerian [12]. În afara Peninsulei Balcanice, spre sud erau locuite de traci, insulele Mării Trace (Thasos, Samothrace, Lemnos, Imbros, Tenedos etc.), ca şi o parte din vestul Asiei Mici. Populaţii trace ori strîns înrudite cu ele trăiau în Bithynia, Mysia, Phrygia, Troas şi Lydia, cum o dovedeşte şi toponimia, dar mai ales antroponimia acestor teritorii unde elementele trace s-au amestecat cu alte populaţii (asianice, iraniene, greceşti etc.). Limitele geografice ale teritorului etnic trac nu pot fi pretutindeni stabilite cu exactitate, pe de o parte din cauza lipsei de precizie în informaţiile disponibile ori a totalei lipse de date, pe de altă parte din cauza amestecului tracilor cu alte seminţii şi a expansiunii masive ori sporadic a tracilor în diferite epoci mai ales spre sud, în Grecia, insulele din Marea Egee şi Asia Mică.

Etnonimul *Thrax (Threx)*, cunoscut încă în epopeile homerice, pare a fi de origine ori măcar de fonetism grecesc (aspirata *Th*— nu e tracică), cu etimologie obscură, cu accepţiune iniţială echivocă, înainte de a fi desemnat toate triburile trace dintre Marea Egee şi Balcani, care aveau nume proprii tribale deosebite şi care cu greu şi-ar fi putut atribui un nume colectiv, mai cu seamă că, fiind „în veşnică vrajbă între ele, puteau prea puţin să fie conştiente de apartenenţa lor comună" [13]. Denumirea colectivă şi generală de „Thraces" se pare că a fost dată iniţial unui sau unor clanuri din sud (eventual chiar din Grecia, în epoca protoistorică, la cca 1000 î.e.n.), extinzîndu-se apoi treptat asupra tuturor sau a majorităţii triburilor de limbă tracică dintre Marea Egee şi Dunăre, nu însă în aceeaşi măsură asupra celor din stînga fluviului, care continuau să poarte nume tribale specifice (daci, geţi, carpi, costoboci etc.), vorbind aceeaşi limbă cu tracii meridionali. Sînt remarcabile trăsăturile somatice şi psihice ale traco-geţilor, fiind cunoscute calităţile lor intelectuale şi virtuţile etnice. Muzica, religia, medicina populară empirică, artele meşteşugăreşti dezvoltate de traci erau unanim apreciate de greci şi de romani, iar aportul traco-frigian la cultura elenică a fost considerabil: divinităţi ca *Dionysos, Sabazios, Semele, Seirenes* [14], *Silenus* etc., medicină populară: zeul-„medic" *Aesculapios* [15], plante medicinale geto-dace, cîteva cuvinte importante în limba greacă [16] şi o serie de mari figuri ale civilizaţiei elenice (de ex. cel mai de seamă istoric Tucidide [17], artişti ca *Brygos, Doidalses* antroponime trace, gramatici ca Dionysios Thrax, cîţiva filologi etc.). În lumea elenistică şi romană tracii au jucat un rol militar şi politic important

[12] Elemente traco-getice în regatul bosporan: G. G. Mateescu, *EDR*, II 1924, p. 223—237 (cu exagerări şi erori); L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 278—293; *SCIV*, IX 1958, p. 303—331 (I. I. Russu); asupra răspîndirii nord-vestice a tracilor: I. Andrieşescu, *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 1—11; C. Daicoviciu, *Steaua*, Cluj, 1955, nr. 6, p. 114—116 ş.a.

[13] Kretschmer, *Einl.*, p. 171—172.

[14] *StCl*, IV 1962, p. 319—330.

[15] *Aesculapios. Contribuţie la preistoria medicinei*, în *Istoria medicinei* (Studii şi cercetări), Bucureşti, 1957, p. 9—24.

[16] De ex.: *ambon, basileus, bascanos, brabeus* ş.a.; *StCl*, VII 1965, p. 109—117.

[17] Istoricul „atenian" Tucidide era fiul tracului metec *Oloros*; cf. *BIAB*, XVI 1950, p. 35—40, Sbornik G. I. Kazarov, I (Die Herkunft des Historikers Thucydides).

www.dacoromanica.ro

în urma răspîndirii şi asimilării lor în societatea şi statele elenistice şi chiar în republica romană (din sec. I î.e.n. este de menţionat numai un nume celebru: căpetenia răscoalei sclavilor din Italia, *Spartacus* [18]). Cu deosebire, în Imperiul roman şi la Roma, tracii au avut un rol de prim rang în unităţile auxiliare şi în legiuni, în trupele urbane (praetorieni, vigili etc.) [19], iar începînd cu sec. al III-lea în ierarhia armatei şi în conducerea militară-politică a Imperiului: din rîndul tracilor s-au ridicat mulţi şefi militari celebri şi împăraţi (cei mai de seamă: Maximinus Thrax [20], Claudius II, Aurelianus, Galerius şi Maximinus Daia, Constantius Chlorus şi fiul său Constantinus I [21], Licinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Leon I, Vitalianus [22], Iustinus I şi Iustinianus [23], Belisarius, Focas); acest fenomen istoric-cultural şi social-etnic neglijat pînă în ultima vreme a fost pus în lumină de o monografie istorică recentă [24]. Cum o dovedesc numeroasele inscripţii şi ştirile literare, tracii din Moesia (cu Dardania) şi Tracia s-au păstrat, în bună parte romanizaţi ori grecizaţi, fără a dispărea deodată ca neam în primele veacuri ale Imperiului roman. Există ştiri despre graiul lor, ca şi numeroase antroponime naţionale (ex.: *Belisarius, Boraides, Seuthes, Zimarchus, Ziper Thrax* etc.) pînă în sec. VI şi începutul sec. VII, cînd limba lor (împreună cu toate numele proprii) a dispărut în faţa celei latine-romanice şi a celei slave, iar masa populaţiei deznaţionalizate a tracilor s-a transformat (cu multe adaosuri şi amestecuri) în popoarele ce locuiesc începînd din sec. VI — X e.n. aceste teritorii: români, slavi (în primul rînd bulgari) şi poate în albanezi.

Geto-dacii (cf. infra, p. 168—190) sînt consideraţi ca formînd o grupă deosebită în marea familie a triburilor tracofone, avînd un rol important în procesul etnogenezei românilor. Cu numele de *„geţi"* (Getae) grecii şi romanii desemnau principala ramură de nord a tracilor („geţii sînt cei mai viteji şi drepţi dintre traci": Herodot, IV 93; „geţii traci" Strabo, VII 295; Scymnos 659), locuind între Munţii Haemus (Balcani), Marea Neagră şi Dunăre pînă la rîul Osma (Osem), ca şi în teritoriul de pe malul stîng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc.). Grupa de nord-vest a traco-geţilor, în Carpaţi şi podişul Transilvaniei, apare sub numele diferit, de *„daci"*, care sînt însă numiţi uneori şi „geţi" de autorii greci şi unele inscripţii, după cum apar „daci" şi în Moesia Inferior [25]. Nu putem şti deocamdată cu siguranţă deplină care este semnificaţia şi rostul celor două numiri regionale deosebite

---

[18] *Spartacus*, în *RE*, III A (1929), col. 1528—1536 (Münzer); D. Tudor, *Răscoala lui Spartacus*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1963; A. Bodor, în *StCl*, VIII 1966, p. 131—141 ş.a.

[19] De ex. *EDR*, I 1923, p. 57—288.

[20] *SCIV*, XX 1969, p. 237—243.

[21] *Obîrşia împăratului Constantinus I*, în *ActaMN*, II 1965, p. 295—305.

[22] În *Omagiu P. Constantinescu-Iaşi*, Bucureşti, 1964, p. 133—138.

[23] În *Omagiu profesorului Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1941, p. 775—784.

[24] Raspîndirea, numărul mare şi importanţa tracilor în lumea elenică au fost puse în lumină de o teză a noastră inedită (1942), iar expansiunea şi rolul lor în Imperiul roman şi prebyzantin, între veacurile III—VII au fost ilustrate, pe baza documentaţiei ample istorice-literare, epigrafice şi papyrologice, în monografia noastră *Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Bizantium, veacurile III—VII*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1976, 182 pagini, care a demonstrat ca nume, rol şi importanţa lor în lumea romană şi prebyzantină erau mult superioare faţă de cît s-a presupus şi admis în baza cercetărilor anterioare (Tomaschek, Mateescu, Philippide, Beşevliev ş.a.).

[25] În Dobrogea, la Adamclisi, *CIL*, III 14457,2; despre această inscripţie şi dacii menţionaţi în ea: D. Tudor *Colors I Cilicum în Scythia Minor*, în *Analele Universităţii*, Bucureşti, 5, 1956, p. 51—56.

www.dacoromanica.ro

(geţi, daci) pentru o populaţie ce se întindea din Dobrogea pînă la izvoarele Tisei şi chiar mai la vest şi nord-est; sigură este o înrudire strînsă şi identitatea de limbă între geţi şi daci, cum atestă ştirile antice, precizînd că ei vorbeau a c e e a ş i l i m b ă (Strabo, VII 305; Iustinus, XXXII 3, 16; Appian, *Prooem.*), fiind în aceeaşi măsură „Thraces" ca şi moesii, triballii, crobyzii ş.a. de la nord de Haemus. Resturile de limbă ale geto-dacilor (mai reduse numeric decît ale tracilor meridionali): nume de plante medicinale şi nume proprii de persoane şi locuri, prezintă nuanţe deosebite regionale; dar cuvintele (ori elementele onomastice) cu etimologie clară sau foarte probabilă arată că este vorba eventual numai de o diferenţiere dialectală între geto-daci şi tracii la sud de Dunăre şi de Haemus. Geto-dacii din stînga Dunării încă erau diferenţiaţi în triburi numite de romani „gentes" (posibil identice cu „popoarele" menţionate de geograful Ptolemeu în provincia romană Dacia); dar sub raportul culturii materiale şi al formelor de viaţă social-economică şi politică, daco-geţii alcătuiau o străveche şi firească unitate omogenă cu restul seminţiilor trace, nefiind nici „superiori", nici inferiori acestora; diferenţele locale în masa triburilor trace au intervenit abia tîrziu, în măsura în care o parte dintre traci au suferit mai intens efectele influenţei culturale greceşti (respectiv din partea altor cercuri de civilizaţie: scitică, celtică, illyră etc.), cu deosebire în zona din apropierea ţărmului Mării Egee şi a Mării Negre [26].

Limba tracilor, la fel ca şi cea illyră, a dispărut în urma înlocuirii cu latina, greaca şi slava în gura populaţiilor locale traco-dace. Din acest idiom indo-european se cunosc azi numai resturi fragmentare, nici un text ori propoziţie în afară de inelul de aur de la Ezerovo (eventual alte asemenea piese?) şi formulele din inscripţiile frigiene (în Asia Mică); acea „cărticică de versuri getice" scrisă de poetul Ovidius în surghiun la Tomis s-a pierdut, iar existenţa altor texte în limba tracă este deocamdată dubioasă. Dispunem azi numai de f r a g m e n t e: cuvinte (glose) şi nume proprii din limba traco-dacilor, care pot fi utilizate (din lipsă de texte) pentru studiul foneticii şi al lexicului, în parte şi al morfologiei (sufixe, derivare, compunere). Materialul lingvistic traco-dac se împarte în cinci categorii: *a)* i n s c r i p ţ i a pe inelul de aur de la Ezerovo, cu litere greceşti, *scriptio continua*, la care separarea cuvintelor şi interpretarea textului nu a putut fi făcută nici măcar în parte; nici un cuvînt nu poate fi considerat citit şi explicat în mod convingător; aşa încît textul rămîne deocamdată inutilizabil pentru studiul limbii trace (la fel ca alte „inscripţii' atribuite tracilor); *b)* g l o s e, în număr de 70 — 80, păstrate de lexicografi (în special Hesychios şi Photios) şi alţi autori greci; majoritatea nu sînt explicate etimologic, puţine din ele pot servi pentru cunoaşterea foneticii şi lexicului; *c)* numele dace de p l a n t e medicinale, în număr de 57 (Dioscoride, Pseudo-Apuleius), din care abia 10 sau 15 pot fi utilizate pentru studiu lingvistic, restul fiind fie corupte ca formă, fie de altă origine (latină, greacă) şi de sens discutabil; *d)* n u m e p r o p r i i de persoane, triburi, divinităţi, localităţi şi elemente geografice cunoscute de autori, inscripţii, papyri, monete, constituind un important material

[26] Bibliografia mai veche despre arheologia şi istoria geto-dacilor era indicată în *LbTrD* (ed. II), p. 33—35; *SprThrD*, p. 41—43; ultimele monografii asupra Daciei preromane şi a dacilor: H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974; I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975, ed. II, 1976.

www.dacoromanica.ro

lingvistic, a cărui valoare calitativă şi cantitativă contribuie la cunoaşterea indirectă a lexicului, foneticii şi sufixelor derivative; *e)* inscripţii frigiene (în alfabet grecesc) descoperite în Frigia, Galatia şi Lycaonia, a căror interpretare este însă în cea mai mare parte nesigură ori cu totul neprobabilă (amestec de cuvinte greceşti etc.); onomastica frigiană fiind diferită de a tracilor şi bitinilor, nu cunoaşte numele compuse, ci aproape exclusiv nume simple de tip „asianic", hipocoristice (*Atta, Nana, Tatta* etc.). Dintre glosele frigiene unele au etimologie clară *(azen, balen, bedy, zelcia, zemelen)*, cu fonetism de tip satem indo-european [27].

Majoritatea fragmentelor (cuvinte-glose, nume proprii) traco-dace sînt încă neexplicate etimologic şi neînţelese, adică inutilizabile pentru istoria limbii, pentru studiul ei comparativ-istoric. Ca şi în cazul limbii illyre, sarcina de bază este aici etimologia, explicarea genetică (înrudirea) elementelor lexicale din care se poate constata fonetica, morfologia şi lexicul limbii. În sectorul etimologiei traco-dace s-au comis numeroase erori cauzate de modul superficial cum s-a lucrat uneori în trecutul îndepărtat (prin a. 1880—1890), ca şi mai recent: alegerea greşită a materialului considerat trac (de Tomaschek, Seure, Mateescu, Jokl ş.a.), aplicarea forţată a unor legi fonetice greceşti, celtice etc. la cuvintele trace. Prin utilizarea integrală a experienţei şi rezultatelor pozitive şi valabile aduse de înaintaşi, respectînd şi aplicînd consecvent legile fonetice ale limbii trace şi semantica generală, s-au putut obţine rezultate mai ample şi durabile în etimologia şi istoria limbii tracilor; au fost studiate şi interpretate un număr mai mare de nume proprii: *a)* antroponime (nume de persoane, triburi, divinităţi); *b)* toponime (localităţi, locuri, ape etc.), avînd un conţinut semantic deosebit ce poate fi identificat prin compararea nomenclaturii traco-dacilor cu cea a grecilor, slavilor, celţilor etc. Cîteva glose şi mai multe nume proprii trace au pînă acum o soluţie etimologică rezultată din legătura cu o rădăcină (grupă de cuvinte) ori măcar cu un cuvînt dintr-un idiom indo-european. Din ele se poate stabili relativ uşor şi cert fonetica limbii trace, care se rezumă în următoarele caracteristici: *a) vocalele a -e -o* din vechea serie sînt păstrate, precum arată cazuri numeroase şi sigure în cuvinte şi nume trace; existau fără îndoială pronunţări dialectale, locale, tîrzii, ca şi variante de grafii etc. (*e* redat prin *a*, ori prin *i*); *o* este conservat în majoritatea cazurilor, puţine exemple de trecere la *a* (dublete ori forme paralèle), cîteva alterări ca *u* şi *y*; *u* păstrat ca atare, rar

[27] Resturile de limbă traco-dacă şi frigiană au început să fie colectate în veacul XIX şi studiate de franco-germanul Paul De Lagarde, August Fick, Wilhelm Tomaschek, Gustav Meyer, Paul Kretschmer şi alţii; un vast repertoriu de material lingvistic-onomastic trac, frigian şi dacic (glose, nume proprii) a dat la a. 1893—1894 austriacul Tomaschek *(Die alten Thraker)*, cu interpretări etimologice unele bune, multe eronate. Preţioasă, utilă şi chiar azi încă indispensabilă este excelenta *Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache* (1896) a lui P. Kretschmer, p. 217—243 „Die Stellung der thrakisch-phrygischen Sprache"; unele rezultate mai noi în art. „Thraker (Sprache)", *RLV* XIII (1929), p. 284—296 de N. Jokl, cu numeroase etimologii (nu toate valabile, unele strîmbe) şi orientare bibliografică. Colecţia *Die thrakischen Sprachreste* a lui Dim. Detschew (Wien, 1957, 587 pagini) are numeroase lacune şi erori (cf. primele rectificări ale noastre în *SCIV*, IX 1958, p. 213—217, cu amplificări în recenzia din *Dacia*, II 1958, p. 520—526; *CercLg*, VI 1961, p. 226—227, ca şi în IX 1964, p. 326—332), urmate de altele mai ales în Bulgaria, de care însă nu s-a ţinut deloc seama în ediţia stereotipă publicată tot acolo în 1976; repertoriul decevian trebuie să fie refăcut din temelii ori să se întocmească un alt repertoriu critic şi absolut complet al tuturor resturilor limbii trace şi daco-getice. Materialul fragmentar (glose, nume proprii) traco-dacic ce poate fi explicat etimologic este expus şi analizat în monografia citată *(LbTrD, SprThrD)*, la care vor fi de făcut unele rectificări şi adaosuri. Cf. I. I. Russu, în *Actes du IIe Congrès International d'Thrakologie (1976)*, Bucureşti, 1980, III, p. 107—111.

www.dacoromanica.ro

redat prin *y*. Diftongii *ai, ei(?), oi, au, eu* sînt păstraţi ca atare; *b) consoane*: *u̯* > *v* (cîteva cazuri de *b*); oclusivele surde *k, p, t* şi sonore *b, d, g* sînt menţinute ca atare, iar mutaţia consonantică (Lautverschiebung) în tracă nu apare probabilă, în baza celor cîteva cazuri izolate *th, kh* ori *ph* ce par mai curînd forme grecizate tîrzii ale numelor trace cu *t, k, p*; mediile aspirate i.-e. *bh, dh, gh* îşi pierd aspiraţia: *b, d, g*; oclusivele palatele *k', g'(h)* sînt reprezentate prin spirante postdentale *s* şi *z*, fenomen „satem", la fel ca delabializarea labiovelarelor *ku̯* şi *gu̯(h)* în *k* şi *g*; lichidele sînt conservate distinct (unele cazuri tîrzii de disimilare şi confuzie între ele), la fel ca *m* şi *n*; *s* este conservat în orice poziţie, iar grupul *sr* intercalează un *t (Strymon, Istros)*.

Poziţia lingvistică a tracilor în ansamblul indo-european este indicată clar de trăsăturile fonetice rezumate mai sus, care arată un conservatism remarcabil în tratarea sunetelor din vechiul sistem fonetic al limbii de bază. Cele mai multe sunete sînt păstrate ca atare, fără modificări, potrivit regulilor unui idiom satem (alterate numai mediile aspirate, oclusivele palatale şi labiovelarele), din grupa europeană estică. În ce priveşte poziţia limbii trace, pe baza cercetărilor mai vechi şi a rezultatelor concrete şi ceva mai ample dobîndite în ultima vreme, sînt valabile în linii mari opiniile formulate în sec. al XIX-lea, confirmate prin noi materiale lexicale cu etimologie limpede ori acceptabilă: traco-daca este o limbă de sine stătătoare, din grupul europeană satem, ca atare înrudită în primul rînd cu illyra din nord-vestul Peninsulei Balcanice şi Calabria-Apulia (messapica), apoi cu balto-slava şi cu iraniana.

Numele proprii (toponime şi antroponime) ale traco-dacilor sînt numeroase şi variate, constituind un material lingvistic şi istoric deosebit de valoros şi semnificativ pentru structura limbii, mentalitatea comunităţii populare şi pentru durata şi răspîndirea teritorială a elementelor etnice respective. Majoritatea covîrşitoare a numelor traco-dace sînt exclusive şi tipice la aceste populaţii, foarte puţine din ele află unele analogii ori corespondenţe la alte popoare de limbă indo-europeană (illyri, greci etc.). Relevînd caracterul de originalitate a materialului onomastic traco-dacic, este necesar a sublinia gruparea din punct de vedere semantic şi deci etimologic în: *a) antroponime* şi *b) toponime*, care au comune cîteva radicale şi majoritatea sufixelor. În ce priveşte cantitatea lor, prima grupă are aproximativ 1190 nume (890 simple, 300 compuse bimembre), a doua 910 (700 simple, 210 compuse); astfel, onomastica traco-dacică este mult mai bogată decît cea illyro-messapică (cf. supra, p. 75). Numele personale purtate de traco-daci erau individuale, patronimicile par să fi lipsit, fiecare persoană avea iniţial un singur nume, iar filiaţia era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv. Prin romanizare şi grecizare, tracii (ca şi illyrii) au abandonat pe încetul numele naţionale strămoşeşti primind nume greceşti şi romane, ceea ce se observă de la o generaţie la alta; numele trac este păstrat adesea drept cognomen (al treilea element din sistemul onomastic roman cu „tria nomina": P. Aelius *Bitus*, Ulpius *Aulucentus* ş.a.), atît la oamenii liberi, cît şi la liberţi; uneori acest nume „barbar" apare în loc de „signum" (poreclă: Aelius Valens qui et *Esbenus*). Numele se repetă în mai multe exemple, zeci chiar sute de atestări (*Bithus* 370 cazuri, *Teres* 125, *Seuthes* 115, *Cotys* 90 etc.), în funcţie de popularitatea şi eventual de semnificaţia lor etimologică (ce este însă nesigură ori necunoscută pentru noi). Toponimele se repetă mai puţin în diferite locuri, sînt rare

www.dacoromanica.ro

cazurile de dublete, dar elementele toponomastice indicînd „sat, oraș", *-dava, -para, -basta*, ori „cetate, burg" *-bria, -dizos* se repetă, natural, în diverse toponime. În ce privește alcătuirea (analiza morfologică), numele proprii trace sînt de două categorii: *a)* compuse bimembre (*Aulu-centus, Dece-balus, Epta-tralis, Pie-porus*; topon. *Comi-dava, Germi-sara* etc.); *b)* simple (dintr-un singur element radical, temă) cu sau fără sufix derivativ (*Bendis, Bithus*, ori *Abro-zes, Dria-zis* etc.), în majoritate fiind cele simple dintr-un element radical. Numele compuse (bimembre) sînt la traco-daci cam un sfert din totalul numelor proprii, relativ mult mai numeroase decît la illyro-messapi (maximum 30). În numele compuse trace (la fel ca în numele grecești, slave, celtice etc.), primul element alcătuitor este de obicei un adjectiv determinativ al celui de al doilea (substantiv), de ex. *Germi-sara* „caldă apă (izvor)", *Diu-zenus* „din zeu născut" ori „de divină origine". În compoziție, la numele trace elementele alcătuitoare au în general un loc fix; fie în partea inițială *(Aulu-, Dini-, Dia-, Epta-)*, fie la sfîrșit *(-centus, -poris* etc.*)*. Numele traco-dace simple (dintr-un singur element radical) și chiar unele din cele compuse au și sufixe derivative, adăugate la tema de tip indo-european a cuvîntului; sufixele (de aceeași origine i.-e. cu tema) sînt aceleași serii la antroponime și la toponime, identice ca formă, dar probabil diferite ca semantism, ceea ce nu se poate constata din cauza necunoașterii semnificației etimologice la majoritatea covîrșitoare a numelor proprii.

Dispariția limbii trace. Știrile despre traci și fragmentele din limba lor există din perioada cuprinsă aproximativ între sec. al VII-lea î.e.n. și sec. al VI-lea e.n. În sec. al VII-lea (ori VI) e.n. se pare că limba tracică (bessică) era vorbită de populația traco-romană, din Peninsula Balcanică sau măcar de o parte din ea; cam în același timp s-a produs dispariția limbii trace, respectiv transformarea ei, în urma prefacerilor politice, economice, culturale prin care au trecut teritoriile traco-getice. Există din sec. al VI-lea cîteva informații documentare din textele religioase (ce nu sînt însă deplin sigure și concludente) că limba tracă (bessică) ar fi fost vorbită de un grup de călugări și credincioși; se menționează și niște „monasteria Bessorum" (a. 536) etc. În legătură cu dispariția limbii trace e de observat că, precum s-a spus și este firesc, în primul rînd a fost înlocuită limba cotidiană (prin greaca și mai ales prin latina populară) în gura populației provinciale traco- și daco-romane, respectiv illyre în vest; apoi numele proprii de triburi și persoane, în urmă cele de locuri, legate de teren și de localități ce sînt preluate și perpetuate (în multe cazuri) de noile stăpîniri sau populații care se extind și se suprapun pe vechea bază etnic-lingvistică. Este absolut sigur că antroponimia traco-dacică (la fel ca cea illyră) a dispărut integral și definitiv, uitată cu desăvîrșire de populația romanizată ori slavizată în sec. VI — VII e.n.; nici un nume personal preroman nu a rămas la vreo populație din sud-estul Europei. Mai mult au rezistat elementele toponimiei, unele nume chiar pînă azi; în hidronimie au rămas, majoritatea cu fonetism slavon, o serie de rîuri: *Agrianes* (Ergine), *Almus* (Lom), *Asamus* (Osem), *Oiscos* (Iskăr) etc.; localități ceva mai puține: *Durostorum* (Dîrstor, Silistra), *Serdica* (Sredeț, Sofia), *Pulpudeva* (Plovdiv) ș.a. Restul a fost înlocuit cu toponime slave, turcești etc. În Dacia, limba traco-dacică s-ar părea că a dăinuit mai mult decît cea traco-moesică în sudul Dunării, mai ales sub influența traco-dacilor liberi (nesupuși de romani în 106 e.n.) din afara provinciei carpatice. Din toponimia daco-romană nu a rămas însă nimic în urma invaziilor, a discontinui-

www.dacoromanica.ro

tăţii aşezărilor; s-au perpetuat numai numele de ape: *Alutus, Crisius (Crisia), Marisius (Marisia), Samus, Tibisis* cu fonetism slav (Olt, Criş, Mureş, Someş, Timiş), la fel ca şi cele din sudul Dunării. Dar populaţia indigenă romanizată (amestecată cu numeroase elemente etnice din alte zone ale Imperiului roman) a persistat în aceleaşi teritorii de colonizare şi romanizare, deplasîndu-se mai mult în părţile deluroase şi de munte ale vechei Dacii carpatice.

3. GRANIŢA ŞI AFINITĂŢILE ÎNTRE ILLYRI ŞI TRACI

Graniţa etno-lingvistică a populaţiilor illyre şi trace în zona lor de contact ar necesita o cercetare de ansamblu mai atentă şi documentată în amănunte, căci în această privinţă s-au făcut afirmaţii confuze şi greşeli; aici însă nu pot fi prezentate decît unele observaţii, elemente documentare şi concluzii. Între nişte populaţii aflate în continui lupte şi deplasări, cum erau illyrii şi tracii, supuşi la amestecuri şi subordonări de ordin militar-politic, nu poate fi făcută o delimitare netă din cauza echivocului ori a lipsei de informaţii în unele zone etnice, ca şi din cauza existenţei unor nume comune (trace, illyre, peonice etc.), ori a extensiunii de elemente izolate sau grupe compacte illyre şi „illyroide" în teritoriile vecine şi invers, a expansiunii tracilor spre vest. Nu există o linie precisă, clară, asemenea unui „limes" cu val şi şanţ, ori a unui „zid chinezesc", lipsind forme de organizare politică-statală corespunzătoare. Situaţia elementelor etnice este asemănătoare în epoca medievală şi modernă, cînd e imposibil a trasa o linie de hotar etno-lingvistică în centrul Peninsulei Balcanice între greci, bulgari, sîrbi, aromâni, albanezi etc [28]. În baza ştirilor literare şi epigrafice, a elementelor antroponimice şi toponimice se poate schiţa cu largă aproximaţie o zonă de hotar între populaţiile illyre şi cele vecine: epirotice, peonice, macedonene, dardanice, trace, celto-pannonice şi veneto-italice, care să nu fie deformată de excesele „panillyriştilor". Spre sud, illyrii se mărgineau cu epiroţii şi grecii, din partea cărora au fost influenţaţi în mare măsură sub raport cultural. La est ei au stat în contact strîns cu populaţiile macedonene, peonice şi trace, faţă de care delimitarea este mai dificilă. În provincia macedoneană Orestis se constată elemente illyre (nume ca *Plator*, sec. I î.e.n.; *Pleuratos*), dar teritoriul nu poate fi considerat ca aparţinînd etniceşte la Illyria. Cu macedonenii au illyrii unele elemente comune (*Audar-, Audnaios, Leonnatos* etc., care lipsesc la grupa tracică); dar de identitatea lingvistică ori înrudire deosebit de strînsă între cele două popoare nu poate să fie vorba: limba illyră nu era înţeleasă de macedoneni, în sec. II î.e.n. (Polyb., XXVIII, 8, 9). În Pelagonia există numeroase elemente illyre în inscripţii, amestecate cu numele trace, care prevalează cantitativ; este o zonă de amestec etno-lingvistic din cele mai caracteristice: în aceleaşi localităţi apar inscripţii cu nume trace şi cu nume illyre, chiar în aceeaşi epigrafă numele trace (în majoritate) sînt amestecate cu cele illyre [29]. P e o n i i (Paio-

[28] Cf. *AISC*, IV, p. 79.

[29] De ex. marea inscripţie greacă (tabel de nume proprii) din satul Cepik (Tzepigovo), *Sp menik* Belgrad, XCVIII 1948, p. 186, nr. 389: traci *Beithus, Cetriporis, Dules, Mestys*, alături de illyrii *Epicadus, Scirtios, Seitas(?), Theudas*; restul antroponime greceşti. Despre elementele etnice şi antroponimia „mixtă" în zona de contact traco-illyră: *Anuarul Institutului de Ist. şi Arheol.*, Cluj-Napoca, XIX 1976, p. 414—416.

www.dacoromanica.ro

nes) par a fi fost un trib mai apropiat de grupa illyră decît de cea tracă; în epoca liberă, la ei prevalează numele proprii de tip illyric *(Audoleon, Lycceios, Dropion? Patraos?)*, față de nume trace (*Zermodigestos*, Diod., XXI 13 = Tzetzes, *Chiliad*, VI 470; pare corespondent peonic al traco-geticului *Zalmodegicos*: *SCIV*, XI, 1960, p. 42; *Apulum*, VI, 1967, p. 129; ori *Didas*: Liv.). Toponimia și antroponimia Peoniei la începutul erei noastre (de cînd datează informațiile epigrafice interne) prezintă mai multe elemente trace, încît majoritatea teritorului peonic nu intră în sfera etno-lingvistică illyră. Situație asemănătoare este în D a r d a n i a (sudul provinciei romane Moesia Superior), locuită de tribul principal *Dardani*, nume indo-european, probabil illyric, (cf. *Dardi* în Italia; dar și *Dardanos* în Troas, *Dardapara* în Tracia etc.); din cele două „ramuri" ale lor, *Galabri* pare illyric (cf. *Calabri* în Italia), dar *Thunatai* este de tip tracic (cf. *Thyni, Bithyni*). Strabo (VII 315) și Appian (*Illyr.* 2) consideră între illyri și pe dardani; dar Polyb. II 6, 4 îi deosebește, la fel ca Solinus (IX 2 Dardani et Illyrii), după cum același Strabo VII 316 face deosebire între dardani și triburile trace; încît nici noi nu-i vom confunda, cu toate că majoritatea covîrșitoare a elementelor toponimice și onomastica din Dardania sînt curat trace ori strîns înrudite cu acestea, reflectînd situația etno-lingvistică a teritorului în epoca elenistică și romană. Elemente illyre la dardani în perioada anterioară cuceririi romane sînt (în afară de *Galabrioi*(?)), numele prințului *Baton* fiul lui *Longaros* (cf. *Langaros* la agrianii traci) și *Etuta*. Dardanii erau un trib dîrz și tenace, cu forme de viață primitive, care s-au menținut ca unitate etnică pînă în sec. al III-lea e.n. (Cassius Dio, LI 27). Toponimia Dardaniei pare a fi în majoritate de tip tracic (*Scupi, Naissos, Bederiana, Vizianus* etc., ca și cele din sec al VI-lea, Procop.), la fel ca onomastica inscripțiilor din sec. II — IV e.n. (*Delus, Mucatus, Mestula, Daizo, Ettela, Bessus* natione; cultul „cavalerului trac"; în sec. V nume ca *Zimarchus, Ditybistus, Boraides* etc.). Elementele illyre sînt relativ puține în Dardania: un *Dassius* la Scupi, *Dasa* la Ulpiana, *Epicadus miles ex Dardania ex vico Perdica*; încît numai o parte redusă a Dardaniei poate fi considerată illyrică în epoca romană: bazinul rîului Ibar. Pretutindeni însă este evident amestecul elementelor illyre cu cele (mai numeroase) trace, fiind probabil vorba de expansiunea tracilor dinspre est [30]. De la izvoarele Moravei (Margus), linia de hotar illyro-tracă mergea direct spre nord la Dunăre, aproximativ paralel cu limita dintre provinciile romane Dalmatia și Moesia Superior, pînă în preajma orașului Singidunum (Belgrad). În cuprinsul Dalmatiei se constată elemente izolate trace (toponime *Thermidava* = *Theranda*(?), *Bryg-*; triburi *Brygi, Brugoi, Tralli* etc.; antroponime *Tere(n)s, Bessus* ș.a.; reliefuri ale „cavalerului trac"), care însă este problematic dacă îndreptățesc a se vorbi de o „mare expansiune" tracică pînă la Adriatica (preconizată de C. Patsch, în 1907) [31].

Limita de n o r d a populațiilor illyre era aproximativ pe Dunăre — Drava, o zonă de amestec intens cu triburi celtice și pannonice; la cursul inferior al Savei erau stabiliți scordiscii (Scordistae) și tauriscii (Tauristae), iar pe cursul superior varcianii, latobicii și alte clanuri sau elemente izolate celtice. Pannonia nu poate fi declarată „teritoriu illyric compact" [32], căci cea mai mare parte a zonei dintre Drava și Dunăre, cu deosebire la nord și est, era

[30] R. Vulpe, *EDR*, III, p. 161—165; cf. *AISC*, IV, p. 112—126.
[31] Cf. *AISC*, IV, p. 135—141. Supra, nota 29.
[32] Th. Mommsen, *Römische Gesch.*, V, p. 182; R. Vulpe, *EDR*, III, p. 144.

www.dacoromanica.ro

locuită de populaţii pannonice (araviscii, boiii, cotinii, tauriscii etc.) cu antroponime celtice ori de tip celtic (inscripţii şi monete locale). Illyrii se află numai în zona de sud a provinciilor romane Pannonia, în preajma fluviilor Savus şi Dravus. La Sirmium (teritoriu Amantini) : L. Valerius *Dazas*, Pannon. domo Flavia Sirmium ; *Dasmenus* şi *Dasius* (3 sau 4 exemple), *Glavus* ; la Cornacum (topon. celtic) : *Dases Dasmeni* f(ilius) Cornac(atus), dar *Sepenestus Rivi* f. Corn. este echivoc (celtic sau illyric) ; la Cibalae (teritoriul breucilor sau amantinilor) : *Deazius*, *Dassianus* (alături de tracii *Dalutius*, *Dolea*, *Potazis* etc.). Spre nord de Drava (teritoriul numit în ung. Dunántúl „dincolo de Dunăre") există elemente illyre : *Oseriates* şi *Andizetioi* ar putea fi de această obîrşie, iar nume ca *Bato* la celţii aravisci ori în alte puncte ale zonei de nord şi est a Pannoniei romane nu sînt raritaţi ; majoritatea par să fie însă militari sau descendenţi din elemente militare venite dinspre sud chiar din Dalmatia. *Azali* [33] au unele antroponime illyre sau de acest tip, ca *Dasmenus*, *Liccaius*(?), *Tutula*, *Breucus*, alături de altele celtice ori pannonice : Atta Nivionis f. Azalus (CIL, XVI 96), Aicca Cansali Asalia, Solva princ(eps) Azaliorum [34] ; numele tribului (scris şi *Asali*, *Ansali*) nu pare să aibă ceva comun cu Ozoli din Locris, dar nu poate fi explicat deocamdată etimologic şi rămîne deschisă eventualitatea originii illyre ori celtice. Spre nord-est şi vest illyrii se învecinau şi se amestecau cu numeroase elemente celtice, pannonice, norice şi venete (iapozii illyri erau un „amestec de illyri şi celţi"). Este posibil şi necesar a separa cît mai riguros aceste seminţii de limbă indo-europeană, căci ele vorbeau un idiom net deosebit de cel illyric, atît celto-pannonii, cît şi venetii, ambele grupe de tip „centum", lucru foarte important, căci asemenea elemente etno-lingvistice nu puteau să participe (prin resturile limbii lor) la formarea romanităţii balcanice şi carpato-dunărene al cărei substrat lingvistic este de tip satem, la fel ca limba albaneză. Prin urmare, nu apare deloc verosimilă (iar din punct de vedere strict lingvistic este chiar exclusă) vreo legătură între populaţiile românofone şi albanezi pe de o parte, şi triburile celtice, venete etc. (de limbă centum) de altă parte.

Raporturile lingvistice traco-illyre. S-a afirmat de unii eruditi în sec. al XIX-lea ca şi în ultima vreme că între populaţiile illyre şi cele trace a existat o foarte strînsă legătură de înrudire lingvistică şi deci etnică, vorbindu-se chiar de o grupă „traco-illyră" [35] ; alţii au preconizat o puternică influenţă şi expansiune tracică spre vest, în teritoriu illyric [36]. Dar aici este cazul unei observări pripite, chiar superficiale a lucrurilor, a materialului documentar disponibil azi, în primul rînd a celui onomastic. Presupusa unitate arhaică „traco-illyră" a fost contestată categoric de Tomaschek în 1880 şi 1893, întrezărind just marile deosebiri dintre illyri şi traci : „numele proprii, la fel ca întreaga nomenclatură etnică şi topografică a Illyriei (Dalmatia), Pannoniei, Venetiei, Iapygiei şi Siciliei este total diferită de cea a teritoriului Hemusului, iar Strabo şi alte autorităţi ale antichităţii deosebeau net şi pe bună drep-

---

[33] *Azali* ar fi illyri (*EDR*, III, p. 153) ; cf. A. Graf, *Übersicht der alten Geographie von Pannonien* (Dissert. Pann., I 5), Budapest, 1936, p. 25 şi 29 ; *Illirii* (1969), p. 30, 38, 172.

[34] Nume romane : Viator Romani f. Azalus (*CIL*, XVI 178) ; Fuscus Luci f. Azalus (*CIL*, XVI 180) ; Primus [Iuli l(ibertus)] Asalus (ActaAnt, Budapest, IV 1967, p. 191).

[35] Jokl, *Illyrier*, în *RLV*, VI, p. 43—45 „ein nahes Verwandtschaftsverhältnis zwischen Illyriern und Thraker ..." (în baza unor nume comune, sufixe identice *-st-*, *-b-*, *-p-* etc., care însă apar şi în alte zone de limbă indo-europeană).

[36] C. Patsch (citat supra, p. 84) ; F. Ribezzo, *Enciclopedia Italiana*, XXII (1934), p. 947 ş.a.

www.dacoromanica.ro

tate grupa etnică illyră de cea traco-getică; încît de o bază comună mai intimă a celor două elemente naţionale nu poate să fie vorba" [37]. Evident, afirmaţia despre apartenenţa illyrilor la grupa „greco-italică" nu e valabilă; dar este sigur că baza etno-lingvistică a grupei traco-getice era diferită de cea illyro-messapică. „Înrudirea consta (precizează acelaşi erudit) numai în faptul că erau membre ale comunităţii etno-lingvistice indo-europene, ca de pildă germanii şi slavii, italicii şi grecii ... În informaţiile anticilor lipseşte orice indiciu care să permită concluzia că cele două grupuri reprezentau o unitate etnică ... Tipul somatic illyr era diferit de cel tracic, la fel ca factura psihică; deosebirea este remarcabilă în limbă şi mai ales în sistemul onomastic" [38]. Astfel, începînd cu materialul cel mai bine cunoscut: numele proprii cele mai caracteristice şi mai frecvente sînt diferite la illyri şi la traci (supra, p. 74); la illyri lipsesc elementele toponimice frecvente şi tipice ale traco-geţilor: *-bria, -dava, -dizos, -para* etc., toponimia avînd la bază elemente total diferite, alte radicale, din care puţine apar şi în zona tracică. Toate aceste fapte sînt indicii puternice despre specificitatea fiecărui grup etno-lingvistic: illyrii în nord-vestul, iar traco-dacii în nord-estul Peninsulei Balcanice şi în Dacia carpatică, Sarmatia Europea etc.

Studiul comparativ al resturilor de limbă (onomastică) a arătat că o seamă de elemente lingvistice (radicale, sufixe etc.), considerate de unii trace, illyre ori „traco-illyrice", sînt de fapt răspîndite şi la alte populaţii de limbă indo-europeană (celţi, pannoni, epiroţi, eleni etc.); deci nu pot constitui probe în sprijinul pretinsei unităţi „illyro-trace" (supra, n. 35). Sigur este deocamdată numai că illyrii şi tracii aveau exact acelaşi sistem fonetic şi derivarea cu sufixe a numelor proprii, ca şi compunerea, posibil multe elemente gramaticale şi lexicale. Ansamblul elementelor lexicale din onomastică (cunoscute la ambele grupe mult mai bine decît lexicul graiului lor uzual, din glose) prezintă însă diferenţe importante, cum s-a arătat, — fapt care (în măsura reflectării limbii vii în sistemul onomastic) indică existenţa a două idiomuri satem indo-europene diferite. Au fost identificate elemente comune în onomastică:

---

[37] W. Tomaschek, *Mittheil. Geograph. Gesellschaft*, Wien, XXII 1880, p. 567 „die Eigennamen, sowie die gesamte ethnische und topographische Nomenklatur Illyriens (Dalmatiens), Pannoniens, Venetiens, Iapygiens und Sikeliens total verschieden ist von jener im Haemusgebiet; Strabo und die anderen Autoritäten des Alterthums mit Recht die illyrische Völkergruppe scharf absondern von der thrako-getischen. Von einer innigen gemeinsamen Unterlage beider nationalen Elemente kann nicht die Rede sein; das Illyrische schliesst sich durchaus an das graiko-italische an, das thrakische am engsten an die eranische Gruppe ..."; deosebirea ar rezulta şi din tipul somatic diferit: illyrii zvelţi, înalţi, bruneţi; tracii „îndesaţi, cărnoşi", blonzi; dar şi unii şi alţii: excelenţi ostaşi ai armatei romane. Illyrii s-ar fi transformat în albanezi, iar tracii s-au romanizat complet (românii de mai tîrziu).

[38] W. Tomaschek, *Das Verhältnis der Thraker und Illyrier zu einander*, în *Mittheilungen d. Anthrop l.Gesell.*, Wien, XXIII 1893, Sitz.ber. 32—36; p. 35 „... die Verwandtschaft bestand nur insofern, als beide Völker überhaupt Glieder der indogerm. Sprach- und Völkerwelt darstellen, wie beispielweise Germanen und Slawen, Italer und Griechen; es waren sebstständige, von einander bestimmt zu sondernde Glieder, deren Ursprünge möglicherweise auf ganz verschiedene Urelemente zuruckgingen. In den Berichten der Alten liegt nichts vor, was auf eine ethnische Einheit b ider Glieder schliessen liesse ...; zeigen sich wesentliche Unterschiede zuerst in leiblicher Hinsicht ... Scharfer tritt der Unterschied der Illyrier und Thraker in der Psyche hervor ... Für uns am entscheidendsten erweisen sich jedoch die sprachlichen Unterschiede. Denn die Sprache ... das Wesen eines Volkes ausgemacht hat ... Die Persouennamen beider Nationen enthalten nicht die mindeste Gemeinsamkeit und Aehnlichkeit. Die thrakischen erweisen sich als echt indogermanisch; es sind meistens Composita ...; die illyrischen Namen dagegen sind in äusserst seltenen Fällen Zusammensetzungen; sie gehen meistens von einer Basis aus, an welche, wie im Italischen und Etruskischen, in endloser Abwechselung ein, zwei, drei und mehr Deriwationssilben angefügt sind..." (p. 36).

www.dacoromanica.ro

traco-getic	*illyric*
Albre- (antropon.)	*Abroi* (etnonim)
Apuli (Dacicus Appulus)	*Aplo, Aplus, Apuli(a)*
Balas, -balos (antropon.)	*Balacras, Ballaios* (antropon.)
Bazobalis (antropon.)	*Con-bazetas* (?messapic)
Benni (etnonim)	*Bennar-* (messap.), *Bennus*
Bila (antropon.)	*bilia, Bilios* (messap.)
Bit(h)us (antropon.)	*Bituvant-* (antropon.)
Brend-, Brentopara (topon.)	*Brendice, Brent-, Brundisium* (topon.)
Bubentis (antropon.)	*Bubent-* (antropon.)
Buzos, Byzes (antropon.)	*Buzetius, Buzos* (antropon.)
Dardanos, Dardapara (topon.)	*Dardi, Dardani* (etnonim)
Daunion (topon.)	*Dauni* (etnonim)
Derzi-, Derzenus (antropon.)	*Derzines* (antropon.? messap.)
Ditus, Ditu- (antropon.)	*Ditus* (antropon.), *Ditiones* (etnon.)
Conta-desdos (rîu)	*Dizeros* (rîu)
-gentius (antropon.)	*Gentios* (antropon.)
Langaros (antropon.)	*Longaros* (antropon.)
Lapepor (antropon.)	*Laparedon* (antropon. messap.)
Malva (topon.)	*Malvesa* (topon.)
Nusatita (antropon.)	*Nosetis* (antropon.)
Pyrurredes (antropon.)	*Prorado* (antropon.)
Rigasis, Rigosus (antropon.)	*Rigias* (antropon. messap.)
Sapaioi (etnonim)	*Separi* (etnonim)
Sita, Seita (antropon.	*Sita* (antropon.)
Tabusus (antropon.)	*Tabara* (antropon. messap.)
Taesis (antropon.)	*Taizi* (messap.)
Terpyllos, Tarpo- (topon.)	*Terponos* (topon.)
Tiuta, Tiutamenus (vicus)	*Teuta* (antropon.; messap. *Taot-*)
Triballi (etnon.), *Tribanta*	*Tribulium* (topon.)
Zaca, Zec- (antropon.)	*Zaca* (antropon.)
Zantiala (antropon.)	*Zanatis* (antropon.)
Zeres, Zerula (antropon.)	*Zaristhes, Zair-* (antropon. messap.)
Ziles (antropon.)	*Ziletes* (antropon. messap.)
Zor-, Zures (antropon.)	*Zorada* (antropon.)

şi, eventual, alte elemente (cuvinte, nume proprii) înrudite etimologic. Poate să fi avut dreptate cu un veac în urmă Konstantin Jireček afirmînd că tracii şi illyrii erau înrudiţi cam ca slavii cu lituanii sau ca germanii cu scandinavii [39]. Remarcabil în cel mai înalt grad (din punct de vedere comparativ) este de asemenea faptul că la illyri sînt foarte puţine nume compuse, abia 15 antroponime, 10—14 la messapii din Italia şi 5 teonime, deci în total maximum 35 nume din vreo 800—1000 nume proprii, faţă de peste 500 compuse din totalul de peste 2200 nume cunoscute la traco-daci. Asemenea cifre nu sînt fortuite; ele comportă o semnificaţie lingvistică specială, în legătură cu o evoluţie social-etnică şi istorică deosebită a celor două mari grupe etno-lingvistice din zona dinarică şi carpato-balcanică: illyrii şi traco-geţii.

[39] K. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (Praga, 1876), p. 57 „Thraker und Illyrier standen zu einander in einem ähnlichen Stammverhältnisse wie Slawen und Lithauer, oder Deutsche und Skandinavier". Dar apoi (p. 67) vorbeşte de o „thrako-illyrische Race".

www.dacoromanica.ro

4. ROMANIZAREA ILLYRILOR ŞI A TRACO-DACILOR

Existenţa unei numeroase populaţii provinciale romanizate (latinofone) în vasta zonă balcano-dunăreană şi carpatică (dintre Marea Adriatică, Pontul Euxin şi Someşul Mare), din care s-a format poporul român cu limba sa romanică în patru dialecte, este rezultanta unui îndelungat proces social-istoric de mare însemnătate: romanizarea populaţiilor din acest spaţiu. De altă parte, existenţa limbii indo-europene de tip satem şi a comunităţii social-etnice a albanezilor (şkipetari) la limita sud-estică a teritoriului etnic illyr este legată evident de faptul istoric (ceva mai complex şi obscur pentru noi) al perpetuării unui grup etnic vorbind o limbă de tip satem din Peninsula Balcanică (ori zona carpato-danubiană?), limbă care n-a fost înlăturată integral (ca structură) prin latina populară în urma procesului de romanizare. De aceea este necesar a examina pe scurt în linii generale acest fenomen, de a cărui justă înţelegere depinde în mare măsură elucidarea raporturilor vechi albano-române, a substratului românesc şi a etnogenezei.

Fiinţarea şi dăinuirea unei populaţii (popor) ca entitate social-etnică şi istorică este legată, în primul rînd, de existenţa şi utilizarea continuă a limbii ei naţionale strămoşeşti (alături de etnonimul corespunzător, nume de popor sau trib), limba fiind principalul element distinctiv al etnicităţii şi prima caracteristică a formaţiei politice-statale. Limba populaţiilor illyre şi a celor traco-getice (în sens larg, complexiv) s-a păstrat vie ca organism social (prea puţin alterată de influenţe externe), utilizată ca mijloc de comunicare şi de legătură între indivizi, grupuri şi triburi, — pînă în perioada cînd a intervenit acel important eveniment militar-politic care era expansiunea şi cucerirea romană, în etape, a Dalmatiei, Pannoniei, Macedoniei, Traciei, Moesiei şi Daciei. Atare fenomen a creat o nouă situaţie, radical modificată: populaţiile illyre şi traco-getice trăiesc în cadru şi condiţii diferite, în alt mod de producţie, care au avut o influenţă determinantă, în sens negativ şi destructiv asupra idiomului şi formelor de viaţă indigene. În funcţie de apropierea faţă de Italia, de durata şi intensitatea ocupaţiei şi presiunii romane, se poate aprecia gradul de romanizare a populaţiilor balcanice şi carpatice. Aspectul esenţial în acest fenomen social-istoric este dispariţia l i m b i i, a idiomurilor specifice indigene, î n l o c u i t e prin latina populară. Deoarece graiurile illyre şi traco-getice nu au fost scrise şi nu li se cunoaşte extensiunea în spaţiu şi în timp, vitalitatea şi durabilitatea, nu sîntem în măsură a stabili felul şi data la care ele au început să cedeze terenul, să fie uitate după o perioadă firească şi necesară de b i l i n g v i s m (illyro- şi traco-latin) în teritoriile etno-lingvistice respective sau (mai puţin) în alte zone şi provincii unde elementele trace şi illyre s-au răspîndit şi stabilit începînd din sec. I î.e.n. În această privinţă se pot face numai prezumpţii, mai ales că problema duratei limbilor illyră şi tracă este mult complicată de chestiunea deocamdată echivocă a obîrşiei limbii albaneze, ca şi de mult controversatul element lexical indigen (preroman) în limba română. Dar celălalt material de limbă: n u m e l e proprii (în texte literare şi în inscripţii) poate fi urmărit şi identificat destul de precis atît în etapele de înflorire şi răspîndire maximă, cît şi în faza de scădere şi dispariţie, în legătură cu fenomenul romanizării populaţiilor care le purtau şi a localităţilor şi teritoriilor provinciale illyro-trace.

De multă vreme s-a recunoscut însemnătatea deosebită a procesului social-istoric, în primul rînd de natură lingvistică şi culturală, mai puţin propriu-zis

www.dacoromanica.ro

etnică, al romanizării populaţiilor provinciale în Imperiul roman, din care au rezultat „popoarele neolatine (romanice)"; este fenomenul de largi dimensiuni şi durată definit în mod pregnant cu aproape un veac în urmă de către F. Engels într-un pasaj celebru: „... peste toate ţările din bazinul Mării Mediterane a trecut veacuri de-a-rîndul rindeaua nivelatoare a stăpînirii romane ... Administraţia şi dreptul roman au dizolvat pretutindeni vechile uniuni de gintă şi odată cu ele nimiciră şi ultima rămăşiţă de activitate independentă locală" [40]. Îndelungatul proces complex al romanizării populaţiilor provinciale, a acelor numeroase şi variate „nationes" ale Imperiului [41], a fost determinat şi favorizat de cîţiva factori şi împrejurări care s-ar putea rezuma schematic în:

— armata de ocupaţie, recrutarea populaţiilor provinciale în formaţiile romane (auxilia, legiuni, flotă, etc.) şi serviciul militar îndelungat (25 de ani sau chiar mai mult), cu toate obligaţiile şi privilegiile pe care le implica;

— organizarea administrativă, aparatul de guvernămînt, control şi exploatare economic-fiscală a provinciilor;

— elementele italice, funcţionari, negustori, patroni, proprietari şi o bună parte din militarii legiunilor etc.;

— elementele de colonizare şi imigraţii din alte provincii, atestaţi în inscripţii (majoritatea din ei fiind uşor de recunoscut după antroponime, indicaţia obîrşiei etnice, teritoriale, culte religioase etc.); organizarea vieţii urbane şi a municipalităţilor, a canabaelor şi localităţilor unde s-au stabilit militarii şi veteranii cu familiile lor numeroase;

— religia romană şi cultele provinciale, chiar cele exotice zise „orientale" (semite, asianice, iraniene, egiptene etc.), vehiculate de provincialii romanizaţi;

— circulaţia intensă a oamenilor, produselor, ideilor, formelor de viaţă romane, toate în limba oficială a Imperiului: latina.

Precum s-a spus şi este îndeobşte recunoscut, informaţiile documentare din şi despre idiomurile şi populaţiile indigene sînt diferite cantitativ şi calitativ în zona illyră şi în cea traco-getică, fiind în funcţie mai întîi de vechimea şi intensitatea procesului romanizării, de avansarea acestuia, — care se ştie că are două aspecte mai de seamă în ce priveşte grupele etnice: *a)* înlocuirea antroponimelor; *b)* înlocuirea limbii vorbite, cotidiene. Dat fiindcă despre al doilea aspect (limba vie) nu avem nici un indiciu direct, situaţia ei poate fi indusă ori rezultă cu oarecare aproximaţie din raportul antroponimiei illyrice şi trace cu cea „ofi-

---

[40] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Editura Politică, Bucureşti, 1957, p. 147.

[41] Asupra romanizării există o bibliografie abundentă în multe limbi europene, istorică-arheologică şi filologică-lingvistică, din care sînt de menţionat aici numai cîteva lucrări principale, mai importante: Julius Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, ed. II 1887; *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, 1881; Al. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1881; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, vol. V (die Provinzen von Caesar bis Diocletian), ed. VI (1909); Gaston Boissier, *L'Afrique romaine*, Paris, ed. III (1907), p. 315—360 „la conquête des indigènes"; Vasile Pârvan, *Inceputurile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, 247 p. (cu unele critici şi completări: C. Daicoviciu, *Studii şi referate*, I, 1954, p. 173—176); B. Gerov, *L'aspect ethnique et linguistique entre le Danube et les Balkans à l'époque romaine (I—III s.)*, în *Studi Urbinati*, 1959, p. 173—191; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, Bucureşti, 1960; ed. II: *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, 1978; E. Swoboda, *Zur Frage der Romanisierung* (Vortrag), în *Anzeiger der österreich. Akademie*, philos.-histor. Klasse, 100. Jhrg. 1963, p. 153—173; *RevRHist*, IV 1965, p. 887—900. Despre Dacia în special, cu amplă bibliografie: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 104—165; *Romanizarea Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968 [1969], p. 261—271 = *Beiträge zur Alten Geschichte und deren Nachleben*. Festschrift für F. Altheim 1968, Berlin 1969, p. 535—548; N. Gudea, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 95—109. *Die Sprachen im Römischen Reich der Kaiserzeit*. Kolloquium 1974. Köln—Bonn 1980, 365 p. infra, p. 191—193, 211.

www.dacoromanica.ro

cială" romană. S-a relevat că (în baza textelor literare şi epigrafice, respectiv papyrologice) antroponimia illyră dispare ceva mai de timpuriu decît cea traco-getică: ultimele nume de persoană „naţionale" la illyri sînt din sec. IV e.n., în timp ce numele trace ajung chiar pînă la începutul sec. VII. Înlocuirea antroponimelor indigene s-a făcut la illyri şi la traco-daci în acelaşi fel ca la toate celelalte „nationes" din Imperiu, desfăşurîndu-se în mod inegal cu unele fluctuaţii şi chiar „reveniri" la formele tradiţionale indigene, în cîteva etape ce ar putea fi rezumate astfel:

A) La început, în textele literare-istorice şi mai ales în epigrafe (în Illyricum, Tracia, Moesia ori în afară), illyrii şi tracii apar cu un singur nume, cel etnic, „national", ereditar (primit) în familie, acasă: *Bato, Dasius, Pladomenus, Plares, Verzo; Audu-centus, Bititralis, Bithys, Decebalus, Sassa, Scorilo* ş.a., ori cu filiaţia, de ex. *Bato Liccai, Teuta Vietis, Sceno Batonis; Aulupor Aulusani, Clagissa Clagissae, Dolanus Esbeni, Meticus Solae, Diurpaneus Sterissae filius*;

B) Intervine prima „inovaţie": illyrul (tracul, dacul) adoptă un nume roman pe care-l introduce şi exprimă eventual prin formula „qui et" („care se numeşte şi —"): *Planius Baezi* qui et Magister (cf. Marcus Valerius *Dromochetas* sive Callipharthenus); ori poartă numele roman, cu patronimic indigen: Cassius *Dasantis*, Gemellus *Breuci*, Maximus *Diti*, Caius *Epicadi* f(ilius); Quintus *Mucatralis* (filius) ş.a. Dar nu lipsesc cazuri de revenire la numele indigene; adoptarea unui nume roman nu însemna şi obţinerea automată, obligatorie a cetăţeniei şi „naturalizării" romane[42], căci în Imperiu era frecvent cazul cînd provincialii de condiţie peregrină luau cu de la sine putere un antroponim roman la care nu aveau dreptul după legile şi normele statului roman. Adesea numele individual „barbar" era păstrat drept cognomen în sistemul cu „tria nomina": T(itus) Flavius *Plassus*, Flavius *Epicadus*, Aurelius *Scenobarbus*; Ulpius *Aulucentus*, Aelius *Bithus*, Silvinius *Decibalus*, Marcus Valerius *Dromochetas* etc.;

C) Nume corecte şi complet romane, alături de care rămîn cele anterioare illyre (trace), recent înlocuite, dar purtate ca suvenir distinctiv, de care illyro- şi traco-dacoromanul nu dorea încă sau nu putea să se despartă dintrodată ca de o haină veche şi pe care îl lega de noul său nume prin aceeaşi formă „qui et" (cu care alţii îşi legaseră de numele „barbar" pe cel roman adoptat): M(arcus) Baebius Celer qui et *Bato Dasantis* (filius), A. Iulius Valens qui et *Diza Serri* şi mulţi alţii;

D) Toate trei elementele nomenclaturii sînt romane, existînd numai mentiunea obîrşiei etnice („naţionalitatea"): M(arcus) Aurelius Fuscus natione Delmata, T(itus) Iulius Verecundus nati(one) Del(mata); P(ublius) Aelius Avitus nat. Thrax, Aurelius Iulianus nat. Dacus ş.a.m.d.; în asemenea epigrafe, „Romanii" Aurelius Fuscus, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus şi alţii cu depline şi impecabile nume clasice ar putea fi consideraţi de orice neam, din orice provincie, chiar din Italia ori din Roma.

După dispariţia determinativului etnic-tribal „Delmata", Ditio", „Maezeius", „Thrax", „Sapaeus", „Bessus", „Dacus", „Geta" etc., lipseşte un indiciu asupra obîrşiei „romanului" respectiv; astfel sfîrşesc toţi provincialii angrenaţi în procesul romanizării: abandonînd orice semn distinctiv (nume, ethnicon sau locul natal), din care să rezulte proveniența etnico-teritorială; se pierde urma etnicităţii illyre, trace, moesice, geto-dace, ca şi a celei celtice, iberice, gallice, pannonice etc., în marea comunitate social-culturală şi de limbă a „romanilor imperiului".

Epoca şi felul cum populaţiile illyre şi traco-getice apar (după numele proprii) nî inscripţiile provinciilor respective ori în afară indică o fază destul de avansată a procesului de romanizare: antroponimele indigene (neromane) sînt relativ puţine, majoritatea lor s-au pierdut, înlocuite cu cele romane; de aceea antro-

[42] Despre cetăţenia romană primită de provinciali, mai ales prin constituţia lui Caracalla (a. 212): Em. Condurachi, *La costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell' Impero Romano*, în *Dacia*, II, 1958, p. 281—316; G. Alföldy, *Note sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'Empire Romain*, în *Latomus*, XXV 1966, p. 37—57; H. Wolff, *Die Constitutio Antoniniana*, Köln, 1976.

www.dacoromanica.ro

ponimia populaţiilor balcano-dunărene şi carpatice din antichitate (în special a geto-dacilor) este atît de puţină la număr şi atît de puţin frecventă în documentaţia literară şi epigrafică greco-romană, la indivizi originari din aceste zone şi de „naţionalitate" cu siguranţă illyră, tracică, daco-getică etc. Adevărat că, precum este firesc şi se admite, inscripţii (pe care să-şi perpetueze numele) puneau numai păturile de sus ale societăţii, cei înstăriţi şi influenţaţi mai mult de cultura urbană şi modul de viaţă adus de romani; dar atare situaţie nu justifică unele aserţiuni ca aceea că „romanizarea indigenilor era foarte puţin intensă" în Moesia Superior şi că aici „materialul antroponimic arată limpede cum romanizarea sprijinită de guvern a început abia în sec. II" [43]. Chiar dacă va fi fost întîrziat ori s-a produs mai greoi, procesul de romanizare a pătruns în marea masă a populaţiei locale destul de timpuriu, în Moesia, Dalmatia şi alte provincii; va fi avînd dreptate acelaşi cercetător budapestan cînd constată cu privire la Moesia Superior: „unde romanizarea a început mai tîrziu decît la Scupi, locuitorii indigeni peregrini nu au lăsat inscripţii".

Scăderea sfîrşită prin totala dispariţie a numelor de persoane (ca şi de triburi, etnonime şi „ethnica") indigene (illyre, trace, geto-dace) nu este un fenomen fortuit, ci reflectă începutul şi simptomul concret al procesului de integrare a provincialilor în romanitate, paralel cu dispariţia prin înlocuire a limbii vii populare illyre şi traco-getice. Este evident sau măcar foarte probabil că un illyr cu numele „naţional" *Bato, Dasius, Dasmenus, Epicadus*, ori *Pladomenus*, un trac sau geto-dac *Aulucentus, Bititralis, Decebalus, Diurpaneus, Dizatralis, Sterissa* ş.a. (care scriau latina, ori figurau într-un asemenea text epigrafic), la fel ca toţi militarii încadraţi în formaţiile romane ori „civili" din aparatul administrativ-statal roman vorbeau această limbă în mediul social şi familiar, în relaţiile intime ori în cele publice (armată, administraţie, la oraşe, în ateliere, în mediul rural, pe ogoare, în cariere etc.), cunoscînd şi idiomul lor indigen (fie în Dalmatia-Pannonia, Moesia, Dacia, fie în Gallia, Britannia, Africa, Syria ori Italia); — cu atît mai simplu şi firesc era ca un illyro- sau traco-roman cu numele Marcus Baebius Celer qui et Bato, A. Iulius Valens qui et Diza, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus ş.a. să cunoască bine utilizînd în conversaţie şi chiar în scris limba stăpînirii, care a devenit pe încetul propriul lor idiom, mijlocul general, uniform, exclusiv de înţelegere şi comunicare în relaţiile social-economice a tuturor provincialilor, militari sau civili, illyri, pannoni, traco-daci, galli, semiţi, mauri, africani sau de alt neam. Dar latina populară nu putea să fie limitată la cercul acelor elemente mai „răsărite", cu raporturi si rosturi de seamă în aparatul militar sau administrativ, în economia şi comerţul romane, ori la „vîrfurile" unei societăţi stratificate în clase antagoniste, atît la Roma şi în Italia, cît şi în provincii (vorbind în primul rînd de cele occidentale, europene). Această limbă vorbită şi scrisă peste tot a pătruns în masele largi populare, în păturile de jos ale locuitorilor provinciali.

S-a relevat şi se admite îndeobşte că latina învăţată de nişte oameni în majoritate foarte simpli şi săraci, analfabeţi şi fără tradiţiile unei puternice culturi proprii sau de împrumut, era o limbă de acelaşi nivel, modestă, simplificată, cu erori gramaticale, solecisme, „barbarisme", faţă de latina literară, clasică, „puristă"; atare situaţie faptică este ilustrată şi dovedită de inscripţiile făcute sau „comandate" de către „romani" provinciali, fiind vizibilă în conţinutul romanic al limbilor neolatine derivate din latina „vulgară". Restrînse mereu

[43] A. Mócsy, *Acta Archaeologica*, Budapest, XI 1959, p. 302.

www.dacoromanica.ro

spre interiorul provinciilor balcanice şi în Carpaţi, prin zonele de munte, unde circulaţia era mai puţin intensă, manifestările romanismului ceva mai puţin accesibile, idiomurile indigene nu puteau să reziste multă vreme puternicei concurenţe a limbii oficiale latine, lipsindu-le o bază economică-socială solidă, un cadru politic şi cultural în care să-şi aibă rostul şi sprijinul, să fie apărate contra unui adversar dîrz şi mult superior, dominant în chip absolut între Adriatica şi Dunăre, Marea Neagră şi Someş, în curs de cîteva secole. Este greu, aproape imposibil a stabili în ce măsură şi cît timp anumite „insule" de limbă indigenă illyră şi traco-getică se vor fi menţinut în adîncul văilor de munte, pe plaiurile Dalmatiei ori Moesiei şi Daciei carpatice. Tot ce s-a afirmat ori presupus despre persistenţa idiomurilor indigene în Peninsula Balcanică era bazat pe deducţii şi analogii, pe fizionomia şi extensiunea limbii române şi a populaţiei românofone, pe structura şi afinităţile limbii albaneze, adică pe elementul comun albanezilor şi românilor şi pe conţinutul romanic comun celor două limbi. Din cauză însă că illyra şi traca (respectiv alte idiomuri preromane din spaţiul carpato-balcanic) sînt cunoscute atît de puţin şi de lacunos, ca şi din cauza confuziilor frecvente şi destul de grave făcute de unii balcanologi pînă acum, nu s-a putut stabili aproape nimic în privinţa influenţei specifice pe care substratul illyric şi cel traco-getic au exercitat-o asupra romanităţii (limbii) balcanice şi carpato-dunărene, în primul rînd sub raport lexical. Este foarte probabil, în principiu, că în tot Illyricum s-a format o singură pătură uniformă de „romani", care se deosebeau destul de puţin de la o zonă la alta după baza etno-lingvistică indigenă (preromană), adică (după zone, dinspre vest către est) illyrică, dardano-peonică, traco-moesică, geto-dacică etc. Din cauza amestecului şi a circulaţiei intense de cîteva secole între Adriatica, Dunăre, Pontul Euxin şi Someş a elementelor etnice provinciale din cele mai diverse şi a amestecului lor cu masele localnicilor indigeni, nu se mai poate stabili nici măcar cu largă aproximaţie aportul propriu-zis etnic-social şi lingvistic al bazei de tip illyr, tracic, getic etc. În consecinţă, nici locul unde trebuie plasată limba şi populaţia albaneză în cadrul balcano-dunărean al elementului autohton nu rezultă din nici un document sau indiciu antic, lingvistic ori istoric; acest loc este ori poate fi dedus cu aproximaţie din criteriile indicate mai sus.

Timp de cîteva secole (VII—X sau XI) nu se ştie nimic despre populaţia de limbă romanică (ori despre unele „insule" care ar mai fi vorbit idiomuri indigene) în Peninsula Balcanică, atît în zona illyrică, cît şi în cea tracică, şi cu atît mai puţin în teritoriile daco-geto-romane din spaţiul carpato-danubian. Prin urmare, nu poate fi determinat raportul dintre autohtonii romanizaţi respectiv neromanizaţi şi poporul român (românofonii) ori cel albanez. Din capul locului nu este probabil că ar fi fost romanizată complet numai fîşia de teren de la coasta Adriaticei şi de pe linia Dunării; precum este greşit a crede că limba latină-romanică s-ar fi putut menţine numai în aceste zone de cultură urbană (oppidană) mai intensă, după decăderea vieţii şi puterii politico-militare romane şi bizantine în Moesia, Tracia şi Dalmatia, cu prăbuşirea *limes*-ului dunărean şi pătrunderea slavilor în Moesia. Dimpotrivă, în interiorul Peninsulei şi în Carpaţi, romanitatea de pregnant caracter rustic s-a menţinut relativ mai uşor decît la periferie, pe linia Dunării ori a Mării Negre, prin faptul că era vorba, în primul rînd, de populaţia însăşi provincială illyro- şi traco-romană al cărui distinctiv principal era tocmai limba latină adoptată şi amestecată cu numeroase elemente lexicale preromane, indo-europene (de tip satem) care alcătuiesc principala dovadă despre romanizarea populaţiilor preromane şi legătura

www.dacoromanica.ro

sigură, absolut evidentă dintre acestea şi „romanizaţii" de azi, poporul român. În cadrul mai larg al etnologiei carpato-balcanice a populaţiilor illyre şi traco-getice intră problema de interes înainte de toate lingvistic, dar totodată istoric privind

Raporturile între illyră, traco-dacică şi albaneză, care este încă o problemă dificilă, nesoluţionată, plină de obscurităţi. Albaneza de tip satem indo-european, vorbită de poporul albanez (arnăuţi, în limba lor naţională: *şkipetari*, ţara *Şkipnia*, Albania; răspîndiţi în enclave compacte prin Serbia, Grecia, Dalmaţia, Italia etc.) a fost considerată de cercetătorii moderni ca derivînd din illyră sau din tracică. Ea conţine numeroase elemente lexicale vechi latine (cf. infra, p. 104), greceşti, slave şi turceşti. Unii eruditi din sec. XIX (J. G. Hahn, W. Tomaschek, S. Bugge etc.) au încercat explicarea multor nume şi cuvinte illyre sau messapice cu ajutorul limbii albaneze, — tentative lipsite de orice valoare şi care nu ajută prin nimic la studiul etimologic al illyrei ori la stabilirea vreunei legături reale de înrudire al acesteia cu albanezii. Opiniile asupra limbii şi naţiunii albaneze sînt împărţite în două grupe, principale: *a)* obîrşia illyrică, după Thunmann (supra, p. 38), J. G. Hahn (1854), Gustav Meyer (supra, p. 47), P. Kretschmer (1896) ş.a.; *b)* tracă, după H. Hirt (1898; 1905; din cauza caracterului centum al illyrei preconizat de Hirt şi a puternicelor analogii dintre albaneză şi română, care este o limbă romanică dezvoltată pe bază tracică), Gustav Weigand (supra, p. 55), D. Detschew (1952) etc. Unii filologi au adoptat o soluţie mediană, considerînd albaneza ca o limbă „traco-illyră" (N. Jokl, S. Mladenov), termen etno-lingvistic tot atît de echivoc din punct de vedere comparatistic ca, de exemplu, „greco-latin" ori „italo-celtic". Rezultatele cercetărilor asupra originii şi a formării albanezei [44] nu pot fi considerate ca definitive ori măcar parţial satisfăcătoare, în primul rînd din cauza că sînt bazate pe elemente lingvistice, indirecte, ticluite, de valoare dubioasă. De fapt, o legătură documentară de continuitate sigură şi limpede între albanezi şi illyri, respectiv tracii antici (ori geto-daci, carpi?) nu a putut fi identificată pînă acum (nu înseamnă însă că ea nu va putea fi descoperită în viitor). Totul se bazează pe un material comparativ lingvistic ori etimologic adesea echivoc, pe probabilităţi vagi şi chiar pe aparenţe înşelătoare, ce nu rezistă unei critici mai severe şi care au stîrnit multe nedumeriri şi încurcături [45]. Atare elemente de limbă şi de onomastică, pe care amatorii de etimologii şi unii „balcanologi" grăbiţi le-au corelat prompt între ele adesea la bună întîmplare, nu spun nimic cu privire la problema esenţială a obîrşiei şi teritoriului ocupat în vechime de albanezi sau de strămoşii lor, unde adică s-a format şi păstrat comunitatea populară şi limba lor,

---

[44] Întreaga discuţie cu materialul lingvistic respectiv şi bibliografie: N. Jokl, *Albaner*, în *RLV*, I (1924), p. 84—94; S. Mladenov, *BalkA*, IV 1928, p. 181—194: Decev, *Charakt.* p. 107—115 (LgBalk, II 1960, p. 190—198); E. Çabej, *SCL*, X 1959, p. 527—560 (supra, p. 63).

[45] Analogiile toponimice din actualul teritoriu albanez, din Illyria, Pannonia, Tracia, Messapia, Grecia antică etc., analizate, grupate şi interpretate în cele mai variate feluri de către eruditi în comparaţie cu vocabule din actuala limbă albaneză (chiar şi cu glose traco-dace), ori „etimologiile illyro-messapo-albaneze" (Hahn, Tomaschek, Bugge ş.a.) nu servesc la nimic util pentru elucidarea problemei albaneze, din simpla cauză că în majoritate sînt evidente artificii, forme fortuite, fictive, deci lipsite de semnificaţie istorică: de ex. *Ludrum, Lugeion* — alban. *l'üm (l'um)* „noroi"; *Metubarbis* în Pannonia — alb. *berak, brak* „mocirlă"; *Malont*— (Carintia, Grecia etc.) — alb. *mal'*, rom. *mal* „Ufer"; *Pelagonia* — alb. *pelgu* „băltoacă, mocirlă"; *Carpi* — *Carpates* mons — alb. *karpë* „stîncă"; *Tranipsai* şi *Tramarisca* (trace) — alb. *tër* „dincolo" etc. ori sufixe ca *-t-*, *-st-* ş.a.; *Dardani* — alb. *dardhë* „pară (fruct)", *dardhan* „ţăran"; illyr *Dasius* — alb. *dashë* şi alte asemenea „etimologii" de tip popular, incropite la întîmplare.

www.dacoromanica.ro

cu aspectele actuale, în antichitate ori epoca medievală. Lipsind orice informaţie pozitivă, explicită, vreun document direct privind faza veche şi derivarea limbii albaneze din careva idiom cunoscut în sud-estul Europei antice, rămînea cîmp liber deschis ipotezelor, speculaţiilor, deducţiilor celor mai variate. Astfel, în ce priveşte eventualitatea unei legături cu limba illyră s-a afirmat că aceasta fiind „d · tip centum" (C. Pauli, H. Hirt, H. Krahe, Destchew ş.a.), albaneza satem nu putea să derive din illyră, iar originea ei şi a poporului albanez este de căutat nu în vestul, ci în estul Peninsulei Balcanice, zona tracică. O concluzie scoasă din asemenea premisă falsă („illyra limbă centum") trebue să fie falsă în aceeaşi măsură. Pentru apartenenţa albanezei la tracă s-a citat nu numai faptul că ambele sînt limbi de tip satem, ci şi argumentul scos din elementele vechi indo-europene comune limbilor albaneză şi română: aceasta din urmă fiind formată pe un fond etnic-lingvistic (substrat) traco-getic, urmează că acestuia îi aparţine şi albaneza. Astfel de concluzii se întemeiază mai mult pe operaţiuni de „logică" istorico-lingvistică, pe silogisme. S-a formulat chiar şi ipoteza că albanezii ar fi imigrat în Peninsula Balcanică venind din stînga Dunării de Jos, ca atare putînd să fie de neam traco-dacic sau carpodacic, eventual din alt trib de spiţă nord-tracică: este ideea emisă în 1910 de V. Pârvan, care însă mai greu ar putea fi fundamentată, acreditată şi admisă deocamdată, deşi este foarte ingenioasă şi ispititoare intuiţie [46]; ea ar soluţiona uşor dificultatea ce se iveşte din faptul că albanezii reprezintă un popor şi o limbă indo-europeană (puternic influenţată de limba latină) ce nu s-au romanizat integral ca traco-dacii care stau la temelia limbii şi poporului român.

Este destul de greu a spune ceva nou, mai concret şi precis decît s-a spus anterior [47] cu privire la limba albaneză, la etnogeneza albanezilor. F o n e t i c a istorică a limbii lor de tip satem european poate fi pusă de acord atît cu illyra, cît şi cu traco-dacica (ambele de acelaşi tip satem). Dar în lexic nu se pot constata elemente comune, gramatica (flexiunea nominală şi verbală) illyră şi tracogetică sînt deopotrivă total necunoscute, iar albanezii nu par să fi moştenit nici un element cultural (de ex. vreun antroponim ori toponim) din antichitate, atestat la illyri sau la traci [48]. Nimic din lexicul şi antroponimia albanezilor nu se poate identifica în resturile fragmentare ale illyrilor şi ale traco-geţilor. În

---

[46] „Die entgegengesetzte Auffassung vertritt — freilich in mehr allgemein andeutender Weise, ohne Begründung im einzelnen — Vasile Pârvan (*ZrPh*, 26 Beiheft [1910], S. 61—62). Der Ansicht, die Albaner seien eine halb romanisierte illyrische Tribus, setzt dieser Gelehrte unter Hervorhebung des relativ bedeutenden Umfanges des alban. Gebietes und des hervorragenden Anteils der Albaner an der Bildung der serbocroat. und griech. Nation die andere entgegen: die Albaner seien zwischen dem 3. und 6. Jh.n.C. als Vorläufer der Slaven von NO durch Siebenbürgen gegen SW gezogen und hätten sich nach und nach als Wanderhirten, somit unbemerkt, in die Gegenden südlich der Donau eingeschoben. Ich möchte hier zunächts auf sprachliche Tatsachen verweisen, die s c h e i n b a r geeignet sind, Pârvans Ansicht zu stützen. Der Name der Stadt *Skutari — Skoder* (etc.)" şi alte exemple nevalabile ori neverosimile cita eminentul albanolog şi „balcanolog" vienez N. Jokl, în art. *Albaner*, din *RLV*, I, p. 85—86. Dar în sprijinul ideii lui Pârvan despre obîrşia tracică a albanezilor (şkipetari) poate fi luată în considerare mai curînd pătrunderea şi „colonizarea" c a r p i l o r în dreapta Dunării, mai ales în Pannonia; cf. infra, p. 171—172.

[47] *CercLg*, III 1959, p. 102—103; *RevLg*, VI 1961, p. 82—84; *CercLg*, VII 1962, p. 107—127; *Re Lg*, VIII 1963, p. 253—277; *LbTrD*, 1959, p. 100 şi 113—115, ed. II (1967), p. 157, 181—184, 187 222 (infra, cap. IV).

[48] Nici românii n-au păstrat decît foarte puţine autroponime romane antice, ca *Nicoară*, *Şerbu*, şi bisericeştile *Sînnicoară* < *Sanctus Nicolaus*, *Sînziene* < *Sanctus dies Iohannis*, *Sîmedru*, *Sînpetru* etc., — fapt semnificativ, care însă nu poate constitui un argument sau un indiciu contra romanităţii şi a deplinei continuităţi a limbii şi a comunităţii populare a românilor din sec. II—VI pînă azi. Cf. SprThrD, p. 199.

www.dacoromanica.ro

consecinţă, deocamdată este iluzoriu a susţine că fondul lexical vechi indo-european şi structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură şi de origine illyrică ori mai curînd tracică, sau chiar „moeso-dacică" [49]. Adevărat este, de altă parte, că pentru obîrşia t r a c ă ar putea să pledeze şi faptul că, în cadrul Imperiului roman, o parte din populaţia tracică cu limbă şi nume proprii s-a menţinut vreme mai îndelungată decît illyrii (supra, p. 90). Este posibil ca după sec. VI—VII o parte din tracii la sud-vest, sustrăgîndu-se procesului de romanizare (respectiv de slavizare), să fi reuşit a-şi salva limba puternic influenţată de latina populară, (mai ales în lexic), continuîndu-se în albanezi. Este aceasta o simplă ipoteză ca multe altele, pentru care deocamdată nu se poate aduce, din lipsă de informaţii utile, peremptorii, nici o dovadă sigură [50]. Perpetuarea unei frînturi din idiomurile indigene ale Peninsulei Balcanice preromane (dacă nu se poate admite ipoteza despre originea „carpo-dacică") s-a putut face mai uşor în zona de contact traco-illyrică şi în punctele de întretăiere cu linia „demarcaţională" între aria limbii latine şi a celei greceşti ce pare a fi indicată de epigrafe (inscripţiile în limbă latină şi cele în limbă greacă), deci undeva în Peonia şi Dardania.

În legătură cu fenomenul îndelungat şi complex social-etnic şi demografic al circulaţiei şi amestecului populaţiilor (vechile „nationes", triburile din provincii) în Imperiul roman, care s-a încheiat pe plan cultural prin romanizarea tuturor sau a majorităţii elementelor eterogene şi eteroglote, este necesar a releva din nou că geto-dacii nu puteau să facă excepţie de la atare „regulă" generală a integrării în romanitate. Cei „desrădăcinaţi" şi plecaţi peste Dunăre în Italia şi în alte zone ale Imperiului s-au romanizat complet, pierzîndu-se definitiv fără urme (întrucît—destul de puţini, din cei care figurează în epigrafe ce nu sînt funerare— n-au revenit în patria carpato-dunăreană) în marea societate a romanităţii Imperiului. În schimb daco-geţii rămaşi acasă sub „jugul roman" timp de 17 decenii, romanizîndu-se în bună măsură (în primul rînd primind limba şi etnonimul *romanus*, la fel ca traco-moesii suddunăreni), şi-au păstrat oricum fiinţa etnic-socială şi o parte din capitalul lingvistic,— adică acel fond lexical preroman din limba română, pe care cercetările comparative din ultimele decenii l-au scos la iveală şi l-au demonstrat în cea mai mare parte, îndicîndu-se semnificaţia lui etimologic-lingvistică şi social-istorică excepţională.

Este problematic dacă se va putea vreodată indica aportul limbii illyre în compunerea acestui substrat balcano-dunărean, deci la formarea limbii şi a poporului albanez, dat fiind că proporţiile şi importanţa componentei illyre la romanizarea Balcanilor şi la formarea romanităţii orientale trebuie să fi fost considerabile. Pe de altă parte, procesul de romanizare a illyrilor înşişi a fost mai intens, adînc şi rapid datorită celor doi factori : spaţiu (apropierea de Italia şi de Roma) şi timp (durata mai mare a ocupaţiei romane asupra teritoriului etnic illyr). S-ar putea deci ca tocmai din cauza romanizării intensive, aportul lingvistic (cuvinte indigene în limba romanică orientală) din partea populaţiei vorbind idiomul de tip illyric să fie mult mai redus decît cel traco-getic, respectiv dardanic, peonic, pannonic (?) ; iar bazele antice, preromane ale limbii şi poporului a l b a n e z ar fi de căutat nu în sfera etno-lingvistică illyră, ci mai curînd în cea tracică ori dardano-peonică (şi mai puţin la „moeso-daci", supra, p. 93), în zona de contact dintre populaţiile illyre şi cele trace, eventual în partea nord-vestică

[49] Cf. de ex. V. Georgiev, în *StCl*, III, p. 23—27 (supra, p. 64).
[50] Cf. *SCIV*, VIII 1957, p. 261—263; *LbTrD*, ed. II, p. 181—184.

www.dacoromanica.ro

şi centrală a provinciei romane Macedonia. La acest teritoriu se gîndea şi istoricul Romei antice Th. Mommsen, relevînd intensitatea romanizării Dalmatiei în comparaţie cu gradul redus al dezvoltării romanismului din provincia vecină (foarte apropiată de Albania actuală) de administraţie senatorială Macedonia [51]. O verificare cu mijloace epigrafice şi arheologice a situaţiei, după un control mai amănunţit şi riguros, ar putea să confirme atare teză ingenioasă a marelui istoric german, de care s-ar părea că n-au ţinut seama erudiţii cercetători balcanologi şi albanologi. Oricum ar fi, afinităţile puternice şi profund semnificative ale substratului lingvistic (cuvinte autohtone, preromane, în număr de 70 din totalul de vreo 160) din limba română cu lexicul albanez ar pleda tot pentru o apropiere teritorială şi etno-lingvistică remarcabilă între „străalbanezi" şi traco-moeso-geţii romanizaţi care au adoptat limba latină cu întreaga structură şi din care s-a format poporul şi limba română în ansamblu, adică întreaga populaţie românofonă din teritoriile balcanice şi carpato-dunărene: aromânii (românii din Macedonia şi Epir), megleniţii (în Meglen), istroromânii şi „daco"-românii din stînga Dunării de Jos.

[51] Th. Mommsen, *Röm.Gesch.* V (1909), p. 184—185 „vermuthlich hat bei dem Aufblühen Dalmatiens und dem Verkümmern der illyrisch-makedonischen Küste der Gegensatz des kaiserlichen und des Senatsregimentes eine wesentliche Rolle gespielt, die bessere Verwaltung sowohl wie die Bevorzugung bei dem eigentlichen Machthaber. Damit wird weiter zammenhängen, dass die illyrische Nationalität sich in dem Bereich der makedonischen Stathalterschaft besser behauptet hat als in dem dalmatischen: in jenem lebt sie heute noch fort und es muss in der Kaiserzeit, abgesehen von dem griechischen Apollonia und der italischen Colonie Dyrrhachium, neben den alten Reichsprachen in Binnenland die des Volkes die illyrische geblieben sein".

www.dacoromanica.ro

IV. LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ŞI SUBSTRATUL

Stabilirea elementelor fonetice, morfologice şi lexicale neromane este rezultatul comparării limbii române cu limbile romanice din apus şi cu albaneza, în care se găsesc forme şi cuvinte româneşti prelatine asemănătoare, uneori identice. Prin confruntarea românei cu idiomurile balcanice, în primul rînd cu albaneza, s-a constatat că există importante elemente numite „albaneze", considerate ca împrumuturi sau ca moşteniri din epoca de formare a limbii. Prin unele trăsături caracteristice, româna a fost considerată de unii eruditii ca „limbă balcanică", debitoare idiomului şkipetarilor cu unele elemente fonetice, lexicale şi morfeme. Faţă de importanţa (nu peste tot justificată) ce li s-a atribuit, noţiunile de „balcanic" şi „caracter albanez" ale limbii române se cer examinate mai deaproape şi atent*.

1. „UNIUNEA LINGVISTICĂ" BALCANICĂ

În ultimile decenii s-a vorbit de disciplina numită „lingvistică balcanică" (uniune lingvistică balcanică), ai cărei creatori şi promotorii principali au fost Gustav Weigand şi Kr. Sandfeld (Jensen) şi care ar cuprinde limbile bulgară, albaneză, neogreacă, română şi în măsură mai mică sîrbocroată. Weigand (supra, p. 55) consideră albaneza, româna şi bulgara ca trei ipostaze ale aceleiaşi limbi „balcanice", albanezii fiind traci care păstrează limba veche, românii, traci romanizaţi, iar bulgarii, traci slavizaţi [1]. Sandfeld (supra, p. 49) a întocmit chiar un „tratat" al numitei „discipline" filologice [2], constatînd (ori avînd asemenea

---

* Conţinutul acestui capitol reprezintă o formă amplificată a studiului *Raporturile limbii române cu albaneza şi cu substratul carpato-balcanic*, în *CercLg*, VII 1962, p. 107—127 (*RevLg*, VIII 1963, p. 253—277, reprodus cu modificări în „Anexa" la *LbTrD*, ed. II, p. 187—215 = *SprTlrD*, p. 211—255). Lucrări apărute între timp (A. Vraciu, *Aktualnîe voprosi izuceniia substratnîh elementov rumînskogo iazika* şi *Rassujdeniia o dako-miziiskom substrate rumînskogo iazîka*, în *LgBalk*, VI 1963, p. 119—132, VIII 1964, p. 15—45; G. Brîncuş, *Über die einheimischen lexikalischen Elemente im Rumänischen*, în *RÉSEE*, I 1963, p. 309—317; *RevLg*, XI 1966, p. 549—565, XII 1967, p. 19—36 ş.a.) sînt repetări în variante a unor tabele de cuvinte şi de păreri ce contribuie prea puţin la elucidarea problemei în esenţa ei: determinarea lexicului autohton în limba română. — *ElAutoht*, p. 78—101.

[1] G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig, 1924, p. 59—68; *BalkA*, I, 1925, prefaţă p. XII; combătut de S. Puşcariu, *StIstr*, II, p. 354.

[2] K. Sandfeld, *Linguistique Balkanique, Problèmes et résultats*, Paris, 1930, 242 pagini. Recenzie: Al. Graur, *RIR*, II 1932, p. 83—86 (infra, nota 8); S. Puşcariu, *DR*, VII 1934, p. 488 504. Varianta anterioară în limba daneză (*Balkanfilologien*, Copenhaga, 1926, 118 p.) recenzată de S. Bezdechi, *DR*, IV, p. 1278—1302; G. Pascu, *RevC*, II, p. 133. Pentru K. Sandfeld „les relations entre les peuples de la Péninsule Balkanique vont encore plus loin. Il ne s'agit seulement d'une

www.dacoromanica.ro

impresie) un număr de trăsături (comune acestor idiomuri) fonetice, morfologice, lexicale şi sintactice atît de importante, încît se credea îndrituit să proclame crearea unei ştiinţe deosebite, „lingvistica balcanică", în sectorul căreia s-a format o bibliografie abundentă [3]. Româna se pomeneşte înglobată în noua grupă „lingvistică", admiţîndu-se că, deşi „structura ei, ceea ce constituie 'sistemul închis' al limbii, este latină", „nu e mai puţin adevărat că prin alte aspecte ea este o limbă balcanică", în sensul că „româna, bulgara, albaneza şi neogreaca —într-o măsură mai mică şi sîrbocroata, turca otomană rămînînd izolată— fără a fi înrudite între ele, constituie o 'uniune lingvistică' (Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături ... care conferă acestor limbi un aspect particular" [4]. Unii au mers mai departe în sensul lui Kopitar (supra, p. 39) şi Weigand, crezînd că româna, greaca, albaneza şi idiomurile slave din Balcani s-ar reduce la una şi aceeaşi limbă t i p, care ar conţine „acel ceva după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obţine o altă limbă, întrucît se găseşte numai în limbile vorbite de neamurile din Peninsula Balcanică, s-a numit ... element balcanic" [5]. Astfel se prezintă opiniile celor care admit realitatea unei asemenea „lingvistici", considerată utilă şi chiar necesară pentru studiul istoric al limbii române. Dar mulţi nu sînt, n-au fost de la început, în acord asupra termenului, a justeţei lui şi în general asupra necesităţii şi îndreptăţirii unei „lingvistici balcanice", care pentru unii nu există din capul locului [6]. Este necesar deci a observa atent caracterul „balcanic" al românei şi elementele prin care ca s-ar integra în atare „uniune". Un rezumat al rezultatelor obţinute se află în tratatul citat [7], iar o punere la punct într-o cronică lingvistică [8] şi în excelentul *Coup d'ocil sur la linguistique Balkanique*, din *BL*,

communauté de civilisation et de croyances. Bien que d'origine diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui font une u n i t é l i n g u i s t i q u e remarquable rappelant sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques etc. Il y donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes des langues apparentées et de constituer une 'linguistique balkanique' speciale" (p. 6). Mai tîrziu însă, sub presiunea numeroaselor critici, autorul danez a devenit mai puţin categoric în privinţa „lingvisticii" sale balcanice, vorbind numai de „traits communs qui donnent aux langues en question une certaine allure uniforme malgré toutes les divergences ..." (Sandfeld, *RIÉB*, II, 1—2, 1936, p. 472).

[3] Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81—125 (uniunea lingvistică balcanică); *SCL*, IX 1958, p. 303—308; *FonD*, III 1961, p. 63—76 etc.; Malecki, *Atti del III Congresso dei linguisti* (Roma, 1933), 1936, p. 72—76; N. Trubeţkoi susţine şi el ideea unui „Sprachbund" al acestor idiomuri (blg., ngr., alb., rom.): „balkanischer Sprachbund", caracterizat prin o „strukturale Verwandschaft"; cf. P. Poucha, *KZ*, LXVIII 1943, p. 84, cu rezervele lui Eduard Schwyzer „Sprachbund" (ibid., p. 98). Weigand vorbea odată (*KJB*, XI, I, p. 135) chiar despre „vergleichende Balkansprachen"! *Omagiu I. Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 775—788 (E. Seidel); *ProblLgBalk*, Sofia, 1966, 91 p.; E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice, limbile balcanice şi limbile vesteuropene*, în *RomSl*, XIV 1967, p. 5—10.

[4] Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 31.

[5] Th. Capidan, *DR*, III, p. 132.

[6] Teză criticată aspru de acad. A. Rosetti, *Chestiuni de metodă*, în *FonD*, III, p. 63—65, cu concluzia „anatema lansată de I. I. Russu asupra «uniunii lingvistice» balcanice este inoperantă, atîta timp cît ea nu va fi întovărăşită de o reexaminare a faptelor de limbă şi de dovedirea netemeiniciei argumentelor aduse în sprijinul existenţei «uniunii lingvistice» balcanice". Dar sarcina de a dovedi „netemeinicia argumentelor pentru uniunea lingvistică balcanică" a fost împlinită cu peste patru decenii anterior de Al. Graur, A. Meillet, Belić ş.a., rezultatele lor fiind reconsiderate şi integrate în capitolul de faţă, demult cunoscute.

[7] Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81—125.

[8] Analiza-recenzie a cărţii lui Sandfeld, A. Graur, *RIR*, II 1932, p. 82—86; p. 83 „dacă «filologia balcanică» nu este potrivit, căci nu e vorba de un studiu compact al textelor, apoi nici titlul «lingvistică balcanică» nu e mai fericit ales, din punctul de vedere în care se plasează Sandfeld. În adevăr, după d-sa, toate asemănările ce constatăm între limbile balcanice se explică prin împrumut, mai cu seamă prin imitarea limbii greceşti. În cazul acesta însă, nu se poate vorbi de o lingvistică balcanică. Termenul acesta presupune o familie de limbi, aşa cum lingvistica romanică

www.dacoromanica.ro

IV 1936, p. 31—45, de Al. G r a u r (supra, p. 63), după care sînt date în rezumat elementele principale:

La început se arată (lucru relevat şi de alţii anterior) că nu poate să existe o „lingvistică balcanică" în sensul celei indo-europene, romanice ori slave. Dintre idiomurile vorbite în zona balcanică, singură bulgara şi sîrba au origine comună (slavă), celelalte fiind de obîrşie diversă. „Remplacer dans la linguistique la notion de parenté par celle d'"affinité', comme on veut le faire maintenant, c'est accorder à la phonétique et même au vocabulaire et à la syntaxe le pas sur la morphologie; c'est, par conséquent, remplacer l'essentiel par le superficiel. La grammaire comparée ne pourra jamais se fonder sur l'imitation, ni sur les emprunts". Termenul de „lingvistică" ar fi justificat în Balcani numai admiţînd un puternic substrat comun, care însă ar trebui dovedit; dacă nu se admite substratul, poate fi vorba numai de „raporturi de împrumuturi, de influenţă, dar nu de o 'lingvistică' balcanică". Al. Graur admite existenţa substratului, cu urme neîndoielnice, care însă trebuia dovedite, nu numai postulate. În privinţa c u v i n t e l o r „albaneze" din română se întreabă „à quelle époque peut-on croire que les Albanais ont été tellement supérieurs aux Roumains, pour que les derniers aient emprunté aux premiers des termes de civilisation tels que 'foyer', 'vieillard' etc.? Il est impossible d'admettre que les Roumains ont tout emprunté à l'albanais et les Albanais presque rien au roumain". Concluzia: s-au păstrat elemente lexicale din substrat în Balcani, iar majoritatea cuvintelor „albaneze" din română sînt (cum afirmase Philippide) din substratul comun ambelor idiomuri. Dar chiar existenţa cuvintelor autohtone nu justifică existenţa „lingvisticii balcanice".

Din f o n e t i c ă s-au atribuit substratului unele fenomene, ca sunetele *ă* şi *î*. Existent şi în alte limbi (rusă, poloneză), *î* s-a dezvoltat independent în română din *â* prin închiderea provocată de nazala următoare, sau din *i* sub influenţa consoanei premergătoare; *ă* vine din *a* neaccentuat, *e* precedat de labială, uneori de siflantă, şuierătoare sau vibrantă (*bătrîn* < *veteranus*, *păr* < *pilus*, *zău* < *deus*, *rău* < *reus*); *ă (ë)* se constată dialectal în albaneză şi în bulgară, dar aici condiţiile apariţiei diferă; comune celor trei limbi sînt: existenţa sunetului *ă*, legătura între el şi atonie sau prezenţa unei nasale subsecvente. Este greu a-l pune în cîteşitrele idiomuri pe socoteala substratului. „Trebuie să se admită că alternanţele vocalice ale limbilor balcanice se datorează unei schimbări paralele, care se poate explica uşor prin acţiunea substratului". Despre accent în limbile balcanice: Rosetti, *ILR*, II p. 83—85. Rotacismul (*n* intervocalic > *r*), dialectal în română şi albaneză, este de dată tîrzie. „Tout ce qui pourrait être prouvé par le rhotacisme, c'est une manière semblable de prononcer l'*n*, qui a pu développer des tendances parallèles". Nu poate fi atribuită substratului comun albanezei şi românei nici trecerea *cs* > *ps*, *ct* > *pt* în rom. (labială + *s* ori *t*). „Quoi qu'il en soit, en retenant uniquement les faits dignes d'attention, on a vu que la phonétique ne peut nous donner une certitude concernant le substrat". Faptele concordante în mai multe puncte nu justifică a vorbi de o bază de plecare unică; cel mult s-ar putea vorbi de tendinţe asemănătoare.

M o r f o l o g i a. Simplificarea declinării, reducerea numărului cazurilor în română, bulgară, greacă a fost atribuită substratului. Argumentarea lui Graur arată însă că substratul nu poate avea nici un rol aici. Se poate spune numai că e comună limbilor balcanice o tendinţă spre simplificare, constatată şi în alte limbi (romanice, germană, engleză, persană etc.). Conservarea genului neutru în română (ca în greacă, bulgară, sîrbă) de asemenea nu poate fi din substrat. Postpunerea a r t i c o l u l u i (în rom., alb., blg.)[9] este determinată de topică; în primele două limbi rezultă în bună parte dintr-un fapt de ordin sintactic: plasarea adjectivului după substantiv, care sigur nu provine din substrat. În bulgară fenomenul e de factură slavă comună: provocat de punerea articolului după adjectiv. Prin urmare, în cele trei limbi „balcanice", postpunerea articolului nu este de origine comună. Formarea viitorului prin perifrază cu verbul „a vrea" arată numai că greaca, bulgara şi româna au trecut la un stadiu analitic, iar fenomenul e constatat şi în alte limbi. Dispariţia infinitivului (gr., alb., blg., rom., srb.) pare a fi rezultat din tendinţa de a elimina categoria verbală cea mai abstractă.

---

se ocupă de istoria limbilor romanice etc. După cum nu există o lingvistică europeană sau asiatică, nici una occidentală, tot aşa nu poate exista una balcanică decît admiţînd că toate limbile balcanice s-au dezvoltat pe un fond comun. Tocmai atare lucru tăgăduieşte Sandfeld".

[9] I. Dan, *Unele aspecte ale articolului românesc*, în *Analele ştiinţifice*, Iaşi, II, XII 1966, p. 143—162.

www.dacoromanica.ro

În concluzie, limbile „balcanice" prezintă concordanţe, dar acestea nu merg pînă la identitate completă, fiind vorba de tendinţe, uneori generale, alteori limitate la Balcani. Pe de altă parte, „este incontestabil că un număr relativ ridicat de cuvinte, mai ales în albaneză şi română, provin din idiomurile populaţiilor preromane şi anteslave". Trăsăturile comune sînt prea puţin lucru spre a permite să se vorbească de o „lingvistică balcanică". Ceva comun există în limbile balcanice, „mais 'l'air commun' des langues balkaniques, rapproché des éléments du vocabulaire, de phonétique et de morphologie qu'elles ont en commun, doit tout de même s'expliquer par certaines tendances primitives, imputables au substrat", după Al. Graur.

Alţii au relevat şubrezenia temeliei pe care s-a ridicat „lingvistica balcanică". Astfel, francezul Antoine Meillet (1866—1936) preciza că metoda comparativă (indo-europeană, romanică etc.) nu se poate aplica limbilor balcanice care au concordanţe normale între idiomurile dintr-o regiune [10]. G. Anagnostopulos arată că trăsăturile comune se explică parţial prin evoluţie deosebită, unele sînt restrînse la zone dialectale în unele idiomuri, iar celelalte elemente comune nu permit a vorbi de o „lingvistică balcanică", în sensul celei romanice, germanice ori slave [11]. A. Belić ajunge la concluzia că nu există o „uniune lingvistică", ci o reciprocitate lingvistică în această regiune[12], la fel Th. Capidan (supra, p. 53) [13] şi S. Puşcariu (supra, p. 50) [14], care se arată sceptic şi rezervat,

---

[10] Despre marele filolog, lingvist şi comparatist francez A. Meillet, indicaţii bibliografice şi necroloage în *RomSl*, XIV 1967, p. 455—459. În *RIÉB*, I, 1, 1934, p. 29—30, A. Meillet făcea constatarea: „la methode comparative ne s'applique pas utilement aux langues balkaniques. En effet, ces langues appartiennent à des groupes divers et leurs particularités appellent des explications communes qui ne résultent pas immédiatement de leur histoire ... Si le bulgare, le serbe, l'albanais, le roumain se sont écartés de leur état ancien d'une manière pareille, le fait n'a donc rien de surprenant; il s'agit de concordances qu'il est normal d'observer entre parlers d'une même région. Il y a là un fait général dont la linguistique balkanique, pour autant qu'on puisse employer ce terme, devra tenir compte".

[11] G. Anagnostopulos, *RIÉB*, I/1, 1934, p. 272 3.

[12] A. Belić, *RIÉB*, II/3—4, 1936, p. 167 171. Despre savantul sîrb Alexandru I. Belić (1876 1960): *LbR*, IX/4, 1960, p. 96—98 (M. Jivcovici). Lista celor care au arătat lipsa de temei ştiinţific şi inanitatea numitei lingvistice „balcanice" nu este încheiată cu numele prestigioase de savanţi înşiraţi mai sus; se poate adăuga de ex. un alt balcanic de vază (după V. Georgiev): „le linguiste bulgare S. Mladenov (*Bălgarskijat ezik v svetlinata na balkanistikata*, Godişnik na Sofijskija Universitet, ist.-phil., XXXV, 13, 1939, p. 1 sqq.) a pris une position extrêmement négative contre toute la linguistique balkanique", cu adausul „A. Belić a raison de souligner que les traits communs des langues balkaniqus sont 'inégaux quant à leur répartition géographique ou en ce qui concerne leur nature linguistique', que l'unité des dites langues n'est pas homogène. Sans doute, ce ne sont que l'albanais, le bulgare avec le macédonien et le roumain qui forment l'union linguistique balkanique dans le sens étroit du terme. Le grec y participe principalement avec sa grande influence sur la formation de cette unité ... (etc.)", *ProblLgBalk*. p. 7, în cadrul referatului „le problème de l'union linguistique balkanique" unde repetă cu unele noi nuanţări vechile şabloane perimate ale lui Weigand şi Sandfeld, spre a salvà acea pseudo-„uniune balcanică" pe care o susţin şi ceilalţi „coreferenţi" din broşura destinată a servi drept *Rapport pour la séance plénière* în 1966 la Sofia (N. Andriotis, G. Kourmoulis, A. Rosetti, E. Çabej, V. Georgiev, I. Pudić, S. B. Bernstein) şi care sînt deopotrivă de puţin familiarizaţi cu etimologia şi cu adevăratele probleme ale comparatisticei i. e. şi ale substratului lexical în limba română şi în celelalte limbi „balcanice".

[13] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, Bucureşti, 1936, p. 37.

[14] S. Puşcariu, *LR*, I, p. 169—175. Este desigur justă şi recenta aserţiune „l'opinion semble justifiée que l'on ne saurait parler d'une 'union linguistique balkanique' étroite, mais seulement d'un espace géographique riche en interférences linguistiques méritant d'être étudiées dans leur ensemble", RÉSEE, VI 1968, p. 147 (H. Mihăescu). E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice (Limbile balcanice şi limbile vest-europene)*, în *RomSl*, XIV 1967, p. 5: limbile contigue neînrudite, prezentînd anumite afinităţi structurale, formînd aşa-numitele uniuni lingvistice. Cf. A. Vraciu, *CercLg*, XIV 1969, p. 364 (în recenzia la *LbTrD*, ed. II).

www.dacoromanica.ro

observînd că este preferabil termenul „lingvistică sud-est-europeană", căci „ce e vechiu într-una din aceste limbi, este nou în altele, deci nu poate fi vorba decît de propagare prin împrumut, — sau de nişte inovaţii ivite în mai multe limbi independent. Ce uneşte aceste limbi într-un mănunchiu sînt condiţiile geografice şi istorice similare, influenţe culturale identice. Termenul „lingvistică balcanică" apare îndreptăţit numai întrucît exprimă scurt şi pregnant ca de ex. cel de „filologie clasică", un caz de convergenţă [15].

Apare evidentă şubrezenia „lingvisticii balcanice", al cărei precursor este J.B. Kopitar cu celebra frază-calambur „numai o formă, dar cu trei materiale de limbă" (supra, p. 39). Asemenea aserţiuni din faza romantică a începuturilor lingvisticii nu se pot dovedi, nefiind justificate prin modestele rezultate de pînă acum. Dacă s-ar lua cu severitate termenul „lingvistică-balcanică" (româna + bulgara + albaneza + greaca), ar trebui să se admită paradoxul că româna este apropiată de bulgară ca şi aceasta de sîrbă (sora ei slavă), ori chiar mai mult —sub raport balcanic—, căci cea din urmă nu intră în „uniunea" confecţionată de Weigand şi Sandfeld. Avînd în vedere numai elemente superficiale din fonetică, lexic şi frazeologie [16], se poate construi şi o „lingvistică ardeleană" (ori „bănăţeană"; cf. de ex., *CercLg*, XIV p. 364), care să studieze notele comune, mai ales lexicale şi frazeologice, din limbile de aici, influenţele reciproce în cursul convieţuirii milenare dintre români, unguri, saşi etc. Se impune deci mai multă rezervă şi critică faţă de tezele Weigand—Sandfeld despre „înrudirea" limbilor din Peninsula Balcanică, dintre care toate patru (rom., blg., alb., gr.) sînt de obîrşie şi structură esenţial diferite, — încît ele nu permit a se vorbi de o „lingvistică balcanică", iar reexaminarea atentă a faptelor de limbă poate arăta că noua „lingvistică" este menită să rămînă lipsită de obiect. Oricum, această disciplină construită artificios, cu rezultate vagi, neconcludente, este de prea puţină utilitate în studiul capitolelor obscure ale istoriei şi limbii românilor, nu promovează prin nimic elucidarea problemelor etimologice ale elementului autohton în relaţiile lui cu albanezii. De asemenea, clasificarea românei ca „limbă balcanică" nu spune nimic, neexplicînd absolut nimic din ceea ce formează conţinutul ei nelatin, preroman. Pe de altă parte, numeroasele elemente prelatine ale limbii române — unele existente şi în albaneză — sînt o realitate deosebită, de cercetat cu mijloace interne româneşti şi cu criteriile comparatisticii indo-europene ce nu au nimic a face cu ceea ce unii filologi şi balcanologi au înţeles în ultima vreme prin „lingvistică balcanică". Româna este parţial o limbă balcanică prin dialectele

---

[15] Cu două decenii mai înainte, Puşcariu observa că „dacă studiem de aproape tezaurul lexical, frazeologia şi sintaxa limbilor europene de vest, ne vom convinge că în franceză, engleză, germană, italiană etc. există de asemenea un număr considerabil, nu numai de cuvinte împrumutate sau decalcate după acelaşi model, ci şi foarte multe construcţii sintactice şi expresii figurate identice. Cauza acestor asemănări este ceea ce sîntem obişnuiţi a numi 'cultura occidentală', comună din vechi timpuri acestor popoare în contact necontenit unul cu altul. Termenul 'Balkansprachen' întrebuinţat de Weigand şi de elevii săi trebuie înţeles deci în acelaşi fel ca cel de 'limbi occidentale'. Precum putem vorbi de obiceiuri sau de mentalitate occidentale, putem subsuma şi asemănările glotologice, între popoarele cu graiuri diferite care au stat sub influenţa Bizanţului în termenul de 'limbi balcanice'. Precum însă, în Occident, asemănările acestea (care desigur nu sînt nici mai puţine, nici mai superficiale decît cele din Orientul european) nu ne împiedică să distingem franceza, engleza, germana una de alta, la fel trebuie procedat şi în Orient" (*DR*, I, p. 407).

[16] Expresii (repetate şi invocate de mulţi pînă în ultima vreme) ca „aşa i-a fost scris", „nu l taie capul" sînt considerate ... balcanice. Asemenea criterii filologice arată iarăşi lipsă de spirit critic din partea celor care le utilizează ca argumente istorice. Despre locuţiuni zise „balcanice" (relevate între alţii de S. Puşcariu, P. Papahagi, T. Capidan etc.), cf. de ex., Philippide, *OrR*, II, p. 691—694.

www.dacoromanica.ro

ei sudice: aromâna, meglenita şi istroromâna, căci grosul românimii şi al limbii ei (cel puţin în perioada actuală şi în evul mediu de cînd avem informaţii) este dunăreană şi carpatică; nu există motive să credem că în trecut va fi fost altfel, iar numărul şi valoarea cuvintelor autohtone în dialectul „dacoromân" confirmă atare opinie.

2. TRĂSĂTURI COMUNE ROMÂNO-ALBANEZE

Pentru o justă perspectivă asupra problemei elementului autohton în lexicul romînilor (deci în structura etnică-socială) şi asupra factorului comun albano-român, este necesară în prealabil lămurirea raporturilor albano-române în domeniul gramatical, dar mai ales în lexic — raporturi care s-au bucurat de o atenţie deosebită avînd un rol covîrşitor (mai ales de la Miklosich încoace) în cercetările privind formarea limbii şi etnogeneza românilor. După rezultatele de pînă acum, este uşor a preciza pe scurt la ce se reduc asemenea raporturi, ca şi dependenţa lingvistică şi chiar etnică (în sens arhaic) a poporului român faţă de albanezi.

În repertoriul istoric de mai sus (cap. II) s-a văzut atitudinea cercetătorilor mai de seamă în problema relaţiilor lingvistice şi etnice dintre români şi albanezi, în jurul căreia s-au desfăşurat dezbaterile asupra existenţei (respectiv lipsei) elementelor autohtone, preromane în limba română, deci valoarea substratului lingvistic. S-a impus treptat constatarea că româna are o puternică notă de originalitate, o personalitate, nu numai în ce priveşte conţinutul şi structura latină, dar şi în caracterele anteromane numite de unii „albaneze", de alţii „balcanice", iar în ultima vreme „autohtone", chiar şi „traco-dace". Specificitatea limbii române faţă de cele vecine, din perioada formării ei şi pînă azi, este un adevăr întrevăzut clar de Miklosich cu peste un veac în urmă (supra, p. 41), confirmat de cercetările ulterioare şi din sec. al XX-lea, odată cu progresul cunoştinţelor şi al spiritului critic. Nu este necesar nici util a expune aici din nou ce s-a spus despre relaţiile dintre română şi albaneză, după ce asemenea examinare a fost făcută de unii eruditi, ca Th. Capidan şi Al. Philippide, care a încercat o aprofundare pe baze largi a problemei, în studiul detaliat al elementelor comune (de asemănare) şi al celor deosebitoare ale celor două idiomuri, iar concluziile lui sînt importante pentru problema elementului autohton românesc[17].

> După alţi filologi (Miklosich, Schuchardt, Meyer, Gaster, Sandfeld etc.), Philippide expune din nou toate trăsăturile comune albano-române în fonologie: *a* neaccentuat > *ă*; *à* + *n* ori *m* > *ă(î)* + *n*, *m*; *e* neaccentuat > *ă*; *é* urmat de *n* şi *m* > *ă* + *n*, *m*; *én* + dentală > *în* + dentală; *én* + spirantă > *in* + spirantă; *i* neaccentuat > *ă*; *i* neaccentuat final la terminaţia plur. masc. a căzut; *o* neaccentuat > *u*, de cele mai multe ori; *ó* înainte de grup consonantic > *ú*; *ú* n-a devenit *ó*; *-u* final cade; *l* + *i* + vocală şi *l* + *i* final fix > *l'*; rotacismul *(n* > *r)*; *b* intervocalic cade; *b* în grupul intervocalic *-br-* devine *u* (> *ur*); *kl* > *k'*; *gl* > *g'*; *v* intervocalic cade etc.

Ce valoare se poate atribui acestor note comune în fonologie s-a văzut mai sus, în legătură cu „lingvistica balcanică", după observaţiile lui Al. Graur. Chiar Al. Philippide, după nişte concluzii asupra legăturilor istorice şi etnice ale românilor cu şkipetarii [18], după cîţiva „dacă", „trebuie" şi o serie de „probabilităţi"

---

[17] Al. Philippide, *OrR*, II, p. 571—802. Cf. *LbR*, VIII/3, 1959, p. 16—23.

[18] Al. Philippide, *OrR*, II, p. 586 „dacă admitem cu oarecare probabilitate că asemănările fonetice dintre limbile română şi albaneză îşi au originea într-o oarecare afinitate a bazei de articulaţie, adecă într-o afinitate oarecare etnică, apoi tot cu atîta probabilitate se poate admite că între poporul român şi cel albanez a existat o coheziune geografică..." etc.

www.dacoromanica.ro

(luate ca certitudini de unii cititori şi cercetători), relevă că „fenomenele înşirate mai sus ca asemănătoare au acest caracter numai dacă le consideră cineva în general şi cu aproximaţie. La o mai apropiată cercetare ele prezintă, toate se poate spune, mai mult sau mai puţin remarcabile deosebiri de la o limbă la alta". înşirînd cîteva din acestea (*OrR*, II, 589), dar „apoi sînt fenomene de diftongare, de Umlaut şi de accent în albaneză, care constituie o prăpastie între această limbă şi româna" (p. 590). „Cea mai mare deosebire există însă între română şi albaneză din punctul de vedere al accentului, importantă nu numai prin faptul că altfel este accentul în aceste două limbi, ci mai ales că accentul e cel mai sigur fenomen fiziologic, după care poţi conchide că ai a face cu altă bază de articulaţie. Dintre elementele unei limbi, accentul este cel care se pierde mai greu, care se împrumută mai greu. Totul se poate împrumuta din limbă, pînă la completa imitare, şi cuvinte, şi forme şi sunete ; numai accentul persistă cu cea mai de pe urmă tenacitate. În albaneză, vocalele sonante din silabele accentuate ale cuvintelor sînt de şase feluri de lungimi" etc. (p. 592) ; „asemenea lucruri sînt total străine firii limbii române" (p. 594). „În vreme ce în română, contrariu de ce se întîmplă în celelalte limbi romanice, grupurile intervocalice de consoane nu se asimilează complet decît rar, în albaneză (din contra) ele se asimilează complet mult mai des (lucru relevat de Meyer-Lübke) ..." (p. 595). „Înrudiţi vor fi ei românii cu albanezii mai mult decît cu neamurile italice, de pildă, ori decît cu celţii ; dar înrudirea este foarte îndepărtată" (*OrR*, II, p. 596). Examinînd apoi (p. 596—629) asemănările morfologice şi sintactice dintre albaneză şi română, ca şi deosebirile mult mai mari, rezultă că „dacă oarecare asemănări pe acest teren ne-ar îndreptăţi să stabilim o apropiere genetică între români şi albanezi, deosebirile mult mai mari ne obligă să despărţim aceste două popoare", ceea ce „se constată şi din structura lor sufletească deosebită" [19].

Concluziile lui Philippide, ca rezultate generale şi necesare ale cercetărilor de pînă atunci (împărtăşite de Treimer, Capidan [20], Rosetti, Pascu, Şiadbei ş.a.), arată fără echivoc că — precum este şubredă temelia aşa-numitei „lingvistice balcanice" — tot atît de neîntemeiată apare teoria, ceva mai veche, a „legăturilor" strînse lingvistice şi etnic-sociale (în sens medieval) între români şi albanezi, acea „comunitate lingvistică" şi dependenţa limbii române ca debitoare faţă de albaneză.

---

[19] După J. G. Hahn, Philippide schiţează o caracterizare sumară şi unilaterală a structurii psihic-sociale a şkipetarilor ; „albanezul are fire nesupusă şi războinică ; cu acel neam de oameni nu te poţi juca şi nu poţi face din el ce vrei, ori că vei fi tu un cuceritor străin, ori că vei fi un compatriot incapabil, mişel şi fără cuget, care să pui înainte steagul patriotismului şi să duci ţara la prăpastie. Din contra, răbdarea românului şi lipsa lui de indignare faţă de un rău — chiar şi cel mai mare — ce i s-ar face sînt fără margini. Albanezul este apoi un om cu desăvîrşire practic, pe care viaţa pămîntească şi în special prezentul îl preocupă, iar celor ce ar putea fi după moarte nu dă nici o valoare. Pentru o părere ce nu se transformă imediat într-un profit, nu vrea să facă nici un sacrificiu. De aceea, cei mai mulţi au părăsit credinţa creştină şi au primit pe cea mohamedană, pentru că noua credinţă le oferea avantaje materiale. Pentru o simplă mustrare ce le-a făcut preotul că nu vin destul de dimineaţă la biserică, îndată un sat întreg a părăsit creştinismul. Altădată locuitorii unui sat, care suferise din partea unui sat turcit neajunsuri, s-au turcit şi ei numai ca să-şi poată răzbuna contra satului duşman ; în adevăr, îndată după turcire au intrat în acest din urmă sat şi au făcut pîrjol într-însul. Din contra românul, macar că nu e bigot, fiind foarte tolerant sub raport religios, acea mică credinţă şi îngăimată superstiţie o păstrează cu tenacitate (etc.)" (*OrR*, II, p. 630). Dar trebuie relevate şi virtuţile etnice ale albanezilor, ca : fidelitate, ospitalitate etc. R. Vulpe, *Considérations sur l'origine du peuple albanais*, în *Studia Albanica*, Tirana, 1973, 1, p. 199—205.

[20] Th. Capidan, *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 138—174 (după *Revista Fundaţiilor*, Bucureşti, 1943, mai) stăruie asupra „simbiozei" voind să împace „Simbioza albano-română şi continuitatea românilor", două noţiuni cam greu de împăcat, care se resping, fiind antitetice.

www.dacoromanica.ro

Asemenea presupuneri se întemeiau pe unele trăsături remarcabile fonologice şi morfologice, care însă (examinate mai atent) sînt puţin concludente, fiind deplin explicabile în cadrul evoluţiei specifice a romanităţii orientale (balcanice, carpato-dunărene), altoită pe un substrat identic sau strîns înrudit, unitar în linii generale, avînd apoi în cursul epocii medievale, multe elemente de comunitate culturală istorică şi politică [21]. Limba română are comune cu albaneza o serie de trăsături fonetice, morfologice şi sintactice, dintre care cele mai multe se constată şi în alte idiomuri învecinate, fiind oarecum tipic balcanice şi sud-est-europene (supra, p. 99). În ce priveşte l e x i c u l, româna şi albaneza au comune din perioada antică, două categorii de elemente: romane (latine-romanice) şi preromane (autohtone), care este necesar să fie cercetate sumar în acest capitol.

3. CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ŞI ROMÂNEI

În privinţa elementului romanic (latin) comun limbii albaneze şi celei româneşti, cercetările mai vechi şi cele recente pe baze statistice au adus cîteva rezultate instructive şi semnificative [22]. Elementele latine ale limbii albaneze se grupează în patru categorii: 1) cuvinte latine de largă circulaţie păstrate în albaneză, în română şi în limbile romanice apusene, 270 termeni, ca *admissarius, aer, aeramen, aestimare, aiunare, arcus, arena, argentum, aurum* etc.; 2) existente în albaneză şi în limbi apusene, dar lipsind în română, 151 termeni, ca *adorare, amicus, armata, balsamum, benedicere, bestia, candela* etc.; 3) păstrate numai în română şi în albaneză, 39 termeni, 19 dintre ei fiind de largă circulaţie: *canticum, capitina, coma, consocer, galgulus, Horae, imperator, linea, manicare, margella, mirari, orare, poenitere, pervigilare, scortea, secretus, sella, sessus, status*; 4) elemente latine (85) păstrate numai în albaneză, ca *apparamentum, bubulcus, furcata, machina, sarcinarius* etc. (*RÉSEE* IV, p. 12—32). Concluzia aceluiaşi cercetător: „analiza împrumuturilor de origine latină în albaneză (545) arată că influenţa culturii romane s-a exercitat în formele cele mai variate şi aproape în toate compartimentele lexicului, adică în domeniul naturii şi a mediului ambiant, al spaţiului, în ce priveşte metalele, flora şi fauna, corpul uman, locuinţa, încălzitul şi luminatul; unelte, plugărie, pescuit, navigaţie, greutăţi şi măsuri, vase, ţesut, costumul, încălţămintea, podoabele, armele; în domeniul militar şi medical, înrudirile, organizaţia socială şi politică, activitatea spirituală, religia şi calendarul; în sfîrşit sfera substantivelor abstracte, adjective, verbe, particule şi sufixe ... Majoritatea sînt cuvinte latine de întrebuinţare frecventă şi care au circulat pe întinderea Imperiului roman, lăsînd urme dacă nu în toate, cel puţin în majoritatea limbilor romanice. A doua categorie cuprinde, ca importanţă numerică (151), elementele comune albanezei şi limbilor romanice apusene. Cele păstrate numai în albaneză şi în română sunt puţin numeroase (abia 39): pentru aproape toate dintre ele există dovezi că ele reprezentau cuvinte latine a căror circulaţie era mai largă decît în sud-estul Europei. Cele care au rămas numai în albaneză (85) converg spre lumea occidentală. În consecinţă, dovezile care ar

[21] În a. 1881 observa istoricul austriac J. Jung (*Die romanischen Landschaften*, p. 474) „das albanesische theilt mit dem rumänischen gemeinsame Bastandtheile, weil die Schicksale beider Völkerschaften vielfach ähnlicher Art waren; hier wie dort römische Herrschaft, slavische Überflutung, griechisches Kirchenregiment, türkische Unterjochung".

[22] H. Mihăescu, *Les éléments latins de la langue albanaise*, în *RÉSEE*, IV 1966, p. 5—33, 323—352; cf. E. Çabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, în *RevLg*, VII 1962, p. 161—199.

www.dacoromanica.ro

permite să se afirme că elementele latine din albaneză şi din română vin dintr-un izvor comun, numit de unii eruditi „latina balcanică", lipsesc. În realitate influenţa Romei a acţionat în sud-estul european pe căi diverse, într-o perioadă lungă: ea nu a putut conduce la rezultate unitare şi omogene" (*RÉSEE*, IV, p. 32—33). Cu acest prilej, eminentul romanist ieşean formulează şi o ingenioasă teză despre „patria primitivă" a albanezilor care merită a fi reprodusă textual [23].

Mult mai importante şi semnificative din punct de vedere lingvistic şi social-istoric sînt elementele comune albaneze şi româneşti provenite din fondul lexical preroman şi aparţinînd deci substratului carpato-balcanic, aşa-numitele cuvinte „albaneze", „împrumuturi din albaneză" ale limbii române; ele constituie o problemă distinctă precis conturată, ce urmează a fi cercetată şi judecată după criterii esenţial diferite decît îşi imaginau adepţii „comunităţii lingvistice" şi ai aşa-numitei „simbioze albano-române" în evul mediu.

4. CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ŞI ROMÂNEŞTI

Cercetările îndelungate şi dezbaterile — deşi luau numai doi termeni de comparaţie, limbile română şi albaneză prin elementele lor comune, în primul rînd lexicul — au dus la rezultate preţioase, care uşurează mult soluţionarea problemei noastre. Există criterii clare pentru precizarea raporturilor de limbă, mai ales lexicale, româno-albaneze. Mai întîi, este evident caracterul specific şi vechi românesc al elementelor lexicale comune „albano-române" care lipsesc în alte idiomuri. La a. 1892 observă Gustav Meyer „bei *barză* und *mazăre* stellen sich der Annahme der Entlehnung [din alb. în rom.] Schwierigkeiten entgegen; *barză* deckt sich mit dem femininum zu dem alban. adj. *barth* 'weiss', *bardhë* (genauer mit einem **bardë*); aber dies femininum heisst im alb. niemals 'Schwann' [adică: 'Storch']". Dacă pentru *viezure* — observă el — se poate admite, la nevoie, împrumut din alb. *vjedhullë*, pentru *barză* şi *mazăre*, în schimb, se ridică dificultăţi, căci primul are un corespondent arnăut, adj. *barth,-dhë*, dar acesta nu înseamnă „cocostîrc"; iar *mazăre* prezintă faţă de alb. *modhullë* o diferenţă de vocală radicală arătînd că forma românească (la fel ca *barză*) „eine im Verhältnis zum Alban. ältere Lautstufe bewahrt" [24]. Observaţia comparatistului austriac n-a fost reţinută de nimeni şi mai ales nu s-a tras din ea concluzia necesară că

---

[23] H. Mihăescu, *RÉSEE*, IV, p. 353 „pour déterminer *grosso modo* la patrie primitive des Albanais on dispose donc des preuves suivantes. Le grec ancien a laissé des traces dans la langue parlée par les ancêtres des Albanais. Celles-ci ne sont pas très nombreuses, du fait que le grec ancien ne dépassait pas au nord la limite linguistique actuelle et que les faibles colonies du littoral de l'Adriatique n'ont pu exercer une influence profonde sur la population aborigène. La culture romaine a joui d'un grand prestige pendant longtemps, et elle s'est propagée notamment à travers les vallées du Drinus (Drin), du Genusus (Shkumbi) et de l'Aous (Vojusa), sans embrasser le périmètre montagneux, où les autochtones résistèrent aussi bien à la romanisation qu'à la slavisation. Les emprunts latins de la langue albanaise ont peu de ressemblance avec les éléments latins du roumain; les ancêtres des Albanais ont emprunté aussi des éléments linguistiques à la population romane de la côte dalmate. Ils étaient par conséquent voisins, au nord-est, de la population romane de la vallée du Danube et de la Dacie; au sud ils venaient en contact avec les Grecs; à l'ouest ils avaient des relations avec la mer Adriatique et la population romane du littoral; au nord enfin, ils dépassaient les cimes du mont Durmitor. Ce vaste espace n'a jamais pu demeurer impénétrable aux civilisations et aux populations de l'exterieur, mais il a indubitablement abrité pendant longtemps une majorité ethnique albanaise"; ingenios şi foarte interesant, dar verificarea documentară este de aşteptat. Harald Haarman, *Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*, Hamburg, 1972: 655 cuvinte.

[24] G. Meyer, *AlbSt.* III, p. 22.

www.dacoromanica.ro

elementele românești comune cu albaneza (pe care Barić, Jokl ș. a. le socoteau simple „împrumuturi" din albaneză, fără a respecta gramatica istorică românească și stîlcind adesea cuvintele românești spre a le putea aduce din albaneză) sînt cuvinte independente în română, înrudite și paralèle cu cele albaneze, avînd adică o sursă comună carpato-balcanică și evident preromană, uneori cunoscînd diferențieri străvechi. S-a afirmat că raporturile lexicale albano-române sînt „de pură vecinătate", căci cuvintele „albaneze" din română nu prezintă caracterul de împrumuturi, avînd tratament identic lexicului ereditar latin (supra, p. 51). Prin această simplă constatare (ce nu este identică tezei cu „simbioza") a fost, de fapt, dată peste cap întreaga teorie a împrumuturilor lexicale române din albaneză împreună cu toate consecințele de ordin social-etnic și istoric trase din atare pretinse împrumuturi: în primul rînd, așa-numita „simbioză" albano-română la sfîrșitul epocii antice ori în cursul evului mediu. O asemenea simbioză apare tot atît de justificată ca, de exemplu, ideea ce ar putea să aibă cineva de a explica numeroasele trăsături comune dintre limba italiană și româna printr-o „simbioză" italo-română în perioada feudală.

În concluzie, se poate spune că „acești termeni (exclusiv alb. și rom.) provin în amîndouă limbile din limba vorbită odinioară în Peninsula Balcanică [și în zona carpato-dunăreană] și care a lăsat drept urmă a existenței sale aceste elemente în vocabularul limbii române" [25], idee mai veche împărtășită și de alți filologi-lingviști (Hasdeu, Philippide, Pascu, Capidan, parțial Pușcariu etc.). Philippide a relevat că marile deosebiri dintre română și albaneză formează o adevărată prăpastie între cele două idiomuri, pe care n-au reușit să o niveleze nici elementele gramaticale inconcludente, nici vorbăria despre „conviețuirea" românilor cu șkipetarii, menită să justifice „împrumutarea" de cuvinte din albaneză.

> S-a relevat că albanezii nu au decît împrumuturi recente de cuvinte din română, lucru inexplicabil în cazul unei conviețuiri mai îndelungate și al împrumutării de 50—60 [de fapt cel puțin 70] de cuvinte albaneze în română. Asemenea adevăruri evidente și elementare n-au surprins decît pe cei deprinși a opera cu așa-numita „comuniune" lingvistică albano-română, produs învechit al insuficientelor mijloace de investigație din preajma anului 1900. De altă parte, nici unul dintre susținătorii „simbiozei" nu uita că cele două idiomuri sînt de origine și structură diferite; totuși le-au clasificat împreună încercînd să le integreze în „uniunea lingvistică" balcanică și declarînd româna ca dependentă de albaneză prin unele „împrumuturi". Rezervele și obiecțiile împotriva acestor teze se cunosc: limba română de origine și structură neolatină (romanică) prezintă forme de evoluție caracteristice, cu multe note divergente față de idiomurile romanice occidentale și cu elemente inexplicabile din latina populară (observate de Kopitar, Miklosich, Schuchardt ș.a.), datorate substratului preroman; sînt numeroasele cuvinte carpato-balcanice indo-europene provenite de la populațiile autohtone ale acestor teritorii. Pe de altă parte, albaneza este o limbă indo-europeană (tip satem), avînd o sumă de cuvinte latine (romanice) din epoca stăpînirii romane în zona balcanică (supra, p. 104). Este firesc ca două limbi de tip diferit să prezinte acea „prăpastie" de care vorbea Philippide și care exclude contactul de simbioză ori de influențare reciprocă după sfîrșitul anticlității și în evul mediu. Trăsăturile gramaticale comune se explică eventual prin acțiunea substratului și evoluția specifică a romanității orientale. Elementele comune în lexicul albanez și român nu pot fi explicate decît arbitrar ca „împrumuturi" dintr-o limbă în alta, posterioare epocii propriu-zis romanice a limbii române. Fără valoare sînt teoriile despre „emigrarea" de aromâni (supra, p. 55) purtători de elemente albaneze în limba română din zona carpatică.

După ce s-a dovedit că elementele fonetice, morfologice și sintactice în română și albaneză nu justifică de loc o „comunitate" între cele două limbi,

[25] Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 103.

www.dacoromanica.ro

este necesar a preciza ce spun cuvintele indo-europene comune. Majoritatea (*brîu, mazăre, sîmbure, viezure* etc.) prezintă aspecte de mare vechime în limba română, unde sînt cunoscute din epoca romanică, anterior începuturilor influenţei slave, deci înainte de sec. VI, prin faptul că au străbătut aceleaşi modificări fonetice ca elementele latine şi numai ca acestea (*brîu* şi *pîrîu* ca *grîu* < lat. *granum, frîu* < lat. *frenum*; *mazăre* din **ma(d)ze-l-, sîmbure* < **sambul- viezure* < **ve(d)zu-l-*, ca *sare* din lat. *sale-, soare* < *sole-* etc.). Din asemenea fapte elementare, evidente, se impune concluzia că p o p u l a ţ i a r o m a n i c ă (autohtonă romanizată) din zona carpato-balcanică avea în vorbirea sa o serie de cuvinte n e l a t i n e, provenite din substrat. Dacă s-ar presupune că romanii carpato-balcanici ar fi împrumutat cuvinte izolate (ca *brîu, mazăre, sîmbure* ş.a.) de la şkipetari sau de la strămoşii lor, gramatica istorică română arată categoric că împrumutul nu putea să aibă loc după sec. VI. Atare concluzie apare absolut obligatorie (ca derivarea lui *sare* şi *soare* din lat. *sale-, sole-*). Dar comparatistica arată ceva în plus cu privire la unele cuvinte albano-române: *mazăre* prezintă un stadiu m a i v e c h i decît corespondentul albanez *modhullë*, vocala radicală *á* fiind originară, etimologică, faţă de *ó* ulterior, rad. i.-e. **mag'(h)-*; împrumut din albaneză în română nu e posibil nici probabil (*o* accentuat nu devine *a* în rom.). Un caz asemănător pare a fi *şopîrlă* faţă de alb. *shapí*, ambele din i.-e. **sue-p-, suo-p-*, cu *o* păstrat în rom., devenit *a* în alb. La *brîu* faţă de alb. *bres, brezi (*bren-z-)* avem o temă străromână **bre-n-*, iar în albaneză un sufix i.-e. *-z-(-di-o-)*; dovadă că româna nu putea să împrumute cuvîntul în epoca romanică şi nici chiar mai tîrziu căci nu-şi va imagina cineva că, în momentul „împrumutării", străromânii, din considerente filologice, vor fi luat de la albanezi numai tema cuvîntului, adică un **bre-n-*, lăsînd la o parte sufixul *-z-*, iar această temă să o dezvolte în vorbirea lor la fel ca pe elementele moştenite latine *granum, frenum* [26]. Situaţia este asemănătoare la alte cuvinte: *pîrîu* din i.-e. **per-ren-* faţă de forma alb. cu alternanţă vocalică *o* (sau evoluţie internalb. *e* > *o*) **per-ron-*; rom. *pururea* din *porur-* faţă de alb. *përherë* cu vocala rad. *e*.

Astfel, unor presupuse împrumuturi lexicale din albaneză în română în perioada prefeudală se opun categoric fazele de evoluţie fonologică a unor elemente româneşti şi albaneze, faţă de bazele lor etimologice. Aceste cuvinte arată că şi cele de formă identică sau foarte asemănătoare în cele două idiomuri (*bunget, gata, gard, gălbează, groapă, grumaz, moş, vatră* etc.) nu pot fi împrumutate de unii de la alţii (după cum de ex. rom. *carne, ochiu* nu sînt împrumuturi din ital. *carne, occhio*; lat. *fero* din gr. φέρω), ci trebuie interpretate exact ca celelalte cercetate mai sus (*brîu, mazăre, pîrîu* etc.). Ele dovedesc ceva mai mult decît unele nepotriviri fonetice sau mai bine zis inconsecvenţe în corespondentele dintre sunetele cuvintelor identice (în consonantism) semnalate de A. Rosetti, care principial are totuşi dreptate susţinînd că „sunetele din română reprezintă sunete la origine diverse şi în felul acesta tratamentele din română sînt justificate" [27]. Dar paralelismul de sunete stabilit de Rosetti se bazează pe legături nu totdeauna admisibile etimologic, uneori chiar neverosimile (de ex. alb. *byk* — rom. *buc, pelk* — *bîlc, droe* — *droaie, dhallë* — *zară*). Adevărat că se constată o lipsă de consecvenţă în ce priveşte consoanele din cuvintele albaneze şi române; de ex. lui alb. *th (kurthë, thumbullë)* îi corespunde rom. *s (cursă, sîmbure)*, iar altădată *(thark)*

[26] Unii filologi vorbeau totuşi de împrumutarea lui *brîu* din *brenz*: „roum. *brîu* emprunté à l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre, breni* en albanais" scria P. Skok (*ArR*, VIII 1924, p. 150), neobservînd că se contrazicea prin afirmaţia că alb. *bres, -zi* reprezintă i.—e. **bren* + *di-o-*.

[27] Rosetti, *ILR*, II, p. 106; V. Polak, *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în *Omagiu I. Iordan* (1958), p. 693—699, liste de corespondenţe albano-române; nimic nou în afară de „ideea" neverosimilă a unui „caractère méditerranéen ou protoeuropéen d'une série de ces correspondances" (p. 698).

www.dacoromanica.ro

ii corespunde *ț (țarc)*. Discordanța este evidentă, putînd fi stabilită și în alte cazuri. Dar chiar dacă ar exista o concordanță deplină în tratarea consoanelor, „împrumuturile din albaneză" nu pot fi admise din cauza nepotrivirilor constatate în vocalismul cuvintelor examinate mai sus (ca *mazăre, șopîrlă, pîrîu*), ca și pentru epoca postromană a limbii române, din cauza normelor fonologice ale idiomului nostru de acord cu criteriile etimologice și fonetice indo-europene. Teoria „împrumuturilor albaneze" te duce astfel la epoca preromană a teritoriilor carpato-balcanice și dunărene, cînd se pare că nu este corect a vorbi de albanezi (șkipetari) în aceste zone, locuite în anticliitate de illyri la vest și de traco-geți la nord-est. Concluzia obligatorie este că elementele comune din lexicul albanez și românesc, adică vreo 68—70 termeni, provin în aceste idiomuri (ca și cele 80—90 cuvinte autohtone românești nealbaneze) dintr-o sursă comună, substratul carpato-balcanic [28]. Ele au cunoscut însă o evoluție diferită în albaneză și în română, potrivit caracterelor fiecărei limbi, în cursul perioadei feudale.

Cuvintele române autohtone care au un corespondent de origine indo-europeană (de asemenea autohtonă) în albaneză sînt: *abure, argea, baciu*(?), *balaur (bală), baligă, baltă, barz* (der. *barză*), *bască, brad, brîu, brusture, bucur-, bunget, buză, căciulă*(?), *căpușă, căpută, cătun, ceafă*(?), *copac, creț*(?), *cruță, curmă, curpăn, cursă, dărîmă, daș, druete, fărîmă, gard, gardină, gata, gălbează, ghimpe, ghioagă, ghionoaie, grapă, gresie, groapă, grumaz, grunz, gușă, mal, mazăre, măgură, mărat, mătură, mînz, moș, mugure, murg, năpîrcă, pîrîu, păstaie, pururea, rînză, sarbăd, scăpără, scrum, sculă, sîmbure, spînz, sterp, strepede, strungă, șale, șopîrlă, șut, țap, țarc, vatră, vătuiu, viezure, zgardă, zgîrîa.*

5. CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ

Ancheta sumară de mai sus arată cu prisosință că elementele lexicale comune limbilor albaneză și română nu sînt în aceasta din urmă împrumuturi din epoca medievală (postromană), ele avînd o vechime cel puțin tot atît de mare ca elementele latine-romanice, fiind în chip necesar (cum s-a admis și s-a demonstrat) moșteniri directe din idiomul indigen al perioadei preromane, conservate neîntrerupt de populația autohtonă (romanizată) și trecute în limba română formată aici în locul idiomurilor „barbare" înlocuite și dispărute. Lucrul a fost recunoscut și relevat cu toată convingerea de filologii români (Philippide, Capidan, Pascu, Rosetti ș.a.), ca și de externi (Treimer, Skok etc.), iar G. Pascu vorbea categoric de „cuvinte trace" în limba română (supra, p. 53), referindu-se în primul rînd la cele comune cu albaneza. Aceste concluzii ar fi suficiente spre a considera dovedită prezența cuvintelor din substrat în română și stabilind etimologia indo-europeană să le admitem ca forme autohtone continuate de limbile română și albaneză; deci obligator ca vocabule traco-dace (eventual „traco-illyre"?), căci altă sursă de natură indo-europeană cam greu li s-ar putea atribui. Asemenea concluzie (întrevăzută încă de Hasdeu) este îngăduită și impusă de confruntarea judicioasă a limbii române cu albaneza. Încît s-ar putea considera în principiu rezolvată problema elementelor lexicale autohtone prin stabilirea unui număr rotund de 70

[28] Lipsind atestări antice, nu se poate preciza în ce măsură acea limbă dispărută trebuie să fie numită exclusiv „traco-dacică", ori „illyrică", eventual cu termenul mixt de compromis „traco-illyrică", după cum este deocamdată echivoc aportul fiecăruia din cele două mari grupe etnice și lingvistice ale Peninsulei Balcanice, căci încă nu poate fi determinată baza etnică din antichitate a albanezilor: illyri neromanizați sau traci neromanizați, ori eventual un amalgam traco-illyric (dardanic, peonic?) din zona centrală a Peninsulei Balcanice.

www.dacoromanica.ro

cuvinte pe care româna, avîndu-le comune cu albaneza, le păstrează ca relicte din idiomurile preromane înlocuite de latina populară.

Dar limba română are o altă latură importantă, cu totul ignorată pînă în ultima vreme, a cărei elucidare prezintă o deosebită semnificaţie lingvistică şi istorică: un număr de cuvinte p r e r o m a n e, cam 100, străvechi în limbă, care nu sînt de origine latină, nici slavă, greacă etc. şi care nu se cunosc în albaneză ori au aici forme ce nu mai seamănă cu cele româneşti. Majoritatea acestor elemente (cam 80) au fost considerate de cei mai mulţi ca latine-romanice, prin nişte încercări de etimologie artificioase şi greşite, care nu este util şi necesar a fi examinate aici.

Identificarea cuvintelor autohtone. În ce priveşte idiomurile binecunoscute din care româna are elemente lexicale moştenite (latine) sau de împrumut (slava, greaca, turca etc.), stabilirea cuvintelor luate de acolo şi a normelor după care s-au modificat pînă azi s-a putut face fără greutăţi prea mari, lămurindu-se în majoritatea cazurilor împrejurările cultural-istorice şi lingvistice care au determinat acele împrumuturi. Dar acolo unde graiul din care avem elemente lexicale a dispărut fără urmă rămînînd doar acele „enigmatice" cuvinte româneşti, al doilea termen de comparaţie nu mai există, ceea ce lipseşte cercetarea de un factor important. După ce s-a constatat că mijloacele lingvisticii romanice ori ale celei elenice, germanice, slave etc. nu au explicat o grupă de cuvinte tipic şi exclusiv româneşti ce ţin de alt domeniu lingvistic şi istoric, este evident că trebuie adoptat a l t c r i t e r i u de investigaţie, alte mijloace comparative, pentru explicarea acestor elemente obscure ce au o însemnătate lingvistică şi istorică de primul rang. Azi problema fondului lexical autohton se prezintă într-o perspectivă mult mai favorabilă decît în trecut, iar la întrebarea: se poate vorbi la noi mai uşor de perpetuarea cuvintelor decît a formelor gramaticale din substrat? răspunsul este dubios ori echivoc numai în aparenţă. În realitate cuvintele sînt elemente ce se moştenesc şi se transmit mai uşor decît formele gramaticale, iar existenţa lor poate fi identificată prin operaţiuni etimologice, unde cuvîntul cu osatura fonetică şi conţinutul semantic îţi indică filiaţia şi legăturile lui de înrudire în alte idiomuri ale grupei din care face parte şi calea, caracterul limbii din care sau prin care a venit din faza sa străveche, — în cazul limbii române: fondul autohton carpato-balcanic, un idiom indo-european specific.

La examinarea cuvintelor comune cu albaneza s-a văzut cum ele trebuie să fie considerate ca străvechi şi indigene, nu ca împrumuturi ulterioare epocii romanice a limbii. Faţă de acestea, mai importante numeric şi chiar calitativ apar cuvintele autohtone româneşti care lipsesc în albaneză. Cît priveşte detectarea lor, este de relevat că de la cca. 1900 încoace (după Hasdeu) nimeni nu a negat categoric prezenţa cuvintelor dace în limba română, „dar orice filolog trebuie să renunţe de a le admite cînd ele nu pot fi dovedite de ştiinţă" [29]; aserţiune judicioasă, mereu valabilă. Dar numai ipotetic, fără a le putea dovedi geneza etimologică, au fost admise cuvinte traco-dace în română, [30] de unii pe ton mai categoric (Pascu, Giuglea), de alţii mai cu rezervă

---

[29] O. Densusianu, *HLR*, I, p. 20 (supra, p. 47).

[30] *Istoria României*, Bucureşti, I, 1960, p. 788 „limba română este creaţia poporului român; el a făurit-o din latina populară adoptată de strămoşii săi geto-daci de la coloniştii romani cu care s-au amestecat, adăugîndu-i elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de romanizare" (E. Petrovici); dar necitîndu-se absolut nimic din abundentul material lexical autohton în limba română

www.dacoromanica.ro

(Puşcariu începînd din 1936 ş.a.). În legătură cu identificarea cuvintelor autohtone s-a recomandat, cum era firesc, multă prudenţă de către cei care, dealtfel, erau convinşi de necesitatea existenţei lor; s-a spus adică „pentru recunoaşterea cuvintelor moştenite de la strămoşii noştri daco-geto-traci avem un mijloc mai puţin nesigur decît reconstrucţiile tipurilor indo-europene; este asemănarea pe care o prezintă vocabularul nostru cu limba albaneză ..."[31]. Povaţa este în adevăr utilă (dar nu chiar în felul cum o aplică autorul ei) pentru explicarea etimologică a cuvintelor numite „albaneze"; dar pentru cele necunoscute la albanezi, deci fără al doilea termen de comparaţie direct şi apropiat [32], sîntem nevoiţi a părăsi calea „sigură" a formelor de cuvinte „atestate" (care au dus la artificii etimologice fără valoare) şi să trecem fără şovăire — dar cu prudenţa impusă de eventuale riscuri ale acţiunii — la „mijlocul mai nesigur":

Reconstrucţia de forme indo-europene [33]. Punctul de plecare îl formează limba română, al cărei lexic a fost integral cercetat în spirit critic, stabilindu-se prezenţa unui lot de vreo 100 cuvinte autentic şi exclusiv româneşti (necunoscute în albaneză), pentru care este eliminată putinţa unei împrumutări din vreo limbă străină. Pentru asemenea elemente, mult şi zadarnic discutate, este necesar a căuta adevărata genealogie etimologică prin mijloace comparative. Trebuie să se precizeze că aceste cuvinte nu formează o categorie distinctă, provenită din altă sursă decît cele comune cu albaneza, cu care alcătuiesc în realitate un singur bloc lexical preroman, autohton. La elementele „albaneze" operaţia etimologică este uneori uşurată de formele paralele corespunzătoare, din a căror confruntare se iveşte mai repede arhetipul comun; ex. rom. *viezure* şi alb. *vjedhullë* au o bază comună de forma **ve(d)zu-l-*, i.-e. **u̯eg'h-o-l-*; *mazăre* şi *modhullë* un i.-e. **mag'(h)-o-l-*, iar în unele cazuri *(viezure, vătuiu, moş)* cuvintele albaneze cu acelaşi element radical au indicat mai demult etimologia acestor vocabule pe care le cunoaşte şi limba română.

(într-un capitol despre „formarea limbii şi a poporului român" în *Istoria României* din a. 1960, I, p. 775—809), aserţiunea despre „elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de romanizare" apare ca o simplă formulă-şablon, de caracter retoric, fără conţinut de fapte.

[31] S. Puşcariu, *LR*, I, p. 176 (supra, p. 58).

[32] „Termen de comparaţie" de care (pe bună dreptate) face caz A. Rosetti, *FonD*, III, 1961, p. 65 „... unele cuvinte din vechiul fond lexical al limbii care nu se găsesc şi în albaneză. Lipsa celui de-al doilea termen de comparaţie exclude însă explicaţia prin tracă (sau illyră), întrucît sînt necesare aici probe peremptorii[?]. Lipsind criteriul celui de-al doilea termen de comparaţie, demonstraţia etimologică în această materie este lipsită de forţă probantă şi, prin urmare, inutilă (o parte din aceste cuvinte sînt evident latine, de ex. *aprig, buiestru, dărîmă*, sau slave, *pleoapă*)". Dar caracterul neroman autohton, al unor vechi cuvinte româneşti nu poate fi condiţionat aprioric de prezenţa (sau absenţa) lor în albaneză — principiu acesta comod, care ca orice prejudecată nu facilitează munca dificilă şi necesară de cercetare comparativă-etimologică a lexicului românesc nici progresul cunoştinţelor, servind numai tezei perimate despre „simbioza albano-română". Pentru cuvintele româneşti inexistente în albaneză, „al doilea termen de comparaţie" se află în alte limbi indo-europene (satem sau centum) ceva mai depărtate de substratul carpato-balcanic satem la care aparţine şi albaneza. Afirmaţii melancolice ca „orice consideraţie etimologică în această materie este lipsită de forţă probantă şi — inutilă ..." echivalează cu vechiul „ignoramus et ignorabimus" refractar eforturilor înnoitoare şi progresului general. Dacă *pleoapă* poate fi slav, iar *buiestru* eventual latin, este exclus să fie romanice *aprig* şi *dărîmă*; dar „cealaltă parte" din tabelul de peste 90 cuvinte?

[33] Adevărat că acest mijloc (mai ales de la Hasdeu încoace) este în mare măsură compromis la noi în ţară, iar încercările de reabilitare au venit destul de tîrziu, fără să fi avut ecoul cuvenit. Cauzele se cunosc şi au fost arătate; dar această împrejurare şi inerţia cu rutina refractară a unor filologi în ultima vreme nu pot constitui piedici serioase în calea studierii integrale a problemei, cu mijloace şi criterii ceva mai riguroase decît cele adoptate anterior.

www.dacoromanica.ro

Dar pentru cuvintele preromane inexistente la albanezi, româna este la început singurul factor în reconstruirea arhetipului străromân, care odată determinat cu ajutorul normelor fonologice româneşti, urmează a fi conectat la bazele comune, convenabile, oferite de indo-europenistică, uzînd de criteriile unei limbi „moarte" din această familie. Baza oferită de româna actuală este un punct de plecare sigur (deşi nu avem atestări de cuvinte anterior sec. XVI, pentru unele abia din sec. XIX, de ex. *droaie*), prin faptul că cuvintele noastre au forme precise şi semantică sigură, în majoritatea cazurilor. Fazele anterioare ipotetice („reconstruite") nu pot fi decît cele îngăduite şi impuse în primul rînd de evoluţia lexicului românesc ereditar (latin), apoi de criteriile dictate de lingvistica indo-europeană. Procedînd rezonabil şi prudent, se obţin formele imediat anterioare celor de azi, adică ale perioadei latine, antice a limbii române, trecînd peste epoca medievală direct la antichitatea romană. Aici trebuie admis din capul locului că elementele preromane din română sînt de origine indo-europeană, adică dintr-o ramură a familiei acestor idiomuri, cum s-a admis şi dovedit pentru unele cuvinte albano-române şi cum se poate preconiza pentru toate. Odată stabilit că elementele autohtone („albaneze" sau nealbaneze) sînt de obîrşie indo-europeană, observăm că la limita cealaltă a cîmpului de cercetare stau arhetipurile străindo-europene: rădăcini şi baze intermediare, formaţii primare, „reconstruite" şi ipotetice corespunzînd formelor sigure de înrudire dintre limbile: sanscrită, veche persană, balto-slavă, germanică, celtică, latină, greacă etc. În sistemul etimologic indo-european, cuvintele sînt grupate în jurul unui element comun de bază: r ă d ă c i n a (radical), care conţine esenţa semantică a cuvintelor şi pe care acestea o continuă dezvoltînd-o în sensuri nuanţate, uneori chiar divergente; se păstrează însă totdeauna ceva din nucleul semantic primar ori un criteriu pentru explicarea eventualelor modificări de sens. Fondul lexical primar al limbilor indo-europene este relativ bine cunoscut, prezentat în bune dicţionare comparative-etimologice [34]. Atare baze arhaice pot şi trebuie să fie utilizate în studiul etimologic, legînd de ele cuvintele româneşti a căror formă actuală, dar mai ales arhetipul străromân se aseamănă în chip izbitor, uneori este aproape identică formelor primare indo-europene.

Începînd din limita inferioară, cuvintele actuale româneşti, se poate reconstrui mai întîi ultima fază, cea românească, a evoluţiei fiecărui cuvînt ce se dovedeşte a fi suferit transformări fonetice, spre a dobîndi prototipul străromân, adică acelea care reprezentau „scheletul" cuvintelor noastre în epoca intrării lor în limba romanică din zona balcano-carpatică. Faza premergătoare este trecerea din stadiul arhaic indo-european la limba izolată ce le-a păstrat transmiţîndu-le (înainte de a fi dispărut ca organism din rîndul idiomurilor vii) limbii romanice orientale (româna de mai tîrziu), iar pe unele şi limbii albaneze. În cele două mari etape (îmbrăţişînd vreo 5 — 6 milenii) nu toate cuvintele s-au perpetuat fără alterări formale şi uneori ciudate metamorfoze semantice, nu totdeauna transparente, unde se lucrează aproape numai cu surogatul arhetipurilor „reconstruite" (de care se fereau Puşcariu şi alţi filologi români).

---

[34] Dicţionarul comparativ al lui A. Walde editat de J. Pokorny (*WP*); ediţia II scoasă de Pokorny singur (*IEtW.*, Berna-München, 1946—1959), cu alt dispozitiv al materialelor (alfabetul european: *a, b, d, dh, e* etc.), reducerea bibliografiei, omiterea multor legături greşite ori nesigure, adaos de material toharic şi hitit, ca şi a unor glose şi nume illyre, dar fără un aport ori reconstituiri utile şi valabile.

www.dacoromanica.ro

Sîntem forţaţi să recurgem la asemenea mijloace ipotetice, deoarece lipseşte o atestare documentară pentru cuvintele româneşti prelatine mai veche de sec. XVI, iar limba indo-europeană din care ele vin a dispărut fără alte urme decît puţine glose şi numeroase nume proprii, în majoritate neexplicate etimologic. Lipseşte o foarte importantă şi necesară punte de legătură între română şi acel presupus idiom primitiv al popoarelor indo-europene. Dacă ar exista în autorii antici ori în inscripţii şi papyri atestări de cuvinte de la traco-daci ori de la illyri, chestiunea ar fi simplă, iar adevărata obîrşie a cuvintelor noastre controversate şi „obscure" ar fi fost demult arătată, de latinistul Petru Maior la 1820 sau chiar cu un veac mai înainte de eruditul voievod Dimitrie Cantemir. Dar în acest compartiment lingvistic nu avem încă atestări antice directe, fiind dealtfel puţin probabil că se vor descoperi în viitor.

Dacă ne-am imagina că n-ar fi rămas nici o urmă din latină şi din limbile romanice, în afară de idiomul românesc de azi, în acel caz oricare cercetător avertizat ar trebui să explice cuvintele româneşti latine pe cale comparativă, legînd un element ca rom. *corn* cu gr. κέρας „corn", germ *horn* şi alte cuvinte ce conţin rad. i.—e. **k'er-* „partea de sus a corpului; cap, corn", care se vede astfel că este păstrat şi transmis limbii române de un idiom centum (conservînd oclusivele prepalatale i.—e.). Pentru noi azi e foarte uşor să indicăm acest idiom „intermediar": binecunoscuta latină. Din aceasta avem cuvinte i.—e. ca: *rar, răpesc, rîpă, rupe, rece* etc., dar nu cuvinte ca *răbda, ridica, rezema* etc., indo-europene şi acestea, venite însă prin intermediul unui idiom cu alte legi fonetice decît latina, adică de tip satem (**reg'-* > **re(d)z-* > **re(d)ze-m-*, *razim* etc.).

În asemenea situaţie este evidentă necesitatea absolută de a recurge la mijlocul ceva mai „nesigur" al „reconstrucţiilor de tipuri indo-europene", care, firesc, în condiţiile arătate mai sus, pot să pară temerare, ciudate, iar pentru cei nefamiliarizaţi cu comparatistica şi cu problemele de bază ale etimologiei româneşti, dar obişnuiţi prin rutină cu forme „sigure, atestate" (latine, slave albaneze) să pară suspecte sau chiar extravagante; aceştia vor considera la început neverosimilă ori absurdă constatarea că unele cuvinte ale noastre, de aspect total diferit şi cu înţeles uneori îndepărtat, sînt legate între ele printr-o veche înrudire etimologică; astfel: *beregată* este identic cu *faringe, bătrîn* şi *vechiu* (latine) coradicale cu *vătuiu* (indigen), *muta* (lat.) cu *mişca, gorun* cu *ghindă; cîrlig* conţine aceeaşi rădăcină şi noţiune primară cu *creţ* şi *zgardă* (albano-român) etc. Diferenţa, uneori destul de pronunţată, între asemenea echivalente se explică printr-o lungă evoluţie de cîteva milenii în limbi ori dialecte indo-europene divergente, despărţite prin spaţii întinse. Alăturarea acestor cuvinte cu înrudire îndepărtată apare neverosimilă la prima vedere; ceea ce nu este de mirare, căci asemenea legături etimologice nu sînt de la început în aceeaşi măsură evidente ca derivările de tipul *capra* > *capră, nasus* > *nas, vacca* > *vacă*, simple echivalenţe lexicale latino-române.

În cele mai multe cazuri, însă, etimologia cuvîntului autohton rezultă cu suficientă claritate; astfel, fără a intra în demonstraţii etimologice detaliate pentru cuvinte ce lipsesc în albaneză, sînt de citat trei exemple din cele mai concludente: *răbdà, rezem-* şi *droaie*. Primul aparţine la i.-e. **orbho-*, **robh-* „lipsit de ceva, impilat, chinuit, muncit", din care lat. *orbus* „fără vedere", gr. ὀρφανός „lipsit de părinţi", germ. *arbeit* „muncă", slav *robŭ*, (*robie* etc.); rom. *răbdà* intră în această grupă etimologică fără a putea să fie cuvînt latin, grec, nici slav, german, venind dintr-o limbă în care *bh* trece la *b*, *o* eventual la *a*; structura lui morfologică (derivarea cu *-d-*) e specifică, străveche. Verbul *rezema (razem)* vine din **reg'-* > lat. *rego, regimen, rex*, germ. *recken*, gr. ὀρέγω etc., care numai într-o limbă satem cum era traco-dacica (dar şi illyra), cu *g'* > *z*, putea să ia forma actuală românească, cu sufixul i.-e. *-m-*. *Droaie* vine dintr-un mai vechiu **drugia* cu *u* trecut la *o* (ca *pluvia* > *ploaie*

www.dacoromanica.ro

etc.), *g* căzut (ca în *ego* > *eu*, *magis* > *mai*), aparţinînd la baza i.-e. **dhreugh-* „grupă, bandă, droaie", celtic *drungos*, *drong*, sl. *drugu* „tovarăş, ortac", *družina* ş.a.m.d.

6. TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE

Pentru explicarea evoluţiei fonetice a acestor cuvinte indo-europene neromane de la faza indo-europeană pînă în epoca romană este necesar criteriul unei limbi de tip satem european, care să justifice arhetipurile intermediare, reconstruite; acestea au existat în chip obligatoriu în epoca latină, de ex. **deru-*, **cagelu-*, **drugia-*, **re(d)zem*, **ma(d)zel-*, ca baze pentru *zăr*, *caier*, *droaie*, *razem*, *mazăre*. Asemenea tipuri refăcute sînt conforme sistemului fonologic al elementului moştenit (latin-romanic), cu care au evoluat împreună, supuse exact acelora şi schimbări formale de la sfîrşitul epocii antice [35]. Unele din ele au cunoscut schimbări fonetice neînsemnate (*beregată*, *dărîma*, *vătăma*, *strigl'ată-străghiată* etc.). Puţinele exemple citate ilustrează cele două mari faze străbătute de elementele autohtone pînă la aspectul şi semantismul actual, ca şi cîteva din caracterele mai de seamă ale acelui idiom dispărut care a dat limbii române asemenea elemente lexicale şi care a fost examinat sumar mai sus (p. 80—81) [36]. Prima întrebare ce se pune aici este de principiu: ce îndreptăţeşte să se admită ori să se pretindă că acea limbă era t r a c i c ă şi geto-dacă; de ce numim „traco-dace" cuvintele noastre neromane? — cîtă vreme nici unul nu este atestat direct şi întreg, foarte puţine dintre ele putînd fi identificate parţial şi cu multe greutăţi între rămăşiţele de limbă (glose, nume proprii) cunoscute de la traco-daci. Pentru un prim răspuns şi pentru înţelegerea problemei în justa ei perspectivă, sînt necesare unele consideraţii şi precizări generale şi principiale.

Cuvinte latine şi cuvinte autohtone. Elementele prelatine formează cu cele latine un singur tot, care a suferit aceleaşi transformări fonetice: este fondul lexical m o ş t e n i t al limbii române, net deosebit de numeroasele împrumuturi ulterioare. Din punct de vedere strict românesc, elementele autohtone nu pot fi identificate cu precizie şi separate categoric de lexicul latin decît prin criteriul sever al etimologiei, care arată că unele cuvinte moştenite (considerate „latine-romanice" de mulţi filologi), deşi au cîteva „corespondente"

[35] Spre a stimula, eventual a „facilită" încercările de etimologii trace, s-a preconizat cu o jumătate de veac în urmă o „licenţă" în sensul că „en roumain les éléments thraces n'ont pas forcément suivi la même voie que les éléments latins; on ne peut pas pour accepter ou rejeter une étymologie thrace en roumain, se fonder sur son accord ou son non-accord avec la phonétique des éléments latins" (A. Graur, R, LIII 1927, p. 551); dar asemenea „concesiune" nu este deloc necesară, — dimpotrivă! — căci (cum se poate demonstra la fiecare caz tip ce se oferă) cuvintele autohtone (preromane, traco-dacice) au urmat întocmai etapele de transformare a elementului latin şi numai pe ale acestuia, conformîndu-se de la început exact normelor de evoluţie a fondului lexical „ereditar", cu care formează un singur bloc din punct de vedere formal-fonetic; ceea ce este firesc, necesar, legic şi logic, dovedind caracterul unitar şi omogen din punct de vedere fonetic al fondului anteslav al limbii române. Dacă am postula ori admite abateri de la atare legi unitare, adică o evoluţie discordantă a elementului preroman faţă de cel romanic (latin) al limbii române, înseamnă că respectivele „etimologii trace" astfel construite nu pot să fie valabile.

[36] Etimologii şi discuţii mai ample filologico-lingvistice privind unele serii de cuvinte indigene (preromane) în limba română, în *DR*, X (1948), *AnEtn.* şi mai ales în *ElAutoht* (1970).

www.dacoromanica.ro

formale şi semantice (exacte sau aproximative) în latină, nu pot veni din această limbă sub nici un motiv. De exemplu, după legile etimologiei, verbul a *răbdà* ar trebui să derive (dacă am vrea să-l facem latin) nu din **reobdurare*, **rigidare* sau *rabidare* (cum au încercat unii), ci din italicul (înrudit sub raport i.-e.) *orbus*; *a ridicà* nu din *ridica* („Weinpfal"), *eradicare* sau **rigidicare*, ci din *arduus* (cum a încercat Pascu); *rezemá* nu din *remediare*, ci din *rego*, *regimen* etc.; asemenea etimologii n-ar mai încerca nimeni azi, fiind vorba de serii lexicale româneşti alături de corespondenţele latine-romane, cu care se leagă obligatoriu prin străvechea înrudire indo-europeană; *răbdá*, *rezemá*, *ridicá* etc. (paralele cu *orbus*, *rego*, *arduus*) sînt moştenirea acelei limbi preromane de structură deosebită (satem), vorbită de populaţiile indigene ale teritoriilor unde s-au format limba şi poporul român.

Populaţiile preromane: traco-dacii. Elementele considerate de noi ca autohtone în lexicul românesc moştenit existau în limba română odată cu cele latine-romanice. Dar dacă romanice nu pot să fie — din cauzele arătate ori fiindcă adevărata lor rădăcină indo-europeană nu e atestată şi n-a existat în limba latină ori în dialectele italice (cum este cazul de ex. la *dărîmá*, *vătămá*)—, firesc şi necesar este să admitem că aceste cuvinte provin din idiomul „barbar" vorbit în zonele unde a fost transplantată şi adoptată limba latină şi unde în mod obligatoriu a luat fiinţă limba romanică orientală şi romanii provinciali de aici: românii. În acest teritoriu balcanic şi carpato-dunărean cuprinzînd (cum s-a stabilit mai demult) Moesia şi Dacia locuia populaţia unitară şi omogenă sub raport etnic şi lingvistic: t r a c i i şi g e t o - d a c i i (supra, p. 76—83), care n-au fost exterminaţi de cuceritorii romani, ci dimpotrivă: integraţi în formaţiile provinciale, ocrotiţi şi supuşi procesului de romanizare (supra, p. 88—93). Prin înlocuirea limbii şi culturii, a numelor proprii şi a credinţelor, a organizării sociale-economice etc., atît în zonele illyre şi traco-getice din dreapta Dunării, cît şi în teritoriul geto-dacic din stînga fluviului, — romanizarea a prins rădăcini durabile la populaţia băştinaşe. Încît chiar dacă nu ar exista nici un indiciu şi nici o urmă din limba traco-dacilor, în afară de amintirea numelui lor, logica istorică şi filologică ar spune că elementul preroman indo-european al limbii române vine de la aceste populaţii autohtone care locuiau teritoriile înainte şi în timpul ocupaţiei romane. Atunci ele au adoptat o altă limbă, latina ocupanţilor romani, ca şi numele social-etnic: *Romani*, *români* (rumâni), *armâni*, *rumeri*. Aici nu poate fi vorba, aşadar, de populaţii celtice, germanice, scitice, slave, greceşti ori de altă obîrşie, romanizate în zona carpato-balcanică, adică în teritoriul unde a luat naştere idiomul şi poporul român în sec. I — VI e.n.; dar elemente i z o l a t e eterogene s-au amestecat desigur cu autohtonii, în epoca romană şi mai tîrziu. Ţinînd seama de realităţile istorice, de tot ce se ştie din epoca antică despre aceste regiuni, nu poate fi evitat şi înlocuit, în studiul relaţiilor albano-române şi a etnogenezei acestor popoare, termenul „tracic", „traco-dacic", care totuşi a putut să pară unora nesigur, echivoc, „nedovedit" ori cu totul lipsit de raţiune istorică şi lingvistică. Îndoiala în privinţa justeţei acestui termen vine nu numai din faptul că materialul istoric şi filologic-lingvistic este foarte redus şi adesea neconcludent, dar mai ales fiindcă a fost insuficient studiat ştiinţific cu mijloace adecvate.

Pînă cînd se va face mai multă lumină în unele capitole ale istoriei antice şi medievale a acestui colţ sud-estic al Europei, este necesar să folosim (fie chiar numai cu titlu de ipoteză şi pentru simplificarea termenilor) noţiunea

www.dacoromanica.ro

de t r a c o - d a c i c (ori „traco-illyric"?), deocamdată pentru a numi cuvintele româneşti prelatine (autohtone). Dar procedeul nu trebuie să lase impresia că s-ar învîrti într-un cerc vicios, luînd ca bază sigură (sau foarte probabilă) ceea ce urmează tocmai să fie dovedit, adică obîrşia traco-dacică a acelor vocabule „obscure" dar de structură indo-europeană. Adevărat că motivele justificative în procedarea noastră sînt mai mult de ordin general, cam aceleaşi care au făcut şi pe Hasdeu să vorbească de cuvinte „trace, dace" în română. Asemenea motive istorice şi „logice" sînt, însă, destul de puternice spre a ne indica anticipat că este necesar termenul „cuvinte traco-dace", nu scitice, celtice ori vechi greceşti pentru lexicul preroman din limba română. Faptul a fost limpede întrevăzut şi postulat de erudiţii veacului trecut (Kopitar, Miklosich, Schuchardt, Hasdeu ş.a.), care au recunoscut valoarea considerabilă a unei realităţi etno-lingvistice: substratul autohton înrudit de aproape cu albanezii (şkipetarii) după Miklosich, ori pur şi simplu tracic, dacic (Schuchardt, Hasdeu etc.). Mai greu este a preciza în ce măsură poate fi vorba de un aport lingvistic (deci etnic şi cultural-istoric) venit din partea i l l y r i l o r la acest fond autohton (preroman) din temelia limbii şi comunităţii populare românofone, — nu numai din cauza lipsei de precizie în ce priveşte raporturile etno-lingvistice între illyri şi traco-daci, dar mai ales pentru că nu este încă elucidată problema romanizării, respectiv a supravieţuirii şi dăinuirii eventuale în epoca prefeudală a resturilor din triburile trace şi din cele illyre. Ceea ce în primul rînd ne îndeamnă să omitem din discuţie termeni ca „illyric" ori „albanez" şi „străalbanez" („uralbanesisch", cum zic unii filologi în ultima vreme) este faptul că baza etnică a provinciilor romane unde se admite îndeobşte că s-a format şi persistă comunitatea etno-lingvistică românească nu era de caracter illyric (ori „albanez"), ci cu siguranţă traco-getodacic, în Tracia, Moesia, Dacia. Dacă nu s-ar admite justeţea termenului adoptat de noi „cuvinte traco-dace" pentru a determina elementele autohtone, ar fi necesar a recomanda altă formulă mai potrivită, — ceea ce este puţin probabil că s-ar putea face cu succes. Pînă atunci însă trebuie să rămînem la definiţia lui Hasdeu, pe care o vor confirma şi verifica etimologiile stabilite cu mijloace şi criterii esenţial diferite de ale lui.

Cuvintele autohtone şi fonetica substratului. Precum s-a spus, realitatea elementelor noastre autohtone este condiţionată de trăsăturile particulare de evoluţie a elementului moştenit (latin-romanic) al limbii. Arhetipurile străromâne ale epocii romanice, stabilite pentru cuvintele considerate autohtone, vor trebui explicate ca derivînd din bazele comune indo-europene potrivit şi nu împotriva legilor fonetice ale idiomurilor traco-dace; îndeplinirea acestei condiţii este la fel de importantă ca şi prima, pentru a se putea vorbi efectiv, concret de cuvinte indo-europene traco-dace în limba română. Dar identificarea şi utilizarea acelor legi fonetice ale substratului justificînd autohtonia cuvintelor astfel elucidate nu trebuie înţelese iarăşi ca o sumă de criterii exclusive şi absolute, ci în primul rînd ca o p o s i b i l i t a t e, căci limba tracă nu prezenta (pe cît ştim azi) vreo trăsătură fonetică unică şi exclusivă, absolut necunoscută în alt idiom indo-european şi constatată numai în cuvintele noastre autohtone; limba traco-dacă de tip satem are acelaşi sistem fonetic ca illyra şi foarte multe note comune cu alte limbi satem (iraniana, baltica, slava). Aşadar, dacă am avea informaţii că baza etnică-socială a teritoriilor de romanizare în Moesia, Dacia etc. ar fi fost illyră, iraniană ori baltoslavică, s-ar putea admite eventualitatea unei asemenea obîrşii pentru cuvin-

www.dacoromanica.ro

tele autohtone românești, fiind însă puțin probabil că se va putea conta pe asemenea eventualitate.

Fazele de trecere a cuvintelor noastre preromane din bazele arhaice indo-europene, la cele admise pentru perioada străromână (și preromană) trebuie să fie, deci, justificate de criteriile fonologice oferite de resturile lingvistice trace. Aceasta este situația de fapt: trăsăturile principale fonetice în cuvintele noastre autohtone indo-europene corespund întocmai cu fonetica limbii traco dace stabilită din resturile explicabile etimologic, atît în v o c a l i s m, cît și în c o n s o n a n t i s m (cf. supra, p. 80—81). Constatarea a c e l o r a ș i modificări de sunete în formele românești (adică în raporturile dintre prototipurile străromâne-preromane și cele indo-europene) și în resturile de limbă traco-dacă arată că ele nu exclud, ci admit și includ în chip obligatoriu putința și necesitatea ca tocmai prin acest idiom de tip satem și est-european să fi trecut cuvintele noastre autohtone, păstrate în gura populațiilor traco-dace de la despărțirea „indo-europenilor" și a idiomurilor vorbite de diferitele grupe, pînă la înstăpînirea puterii romane și începutul romanizării, adică a procesului de amestec și sinteză a formării limbii romanice-române în zona balcano-dunăreană și carpatică (Moesia și Dacia, eventual o parte din Tracia și Dalmatia).

Dacă faptele de ordin general istoric arată direcția unde este de căutat obîrșia cuvintelor române autohtone (preromane), criteriile filologico-lingvistice comparative confirmă pe deplin această realitate social-culturală, justificînd mai mult utilizarea termenului adoptat „traco-dacic" nu numai ca o formulă convențională teoretică, ci pentru a individualiza concret apartenența fazei preromane (străromâne) a fondului lexical dintr-o limbă de un tip determinat, vorbită de un mare popor al antichității care a jucat un rol de seamă în istoria Greciei și a Romei pînă prin sec. VII e.n.; un popor care n-a dispărut cu desăvîrșire nici în sensul etnic-social, nici în cel lingvistic. Căutarea și identificarea resturilor limbii traco-dacilor, perpetuate parțial pînă astăzi, constituie prima etapă în munca de stabilire a măsurii în care acest popor carpato-balcanic trăiește în ființa neamurilor de oameni ce locuiesc acum aceleași meleaguri. Faptul că nu avem atestări antice ori medievale pentru elementele lexicale autohtone-române constituie o gravă lacună în mijloacele documentare menite să elucideze problema începuturilor și a fazei vechi în dezvoltarea idiomurilor și a comunităților populare română și albaneză. Atare lipsă se datorește sărăciei „obiective", generale a izvoarelor documentare din antichitate și epoca medievală, ca și faptului că (poate întîmplător) atestările de vocabule traco-dace existente (glose, nume proprii) se referă la alte noțiuni și domenii de activitate decît cele din care s-au păstrat cuvinte în limba română. Dar lipsa de atestări scrise antice nu va împiedica, ci va stimula mai mult munca dificilă și complexă de reconstruire comparativă a ceea ce n-a conservat documentarea scrisă a trecutului îndepărtat și obscur.

C u v i n t e l e sigure sau probabile autohtone (preromane) care lipsesc în albaneză sînt între 90 și 105, din ele cel puțin 80 putînd fi considerate ca sigure: *acăța, adiia, ameți, amurg, anina, aprig, arunca, baciu*(?), *baier, barză, băga, băiat, beregată, boare, bordei, brînduș, brînză, buiestru*(?), *burlan*(?), *burta, butuc, butură, caier, carîmb, cață, căciulă, cîrlan, cîrlig, copil, cotropi, custură, (a)darari* (arom.), *deretica, desbăra, (descăța, descurca, desghina), desmierda, dop, droaie, genune, ghiară, gorun, gruiu, gudura, încurca, înghina, înguri, înseila*(?), *întărîta, întîmpina, întîmpla, întrema, leagăn, lepăda, lespede,*

www.dacoromanica.ro

leşina(?), *mare, măceş, mădări, mărcat, melc, mieru, mire, mistreţ, mişca, modru, morman, munană, muşat, muşca, necheza, niţel, păstra, pînză, prunc, răbda, r(e)azem, ridica, scurma, stărnut*(?), *steregie, stîncă, străghiată, strugure, (sugruma, suguşa), şir (înşira), şoric, tare, ţarină, ţăruş,* (a se) *uita, undrea, urca, urcior*(?), *urdă, urdina, urdoare, vătăma, viscol, zăr, zară, zburda, zestre, zgîrma.*

Cîteva din această sută de cuvinte au fost elucidate în *DR*, X şi *AnEtn* (supra p. 61); unele rezerve şi obiecţii ale lui H. Mihăescu (*RÉSEE*, VI 1968, p. 148) nu par convingătoare. Cuvintele româneşti autohtone care lipsesc în albaneză formînd un singur bloc lexical cu celelalte (supra p. 108—112) sînt tratate împreună cu acestea (infra, partea II) ca stocul unitar şi omogen al fondului preroman al limbii române.

www.dacoromanica.ro

V. EVOLUȚIA, IMPORTANȚA, REPARTIZAREA CUVINTELOR AUTOHTONE

1. DIN FAZA INDO-EUROPEANĂ LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)

Apartenența cuvintelor autohtone (adică cele „albaneze" și cele „obscure" de pretinsă origine latină, slavă, veche greacă, germanică etc., analizate în partea II, p. 241—426) la marea familie a idiomurilor indo-europene rezultă din trei fapte ce vor fi analizate pe scurt: *A)* prezența în cuvintele noastre a unei serii de r a d i c a l e (rădăcini, elemente lexicale primare ce nu mai pot fi analizate, decupate) ori baze existente în grupe de cuvinte ale limbilor i.-e., formînd familiile etimologice și mijlocul principal de legătură între singuratecele vocabule atestate în epoca istorică. În foarte multe cazuri, după o evoluție de cîteva milenii, cuvintele românești autohtone păstrează semantismul de bază, străvechiu, iar alteori prezintă aspecte semantice apropiate de cele primare (cum se observă în tabelul de mai jos); *B)* un sistem f o n e t i c, sunete de bază i.-e. evoluate după legile unui idiom anteroman satem din zona carpato-balcanică; *C)* un bogat și variat sistem de s u f i x e.

A) RADICALE INDO — EUROPENE

ar- „a încheia, a îmbuca (un lucru cu altul), a potrivi" . *anina*
are-g- „a închide; zăvor; clădire, casă"(?) . . . . . *argea*
at(e)r- „foc" (*uat-*?) . . . . . *vatră*
aue-l- „a sufla, a bate (vîntul), a exhala" . . . . . *abure*
bal-, bel- „tare, puternic" . . . . . *băiat*
bu-, bhu- (bheu-?) „a (se) umfla" *b(h)u-r-* . . . . . (?) *burtă*
bu-z- „buză, sărutare" . . . . . *buză*
bhag- „a împărți, a da (destina) ca parte"(?) . . . . . *băgà*
bhare-dh v. *bher-, bhre-dh-*
bhas-k- „legătură, mănunchiu; smoc" . . . . . *bască*
bhel- „a luci, a sclipi" . . . . . *baltă*
bhel- „a (se) umfla; rotund"(?) . . . . . *balaur*, (?) *baligă*
bher- „a duce, a purta" . . . . . (?) *burtă*
bher- „a clocoti, a fierbe; a se mișca violent" . . . . . *sburda*
bher- „a tăia, a sparge, a perfora" . . . . . (?) *burlan*
bher- „a fi proeminent, a formà o dungă proeminentă"
bhre-n- . . . . . *brîu*
bhre-m-d- . . . . . *brînduș*ă
bhre-dh- (cf. *bharedh-*) „vîrf, ghimpe, țep, colț" . . . *brad*
bherēg'-, bher(e)g'- „a sclipi; alb(uriu)" . . . . . *barz, barză*
bher-u-g-, bhereg- „gîtlej, trahee" (*bher-* „a despicà") . . . *beregată*

www.dacoromanica.ro

bheug- „a fugi; a (se) îndoi; a se mlădia" . . . . . (?) *buiestru*
bheu-t- „a (se) umfla; a creşte" . . . . . *butuc, butură*
bhol- „abur, exhalaţie, miros" . . . . . *boare*
bhrend(h) „a (se) umfla, a coace" . . . . . *brînză*
bhreu-s-, bhrus- (bher-) „a (se) umflà, încolţi, creşte" . . *brusture*
dā-i- „a împărţi"(?) . . . . . *zestre*
der- „a jupui, a despica, a crăpà" . . . . . *dărîma*
derā- „a lucra" . . . . . *(a)dara-*
dereu(o)- „arbore, copac" . . . . . *druete*
dhē(i)- „a suge, a alăpta" . . . . . *daş*
dher- „sediment (lichid) turbure, murdar; a turbura" . . *zăr, zară*
dher- „a ţine (strîns)", *dhereugh-* „a se aduna,grupà; grupă" . *droaie*
dheu- „a sufla, a răsuflà, a exhala; suflare" . . . . . *adiia*
dheubh- „ţăruş, ic (pană), buştean" . . . . . *dop*
er- „a mişcà, a se pune în mişcare, a întărîta" . . . . . *arunca*
re-n- v. *pîrîu*
er(e)d(h)- „înalt; a creşte" . . . . . *rădica*
g(h)at- „a face, a pregăti; gata" . . . . . *gata*
gel- „a învălui; rotund, sferic"
g(e)le-gh- . . . . . *ghioagă*
g(e)la-r- . . . . . *ghiară*
gel-, gu̯el- „a înghiţi"(?), cf. *gu̯er-* . . . . . *genune*
ger- „a întoarce, a răsuci"
ger-d- . . . . . *îngurzi*
gre-p- . . . . . *grapă*
ger-d- „a sgîria, a inciza, încresta" . . . . . *gardină*
geu- „a încovoia, a înstrîmba, a bolti"
geu-s- . . . . . *guşă*
geu-l-(?) . . . . . *măgură*
glei-n- „a lipi împreună, a lipi, unge" *(gel-)* . . . . . *înghina, des-*
ghel- „a strigà, ţipa, sbiera", *gh(e)lo-n-* . . . . . *ghionoaie*
gher- „a fricţiona, a pisa"
gh(e)re-s- . . . . . *gresie*
gh(e)re-nd(h)- . . . . . *grunz*
gherdh- „a împleti, a răsuci; a îngrădi" . . . . . *gard*
ghrebh- „a sgîria, a scurma, a săpa" . . . . . *groapă*
gu̯el- „a înţepa"
gle-m-p- . . . . . *ghimpe*
gu̯el-bh- . . . . . *gălbează*
gu̯el- „ghindă" . . . . . *gorun*
gu̯er- „a înghiţi; gîtlej, prăpastie" . . . . . *grumaz, genune?*
gu̯er- „puiu, făt, progenitură" . . . . . *cîrlan*
gu̯er- „munte" . . . . . *gruiu, grunu*
gu̯u-ā- „gunoi, balegă, murdărie" . . . . . *balegă*
gu̯hedh- „a ruga, a cere, a rîvni, a dori" . . . . . *gudura*
kadh- (kat?) „a păzi, a feri, a acoperi şi scuti" . . . . *căciulă*
kap- „omidă, insectă" . . . . . *căpuşă*
kat- „a suci, a învîrti, a împleti" . . . . . *cătun, cată*
keg- „mic par, ţăruş (mai ales pentru atîrnat); cîrlig" . . *caier*
kel-ā- „a lovi, a tăia, spinteca, a rupe" . . . . . *cărîmb*

www.dacoromanica.ro

b'el- „a înclina, a îndoi" (?) . . . . . *şale*
ken- „pui de animal"(?) . . . . . *copil*
ker- „a arde, a fi aprins, a încălzi". . . . . *scrum*
k'er-(?) „şnur, găitan, chenar; a lega, înnoda" . . . . . *şir*
k'er- „a vătăma; a (se) sfărîma, sparge, descompune" . . . *fărîmă, sîrmă*
k(e)re-p- „a lovi; a scăpăra"(?) . . . . . *scăpăra*
kes- „a sgîria, a răzui" . . . . . *custură*
kru-k- „a aşeza peste, acoperi, îngrămădi, ascunde"(?) . . *cruţa, încurca*
kuerp- „a se învîrti, a răsuci" . . . . . *curpăn*
kuer- „a face, a modela, a forma" . . . . . *cursă*
legh- „a zăcea, a se aşeza, a sta întins" . . . . . *leagăn*
lē(i)-, le(i)-s- „destins, slab, moale, istovit" . . . . . *leşina*(?)
leng- „a legăna, a balansa"(?), v. *legh-* . . . . . *leagăn*
lep- „a desghioca, a jupui, a despica" . . . . . *lepădа*
mad- „umed, a picura; gras, îngrăşat", *ma(n)d-* „a suge" *mînz*
mē- „a măsura, a socoti; măsură de timp", *mo-t-* . . . *moş*
mē-, mō- „mare, considerabil, arătos" . . . . . *mare*
meit(h)- „a schimba, a schimba din loc" . . . . . *mişca*
med- „a măsura, a judeca, a socoti, inventa" . . . . . *mădări, modru*
mel- „a uza, a sdrobi; fraged, plăpînd; slab" . . . . . *melc*
mel- „puternic, mare"(?), v. *mē-* . . . . . *mare*
mel- „culoare (închisă)" . . . . . *mieru*
mel-ā- „a se ridica, a apărea"(?) . . . . . *mal*
menth-, meth- „a amesteca, a mişca învîrtind" . . . . . *ameţi, mătură*
menth- „a mesteca cu dinţii, dantură, zăbală" *mont-s-* . . *muşca*
mer- „a împleti, a lega; şnur, colan, lanţ" . . . . . *mununа*
mer- „a sclipi, a licări, a scînteia" *mer-g-*(?) . . . . . *murg*
mer- „a freca, a pisa, a prăpădi" . . . . . *mărat*
(s)mer-d- . . . . . *dezmierda*
mer-m/mor-m- . . . . . *morman*
mer-(ē)- „a închega, a solidifica" . . . . . *mărcat*
mer-io- „tînăr, om tînăr" . . . . . *mire*
nek- „a geme, a mugi, mormăi" . . . . . *necheza*
nē- „şarpe, năpîrcă"(?), (+pert-?) . . . . . *năpîrcă*
op- (*ap*?) „a lucra, a înfăptui" . . . . . *aprig*
or- v. *er-*
orbho- „orfan, mic, obidit, slab, rob" . . . . . *răbda*
pak'- „a fixa, întări" . . . . . *păstra*
pan- „ţesătură" . . . . . *pînză*
pel-n- „pui"(?) . . . . . *copil*
per- „peste, dincolo, prin —" . . . . . *pîrîu, pururea*
per- „a da naştere, a produce" . . . . . *prunc*
pes- „a bate vîntul, a fîlfîi în vînt; ciucur" . . . . . *păstaie*
reg'- „drept; a îndrepta, a ridica sprijinind" . . . . . *razim*
re-n- (re-) „a mişca, a stîrni, a curge" . . . . . *pîrîu*
rendh- „a rupe, a sfîşia, a despica"(?) . . . . . *rînză*
sēi-, si- „a lega; funie, curea"(?) . . . . . *şir*
serp- (srep-?) „a se tîrî"(?) . . . . . *strepede*
seu- „a îndoi, învîrti, pune în mişcare rapidă", *s(e)u-o-p-* *şopîrlă*
(s)kep- „a tăia, opera cu unealtă tăioasă; lovi, ciopli" . *copac*

www.dacoromanica.ro

(s)kep- „a acoperi, a înveli" . . . . . *căpută*
(s)ker- „a întoarce, a îndoi, (în)strîmba" . . . . . *cîrlig*
sker-d(h)- . . . . . *zgardă*
(s)kreu-k-(?) . . . . . *încurca*
krek- . . . . . *creț*
sker- (ker-) „a tăia, a încresta", *skerēi- (bh-?)* . . . . *zgîria*
sk(e)re-m- . . . . . *zgrîma*
skreu-m-(?) . . . . . *scurma*
skeubh- „a arunca, a împinge" . . . . . *scula*
skeu-r- „a tăia, a desface, a scurma, scobi" . . . . . *curma*
sneit- „a tăia" . . . . . *nițel*
stegh-, stengh- „a înțepa; prăjină, (pai) înțepător, ascuțit" *stîncă*
(s)ter- „țeapăn, întărit, solidificat, rigid
st(e)re-g- „țeapăn, solidificat, închegat" . . . . . *străghiată*
st(e)reu-g- „țeapăn; tulpină, lujer" . . . . . *strugure*
ster- „steril, sterp" . . . . . *sterp*
ster- „lichid murdar, murdărie, gunoi; a murdări"
ster-e-g-, streg- . . . . . *steregie*
stern- „murdărie, murdărit, (pătat)"(?) . . . . . *stărnut*
streng- „tare, întins, îngust, strîmt" . . . . . *strungă*
su̯er- „acru, amar" . . . . . *sarbăd*
su̯er-(?) „acoperitoare, coaje, piele, șoric" . . . . . *șoric*
tāl- „a crește, a înverzi; plantă, vlăstar tînăr" . . . . . *păstaie*
tel- „șes, plan, teren neted" . . . . . *țarină*
temp- „a întinde, a trage, încorda"(?) . . . . . *întîmpina*
ter- „a freca, a pisa, învîrti și perfora", *tre-k-*(?) . . . . *mistreț*
ter- „a roade, perfora; insectă, larvă", *tre-p-*(?) . . . . . *strepede*
ter- „a străbate, întări (crește?), efort, putere" . . . . . *tare, întrema*
ter-t- . . . . . *întărîta*
top- „a ajunge, nimeri" . . . . . *întîmpla*
tu̯er- „a prinde, a cuprinde, a conține, împrejmui" . . . . *țarc*
trep- „a călca, tropăi, călca în picioare" . . . . . *cotropi*
ur- v. *u̯er-*
uā-t- „a lovi, răni, vătăma" . . . . . *vătăma*
u̯at- v. *at(e)r-*
u̯e- v. *au̯e-*
u̯e-s- „a sufla, a bate vîntul" . . . . . *viscol*
u̯eg- „a țese, a lega, a înnoda" . . . . . *baier*
u̯cg'h- „a mișca, a duce, a cărà, a transportà" . . . . . *viezure*
u̯el- „a vedea, a privi, a se uità" . . . . . *a se uita*
u̯endh- „a învîrti, a întoarce; a răsuci, împleti" . . . . *undrea*
u̯er- „sfoară, șireang; a lega cu sfoară, a încorda"(?) . . *desbăra*
u̯er- „a ridica, a înălța" . . . . . *urca*
u̯er-d(h)- „a fierbe, a clocoti" . . . . . *urdă*
u̯er-d- „lichid, umezeală, scurgere" . . . . . *urdori*
u̯er- „a (ră)suci, a îndoi, a încovoia" . . . . . *balaur*(?)
uer(e)d- „a (se) îndoi, încliña; mișcare încovoiată; mișcare" . . . . . *urdina*
u̯er- „a închide, încuia, acoperi; ușe, adăpost"(?) . . . *bordei*
u̯et- „an; animal de un an" . . . . . *vătui*

www.dacoromanica.ro

B) FONETICA

Dintre cuvintele cu obîrşie etimologică neidentificată ori îndoielnică (integral sau parţial), de menţionat următoarele: *balaur, băgà, bucurà, mazăre, măceş, mistreţ, rînză, sîmbure, spînz, strepede, şut, ţap, ţăruş.*

Sistemul fonetic al cuvintelor autohtone este principalul mijloc pentru încadrarea lor în familia limbilor indo-europene şi (cum era firesc) a fost cel mai de seamă criteriu şi instrument de lucru în reconstrucţiile etimologice, căci, cum spunea încă în 1853 F. Diez, „etimologia îşi are temelia ştiinţifică în fonetică", iar metoda critică în cercetarea etimologică, (observă acelaşi) „se supune pur şi simplu principiilor şi regulilor stabilite de fonetică, fără să se abată dela ele nicio iotă, întrucît nu intervin excepţii clare". Fonetismul elementelor lexicale autohtone confirmă, pe deoparte, caracterul lor vechi şi original indo-european, iar pe de alta individualizează acea limbă moartă a epocii din care pot şi trebuie să se fi transmis aceste neaoşe cuvinte indo-europene. Reintegrate în sistemul etimologic al limbilor indo-europene, unde ele aparţin în mod firesc şi necesar, cele vreo 160—170 cuvinte dovedesc că păstrează trăsăturile de formă, în primul rînd fonetice, ale unui idiom care le-a conservat în decursul unei lungi perioade preistorice, din vremea arhaică a comunităţii indo-europene pînă în vremea romană. Nu avem atestări nici din epoca latinei „vulgare", cînd elementele anteromane au intrat integrîndu-se în organismul lexical romanic al limbii populare adoptate de populaţia rurală din spaţiul balcano-dunărean şi carpatic. Formele cuvintelor noastre anteromane în momentul asimilării lor în limba română comună pot fi întrevăzute în majoritatea cazurilor şi stabilite uneori cu precizie absolută, fixîndu-se (prin criteriile indicate de evoluţia elementelor ereditare, latine-romanice) etapa la care au ajuns ele prin sec. I—III e.n. Legînd atare prototipuri străromâne refăcute după criteriile limbii române, cu bazele i.-e. oferite de mijloacele comparative ale idiomurilor europene, s-au putut obţine în linii mari şi aproape peste tot, formele anteromane, adică ceea ce reprezentau ele ca schelet înainte de a intra în limba romanică-română. Felul cum apar sunetele de bază i.-e. în aceste arhetipuri intermediare ("reconstruite") şi în formele de azi reprezintă fazele de evoluţie a elementului lexical autohton din limba română, trecut prin două mari etape şi transformări: *a)* de la epoca indo-europeană la cea anteromană, *b)* de la faza anteromană şi română comună la faza română medievală şi modernă din cele patru dialecte cunoscute. Lipsind atestări din perioada anteromană şi din cea română comună, este natural să existe cazuri de echivoc: sunete şi sufixe în cuvinte ce să nu poată fi atribuite cu siguranţă uneia sau alteia din cele două faze de limbă. Dar în cea mai mare parte sunetele de bază i.-e. sînt continuate în chip uniform şi consecvent (afară de i.-e. *o)*, dovadă că avem a face cu criteriile şi caracterele unui idiom specific, unitar, bine determinat în familia indo-europeană.

Prima etapă din evoluţia preistorică a cuvintelor româneşti autohtone dela faza comunităţii i.-e.[1] la faza romanică a românei comune prezintă nişte particularităţi fonetice pe care le-am atribuit direct „substratului" anteroman de limbă, numit traco-dacic, căci acèle trăsături fonetice (rezumate mai jos) pot fi

[1] Fonetica indo-europeană K. Brugmann, *GrdVGr*, I/1 „Einleitung und Lautlehre" (retiparit în 1930); Hermann Hirt, *Indogermanische Grammatik*, I „Einleitung, Etymologie, Konsonantismus", 1921; gramaticile istorice ale diferitelor limbi: greacă (Brugmann-Schwyzer), latină (Stolz-Schmalz, Leumann-Hofmann), slavă (Vondrák, Van Wijk), celtică (Pedersen), sanscrită (Wackernagel).

www.dacoromanica.ro

regăsite aidoma în resturile limbii traco-dacilor, bine cunoscute în linii generale și chiar în detalii (supra, p. 80—81). Grupa de cuvinte autohtone românești și indo-europene se integrează în acest sistem fonetic, ce este ilustrat mai ales în elementele lor radicale (rădăcini), bine conturate ca formă și semantism, lipsite de echivoc în majoritatea cazurilor; de aceea sînt citate aproape numai exemple luate din elementele radicale, înșirate în ordinea alfabetică (supra, p. 118—121).

a) **VOCALISMUL**

Indo-european **a** > *a*: *abur, anina, aprig, argea, gata, cață, căciulă, căpută*; **ā** > *a*: *balegă, păstaie, vatră, vătăma*;

i.-e. **e** > *e*: *beregată, zăr (zer), zară, leagăn, lepădа, leșina, lespede, genune, nechezà, steregie, vătuiu, viezure* etc.; un caz de *e* > *i* pare să fie *mire* > **mer-*;

i.-e. **i** > *i*: *înghina, mișca, nițel*;

i.-e. **o** > *o* (resp, *u*) ori *a*; primul caz în vreo 20 exemple: *abure, boare, bordeiu, custură, grunz, ghionoaie, îngurzí, groapă, gudură, gorun, moș, munună, murg, prunc, șopîrlă, copac, șoric, strungă* etc.; ceva mai numeroase ar părea cazurile de *o* > *a*: *barz, baltă, (a)dara(ri), daș, grapă, gardină, gard, cîrlan, gălbează, mare, mărat, mărcat, mal, aprig, sarbăd, căpută, cîrlig, sgardă, sgîriá sgrîmá, baier, baciu* ș.a. Asemenea dublă reprezentare a lui *o* ar necesita o cercetare detaliată, spre a stabili dacă toate cazurile provin în chip normal din i.-e. *o* și nu este o evoluție deosebită în epoca traco-romană. Sigur este numai că divergența *o*/*a* în cuvintele autohtone constituie o diferențiere a graiurilor substratului, oglindită și în resturile de limbă traco-dacică, avînd la bază probabil fapte de ordin regional ce nu sîntem în măsură a preciza deocamdată;

i.-e. **ō** > *a*: *mare (*mē-, mō-)*, posibil în *daș*;

i.-e. **u** > *u*: *burtă*(?), *bunget*; ca grad vocalic redus al lui *ue-*: *undrea, urcá, urdă, urdina, urdori, uitá*, de asemenea *curpăn, cursă*; **eu** > *u*: *butuc, butură, brusture, gușă, măgură, grumaz, scula, scurma, strugure*; **u** > *o* în *dop, droaie*;

i.-e. **r̥** > *re-, ra-* în *rădicá*.

Schemă recapitulativă

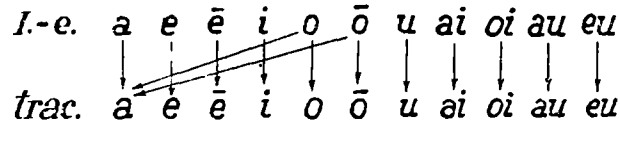

b) **CONSONANTISMUL**

Indo-europeanul **i** în funcție consonantică: se pare că lipsesc exemple;

i.-e. **u** în funcție consonantică: păstrat în orice poziție, transformat în spirantă labiodentală *v*: *vătămá, vatră, baier (*vagelo-), viezure, vătuiu, viscol*; intervocalic: *abure*; căzut în epoca postromană: *sarbăd*(?);

www.dacoromanica.ro

n a s a l e ş i l i c h i d e consonantice:

i.-e. **n** dental > *n* conservat peste tot: *ghionoaie, năpîrcă, nechezá, pînză, rînză, undrea*; în elementele sufixale: *gorun, cătun, curpăn, ţarină*; *n* velar: *prunc, strungă*;

i.-e. **m** > *m*: *mazăre, mădări, mînz, desmierdà* etc.; în sufixe: *vătămà, fărîmă, razim* etc.;

i.-e. **r** > *r*: *argea, arunca, beregată, brîu* etc. (vreo 80 exemple);

i.-e. **l** > *l* (intervocalic > rom. *r*; *li* > *i*): *abure, brusture, ghiară, gălbează, leagăn, sculà, sîmbure* etc.;

o c l u s i v e; l a b i a l e:

i.-e. **p** > *p*: *grapă, căpută, copac, curpăn, pîrîu* etc.

i.-e. **b** > *b*: *băiat, buză, burtă*(?); i.-e. **bh** > *b*: *bască, baltă, brîu, dop* etc., *răbdá, sculá*;

d e n t a l e: i.-e. **t** > *t*: *întîmplá, vatră, cătun, cață, cotropí, vătămá, tare* etc.;

i.-e. **d** > *d*: *zestre, (a)dara-, druete, lepădà* etc.; *d* sau *dh*: *rădicà, urdă, sgardă* etc.; i.-e. **dh** > *d*: *brad, daș, adiia, dop, droaie, gard, gudurá*;

g u t u r a l e, p a l a t a l e:

i.-e. **k'** > *s*: *fărîmă (sîrmă)*; *k'el-n-*(?) > *șale*; *șir*(?); *păstrà*; nesigur: *sîmbure*;

i.-e. **g'** și **g'h** > *z*: *barz, barză, mazăre, razim, viezure*;

v e l a r e: i.-e. **k** > *k* (rom. *c, g*): *cață, cătun, căciulă, căpușă, caier, cărîmb, curpăn, cursă, custură, ţarc, sculà, căpută, cîrlig, sgardă*;

i.-e. **g** > *g* (căzut intervocalic în *caier, baier*): *gușă, măgură, grapă, gardină, ghioagă, ghiară* etc.; i.-e. **gh** > *g* (intervocalic căzut în *droaie*): *ghionoaie, gresie, gard, groapă, leagăn*;

l a b i o v e l a r e: i.-e. **ku̯** > *k*: *cursă* (gradul redus **kṵer-*);

i.-e. **gu̯** > *g*: *genune, gîrlan (cîrlan), gălbează, ghimpe, gorun, balegă*; *grun'u, gruiu* și *grumaz, gurm-* prezintă gradul redus al rad. i.-e. **gṵer-*; i.-e. **gu̯h** > *g*: *gudurá*;

s p i r a n t e: i.-e. **s** > *s* sau *ș*: *bască, daș, gușă, gresie, lespede, sculá, strungă* etc.

Schemă recapitulativă

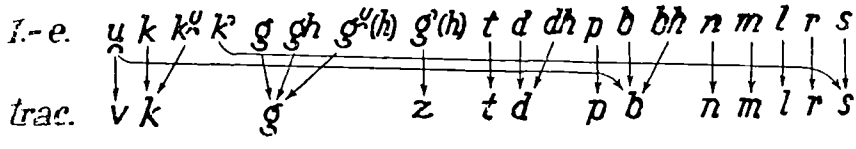

Fonetica elementelor autohtone (trecute prin două mari faze de evoluție formală, cu două feluri de „alterări") arată că ele sînt conservative, după cum trebuie să fi fost în general idiomul anteroman care le-a transmis limbii române și care păstra destul de fidel sunetele de bază „indo-europene", cu puține modificări, fără să altereze vocalismul primitiv ca sanscrita (v. ind.) ori consonantismul ca germanica sau greaca. Inovațiile aduse foneticii i.-e. în cuvintele românești autohtone (vizibile în schemele rezumative sinoptice) sînt dovezi peremptorii pentru caracterul s a t e m central-european al limbii s u b s t r a t u l u i. Trăsăturile principale (din punct de vedere comparativ) ale cuvintelor autohtone în limba română se regăsesc în resturile graiurilor traco-dace, fără de care nici n-ar

www.dacoromanica.ro

fi posibile etimologiile adoptate; încît (cum e firesc și s-a spus) prima fază de evoluție a cuvintelor (din bazele i.-e. la epoca romană) trebuie să fie identică perioadei trace, a acelui idiom care a transformat sunetele de bază i.-e. după normele constatate, dînd cuvintelor forma ce explică genealogia lor etimologică și înrudirea cu grupele de cuvinte din familia indo-europeană. Spre a cita un singur exemplu, amintim apelativul rom. *razim* (verb *rezemà*), din i.-e. **reg'-*, devenit **re(d)zem-*, **ra(d)zem-* într-o limbă satem (cum era traco-daca) și trecut astfel în română, conservat fără alte modificări pînă azi. Cuvîntul este înrudit (din același rad. i.-e.) cu lat. *rege-m*, *regimen-*, celt. *rig-*, v.ind. *raj-* etc., dar este evident că tema rom. *rezem-* cu *(d)z* în loc de i.-e. *g'* nu poate veni din lat. *reg-*, ori din celt. *rig-*, v. ind. *raj-*, ci numai din spiranta *(d)z* a idiomului satem al epocii preromane din zona carpato-balcanică. Apare deci justificată impunîndu-se ca o necesitate absolută utilizarea termenului „traco-dacic" (eventual „traco-illyric"?) pentru a desemna lingvistic faza anteromană și pentru explicarea elementelor preromane (albaneze și ne-albaneze) din limba română. În acest sens au fost elaborate toate etimologiile și va fi interpretat social-etnic și istoric fondul lexical autohton al limbii române.

Paralelismul existent între fonetismul cuvintelor noastre autohtone și fonetismul traco-dacic (respectiv -illyric) poate fi observat cu ușurință (cf. supra, p. 75—76, 80—81). Totuși, precum s-a spus și repetăm aici, coincidențele constatate nu sînt (lucru firesc, ușor de înțeles) dovezi absolute și absolut obligatorii în sprijinul tezei despre tracismul cuvintelor mult discutate și disputate. O asemenea dovadă ar putea fi adusă numai prin identificarea tuturor sau măcar a unei părți mai însemnate dintre cuvintele noastre între resturile de limbă traco-dacică (illyră), ceea ce nu este și nu va fi posibil decît (indirect) pentru puține din ele. Concordanța foneticii arată (cum s-a spus) numai și în primul rînd p u t i n ț a ca din graiurile traco-dace să fi venit cuvintele românești anteromane, obîrșie pe care o impun, respectiv o confirmă apoi faptele de ordin istoric și paleoetnologic (supra, p. 73—96 și passim). Abia cîteva cuvinte autohtone românești (ori elemente radicale) pot fi identificate cu oarecare aproximație și rezervă în resturile de limbă traco-dace: *prunc*, *băiat*, *argea*, *gard*, *vătuiu*, *țarc*, *strungă*, *mare*, *dărîmà*.

C) DERIVAREA

Legătura de înrudire constatată prin elementele radicale și fonetică între cuvintele noastre autohtone și celelalte indo-europene se confirmă pînă la evidență și în f o r m a r e a cuvintelor: analiza morfologică a fiecărui cuvînt arată formante (sufixe) dintr-un sistem unitar și uniform ce cuprinde toate idiomurile familiei i.-e. și care este o altă dovadă pentru caracterul arhaic și unitatea deplină a cuvintelor autohtone, provenite dintr-un idiom european deosebit, tipic. Ca o recapitulare și un rezumat al celor spuse la tratarea fiecărui cuvînt, sînt citate în cele ce urmează elementele sufixale, după ordinea și sistemul adoptat de Brugmann[2]. Analiza morfologică a cuvintelor noastre nu e peste tot sigură, mai ales în ce privește vocalismul elementelor formante, căci cuvintele acestea au trecut prin două faze de „alterări" fonetice: cea preromană (traco-dacică, -illyră) și cea ro-

[2] M o r f o l o g i a indo-europeană: *GrdVGr*, II/1 „Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch"; H. Hirt, *Indogerm.Grammatik*, III (Heidelberg, 1927) „Das Nomen"; Benveniste, *FormNIE*; cf. de asemenea greacă: Chantraine, *FormNG*; latină: Stolz-Schmalz, *Lat.Gramm.* ed. V (Leumann-Hofmann, München, 1928), p. 190 246 „Das Nomen, Stammbildung des Nomens".

www.dacoromanica.ro

manică (latină rustică), fiind atestate documentar abia după patru, cinci sau mai multe milenii după faza comunității indo-europene, în care își au rădăcina, alcătuirea formei de bază și conținutul semantic primar. Trecînd prin filiera latinei rustice a epocii romane, ele au fost modificate nu numai fonetic, dar și morfologic, încît la unele nu se poate deosebi cu certitudine numele rădăcină (cu sufix zero) de cele cu sufix vocalic, iar la altele avem sufixe ori prefixe evident latine, alăturate la teme autohtone anteromane.

Cuvinte compuse par a fi: *baligă, balaur, mistreț, păstaie* (?), *pîrîu*;

rădăcini pure ar putea fi: *mire, mare* (**mō-r-*), care din punct de vedere i.-e. are un formant *-r*; *băga*(?);

formante vocalice: **o** și **a**, *-o-m* posibil în **dher-om zăr*; -a în *zară* (sau baza alternantă bisilabică **dherā*); în *gata* pare sufix adverbial românesc (noaptea, ziua etc.); **i** posibil în *mire, mare*; *-iǫ-, -iạ-* alcătuind adjective, care apar uneori ca substantive, eventual în: *rînză, pînză, spînz* (?), *mînz, grunz, brînză, vătuiu* etc.

i.-e. **-mo-** ca sufix primar în cîteva cuvinte avînd rădăcini numai verbale (formante primare, după termenul lui Brugmann): *grumaz, ghimpe, cărîmb, morman, razim, fărîmă*; în cîteva verbe ce par a fi vechi denominative: *curma, dărîma, întrema, scurma, sgrîma, vătăma*;

i.-e. **-no-**: *ghionoaie, genune, gorun, grun'u, gardină, cătun, leagăn, munună, prunc, țarină*; verbe: *anina, înghina, leșina, urdina*;

-r- în conglomeratul sufixal *-s-t-r- *daï-s-t-r-> zestre*; posibil *-tr-* în *păstra*; *-re-*: **me-r-> mare*; substantivele: *vatră, gheară, undrea*; verbe: *bucura, curma, încurca, scurma*;

-l- în cîteva cuvinte, dar originea lui i.-e. nu este sigură în toate cazurile din cauza trecerii străromâne *-l-> -r-* (nesigură în *butură, strugure* etc.); *-ur-* poate fi și lat. *-ulus*. Nume de plante: *brusture, mugure, sîmbure, strugure, mazăre, butură*; de animale: *vătuiu* (*vitul'*), *cîrlan, viezure*. Alte substantive: *măgură, străghcată* (*strigl'-*), *caier, baier, cîrlig, abure, argea, mătură*;

p în: *grapă, strepede, lespede*; adj. *sterp*(?);

bh: *gălbează* (**gụel-bh-*, abstract sau nume de animal, „vierme"); posibil în *sîmbure, cărîmb*;

t: *butuc, butură, baltă, băiat, căpută*, a se *uita*; în: *beregată, străghiată, mărcat, mărat, mușat* pare a fi participiul latin *-atus*;

d și **dh**: *brad, gard, gardină, răbda, sgardă*; verbe: *îngurzi, lepăda, sburda, urdina*; posibil în *pînză, rînză, brîndușă, grunz*; *-id-* în *sarbăd* e latin *-idus* (*rînced, veșted* etc.); de asemenea *lespede*;

k: *bască, bucura, copac, mărcat, șoric*; *prunc*; *aprig* și *cîrlig* au lat. *-icus*(?); i.-e. sau romanic în *arunca, încurca, rădica, urca*; **g(h)**: *beregată, străghiată, ghioagă, steregie, murg, droaie*;

s posibil în *gresie, gușă, căciulă, mișca, moș* etc.

2. DIN FAZA TRACO-ROMANĂ LA LIMBA DE AZI

A) FONETICA

Stabilită și admisă obîrșia preromană a unor elemente lexicale românești, este firesc și necesar ca ele să aibă (cum s-a spus în repetate rînduri) cel puțin aceeași vechime în idiomul populației românești ca fondul lexical latin, cu care

www.dacoromanica.ro

formează blocul unitar al cuvintelor moștenite ; astfel, ele trebuie să fi străbătut aceeași evoluție formală, cu inovații și „alterări" fonetice identice ori cel puțin asemănătoare (supra, p. 112), — ceea ce se constată de fapt la multe din cuvintele studiate. Operațiile noastre etimologice au trebuit să purceadă invers decît s-a făcut cu elementele romane : utilizînd legile foneticii istorice românești și albaneze spre a restabili prototipurile străromâne (parțial și străalbaneze) ale cuvintelor autohtone, care s-au putut lega astfel de bazele prelatine și indoeuropene, absolut necesare pentru identificarea obîrșiei lor genealogice și a fazelor de evoluție formală. Încît aici nu poate fi vorba propriu-zis de o serie de „legi fonetice" deduse din observarea evoluției unor cuvinte atestate la două extremități, în epoca latină a românei comune și în faza actuală (cum sînt de ex. lat. *cane-* > *cî(i)ne*, *frondia* > *frunză*, *oculus* > *ochiu*), ci de fazele obscure ale desvoltării unor elemente lipsite de „părinți" bine cunoscuți din documente (nefiind atestați în epoca romană), deci contemporani lui *cane-*, *frondia*, *oculus*. Lipsa oarecum firească a acelor arhetipuri atestate a făcut ca elementele noastre autohtone să fie considerate de către cercetători (cum s-a văzut) cînd ca împrumuturi din albaneză, cînd ca moșteniri din latină ori împrumuturi de prin idiomuri vecine (pe baza unor tîlcuiri etimologice eronate), sau să le clasifice „obscure, de origine necunoscută". „Obscuritatea" și etimologiile inadmisibile de pînă acum au fost înlăturate în cea mai mare parte prin refacerea arhetipurilor neatestate, cu ajutorul normelor generale, îndeobște cunoscute, ale evoluției elementelor lexicale ereditare ale limbii române, fără de care n-ar fi fost posibile din capul locului etimologiile cuvintelor anteromane. Legile generale de evoluție a limbii române în epoca romanică și în cea medievală sînt urmate și respectate consecvent în cuvintele autohtone, care s-au conformat (cu mici excepții) procesului unitar și tipic (în bună parte exclusiv românesc, privind numai elementul moștenit) de evoluție formală a limbii latine în cadrul romanității orientale carpato-balcanice. În cele ce urmează vor fi semnalate cîteva constatări sigure sau probabile asupra fenomenelor fonetice românești în legătură cu fazele de evoluție străbătute de cuvintele autohtone [3].

a) VOCALISMUL

a în inițială absolută, accentuat ori neaccentuat, se conservă : *abur*, *amcți*, *anina*, *aprig*, *argea* ; neaccentuat *a* > *ă* : *băga*, *băiat*, *căciulă*, *căpută* etc. ; *á* + *n* (*m*) + cons. > *î* : *brînză*, *cărîmb*, *pînză*, *rînză* ;

e accentuat > *ié* : *zăr* (**dier-*, **der-*), *țarc*, *viezure* ; precedat de *p*, *b*, *m* sau *v*, *e* > *ă* : *mătură* (**met-*), *părău* (*pîrîu*, **perren-*), *vătuiu* ; precedat de *r*, *e* > *ă* : *răbdá*, *răzima*, *străghiată* ; *e* > *î* *brîu* (**brenu-*), *brînduță* ; inițial, *e* > *a* : *aruncà* ;

o + **n** > *un* : *cătun*, *genune*, *munună*, *strungă*, *gorun* ; *ó* cu *a* ori *e* în silaba următoare > *oá* : *groapă*, *ghionoaie*, *ghioagă* ; *ó* > *ú* : *murg*, *scrum* ; *o* neaccentuat > *u* : *îngurzi*, *munună* ; alteori se păstrează : *bordeiu*, *gorun*, *copac*, *șopîrlă*, *șoric* ;

u aton urmat de vocală (sau *u̯*) a căzut poate în epoca romanică : *șopîrlă* (**sṵop-*), *șoric* (**sṵor-*), *țarc* (**tṵer-k-*), *țap*(?) ; *u* păstrat în : *urca*, *urdă*, *urdina* etc., dar trecut la *ó* în *droaie*, *dop*, *scol* (*scula*) ; inițiat *un-* alternează cu *an-*, *in-* : *undrea* — *andrea* — *indrea*.

---

[3] Tratatele principale privind **f o n e t i c a** elementului moștenit latin al limbii române : Densusianu, *HLR*, I, p. 66—127 „Phonétique" ; Philippide, *OrR*, II, p. 3—224 „Istoria sunetelor limbii române" ; Rosetti, *ILR*², I, p. 47—96 „Fonetica".

www.dacoromanica.ro

b) CONSONANTISMUL

r în *aprig, beregată, pîrîu* etc.; asimilat la *n*: *gerune — genune, murună — munună, anina*;

l urmat de un *i* în hiat se înmoaie şi cade în dial. drom.: *băiat* (**baliet-*), *păstaie* (*-al-*), *vătuiu*; de asemenea în a se *uitá* (**ulit-*); intervocalic l > *r*: *abure, baier, boare, brusture, gudură, gorun, mătură, măgură, mazăre, strugure, sîmbure, viezure* etc.; -ll- se conservă: *baligă*; precedat de *e, i* şi urmat de *a* s-a vocalizat în *u*: *argella* > *argea*, **undrella* > *undrea*;

n în *prunc, rînză* etc.; precedat de vocală, *a* + *i* + vocală s-a înmuiat în *n'* (conservat în ban., arom., megl.; căzut în rest): *grunu — gruiu, geuroane — ghionoaie, stere ine — stercgie*; intervocalic *n* a căzut în: *brîu* (**brenu-*), *pîrîu* (**perrenu-*);

b intervocalic ar fi trebuit să cadă ca în elementele latine (*scribo* > *scriu, caballus* > *cal*); totuşi e menţinut, contra regulei, în *abure* < **abol-*, **avol-*; în grupul *-bl-* dispare: *scula* <**scubla-*;

v s-a conservat iniţial: *vatră, vătuiu, vătămá, viezure*; cazuri de *v* > *b*: *baier desbar* (?), *baciu* (?), *bordeiu*(?); *rv* > *rb*: *sarbăd*;

t + **i** + vocală s-a africatizat > *ts*, *ţ*: *creţ* (?), *caţă, ţarc, ţap* (?), *ţarină*; *-t-s-* > *ci* (*č*) în *baciu, căciulă* (**kad|t-s-*), *mişca, muşca*, însă **mot-s-* > *moş*; *t* + *i* > *ţ*: *ameţi*;

d + **i** (*e*) + vocală s-a africatizat > *dz*, *z*: *zestre, pînză, mînz* etc.; s-a păstrat *d* în *rădică, adiiá* (*rădic, adiie*);

s: *strugure, strungă, străghiată* etc.; *s* > *ş*: *şoric, şale, şopîrlă*;

c înainte de *e, i* + vocală > *ts* (*ţ*): *mistreţ*, posibil în *creţ*; în loc de *c* apare *g*: *aprig, cîrlig*; *sc-* > *sg-, zg-, zg-*: *sgardă, sgîria, sgrîma*;

g + *i*, *e* s-a africatizat > *g* (*gi-*): *argea, genune, steregie*; între vocale *g* a căzut în: *caier* (**cagel-*), *baier, droaie, buiestru*(?), *înseilá* (?); **gl** > *gl'* (arom., megl.) > *g'* (*ghi-*) drom.: *ghimpe, ghionoaie, ghiară, ghioagă, străghiată*; uneori, *g* iniţial > *c*: *gălbează* > *călb—*, *gîrlan* > *cîrlan*.

B) DERIVAREA

Blocul compact al tezaurului lexical moştenit (elementul romanic în care s-au adaptat şi integrat cuvintele autohtone, preromane) a cunoscut o evoluţie unitară şi uniformă nu numai în fonetică, ci şi în derivare: multe cuvinte autohtone au morfeme latine (care, dealtfel, s-au alăturat şi la împrumuturile slave şi de mai tîrziu); dar în unele cuvinte anteromane sînt sufixe de dată veche, cu forme din epoca romanică a limbii (de ex. *beregată, rădică, străghiată*). Sufixele latine s-au alăturat în egală măsură la cuvintele ori temele autohtone, ca şi la cele romanice, dovadă şi aceasta despre puternica influenţă avută de factorul latin asupra elementelor preromane. Urmează o scurtă înşirare a morfemelor derivative de origine (sigură sau probabil) romanică [4], alăturate la cuvintele sau temele autohtone. Deplină siguranţă asupra caracterului romanic al tuturor elementelor nu poate exista, ele neputînd fi deosebite cu absolută precizie de cele indo-europene.

[4] Morfologia limbilor romanice: Meyer-Lübke, *GrRS*, II, p. 390—644 „Die Wortbildung", 407 589 „Nominalbildung", 604—636 „Verbalbildung". Sufixele româneşti, după formă, însemnare şi origine, în monografia lui Pascu (*Suf.*).

www.dacoromanica.ro

Formante n o m i n a l e : **-icus** *aprig, apric, cîrlig*(?); **-ucus** *butuc*(?); **-idus** *sarbăd, strepede, lespede*; **-ulus** *strugure, brusture, sîmbure, mugure* (mai curînd i.-e., fiind și alb.), *butură*; **-ulla** *căciulă*; **-ella** *undrella* > *undrea* etc.; **-inea** *strigi(n')e*; **-onia** *ghionoaie (ghionoare, geuroane)*; **-at-** *beregată, mărat, mărcat, străghiată*; **-et-** *druete, bunget*; **-ut** *stărnut*;

formante v e r b a l e : *a)* prefixe: **ad-** *acăța, adiia, ameți*; **de-** *deretica deredică)*; **dis-** *desbără, descăță, descurcă, desghină, desgropă, desgurzi*; **ex-** > *s* nesigur *(sburdă, scăpără, scrum?)*; **in-** *încurcă, înghină, îngurzi, întărcă (țarc), întremă*; **sub-** *sugrumă (grumaz), sugușă (gușă)*; — *b)* sufixe: **-icare** *rădică, urcă, mișcă*; **-ulare** *gudură*; **-inare** (lat. problematic) în verbe ca *leșină, urdina*, putînd fi de origine i.-e., ceea ce este foarte probabil pentru verbul *urdină*;

alte sufixe: **-uș(ă)** (considerat slav de unii; cf. Meyer, IF, VI 1896, p. 117 — 118 etc.; dar v. Pușcariu, DR, VI p. 126; Giuglea, DRS, p. 20 îl consideră traco-illyric), *brînduș(ă), căpuș(ă), țăruș*; **-an** augmentativ: *burlan*(?), *cîrlan, morman*; **-ro-g** *vătărog* (vătuiu), *buturugă*.

3. IMPORTANȚA CUVINTELOR AUTOHTONE

Romanitatea limbii române se oglindește în structura gramaticală și lexicală: cuvintele latine moștenite nu cunosc graniță geografică între diferitele zone locuite de români (în centrul cărora se află fosta provincie romană Dacia), constituind factorul general românesc, — spre deosebire de elementele împrumutate ce sînt în majoritate mai mult sau mai puțin familiare și specifice unui anumit teritoriu (ungurismele în Transilvania, slavismele mai ales în dial. istr., megl. și chiar în Muntenia — Moldova, turcismele tot aici și în dial. arom., grecismele în arom., bulgărismele în megl. etc.). Fără să formeze majoritatea numerică, fiind și mai puține decît totalul celor slave, cuvintele latine sînt însă cele mai importante, mai frecvente și necesare în graiul viu și în scris, lucru relevat încă de Hasdeu în legătură cu problema circulației cuvintelor. Se poate vorbi românește, se pot construi chiar fraze întregi aproape exclusiv cu elemente latinești (romanice); dar cu greu ai putea încropi o propoziție cît de modestă și simplă numai cu elemente de împrumut (sl., ung., trc., fr. etc.), fără cuvinte moștenite. În aceasta constă în primul rînd valoarea covîrșitoare a fondului lexical ereditar în structura și economia limbii.

Proporția elementelor autohtone. Valoarea unei categorii de elemente lexicale în compunerea limbii rezultă mai ales din proporția lor numerică față de celelalte părți alcătuitoare; interesează deci datele statistice brute. În cercetarea noastră nu vom raporta numărul elementelor anteromane la totalul cuvintelor limbii (aproximativ 43 000, sau mai multe, dacă s-ar socoti toate neologismele, termenii speciali tehnici, regionalismele, variantele etc.); ci pentru acest caz specific deosebim net partea lexicală m o ș t e n i t ă și cea ce este î m p r u m u t, începînd cu influența slavă. În cadrul fondului moștenit trebuie stabilit raportul între elementele autohtone și cele romanice. Pentru aceștea din urmă nu avem încă un dicționar ori un repertoriu cuprinzînd tot ceea ce este cu siguranță latin moștenit și păstrat neîntrerupt în graiul popular de la cuceritorii lumii antice mediteraneene. Dicționarele elementului latin elaborate de Cihac (*DÉtDR*, I, 1870), Pușcariu (*EWR*, 1905) și Cadrea-Densușianu (1914, incomplet, pînă la *a putea*) sînt învechite, cu multe erori și exagerări (toate în plus, nu în minus), mai ales primele două; încît rezul-

www.dacoromanica.ro

tatele lor trebuie utilizate cu multe rezerve şi largă aproximaţie, după un riguros control şi numărătoare; dicţionarul limbilor romanice al lui Meyer-Lübke (*REW*, ed. III, 1935) are mari lacune, cu unele cuvinte dubioase ori inadmisibile, spicuite fără multă critică din revistele româneşti de după anul 1920, mai ales din *DR* (Cluj) [5].

Lipsind o statistică absolut exactă (greu de făcut din cauza unor etimologii controversate), ar putea fi luat ca un îndreptar provizoriu dicţionarul lui Puşcariu (*EWR*) cuprinzînd 1947 cuvinte, cifră aproximativă şi în mare măsură arbitrară. Dacă se scad cele 60 cuvinte autohtone şi cîteva slave (ca *baie* nr. 177, *mezin* nr. 1065), derivatele pe teren românesc, dubletele, formele dialectale sudice (arom., megl., istr.) etc., în total aproape 500, ar rămîne vreo 1440, la care se adaugă cele cîteva zeci de cuvinte omise de Puşcariu sau identificate ca latine după 1905, s-ar obţine cifra rotundă şi aproximativă de 1500 (maximum 1600) *elemente latine de bază* (cuvinte-tip) în dial. drom., în sensul adoptat de noi pentru clasificarea şi numerotarea elementelor autohtone [6]; căci dacă de ex. pe *îngropà*, *înşirà*, *înţărcà*, *măzăriche* le-am considerat şi clasificat ca derivate (ce pot fi, dealtfel, foarte vechi, chiar din epoca română comună, romanică) de la *groapă*, *şir*, *ţarc*, *mazăre*, fără să le dăm „un număr" propriu în statistică, — este natural că nu vom considera cuvinte aparte pe *umbratec*, *umbresc*, *umbrez*, *umbros* etc., cum greşit face Puşcariu (*EWR*, nr. 1799—1802), căci ele formează o singură familie etimologică a unui cuvînt-tip: *umbră* (nr. 1798), chiar dacă unele din ele vor fi fost derivate pe teren romanic, eventual prezente şi în alte limbi neolatine [7]. Candrea şi Densusianu au mers mai departe în numărătoarea cuvintelor (fără să creeze, bineînţeles, „tipuri lat. pop." ridicule ca „*mustaciola", „*conveniosus", „*amaritiosus"); ei ar fi trecut de cifra 2000, dacă *a putea* are la dînşii nr. 1491, iar Candrea singur ajungea în anul 1944 la cifra umflată de 2500; cei doi filologi bucureşteni înglobau în cifra de 1491 multe derivate pe teren românesc, de caracter secundar şi de dată evident tîrzie. Criteriile lor (juste, într-o privinţă) în orice caz sînt prea vagi şi elastice, subiective, necunoscînd o limitare impusă de principiul „cuvintelor-tip" sau „matcă".

În ce priveşte problema şi norma adoptată aici în numerotarea cuvintelor autohtone, este de observat că, dacă un derivat ca *amărăcios*, *mucros*, *umbros* e considerat cuvînt independent (Puşcariu, *EWR*, nr. 14, 1121, 1802), acelaşi lucru ar trebui să facem cu ale noastre *aburos*, *brînzos*, *burtos*, *rînzos* etc. Cu atare numărători — totdeauna relative şi arbitrare — nu se poate stabili coeficientul real de elemente alcătuitoare ale limbii; după asemenea criterii (*amărăcios*, *umbros* — *aburos*, *rînzos* etc.), am avea peste 500 de cuvinte autohtone faţă de aprox. 2000 latineşti admisibile după criteriile lui Puşcariu ori Candrea-Densusianu. Cifra de 2098 cuvinte stabilită de D. Macrea după Candrea trebuie redusă (v. infra, p. 132).

Spre a cunoaşte raportul real dintre elementele latine şi cele anteromane în cadrul lexicului moştenit al limbii române, se vor simplifică lucrurile uniform, luînd şi cuvintele latine după grupe de familii: cuvinte-tip. Se obţine în acest fel, pentru dialectul drom. cifra aproximativă cuprinsă între 1500 şi 1600 (ce sînt de modificat mai curînd în minus decît în plus) cuvinte la-

---

[5] Despre *REW*[3], cf. obiecţiile şi observaţiile cu numeroase rectificări importante făcute de A. Graur, în *BL*, V 1937, p. 80—117.

[6] I.-A. Candrea, în ziarul *Universul* (Bucureşti), 17 iunie 1944, p. 3 vorbea de „peste 2500 cuvinte-tip moştenite din latineşte", fără îndoială exagerat.

[7] Dealtfel, „etyma" romanice de ale lui Puşcariu ca *mustăcioară* „*mustaciola" (*EWR*, nr. 1142), *cuvios* „*conveniosus" (481), *amărăcios* „*amaritiosus" (74) [care sporeau pînă la 1947 numărul elementelor latine în *EWR*] au fost apreciate după cuviinţă la timp şi ridiculizate de Philippide (*VR*, XVI 1910, p. 370—1; *OrR*, I, p. 383). Cine presupune (sau chiar pretinde) pentru rom. *amărăcios* un „lat.pop. *amaritiosus" este dator să accepte pentru *credincios* un „lat.pop. *credintiosus", pentru *înmormîntat* un *inmonumentatus, *însănătoşit* *insanitositus, *pădureţ* *paludaricius, *deochiat* *deoculatus, pentru *mîncăcios* un *manducatiosus, *mincinos* *mentionosus, ş.a.m.d. (Körting admitea pentru *acrişor* un ...**acriciolus*, pentru *aluniş* **abellanicius* etc.). Prin asemenea „etimologii" nu va spori patrimoniul latin-romanic al limbii populare, ci se încearcă a compromite disciplina etimologiei.

www.dacoromanica.ro

tine de bază (cuvinte-tip); adăugînd la ea 160 — 170 elemente autohtone, am avea un total de maximum 1700 *cuvinte moștenite*, în care cele 170 ar reprezenta o proporție de 1/10 (între 9 și 11%). Întreaga socoteală este, evident, aproximativă și provizorie, făcută numai pentru a găsi mai ușor un raport real dintre cele două categorii de elemente ereditare în limba română (v. mai jos rezultatele lui Macrea). Contrar presupunerilor și afirmațiilor de pînă acum, se vede că cuvintele autohtone reprezintă o parte apreciabilă a lexicului românesc. Numărul lor relativ redus se explică prin împrejurările de ordin cultural-istoric ușor de înțeles: ele sînt resturi (disiecta membra) din acel substrat de limbă înlocuit prin latina cuceritorilor, care s-a impus cu întreaga structură gramaticală și lexicală în gura populației provinciale, asimilînd singuratice cuvinte din idiomul precedent în aceste teritorii (infra, cap. VI 1).

Valoarea semantică, circulația, derivatele. Deosebind cuvintele autohtone de celelalte elemente lexicale, s-a putut observa cum ele au o importanță remarcabilă în lexicul și în graiul cotidian al comunității populare, fiind generale (în aceeași măsură ca elementele latine) pe întreg teritoriul lingvistic dacoromân; de ex. *răbdà, bucurà, băiat, leagăn, zestre, vatră, gard, băgà, dărîma, mișcà, rădicà, rezemà, sculà, aruncà, mare, tare* etc. [8]; puține sînt elemente regionale (ca *gresie* alături de lat. *cute, ghionoaie* alături de *ciocănitoare (vîrdarie), buneț— dumbravă, mieru—albastru—vînăt, munună* etc.), ori de caracter strict local (cum ar fi *druete, daș*) și dispărute din vorbirea vie (ca *bască*, poate *daș*). Marea lor majoritate exprimă noțiuni generale, fundamentale, cunoscute peste tot, fiind termeni cu caracter universal românesc și foarte multe fac parte din fondul lexical principal al limbii [9]. Adevărat că numeric majoritatea sînt noțiuni speciale și concrete: nume de plante, de animale, unelte sau lucruri privind ocupații (de ex. păstoritul și industria laptelui); dar alături de ele se află cuvinte pentru părți ale corpului uman, noțiuni ale vieții sufletești, vîrsta omului și viața familială, așezările, casa (locuința) și formele de teren, ca și verbele de importanță covîrșitoare în structura limbii (în număr de vreo 40, generale, cu înțelesuri numeroase și variate, de ex. *aruncá, băgá, curmá, cruțá, dărîmá, mișcá, păstrá, răbdá, rezemá, sculá, sgîriá* etc.). Făcînd parte din țesutul de temelie, ereditar al limbii române, elementele autohtone s-au bucurat de considerație aleasă din partea poporului în cursul veacurilor. De aceea se potrivește pentru întregul tezaur lexical moștenit (ante-slav) al limbii române observația lui L. Șăineanu cu privire la elementul latin-romanic: „o trăsătură caracteristică e seriositatea, am putea zice solemnitatea, cu care

---

[8] Valoarea și importanța elementului lexical autohton în limba română arată că sînt greșite generalizările pripite ale celor care pretind, ca Pușcariu (*DR*, IV, p. 1341) că „rămășițele — puține — din limba strămoșilor sînt deci [după exemplul unor țărani sași pe care Pușcariu i-a auzit vorbind perfect românește] un fel de inadvertențe menite pieirei". Asemenea „concluzie" nu se aplică tuturor popoarelor și graiurilor din antichitate supuse romanizării, iar cele 160—170 cuvinte rămase în românește din limba strămoșilor traco-daci nu sînt „inadvertențe menite pieirei" și nu e probabil că vor pieri cît va dăinui colectivitatea populară vorbitoare a limbii respective.

[9] Despre problema „fondului principal de cuvinte": E. Petrovici, *Fondul principal de cuvinte al limbii române*, în *LbR*, II/1, 1953, p. 21—27; A. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, 221 p.; G. Ivănescu, *Despre delimitarea fondului lexical principal*, în *Studii și cercetări științifice* (Acad. R.P.R., Iași), seria III (Științe sociale), VI 1955, p. 183—205, cu obiecții și critici; D. Macrea, *Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române*, *SCL*, V 1954, p. 7—18; *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 24—29 (cu bibliografie amplă).

www.dacoromanica.ro

poporul tratează cuvintele de origine latină. Pe cînd celelalte contingente lexicale capătă în gura românului o nuanţă progresivă de ironie batjocoritoare, singurul element latin este cruţat de această tendenţă pronunţată spre parodie, de care n-au scăpat nici măcar cuvintele sacramentale de origine slavo-greceasc㠄În această excepţiune se poate recunoaşte caracterul particular al elementului latin: nu-ţi baţi joc de ceva scump la care ţii din baierele inimei" (*DUn*, p. XXV).

Specificul românesc al cuvintelor autohtone rezultă şi din observarea categoriilor de termeni existenţi atît în română, cît şi în albaneză (supra, p. 108), între care mai numeroase sînt numele de plante *(brad, brusture, bung(et), copac, curpăn, ghimpe, măcăre, mugure, păstaie, sîmbure, spînz*; lipsesc în alb.: *butură, butuc, brîndușă, grun, strugure*), termeni în legătură cu fauna (afară de: *cîrlan, ghiară, melc, mistreț*; comune sînt 16), cu formele de teren (afară de *gruiu, genune*; comune 6), jumătate din cele referitoare la părţi ale corpului, unul din cinci privind vîrsta omului *(moș)*, doui din cinci indicînd stări psihice *(bucur-, mărat)*. Cele ce lipsesc în albaneză se referă mai ales la stări sufleteşti *(răbda, ameți, gudura, aprig)*, boli şi leziuni (din 5 niciunul nu este albanez), funcţii şi însuşiri corporale, multe unelte; dacă termenii cu caracter general păstoresc sînt comuni (*baciu?, farc, strungă, bască* şi numele de animale domestice), termenii pentru derivatele laptelui sînt exclusiv româneşti: *străghiată, urdă, brînză, zăr, zară, urdă*. Dar mai importante verbele româneşti autohtone în număr de vreo 40, din care albaneza cunoaşte abia 5—6 *(cruță, dărîmă, scăpără, scula*, probabil *curmă*, prin elementul radical *desbără, sburdă)*; din adjective, albaneza cunoaşte numai 5. Poate că este fortuită asemenea constatare în ce priveşte sferele semantice şi nuanţele elementelor autohtone albano-române faţă de cele exclusiv româneşti, a căror grupare şi semnificaţie nu pledează deloc pentru teza comunităţii lingvistice, sufleteşti şi social etnice mai strînse a românilor cu şkipetarii, a pretinsei „simbioze albano-române" în epoca medievală. (Repartizarea în dialectele româneşti a cuvintelor comune cu albaneza, infra, p. 136).

Însemnătatea elementelor lexicale româneşti autohtone în economia generală a limbii este vizibilă şi în faptul că ele au o circulaţie intensă, deci o întrebuinţare relativ mai frecventă decît cuvintele slave, de împrumut, ce sînt în limba română cel puţin de 10 ori mai numeroase, dar de o frecvenţă mai redusă, în disproporţie cu valoarea lor numerică, avînd şi un număr mult mai redus de derivate. Cercetarea statistică[10], în baza materialului lexical şi a criteriilor etimologice oferite de dicţionarul lui Candrea (*DEnc*, 1931), a stabilit proporţia numerică între diversele categorii de cuvinte româneşti după origine: latine (moştenite), slave vechi, slave mai recente, medio-greceşti, turceşti, ungureşti, comune cu albaneza, franceza (şi alte neologisme) etc., numărul derivatelor şi valoarea de circulaţie a fiecărei grupe; îndeosebi a fost subliniat faptul, observat încă de Hasdeu, apoi de Puşcariu, că elementele latine au frecvenţă superioară tuturor celorlalte cuvinte împreună, fiind de cel puţin 80%: în poeziile lui Eminescu elementul latin reprezintă 48% numeric, dar 83% ca frecvenţă. Cam acelaşi este raportul în limba vie, vorbită de păturile mijlocii, de ţărani şi muncitori (nu de tehnicieni, sportivi etc.) şi în mai mică măsură în cea scrisă cu caracter tehnic, ştiinţific-savant ori filosofic, unde se amestecă şi adesea pot să prevalcze, în chip firesc, neologismele. Deci:

[10] D. Macrea, *Circulaţia cuvintelor în limba română*, în *Transilvania* (Sibiu), 73, 1942, p. 268—288; *Fizionomia lexicală a limbii române*, în *DR*, X 1943, p. 362—373; obiecţii şi critici: Graur, *op. cit.*, p. 34. Macrea (*Probl. de lingv.*, p. 31—32, 41, 44) a stabilit în *Dicţionarul limbii române moderne* (Bucureşti, 1958) din 49.649 cuvinte: 20,02% latine, 13,87% slave; ca frecvenţă, în Poeziile lui Eminescu: elementul latin 48,68% ca număr, 83% la frecvenţă, cele slave 16,81% ca număr, 6,83% ca frecvenţă; într-un text actual gazetăresc, o pagină din ziarul „Scînteia", elementul latin-romanic este de 36,50% în vocabular cu o frecvenţă de 62,46%, iar cel slav cu 7,96% şi 5,92%.

www.dacoromanica.ro

preponderența elementului latin ca valoare circulatorie (și frecvență) în scris și grai viu, notă de căpetenie a latinității limbii române.

După aceste date preliminare, împărțind lexicul românesc în trei grupe: cuvinte l a t i n e, a u t o h t o n e și s t r ă i n e (de împrumut: slave, grecești, turcești etc. + neologismele), se poate încerca stabilirea unui raport aproximativ între valoarea circulatorie a celor trei grupe în baza unor criterii etimologice mai riguroase decît cele adoptate de înaintași. Elementul latin formează majoritatea cuvintelor nu numai pentru că noțiunile și lucrurile principale (abstracte și concrete) se numesc cu termeni latini, dar și pentru că — așa cum a relevat Graur — sînt de origine romanică aproape integral o serie de elemente lexicale care intră în alcătuirea unei fraze românești: prepoziții, conjuncții, pronume, adverbe, numerale (afară de *sută* slav[11], *milion*, *miliard*), care prin frecvența lor fac ca balanța statisticii să încline în măsură atît de favorabilă spre elementele latine. Dacă s-ar putea face abstracție de aceste părți de vorbire, avîndu-se în vedere numai substantivele, adjectivele, și verbele, raportul frecvenței fiecărei categorii de cuvinte (latine, străine, autohtone) în fraza românească ar fi desigur altul, mult mai favorabil ultimelor două categorii. în primul rînd cuvintelor autohtone, care sînt numai apelative și verbe, și care (potrivit cu numărul lor) nu apar deloc mai rare în vorbire și chiar în texte, mai ales termenii exprimînd raporturi familiale, vîrsta, părțile corpului și stările afective, locuința și uneltele, formele de teren, fauna, flora, adjectivele și verbele. Cît privește f r e c v e n ț a (adică numărul global) de cuvinte din fiecare grupă în diferite texte se pot face constatări interesante. Cert este că în orice text românesc de proză sau poezie prevalează elementul latin, în timp ce valoarea celorlalte grupe variază după natura textului ales. Luăm, la întîmplare, două poezii de Eminescu și trei bucăți de proză populară:

	latine	străine	autohtone
„Luceafărul"	1656	164	28
„Ce te legeni codrule"	95	14	4
„Graiul nostru", I, p. 180—181 (text popular, Prahova)	582	47	25
„Graiul nostru", I, p. 185 (text popular, Ilfov)	151	20	11
„Graiul nostru", I, p. 186 (text popular, Ilfov)	33	1	5

Nu se poate tăgădui faptul că ele exprimă un raport aproximativ, dar real valabil, între cele trei categorii de cuvinte ale limbii române, precum și că, față de elementele străine (împrumutate), cele autohtone prezintă un procent mai mare în textele populare, adică în vorbirea omului de la țară, fapt ce corespunde în linii mari cu limba vorbită. În aceasta se vede că elementul autohton este cam 1/3 din numărul tuturor cuvintelor de împrumut (de la cele slave la ultimele neologisme) în ce privește frecvența, căci cantitativ acestea din urmă sînt mult mai numeroase (singur cele slave sînt cel puțin de zece ori mai numeroase decît cuvintele autohtone); dovadă că elementul preroman este, ca și cel latin, mai mult legat de viața și necesitățile cotidiene, de realitățile social-economice ale poporului român, fiind mai viu și relativ mai important decît împrumuturile din oricare categorie și epocă.

Remarcabil este faptul că elementele autohtone au multe d e r i v a t e, ceea ce reflectă importanța, vitalitatea și uzul deosebit de intens de care se

[11] *Originea rom. sută*, în *CercLg*, XIII 1968, p. 87—89 (I. Pătruț).

www.dacoromanica.ro

bucură în economia generală a graiului, ca şi v e c h i m e a lor în vorbirea comunităţii populare româneşti, care prin îndelungata întrebuinţare le-a imprimat nuanţe semantice variate în formele derivate, verbale şi nominale.

Faţă de numărul redus al cuvintelor autohtone în raport cu cele latine şi mai ales cu cele streine, trebuie relevat faptul observat mai demult că „bogăţia", vitalitatea elementelor de o provenienţă sau alta ale unei limbi nu se judecă numai după cantitatea cuvintelor-tip, ci şi după numărul derivatelor la care acestea au dat naştere. O categorie de elemente egală cu alta, ca număr de cuvinte-tip, are totuşi o importanţă lingvistică mai mare dacă din aceste cuvinte-tip s-au derivat, într-o categorie, un număr mai mare de forme decît în cealaltă" (Densusianu, *Viaţa Nouă*, III 1907, p. 115). Constatarea aceluiaşi filolog despre valoarea şi productivitatea superioară a elementului lexical latin faţă de cel slavon (:„trăieşte mai mult, are importanţă mai mare ca element constitutiv al limbii noastre, pe cînd cel slav este mai sărac reprezentat în forme secundare, trăieşte mai puţin, n-are aceeaşi valoare ca element lingvistic", p. 116) se potriveşte pe deplin şi elementelor autohtone, cum arată cîteva date statistice aproximative şi provizorii.

Numărătoarea lui Macrea (după *DEnc*, Candrea) arată la cuvintele latine un număr de 2099 (dar cf. p. 130), există 6806 derivate, adică în raport de 1 × 3,3 (total ar fi 8905 cuvinte); elementele slave vechi şi bisericeşti 1466 au 3058 derivate, deci în raport de aproximativ 1 × 2 (total 4524), iar cuvintele intrate mai recent în limbă (turceşti, franceze, latinismele etc.) au puţine derivate (de ex. 875 elemente latine savante au numai 260 derivate, 11 378 franceze au numai 1467 derivate, deci cam 1/8 din cuvintele de bază). Singure elementele „comune cu albaneza" în număr de 57 [dar cf. supra, p. 108] prezintă un număr relativ mai mare de derivate decît cele latine, adică 195, în raport aproximativ de 1 × 4, fapt subliniat de Macrea şi considerat a fi deosebit de semnificativ sub raport lingvistic şi cultural-istoric (*DR*, X, p. 367 — 9). Aceste rezultate sînt evident provizorii şi cu unele erori, căci lipsesc date statistice indicînd precis după originea etimologică t o a t e cuvintele limbii. Este un lucru ce va trebui făcut, spre a stabili exact locul cuvenit elementelor autohtone, latine, slave şi împrumuturi mai recente în ansamblul lexicului românesc. Pînă atunci, observăm despre elementele autohtone că la cifra rotundă de 160 (170) cuvinte de bază în dialectul dacoromân avem un total de peste 1400 derivate, care împreună cu cuvintele de bază (-tip) ajung la un total de vreo 1500. Faptul apare deosebit de semnificativ, în raport cu celelalte categorii de elemente lexicale româneşti. Reducînd cifra derivatelor la 1200 ori chiar 1000 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de secundară însemnătate) obţinem un raport de 160 (170) : 1000 = 1 : 6, care ar fi minimal. Rezultă aşadar că elementele autohtone au derivate în număr mai mare decît oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă şi aceasta despre vechimea şi importanţa de care se bucură ele în alcătuirea şi economia generală a limbii române.

4. REPARTIZAREA DIALECTALĂ

Dintre cuvintele autohtone (traco-dace) româneşti nu toate se află în cele patru dialecte ale limbii [12]. Majoritatea acestor elemente este prezentă în dialectul nordic („dacoromân"), unde au fost identificate peste 160 (sau 170),

[12] Materialul lexical din cele trei dialecte române „balcanice" a fost luat din dicţionare, glosare şi studii: a r o m â n dicţionarele lui Dalametra *(DMacRD)* şi Mihăileanu *(DMacRM)*, Pascu *(DEtMR)*; Capidan, *Arom*, şi din reviste (*BalkA*, *DR*, *GrS*, *JB* etc.), în ultimă instanţă Tache Papahagi (*DEtAr*, 1963, ed. II 1974), cel mai amplu repertoriu lexical aromânesc (cu unele defi-

www.dacoromanica.ro

din care numai o mică parte sînt generale în toate dialectele sudice, ori numai în primul (la nord de Dunăre). De altă parte însă numai trei cuvinte băştinaşe (preromane) par a lipsi în dial. drom.: arom. *mărcat, zgîrma*, arom. şi megl. *(a)daru*. Numărul şi repartizarea cuvintelor autohtone în cele patru dialecte nu sînt lipsite de semnificaţie pentru particularităţile fiecăruia, chiar pentru fizionomia limbii române în ansamblu, — aspect remarcat mai demult în legătură cu inegalitatea repartizării dialectale a cuvintelor numite „albaneze", între care din totalul de vreo 52 [în realitate: cel puţin 70] se constată lipsa a 19 în dial. arom.; afară de 4 aceleaşi în dialectul meglenit. Din atare situaţie, unii filologi gata la teoretizări pripite au scos concluzia că ramura nordică a românilor (aşa-numiţii „dacoromâni") ar fi locuit odinioară (pe la începutul ori mijlocul epocii feudale, sau chiar în antichitate?) mai aproape de albanezi decît celelalte grupe de români (aromânii, megleniţii, istroromânii). Părerea lui Puşcariu este cunoscută (supra, p. 50); mai mult a insistat încercînd să dea şi o interpretare istorică bine conturată Th. Capidan [18]. Evident că asemenea concluzii despre „apropierea" geografică [de ce nu şi etnică?] mai mare dintre românii septentrionali şi albanezi în cursul evului mediu, adică acea nebuloasă „simbioză albano-română" se întemeiază pe o premisă falsă, relevată ca atare în paginile precedente, anume că limba română ar fi împrumutat ori conservat cumva în strînsă legătură şi de acord cu albanezii cuvintele sale autohtone (sau „albaneze"), fiecare dialect românesc în funcţie (sau proporţional) cu apropierea sa de sursa cuvintelor albaneze, adică graiul şkipetarilor. În lumina rezultatelor ceva mai aproape de realităţi stabilite în paginile precedente, este firesc ca explicarea justă pentru existenţa unui număr superior de elemente preromane în dialectul românesc din Dacia (România) să fie diferită, iar aserţiunile lui Capidan şi Puşcariu să cadă de la sine. Dar fără valoare sînt deopotrivă opinii mai vechi, ca a lui Gaster (reluată de Weigand, supra, p. 55) despre emigrări de grupe etnice albaneze (adstrat) în Dacia carpatică, ori de elemente româneşti balcanice (aromâni) aducînd cuvinte „al-

---

cienţe privind etimologia elementului ereditar latin-romanic şi mai ales autohton-anteroman; cf. în primul rînd *CercLg*, VII 1963, p. 350—361; *LbR*, XVI 1963, p. 375—381; *SCL*, XIV 1963, p. 409—411, recenzii); meglenit: I.-A. Candrea, *Glosar megleno-român*, în *GrS*, I, p. 22—38, 261—285, II, p. 100—128, III, p. 175—209, 381—412, VI, p. 163—192, VII, p. 194—230; Capidan, *Megl*, III; istroromân: Byhan, *JB*, VI, p. 174—396; Popovici, *DIstr*; Puşcariu, *StIstr*; *CercLg.*, IX, p. 187—214; August Kovačec, *Descrierea Istroromânei actuale*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, 230 p. Alte date bibliografice despre dialectele române din Balcani: Rosetti, *ILR*, IV, p. 12—15. Despre aromâni: infra, cap. VIII, nota 1.

[18] Th. Capidan, *DR*, II, p. 482—487 „influenţa albaneză în epoca veche se arată astăzi[1] în proporţii mult mai reduse în dialectul aromân decît în cel dacoromân; ceea ce se observă nu numai la unele construcţii gramaticale, în frazeologie şi foarte puţin în proverbii ci chiar şi în partea lexicală. Există 19 cuvinte din 52 *(bucura, ceafă, cursă, gata, ghimpe, mal, mugure, pîrîu, strepede, viezure, vare[-care], zară, ghiuj, hămesit, stăpîn, cătun, balaur, acă[-tare], fărîmă)*, care lipsesc din aromână. Ceva mai mult, aceste cuvinte, în afară de 4 *(bucura, mugur, stăpîn, strepij)*, lipsesc şi în dial. megl.". La aromâni, răspîndiţi în toată Peninsula Balcanică, „pierderea acestor cuvinte, atunci cînd la dacoromâni se păstrează, nu pare tocmai justificată" (*DR*, II, p. 483—484). În concluzie, aromânii şi meglenoromânii „se aflau, probabil, într-o regiune mai îndepărtată de aceea unde contactul dintre albanezi şi românii nordici era mai frecvent" (p. 487). Iar Puşcariu (*LR*, I, p. 269) adaugă: „aromânii nu au pe *mugur, cursă, pîrîu, gata, ghiuj, strepede, ceafă, bungct, ghimpe, gresie* ... S-ar putea admite, la rigoare, că asemenea cuvinte au existat odinioară şi la aromâni şi s-au pierdut cu timpul. Dar procentul lor este atît de mare, încît nu e probabil că ele să fi dispărut tocmai în graiul aromânilor deprinşi să audă în tot cursul veacurilor limba albaneză în contactul lor cu shkipetarii ...". Sînt formulări ale unor filologi de şcoală veche, cu vederi ce au adus prejudicii cercetării ştiinţifice a istoriei limbii şi a etnogenezei românilor.

www.dacoromanica.ro

baneze" (cuvinte care de fapt în dialectul aromân nu se atestă) pentru uzul românilor din arcul carpatic (Densusianu ş.a.). Constatarea superiorităţii numerice a elementelor „albaneze" în dialectul dacoromân este confirmată de faptul că dintre dialectele române cel din Dacia are numărul cel mai mare de cuvinte autohtone în ansamblu, că aici din totalul de peste 160 există 54 ce nu se cunosc în sudul Dunării; peste 100 se află numai în dialectul dacoromân şi în unul sau două dintre dialectele sudice. Repartizarea după dialecte, în ordine alfabetică a cuvintelor a fost făcută într-o cercetare deosebită (*Die autochthonen Elemente im Wortschatz der rumänischen Dialekte*, în *Dacoromania*, Freiburg, I, 1973, p. 189 — 196), după care sînt expuse aici:

generale în toate dialectele (26): *acăţă, baciu, baier, baligă, baltă, brîu, caier, cătun, copaciu, gard, gresie, groapă, guşă, leagăn, mare, mătură, moş, muşat, muşca, pînză, scula, sîmbure, străghiată (străgl'-), strungă, ţap, vatră, zăr*;

numai în drom. (55): *ameţi, anina, aprig, argea, băiat, (barză), bordeiu, buiestru(?), bunget, burlan, (burtă?), butuc, carîmb, cîrlan, caţă, cotropi, creţ(?), criţa, deretica, desbăra, dvoaie, druete, gardină, gata, genune, ghiară, ghimpe, ghionoaie(?), gorun, grapă, grunz(?), încurca, îngurzi, înseila(?), întărîta, întîmpina, întîmpla, întrema, lespede, mădări, mistreţ, modru, morman, niţel, noiu (noian), pîrîu, pururea, (sarbăd?), sgardă, şopîrlă, şoric, stărnut, strugure, ţarină, ţăruş, (se) uita, urca, viscol, zară*;

în drom., arom. şi megl. (30): *băga, barz, bască, brad, brînză, bucura, buză, căciulă, căpuşă, cîrlig, copil, curma, curpăn, daş, mişca, mînz, murg, năpîrcă, păstra, scăpăra, scrum, spînz, sterp, strepede, şut, undrea (andrea), urdă, urdina, vătăma, vătuiu, zestre*;

în drom. şi arom. (38): *abure, adiia, amurg, arunca, balaur, brusture, bură(?), căpută, creţ(?), custură, dărîma, desmierda, dop, fărîmă (sîrmă), gălbează, ghioagă, gruiu (grun'u), grumaz, grunz(?), gudura, încurca(?), înghina (dizgl'ina), lepăda, leşina(?), măceş, măgură, mărat, mazăre, melc (melciu), mieru, mireasă (măr.asă), muruină (măruină), păstaie, prunc, răbda, razim, sarbăd(?), sburda, şale, ţarc, urdoare, viezure*;

în drom. şi megl. (7): *butură, mugure, necheza, rădica, sgîria, steregie, şir (înşir)*;

în drom., arom. şi istr. (3): *brînduşă, mal, rîn'ă*;

în drom., megl. şi istr. (1): *tare*;

în drom. şi istr. (1): *beregată*;

în arom. şi megl. (1): *(a)dara(ri)*;

numai în arom. (2): *mărcat, sgrîma*.

Cuviutele comune cu albaneza (lista lor alfabetică, supra, p. 108) se repartizează astfel în diferitele zone dialectale româneşti

în alb. şi în toate dialectele române (16): *baciu(?), baligă, baltă, brîu, cătun, copac(iu), gard, gresie, groapă, guşă, măturâ, moş, sîmbure, scula, strungă, ţap, vatră*;

în alb., drom., arom. şi megl. (17): *barz, bască, brad, bucura, buză, căciulă(?), curma(?), curpăn, daş, mînz, murg, năpîrcă, scăpăra, scrum, spînz, şut, vătuiu*;

în alb., drom. şi arom. (18?): *abure, balaur, brusture, căpută, dărîma, fărîmă (sîrmă), gălbează, ghioagă, grumaz, grunz(?), măgură, mărat, mazăre, păstaie, sarbăd(?), sburda(?), şale, ţarc, viezure*;

în alb. şi drom. (17?): *argea, bunget, cursă, desbără(?), druete, gardină, gata, ghimpe, ghionoaie(?), grapă, grunz(?), pîrîu, pururea, sgardă, şopîrlă*;

în alb., drom., arom. şi megl. (3): *mugure, strepede*;

în alb., drom., arom. şi istr. (3): *gresie, mal, rînză*.

Se pare că nu există (după informaţiile actuale) nici un cuvînt autohton cunoscut numai în albaneză şi în vreunul din dialectele româneşti sudice (balcanice), — fără a pierde însă din vedere faptul că tezaurul lexical arom., megl. şi istr. este ceva mai puţin cunoscut faţă de dialectul drom. (din România).

Repartizarea dialectală a cuvintelor româneşti autohtone în ansamblu nu este fortuită; ea poate să stea în legătură cu intensitatea variabilă a forţei

www.dacoromanica.ro

substratului în diferitele zone ale limbii române în epoca ei de formare. Cu rezerva impusă de faptul că dialectele sudice (mai ales megl. și istr.) nu sînt explorate și cunoscute în aceeași măsură ca dial. drom., considerațiile ce urmează nu pot fi decît aproximative, provizorii, deși este puțin probabil că noi descoperiri lexicale-etimologice vor aduce modificări substanțiale raportului stabilit în tabelul de mai sus. Se poate afirma că dintre cuvintele autohtone cele mai multe (dacă nu toate) erau generale în romanitatea carpato-balcanică, pierzîndu-se o bună parte din lexicul dial. arom., megl. și istr. în cursul evului mediu, după cum au fost uitate dispărînd numeroase cuvinte moștenite latinești, înlocuite prin elemente slave (integral, ca lat. *carus* cu slav *drag* și *scump*; lat. *amare* cu sl. *a iubí*; lat. *centum* cu *sută* etc.; ori parțial lat. *ucide* cu sl. *omorî*, *pulbere* — *praf*, *cuvînt* — *vorbă*, *salcie* — *răchită*, *venin* — *otravă*, *fulger* — *trăsnet* ș.a.), medio- și neogrecești, turcești etc. Înlocuirea cu elemente streine (de împrumut) s-a petrecut pe o scară mai largă în dialectele din Balcani, mai expuse la asemenea influențe și lipsite de mijloacele și formele literare-culturale proprii pe care le-a avut dialectul dacoromân începînd din sec. XVI; iar formațiunile statale românești existau cu cîteva secole mai înainte în Dacia carpatică. Dar invazia elementelor străine (explicabilă din punct de vedere cultural-istoric): turcești, maghiare, ucrainene, bulgare în dialectul dacoromân și mai ales în cele trei dialecte sudice (cu deosebire grecești și turcești în arom., blg. și trc. în megl., croate și ital. în dial. istr.) nu justifică ipoteza că toate cele 53 cuvinte autohtone existente numai în dial. drom. ar fi existat în toată romanitatea zonei carpato-balcanice și dunărene în antichitate și că s-au pierdut în epoca feudală. Chiar Pușcariu observa (despre cuvintele „albaneze") că „este imposibil să admiți pur și simplu că aromânii ar fi pierdut în cursul timpului aceste cuvinte de împrumut [! ? și influențe albaneze ..." (supra, p. 59). Nu se poate spune dacă repartizarea dialectală a elementelor autohtone în română trebuie interpretată după aceleași criterii ca repartizarea fondului latin-romanic, a cărui proporție exactă în fiecare dialect n-a fost stabilită, mai ales din cauza echivocului în ce privește etimologia unor cuvinte românești. Oricum, dacă se admite că prezența mai numeroasă a cuvintelor autohtone în dial. drom. este datorită împrejurărilor mai favorabile de păstrare a elementului românofon în zona carpatică a Daciei, este de relevat conservatismul remarcabil al dialectului de aici în privința lexicului moștenit (latin și prelatin), ceva mai puțin expus influențelor externe decît a fost cazul în sudul Dunării. Dacă se admite însă că din cele 53 cuvinte autohtone exclusive în Dacia unele n-au existat de la început decît în zona nordică a romanității orientale (intrînd numai aici în limba română adoptată de provinciali), se poate presupune că substratul preroman a fost mai puternic conservîndu-se cu mai multă tenacitate în partea septentrională a romanității balcano-dunărene și carpatice. Faptul ar putea fi atribuit unor împrejurări istorice ca: *a)* cucerirea Daciei (deci începutul romanizării ei, în 106) cu un secol mai tîrziu decît a Moesiei și abandonarea ei mult mai devreme (cca 271/2); *b)* conservativismul și rezistența mai îndelungată la romanizare a elementului etnic geto-dacic din stînga Dunării; *c)* poziția periferică a Daciei carpatice față de Romania balcanică, avînd legături ceva mai îndelungate și intense cu grupele „barbare" traco-getice din afara hotarelor Imperiului, traci care, frați cu dacii din provincie, nu vor fi dispărut fără să aducă vreun aport social-etnic și lingvistic (cît de mic) la romanitatea Daciei carpatice.

www.dacoromanica.ro

Explicarea este (cum se vede) o simplă ipoteză, fără bază documentară directă, susținută numai pe faptele de limbă, care s-ar părea că în această direcție ne îndreaptă privirile, spre a putea înțelege mai ușor „tracismul" destul de pronunțat al dialectului nordic (drom.), dovedit de statistica elementelor autohtone ale vocabularului. În orice caz, deși nu se pot da cifre exacte, o comparație a conținutului lexical al dial.drom. cu dial. arom., megl. și istr. arată în cel dintîi un număr de cuvinte autohtone superior cu aproximativ 1/3 (53 din 160—70) față de cele trei dialecte sudice împreună, în timp ce proporția elementului latin nu credem că ar atinge asemenea superioritate în favoarea dialectului din nordul Dunării, cel puțin în comparația dintre acesta și dial. arom. [14]. O statistică riguroasă va elucida și acest punct nelămurit. Din superioritatea numerică a elmentelor autohtone în dial.drom. nu se poate trage vreo concluzie cu privire la deosebirile dialectale în domeniul lingvistic al substratului (al limbii tracodace), căci în cele patru dialecte românești cuvintele autohtone nu diferă decît cantitativ (fiind cu 50% mai multe în Dacia decît în sudul Dunării), iar în Peninsula Balcanică par a exista numai trei cuvinte necunoscute dialectului drom. (verbele *(a)dara-ri, zgîrmá* și subst. *mărcat*).

5. ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE

Însemnătatea și vechimea cuvintelor autohtone se reflectă parțial în faptul că ele au aflat o circulație destul de largă la popoarele conlocuitoare sau învecinate, în ale căror idiomuri au pătruns încetățenindu-se definitiv. Este o problemă lexicografică de importanță deosebită nu numai filologic-lingvistică, dar mai ales cultural-istorică, iar din punct de vedere românesc ea va trebui pusă în lumină, pentru motive social-istorice ușor de înțeles. Dacă este neîndoielnică obîrșia românească (adică chiar d i n idiomul și d e l a poporul român) a elementelor latine împrumutate de vecini (de ex. *turmă, păcurar, mărinde, corastă, chiag — klag, găleată, ficior*), aceeași siguranță n-a existat, în schimb, decît în puține cazuri de cuvinte proprii limbii române și existente deopotrivă (cel puțin dialectal, regional) la careva din numeroșii noștri conlocuitori și vecini; cuvinte cu etimologie obscură sau fără nici un de fel etimologie și care nu sînt nici latine, dar nici slave ori ungurești, turcești ori grecești, fiind specifice limbii române (de ex. *beregată, bordeiu, brînduș, căciulă, copil, custură, guș, strungă, țarină, urdă, vatră, zestre*). Neavînd obîrșia și filiația etimologică elucidată (cum s-a văzut), nu era precizată nici limba din care puteau și trebuiau să fie împrumutate la alte popoare asemenea cuvinte „controversate". Este știut că pentru cîteva din cuvintele aflătoare și la popoarele vecine s-au găsit eruditi respectabili care să pretindă că românii au împrumutat acele cuvinte de pe la vecini, nu invers (de ex. despre *brînduș, căciulă, copil, gorun, gruiu, prunc, vatră, zestre*), iar unii s-au grăbit să revendice pentru idiomul lor paternitatea acestor cuvinte, pe care populația românofonă le-ar fi luat de la ei. Stabilind etimologic exclusivitatea românească a multor termeni controversați, obscuri ori de obîrșie necunoscută și arătînd străvechimea lor în graiul românesc pe baza genealogiei, este evident că s-a luminat totodată în bună parte un capitol important în problematica rapor-

[14] Pentru prezența unui număr mai mare de elemente „comune cu albaneza" în dial. drom., sin'ura explicație deosebită de cea formulată de Capidan—Pușcariu (cu o mai strînsă „simbioză" a r omânilor aflători în Dacia carpatică, cu shkipetarii) pare a fi fost cea propusă de A. Procopovici, *Die Rumänenfrage* (Sibiu, 1944), p. 74 „wenn also die Aromänen in diesem Belange den Dakoromanen nachstehen, so hat sich das Verhältnis nicht so sehr deshalb so gestaltet, weil sie ursprünglich den Albanesen ferner standen, sondern hauptsächlich deshalb, weil sie das thrakische Gebiet (in welches Slaven und Bulgaren eindrangen) frühzeitig verlassen haben und weil sie eben nicht wie dann (und schon vorher) ihre nördlichen Stammesbrüder, în Dakien gelebt haben".

www.dacoromanica.ro

turilor lexicale și cultural-istorice dintre românii și popoarele învecinate, aportul populației românofone la îmbogățirea patrimoniului lingvistic și cultural al popoarelor din sud-estul european. După adagiul ciceronian „tribuere suum cuique", s-au restituit definitiv limbii române cîteva elemente lexicale disputate, pe care inadvertența unora din cercetători sau carența mijloacelor lingvistice-etimologice ale altora le-au scos ca „împrumuturi" de prin idiomurile vecinilor așezați în preajma poporului român în cursul evului mediu. În ancheta prezentă s-a putut verifica adesea adevărul subliniat în anul 1900 de I. A. Candrea „e departe timpul cînd se aruncau în spinarea slavilor, ungurilor etc. toate cuvintele ce se găseau la români și în limba vreunuia din aceste popoare. Românul era considerat numai bun de a lua ca împrumut, dar niciodată bun a da ca împrumut: era veșnic datornic, dar niciodată creditor" (*NRR*, I, p. 409). Asemenea prejudecată s-a creat mai ales prin influența dicționarului Cihac (*DÉtDR*, vol. II) și a publicațiilor filologice ale unor eruditi austrieci, nemți, unguri etc., care s-au îndeletnicit cu studiul limbii române și cu istoria ei. În legătură cu „vocabule românești în limbile vecine" s-au formulat în ultima vreme și alte observații (mai mult generice) și cîteva exemplificări, ca „românii n-au fost, nici în trecut, un popor pasiv, care au primit în mod unilateral influențe de la alții, ci un popor dinamic și activ, care a dat elemente de cultură materială și spirituală popoarelor vecine cu care a venit în contact" (D. Macrea, *StLgRom*, 1970, p. 9 — 25), citînd o remarcă făcută cu o jumătate de veac în urmă de ingeniosul filolog V. Bogrea (*DR*, III, p. 499) „ciobani, cărăuși, ostași, meșteșugari, pe lîngă ocupația lor de căpetenie, plugăria, vechii români s-au manifestat și afirmat cu nota lor proprie, în care excelau, în mijlocul și în folosul popoarelor vecine, creînd sau transmițînd elemente de cultură; o mărturisesc înșeși limbile acestora, care arată, la tot pasul, urmele rolului românilor ca factori de civilizație".

Multe dintre cuvintele autohtone românești (la fel ca cele latine-romanice) împrumutate în lexicul popoarelor vecine sînt dovezi evidente ale unei mai vechi sau noi influențe culturale, economice și sociale a românilor asupra populațiilor învecinate sau conlocuitoare, în curs de cîteva secole. Cele mai multe asemenea cuvinte se constată în limba maghiară (mai ales elemente regionale, în Transilvania, la secui), apoi în ucraineană, în săsește, bulgărește, sîrbă ori polonă. În chip firesc și necesar, numărul lor este proporțional cu apropierea geografică și intensitatea legăturilor dintre populația care primește și cea care dă împrumutul de cuvinte și lucruri, produse ori unelte, obiceiuri, instituții. În ce privește categoriile de cuvinte împrumutate, din cele autohtone (preromane), s-a observat că — precum e natural să fie — ele se referă mai mult la lucruri materiale-concrete: produse tipic românești (*brînză, urdă, zăr* etc.), în general la termeni de natură gospodărească și agro-zootehnică (*vatră, gard, custură, caier, cîrlig, baier, strungă* etc.; animale: *vătuiu, țap, cîrlan, mînz, căpușă* ș.a.; plante: *gorun, brîndușă, păstaie, măzăriche*), așezările, casa, proprietatea, natura și formele de teren (*baltă, măgură, groapă, gruiu* ș.a.), puține adjective (mai ales în legătură cu animalele domestice) și verbe, al căror caracter abstract s-a pretat mai puțin procesului de transmitere dintr-o grupă social-culturală și lingvistică în alta, fapt constatat în toate idiomurile și perioadele istorice.

În ordinea importanței numerice, cuvintele autohtone românești împrumutate în limbile vecine se prezintă proporțional (înșirarea lor în suita alfabetică la tratarea fiecărui cuvînt românesc, partea a II) astfel:

www.dacoromanica.ro

în maghiară (ung.) vreo 80, mai ales pastorali, gospodăreşti, dar mai mult regionale şi locale în Transilvania (cf. în principal: *MNyRomKölcs*), în funcţie de convieţuirea mai veche şi strînsă româno-maghiară, de amestecul social-etnic, de relaţiile economice;

în ucraineană (*ZbKiev*; *BalkA*, II; *Romsl*, XIV 1967, p. 109—193; *LbR*, XX 1971, p. 159—174; despre influenţa română asupra tuturor limbilor slave, mai recent: *RomSl*, XVI 1968, p. 59—121, cu unele lacune ca ucr. *grapă*, *manzare* etc.), vreo 50 de termeni, mai ales pastorali, gospodăreşti, unelte;

în săseşte 42 cuvinte (cf. *RomElSz; SächsWtb*), de natură identică, dar şi verbe (*bekatzen*, *înkurkan*, *lepedan* etc.);

în bulgară vreo 35 termeni (cf. *DR*, III) în special pastorali, gospodăreşti, plante, animale;

în sîrbă-croată (slovenă) vreo 33 (cf. *SOF*, XXI 1962, p. 370—393: păstorit, animale, părţi ale corpului ca *beregată* ş.a.;

în polonă (20) majoritatea termeni pastorali, puţini gospodăreşti, unelte, terenul;

în neogreacă (luate din arom.), vreo 20 cuvinte (*RumWNGr*, *REBS* ş.a.): păstorit, părţi ale corpului, materia, plantele, animale etc.

în cehă (10), ca *mahura*, *cap* (ţap), *murgašě*, *šuta*, *bača*, *brin(d)za*, *urda*, *vyradikovat*, mai mult gospodăreşti-pastorale; la fel în slovacă şi moravă;

în albaneză (?): *kësul'ë*, *kërrigë* (cîrlig), *urdhë*, *pregatis*; *baligë*(?), *kopil'*(?).

Cuvinte româneşti (autohtone) există şi în vechea slavă, cum ar fi **strangz* din care formele slave în diferite limbi ale familiei; probabil direct din română e *katunŭ şi pastreniie*; în limba armenilor din Ardeal (*cursă*, *cîrlig* etc.), la ruşi (*copelĭ*, *carina*, *branduški*, *murugij* ş.a.), turci (*balta*, *kasatura* < *custură*, *moşiye*), veneţieni (*strunga?*), slav dalmatin (*brandjuška*), posibil şi în germană (*goschen?*); la ţigani (romi, de ex. adj. *creţ*).

Ca parte integrată a lexicului moştenit, deci foarte vechi în limba populară cuvintele autohtone (preromane) s-au bucurat — la vecini şi la conlocuitori — de aceeaşi primire şi răspîndire ca elementele latine-romanice, — faţă de care (proporţional cu numărul lor) au aceeaşi însemnătate în fizionomia generală şi în economia limbajului românesc. Odată stabilind autohtonia, deci caracterul fonciarmente şi exclusiv românesc, adică naţional prin excelenţă, al acestor elemente lexicale (unele controversate de eruditi ca apartenenţă etnică şi etimologie), se precizează definitiv direcţia diferitelor împrumuturi şi sursa reală din care provin (la popoarele vecine şi la minorităţile conlocuitoare) nu neroase elemente lexicale şi noţiuni caracteristice istoriei culturale şi vieţii economice ale Europei sud-estice în epoca medievală şi modernă; sînt termeni şi produse ce apar larg răspîndite în spaţiul din preajma Carpaţilor şi a Dunării de Jos, în jurul marei vetre etno-lingvistice româneşti, focarul lor de iradiere. În afara graniţelor de nord şi de vest ale României actuale, multe cuvinte (fiind din domeniul pastoral şi gospodăresc) au fost transmise, cum s-a observat (Miklosich, Kalužniacki, Drăganu ş.a.; cf. *OmR*, p. 787 — 791), popoarelor vecine de către gospodarii-păstori români ce s-au răspîndit în toate direcţiile din vetrele etnice şi lingvistice româneşti ale zonei carpato-danubiene şi nord-balcanice. Este un fenomen social-demografic şi economic de mare amploare şi cu profunde semnificaţii culturale-istorice studiat de eruditul ardelean Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII — XX*, ed. II, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1977 (ed. I 1971), p. 22 — 70: în Polonia, Ungaria, Moravia şi Silezia, Rusia, Serbia, Bulgaria, America, cu amplă documentare şi bibliografie.

www.dacoromanica.ro

VI. SEMNIFICAȚIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE

Cercetarea etimologică stabilind proporțiile și însemnătatea elementului preroman a îmbogățit în măsură apreciabilă cunoștințele de istoria limbii române privitoare la capitolul unde lacunele și confuziile erau mai mari, iar concluziile de ordin cultural-istoric sufereau de grave erori. Clarificarea acestui punct esențial permite o privire mai adîncă și obiectivă decît s-a făcut pînă acum asupra problemei formării limbii și a poporului român, în funcție de valoarea și proporțiile substratului lingvistic și social-etnic traco-dac*.

1. LIMBA LATINĂ ȘI SUBSTRATUL TRACO-DACIC

Precum s-a relevat, limba română prezintă un caracter unitar și omogen numai prin elementul ei latin, de temelie (moștenit), care i-a dat structura gramaticală și fondul lexical de primă importanță. De la mijlocul sec. XIX încoace, studiul critic al limbii, punînd în lumină caracterul latin și stabilind definitiv locul ei în familia neolatină, a deosebit treptat, aproape integral și cu precizie mulțumitoare elementele de împrumut în lexicul și gramatica românească: s-a arătat cum, amestecate cu cele moștenite, abundă cuvintele de altă proveniență, de origini foarte variate, care au dat lexicului românesc aspectul unui adevărat caleidoscop cultural-istoric. Pentru prima dată era vizibilă asemenea alcătuire în vol. II (1879; elementele slave, unguresti, turcești, grecești, albaneze) al dicționarului Cihac, care a făcut să se recunoască tot mai limpede marea importanță ce revine elementelor împrumutate în română, din epoca medievală pînă azi, stabilindu-se în bună parte natura și proporțiile influențelor externe la care a fost supusă latina orientală timp de 15 veacuri. Atare diversitate de elemente reflectă influențele culturale, economice-sociale, politice, religioase și chiar etnic-biologice: slavă, cumano-pecenegă, medio- și neogreacă, turcească, germană, ungară, italiană, franceză, „internațională" etc., în succesiunea și stratificarea cronologică [1]. Ceva mai grea a

* O parte din acest capitol (paragrafele 1—3) reprezintă conținutul cap. IV, 2—4 din lucrarea *El Autoht*, p. 108—125.

[1] Cea mai veche și importantă este înrîurirea s l a v ă (veche slavonă, slavă bisericească și mai recentă: srb., blg., pol., ucr., rusă); elementul slav, foarte numeros, după fondul moștenit (latin), este capitolul cel mai mare al lexicului istoric românesc, parte organic contopită în limba română (intrat în perioada simbiozei româno-slave). Urmează celelalte influențe în măsura și după durata în care populația românofonă a stat în contact cu diferitele popoare și civilizații. Numărul cuvintelor străine, după origine, în raport cu elementul moștenit a fost pus în lumină de cercetările lui D. Macrea. Ordinea cronologică și împrejurările cultural-istorice ale pătrunderii acestor elemente de împrumut în organismul latin-romanic al limbii române se cunosc azi destul de bine existînd

www.dacoromanica.ro

fost stabilirea locului şi ordinei ce revine acelor elemente străvechi (în parte numite „albaneze"), autohtone, care la începutul sec. al XIX-lea au fost recunoscute ca preslave şi chiar anteromane, rezultat dintr-o influenţă ce se poate numi internă, adică un proces de sinteză. Unii eruditi mai vechi le atribuiau substratului autohton prelatin (tracic, illyric, dacic), alţii (Gaster, Weigand etc.) preconizau un adstrat albanez care să fi adus asemenea elemente ori emigrarea populaţiei aromâneşti în Transilvania purtînd aceste cuvinte (Densusianu); iar alţii, mai ales în jurul anului 1900 şi mai tîrziu, au început să vorbească de „împrumuturi din albaneză", pentru ca după 1920 (în urma lui Treimer: Capidan, Philippide, Pascu, Rosetti şi chiar Puşcariu) să se admită cu mai multă convingere existenţa elementelor „autohtone, anteromane", comune cu albaneza şi moştenite în română din substratul prelatin. Este ultima concluzie la care s-a ajuns în privinţa elementelor „comune cu albaneza", considerate de mulţi eruditi (supra, cap. II) în majoritate ca autohtone în română la fel ca în albaneză. După elucidarea pe baze mai largi a valorii şi proporţiilor elementului autohton, se poate încerca explicarea lingvistică şi interpretarea istorică mai circumstanţiată, spre a scoate din faptele de limbă concluziile fireşti şi necesare privind istoria limbii şi baza etnică-socială a comunităţii populare românofone.

Unitatea şi vechimea elementelor autohtone. Alături de specificul fondului romanic (relevat adesea, evident pentru oricine cunoaşte graiul popular), este necesar a sublinia cealaltă realitate străveche (semnalată frecvent în paginile precedente), nu mai puţin semnificativă şi importantă: individualitatea şi specificul elementelor moştenite nelatine, băştinaşe. Studiul lor etimologic-comparativ arată o fizionomie proprie, o sumă de trăsături fonetice, morfologice şi semantice pregnante, deosebitoare, ilustrînd originalitatea şi vechimea indo-europeană, ca şi exclusivitatea lor românească, fapt care iese în evidenţă la majoritatea cuvintelor studiate, trecute prin două mari etape de evoluţie pînă s-au integrat organic în blocul elementelor ereditare ale limbii române. Aici ele se deosebesc net de elementele slave ori de împrumuturile ulterioare în aceeaşi măsură ca elementele latine. Un singur exemplu din cele mai caracteristice în gramatica istorică română este suficient spre a ilustra din nou deosebirea dintre cuvintele autohtone şi cele slave: trecerea lui *-l-* intervocalic la *-r-* în *măgură* < **magula*, *mazăre*, *mugure*, *sîmbure*, *viezure*, *mătură*, *caier* ş.a., ca în lat. *salem*, *scala*, *solem* = *sare*, *scară*, *soare*, faţă de sl. *-l-* conservat în toate cuvintele de această provenienţă (*milă*, *silă*, *cobilă* etc.). Astfel elementele vechi neromane (autohtone, trace) erau prezente în limbă anterior oricăror împrumuturi dinafară, fiind din punct de vedere românesc c o n t e m p o r a n e în sens absolut cu întregul fond romanic al limbii noastre. Faptul este semnificativ în cel mai înalt grad (cum s-a arătat) şi concludent din punct de vedere cronologic, istoric [2]. Cronologia foneticii istorice a fost primul cri-

---

informaţii documentare (istorice, toponimice etc.) despre raporturile dintre poporul român şi alte popoare; încît nu încape îndoială cu privire la caracterele şi proporţiile influenţelor de limbă şi cultură exercitate asupra populaţiei românofone în evul mediu şi epoca modernă. Astfel (în primul rînd cu ajutorul lexicului nostru) a putut fi elucidată în cea mai mare parte problema influenţelor externe pe care le-a suferit limba şi populaţia românească.

[2] Dacă ar fi intrate ca un adaos („adstrat") după încheierea procesului transformărilor exclusiv latine, cuvintele zise „albaneze" nu mai puteau să participe la schimbările străbătute într-o fază anterioară de elementele romanice, rămînînd (din punct de vedere românesc) în acelaşi stadiu ca cele slave; am fi avut nu *măgură*, *mazăre*, *viezure*, ci **măgulă*, **mazăle*, **viezule* etc.

www.dacoromanica.ro

teriu sigur în ce privește vechimea și rostul celor peste 160 vechi cuvinte nelatine ale limbii române. Pentru cele vreo 70 comune cu albaneza, compararea cîtorva a arătat (p. 105—108) că formele române nu pot fi împrumutate într-o vreme ulterioară procesului de închegare a elementului lexical ereditar românesc, iar unele cuvinte autohtone ale noastre păstrează aspecte mai vechi decît corespondentele albaneze (*mazăre, brîu, pururea* etc.). Asemenea concluzie a răsturnat orice presupuneri despre eventuale relații de vecinătate („simbioză") între români și albanezi, reclamate numai de ipotezele despre „împrumuturi lexicale" în evul mediu (ipoteze care au luat naștere prin observarea superficială ori incompetentă a faptelor de limbă, mai ales ignorarea filiației etimologice a cuvintelor românești, considerate „albaneze" ori de altă obîrșie și explicate precum s-a văzut). Dar azi, cînd multe probleme și „enigme" etimologice se pot considera ca definitiv soluționate, lucrurile nu se mai judecă după criteriile lui Kopitar ori ale așa-numitei „lingvistici balcanice", ori cu promptitudinea improvizată a unor albanizanți și „balcanologi" (Weigand, Barić, Jokl etc.). Făcînd o justă delimitare în domeniul lingvistic și istoric, nu se vor mai confunda noțiunile și datele pe care limba română și lingvistica indo-europeană le-a elucidat, pe cele mai multe pentru noi în chip definitiv.

Latina — limbă adoptată în provincii. Ocupația romană din Peninsula Balcanică în sec. I—IV e.n. aduce modificări esențiale în condițiile de viață din teritoriile anexate, introducînd administrația, forme economice, politice, militare și religioase, urbane, noi relații sociale și de producție, care au schimbat viața populațiilor indigene; dar cea mai importantă și durabilă modificare a fost introducerea și generalizarea limbii oficiale a Imperiului, care a înlocuit în cele mai multe zone idiomurile băștinașe: deznaționalizarea popoarelor din Imperiu prin limbă a făcut ca latina să fie perpetuată fără forța armatei și administrației în multe părți ale Europei antice (Italia, Spania, Gallia, Dalmatia, Moesia, Dacia etc.). Fenomenul de importanță capitală peste tot unde au existat ori există „neolatini" este faptul înlocuirii limbii indigene cu latina, adoptată și perpetuată de populațiile locale, la care s-au adăugat și componente „romane" din afară și chiar italică. Cum se va arăta în viitor, analogia dintre situația latinei față de limbile indigene în provinciile apusene cu cele balcanice și dunărene este nu numai verosimilă și admisibilă, ci chiar sigură, obligatorie.

În ce privește româna, gramatica ei istorică arată că elementele autohtone (preromane) au existat în limbă simultan cu cele latine cu care formează blocul omogen (din punct de vedere strict românesc) al fondului lexical moștenit, unde 160 cuvinte neromane nu pot fi adausuri (ca împrumuturi) ulterioare la fondul lexical latin (romanic). Dar în acest fel ele nu pot fi nici aduse din afară simultan cu limba latină și în aceasta (amestecate în ea), întrucît ele au obîrșie stabilită etimologic în a l t i d i o m, din altă grupă indo-europeană ceea ce exclude eventuala presupunere că ele (sau măcar unele) ar fi putut exista, în forma dată, în limba latină; aceasta din urmă era un organism unitar, complet, care nu s-a format din fuzionarea limbii oficiale a Imperiului cu niște idiomuri „barbare" provinciale, cum credeau unii erudiți mai vechi (în parte chiar Miklosich), ci s-a impus cu întreaga sa structură gramaticală, generalizîndu-se între provinciali. Ar fi absurd a ne imagina că latina ar fi adus din afară, luate de la alte populații provinciale, vocabule de factură indo-europeană neromană (satem) ca cele din care au rezultat cuvintele românești (de ex. *barză, gălbează, grumaz, mazăre, razim, viezure* etc.). Asemenea „vehiculare" fiind exclusă și fiind cert că elementele

www.dacoromanica.ro

lexicale de acest fel fac parte din structura arhaică a limbii romanice din care s-a dezvoltat româna, apare clar că latina vorbită în sec. I—V e.n. în zona balcano-dunăreană şi carpatică a primit (în teritoriile respective de romanizare) c u v i n t e singuratice (în număr ce azi nu mai poate fi determinat) din idiomurile populaţiilor supuse, cuvinte ce au rămas ca simple f r a g m e n t e eterogene în organismul latin al limbii române, unde pot fi detectate (în primul rînd cu ajutorul albanezei) prin etimologia lor comparativă indo-europeană. Astfel, ele sînt mai vechi, anterioare chiar limbii române (cum au relevat de ex. Treimer, Procopovici ş. a.), dar nu în sensul că ele ar fi putut exista singure formînd autonom o limbă deosebită („mama limbii române" de azi), ci sînt mai vechi pe acest pămînt, în gura populaţiilor indigene care au precedat suportînd stăpînirea romană (romanizarea) şi care vorbiseră un idiom total diferit de limba latină. Idiomul „barbar" a fost înlăturat (prin faza intermediară a bilingvismului) de latina oficială-romanică, al cărei prestigiu era neasemuit superior, dar care nu s-a putut sustrage unei puternice i n f l u e n ţ e de natură l e x i c a l ă din partea „substratului"; iar acesta şi-a „salvat" astfel o parte din fondul lexical propriu, integrată şi asimilată în graiul romanic al însăşi populaţiei provinciale romanizate.

Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina-populară s-a făcut nu în afara zonelor de romanizare din provinciile dunărene, ci în interiorul lor, simultan cu procesul romanizării, cuvintele fiind găsite a i c i de către cei care au adus noua limbă a stăpînirii. Cum au putut ele pătrunde în limba „romanilor" stabiliţi aici? Firesc ar fi fost ca aceştia să le fi împrumutat de la localnici; ceea ce însă este greu de imaginat. Dacă s-ar presupune că întreaga sau marea majoritate a populaţiei provinciale a Moesiei şi Daciei se compune din romani „curaţi" (italici) ori colonişti, veterani etc. romanizaţi, ar fi greu, chiar imposibil de admis o influenţă atît de puternică din partea „barbarilor" provinciali, supuşi, încît pătura cultă, suprapusă a romanilor conducători să fi primit numeroase şi foarte importante cuvinte în limbă (ca *arunca, răbda, rezema, rădica, gard, scula, băiat, vatră, leagăn, zestre, mare, tare* ş.a.), care să înlocuiască integral ori parţial corespondentele latine. O influenţare lingvistică, deci culturală în acest sens nu este de luat în considerare, situaţia etnic-socială în provinciile romane fiind cu totul alta decît ar lăsa impresia o considerare superficială a romanităţii atît de remarcabile a limbii române, derivate din latina înrădăcinată în provinciile dunărene. Coloniştii, veteranii şi în general elementele venite din afară, din alte zone ale Imperiului în Moesia şi Dacia erau desigur o minoritate faţă de masele populaţiei indigene, supuse şi exploatate. Chiar dacă nu am şti nimic din alte surse documentare istorice şi arheologice, limba română prin alcătuirea fondului ei lexical ereditar arată că este absolut necesar ca populaţia de baştină să fi existat aici, numeroasă, compactă, ca principalul suport social-etnic al romanităţii, deznaţionalizată în urma fenomenului de î n l o c u i r e a unui idiom prin latina oficială, devenită latina rustică-romanică. Miklosich, Schuchardt şi alţii au întrevăzut limpede că româna este o limbă latină altoită pe fondul etnic şi lingvistic indigen, adică traco-dacic. Aici intervine elementul documentar (pe care n-aveau de unde să-l ştie concret erudiţii de acum un veac) decisiv pentru problema noastră lingvistică şi istorică: lotul de peste 160 cuvinte autohtone integrate de română arată că aceasta este forma l a t i n e i g e n e r a l i z a t e între provincialii romanizaţi în zona carpato-balcanică şi dunăreană, între b ă ş t i n a ş i i care au păstrat-o pînă azi. Aportul etnic-social din afară trebuie să fi fost destul de mic, iar cifra de 160 cuvinte ale limbii dispărute şi înlocuite nu infirmă, ci confirmă asemenea concluzie esenţială pentru elucidarea problemei istorice a etnogenezei.

www.dacoromanica.ro

Examinînd aspectele latinei continuate în idiomul românesc, H. Schuchardt se pronunță categoric pentru substituirea limbii indigene prin latină în gura localnicilor daci și traci, care nu au primit-o fără să-i imprime niște trăsături pregnante din graiul lor autohton înlocuit: dacii romanizați au adus în limba învățată și adoptată unele particularități proprii; iar Kopitar vorbea la 1829 de „transformările suferite de sunetele romane în gura tracică" (supra, p. 39). Adevărat că, după opinia și mijloacele lui Schuchardt la 1868, nu se puteau încă dovedi elemente dacice în limba valahică; dar trăsăturile comune cu albaneza arătau că este exclusă putința unui împrumut mai tîrziu de elemente „albaneze". Felul cum formula în 1868 tînărul romanist ideea despre substituirea de limbă în zona daco-română este și azi interesant și ingenios [3]. În idiomul latin adoptat, populația traco-romană a transmis și perpetuat (în epoca de transiție a bilingvismului) numeroase cuvinte izolate, din care au putut fi identificate pînă acum vreo 160. Este aici prima încrucișare în cursul istoriei limbii române, „cea care a avut loc între limba latină populară și graiurile trace ale dacilor, geților și mizilor"[4], din care a ieșit biruitoare latina, îmbogățită cu un mare număr de cuvinte din limba înlăturată, înlocuită a indigenilor [5], inițial desigur mai mult decît cele vreo 160 identificate pînă acum.

Astfel, răspîndirea, înrădăcinarea și perpetuarea limbii latine în teritoriile unde era vorbită în evul mediu și mai tîrziu se datorește nu faptului rău înțeles (în epoca romantică a Școlii ardelene și de unii latinizanți puriști de mai tîrziu) că ea a fost adusă și păstrată veacuri multe de coloniștii și veteranii romani din Italia ori provincii (la cari să se fi adăugat mai mult ori puțin însemnatul aport al elementelor etnice barbare-locale), ci împrejurării că acest idiom oficial, al stăpînirii și culturii romane a fost adoptat de localnicii autohtoni și învățat pe încetul în curs de cîteva generații și decenii ori secole, sfîrșind prin a fi însușit integral de comunitatea populară romanizată. Învățarea noii limbi trebuie să fi fost defectuoasă: acel *sermo rusticus et provincialis* s-a generalizat cu multe lipsuri și reduceri, sesizabile și azi în limbile romanice, dar mai ales în românește, unde substratul lexical preroman este mai puternic decît oriunde: dovadă că învățînd și vorbind treptat latina, localnicii noștri autohtoni n-au putut să uite dintr-odată, total idiomul strămoșesc care a dus o luptă dîrză cu limba oficială și din care (în epoca bilingvismului) s-au păstrat cele 160 (inițial desigur mai multe) cuvinte integrate în noua limbă a populației provinciale [6]. Aceasta purta, cum a relevat Schuchardt, pecetea evidentă a limbii înlocuite, a băștinașilor. Fenomenul substituirii latinei în locul idiomurilor indigene, întrevăzut și postulat de Miklosich, Schuchardt ș.a. a fost apoi subliniat cu deosebită insistență de mulți cercetători români și admis de unii străini, după ce mai ales

---

[3] Cf. supra, p. 42; unde se dau citate. H. Schuchardt observa că limba latină a trebuit să ducă și în aceste regiuni o luptă grea cu graiurile autohtone, din care a ieșit biruitoare, dar cu puternice urme din graiul înlocuit, „mit vielen tiefen Spuren desselben" (*Vokalismus des Vulgärlat.*, III, p. 47). Atare urme adînci, just întrevăzute, deși încă necunoscute cu precizie de autor la 1868, au fost identificate în lexicul românesc prin etimologiile date (infra, partea II; supra, cap. IV). Trăsăturile autohtone, adică preromane Schuchardt le atribuia limbii dace, o formulă adoptată mai mult pentru simplitatea și scurtimea ei („nur der Kürze wegen — als dakische", ibid. p. 49).

[4] E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale științifice din* 21—25 *martie* 1951, Academia R.P.R., București, 1951, p. 22—49, în special p. 34; supra, cap. IV, nota 29.

[5] Fenomenul „încrucișării" (integrării), cu privire specială la limba română: Șt. Pașca, *În legătură cu „integrarea" limbilor și a dialectelor*, în *LbR*, IX/3, 1953, p. 84—91. Despre filologul clujean Ștefan Pașca (1901—1957): *CercLg*, XXI 1976, p. 137—151.

[6] Despre „romanizarea illyrilor și a traco-dacilor", v. considerațiile generale și principiale expuse supra, cap. III, 4.

www.dacoromanica.ro

a fost întrezărită realitatea şi importanţa substratului în limba română; ea ar fi putut să pară nesigură „numai dacă va voi cineva să tăgăduiască posibilitatea existenţei de elemente autohtone în limba română; dar această tăgăduială n-ar avea nici o bază..." (Philippide, *OrR*, I, p. 745).

În cercetarea particularităţilor fonetice şi morfologice indo-europene ale cuvintelor autohtone se poate observa că după cum latina populară ce stă la baza limbii române prezenta o remarcabilă unitate iniţială ca şi o serie de particularităţi pregnante de evoluţie faţă de celelalte zone romanice, tot aşa trebuie să se admită (p. 76—83) că la noi ea s-a altoit pe un fond u n i t a r lingvistic (şi deci etnic-social), în linii mari omogen, adică pe aceeaşi limbă anteromană înlocuită, nu pe două sau mai multe graiuri de tip diferit. Limba înlăturată (cu excepţia celor vreo 160 cuvinte supravieţuitoare) poate să fi fost diferenţiată în dialecte, să nu fi fost lipsită de nuanţări pe întreaga întindere a Traciei, Moesiei şi Daciei, (Dalmatiei?); dar, în chip firesc, aceasta nu trecea de limita deosebirilor dialectale dintre diferitele triburi existente anterior stăpînirii romane, deosebiri despre care nu se poate şti nimic şi care par a fi fost mai pronunţate în vocalism (supra, p. 80—81). Oricum, elementele noastre lexicale autohtone, provenite din graiul înlocuit de limba latină, sînt generale şi aceleaşi, nu prezintă deosebiri dialectale în ce priveşte limba lor de obîrşie; ele sînt deosebite numai cantitativ în zonele dialectale, fiind mult mai numeroase în dialectul din nordul Dunării (supra, p. 134—138).

2. O ANALOGIE DIN ROMANIA APUSEANĂ

În sprijinul existenţei substratului în lexicul românesc, Philippide amintea şi exemplul altor limbi romanice, în care există elemente autohtone („puţine, dar s-au păstrat", supra, p. 57) şi care s-au format în teritorii, vremuri şi împrejurări mult mai prielnice romanizării. În Italia, Gallia şi Spania stăpînirea Romei şi influenţa romanizatoare s-au exercitat secole mai îndelungate şi mai intens decît a fost cazul în Moesia şi Dacia carpatică. Dar substratul de limbă n-a dispărut, fără a lăsa urme în lexicul idiomurilor neolatine din Apus. În afară de remarca lui Philippide, se pare că nimeni nu s-a gîndit să compare elementul autohton (în majoritate încă neidentificat) din română cu cel din alte limbi romanice; era firesc să nu se facă o asemenea tentativă, cîtă vreme s-a vorbit de „împrumutarea din albaneză" a cuvintelor româneşti, pe care numai în ultimile decenii au început erudiţii să le considere elemente „comune cu albaneza" ori autohtone la noi, fără să fi putut însă dovedi acest lucru şi nici valoarea lor cantitativă şi calitativă. Azi cînd lucrul s-a făcut în cea mai mare parte, problema substratului se pune în termeni esenţial diferiţi sub aspect lingvistic, iar compararea cu situaţia din limba franceză este semnificativă şi plină de interes.

Cuvinte autohtone în limba franceză. La sfîrşitul sec. XIX, celtizantul neamţ R. Thurneysen afirma că „relictele celtice în franceză sînt neînsemnate" [7], lucru relevat de Windisch, C. Treimer (*ZrPh*, XXXVIII 1914, p. 407), ca şi de Puşcariu (*S'Istr*, II, p. 354); ultimul—potrivit atitudinii sale sceptice, negative în privinţa substratului la noi— se grăbea să stabilească analogii şi concluzii pentru limba română, adăugînd că „asemănările în adevăr mari şi de veche dată între română şi albaneză se pot explica şi altfel decît prin substratul comun ...". S-a relevat

[7] Rudolf Thurneysen, *Keltoromanisches*, Halle, 1884 (citat de Puşcariu).

www.dacoromanica.ro

însă ceva mai tîrziu că în franceză există destul de numeroase cuvinte celtice care nu erau „romanice" (trecute în limba latină din Imperiu, ca *braca* şi *camisia* etc.), recunoscîndu-se că influenţa gallică a fost mai puternică în lexic decît în gramatică, precum este firesc, ceea ce au relevat unii, mai ales Wartburg[8]. Fără a fi de acord asupra amănuntelor, categoriilor şi numărului exact, toţi recunosc însă realitatea substratului în limba franceză. Opiniile lor sînt semnificative, iar materialul relevat prezintă o paralelă instructivă cu realităţile lingvistice româneşti; concluziile cîtorva istorici ai limbii franceze:

„On cite comme venant du gaulois un certain nombre de termes, dont la plupart, du reste, avait déjà été adopté en latin. Ex.: *alauda* > vfr. *aloue*, d'où *alouette*, *arepennem* > *arpent*, *bascauda* > *bachoue*, *botte* d'osier (mot dialectal), *beccum* > *bec*, *benna* > *banne*, *bettonica* > *betoine*, *betula* > vfr. *beoule* (d'où *bouleau*), *braca* > *brai*, *brace* > *brais* (cf. *brasser*), *brogilum* > *breuil*, *bruca* > *bruyère*, *bulga* > vfr. *bouge* > *bougette* (cf. *budget*), *caminum* > *chemin*, *cerevisia* > *cervoise*, *cleta* > *claie*, *leuca* > *lieue*, *marga* > **margula* > *marle*, *marne*, *saga* > *saie*, *vetragum* > *veltrum* > *vautre*, *viduvium* > *vouge*. Il faut probablement ajouter *chêne*, *écoufle*, *grève*, *jarret*, *matras*, *quai*, *ruche*, *truand*, *vassal*, *verne (vergne)* etc., dont le primitif étymologique est moins sûr. Ces mots ne sont pas propres au français; beaucoup d'entre eux se retrouvent dans les autres langues romanes (sauf le roumain). Il faut encore remarquer qu'on n'a pas emprunté que des substantifs — pas des verbes, pas d'adjectifs, ce qui est très significatif — et que les substantifs sont surtout des termes pratiques concernant la vie rurale ou désignant des objets fabriqués en Gaule, des plantes et des animaux. Hors du vocabulaire il y a très peu de traces d'une influence celtique sur le français ..." (Nyrop). În acelaşi sens Brunot „le vocabulaire a conservé des traces celtiques plus nombreuses que la grammaire", ca şi Dauzat „un residu qui n'est pas negligeable: une cinquantaine de racines (substantifs; aucun verbe ...)".

Asemenea concluzii ar înclina spre convingerea că elementele autohtone (celtice) din vocabularul francez se referă numai la lucruri concrete materiale, mai puţin ori deloc la noţiuni abstracte, la acţiuni şi însuşiri de aspect imaterial şi figurat. Ar părea deci să fie o situaţie asemănătoare celei presupuse mai demult despre limba română în legătură cu elementele numite „albaneze", între care de fapt majoritatea sînt substantive designînd lucruri concrete şi materiale (plante, animale, unelte, forme de teren etc.), numai 4—5 verbe şi foarte puţine adjective. Wartburg a stabilit însă că pe deoparte numărul cuvintelor celtice este mai mare, ridicîndu-se la 180, pe de alta între ele se află nu puţine adjective şi verbe:

„Quand on parcourt la liste des survivances authentiques du gaulois on reste surpris de leur grand nombre (180 !) et ensuite d'y trouver fréquemment des adjectifs et des verbes. Parmi les adjectifs je cite *dru* „fort, bien nourri", aussi *herbe drue* < gaul. *drūto* „fort", *rêche* „rude" < gaul. *rescos*, l'a. prov. *croi* „cruel" < *crodios* „dur", l'a.fr. *bler* „gris" < *blaros* (fr. *blaireau*). A côté des verbes comme *briser*, *glaner*, nous avons aussi *bercer* < *bertiare* (irl. *bertain* „je secoue") etc." (Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, p. 15—16). S-au propus (în specal de J. Jud) şi alte elemente din substratul celtic în limba franceză, iar unii au considerat că „numărul procentual ce revine unor asemenea elemente este important", cum a relevat şi marele romanist german G. Rohlfs, în *Sitz.ber.Bayer.Akad.*, Philos.-histor.Abteil., 1944/46, Heft 5 (1947), p. 7, după J. Jud, [nota 8] citînd şi cuvinte iberice în spaniolă.

Concluziile lui Wartburg, Jud şi Rohlfs se aseamănă cu rezultatele stabilite pentru limba română, unde între cuvintele autohtone se află, pe lîngă multe sub-

[8] Elementele celtice (gallice) ale limbii franceze: Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, ed. II, I 1914, p. 5—7; F. Brunot, *Histoire de la langue française*, I 1924, p. 53—56; A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, 1930, p. 164; W. Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, 1934, p. 15—21; *Die Entstehung der romanischen Völker*, Halle, 1939; cf. J. Jud, *Mots d'origine gauloise*, în *R*, XLVI 1920, XLVII 1921, XLIX 1923, LII 1926; V. Bertoldi, *Problèmes de substrat*, în *Bulletin Société Linguist.*, Paris, nr. 32, p. 93—184.

www.dacoromanica.ro

stantive, şi cîteva adjective importante (ca *aprig, creţ, mare, tare)* şi vreo 40 verbe din cele mai de seamă (ca *arunca, băga, bucura, curma, dărîma, încurca, întîmpina, întîmpla, lepăda, mişca, muşca, păstra, răbda, rădica, rezema, scula, vătăma, zgîria)*. Prin valoarea lor lexicală, acestea sînt, fără îndoială, mult mai semnificative pentru puterea excepţională (nebănuită înainte vreme) pe care a avut-o lexicul substratului în romanitatea sud-est-europeană şi la formarea limbii române. Dacă cifra de 180 cuvinte celtice dată de Wartburg poate fi luată ca reală, rezultă că în franceză elementul preroman este numericeşte aproximativ echivalent celui din limba română, adică sub raport cantitativ, căci în ce priveşte calitatea, valoarea (frecvenţa) şi puterea de circulaţie a elementelor traco-dace ale limbii române (dial. drom.) acestea sînt desigur superioare celor celtice din franceză. Faptul confirmă observaţia lui Philippide că „limba română este cea mai tîrziu născută, dezvoltată la nişte neamuri de oameni asupra cărora agenţii romanizatori au lucrat cel mai tîrziu şi cel mai scurt timp" (supra, p. 57).

3. FORMAREA LIMBII ROMÂNE

Bazate pe noi criterii şi mijloace mai exigente, cercetările noastre etimologice comparative şi cultural-istorice permit unele constatări esenţial diferite de rezultatele generale vechi, pe care pot să le amplifice şi corecteze în măsura necesară, în etapa de azi, relevînd un adevăr istoric şi lingvistic ignorat, chiar contestat de unii specialişti, dar just întrevăzut şi postulat de alţii ca şi de ... nespecialişti: prezenţa elementelor lexicale autohtone (traco-dace) în limba română, avînd (cum s-a spus) o semnificaţie excepţională, ca documente istorice de primul rang.

Valoarea documentară a cuvintelor autohtone. La preţioasele rezultate ale studiului structurii latine a limbii române se adaugă acum cele scoase din prezenţa elementelor preromane, autohtone, ale căror proporţii şi semnificaţie nu erau cunoscute în chip mulţumitor, neputînd fi deci apreciate la justa lor valoare. Prin elucidarea etimologiei lor se aduce o întregire utilă, necesară, firească în problema istorică a începuturilor limbii şi comunităţii populare româneşti. Fenomenul genezei limbii şi poporului ar rămâne cu o gravă lacună fără o consecventă interpretare şi valorificare lingvistică-istorică a elementului lexical autohton. Fără de aceasta nu este de imaginat o soluţie a problemei puse de etnogeneza românilor; căci cum s-a spus, principalul, uneori singurul mijloc documentar pentru epoca antică şi medievală a istoriei românilor (nu a pămîntului locuit de ei) îl formează tocmai limba populară, cu evoluţia şi structura ei tipică, unică ce se cer a fi cunoscute deplin şi just, spre a scoate la iveală o serie de fapte şi fenomene lingvistice care apasă greu în cumpăna istoriografiei.

Examinarea critică de ansamblu a elementelor autohtone în lexicul românesc a dus la două prime constatări: *1)* limba română nu depinde de albaneză, din care să fi împrumutat (în evul mediu) cuvinte sau forme gramaticale. „Elementele albaneze" sînt primite din aceeaşi sursă din care româna conservă mai multe şi mult mai importante vocabule preromane, autohtone, decît sînt cele comune cu albaneza. *2)* Ambele categorii de cuvinte („albaneze" şi nealbaneze, care de fapt sînt una singură) ilustrează în chip semnificativ valoarea lingvistică şi etno-socială a substratului traco-dacic, care a fost mai strîns înrudit cu cel de la baza neamului şi idiomului albanez decît cu oricare alt grup satem indo-european (cum ar fi, de ex., cel baltic-slav ori iranian), aparţinînd grupului carpato-balcanic, adică tracic. Faptul că elementele noastre prelatine

www.dacoromanica.ro

arată un caracter de unitate și uniformitate organică este dovadă că ele au intrat în romanica-română deodată, în bloc, prin vastul proces al substituirii de limbă [9]. Este necesară, deci, în primul rînd, reexaminarea critică a rezultatelor dobîndite de istoriografia limbii române în ce privește t i m p u l și l o c u l unde s-a închegat elementul moștenit (latin-romanic) din punct de vedere romanic și românesc. O asemenea reexaminare critică se impune și datorită faptului că în rezultatele și concluziile formulate de filologii noștri nu s-au judecat integral proporțiile și valoarea elementului autohton apreciat uneori greșit sau chiar anacronic.

Concluziile filologiei române. Așa cum nu există nici un decument despre „nașterea poporului român", tot așa nu există vreo atestare expresă ori măcar aproximativă din antichitate sau evul mediu care să arate locul exact și limitele de timp cînd s-a format limba română. Locul de naștere și epoca aproximativă au putut fi indicate în baza a două criterii pozitive: *1)* întinderea actuală a graiului viu românesc în legătură cu *2)* teritoriul despre care se constată, pe baze arheologice și epigrafice, că în antichitate a fost romanizat, putîndu-se deci generaliza și perpetua aici limba latină populară. Dintre provinciile romane orientale din Illyricum ce aveau cultură occidentală și limba latină: Pannonia, Dalmatia, Moesia Superior, Moesia Inferior, Tracia nord-vestică și Dacia, numai ultimele patru au putut fi considerate ca teritoriu de formare a limbii române, fapt admis de aproape toți romaniștii. Cele două Moesii și Dacia (eventual o parte din Dalmatia și Tracia) sînt mai aproape ori se suprapun parțial cu actualul teritoriu de întindere a limbii române, a populației românofone; ele au cunoscut ocupația romană îndelungată și stabilă, o viață romană intensă: militară, administrativă, economică, socială, religioasă etc., oglindită în așezările dese (orașe, castre, sate, ferme izolate etc.), materialul arheologic abundent, multe inscripții latine, — urme și resturi deosebit de semnificative. Deci în regiunile moeso-geto-dace a fost localizată, respectiv căutată, patria de formare, leagănul limbii române împreună cu poporul care o vorbește, adică a limbii primare (proto- sau străromînă), premergătoare despărțirii celor patru dialecte (drom., arom., megl., istr.). Concepțiile și opiniile exprimate cu privire la întinderea și limitele acestei „vetre primitive" au variat după atitudinea și preferințele fiecărui filolog în legătură cu unitatea, respectiv diferențierea, inițială a limbii române, ca și față de valoarea acelor aspecte posibile ale idiomului nostru în funcție de extinderea probabilă a populației românofone în trecut. Despre aspectul arhaic, unitatea și extensiunea limbii române, ca și semnificația atribuită elementelor „albaneze" și celor slavone (paleo-slave) s-au formulat în sec. XIX-XX teze și teorii diverse, care se găsesc înfățișate în lucrările lui Densusianu (*HLR*, I, 1901), Philippide (*OrR*, I, II), Pușcariu (*ELR*, *LR*, I) ș.a. [10]

---

[9] Acest fenomen lingvistic nu mai poate fi contestat azi cînd împrejurările și raporturile din lumea romană sînt cunoscute mai bine, iar valoarea faptelor de limbă cu prezența cuvintelor eterogene (prelatine) în structura arhaică a graiului popular pot și trebuie judecate după criterii esențial diferite decît își imaginau un Kopitar, R. Roesler, P. Hunfalvy, L. Réthy sau alți roeslerieni din veacul al XIX-lea.

[10] Nu este necesară recapitularea tuturor tezelor și „sistemelor" mai vechi (Densusianu, Philippide ș.a.), în care ideile de valoare se amestecă cu multe păreri neconcludente, bazate uneori pe un material de fapte nevalabil, interpretat unilateral, după unele maniere filologice de școală veche. La aceasta se adaugă cercetările de după 1920 și noile achiziții ale geografiei lingvistice, care prin munca școlii clujene (conduse de S. Pușcariu) a dat rezultate prețioase în perioada dintre cele două războaie mondiale. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, special p. 7—15 „originea și structura limbii române".

www.dacoromanica.ro

În privința locului și împrejurărilor de formare a limbii române se află rezultate și indicații, din punctul de vedere al lingvisticii romanice și al celei românești, în sinteza lui S. Pușcariu (*LR*, I, 1940) înfățișînd cuvîntul unui bun cunoscător al structurii latine a limbii populare (cu toate că era considerat de unii ca „latinoman"), al unuia din puținii lingviști — filologi care a studiat fenomenul de limbă sub aspectul istoric și chiar etnic. Ca unul din ultimii reprezentanți ai direcției latiniste în filologia română, el n-a atribuit mare importanță elementului autohton, a cărui valoare a căutat să o reducă, mai ales că nu se întrezăreau încă adevăratele proporții și calitatea lui în compunerea lexicală a limbii populare. De aceea, concluziile lui Pușcariu sînt chiar mai prețioase, căci el a relevat niște adevăruri valabile considerînd aproape numai elementul latin al limbii, a cărui fizionomie și întindere actuală au îngăduit (cu privire la începuturile și epoca veche) deducții ce vor trebui confruntate cu rezultatele oferite de prezența și importanța elementului preroman în limba română.

Limba „străromână". După examinarea „notelor comune ale celor patru dialecte", adică „inovațiile mai caracteristice comune tuturor românilor în fonologie, morfologie, derivațiune, lexicologie și sintaxă" [11], Pușcariu observă că „unele din ele se găsesc și în alte limbi. Altele sînt specifice românești și în totalitatea lor nu se află în altă limbă. Coincidența între dialectele române nu se restrînge asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor și condițiilor cum apare, încît găsim în cîteșipatru dialectele aceleași „excepții". Avem dar aface cu aceleași tendințe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formînd caracterul *național* al limbii. Această unitate lingvistică a fost observată și de străini, care au numit pe români „valahi" oriunde se găsesc ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici. Faptul că cele mai tipice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, dovedește că în epoca de formare a limbii strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbesc exista o comunitate geografică. Epoca aceasta, cînd limba nu se divizase în dialectele de azi, cînd cele mai tipice inovații luaseră ființă, o numim *epoca străromână*" (Pușcariu, *LR*, I, p. 244). Dezvoltarea în același sens a dialectelor presupune o comunitate geografică pentru „străromâni", a căror limbă avea deosebiri regionale de grai (ibid. p. 249). Examinînd problema locului de formare a limbii române, Pușcariu stabilește cîteva elemente de interes pentru teritoriul care se întindea între Adriatica și Marea Neagră pe ambele maluri ale Dunării unde trebuie să ne imaginăm procesul de cristalizare a limbii și populației românești [12]. În legătură cu asemănările mari între dialectele române trebuie adăugat că ele nu pot fi interpretate în sensul unei strînse și înguste

[11] Cf. și E. Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în *SCL*, XV 1964, p. 431—443 (= *RevLg*, IX 1964, p. 375—388 = *StDialTop*, p. 90—103). I. Pătruț, *Cu privire la limba română comună*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 209—211.

[12] „Asemănările mari dintre cele patru dialecte au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o *patrie primitivă* redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit în toate părțile ca albinele dintr-un stup. În general sîntem aplecați, cînd urmărim retroactiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de cei care o vorbeau altădată, cu atît mai mic, cu cît ne apropiem mai mult de origini. Este ca și cînd stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creștetul ei. Atare imagine se potrivește la unele popoare, bunăoară la latini, a căror limbă s-a răspîndit dintr-o provincie mică (Latium) ... Străromânii n-au fost cuceritori; ei erau supraviețuitorii acelor romani din sudestul european care nu pieriseră în războaie, nu s-au deznaționalizat în masele popoarelor tinere ... Patria lor primitivă e de căutat pe ambele maluri ale Dunării și a afluenților ei, între Adriatica și Marea Neagră, unde populația de limbă latină formă o rețea mai deasă ori rară, în diferite epoci. Cei ce caută „leagănul" sau „vetrele" poporului român într-o regiune mică, pleacă de la imaginea nepotrivită a piramidei sau părerea greșită despre unitatea lingvistică a strămânilor ..." (Pușcariu, *LR*, I, p. 251—252).

www.dacoromanica.ro

unității a „străromânilor" trăind într-un teritoriu redus ce n-ar trece de suprafața a vreo 2-3 județe de azi. Asemenea erezie (mică „vatră" sau „leagăn") a fost pusă în circulație de vederile strîmte filologice și bucherismul concepțiilor de școală veche ale aderenților lui Roesler (Tomaschek după anul 1876, Jireček, Weigand și chiar Friedwagner), care ori nu cunoșteau bine istoria limbii române, ori o interpretau cu prejudecăți și tendințe, voite ori inconștiente, cu destul de puține inovații, adesea fără nici una, — lucrul se datorește nu unei strînse comunități teritoriale, cum ar fi între românii din nord și cei din sud în „vatra" de formare (Dardania, Moesia Superior etc.), ci în primul rînd unor tendințe unitare de evoluție a limbii romane vorbită aici de populația cu fond etnic-social omogen, cum releva în 1868, W. Tomaschek "din faptul, dealtfel nu lipsit de orice îndoială, că limba țințarilor (aromânii) ar fi numai un dialect al limbii daco-românilor, nu urmează numai decît că ambele popoare au trăit odată în același loc. Romanizarea lucrînd pe aceleași baze naționale a trebuit să aibă, chiar în regiuni separate spațial în aceleași împrejurări aceleași efecte ca limbă și viață națională, în Dacia traiană deoparte și pe pămîntul tracic din interiorul Peninsulei Balcanice de altă parte" [13]. La aceasta se adaugă conservatismul remarcabil al poporului român din toate regiunile în toate domeniile de viață, mai întîi în idiomul său ancestral, care a păstrat multe cuvinte latine fără nicio alterare formală ori semantică timp de aproape două milenii, ca și cuvinte vechi indo-europene, uneori cu mici, neînsemnate modificări [14].

Derutat de elementele zise „albaneze" ale limbii române, Pușcariu susținea că „multe coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că o parte din strămoșii noștri ajungeau, în vest, pînă aproape de albanezi (care, la rîndul lor, se întindeau mai spre est decît azi). Către aceste regiuni vestice ne duc cuvinte ca *mînz, țap, baltă* și expresii ca „a făgădui marea cu sarea". Cum în România actuală marea este departe, iar sarea se găsește la tot pasul, o asemenea locuțiune nu se putea naște; dimpotrivă, geneza ei este explicabilă în nord-vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea e un obiect greu de procurat și prețios ca aurul" (*LR*, I, p. 253—254). Se înțelege că aceste argumente ale lui Pușcariu ca „marea cu sarea" n-au aici nici o valoare, fiind evident un simplu joc popular de cuvinte rimate, fără prea mare vechime [15]. Dar cuvintele zise albaneze și particularitățile bulgaro-sîrbești ale elementelor slave din română au fost decisive în calculele celor ce căutau „vatra" de formare a limbii și naționalității române. „Din cauza acestor coincidențe cu albanezii și vechii illyri [?], cu sîrbii și bulgarii, învățații care căutau leagănul românilor l-au localizat în nordul Peninsulei Balcanice, cînd mai spre apus, cînd mai spre răsărit. Unii au crezut că pot stabili mai deaproape extinderea geografică a acestei patrii

---

[13] Tomaschek, *SBAW*, LX, 1868, citat și tradus de Philippide, *OrR*, I, p. 689.

[14] Conservatismul atît de pronunțat al limbii române, relevat adesea de erudiții atenți, nu a fost arătat celor ce caută cu tenacitate „vetre" balcanice și nici „patrii primitive" ale poporului și graiului românesc; nici Pușcariu n-a insistat deajuns asupra acestui punct de maximă importanță pentru înțelegerea etnogenezei și istoriei vechi românești. El relevă însă marea întindere de pămînt pe care a locuit populația românească (românofonă) „distanțele nu erau la un popor atît de puțin diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate[?] ca al nostru, o piedică pentru ca inovațiile de limbă să se propage și ca graiul să fie mereu nivelat" (*LR*, I, p. 252).

[15] Pentru care se pot cita analogii de aceeași valoare, de ex. cimilituri ca locuțiunea curentă în zona centrală a Transilvaniei „a se grăbi cu urda-n Turda", unde cuvintele rimate fără nici un conținut logic ori social-economic sînt grupate aproape numai de dragul „rimei" lor, cum ar fi „unii cu mapa, alții cu sapa" etc.

www.dacoromanica.ro

primitive a românilor. Astfel, M. Friedwagner (*ZrPh*, LIV 1934, p. 665) — de acord cu Tomaschek, Jireček şi Weigand — crede că „vatra" din care a iradiat limba română era în Dacia Nova, punctul de unire a Moesiei Inferioare şi Superioare şi a Dardaniei, unde o viaţă romană mai era posibilă în sec. VI e.n. şi unde puteau pătrunde în româneşte elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm (S.P.) pe drept cuvînt — că în această zonă niciun toponimic latin nu s-a păstrat cu fonetismul român?" (*LR*, I, p. 254). Întrebarea lui Puşcariu apare justificată, logică; dar total artificioasă şi anacronică era ideea lui Friedwagner, care enunţă problema şi formulează „soluţia" pentru „vatra" de formare a limbii române după criteriile învechite din anii '70 ai sec. XIX, adoptate de Tomaschek şi Miklosich (după ce mai înainte susţinuseră păreri tocmai opuse) de la R. Roesler, care cunoştea în chip foarte sumar istoria limbii române, mult mai superficial decît G. Weigand; iar toţi aceşti eruditi remarcabili nici nu bănuiau valoarea şi semnificaţia substratului autohton în lexicul românesc, judecînd simplist şi greşit acele cuvinte „albaneze" ca şi particularităţile vechi slavone ale graiului nostru. Cît priveşte relaţiile albano-române în problema formării limbii şi poporului român, Puşcariu nu se putea elibera de prejudecata înveterată despre „împrumutarea" de cuvinte albaneze făcută de români la şkipetari, idee falsă care a determinat în mare măsură concluzia lui în ce priveşte „patria primitivă a românilor" [16]. Adevărat că el nu se declară pentru opinii ca a lui P. Skok despre „identitatea tratării grupului *a* + nasală la români şi albanezi, a lui *cs* şi *ct* la români, albanezi şi veglioţi, care ne-ar autoriza să aşezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene şi cel puţin parţial în ţinut illyric"; ori cu cea a germanului Friedwagner „elementul adăugat la cel latin şi care ar fi dat limbii române caracterul ei propriu a fost limba străveche albaneză şi influenţa acesteia s-ar fi exercitat în Dardania"; dar nici pentru soluţia olandezului M. Valkhoff despre un *adstrat* albanez (preconizat încă de Gaster, apoi de Weigand), teorii care toate s-au clădit pe ignorarea elementului autohton al limbii române, pe cunoaşterea şi interpretarea nu tocmai corectă a evoluţiei istorice a idiomului nostru popular. În schimb Puşcariu nu dovedeşte independenţă nici originalitate în cumpănirea rostului elementelor zise albaneze, admiţînd măcar parţial „simbioza albano-română" (*LR*, I, p. 270).

În funcţie de elementele comune cu albaneza şi dalmata, patria primitivă a limbii române a fost plasată de O. Densusianu (anul 1901) în sud-vestul fostului "Illyricum", aproape de teritoriul albanez şi de vechea Dalmatia, în baza isogloselor *mn*, *pt*, *ps* din lat. *gn*, *ct* şi *x*. Dar cercetările mai noi au dat alte rezultate; astfel, H. Barić, arătînd că în realitate dalmata nu prezintă asemenea tratament al grupelor consonantice respective, admite că româna se depărtează de ea, intrînd împreună cu albaneza în sfera etno-lingvistică tracă [17]; încît elementul etno-lingvistic illyr (perpetuat în limba şi populaţia dalmată) nu ar fi participat la formarea limbii şi poporului român, componenta illyră

[16] „*Patria primitivă a românilor* era pe un teritoriu întins, de-a dreapta şi de-a stînga Dunării. În zadar vom căuta „leagănul" românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s-a închegat poporul nostru; istoria nu le numeşte, lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovaţii de limbă. Speculaţiuni lingvistice ne permit să distingem pentru epoca străromână, numai următoarele grupuri mari de români: *românii răsăriteni* (din care derivă aromânii şi meglenoromânii), *românii apuseni* în Iugoslavia de nord (din care n-a rămas decît grupul emigrat în Istria); aceştia formau la început un singur grup cu *dacoromânii*" (Puşcariu, *LR*, I, p. 255—265).

[17] H. Barić, *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Godišnjak*, kn. I, Balkanološki Institut, I, Sarajevo, 1957, p. 1—16.

www.dacoromanica.ro

fiind nedovedită în atare proces social-istoric. Dar s-a relevat un alt fenomen lingvistic important: fonetismul unor elemente lexicale slave din limba română, care prezintă trăsături bulgare orientale și fac să excludem zona centrală a Peninsulei Balcanice din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza limbii române: cuvintele cu *iat* pronunțat ca *ia* sau *ea* și reflexele *št*, *žd* ale grupurilor slave comune **tj*, **kti*, **dj* [18]. Astfel, atît româna, cît și albaneza ar aparține exclusiv și integral zonei nord-estice a Peninsulei, sferei etno-lingvistice trace; ceea ce este foarte verosimil. Totuși trebuie observat, ținînd seama de caracterul unitar lingvistic (foarte probabil o singură limbă latină populară romanică) și cultural la populația provincială dintre Adriatica și Marea Neagră, atît în zona substratului illyric din nord-vest, cît și în cel trac și moeso-dacic din nord-est, după un intens amestec și circulație a elementelor etnice, nu este probabil ca factorul popular illyr să fie străin de procesul sintezei etno-lingvistice din care a luat naștere poporul român de mai tîrziu, proces în care a prevalat foarte probabil elementul etnic și cultural-lingvistic traco-dacic. Nu trebuie pierdut din vedere, în acest context, nici faptul istoric al romanizării timpurii și intense a populațiilor illyre, la care romanitatea pare a fi fost mult mai puternică decît la cele traco-dace (supra, cap. III).

O veche teză eronată (adoptată de mulți filologi și romaniști) susținea că elementele de limbă „împrumutate din albaneză" ar dovedi o simbioză albano-română în partea centrală a Peninsulei Balcanice. Dar cele vreo 70 cuvinte preromane existente numai în albaneză și română s-au dovedit autohtone în limba română, străvechi și de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dacice (supra, p. 105—117), la fel ca celelalte vreo 100 care nu sînt atestate la albanezi (p. 116). În privința relațiilor dintre română și albaneză este de relevat concluzia judicioasă a unui lingvist bulgar: „părerea (lui Weigand și a altora) că albaneza și româna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune (restrînsă, Dardania, pe la Niș) ca limbi independente este de respins *a priori*; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii române cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintîi s-a dezvoltat, ca

---

[18] E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formație a limbii românești*, în *LbR*, IX/1, 1960, p. 79—83 (= *StDialTop*, p. 56—60); p. 82 (= p. 59) „și elementele slave ale limbii române, care prezintă trăsături fonetice bulgare orientale, ne fac să excludem părțile centrale ale Peninsulei Balcanice din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza limbii române. Graiurile slave din aceste regiuni sînt graiuri de transiție de la bulgară la sîrbă. Dar isoglosa pronunțării lui *iat* ca *ia* sau *ea*, precum și cea a reflexelor *št*, *žd* ale grupurilor slave comune **tj*, **kti*, **dj* se află mai la est de aceste ținuturi. Isoglosa *št*, *zd* pleacă de la gura Timocului îndreptîndu-se către sud de-a lungul granței dintre Bulgaria și Serbia, atingînd linia Jireček. Nu e probabil că în evul mediu atare isoglosă va fi trecut mai la vest decît în prezent. Stratul mai vechiu al elementelor slave ale românei prezintă *ea(a)* și *št*, *žd* pentru *iat* și sl. comun **tj*, **kti*, **dj*, ca graiurile bulgare la est de isoglosele amintite. Deci teritoriul formării limbii românești nu se întindea pînă în apropierea Dalmației. Granița de sud-vest a acestui teritoriu coincide aproximativ cu actuala graniță dintre Bulgaria și Iugoslavia ..."; cf. *Istoria României*, I (1960), p. 792—793; *SCL*, XI 1960, p. 195—198 (= *RevLg*, VI 1961, p. 25—28 = *StDialTop*, p. 216—219); p. 197 (= 218) „particularitățile fonetice ale elementelor slave mai vechi din graiul românilor 'apuseni' (*Peșter* ș.a.) confirmă părerea unor lingviști ca Ascoli, Miklosich, Weigand, Philippide (*OrR*), Barić și a unor istorici ca Jireček, Dragomir că acești români au emigrat dinspre est sau nord-est — din părțile Dunării de Jos — spre vestul Peninsulei Balcanice ..."; *SCL*, XV, 1964, p. 437—438; *Elemintele sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii*, în *CercLg*, XII, 1967, p. 11—19. A. Rosetti, *Sur les frontières du latin balkanique*, în *RevLg*, 1970, p. 505—506. — Despre Emil Petrovici (1899—1968; mort într-un accident de cale ferată), profesor la Universitatea din Cluj, eminent slavist, romanist și fonetician etc., membru al Academiei la București: *CercLg*, XIV, 1969, p. 3—5, p. 191—202; *Zeitschrift für Balkanologie* (Wiesbaden), VI 1968, p. 1—2; *NyIrK*, XIII, 1969, p. 7—8 ș.a.

www.dacoromanica.ro

limbă romanică, pe substrat tracic" [19]. În adevăr, relaţiile limbii române cu albaneza sînt de altă natură: comunitate de substrat etnic-social şi lingvistic [20]; explicarea trebuie stabilită prin criterii diferite, nu prin formarea şi convieţuirea lor într-un teritoriu restrîns, un fel de „leagăn comun" (patrie primitivă cam de întinderea a 2—3 judeţe de azi), — cum îşi imaginau unii eruditi în sec. XIX şi după ei Weigand şi alţii. S-a arătat că, prin elucidarea acestui aspect al problemei „albano-române", a căzut cel mai important argument invocat pentru acreditarea ideii că limba şi poporul român s-ar fi format în teritoriul din sudul Dunării, exclusiv în legătură strînsă („simbioză") cu albanezii şi cu bulgarii (slavii meridionali, balcanici). Atare ipoteză (luată de unii drept axiomă) trebuie abandonată integral şi definitiv, ca ceva contrar tuturor documentelor istorice şi lingvistice, ca şi aparenţelor şi logicii, fiind una din ereziile învechite, generate de insuficienţa cunoştinţelor şi a mijloacelor de investigaţie istorică şi filologică din sec. al XIX-lea, dar avînd unele dedesubturi naţional-politice, preocupări şi obiective propagandistice. Pentru cine a urmărit atent şi obiectiv studiul cuvintelor noastre preromane („albaneze" ca şi nealbaneze) este limpede că ele (chiar şi numai cele albaneze) dovedesc un lucru neîndoielnic: strămoşii poporului român n-au locuit împreună cu strămoşi de ai albanezilor actuali, la care să fi împrumutat cuvinte şi forme de limbă, spre a le comunica acelor români care nu vor fi avut putinţa de a veni în contact direct cu albanezii pentru a primi cuvinte de la aceştia. Examinarea comparativă a cuvintelor autohtone ca şi a întregii alcătuiri a limbii române faţă de albaneză arată că nu este de admis ori de preconizat un contact sau convieţuire între români (mai ales cei din nordul Dunării, care au mai multe cuvinte zise „albaneze") şi albanezi în evul mediu, undeva în dreapta Dunării, spre interiorul Peninsulei Balcanice (Moesia Superior, Dardania ori altă zonă); este natural că nu sînt de luat în seamă presupuneri despre ceva ce nu apare confirmat de vreun fapt istoric pozitiv, fiind indicate chiar ca neprobabile ori cu totul neverosimile. Oricum, studiul critic al elementelor comune ale limbii române cu albaneza dovedesc tocmai contrariul decît s-a pretins şi presupus mai demult: originea lor dintr-o sursă comună, substratul carpato-balcanic. Asemenea constatare nu înseamnă însă că românii nord-dunăreni ori o parte dintre ei n-ar fi putut să locuiască parţial şi pe malul drept al fluviului ori în contact strîns cu ramurile balcanice ale poporului român; este o presupunere foarte verosimilă, adoptată de unii eruditi, căci e firesc să fi existat legături continui în antichitate şi evul mediu între pătura etnică autohtonă şi provincială de pe cele două maluri ale Istrului, cunoscîndu-se din vechime numeroase deplasări de populaţie în ambele sensuri [21].

---

[19] D. Decev, *Charakt*, p. 113 (= *LgBalk*, II, 1960, p. 196) „somit erweisen sich die von Hirt angeregten Erwegungen Weigands, wonach die Albaner erst gegen das 9. Jahrh. aus dem Dreieck Niş — Sofia — Skoplje in Albanien eingewandert seien bis zum grössten Grade entkräftet. Übrigens ist seine Annahme, dass Albanesisch und Rumänisch gleichzeitig in einer und derselben Gegend sich zu selbständigen Sprachen entwickelt haben, a priori abzulehnen, da in einem solchen Fall nur eine und nicht zwei verschiedene Sprachen entstehen konnte. Die Übereinstimmungen des Rumänischen mit dem Albanesischen erklären sich zur Genüge dadurch, dass das erstere als romanische Sprache sich auf thrakischem Sprachboden entwickelt hat".

[20] Cf. ipotezele mai recente ale lui Çabej (supra, p. 65) în legătură cu elementul comun albano-român şi cu eventualitatea autohtoniei albanezilor în teritoriile pe care le ocupă actualmente (în Albania).

[21] Dar presupunerea despre originea din sudul Dunării a unei părţi din românii dela nord, veniţi în antichitate, evul mediu sau èra modernă, nu se întemeiază deloc pe elementele „albaneze" în limba română şi nu de dragul şkipetarilor vor fi locuit o parte din românii septentrionali în zona

www.dacoromanica.ro

În ce priveşte individualitatea limbii române în epoca anterioară influenţei slave este vrednică de relevat opinia lui Puşcariu (*LR*, I, p. 248) „faptul că găsim în cîteşi patru dialectele un măricel număr de împrumuturi de la slavi, fără însă ca ele să fi luat parte la cele mai caracteristice inovaţii de limbă, ne arată că strămânii au convieţuit cu slavii — deci că nu năvălirea slavilor i-a împrăştiat pe români în grupele actuale — fără însă ca influenţa limbii slave asupra românei să dateze din timpuri prea îndepărtate", ca şi „dacă împrumuturi, decalcuri şi orientări după slavi sînt dovada unei convieţuiri îndelungate şi intime cu ei, este desigur greşit să credem că limba română ar fi (cum s-a spus de multe ori şi cum susţinea G. Weigand) un fel de limbă slavo-română. Nu împărtăşim părerea lui O. Densusianu (*HLR*, I, p. 240) că «C'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roumain balkanique est devenu le roumain tel qu'il se présente à nous aujourd'hui» şi că fără această infiltraţie slavă „noi am vorbi un fel de dialect italian" (Puşcariu, *LR*, I, 277).

4. PROBLEMA OBÎRŞIEI ROMÂNILOR

Considerînd că limba populară este cel mai valoros document istoric pentru epocile vechi, iar pentru începuturi adeseori singurul, se poate afirma fără riscul de a exagera sau de a greşi că numai limba considerată în ansamblul structurii ei, după îndelungata experienţă a cercetării filologice-lingvistice comparative şi mai ales după rezultatele dobîndite la noi în ţară în ultimele trei decenii, poate şi trebuie să dea indicii concrete în ce priveşte alcătuirea iniţială a comunităţii e t n i c - s o c i a l e a populaţiei românofone, adică a poporului român. Atare problemă de bază poate fi soluţionată ori măcar apropiată de realitatea ei istorică numai prin elucidarea şi valorificarea justă a fondului lexical (respectiv gramatical) ereditar, anteslav, al limbii române, ilustrat în perspectiva celor două elemente alcătuitoare: latin (romanic) şi autohton (preroman), în cadrul realităţilor cultural-istorice şi social-etnice ale lumii antice şi provinciale, în procesul de sinteză al romanizării. O întrebare firească, veche şi mereu actuală „ce reprezenta poporul român în faza iniţială a existenţei sale, ca structură etnic-socială?"; poate oferi limba română vreun indiciu mai precis decît presupuneri ori susţinerile convenţionale (rezultate mai mult din intuiţii şi idei) de pînă acum, dovedite sau admise cu rezerve?

Limba şi comunitatea populară. Factorul documentar nou nu poate să fie decît elementul lexical autohton (anteroman), care — cum s-a spus — aduce o contribuţie substanţială în problema etnogenezei românilor, pentru care mijloacele documentare ale istoriei vechi şi medievale a românilor (scrise, literare) sînt cam aceleaşi ca în vremea lui Roesler, Hasdeu sau Hunfalvy, cam aceleaşi şi posibilităţile de interpretare. Un progres ceva mai mare au făcut epigrafia şi descoperirile de caracter roman în legătură cu ţinuturile noastre, în sensul că avem mai multe achiziţii de materiale (mai ales arheologice), fără a putea spune însă că rezultatele şi concluziile lor ar fi adus prea multă lumină pentru clarificarea problemei luate în discuţie. Mai precise şi concludente apar rezultatele lingvisticii prin studiul istoric-comparativ al limbii române, în primul rînd pen-

Moesiei şi Daciei „aureliene", de unde să fi avut putinţa de a lua prin migraţie ori prin „contact de la om la om" (cum preconiza Puşcariu, *LR*, I, p. 270) elemente „albaneze" în dialectul dacoromân din arcul carpatic.

www.dacoromanica.ro

tru că ele sînt ceva mai lipsite de echivoc, apoi fiind că limba vie (cel mai vechi și tipic document istoric) este legată strîns, în chip organic, de societatea vorbitoare și muncitoare, de viața populară, fapt deosebit de important și instructiv, mai ales cînd alte surse documentare disponibile sînt lacunoase ori deficiente.

Analizele amănunțite de mai sus arată cum se explică prezența elementelor alogene „barbare" în țesutul lexical moștenit al limbii române: cuvinte autohtone sînt resturi (crîmpee) ale idiomului satem indo-european traco-dacic înlocuit în vorbirea aceleiași populații localnice de către limba latină-romană (devenită mai tîrziu română), adoptată și învățată de provincialii romanizați. Considerînd ca lucru demonstrat, prin urmare obligatoriu, că româna este rezultatul transplantării limbii latine rustice în gura unor populații provinciale ce vorbiseră un idiom indo-european unitar, — se poate considera ca soluționată principial problema etnogenezei în funcție de formarea limbii însăși, și anume: comunitatea etnic-socială care vorbește de 18 veacuri idiomul latino-romanic în toată zona carpato-balcanică și danubiană (dacă nu poate fi considerată chiar identică integral, ca nucleu) nu este în nici un caz diferită de însăși *populația indigenă* a provinciilor romane respective. Astfel se conturează primul punct sigur determinînd baza etnic-socială și deci procesul și factorii etnogenezei românilor. În asemenea perspectivă vor trebui reevaluate toate elementele documentare antice și medievale care contribuie la clarificarea integrală a formării poporului român. Ca un punct cert, de valoare axiomatică, lotul lexical autohton (cele vreo 160—170 cuvinte preromane) oferă dovada precisă, incontestabilă despre continuitatea de limbă, de structură etnică și social-economică a populației românofone, în legătură organică cu înaintașii autohtoni, contribuind — ca factor documentar de prim rang — la elucidarea problemei pe care o ridică și continuitatea teritorială a „străromânilor" și a românilor în zonele de romanizare din Moesia danubiană și Dacia carpatică.

> S-a repetat mereu faptul că în studiul istoric limba populară trebuie cercetată și interpretată numai în funcție de comunitatea etnic-socială vorbitoare, în etapele istorice determinate și pe un teritoriu cît mai bine delimitat (limba vie fiind un factor social-psihic legat în mod indisolubil de însăși ființa etnic-națională, de pămîntul și evoluția istorică a populației românofone); e firesc deci și necesar a căuta să se identifice măcar în contururi largi cele trei elemente: etnicitatea, locul și timpul în etapa inițială a existenței poporului român, pe care ni le va indica o vastă anchetă cu reconsiderarea materialului documentar în ansamblu, care — cum s-a spus — poate să elucideze problema sub toate aspectele, soluționînd totodată presupusele „enigme" formulate pe parcursul îndelungatelor anchete și dezbateri asupra etnogenezei. Necesară în prealabil este observarea sumară a opiniilor și concluziilor mai vechi ori recente în aceeași direcție, adoptate și integrate pe măsura utilității lor (cf. și istoricul de mai sus, cap. II).

Problema etnogenezei românilor, a structurii lor inițiale, datează de vreo nouă veacuri și s-a pus odată cu apariția lor în documentele istorice la mijlocul evului mediu; ea a preocupat în egală măsură pe erudiții europeni mai vechi sau mai noi: istoriografi, filologi-lingviști, arheologi, etnologi, chiar și pe geografi, etnografi etc. În consecință, s-a produs o mare bogăție și varietate de opinii divergente, expuse într-o bibliografie de proporții impozante, analizată critic de mai mulți erudiți în utimele decenii; istoricul acestor cercetări constituie un vast capitol din istoriografia românească: numai titlurile tuturor scrierilor privind problema originii românilor și a limbii lor ar putea să formeze un volum de proporții respectabile. Dintre „bibliografiile" problemei sînt de amintit,

www.dacoromanica.ro

în primul rînd, cea veche de un secol a lui C. Torma [22] și cea din 1925 a lui Al. Philippide, care a dat o adevărată „antologie" amplă și amănunțită a tuturor cercetărilor și opiniilor apărute în cursul utimelor opt veacuri.

În *OrR*, I, p. 662—853, Philippide enumeră părerile tuturor cercetătorilor mai de seamă privind obîrșia idiomului și neamului românesc, în legătură cu teritoriul și epoca de formare. Sînt relevate sau reproduse textual afirmațiile făcute din evul mediu pînă azi de mulți cronicari și eruditi din toate domeniile de studii; repertoriul prezintă în traducere românească (cu unele observații) o sumedenie de susțineri izvorîte din intuiții corecte și bun-simț, alături de unele naivități și chiar inepții savante, pe care autorul nu pregeta să le releve și claseze ca atare; începe cu cronicarul byzantin Kekaumenos (primul care a dat o soluție problemei) și Kinnamos; umanistul Bonfinius, Dimitrie Cantemir; istoricii și filologii din epoca modernă: J. Thunmann (supra, p. 38), E. Gibbon, *Supplex libellus Valachorum*, F. J. Sulzer, Eder, P. Maior, Engel, Tunusli, Dim. Philippide, Photinos, Kopitar (supra, p. 39), Kogălniceanu, Laurian, Šafarik (supra, p. 40), Șincai, Thierry, Miklosich (supra, p. 41—42), Tomaschek, Mommsen, Roesler, Hasdeu (supra, p. 44—46), Jung, Kiepert, Hurmuzaki, Pič, Hunfalvy, Xenopol, Onciul, Tr. Tamm, Jireček, E. Fischer, Iorga, I. Bărbulescu, I. Gherghel, Peisker ș.a.

Bibliografia mai recentă (ultimele patru decenii), cu date ample: Aurel. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu* (București, 1936); G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique, le peuple roumain* (1937, ed. II, 1942); C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, *AISC*, III, p. 200—270 (*Revue de Transylvanie*, VI, 1940); *La Transylvanie dans l'antiquité* (1938, 1943, 1945); N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în *Balcania*, VI, 1943, p. 423—463; Mario Ruffini, *Il problema della romanità nella Dacia Traiana* (Roma, 1941; p. 17—35, istoric); S. Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, în *Balcania*, VII, 1944, p. 63—101. Din bibliografia de după 23 August 1944 rămîne de menționat: C. Daicoviciu, *Formarea limbii și poporului român*, în revista hebdomadară *Contemporanul* (București), 1955, nr. 41 (471), 14 oct., p. 1 și 4; *ContHd* p. 5—10); *Tribuna* (Cluj), I, nr. 11, 21 apr. 1957, p. 3 și 6; nr. 12, 28 apr.; I. I. Russu, *ibid.*, nr. 8, p. 6—7. *Istoria României*, I (1960), p. 775—809 (în colaborare cu E. Petrovici și Gh. Ștefan). De menționat și cap. III „a hazai románság eredete és vándorlása [obîrșia și migrația românilor Ungariei]" în cartea românului maghiarizat Grigore Moldovanu (Moldován Gergely), *A Magyarországi románok* [Românii din Ungaria], Budapest, 1913, p. 32—51, pe care nu-l citează nimeni dintre cercetătorii români, total ignorat în rafturile bibliotecilor (despre Gr. Moldovanu: *StCom*, 13, 1967, p. 250). Cf. și: T. Ionescu-Nișcov, *Contacts établis entre l'historiographie roumaine et tchèque dans le problème de la formation du peuple roumain, durant la seconde moitié du XIXe siècle*, în *RomSl*, XVI, 1968, p. 409—446 (amplă compilație cu multe lacune); M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, XI, 1968, p. 25—55. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, red. D. Berciu, București, 1968; C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; *Viața Românească* (București), XXIX, nr. 9, 1976, p. 7—12.

Observații și păreri vechi și noi. Scriitorul byzantin Kekaumenos (sec. XI) credea că vlahii erau d a c i: „contra lor a purtat războiu împăratul Traianus

[22] În *Repertorium ad literaturam Daciae archaeologicam et epigraphicam* (Budapest, 1880), Carol Torma (1829—1897; despre acest eminent erudit arheolog, epigrafist și jurist: *SCIV*, X, 1959, p. 308) a dat în pars V p. 141—153 „opera originem, linguam, historiam Rumunorum (Valachorum) tractantia seu auctorum nominibus insignita seu anonyma" apărute în sec. XVIII—XIX, între care se pot citi titluri interesante și ingenioase de lucrări (semnificative pentru preocupările și tezele eruditilor vremii) ca „Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind" ori „Beweis dass die Walachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind" etc.

www.dacoromanica.ro

şi i-a strivit cu totul, iar împăratul lor Decebalus a fost ucis şi capul i-a fost expus într-o suliţă în centrul Romei. Căci ei sînt numiţi daci şi bessi". Dar pentru Kinnamos (sec. XII) valahii ar fi, precum se spunea, vechi c o l o n i ş t i aduşi din Italia. Aceste două teze (puse în circulaţie de ingeniozitatea celor doi cronicari byzantini): *a)* românii sînt daci (ori bessi, romanizaţi) şi *b)* coloniştii romani (italici, ori de prin alte zone ale Imperiului) se repetă ca un refren pînă în zilele noastre cu nuanţările şi fundamentările fireşti după 7—8 veacuri de cercetări, descoperiri, dezbateri şi polemici.

Pentru Dimitrie Cantemir (supra, p. 37), ca şi pentru cronicarii noştri, românii nu pot fi decît romani în sensul bun al cuvîntului, căci (observă eruditul voievod moldovean) „pomenitul Sarnitie două poveşti de odată se nevoieşte a dovedi, una precum românii, vrînd să se fălească, singuri să-şi fie scornit acest nume de pe Flac Vlahi, alta, precum românii noştri să nu fie din seminţia romanilor ce din rămăşiţa varvarilor celor vechi, adică a Gheţilor şi a Dachilor, care socoteală ieste împotriva tuturor de obşte scriitorilor ..."; totuşi Cantemir admitea supravieţuirea dacilor în provincia carpatică şi pătrunderea de cuvinte din limba lor în română. După Thunmann (1774) albanezii sînt urmaşii illyrilor, românii ai tracilor, resp. dacilor. Pentru eruditul secui I. Benkő (1778) „valahii se trag din romani, din coloniile aduse de Traianus şi de ceilalţi împăraţi în Dacia". Primul care a încercat (cu argumente ingenioase, interesante pentru vremea lui, azi lipsite de valoare ştiinţifică) să dovedească obîrşia sud-dunăreană a românilor septentrionali a fost căpitanul austriac (german din Elveţia) şi jurisconsult al principelui muntean Ipsilante, Franz Joseph Sulzer (1727—1791): „valahii au luat fiinţă în Moesia, Tracia şi în regiunile de acolo din jur, nu în Dacia", anticipînd cu aproape un veac întreaga teorie al lui Roesler. Pentru permanenţa românilor în Dacia, după Aurelian, s-a pronunţat istoricul englez Gibbon (1787), ca şi — în chip firesc — celebrul *Supplex libellus Valachorum* (1791), emanat din Şcoala ardeleană: „românii se trag din coloniştii împăratului Traianus". Teza lui Sulzer este reeditată în acelaşi timp de către I. C. Eder (susţinînd că românii au venit în Dacia din sudul Dunării, în cursul sec. XIII) şi de J. Chr. Engel (1794): românii sînt amestec de geţi şi colonişti romani, evacuaţi din Dacia Traiană şi reveniţi aici în sec. VIII.

Pînă la sfîrşitul sec. XVIII s-au formulat toate tezele şi teoriile despre originea şi baza etnică a românilor, în firească legătură cu teritoriul lor de formare. Asemenea opinii au fost apoi reluate după atitudinea, preferinţele şi orizontul ştiinţific, în cursul sec. XIX—XX, cînd discuţiile s-au înteţit prin intervenţia unor preocupări naţional-politice şi propagandistice care n-au favorizat elucidarea adevărului istoric. Cu mici nuanţări şi elemente de originalitate la unii eruditi, „teoriile" asupra etnogenezei românilor se grupează în două mari categorii: *a)* pentru obîrşia daco-romană (formare şi permanenţă a poporului român în Dacia carpatică) susţinută de Şcoala latinistă ardeleană şi de aproape toţi eruditii români şi unii apuseni (germani, austrieci, slavi); *b)* originea sud-dunăreană lansată de Sulzer-Roesler-Hunfalvy. Este necesară o examinare mai detaliată a fundamentelor documentare şi a argumentelor pe care stau teoriile, fără a căror elucidare nu e posibilă o soluţie în dificila problemă a etnogenezei.

Excesele latiniste ale Şcolii ardelene. Cel mai caracteristic fenomen la începutul sec. XIX în formarea culturii române este curentul latinist al Şcolii ardelene, avînd ca prim obiectiv dovedirea romanităţii poporului şi a latinităţii limbii române, care trebuia purificată şi făcută să apară cît mai curat română (supra, p. 38—39); din latinitatea limbii şi a numelui românilor rezulta „romanitatea integrală" sub raport etnic şi cultural a poporului, — teorie bazată pe elemente filologice şi istorice. Petru Maior demonstra cum „limba poporului romanilor celor de multu veţuieşte pînă astăzi în gura românilor noştri; că cu această limbă au venit strămoşii românilor de la Roma în zilele imperatului Traianu, carele batendu pe Decebalu domnul Dacilor şi desrădăcinînd viţea Dacilor şi

www.dacoromanica.ro

așie despoiandu Dacia de lăcuitorii cei vechi, nemărginită mulțime de romani din toată imperația romana, adeche din toată Italia au adusu în Dacia ..."; iar românii nu sînt decît descendenții coloniștilor romani din Dacia, care s-au conservat puri, fără vreun amestec cu localnicii daci (aceștia fiind, dealtfel „extirpați", după a. 106 e.n.; *LexB*, p. 63).

Asemenea teză venea ca o reacțiune contra afirmațiilor lui Sulzer, Eder, Engel etc., care „pizmuind strălucita viță a românilor, care se trag de la domnitorii a toată lumea" [23], susțineau imigrarea românilor în Dacia, considerîndu-i ca rezultat din amestecul romanilor cu „barbarii" provinciali, sau chiar „rămășiță a varvarilor celor vechi". De aici necesitatea pentru ardeleni de a susține ideea romanității pure și permanența necurmată a populației românești în Dacia carpatică. Izvorîtă din patriotismul unor intelectuali exaltați, a căror luptă cultural-ideologică a contribuit în largă măsură la redeșteptarea națională a tuturor românilor, teoria latinității pure (formulată mai pregnant de protagonistul curentului, Petru Maior) nu era cu totul nouă, dar apărea într-un sistem unitar și consecvent, bazat în special pe vocabularul limbii române *(LexB)*; asemenea excese trebuie apreciate în spiritul și mentalitatea timpului, ca un produs firesc al epocii dinaintea apariției filologiei romanice și a criticii istorice moderne.

Teoriile istorico-filologice ale ardelenilor aveau o semnificație în primul rînd politică: erau semnalul pentru începutul unei lupte ideologice-științifice a românilor contra asupritorilor feudali, iar ideea latinității propagate de Școala Ardeleană a însuflețit multe generații de cărturari, luptători și eruditi, la fel ca și mulțimea largă a poporului în lupta pentru existența culturală și națională a românilor de pretutindeni.

Concluziile istorico-filologice ale lui Petru Maior (care nu lăsa loc nici unui element preroman și urmărea eliminarea tuturor influențelor pătrunse în limba română „prin fraudă" în cursul evului mediu) au fost treptat înlăturate în cea mai mare parte, cel puțin din cîmpul cercetărilor critice de limbă și istorie, fără a se fi ajuns totuși la o completă și generală emancipare de sub influența romantismului teoriilor latinizante, care se resimt și azi prin puternicele amprente lăsate în mentalitatea și tradiția cu tendințe puriste în istoriografie, chiar și la unii filologi, pentru care încă nu era clar că teoria latinistă a creat o falsă icoană a romanității românilor. Dealtfel chiar Thunmann (a. 1774) și Kopitar (1829) indicaseră valoarea covîrșitoare a elementului autohton, preroman (tracic, illyr, dacic, de care nu voiau să audă latiniștii ardeleni) în alcătuirea limbii și societății românești; faptul a fost subliniat apoi de Miklosich și Schuchardt, — ceea ce la noi a început să vadă mai limpede abia prin anii 1870—1880 B. P. Hasdeu, care a dat cel mai judicios răspuns tezei latiniste prin celebra formulă „tracii cei sudici, de la Balcani în jos pînă la Elada, au fost grecizați, tracii cei nordici au fost latinizați. Latinizarea tracilor nordici, făptuită între sec. II—VI, a produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între Dunăre și Balcani, dialectul illyro-latin între Balcani și Adriatica, dialectul daco-latin în Carpați" [24].

Teza continuității traco-daco-romane și a permanenței românilor în Dacia carpatică nu este un produs național românesc al entuziasmului colectiv ori al cronicarilor umaniști și a celor români, sau a lui D. Cantemir, pentru cari ea trecea, într-un fel sau altul, drept un adevăr elementar; iar autohtonia (descendența din geto-daci) nu e scornită de fantezia vreunui patriot român exaltat. Aceste două idei istorice s-au cristalizat în sec. XVIII, enunțate clar, între alții, de Gibbon și de Thunmann, adoptate de eruditii veacului următor: Kopitar,

[23] Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, p. 15.
[24] B. P. Hasdeu, *EMR*, III, p. XXXVI.

www.dacoromanica.ro

Šafarik, Miklosich, Schuchardt, Tomaschek, J. Jung, A. Budinszky ș.a., care au considerat problema sub toate aspectele, fără nici un interes național-politic. La 1868 (înainte de a se fi convertit la roeslerianism, împreună cu Miklosich), W. Tomaschek avea sinceritatea de a formula unele adevăruri (pe care în zadar s-a chinuit el însuși să le combată vehement la 1881):

„Dacoromânii sînt daci și geți romanizați, n-au părăsit Dacia niciodată. În timpul emigrării popoarelor au stăpînit în vechile țări sarmați, vandali, goți, gepizi, sloveni, bulgari, pecenegi, cumani. Cînd se întîmplă ca istoricii să vorbească de aceste regiuni, e natural să vorbească numai de națiunile domnitoare, care se manifestau în mod activ, iar nu despre populația pasivă, deși mai numeroasă, a păstorilor și muntenilor de neam românesc, care stăpînise fără întrerupere vechiul teritoriu și fusese numai sfîșiată și copleșită de năvălitori"[25].

Dar Școala ardeleană (latinistă) și urmașii ei, plăsmuind o falsă imagine a romanității cu multe exagerări, nu se limitau la teza despre continuitatea teritorială și de limbă romanică, ci stăruiau cu cerbicie în credința deșartă despre puritatea romană (italică), atît în limbă, nume, religie, cît și în structura etnică-socială, în tradițiile culturale și instituțiile politice-sociale romane, conservate de populația românească multe secole în epoca medievală, dar nimicite de popoarele năvălitoare ce au trecut prin vechea Dacia romană.

Acest fel naiv și imprudent de a formula și soluționa problema etnogenezei (neștiințifică și nejustificată nici chiar pentru epoca romantică a istoriografiei române; combătut de ex. de Kopitar, supra, p. 39) nu putea fi pe placul adversarilor poporului român, impilatorii lui feudali din Ardeal. Adevărat că în perioada preroeslerianâ n-au lipsit eruditi unguri ca I. Benkő, care afirma la 1778 latinitatea și continuitatea românilor în Dacia (supra, p. 158); pentru originea dacică se pronunța B. Orbán la 1889 (infra, p. 188). Dar acestea sînt excepții, raritățî, căci în a doua jumătate a sec. XIX și cu apariția teoriei lui Roesler, cînd elementul românesc a început să se afirme ceva mai activ în cuprinsul monarhiei habsburgice, reacțiunea violentă a păturilor feudale stăpînitoare n-a întîrziat să se producă chiar în sectorul cercetărilor istorice menite să aducă o soluție în problema etnogenezei românilor, justificînd politica feudalismului din Ungaria după anul 1868. Asemenea reacțiune izvora nu numai din necesități practice și preocupări politice, dar și ca un răspuns legitim și necesar la exagerările lipsite de spirit critic ale latinizatorilor românî de la începutul și mijlocul sec. XIX.

Teoria lui Roesler sintetizează atare politică și teză istoriografică cu privire la originea românilor și la teritoriul lor de formare. Este necesară o reexaminare atentă, obiectivă a acestui sistem, spre a vedea ce mai rămîne azi din risipa de idei și vorbe, și dacă conține vreun element util în problema etnogenezei românilor. Pentru a înțelege mai bine apariția și semnificația roeslerianismului este necesar a preciza că el era un strigăt de alarmă și protest împotriva pretențiilor nerealiste ale eruditilor români de la începutul sec. XIX de a fi continuatorii „curați" ai romanilor și ai tradițiilor cultural-istorice ale stăpînitorilor lumii antice, — deducții scoase prin raționamente sui generis de ardeleni în frunte cu Petru Maior din romanitatea numelui și limbii populare românești atît de conservative și apropiate de bazele ei latine. Asemenea pretenții disproporționate au supărat pe adversarii Școlii ardelene, provocîndu-i să pună din nou în circulație opiniile lui Sulzer (Eder, Engel), elaborate într-un sistem, cu adăugarea de noi amănunte, de către filologul-istoric Robert Roesler [26]

---

[25] W. Tomaschek, *SBAW*, LX 1868, p. 394; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 639; 634; v. supra, p. 152. Despre inconsecvența lui Tomaschek, influențat de Roesler, vezi A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia traiană*. Iași, 1884, p. 15—17.

[26] Robert Ed. Roesler (1836—1874), german din Moravia, Ollmütz-Olomouc [nu sas, cum îl considera A. D. Xenopol], filolog și istoric, a fost docent la Universitatea din Viena și biblio-

www.dacoromanica.ro

în faimoasa-i carte *Romăniche Studien*[27]. Cu toate că teoria roesleriană a primit demult răspunsurile cuvenite (din partea lui Tomaschek, Jung, Onciul, Xenopol[28] ș.a.), arătîndu-se că în cea mai mare parte plagiază pe Sulzer (Roesler susținea însă, p. 142, că nu are nimic comun cu acesta) iar argumentele istorice „sind schon mehrfach widerlegt und als nichts beweisend hingestellt worden" cum observa lui 1881 Jung, — este util și necesar a-i cunoaște elementele, căci ele constituie întreaga știință a celor care neagă pe deoparte legătura între români și autohtonii traco-geto-daci, pe de alta continuitatea daco-romană în Dacia carpatică, plasînd populația romanică în Moesia și Dardania, după evacuarea ei din nordul Dunării, readucînd-o aici prin sec. VIII, XI, XII ori XIII.

De unde pleca Roesler cu celebra-faimoasă teorie? De la vreun izvor istoric ori filologic important, al cărui secret miraculos numai el să-l fi cunoscut? Nici vorbă de așa ceva. Precum o spune fără ocol, el pleacă de la o chestiune ce-l frămînta chinuitor: cum se poate admite că românii ar fi mai vechi decît alte ginți pe aceste pămînturi asupra cărora par să aibă și chiar ridică pretenții de dominare? — ei care nu au nici o cultură proprie și drepturi istorice consfințite aici, unde ei nu pot fi anteriori ungurilor, sașilor, rutenilor etc.[29]. Chiar în ipoteza că el ar pleca de la necesitatea obiectivă a descoperirii adevărului istoric, apare evidentă ura politică a savantului de cabinet la care primează spiritul polemic ce-l duce cu patimă la denaturări voite ori inconștiente, explicabile și prin cunoștințele reduse și greșite despre viața, limba, istoria populației românești. Din premisele de mai sus ale „aparatului" savant al istoricului, ca și din întreaga operă roesleriană, transpiră un resentiment straniu și penibil atît din cauza pretențiilor Școlii ardelene, cît mai ales din faptul obiectiv că românii locuiau pe pămîntul Daciei carpatice avînd toate aparențele de a fi străvechi aici. „Cum să fie valachii mai vechi decît popoarele conlocuitoare care aveau un nivel de viață și de cultură superior la mijlocul sec. XIX și mai înainte?" era întreba-

---

tecar; din 1869 profesor la Universitatea din Lemberg (Lwow), în sfîrșit profesor la Universitatea din Graz [notița bio-bibliografică din *Enciclopedia Română*, C. Daicoviciu, Sibiu, III, 1904, p. 847 „1840—1891, ziarist, romancier, poet etc." conține date greșite rezultate din confuzia cu un omonim contemporan, literat și publicist; despre acesta: *Allgemeine deutsche Biographie*, vol. 29 (Leipzig, 1889), p. 242—243]. Roesler s-a ocupat și a scris cîteva lucrări (publicate la Viena, 1864—1869) despre daco-geți și istoria limbii române. Lucrarea sa principală, faimoasele *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, susținînd (după Sulzer ș.a.) ideea greșită despre originea balcanică a românilor din Dacia carpatică, au provocat mare vîlvă și discuții pasionate, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, azi este cu totul depășită și fără valoare lingvistică ori istorică.

[27] Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871; în special cap. III p. 65—145 „Die Wohnsitze der Romänen im Mittelalter".

[28] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*.

[29] „Wir werfen nun die Frage auf, wie alt sind die gegenwärtigen Wohnsitze des romänischen Volkes in der Walachei und Moldau und Bessarabien, in Siebenbürgen und dem Banat, in Ungarn und der Bukowina, mit einem Wort im Norden der Donau? Ist die allgemeine Meinung darüber, welche von romänischen Schriftstellern nicht ohne grosse Heftigkeit verfechten wird, dass die Romänen, die „Enkel Roms", ihre jetzigen weitausgedehnten Wohnräume, die so ziemlich den idealen Grenzen der dacischen Provinz gleichkommen, stets und allezeit, ohne Unterbrechung einnahmen, so unbedenklich und sicher und unanfechtbar? Sind die Magyaren und Deutsche in Siebenbürgen, die Rutenen in der Bukowina und Marmarosch jüngere Einwanderer, neuere Schichten über der älteren Grundlage romänischen Volkstums? Liegt etwa zwischen Walachen und Ungarn ein ähnliches Verhältnis vor wie einst in England zwischen Briten und Sachsen und Normannen? Traten Eroberer auch hier ein altes Volk — ein Kulturvolk wie die Romänen versichern — in den Staub, entrissen ihm seinen alteinheimischen Boden, das kostbare Gut seiner Unabhängigkeit, die reine Luft der Freiheit, das unveräusserliche Recht nationalen Daseins?..." (Roesler, *Romänische Studien*, p. 65—66).

www.dacoromanica.ro

rea ce neliniștea pe Roesler, făcîndu-l să încline spre soluția lui Sulzer despre obîrșia sud-dunăreană a românilor și lipsa oricărei legături directe cu romanitatea Daciei carpatice ori cu populația geto-dacică. Argumentarea lui Roesler este lungă și prolixă, destul de bine cunoscută publicului cult; ea se bazează nu numai pe elemente superficiale de propagandă și persuasiune sau pe deducții scoase din tăcerea izvoarelor istorice-arheologice medievale despre români, dar și pe observații și fapte pozitive istorice și lingvistice, pentru care nu existau soluții mulțumitoare și care sînt reexaminate mai jos (cap. VII). Teza roesleriană (care a convertit pe Miklosich și pe Tomaschek) a fost adoptată integral pe unii eruditi unguri și continuată cu exagerări fanteziste și elemente de propagandă politică șovină [30].

Spre a discredita ideea că românii ar putea să aibă vreo legătură cu populația autohtonă și cu romanitatea Daciei carpatice, Roesler a avut grijă să prezinte lucrurile în sensul că elementele autohtone ar fi fost extirpate, alungate din provincie ori că n-au luat parte la viața romană de aici (ceea ce părea a nu fi desmințit de cele cîteva izvoare documentare invocate de el), iar romanitatea Daciei traiane n-ar fi avut nici un fel de rădăcină durabilă neputînd dăinui peste valurile barbare ale epocii năvălirilor. Românii trebuie să se fi format în Peninsula Balcanică unde era posibilă viața romană după sec. IV și unde ei au luat cuvintele albaneze de la șkipetari (prin conviețuirea cu aceștia) și elementele slave de coloratură bulgară, ca și elementele ... „ufalo-altaice" de la bulgari și general balcanice de la populațiile de aici. Din Peninsula Balcanică s-au răspîndit românii spre nord, iar Dacia a fost reromanizată în sec. XII și următoarele. Acestea ar fi în rezumat tezele lui Roesler despre etnogeneza românilor [31], pe care s-a clădit faimoasa teorie. Philippide observa:

---

[30] În Ungaria s-au adăugat noi „argumente" întru consolidarea tezei roesleriene, din calcule politice ușor de înțeles. Din dovedirea în fața lumii a lipsei de continuitate etnică-teritorială dacoromană și românească în Dacia, erudiția aceasta și-a făcut un titlu de onoare și glorie, uzînd de o aparatură savantă în documente și argumente revărsată într-un torent de cărți și broșuri alimentate de antipatia față de acei „oláh pástorok" care deranjau planurile de expansiune și dominație politică-economică a feudalității și burgheziei ungare. Cel mai remarcabil istoric din această școală este Paul Hunfalvy (*Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien — Teschen, 1883), urmat de alții mai puțin celebri în a doua jumătate a sec. XIX (de ex. L. Réthy) și chiar de un român renegat, Grigore Moldovanu din Gherla, profesor de limba română la Universitatea din Cluj pînă la 1918 (supra p. 157). Dar nu sentimentele de iubire sau antipatie ale lui Roesler și ale roeslerienilor interesează aici, ci a r g u m e n t e l e lor pentru explicarea patriei primitive și a obîrșiei poporului român.

[31] „Avem motive să admitem că elementul dac supus s-a ținut departe de contactul cu cultura romană și a păstrat ura contra Romei. Prin urmare romanismul Daciei a fost deosebit de al celorlalte provincii cucerite prin armele Romei. În Dacia, dacă judecăm drept, pe un teritoriu slab populat, s-a format o țară pur colonială, în care romanismul n-a avut rădăcini adînci, pentru că nu se sprijinea pe baza largă și sigură a unei populații cucerite sufletește. De aici ușurința cu care romanismul dintr-însa a putut să fie îndepărtat mai tîrziu și să dispară fără măcar atîtea urme cîte au rămas în Britania sau Noricum, unde el s-a șters ca o lustruială" (Roesler, *Rom. Stud.*, p. 45). Dacii liberi s-au contopit cu germanii (ibid., p. 47), iar resturile populației autohtone din Dacia s-au contopit cu goții după a. 272 (p. 52). O populație romanizată a putut rămîne numai în Moesia și Dacia aureliană, ca și în Tracia, mai ales la țară și la munte (p. 75). „Socotim mai curînd că Tessalia, Macedonia, interiorul Illyricului, apoi Moesia și că chiar acolo e de căutat originea românimii" (p. 136); „că Moesia și Illyricul, nordul și vestul peninsulei au trebuit să fie romanizate în măsură mult mai mare decît s-a admis pînă acum, o arată și puternicul element roman din albaneză. Peninsula Balcanică a fost, deci, punctul de plecare a poporului român, care, treptat s-a tras în terenurile goale și mai puțin populate de la nord, luînd în stăpînire definitiv sud-estul Europei, trecînd din nou de la viața pastorală la cea agricolă ... Numele, cu care se numesc ei (Români) și care îl au în comun cu grecii și în parte cu bulgarii, este o amintire din acele zile cînd ei erau supuși ai imperiului roman oriental" (*ibid.*, p. 145). Despre elementele „albaneze" în limba română

www.dacoromanica.ro

„Roesler, a cărui operă are toată aparența unui studiu aprofundat și în adevăr plină de erudiție, mai ales în cele dintîi două capitole, a lucrat totuși precipitat și pe apucate, la întîmplare, fără sistemă și fără răbdare, astfel că rezultatele la care a ajuns se pot considera ca nule" (*OrR*, I, p. 694—695). Dar cîteva elemente generale de ordin istoric ori lingvistic, relevate de Roesler nu pot fi suprimate prin simplă ignorare, ele nefiind pe placul vreunui patriot român; vor trebuie reexaminate în lumina rezultatelor istorice și arheologice din ultima vreme, dar mai ales ale celor lingvistice stabilite în paginile precedente, căci numai pe amănuntele relevate de Roesler se întemeiază și opiniile puse din nou în circulație de unii erudți unguri și germani, după 1920; este un fel de neoroeslerianism susținut cu multă tenacitate și aparat savant, dar nu cu tot atîta putere de convingere și bunăcredință[32]. Felul cum Roesler și aderenții lui au pus problema caracterului romanității balcanice și carpato-dunărene nu ajută prin nimic la elucidarea etnogenezei românilor (după cum nici hiperlatinismul de la noi n-a servit cauza adevărului istoric). Abstrăgînd de verbalismul propagandistic, lipsit de spirit critic (de ex. așa-numitul „nomadism pastoresc" al românilor medievali, care i-ar fi adus din Peninsula Balcanică în Carpați), celelalte elemente invocate de Roesler și roeslerieni au toate aparențele de criterii științifice și vor fi reexaminate în cadrul anchetei istorice privind valoarea etnică și lingvistică a substratului în funcție de puterea romanității orientale carpato-balcanice. Sistema roeslleriană are la bază și speculează, cum s-a văzut, tocmai puținătatea cunoștințelor și lipsa de claritate ce exista la mijlocul sec. XIX cu privire la unii factori de importanță ca: prezența și puterea vitală a elementului autohton traco-dacic în provincia cucerită de Traian în 106 e.n.; romanismul și trăinicia lui în legătură cu romanizarea populației indigene; putința de a exista viață romană (rustică, chiar semibarbară) sub regimul așa-numiților barbari năvălitori; unitatea limbii române și natura legăturii etnice-teritoriale între vorbitorii celor patru dialecte; elementele balcanice și mai ales cele „albaneze" ale limbii române; caracterul bulgar și sîrbesc al elementelor noastre vechi slave în limbă, toponime și organizații politice-ecleziastice etc. Atare echivoc a fost în mare parte elucidat de erudiți, cu excepția problemei elementelor autohtone și „albaneze" interpretate de cei mai mulți tocmai pe dos decît le arată examinarea lor critică și care ajută în cea mai largă măsură la înțelegerea justă a celorlalte aspecte (istoric, arheologic, antropologic) al documentării în problema etnogenezei românilor.

> Teza despre autohtonia și continuitatea daco-romană a devenit un loc comun pentru întregul popor român, se învață în școli și la cursuri universitare, era și este răspîndită în publicații științifice și de popularizare, în manuale, reviste, ziare etc., apărînd ca o realitate axiomatică. Majoritatea erudiților o admit integral, afară de Densusianu și Philippide, iar unele îndoieli s-au ivit din nou în ultima vreme în legătură cu reexaminarea ei (E. Petrovici, I. Iordan ș.a.), căutîndu-se soluții intermediare. La români a existat îndoiala și chiar negarea unei continuități daco-romane integrale,

---

sorine „surprinzătoarea lor asemănare de formă le arată nu ca înrudite prin legături străvechi, ci prin comparație cu elemente de dată recentă luate prin legăturile de schimb dintre cele două popoare. Dar un le ar fi putut lua idiomul dacoroman cuvinte albaneze de împrumut decît în Peninsula sudică? Elemente autohtone, fie dace fie illyre, nu este de admis că s-ar fi putut conserva în română" (p. 126). Dacia a fost romanizată din nou în sec. XIII și în următoarele, ca Sicilia (Roesler, *Rom.Stud.*, p. 143—4) etc.

[32] De ex. Ludwig Treml (șvab maghiarizat: Tamás Lajos), *Rómaiak, Románok és Oláhok Dacia Fraj iádban* (Budapest, 1935) etc., căruia i s-a răspuns din partea românească (Pușcariu, Drăganu, G. I. Brătianu ș.a.).

www.dacoromanica.ro

dovadă că nu lipsea preocuparea obiectivă critică în această privinţă, alături de însufleţirea naţional-politică şi înverşunarea polemică, ceea ce n-a fost cazul la cei ce susţin cu cerbicie patria exclusiv „balcanică" şi explică totul prin criteriul „nomadismului păstoresc" al românilor.

Dacă în paginile precedente a fost întrebuinţat frecvent termenul „daco-roman" ca şi „traco-dacic", „carpatic" etc., acestea nu trebuie înţelese ca o preocupare de a face o „pledoarie" discretă pentru autohtonie şi „continuitatea" etnic-socială şi teritorială a românilor, ci din motivul simplu că aceşti termeni erau şi sînt mai comozi şi clari, acoperind nişte noţiuni istorico-lingvistice îndeobşte admise de către erudiţi, noţiuni pentru care s-au căutat şi nu s-au găsit alţi termeni, mai potriviţi şi lipsiţi de echivoc. În cercetarea prezentă nu au fost alese argumentele şi documentele ce ar putea servi la sprijinirea tezei „continuităţii", ci (cum s-a spus) e cules t o t materialul şi părerile erudiţilor cu privire la etnogeneza românilor, indiferent de teza şi „partida" pentru care pledează.

În cadrul examinării şi interpretării critice a unui material istoric, arheologic uneori studiat greşit ori parţial ignorat în trecut, nu avem nevoie să „dovedim" nici autohtonia, nici continuitatea daco-romană, care, de altă parte, nu sînt de considerat ca fireşti şi evidente, mai presus de orice îndoială, după cum nu e de presupus că ele ar rezulta automat şi obligatoriu din etimologiile de cuvinte anteromane ori din consideraţiile filologice-lingvistice pe care le permit şi le impun acestea. Tot aşa, importanţa numerică şi mai ales calitativă, ca şi prezenţa cuvintelor autohtone mai numeroase în dialectul daco-român încă nu constituie o dovadă directă, peremptorie, că dialectul din Dacia trebuie să se fi format şi dezvoltat exclusiv şi necurmat la nordul Dunării şi în Carpaţii Daciei [33]. Punctele principale pe care s-a clădit teoria roesleriană — importante pentru problema etnogenezei românilor — sînt expuse şi analizate mai jos (cap. VIII 5), cu răspunsurile şi precizările cuvenite şi necesare, după ce se vor fi examinat documentele privitoare la baza etnică şi socială antică a poporului român.

[33] După cele spuse mai sus, nu ni se pare necesară o argumentare stăruitoare în problema formării poporului român în Dacia şi Carpaţi ori la Dunăre. În principiu, el s-ar fi putut forma şi în alte teritorii (după J. Peisker, a. 1917, românii sînt de „neam uraloaltaic" veniţi din Asia centrală; Philippide, *OrR*, I, p. 840—8), dacă ar exista dovezi pentru aceasta din epoca romană şi medievală; în atare caz originea „africană" ar fi mai verosimilă decît cea uraloaltaică-asiatică „descoperită" de Peisker.

www.dacoromanica.ro

VII. TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIAL-ECONOMICE

Potrivit principiului absolut că o limbă vie nu poate exista și nu a viețuit vreodată decît în gura și prin viața social-economică a comunității vorbitoare și muncitoare (după cum o formație social-politică nu poate exista fără mijlocul de comunicare și înțelegere care este limbajul social), idiomul specific al poporului român era în trecut — la fel ca azi — legat indisolubil de ființa etnică-socială și structurile economice ale românimii, avînd aceeași desfășurare și vicisitudini în cursul veacurilor. Astfel, începuturile și dezvoltarea limbii sînt absolut identice cu ale comunității populare românești, trebuind să fie readuse și integrate în același cadru istoric și interpretate după criterii identice. Cea dintîi și mai importantă sarcină a istoriografiei noastre este, deci, stabilirea caracterului r o m a n i t ă ț i i și mai ales al temeliilor populare pe care s-a altoit și prin care a dăinuit această realitate istorică și lingvistică în sud-estul european.

1. AUTOHTONI ȘI ROMANI ÎN PROVINCIILE TRACE

Opinia învechită despre puritatea romană a structurii social-etnice a popoarelor neolatine a fost treptat înlocuită prin observația că la baza acestora stă fondul etnic local (substratul) în fiecare din provinciile fostului Imperiu roman. S-a admis în principiu (supra, p. 143—146) că aceeași era situația în teritoriile de lîngă Dunărea de Jos, în provinciile carpato-balcanice Dacia, Moesia și Tracia nord-vestică, supuse romanizării. În limita datelor arheologice, istorice și lingvistice s-a admis (mai mult prin deducție, logică, bun-simț) existența unei continuități social-etnice și economice din antichitate pînă azi în teritoriile carpato-balcanice, punîndu-se în legătură ființa etnică și latinitatea limbii și a poporului român cu romanitatea „orientală", sudest-europeană, produs al unui larg proces de amestec și sinteză social-economică și cultural-lingvistică, intens și de durată. Aici, romanitatea limbii și numelui etnic-național românesc arată că idiomul și ființa romană a populației nu pot fi justificate decît prin realitatea și forța romanismului antic și medieval, de care se leagă obligatoriu și indubitabil începuturile comunității populare românești. Tot prin puterea logicii mai mult decît prin valoarea evidentă a știrilor documentare directe (puține și puțin concludente) s-a făcut legătura între romanitatea antică de aici (în sens etnic-social) și substratul pe care s-a altoit, putînd să dăinuiască graiul și numele „romanus": populația indigenă provincială a acestor teritorii. Progresul cunoștințelor istorice realizat în sec. XIX și XX, la care a contribuit din partea românească mai ales opera lui Vasile Pârvan (1882—1927) și a școlii sale, au arătat valoarea covîr-

www.dacoromanica.ro

şitoare a elementului e t n i c a u t o h t o n, anteroman, ca suport (un fel de „portaltoi") al romanităţii provinciale. Se consolida astfel mereu convingerea că la temelia comunităţii etnice-lingvistice a celor ce poartă azi numele şi limba Romei în sud-estul european stau populaţiile alcătuind masa mare a provincialilor localnici în Tracia, Moesia, Dacia. Dar lipsea pînă acum un element clar şi decisiv care să formeze puntea de legătură sigură şi necurmată (mai mult decît urmările şi raţionamentele istorice) între marea comunitate etnică şi de limbă a românilor, pe deoparte, iar de alta populaţiile anteromane, traco-getice, pe care logica istoriei şi bunul-simţ le revendică drept temelie şi înaintaşi îndepărtaţi, dar nemijlociţi ai poporului român. Asemenea element de legătură n-a fost adus încă (fiind puţin probabil că va putea fi indicat în viitor) de interpretări oricît de circumstanţiate şi aprofundate ale resturilor de ştiri scrise, nici prin explorări şi confruntări minuţioase ale materialelor arheologice anepigrafice, care — în ciuda bogăţiei lor în continuă creştere — vor rămîne în majoritate de origine şi semnificaţie etnologică dubioasă ori discutabilă.

Aici intervine covîrşitorul aport al celei mai caracteristice oglinzi a vieţii trecute a poporului: limba română, legată profund şi semnificativ de existenţa colectivităţii etnice-sociale în perioadele obscure ale antichităţii şi evului mediu. Prin elementul prelatin al lexicului său, idiomul nostru popular oferă acea necesară şi mult căutată punte de l e g ă t u r ă între romanitate şi suportul ei autohton, acea verigă din lanţul ce uneşte cele două milenii ale erei noastre cu perioada preistorică şi preromană. Pentru înţelegerea romanităţii din sud-estul Europei este absolut necesară cunoaşterea şi aprecierea justă a valorii elementului p r e - r o m a n sub raport lingvistic şi etnic, ca suport puternic şi durabil al romanităţii în zonele unde se admite că s-a închegat graiul şi poporul român. Aici trebuie relevat de la început că — din motive politice uşor de înţeles — s-a făcut de unii eruditi discriminare netă şi categorică între condiţiile şi raporturile etno-demografice din Moesia, Tracia şi Dalmatia pe de o parte şi cele din provincia de la stînga Dunării, pe de alta, contestîndu-se valoarea şi chiar existenţa acelui firesc substrat etnic şi de limbă autohton în provincia carpatică. Apare astfel necesar a cerceta întrucît (din acest punct de vedere) stările demografice, etnice, sociale şi economice din Dacia traiană ar fi fost diferite de cele din Moesia şi Tracia ori Dalmatia, pentru a găsi o justificare etnică-socială a faptelor ce rezultă din studiul limbii române.

Este necesar a menţiona şi repeta aici două chestiuni esenţiale, inseparabile, mereu actuale: *a)* la ce fel de popoare şi în ce împrejurări s-a transplantat limba latină şi numele „romanus", *b)* în ce teritorii s-a făcut deznaţionalizarea provincialilor, romanizarea lor? deci: b a z a e t n o - l i n g v i s t i c ă a poporului român, a continuatorului romanităţii antice în Europa sud-estică. Pentru dificila problemă a etnogenezei e necesar a pleca (precum s-a făcut în ultima vreme) de la realităţile lingvistice şi etnice actuale şi totodată de la faptele constatate documentar cu privire la epoca antică a acestor teritorii: răspîndirea actuală a românilor şi populaţia antică ce a fost romanizată. În privinţa t e r i t o r i u l u i d e r o m a n i z a r e, unde e constatată ori presupusă altoirea romanismului şi a limbii latine pe bază etnic-socială indigenă, s-a admis încă de la mijlocul sec. XIX că numai Dalmatia, Tracia septentrională, Moesia şi Dacia carpatică pot fi luate în considerare pentru localizarea spaţiului de formare a limbii române (supra, cap. VI 3). Dalmatia ocupă o poziţie deosebită, ca teritoriu de formare a limbii dalmate (dispărută în jurul anului 1900), iar graniţa etnică între traci şi illyri (supra, cap. III 3) ar putea fi considerată, cu

www.dacoromanica.ro

aproximaţie cuvenită (pînă vor fi posibile precizări mai multe), ca hotar de vest al zonei în care s-a închegat limba română (cf. supra, p. 147—164). În aceste teritorii (Tracia, Moesia, Dacia) se admite îndeobşte că populaţia autohtonă s-a integrat în cursul vieţii romane, fiind deznaţionalizată în cele dintîi veacuri ale epocii imperiale. În ce priveşte pe indigenii teritoriilor din preajma cursului inferior al Dunării, se ştie şi s-a spus în repetate rînduri că erau de neam t r a c o - g e t i c cunoscîndu-se destul de bine caracterele vieţii, culturii materiale şi limbii lor, precum şi în bună parte rolul jucat în lumea grecească şi în Imperiul roman şi bizantin pînă în sec. VII e.n. (supra cap. III 2).

S-a văzut cum erudiţii încă din sec. XVIII şi chiar mai înainte puneau în legătură populaţiile traco-dace, respectiv -illyre cu actualii români din Balcani şi Carpaţi şi cu albanezii (şkipetarii): este ideea autohtoniei românilor şi albanezilor, popoare ce depind şi descind fără îndoială din triburile „barbare" antice ale zonei balcanice dintre Adriatica şi Marea Neagră. Felul cum se leagă poporul român cu aceşti înaintaşi îndepărtaţi a fost parţial elucidat de cercetările mai vechi şi recente istorice, lingvistice şi arheologice, iar prin identificarea şi interpretarea elementelor autohtone (preromane) în lexicul românesc, atare *legătură* poate fi *definitiv* p r e c i z a t ă, stabilindu-se criteriul conexiunii dintre limba română şi idiomurile indigene, deci între romanitate şi factorul etnic-social traco-geto-dac. R o m a n i t a t e a (limba latină-romanică, numele etnic-naţional „romanus") şi s u b s t r a t u l etno-lingvistic băştinaş (provincial) sînt cele două realităţi care elucidează direct şi fără echivoc procesul „obscur" al etnogenezei românilor în zona balcano-carpatică. Astfel, pentru a justifica existenţa lor în aceste teritorii, este necesar a stabili definitiv realitatea şi dăinuirea populaţiei de baştină atît în Tracia şi Moesia, cît şi în Dacia carpatică, precum şi fenomenul romanizării ei, explicînd dăinuirea romanismului tocmai prin aceşti fii provinciali adoptivi ai Romei antice.

În ce priveşte provinciile s u d - d u n ă r e n e, Tracia şi Moesia, nu s-a contestat (lipsind interesele actuale naţional-patriotice şi politice) de nimeni existenţa unei numeroase populaţii provinciale-barbare, adusă la supunere (nu „extirpată", cum au afirmat unii despre Dacia carpatică) şi integrată în noul curs al vieţii romane. Indigenii sînt constataţi aici peste tot în inscripţiile locale (purtînd adesea antroponime tipic trace şi getice), în urmele arheologice, în ştirile istorice privitoare la Tracia şi Moesia, precum şi în afara provinciilor traco-getice în mare număr peste tot în cuprinsul Imperiului şi mai ales la Roma şi în Italia, avînd un rol de căpetenie în armată şi mai tîrziu (începînd din sec. III) în ierarhia şi chiar în posturile supreme de conducere politică-militară a Imperiului [1]. Precum dovedesc numeroasele inscripţii şi ştirile literare, tracii din Moesia şi Tracia s-au păstrat din punct de vedere etnic-social, în bună parte romanizaţi, pînă în sec. VI—VII (cf. supra, p. 76—83). Rezultă deci cu evidenţă că în teritoriile din dreapta Dunării au existat condiţiile potrivite şi necesare pentru răspîndirea şi împămîntenirea l i m b i i latine-romanice la populaţia provincială traco-moesică; idiomul şi numele „romanus" n-au dispărut odată cu stăpînirea şi administraţia imperială romano-bizantină, ci au putut dăinui prin populaţia indigenă ce n-a murit fără urme de pe meleagurile ei strămoşeşti [2].

[1] Despre rolul important jucat de traco-moesi (romanizaţi) în Imperiul roman începînd mai ales din sec. III pînă în sec. VII, cu deosebire în vremea lui Iustinian (sec. VI), cf. p. 78. Aportul traco-moeso-dacilor la istoria şi cultura antichităţii greco-romane în general e semnificativ pentru resursele şi energiile etnice şi cultural-politice dovedite în curs de peste un mileniu (cît ei figurează în oglinda istoriei) de acest mare popor „dispărut".

[2] Cf. *LbTrD*, p. 174—184; *SprThrD*, p. 194—208.

www.dacoromanica.ro

2. DACO-GEŢII ÎN DACIA ROMANĂ

Factorul demografic majoritar, de bază şi mai vechiu (s-ar putea spune „aborigen") al Daciei carpatice îl formau geto-dacii, de neam tracic (supra, p. 78—79), a căror prezenţă, proporţii şi funcţie activă în structurile social-etnice şi economice ale provinciei şi a romanismului Daciei se impun a fi puse în lumină printr-o cercetare mai adîncită şi circumstanţiată, — nu numai spre a determina corect conţinutul social-etnic al provinciei şi deci al romanităţii ei, ci şi pentru a justifica faptul că autohtonii geto-daci nu apar cu aceeaşi claritate şi în număr atît de impozant în materialul epigrafic şi în cel arheologic monumental, cum apar imigraţii. Atare situaţie şi echivoc au dat naştere tezei despre lipsa populaţiei autohtone traco-dacice în interiorul provinciei, sau existenţa ei în număr foarte redus, disparent.

În prealabil trebuie observată analogia cu provinciile sud-dunărene, Moesia şi Tracia, unde existenţa şi importanţa deosebită a populaţiei autohtone provinciale apar neîndoielnice, admise aproape unanim de eruditi. Atare consens n-a existat însă în privinţa Daciei romane, nu numai din cauza izvoarelor documentare, ci şi din preocupări subiective, izvorîte fie din excese latinizante (supra, p. 39, 158), fie din interesele politice ale foştilor stăpîni feudali ai Transilvaniei şi Banatului. Roesler (supra, p. 160) admitea că populaţia dacică n-a fost extirpată ori alungată integral de ocupanţii romani, dar nu credea că ea s-ar fi integrat în în noua orînduire politică şi social-economică, n-a luat parte la viaţa comunităţii romane a provinciei: dacii s-ar fi ţinut departe în izolare, contopindu-se mai tîrziu în masele germanice care au inundat Dacia carpatică. Unii aderenţi ai tezei roesleriene (mai zeloşi, dar şi mai circumspecţi) nu erau dispuşi să admită nimic: după ei „n-a rămas nici un fel de populaţie autohtonă în interiorul Daciei romane", fiind o parte ucisă după ocuparea teritoriului, alta luată în robie, iar resturile ar fi fost alungate spre nord-vest şi est — adică o „lichidare" integrală; încît nu se poate vorbi de permanenţa unei populaţii de baştină în cadrul provinciei carpato-dunărene, de romanizarea ei în cele abia 16—17 decenii de stăpînire romană. (Daco-geţi ar fi existat în sec. II—III numai în Imperiu, în alte provincii, în Dacia nu, nicidecum; ori în afară: traco-dacii „liberi, mărginaşi"). Atare teză a fost repetată insistent de cei interesaţi, fără a controla obiectiv şi critic materialul documentar, cu binecunoscute scopuri propagandistice; alţii au considerat chestiunea ca „echivocă", greu dacă nu imposibil de soluţionat. De aceea se impune o nouă examinare complexă şi multilaterală, ceva mai largă şi riguroasă a ştirilor istorice, epigrafice şi arheologice, spre a vedea întrucît, din capul locului, admit ele a se vorbi de „exterminarea" populaţiei dace şi de lipsa ei totală din cadrul vieţii romane a provinciei carpatice.

Caracterele şi aspectele principale în viaţa şi civilizaţia materială a populaţiilor geto-dace (supra, p. 78—79) au fost puse în lumina justă, pe baza cercetărilor vechi şi a rezultatelor proprii, mai întîi în marea operă de documentare şi sinteză a lui Vasile Pârvan (*Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926), urmată de o lungă serie de monografii şi contribuţii, mai ales arheologice, ale elevilor şi continuatorilor marelui iniţiator. Constatarea de natură generală în privinţa geto-dacilor (ca şi a celorlalţi traci, meridionali) este că expansiunea romană i-a găsit trăind în străvechi aşezări permanente, ocupate în teritoriile carpato-dunărene din epoca bronzului, ducînd o existenţă sedentară, cu caracter prevalent rural, agricol şi păstoresc, diferenţiată în forme economice progresate:

www.dacoromanica.ro

meşteşuguri casnice, exploatarea solului şi subsolului (metale, sare etc.), lucrarea lemnului, metalelor, pietrei, lutului ş.a. S-a relevat şi admis „străveche a şi permanenta fixare a elementului geto-dacic pe meleagurile viitoarei Dacii romane şi a României de astăzi, lucru ce nu s-ar putea spune despre multe populaţii cu care au venit în contact romanii. Nici o deplasare de forţe, nicio migraţiune în cei aproape 2000 de ani, ci o legătură organică strînsă cu solul din care par a fi născuţi şi care îi nutreşte. Este un fapt peste care unii eruditi, fără suficientă înţelegere istorică a lucrurilor, trec prea uşor atunci cînd, fără dovezi peremptorii, presupun o extirpare radicală sau o emigraţie totală a băştinaşilor. Această închegare sacră între poporul daco-get şi pămîntul ancestral este urmarea firească a unei civilizaţii sedentare, de agricultori şi crescători de vite" [3]. Judecînd după reliefurile Columnei lui Traian şi după realităţile istorice-lingvistice româneşti, tot atît de extinse şi de importante ca agricultura vor fi fost creşterea vitelor şi păstoritul, ocupaţii cu străvechi tradiţii în zona carpato-balcanică şi dunăreană. S-a relevat şi este bine cunoscut mai ales în ultimele două decenii contactul strîns al geto-dacilor cu lumea romană şi intensitatea influenţei latine asupra lor, începută şi continuată permanent cu mult înainte de cucerirea şi organizarea Daciei de către Ulpius Traianus şi culminînd prin supunerea şi anexarea ei la Imperiu.

Din istoria şi civilizaţia daco-geţilor interesează aici în special situaţia p o p u l a ţ i e i autohtone în cursul celor două războaie şi soarta ei după anexarea Daciei la Imperiu [4]; anume, dacă locuitorii au fost exterminaţi şi alungaţi din provincie (cum s-a afirmat insistent şi consecvent de unii), ori au supravieţuit continuînd să existe şi după anul 106, integraţi în noul curs al vieţii romane. Problema şi soluţionarea ei prezintă o deosebită semnificaţie pentru istoria Daciei romane, pentru dezvoltarea şi romanitatea zonei carpato-danubiene, deci şi pentru etnogeneza românilor. Spre a dovedi pieirea şi lipsa populaţiei geto-dacice în provincia nord-dunăreană, au fost invocate patru elemente documentare mai de seamă [5]: *a)* expresii din autorii antici ca declaraţia atribuită de

---

[3] *AISC*, III 1940, p. 213—214 (Daicoviciu). Cf. supra, cap. III, nota 26.

[4] Despre războaiele de cucerire a Daciei: *IstRomâniei*, I (1960), p. 301—316; *Inscripţiile Daciei Romane*, I 1975, p. 9—16 (cu bibliografie).

[5] Teza despre „exterminara" geto-dacilor (în consecinţă: lipsa lor totală din cadrul provinciei romane Dacia) a fost însuşită şi vehiculată cu deplină convingere şi pasiune patriotică (încă din sec. al XVIII-lea) de reprezentanţii istorici-filologi ai „Şcolii Ardelene" (cu excepţia lui I. Budai-Deleanu, supra, p. 39); la 1782, S. Micu-Clain scria, în capitolul „Războaiele lui Traian cu Dachii": după cucerirea Daciei „împăratul — săditorul şi părintele românilor ce şi astăzi sînt în Dachia — văzînd pămînturile acelea fără de lăcuitori [= locuitori] şi ca să aibă tari şi credincioşi oameni, cari despre părţile acelea ale varvarilor să fie zid de apărare împărăţiei au adus din Roma şi din Italia şi din tot feliul de stat oameni şi colonii, de i-au aşezat în Dachiia"; în *Scurtă cunoştinţă a Istoriei Românilor* scrisă între 1792—1795 „după ce Romanii au supus loruşi toată Dachia şi pre Gheti lăcuitorii Dachii i-au sterpit, ca să nu rămîie acea ţară pustie şi ca să aibă tari şi credincioşi oameni... (etc., ca mai sus)"; în „Istoria Mare" (1800) „... pre Ghete lăcuitorii Dachiei i-au sterpit (etc.)" (săditorul şi părintele românilor); asemenea aserţiuni au fost analizate şi combătute just de C. Cîmpianu, în *Apulum (Studii şi comunicări)*, IV 1961, p. 285—293. La 1812, Petru Maior (*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, p. 7, 9, 12) „Dakia cu prilejul războiului romanilor se deşartă cu totul de lăcuitori; toţi cu muieri şi prunci cu tot au fugit din Dakia şi sau retras la învecinaţii şi prietenii lor sarmate, — şi deşertarea a toată Dakia de toată viţa dakilor cu atîta mai cu îndemînă se putu împlini că romanii cu atît mai tare fierbea sîngele în ei cu totul se desrădăcineze şi să prăpădească viţa rumpătorilor de păcuire şi pururea necredincioşilor Daki...". Părerile latinizanţilor puriştii ai „Şcolii Ardelene" fac impresia că rezumau anticipînd tot ce s-a afirmat în sec. XIX-lea despre „exterminarea" populaţiei dace la 106; toate „argumentele" în acest sens se află (cu multe denaturări) la A. Alföldi, *DacRom* (1940 = *Századok*, 1940, p. 129—140); *SiebAlt* (1944); *Magyarok és Románok*, 1943, p. 1—93 etc.

www.dacoromanica.ro

Iulianus Filosoful (Apostata) împăratului Ulpius Traianus „am extirpat (nimicit cu desăvîrşire) neamul geţilor"; celebrul pasaj din Eutropius „Dacia diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta"; *b)* interpretarea dată de Cichorius scenelor la sfîrşitul celor două războaie daco-romane *(LXXVI, CLIV—CLV)* de pe Columna lui Traian, în care era văzută reprezentarea emigrării populaţiei dace în afara hotarelor ţării ei de baştină devenită romană; *c)* numărul redus de formaţii auxiliare pe care le-au dat dacii armatei romane; *d)* lipsa de ştiri despre daci în cuprinsul provinciei carpatice, în inscripţii. Ideea despre totala „exterminare" ori alungare a dacilor din patria lor strămoşească a fost adoptată (în baza expresiilor lui Eutropius şi Iulianus) chiar de unii eruditi ce nu aveau prejudecăţi naţionale ori interese politico-teritoriale în legătură cu Transilvania, fiind deci „neutri"[6]. Dar s-a arătat mai demult netemeinicia acestui fel de a interpreta ştirile documentare în sensul cerut de teza „extirpării" daco-geţilor, observîndu-se că vechea interpretare a provocat nedumeriri şi multe încurcături pentru cei care căutau o soluţie justă, realitatea în ce priveşte soarta poporului dac şi adevăratele temelii sociale-etnice şi demografice ale romanismului în Dacia carpatică. Încît se impune ca o necesitate absolută, în prealabil, reexaminarea şi reconsiderarea acèlor mărturii documentare, mai ales că n-au fost luate în seamă t o a t e ştirile literare (din istorici şi fragmente), iar reliefurile şi monumentele arheologice-epigrafice respective n-au fost observate şi valorificate după cuviinţă de mulţi eruditi. Se vor releva unele notiţe din textele literare (fragmentare şi laconice, cum sînt în general cele privind domnia lui Ulpius Traianus, 98—117) ce n-au fost nici măcar menţionate pentru problema daco-geţilor, respectiv în legătură cu pretinsa lor exterminare [7], ca şi materialul arheologic „daco-roman" din perioada provinciei.

Izvoarele scrise (literare-istorice). Despre pasajul din Iulianus (*Caesares*, 327, p. 420 ed. Hertl.) τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξεῖλον (tradus şi interpretat de unii şi d· Alföldi „ho sterminato il popolo dei Geti") s-a observat că este o formulă exagerată (Patsch), explicabilă într-o operă literară „de fantasie" (Daicoviciu); dealtfel, ἐ ξ ε ῖ λ ο ν însemna nu numai „am distrus (desfiinţat, nimicit)" — corespunzînd mai mult românescului actual „i-am făcut praf" —, ci şi simplu „am biruit (subjugat)" neamul geţilor, cum pare să rezulte din context [8], mai

[6] Th. Mommsen, citat de J. Jung, *RömRom*, p. XLII „in seinen Vorträgen über römische Kaisergeschichte — wies Mommsen auf die aussergewöhnliche Art und Weise hin, in der hier vorgegangen wurde. Die Eroberer hätten hier im Gegensatz zu den anderen Provinzen 'tabula rasa' gemacht ..."; după Otto Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese*, în *SBW*, LXXVII 1874, p. 364 „ocuparea Daciei a început cu nimicirea şi alungarea populaţiei de baştină"; elementul dacic aproape inexistent în viaţa socială a provinciei; „provincie fără oameni (menschenleer)" permanent expusă invaziilor barbare; deci în interiorul ţării cultura şi bunăstarea au putut să aibă numai o dezvoltare limitată etc. Asemenea viziune sumbră despre viaţa provincială în Dacia carpatică (ce s-a încetăţenit şi la alţi eruditi, pînă în zilele noastre) este explicabilă pentru mijlocul sec. XIX-lea, cînd teoria catastrofelor în viaţa comunităţilor populare era uşor de conceput şi de admis (sub influenţa resturilor mentalităţii scolastice în istoriografie), izvoarele documentare erau interpretate unilateral ori total ignorate; materialul arheologic roman al Daciei păstrat în pămîntul Transilvaniei, Banatului, Olteniei, Munteniei era numai în mică măsură cunoscut; el a fost scos la iveală mai tîrziu prin săpături sistematice ori prin lucrări agricole, industriale, gospodăreşti etc., ilustrînd tocmai bunăstarea şi stabilitatea unei societăţi într-o cultură materială şi spirituală pe care nu era dispus ori nu era încă în măsură să le vadă junele Hirschfeld la 1874, după scurta lui perieghează epigrafică pe meleagurile Daciei carpatice.

[7] Cf. articolul în formă mai scurtată *Daco-geţii în Dacia romană* (*ContHd*, p. 39—56) care aici apare mult amplificat.

[8] Iulianus, *Caesares*, 327 μόνος ὑπὲρ τὸν Ἴστρον ἐτόλμησα προσλαβεῖν ἔθνη, καὶ τὸ Γετῶν ἔθνος ἐξεῖλον, οἳ τῶν πώποτε μαχιμώτατοι γεγόνασιν . . .

www.dacoromanica.ro

cu seamă că în propoziţia precedentă Optimus Princeps afirmă că este „ singurul care a îndrăznit să supună (anexeze, προσλαβεῖν) populaţii de dincolo de Istru", pasaj care se completează cu Aur. Victor, *Caes.*, 13,3 (infra, p. 174); deci nu să le extermine, ci să le subjuge Imperiului, realizîndu-şi programul politic-militar la Dunărea inferioară, exprimat în fraza ce i se atribuia „sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam,— sic pontibus Histrum (glacie perfidum?) superem" (Amm. Marc., XXIV 3, 9). În orice caz nu e probabil că textul lui Iulianus ar fi de interpretat în sensul „exterminării" populaţiei din Dacia, căci în general nu sînt luate în serios expresiile similare (ori chiar mai categorice) din scriitori antici ori din inscripţii despre alte popoare „distruse şi exterminate" ca de ex.:

Împăratul Domitianus se lăuda în faţa senatului roman că a pus capăt existenţei tribului Nasamoni în Africa (înfrîngerea tribului de pretorul Flaccus, a. 86): Δομετιανος ἐπαρθεὶς εἶπε πρὸς τὴν βουλὴν ὅτι Νασαμῶνας ἐκώλυσα εἶναι (Cass. Dio, LXVII 4, 6); cu toată „desfiinţarea" radicală şi definitivă, „pînă la Bizantini găsim pe Nasamoni într-o deplină succesiune statornică de popor băştinaş mereu în acelaşi loc"[9]. La fel a fost „nimicit" tribul maur Transtagnenses de către guvernatorul Litus sub Diocletianus (*CIL*, VIII 9324 „erasis funditus Babaris Transtagnensibus") şi totuşi ei tratau la 373 e.n. cu împăratul Theodosius I (*RE*, III 140—150). În anul 541/2, magister militum Solomon a „nimicit complet" întregul neam al Maurilor („extinctam universam Maurusiam gentem", *CIL*, VIII 1863), dar bizantinii au avut în anii următori grele lupte cu aceiaşi mauri „nimiciţi" (*RE*, XIV 2851 etc.). Lista exemplelor de „exterminări" asemănătoare (repetate şablonic de panegirişti cu scopul evident de glorificare a ostaşilor şi comandanţilor romani) poate fi amplificată, cu acelaşi rezultat. Aici va fi suficient a menţiona un alt exemplu din zona dunăreană: sarmaţii, „nimiciţi aproape integral" de Maximianus Galerius (*Paneg.*, V [VIII] 5, 1, p. 235 Behr. „Sarmaticae expeditiones quibus illa gens prope omnis extincta est"), după care romanii au avut de executat multe şi grele Sarmaticae expeditiones, în cursul sec. IV, împotriva acestei „gens prope omnis extincta". La 297 e.n. carpii, înfrînţi de Galerius, au fost în mare parte colonizaţi în Imperiu, ceeace pentru cronicari însemna „Carporum natio traslata omnis in

---

[9] *RE*, XVI 1771 (Windberg „wir finden von Herodot bis zu den Byzantinern in lückenloser Folge die Nasamones ständig als ein starkes eingeborenes Volk an immer derselben Stelle". Alföldi (*DacRom*, p. 22) citează cazul nasamonilor ca o paralelă pentru „extirparea" dacilor la a. 106 (amintind, firește, numai fraza lui Domitianus, nu şi faptul că tribul african era departe de a fi dispărut în urma înfrîngerii din a. 86) şi pomeneşte ca analogie inscripţia în care Marcus Aurelius era preaslăvit „quod omnes omnium ante se maximorum imperatorum glorias supergressus, bellicosissimis gentibus deletis aut (ac?) subactis" (*CIL*, VI 1014), fraza lui Augustus „externas gentes, quibus tuto ignosci potuit, conservare quam excidere malui" (*Res gestae*, 3), pe care o răstălmăceşte astfel: „questa dichiarazione comprende anche l'applicazione della stessa idea in senso inverso: 'Le genti esterne alle quali non era possibile perdonare senza compromettere la nostra sicurezza ho voluto piuttosto distruggere che lasciar incolumi'", însă este evident o scornitură personală a eruditului atribuită romanilor. Prin asemenea răstălmăciri şi mistificări bizare, Alföldi va fi reuşit să deruteze pe unii cititori ce nu au răgazul să-i controleze aserţiunile; dar nu aducea servicii durabile nici măcar acelei „opinione pubblica dell 'Ungheria" care cerea ... „la revisione del trattato del Trianon" (*DacRom*, p. 3), tratat care s-ar fi bazat (după autor) tocmai pe ... teoria continuităţii daco-romane. Teza „extirpării radicale" adoptată de Alföldi prin anii 1930—1944 este repetată de eminentul istoric maghiar şi după expatrierea sa în Elveţia şi prin SUA, de ex. „fără cruţare au fost nimiciţi dacii prin foc şi fier sau vînduţi în robie; o parte din tineretul lor fu tîrît în Syria şi Britannia în serviciul de apărare a graniţelor (Imperiului roman)" *Historia Mundi*, vol. IV (Berna, p. 276 citat în *Contemporanul*, Bucureşti, 1963, nr. 29 (875), 19 iulie, p. 7, col. 6).

www.dacoromanica.ro

nostrum solum" (Aur. Vict., *Caes.*, 39, 48) [10]; dar se ştie că nu dispar carpii din nordul Dunării nici după un veac (Carpo-dacii în anul 380).

Mai categoric decît au crezut unii că este expresia lui Iulianus s-ar părea că vrea să fie un bizar pasaj din scholiile lui Lucianus, *Icaromenippos*, 16, după Criton (fr. 2, *FrGrHist*, II p. 931), vorbind de exterminarea întregului neam getic, din care n-au rămas decît ... 40 de bărbaţi [11]. Asemenea mărturii, cu evident caracter anecdotic, chiar luîndu-le cu stricteţe absolută, ar putea fi admise numai dacă ar afla vreo confirmare măcar parţială în alte documente, sau n-ar fi contrazise de acestea, — ce însă nici pe departe nu poate fi cazul în Dacia. Pasajul lui Eutropius (VIII 6,2) „Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta" ar putea fi luat *ad litteram* traducîndu-se (cum s-a observat) „Dacia era lipsită (secătuită) de b ă r b a ţ i în urma îndelungatului război purtat de Decebalus", — ceea ce înseamnă că nu era complet lipsită de populaţie („desertum" absolut), căci în acest caz cronicarul s-ar fi exprimat altfel, nu prin cuvîntul *viris*. Termenul trebuie aplicat cu sensul lui real: bărbaţilor în stare să poarte armele, pe care îi mobilizase Decebalus şi din cari o parte au căzut în lupte, alţii au fost luaţi prizonieri de romani ori au fost (după capitulare şi ocuparea Daciei) încorporaţi în formaţii auxiliare (infra, p. 179) [12]. Dar bătrînii şi femeile şi copiii ce se văd pe reliefurile Columnei lui Traian, şi care nu pot fi cuprinşi în accepţiunea termenului „viris" [13]. Textul eutropian nu este un joc abstract ori simplă combinaţie de cuvinte, ci reflectă o realitate social-istorică; el n-a fost luat la întîmplare: populaţia Daciei suferise grave pierderi în morţi şi răniţi, dezertori şi prizonieri în cursul a vreo patru ani de război crunt, pustiitor; iar mai înainte în lupte cu armatele lui Flavius Domitianus. Spre a umple asemenea goluri remediind depopularea parţială (firească după un „diuturnum bellum") şi întărind regimul roman de ocupaţie în Dacia, a trebuit să fie aduşi colonişti numeroşi (cum preciza acelaşi cronicar) „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas" (Eutr., VIII 6,2).

---

[10] Iordanes, *Romana*, 299; „Carporum gens universa in Romania se tradidit", *Consul. Constantinop.* a. 295 (în *Monumenta Germaniae Historica*, IX, p. 230; cf. Patsch, *Beitr*, III/7, p. 13—14. Cf. supra, cap. III, nota 46 şi documentare mai amplă în *Elementele traco-getice în Imp. Roman şi Byzant.* (1976), p. 63-69. Prezenţa masivă şi rolul carpilor traco-dacici în Moesia, Dacia, Pannonia (sec. III-IV), Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 163-185, justifică teza despre romanizarea lor parţială şi continuarea unei părţi din ei în poporul albanez (şkipetari). Chestiunea va fi reluată. Cf. p. 94.

[11] Schol. Lucian., *Icarom*, 16 ὑπὸ Τραιανοῦ ὕστηρον οὕτως ἐξωλοθρεύθη Δεκεβάλῳ χρώμενον βασιλεῖ, ὥστε τὸ πᾶν ἔθνος εἰς τεσσάρακοντα περιστῆναι ἄνδρας. O ştire atît de interesantă şi preţioasă ca aceasta era ignorată de Alföldi, pentru care ea ar fi putut servi ca excelentă „dovadă" în sprijinul tezei „exterminaţioniste" („sterminio dei Daci") şi ca o probă în plus că, după opinia sa, în cazul Daciei romanii în adevăr „erano inesorabili e non conoscevano pietà" (*DacRom*, p. 3), fără să bage de seamă că precursorul său din antichitate scoliastul lui Lucian sau chiar doctorul Criton i-a „exterminat" pe geto-daci pînă la cifra de 40 norocoşi supravieţuitori ai masacrului apocaliptic. Alföldi putea să amintească cu acelaşi efect notiţa tîrzie din *Orac.Sibyll.* XII 180, unde se spune „au fost distruşi (exterminaţi) dacii liberi de Antoninus Pius, αὐτοὶ δ'ὀλέσουσι πολυστίκτους ἀνθρώπους, Βρεττανοὺς Μαύρους μέλανας, Δακας "Αραβάς τε, *Philol. Wochenschrift*, 1944, 48). Pasajul se referă la patru grupe de popoare ce ar fi trebuit să fie „exterminate" după aceeaşi reţetă rasistă alföldiană.

[12] Dacia poate să fi fost „exhausta" de populaţie, cam în măsura cît era Hispania sub Antoninus Pius, „recolonizată" parţial de acesta cu elemente chiar din Italia.

[13] Faţă de nevoile argumentării în teza sa extremistă, nu e mirare că Alföldi merge cu construirea de ipoteze atît de departe încît riscă şi afirmaţia că „Eutrop den zugrunde liegenden Text etwas umgeformt hat", spre a obţine astfel „menschenleer gewordenes Dakerland", după o radicală „Ausrottung der Daker" etc. (Alföldi, *SiebAlt*, p. 67—68); pe cît de forţat şi artificios, pe atît de neconvingător.

www.dacoromanica.ro

Alte surse istorice-literare spun, însă, cu totul altceva decît au imaginat P. Maior, R. Roesler, P. Hunfalvy, Alföldi ori alţii şi au susţinut în baza pasajelor menţionate ale lui Iulianus şi Eutropius. Istoriografia şi cronicarii epocii lui Ulpius Traianus (descriind războaiele daco-romane) vorbesc, între altele, sistematic numai de înfrîngerea şi s u p u n e r e a daco-geţilor; nicăieri nu se găseşte vreo pomenire ori indiciu despre exterminarea populaţiei civile în cursul campaniilor după ocuparea ţării: Dacii au fost s u p u ş i (Cass. Dio, LXVIII 14,1 σὺν χρόνῳ καὶ μόλις ἐκράτησε τῶν Δακων), Dacia a fost adusă s u b s t ă p î n i r e romană (libid. 3 ἡ Δακία Ῥωμαίοις ὑπήκοος ἐγένετο)[14]; acelaşi istoric al Romei informează că la începutul celui de al doilea război daco-roman, foarte mulţi daci au trecut de partea romană (Cass. Dio, LXVIII 11,1). După înfrîngere şi subjugare, „recalcitranţii" (assidue rebellantes) daci au fost supuşi la grele biruri (censui subjugati sunt; Lactantius, *mort. persec.*, 23,5). La fel se exprimă Eutropius „Daciam Decibalo victo subegit provincia trans Danubium facta" (VIII 2,2), „victa Dacia" (6,2); Rufius Festus 82 „Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit et Daciam trans Danubium in solo barbarico provinciam fecit", ca şi alte izvoare nu mai puţin veridice şi autentice, indiferent de forma dependenţei unora de altele [15]. După Appianus *(Prooem.* 4) romanii stăpîneau asupra unei părţi a celţilor de peste Rin şi asupra geţilor (dacilor): Κελτῶν τῶν ὑπὲρ Ῥῆνον ἄρχουσιν ἐνίων καὶ Γετῶν τῶν ὑπὲρ Ἴστρον, οὓς Δακοὺς καλοῦτιν, — în care „Getae" nu înseamnă numai „(fosta) ţară a geţilor", provincia romană Dacia din sec.II, ci p o p u l a ţ i a geto-dacică, după cum „Celtae" din acelaşi pasaj nu însemnează „Celtia", ci triburi (populaţii) celtice din dreapta Rinului. Polyaen., V, 12,6 Traianus „a anexat (cîştigat în plus şi) pe geţi (προσεκτήσατο Γετας τοὺς ὑπὲρ Θράκης)". Semnificativ este şi pasajul binecunoscut din Ioannes Lydus, relevînd covîrşitoarea însemnătate a cuceririi Daciei şi aportul pe care aceasta-l aduce pentru Imperiu; el aminteşte *(Magistr.*, 28, după Criton; *FrGrHist*, II 931) comorile luate din Dacia cucerită, turmele de vite şi armele, ca şi luptătorii cei mai viteji „mai mult de 500 000", — ultima cifră (ca şi celelalte, fiind mult exagerate) este de redus poate la vreo 50 0000, sau la mai puţin; în orice caz, mai multe mii (sau 20—30 000?) de luptători daco-geţi au fost capturaţi şi încorporaţi în formaţii auxiliare ale armatei romane, fapt care încă a contribuit la aducerea Daciei în stare de a fi (sau a părea) „viris exhausta". Dacă vreun roeslerian ar obiecta că această încorporare era un alt indiciu al „lichidării" rapide a populaţiei indigene, trebuie să se amintească îndeosebi faptul că recrutările şi formarea de unităţi auxiliare etnice („naţionale") dace au continuat în cursul veacului al II-lea, după cucerirea şi anexarea Daciei la Imperiu, — recrutări care evident nu se puteau face decît existînd o populaţie autohtonă compactă în provincia carpato-danubiană (deci o masă populară „neexterminată"), căci cohortele auxiliare romane nu puteau fi alcătuite din „colonişti", negustori, mineri, sclavi şi liberţi ori alţi imigraţi, ci numai din elemente populare de neam daco-getic [16].

---

[14] Just interpretat de Zonaras, XI 21 (p. 5—66 ed. Dind.): κἀντεῦθεν τὸ ἔθνος τὸ τῶν Δακῶν καὶ ἡ χώρα σφῶν Ῥωμαίοις ὑπήκοος γέγονε.

[15] Euseb. *Chron.* în *Patrologia Graeca*, XIX. p. 552 Τραϊνὸς Δακας καὶ Σκύθας ὑπέταξε καὶ ἐθριάμβευσεν. Cassiod. *Chron.* în *Patrologia Latina*, LXIX p. 1231 „Traianus de Dacis et Scythis triumphavit"; Iordanes, *Rom.*, 267; 217 „Dacos autem post haec iam sub imperio suo Traianus, Decebalo eorum rege devicto, in terras ultra Danubium quae habent milia spatia, in provinciam redegit"; Amm. Marc. XXXI 5, 14 „victoria contra Dacos"; Lactant. *mort.persec.* 23, 5 etc.

[16] Un pasaj din Suidas, s.v. ΠΙΕΛΕΞΑΝΤΟ, probabil după Criton(?), vorbeşte de mulţi geţi are au fost mişcaţi ori s-au evacuat din vechile lor aşezări, iar un grup de vreo 3000 s-au supus, „revenind" la locurile lor şi luîndu-şi angajamentul de a se comporta loial ascultînd porun-

www.dacoromanica.ro

În același sens al s u p u n e r i i poporului daco-getic trebuie înțeles pasajul corupt din Aurelius Victor, *Caesares*, 13,3 „Traianus — primus aut solus etiam vires romanas trans Istrum propagavit domitis in provinciam Dacorum pileatis + satisque [17] nationibus, Decibalo rege ac + Sardonios" [18]; termenul „domitis" nu poate fi interpretat decît ca „supunere, subjugare", nicidecum ca „extirpare", indiferent la ce se refereau cuvintele corupte „satisque, Sardonios".— Există deci un deplin consens al izvoarelor literare care vorbesc numai de supunerea, î n f r î n g e r e a (puterii militare a) dacilor, un fapt istoric precis și lipsit de echivoc, exprimat plastic de cronistul-poet byzantin într-un vers: „acesta (Traian) a îndoit cerbicea dacilor, cum nu putuse face nimeni înainte de el" [19], realizînd una din cele mai strălucite biruințe ale armelor romane prin zdrobirea puterii militare geto-dace în a doua campanie (105/6 e.n. și lichidarea rezistenței cu ocuparea întregii țări, — căci în 102 e.n. dacii erau încă „invicta gens" (Plin. *Epist.* VIII 4,2).

Documentele epigrafice și numismatice vorbesc în același sens despre s u p u n e r e a geto-dacilor după sfărmarea puterii lor militare. Astfel, cîteva inscripții „Imp(erator) caesar Nerva Traianus Dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit", *CIL, VI* 1444 (=*ILS*, 1022) [20]; „devictis Dacis" *CIL*, XII 105 (= ILS, 289); „universa Dacia devicta" *AnnÉp*, 1934, 2; victoria asupra geților ἡ τῶν Γετων νείκη, ILS, 8863; „[imp. Traianus] de Dacis [triump-] havit", *Inscriptiones Italiae*, XIII/1, p. 196 (= *CIL*, XIV 4538) ș.a.; victoria contra geților, Suidas, s.v. *Kasion oros*. Marele succes militar și politic al lui Ulpius Traianus în Dacia se oglindește pregnant în emisiunile monetare, cu inscripția *VIC(toria) DAC(ica)* sau *VIC(ta) DAC(ia), DAC(ia) CAP(ta)*, ori numai reprezentări figurate în legătură cu aceste campanii și supunerea țării dacilor: personificarea țării și a poporului ca femee îndurerată ori doborîtă la pămînt, sau un dac doborît ori îngenunchiat în fața Romei personificate etc., arme dacice capturate, distruse în mormane ș.a. — toate simboluri ale marei biruințe a armelor romane asupra unui adversar dîrz și puternic; dar nicidecum expresia vreunei „exterminări" a populației daco-getice, fapt recunoscut de cercetători [21].

Analiza sumară de mai sus arată limpede și fără vreun echivoc că știrile literare-istorice, ca și cele epigrafice — nu prea numeroase, fragmentare și laconice (potrivit naturii lor), dar cu valoare și semnificație documentară excepțională — nu permit cîtuși de puțin a se vorbi de „exterminarea" (mult dorită și căutată

---

cile romane; cum s-a observat însă, acest pasaj nu se referă la Dacia carpatică, cu toată certitudinea, ci mai probabil la Moesia Inferior și la zona Muntenia-Oltenia, fiind in legătură cu evenimentele la Dunăre din sec. I e.n. (*IstRomâniei*, I, p. 292); rămîne totuși destul de verosimil că fragmentul (citat de Suidas pentru o formă de „aorist" grecesc) conține un pasaj din *Getica* lui Criton.

[17] *satisque* op., *capillatisque* Pichlm., *Sacisque* edd., *Iazygisque* Schott, *aliisque* Mommsen, *Sarmatisque?* Pichlm.

[18] *ac Dardaniis, Dardanis* vel Sarmatis; *Sauromatis*, Schott; *ac Sar[mizegetusa...] donios*, Mommsen; *Sardonio*, Frise.

[19] Manasse, 2148 οὗτος Κελτῶν [=Γετῶν] συνέκαμψε τοὺς ἀκαμπεῖς τραχήλους.

[20] Inscripția de pe piedestalul statuei consularului L. Licinius Sura, care a participat activ, alături de împărat, la campaniile dacice (*RE*, XII 471—485); Weber, *Abhandlungen preuss. Akad.* Berlin, 1932, 5, p. 83—84.

[21] C. Moisil, *Monetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în *Buletinul Societății numismatice române*, XXIV 1930, p. 11—38 (= *Transilvania, Banatul, Crișana*, 1918—1928, p. 1483—1502); P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung*, I (1931), p. 105—145; M. Durry, *Revue historique*, 1932, p. 316—327; I. Winkler, *StCl*, VII 1965, p. 225—233 (personificarea Daciei pe monedele romane imperiale).

www.dacoromanica.ro

de unii eruditi moderni) a populaţiei autohtone geto-dace din provincia hărăzită şi organizată la 106 e.n. de către Ulpius Traianus (Despre dacii liberi, unii colonizaţi în interiorul provinciei Dacia, cf. p. 189).

Reliefurile Columnei lui Traian. Felul cum apare populaţia civilă (ca de altfel şi armata) geto-dacică în imaginile acestui preţios, unic monument documentar şi artistic (relatînd într-o suită de scene desfăşurarea războaielor de cucerire a Daciei de armatele Romei), nu a fost — pînă acum două decenii — observat, cercetat şi interpretat cu atenţia cuvenită; încît nu s-au tras din el toate concluziile juste şi necesare în problema populaţiei provinciale a Daciei romane. Eruditii care urmăreau să acrediteze ideea că toată populaţia dacică ar fi fost exterminată ori expulzată denaturau lucrurile limitîndu-se la interpretările date în grabă scenelor la sfîrşitul celor două războaie (anii 102 şi 106), fără a le observa mai atent şi fără a ţine seama de semnificaţia altor „tablouri" din valoroasa cronică figurată din centrul Romei imperiale. C. Cichorius şi E. Pedersen au considerat că scenele nr *LXXVI* şi *CLIV—CLV* ar fi simbolizat retragerea (expulzarea) dacilor după cucerirea ţării de armatele romane. Interpretarea s-a dovedit însă (S. Reinach, C. Patsch) greşită, căci scenele respective înfăţişează simbolic tocmai r e v e n i r e a populaţiei dinspre munte (unde se refugiase din calea războiului) la vetrele părăsite vremelnic. Faţă de această interpretare au căzut de la sine şi concluziile bazate pe ele ca şi pretinsa dovadă despre expulzarea dacilor din cuprinsul ţării lor cucerite de romani. Dar populaţia indigenă (pe care au masacrat-o sau expulzat integral condeele savante ale lui Petru Maior şi eruditilor roeslerieni) este înfăţişată cu totul altfel în cronica figurată de pe columna traianee, într-o suită de scene semnificative şi valoroase pentru cunoaşterea atitudinii împăratului şi a forţelor armate romane faţă de poporul daco-get învins, ca şi pentru soarta acestuia sub noua stăpînire. Scenele Columnei arată, alături de alte documente şi de logica istorică îmbinată cu bunul-simţ omenesc, că expediţiile din anii 101/2 şi 105/6 nu aveau caracterul de cotropiri distrugătoare şi de pustiiri a tot ce nu era curat roman, cu trecerea prin fier şi foc a întregii ţări cucerite, — lucru pe care nu l-au făcut nici cele mai fioroase hoarde năvălitoare ale stepelor din alte vremi, care nici acestea nu căutau să extermine populaţiile europene în teritoriile invadate, ci le-au adus la supunere spre a le putea exploata mai uşor şi eficient, în antichitate, evul mediu ori mai tîrziu. Cruzimile şi sălbătăcia atribuite „popoarelor (triburi) barbare-năvălitoare" (în migraţie), ce figurează în unele manuale şcolare şi istorii romanţate, au luat naştere în fantezia scribilor şi călugărilor medievali, perpetuate în tradiţia literară a epocii moderne, împotriva evidenţei faptelor rezultînd din ştirile documentare. Cam în acelaşi fel au încercat unii eruditi istorici interesaţi să-i prezinte (chiar şi în ultima vreme) pe cuceritorii romani în războaiele din anii 101/2, 105/6, cînd armatele romane ar fi fost „inesorabili e non conoscevano pietà" (supra, p. 169 etc.). Dar să vedem din nou ce se observă sub acest aspect al „exterminării" sau supravieţuirii poporului dacic în scenele Columnei traianee [22], unde este înfăţişată populaţia geto-dacică.

---

[22] După W. Froehner, un studiu amplu şi amănunţit asupra reliefurilor Columnei lui Traian a dat C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, vol. II—III (I n-a apărut), Berlin, 1896, 1900, text şi planşe (cu bune reproduceri fotografice). Critică şi completări: E. Petersen, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, Leipzig, 1899, 1903; C. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin—Leipzig, 1926, text şi planşe (la p. 50—62 „Gesandte und Gefangene" tratează scenele cu barbari în faţa împăratului roman); C. şi H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1966, 36 p., 74 planşe; C. Patsch. *Beitr*, V/2, p. 66—128; P. G. Hamberg, *Studies in roman imperial art*, Uppsala, 1945, p. 104—159; Lino Rossi, *L'exercitus nella colonna Traiana*.

www.dacoromanica.ro

Între mişcări de trupe, acţiuni şi lucrări militare, defrişări de păduri, construcţii de drumuri, ciocniri ori lupte violente, alocuţiuni şi sacrificii etc., apar numeroase episoade înfăţişînd supunerea populaţiei dace, închinarea şi întîmpinarea destul de binevoitoare de care se bucurau învinşii din partea gloriosului biruitor. O înşirare şi o scurtă descriere a scenelor respective:

Primul război daco-roman (a. 101/2):

XXVII, după prima ciocnire (marea luptă din scena XXIV şi respingerea cu alungarea forţelor armate dace dintr-o regiune ocupată de romani, XXV), apare în faţa lui Traian o delegaţie de geto-daci (numai oameni „de rînd", *comati*) cerînd pace;

XXVIII, o altă grupă de oameni de rînd, pe jos, imploră iertare şi clemenţă la împărat, care este înfăţişat apoi lîngă o mare mulţime de femei şi copii daci, cu prilejul excortării şi îmbarcării prinţesei (sora lui Decebalus?), care-şi poartă pruncul în braţe (XXX);

XXXIX un numeros grup de daci: bărbaţi (nobili şi oameni de rînd), femei cu copii, bătrînii se supun împăratului, după a doua luptă mare şi mirungerea sumeria (XXXVIII);

XLVI, la ţărmul Dunării, doi comati daci fac act de supunere cu gesturi de implorare;

LII, o delegaţie de daci în tratative cu Traianus;

LXI, un „pileatus" (nobil) dac îşi leapădă scutul şi se aruncă în genunchi înaintea lui Traianus;

LXVI, doi pileati se supun, unul sărută mîna împăratului, în timpul înverşunatei bătălii din scena subsecventă *(LXVII)*;

LXXV, supunerea dacilor, după dezastrul militar de la sfîrşitul primului război; marea mulţime a poporului, nobilimea şi regele Decebalus se închină învingătorului depunînd armele, sub zidurile capitalei lor Sarmizegetusa „regia" (Grădiştea Muncelului, jud. Hunedoara);

LXXVI, după capitulare şi încetarea ostilităţilor, populaţia geto-dacică se întoarce la vetrele părăsite din cauza războiului; este o frumoasă scenă campestră („genre", S. Reinach), cu caracter pacific: locuitori cu vitele (vaci, oi, capre) ce pasc în voie şi libertate, simbolizînd plastic liniştea şi mulţumirea senină a vieţii rurale şi pastoreşti, femei, copii, bătrîni revin bucuroşi şi fericiţi spre casele lor; este cea mai izbutită reprezentare figurată a păcii şi siguranţei în viaţa care (după un an de lupte şi desordini) îşi relua cursul obişnuit, dar numai pentru scurtă vreme; în acelaşi timp, scena înfăţişează un grup de daci care au început (cu tîrnăcoapele) darîmarea unor ziduri la cetăţi potrivit convenţiei de armistiţiu;

Al doilea război daco-roman (105/6):

XC, în Moesia, un numeros grup de bărbaţi simpli şi copii daco-geţi se supun lui Traian, fiind (după părerea eruditilor) populaţie din Dacia fugită dinaintea lui Decebal şi trecută în provincia romană din dreapta Dunării; erau foarte probabil (cum s-a observat) elemente opoziţioniste (cf. Cass. Dio, LXVIII 11, 1 τῶν Δακῶν συχνῶν μεθισταμένων πρὸς Τραιανόν);

XCI, alt grup, tot în Moesia, cu femei şi copii se supun împăratului;

C, o delegaţie de bastarni şi daci pentru tratative cu Traian;

CXVIII, un *pileatus* se închină în genunchi împăratului;

CXXIII, după incendierea propriei lor cetăţi (CXIX), suferinţele în cetatea asediată, mai ales din cauza lipsei de apă (CXX—CXXI; infra, p. 177) şi retragerea în

---

Criteri generali ed elementi nuovi di studio su legionari ed auxilia, în *Epigraphica*, XXVIII, 1966 (1967), p. 150—155; F. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, (vol. I), *Grundfragen und Tafeln*, Bucureşti (Editura Academiei) — Bonn, 1969, 160 p., 78 figuri în text, 130 planşe, cu date şi schiţe tehnice utile, dar cu interpretarea greşită (tendenţioasă, chiar diletantică, pe care şi-o putea permite un etnograf „arheolog"-amator [pregătire de bază: medie veterinar], care a făcut acelaşi lucru la scenele pe metope şi creneluri ale Monumentului triumfal dela Adamclissi; cf. *StCl*, V, 1963, p. 430—437; *ActaMN*, VII, p. 109—124) a tuturor „barbarilor" duşmani ai romanilor ca ... dacogeţi, adică nu numai cei care apar evident ca atare, dar şi iazigii, sarmaţii, germanii etc. care luptă contra romanilor în scenele de pe „columnă". *Inscripţiile Daciei Romane*, I, p. 12 şi 16.

www.dacoromanica.ro

fugă a unui grup de daci (CXXII), apare o mulţime de oameni simpli *(comati)*, liniştiţi, paşnici, fără arme; se supun;

CXXX, o delegaţie de daci, nobili şi oameni de rînd, se închină şi îngenunche;

CXLI, după scena cu sinuciderea unui grup de daci (CXL), apar alţii, de astădată toţi nobili, care fac act de supunere;

CLV, după zdrobirea ultimelor rezistenţe, fuga şi sinuciderea regelui Decebal, capturarea multora din aderenţii acestuia, scena finală prezintă populaţia revenind la casele părăsite, cu vitele şi avutul mişcător; este un episod identic la sfîrşitul primului război [23].

Din această sumară „revistă" a icoanelor de pe Columna lui Traianus se vede că nicăieri nu apare acea masivă masacrare a populaţiei, acele cruzime ori acţiuni de exterminare sau expulzări în bloc, ce s-au dezlănţuit în imaginaţia cîtorva eruditi moderni: campaniile romane în anii 101/2 şi 105/6 nu aveau ca obiectiv exterminarea geto-dacilor; dimpotrivă, poporul lui Decebalus este înfăţişat în repetate rînduri făcînd act de s u p u n e r e (deditio), totdeauna aflînd clemenţă şi părintească i e r t a r e la generosul învingător, *Optimus Princeps*, care procedă şi aici după principiul roman şi aproape general uman: *parcere subiectis*, după cum în lupte romanii nu pregetau să sfarme orice rezistenţă: *debellare superbos*. Reliefurile columnei traianee simbolizează (ca un fidel document istoric) cruţarea şi chiar spiritul de generozitate cu care populaţia civilă supusă şi loială era întîmpinată de temuţii războinici romani, — întrucît nu ar trebui luat în considerare ca un element mai important în aceste figuraţii tendinţa şi preocuparea de propagandă oficială a politicii romane. În Dacia ca şi în alte zone unde au pătruns armatele Romei, se întorceau (după viforul războiului) la viaţa şi munca paşnică bătrînii, copiii, femeile şi în general mulţimea mare a poporului care n-a urmat acţiunea disperată a fanaticului lor rege, erou şi martir, ori au abandonat lupta poate chiar de la început, considerînd inutilă orice rezistenţă. De altă parte, în momentele tragice şi confuze ale prăbuşirii statului şi puterii militare a dacogeţilor din arcul carpatic (ascunderea tezaurelor, găsite de romani după informarea lui Bicilis), sînt fireşti scene dramatice de retrageri în dezordine şi panică, de urmăriri în goană şi derută (ca dezastrul la trecerea Dunării înnot, XXXI, şi în alte puncte), cruzimi şi masacre în lupte (XXIX, XXXVIII, XLI, XCIV, CXII, CXXII, CXLIII, CXLIV, CXLV; mulţi daci răniţi şi morţi, numai cadavre şi muribunzi daco-geţi, foarte rar (XL) ostaşi romani răniţi, dar niciun mort, ca şi cum legiunile şi auxiliile n-ar fi avut asemenea pierderi), deznădejde şi incendierea propriilor case şi cetăţi (CXIX), chinuri îndurate în burgurile asediate, mai ales din cauza lipsei de apă şi chiar moartea de sete: tabloul de tragică grandoare în interiorul cetăţii principale (CXX—CXXI), unde dacii sînt reprezentaţi bînd ultimile picături de apă dintr-un vas prea mic faţă de mulţimea celor însetaţi, unii căzuţi şi leşinaţi de sete, cîţiva morţi (supra, p. 172); sinucideri, CXL, numeroşi daci îşi pun capăt vieţii, alţii mai „slabi de înger" sînt străpunşi de mîna compatrioţilor mai energici [24]; prăbuşirea puterii daco-getice culmina prin sinuciderea marelui conducător şi temut războinic, a regelui Decebal, cu un moment înainte de a fi prins viu de cavaleria auxiliară romană (CXLV). Prin

[23] H. Daicoviciu, *Osservazioni intorno alla colonna Traiana*, în *Dacia*, N.S. III 1959, p. 311—323 interpretează scena finală CLV—CLVI ca reprezentare a acţiunii de evacuare şi curăţire de către romani a populaţiei dacice din zona cetăţilor dela Costeşti—Grădiştea Muncelului (Sarmizegetusa Regia)—Piatra Roşie (la sud de Orăştie), ocupate de trupele romane şi ţinute în supraveghere şi control sever.

[24] CXL este singura scenă (afară de cea cu moartea lui Decebal, CXLV) de sinucideri; încît nu se poate vorbi de „i suicidi in massa più volte raffigurati sulla Colonna Traiana", cum greşit afirma A. Alföldi (*DacRom*, p. 15, 22).

www.dacoromanica.ro

sfîrşitul său dramatic considerat în general ca simbol etern al eroismului dacilor, Decebal alege singura cale onorabilă pentru încheerea unei vieţi şi a luptei sale care a dus la lichidarea statului geto-dacic în zona carpatică sub loviturile armelor romane şi apoi la asimilarea populaţiei indigene în romanitatea Imperiului. Prin actul supremei desnădejdi, curmîndu-şi firul zilelor cu paloşul înainte de a fi capturat, fanaticul rege erou şi martir al dacilor după ce şi-a pierdut ţara, poporul şi comorile, a putut salva (în faţa puhoiului roman) o singură comoară: libertatea, — spre a nu fi prins viu şi tîrît în alaiul triumfal sfîrşind (asemenea lui Iugurtha, Vercingetorix şi a multor altora) sugrumat în temniţele Romei. Se vor fi sinucis ori au fugit spre nord şi est ori vest mulţi dintre fruntaşii partidei războinice, anti-romane; dar un întreg popor numeros, plin de forţă şi vitalitate, nu s-a putut sinucide, preferînd să trăiască şi nici nu şi-a părăsit casele, avutul şi glia străveche, pe care nu aveau nici un interes (după capitulare şi anexarea teritoriului) şi practic nici nu puteau să le distrugă integral romanii, spre a stîrpi fără urmă un întreg popor, după ce-i zdrobiseră forţa militară, ocupîndu-i toate burgurile din sud-vestul Transilvaniei, sistemul de fortificaţii al Sarmizegetusei „regia": Grădiştea Muncelului, Costeşti, Băniţa, Piatra Roşie, ca şi cele mai îndepărtate: Căpîlna (jud. Alba), Piatra Craivii (jud. Alba), Tilişca (jud. Sibiu şi eventual altele pe care nu le-au descoperit încă arheologii români). Foarte mulţi captivi au fost încadraţi în armata romană (formaţii auxiliare de geto-daci; cf. „Auxilia Dacorum"), ori duşi ca robi în Italia şi în alte zone ale Imperiului.

Situaţia populaţiei civile geto-dacice în cursul celor două războaie dintre anii 101/2—105/6 şi prezenţa ei în noua provincie se oglindeşte mai concret, mai plastic în cele două categorii de izvoare documentare analizate pînă aici (literare, epigrafice-numismatice, reliefurile Columnei de la Roma), ca şi în logica lucrurilor şi în necesităţile firesti social-economice.

Concluziile istoriografiei din sec. XIX. Înainte de a se cunoaşte un material atît de bogat şi de variat (mai ales arheologic) şi înainte de a exista în judecarea faptelor criterii ştiinţifice din ultimele decenii, realitatea supravieţuirii masive a geto-dacilor după anul 106 era acceptată ca un lucru firesc, logic şi necesar.

Menţionăm din nou cîteva nume de seamă: F. Miklosich, H. Schuchardt, W. Tomaschek, C. Gooss, J. Jung, G. G. Tocilescu (supra, p. 41—46), subliniind că cea mai consistentă şi bine conturată argumentare a dat în această problemă istoricul austriac Julius Jung. El a arătat cum alături de coloniştii străini exista populaţia indigenă, care cu vremea s-a recules după loviturile dure ale sorţii; dar sub stăpînirea romană, daco-geţii oropsiţi nu mai reprezentau o „masă naţională", ci doar o populaţie ce s-a integrat relativ uşor în armata şi viaţa socială romană sub scutul stăpînirii care-i ocrotea pe ei ca şi pe ceilalţi supuşi ai Imperiului [25]. „Apoi era oare [se întreba Xenopol cam în aceeaşi vreme] în interesul romanilor a stîrpi cu totul poporaţia dacică? Care este valoarea unei cuceriri? Pămîntul şi siliştile goale sau poporaţia ce se mişcă pe ele; ... şi în Dacia voim ca romanii să fi alergat ca fiarele însetate de sînge după locuitorii Daciei care veneau în genunchi cu femei şi copii, plîngînd şi cerînd îndurarea

[25] Jung, *RoemRom*, p. 103 „vielmehr gedieh neben den fremden Colonisten auch die alteinheimische dacische Bevölkerung, die mit der Zeit von den schweren Schicksalsschlägen, die sie betroffen hatten, sich wieder erholte; aber diese Daker, wenigstens so weit sie unter römischer Herrschaft standen, waren ebenfalls schon keine n a t i o n a l e Masse mehr: die Zeiten der Freiheit hatten die Kinder der dacischen Männer, die einst das Schwert Trajans gefressen hatte, nicht mehr gesehen, sie waren bereits aufgewachsen der Unterthänigkeit gewohnt und dienten mit Lust im Herre ihrer Besieger ...".

www.dacoromanica.ro

învingătorilor? Poporul roman era fără îndoială crud; dar cruzimea lui era războinică avînd totdeauna un scop şi o ţintă; nu era setea nesăţioasă de sînge a unor triburi africane, care ucid pentru plăcerea de a ucide" [26]. Că ideea despre exterminarea daco-geţilor nu este de luat în seamă, o arăta limpede un istoriograf maghiar ardelean în 1888: „popoarele nu se lasă nimicite atît de brusc; ele se amestecă şi se transformă, nu dispar niciodată integral" [27]. Sigur şi lucru firesc este că, în teritoriul ocupat şi organizat de romani ca provincie, numărul populaţiei indigene era mai mic la 106 e.n. decît fusese cu cîţiva ani anterior [28]; dar nu e necesar să ne imaginăm o scădere catastrofală în felul cum prezenta lucrurile (insistînd asupra intensităţii procesului de „colonizare") un istoric maghiar al Daciei romane (în acelaşi vreme); „vechea populaţie era atît de rărită în urma războaielor sîngerosae, încît situaţia a pus pe gînduri chiar şi pe romanii care dealtfel nu se impresionau prea mult de prăpădirea duşmanilor"; dar, apoi (cum dovedesc recrutările masive în „auxilia Dacorum"), „populaţia dacică a sporit în deceniile următoare" [29]. Un specialist de azi în istoria militară română observă, pe bună dreptată, că rezultatul cuceririi Daciei de către romani a fost „subjugarea dacilor" [30].

Auxilia Dacorum. Numeroşi daco-geţi, fruntaşi ori oameni de rînd, mai ales cei care s-au opus cu arma în mînă pînă în ultimele momente ale rezistenţei, dar mai ales „nobilii" au fost capturaţi şi tîrîţi în robie la Roma şi în alte zone ale vastului Imperiu, iar dintre bărbaţii valizi (în stare să poarte armele) mulţi vor fi fost „încorporaţi în armata romană cu arme cu tot" (cum preciza celebrul pasaj istoric din Criton—Lydus; *Sargetia*, V, p. 98). Geto-dacii supuşi şi „anexaţi" de romani în 106 au constituit un factor important, forţă de primul rang

---

[26] A. D. Xenopol, *IstRom*, I, p. 178 (ed. III, p. 136).

[27] „Les peuples ne se laissent pas anéantir aussi brusquement; ils se mélangent et se transforment, mais ne disparaissent jamais entièrement", G. Kuun, *Étude sur l'origine des nationalités de la Transylvanie*, în *Revue d'Ethnographie*, Paris, 1888, p. 241, demonstrînd mai mult prin criteriile logicii cum „les paroles de l'historien Eutrope (VIII 6, 2 Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta) ne signifie pas que Trajan ait exterminé toute la population dace jusqu'au dernier homme; tout porte à croire qu'une partie de la population s'étant réfugié dans les montagnes (Daci montibus inhaerent, Florus) y a pu très bien rester, non pas seulement pendant les cent cinquant années de la domination romaine, mais aussi après, durant le règne des Goths et des Huns jusqu'à l'arrivée des Hongrois [etc.]; sous le règne d'Antoninus Pius (avant 161) les Daces ne se seraient pas révoltés contre leurs maîtres, si Trajan les avait tous exterminés [etc.]" (p. 239—240). Sub influenţa roeslerianismului, G. Kuun nu admitea însă romanizarea şi procesul integrării populaţiei daco-getice în provincia Dacia.

[28] C. Gooss, *AVSL*, XII 1874, p. 122 observa că „wir wissen dass durch Trajans Kriege die Zahl der Dacier sehr gelichten worden war aus dem Berichte Eutrops. Ebenso belehrt uns das Bild der Trajanssäule, welches eine Auswanderergruppe darstellt, dass einzelne Abtheilungen des besiegten Volkes die alte Heimat verliessen [supra, p. 177]. In der That werden denn auch später in Norden ausserhalb der Provinz mehrfach freie Dacier erwähnt. Dennoch nennt Ptolem. fünfzehn dacische Stämme" (etc.).

[29] Király P., *Dacia Provincia Augusti*, II (1894), p. 206 „Trajanus a birodalomnak utolsó európai szerzeményét,a világ minden részéből parancsolt telepesekkel benépesité, pótolva a régi lakosságot, melyet a véres háboruk annyira megritkitának, hogy föltünt még az ellenségeik pusztulásával édeskeveset törödő rómaiaknak is"; p. 234 „később constatálhatók csapatjaik Africában, söt a birodalom majdnem minden provinciájában, ni szaporodást s nem megfogyást igazolja". Dar autorul se contrazice, căci între cele două citate, la p. 231 afirmă prezenţa în toată puterea ei a populaţiei dace la data cuceririi: „ezért maradt meg jóformán teljesen erejében az eredeti, mondjuk benszülött lakosság — a dák" (etc.).

[30] J. Szilágyi, *ActaAnt*, II 1954, p. 171 „l'attention de Trajan, chef de l'armée et organisateur de génie, se tournait justement, après la subjugation définitive des Daces, vers l'Orient"; p. 175 „cohors I Dacorum — unité nouvelle recrutée parmi les Daces subjugués" etc.

www.dacoromanica.ro

în vasta maşinărie de cucerire şi aservire a popoarelor pe care au organizat-o romanii. Majoritatea combatanţilor geto-daci capturaţi odată cu lichidarea statului lor naţional din arcul carpatic au fost încorporaţi în formaţiile cu caracter etnic (naţional), a u x i l i a: *a)* simple unităţi etnice (miliţii), numite mai tîrziu *Numeri*, de „Daci" sau „Getae"; *b) alae* şi *cohortes Dacorum*, formate sub Ulpius Traianus („Ulpia") ori mai tîrziu, sub Aelius Hadrianus (117—138, „Aelia") şi sub Marcus Aurelius (161—180, „Aurelia"), din aceeaşi populaţie indigenă daco-getică, rămasă în interiorul provinciei carpato-dunărene. În cursul sec. II şi mai ales III, cu numele gentiliciu „Aurelius", după împăratul Marcus Aurelius Antoninus zis „Caracalla", care la 212 e.n. a dat cetăţenia romană unui mare număr de străini (*peregrini* din provincii) mulţi daci sînt recrutaţi individual în unităţile staţionate în Dacia, dintre care unii în auxilia de aici erau transferaţi („vărsaţi") în formaţiile de *equites singulares* la Roma, iar alţii (din legiunile Daciei) în cohortele pretoriene. Exemple nu sînt prea numeroase (dar semnificative), în atestări epigrafice înafara Daciei, la Roma sau în provincii, unde militarii geto-daci au ajuns chiar şi la situaţii mai înalte în ierarhia armatei şi deci la poziţii social-materiale importante. Se menţionează călăraşi daci în *ala Gallorum* (*CIL*, VI 3191), *ala Illyricorum* (cu garnizoana la Brîncoveneşti, jud. Mureş, *CIL*, VI 3234) şi *ala Hispanorum Campagonum* (la Micia, Veţel, jud. Hunedoara, *CIL*, VI 3228), trecuţi între equites singulares; legionari din XIII Gemina trecuţi între *praetorieni* (*CIL*, VI 2425, XIII 6824) etc., ca şi în alte formaţii ale armatei romane: legiuni, flote, auxilia etc.; în atestările epigrafice sînt cazuri izolate şi informaţii discontinui în ce priveşte precizarea „naţionalităţii (natione)" geto-dace; dar ele trebuie să fi fost mult mai numeroase sporind desigur în viitor (cf. broşura noastră *Daco-geţii în Imperiul roman, înafara provinciei Dacia*, Bucureşti, Edit. Acad., 1980).

Triburi (etnonime) daco-getice în provincia hărăzită şi organizată de împăratul Ulpius Traianus aminteşte geograful Ptolemeu (III 8, 3, ed. C. Müller, Paris, 1883, I, p. 444), din vest spre est şi nord-sud (trei grupe de cîte cinci) cele 15 „popoare" ale Daciei

Ἄναρτοι	Τευρίσκοι	Κοιστοβῶκοι
Πρεδαυήνσιοι	Ῥατακήνσιοι	Καυκο(ε)ήνσιοι
Βίηφοι	Βουριδαυήνσιοι	Κοτήνσιοι
Ἀλβοκήνσιοι	Ποτουλατήνσιοι	Σήνσιοι
Σαλδήνσιοι	Κειάγ(ε)ισοι	Πιέφιγοι

Potrivit acestei grupări simetrice-şablon, s-au făcut încercări de a repartiza „seminţiile" (din care poate multe vor fi fost aceleaşi cu unele „Dacorum gentes" de care vorbeşte Octavianus Augustus), şi localizarea lor asupra actualului teritoriu românesc [31]; dar rezultatele sînt în majoritate problematice, dată fiind larga aproximaţie a indicaţiilor geografului antic şi lipsa altor elemente

[31] C. Gooss, *AVSL*, XIII 1876, p. 462—464; C. Müller, *loc. cit.* şi *Ptol.Geogr.Europae*, tab. 1901), 18; Borovszky S., *A dákok* (1883), p. 25—26; Tomaschek, *Thr*, I (*SBAW*, 128, 1893. IV), p. 105; Pârvan, *Getica*, p. 248—250.

www.dacoromanica.ro

informative despre cele mai multe dintre seminţiile geto-dacice. În legătură cu numele lor, s-a observat mai demult [32] că din cele 15 „triburi" numai 6 sînt ethnica propriu-zise: *Anartoi, Teurisci, Coistobocoi, Biephoi, Keiageisoi* şi *Piephigoi*, iar din acestea primele două *(Anarti, Teurisci)* sînt populaţii celtice; încît ar rămîne în cuprinsul provinciei carpatice numai patru nume de seminţii dacice în sens propriu, etnonime. Dar nici numele acestora nu este deopotrivă asigurat: în afară de *Costoboci*, cunoscuţi din numeroase izvoare literare şi epigrafice [33], celelalte nume nu prezintă garanţii de autenticitate (în ce priveşte forma, fonetismul) în manuscrisele ptolemeice. Astfel, din considerente fonetice, *Biephoi* şi *Piepheigoi* fac impresia unor forme corupte (aspirata *-ph-* nu este traco-dacică), iar lipsa de analogii ori criterii sigure de ordin fonetic sau etimologic nu permite a se afirma ceva sigur. Dar nici al patrulea, *Keiageisoi* nu este sigur autentic în atare formă, din cauza diftongilor, respectiv a hiatusului (ce nu par a fi obişnuite în resturile lingvistice şi onomastice traco-dace), iar cele 7 variante manuscrise *(Kiágeisoi, Keiagisai, Kiagisoi, Kiaginsoi, Keiaginsoi, Keiagissoi* etc.*)* nu aduc multă lumină pentru reconstruirea formei genuine a numelui ce nu rezultă nici din vreo analogie ori un criteriu etimologic. S-ar putea, totuşi, să fie un derivat cu sufixul *-ensi-* din categoria a doua, majoritară: *Albocensioi, Buridavensioi, Cauco(s)ensioi, Cotensioi, Potulatensioi, Predavensioi, Ratacensioi, Saldensioi, -sensioi,* derivate de tip r o m a n al numelor de localităţi: *Alboca, Buridava, Potula, Salda(e)* etc., cu sufixul derivativ latinesc *-ensi-*, cunoscut de Ptolemeu şi în alte zone tracice. Era un sistem al denumirii diferitelor grupe ale populaţiei daco-getice după regiuni ori localităţi mai de seamă, un fel de centre, „capitale" de ţinuturi sau „ţări": *Albocenses* = „dacii din Alboca", *Buridavenses* = „dacii din Buridava" etc. [34]. Prevalenţa unui sistem de tip latin, întrucît corespunde unei reale situaţii social-demografice, trebuie să fi avut o semnificaţie cultural-politică deocamdată necunoscută, indiferent chiar dacă se referă la stările de după cucerirea romană (anul 106), ori exclusiv (ceea ce nu e verosimil) la Dacia liberă anterior acestei date. Oricum, menţionarea de către geograful alexandrin (la mijlocul sec. II) a unor populaţii cu nume dacic indică grupuri de locuitori daco-geţi, resturi din poporul dacic, cum a recunoscut încă cu opt decenii în urmă Tomaschek, iar la 1936 (după el şi fără a-l contrazice) chiar unul din cei mai înverşunaţi tăgăduitori ai continuităţii dacice şi daco-romane, A. Alföldi.

> Tomaschek, *Thr.*, I, p. 105 „der Pinax des Ptolemäus, der die Dacia Traiana darstellt, zeigt uns neben neuen römischen Kastellanlagen, eine Reihe offener Orte (-dava) aus der dakischen Zeit, so wie einige Reste der dakischen Stämme; wenn wir nämlich aus den drei Reihen von 'Völkerschaften' welche Ptolemäus verzeichnet, zuerst die nach Ortschaften benannten herausnehmen (Buridavensioi, Potulatensioi, Albocensioi, Saldensioi etc.), ferner die fremden Anartoi und Teuriscoi, welche durch den Einbruch der Jazygen ins dakische Nordland waren verschlagen worden, so bleiben nur noch drei Stämme übrig: Biephi, Keiageisi und Piephigi; ... die Namen selbst sind echt dakisch; also haben sich hier am längsten dakische Volksreste erhalten". Prin urmare, Tomaschek consideră că Ptolemeu, prezentînd situaţia din Dacia Traiană,

[32] *RE*, IV (1901), 1950 (Brandis).

[33] Fracţiunea costobocică a dacilor liberi, care au făcut incursiuni şi au avut relaţii cu Imperiul: I. I. Russu, *Dacia*, III 1959, p. 341—352; Em. Popescu, *StCl*, VI 1964, p. 192—199 (*AnnÉp*, 1964, 252), cu bibliografia mai veche.

[34] „Viele angebliche Stämme sind einfach Stadtbewohner: *P(u)redavensioi* A d = *Buridavensioi* A e, *Saldensioi* A e = *Sallis*, *Potulatensioi*, A e = *Paloda* A d. etc.", Gudm. Schütte, *Zeitschrift für deutsches Altertum*, XLI 1916, p. 24. Dar identificări ca *P(u)redavensioi* = *Buridavensioi*, *Potulatensioi* = *Paloda* nu sînt verosimile, ca multe altele de acelaşi fel propuse de către eruditul danez.

www.dacoromanica.ro

cu localităţile vechi şi cu cele noi, aminteşte ca locuitori „einige Reste der dakischen Stämme", din care numai *Biephi*, *Keiagisi* şi *Piephigi* sînt etnonime propriu-zise şi „triburi dacice", dar locuind probabil în afara teritoriului de colonizare romană a provinciei carpatice. „Ptolemeu cunoaşte faza cea mai veche a provinciei romane, imediat după cucerire", cum releva Pârvan (*Getica*, p. 250—251), care însă (în privinţa populaţiei) preciza că geograful alexandrin „înşiră popoarele Daciei *preromane*". Precum se ştie, datele lui Ptolomeu se bazează pe opera geografică a lui Marinus din Tyros, redactată după înfrîngerea regelui Decebalus şi anexarea Daciei carpatice la Imperiu de către Ulpius Traianus în a. 106 (*RE*, XIV 1786, Honigmann). Listele de localităţi (oraşe mai de seamă) din Dacia (Ptolem., III 8,4) conţin şi nume romane, *Ulpianum*, *Salinae*, *Praetoria Augusta*, *Angustiae*, *Pirum* (cf. infra, p. 183), respectiv traduceri în greceşte (*Hydata* = „Aquae", *Zeugma*, *Phrateria*?). Ar rămîne a cerceta şi stabili întrucît cele 15 nume de triburi („popoare") se raportează exclusiv la situaţia etnică şi demografică a Daciei libere (preromane), fiind o simplă reminiscenţă („tradiţie" istorică-documentară ce nu s-ar mai potrivi cu realităţile demografice ale provinciei romane, adică nişte date anacronice), cum ar fi dispuşi să admită campionii teoriei despre „exterminarea, deportarea şi evacuarea" populaţiei autohtone geto-dace a ţării la anul 106. N. Gostar, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 265—269.

Informaţiile lui Ptolemeu despre locuitorii Daciei sînt nu numai redactate după anul 106, dar se şi referă la o situaţie de după organizarea provinciei Dacia, adică din sec. II. S-a emis ipoteza că — din cauza lipsei unei menţiuni despre Colonia Ulpia Traiana Dacica, fiind dealtfel înşirate cam puţine toponime romane (care puteau fi date unor localităţi chiar şi „în cursul unei campanii militare") — descrierea ptolemeică ar fi de prin anii 103—105 e.n., după cercetătorul maghiar [35]; dar nu este necesară o „restrîngere" atît de rigidă, „la anii 103—105", căci în primul rînd anul 106/7 este obligator ca limită de jos (post quem; ocuparea şi organizarea întregii provincii romane Dacia), după care au fost numite de romani în centrul Daciei ardelene localităţi ca *Salinae* (Uioara—Ocna Mureşului) ori *Angustia*, la Breţcu în estul Daciei ş.a. De altă parte nici anul morţii lui Ulpius Traianus (117) nu poate fi depăşit, căci după acesta (sub Aelius Hadrianus) hotarele provinciei carpatice se restrîng pe liniile „clasice" în forma cum le cunoaştem timp de un veac şi jumătate. De preferat deci pentru redactarea versiunii despre Dacia păstrată de geograful Ptolemeu primul deceniu al provinciei, anul 106—117, cînd încă subzista ocupată de trupele romane (leg. IV Flavia ş.a.) capitala Daciei (Zermizegetusa regia) lui Decebal, iar Colonia Ulpia Traiana încă nu se ridicase la rangul de mare „capitală" a provinciei, nu primise supra-numele de *Sarmizegetusa* ce pare că i-a fost atribuit numai sub Aelius Hadrianus [36], dar triburile daco-getice apucaseră a fi numite cu forme de „ethnika-demotika" avînd sufixe romane *—ensioi (ensi)*, cum apar jumătate din „etniile" daco-romane în tabelul ptolemeic. Aceste popoare (sau populaţii) din sec. I—II e.n. nu par să fi fost triburi gentilice (în sensul de unităţi populare legate exclusiv prin înrudiri de sînge tradiţionale), ci mai curînd formaţii de caracter teritorial, legate prin situaţii şi interese economice şi social-politice,

[35] „Seine (Ptolemaios') Quelle war wohl auch hier Marinos von Tyros. Die Umgrenzung der Nachbarprovinz Dakien (III 8) entspricht nicht den Grenzen des Trajanischen Dakiens, das viel kleiner war als bei Ptol. angegeben (cf. SCIV, VIII 1957, S. 216, Fig. 1). In Dakien werden bei Ptol. keine Legionen genannt, obwohl diese bei ihm immer angegeben werden; Sarmizegetusa wird »königlich« genannt, obwohl es doch Colonia Ulpia Traiana Dacica hätte genannt werden sollen. Römische Ortsnamen hat Ptol. in Dakien nur wenige (Ulpianum, Praetoria Augusta, Angustia, Salinae, Aquae — lauter Namen, die auch bei seinem Feldzug gegeben werden konnten). Die Leschreibung Dakiens dürfte daher etwa auf die Jahre 103—105 zurückgehen. Die Beschreibung Mösiens bei Ptol. wird auf die Jahre um 110 datiert: Fluss, *RE*, XIV, 2353", A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 9.

[36] Cf. *Sarmizegetusa, capitala daco-geţilor*, în RIR, XIV 1944, p. 397—398; *Apulum*, IX 1971, p. 305—320 (Condita colonia Dacica, N. Gostar); *ActaMN*, XIII 1976, p. 99—108 (H. Wolff).

www.dacoromanica.ro

un fel de „civitates peregrinae" (cunoscute şi în alte provincii). O cercetare comparativă mai detaliată (cu eventuale noi elemente documentare) este necesară şi aici, date fiind implicaţiile social-istorice ale informaţiilor geografului alexandrin cu privire la situaţia locuitorilor Daciei romane, [37]

Toponimia Daciei romane. Caracteristic şi profuud semnificativ din punct de vedere social-istoric, pentru c o n t i n u i t a t e a vieţii populare în vechile aşezări este menţinerea întregii toponimii a Daciei, preluată şi păstrată de ocupanţii romani, fapt relevat încă din sec. XIX (Gooss, Tocilescu, Xenopol ş.a.). Toponimia provinciei carpato-danubiene era deosebit de bogată, prevalînd în chip firesc şi necesar elementele indigene, geto-dacice: nume de „oraşe" şi sate din care însă majoritatea rămîn deocamdată necunoscute ca localizare [38]. Nu pot fi înşirate aici toate localităţile menţionate de geograful Ptolemeu ori în inscripţii, la care se adaugă hidronimele (*Marisia*—Mureş, *Aluta*—Olt, *Samus*—Someş ş.a.; cf. harta Daciei romane), preluate de autorităţi şi de colonişti şi care se cunosc de toată lumea; cele mai importante: *Apulum* (Alba Iulia), *Arcidava* (Vărădia, jud. Caraş-Severin), *Dierna* (Orşova), *Drubeta* (Turnu Severin), *Micia* (Veţel, jud. Hunedoara), *Napoca* (Cluj), *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Potaissa* (Turda), *Sucidava* (Celeiu, jud. Olt), *Romula* numele roman al localităţii getice *Malva*, în Dacia Malvensis etc.; alte localităţi (cu situaţie necunoscută pe teren) menţionate în documentele epigrafice ieşite la lumină în ultimele decenii: *Darnithith-* în diploma militară din anul 106 (localitatea din Dacia unde a fost dat decretul imperial; *Inscripţiile Daciei romane*, I, 1975, p. 69—72), *Ranisstorum*, cartierul general al comandamentului roman în acelaşi an (*ActaMN*, VII, 1970, p. 511—515). Este sigur că pretutindeni localitatea nouă, romană, se suprapunea peste cea geto-dacică; uneori era alături la oarecare distanţă, chiar la cîţiva km; dar, chiar în asemenea condiţii şi cu unele nepotriviri topografice (de ex. *Porolissum* roman — aşezarea dacică cu necropolă pe dealul învecinat „Măgura"), preluarea şi păstrarea toponimiei dacо-getice de către stăpînirea, trupele şi imigraţii romani postulează în chip firesc şi necesar un c o n t a c t direct între vechii locuitorii şi noii ocupanţi împreună cu imigraţii, adică existenţa populaţiei locale în „oraşele" şi mai ales în s a t e l e ei, peste sau lîngă care s-au fixat (în cele mai multe cazuri) castrele şi noile oraşe organizate de romani după formele şi în condiţiile topografice şi urbanistice aduse din alte provincii şi din Italia. Toponimele noi, romane, sînt relativ puţine, izolate: *Ulpianum*, *Ulpia Traiana*, *Aquae*, *Salinae*, *Romula* (vechea *Malva* getică), *Alburnus*(?) etc. Din punct de vedere social-etnic şi demografic, pentru permanenţa elementului indigen geto-dacic, fenomenul transmiterii toponimiei dela un regim şi o populaţie la alta este una din cele mai importante probe ale continuităţii, contactelor şi procesului de integrare a vechii populaţii în noul cadru politic-administrativ al provinciei carpatice.

Materialul arheologic în provincia Dacia, care a început a fi cunoscut, diferenţiat, înţeles şi pus la contribuţie corect abia în ultimele 2—3 decenii (de la marea operă a lui Vasile Pârvan şi a şcolii lui), confirmă de asemenea prezenţa şi activitatea a u t o h t o n i l o r pe întreg cuprinsul zonei ocupate

[37] Despre geografia lui Claudius Ptolemaeus: *RE*, X 2061—2100 (Kubitschek); XIV 1767—1796 (Honigmann); *RE*, S. IV, 654—670 (Gisinger), S. X (1966), 680—833 (E. Polaschek); cf. *AIIN*, XI 1947, p. 398—402.

[38] Pârvan, *Getica*, p. 256—278: tabele de toponime după sursele documentare care le menţionează, analizate şi discutate din punct de vedere topo- şi geografic, ca şi filologic-lingvistic.

www.dacoromanica.ro

de romani şi supuse direct romanizării. Resturile arheologice nescrise (mai ales ceramică, inventar funerar, bijuterii etc.), ca şi aşezările locuite de autohtoni şi de „romani", cu materiale mixte, încă „vorbesc" un limbaj (dificil numai la prima vedere), destul de clar şi precis în sensul că exista în acest spaţiu daco-getic o lungă tradiţie de viaţă şi civilizaţie materială, cu forme de veche dată ce s-au perpetuat şi sub ocupaţia romană, ca şi după evacuarea oficială a provinciei carpatice. Continuitatea unei populaţii dacice (mai ales rustice, agricole şi păstoreşti, în parte de meşteşugari), în epoca romană a Daciei, chiar cu unele deplasări limitate (din punctele ori zonele evacuate unde s-au ridicat castre şi oraşe romane) este deplin dovedită şi de materiale arheologice, fie piese izolate, fie grupe din aşezările rurale ale provinciei, — care au fost reexaminate de lucrările publicate în ultimii ani, cu deosebire în studiul despre „permanenţa dacilor în Dacia romană cum rezultă din arheologie" şi în monografia *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologici şi a numismaticii*[39], ca şi în monografia arheologică despre Soporu de Cîmpie; din aceste lucrări mai ample sînt reproduse aici cîteva date şi concluzii principale, adăugînd unele noi descoperiri, cu indicaţiile bibliografice.

Vestigiile arheologice care dovedesc prezenţa activă a autohtonilor pe teritoriul provinciei romane au fost găsite în numeroase locuri şi diferite forme, astfel:

a) Aşezări rurale de ex.: Cernatu de Jos (jud. Covasna), Ciunga (jud. Alba), Cristeşti (jud. Mureş), Lechinţa de Mureş (jud. Mureş), Medişoru Mare, Mugeni (jud. Harghita), Obreja (jud. Alba; *ActaMN*, VIII 1971, p. 135—159), Sava (jud. Cluj), Sebeş (jud. Alba), Sf. Gheorghe (jud. Mureş), Sic (jud. Cluj), Caşolţ (jud. Sibiu), Noşlac-Vama Seacă, punctul „Şumughiu" (jud. Alba; I. Mitrofan, 1964); Cinciş (jud. Hunedoara) [40], Ocna Sibiului (jud. Sibiu) [41] ş.a.; din teritoriul Olteniei (Dacia Inferior) de menţionat deocamdată numai Buridava-Stolniceni şi Arutela-Bivolari [42]; G. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 220—221;

b) Cimitire sau morminte de incineraţie izolate: Apulum (Alba Iulia), Bruiu (jud. Sibiu), Calbor (jud. Braşov), Caşolţ, Cinciş, Ighiu (jud. Alba), Lechinţa de Mureş, Moreşti, Sighişoara, Soporu de Cîmpie şi Iacobeni (jud. Cluj) [43], Zlatna (Ampelum, jud. Alba) etc., Locusteni (Dolj), G. Popilian, *Necropola daco-romană Locusteni*, Craiova, 1980, ş.a.

c) În castre romane ale trupelor auxiliare sau aşezările civile dependente: Bologa (jud. Cluj, *ActaMN*, VI, p. 503—507; *Apulum*, XV 1977, p. 183—185), Breţcu (jud. Covasna), Buciumi (jud. Sălaj, *SCIV*, XXI 1970, p. 299—310 ş.a.), Bumbeşti (jud. Gorj), Comalău (jud. Covasna), Gilău (jud. Cluj), Mehadia (jud. Caraş-Severin), Orheiu Bistriţei, Porolissum, Rişnov, Sărăţeni (jud. Mureş), Vărădia (jud. Caraş-Severin), Veţel-Micia ş.a.

d) În oraşe romane: Napoca (Cluj), Potaissa (Turda) etc.

---

[39] D. Protase, în *RevRHist*, III 1964, p. 193—211; *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi a numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 15—84, cu amplă bibliografie, din care ar fi de menţionat: I. H. Crişan, *Ceaşca dacică*, în SCŞCluj, 1955 [1956], p. 127—153; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 9—35; M. Macrea, în *Dacia*, I 1957 [1958], p. 205—220; *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 256—269; I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, 220 p.

[40] O. Floca, *Villa rustica şi necropola daco-romană la Cinciş*, în *ActaMN*, II 1965, p. 163—192.

[41] D. Protase, *O aşezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în *Apulum*, VII 1968, p. 229—239.

[42] Buridava (la Stolniceni, jud. Vîlcea), D. Tudor, *Depozitul de vase dacice şi romane dela Stolniceni*, în *SCIV*, XVIII 1967, p. 655—660; XIX 1968, p. 149—157; la Arutela (Poiana Bivolăriei, la Cozia-Călimăneşti, jud. Vîlcea), sub castrul roman există o aşezare daco-getică, *SCIV*, XIX 1968, p. 686.

[43] D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, Bucureşti, 1976 (Biblioteca de Arheologie, XXVII).

www.dacoromanica.ro

Criteriul principal care a servit şi serveşte încă pentru identificarea cît mai precisă, concretă a daco-geţilor prin arheologie (ca pe un element etnic diferit de imigraţii veniţi „ex toto orbe Romano", Eutr.) este oferit de prezenţa în teritoriul-provincie romană a unor elemente de cultură materială continuate din perioada cînd Dacia fusese independentă, elemente net deosebite de noile forme ale vieţii aduse de romani.

C e r a m i c a fabricată în Dacia (în afară de cea fină din import) se prezintă, din punctul de vedere ce ne interesează aici, sub două aspecte: *a)* olăria *daco-getică* lucrată cu mîna şi păstrînd în general ornamentaţia cu formele anterioare cuceririi romane; *b)* olăria de factură *romană*, lucrată la roată, în a cărei compoziţie o parte însemnată era ocupată de produsele indigene mai vechi, cu unele nuanţe deosebitoare faţă de alte zone provinciale.

> Ceramica d a c i c ă rudimentară [44], lucrată cu mîna, se menţine în proviucie începînd din Latène-ul dacic tîrziu. Formele cunoscute cu siguranţă sînt puţin variate: farfuria de aspect tipic, oala fără torţi, de formă obişnuită sau bitronconică, diferite urcioare fără torţi şi cu burta uşor proeminentă ... Cu toate că persistenţa principalelor elemente daco-getice (brîul împletit, alveolat sau incizat, proeminenţe rotunde sau largi, incizii sau alveole pe marginea vasului, linia simplă sau ondulată, ramura de brad etc.), combinarea şi frecvenţa lor acum apare ceva mai puţin intensă. Se poate spune că ceramica dacică a provinciei romane rămîne aproape neschimbată şi dacă se poate vorbi de schimbări mici, acestea rezidă în scăderea numărului de forme şi în simplificarea ornamentaţiei. Ceramica dacică de care este vorba, fără corespondent în ceramica romană provincială, a persistat în mediul rural al provinciei în tot timpul dominaţiei romane. Este găsită în castrele formaţiilor auxiliare, în aşezări şi în cimitire de incineraţie, asociată în acelaşi strat de cultură sau chiar în interiorul aceluiaşi mormînt cu ceramica de factură romană. Amestecul acestor două feluri de ceramică permite a data olăria primitivă daco-getică în perioada romană, excluzînd astfel posibilitatea ca ea să aparţină cronologic sau stratigrafic epocii dacice. Se pare că această ceramică este produsul exclusiv al industriei rurale, casnică prin excelenţă, de către meşteri locali din mediul rustic sau de ţărani înşişi, pentru nevoile şi uzul lor particular, restrîns. Numai astfel s-ar putea explica absenţa sau apariţia ei cu totul accidentală, în mediul urban, unde erau întrebuinţate produse romane de calitate bună, făcute în ateliere de olărie specializate. Ceramica dacică fină apare rar în epoca romană.

Prezenţa olăriei dacice alături de cea romană provincială în castre şi aşezări civile, ca şi în cimitire, nu poate să aibă decît o singură semnificaţie: c o n t i n u i t a t e a vieţii oamenilor care au făcut şi folosit olăria respectivă, adică tocmai populaţia autohtonă, sub dominaţia romană.

L o c u i n ţ e l e daco-geţilor au putut fi identificate în săpăturile arheologice din ultima vreme (Cristeşti, Caşolţ, Obreja: locuinţe de suprafaţă cu temelii de piatră; la Iernut-Sf. Gheorghe: colibe sau bordee adîncite în pămînt, la fel ca şi în alte puncte).

Elementul de continuitate sub ocupaţia romană (în măsura cît poate fi sesizat pe cale arheologică) este s a t u l, cu toate formele materializate ale vieţii tradiţionale, cam sărăcăcioase, dar intense şi conservative [45]. Apare greu a identifica şi preciza ce a izbutit viaţa urbană să absorbe din lumea rurală, dat fiind că totul se ascunde sub amprenta şi eticheta romană; dar este neîndoielnic că oraşele romane au asimilat în proporţii mari (încă necunoscute) elemente etnice din mediul rustic al teritoriului provincial. — Elementele indigene se constată în interiorul proviuciei romane, nu numai în felul locuinţelor,

---

[44] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969.

[45] D. Protase, *Observaţii în legătură cu aşezările rurale din Dacia romană*, în *Acta M.N.*, V 1968, p. 505—511; I. Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară*, în *Acta MN*, X 1973, p. 127—150, XI 1974, p. 41—58; *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 245—256.

www.dacoromanica.ro

ci și în unelte de producție, îmbrăcăminte, obiecte de podoabă, cimitire și rituri funerare (cf. *Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung im römischen Dazien* (2.—3. Jh.), D. Protase, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin—New York, II/6, 1977, p. 990—1015).

Concluzia generală a aceluiași arheolog clujean este în esență: „ducînd o viață patriarhală, lipsită de fast, dar fără să fie refractară la inovații și la progresul social al epocii, masele populare băștinașe trăiau prin sate, în case modeste de lemn sau de palisadă cu lipitură de lut, în colibe și bordee. Populația săracă indigenă își cîștiga existența mai întîi din plugărie, creșterea vitelor și anumite meserii, iar în zona Munților Apuseni ea muncea alături de colonii illyro-dalmatini în exploatarea minelor de aur; la fel în minele de fier (Ghelar, Teliuc) etc. Populația dacică a păstrat cîtăva vreme după cucerirea romană vechile ei unelte, mai ales în agricultură, dar în general ea și-a însușit noile unelte de producție mai bune și mai ieftine aduse de romani în Dacia. Autohtonii, oamenii liberi sau reduși în sclavie, mai ales în primele decenii ale dominației romane, au trebuit să fie folosiți în construcțiile de castre și alte lucrări de corvezi la garnizoanele romane [cf. infra, p. 188]. Astfel, ei au intrat în contact direct cu ostașii romani din canabae și cu familiile lor; prezența produselor ceramice autohtone tipice, semnalate frecvent în castrele auxiliilor, aduc dovada materială despre acest lucru ..." (D. Protase, *Problema continuității*, p. 200).

Elementele geto-dace în inscripții sînt puține, de caracter echivoc, cum s-a observat demult verificîndu-se prin examinarea mai riguroasă a întregului material epigrafic. Între antroponimele de tip tracic în Dacia romană, majoritatea par să fie purtate de traci și moesi imigrați din sudul Dunării; dat fiindcă deocamdată foarte greu se poate stabili care sînt daco-geții cu nume proprii neromane în provincie, toate numele traco-getice au fost grupate într-un singur tabel [46]. Raritatea elementelor indigene geto-dace evidente în inscripțiile provinciei (cel puțin comparativ cu cele din afară) se explică în primul rînd prin fenomenul romanizării lor rapide exprimat în schimbarea numelor de persoană „barbare" cu nume curat romane. Dar cauza care va fi făcut să lipsească în așa măsură elementele autohtone din monumentele epigrafice romane (și chiar din plastica locală) este faptul că în marea lor majoritate dacii continuau să-și ducă traiul (alături de strălucirea vieții urbane a civilizației importate și de impresionanta desfășurare de forțe militare din cetățile legiunilor și ale auxiliilor) mai mult în formele patriarhale de viață rustică, plugărească și pastorală, din care au rămas prea puține urme documentare durabile, fie resturi arheologice, fie reprezentări figurate cum sînt scenele de la sfîrșitul războaielor daco-romane pe Columna lui Traianus la Roma (supra, p. 175—178). Lipsa din documentele epigrafice și poate în mare măsură din însuși cadrul vieții orășenești a Daciei romane nu constituie însă o dovadă că marea masă a populației autohtone geto-dace ar fi putut trăi în izolare față de mediul roman; se poate presupune totuși că ea a fost ținută de la început într-o situație de inferioritate într-un regim roman ceva mai aspru decît în alte provincii, cel puțin în primele decenii ale ocupației, iar calitatea de „geto-dac" și antroponimele autohtone nu constituiau vreun titlu de mîndrie pe care localnicii să mai caute a-l exprima în inscripții și documente destinate „publicului" roman și posterității. Este absolut necesar a admite fenomenul simbiozei și al sintezei culturale, lingvistice și social-etnice între autohtoni (la care se adăugau traco-moesii înrudiți

[46] *ActaMN*, IV 1967, p. 89—93.

www.dacoromanica.ro

din sud, mai ales militari şi familiile lor) şi superstratul roman, acesta din urmă putînd fi luat în majoritatea cazurilor numai în sensul limbii şi al numelui „romanus", atît în provinciile traco-getice din dreapta Dunării, cît şi în zona carpatică.

În ce priveşte c u l t e l e religioase indigene, documentarea este cu totul deficientă, corespunzînd unei situaţii reale: din vechea religie politeistă chtoniană a geto-dacilor [47] nu s-au putut identifica pentru perioada ocupaţiei romane pînă acum urme epigrafice sau gliptice sigure şi deplin concludente, în afară doar de vreo eventuală „interpretatio Romana" a unor zei şi demoni indigeni (ori elemente din cultele lor), care să se ascundă sub denumiri romane, ca *Dea Placida, Diana Mellifica,* ori *Liber-Libera, Dacia, Genius Daciae* etc., cum s-a preconizat recent [48].

Ca o c o n c l u z i e generală şi hotărîtoare, scoasă din analiza materialului documentar în ansamblu şi din consideraţiile de mai sus, poate fi reţinut faptul că se constată prin numeroase dovezi d i r e c t e şi absolute existenţa şi perpetuarea p o p u l a ţ i e i i n d i g e n e geto-dace în Dacia cucerită şi organizată ca provincie în anul 106, la fel ca în Moesia şi Tracia, ori în Dalmatia, — cu deosebirea însă că putinţa documentării ei este variată în cele trei zone ale spaţiului carpato-balcanic şi dunărean.

Un alt fapt de natură social-economică (neatestat, în chip firesc de materialul documentar scris ori de cel arheologic), care arată şi postulează cu certitudine prezenţa populaţiei indigene daco-getice în provincia carpatică este că locuitorii autohtoni aserviţi de cuceritorii romani erau (la fel ca în alte provincii) principalul factor de m u n c ă în procesul de producţie, alături de sclavi [49], pe deoparte pentru marile lucrări publice mai ales de construcţii: şosele pietruite, oraşe, castre, apeducte, temple, amfiteatre ş.a., ridicate în scurtă vreme şi de mari dimensiuni de către noua stăpînire, întreţinute (reparate) apoi cu regularitate. De altă parte, pentru exploatările miniere, agricole, forestiere etc. în provincie, ale cărei imense bogăţii naturale au fost stoarse sistematic, cu cea mai avansată tehnică a timpului de cei mai dibaci organizatori ai lumii antice, romanii. Muncile grele şi brute (ca: tăiatul pietrii, căratul cu braţele şi carele, săpatul pămîntului, tăiatul lemnului ş.a.) erau desigur executate nu de stăpînii romani, de veteranii ori coloniştii oameni de afaceri şi „de bani gata", ci de localnicii reduşi la şerbie în cea mai mare parte, fără drepturi, majoritatea expropriaţi în propria lor ţară strămoşească; ei trebuie să fi îndeplinit cele mai multe munci grele sub supravegherea militară şi administrativă romană. Adevărat că (precum se ştie îndeobşte) Dacia ocupată a fost din primii ani colonizată intens de unele „infinitae copiae hominum ex toto orbe Romano", aduse aici „ad agros et urbes colendas" (cum rezuma pregnant celebrul pasaj din Eutr. VIII 6, 2 o situaţie complexă, de durată); erau oameni de obîrşii şi condiţii foarte variate şi care se manifestă peste tot în numeroasele inscripţii şi monumente cu numele lor în provincie şi înafară. Dar aceste elemente externe şi de colonizare, mai ales „oraşeni iubitori de fast şi eternizare epigrafică" [50], erau meseriaşi, tehnicieni, socotitori, negustori, funcţionari, controlori sau alţi agenţi ai aparatului biurocratic, ori militari (veterani), pensionari etc., în general oameni cu situaţie mai bună, protejaţii stăpînirii, în majoritate cu pretenţii şi care nu erau veniţi în Dacia ca

[47] *AISC*, V 1949, p. 61—139 „religia geto-dacilor".
[48] N. Gostar, *Cultele autohtone în Dacia romană*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Iaşi, II 1965 [1966], p. 237—253.
[49] D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957.
[50] Expresia este a lui V. Pârvan, *Getica*, p. 272.

www.dacoromanica.ro

robotnici la lucrările fizice grele. Minerii — majoritatea, se pare, illyri dalmatini *(Pirustae)* și pannoni — trebuie să fi fost mai mult tehnicieni, meșteri, nu salahori sau hamali la carierele de piatră, marmură, metale ori sare, la lucrările și construcțiile publice ori în agricultură și creșterea vitelor.

Bine a întrezărit și formulat asemenea realitate social-economică, impresionat de mulțimea și grandoarea construcțiilor romane (necesitînd multe și vînjoase brațe de muncă, multă sudoare), în legătură cu vastele ruine ale castrului Potaissa, scriitorul erudit ardelean-secui Orbán B. (1829—1890) în cartea sa măiastră, celebra monografie istorică a orașului și teritoriului Turzii; descriind carierele de piatră ale orașului roman (la est de intrarea în prăpastia numită „Cheile Turzii"), el spune: „lîngă izvoarele minunate de la începutul văii Pordeiu (Párdé) exista o așezare muncitorească a romanilor (vicus), unde sub supravegherea conducătorilor de lucrări și a legionarilor romani, robii daci tăiau piatra, făceau cărămizile și vasele pentru ca stăpînii lor să poată construi cetăți de unde să-i țină în frîu" și adaugă „întruatîta românii noștri în calitate de urmași ai dacilor, cu drept cuvînt pot să revendice din minunatele construcții ale Romei — dar nu din partea de laudă, ci din cea de umilință" [51].

Categorică, lipsită de echivoc, concluzia despre ființarea și permanența unei populații autohtone traco-dace destul de numeroase între hotarele Daciei traiane formează cea dintîi premisă necesară pentru explicarea și înțelegerea structurilor și dezvoltării social-istorice a acestei provincii de margine, ca și pentru justificarea fenomenului romanității, a dăinuirii romanismului pe ambele maluri ale Dunării inferioare pînă în zilele noastre. Documentele istorice, epigrafice și arheologice contemporane vorbind un limbaj clar și precis, avîndu-și semnificația lor deosebită și profundă, specifică, nu pot fi răstălmăcite ori ignorate prin trucaje propagandistice și demagogice, spre a dovedi vechi aserțiuni din perioada romantismului precum ale lui Petru Maior (supra, p. 39, 169) și Roesler (supra, p. 160) cu aderenții lui că „dacii au fost exterminați și eliminați din provincia romană (etc.)"; față de limpezimea și consensul deplin al documentelor în ansamblu este inutil a combate cu alte argumente unele formulări, drastice dar fără conținut, ca „Ausrottung; blutiges Vernichtungswerk" ș.a.

Dacii liberi în perioada 106—271. Cucerirea și anexarea Daciei lui Decebal (sau poate mai precis: a zonei centrale a fostului regat geto-dacic) nu însemna supunerea tuturor triburilor traco-getice de la nordul Dunării și din arcul carpatic; o mare parte dintre acestea (poate mai multe decît cele înglobate între hotarele provinciei traianee) au continuat să trăiască în libertate dincolo de limesul nordic, răsăritean ori vestic ale provinciei romane: geto-dacii și tracii l i b e r i septentrionali (*Costoboci, Carpi, Bicssi, Arsictai* etc.). Dacii liberi sînt numiți și „mărginași", vecini cu provincia, cunoscuți pentru acțiunile lor războinice în cursul sec. II—III, ceilalți traci și în sec. IV, mai ales în legătură cu istoria Daciei romane și a Moesiei Inferior. În sec. II—III sînt menționate

[51] „ ... ezen kőbányák és téglavetődek sokkal távolabbra estek Potaissától, logyscm a munkások onnan naponta kijárhattak volna s igy igen valoszinű azon föltevés, hogy a Párdé-patak fejénél felburzgó gyönyörü források körül a rómaiaknak munkástelepe (vicus) létezett, hol római munkavezetők és római legionariusok felügyelete alatt a dák rabszolgák követ faragtak, téglát, edényeket készitettek a végre, hogy az ők főken tartására uraik várát épitsenek. Ennyiben a mi romániaink, mint dák utódok, méltán részt követelhetnek Róma nagyszerü épitkezésének nem dicsőségéből, de szegyenéből", Orbán B., *Torda város és környéke* [Orașul Turda și teriteriul lui], Budapest, 1889, p. 51 și 400. Păreri identice au formulat chiar în sec. al XVIII-lea A. Huszti, J. Benkő, A. Bartalis (care vor fi analizate comparativ în *Dacia Romana*, vol. II, cap. I).

www.dacoromanica.ro

cîteva incursiuni ale triburilor geto-dace în Dacia şi Moesia ; în anul 117, în legătură cu turburările şi situaţia gravă a provinciei Dacia după moartea împăratului Ulpius Traianus, se menţionează un adevărat „război dacic" (Δακικὸς πόλεμος), provocat după dispariţia cuceritorului Daciei de către dacii liberi, fără îndoială cu participarea altor triburi (sarmaţi etc.) şi a autohtonilor din interiorul provinciei romane [52]. Alt război cu ei şi desigur cu autohtonii a avut loc la 143 sub Antoninus Pius [53]. Costobocii au năvălit în Moesia, Tracia şi Grecia pe la anul 170, — mişcări de care nici Dacia n-a rămas neinfluenţată [54]. Mai importantă pentru provincia carpato-danubiană pare să fi fost marea incursiune a dacilor liberi sub domnia împăratului Commodus (180—192), care s-au extins şi în interiorul Daciei unde „s-au agitat provincialii : in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus", HistAug., *Commod.* 13,5 ; sub aceşti „provinciali" ar fi greu a nu recunoaşte în primul rînd tocmai populaţia autohtonă şi apoi (dacă va fi fost cazul) şi o bună parte dintre „colonişti" veniţi din alte zone ale imperiului. Cu acest prilej, guvernatorul provinciei (legatus augusti) C. Vettius Sabinianus a încercat să pacifice un mare grup de daci liberi veniţi dinspre nord în ajutorul altor triburi barbare ce atacau Dacia şi le-a promis pămînt în provincia Dacia ; erau 12000 (Cass. Dio, LXXII 3, 3)[55] : foarte probabil că guvernatorul Sabinianus i-a colonizat în provincie, sporind numărul braţelor de muncă de aici. Alte lupte cu dacii liberi se menţionează în anul 218 (Cass. Dio, LXXVIII 27, 5) şi mai tîrziu, iar în cursul sec. III devin mai frecvente incursiunile lor în teritoriile romane, alăturîndu-li-se triburi germanice. Costobocii, carpii şi alte seminţii trace septentrionale şi-au continuat incursiunile în provinciile romane în tot cursul sec. II—III, iar carpo-dacii sînt menţionaţi în alianţă cu hunii în 380 (Zosim., IV 34)[56]. — Nu se cunoaşte soarta „dacilor liberi" după sec. IV e.n. ; este foarte probabil că o mare parte dintre ei au pătruns în „fosta provincie" Dacia după evacuarea acesteia de către romani şi s-au amestecat cu dacii romanizaţi ori pe cale de romanizare, contribuind la fortificarea puternicului nucleu daco-getic romanizat din stînga Dunării de Jos.

Rezultă aşadar că poporul geto-dacic şi în general tracii din stînga Dunării n-au dispărut (în interiorul provinciei Dacia, ca şi înafară) odată cu desfiinţarea statului (sau uniunii de triburi, avînd centrul în podişul Transilvaniei) şi cu dispariţia lui Decebal în 106, iar marea putere şi vitalitate etnică a acestor

---

[52] Patsch, *Beitr.* p. 161 ; Daicoviciu, *TrAnt*, 1945, p. 79—80 ; Gr. Florescu, *Balcania* (Bucureşti), VII 1944, p. 45—55 ; cf. *Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din a.* 123, Bucureşti, 1973, p. 41—56.

[53] Polyaen. ; HistAug ; W. Hüttl, *Antoninus Pius*, Praga, 1936, p. 284.

[54] Despre costoboci, supra, nota 33.

[55] Caius Vettius Sabinianus Iulius Hospes : A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapest, 1944, p. 48—50 ; B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidum, Moesia, Dacia, Thracia*, Goteborg, 1977, p. 43—44 ; la a. 180.

[56] Despre dacii liberi (mărginaşi, la graniţă) bibliografia mai veche este consemnată în *SprThrD* (1969), p. 23, nota 2 (*Analele Univers.* Bucureşti, Ştiinţe sociale, nr. 5, 1956, p. 75—116 ; *Dacia*, III 1959, p. 341—352 ; *Arheologické Rozhledy*, XI 1959, p. 481—874 ; *Analele Univers.* Iaşi, III Istorie, XI 1965, p. 107—116 ; *ActaMN*, IV 1967, p. 107—125, V 1968, p. 419—421 ; *Apulum*, VII 1968 [1969], p. 171—199). Despre carpi în Moldova : G. Bichir, *Dacia*, XI 1967, p. 177—224 ; *Carpii şi cultura lor*, Bucureşti, 1973 ; *Carpii în Scythia Minor, Pontice*, Constanţa, 1968, p. 342—364 (C. Scorpan) ; Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 287—307 (costobocii, carpii, geto-dacii în Muntenia, dacii liberi la vestul şi nord-vestul Daciei). Materialul numismatic roman descoperit în Moldova : V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, Bucureşti, 1980, 312 p. (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII). Cf. nota 10.

www.dacoromanica.ro

populații s-a făcut vizibilă încă în curs de trei secole (II—IV), cît permit să cunoaștem izvoarele istorice. Afară de puține elemente refugiate spre nord și est din Dacia ardeleană la 106, daco-geții și tracii liberi erau triburile autohtone din nordul și estul spațiului lor etnic (Maramureș, Bucovina, Moldova de Nord, Basarabia, Galiția, Slovacia etc.), iar nu — cum ar fi dispuși a presupune unii — chiar daco-geții refugiați și emigrați din provincia romană ori „expulzați" de trupele romane. Spre sfîrșitul perioadei antice, dacii liberi și ceilalți traci în nord-est se pare că au fost absorbiți de triburile sarmatice, germanice, iar în evul mediu de slavi; dar — cum s-a spus — o parte dintre ei (de prin Crișana, Maramureș, Moldova) au fost asimilați în romanitatea Daciei carpatice, amestecați cu geto-daco-romanii lăsați în urmă de armata și oficialitatea romană în 271/2, — fapt care ar contribui la facilitarea muncii de explicare a „tracismului" mult mai pronunțat al dialectului român septentrional (așa-numita „daco-română") în lexic, față de dialectele sudice, din Peninsula Balcanică, precum și la înțelegerea fenomenului de „romanizare" (sau „românizare", de expansiune a romanității, a elementului românofon) în teritoriile de la nord, vest și est de hotarele vremelnice ale provinciei Dacia Traiana,

Prin zdrobirea lor militară și subjugarea politică cu exploatarea economică în sec. II—III, conștiința etnic-socială, aproape i-am zice „națională" a geto-dacilor nu a fost extirpată imediat și definitiv; ea se menține în forme latente, reapare peste veacuri: ecouri, chiar îndepărtate ale „dacismului" unor romani fruntași sînt cunoscute din sec. III și IV, exprimate limpede în izvoarele vremii; de ex. „uzurpatorul" Regalianus în Moesia (Pannonia?), la cca. 260 „gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis" (HistAug., *Tyr. trig.* 10, 8; RE, I A, 464); M. Acilius Aureolus era de neam getic, iar mama împăratului Galerius, Romula, era o dacă romanizată trecută în sudul Dunării la cca 242—243 (cap. II, nota 24).

3. ROMANISMUL ÎN DACIA TRAIANĂ

A doua premisă necesară, obligatorie, pentru soluționarea justă a problemei lingvistice-istorice puse de prezența elementelor lexicale autohtone (preromane) în limbă și de etnogeneza românilor este stabilirea procesului de romanizare-deznaționalizare a populațiilor indigene identificate în cadrul vieții romane a provinciei cucerite de Traianus. În această privință ar putea să pară că lucrurile ar sta pe o temelie ceva mai șubredă, materialul documentar fiind mai putin grăitor și concludent, datorită împrejurărilor de ordin general cunoscute mai demult și semnalate în paginile precedente. Este cazul adică de a ști dacă populația autohtonă, de care se leagă perpetuarea limbii și numelui roman în cursul epocii „postromane" (după anul 272) a Daciei carpatice, a fost influențată în măsura de a putea să păstreze romanismul imprimat în cele abia 17 decenii ale stăpînirii romane efective în această zonă, menținînd contactul cu romanitatea Moesiei și mai tîrziu.

Romanizarea autohtonilor [57]. Structura social-etnică și desfășurarea vieții romane-provinciale, schițată în lucrările istorico-arheologice, epigrafice și filolo-

[57] Romanizarea illyrilor și a traco-dacilor: supra, cap. III 4, unde se indică bibliografia generală și cea privitoare la Dacia.

www.dacoromanica.ro

gic-lingvistice despre Dacia carpatică [58] permit să se afirme categoric că a existat aici putinţa şi necesitatea ca atît imigraţii de cele mai variate obîrşii şi etnii (militari, „colonişti" etc.), cît şi populaţia de baştină să fie puternic influenţată din punct de vedere cultural şi „transformată" sub raportul idiomului, a antroponimici şi a unor forme de viaţă social-economică, în cursul sec. II—III, a celor vreo 5—6 generaţii de stăpînire şi presiune romană şi romanizatoare. Pentru fostul stat—„regat" al lui Decebalus, cucerirea şi ocupaţia romană a însemnat o cotitură a destinului istoric al vechiului popor de plugari, păstori şi meşteşugari rurali. Noile forme de viaţă romană, stabilite în cea mai mare parte pe vechile temelii ale aşezărilor geto-dacice (cu păstrarea vechilor numiri de localităţi, ape, munţi), au cunoscut o intensitate excepţională, de ale cărei dimensiuni ne putem da seama cu adevărat din marele număr de oraşe şi sate, castre şi aşezări mărunte, de drumuri şi clădiri publice, cariere, mine şi variate alte întreprinderi şi exploatări, — produse ale unui uriaş proces de muncă susţinut cu dîrzenie, într-un efort colectiv înnoitor de ţară. Bogăţia exuberantă a produselor şi a diverselor materiale cu caracter practic ori artistic şi documentar în Dacia romană este arhicunoscută, fiind mereu relevată de cercetători; ea constituie dovada optimă a unei intense şi chiar impozante desfăşurări a vieţii social-economice şi a romanismului provincial între limitele Daciei carpatice, iradiind şi în afară de acestea, la fel ca în Moesia ori în alte provincii. Mulţimea populaţiei (într-o varietate etnică impresionantă), intensitatea procesului de producţie şi de circulaţie a bunurilor, deci înflorirea vieţii sociale în ansamblu sînt indicaţii ce ne fac mai uşor să înţelegem poziţia şi condiţiile în care s-a desfăşurat viaţa populaţiei subjugate geto-dace şi felul integrării ei în romanitate.

Din examinarea ansamblului şi a detaliilor materialului documentar din Dacia (epigrafic, arheologic etc.) rezultă cu absolută certitudine că aici elementul conducător şi „exploatator" al provinciei, armatei şi municipalităţilor îl formau nu indigenii supuşi, în mare parte deposedaţi şi exploataţi, ci imigraţii, italici sau provinciali, occidentali sau orientali. Daco-geţii locuiau mai ales la sate (unde sînt constataţi masiv în epoca stăpînirii romane, dar numai prin materialul arheologic, case, bordee, ceramică etc.; supra, p. 183—186), în cîmpii şi pe plaiuri, la îndeletnicirile lor străvechi, care se manifestă rar ori deloc în monumente, lespezi de piatră ori marmură, în inscripţii şi statui de bronz destinate viitorimii; viaţa agrară şi în special cea păstorească, desfăşurîndu-se peste tot şi totdeauna în forme arhaice, conservatoare, mereu aceeaşi (cu foarte puţine adause, într-un fel de „permanenţă a preistoriei" după expresia lui Lucian Blaga), lasă în urma sa prea puţine resturi materiale şi documente istorice-epigrafice; adesea nu lasă nici măcar materiale arheologice; şi totuşi populaţia rustică există, continuînd să existe şi atunci şi acolo unde nu o pot dovedi izvoarele documentare, ci abia o pot indica unele elemente şi criterii lingvistice, indirecte. Este o realitate ce trebuie avută permanent în vedere nu numai de istoricul-epigrafist care caută probele scrise ale prezenţei şi romanizării dacilor în interiorul provinciei, dar şi de arheologul care caută cu obstinenţă şi foarte multă încredere resturile materiale şi continuitatea oglindită în formele de cultură, — care se schimbă şi dispar, fără ca populaţia respectivă să dispară odată cu ele.

---

[58] C. Daicoviciu, în *AISC*, III 1941, p. 200—270; *TrAnt*, p. 139—165; Tudor, *Oltenia romană* ed. IV, Bucureşti, 1978; *IstRomîniei*, I 1960, p. 345—476 ş.a.; M. Macrea, *op. cit.* (supra, nota 39). O cercetare temeinic documentată şi adîncită asupra populaţiei şi a romanizării provinciei Dacia este absolut necesară; ea va fi făcută în marea monografie istoric-arheologică *Dacia Romana*, vol. II.

www.dacoromanica.ro

Putea populaţia autohtonă a Daciei să rămînă străină de formele romane şi de limba oficială care se auzea în toate ungherele provinciei, în viaţa publică, administrativă, militară, economică, socială din toate centrele mai mari sau mici? Este foarte greu de presupus că, cel puţin după doua-trei generaţii, băştinaşii să fi continuat a se ţine mereu departe de contactul cu civilizaţia şi viaţa romană, să fi păstrat nepotolită ura contra Romei (cum îşi imagina R. Roesler şi adepţii lui); nu avem nici un motiv a crede în atare închipuită izolare a geto-dacilor de stăpînirea şi societatea romană a provinciei. „De ce ar fi trebuit ca numai aici elementele eterogene să fie izolate ca uleiul şi apa?" se poate întreba şi azi, ca acum un veac [59]. Dar despre felul cum s-a produs contactul — lent, îndelungat — între populaţia indigenă şi stăpînirea romană, imigraţii, militarii, slujbaşii, negustorii, lucrătorii, minerii, sclavii romani sau romanizaţi veniţi din toate zonele Imperiului, lipsesc şi e puţin probabil că se vor cunoaşte amănunte ce să explice direct şi simplu procesul social-economic şi cultural ale cărui urmări se constată din evul mediu pînă azi în viguroasa romanitate a teritoriilor cucerite şi organizate de romani; cu atît mai puţin din Dacia carpatică. Nu se poate face nici o afirmaţie netă despre natura şi proporţiile concrete ale acestui proces lent de viaţă socială ce s-a dovedit fundamental şi decisiv pentru formele de cultură şi organizare ale populaţiilor traco-getice în ansamblu.

Constatînd deci fiinţarea şi permanenţa unei numeroase populaţii autohtone geto-dace în provincia carpato-danubiană, se poate lua sub orice aspect ca un lucru cert că b a z a e t n i c ă a romanismului Daciei o formează nu „coloniştii" ori veteranii cu negustorii şi ceilalţi imigraţi, provinciali veniţi din-afară (care de fapt erau o minoritate faţă de masele rurale ale provincialilor băştinaşi), ci tocmai populaţia rustică i n d i g e n ă, traco-geto-dacică. Precum este logic, firesc, şi rezultă direct din documentare, formele politice-statale autohtone fuseseră lichidate în anii 101/106 împreună cu tot ce ar fi putut să continue vie, şi viguroasă conştiinţa etnică a geto-dacilor inclusiv ostilitatea faţă de stăpînirea şi influenţa romană; pătura conducătoare a dacilor (nobilimea, *tarabostes*) a fost în cea mai mare parte dacă nu chiar integral eliminată ca clasă din comunitatea populară (ucişi, luaţi în sclavie, poate alungaţi etc.), ori a decăzut în starea de inferioritate a păturii rurale. În acest sens ar putea fi vorba de o parţială „exterminare a dacilor", lucru ce era şi în spiritul politicii romane şi al intereselor ei de dominare; numai prin eliminarea nobilimii „naţionaliste", conservatoare, chiar şovine putea fi asigurat (cel puţin în principiu) regimul şi cu el ordinea şi exploatarea imperială asupra populaţiei de jos, a păturii rusticale de plugari, crescători de vite şi meşteşugari rurali, — fenomen curent în toate locurile şi epocile. Împreună cu temutul războinic Decebal (care fusese două decenii o reală primejdie pentru *limes*-ul Imperiului la Dunăre) trebuia să dispară ori să fie reduse la neputinţă politică şi economică nobilimea ce stătuse în fruntea marilor acţiuni militare în acest timp şi care putea în viitor să ridice din nou steagul libertăţii între geto-dacii subjugaţi, — cum a fost cazul de cîteva ori în sec. II—III. Cîţi erau dacii rămaşi în provincie, care va fi fost atitudinea lor reală faţă de stăpînirea şi societatea romană, de noile stări în „lumea nouă" care s-a instalat în Dacia, — ar fi inutil, iluzoriu a cerceta şi a căuta să restabilim prin simple ipoteze sau pură fantezie; numai R. Roesler ştia precis că „elementul dacic supus a păstrat ura contra Romei": era evident în primul

[59] H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, supra, p. 42.

www.dacoromanica.ro

rînd ura izvorîtă din unele resentimente politice şovine ale eruditului austriac din a. 1871. Dacă ideea despre eliminarea ori reducerea şi decadenţa clasei nobiliare geto-dace este întemeiată, se poate considera (cum s-a spus) ca foarte probabil că alcătuirea e t n i c — socială a comunităţii populare, pe care s-a altoit romanitatea Daciei, s-a făcut din masele populaţiei indigene: pătura a g r a r ă amestecată într-o proporţie necunoscută cu o minoritate de elemente etnice dinafară, imigraţii, între ei locul prim fiind ocupat de m i l i t a r i, care între factorii romanizatori au acţionat deosebit de viguros şi eficient în zonele rurale şi periferice ale provinciei Dacia unde ei aveau o importanţă superioară oricăror alte elemente demografice, mai mult chiar decît însaşi viaţa urbană şi aparatul administrativ.

Rolul elementului militar ca purtător al romanităţii în mediul rustic al Daciei trebuie apreciat în funcţie de numărul unităţilor şi al efectivelor, potrivit cu dislocarea pe întreaga întindere a provinciei, cu deosebire la periferie, pe *limes*, în zona de răsărit şi nord a Daciei. Cele două legiuni erau staţionate în două puncte centrale (Apulum, Potaissa), unde existau şi alte formaţii (de gardă, escortă etc.), fixate în cele două puternice castre-cetăţi de legiune; mult mai numeroase ca unităţi şi ca efective erau trupele a u x i l i a r e dislocate mai ales pe *limes* (linia de castre care închideau ca un uriaş cordon provincia carpatică); cîteva unităţi pe liniile interne de comunicaţie ale teritoriului ocupat de romani în anii 101—106 şi abandonat la 271/3. Majoritatea unităţilor au staţionat neîntrerupt, fără mutări, multe decenii (unele chiar mai mult de un secol şi jumătate), în acelaşi castru şi în contact permanent, îndelungat cu aceiaşi localnici, cu populaţia producătoare de bunuri materiale şi care aproviziona cu alimente şi alte produse agrare armata şi oraşele. Cît priveşte relaţiile între trupele auxiliare (ca şi armata în general) deoparte şi populaţia locală de altă parte, ar fi o eroare gravă şi totală lipsă de simţ critic şi istoric să ni-i imaginăm pe militarii romani încuiaţi în burguri şi castre, în fortificaţii izolate de mediul împrejmuitor. Cu toate contrastele şi adversităţile fireşti şi generale (mai ales în primii ani după cotropire) între ocupanţi şi populaţia subjugată, — nu este deloc probabil şi verosimil că militarii romani din legiuni ori auxilii ar fi rămas mereu aspri şi implacabili, duri şi inaccesibili, duşmănoşi, izolaţi şi taciturni în castre şi propugnacula, asemenea unor mecanisme automate ori „telecomandate", sau unor fiinţe abstracte, „detaşate" de mediul social, lumea provincială înconjurătoare. Permanentul contact firesc cu populaţia din jur şi din mediul rural era impus de necesităţile vieţii materiale, de nevoile zilnice ale existenţei, de aprovizionare, transporturi, construcţii, relaţii personale, familiale şi sociale în general, la toate categoriile: ofiţeri, gradaţi, ostaşi de rînd, atît activi, cît mai ales veteranii integraţi în masele populare locale; mai ales pe linia de graniţă *(limes)*, la estul şi nord-vestul provinciei; în relaţiile paşnice ori duşmănoase cu „barbarii" dinafară, cu „dacii liberi (mărginaşi)" şi în contactele de natură economică, schimburi comerciale etc.) prezenţa şi rolul localnicilor din interiorul provinciei romane, ca şi a celor dinafară sînt fireşte, necesare, indispensabile. Legăturile între castre şi anexele lor civile (canabae), respectiv satele şi „fermele" din jur, aşezările izolate (stîne, „sălaşuri" etc.) erau continui şi intense; contactele variate şi multilaterale în aceste zone erau nu numai fireşti, ci absolut necesare; încît rolul de vehiculator şi propagator al limbii latine şi al modului de viaţă roman ce revine militarilor (mai ales din auxiliile detaşate pe întreaga întindere a provinciei carpatice) este considerabil şi va fi pus în lumină de o cercetare privind deopotrivă viaţa şi răspîndirea veteranilor în Dacia, — alături de proce-

www.dacoromanica.ro

sul u r b a n i z ă r i i (mai puternic în zona centrală şi sudică a provinciei carpato-dunărene; *Apulum*, XIII 1975, p. 88—94, H. Daicoviciu).

Dintru-nceput lipsită de clasa conducătoare şi de formele social-politice, religioase-culturale cu caracter etnic-naţional geto-dacic sub presiunea copleşitoare a forţei romane, populaţia rurală autohtonă a fost în scurt timp o „pradă" relativ uşoară a prozelitismului şi a deznaţionalizării treptate, lente, prin romanizare, pierzînd în primul rînd factorul ce era şi este mai specific, profund legat de fiinţa ancestrală a sufletului colectivităţii populare: l i m b a strămoşească, acel idiom vechi indo-european din care azi mai recunoaştem în vorbirea poporului român abia vreo 160—170 cuvinte, identificate prin grele şi complicate operaţiuni comparativ-etimologice. Numărul lor redus şi preponderenţa covîrşitoare a elementului latin-romanic în structura gramaticală şi lexicală a limbii române (atît a dialectului zis „dacoromân", cît şi a dialectelor sud-dunărene: aromân, meglenit şi istroromân) arată deopotrivă că deznaţionalizarea a fost intensă, profundă, pătrunzînd în toate ungherele spaţiului etnic şi lingvistic geto-dacic din arcul carpatic. Caracterul pregnant şi arhaic-conservativ latin-romanic al idiomului românesc arată că latina populară s-a înrădăcinat puternic şi durabil la populaţia indigenă de aici. Pe de altă parte, numărul mult superior de elemente autohtone în dialectul român septentrional faţă de dialectele suddunărene se pare că indică o mai mare vigoare a substratului preroman în zona din nordul decît în cea din sudul Dunării.

Asemenea împrejurări şi fapte culturale şi de limbă (din care unele sînt ori par indirecte, „ipotetice") arată necesitatea de a se admite că influenţa romană în provincia Dacia a transformat, lent, conştiinţa de neam (etnicitate) şi de credinţă a populaţiei băştinaşe, impunîndu-i în primul rînd l i m b a Imperiului, care a înlocuit cu mult efect vechile idiomuri [60] ce i-au impregnat însă multe elemente lexicale alogene „barbare", perpetuate în gura noilor „romani" adoptivi, ultimii fii ai Romei şi primii pe care puterea militară şi administrativă romană a trebuit să-i abandoneze. Romanizarea va fi atins ori influenţat mai puţin trăsăturile vieţii rurale în spaţiul carpato-balcanic, unde formele economice şi cultura materială (cu deosebire în zonele deluroase şi de munte) au continuat să rămînă aproape aceleaşi, pe bazele şi cu îndeletnicirile arhaice, în aceleaşi locuri şi pe vechile aşezări, cu unelte vechi şi practici ancestrale, schimbîndu-se numai mijlocul social de expresie şi comunicare: limba de structură şi cu terminologia ei în covîrşitoare măsură latinească. Acesta este elementul cel mai durabil dintre „amprentele" stăpînirii romane asupra populaţiilor Europei antice în occident ca şi în orient, în zona dunăreană, Dalmatia, Moesia, Dacia. Dar procesul genezei şi dimensiunile romanismului din sud-estul european rămîn încă în oarecare măsură învăluite în obscuritate şi unele contradicţii, din cauzele binecunoscute: deficienţa documentării şi intervenţia intereselor naţional-politice. În provincia organizată de Ulpius Traianus şi abandonată de Domitius Aurelianus, structura şi dăinuirea romanismului sînt de considerat în prisma şi perspectivele atît ale documentelor istorice (în primul rînd, însăşi limba română), cît şi a realităţilor de viaţă rurală din evul mediu, antichitate şi chiar de azi, — adică specificul carpato-balcanic, rustic şi pastoral, de care nu se

[60] Corect şi limpede întrezărea (la începutul sec. XIX) asemenea realitate cultural-lingvistică cunoscutul istoric-filolog ardelean J. C. Eder: „... his contextis fortasse haud absone facturus videor, si statuam, Valachos nostros esse Dacorum posteros, eo, quod in potestate olim Romanorum fuerunt et linguam Romanam aliquomodo adsciverunt, Romanos (Rumun) dictos ..." (*Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, Cibinii (Sibiu), 1803, p. 8).

www.dacoromanica.ro

ţine seama îndeajuns în bibliografia citată, uneori este total ignorat de către unii eruditi.

Pentru problema romanizării şi a romanismului sud-est european nu este de prisos a fi reamintite observaţiile în legătură cu fostele provincii romane Moesia şi Tracia, unde romanismul era la sfîrşitul antichităţii desigur mai puternic decît putea să fie în provincia din stînga Dunării de Jos abandonată de puterea militară romană. Astfel, în Dardania şi Dacia Mediterranea elementul tracic apare în deplină continuitate spaţială şi cronologică, în acea epocă; marea mulţime de traci documentaţi în inscripţiile latine ale zonei (cu nume schimbate) arată evident o populaţie de baştină, în ultima etapă a romanizării. Consecinţa imediată a unui atare proces lent şi profund (amănuntele lui nu pot fi stabilite) a fost deznaţionalizarea intensă a provincialilor traco- şi moeso-romani, care cu siguranţă cunoşteau limba latină populară, o vorbeau chiar şi în cercul intim familial, păstrînd însă (în chip firesc, necesar) unele tradiţii străvechi, obiceiuri şi stilul de viaţă rustică, uneori cîteun antroponim, dovezi toate ale unei remarcabile tenacităţi etnice,' conservativism în ce avea mai lăuntric şi profund legat de geniul atavic al colectivităţii. S-a păstrat foarte probabil şi limba tracă în unele colţuri mai retrase, în păturile conservative, „înapoiate", din zonele de munte şi dealuri ; se pare că idiomul indo-european tracic era încă vorbit de o parte din populaţie în sec. VI, cum indică unele ştiri documentare dealtfel nelipsite de echivoc ; eventual în zona tracică (sau „traco-illyrică") a Dardaniei s-a perpetuat limba tracă în albaneza de mai tîrziu. Sigur este, oricum, că limba satem indo-europeană a tracilor n-a dispărut fără urme la sfîrşitul antichităţii greco--romane, ci a transmis un mare număr de importante cuvinte izolate limbii romane ce s-a format în zona carpato-balcanică : româna, ca şi probabil limbii albaneze (dacă aceasta nu provine din illyră) [61] .

4. ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA

Ca ultima provincie hărăzită şi prima abandonată de Imperiul roman, Dacia s-a aflat într-o situaţie deosebită în ce priveşte romanitatea, formarea (sau cel puţin cristalizarea) ei într-un interval de timp mai scurt în care avea de învins multe rezistenţe locale, iar mai tîrziu a trebuit — la periferia lumii romane şi romanizate — să lupte cu adversari puternici, în grele condiţii de izolare, fără legături directe politice oficiale cu Imperiul roman şi cu latinitatea apuseană ; în asemenea împrejurări vitrege a suferit pierderi trebuind să cedeze mereu teren, să se replieze reducîndu-se pentru a-şi salva entitatea şi continuitatea, ori chiar fiinţa şi existenţa. Evoluţia romanităţii carpato-danubiene a fost determinată de o cezură puternică, adîncă, dureroasă pentru ea : e v a c u a r e a trupelor, a oficialităţii şi a păturilor de sus ale populaţiei ce nu erau legate de acest pămînt, ci mai mult de aparatul statal roman, — prin anii 271—273 (sau după alţii la 274, în timpul domniei lui Domitius Aurelianus). Atare întrerupere a muncii şi producţiei organizate în stilul şi sistemul roman era însoţită şi urmată de nişte stări ce duc de regulă la ruină, paragină, recesiune economică : în primul rînd s-a dezorganizat viaţa urbană şi producţia meşteşugărească, strălucirea orăşenească a celor vreo 17 decenii a căzut în uitare, s-au înţelenit drumurile pietruite şi s-au surpat treptat castrele, fortifica-

[61] *Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Byzantium*, Bucureşti, 1976, p. 101—102.

www.dacoromanica.ro

ţiile şi alte construcţii publice şi private (temple, palate, bazilici şi ferme), nefiind întreţinute şi reparate, nici locuite şi utilizate în chip adecvat de oameni cu necesităţi şi posibilităţi materiale-pecuniare corespunzătoare ; tehnica constructivă nu mai intervenea nicăieri faţă de acţiunea corosivă şi destructivă a intemperiilor vremii, a ploilor şi frigului, a cutremurelor şi inundaţiilor, la care se adăugau stricăciunile „năvălitorilor" împreună cu indolenţa meschină a localnicilor reduşi la nivelul unei vieţi agrare mai sărăcăcioase, la expediente prin care să-şi salveze bruma de produse şi însaşi existenţa în condiţii modeste, mult reduse faţă de dimensiunile şi stilul grandios al activităţii economice, a producţiei şi a circulaţiei din epoca romană provincială.

Despre natura şi proporţiile evacuării Daciei de către comandamentul roman la ordinele lui Domitius Aurelianus s-a discutat şi s-a scris foarte mult, existînd o bibliografie enormă [62], prin faptul că se considera îndeobşte că de acest punct depindea integral soarta romanismului zonei din nordul Dunării de Jos. Dar sîntem încă departe de o concluzie sigură şi evidentă, ori măcar verosimilă, îndeobşte admisă de eruditi. Din ştirile laconice ale croniştilor antici şi din resturile arheologice adesea inconcludente nu se va putea şti niciodată exact în ce a constat efectiv actul militar-politic extrem al evacuării oficiale şi ce a rămas roman în vechea provincie carpato-danubiană. Nu este cazul nici locul a repeta aici toate tezele şi ipotezele formulate în cele două „tabere" principale (*a* sprijinitorii ; *b* adversarii detractori ai „continuităţii daco-romane" şi ai romanităţii Daciei post-aureliene) în legătură cu evenimentul istoric pozitiv al abandonării Daciei şi a retragerii nu numai a armatelor şi oficialităţii, ci şi a unei părţi nedeterminabile a populaţiei romane în Moesia. Este evident că a fost retrasă (probabil în etape) armata spre sud şi tot aparatul de stat, ca şi unii „provinciali", cum indică arhicunoscutele texte : „sublato exercitu et provincialibus reliquit (Daciam)", HistAug., *Aurelian.* 39, 5 ; „abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit", Eutr., IX 15, 1 (cf. Ruf. Fest., 8 ; Iordanes, *Rom.*, 217) [63]. Din aceste pasaje ale scriitorilor din sec. IV şcoala istoriografică roesleriană n-a pregetat (luîndu-le *ad litteram*) să scoată concluzia că „t o a t ă populaţia urbană şi rurală" a trebuit să fie scoasă şi trecută peste Dunăre, lăsînd în urmă un vid demografic absolut, un pustiu. Faţă de atare aserţiuni categorice, extremiste, este util şi necesar a se evoca în prealabil (cum s-a făcut mai demult) analogia cu situaţia provinciei şi a zonei dunărene în 117/8, după moartea lui Ulpius Traianus : campania acestuia în Orient (încheiată cu anexarea de teritorii importante, dar şi cu moartea sa neaşteptată, 8 august 117) a fost însoţită şi urmată de tulburări grave în unele zone de graniţă ale Imperiului, în Asia, Africa şi mai ales la Dunărea de Jos, repercutîndu-se în chip firesc mai întîi asupra situaţiei din Dacia şi a sorţii provinciei

[62] Principala bibliografie mai veche este expusă şi analizată în *TrAnt* (1945), p. 176—187 ; *AISC*, III, 1941, p. 200—270 (Daicoviciu) şi alte publicaţii (de ex. A. Sacerdoţeanu, G. I. Brătianu etc.) ; R. Vulpe, *IstDobr*, II (Bucureşti, 1968), p. 278—283 (părăsirea Daciei) ; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană* (1969), p. 445—456 etc. O reexaminare de ansamblu a textelor antice şi a bibliografiei în lumina situaţiei şi evenimentelor militar-politice ale domniei lui Domitius Aurelianus (270—275) a dat istoricul clujean A. Bodor, *Împăratul Aurelian şi părăsirea Daciei*, în *StUn*, ser. Historia, 1972, p. 3—16 (versiunea engleză : *Dacoromania*, Freiburg, 1, 1973, p. 29—40) : sub raportul politicii externe şi interne a lui Aurelianus, ca şi în contextul evenimentelor acestei perioade şi la lumina documentelor numismatice, epigrafice şi literare, părăsirea Daciei nu a putut să aibă loc înainte de anul 274, în cadrul măsurilor politice şi militare legate de preparativele pentru campania contra parţilor, deci ar fi avut loc în primăvara anului 275.

[63] Vlad. Iliescu, *Provinciam ... intermisit. Zu Eutr. IX* 15, 1, în *RevRLg*, XV, 1970, p. 597 600.

www.dacoromanica.ro

abia organizate. În politica externă romană intervine o schimbare radicală: noul împărat Aelius Hadrianus renunţă la linia expansionistă şi trece la defensivă, în primul rînd prin scurtarea frontierelor (a *limes*-ului), renunţînd la teritoriile cucerite şi organizate de ilustrul său „părinte" şi predecesor dincolo de Eufrat. Acelaşi lucru era gata să facă şi cu Dacia, unde presiunea sarmaţilor (roxolani, iazygi) deveni deosebit de violentă la vestea morţii lui Traian, mai ales că importante contingente din armatele provinciilor dunărene erau dislocate în campania din Asia [64]. Ştirile documentare asupra intenţiilor şi preparativelor făcute de comandamentul roman sub directivele lui Hadrianus indică limpede atare situaţie: Fronto, *Principia Historiae*, p. 205—6 (ed. Naber; cf. Hauler, *Serta Harteliana*, Wien, 1896, p. 264) „quin provincias manu Traiani captas variis bellis ac novo constituendas omittere maluit quam exercitu retinere. ... has omnino provincias, Daciam et Parthis amissas partes, ultro restituit ..."; Eutr., VIII 6, 2 „Traiani gloriae invidens (Hadrianus) statim provincias tres reliquit, quas Traianus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit exercitus ac finem imperii esse voluit Euphratem. Idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt, ne multi cives Romani barbaris traderentur, propterea quod Traianus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas" [65]. Un pasaj cu o informaţie atît de importantă şi plină de greutate semnificativă social-istorică privitoare la evacuarea Daciei şi la soarta populaţiei civile nu putea să scape neremarcat ori neutilizat de un istoriograf cu penetrant spirit critic cum era Xenopol [66], cu ale cărui observaţii judicioase poate şi trebuie să rămînă de acord oricine; dar nu putem fi total de

---

[64] Despre situaţia Imperiului şi a provinciilor dunărene, acţiunea lui Aelius Hadrianus în anii 117—118, v. documentarea şi discuţiile la: A. Premerstein, *Der Attentat der Konsulare auf Hadrian im Jahre 118 n.Chr.* (*Klio*, Beiheft 8, 1908), p. 3—24 „die Kämpfe an der unteren Donau im J. 117/8 und das Kommando des Nigrinus"); supra, nota 52.

[65] Atare pasaj al istoricului antic (Eutr., VIII 6, 2) a fost relevat încă de Petru Maior apoi de alţii şi de C. Dai(covici)u în revista *Societatec de mîine*, Cluj, IV, 1927, p. 563, care (după E. Ritterling şi R. Grosse) stabileşte că „acei romani «ex agris» nu sînt decît ţăranii ostaşi ai legiunilor, care — în schimbul apărării graniţelor şi a teritoriilor ameninţate — primeau spre cultivare cîte o proprietate de pămînt, la fel cum în timpurile mai vechi se dădeau numai veteranilor; deci un sistem de miliţie. Acestor ţărani desigur că părăsirea moşiei nu numai le era posibilă, ci chiar obligatorie, ei aparţinînd, cu fiii lor cu tot, armatei care (în orice împrejurare) se îngrijea de ei ..." etc. Cum s-a relevat, „de fapt, Dacia părăsită n-a fost cedată nimănui, ci în mentalitatea oficială continua să fie socotită ca un teritoriu ce aparţinea de drept imperiului, aşa cum fuseseră altă dată teritoriile neocupate şi necolonizate ale Munteniei şi Moldovei de Jos. ... Dacii liberi şi sarmaţii care s-au instalat imediat în provincia abandonată, în vechile lor legături de dependenţă condiţionată faţă de imperiu, au sfîrşit prin a se contopi în masele populaţiei locale daco-romane ...", R. Vulpe, în *Istoria poporului român* (sub red. A. Oţetea), Bucureşti, 1970, p. 88.

[66] A. D. Xenopol, *IstRom*, I (ed. II, 1914), p. 295 *ce credeau romanii despre părăsirea Daciei* ... „... Hadrianus avuse gîndul a părăsi Dacia, dar fusese întors prin rugămintele prietenilor săi care îi puseră în *vedere că prin asemenea măsură s-ar jertfi o mulţime de Romani în prada barbarilor*. Aşadar romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administraţia romană va avea de urmare deşertarea ei de colonişti. Apoi dacă o asemenea idee era adevărată pe timpul lui Hadrian, pentru ce oare şi-ar fi pierdut ea valoarea pe acel al lui Aurelianus? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimaseră către acesta (că retrăgînd garnizoana din Dacia, erau să rămînă o mulţime de Romani în prada barbarilor) deveni o realitate sub domnia lui Aurelianus. Legiunile fură retrase şi marea mulţime a cetăţenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. În aceste spuse ale lui Eutropius avem însuşi părerea romanilor contemporani asupra urmărilor pe care trebuiă să le aibă părăsirea Daciei, adică a singurilor judecători competenţi în asemenea materie şi că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi să ştim noi mai bine decît romanii cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerii legiunilor din Dacia. Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea garnizoanei, populaţia ţărei va stărui a rămînea alipită de patria ei ...".

www.dacoromanica.ro

acord cu aprecierea lui asupra elementelor sociale şi etnice care au rămas în fosta provincie carpatică [67].

Pentru a împiedica trecerile barbarilor din stînga Dunării în Moesia, Hadrianus a dispus îndepărtarea suprastructurii podului de la Drobeta (Turnu Severin) spre a-l face impracticabil (Cass. Dio, LXVIIII 13, 6). Erau măsuri indicînd planul şi intenţia de abandonare (într-un caz extrem) a provinciei Dacia, retrăgînd armata şi aparatul administrativ; teritoriul urma să fie eventual „restituit" (sub forma de stat clientelar) vreunui prinţ ori „rege" barbar (sarmat, sau daco-get?), pus de comandamentul roman şi legat prin obligaţii precise şi tratate. Dar acţiunea energică a lui Hadrianus şi a generalilor săi (în primul rînd Marcius Turbo şi Iulius Qudratus Bassus), respingerea atacurilor sarmatice în Pannonia, la graniţele Daciei şi Moesiei, au adus restabilirea situaţiei, salvînd provincia Dacia de pericolul iminent al abandonării premature, la abia un deceniu de la constituirea ei definitivă. Astfel, în urma refacerii prestigiului roman la Dunărea de Jos şi în Carpaţi, planul de evacuare a Daciei a fost abandonat, mai ales la intervenţia insistentă a unor prieteni şi consilieri militari-politici (îndeosebi a celor doi generali amintiţi) ai suveranului, care (între altele) obiectau că, în cazul încetării ocupaţiei, m u l ţ i c e t ă ţ e n i romani ar fi trebuit să rămînă sub dominaţia barbarilor. Oricare ar fi fost intenţia reală şi măsurile luate efectiv de către împăratul Hadrianus [68], pasajul eutropian are o semnificaţie documentară deosebită în ce priveşte situaţia în care se afla şi s-ar fi aflat p o p u l a ţ i a civilă a Daciei în alternativa evacuării, în condiţiile de grea cumpănă din anul 117: evacuarea integrală a civililor şi a maselor de colonişti (infinitae copiae hominum), dintre care numeroşi erau „cives Romani", nu era o condiţie „sine qua non" a retragerii armatei şi aparatului administrativ dintr-un teritoriu organizat ca provincie. Dacă la începutul sec. II (la abia un deceniu după constituirea provinciei Dacia) se admitea ca *multi cives Romani* să fie lăsaţi „sub barbari", — cu atît mai uşor şi simplu a fost abandonată la sfîrşitul sec. III majoritatea populaţiei provinciale autohtone romanizate (o parte din ea chiar numai superficial, timp de 17 decenii ale ocupaţiei romane efective) şi amestecate cu diverşi imigraţi şi veterani, dar legată puternic de brazda, plaiul şi codrul ancestral mai mult decît de aparatul militar şi fiscal-administrativ al statului roman. Cei lăsaţi în urmă de către armata şi aparatul administrativ imperial erau în primul rînd, dacă nu aproape exclusiv, populaţia i n d i g e n ă rustică traco-dacică, romanizată aproape numai prin limbă şi peste care s-au suprapus unele elemente de „colonizare" cu veteranii şi aparţinătorii lor, legaţi de populaţia indigenă într-o comunitate demografică şi social-cultural-lingvistică ce poate fi numită (chiar la sfîrşitul sec. III) „daco-romană".

---

[67] „... nu se pare întemeiat a susţinea că cetăţenii de obîrşie romană, nefiind aşa de strîns alipiţi de noua provincie, s-ar fi depărtat mai uşor de ea şi că ar fi rămas acolea numai dacii romanizaţi, care ca băştinaşi vechi ai acestei ţări, deprinşi cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pămîntul strămoşesc decît să caute liniştea desţărîndu-se"; bogaţii au plecat, cei săraci au rămas căci ... nu aveau mijloace de deplasare ... (Xenopol, *ibid.*, p. 296—297).

[68] Ritterling, *RE* XII, 1288—9; Kubitschek, *Götting.gelehrte Anz.*, 1932, p. 394 ş.a. consideră că Hadrianus n-a avut de gînd să evacueze Dacia; dar cf. Premerstein, *loc. cit.*; W. Weber, *Abhandlungen preuss. Akad.* 1932, phil.-hist. Klasse, Berlin, 5, p. 92—93; G. Forni, *Athenaeum* (Pavia), XXXVI 1958, p. 198—199. După *IstRomâniei*, I (1960), p. 350, intenţia atribuită lui Hadrianus de a „evacua Dacia" s-ar explica prin faptul ce rezultă din unele indicii arheologice că acest împărat a dispus evacuarea teritoriilor ocupate de romani în estul Munteniei (zona Ploieşti—Buzău) şi sudul Moldovei (Galaţi—Vrancea). Supra, nota 52.

www.dacoromanica.ro

Păreri exprimate în ultima vreme despre felul cum s-a „executat" evacuarea Daciei (ca a lui Alföldi) [69] nu explică nimic, fiind nişte speculaţii, închipuiri abstracte, sofistice, sterile. Dacă trupele romane vor fi căutat şi izbutit de fapt să constrîngă chiar şi pe cei mai îndărătnici şi excentrici „cetăţeni" a se evacua în Moesia, — în schimb apare destul de puţin probabil că se va fi încercat şi reuşit a îndupleca şi culege de prin sate, de la stîne şi „sălaşuri", de pe văi şi plaiuri pe autohtonii daco-romani legaţi de glie şi de codru spre a-i face să-şi părăsească vetrele luînd calea pribegiei. Dar oare „barbarii" (goţi, carpi, sau alţii, sarmaţi etc.), luînd în stăpînire provincia printr-un aranjament cu comandamentul roman, acceptau uşor să li se cedeze un teritoriu deşertat complet de populaţia muncitoare? Ori Dacia a devenit o „ţară a nimănui"? Bunul-simţ practic şi logica istorică împiedică pe oricine să-şi imagineze o evacuare integrală, absolută a populaţiei, indiferent de condiţia ei socială, juridică şi economică, din cîmpiile, văile, plaiurile şi munţii Daciei carpatice. De altfel, stăpînirea romană n-a încetat deodată şi pentru totdeauna pe malul stîng al Dunării inferioare. la 271 (273), căci o fîşie variabilă de teren a fost recuperată şi ţinută sub control de către romani în cursul secolelor IV—VI [70]; încît şi după 271, populaţia romanizată din zona Daciei carpatice avea legături continui ori intermitente, dar destul de intense, cu romanitatea sud-dunăreană nu numai prin elementele etnice-populare, sau în urma trecerilor frecvente de pe un mal pe altul al fluviului, ci şi pe cale „oficială", militară şi administrativă cu Moesia şi cu restul Imperiului roman.

S-a afirmat că n u p u t e a fi evacuată întreaga populaţie romană (romanizată) din Dacia, ipoteză (confirmată de materialul arheologic şi numismatic) care a fost parţial acceptată şi de unii adversari roeslerieni ai tezei continuităţii daco-romane, — cu adaosul însă că asemenea elemente populare romanice n-ar fi putut să se afirme mai tîrziu ca atare, dispărînd în „valurile barbare" ale veacurilor medievale. După abandonarea concepţiei generice şi perimate despre „cataclisme" în viaţa populaţiilor antice, s-a cristalizat ideea că nu se poate vorbi de o totală evacuare (a întregei populaţii provinciale) din faţa

---

[69] A. Alföldi, *SiebAlt*, p. 91 exprimă opinia ingenioasă că — fiind retrasă populaţia civilă ce depinde de trupele romane („ihr bürgerlicher Anhang") — ceilalţi cetăţeni ar fi trebuit să fie nebuni („verrückt") spre a se decide să rămînă voluntar pradă necruţătorilor duşmani barbari („sich den schonungslosen Feinden preiszugeben"). Dacă cineva ar fi avut totuşi asemenea intenţie dementă, armata romană era de faţă gata să pună la punct pe acel inconştient şi să-l constrîngă la plecare („die Armee des Kaisers war dafür da, die wiederstrebenden zum Abzug zu zwingen"). Este de admirat la eminentul istoriograf budapestan remarcabila putere de imaginaţie în zugrăvirea plastică a desfăşurării evenimentelor la Dunărea de Jos prin anii 271/3; parcă ar dispune de relatări ale vreunui martor ocular sau de niscaiva documentare modernă (foto, înregistrări pe bandă etc.). Dar evident că totul e construcţie savantă, artificioasă de cabinet: cu aceeaşi subtilă sofistică şi abilitate în argumentare, A.A. evacuează integral Dacia provincie lăsînd în urmă-i un vid absolut în faţa cetelor germanice (carpice, sarmatice?), după cum mai înainte (supra, p. 169) exterminase populaţia autohtonă la a. 106. În legătură cu pretinsa cruzime a „necruţătorilor barbari" este de remarcat că azi nu se mai crede în asemenea formule-şablon perimate, — ştiindu-se din izvoare documentare că s-au găsit şi mai tîrziu romani provinciali „nebuni" care să prefere a trăi sub regimuri barbare la nord de Dunăre, în afara graniţelor Imperiului, decît sub regimul dur al fiscalităţii romane şi byzantine (infra, p. 209 etc.).

[70] Descoperiri arheologice şi consideraţii istorice într-o bibliografie ce sporeşte mereu în ultimi ani, după D. Tudor, *OltR*[2] (1958), p. 337—376; OltR[4], 1978, p. 415—470, „legăturile romanismului din Oltenia cu sudul Dunării de la Aurelianus la Iustinianus", cu amplă bibliografie mai veche şi documentare pertinentă; *IstRomâniei*, I, p. 615—669; O. Toropu, *Romanitatea târzie şi străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.

www.dacoromanica.ro

„cruzimii şi sălbăticiei" (mult exagerate în istoriografia veche) atribuite triburilor în migraţie, barbarii de tirani, — fiind suficient a releva, în legătură cu problema, faptul subliniat mereu în ultimul timp de istorici că nu se cunosc cazuri ca, odată cu schimbarea ocupaţiei (a stăpînirii), populaţia întreagă să-şi părăsească definitiv aşezările nici în faţa distrugerilor cumplite ale războiului modern, făcut cu mijloacele infernale create de tehnica actuală, cu care nu se poate compara nici de departe războiul „armelor albe" (săbii, pumnale, suliţe, praştii, săgeţi etc.) din antichitate şi epoca medievală. Problema evacuării Daciei traiane trebuie simplificată, desigur; dar nu numai în felul ingenios adoptat de un filolog latinizant [71], ci în sensul constatărilor şi a consideraţiilor de mai sus în legătură cu natura însăşi a romanismului provincial, a raporturilor dintre romanitate şi temelia etnic-socială autohtonă în provinciile traco-dace şi illyrice. După concluziile îngăduite şi impuse de faptul înlocuirii idiomului autohton şi de altoirea limbii latine-romanice pe fondul etnic-social preroman, deopotrivă în Dalmatia, Moesia şi Dacia (ca şi în alte provincii romane), trebuie să admitem ca o necesitate că prin retragerea oficială din Dacia carpatică (chiar însoţită de o evacuare masivă a romanilor şi a multor cetăţeni) nu putea să rămînă un vid („desertum") demografic ocupat de goţi şi de alte clanuri germanice ori traco-getice libere, amestecate cu scito-sarmaţi; în afară de unele elemente romano-provinciale (mai ales illyri, pannoni şi traco-moesi din Balcani, celţi din vest), dubioase şi în orice caz de importanţă numerică redusă, aici a rămas aceeaşi străveche p o p u l a ţ i e a u t o h t o n ă pe care a găsit-o expansiunea romană, şi care (cum s-a văzut) nu fusese nici exterminată, nici alungată din cuprinsul provinciei. Sub stăpînirea triburilor barbare în migraţie a rămas numai pătura rustică (agrară, păstorească, meşteşugari sătenţi) legată de aceste locuri pe care nu le-a părăsit la schimbarea de regim în 272—273 la fel ca şi în a. 106 (după cum nu le părăseşte nici azi), decît — în mică măsură — vremelnic şi periodic, alternînd, în legătură cu necesităţile creşterii vitelor, a păstoritului „pendulator" şi a îndeletnicirilor agrare străvechi. Fenomenul permanenţei populare, mai ales a maselor rustice a fost bine întrevăzut şi formulat cu un veac în urmă de istoricul austriac Julius Jung „maselę poporului dacic, ce nu cunoscuseră decît greutăţile, nu şi folosul stăpînirii romane, rămaseră pe loc plătînd noilor domni birul pe care-l plătiseră celor vechi şi nepăstrînd ca amintire din epoca romană altceva decît dialectul său, părintele limbii române de azi" (cf. infra, p. 234).

Această populaţie rurală este firesc să nu fi putut continua viaţa în forme urbane între sau măcar în preajma zidurilor din vechile oraşe, ajungînd fără întîrziere la decădere în rusticitate, la recesiune [72]. Dăinuirea formelor rustice de viaţă social-economică a populaţiei autohtone (aproape aceleaşi în epoca pre-

---

[71] „Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniştească pe cei de la centru şi în fantezia celor cuprinşi de panică. După ce această spaimă colectivă trecea, mulţi se întorceau la vetrele părăsite", Puşcariu, *DR*, VIII, p. 30.

[72] După dezagregarea organizării municipale, a decăderii şi dispariţiei oraşelor (care fuseseră principala temelie a societăţii sclavagiste), acestea nu mai puteau juca nici un rol în viaţa fostei provincii. Decăderea economiei sclavagiste, ca şi aşezarea pe teritoriul Daciei a unor populaţii libere, a dus la mutarea centrului vieţii economice de la oraş la sat. Aşa se explică termenul românesc *sat* cu care se denumeşte aşezarea rurală), derivat din latin *fossatum*, în timp ce denumirea pentru „oraş s-a introdus mai tîrziu din maghiară *(város)*. Populaţia Daciei s-a răspîndit, aşadar, în mediul rural; aici însă păstra încă o formă de organizare ce îşi dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii romane şi care putea servi şi mai departe ca bază organizatorică, *obştea* sătească", *Ist României*, I p. 799; infra, p. 227—229.

www.dacoromanica.ro

romană a Daciei libere, în cea romană a provinciei, ca şi după abandonarea ei în perioada numită „prefeudală") este o realitate social-istorică de covîrşitoare importanţă şi semnificaţie, relevată în oarecare măsură de eruditi, mai ales arheologi şi lingvişti: e însuşi aspectul esenţial în structurile social-economice şi organizatorice-politice ale fondului popular, a acelor pături care au alcătuit temeliile permanente ale romanismului agrar, rustic din zona carpato-balcanică şi dunăreană [73].

[73] Condiţiile vieţii în Dacia după abandonarea oficială aureliană au fost concis şi corect, plastic schiţate în *IstRomâniei*, I, p. 787 „după abandonare, populaţia daco-romană, din agricolă şi sedentară, în general, se transformă periodic (datorită împrejurărilor) în una agricolă, crescătoare de vite şi pastorească, cu un caracter sedentar limitat. La acest fel de viaţă trece, treptat, şi populaţia orăşenească", datorită faptului că „oraşele îşi pierd rolul economic şi social ca centre de meşteşugari şi negustori, menţinîndu-şi doar (un secol-două) oarecare importanţă de centre politico-administrative. Meşteşugurile decad, reducîndu-se la cele mai simple, cu caracter casnic, rural: ţesutul, olăritul, făurăria, dulgheria"; cf. şi *AnEtn*, 1962—4, p. 73—92 (infra, cap. VIII, nota 57). Bine întrezărea (ca mulţi eruditi înainte şi după el) formulînd în rezumat această realitate social-istorică şi economică de ex. şi austriacul J. Loserth (Graz), în *Historische Zeitschrift*, 81, 1898, p. 342 (recenzînd „Histoire des Roumains" a lui A. D. Xenopol): o parte dintre „daco-romani" a rămas, prin munţi, ca păstori etc., „nachdem die wohlhabenden abgezogen, entwichen die Dacoromanen in ein Wanderleben über. Direkte Zeugnisse hierfür sind nicht vorhanden, aber die spätere Geschichte des Volkes beweist diesen Sachverhalt, der auch durch die Analogie der Verhältnisse in Rhätien und Noricum unterstützt wird ...".

www.dacoromanica.ro

VIII. DIN ANTICHITATE SPRE EVUL MEDIU ŞI RENAŞTERE

Cum s-a spus în repetate rînduri şi este ştiut, timp de cîteva secole (VII—XI sau XII) nu se cunoaşte nimic din documentele scrise despre populaţia de limbă romanică din Peninsula Balcanică [1], atît în zona illyră, cît şi în cea traco-getică; în Dacia carpatică atare „hiatus" fiind chiar mai lung, aşa-numitul „vid-istoric" al trecutului României şi mai ales al poporului român, cu o dezolantă lipsă ori caracter lacunos al documentaţiei scrise privind populaţia indigenă traco-daco-romană. S-a considerat mai demult că golul istoriografic (între abandonarea Daciei şi apariţia primelor menţiuni scrise despre români-vlahi cu organizaţii social-politice proprii) în nordul Dunării de Jos ar fi de aproape un mileniu; dar cercetările arheologice din ultimele trei decenii l-au redus sensibil, cu cîteva secole, prin descoperiri şi determinări de materiale şi obiecte, aşezări şi necropole din sec. IV, V ori VI e.n., din care foarte multe sînt de atribuit cu certitudine populaţiei provinciale romanizate. Totuşi, perioada de vreo 5—6 veacuri (între anii 600 şi 1100, cînd lipsesc ori sînt dubioase urmele documentare despre populaţia romanică-românofonă în stînga Dunării) nu poate fi scrisă fiind aproape cu neputinţă să fie trasată — decît în contururi largi şi vagi — fără un fir de continuitate etnic-socială şi economică oglindită în alte materiale documentare decît idiomul popular al comunităţii sociale. Din această perioadă deocamdată obscură sînt schiţate aici două aspecte mai importante ale celor trei-patru secole ce au urmat imediat abandonării oficiale a Daciei de către împăratul Domitius Aurelianus: materialul arheologic în Dacia postromană (în primul rînd cel atribuit populaţiei locale romanizate) şi ştirile ori indiciile despre permanenţa populaţiei romanice sub ocupaţia barbarilor, deci probînd direct dăinuirea romanismului pe vechile temelii sociale-etnice şi economice autohtone.

---

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (*Albania, Macedonia, Epir, Tessalia* etc.), Bucureşti, 1919, 74 p. Românii din teritoriul Bulgariei şi Iugoslaviei: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1959, de S. Dragomir. Cf. şi *Illirii* (1969), p. 152—155. Românimea „balcanică" şi rolul ei economic, politic şi cultural (împreună cu grecii şi turcii), reflectîndu-se prevalent în terminologia limbilor din zonă, vor trebui studiate mai amănunţit prin documentarea lexicală şi lingvistică (G. Murnu, I. Caragiani, G. Pascu, Th. Capidan, T. Papahagi etc.) şi noi anchete lexicale, dacă ar mai fi cu putinţă, ca şi a bibliografiei istorice şi etnologice: M. Caragiu Marioţeanu, *Definition einer Volksgruppe. Glotta und Ethnos der Aromunen*, în *Österreichische Osthefte*, Wien, 13, 1971, p. 140—151, cu indicaţii bibliografice la care se adaugă lucrări mai vechi: *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1891, de I. Caragiani (suplement la RIAF), reeditat de Academia Română, 1929 (cu o notă biografică de P. Papahagi); *Aromânii. Comerţ, industrie, arte, expansiune, civilizaţie*, Focşani, 616 p. (Anastase N. Hâciu); cf. şi Murnu, RumWNGr, 1902 şi 1977 (H. Mihăescu).

www.dacoromanica.ro

1. MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ"

Datele şi constatările (nu chiar toate sigure, deplin concludente) ale cercetărilor din ultimele trei decenii privind suma descoperirilor arheologice sînt rezumate şi puse la punct (în măsura îngăduită de etapa actuală şi în lumina criticii istorice) de către eruditul arheolog din Sibiu prof. K. Horedt, urmat de alţii, expuse în lucrări de analiză arheologică şi numismatică, împreună cu consideraţii social-istorice [2]. Din aceste lucrări excerptăm cîteva pasaje şi idei mai semnificative ilustrînd descoperirile arheologice care arată că după abandonarea Daciei în anul 272 (274?) pînă la invazia hunilor există o serie de elemente şi observaţii dovedind prezenţa în continuare, persistenţa exact în acelaşi locuri a populaţiei autohtone rămase în cuprinsul Transilvaniei, nu numai în Banat şi Oltenia (aproape de Dunăre), ci pe întreg cuprinsul fostei provincii carpatice.

> În discuţia îndelungată despre o pretinsă evacuare totală a populaţiei din provincia Dacia abandonată, s-a acordat atenţie deosebită oricărei descoperiri, chiar mărunte, menite să probeze permanenţa populaţiei indigene provincial romane. În ultimul timp însă numărul acestor materiale a sporit atît de mult, încît prezenţa populaţiei autohtone constituie o realitate istorică, nu o problemă sau vreo „enigmă": pe baza urmelor culturii materiale se poate proceda în mod concret la reconstituirea aspectelor multiple ale traiului populaţiei în condiţiile specifice create în urma dezorganizării vieţii provinciale romane. Repercusiunile mai intense ale evacuării oficiale se resimt în aşezările şi construcţiile militare şi în oraşele mai mari. Observaţiile făcute în timpul săpăturilor sistematice din ultimele decenii în diferite castre din Transilvania, de ex. la Hoghiz (jud. Braşov; 1949), Breţcu (jud. Covasna) şi Inlăceni (jud. Harghita; 1950), Gilău (jud. Cluj, 1951, 1956), Orheiu Bistriţei (1957—1960), Sînpaul (jud. Harghita, 1957, 1958), Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj, 1958, 1959), Călugăreni (jud. Mureş, 1961) n-au dat nicăieri la iveală urme concludente care ar dovedi locuirea acestor construcţii militare şi în continuare. Se pare că în condiţiile sociale şi politice schimbate, populaţia locală a renunţat să se folosească de castrele romane (construcţii specifice, legate de strategia şi tactica armatei romane), preferînd să revină la forme de locuire ce fuseseră caracteristice mai înainte perpetuîndu-se apoi în cursul epocii feudale.
>
> Oraşele mai mari, creaţii proprii ale orînduirii sclavagiste decad şi ele într-un timp relativ scurt şi peste tot, prin faptul că construcţiile monumentale ce constituie splendoarea lor (amfiteatre, temple, băi, basilici etc.) îşi pierd funcţia şi cad în ruină. Totuşi, cît permite să se recunoască documentarea actuală, centrele urbane continuă să fie locuite în forme modeste şi în secolul următor (după anul 271), cel puţin pînă la invazia hunilor, încît în ele retragerea aparatului de stat politic şi administrativ n-a avut dintr-odată aceleaşi consecinţe radicale ca în cazul castrelor în urma retragerii trupelor. Cîteva exemple în această privinţă sînt concludente. La Ulpia Traiana (Sarmizegetusa; Grădiştea Haţegului) s-a constatat ca şi în alte provincii baricadarea intenţionată a intrărilor amfiteatrului, pentru a servi ca fortificaţie, într-o vreme ce este indicată de tezaurul monetar îngropat aici în preajma invaziei hunilor; lîngă for (piaţă) în aedes augustalium s-a constatat adăugarea unor ziduri seci intermediare ridicate după evacuarea provinciei; în sfîrşit, cîteva descoperiri monetare izolate de pe cuprinsul oraşului ilustrează la fel continuarea vieţii în fosta metropolă a provinciei.

---

[2] K. Horedt, comunicare orală (1958); *Transilvanien im ersten Jhdt. nach der Preisgabe der Provinz Dazien*, în *Acta Antiqua Philippopolitana* (studia historica et philologica), Sofia, 1963, p. 157—163; *Dacia*, VIII 1964, p. 177—193, *Problema continuităţii* (D. Protase; supra, cap. VII, nota 39); SCIV, XVIII 1967, p. 575—591 (cultura Sîntana-Cerniahov, K. Horedt); *Culegere de studii şi cercetări*, Braşov, I 1967, p. 93—114 (bibliografie amplă despre teritoriul intra- şi extracarpatic, Ioan I. Pop); SCIV, XIX 1968, p. 63—79 (G. Bakó); *Aluta*, Sf. Gheorghe, I 1969, p. 7—22; *ArhMold*, VI 1969, p. 137—147, 149—164 (Z. Székely); *Sargetia*, XIV 1979, p. 203—217 (aşezările urbane tîrzii în Transilvania, K. Horedt) ş.a.

www.dacoromanica.ro

La Apulum (Alba Iulia), s-a identificat un cimitir datat cu monede, între ruinele băii, cu morminte de cărămizi şi cu obiecte romane tîrzii. O lucernă creştină şi descoperiri monetare răzlețe arată deasemenea prezența unei părți a locuitorilor. La Napoca (Cluj) există indicii că unele morminte romane ar putea să dateze din sec. IV. Un tezaur monetar din deceniul al 8-lea al sec. III, deci din intervalul de timp urmind imediat părăsirii provinciei care a fost descoperit în incinta oraşului este elocvent pentru locuirea fostului municipium şi după anul 271; în teritoriul oraşului Cluj s-au descoperit pînă acum monede din perioada „post-aureliană": 7 piese din care una Tacitus (275—276), 5 Probus (276—282), 1 Carinus (283—295) [*SCIV*, XII 1961, p. 150; XV 1964, p. 131—141]; o monedă Crispus în oraş, alta în hotarul spre sud-est *ActaMN*, IV, p. 495—7]; 1 Iovianus (363—364), una Theodosius II (408—450), cf. *ActaMN*, IV, p. 497. Aceeaşi constatare se poate face şi pentru Potaissa (Turda), pe baza unei geme creştine şi a materialului numismatic.

Dacă localitățile citate şi în general oraşele romane îşi pierd caracterul specific urban, ele continuă să fie locuite în proporții mult mai restrînse de o populație redusă numeric. Dar populația urbană nu constituia nici în timpul provinciei majoritatea locuitorilor, fiind apoi condamnată să dispară ori să se adapteze transformărilor economice şi politice intervenite schimbîndu-şi forma de viață.

În traiul populației rurale care constituia masele locuitorilor se manifestă la fel anumite aspecte noi de viață. Lucrarea pămîntului şi exploatarea bogățiilor naturale în timpul provinciei se făcuseră în forme specific romane prin latifundii avînd ca centre villae rusticae. Puține dintre aceste gospodării au fost cercetate prin săpături sistematice. În două locuri unde se poate presupune existența lor, la Iernut (jud. Mureş) şi Răhău (jud. Alba), o parte din materialul ceramic descoperit în imediata apropiere a aşezărilor pare să dateze dintr-o perioadă ulterioară părăsirii provinciei arătînd că cei folosiți în munca cîmpului, sclavii şi populația autohtonă, continuau să graviteze în jurul acestor curți formînd nuclee din care puteau să se dezvolte în continuare obştiile săteşti prefeudale. Evoluția se conturează mai limpede la aşezările rurale propriu-zise. Lipsind paza armatei romane şi cordonul defensiv al castrelor, locuitorii se aşează pe înălțimi, apărîndu-şi aşezarea prin şanț şi val de pămînt, ca în cazul aşezărilor la Porumbenii Mici şi Proştea Mică din valea Tîrnavei Mari.

Aceasta este imaginea ce se desprinde din documentarea arheologică actuală despre traiul populației rămase pe teritoriul fostei provincii. Materialul arheologic este însă mai numeros decît ar rezulta din enumerarea de mai sus privind numai cîteva localități, fără a cuprinde totalitatea descoperirilor, care pot fi caracterizate pe scurt după categoriile principale astfel: în primul rînd sînt menționat cele de caracter creştin, care datează sigur din sec. IV, creştinismul fiind recunoscut ca religie oficială romană abia în timpul lui Constantinus I (306—337) şi nu pot să aparțină decît populației romanizate, căci populațiile din afara provinciei (pătrunse ulterior pe teritoriul Daciei) erau încă păgîne. Cea mai semnificativă piesă este donariul din Biertan (jud. Sibiu); tipică este şi lucerna (opaiț) cu cruce, de la Apulum, ca şi gema (piatră de inel) la Potaissa (Turda) împreună cu altă gemă creştină „din Transilvania"; o lucernă de bronz cu crucea din împrejurimile oraşului Dej. Fiecare dintre aceste piese luată în parte nu are mare putere probatorie; dar luate laolaltă, ele oferă un argument în plus pentru atribuirea lor populației autohtone. Aria răspîndirii lor în zona carpato-dunăreană corespunde fostului teritoriu al Imperiului roman, unde erau primite şi utilizate de populația locală romanizată, ele fiind probele documentare principale despre pătrunderea creştinismului incipient, în sec. IV pe teritoriul Olteniei, Munteniei şi Transilvaniei cu Banatul. Există alte descoperiri mărunte care (deşi nu pot fi considerate în aceeaşi măsură creştine) se datează în intervalul de timp amintit. Dela Alba Iulia şi Cluj se cunosc multe exemplare din aşa-zisele fibule „cu capete de ceapă", din sec. IV, iar la Veţel (Micia romană, Hunedoara) chiar o piesă cu dedicația latină (QVARTINE VIVAS); o lucernă tîrzie şi un pahar conic de sticlă au fost semnalate la Alba Iulia, o garnitură de centură la Sic (jud. Cluj), un buton de garnitură la Feisa (jud. Sibiu) [3]. O lucernă de factură evident paleocreştină şi din sec. IV, cu crucea, piriformă, din zona Hunedoara (probabil Ulpia Traiana) [4].

[3] Despre creştinismul daco-roman (sec. IV—VI): *Studii Teologice* (Bucureşti), X 1958, p. 311—340 (Materiale arheologice paleocreştine din Transilvania. Contribuții la istoria creştinismului daco-roman, I. I. Russu); *IstRomâniei*, I, p. 629—634 etc.

[4] *Apulum*, VI 1967, p. 621; SCIVA, 27, 1976, p. 405—411. O lucernă de lut piriformă, fără insigne creştine, din zona Someşului (muz. Gherla). Alte piese paleocreştine: la Palatca (jud. Cluj) o pecete de lut ars pentru azimă din mormîntul 3 al necropolei de tip Sîntana de Mureş, *Dacia*,

www.dacoromanica.ro

Materialul numismatic încă poate fi utilizat, cum s-a arătat, în acelaşi sens pentru permanenţa populaţiei locale în Dacia. Mai demult s-a subliniat compoziţia semnificativă a cîtorva tezaure monetare care încep în timpul provinciei şi continuă după evacuare, trebuind deci să fi fost tezaurizate şi ascunse de elemente populare locale, autohtone. Un tezaur descoperit la Nireş (Dej), studiat în mod ştiinţific, confirmă prin compoziţia lui această constatare [5]. Chiar monedele din sec. IV găsite în mod izolat trebuie să fi aparţinut în bună parte autohtonilor, cum arată numărul considerabil şi răspîndirea lor. În primul rînd monedele descoperite în fostele aşezări romane (ca Ulpia Traiana, Alba Iulia, Turda, Cluj, Cristeşti etc.) trebuie să fi fost folosite de către autohtoni. Cu deosebire semnificativă este descoperirea arheologic-numismatică făcută în 1961 în teritoriul comunei Iernut, pe valea Mureşului: necropola de incineraţie datînd (după descoperirile monetare) din sec. III—IV, în legătură organică de continuitate; într-o urnă cinerară s-a descoperit o monetă de la împărăteasa Severina (anul 275) [6], iar în acelaşi teren o serie de monede imperiale începînd cu Severus Alexander la Licinius II (Severus Alexander 2 buc., Gordianus III 1, Gallienus 1 buc., Maximianus Herculius 1, Maxentius 1, Licinius I 4 buc., Licinius II 1 buc.), — care sînt dovezi evidente ale continuităţii (fără nici un fel de „cezură" la anul 273) a unei populaţii rustice locale într-o aşezare modestă şi în necropola alăturată.

Ultima categorie de materiale arheologice este ceramica romană confecţionată după desfiinţarea provinciei, la care însă există dificultatea în ce priveşte putinţa datării şi diferenţierii, separării ei de materiale romane asemănătoare. O dovadă că ceramica romană de factură roşie continuă şi după 271 e.n. o constituie descoperirea — chee făcută la Iernut în 1961 (supra), unde urna roşie este datată prin moneta Severinei, în ultimele două-trei decenii ale sec. III. Asemenea descoperire confirmă şi datarea vasului cu toarte ornamentate cu şerpi din comuna învecinată Lechinţa de Mureş (un exemplar asemănător din Potaissa, în muzeul Turda) [8] şi faptul bănuit mai demult că printre altele au funcţionat ateliere de olărie la Cristeşti (jud. Mureş) şi după evacuarea Daciei. Aceeaşi datare se poate adopta pentru ceramica roşie descoperită în aşezarea de la Porumbenii Mici şi pentru unele urne roşii din cimitirul de la Soporu de Cîmpie, al cărui inventar pare să dateze în parte şi din a doua jumătate a sec. III. Oricum, această categorie de ceramică trebuie să fie mult mai numeroasă decît se poate proba în prezent.

Pe lîngă aspectele variate ale traiului populaţiei băştinaşe reflectate în materialele arheologice, se observă şi pătrunderea unor populaţii dinspre apus şi din răsărit în Transilvania. Este explicabil că lipsa unei puteri politice şi administrative şi existenţa bogăţiilor în provincia abandonată de romani au exercitat o atracţie puternică asupra triburilor libere din afara Daciei. Astfel, la Cipău (jud. Mureş), în valea Mureşului, s-au descoperit morminte de incineraţie al căror inventar corespunde pe deplin celor sarmatice din cîmpia Tisei, făcînd abstracţie de ritul înmormîntării ce nu se întîlneşte la sarmaţi. Trebuie să admitem deci că o populaţie dacică trăind sub o puternică influenţă culturală sarmatică s-a aşezat, după ce au dispărut barierele ce ar fi putut opri înaintarea lor în valea Mureşului. Dacă penetraţia din apus are un caracter mai mult izolat, în schimb presiunea populaţiilor din răsărit este mult mai puternică şi amplă. Se credea mai demult că locul puterii romane a fost luat de goţi; mai nou şi ceva mai verosimil se arată însă că, în timpul abandonării provinciei, goţii îşi aveau sediile mai mult spre răsărit, iar vecinii dincolo de Carpaţi au fost carpii din Moldova, care în primele decenii după desfiinţarea provinciei Dacia trebuie să fi fost moştenitorii direcţi ai puterii romane pătrunzînd în acest interval de timp şi pe teritoriul Transilvaniei. Numai după dislocarea carpilor în jurul anului 300, goţii înaintează spre apus în fostele teritorii ale acestora şi trecînd Carpaţii ajung în Transilvania. Abia

XX 1976, p. 30, fig. 7/2, 9/2, p. 34; un exemplar asemănător descoperit în aşezarea daco-romană tîrzie lîngă Jabăr (jud. Timiş, la nord de Lugoj; *Noi Tracii*, Milano, VII 1980, 73, p. 10-14, I. Stratan), *ActaMN*, XIII 1976, p. 215—230 (două piese paleocreştine din Transilvania), XVI 1979, p. 171—187 (piese paleocreştine inedite din Dacia intracarpatică, N. Vlassa); *Acta Musei Porolissensis*, III 1979, p. 515—523 (vasul creştin cu inscripţie latină din Moigrad, N. Gudea). E necesară o regrupare într-un nou repertoriu a materialelor paleocreştine din Dacia intracarpatică.

[5] *Studii şi cercetări de numismatică* (Bucureşti), I 1957, p. 149—165 (D. Protase).

[6] *SCIV*, XIII, 1962, p. 153—155 (Un mormînt de incineraţie la sfîrşitul sec. III, la Iernut, de N. Vlassa).

[7] *ActaMN*, III, 1966, p. 400—401 (Săpăturile arheologice la Iernut, N. Vlassa şi informare orală).

[8] *Römer in Rumänien* (Ausstellung), Köln, 1969, p. 290, nr. H 66, pl. 31.

www.dacoromanica.ro

după această dată trebuie fixată şi apariţia culturii Cerneahov, iar în Transilvania numită, după primul cimitir săpat sistematic pe teritoriul României, şi „cultura Cerniahov-Sîntana (de Mureş)". Caracterizată prin ceramica tipic cenuşie, prin fibule cu capul în formă de semidisc, piepteni cu mîner semicircular, pahare de sticlă conice etc., cultura Cerneahov este proprie Ucrainei şi României, nu poate fi atribuită în mod exclusiv unei singure populaţii, iar în Transilvania ea nu poate aparţine numai goţilor, cum s-a afirmat în trecut. Analizînd răspîndirea ei în Transilvania, se constată o ramificare peste pasul Tulgheş pînă în valea Mureşului: cimitirele de înhumaţie cu fibule cu semidisc şi pahare conice de sticlă; ele pot fi puse, cel puţin parţial, în legătură cu pătrunderea goţilor în Ardeal. Alături de aceştia, populaţia băştinaşă preia tehnica arderii înnăbuşite, încît şi ceramica de pe teritoriul fostei provincii primeşte un aspect „cerniahovizant", chiar dacă nu aparţine acestei culturi (de ex. la Cluj-Mănăştur). Astfel, se constată că imediat după abandonarea provinciei populaţia indigenă este întărită cu elemente dacice pătrunse din apus şi din răsărit în Transilvania. Începînd cu sec. IV, locuitorii preiau cultura Cerniahov-Sîntana, care devine generală în acest veac şi care în anumite descoperiri aparţin goţilor.

După impresia lui K. Horedt, în sec. V s-ar fi produs o cezură între elementele culturii materiale antice şi cele prefeudale; dar D. Protase observă că atare opinie nu este verosimilă: pentru sec. V avem descoperiri mai puţine, deocamdată, în comparaţie cu abundenţa relativă de vestigii ale culturii materiale în veacul precedent; se cunosc aşezări, morminte, monede izolate şi tezaure. Trăsăturile specifice ale culturii materiale rămîn totuşi ceva mai puţin clare, continuînd în orice caz anumite elemente din sec. IV şi anticipînd alte fenomene proprii abia sec. VI. Situaţia este generală, nu se limitează la Transilvania; pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, în Franţa, Belgia, Anglia, Germania de sud, s-a făcut aceeaşi constatare, cu toate că acolo există izvoare istorice scrise dovedind în chip peremptoriu locuirea constantă: „în concluzie, nici o urmă sigură a culturii gallo-romane în regiunile noastre nu este ulterioară secolului IV" şi că „trebuie deci să fie respinsă explicaţia simplistă care încearcă să justifice absenţa elementelor materiale ale ocupaţiei prin evacuarea teritoriului" [9]. Dacă astfel se prezintă situaţia în teritorii cu tradiţie romană şi romanică foarte puternică, mai veche şi mai îndelungată, nu avem motive de a pretinde că la noi (în zonele carpato-dunărene) să fi existat condiţii mai favorabile în ce priveşte putinţa de documentare arheologică.

Începînd din sec. VI, cultura materială a Transilvaniei primeşte o factură unitară comună populaţiei băştinaşe şi populaţiilor migratorii. Făcînd abstracţie de unele cazuri izolate, se constată în materialele arheologice doar coexistenţa populaţiei indigene cu cea migratorie, coexistenţă reflectată în numărul considerabil al descoperirilor care din acest motiv nu pot aparţine numai elementelor migratorii. Pentru sec. VIII şi XI datele arheologice nu sînt însă destul de numeroase, consistente, elocvente. Este epoca convieţuirii şi amestecului româno-slav, asimilării incipiente a slavilor, precum şi a cristalizării (regrupării) „străromânilor". Explicarea lipsei aparente a materialelor arheologice poate fi dată printr-o analogie din teritoriile răsăritene. Se ştie că problema ceramicii slave timpurii este destul de puţin elucidată, chiar în teritorii unde prezenţa slavilor în perioada respectivă apare mai presus de orice îndoială. În Ucraina este sigur că proprietarii marelui tezaur din Martinovka şi cei înmormîntaţi în cimitirul de lîngă Pastîrskoie din sec. VII erau strămoşi direcţi ai slavilor care în veacul al IX-lea întemeiară puternica Rusie kieviană. Dar ceramica ce corespunde acestor materiale nu este încă îndeajuns cunoscută. În Ardeal, problema celor două secole amintite se pune în mod asemănător trebuind a se menţiona însă şi insuficienţa şi deficienţa cercetărilor de pînă acum, pe lîngă sărăcia obiectivă, puţinătatea materialelor arheologice.

[Materialul şi formulările expuse la p. 203—206 sînt reproduse rezumativ după lucrările citate la nota 2, cu cîteva — destul de puţine — adaosuri proprii].

[9] J. Dhougt, S. J. De Laet, P. Hombert, în *Antiquité classique*, XVI, 1958, p. 137, 141.

www.dacoromanica.ro

2. PERMANENŢA ROMANISMULUI

După ce s-a constatat şi admis că populaţia rustică-provincială în zona carpato-balcanică şi dunăreană şi-a însuşit vorbirea (şi chiar scrierea) latină-romanică, propagată mai intens în perioada maximei desfăşurări a romanităţii Imperiului (veacurile II—III), formînd sub raport cultural-lingvistic o comunitate unitară, prea puţin diferenţiată după categorii sociale şi ţinuturi, avînd ca principal element de coerenţă l i m b a (comună romană-rustică şi ostăşească), iar mai tîrziu şi n u m e l e (distinctiv după grai, devenit ethnicon: *Romanus* (> *rumân, român*, tradus — înlocuit de populaţiile învecinate prin echivalentul *valach* = vorbitor de limbă romană), — se poate considera ca ceva mai simplificată şi limpezită dificila problemă străveche a istoriografiei româneşti şi sud-est europene: perpetuarea romanismului în zona carpatică, la fel ca în cea balcano-dunăreană. Potrivit concepţiei şi tezelor expuse mai sus, idiomul, împreună cu numele roman, a trebuit şi putea să se păstreze (cum s-a spus) nu atît de unele resturi mai „norocoase", puternice şi durabile din grupurile de „colonişti romani": „infinitae copiae hominum" venite „ex toto orbe Romano ad agros et urbes colendas" (Eutr.), cum preconizau şi admiteau mulţi apărători vechi ai continuităţii romane în Dacia. Observînd lucrurile cu atenţie, apare greu de admis perpetuarea unei asemenea populaţii mai mult sau mai puţin „flotante", izolate de masele unui popor ce să fie legate puternic cu rădăcini mai adînci în acest pămînt. Este uşor de înţeles cum, prezentată în acest din urmă fel (adică: prin elementele imigrate), dăinuirea romanismului după evacuarea oficială a Daciei carpatice apărea destul de echivocă ori chiar neverosimilă, pretînd în chip firesc la grave confuzii şi controverse legate de continuitatea populaţiei româneşti în teritoriile actuale. Asemenea nedumerire şi echivoc au fost în bună parte (dacă nu integral) soluţionate prin teza despre conservarea idiomului şi numelui roman în Dacia (la fel ca în Moesia, ori în alte provincii) la însăşi p o p u l a ţ i a d e b a ş t i n ă străveche a teritoriilor, legată aici prin lungi tradiţii de viaţă, cu începuturi pierdute în negura preistoriei.

Atare concepţie despre caracterul romanismului (sprijinită în primul rînd pe realitatea absolută şi valoarea calitativă excepţională a elementului lexical preroman-autohton în limba română) [10] ne arată că nu era necesar (dacă nu era chiar de prisos) să fi rămas în Dacia carpatică o parte mai mare sau redusă de populaţie romană venită din afară, „ex toto orbe Romano" (dacă după 17 deceni de convieţuire şi amestec, mai puteau fi separaţi net imigraţii de indigenii, din provinciile sudice, estice ori vestice ale împărăţiei romane care apoi ca neaoşi „Romani" să fi perpetuat şi transmis numele şi idiomul roman pînă în sec. XII (fără să fi „reimigrat" din sudul Dunării prin sec. X—XI [?]). Cum s-a mai spus, în spaţiul carpatic şi balcano-dunărean (la fel ca în alte zone) r o m a n i s m u l a dăinuit prin fenomenul a l t o i r i i pe străvechiul trunchiu etnic a u t o h t o n, daco-getic în stînga, traco-moeso-getic în dreapta Dunării de Jos; căci după cum elementul social-etnic de baştină n-a fost exterminat de expansiunea şi ocupaţia romană, la 102, 106 ori mai tîrziu, — tot aşa (romanizat prin grai şi nume) el n-a putut fi evacuat din ordinul lui

[10] Cf. de ex. *LbTrD*, p. 187—222 = *SprThrD*, p. 211—255 (supra, cap. IV).

www.dacoromanica.ro

Domitius Aurelianus la 271/3, nici copleşit de noile valuri dinspre miazănoapte, răsărit şi apus, revărsate începînd din perioada cînd forţa defensivă romană nu mai putea să ţină stavilă puhoiului de triburi în migraţie (germanice, sarmatice, carpo-dace libere etc.) la Dunăre, în zona balcanică şi apoi în regiunile vestice ale Imperiului, chiar în Italia şi la Roma. În Dacia carpatică, iar mai tîrziu parţial în Moesia, Tracia şi Dalmatia, romanismul nu mai avea puternicul scut al forţei militare romane; dar spre a se putea menţine (în forme rustice, într-o civilizaţie de dimensiuni mai modeste), izolat cîteva secole sub raport politic de romanitatea occidentală a Imperiului, el a existat şi a rezistat prin propriile energii etnice şi biologice, lipsit de protecţia forţei romane centrale (aflată în decadenţă şi dezagregare). Marea romanitate a Imperiului era o puternică realitate social-culturală reprezentată de vechile populaţii (triburi) autohtone ale provinciilor, numite de romani *nationes* sau *gentes*; o realitate evidentă de care erau deplin conştienţi anticii din perioada aşa-numitului „imperiu tîrziu" şi pe care a formulat-o în termeni pregnanţi fericitul romano-african Aurelius Augustinus într-un pasaj celebru, la începutul sec. al V-lea, cînd nu mai puteau fi deosebite „naţionalităţile" şi etniile: „qui iam cognoscit gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur" (*Ad Psalmos*, LVIII, I).

Existenţa unei populaţii romanice (romanizate, latinofone) foarte numeroasă în teritoriile din zona Dunării, ca şi a Rinului etc., în fostele provincii romane ocupate de triburi germanice şi de huni, sarmaţi ş.a. în cursul sec. IV—V este nu numai postulată ca un lucru logic şi firesc, ci apare atestată prin d o v e z i documentare explicite, elocvente. Este în primul rînd (cum era şi natural să fie) populaţia de jos, cu nivel de trai mai scăzut în condiţiile generale economice la sfîrşitul antichităţii sclavagiste, de situaţia turbure politică-militară şi de fiscalitatea apăsătoare cu corupţia din Imperiul roman decadent; alături de oamenii săraci trăiau în „barbaricum" şi oameni mai înstăriţi, cultivaţi, care preferau libertatea sub regimul ceva mai suportabil al „barbarilor". Asemenea realitate social-economică este atestată documentar prin texte demult cunoscute şi relevate: Hieronymus, Priscus Rhetor şi Salvianus din Gallia [11]. Mai semnificative pentru zona Dunării inferioare sînt relatările lui Priscus, care a fost la curtea lui Attila, trecînd prin Banatul actual [12]: în cursul ambasadei la huni, el a cunoscut între alţii pe un Rusticius [13] din Moesia Superior, luat prizonier de huni într-o incursiune în sudul Dunării, înainte de anul 448; reuşind să înveţe la perfecţie limba hunică el a fost făcut de către Attila secretar personal, avînd şi un rol important în „diplomaţia" regelui hun. Nici alţi captivi romani la huni nu o duceau mai rău. Dacă un om cult şi cu pretenţii ca moeso-romanul Rusticius trăia şi chiar se simţea binişor sub „jugul barbar", este firesc de admis că populaţia rurală, sărăcită şi aservită să se fi împăcat mai uşor cu regimul ocupaţiei gotice, hunice etc. Prezenţa unei populaţii romanice (latinofone) numeroase în teritoriul ocupat de huni în stînga Dunării de Jos este dovedită şi de faptul că unii dintre

[11] Hieronymus, *Epist*, CXXIII 17 (*Patrologia Latina*, XXII 1058); Priscus Rhetor, frg. 8 (Historici Graeci minores, ed. L. Dindorf, vol. I, p. 305—309); Salvianus, *De gubernatione Dei*, V 5 şi 8 (Patrol. Lat. LIII 99 şi 101—102), citate cu comentarii ceva mai ample de J. Jung, *RoemRom*, ed. II, p. 231—233; N. Drăganu, *RomIX—XIV* (1933), p. 27—29. Salvianus era semnalat şi interpretat just încă la începutul veacului al XVIII-lea, de I. I. Mascou, *Geschichte der Deutschen*, Leipzig, 1726, p. 506—507.

[12] *CercLg.*, II 1957, p. 253—258; *Elemente traco-getice în Imp.Rom.*, 1976, p. 75—76.

[13] *RE*, I A, 1240, 5 (Seeck).

www.dacoromanica.ro

aceşti „Romani" se refugiau în Imperiu, iar regele hun îi cunoştea bine şi-i revendica instistent de la autorităţile romane [14], evident avînd nevoie de forţe şi braţe de muncă. Deci oamenii „circulau" de pe ambele maluri ale Dunării, *limes*ul danubian nefiind un „zid" izolator între populaţiile din nord şi din sud. Relatările lui Salvianus din sec. V (cu toate că se referă la alte teritorii) nu sînt lipsite de valoare analogică şi chiar de putere doveditoare pentru zona carpato-danubiană; merită să fie reproduse în traducere:

„În timpul acesta, săracii sînt jefuiţi, văduvele gem, orfanii sînt călcaţi în picioare pînă într-atîta încît mulţi dintre ei — şi nu de obîrşie umilă, ba şi cu educaţie aleasă — fug la duşmani ca să nu moară în suferinţa persecuţiei obşteşti; căutînd adică la barbari omenia romană, deoarece nu pot îndura la romani neomenia barbară. Cu toate că se deosebesc prin obiceiuri şi limbă de cei la care fug, ba chiar — ca să zic aşa — nu se împacă nici cu urîtul miros al trupului şi straielor barbare, vor mai bine totuşi să ducă un trai deosebit al lor între barbari, decît să sufere crunta nedreptate între romani. Astfel ei se strămută peste tot locul, fie la goţi, fie la bacauzi, fie la alţi barbari ce stăpînesc pretutindeni şi nu le pare rău că s-au strămutat acolo. Căci vor mai bine să trăiască liberi sub înfăţişarea unor captivi, decît să fie captivi sub aparenţa de oameni liberi. Astfel, de numele de cetăţean roman, odinioară nu numai foarte preţuit, ci şi cumpărat foarte scump, oamenii se leapădă acuma de la sine şi fug de el ..." etc. (Salvianus, V 5; Patrol.Lat. LIII 99); apoi „unde sau la care popoare există asemenea rele ca la noi romanii? La care oameni este atît de mare nedreptatea ca la noi? Francii nu cunosc această crimă; hunii sînt streini de atare fărădelegi; nimic din acestea nu există la vandali, nimic la goţi. Atît de puţin tolerează barbarii la goţi asemenea lucruri, încît nici chiar romanii ce trăiesc între ei nu le suferă. Ca urmare, o singură dorinţă au toţi romanii de acolo: să nu fie nevoiţi vreodată a trece sub legea romană. Populaţia romană de acolo înalţă o singură rugăciune într-un glas: să-i fie îngăduit a-şi duce viaţa dimpreună cu barbarii; şi ne mai mirăm că nu-i biruim pe goţi cu forţele noastre, cîtă vreme (chiar) romanii preferă să trăiască la ei nu la noi? Astfel, nu numai că fraţii noştri nu vor deloc să fugă de la ei la noi, ci ei ne părăsesc chiar pe noi ca să fugă la dînşii; mă mir că nu fac asta toţi birnicii şi săraci şi nevoiaşi; n-o fac dintr-o singură pricină, anume pentru că nu pot să-şi mute acolo lucruşoarele şi căscioarele şi familiile lor ..." etc. (*ibid.*, 103).

Chiar dacă (detestînd stările din Imperiu) Salvianus laudă admirativ idealizînd cu scopuri moralizante pe barbarii la hotarele Imperiului, relatările lui oglindesc o realitate, sînt un document istoric cu deosebire semnificativ pentru stările social-economice din provinciile romane şi din „barbaricum", pentru existenţa şi soarta populaţiei de jos, a sărăcimii; rezultă din ele (ca şi din alte documente) că existau şi „romani", populaţie romanizată rustică în teritoriile ocupate de goţi, huni etc. şi că chiar puteau să trăiască destul de bine în condiţiile relaţiilor economice şi politice aduse de aceste triburi în migraţie. Dacă în zonele de la Rin şi cursul superior al Dunării situaţia era cea schiţată de către Salvianus, de ce să fi fost diferite stările în teritoriile din dreapta şi din stînga Dunării de Jos? De ce să facă numai Dacia carpatică excepţie? O viaţă romană sub ocupaţia triburilor germanice ori de alt neam era posibilă şi chiar necesară aici (cum o arată şi descoperirile arheologice, supra p. 203—206) în forme aproape exclusiv rustice, agrare, tot atît de uşor admisibilă ca în „Dacia Nova" din Moesia Superior. Dealtfel, persistenţa populaţiei romanice mai multe secole după evacuarea oficială romană este atestată şi unanim admisă şi în alte regiuni foste provincii romane, ocupate de „barbari": Noricum, Vindelicia, Raetia [15].

[14] Priscus, în *Histor.Graeci min.*, I, p. 277 şi 286.

[15] De menţionat concluziile istoricului medievist parisian Ferd. Lot, în *Histoire du Moyen Âge*, Paris, I (1928), p. 105 „persistance d'une population dans les Alpes. En dépit de l'assertion de l'hagiographie, il s'en faut que toute la population «romaine» du Noricum ait repassé les Alpes.

www.dacoromanica.ro

Precum au arătat numeroşi eruditi începînd cu J. Thunmann (a. 1774) şi s-a relevat în paginile precedente, permanenţa romanismului în zona carpato-balcanică şi danubiană este legată în primul rînd de vechimea şi statornicia populaţiilor autohtone traco-geto-dace, respectiv illyre, în care (după trecerea perioadei de romantism şi exaltare latinistă a Şcolii Ardelene şi a erezilor ei) s-au recunoscut înaintaşii îndepărtaţi dar nemijlociţi ai populaţiei româneşti (românofone), „Romanii" din Peninsula Balcanică şi Dacia. S-a accentuat de asemenea că atare concluzie nu se sprijină pe documente istorice, arheologice şi toponimice, care prin însăşi natura şi structura lor nu pot oferi (fiind puţin probabil că vor da în viitor) legătura documentară directă şi evidentă între populaţiile traco-geto-romane (adică traco-geţii romanizaţi) şi romanicii (românofonii) evului mediu şi modern în provinciile romane Moesia şi Dacia. Numai cine este prea puţin familiarizat cu natura şi proporţiile calitative ale materialului documentar privitor la epoca veche (mai ales prefeudală) a trecutului acestor teritorii poate să-şi mai facă iluzia că în viitor izvoarele istorice sau arheologice epigrafice vor furniza acel mult dorit şi căutat mijloc sigur de necurmată legătură etnic-socială între faza antică traco-daco-romană şi „descendenţii" românofoni ai traco-geto-romanilor: asemenea element de legătură poate fi dedus deocamdată numai din alcătuirea lexicală a limbii române, care prin structura ei latină-romanică duce direct la epoca romană (latină) a cuceririi şi romanizării teritoriilor traco-dace dela Dunărea inferioară, iar prin cele vreo 160—170 cuvinte autohtone leagă limba şi comunitatea populară românească d i r e c t de graiurile şi populaţiile indo-europene traco-dace ale acestor meleaguri, în sensul schiţat de expunerile din paginile precedente. Dt aceea, idiomul popular al românilor este şi va rămâne cel mai valoros documene istoric pentru marea problemă a etnogenezei şi pentru epoca veche a trecutului românesc.

De pe noile poziţii cîştigate (respectiv consolidate) prin studiul alcătuirii elementului arhaic, al limbii române, în limita mijloacelor de documentare disponibile, istoria antică şi medievală plină de obscurităţi şi necunoscute, a acestor teritorii va trebui reconsiderată fără teze preconcepute de ordin naţional-politic ori ideologic, ţinînd seamă în primul rînd de valoarea probatorie a limbii

---

Les paysans, les «colons», tout au moins demeurèrent attachés au sol, tributaires des ducs bavarois, quand ceux-ci s'emparèrent du Norique riverain vers l'an 500, puis des régions alpestres vers la fin du VIe siècle. C'est ce que prouvent les noms de lieu terminés par *walch* (*welch* = romain). Au VIIe siècle l'*Indiculus Arnonis* (Salzburg) renferme nombre de noms d'hommes romains et, au temp de Charlemagne encore, il est question de vici romanisci, dans la région de Salzburg (cf. J. Jung, G. S. Grassmann, Hartmann). Il en fut de même dans la *Vindelicia* ou *Raethia Secunda*, entre l'Inn et le Danube, que se partagèrent au VIe siècle, Bavarois et Alamans. Une noblesse d'origine romaine, celle des Breones, subsista sous l'autorité des ducs bavarois. Dans le Vorarlberg, au IXe siècle encore, sur 195 témoins d'une carte de Saint-Gall, 165 portent des noms romains. La *Raethia Prima* correspond au Tyrol et au canton des Grisons. Le Tyrol renfermait encore quantité de noms de lieu romains au VIIIe siècle et sa totale germanisation ne s'effectua qu'au Xe siècle ... Aujourd'hui encore, à l'Ouest de Coire, environ 40.000 hommes parlent une langue latine, le romanche (cf. Groeber)". În legătură cu teritoriul muntos al Helvetiei s-a arătat că (mai ales prin serviciul militar şi conservarea populaţiei romanizate) „... în vîrtejul migraţiei popoarelor, locuitorii romanizaţi din şesurile elvetice şi vindelice nicăieri n-ar fi putut afla adăpost şi refugiu decît în munţii retici ...", F. Stehälin, *Die Schweiz in römischer Zeit*, Basel, 1927, p. 292—293 (Cf. C. Daicoviciu, *Steaua*, Cluj, 1969, p. 72—73). Despre materialul epigraflic al perioadei „prefeudale" şi semnificaţia lui istorică: E. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din sec. IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976 (recenzia cu *addenda et corrigenda* de amănunte în *Transilvania* (Sibiu), 1977, 9, p. 7—12).

www.dacoromanica.ro

române cu lexicul ei variat [16], care alături de realitatea vieţii prezente şi de trecutul mai apropiat şi bine cunoscut, oglindeşte stabilitatea şi strînsa legătură a populaţiei româneşti (românofone) cu pămîntul, glia şi codrul, muntele şi plaiul unde-şi ducea existenţa în forme conservative şi arhaice, cu deplasările periodice legate de natura îndeletnicirilor sale agrare sau pastorale străvechi. Lexicul latin şi cel preroman al limbii nu arată nimic din ce presupuneau unii eruditi în legătură cu un pretins „nomadism păstoresc" ori „de munte" al românilor şi emigrarea lor din Peninsula Balcanică în Dacia carpatică, după o „convieţuire" de cîteva secole [?] cu albanezii, bulgarii ori alte populaţii de limbă şi structură etnică total diferite. Vecinătatea Daciei carpatice cu Dunărea şi teritoriile traco-moesice romanizate (în care s-a format ramura sudică balcanică a românilor, aromânii şi megleniţii, eventual istroromânii, în contact cu românii „nordici") explică suficient — cum s-a recunoscut de cei mai mulţi — unitatea remarcabilă a limbii române (supra, p. 150).

Ereditatea biologică autohtonă. Fiind stabilit şi recunoscut că marea masă a populaţiilor traco-dace (ca şi cele illyre) a fost romanizată alcătuind după toate probabilităţile baza etnic-socială (nucleul) romanicilor din sud-estul european, al poporului român de mai tîrziu, s-a afirmat chiar că unele trăsături somatice, în primul rînd culoarea blondă, s-au transmis de la traco-daci [17] la români [18]; o aserţiune de ordin generic, mai mult analogică, ori logică, presupunînd evident o continuitate deplină etno-socială de peste două milenii. În spijinul ei sînt de invocat elemente documentare nu atît istorico-arheologice, cît mai ales cele filologice-lingvistice, oferite de limba română actuală prin fondul lexical arhaic: cuvintele autohtone, fragmente din idiomul indo-european al populaţiilor preromane dispărute ca entitate politică-socială, ca formaţie etno-lingvistică, din care însă au fost transmise (odată cu această ereditate lingvistică vie) şi o parte din suportul etnic-social, biologic; deci o sumă de trăsături somatice care au suferit amestecuri cu modificări ulterioare, mai ales în perioada simbiozei traco-daco-romane şi mai tîrziu al celei slavo-române.

3. CONTINUITATEA AŞEZĂRILOR ŞI OCUPAŢIILOR AGRARE

Îndeletnicirile de căpetenie ale ţăranului român au fost cultivarea pămîntului, creşterea vitelor şi meşteşugurile rurale, care îi asigurau hrana, uneltele de

[16] „Ihr Wörterbuch mit seinem bunten so schwer vertilgbaren Inhalt, spricht beredter als die dürftigen leicht zerstörbaren Berichte der Geschichte" observa pe bună dreptate la 1865 chias R. Roesler (GTB, p. 560).

[17] Despre trăsăturile somatice ale traco-dacilor: *SCIV*, XVIII, 1967, p. 343—348; *LbTrD*, p. 22—27 *(SprThD*, p. 27—32*)*.

[18] De ex. W. Tomaschek, *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXIII, Sitz. ber. 1893, p. 34 „... die Thraker und Daker erlagen sammt den Moesen der Macht Roms; sie vertauschten ihre Sprache mit der lingua romanisca. So kommt es, dass die thrakische Sprache (eine echte Tochter der indogermanischen Ursprache) verloren ging. Leiblich existirt jedoch die thrakische Nation noch bis auf den heutigen Tag; die Donau- und Pindus-Wlachen oder Ostromanen sind bei aller Mischung und Durchsetzung mit später hinzugetretenen, vorzugsweise slavischen Elemente wesentlich direkte Nachkommen der romanisierten Thraker und Moesen ..."; O. Reche, *Rasse und Heimat der Indogermanen*, München, 1936, p. 30 „noch heute finden sich unter den Bergrumänen zahlreiche blonde, blauäugige, weisshäutige, grossgewachsene Elemente, die ins Gebirge abgedrängte Reste des alten Thrakertums darstellen dürften". Dar acelaşi tip somatic este caracteristic şi celuilalt factor social-etnic ce a intrat în procesul de sinteză a formării poporului român, ca „adstrat": slavii.

www.dacoromanica.ro

producție, piesele de echipament și produsele de schimb intercomunitare. Aceeași era situația în trecutul ceva mai îndepărtat, cînd viața românească avea chiar un caracter mult mai pronunțat agrar. În evul mediu și în antichitate este sigur că creșterea vitelor și păstoritul erau cel puțin tot atît de importante ca agricultura și mai mult decît alte ocupații și meserii (ca exploatarea și prelucrarea lemnului, a metalelor, olăritul, vînat și pescuit etc.). Studiul terminologiei limbii române în ansamblu, prin compararea materialelor lingvistice, istorice și etnografice, a dovedit că populația românească (românofonă) are o vechime îndepărtată și o deplină continuitate a ocupațiilor în așezări, un caracter sedentar în ramurile de producție rurală (agricultură, creșterea vitelor), ca și a meșteșugurilor casnice-țărănești [19], ori în exploatarea unor metale și minerale ale subsolului. Pentru înțelegerea justă a structurilor vetuste și a genezei formelor de organizare social-economică și chiar politică a românimii în faza prefeudală și în evul mediu, este absolut necesar a cunoaște corect, cît mai amplu și concret cantitatea, calitatea și succesiunea stratificării diferitelor elemente lexicale din perioade istorice și fonduri cultural-lingvistice variate intrate în limba română, — proces de o importanță etnologică excepțională. Uniformă și unitară în aparență, terminologia românească (lexicul ei în ansamblu) prezintă o mare varietate în ce privește obîrșia elementelor alcătuitoare, repartizate (cum s-a spus) în cîteva „loturi" mai importante, între ele locul prim ocupîndu-l termenii latini-romanici avînd integrate organic și asimilate (sub raport fonetic și morfologic) elementele preromane — autohtone traco-dace, la care s-au adăugat numeroasele împrumuturi mai mult sau puțin recente (adstratul) partea cea mai veche și importantă (mai ales cantitativ) fiind elementele slave, — totul în funcție de intensitatea și durata influenței exercitate de idiomul și populația respectivă asupra comunității populare românești. Tipologia a ș e z ă r i l o r, a caselor și gospodăriilor, precum și modul de organizare, în etapele dezvoltării istorice, constituie unul dintre obiectivele principale de cercetare ale etnologiei și etnografiei românești, ca atare ale istoriei societății în general. Pentru denumirea așezării (rurale prin excelență, în trecut, a populației românești) [20] s-a păstrat termenul latin — romanic *fossatum* > vechi românesc *fsat* > *sat* (paralel în albaneză *fshat*) [21] care prezintă o transformare semantică originală și interesantă din sensul militar „loc întărit cu șanțuri" *(fossa)* la cel mai larg de „așezare deschisă, neîntărită, civilă". Alături stă termenul preroman *cătun*, atribuit unor grupuri restrînse de gospodării, care în timpuri mai apropiate s-au format prin roirea unei părți din populația așezărilor mai vechi, adunate sau răsfirate, — proces determinat de factori economici, apropierea de terenurile agricole-pastorale tot mai distanțate și greu accesibile. Termenii clasici romani *urbs* și *oppidum* pentru noțiunea de „oraș (tîrg)", ca și *pagus* cu *vicus* pentru „sat (așezare rurală)" au fost uitați de străromâni, — în vreme ce *civitas* s-a localizat asupra unei „fortificații, întăriturii" *cetate* (evoluînd deci și restrînsă în sens tocmai invers decît *fossatum* > *sat*). Pentru o localitate mai mare „centru de schimburi comerciale" s-a impus slavul *tîrg*, adăugîndu-se termenii speciali *bîlciu* (ung.) și *iarmaroc* (rutean-germ. *Jahrmarkt*). Așezarea urbană s-a numit

[19] Rom. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania* (Sibiu), LXXIV 1943, p. 21—32; *AnEtn*, 1959—1961, p. 23—35.

[20] *AnEtn*, 1962—1964 [1966], p. 73—92 *(Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei)*.

[21] T. Bojan, *În legătură cu sfera semantică a vechiului românesc fsat*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 63—75; *RevLg*, XII 1967, p. 538.

www.dacoromanica.ro

mai tîrziu în general *oraş* (ung. *város*). Pentru căile de comunicaţie s-au păstrat: *cale* (lat. *calle-*), *drum* (greco-latin, eventual prin intermediar slav), *cărare* (lat. *carraria*) etc.; *punte* (lat. *ponte-*) a fost suprapus şi dublat de slav *pod*; alături de *fîntînă* (lat. *fontana, fantana*) şi *puţ* (lat. *puteus*) s-a încetăţenit slavul *izvor*. La locuinţă şi construcţie, elementele de bază sînt iarăşi latine-romanice: *casă, perete, fereastră, treaptă, uşă, cheie, acoperiş, poartă, scară, curte, gratie, grătar*; mobilier: *masă, scaun, albie* (leagăn), *pat, cuptor, foc* etc., — deci noţiunile cele mai vechi, elementare şi indispensabile; între ele se amestecă izolate cele autohtone: *bordei, argea, vatră, leagăn, gard, zestre* (nota 57). În gospodărie este remarcabil faptul că pentru principala construcţie destinată adăpostirii animalelor, în locul latinescului *stabulum* devenit simplu „*staul* (incintă, îngrăditură)", s-a impus slavicul *grajd*, urmat de *poiată*, care sînt lucrări din lemn (ori piatră, cărămidă) făcute de meşteri versaţi, — faţă de caracterul ceva mai sumar, improvizat al actualului romanic *staul*, ca şi al *ţarc*ului şi *strungii* autohtone. Termenii privind aşezările şi gospodăria, preluaţi de limba latină-romanică din substrat, prezintă o semnificaţie sporită nu numai lingvistică şi social-istorică, ci una culturală şi etnologică excepţională: ei se impun ca expresia concretă cea mai tipică a continuităţii terminologiei, deci a noţiunilor respective ce sînt cele mai de seamă în cultura materială a poporului fiind legate inseparabil de localităţi, de casă, de viaţa cotidiană, a cărei continuitate rezultă în chipul cel mai pregnant şi semnificativ: păstrarea noţiunilor (lucruri, idei, activităţi şi necesităţi) cu apelativele lor cu tot [22].

Terminologia a g r i c o l ă românească are (cum s-a relevat demult) numeroase elemente slave, — dovadă a destul de puternicei influenţa culturale şi tehnice-materiale, posibil chiar social-etnice slavone (cf. intra, p. 218—223), care însă nu au modificat în esenţă vechea situaţie, potrivit căreia „cei mai mulţi termeni fundamentali relativi la agricultură sînt în româneşte de origine latină" [23]; foarte puţine elemente lexicale autohtone se referă la lucrarea pămîntului *(ţarină, grapă)*, iar numele preromane de plante (de grădină, domestice) nu sînt cele mai importante în limba română. Dar terminologia prevalent latină a agriculturii (plante, unelte, lucrări agricole) arată o deplină continuitate şi străveche permanenţă a populaţiei agrare româneşti, chiar şi într-un sector economic mai semnificativ ce implică stabilitate şi legătură îndelungată cu teritoriul: v i t i c u l t u r a, cum s-a relevat [24].

Deosebită importanţă economică şi socială au m e ş t e ş u g u r i l e şi toate formele de îndeletniciri neagricole legate de mica industrie casnică, populară şi rurală în viaţa ţăranului român. Ca ocupaţie anexă, dar indispensabilă şi inseparabil legată de agricultură ca şi de creşterea vitelor, meşteşugurile producînd unelte şi obiecte de consum, de echipament ş.a., au origini străvechi

[22] Despre situaţia şi structura aşezărilor din Dacia în epoca prefeudală, după abandonarea provinciei de armata romană, cf. şi supra, p. 200—201; infra nota 57.

[23] S. Puşcariu, *LR*, I, p. 359.

[24] „... *falcea* în care se cultivă *viea* < lat. *vinea*, cu *viţa* < *vitis* pe care cresc *strugurii* [cuvînt sigur dacic] numiţi şi *aua* < lat. *uva*, din care se stoarce *mustul* < lat. *mustum* şi se face *vinul* < lat. *vinum* etc. Ca şi cum nu am avea multe cuvinte de origine latină care pot dovedi viaţa noastră statornică *(cetate, sat, casă*, chiar şi dacă aceasta a însemnat la început «colibă», *arà, săpà, sămîna, secera, treiera, Măsălar)* şi am fi aşteptat să vie alţii din stepele Asiei să ne înveţe cultura viţei de vie" observa în 1934 filologul clujean Nicolae Drăganu (*DR*, VII, p. 215) într-o recenzie asupra lucrării tendenţioase a eruditului filolog şvab renegat Ludwig Treml (Tamás) despre cuvintele maghiare în limba română; despre marea operă lexicografică a acestuia din a. 1966 (Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 936 pagini), v. *Apulum*, XIII, 1975, p. 753—775.

www.dacoromanica.ro

ce se pierd în comuna primitivă, cunoscînd însă o continuitate deplină, cum arată limba şi terminologia respectivă ce s-a transmis pînă la faza actuală de cooperativizare cu mecanizarea largă şi industrializarea socialistă în condiţiile celei mai avansate tehnici moderne. Începuturile şi faza iniţială în dezvoltarea meşteşugurilor sînt mai puţin cunoscute, lipsind ştiri scrise ori existînd relativ puţine materiale arheologice ilustrative; de aceea lexicul limbii actuale trebuie şi poate să ofere informaţii pentru epoca antică a limbii şi comunităţii româneşti; preromane sînt şi numele unor instrumente şi unelte ca *grapă, undrea, caier, mătură, gresie, cursă*; produse şi obiecte: *zgardă, baier, cărîmb, cîrlig, gardină* [25].

O ramură importantă şi străveche a vieţii agrare este creşterea vitelor şi p ă s t o r i t u l (cu specializarea în industria laptelui) cu forme de organizare tipic româneşti, avînd o terminologie cu elemente de mare vechime şi îndepărtată continuitate în trecutul poporului român. Semnificaţia social-istorică a păstoritului (oieritul) a fost relevată în repetate rînduri de eruditii români şi de streini, istorici, filologi-lingvişti, etnografi, sociologi [26]; ea justifică şi necesită o atenţie ceva mai mare în cadrul unei cercetări asupra etnogenezei românilor, mai cu seamă că importanţa păstoritului în trecut a fost interpretată de unii (mai ales de „roeslerieni") unilateral, greşit, în sensul că românii ar fi fost numai „păstori nomazi", în continuă mişcare, fără stabilitate a aşezărilor şi ocupaţiilor (teză reluată, prin a. 1958, sub altă formă şi cu alte nuanţări, înţelegînd însă greşit ca „nomadism păstoresc de munte" noţiunea de migraţii sezoniere, transhumanţă pastorală, pendulare, de către slavistul [bănăţean] de la Cluj, E. Petrovici). După cercetări atente şi competente din ultimele decenii (rezumate de cel mai de seamă etnograf român), „păstoritul a constituit în trecut una din ocupaţiile importante ale poporului român, dar niciodată exclusivă, deşi au fost autori care încercau să prezinte poporul român ca practicînd (într-o anumită perioadă) un păstorit nomad, străin aproape cu totul de o viaţă agricolă sedentară. Cercetările ştiinţifice comparative au demonstrat însă îndeajuns netemeinicia unor asemenea concepţii şi păreri, scoţînd în evidenţă, pe de o parte, caracterul istoric al acestei îndeletniciri, iar pe de altă parte faptul că viaţa economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole izolate, între ramurile economiei existînd o strînsă interdependenţă. Atare legătură organică s-a dovedit deosebit de accentuată între cele două ocupaţii de seamă ale poporului român: agricultura şi păstoritul, ele existînd împreună şi desvoltîndu-se într-o strînsă interdependenţă. — Legătura lor (dovedită de studiul aprofundat al tuturor formelor păstoritului la români) infirmă categoric părerea eronată despre 'nomadism' la poporul român, infirmînd prin aceasta aşa-zisa teză a admigraţiei de peste Dunăre, în sec. X—XIII, a poporului român gata format undeva în Peninsula Balcanică ..." (Vuia, *PăstRom*, p. 9—10).

Despre creşterea vitelor şi păstorit (latură importantă a vieţii social-economice a ţăranului român) există o documentaţie şi bibliografie abundente [27];

---

[25] Cf. *AnEtn*, 1959—1961 [1963], p. 23—35 *(Elemente autohtone în terminologia ocupaţiilor)*; cf. 1965—1967, p. 3—24 (terminologia îmbrăcămintei).

[26] *AnEtn*, 1957—1958, p. 135—153 *(Elemente autohtone în terminologia pastorală)*.

[27] Bibliografia asupra păstoritului actual şi din epoca modernă este amplă şi bine documentată, referindu-se la aproape toate zonele româneşti; din numeroasele lucrări (cărţi, studii, articole, note), unele cu caracter general, majoritatea privind zone restrînse (cu un specific păstoresc mai pregnant), cele mai de seamă (după vechile provincii româneşti: Ardeal, Moldova, Muntenia), sînt

www.dacoromanica.ro

cea mai bună caracterizare a structurii şi sensului general, tipic al vieţii păstoreşti şi a semnificaţiei acestor forme de viaţă social-economică pentru comunitatea populară românească în trecutul apropiat a dat un filosof-sociolog (din şcoala lui D. Gusti) în *Probleme de sociologie pastorală*, Tr. Herseni [28]. Valorificarea unui vast material documentar este făcut de acest eminent cunoscător al satului şi populaţiei rurale cu un deosebit simţ de pătrundere şi înţelegere, cu intuiţia directă şi pregnantă a fenomenului pastoral în viaţa poporului român. După unele premise principiale şi metodologice, autorul studiază în amănunt cîteva tipuri de stînă (din Ardeal, Moldova, Bucovina), pentru a înfăţişa un succint şi substanţial tablou al „organizaţiei pastorale la români" (p. 154—171), interesantă mai ales prin felul cum ilustrează rolul acestei îndeletniciri sub aspectul economic, social-psihic şi etnic-naţional românesc.

Arătînd răspîndirea şi importanţa economică şi socială a păstoritului, oieritul fiind indisolubil legat de viaţa rurală din toate zonele româneşti, T. Herseni precizează aspectele fiecăruia din cele patru tipuri de păstorit: *a)* sedentar; *b)* pendulator (cu stîni pe munţii apropiaţi, adesea ai comunei, sau arendaţi pentru o vară; turmele de oi sînt păzite de ciobani); *c)* transhumanţa (oile nu mai pot paşte pe hotarul comunei şi nici nu pot fi iernate în sat, ca în cazurile *a* şi *b*; vara turmele stau la munte, iarna coboară la şes); *d)* păstoritul nomad (întîlnit numai la românii din dreapta Dunării, Macedonia, Albania, Grecia; p. 161—162). Sînt de relevat (în sfîrşit) „cîteva consideraţii teoretice" caracterizînd psihologia păstorului şi modul lui de viaţă, în contrast cu viaţa plugarului. „S-a vorbit de 'migraţiile' păstoreşti; de fapt 'migrează' cineva care pleacă dintr-un loc şi se stabileşte în altul (individual sau în grup, temporar sau definitiv); păstorul nu pleacă nicăiri, el se mişcă în spaţiul lui, aceasta e viaţa şi lumea lui: spaţiul larg, mobil, faţă de spaţiul strîmt şi static al plugarului. Plugarul care se mişcă pe ogorul său în timp ce-l ară ori seamănă, nu migrează şi nici ciobanul care-şi paşte turmele la şes şi la munte, din Carpaţi pînă în bălţile Dunării sau în Dobrogea, pentru că pretutindeni în aceste locuri este spaţiul lui 'profesional'. Pentru plugar spaţiul este o lume în care se află (stă sau lucrează), pentru cioban spaţiul e lumea în care se mişcă (lume largă, lume mare) ... Cînd dă frunza, ciobanul urcă cu oile la munte, fapt care nu înseamnă pentru el numai începutul unei perioade anumite de muncă, ci începutul unei vieţi de altă natură, altă locuinţă, alt peisaj, altă hrană, altă viaţă socială, alte vecinătăţi, cu un cuvînt o schimbare de structură, aproape o altă viaţă..." (T. Herseni, *op. cit.*, p. 179—180).

La această clasificare se adaugă una mai recentă şi ceva mai judicioasă, făcută de etnograful R. Vuia: 1) păstoritul agricol local, limitat de hotarul comunei; 2) păstoritul agricol cu stîna la munte; 3) păstoritul din zona finaţelor; 4) păstoritul bazat pe păşune alpină şi iernare la şes. În cadrul celor patru tipuri principale se disting o serie de forme mai limitate, la care se adaugă variante locale, de transiţie *(PăstRom)*. Autorul scoate în relief faptul că „la populaţia agricolă din ţara noastră nu a putut exista o transhumanţă, deoarece aceasta, în majoritatea ei, practica aşa-numitul 'păstorit agricol local', care nu-şi trimitea turmele nici măcar la munte, iar populaţia agricolă-pastorală care-şi trimitea oile la munte, îşi cobora turmele de la păşunea alpină de îndată ce se termina secerişul ca să pască cu ele pe miriştile din hotarul comunei, pentru a le gunoi, iar iernarea lor se făcea în sat. Chiar şi populaţia pastorală din zona fineţelor (de pildă jienii din bazinul Petroşani) practica o pendulare redusă şi numai atunci cînd nu poseda fîn suficient pentru iernarea turmelor de oi" (*PăstRom*, p. 188).

---

de menţionat — în afară de lista din *AnEtn*, 1957—8, p. 136 — T. Morariu, *Cîteva contribuţiuni la migraţiile pastorale actuale din R.P.R.*, în *AnEtn*, 1959—1961, p. 39—47; R. Vuia, *PăstRom* (1964); N. Dunăre, *A juhtartás illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál* (Tipuri pastorale tradiţionale la români), în *Ethnográphia*, Budapest, 1964, p. 247—272; I. Chelcea, *Păstoritul în nord-estul regiunii Iaşi*, în *Anuarul Muzeului Satului*, 1966, p. 93—116; *AnEtn*, 1965—1967, p. 95—113, 115—136; C. Popescu, *Păstoritul în Ţara Făgăraşului între veacurile XIV—XVIII-lea*, în *Cumidava*, Braşov, VI 1973, p. 207—214; C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în sec. XVIII—XIX* (Biblioteca Istorică, XLIV), Bucureşti, 1975, 171 p.; *Dacoromania* (Freiburg), I 1971 (1972), p. 78—100 (I. Donat).

[28] Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, Bucureşti, 1941, 226 p.

www.dacoromanica.ro

Părerile filologilor mai de seamă cu privire la păstoritul românesc în epoca veche şi la originile terminologiei pastorale şi plugarilor-crescători sînt divergente. B. P. Hasdeu (potrivit cu opinia sa despre începuturile limbii şi valoarea elementului autohton traco-dacic sau albanez, supra, p. 44—46) era convins că „majoritatea graiului nostru pecurăresc este latină pe deoparte, pe de alta autohtonă, anterioară cuceririi romane, cum sînt bunăoară *brînză, urdă, jîntă* etc." [29]. Opinia despre vechimea vieţii pastorale (cu importante elemente autohtone, anteromane în terminologie) a găsit largă răspîndire între istorici şi mai ales în publicul cult românesc. Diametral opusă era părerea lui Ovid Densusianu (adversar categoric al dăinuirii elementelor preromane în limba română; supra, p. 47—49), rezumată într-un curs pentru studenţi din a. 1934: „elementele referitoare la păstorit sînt de provenienţă latină. Ne întrebăm dacă tracii sau illyrii ar fi avut o influenţă covîrşitoare, după unii istorici, nu ar fi trebuit să găsim la baza terminologiei păstoreşti măcar trei-patru elemente care (prin excludere) să le revendicăm fondului tracic sau illyric?" [30]. Teza intransigentă a lui Densusianu a avut însă puţin răsunet printre cercetătorii noştri, care s-au menţinut în general pe lîngă concepţia lui Hasdeu, devenită tradiţională, admiţîndu-se existenţa elementelor anteromane autohtone atît în terminologia pastorală, cît şi în alte domenii lexicale româneşti. Astfel, în ultimii ani ai activităţii sale filologice, S. Puşcariu recunoştea că „în sprijinul părerii că locuitorii autohtoni au continuat şi sub stăpînirea romană felul lor de viaţă, cu deosebire păstoritul, sînt cuvinte ca *stînă, brînză, urdă, zer, strungă, căciulă*, ş.a., cărora în zadar li s-a căutat pînă acum o etimologie plausibilă şi care sînt după toată probabilitatea relicte din epoca anteromană", fiind „probabil străvechi, rămase din graiul strămoşilor noştri dinainte de romanizare. Aceasta ar fi o dovadă mai mult că păstoritul fusese ocupaţiune preferată şi la traco-daci"; precum şi „că traco-dacii romanizaţi, după decăderea civilizaţiei romane, s-au întors la ocupaţia predilectă a strămoşilor, la păstorit" [31]. Dar nu e probabil că s-ar fi „întors" la păstorit, căci nu au abandonat niciodată cu totul atare ocupaţie care a continuat şi în epoca romană în aceeaşi măsură şi în aceleaşi forme ca şi mai tîrziu în evul mediu. Alţi filologi încă au admis existenţa elementelor autohtone în terminologia pastorală, ca Tiktin, Candrea [32] etc. Adevărat că terminologia în legătură cu viaţa pastorală (ca dealtfel, întreg lexicul românesc) este latină-romanică în partea esenţială, de temelie, observîndu-se încă mai demult că „şi mai mare e numărul cuvintelor latine în legătură cu creşterea animalelor şi viaţa păstorească; ele se referă la cele mai mici

---

[29] Hasdeu, *EMR*, p. 2595; cf. L. Şăineanu, *InflOr*, I, p. CCLXIII—IV, cu interesante elemente lexicale ilustrînd stratificaţiile lingvistice în terminologia pastorală.

[30] O. Densusianu, *ALP*, I, 89—94. În consecinţă, O.D. a formulat o bizară teorie lipsită de temei documentar asupra „migraţiilor păstoreşti" în spaţiul trac şi illyric: „din Italia şi din alte provincii romane au venit desigur mulţi ciobani la noi, cari erau ostili ciobanilor streini traci sau illyri şi n-au acceptat în vocabularul lor termeni dela illyri atestaţi în albaneză, nici de la traci, de cari n-aveau nevoie şi aveau tradiţia lor păstorească şi un sentiment de superioritate ..." (*ALP*, I, p. 92—93); încît „este exclus să trăim în iluzia să s-ar descoperi elemente păstoreşti la noi, care ar fi moştenite dela traci sau illyri" (p. 94). În schimb am avea (după O.D.) cuvinte păstoreşti pecenege *(baciu)*, iraniene *(brînză, stînă)*, turceşti *(urdă, cîrlan)* etc., elemente lexicale indo-europene şi în majoritate traco-dace (dacă nu şi eventual deopotrivă illyre), adică tocmai faptul contestat consecvent de eminentul filolog şi critic literar bucureştean, care cunoştea chiar şi ... „sentimentele de superioritate" ale ciobanilor „italici".

[31] Puşcariu, *DR*, VIII, p. 298; *Revista Fundaţiilor* (Bucureşti), IV, mai 1937, p. 304; LR, I, p. 352.

[32] Tiktin, *DictRG*, p. 1795 *zăr, brînză, urdă, zară*; Candrea, DEnc, p. 1457 *zăr*.

www.dacoromanica.ro

amănunte ale acestor ocupaţii" [33]. Alături stă cealaltă categorie de elemente lexicale vechi, a căror realitate şi valoare istorică nu apărea tot atît de evidentă şi semnificativă, dar pe care cercetarea noastră comparativă le-a scos la lumină, întărind pe deplin intuiţia lui Hasdeu şi a altora despre vechimea preromană a unora din cuvintele „pastorale", — ce nu este deloc vreo „iluzie" filologică (cum pretindea Densusianu), ci o realitate lingvistică şi social-istorică uşor controlabilă. Elementele de acest fel nu sînt numai „trei-patru", ci mai multe, iar caracterul lor pregnant autohton şi indo-european se evidenţiază nu numai „prin excludere", ci prin criteriile pozitive oferite de mijloacele interne româneşti şi comparatistice.

Termenii pastorali cu caracter general şi moşteniţi (intraţi în latina-romanică) din substrat sînt: nume de animale, *mînz, daş, cîrlan, vătuiu, ţap*; paraziţi, boli etc. *gheară, grapiţă, strepede, gălbează, grumăzare, balegă*. Destul de numeroase sînt apelativele de animale sălbatice (p. 244). Între lucrurile privind organizarea şi utilajul păstoresc, de origine autohtonă sînt: *baciu, ţarc, strungă*; *stînă* rămîne dubios (autohton ori slav); apoi *bască, cîrlig, cată, ghioagă* etc. Mai numeroase şi mai importante sînt elementele privind derivatele laptelui, a cărui terminologie este o probă sigură şi evidentă că această ramură a economiei rurale a fost în cel mai mic grad influenţată de stăpînirea romană în zona carpato-balcanică; elementele autohtone echivalează aproape numeric cu cele latineşti, — ceea ce evident nu este cazul în nici un alt capitol al lexicului nostru. Astfel, alături de lat. *lapte (lacte-), unt (unctum), caş (caseus), corastă (*colastra), chiag (*clagum), mulge (mulgere), strecura (*extracolare)* etc., avem autohtonele: *străghiată, mărcat, brînză, zăr, zară, urdă* şi adj. *searbăd* (întrebuinţat mai ales în legătură cu laptele); nu lipsesc nici elementele slave: *janţ (jintui, jintiţă)* [34] şi *smîntînă* (groştior), dovezi ale influenţei slavone. Conservarea elementelor autohtone se explică prin practica *„industriei" casnice a laptelui*, străveche în forme şi terminologie. Principalul produs al vitelor (vaci, oi, capre), laptele formează un aliment de căpetenie al ţăranului român, mare crescător de animale în prezent ca şi în trecutul recent sau mai îndepărtat. Nu este inutilă o scurtă schiţă asupra prelucrării laptelui în formele tradiţionale, fără a se urmări întocmirea unui „tratat de lactificaţie" ce nu îşi are locul şi nu este necesar aici; sînt cîteva date elementare (cf. *PăstRom*, p. 197—208) strict necesare pentru a se înţelege valoarea noţiunilor şi cuvintelor, deci elementele de continuitate în economia agrară, în structurile social-economice ale comunităţii populare românofone. Laptele de vacă, dacă nu se consumă în stare naturală (fiert sau nefiert), se extrage din el smîntîna, care dă untul şi partea apătoasă zaţul, numit *zară*, ori se încheagă pentru a obţine *brînza*; brînza de vacă este mult mai slabă, lipsită de grăsimi şi mai puţin gustoasă decît cea de oaie. Laptele de oi, însă, aproape regulat se prelucrează pentru obţinerea derivatelor ce se pot conserva mai multă vreme şi transporta uşor: caşul, brînza şi urda. În rezumat, prelucrarea laptelui de oaie comportă următoarele operaţiuni (date mai amănunţite la fiecare cuvînt explicat mai jos: *străghiată, mărcat, brînză, zăr, zară, urdă*): muls în găleţi, laptele este strecurat (de impurităţi frecvente la mulgere) şi adunat într-un vas mare (budacă, închegătoare, covată, ciubăr etc.) aşezat în apropierea focului, în orice caz la căldură; se toarnă apoi o cantitate corespunzătoare de materie coagulantă: chiag, — element esenţial

[33] Puşcariu, *LR*, I, p. 330—331.

[34] E. Petrovici, *StUn, Philol.*, 1960, p. 7—12.

www.dacoromanica.ro

în lactificație și care e făcut de țărani din și în stomacul de animale *(rînză)*: miei, iezi, viței ori porci [35]. Sub acțiunea fermenților din chiag, laptele începe a se închega, devenind mai consistent, aproape ca gelatina, de sus pînă jos; întreaga masă relativ consistentă se numește *străghiată*, din care se izolează partea solidă (caşul) și se prepară *brînza*; lichidul rămas, *zăr*ul se pune la fiert în căldare spre a obține a doua brînză, numită *urdă*.

Prelucrarea și produsele laptelui sînt, cum s-a observat demult, o străveche specialitate a gospodarilor români, cu reputație „internațională" încă din evul mediu, cum o dovedește pătrunderea unor termeni lexicali ca *brînză*, *zăr*, *urdă*, ca și *baciu*, *țarc*, *strungă* etc. și nume de animale, în multe limbi vecine (supra, cap. V 5).

4. CONVIEȚUIREA ROMÂNILOR CU SLAVII

Cu privire la capitolul cel mai obscur din trecutul poporului român, acel dificil în aparență iremediabil hiatus lipsit aproape complet de documentele scrise (cu puține materiale arheologice) al perioadei m e d i e v a l e (a doua jumătate a mileniului I), de formare și închegare a comunității populare românești (românofone), cercetarea comparativă și larga dezbatere în jurul materialului documentar, mai ales lingvistic-toponomastic, au stabilit cîteva puncte prețioase și foarte verosimile ce este util și necesar a reproduce pe scurt, fără a putea expune demonstrații detaliate care ar ieși din cadrul și competența prezentei cercetări. În perspectiva condițiilor sociale-politice și economice (sigure ori foarte probabile) și în funcție de triburile trecătoare ori stăpînitoare (mai ales slave) în spațiul carpato-balcanic, s-au fixat cîteva criterii cu privire la situația populației de limbă romanică-românească, a felului ei de viață (în arparență „enigmatic"), ce se pot rezuma la următoarele [36].

În prima etapă, după evacuarea provinciei Dacia (a. 271/3), s-a produs „dispariția completă a orașelor și a așezărilor mai mari din văi datorită trecerii pe aici (după descompunerea stăpînirii hunice) a cetelor de războinici compuse din diferitele

---

[35] Acest ferment se prepară astfel: la tăierea mieilor, iezilor sau viteilor sugari (numiți *rînzari* care n-au început încă să pască) se ia stomacul *(rînza)* și se umple cu lapte (cam 0,5 kg) sărat, eventual puțin spirt; legată la gură, punga este atîrnată la aer, cam două săptămîni, timp în care se coagulează întregul conținut, scăzînd la jumătate și devenind un fel de caș alb-cenușiu. Se păstrează astfel „în rînză", din care, la închegarea laptelui proaspăt muls, se ia o cantitate mică ce se dizolvă în apă călină (ca drojdia pentru aluatul de pîine), se pune într-o sticlă de unde se toarnă cantitatea necesară la fiecare închegare. Acest fel de preparare a chiagului se practică de ex. în Țara Hațegului, unde chiagul se face chiar și din stomacul de miel, ied sau vițel mai mare (după ce a mîncat iarbă sau fîn): e curățit și umplut cu corastă (ce conține mulți fermenți), lapte, sare etc. În alte zone (de ex. Turda) se prepară chiagul în stomacul de porc, partea numită „babă" sau „chiag" (rînza mică), spălată și întoarsă pe dos, umplută cu un amestec de: membranele gastrice (pelițele) rase din interiorul stomacului de porc (rînza mare), tocate mărunt, adaus de făină de mălai, miez de pîine sfărîmat, puțină brînză, sare multă, piatră acră, eventual și moare de varză; din atare amestec diluat se obține un lichid de circa 1 kg greutate, introdus în punga scoasă din porc („chiag" sau „rînză mică"); legată și atîrnată la grindă, deasupra sobei, această pungă se usucă pînă în vara următoare, rămînînd cu oarecare consistență. Pentru închegarea laptelui se ia cîte un miez cît o alună sau nucă, se disolvă într-un vas mic cu apă caldă, care e strecurată. — Din cauză că se prepară și se conservă în *rînza* animalelor (care este o foarte bună pungă, sac mic), materia coagulantă, chiagul, a primit numele acestui recipient și organ, în dialectul aromân, în limbile slave de nord (care au cuvîntul din română) și în albaneză (v. apelativul *rînză* în repertoriul lexical, partea II).

[36] Cf. supra, p. 195, 203.

www.dacoromanica.ro

populaţii în solda lui Attila. În urma acestor hoarde au rămas numai ruine fumegînde şi o populaţie sărăcită, fugită prin munţi şi văgăuni, care n-a mai îndrăznit să întemeieze sate în locurile deschise, expuse năvălirilor, ci a trăit în cătune risipite prin poieni şi păşuni alpine, obişnuindu-se să umble cu turmele pe plaiurile munţilor, evitînd drumul primejdios din văi. Sub oblăduirea relativ blîndă a gepizilor, romanicii vor fi încercat o coborîre din munţi în văile mănoase, dar ocupaţia s l a v ă, întinzîndu-se cam în acelaşi timp (la cca 600) atît asupra teritoriilor romanizate de la nord de Dunăre, cît şi asupra celor din sudul marelui fluviu, a alungat populaţia romanică, pentru multe secole de-a rîndul, din şesuri şi din văi largi, în văile înguste la munte, în poieni şi platouri. Locurile bune pentru agricultură au încăput pe mîinile cuceritorilor slavi" (E. Petrovici, *Transilvania*, LXXIII 1942, p. 865).

„... pe la anul 600 se revarsă peste toată romanitatea dunăreană dela Porolissum (Sălaj) pînă la Scupi (Skoplje) puhoiul slav. Este o singură seminţie, a s l o v e n i l o r — strămoşii noştri îi numeau „Schei", care din nordul Transilvaniei, peste Banat, Oltenia, Muntenia, Bulgaria, Macedonia, Albania şi Grecia pînă în Pelopones, ard şi dărîmă[?] oraşele şi satele, ocupă toate şesurile, toate văile bune pentru agricultură, alungînd pe autohtoni din nou în poienile codrilor, prin văgăuni ascunse şi pe plaiurile înalte ale munţilor sau, de ex. în Grecia, în oraşele de pe coasta mării apărate de flota imperiului" (Petrovici, *Transilvania*, LXXIV 1943, p. 9).

Natura, dimensiunile şi semnificaţia puternicului element slavon, a componentei sale lingvistice, culturale şi social-etnice în structura limbii şi a comunităţii populare româneşti (cuvinte şi sufixe în limbă; toponimia, antroponimia veche şi formele de organizare bisericească, politică etc.), datînd din perioada convieţuirii şi amestecului cu populaţiile slave în zona carpato-balcanică şi dunăreană au fost demult sesizate de istorici şi filologi; această etapă obscură, lipsită de documente scrise, a convieţuirii (simbioza) slavo-română în Dacia carpatică (analogă la sudul Dunării), cînd s-a produs procesul de sinteză etnic-socială şi de încrucişare lingvistică, a fost fără îndoială decisivă în fenomenul etnogenezei române.

„Viaţa în comun a românilor şi a slavilor la periferia cîmpiilor şi a depresiunilor şi în văile ce pătrund în masivele muntoase trebuie să ne-o imaginăm astfel: slavii trăiau mai mult din plugărie, în timp ce românii se îndeletniceau de preferinţă cu creşterea vitelor. Cei dintîi locuiau mai ales la sate aşezate prin văi, la poalele munţilor, într-un fel de centre economice, politice şi religioase ce poartă de obiceiu nume slave: *Clopotiva, Sălişte, Seghişte* etc., etc. Populaţia românească trăia dispersată — la fel ca azi în regiunile muntoase — în cătune şi locuinţe izolate. Cu prilejul cuceririi Transilvaniei de către unguri, cari practicau creşterea extensivă a vitelor, slavo-românii din basinuri şi din cîmpii au fost împinşi spre periferia basinurilor, unde datorită preponderenţei elementului muntenesc român, ea a cîştigat un caracter român-slav şi în curînd curat românesc. — În sfîrşit trebuie să se ţină seamă de faptul că ungurii au ocupat mari întinderi de pămînt fără să fie prea numeroşi. Cînd agricultura începe a se desvolta în sec. XIII—XIV, descendenţii cuceritorilor unguri care s-au mulţumit cu o pătură subţire de servitori („Dienerschicht") pentru paza turmelor lor, au trebuit să recruteze mîna de lucru agricolă printre muntenii români. Acest fapt explică întemeierea atîtor sate în sec. XIV în văile mai largi şi în basinele Transilvaniei, sate care poartă adesea numele unei aşezări sau un nume topic provenit dela cuceritori" (Petrovici, *Revue de Transylvanie*, X 1944, p. 81—82) [37].

[37] Cf. E. Petrovici, *Toponymie et histoire*, în *RevRHist*, IV 1965, p. 3—13, de ex. p. 10 „i, était sans doute minime le nombre des féodaux magyars qui ont donné aux XIVe et XVe siècles aux villages de Maramureş aussi des noms hongrois (*Berbeşti — Barbfalva, Călineşti — Kalanfalva* etc.), *Barbu, Bud, Călin, Crăciun, Dragomir, Giula, Nan*; ces noms d'origine slave dans leur grande majorité se retrouvent également dans d'autres provinces roumaines (en France, au moyen âge, la plupart des noms de personnes étaient d'origine germanique). Le nombre des noms communs d'origine slave, qui ont servi aux Roumains à la création des toponymes, est considérable. C'est ce qui explique l'aspect si slave de la toponymie roumaine et qui a déterminé certains chercheurs à commettre l'erreur méthodologique de considérer comme slaves de tels toponymes. Les créateurs (die Namengeber) de ces noms de lieux ont été en réalité des Roumains (etc.)" (p. 11—12); *DR*, X 1943, p. 266; infra, nota 50; *SprThrD*, p. 201 ş.a.

www.dacoromanica.ro

Cu deosebire importantă şi semnificativă din punct de vedere social-economic şi istoric este influenţa exercitată de slavi asupra populaţiei românofone în dezvoltarea agriculturii, cum se oglindeşte în terminologia respectivă: „tot de la slavi au învăţat păstorii şi plugarii români care la început erau numai munteni, agricultura mai intensivă la şes, lucru dovedit prin mulţimea termenilor agricoli de origine slavă: *plug, brazdă, ovăs, pleavă, stog, claie, răzor, coasă* ş.a. Dacă românii ar fi venit ca păstori nomazi în sec. al XIII-lea în Transilvania şi ar fi devenit agricultori abia în sec. XIV şi XV, pe pămînturile nobililor unguri, cum pretind unii istorici, atunci terminologia agricolă a românilor ardeleni ar trebui să fie de obîrşie ungurească, nu slavă" (Petrovici, *Transilvania*, LXXIV 1943, p. 11).

În realitate, elementele slave reprezintă numai o parte din terminologia agriculturii, care (în chip firesc şi necesar) a constituit o îndeletnicire străveche şi permanentă a populaţiei româneşti, în deplină continuitate din perioada veche pînă în zilele noastre, cum rezultă din terminologia latină (unelte, cereale, activităţi şi munci agricole etc.) şi cele cîteva elemente preromane-autohtone ale acestei ocupaţii, „pe care numai aşa ar fi putut-o păstra, dacă presupunem o continuitate neîntreruptă a acestei îndeletniciri la poporul nostru. De origine latină este terminologia principală cu privire la pămîntul cultivat, cerealele întrebuinţate şi cuvintele ce exprimă cele mai de seamă acţiuni în legătură cu agricultura" [38].

În perioada coexistenţei româno-slave, aproximativ între sec. VI/VII şi XI/XII, pe întreg teritoriul de romanizare al Daciei, Moesiei şi Traciei (eventual Dalmatiei), s-a produs „încrucişarea de limbă", adică influenţarea deosebit de intensă şi adîncă a limbii romanice-române din partea limbii slave: ... încrucişările (sau cu alt termen contacte) întîmplate în cursul istoriei limbii române, dintre care cele mai importante şi hotărîtoare au fost cea care a avut loc între latina populară şi graiurile trace ale dacilor, geţilor şi misilor şi, a doua, cea dintre limba romanică pe cale de a deveni românească şi graiurile slave din Dacia şi Misia (Moesia)" [39]. Între cele două mari „încrucişări" (admise de eminentul slavist clujean) există însă o deosebire esenţială, necesar a fi relevată: în primul caz s-a petrecut înlocuirea (substituirea) graiurilor autohtone (preromane) traco-getice prin limba latină-romanică (supra, p. 143), cînd latina, înlocuind idiomurile precedente, a preluat o sumedenie de cuvinte; în al doilea caz, limba romanică-românească a fost influenţată puternic de slavă, s-a impregnat cu o mulţime de cuvinte şi elemente sufixale importante luate din partea slavilor dominanţi, cei mai mulţi integraţi prin asimilare în masele românofone. Azi este absolut evident (cum a stabilit în ultimă instanţă acelaşi slavist) că în Transilvania „a existat o simbioză slavo-română înaintea venirii ungurilor, căci altfel românii veniţi abia în sec. XII sau XIII ar fi împrumutat toponimele dela unguri care aveau un prestigiu deosebit ca popor stăpînitor şi nu dela slavii sporadici, pe cale de a dispărea, lipsiţi de orice prestigiu (de ex. *Küküllő* turco-ung. — *Tîrnava* slav, *Fehérvár* ung. — *Bălgrad* slav etc.). Pe teritoriul Transilvaniei trebuie presupusă o conti-

[38] R. Vuia, *Transilvania*, 1943, p. 28; cf. W. Domaschke, JB, XXI—XXV 1919, p. 137—141 „Ackerbau, Feldfrüchte, Kultur der Getreidegräser, Gemüse und Futterpflanzen, Obstbau, Weinbau", supra, p. 213.

[39] E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din* 21—25 *martie* 1951, Academia R.P.R., Bucureşti, 1951, p. 34.

www.dacoromanica.ro

nuitate slavo-română din sec. VI pînă azi" [40]. În privinţa convieţuirii şi sintezei româno-slave în sec. VII—XI, pe lîngă faptele semnalate (supra, p. 218), este util a releva constatarea că „cele mai vechi şi numeroase elemente slave ale limbii române n-au putut fi împrumutate decît de la slavii daco-moesici, nu de la cei aşezaţi în părţile de miazăzi ale Peninsulei Balcanice, la sud de Munţii Haemus, unde prestigiul limbii şi al culturii greceşti a împiedicat romanizarea, şi nici de la cei din centrul şi vestul Peninsulei, ale căror graiuri prezintă fonetisme deosebite de acela al elementelor slave ale limbii române" [41].

Influenţa slavă asupra limbii române s-a exercitat în două mari etape (faze): *a)* faza veche (înainte de întemeierea principatelor române) prin relaţiile directe dintre români şi slavi, a convieţuirii şi a interdependenţei lor social-etnice şi economice; *b)* influenţa cultural-bisericească (limba slavonă în administraţia, diplomaţia Ţărilor române şi în biserică; relaţii cultural-politice între români şi slavii învecinaţi). Începutul influenţei slave era plasat între sec. V e.n. (O. Densusianu) şi sec. XI (I. Bărbulescu); dar recenta cercetare a unui slavist clujean a stabilit cîteva elemente importante, într-o teză originală şi ingenioasă privind „vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române" [42], care nu au putut să înceapă înainte de sec. IX:

> „începutul pătrunderii elementelor slave în limba română este posterior apariţiei vocalei *o (a)* în sistemul vocalic slav, dat fiindă împrumuturile româneşti (din toate patru dialectele) prezintă numai stadiul *o*, nu şi stadiul anterior *a* (fost *a* scurt): *bob, bogat, clocoti* etc.: sl. *bobŭ, bogatŭ, klokotiti*" (CercLg, XIV, p. 25). Alte cuvinte româneşti (ca *şchiau, jupîn, stăpîn*) presupun un *a* în slavă, iar „evoluţia grupurilor *(t)art, (t)alt, tert, telt* prin metateză în limbile slave de sud (ca şi în cele de vest), prefacere care era încă în curs la începutul sec. IX-lea. Cum împrumuturile româneşti prezintă stadiul slav mai nou, cu metateză (dr., ar. *brazdă, grădină*, dr. *grajd(i), ogradă, prag, mlădiţă* etc.; cf. blg. *brazda, gradina, graždi, ograda, prag, mladica*; la fel topon.: *Bălgrad, Zlatna, Zlaşti, Breazova* ş.a.), înseamnă că ele nu pot fi anterioare secolului

---

[40] Cf. nota 37.

[41] *IstRomîniei*, I, p. 793 (E. Petrovici). Despre limba slavă din Dacia: A. Rosetti, *Slavo-romanica*, în SCL, XII 1961, p. 91—94, — cu riposta lui S. B. Bernstein, *A existat oare o limbă aparte daco-slavă?*, în SCL, XIII 1962, p. 147—152. E ştiut şi s-a relevat (între alţii la 1939 de S. Puşcariu) că „dintre toate popoarele conlocuitoare, slavii au exercitat asupra noastră cea mai masivă şi îndelungată influenţă. Vocabularul nostru e atît de împănat cu împrumuturi slave, încît din pricina lor, limba română se deosebeşte mult de celelalte limbi neolatine", I. Pătruţ, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 100; această valoroasă monografie filologic-lingvistică grupează o suită de studii slavo-române de importanţă fundamentală: *locul elementului slav în structura limbii române, vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române* etc. (p. 91—160) pentru problema formării şi încheerii procesului de cristalizare a limbii latino-romanice-româneşti în raport cu elementul-adstrat slav. Dintre constatările eminentului slavist clujean sînt de reţinut între altele: „porniţi spre sud, din nord de Carpaţi, slavii care au coborît pe la est de munţi, au trecut în masă Dunărea în imperiul roman, invadînd întreaga Peninsulă Balcanică (inclusiv Grecia), înjghebînd încă în veacul al VII-lea formaţii statale şi formînd împreună cu bulgarii turci primul stat bulgar ... La nord de Dunăre, unde s-a format grosul poporului român, numărul slavilor rămaşi trebuie să fi fost redus, deci relaţiile româno-slave au fost, aici, slabe. ... Influenţa slavă asupra limbii române a început numai prin veacurile IX—X-lea, deci după procesul de transformare a latinei carpato-dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza conform căreia elementul slav constituie un factor determinant în însuşi procesul formării limbii române (deci că limba română s-a format şi cristalizat numai în urma influenţei slave) nu poate fi acceptată" (p. 113—115).

[42] I. Pătruţ, *Despre vechimea relaţiilor lingvistice slavo-române*, în *CercLg*, XIV 1969, p. 23—29 (versiunea rusească în *RomSl*, XVI 1968, p. 23—29) = *Studii de limba română şi slavistică*, p. 101—123; *Despre durata şi structura dialectală a limbii slave comune*, în *CercLg*, XXI 1976, p. 183—187; P. Olteanu, G. Mihăilă, L. Djamo-Diaconiţă, E. Vrabie, E. Linţa, O. Stoicovici, M. Mitu, *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, 1975, 463 p. (prezentată în *CercLg*, XXI 1976, p. 246—248).

www.dacoromanica.ro

al IX-lea (*ibid.* p. 26). „Ierii slabi nu sînt reprezentaţi prin nici un sunet în română: v. blg. *sŭvada, sŭvětŭ, pivinica, košinica* > rom. *sfadă, sfat, pivniţă, coşniţă.* Acest fapt trebuie interpretat ca o dovadă că elementele care au avut ieri slabi prezintă în limba română un fonetism posterior dispariţiei acestor vocale (cca. sec. X-lea). Spre aceeaşi concluzie ne îndreaptă şi ierii tari, care apar vocalizaţi: *dobitoc, vîrtop, coteţ, temniţă*: v. blg. *dobytŭkŭ, vrŭtŭpŭ, kotiči, timĭnica.*

Prin urmare nu există argumente de natură lingvistică prin care să se poată dovedi că influenţa slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea. Ţinînd seama însă de tratamentul ierilor, credem că elementele slave au început să intre în limba română mai ales în sec. X-lea. Faptul că şi în dialectele sud-dunărene împrumuturile vechi de origine slavă (unele comune în cîteva dintre dialecte) au, în general, acelaşi fonetism impune ca limită superioară (adică data *ante quem*) a începutului influenţei slave sfîrşitului perioadei limbii române comune" (*ibid.*, p. 27). „Influenţa slavă asupra limbii române a început numai prin sec. IX-lea, deci după procesul de transformare a latinei dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza conform căreia elementul slav constituie un factor determinant în însuşi procesul de formare a limbii române, deci că limba română s-a format şi cristalizat numai în urma influenţei slave nu o putem accepta" (*ibid.*, p. 29).

Cum s-a admis îndeobşte, influenţa slavă asupra teritoriului şi populaţiei româneşti a fost îndelungată şi adîncă, mult mai puternică şi durabilă decît va fi fost cea germanică (gotică, gepidă etc.) ori cumano-pecenegă; urmele ei durabile şi vizibile în limba, toponimia şi antroponimia românilor arată că în perioada slavo-română s-a produs o parţială s l a v i z a r e a întregului teritoriu de romanizare din zona carpato-balcanică, în cadrul căruia avea loc procesul etnogenezei românilor. Iată opinia unui eminent slavist citat:

„Slavizarea Daciei traiane, ca şi a teritoriilor limitrofe de la sud la Dunăre — Moesia Inferior, Dacia (Aureliană), Dardania, Moesia Superior — a fost aproape completă. Aici au căzut în mîinile năvălitorilor toate oraşele (la nord de Dunăre ele dispăruseră mai înainte, după a. 271), toate şesurile şi văile mai largi, ba chiar şi văile mai ferite, din munţi. S-au menţinut neslavizaţi numai romanicii împinşi de valurile slave în văile cele mai înalte şi pe plaiurile munţilor, unde au trăit mai cu seamă din păstorit" [43]. După cîteva secole de viaţă latentă (acel „hiatus istoric" românesc din sec. VII—XI) elementele etnice de limbă romanică-românească (vechii „daco-romani") s-au ridicat din treapta inferioară a formelor economice şi social-politice la un rol preponderent, datorită în primul rînd vitalităţii lor etnice: „slavii aceştia — strămoşii bulgarilor de azi — au fost se vede mai slabi, mai puţin numeroşi în cele două extremităţi ale teritoriului pe care l-au ocupat, extremitatea sudică (Grecia) şi nordică (Dacia). Începînd din sec. VIII, slavii pierd cu încetul teren în Grecia, iar în Dacia (în amalgamul etnic slavo-romanic) au numericeşte o importanţă mereu mai mică. În Grecia, regrecizarea s-a făcut din oraşele mai mari de pe coasta de răsărit spre interior şi apus; în Dacia, reromanizarea s-a prezentat ca o coborîre centripetă din cununa de munţi spre interiorul Transilvaniei şi centrifugă, spre şesurile şi podişurile care înconjoară cetatea muntoasă a Daciei. La venirea ungurilor, românii erau coborîţi în văile Transilvaniei şi erau de pe atunci în majoritate, căci anonimul notar al regelui Bela îi aminteşte întîi pe români: *Blasii et Sclavi*" [44].

Importanţa deosebită a elementului slav în procesul de închegare definitivă şi stabilizare a comunităţii social-etnice, lingvistice şi culturale a poporului român (populaţia românofonă) va rezulta cu mai multă claritate şi amploare din studiul integral şi interpretarea critică a materialului lingvistic-cultural

[43] E. Petrovici, *DR*, X, p. 265. Cf. H. Koch, în *Die Neue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, 1940, p. 505: slavii aşezaţi în Dacia au întîlnit aici rezistenţa autohtonilor traco-daci, la care s-au adăugat resturi de goţi, şi a coloniştilor romani „die teils seit dem zweiten Jhrh. im Lande gewesen waren, teils unter bulgarisch-slavischen Druck jenseits der Donau nach Norden gepresst wurden und dort auf Almen und Hängen ein unstetes, aber eben dadurch unangreifbares Hirtenleben führten".

[44] Petrovici, DR, X, p. 266, Cf. Iordan, *NumeL*, p. VIII „să se noteze şi amănuntul că în sec. VI Muntenia era numită *Sclavenia* (DR, X, p. 377), probă că era considerată de contemporani ca o ţară slavă"; *Elementele traco-getice în Imp.Rom. şi Byzant.* (1976), p. 155, 164—166.

www.dacoromanica.ro

slav cuprins în limba vie, în topo- şi antroponimia românilor, raportîndu-l la factorii de bază, iniţiali: fondul autohton traco-dacic şi componenta romană.

Materialul a r h e o l o g i c al epocii slavo-române şi aparţinînd populaţiilor slave în teritoriul Transilvaniei şi în zonele extracarpatice din România a început să fie identificat şi studiat abia în ultima vreme; valoarea lui documentară şi semnificaţia social-istorică (deşi prezintă unele obscurităţi şi multe echivocuri, firesti la orice începuturi) este considerabilă [45]; ea va fi amplificată şi mai precis conturată prin cercetările adîncite şi minuţioase de teren, prin noi săpături şi descoperiri, ca şi prin studiul comparativ mai aprofundat şi circumstanţiat al materialului cunoscut anterior şi clasificat ori considerat greşit ca fiind de altă provenienţă pînă acum. Cercetările viitoare, avînd azi alte perspective cu mijloace superioare, vor stabili şi mai precis elementele lingvistice, etnic-sociale şi ale culturii materiale autohtone (traco-dace), romane (romanice) şi slave, elucidînd astfel partea ce revine fiecăreia din aceste trei componente principale în procesul etnogenezei românilor.

Prin cele două mari etape ale epocii romane şi ale celei slave, care au adus modificări profunde nu numai în aspectul cultural şi material, în cel social-politic, dar şi în structura etnic-biologică, se explică transformările structurale în romanitatea sud-est-europeană: trecerea vechiului fond etnic-social şi de limbă traco-dacic (indo-european) în curs de două milenii (cu numeroase şi chiar substanţiale amestecuri, transformări şi adaosuri) la comunitatea populară românească (românofonă) de azi.

5. TEORIA „IMIGRAŢIONISTĂ"

Privite în lumina materialelor documentare lingvistice şi istorico-arheologice analizate şi parţial reconsiderate mai sus, argumentele (din care aprioric unele nu erau complet lipsite de valoare ştiinţifică) aduse de unii pentru a

---

[45] Bibliografia principală asupra a r h e o l o g i e i s l a v e (cu indicaţii mai ample): C. Daicoviciu, *AISC*, IV, p. 180—185 (materiale arheologice slave în Dacia); K. Horedt, *Ceramica slavă în Transilvania*, în *SCIV*, II/2, 1951, p. 189—218; *Zeligrad—Blandiana* (Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens im 9.—10. Jhrh.), în *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 112—137; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Slovenská Archaeologia*, VI/1 1958, p. 210—221 (aşezările slave în Moldova); A. Dankanits — St. Ferenczi, *MatArh*, VI 1959, p. 605—615 (săpături la Ciumbrud, jud. Alba); *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 242—249; M. Macrea, *Necropola slavă dela Someşeni*, în *Dacia*, II 1958 [1959], p. 351—370 şi *MatArh*, V 1959, p. 517—523; M. Comşa-Chişvasi, *Slavii*, în *IstRomâniei*, I (1960), p. 728—755; *Slaves et autochtones sur le territoire de la Roumanie*, în *Atti VI Congr. internaz. delle scienze preistoriche e protostor.* Sezioni V—VIII, 1966, p. 162—166; *Apulum*, XII 1974, p. 300—318 (situaţia la Dunărea de Jos în sec. VI—VII); Eug. Zaharia, *Săpăturile la Dridu* (Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român), Bucureşti, 1967, 270 p.; I. Nestor, *Continuitate în istoria formării poporului român*, în *Magazin Istoric* (Bucureşti), III 1969, nr. 5 (25), p. 2—7, nr. 6 (27), p. 24—27, cu concluzia (p. 27) „toate faptele şi indiciile amintite aici ne recomandă să părăsim unele obişnuinţe de gîndire după care orice prezenţă (semnalată pe orice cale în teritoriul ţării noastre) trebuie să fie neapărat străini, romanicii sau românii, admişi generos — dar vai! doar abstract — pe baza „teoriei" continuităţii, urmînd eventual a fi căutaţi (dar e curios că nimeni, din cei ce gîndesc aşa, nu-i găseşte în mod concret!) prin cine ştie ce locuri inaccesibile sau ascunse (munţi, bălţi, stufărişuri etc.). Ce ar fi să admitem că printre vestigiile arheologice din diferite perioade care au ieşit şi ies la iveală în cantităţi uneori impresionante pe teritoriul ţării noastre trebuie să se găsească şi cele aparţinătoare acelora care la un moment dat vor intra — în urma unui proces etnogenetic dinamic[?] — în istoria acestei părţi a lumii sub numele şi cu înfăţişarea de români?". St. Ferenczi, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, în *ActaMN*, VII 1970, p. 565—572. *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave* (Bratislava 1975), Bratislava, I 1979, 958 p., II 1980, 527 p.

www.dacoromanica.ro

dovedi obîrşia balcanică a întregului popor român de azi şi lipsa de continuitate daco-romană în zona carpatică (supra, p. 160—163) îşi pierd complet semnificaţia şi eventuala valoare istorică pozitivă. Este deci oportună şi utilă o scurtă înşirare şi reexaminare a lor, cu răspunsurile corespunzătoare, din care unele au fost date mai demult, parţial sau chiar integral.

a) "Extirparea" geto-dacilor şi lipsa unei legături destul de puternice a romanităţii în acest teritoriu din nordul Dunării inferioare. — S-a văzut la ce se reduce şi din ce interese istoriografice (Şcoala ardeleană, P. Maior) sau politice (Roesler ş.a.) a izvorît ficţiunea propagandistică despre extirparea ori expulzarea populaţiei autohtone daco-getice, arătîndu-se realitatea şi importanţa elementului traco-dacic în cuprinsul provinciei carpatice (supra, p. 168—195).

b) Neavînd rădăcini în populaţia autohtonă [a cărei existenţă era contestată ori problematică], *romanismul n-ar fi putut supravieţui retragerii armatei, oficialităţii şi „romanilor"* în sudul Dunării şi nici valurilor de năvăliri barbare. Afirmaţia este prezumptioasă şi falsă, căci neagă anticipat putinţa ca populaţia autohtonă să se fi romanizat, romanizare ce este însă dovedită de bogăţia excepţională a variatelor urme documentare arătînd intensitatea vieţii romane desfăşurate în această provincie, cu consecinţa firească şi necesară: generalizarea limbii oficiale latine-romanice între autohtoni. Pretinsa evacuare totală a romanilor din Dacia carpatică, afirmată de unii istorici şi cronicari antici, nu află nici o confirmare în materialul arheologic ori epigrafic din sudul Dunării şi nu poate fi admisă în sensul categoric preconizat de Roesler. Chiar imaginată în acest fel, nimic nu dovedeşte că ar fi fost transplantate în Moesia (Dacia Nova) şi elementele autohtone romanizate, care erau de fapt (cum s-a demonstrat) adevăraţii purtători ai romanităţii în Carpaţi şi în Balcani.

c) Lipsa de ştiri istorice scrise şi materiale arheologice despre populaţia romanică din nordul Dunării. Atare lipsă (ori raritate) [46] a ştirilor documentare scrise înainte de sec. XII are o explicaţie logică, firească în împrejurările din aceste teritorii şi mai ales în caracterele generale ale vieţii rustice a populaţiei româneşti în epoca medievală ca şi în cea modernă şi chiar contemporană. Nu e de mirare că de ex. în sec. VII—X nu sînt menţionaţi în documente ori cronici românii din Dacia carpatică, lipsind din capul locului documentele scrise privitoare la acest teritoriu [47]. Dar în acelaşi timp, în regiunile centrale din Peninsula Balcanică (unde ar fi trebuit să se formeze poporul român, în acele enigmatice „vetre" din Dacia Nova, Dardania etc.), nu se face nici o pomenire de români sau „valahi", cu toate că ştirile documentare privind aceste teritorii nu lipsesc în aceeaşi măsură ca în nordul Dunării.

---

[46] Cf. I. Moga, *D ve'ile istorice ale continuităţii*, în *Transilvania* (Sibiu), LXXIV 1943, p 14 20.

[47] În ce priveşte cunoscutele menţiuni despre populaţia românească din Transilvania în cronica „Notarului anonim al regelui Béla" este de reţinut concluzia istoriografului medievist citat: „lămuritoare sînt următoarele fapte: *Anonymus* ştie despre existenţa românilor şi a slavilor în Transilvania, dar nu aminteşte nimic despre secui şi saşi, veniţi în a doua jumătate a veacului XII în această provincie. Deci românii amintiţi de Anonymus erau cel puţin din veacul XI şi începutul sec. XII. Dar acelaşi cronicar anonim pomeneşte nu numai de români, ci de români şi slavi în această provincie. Cum însă pînă în sec. XII slavii au ajuns să fie absorbiţi de români (încît ei nu mai constituiau aici un neam deosebit de cel românesc), e limpede că povestirea lui Anonymus se referă la timpuri mai vechi, cînd convieţuirea românilor cu slavii pe pămîntul Transilvaniei încă n-a ajuns la absorbirea totală a slavilor de către români ..."; I. Moga, *Transilvania*, 1943, p. 19. Cf. şi *IstRomâniei*, II (1962), p. 15—95. Despre cronicarul anonim al regelui Ungariei şi autenticitatea informaţiilor lui istorice: Gy. Moravcsik, *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen*, în *RESEE*, VII 1969, p. 167—174.

www.dacoromanica.ro

d) Unitatea limbii române ar presupune un leagăn comun al tuturor dialectelor şi ramurilor populaţiei româneşti în vatra redusă din „triunghiul" Niş — Sofia — Skoplje. Răspunsul la această aserţiune a fost dat de Tomaschek în 1868, arătîndu-se apoi de mulţi cercetători (mai ales filologul Puşcariu) cum unitatea limbii române poate fi înţeleasă numai în sensul că ea s-a format într-un teritoriu continuu, unitar şi cu mare întindere, pe ambele maluri ale Dunării de Jos (supra, p. 149—151).

e) Caracterul sudic, mai ales bulgăresc, al elementelor slave ale limbii române, aduse de români în migraţia lor din Bulgaria în Transilvania. În această privinţă s-a observat că limba slavă ce se vorbea în Dacia (şi din care au rămas numele de oameni, locuri şi cuvinte în româneşte), aşa-numita „daco-slavă", avea „caractere fonetice bulgăreşti, după cum arată fonetismul toponimelor române de origine slavă din Transilvania (Banat, Crişana). Daco-slava, ca dialect bulgăresc, prezenta unele particularităţi deosebite de celelalte graiuri bulgăreşti (păstrarea inmuierii protoslave a dentalelor, unele elemente lexicale trecute în româneşte ca *zăpadă, omăt, voreţ* etc.). Avînd în vedere înrudirea apropiată a slavei din Dacia cu cea din Moesia, caracterul bulgăresc al influenţei slave mai vechi asupra limbii române nu poate servi drept dovadă împotriva continuităţii" [48].

f) Apartenenţa la cercul greco-bulgăresc a organizaţiilor bisericeşti ale românilor din momentul apariţiei primelor state. La aceasta s-a răspuns pe scurt: „caracterul oriental şi slav al bisericii daco-românilor nu poate servi ca dovadă a venirii acestora de la sud de Dunăre, căci misionarii slavi au cutreierat, începînd din sec. X, regiunile de la nord de Dunăre (pînă în stepele sarmate), aducînd cu ei liturghia slavă şi terminologia creştină slavonă la populaţiile de aici, deci şi la populaţia slavo-română din Dacia" [49].

g) Toponimia antică a Ardealului (de ex. hidronimele *Olt, Mureş, Someş*) *nu prezintă evoluţie fonetică potrivit cu normele limbii române.* Faptul evident a fost explicat prin influenţa de limbă şi cultură slavă asupra populaţiei româneşti şi prin nivelul politic, cultural, economic scăzut al purtătorilor romanităţii carpato-balcanice, populaţia slavă fiind dominantă economic, cultural şi politic, care a imprimat numele sau formele slavone întregei toponimii mai vechi a teritoriilor ardelene, ca şi altor ţinuturi româneşti, căci „după decăderea vieţii romane în sud-estul european, strămoşii noştri au trăit în curs de veacuri sub stăpîniri streine şi acest fapt explică, înainte de toate, modificarea radicală în onomastica şi toponimia lor. În nordul Dunării, ca şi în Peninsula Balcanică, românii au adoptat de la stăpînitori numirile topice cu aspectul determinat de graiul acestora uitîndu-le pe cele moştenite" [50].

---

[48] E. Petrovici, *DR,* X, p. 275—277; *Transilvania,* LXXIII 1942, p. 874; *Revue de Transylvanie,* X 1944, p. 71—98; *Balcania,* VII 1944, p. 465—473 (studiu reprodus în culegerea *StDialTop,* p. 145—151), VIII 1945, p. 228—235; *RevRHist,* IV, p. 3—13 (supra, nota 37, studiu reprodus cu titlul „Istoria poporului român oglindită în toponimie", *StDialTop,* p. 241—249); supra, p. 218—223.

[49] Petrovici, *DR,* X, p. 277.

[50] Puşcariu, *DR,* IV, p. 1350. „Se crede că de la slavii care trăiau în văile mai largi au reprimit românii şi numele antice ale rîurilor, fireşte, după ce au suferit schimbările fonetice caracteristice limbilor slave: **Marisiu- > Moriş, Mureş; Alutu- > Olutu, Olt.* Dar formele româneşti *Mureş, Olt, Timiş, Criş, Ampoiu, Impoiţa, Someş* pot fi reprezentantele directe ale unor forme antice **Morisiu-, *Olutu, *Timisiu, *Crisiu, *Ampeiu, *Somisiu-* (N. Drăganu)", Petrovici, *DR,* X, p. 266; *Transilvania,* 1942, p. 865—867. Cf. şi *CercLg,* II 1957, p. 263; supra, nota 37; *SCIV,* VIII, 1957, p. 258—259 despre dispariţia toponimiei daco-romane în Dacia carpatică şi transformarea fonetică a celei (păstrate) în Moesia şi Tracia: LbTrD, p. 175—178; *SprThrD,* p. 197—200; *Elementele tracogetice în Imp. Roman şi Byzant.* (1976), p. 161—166.

www.dacoromanica.ro

h) Elementele de limbă „împrumutate" din *albaneză ar dovedi o simbioză albano-română* undeva în centrul Peninsulei Balcanice. Dar cele 70 de cuvinte preromane existente numai în română şi în albaneză s-au dovedit a fi autohtone în românește, străvechi şi de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dace (supra, p 105—108), la fel ca cele vreo 90—100 care nu există în albaneză (supra, p. 105—117). De o convieţuire a românilor septentrionali cu albanezii (dedusă şi postulată numai din aceste presupuse „înprumuturi" lexicale), indiferent în ce regiuni nu poate fi vorba azi cînd relaţiile vechi lingvistice albano-române sînt elucidate.

Prin clarificarea acestei din urmă probleme, a căzut de la sine cel mai important argument invocat de „imigraţionişti" pentru acreditarea ideii că limba şi poporul român s-au format numai în sudul Dunării, în legătură strînsă („simbioză") cu albanezii şi cu bulgarii. Atare ipoteză (pe care unii extremişti au luat-o drept certitudine absolută) trebuie abandonată ca o erezie lipsită de orice fundament ştiinţific şi logică istorică (supra, p. 199). În teritoriile din dreapta Dunării de Jos (Moesia, Tracia, Dardania, poate şi Dalmatia) s-au format ramurile sudice, balcanice ale populaţiilor de limbă romanică-română, care au fost apoi împinse şi dislocate de migraţia slavă, în timp ce românii septentrionali, formaţi pe întregul teritoriu de romanizare din stînga fluviului în contact cu romanitatea Moesiei, au fost împinşi în regiunile muntoase din arcul carpatic, spre a se revărsa apoi treptat cu multă vigoare spre est şi sud asupra teritoriului deluros şi de şes ocupat de înaintaşii lor geto-daci în perioada dacică şi în cea romană şi asimilînd lent din punct de vedere lingvistic şi etnic-social toate grupurile alogene stabilite aici, începînd cu slavii în evul mediu şi sfîrşind cu ultimele elemente izolate pecenego-cumane, bulgăreşti, turceşti, greceşti, ucrainene, armene etc. în teritoriul muntenesc şi moldovenesc.

Alcătuirea lexicală a limbii române prin cele vreo 160—170 cuvinte autohtone oferă dovada precisă despre c o n t i n u i t a t e a l i n g v i s t i c ă şi etnică a populaţiei românești în legătură organică, naturală cu înaintasii săi autohtoni, anteromani, putînd servi (ca un element documentar de prim rang) pentru elucidarea problemei puse de c o n t i n u i t a t e a t e r i t o r i a l ă a românilor în zona Daciei carpatice. În acest sens, sînt necesare, în chip firesc, cercetări mai ample şi aprofundate în viitor, care vor pleca dintr-un adevăr definitiv cîştigat pînă acum: c o n t i n u i t a t e a etnic-socială şi de limbă între epoca traco-geto-dacică şi cea romană a Daciei (respectiv a Moesiei şi Traciei, Dalmatiei etc.), cum o dovedeşte lexicul autohton al limbii noastre şi fenomenul înlocuirii (încrucişării) lingvistice petrecute în epoca romană pe toată zona carpato-balcanică şi danubiană. După aceasta a urmat la un interval de vreo 2—3 secole epoca slavă a Transilvaniei (ca şi a Munteniei, Moldovei etc.) cu simbioza r o m â n o - s l a v ă anterioară pătrunderii ungurilor în podişul ardelean.

6. REGRUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OBŞTIILE ŞI SATELE

Pentru a explica şi înţelege structura aşezărilor şi comunităţilor româneşti (românofone) din perioada iniţială (la începutul feudalismului) şi apariţia formelor sociale mai complexe (supra, p. 195 ş.a.), în legătură cu lipsa toponimiei vechi de formă fonetică romanică-românească şi cu pretinsul „nomadism păstoresc de munte" (formula E. Petrovici, Cluj) dedus din atare lipsă, sînt edificatoare concluziile istoriografiei româneşti (mai ales din ultimele decenii)

www.dacoromanica.ro

formulate de către eminentul istoric şi slavist bucureştean Petre P. Panaitescu, [51] rezumate în prealabil la 1958 într-o dezbatere publică la Academie [52], iar apoi într-un volum monografic care este una din cele mai valoroase lucrări asupra societăţii româneşti în epoca feudalismului [53]. Din această lucrare fundamentală se cuvine şi este necesar a reproduce cîteva pasaje mai semnificative şi concludente pentru dezvoltarea societăţii româneşti (la începuturile ei „românofone") în teritoriile din stînga Dunării de Jos, unde s-au format cele trei Ţări române:

„Cele şase veacuri din istoria poporului român, cu încetarea stăpînirii imperiului sclavagist în Dacia pînă la începuturile orînduirii feudale, sînt pentru societatea din această ţară o perioadă a predominării obştiilor ţărăneşti libere. Dacii au trăit în obşti care pe încetul s-au transformat din comunităţi gentilice în obşti teritoriale. Stăpînirea romană sclavagistă, care s-a întins numai peste o parte a triburilor geto-dace, s-a suprapus obştilor, dar timpul scurt şi condiţiile speciale ale stăpînilor coloniilor militare într-o provincie de graniţă nu au putut îngădui destrămarea obştilor. Istoriografia marxistă a arătat foarte bine cum transformarea obştii gentilice în obşte ţărănească, teritorială (vicinală) s-a produs şi acolo unde vechile obşti au fost supuse temporar stăpînilor de sclavi. Cînd stăpînirea sclavagistă s-a retras ori a căzut, sclavii au trecut în rîndul ţăranilor liberi, au intrat în comunitate, 'ceea ce a turburat organizaţia colectivelor de producţie, care în trecut se bazau exclusiv pe legături, de rudenie' (A. I. Perşiţ). În acest chip, înlăturarea sclaviei în Dacia după retragerea stăpînirii romane a contribuit la desvoltarea relaţiilor de obşte vicinală în care colectivul de muncă înlocuieşte relaţiile de sînge (gentilice). În atare condiţii, pe teritoriul ţării noastre s-a produs o trecere directă, pe cale economică de la organizaţia obştilor la feudalism. Fenomenul nu este singular; el se întîlneşte în istoria popoarelor slave şi a celor germanice rămase în afara Imperiului roman sau chiar în alte provincii ale lui de margine. ... Socotim că în Dacia acest proces de transformare, care se întinde pe un răstimp de mai multe secole, a început încă din preajma cuceririi romane; a fost apoi favorizat şi grăbit de desfiinţarea orînduirii sclavagiste în provincia părăsită de către stăpînii de sclavi. ... În istoria noastră, obştea constituie veriga de legătură între feudalism şi orînduirile anterioare, fie că este vorba de cea sclavagistă, din provincia romană, fie de cea gentilică în destrămare, pe teritoriul unde locuiau triburile dacilor liberi. [...] Fapt esenţial, continuitatea obştilor pe teritoriul ţării noastre de la geto-daci pînă la fundarea statelor feudale înseamnă *continuitatea poporului român în Dacia ca popor aşezat, teritorializat permanent legat de pămînt.* Ea se poate dovedi nu numai pe temeiul aşezărilor stabile descoperite de arheologi pe tot teritoriul ţării [54], ci şi pe acela al studiului limbii. Limba română a păstrat anumite cuvinte arhaice (unele atestate numai în cele mai vechi texte scrise; apoi dispar din uz), de origine latină sau autohtonă, privind comunitatea gentilică, — termeni anteriori convieţuirii daco-romanilor cu slavii, fiind o dovadă a originii antice a obştii româneşti, a continuităţii ei istorice. *Gint* (pl. *ginture*),

[51] Petre P. Panaitescu (1900—1968) a fost profesor la Universitatea din Bucureşti şi rector al ei; despre el: D. Zamfirescu, *RomSl*, XI 1965, p. 357—368; A. Oţetea, *Studii* (Bucureşti), 21, 1968, p. 213—214; *RevRHist* VII 1968, p. 324—325.

[52] Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român. Dezbaterile din şedinţa lărgită din 25 nov. 1958 asupra formării limbii şi poporului român, Bucureşti, 1959, dactilogr. uz intern, p. 94—98.

[53] Petre P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi în Moldova, Orînduirea feudală.* Bucureşti, 1964 (Biblioteca Istorică, X).

[54] *Revista Muzeelor* (Bucureşti), Sesiunea muzeelor ştiinţifice, 1966. Cf. supra, nota 2; M. Comşa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe—VIe siècles de n.è.*, în *Nouvelles études d'histoire*, publiées à l'occasion du XIIe congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, Bucureşti, 1965, p. 23—39; *Sondajul dela Smîrdanu*, în *SCIV*, XVII, 1966, p. 383—400 etc.

www.dacoromanica.ro

din lat. *gens, gentis* se păstra şi în sensul primitiv de 'comunitate' gentilică (de rude), 'pomenire numele tău în toate *ginture*' (Psal.Sch.), 'tot *gintul*' (ApostVoron.). În sec. XVI-lea, acest arhaism, care nu mai era înţeles, a fost înlocuit peste tot cu termenul slav aflător în cărţile respective slavone, după care se făcuse traducerea românească, *rod*, româneşte: *rudă*, în sensul de comunitate a celor de acelaşi sînge. *Seminţie* (din *sămînţă*), cu înţelesul arhaic 'descendenţă *comună*' ('lui David şi seminţiei lui pînă în veac, cea de urmă'). *Moş* de origine autohtonă, derivat asemănător în albaneză, are înţelesul (în textele cele mai vechi) de 'ascendentul cel mai depărtat'. *Sat* (forma arhaică *fsat* în cele mai vechi texte româneşti) din lat. *fossatum* 'loc întărit, populat, cu un şanţ de apărare', care ne ridică în trecut pînă la satele ce se apărau cu mijloace proprii [supra, p. 212]. *Cătun* (autohton, alb. *ketun*) are înţeles de sat mic, aşezare păstorească (dar iniţial a însemnat 'aşezare sătească, obşte'). ...

Pierderea Daciei de către Imperiul roman nu reprezintă un fapt politic negativ, care a avut ca rezultat fuga populaţiei muncitoare fie în munţi, fie în sudul Dunării. Dimpotrivă. retragerea (silită) a stăpînilor de sclavi şi a armatei romane poate fi socotită ca o eliberare. În 'barbaricum', prin ţările stăpînite de popoarele migraţiunii celei mari, considerate ca 'barbare' de către aristocraţia romană, nu există nici orînduirea sclavagistă, nici obligaţia plăţii în bani a dărilor de către populaţie. Istoricii marxişti exclud posibilitatea depopulării provinciilor romane căzute în mîinile 'barbarilor'; populaţia băştinaşă a găsit dimpotrivă sub stăpînirea acestora condiţii mai bune de viaţă decît în imperiu ..." [55]; cf. supra, p. 208—209.

În 1958, acelaşi eminent istoric observa „o b ş t e a agrară este o instituţie general românească, organizarea ei fiind asemănătoare la toţi românii, ceea ce arată originea ei străromânească. Hotarele obştiilor săteşti corespund unor linii stabilite din vremuri imemoriale, anterioare feudalismului; organizarea obştii a pătruns în organizarea de stat feudal, care a moştenit-o. Producţia agricolă, viaţa rurală în vremea feudalismului, o parte din cîrmuirea feudală îşi are rădăcinile la noi în vechea organizare a obştiilor. Nomenclatura privitoare la obşte este anterioară influenţei slave în limba română: *gint — ginture, moşnean, femeie* 'familie' etc. şi, ceea ce este mai interesant, atît organizarea veche a obştii, cît şi o parte din nomenclatură se află în acelaşi cadru general de organizare (pînă la amănunte) cu obştea germană, slavă şi bizantină (cadrul de influenţe reciproce ale orînduirii de obştii din Europa medievală prefeudală). Astfel este formula frăţiei de cruce, a compoziţiei (răscumpărarea sîngelui), solidaritatea în faţa răspunderii penale. Iată cîteva paralele în nomenclatură: *vicini* obştea în apusul Europei, *paroikoi* (vecini) la bizantini şi bulgari, *vecini* (susedi) numele primitiv al membrilor obştii la noi, *coheredes, Erbe* copărtaşi cu drept de moştenire în obştea germană, *nasledniţi* traducerea termenului *coheredes* în actele slave muntene, egal cu moşneni termenul din Rusia kieviană *verv*, corespunde cu funie, care este subîmpărţirea vechii moşii devălmaşe. Toate aceste şi multe alte exemple arată că viaţa istorică a românilor, că formarea poporului român se întemeiază nu pe stînele nomadismului de munte, ci pe obştea agrară, legată de aşezarea fixă şi mai ales de o străveche organizare pe ginţi, familii mari, care formează asociaţia satului, de neconceput în risipirea nomadă a păstoritului oilor ...".

Cercetarea acestor instituţii social-politice şi economice este concludentă şi pentru aspectul teritorial-geografic în problema etnogenezei; după acelaşi eminent erudit, „dacă nu admitem că poporul român a trăit într-un nomadism de munte, într-o epocă determinată a istoriei sale, trebuie să dăm altă explicaţie

[55] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească*, p. 19—21.

www.dacoromanica.ro

lipsei t o p o n i m i e i româneşti pe tot teritoriul locuit de poporul român. Nu este uşor să dăm o explicaţie, care ar trebui să fie bazată pe cercetarea comparativă la multe popoare şi în diferite ţări, ce nu putem face acum. Nu credem însă că toponimia luată izolat poate fi indicaţia sigură şi ştiinţifică în studiul formării unui popor. Se pune întrebarea (de structură istorică): cine dă numirile de locuri? Nu întotdeauna şi nu mai ales locuitorii unui sat sau oraş; o dau adesea vecinii. Astfel, de ce se numesc sate cu nume de batjocură: *Vai de ei*, *Pîrliţi*? Judeţul, odinioară pădurea, *Vlaşca* are un nume slav care înseamnă 'ţinutul locuit de români', deci un nume dat de vecinii slavi ai românilor. Un nume îl dă mai ales stăpînul, sau cei ce, deşi nu mai mulţi, se află într-o situaţie superioară din punct de vedere social [cf. supra, p. 225]. Care au fost raporturile între băştinaşii romanici şi imigraţia slavă, cumană, maghiară, sau a altor popoare venite în prima parte a evului mediu? Dacă aceste raporturi prefeudale, apoi feudale, au însemnat o supunere a pămîntului şi a oamenilor, sau măcar o intrare în obştii cu o situaţie superioară, este firesc ca satele, apele să ia numele noilor stăpîni sau a noilor aşezaţi între băştinaşi.

S a t e l e noastre prin organizarea lor sînt, nu aşezări antice, ci obştii de colonizare succesivă, pe pămînt desţelenit, cîştigat mai ales asupra pădurii pentru munca agricolă. Un fenomen istoric, cu adînci rădăcini în trecut este acela al roirii obştilor. O obşte se desparte în mai multe cete, care caută pămînt nou, îşi clădesc sate noi, unde găsesc loc de muncă în condiţiile agriculturii extensive. Vechile aşezări sînt aproape totdeauna părăsite, spre a se căuta pămînt nefolosit în agricultură, aşezarea nouă capătă un nume nou, odată cu deschiderea ogoarelor. Viaţa agrară a românilor în evul mediu şi chiar în vremea satelor feudale comportă o mişcare a satelor, aşezărilor omeneşti, care schimbă adesea de nume. Agricultura extensivă şi roirea obştiilor este un fapt istoric la baza vieţii economice a satelor româneşti, de care trebuie să se ţină seamă, cînd se studiază formarea poporului român. ... Singură toponomia, luată izolat, nu poate fi cheia problemei formării poporului român. Aceasta nu înseamnă însă că asemenea studii de toponimie nu sînt deosebit de preţioase; îmbinate şi încadrate în celelalte cercetări istorice şi lingvistice, ele pot da un aport interesant problemei originilor limbii şi poporului nostru ..." (Dezbaterile din şedinţa lărgită dela 25 nov. 1958 asupra formării limbii şi poporului român, Bucureşti, 1959, dactil. uz intern, p. 94—98) [56].

[56] De relevat, în sfîrşit, remarcabila operă (postumă) de mari dimensiuni şi de largă concepţie social-istorică a lui P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti* (Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969, 398 p.) care abordează numeroase aspecte esenţiale din trecutul obscur şi probleme dificile, complexe, legate de procesul etnogenezei, a romanizării şi a etapelor de evoluţie a comunităţii social-etnice românofone; dar cartea eminentului slavist român conţine unele formulări ce nu par a fi tocmai corecte nici deplin justificate şi convingătoare; p. 64 „aria romanizării în Orient cuprinde întreaga Dacia şi toate ţinuturile dela Dunăre pînă în Balcani, inclusiv Dobrogea. Romanii sînt urmaşii romanităţii orientale, adică ai tuturor celor care au fost romanizaţi în partea orientală a Imperiului; romanitatea noastră se trage din întreaga romanitate orientală (etc.)", aserţiuni valabile, dar cam vagi, preluate de la cercetători mai vechi, fără o fundamentare concretă şi aporturi personale utile; la fel p. 115 „românii au fost în evul mediu un popor de spaţii mari, ei nu aveau oraşe, ci erau păstori şi ţărani". Între cele mai valoroase capitole ale monografiei se remarcă: romanizarea, romanitatea în Dacia şi la Dunărea de Jos în veacurile III—IV, creştinismul, continuitatea, formarea poporului român, viaţa economică, creşterea vitelor, agricultura, meşteşugurile, negoţul, obştea ţărănească, feudalismul, slavonismul, cnezii şi voevozii, populaţiile imigrate (unguri, pecenegi, cumani) etc.

www.dacoromanica.ro

Cu aceasta curmăm citatele din istoricul-slavist P. P. Panaitescu care aruncă o punte de legătură, prin criteriul *obștii sătești*, între formele social-politice antice ale populației românofone și faza medievală a cnezatelor și voievodatelor slavo-române din epoca în care poporul român era format atît sub raportul limbii, cît și al structurii social-politice și economice în teritoriul vechilor provincii de romanizare Moesia și Dacia și zonele adiacente [57].

[57] Cît privește, în sfîrșit, un aspect („minor" în aparență, dar în realitate de semnificație fundamentală) pentru viața cotidiană a societății romanice-străromâne, după prăbușirea stăpînirii oficiale și a organizării romane imperiale, și anume locuința și gospodăria (cf. supra, p. 211—214), este necesar să evocăm niște constatări făcute cu peste un deceniu în urmă. Din considerarea pripită a terminologiei românești provenite din faza veche („aus der Betrachtung der lateinischen Ausdrücke des Wohnungswesens ergibt sich, dass dieselben auf die einfachsten Verhältnisse zurückgehen") și ignorînd total — cum era firesc acum șase decenii — elementul autohton-preroman cu semnificația-i lingvistică și cultural-istorică excepțională, un elev al lui G. Weigand, lipscanul W. Domaschke, în JB, XXI—XXV 1919, p. 132, scotea concluzia unilaterală asupra caracterului „risipit al așezărilor constînd numai din colibi rudimentare de lemn ..." („will man sich aus den lateinischen Elementen dieses Abschnittes ein Bild von den ältesten rumänischen Wohnungen machen, so hat man an lose, von einander entfernte Siedelungen zu denken, die sich zumeist aus primitiven, höchstens aus Holz roh gezimmerten Hütten zusammensetzten, die nur eine ganz bescheidene Inneneinrichtung mit Feuerstatte enthielten. Wie sie ja auch noch heute bei den aromunischen Wanderhirten vorhanden ist ..."). Față de tehnica superioară a arhitecturii, cu confortul și bunăstarea din vremea „clasică" și imperială a stăpînirii romane, este sigur, normal, că locuințele — multe improvizate sumar și foarte simple — ale populației rurale (agricole, păstorești, meșteșugărești) daco- și moeso-romane în perioada dintre sec. V—X e.n. erau modeste, majoritatea sărăcăcioase; dar nu avem nici un motiv temeinic să presupunem că ele vor fi fost mai primitive și mizere decît puteau să fie în general la populațiile din perioada numită „prefeudală" (a migrațiilor, „năvălirilor"), la strămoșii germanici (ori slavi?) ai lui Weigand și Domaschke, ori la slavii și ungurii în migrație, din condițiile unei sărăcii endemice (cu excepția căpeteniilor de triburi, a nobilimii și bogătașilor), într-un mediu social-politic agitat, cu deplasări de populații, frămîntări, lupte, — deci cu un nivel economic scăzut, o producție limitată, în care nu prea putea să fie vorba de „confort" (*AnEtn*, 1961—1964, p. 76—77). Cap. VII, nota 72—73. G. Bakó, *Despre organizarea obștilor sătești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, în *SCIVA*, 26, 1975, p. 371—379 (Dridu, Dinogetia).

www.dacoromanica.ro

CONSIDERAȚII FINALE

La sfîrșitul acestei largi anchete cu caracter general, schițînd în linii mari — sub aspect lingvistic, istoric și arheologic — realitățile etnice, sociale și lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei românilor fără a se putea intra în toate amănuntele, observăm că rezultatele dobîndite prin studiul critic al vechiului fond lexical românesc au pus cîteva probleme, oferind și impunînd soluții de excepțională însemnătate nu numai pentru structura și gramatica istorică a limbii, dar și pentru istoriografia românească în capitolul cel mai obscur și controversat totodată mai important și interesant al trecutului românesc: începuturile limbii și ale comunității populare. Această chestiune a format în realitate punctul de plecare și imboldul principal pentru prezenta cercetare monografică, ce nu s-a limitat la construcții și reconstrucții etimologice cu constatări și speculații gramaticale formaliste, ci (cum era firesc și necesar) a trebuit să se ridice la considerații și concluzii social-istorice, cuvintele noastre autohtone constituind cele mai prețioase și precise documente ale epocii de închegare a limbii și poporului român. S-a relevat cu deosebită insistență faptul că datele oferite de limba română sînt în măsură să lumineze unele pagini din trecutul îndepărtat și echivoc al populației românești și al Europei sud-estice, iar față de vechile cercetări și rezultate, materialul lexical autohton din limba populară impune o revizuire nu numai a unui întreg capitol al epocii vechi a idiomului nostru romanic, dar în bună parte și a concepției de ansamblu despre geneza limbii în funcție de importanța și rolul substratului anteroman. Valoarea documentară social-istorică a limbii populare (relevată încă de R. Roesler, A. Cihac și de alți eruditi în sec. XIX-lea) a crescut astfel în mod substanțial pentru problema dificilă și controversată a începuturilor comunității de neam, limbă și structură socială care poartă numele de *români*.

Prima și cea mai importantă concluzie de natură istorică și paleoetnologică impusă de prezența elementului lexical autohton în limba română este verificarea definitivă și confirmarea incontestabilă a opiniei celor mai mulți istorici și filologi români și străini (germani, austrieci, slavi etc.), ca și a marei majorități a publicului cult din țara noastră (idee veche, datînd din sec. XVIII și chiar mai înainte) că românii sînt continuatorii populațiilor traco-getice care au locuit în antichitate aceste teritorii unde s-au romanizat în epoca imperială, adoptînd limba latină și numele romanus. Limba română și faptele de ordin general istoric arată limpede că poporul român, format pe cele două maluri ale Dunării inferioare (în provinciile Moesia și Dacia) este continuatorul atît al triburilor traco-moesice din sud, prin ramura balcanică (aromânii, megleniții, eventual și istroromânii), cît și al triburilor geto-dace de nord prin ramura mult mai numeroasă și importantă

www.dacoromanica.ro

a românilor septentrionali, aşa-numiţii „daco-români" din România actuală şi din unele teritorii spre est, nord şi vest. Lexicul românesc autohton dovedeşte mai presus de orice îndoială că (precum s-a preconizat demult) populaţia traco-dacică formează temelia şi trunchiul principal pe care s-a grefat şi prin care a putut să dăinuiască romanitatea în Balcani şi în Carpaţi, fiind deci însăşi baza etnic-socială a poporului român, a marei comunităţi social-etnice românofone din evul mediu şi din epoca modernă. Atare element primar, am zice: nucleul (amestecat cu sciţi, celţi ş.a.) a suferit succesiv diverse amestecuri prin aporturi etnice variate, în primul rînd cel provincial roman (illyric, tracic din sud, celtic, grecesc, „oriental" etc.), de ale căror proporţii nu ne putem da seama nici măcar cu largă aproximaţie — urmat de adstratul slav din epoca medievală, apoi de micile infiltraţii germanice, asiatice (pecenegi, cumani etc.), ungureşti, slave mai recente (sîrb, bulgar, ucrainean, lipovean, polonez, slovac) etc., asimilate lent şi ireversibil în marea comunitate populară românofonă. Nu putem şti şi va fi greu a determina existenţa unei influenţe culturale ori etnice-sociale vechi germanice ori vechi greceşti (din epoca anteslavă), dat fiindcă în limba română nu s-au putut dovedi (fiind puţin probabil că vor fi identificate în viitor) elemente vechi nemţeşti ori greceşti.

În asemenea amalgam de neamuri variate integrate în marea comuniune românofonă şi care au modificat şi îmbogăţit vechiul fond etnic-social „romanic" în zonele carpato-balcanice, nu poate fi vorba de conservarea vreunei „rase pure" trace ori geto-dace, fiind aproape pueril a pretinde că românii (adică: românofonii) ar fi de rasă dacică sau „illyro-tracică"; însăşi noţiunea de „rasă" şi chiar aceea de „etnicitate (ethnie)" sînt relative, în mare măsură discutabile; ele nu erau valabile nici în epoca antică, mai ales în condiţiile sociale şi istorice din cadrul geografic al Europei sud-estice. Atare fapt însă nu poate constitui, evident, o probă împotriva tezei că iniţial comunitatea populară de limbă romanică (românească) din care se va dezvolta poporul român era formată dintr-un mare şi puternic nucleu: populaţia autohtonă traco-dacică, romanizată, care a reprezentat factorul păstrător al romanităţii carpato-balcanice şi trunchiul viguros pe care s-au altoit integrîndu-se diversele elemente etnice şi de limbă, unificate armonios în marea sinteză populară a neamului nostru. Va fi avînd dreptate parţial G. Weigand cu observaţia că „românimea a asimilat la ţară bulgari, unguri şi germani, paşnic şi pe neobservate", fapt pe care-l consideră ca „un marş victorios de care românii pot să fie mîndri mai mult decît de pretinsa lor romanitate, ce apare într-o lumină foarte dubioasă dacă se cunoaşte trecutul lor în Balcani şi istoricul aşezării lor în Transilvania. Limba şi etnicitatea sînt două lucruri diferite ce nu trebuie să fie confundate" [1]. Trecînd peste ideea fixă despre „emigrarea" populaţiei româneşti din Peninsula Balcanică în Dacia carpatică, este de reţinut aserţiunea lui Weigand (făcută, evident, tendenţios cu scopul de a înfăţişa poporul român în culori mai nefavorabile [cf. supra, p. 55]) că limba şi factorul etnic sînt lucruri total diferite. „Aliud est gentis, aliud linguae originem exquirere" observa la 1831 eruditul sibian J. K. Schullerus, adevăr care a fost ţinut mereu prezent în ancheta

[1] „Das Rumänentum — hat Bulgaren, Magyaren und Deutsche auf dem Lande aufgesaugt, unbewusst und inagressiv; — ein Siegeszug, auf den die Rumänen stolzer sein können, als auf ihr angebliches Römertum, das in einem sehr zweifelhaften Licht erscheint, wenn man ihre Vergangenheit auf dem Balkan und ihre Siedlungsgeschichte in Siebenbürgen kennt. Sprache und Volkstum sind eben zwei verschiedene Dinge, die nicht miteinander verwechselt werden dürfen", Gustav Weigand *BalkA*, I, p. 37.

www.dacoromanica.ro

și expunerile din paginile precedente, în convingerea că idiomul și numele „romanus" nu constituie vreo dovadă că și sub raport e t n i c poporul român ar fi „roman" în aceeași măsură ca graiul și numele lui etnic-național, că ar fi adică format inițial fie din elemente italice, fie din elemente romane în sensul larg ca soldați, coloniști etc. romanizați și veniți din alte provincii ale Imperiului, sau acei „romani puri" la care se gîndeau latiniștii exaltați de la începutul sec. XIX-lea și aderenții lor din deceniile următoare [2]. Acești patrioți înflăcărați (dar prea puțin orientați) aveau o singură preocupare obsedantă: problema național-politică pe care le-o impunea polemica îndîrjită dusă cu adversarii continuității daco-romane și ai latinității noastre integrale; interesul luptei naționale a „ardelenilor", însuflețirea lor pentru romanitate și cunoștințele reduse (cu nenumăratele confuzii) la începutul sec. al XIX-lea au determinat pe istoricii și filologii Școlii ardelene (în frunte cu Petru Maior; supra, p. 8—39, 158—159) să susțină tenace și cu cerbicie puritatea „romană", chiar italică a originilor limbii și poporului român, ca și ideea (adoptată apoi de Roesler cu aderenții lui) că la temelia poporului român nu poate sta elementul autohton, traco-dacic, după opinia lor „extirpat" ori expulzat integral de armatele romane în anii cuceririi Daciei. Azi însă este evident pentru oricine că latinizanții din sec. XIX au încropit și pus în circulație o imagine unilaterală despre r o m a n i t a t e a noastră, confundînd cele două noțiuni ce trebuie net separate: limbă și ființă etnică-socială. Școala istorică latinistă ardeleană și adepții ei nu puteau înțelege valoarea relativă a acestor noțiuni: limbă și nume roman în provinciile Imperiului, iar de importanța și proporțiile factorului etnic și lingvistic autohton (traco-dacic) de la temelia poporului român nu putea fi vorba într-o vreme cînd cunoștințele istorice, arheologice și lingvistice-filologice erau simple rudimente, cînd apăreau „ideile exclusiviste extreme, exagerate, care au fost negreșit spre folosul naționalității acum trei pătrare de veac, dar care nu mai sunt admise în mod serios astăzi, cînd lumină s-a făcut îndestulă asupra originii noastre", cum se exprima la 1877 Al. Odobescu într-o scrisoare către G. Barițiu [3].

De atunci și mai multă lumină s-a făcut asupra etnogenezei românilor, iar azi sîntem în măsură să vedem limpede unele adevăruri rămase ascunse atît amar de vreme și să îndreptăm în bună parte (dacă nu chiar integral) erorile și ereziile curente în sec. XIX și mai tîrziu, pînă în zilele noastre. Cea mai gravă eroare de acest fel este ficțiunea că poporul român ar reprezenta nu numai graiul și numele Romei, transpuse pe un fond etnic provincial local (autohton), ci tocmai — în sens etnic și social, cultural și politic — romanitatea occidentală, italică (sau: orientală, asianică, balcanică etc., în sens de amalgam roman provincial din toate zonele care au participat la colonizarea și cultivarea Daciei carpatice). În 1862 observa Miklosich „părerea că românii ar fi romani curați este neîntemeiată", — la care trebuie adăugat că românii nu pot fi deloc ori sînt în mică măsură „romani" în sensul preconizat de latiniștii sec. XVIII—XIX, căci (cum s-a demonstrat) temelia etnic-socială a romanității o formează aici fondul popular autohton traco-dacic al străvechilor populații ale acestor pămînturi, fapt întrevăzut de multă vreme de către numeroși istoriografi și lingviști. Cercetările filologice-lingvistice și istorice, completate cu datele arheologiei, au deschis orizonturi largi și ne-au făcut să vedem

[2] Ca niște „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verdanken haben wollten", cum îi numea la 1829 B. Kopitar (supra, p. 39).

[3] Scrisoarea lui Odobescu este reprodusă în DR, I, p. 524.

www.dacoromanica.ro

mai limpede realităţile etnice şi lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei române. Asemenea rezultate concrete permit a face precizarea că din marile moşteniri ale vieţii şi culturii romane, populaţia românească (românofonă) a conservat, pe cît se poate aprecia şi determina azi, două elemente principale: 1) idiomul latin în forma romanică-românească (în care s-au integrat resturile lexicale autohtone, apoi cele slave) şi 2) numele Romanus (român, român; pierdut la alte popoare neolatine); s-au adăugat apoi în sec. IV—V credinţa creştină de nuanţă (cu terminologia) occidentală latinească. Au dreptate fără îndoială unii eruditi mai circumspecţi, ca (în 1935) italianul Olschki, că românii nu au din latinitatea antică „altă moştenire decît structura gramaticală a limbii, unica legătură fundamentală cu lumea romanică" [4]. Azi apar ca şabloane literare fără conţinut documentar istoric, lipsite de orice probabilitate şi de logică, aserţiunile latinizanţilor ardeleni şi ale altora despre „moravurile şi instituţiile romane" moştenite de la cuceritorii lumii antice şi preluate de la coloniştii Daciei, perpetuate cu puţine modificări de poporul român [5]. Bine a întrevăzut şi sintetizat realităţile lingvistice şi etnic-sociale din provincii şi mai ales de la Dunărea inferioară (în legătură cu caracterul romanităţii şi cu fenomenul propagării limbii latine-romanice) E. Petrovici într-un pasaj ce se impune a fi reprodus integral:

> „Fără îndoială şi unii (istoricii) şi alţii (lingviştii) au dreptate cînd susţin autohtonismul poporului românesc pe teritoriul ce-l ocupă astăzi, dar greşesc cînd nu admit posibilitatea răspîndirii, a expansiunii lente a unei limbi peste teritorii învecinate în care se vorbeşte altă limbă, fără a presupune migraţia, deplasarea populaţiei în totalitatea ei. Printr-o expansiune, o răspîndire lentă a limbii latine, nu a populaţiei romane, peste teritoriul Imperiului roman, la populaţii de origine etnică foarte variată, trebuie explicată romanizarea acelor ţări unde au apărut mai tîrziu limbile romanice. Romanii au contribuit cu foarte puţine elemente etnice propriu-zis romane la formarea deosebitelor popoare de limbă romanică: francezi, spanioli, români etc. şi chiar italieni. Elementul roman în componenţa etnică a ţărilor româneşti poate fi considerat ca inexistent, căci nu erau romani decît în ce priveşte limba acei colonişti aduşi din toate provinciile romane care s-au pierdut în masele autohtonilor. La fel s-a desfăşurat şi expansiunea slavă, anume ca o răspîndire a limbii slave la autohtoni, ca o adoptare a acestei limbi de către vechea populaţie daco-getică. Firește, şi cu acest prilej s-a întîmplat o oarecare colonizare, o aşezare în aceste meleaguri a unor elemente etnice slave, adică de limbă slavă, prin secolele V—VI—VII. De la populaţia daco-getică slavizată şi în oarecare măsură amestecată cu elemente slave provine marele număr de toponime slave (*Dîmboviţa, Tîrnave, Bălgrad* ş.a.m.d.). Acelaşi proces de expansiune lentă, de data aceasta al limbii romanice (româneşti), trebuie presupus în secolele următoare, în urma căruia populaţia daco-getă slavizată şi amestecată cu slavii, dar şi cu pecenegi, cumani, unguri, pe cale de a fi slavizaţi sau de a asimila pe slavi, adoptă structura gramaticală românească şi fondul principal de cuvinte româneşti. Şi cu acest prilej se face o oarecare colonizare, o 'descălecare' de elemente care vorbeau limba

[4] Leonard Olschki, citat în DR, VIII, p. 280. Părerea asemănătoare a lui Jung (supra, p. 200). Este aceasta o realitate istorică ce nu are nici un rost să fie tăgăduită ori eludată, întrevăzută limpede în trecut (fără a putea fi deplin verificată documentar) de mulţi eruditi istoriografi; astfel, în sec. XVI, umanistul-istoric şi arheolog-epigrafist ardelean St. Zamosius (Szamosközy) arăta că poporul român „nil est aliud quam Davorum Parmenorumque turba ...; quinetiam sese adhuc Romanos appellant, cum tamen nihil Romanae indolis habeant", *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (Patavii-Padova, 1593), p. 11. Despre St. Zamosius: *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 213—224; *ActaMN*, III 1966, p. 437—449.

[5] Asemenea afirmaţii făceau şi alţi eruditi, de ex. „die Walachen sind Ueberbleibsel römischer Kolonen, welche von Trajan und anderen römischen Kaisern nach Dacien geführt wurden; und seit dieser langen Zeit haben sie ihre Sprache und Sitten eben nicht sonderlich verändert" (K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, p. 34). Era uşor (firește) pentru Roesler (supra, p. 160), Hunfalvy ş.a. să combată ridiculizînd aserţiunile neverosimile despre continuitatea „moravurilor şi culturii romane" la populaţia de limbă romanică-românească.

www.dacoromanica.ro

romanică numită românească. Astfel, s-a format ca orice popor și națiune din 'autohtoni' și 'imigrați' mai noi, poporul românesc și mai tîrziu națiunea română" [6].

După ce s-a dovedit că cele două elemente (limbă și nume etnic-național) au fost a d o p t a t e de o populație indigenă provincială, devenită „romană" în urma procesului lent al deznaționalizării și înlocuirii limbii, se poate considera ca mult diminuat „misterul" ce plutea asupra epocii și împrejurărilor în care s-a ivit poporul român ca neam „neolatin" și dăinuirea lui în zona balcanică și carpatică în cursul obscurei perioade medievale: fenomenul definit de un istoriograf cu formula elegantă și expresivă „o enigmă și un miracol istoric: poporul român" [7]. Dezlegarea enigmelor și înțelegerea miracolului românesc se realizează cu mai multă ușurință și eficiență dacă, înlăturate prejudecățile național-politice și curățită zgura numeroaselor preocupări, erezii și susțineri pseudoștiințifice, se vor considera viața și realitățile românești populare atît prin perspectiva dovezilor istorice, arheologice și mai ales lingvistice, cît și în lumina vieții rurale de azi și din ultimele secole a poporului nostru. „La noi este necesar ca o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă incursiuni în științele auxiliare, spre a umplea lacunele și să facă legăturile necesare între știrile păstrate întîmplător, incomplete, răzlețe și prea distanțate una de alta. Aceste analogii nu trebuie căutate prea departe, nici la popoare cu o structură politică și socială fundamental deosebită de a noastră; ele vor fi găsite în nemijlocită apropiere prin intuiția pe care ți-o dă contactul zilnic și observația atentă a neamului din care faci parte. Aceasta este adevărat mai ales la români, care continuă să trăiască, la sate și în zilele noastre [8]. Distanța de timp în cadrul aceluiași element etnic trebuie să ne împiedice mai puțin să găsim analogii în nemijlocită noastră apropiere decît depărtarea geografică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea de acum o mie de ani" [9].

Adevărul istoric obiectiv poate fi dobîndit și restabilit, în problema istorico-lingvistică a etnogenezei românilor, nu numai prin explorarea aprofundată și exploatarea critică a întregului material documentar disponibil, ci și renunțînd definitiv, fără regrete inutile, la două prejudecăți extreme, deopotrivă dăunătoare științei: *a)* ideea că poporul român ar fi fost în tot cursul epocii medievale o masă amorfă de păstori, fără conștiință etnic-socială și fără stabilitate economică, ale cărei începuturi și temelie etnică n-ar putea fi identificate niciodată; este imaginea despre poporul român schițată de Roesler și adepții lui (Hunfalvy, Treml—Tamás etc.), — căreia i s-a opus *b)* opinia contrară, susținută mai ales de patrioții latiniști ardeleni: că poporul român ar fi (ori ar trebui să fie) sub raport etnic-social „curat roman" sau italic ori măcar format din „coloniștii romani"), iar sub raport cultural-politic ar fi moștenitorul glorioaselor tradiții ale Romei antice; deci continuatorul celei mai „pure" romanități. Prima din aceste două teze cade dacă se are în vedere faptul că poporul român reprezenta la început populațiile rurale (agricole și păstorești) autohtone, sedentare, romanizate prin grai (limba cotidiană substituită) și nume, dar prea puțin prin forme de viață economică, socială, culturală și politică, — fapt

[6] Petrovici, *Lucrările sesiunii*, Acad. R.P.R., 1951, p. 35—36.

[7] G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (București, 1940; ed. franceză, 1937 și 1942; cf. supra, p. 157).

[8] Dar după al doilea război mondial, marile transformări revoluționare din România au schimbat și modernizat în cele mai multe locuri condițiile de viață socială și economică.

[9] S. Pușcariu, *LR*, I, p. 252—253.

www.dacoromanica.ro

care face să cadă şi a doua teză nu mai puţin prezumpţioasă despre „tradiţiile culturale romane" conservate de romanii din Carpaţi şi Balcani necurmat timp de peste un mileniu în perioada medievală. Pentru întreaga „Romania" orientală rămâne parţial valabilă constatarea făcută la 1881 cu privire la populaţia din Dacia carpatică „în aceste rămăşiţe ale populaţiei romane sau romanizate nu trebuie (natural) să-ţi imaginezi purtători de cultură din partea cărora să fi putut pleca vreo influenţă culturală asupra acelor popoare care după evacuarea oficială a ţării de către romani s-au aşezat aici pentru timp mai lung sau scurt" [10]; totuşi, acea populaţie rustică romanizată (românofonă), după o evoluţie social-politică şi culturală cu începuturi foarte modeste (în urma fenomenului de recesiune generală a romanităţii în perioada zisă „prefeudală") şi după o regrupare şi cristalizare social-politică (supra, p. 225—229), [11] a exercitat o largă influenţă în cultura materială şi spirituală a popoarelor imigrate, cum arată de ex. masivele împrumuturi lexicale din limba română în idiomurile acestor popoare (cap. V 5).

Prin considerarea începuturilor şi a epocii vechi a trecutului românilor în lumina datelor istorico-arheologice şi a structurii arhaice a limbii, dar totodată în perspectiva vieţii actuale şi din trecutul mai recent, se uşurează şi simplifică mult înţelegerea şi interpretarea justă, realistă a obîrşiilor etnice şi a fundamentelor sociale ale comunităţii populare româneşti, ca şi a împrejurărilor generale care au determinat începuturile şi existenţa ei în zona carpato-balcanică şi dunăreană din antichitate şi epoca medievală. Prin asemenea optică realistă se va înţelege mai limpede şi direct faptul că autohtonia (ca şi continuitatea) românilor este de natură social-etnică şi economică, iar latinitatea (vehiculată de numeroase elemente provinciale şi italice integrate) nu era decît un vestmînt pompos de caracter extern, în primul rînd lingvistic, care acopere un organism etnic-social de obîrşie şi compoziţie (adaosuri) diferite. Astfel va fi mai uşor explicabilă inexistenţa populaţiei romanice în documente timp de vreo patru secole în Peninsula Balcanică, aproape 9 secole în Dacia carpatică şi în stînga Dunării inferioare; căci absenţa ei — lungă eclipsă istorică — din cronici şi documente scrise, din toponimie şi chiar din inventarul sărăcăcios al obiectelor

[10] „Natürlich hat man sich unter diesen Überresten der römischen oder romanisierten Bevölkerung keine Culturträger zu denken, von denen ein civilisatorischer Einfluss auf jene Völker hätte ausgehen können, die nach der offiziellen Räumung des Landes durch die Römer sich hier für längere oder kurzere Zeit ansiedelten", Al. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache* (Berlin, 1881), p. 221. Asemenea constatare (sau intuiţie ingenioasă, penetrantă) poate fi în parte valabilă pentru perioada imediat „postromană" (aşa-zisa „prefeudală") a Daciei carpato-dunărene; dar începînd cu mijlocul evului-mediu (sec. XI—XII, după unele metamorfoze şi amestecuri social-culturale, mai ales în simbioza şi aportul unor popoare în migraţie, între ele slavii), romanii sud-est europeni s-au refăcut lent impunîndu-se între popoarele şi triburile pătrunse (unele rămase şi stabilite definitiv) în spaţiul carpato-balcanic cu forme de organizare militar-politică superioare la nivelul vremii. Aceste populaţii au fost influenţate de elementul romanic (românesc) mai ales sub raport economic şi social, cum arată în primul rînd (cap. V 5) împrumuturile lexicale din limba română, — cu toate că hegemonia politică era aproape peste tot în mîna „imigraţilor" în fostele teritorii de romanizare şi chiar în zonele unde elementul românofon (alături de unele „cîştiguri" şi de un spor în acţiunea de românizare, de ex. partea de est a spaţiului extracarpatic) a scăzut în chip catastrofal pînă aproape de totală dispariţie în unele teritorii româneşti vechi, ca în aşa-numita Secuime (estul jud. Mureş, jud. Harghita şi Covasna) şi aproape în întreaga Peninsulă Balcanică (aromânii, megleno-români, istroromânii).

[11] Justele observaţii de acolo cu privire la regruparea şi cristalizarea social-politică se referă la românimea din teritoriul fostei provincii Dacia carpatică; dar ele se potrivesc desigur (cel puţin în linii generale, analogic) şi romanilor din dreapta Dunării de Jos (Peninsula Balcanică), în primul rînd aromânii (români „macedoneni"), despre al căror important rol politic în evul mediu (mai ales în veacurile XII—XIV, în Bulgaria, Tessalia, Epir, Albania etc.) şi economic pînă în ultima vreme, cf. bibliografia citată în cap. VIII, nota 1.

www.dacoromanica.ro

arheologice detectate pînă acum (datate prin sec. VI—X/XI) nu înseamnă în realitate inexistența populației de limbă romanică din care s-a plămădit tocmai în acea perioadă obscură poporul român de mai tîrziu și care a putut să ducă o existență latentă cu un rol ceva mai redus pe plan militar-politic timp de cîteva secole. Lipsa lui din textele cronicilor și documentelor cancelariilor medievale (pînă prin sec. X, respectiv XII), ca și într-o măsură din stratul cel mai vechi al toponimiei din Dacia carpato-dunăreană și Moesia, va trebui elucidată în primul rînd prin condiția de criză și recesiune social-politică și economică a întregei lumi romane, dar mai ales a populației „neolatine" românofone în perioada zisă prefeudală, atît în Carpați, cît și în zona „balcanică". Formele de viață rustică, latentă (retrasă, fără zgomot și paradă militară) ale unei populații traco-romane eminamente agrare, fără o formație statală unitară cu armate puternice, explică mai simplu și veridic decît tezele „imigrații oniste" (pătrunderea oricît de „lentă și neobservată") prezența ei masivă în vechiul teritoriu de colonizare și romanizare din Dacia Traiană, în Carpați și pe linia Dunării, la fel ca în Haemus-Balcani ori mai la sud și vest. Mai ales în Dacia carpatică, apariția cam întîrziată a românilor în documentele scrise a putut să fie comparată pe drept cuvînt cu legendara pasăre Phoenix ori cu apa Arethusei siciliene, după „dispariția" pentru o jumătate de mileniu a populației romanice pe aceleași plaiuri carpato-balcanice, unde însă romanitatea se altoise puternic și adînc în trunchiul etnic traco-dacic. Un aspect esențial în viața social-politică a romanității sud-est europene din perioada etnogenezei române și care se oglindește fidel în limba română cu terminologia ei variată și deosebit de instructivă este

Lupta de rezistență ca neam în epoca migrațiilor, de lungă durată (cîteva secole): pentru salvarea identității și integrității, a limbii latine-romanice, a numelui etnic R o m a n u s, a culturii populare și a unor forme proprii de organizare politică-juridică (în primul rînd străveche obște sătească și judecia). În acest context este necesar a sublinia din nou caracteristica principală a structurilor comunității romanice-stră-române: unitatae culturală și lingvistică remarcabilă (precum o dovedește cu prisosință puternica uniformitate și omogeneitate a limbii istorice românești, atît prin elementul latin-romanic, cît și prin cel autohton-preroman, — cum nu se constată la nici unul dintre popoarele „neolatine". În afară de viguroasa latinitate a limbii române (a tuturor celor patru dialecte), important și cu deosebire semnificativ sub raport social-istoric și lingvistic-cultural este etnonimul romanicilor sud-est europeni: *Romanus* (român, armân, rumeri), păstrat uniform și generalizat, care-i distinge net de toate popoarele și triburile imigrate, conlocuitoare; din acestea, unele părți s-au asimilat și integrat în marea comunitate populară a românilor, mai ales a celor norddunăreni (enclave de pecenegi, slavi etc.).

Studiul critic și comparativ-etimologic al terminologiei limbii române în ansamblu, a stratificării lexicale și a succesiunii principalelor cuvinte-noțiuni (chiar și num ai în linii generale, supra, p. 211—218) a arătat o vechime, stabilitate și continuitate în teritoriile și „vetrele" de formare a poporului român; totodată s-a remarcat ca deosebit de semnificativ faptul că, pe lîngă fondul ereditar (latin-romanic + autohton traco-dacic), limba și poporul român s-au „îmbogățit" cu foarte numeroase împrumuturi lexicale (adstrat), între care mai vechi și relativ ceva mai importante cele slave; dar atare elemente „de import" nu au ajuns (în ciuda cantității lor impozante) la nivelul care, în terminologia culturală și economică, să depășească valoarea fundamentală a fondului latin-romanic și autohton, a nomenclaturii privind noțiunile de bază proprii limbii

www.dacoromanica.ro

române, ale structurilor social-economice din cadrul aşezărilor şi îndeletnicirilor străvechi. Între acestea, termenii principali sînt ereditari, fie autohtoni (ca *vatră, gard, grapă, zestre* etc.), fie mai ales latini-romanici (*casă, perete, uşă, poartă, masă, cheie* ş.a.m.d., pentru care în alte limbi de cultură s-au impus împrumuturile, de ex. în maghiară *asztal* „masă" din slav *stolŭ, kulcs* „cheie" slav *ključi* etc.).

Societatea şi cultura populară românească (în prima fază, prevalent rustică) s-a fundamentat şi dezvoltat pe viguroasa temelie traco-daco-romană, cu limba şi terminologia proprie străveche, ereditară, atît în Dacia carpato-danubiană, cît şi la românii din sudul Dunării (românii „balcanici"), grupe-ramuri ale aceluiaşi mare popor românesc unitar prin limbă, conştiinţă şi nume social-etnic, credinţă şi cultură materială. Toate aceste ramuri ale românimii au trăit în condiţii aproape identice, în acelaşi mediu vitreg şi vicisitudini pe care au trebuit să le înfrunte cu dîrzenie spre a-şi salva fiinţa etnic-socială şi structurile unei economii închise, în faţa opresiunilor şi a numeroaselor atacuri ale valurilor de invazii, ale triburilor şi popoarelor în migraţie. Acestea din urmă au găsit pe „romanii" sud-est europeni abandonaţi de forţa militar-politică romană, lipsiţi în curînd de formele organizării statale desfiinţate odată cu retragerea oficială la dreapta Dunării la sfîrşitul veacului al III-lea, apoi cu prăbuşirea „limes"-ului romano-byzantin pe Dunăre şi destrămarea întregului sistem defensiv în fostele provincii Moesia şi Tracia. Cele două mari etape ale destrămării organizaţiei militar-statale romane (la sfîrşitul secolului al III-lea în stînga Dunării de Jos, la începutul secolului al VII-lea în „Balcani") au adus în scurtă vreme populaţia traco-daco-romană (ca şi pe cea romano-illyră din nord-vestul Peninsulei) în starea de fărămiţare pe întregul vast teritoriu de romanizare carpato-balcanic, lăsînd-o fără un scurt puternic ce să-i asigure dezvoltarea culturală şi munca productivă, progresul general în linie ascendentă; în situaţia dificilă de a trebui zilnic să lupte în condiţii diverse şi mereu adverse, adesea de sdrobitoare inegalitate cu puterile alogene ale triburilor în migraţie, mai bine înarmate şi echipate, mai coerente, dinamice şi active în concurenţa pentru întîietate, dominare şi exploatare a oamenilor şi resurselor naturale din fosta „Romania" carpato-balcanică.

Romanicii (neolatinii) din acest spaţiu au dus totuşi cu succes luptele seculare de rezistenţă spre salvarea limbii, a numelui etnic şi a culturii proprii expusă permanent la puternice presiuni, influenţe şi interpenetrări cu elemente alogene şi aloglote dominante, în acea „însulă a romanităţii" (mereu mai restrînsă şi pe alocuri slăbită pînă aproape de totală dispariţie), în oceanul popoarelor imigrate şi stabilite vremelnic ori definitiv alături sau printre şi peste oamenii pămîntului, traco-daco-romanii autohtoni ai sud-estului european. Rezistenţa românimii în condiţii politico-militare şi economice atît de vitrege a dus — prin mari greutăţi, sacrificii şi pierderi — la încheerea firească: regruparea şi refacerea ei în formaţii statale mai mici (la început), apoi mărite, spre mijlocul perioadei medievale. Faţă de tăcerea binecunoscută a izvoarelor scrise timp de cîteva secole cu privire la romani şi români (mai ales în nordul Dunării de Jos şi în Carpaţi), renaşterea acestora şi consolidarea lor politică au putut să constituie un fel de „surpriză" pentru unii istoriografi moderni, sau chiar să apară ca un „miracol" medieval refacerea unui popor care a străbătut vicisitudini ca puţine altele, biruite numai prin forţa etnică, vitalitatea şi unitatea social-culturală şi lingvistică a unui viguros fond social-etnic şi biologic traco-dacic romanizat.

www.dacoromanica.ro

Partea a II-a

ACCEPȚIUNILE ELEMENTELOR LEXICALE ● DERIVATELE NOMINALE ȘI VERBALE ● FORMELE DIALECTALE SUDDUNĂRENE ● ÎMPRUMUTURI ÎN LIMBILE VECINE ● ETIMOLOGIA CUVINTELOR AUTOHTONE

www.dacoromanica.ro

MATERIALUL LEXICAL AUTOHTON

1. PRELIMINARII

În ce privește conținutul acestui repertoriu lexical, deci c a n t i t a t e a cuvintelor — din care majoritatea sînt evident autohtone, preromane (fapt dovedit prin etimologiile concludente) — este de observat că numărul a fost stabilit cu aproximație între 160 și 170. Ca o limită sigură de jos poate fi luată cifra 150, oricum relativă și provizorie, — lucru explicabil date fiind lipsa de suficiente cercetări prealabile, de confruntări, absolut necesare într-o problemă istorico-lingvistică atît de mult controversată, și caracterul echivoc ori cel puțin dificil al etimologiei unor elemente lexicale românești. Avînd în vedere necesitatea unei cercetări adîncite, diferențiate și mai nuanțate în funcție de greutățile obiective și de obscuritatea materialului lexical, prin îndelungată chibzuire și repetată comparare după noi și severe controale de ansamblu, au fost omise din repertoriul prezent cîteva cuvinte care făceau impresia ori fuseseră declarate de alții și de noi ca autohtone — unele fiind mai curînd latine-romanice *(sgrăbunță, speria)*, altele eventual slave *(pleoapă)*. Nu se poate spune că tot ce cuprinde acest repertoriu apare sigur, pus definitiv la locul potrivit. Astfel, o serie de cuvinte au fost înșirate (supra, p. 108, 116—117) sau tratate aici, deși structura lor autohtonă indo-europeană nu se impune ca sigură și absolut clară, ci lasă deschisă eventualitatea originii l a t i n e *(ameți, buiestru, întrema, leșina, sterp, șut, urcior)*, ori s l a v e *(noian, stînă)*, ori deocamdată nedeterminabile *(burlan, ceafă* [trc?], *înseila, nițel, stărnut, țăruș)*. Cercetările etimologice viitoare mai adînci, atente și competente vor elucida mai mult decît au izbutit cele de pînă acum ; dar la unele cuvinte vor rămîne îndoieli în ce privește idiomul de proveniență și soluția etimologică. Este probabil că și alte cuvinte românești discutate și controversate (dar necuprinse în prezentul repertoriu) sînt de proveniență autohtonă, preromană (ca verbul *a îndemna* etc.) ; ele merită să fie și vor fi supuse cercetării mai atente cu alt prilej.

2. ÎMPĂRȚIREA ȘI TRATAREA CUVINTELOR

Pentru simplificarea și sistematizarea materialului lexical au fost prezentate la fiecare cuvînt în chip unitar, următoarele elemente (cf. ElAutoht) :

— a c c e p ț i u n i l e, în ordinea importanței sau vechimii, cu traducerea franceză și germană (rar latină, la termeni științifici, botanici etc.) ; definițiile și explicațiile sînt luate din DLR (pentru literele apărute (*a—e, f—r*), din *Dicționarul enciclopedic ilustrat* al lui I.-A. Candrea și din *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958), rareori amplificate cu indicații din alte surse lexicografice ori din glosare ;

— d e r i v a t e (nominale și verbale) care ilustrează importanța cuvîntului în limbă, vitalitatea și vechimea lui ; la cuvintele de bază (cuvinte-tip) sînt grupate, pentru

www.dacoromanica.ro

economie de spaţiu, toate derivatele care (cîteva excepţii: *amurg, barză, acăţa, deretica, zară*) nu sînt tratate şi numerotate deosebit; între derivate sînt cuprinse şi elemente lexicale din toponimie şi antroponimie;

— forme dialectale suddunărene aromâne, meglenite, istroromâne (pentru dial. arom., cînd cuvîntul autohton lipseşte, se dă corespondentul de altă origine, dacă există şi a fost semnalat); repartizarea dialectală a cuvintelor autohtone, supra, p. 136;

— împrumuturi în limbile vecine, pe baza cercetărilor lexicografice mai vechi (F. Miklosich, I.-A. Candrea, J. Brenndörfer, G. Murnu — H. Mihăescu, G. Pascu, S. Puşcariu, I. Scheludko, I. Şarovolski, Th. Capidan, N. Drăganu, G. Blédy, Ivan Popovici ş.a.); aceste elemente lexicale constatate la popoarele vecine şi conlocuitoare sînt preţioase documente de natură cultural-istorică (v. p. 138—140);

— forma albaneză corespunzătoare (dacă există; supra, p. 108; ElAutoht);

— bibliografia, în ordinea cronologică a apariţiei etimologiilor propuse;

— analiza formală şi semantică a cuvîntului şi soluţia etimologică, respectiv presupuneri şi propuneri în acest sens, cu indicarea rădăcinii (bazei, familiei) indo-europene, după dicţionarul comparativ al lui Walde (WP, ed. I, mai amplă; supra, p. 111) şi ed. II (IEtW).

Documentarea bibliografică este încărcată, căci cercetarea lingvistică şi istorică, plecînd azi de la numeroasele rezultate şi observaţii ale înaintaşilor, le reexaminează spre a le confirma sau înlătura şi a putea să construiască mai departe sau din nou, cu materialul şi pe temeliile vechi, ori cu mijloace noi. Toate contribuţiile anterioare sînt de avut în vedere, căci adesea se clădeşte pe vechile temelii şi se învaţă din greşeli; orice achiziţie nouă se datoreşte în bună parte muncii înaintaşilor, fiind condiţionată de ea. Adevărat că materia cărţii de faţă a fost (cum s-a amintit) cercetată insuficient în trecut: s-au exprimat multe păreri şi totuşi cam puţin (afară de idei generale) cu privire la substratul autohton în lexicul limbii române. Dar pasiunea nobilă cu care s-a muncit în domeniul etimologiei în sec. XIX—XX constituie un important şi interesant capitol din evoluţia ştiinţei filologice-lingvistice române, ca şi din istoria culturii în general. Rezultatele ei, în sensul ce ne preocupă aici, sînt însă în disproporţie cu eforturile făcute spre elucidarea problemelor etimologice obscure şi dificile. Pentru fiecare cuvînt nelămurit s-au propus tîlcuiri variate, contradictorii, uneori ireconciliabile, care se cer examinate cu toată atenţia spre a vedea ce poate rezista unor criterii lingvistice-etimologice mai severe. Examinarea lor prezintă nu numai un interes pur bibliografic, căci adesea din contrastele şi opoziţia vechilor opinii se poate degaja mai uşor adevărul ştiinţific, adică etimologia sigură sau cu mai multe şanse de a fi reală. Deşi rezultatele anterioare sînt de multe ori nefolositoare (uneori dăunătoare cercetătorului neavertizat de azi), ele vor fi menţionate în limitele putinţei de informare, observînd că repertorii bibliografice absolut complete nu sîntem în măsură şi nu pare necesar să dăm. Scăpări de citate vor exista desigur în documentarea bibliografică de mai jos; nu însă din cele mai grave şi nu intenţionate, după un obicei din trecut practicat de cîţiva filologi-lingvişti de a nu cita lucrări emanate din „altă şcoală" pentru care s-ar întîmpla ca dînşii să nu aibă simpatii [1]. Epoca veche a istoriei limbii române şi mai ales originea cuvintelor obscure a preocupat intens şi constant pe cercetătorii din vechile şcoli filologice ale centrelor universitare româneşti, atît din

[1] Dacă omisiunile de acest fel nu vor avea prea mare gravitate, grav şi reprobabil apare procedeul unor eruditi de a consulta şi utiliza din plin lucrările altora fără a le cita. Dar sectarismul ce stăpînea în trecut unele cercuri filologice la noi în ţară s-a extins şi peste hotare, unde eruditi cu prestigiu mondial au fost atinşi de atare influenţă nefastă. Un singur exemplu elocvent: în REW al lui Meyer—Lübke se găseşte citat foarte rar, chiar cînd aduce soluţii noi, durabile, *Dicţionarul etimologic* Candrea-Densusianu, dar se citează, fiind admise uneori (alături de etimologii populare), multe soluţii neverosimile apărute în publicaţii (ca DR) pentru ai căror colaboratori romanistul de la Bonn şi maestru al lui Puşcariu avea sentimente amicale.

www.dacoromanica.ro

Bucureşti (GrS, BL etc.), cît şi din Iaşi (VR, RevC, Arh, BIFR ş.a.) şi din Cluj (DR) ori din Cernăuţi (RevF etc.), ale căror contribuţii numeroase şi importante pentru etimologie vor fi avute în vedere peste tot şi apreciate după cuviinţă. Este necesar a reproduce la fiecare cuvînt t o a t e părerile şi soluţiile propuse de înaintaşi asupra obîrşiei lui ; în ordine cronologică, spre a se vedea mai limpede paternitatea vechilor etimologii : „tribuere suum cuique", căci unii eruditi aveau chiar curioasa inspiraţie de a susţine (ca originale şi noi) etimologii date de alţii cu decenii mai înainte, unele chiar de Petru Maior (LexB). Este deci cazul a face şi un act de dreptate vechilor exploratori la începutul secolului al XIX-lea (DictB, LexB), care cu rudimentele de cunoştinţe de atunci au formulat etimologii durabile, admise pînă în ultima vreme şi înşirate de romanişti fără a mai cita pe adevăraţii autori (v. de ex. *aruncá, dărîmá, pînză*).

În bibliografia noastră se dau adesea textual pasaje mai importante, care contribuie la extinderea excesivă a documentării, unde ordinea cronologică a numeroaselor texte şi citate nu e lucru uşor de realizat Înşirarea tuturor citatelor s-a făcut cu un îndoit scop : *a)* pentru a da cititorului posibilitatea unui control riguros prin confruntarea contribuţiilor vechi cu rezultatele recente valabile, *b)* pentru a scuti pe cercetători de munca ingrată a căutării şi verificării textuale a părerilor exprimate de la 1822 pînă azi, risipite în diverse dicţionare, cărţi, reviste, broşuri, cursuri litografiate şi chiar în ziare. Îngrămădirea de citate, adesea disproporţionată şi greoaie, uneori poate nefolositoare, n-a fost făcută pentru parada unei erudiţii hirsute, ci pentru a servi obiectivitatea muncii ştiinţifice, respectînd efortul şi aportul oricui, chiar al diletanţilor, căci s-a întîmplat ca amatorii şi diletanţii din sec. XIX-lea să aducă observaţii interesante asupra etimologiei unor cuvinte autohtone (v. *beregátă, leágăn* etc.). Pentru a face istoria şi peripeţiile prin care a trecut fiecare cuvînt în alambicurile etimologiştilor de la Petru Maior, vor fi amintite atît soluţiile venite din partea autorităţilor în materie de istoria limbii, cît şi ale amatorilor de produse etimologice româneşti, din care multe nu sînt de luat în serios (neverosimile ori absurde, unele chiar hazlii), servind mai ales pentru ilustrarea modului cum trebuie să nu se facă etimologia. Încît : ştiinţifice ori de factură populară, toate etimologiile (evident numai cele apărute în dicţionare şi publicaţii cu caracter filologic, ca AAR, ArR, Arh, BalkA, DR, JB, KJB, ZrPh ş.a.) se vor aminti în repertoriile bibliografice ale cuvintelor studiate.

La tratarea fiecărui cuvînt, se examinează, mai întîi (întrucît este cazul) temeinicia şi valoarea ori criteriile fiecărei etimologii vechi în funcţie de evoluţia formală (fonetică) şi de semantismul cuvintelor ; apoi aspectul fonetic şi semantica lor actuală ori mai veche, din faza romană şi din cea prelatină (indo-europeană autohtonă), avînd în vedere putinţa de a stabili legături etimologice în domeniul comparativ al limbilor indo-europene.

Repartizarea pe grupe semantice a cuvinteleor autohtone este tot atît de grea ca şi clasificarea celor latine-romanice, deşi primele nu reprezintă nici 1/10 din totalul lexicului moştenit. Cele vreo 160 elemente lexicale preromane aparţin unor variate domenii de viaţă, fiind cu greu reductibile în categorii absolut unitare, net conturate. De aceea, gruparea lor este (cum e firesc) aproximativă şi arbitrară, ştiindu-se că „stabilirea unor categorii de înţelesuri este foarte anevoioasă ; clasificarea cuvintelor unei limbi în aceste categorii şi mai grea, dată fiind polisemia celor mai multe din ele şi dezvoltarea semantică, ce adesea face ca o vorbă, aparţinătoare unei categorii, să ia în cursul timpului un înţeles ce se potriveşte în altă categorie. Reguli fixe neputîndu-se stabili, arbitrariul nu poate fi înlăturat cu desăvîrşire" [2]. Cu unele aproximaţii, începînd

[2] S. Puşcariu, DR, I, p. 401. Elementele r o m a n e ale limbii române populare au fost împărţite după categorii semantice şi domenii de viaţă în „disertaţia" de doctor a lui Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în JB, XXI—XXV 1919, p. 65—173, exclusiv

www.dacoromanica.ro

cu persoana umană şi societatea, pot fi grupate cuvintele autohtone astfel (cele comune cu albaneza: alb.):

A. OMUL ŞI RELAŢIILE SOCIALE

a) părţi şi organe ale corpului: *buză* (alb.), *grumaz* (alb.), *beregată, guşă* (alb.), *burtă, rînză* (alb.), *şale* (alb.);

b) funcţii fiziologice, boli: (a se) *uita, întrema*(?), *sugruma, suguşa, ameţi*(?), *leşina*(?), *vătăma, urdoare, urcior*(?);

c) trăsături psihice, stări afective: *mărat* (alb.), *bucura* (alb.), *răbda, gudura, dezmierda, mădări, întărîta, aprig*;

d) vîrsta, relaţii familiare: *prunc, copil, băiat, mire, moş* (alb.);

B. ÎMBRĂCĂMINTE, ÎNCĂLŢĂMINTE

pînză, căciulă (alb.?), *brîu* (alb.), *baier, carîmb, munună, (zgardă)*;

C. LOCUINŢA, GOSPODĂRIA

cătun (alb.), *bordeiu, argea* (alb.), *vatră* (alb.), *burlan*(?), *leagăn, gard* (alb.), *ţarină, zestre*;

D. UNELTE, OBIECTE CU ÎNTREBUINŢĂRI SPECIALE

grapă (alb.), *cursă* (alb.), *mătură* (alb.), *custură, caier, baier, zgardă* (alb.), *munună, gresie* (alb.), *carîmb, dop, ţăruş*(?), *cîrlig, undrea, cată, ghioagă* (alb.), *razem (rezema)*;

E. FORMA, CANTITATEA, CALITATEA MATERIEI

abure (alb.), *droaie, druete* (alb.), *fărîmă* (alb.), *gardină* (alb.), *grunz* (alb.), *lespede, morman, şir (înşira), ţărînă*(?), *niţel, scrum* (alb.), *steregie*;

F. FORME ŞI ACCIDENTE DE TEREN

măgură (alb.), *gruiu, bunget* (alb.), *mal* (alb.), *părău* (alb.), *baltă* (alb.), *groapă* (alb.), *genune, noian*(?), *stîncă*;

G. FENOMENE NATURALE, NOŢIUNI DE TIMP SAU ABSTRACTE

amurg, boare, viscol, adiia, pururea (alb.), *modru*;

H. FLORA (PLANTE, ORGANE, FRUCTELE LOR)

mazăre (alb.), *gorun, brad* (alb.), *curpen* (alb.), *brînduşe, spînz* (alb.), *brusture* (alb.), *măceş, copac* (alb.), *bunget* (alb.), *butuc, butură, mugure* (alb.), *sîmbure* (alb.), *ghimpe* (alb.), *păstaie* (alb.), *strugure*;

I. FAUNA (ANIMALE, CORPUL, ÎNSUŞIRI, BOLI; cf. Aa—b)

mînz (alb.), *daş* (alb.), *cîrlan, vătuiu* (alb.), *ţap* (alb.), *viezure* (alb.), *mistreţ, barză (barz), ghionoaie* (alb.), *şopîrlă* (alb.), *năpîrcă* (alb.), *melc, căpuşă* (alb.),

---

în baza dicţionarului etimologic al lui Puşcariu (EWR, despre care cf. supra, p. 129—130), conţinînd toate erorile şi lipsurile acestuia, ca şi alte greşeli datorate etimologiilor inadmisibile ale maestrului lor lipscan Gustav Weigand. Despre dizertaţia lui Domaschke, v. recenzia lui Puşcariu, DR, I, p. 401—417.

www.dacoromanica.ro

strepede (alb.), *balaur* (alb.), *ghiară*, *şoric*, *bască* (alb.), *baligă* (alb.), *barz* (alb.), *buiestru*(?), *murg* (alb.), *stărnut*(?), *şut*(?), *gudură*, *necheza*, *gălbează* (alb.);

J. PĂSTORIT (cf. nume de animale, I)

a) organizare, utilaj păstoresc: *baciu* (alb.?), *ţarc* (alb.), *strungă*(?), *stînă*(?), *caţă*, *ghioagă*, *căciulă*;

d) derivatele laptelui: *străghiată*, *mărcat*, *brînză*, *zăr*, *zară*, *urdă*;

K. ADJECTIVE

aprig, *barz*, *buiestru*(?), *creţ*, *gata*, *mare*, *mărat*, *mieru*, *murg*, *muşat*, *niţel*, *sarbăd* (alb.), *stărnut*(?), *şut*(?), *tare*;

L. ADVERBE

gata (alb.), *niţel*, *pururea* (alb.);

M. VERBE

acăţá, *adiiá*, *ameţí*(?), *aniná*, *aruncá*, *băgá*, *bucurá* (alb.), *cotropi*, *cruţá* (alb.), *curmá* (alb.), *(a)darari*, *dărîmá* (alb.), *deretică*, *desbără*, *descăţá*, *descurcá*, *desghiná*, *desmierdá*, *deşelá*, *gudurá*, *încurcá*, *îndopá*, *înghiná*, *îngurzí*, *înseilá*(?), *înşirá (şir)*, *întărîtá*, *întîmpiná*, *întîmplá*, *întremá*(?), *înţărcá*, *lepădá*, *leşiná*(?), *mădări*, *mişcá*, *muşcá*, *nechezá*, *păstră*, *răbdá*, *rădicá*, *rezemá*, *sburdá*, *scăpără* (alb.), *sculá* (alb.), *scurmá*, *sgîriá* (alb.), *sgrîmá*, *(tîmpiná, tîmplá)*, (se) *uitá*, *urcá*, *urdiná*, *vătămá*, *viscoli*.

3. REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC

(1) ábure (var. *abure*, trans. *abor*) s.m. (pl. *áburi*) *1)* „vapor; lichid trecut în stare gazoasă" („vapeur, exhalaison, fumée; Dampf, Dunst"). *2)* „răsuflarea, suflarea animalelor" („exhalaison, soufle; Hauch").

Der.: *aburel*, *a aburá (aburí)* şi despre vînt: „vîntu a aburat", *aburat(-it)*, *abureală*, *aburos*, *aburitor*; antropon. *Áburel*.

Dial.: arom. *ábur*, *(áburi)*, *aburare*, *aburedzu*, *aburós*.

Împr. din rom.: n.gr. Epir, Zagorion *ábros*, Velvendos *áburos*, Epir *aburiazó*, Zagor. *abrizo* (RumWNGr, p. 21 şi 73; REBS, p. 22,11; RevLg, XII 1967, p. 539 epir.); ung. reg. *ábùr* „gőz" (NyIrK,X, p. 358; *MNyRomKölcs*, p. 39).

Alb.: *avull* „abure", vechi *avullë* (sec. XVII), gheg *abull*.

LexB, p. 2 „*abore* a lat. *vapor*; per apharesim et antithesim". ● Diez, EWRom, p. 359 din *vapor* (ca *boare*). ● Miklosich, ŠlElR, p. 8 *abore* = alb. *avull*, *avell*; AlbF, II, p. 69 „*vapor* — alb. *avull*, rum. *abore*. Die Zusammengehörigkeit dieser Wörter ist nicht sicher". ● LaurM, I, p. 16 cf. *vapore*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 1 lat. *vapor*; II, p. 714 împr. din alb. *avull*. ● Gaster, RIFA, I, p. 21. ● Hasdeu, EMR, p. 100—102 „*abur* nu e împr. din alb. *avull*, de aceeaşi origine primitivă, fără a se fi putut naşte unul din altul; răd. *av-*, gr. ἄω, ἄϝω «suflu», fiind mai primitivă prin sens şi finalul *r*". ● Meyer, EWAlb, p. 21 *abure* identic sau împr. din alb., care vine din lat. *vapor*; AlbSt, II, p. 36: **abhros*, v. ind. *abhras*, gr. *aphrós*. ● Philippide, ILR, p. 33 „*abur* formaţie nouă din *aburesc*, der. din *boare*". ● Densusianu, R, XXV 1896, p. 130—131 *abur* s. verbal din *aburí*, lat. **ab-burire* (*ad* + *burere*, refăcut din *bustum*) „a arde", sau **abbulire*. ● Puşcariu, CL, XXXV, p. 820; Körting, LRWb, 18. ● Papahagi, NEt, p. 201 din *ā-volo*, *-are* „hinfliegen, fort-, davonfliegen". ● În legătură cu alb. *avull*:

www.dacoromanica.ro

Tiktin, DictRG, p. 5; Meyer—L, REW 15 „abburare"; Puşcariu, ZrPh, XXVII, p. 741, EWR 5, DLR, I/1, p. 8—9; Philippide, OrR, II, p. 657—659; Candrea, DEnc, p. 4; Rosetti, ILR, II, p. 108; Puşcariu, LR, I, p. 177—178 ş.a. ● Pascu, *Suf*, p. 77, *Beitr*, p. 7, DÉtMR, I, p. 27, REBS, p. 21, 1, ArR, IX, p. 300: **vapulus, vapor*. ● Barić, AlbRSt, p. 107 **a-gwulo* > alb. *avull*, rom. *abur*, **gwull-*, mnd. *qualm* „Dampf". ● Weigand, BalkA, III, p. 210 trac **abull* > alb. *avull*, rom. *abur* (ar fi o dovadă „dass lat. *b* bereits vorher zu *v* geworden war, thrak. *b* musste bewahrt werden"). ● Scriban, D, p. 61 „*abur* rudă cu alb. *avull*, care vine probabil din română"[!]. ● Şăineanu, DUn, p. 3 „orig. necun.". ● Jokl, UAlb, p. 270—271 explică alb. *avull* prin alb. *valë* „undire, undă, val", ahd. mnd. *wallen* „a clocoti, a fierbe", i.—e. **a-vel-* etc. ● M. E. Schmidt, KZ, LVII 1930, p. 15 alb. *avull*, *avell* din **abulo*, v. ind. *ambʰ* „apă". ● E. Petrovici, CercLg, X 1965, p. 357—358; *boare* > *a abura*, *aburi* > postverbal *abur*(!).

Încercările vechi (*vapor, abburare, -lire, a-volare* etc.) nu explică pe *abure*, care latin nu este, ci identic cu termenul albanez, de obîrşie comună i.-e., fără a putea fi derivate secundare din *boare*, nici din rad. i.-e. al acestuia **bhol-*. Cea mai verosimilă este soluţia lui Hasdeu, deşi formal există piedici destul de grele. Rad. i.-e. **u̯e-* (izolat **au̯e-*) „a sufla, a bate vîntul, a exhala" are tocmai sensurile cuvîntului alb.-rom.; de ex. der. cu *-r* şi *-l*: gr. ἀΰρα „suflare, boare, curent de aer", ἀήρ „abur, negură, aer", ἄελλα „furtună", cymr. *awel* „vînt, exhalaţie", v. corn. *auhel* „aura", m.corn. *awel* „vreme, furtună" (WP, I, p. 220—223, 2; IEtW, 81, 10). Un i.-e. **au̯-o-l-* a dat în zona traco-illyră **avol-avul-*, conservat mai fidel în alb., devenit *abure* în rom., cu *l* > *r* şi păstrarea neconformă a lui *b* intervocalic din *v*.

Acest din urmă fenomen pare a fi o gravă abatere de la regulile foneticii istorice române: *b* şi *v* intervocalic dispar (*scribo* > *scriu*, *sebum* > *său* etc.), dar se conservă în condiţii diverse (*cuib* < *cubium*, *roib* < *rubeus* ş.a.). Păstrarea lui *b* (*v*) intervocalic ar putea fi datorată unei influenţe de ordin semantic: **abul-* > **aur* ar fi produs confuzie cu *aur (aurum)*; dar cf. *habere* cu *v* în *avem*, *avere* etc. Atare neregularitate nu este o piedică prea gravă în calea etimologiei propuse de Hasdeu.

(2) acăţá (var. *agăţá*), vb tr. *1)* „a apucá, a prinde" („saisir (avec les serres, les griffes); (er)greifen, (er)fassen, fangen"). *2)* „a anina, a atîrna, a spînzura" („accrocher, pendre, suspendre; aufhängen, anhängen"); refl. „a se apuca, a se prinde de ceva, a se atîrnà" ("s'accrocher, se suspendre, grimper; sich (an-, auf)hängen, (an)klammern").

Der.: *acăţare, acăţat* (s. şi adj.), *acăţător, acăţătoare, acăţos, acăţăcios, acăţătură, acăţele* („vrilles de vigne"), *agăţabil* (BIFR, VI p. 152); contrariul *descăţá*; *căţărá* ar fi împr. din alb. *katsaroj* „klettern" (Capidan, DR, VII, p. 129), ori împr. în sens invers?

Dial.: arom. *acăţare, acats* „attraper, commencer, accrocher, aller bien (en parlant d'un habit)", *acăţat, acăţătură, niacăţat*; megl. *căţari, cats* „attraper, commencer", *pricăţari, zacăţari, zacăţat*, istr. *(a)căţá* „attraper", *oncaţa, racaţa*.

Împr. din rom.: săs. *bekátsen* „sich abgeben, anhängen", *akɛtsan* „sich anhängen" (RomElSz, p. 11, 57); ung. ard. *ákáció, ákációs* „certăreţ", *ákáciozus* etc.

LaurM, I, p. 18 „accatiare a spendura, a atîrna; pare a fi curatu romana, inse radecina póte se fia dubia. Cea mai probabile compositione se pare a fi din prep. *ad* şi subst. *catus*, it. *gatto*, fr. *chat* etc.; mai pucinu probabile se pare cea din *ad* şi fortiatulu verbu *captiare*, precum şi derivarea din arborele *acacia*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 475 *acaţ, acaţăr, caţăr, acăţa* cf. ung. *akasztani*. ● Hasdeu, EMR, p. 128 din *caţă* „croc, houlette", băţul cîrlig prin care păstorii prind oile acăţîndu-le de lînă. ● Meyer, IF, IV 1896, p. 121 din gr. ori sl., cf. blg. *kačja* „hängen", *okačja* „loshaken", *kačja* „erheben". ● Philippide, ILR, p. 43, 148 *captiare*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 7, Byhan, JB, VI, p. 184, Puşcariu, EWR, 7, DLR, I/1, p. 12, ELR, p. 387, CDDE, 6, Popovici, DIstr, p. 87, 142, Şăineanu, DUn, p. 4, Philippide,

www.dacoromanica.ro

OrR, II, p. 142, 149, Candrea, DEnc, p. 6, Meyer-L, REW³ 1662, Scriban, D, p. 62 etc. ● Candrea, NRR, I, p. 403 der. din *cață*, Densusianu, HLR, I, p. 166. ● Schuchardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41—42 sensul „aufhängen" îl are *acăța* din ung. *akasztani*, „ergreifen" poate veni din *cață*. ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 *captiare*. ● ILR (1969), p. 294 lat. **accaptiare*.

Încercarea de etimologie din lat. **accaptiare (ad + capt-)* nu este verosimilă fonetic și nici chiar semantic fiind o construcție artificioasă a latinizanților (contestată de Laurian); neexplicîndu-se căderea lui *n* din **adcaptiare* (cf. *septimana* > *săptămînă* etc.), cade și etimologia romanică rămînînd valabilă numai legătura lui *acăța* cu unealta *cață*, din care e derivat de dată veche, cu însemnarea inițială „a prinde, apuca (înhăța) cu un cîrlig, cu cața", ca și contrariul *descăța*.

adaru (arom.) v. *darari*.

(3) adiá (var. *adiia*, †*adii*, reg. *aduia* Munții Apuseni) vb unipers. „a sufla lin (vîntul)" („souffler doucement (le vent); sanft wehen, hauchen"), tr. *1)* „a atinge ușor" („toucher légèrement, frôler, caresser; streifen, schmeicheln"), *2)* „a cînta cu glas slab, în surdină" („murmurer; murmeln, säuseln"); intr. „a mișca ușor, a mișca incoace și încolo, a da din (coadă etc.)" („agiter, frétiller, branler; zappeln").

Der.: *adiere* („souffle, brise"), *adiat* (subst.), *adiat* (adj.), *adietor* (adj.); *adidia* („a mîngăia", zona Turda).

Dial.: arom. *adil'a* „a răsufla", *adil'are*, *adil'atic* „răsuflare", *adil'atu* „respirație", *adil'os* „îndurător, milostiv, duios" (*Arom*, p. 278—279).

LaurM, *Gloss*, p. 5 „*adeliare*, *adoiare*, *adiiare*, *-ere*, nu mai incape indouentia co acesta vorba cauta se fia fórte vechia, de orig. curatu romanica se se lege prin etimologia de *adhalare*, adhelare". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 1 cf. pol. *odwiać*, *odwiewać* „souffler en face (du vent)", v. sl. *vějati* „flare". ● Hasdeu, ÊMR, p. 343—343 „prin suf. verbal dimin. *-illo* e un cuvînt fără îndoială latin, oricare ar fi înțelesul părții radicale *ad*, formînd verbi cu sensul 'mișcare ușoară'; *adiia* din lat. vulg. *adillare*, de la *adeo*, *-ire* (etc.)". Admis: Geheeb, JB, V, p. 6; respins: Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 119, CDDE, 817 „**adiliare* din *trahere* sau *ducere ad ilia* (Hor., Plin.); primar 'a respira', din care sensul 'a sufla (vîntul)' cf. lat. *spirare* 'respirer' etc.". Admis: Pascu, DÉtMR, I, p. 102, 821, Candrea, DEnc, p. 13. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 289 „Ableitung vom Adverb **adil'i* oder **adil'i* hin und her *ad + de + hi(c) + illi(c)* isoliert nach Abfall der Endkonsonanten". ● DLR, I/1, p. 42 potrivind sensurile 1) „a atinge ușor, mișca ușor". 2) „a mișca încoace și încolo". 3) „a sufla de abia", adoptă etimologia **adŭliare*, de la *adŭlare* (cf. **dominiare* < *dominare*, *ordiniare* < *ordinare* etc.). *Adulare* întrunește aproape toate sensurile[!?] lui *adia* etc.". ● Skok, *Slavia*, IV p. 337. ● Spitzer, DR, IV, p. 1570 „auch an rum. *aduia* = **aduliare* kann ich nicht glauben, vgl. vielmehr *duios*". ● Meyer-L, REW³ 204a „**aduliāre* 'schmeicheln', *aduia*, *adiia* 'streicheln, sanft wehen, hauchen'; Spitzer *(duios)* nimmt auf die konkrete Bedeutung zu wenig Rücksicht". ● Graur, BL, V, p. 86 „**aduliare* est bien douteux; le premier sens de *adiia* doit être 'souffler légèrement (en parlant de la brise)'". ● Pascu, RevC, XII 1938, p. 169 *adiia*, *adil'are* < lat. **ad-heliare* = *halare*; *aduia* blg. *dúja* „souffler, gonfler". Admis: Scriban, D, p. 70. ● Rosetti, ILR, I, p. 166 „la **aduliare u* > *i* constituie o dificultate peste care nu se poate trece; **adiliare* impune trecerea lui *d* la *z*". ● Giuglea, LL, II, p. 41 lat. **ad-anheliare* > **adinel'a* > **adinila* > **adinla* > *adila*. Tiktin, DictRG, p. 20, Șăineanu, DUn, p. 8 „orig. necun." ● ILR (1969), p. 294 lat. **adiliare*.

Majoritatea încercărilor au plecat de la originea „curatu romanica", pentru care s-au construit arhetipuri latine populare neverosimile, cu prea libere interpretări și chiar răstălmăciri ale sensurilor de azi ale verbului; tipuri ca **ad-ilia*, **adhalare*, **adheliare* etc. sînt deopotrivă artificioase și inutile, iar legătura cu *adulare* este oferită prin aranjarea sensurilor lui *adiia* în chip forțat (cum

www.dacoromanica.ro

se procedează uneori în DLR, de ex. *aprig, încurca*). Semantismul de bază (relevat de Graur) este „a sufla încet, lejer", iar forma arhaică era fie **adiliare*, fie **aduliare*, conţinînd se pare tema **-dilia-(del-)*, din care s-a format un verb denominativ, sau era un verb la care s-a adăugat prefixul *ad-*. Elementul *-dil-* (**del-* ori **dul-*?) conţinînd ideea primară „suflare, suflu, vînt (în genere)" pare să aparţină la i.-e. **dheu̯-*, **dheu̯ā-* „a fi împins de o mişcare vie, a se vîrteji, a se învîrti (mai ales despre praf, fum, aburi); a sufla, a răsufla, exhala; respiraţie etc.", în multe derivate, cu *-m-*, *-k-*, *-r-*, *-l-* (WP, I, p. 836—843; IEtW 261; WH, I, p. 561—562 *fuligo, fumus*); mai apropiate formal de tema noastră **dil-* sînt derivatele cu *-l-* ca gr. θύελλα „furtună" din **thyelos* „impetuos, iute, aprig" etc.; v. ind. *dhū-li-s* în **dhūlih, dhūlí* „pulbere, pămînt prăfuit (prăfos), polen", lat. *fūligō* „funingine", m. irl. *dūil* „dorinţă, poftă" propriu „pornire sufletească" etc.; cf. alb. gheg *dej*, tosc *dën* „a ameţi, a îmbăta", **dhu̯-i̯o-*: lat. *suf-fio* „a afuma" etc. Lipsind atestări antice, nu se poate indica precis forma bazei de la care a plecat tulpina noastră: **dheu-*, **dhu-el*, **dheu-el-* sau mai curînd un **dh(u̯)e-l-io-* ori chiar **dhu-ei-l-*, acesta din urmă explicînd mai uşor forma rom. **adil-*, dacă are întîietate etimologică faţă de *adul'* > *aduia*.

(3a) ameţí vb tr. *1)* „a face pe cineva să-şi piardă claritatea conştiinţei, a turbura mintea cuiva, a zăpăci" („étourdir, donner le vertige; abasourdir; tourner la tête à qqn.; betäuben"). *2)* „a îmbătà" („énivrer; berauschen, blenden"). refl. *1)* „a-şi pierde pentru moment claritatea conştiinţei, a se zăpăci" („perdre la tête, avoir le vertige; schwindelig werden, kopfscheu werden, ausser Fassung geraten"). *2)* „a se îmbăta" („s'enivrer; sich betrinken"), intr. „a simţi o turburare din cauza unei indispoziţii sau boli" („être pris de vertige, s'étourdir, avoir le vertige; schwindelig werden").

D e r.: *ameţire, ameţit, ameţitor, ameţitorie* (Cihac), *ameţitură, ameţeală*; opus: *desmeţí, -it, desameţí* (DR, IX, p. 422), *desmeteci, -it*.

LexB, p. 20 „*ameţeală* a lat. *amens*, idest: mente perturbatus, vertigo, deliquium; *ameţescu* vertigine adficior, corripior; linquor, deliquium patior". Admis: Pontbr. p. 28; Cihac, DÉtDR, I, p. 167 „*minte,altminte, ameţesc*, du lat. *amens, amentia*, it. *amenza*"; Körting, LRWb, 591. ● LaurM, I, p. 57 „*ammetire* (μεθυσκειν)". ● Hasdeu, EMR, p. 1662 „forma organică a cuvîntului (pe alocuri în Ardeal şi Banat) *amet* este *amitto* (mentem, virtutem, judicium, consilium, sensus etc.)". Admis: Şăineanu, DUn, p. 22. ● Tiktin, DictRG, p. 60 „dunkel. Dass *a-* prothetisch, zeigt *a desmeţí*. Viell. zu ksl. *mensti, mentan* „turburare", das auch *mesti, metan* geschrieben wird. *Bezmetic* 'sinnlos, kopflos', *a se desmetici* scheinen damit zusammenzuhängen". ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 274 (étym. encore inconnue). ● Puşcariu, ZrPh, XXXI 1907, p. 717—718 „forma veche a fost **amăţesc*, **amăţí*, cu *ă* > *e* după labială în poziţie moale (*masticare* > **măs-* > *mestecá*, *farmec* > **fărm-* > *fermecá* etc.); nu e greu a-l aduce în legătură cu it. *ammattire*, fr. *amatir* der. din *mattus* etc."; DLR, I/1, p. 147, DR, III, p. 676—676, ZrPh, LXIII 1943, p. 16. Admis: Weigand, KJB, XI, I, p. 130; Meyer-L, REW, 5428; Candrea, DEnc, 47; Spitzer, BL, VI, p. 232. ● Scriban, D, p. 95 „orig. neşt.; cf. lat. *amittere* a trimite, a da drumu, a pierde; v. gr. *methyo* mă îmbăt". ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148.

Puşcariu arăta netemeinicia derivării din lat. *ament-* (care ar fi dat **aminte-aminti*), ca şi a celei din *amitto* (nepotrivit semantic); nici etimologia slavă nu e mai verosimilă, *mesti, mẹta* ar fi dat **metí* ori *mîntí*. Soluţia lui Puşcariu nu convinge, nefiind clară trecerea lui *a, ă* la *e*, **matt-* > *ameţí*: în *masticare* > *mestecá, fermecá* este asimilare *ă—e* > *e—e*; cf. *mătrice, mărgea, măcinâ* etc. cu *ă* păstrat [3]. În *ameţí* esenţial este nu „prostire; beţie (îmbătare)", ci „pier-

[3] Pretinsa variantă *amăţí* („mai veche") atribuită lui Polizu şi Dosoftei este produsul lecturii greşite (a unei buchi cirilice, confundînd pe ц = *g* cu ц = *ţ*) făcută de Puşcariu (DR, III 676) în *Vocabularul rom.-germ.* al lui Polizu (Braşov, 1857), p. 19, unde stă tipărit clar AMѣЦI = *amăgi*,

www.dacoromanica.ro

derea cunoştinţei din cauza unui vîrtej, turburări, agitaţii, sguduiri", încît legătura preconizată de Tiktin cu sl. *mętь-* are un miez de adevăr în sensul unei înrudiri mai vechi, ca aparţinînd la i.-e. **menth-*, **meth-* „a amesteca, a mişca învîrtind, a agită" (WP, II, p. 269 = IEtW, 732): v. ind. *manthati, máthati, mathnāti* „amestecă, mişcă, clatină, sgudue", av. *mant-* „a mişca, urni, agita", v. sl. *meta, mesti* „turburare", gr. μόθος „tumultul, vîltoarea luptei", v. sl. *motati sę* „agitari", ucr. *motáť* „a scuturà, sgudui" etc.; lat. *metus* „frică, groază", *metuo* „a se teme". Evoluţia de la „învîrtire, vîrtej, turburare" la „pierderea cunoştinţei, ameţire" este simplă, firească. Astfel, *ameţi* este înrudit, paralel cu *sminti* venit din slavă.

(4) amúrg s.n. (pl. *amurguri*) „apusul soarelui, timpul cînd ziua se îngînă cu noaptea" („crepuscule; Abenddämmerung").

Der.: *amurgi, amurgit* (s.n.), *amurgit* (adj.), *amurgire, amurgeală, înmurgi.*

Dial.: arom. *amurgu* „la tombée de la nuit", *Amurgu* (nume propriu), *tu amurdzită* „spre amurg", *(s)murdzitis* (pl. *-uri*), *tu murgiu, murdzeaste, murdzire, murdzisu, murdzit, murdzită.*

Cihac, DÉtDR, II, p. 205 din sl. *mrakŭ*. Admis: Geheeb, JB, V, p. 12, Scriban, D, p. 97. ● Hasdeu, EMR, I, p. 1114 *amurg* din gr. ἀμολγός „die Melkezeit". Admis: Philippide, ILR, p. 146–147, 216, VR, V 1910, p. 40, cf. OrR, II, p. 725, Diculescu, DR, IV, p. 447 (*amurg* din gr., deosebit de *murg*); cf. Tiktin, DictRG, p. 63. ● Meyer, EWAlb, p. 82 din lat. *amurca*. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 408–409 citează şi alb. *mjergullë* „negură, întuneric". ● DLR, I/1, p. 156: din *murg*, cu prepoziţia *a-*. ● Capidan, *Arom*, p. 157 lipsa de temei a derivării lui *amurg* din gr. ἀμολγός.

Apelativul *amurg* nu poate avea nimic a face cu gr. ἀμολγός, lat. *amurca*, ori sl. *mraku*, ca element împrumutat, respectiv moştenit: cu fiecare din ele are comun o consonanţă relativă şi fortuită. În realitae, *amurg* e derivat al lui *murg*, noţiune potrivită spre a exprima fenomenul înserării, alcătuit „din *a-* (prepoziţie, exprimă un raport de timp: *cînd*, adverbe: *aorea, aseară*; puţine, cele mai multe devenind substantive: *achindie, amiaz, amurg* etc.) şi *murg*. La început era locuţiune adverbială cu sensul 'la amurg'; apoi substantiv" (DLR). Trecerea de sens din „culoare închisă" la „întunerec, înserare" ca în v. isl. *mjorkvi, myrkvi* „întunecime", alb. *mjergullë, mjegulë* „negură, întunecime" (v. *murg*).

andrea v. *undrea.*

(5) aniná (var. *aininá*, Muscel) vb tr. *1)* „a prinde de ceva, a acăţà (fixa) un obiect de altul (fără a-l înţepeni, putîndu-se mişca şi oscila)" („attacher, lier; anknüpfen, ankleben"). *2)* „a atîrna, acăţa, spînzura" („pendre, suspendre, accrocher, ajouter; an-, auf-, einhängen"). *3)* „a strîmtora (vînatul)" („mettre aux abois; aufs äusserste treiben"). refl. *1)* „a se acăţa, atîrna de ceva" („s'accrocher, se suspendre; sich anhängen, anklammern"), „a nu-i da cuiva pace" („ne pas laisser tranquille, s'en prendre à qqn.; jem. etwas angreifen"), „a se vîrî (nechemat) undeva" („se fourrer (parmi d'autres); sich verkriechen"). *2)* „a rămîne atîrnat, prins de ceva" („rester accroché, suspendu; an etw. hängen bleiben").

Der.: *aninare, aninat, aninător, -oare, anînătură, aninăcios* („qui s'accroche facilement"), *anînătoare* („le dernier refuge d'un animal mis aux abois"), *desnina* (DLR).

---

nu confundat cu *ameţi* (p. 17), ci tradus corect „täuschen, verblenden, verleiten". Tot aşa, АМѣЦИ *amăgi*, şi i-au amăgit de i-au dus", Dos. VSv 70b, 11, este citit de Puşcariu în interesul etimologiei sale latineşti: „amăţi" (DR, V, p. 784).

www.dacoromanica.ro

LexB, p. 22 „*aninare* adfixio, depensio, a lat. *lenis*, leniter adfigo". ● LaurM, I, p. 65. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 476 „*aninâ* — ung. *nyúlni*, *ne nyulj hozzá* nu te anina de asta". ● Hasdeu, EMR, p. 1211 „forma organică în arom. *alin* din care *anin*; *a alinâ*—lat. *allēnare* 'accoupler = joindre d'une manière agréable' < *ad* + *lēnare*". ● Puşcariu, JB, XI 1904, p. 174, CL, XXXIX, p. 257, EWR, 89, DLR, I/1, p. 171, DR, I, p. 80, ELR, p. 378 it. *ninnare* „einwiegen" (cf. *star a ninnare* „schwanken"), v. berg. *anina* etc.; **anninare* (*ad* + *ninna* „somn; leagăn" etc.; leagănul se lega la grindă ...). Admis: Meyer-L, REW[1-3] 5817 „*nanna, ninna, nonna* (Lallwort), *nani*, 'Eia popeia' etc.; it. *ninna*, Zssg. rum. *anina*, vgl. arom. *a se alinare* etc.". ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 291 *anina*, arom. *al(i)nari* < **arirare* < lat. *a* + *relevare*. ● Weigand, KJB, VIII, I, p. 100 **allevinare* < *allevo* „in die Höhe heben". Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44, Pascu, ArR, X, p. 476; Candrea, DEnc, p. 57. ● Giuglea DR, IV, p. 1554 lat. *haereo* + *inare*. ● Scriban, D, p. 104 *(ninnare, *allevinare)*. ● Şăineanu, DictRF p. 22 (onomatopee). ● Tiktin, DictRG, p. 69, Şăineanu, DUn. p. 26 „orig. necun.".

Sînt evidente greutăţile în calea etimologiilor încercate: lat. *lenis* „nu ne mulţumeşte căci în *anin* noţiunea de *lin* nu e sensul fundamental („joindre quelque chose à qq chose"), ci numai îl nuanţează, dîndu-i un caracter determinat" (Hasdeu); ung. *nyulni* e departe de *anina*, neexplicat nici de *allēnare* (arom. *alin* „a sui, urca" este alt cuvînt, deosebit de *anina*, DLR); admisibil pentru formă, *anninare* e neconvingător semantic: de la it. *ninnare*, berg. *aninâ* „(ein)wiegen" etc. pînă la rom. *anina* e distanţă mare, fără puncte de legătură; lat. *a* + *relevare* şi **allevinare* sînt nepotrivite din toate punctele de vedere. S-ar părea că *anina* nu este alcătuit cu prepos. *ad-*, ci că *an-* e radical, eventual dintr-un mai vechi **arina* (cf. *mirione-* > **mirune-* > *minune* etc.), posibil i.-e. **ar-* „a încheià, îmbuca, a (se) potrivi", mai ales în legătură cu construirea în lemn, „a socoti" etc. (WP, I, p. 69—76; IEtW, 55—61): av. *arante* „se fixează, se aşează; se înnămolesc", v. ind. *ar-ṇ-ayati* „bagă înlăuntru, fixează, leagă", gr. ἀραρίσκω „încheiu, îmbuc", ἄρμενος „adăugat, încleştat, potrivit" etc.; cu *-t* lat. *artus* „ce e în legătură strînsă cu ceva, legat strîns" ş.a.; cu *-m* etc. De origine i.-e. trebuie să fie şi suf. rom. *-n* din arhetipul **arina*, care însă în centrul Ardealului ar trebui să aibă această formă, ca *murună (munună)*, *sărin (senin)* etc. dar cf. *minune*), nu *aninâ*; ori ar trebui identificat un rad. i.-e. de forma **an-*? Videant alii.

(6) áprig (var. *apreg*, †*apric*) adj. *1)* „înfocat, înflăcărat, nestăpînit" („vif, passioné, impétueux; lebhaft, leidenschaftlich, ungestümm"). *2)* „pornit, pătimaş, înverşunat, necruţător, crud" („fougueux, impitoyable, sans pitié; aufbrausend, schonungslos"). *3)* „furios, grozav" („furieux, effrayant, terrible; rasend, wütend, grässlich"). *4)* „crîncen, crunt" („cruel, acharné, dur; grausam, rauh"). *5)* „rău" („méchant, mauvais; böse, schlimm"). *6)* „lacom" („avide; gierig"); adv. cu aceleaşi sensuri.

Der.: *aprigime, aprijiune* (s.f., DLR).

LexB, p. 26 „*apricu* a lat. *apricus*, i.e. sole gaudens, cum a homine sermo est; vel ab *habilis*, it. *abile*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 13, LaurM, I, p. 80, Hasdeu, EMR, p. 1354—1355: din lat. *apricus* „espusu luminei soarelui, de aci: caldu ferbente, agile, iute"; singura piedică ar fi (după H.) accentul; dar v. rom. va fi fost *apric aprig*, explicînd păstrarea lui *i* netrecut la *e*. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 350; Körting, LRWb, 773; Diculescu, OrLR, p. 542. LaurM. aminteau şi pe *africus* (despre vînt), preferat de Tiktin, DictRG, p. 80 adăugînd pe *apricus* „sălbatec ca mistreţul (aper)", respins de Puşcariu, EWR, 99 „*aprig*. Etym. unbekannt. Allgemein wird als etymon *apricus* 'sonnig' angenommen. Ebenso wenig wahrscheinlich ist *apricus* < *aper*" [totuşi îl înşiră între elementele latine] şi de Meyer-L, REW[3] 561. ● Şubak, *Archeogr.Triest.* XXX, ser. III, II, fasc. 2, p. 14 **apprex, -icem* „doritor de a avea ceva" din *apprecor* „rog", ca *supplex* din *supplico*. ● DLR, I/1, p. 202—203 lat. *harpax, -gem* „räuberisch", pronunţat **arpege(m)*; metatezat *áprege*, apoi *apreg* „hrăpăreţ, lacom". Sus-

www.dacoromanica.ro

ţinută din nou de Puşcariu, DR, III, p. 396, admisă îndoielnic de Meyer-L, REW³ 4055, etimologia nu e deloc probabilă: Graur, BL, V, p. 100, Rosetti, ILR, IV, p. 60. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 182 „etim. cea mai probabilă e tot *apricus*, deşi cam departe ca înţeles şi formă". ● Giuglea, DR, X, p. 407—408 v. gr. ἄπληρος „unreif". ● Şăineanu, DUn, p. 31 „orig. necun.". ● DR, XI, p. 150—154.

Forma *apric*, originală (Corbea, Dos.), nu „arată aceeaşi pierdere deplină a vocii în pronunţarea consonantelor fonice la sfîrşitul cuvintelor ca şi *fraget, lîncet* etc." (DLR), ci *aprig* trebuie să fie din mai vechiul *apric*, cu sonorizarea lui *-c* final ca *vitricus* > *vitreg* (cf. *fracidus* > *fraged* etc., OrR, II p. 174; v. şi *cîrlig*). Sensul original nu poate fi „avide, rapace, âpre (au gain)" (Nic. Costin), din care ar trebui să derive celelalte şi pe care-l scoate în relief cu insistenţă DLR spre a justifica etimologia din *harpax*, iar „în exemplul lui N. Costin 'aprig la prăzi' poate fi tălmăcit şi cu 'teribil, pornit (etc.)' (cf. 'foame turbată', *flămînd* 'care arde de foame'). În Dosoftei e mai vechi ('femiaie sfadnică şi aprigă', sau 'Ellini se feceră amari şi aprici, crudzi şi nemilostivi') decît în N. Costin, deci cu exemple din el trebuia să înceapă art. *aprig* în DLR. Exemplele din N. Costin şi Neculce intră în definiţia 'impétueux, ardent, violent, dur' etc." (Giuglea). Esenţa semantică este „forţă, tărie, energie, violenţă; activ, dinamic, plin de forţă şi energie", adică ideea primară „lucrare, activare": tema **apr-* conţine un rad. primar şi un formant **ap-r* care duce la i.-e. **op-* „a lucra, a înfăptui; produs (venit) al muncii, bogăţie" (WH, I, p. 410; IEtW, 780): v. ind. *apas-* „lucrare, operă", ved. *āpráˊ-* „activ, harnic, zelos", lat. *opus, -eris* „lucrare, operă", *opero, -are* „a lucra", *opulentus* „cu mari putinţe, bogat, puternic", *optimus* „cel mai bun" etc., ags. *oefnan* „a activa, a face", v. isl. *öfr* „violent, zelos", *afl* „putere, ajutor", *efla* „a întări, executa, putea"; cf. gr. ἄπελ(ος) „putere", în derivate şi compuse; Ἀπελλων, *Apollon* zeul „cel puternic"; la daci *Appuli* (din care oraş-cetate *Apulum*), illyr *Apuli, Aplo* etc., avînd ca bază comună i.-e. **ap(e)lo-* „putere", explicînd mai uşor fonetica lui *aprig* românesc.

(7) argeá s.f. (pl. *argéle*) *1)* „groapă patrată, acoperită, unde femeile ţes (vara); iarna se pun stupii" („sorte de hutte ou cabane, baraque; gedeckte Grube"). *2)* „bolta unei clădiri" („voûte, cintre, coupole; Kuppelgewölbe"). *3)* „scheletul clădirii (stîlpii şi căpriorii), casa ridicată numai stîlpi şi pusă «cunună»" („voûte d'une cave, charpente (en bois); Gerippe eines Holzbaues"). *4)* (zona Iaşi) „streaşina casei" („auvent; vorspringendes Dach").

Der.: *argelaş* (vile tectum, AnonC); topon. *Argeaua, Argel, Argele* (TopRom, p. 497).

Alb.: *rragal'ë*, artic. *ragal'a* „Hütte", *rragalë*.

LaurM, Gloss, p. 25 „din lat. *argilla* «pamentu grassu si albitiosu», sau *arca* = lada, cutia". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 636 gr. ἐργαλοῖον „outil, metier". ● Hasdeu, EMR, p. 1579 ἄργελλα maced. şi cimmerian din greco-trac *argilla (argella)* locuinţă sub pămînt > rom. *argea*. ● Philippide, ILR, p. 33, 55, 148 *argilla*. ● Tiktin, DictRG, p. 93. ● Densusianu, HLR, I, p. 38, 199 cf. alb. *ragal*. ● DLR, I/1, p. 241 din trc (djagat.) *arka* „caisse, boîte" etc. ● Jokl, IF, XLIV, p. 13—23 *argea*, paralel cu alb., are la bază pe *argilla* cimmerian; ZONF, X, p. 197. ● Philippide, OrR, II, p. 696—697 autohton în română. ● Puşcariu, DR, IV, p. 1356—1357. ● Şăineanu, DUn, p. 34 cf. *arghella* odae de baie (la vechii maced.). ● Meyer-L, REW, 636 *argella* „Lehmhütte", romanic [adevărat numai întrucît cuvîntul a pătruns în latinitatea carpato-balcanică]. ● Densusianu, GrS, VII, p. 86—87 „o altă temă le poate explica, «loc săpat în pămînt», *ureg* [adică **ureg-*] din care gr. ῥήγνυμι «a sfărîma, a rupe, despica», ῥῆξις, ῥαγή. Forma primară putea fi **ergella*" [dar după etim. lui Dens. ai aştepta în rom. **vraga*, **bragea* etc.]. ● Scriban, D, p. 119. ● Giuglea, DR, X, p. 409, DRS,

www.dacoromanica.ro

p. 46—49 din v. gr. ἔργα, **ergella* etc. [semantism nepotrivit]. ● AnEtn, 1962—1964, p. 80—81.

Hasdeu a văzut bine iar Jokl a demonstrat obîrşia autohtonă, preromană a lui *argea*, arătînd că apropierea dubioasă (în DLR) cu trc *arğa* respinsă de Hasdeu nu are valoare, nepotrivită semantic şi geografic, cuvîntul fiind numai djagataic, nu şi osmanic; dar, să fi fost chiar şi osmanic, n-are ce căuta în nordul Transilvaniei şi Moldovei. Românescul *argea* este unul din puţinele cuvinte cu prototip anteroman atestat în antichitate, ceea ce a simplificat problema etimologică. La cimerieni se atestă „locuinţe subterane" numite αργιλλας (Strabo, V 244), iar la macedoneni: αργελλα· οἴκημα Μακεδονικόν, ὅπερ θερμαίνοντες λούονται. Din forma maced. derivă alb. *rragalë*, cu trecerea lui *e* neaccentuat la *a*. Cuvîntul rom. s-a dezvoltat independent de cel albanez şi paralel, păstrînd pe *e*: *argella* (nu **argalla*), din care *argea* (**undrella* > *undrea*, *stella* > *stea* ş.a.). „Un *argella* băştinaş n-a avut numaidecît trebuinţă să fie împrumutat de la cimmerieni cu înţelesul 'locuinţă subterană' ori ceva analog; tot aşa cuvîntul alb. ar putea fi dintr-un autohton alb. *argella* care n-a avut trebuinţă să fie numaidecît împrumutat de la vechii macedoneni. Cuvîntul cimmerian şi cel macedonic ar putea fi numai nişte indicii că au existat cuvinte analoge şi în limbile băştinaşe ale românilor şi albanezilor" (Philippide). Etimologia cuvintelor macedonean şi „cimmerian" a fost dată de Jokl, baza i.-e. **areg-*, v. ind. *argala-h*, *argala* „zăvor, încuietoare", v. sax. *rakud*, ags. *reced* „clădire, casă, palat, templu", — bază considerată de WP, I, p. 81 (IEtW, p. 64) ca variantă a i.-e. **ark-*, lat. *arceo* „încuiu, izolez, îndepărtez", *arca* „cutie, raclă", *arcanus* etc.

(8) aruncá vb tr. *1)* „a da drumul la ceva din mînă cu mişcare repede, cu putere; a împinge ceva ca să sară în alt loc, a asvîrli" („jeter, lancer un objet avec un mouvement rapide, avec force, imprimer un mouvement violent à un objet ...; werfen, hin-, zuwerfen"). *2)* „a face să cadă, a trînti, a doborî" („faire tomber, abattre; niederwerfen"). *3)* „a da laoparte, a lepăda ceva inutil" („mettre à l'écart, rejeter quelque chose d'inutile; zurückwerfen, auswerfen"). *4)* „a îndepărta ceva violent, a duce un lucru izbindu-l" („éloigner quelque chose par un mouvement violent, en le heurtant; ab-, ausweisen"). *5)* „a pune repede un lucru peste ceva" („placer rapidement un objet sur quelque chose; hinlegen, -stellen, auferlegen"). *6)* „a luà ceva repede de pe sine" („ôter rapidement quelque chose de dessus son corps; wegbringen, fortnehmen"). *7)* „împrăştia, a răspîndi, a presăra" („éparpiller, répandre, disséminer; zerstreuen, verschütten"). *8)* „a scoate, a da afară" („arracher, mettre en dehors, expulser; entreissen, ausreissen") şi numeroase alte sensuri nuanţate.

D e r.: *arunc* „impozit (extraordinar)", *aruncat* (pe aruncate, la aruncate, de-a aruncatul), *aruncător*, *-oare*, *aruncătură*, *aruncături* („être atteint de putrescence"), *aruncăturit* (DR, X, p. 152), *darunca* (formă poetică poporană, EMR, I, p. 1775).

D i a l.: arom. *aruncarea*, *arcare*, *aruncare* „jeter, rejeter, lancer", *aruca*, *arucat*, *arcat*, *arcătură* etc.

Ĭ m p r. din rom.: n. gr. ῥοκώνω „einem etwas gegen seinen Willen auferlegen' (RumWNGr, p. 39, 89), ἀρκάτος „frei, müssig" (ibid., p. 73).

DictB, I, p. 66 „ab *averunco*". Admis: LexB, p. 33 (*averrunco* departu, Cic. *Att.* IX 2), LaurM, I, p. 88, Puşcariu, EWR, 132, DLR, I, p. 278, PerspDict. p. 45, LR, p. 356: *aurunca-*, *arunco*; termen din sfera cultului religios păgîn cu sensul original „a îndepărta un rău"; DR, IV, p. 716, 1319; Rosetti, ILR, I, p. 168 etc. ● Pontbr, p. 47 *ad runcare*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 17 lat. *abruncare*, *eruncare*. Al doilea „etymon" al lui Cihac admis: Şăineanu, Sem., p. 159 (din lat. *eruncare*, întrebuinţat

www.dacoromanica.ro

numai de scriitorii agronomi „a plivi, a arunca bălăriile"; expresie generalizată în locul termenilor latini clasici), Hasdeu, EMR, p. 1775, Tiktin, DictRG, p. 100, CDDE, p. 13, Candrea, DEnc, p. 85, Pascu, DÉtMR, I, p. 42, 162, Meyer-L, REW³ 2908; DR, XI, p. 227 etc. ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 lat. *runcare*. ● ILR (1969), p. 298 lat. *eruncare*.

Încercările pentru acest verb vechi, cu variate sensuri şi multe nuanţe (considerat unanim ca element latinesc) s-au grupat în jurul a două formule, ambele neconvingătoare: *averruncare* nu se potriveşte formal şi semantic (cum a relevat Meyer-Lübke), iar argumentarea artificioasă a lui Puşcariu (DLR) este o denaturare a esenţei semantice a verbului românesc spre a-l scoate din „etymon"-ul dat la 1822 în DictB; nici *eruncare* nu se admite semantic, esenţial fiind în *arunca* „a împinge cu violenţă un lucru; mişcare rapidă, mişcare în general" şi duce la rad. i.-e. **er-* „a se pune în mişcare, a întări'ta, a ridica, a se mişca, a curge", cu numeroşi reprezentanţi în toate limbile (WP, I, p. 136—142; IEtW, p. 326—332), de ex. gr. ὄρνυμι „a mişca, a se lansa", v.ind. *arna-h* „a ondula", zend. *ar-* „a (se) pune în mişcare" etc., o bază **ereu-* în gr. ὀρούω „a se ridica violent, a se lansa, a se năpusti", lat. *ruo* „ a se năpusti", irl. *ruathar* „asalt", gal. *rhuthr* „impetus, insultus" (**rou-tro-*), ags. *rēow* „întărîtat, năvalnic, sălbatec", *arod* „energic" , pol. *ruch* „mişcare" etc. Elementul radical în verbul românesc se acoperă cu baza i.-e.**ereu* > **eru-* > **erucare* > *arunca* (cf. *ericius* > *ariciu*, *(a)eramen* > *aramă*); sau **aruncare*, de formă echivocă în ce priveşte elementul derivativ *(n)c-* ce ar putea fi romanic alăturat la o temă autohtonă (cf. *încurca*, *ridica*, *urca*?), iniţial probabil simplu *c-*, nazalizat în dialectul drom., conservat ca simplu *c* numai în dial. arom.

(9) báciu s.m. (pl. *bacĭ*) „mai mare peste alţi păstori (păcurari), cel care prepară brînza, untul, urda" („le berger qui prépare le fromage et surveille la bergerie; fromager, maître-berger; Senner, Schäfer, Käsemacher"); p. analog. „cel care dă întîiul la jocul cu arşice" („celui qui commence le jeu (aux osselets); der erste Werfer im Knöchenspiel").

D e r.: *băcie*, *băcioiu*, *băcion'(u)*, *-oan'e* (ban., haţ.), *băcit* (zeciuiala luată de baciu); *băciţă*, *băciucă*, *băciuc*, *a băciui*, *băciuire*; antropon. *Baciu*, *Bărilă*, *Băcioiu*, *Băcescu*; topon. *Băcia*, *Băceni*, *Băceşti* etc.

D i a l.: arom. *baciu*, *bagiu* „cama marele caşar, caşarul ma mare", *parabaciu* „ajutor de baciu" (ALP, I, p. 251); RevLg, XI 1966, p. 551, megl. *baciu*, *bačol'ă* („stînă"); *(?)* la istrorom. *Baţe*.

Î m p r. din rom.: srbcr. *bač* „Senner; pastor alpinus", *bàčija* (SOF, XXI, p. 371), blg *bač*, *baču* „Senner", *bačjo* „nene", *bačija*, *bačilo* „saivan (Schafstall)", ceh. dial., slov. *bača* „Oberschäfer", pol.dial. *baca*, *bacza*, ucr. *bac* etc. (RomSl, XIV, p. 129, XVI, p. 73), ung. *bács* „cioban" (şi *bácsi* „bade, nene"?), InflR, p. 21, *bacsoj* (NyIrK, VI, p. 279; SCL, XIV 1963, p. 379; NyIrK, VII 1963, p. 177 şi 118, XII 1968, p. 318; StCom, 13, p. 254; MNyTÉtSz, I, p. 213), *baš* (WtbCs, 10); săs. *bătsch*, *bătsch* (RomElSz, p. 10; SächsWtb. I, p. 416); ngr. μπάσσιος „γέρων σεβαστός" (RumWNGr, p. 84); alb. *bats* „älterer Bruder", *batsë* (Cord.) [împr. din rom.?]

A l b.: *b a t s ë* (sau este împr. din rom.?), *baç*.

LexB, p. 42 „*baciu* coactor, formator caseorum, Senner; bade, bátya, bácsi. Not.: hoc termine distinguunt Valachi non solum majores natu fratres, sed et quodvis alios seniores, prout et Ital. *abate*, vel signor *abate*". Pontbr, p. 60 ung. *bácsi*. ● Miklosich, SlElR, p. 14 „slav *bašta* pater, *baština*, *bače* etc., rum. *baciu*, *bade* frater natu maior"; AlbF, I p. 351 „das Wort ist dunklen Ursprungs". ● LaurM, Gloss, p. 38 „*baciu*, la macedorom. *bagiu* (si de acee-a nu se póte admette co aru veni din ung. *bácsi*)". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 477—478 „*bacıu*, *badiu*, *bade*, *bădăran* etc., — ung. *bacs*, *bacsa*, *bacsó*, *bácsi*, *bacsika*, *bátya* etc., trc (tăt.) *bakši* maître, précepteur, *bâchy*

www.dacoromanica.ro

chef, monsieur etc.; le mot drom. avec ses dérivés paraît venir direct. du magyar, qui l'a reçu du turc." ● Meyer, EWAlb, p. 29 „das Hirtenwort ist durch die Rumänen weit verbreitet worden: srb, pol., ceh, magy. *bacs(a)*, *bacsó* 'Schäfer', *bácsi*". ● Hasdeu, EMR, p. 2296 trc *bakči* „păzitor", rad. *bak-* „a privi, păzi"; împr. de la pecenegi ori cumani. ● Şăineanu, InflOr, I, p. CCLXIV, CCLXII, II, p. 32 din trc *(čoban)baş* „premier pâtre, maître berger". ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 220 „*baciu* < blg. *bač*; im Rum. sicher kein Erbwort; türk.?". ● DLR, I/1, p. 409 „orig. cumano-turanică". ● Treimer, ZrPh, XXXVIII p. 390 *baciu* — alb. *vots* „Bursch". ● Barić, AlbRSt, p. 2 alb. *bats*, alb. primitiv **barts* < **barăsă* < *bar-*, cf. *bari* „bête, bétails"; rom. *baciu* din alb. Cf. Capidan, DR, I, p. 510—511, 519, II, p. 459—460 *baciu* e „formă balcanică". ● Pascu, ArR, VI, p. 224, IX, p. 306 *baciu*, *bade*, *badiu* — blg. *batiu*, alb. *bats* — blg. *bačo* — trc *baş (cioban)*. ● Densusianu, GrS, IV, p. 149—150, ALP, p. 232—5 trc *bakči* ar fi dat *ba(c)ciu*; presupune un rad. peceneg ori cuman *bakić*, *bakeć* (dial. Kazan *bäkici* „Lammenwächter"), cu sincoparea lui *i (e)* şi reducerea *kč* > *č (cı)*. Explicarea este pentru Drăganu „ademenitoare; nu e imposibilă nici din punctul de vedere al extinderii geografice: cumanii şi pecenegii s-au aşezat şi dincolo de Dunăre; dar neîntemeindu-se pe un rad. atestat, ea rămîne numai presupunere" [netemeinicia ei nu stă numai în lipsa unui rad. „cuman-peceneg atestat"!]. ● Wedkiewicz, MRIW, p. 276—277 „srbcr. *baća* 'Kosewort für den Bruder' dürfte allen anderen zugrunde liegen; daraus einerseits alb. *bats*, wo das *ts* auf erklärlicher Lautsubstitution beruht, andrerseits rum. *baciu*"; RczSl, VII, p. 114. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 69—72 (cu bibliogr. amplă) „pornim de la srb *baća*; fiind o 'Anredeform', am primit cuvîntul în forma de vocativ *bače*, din care în rom. nominativ *baciu*". ● Puşcariu, StIstr, II, p. 278 de orig. obscură, vechi. ● Philippide, OrR, II, p. 697 el. alb.-rom.; orig. obscură. ● Rosetti, ILR, II, p. 109. ● Scriban, D, p. 144 „rudă cu *badea*, *bădia*, v. sl. *bratu* frate" etc. ● Tiktin, DictRG, p. 139, Candrea, DEnc, p. 110, Şăineanu, DUn, p. 48 „orig.necun.". ● AnEtn, 1958, p. 145 i.-e. **u̯et-so-* „bătrîn"? ● RecLgDial, p. 454.

Străvechi cuvînt din româna comună, existent în dialectele suddunărene, „nu poate veni din ung." (LaurM), dar nici din trc (DLR); ca şi slavii învecinaţi, ungurii au pe *bács* ca împrumut din română, iar împrumutarea în sens invers nu e de luat în seamă, la fel ca împrumutarea dintr-o limbă turco-tatară (consonanţă fortuită, nesocotirea dificultăţilor fonetice, semantice, istorico-geografice). Indiciu pentru vechimea şi autenticitatea românească a lui *baciu* este apartenenţa lui terminologiei pastorale, unde sînt puţini termenii de împrumut privind noţiunile fundamentale. „Ar părea că obîrşia cuvîntului trebuie căutată în română; de la păstorii români şi armâni el s-a răspîndit la toate celelalte popoare" (Capidan); neputînd fi romanic, poate fi considerat ca element prelatin, carpato-balcanic şi indo-european, deşi o legătură etimologică evidentă nu apare deocamdată. Sensul primar al cuvîntului poate să fi fost „un termen de respect prin care se adresează cineva unui frate mai mare sau unui om mai bătrîn, deci un fel de 'nene', care apoi s-a specializat, în lumea pastorală, adresîndu-se cu el ciobanii şefului lor" (DLR). Atare nuanţă mai are termenul în slavă şi albaneză, eventual şi sub influenţa srb *baća* „Koseform für den Bruder", *bašta* „Vater", rus *bat'a*, ung. *bátya*(?), *bácsi*? (cf. DR, II, p. 459; SlEtW, I, p. 45—46). Dacă noţiunea „bătrîneţe, vechime" este esenţa semantică, *baciu* poate reprezentă un i.-e. **u̯at-so-*, rad. **u̯et-*, **u̯etes-* „an", **u̯etos(o)-* „de un an, bătrîn, vechi" (WP,I,p. 251; IEtW, p. 1175): v.ind. *vatsá-*, *vatsará-* „an", gr. Fέτος, ἔτος, alb. *vjet* „an", lat. *vetus*, *-eris* „bătrîn, vechi", *vetustus* id. (din **u̯etos-to-s* „bătrîn, înaintat în vîrstă" ş. a. Trecerea lui *v-* la *b-* are analogii (*berbece* < *verv-* etc.), iar pentru *-ts-* > *tš-* (*č*) se poate aminti *mişca*, *muşca*. Dacă e justă atare legătură etimologică, *baciu* ar fi un corespondent autohton i.-e. românesc al lat. *bătrîn* < *veteranus*, după cum *vătuiu* este corespondentul etimologic al lui *viţel* < *vitellus*.

(10) báier (var. *bair*, *baieră*, *bairă*, *baior*) s.n. şi f. (pl. *baiere*, *băi(e)ri*) *1)* „aţă de grosime variabilă, sforicică, fâşie îngustă, panglică" („cordon, lien quel-

www.dacoromanica.ro

conque (corde, lanière, ruban, lacet) qui sert à attacher un objet ou qui tient la place d'une anse ; attache ; Schnur, Strähne"). *2)* „salbă, colier" („collier ; Halsband, -kette, -schnur"). *3)* „amulet, talisman" („amulette ; Amulett"). *4)* „baierile (vasele de comunicaţie şi suspensie ale) inimii" („entrailles ; die grossen Gefässstämme, mittels derer der Herzbeutel aufgehangen ist"). *5)* „adînc, adîncime, fund" („profondeur, fond ; Tiefe, das Unterste") şi alte sensuri mai recente, ca „şireturi de ghete" *(Philologica*, Iaşi, II 1972, p. 58,64) etc. ; în Dos. VSv Dec. 13 „cruce în baer la piept" ; Pravila 1652 „ceiace poartă baere sau nărocul" ; Cantemir, *Ist.* 347/20 „baer" etc.

D e r. : *băierel, băieruţă, -se, băierătoare* (= *baieră*, zona Turda), *a băieri, băierit* ; *îmbăiera, îmbăierat (îmboio-), îmbăierare, îmbăierătură* ; *desbăiera, -at.*

D i a l. : arom. *báeru, báir, baiur* (sensul „Kette, Band, Reihe"), *ambairare, ambairat, îmbair-, îmbar-, mbair, mbăiredzu* „leg", *mbîirîtură* ; *disbîirari* (*-ăir-, -air*) „a desbăra, a strica şirurile", *disbîirat, -ură, dismăirare, dismăirat* ; fărşer. *bayur (bayor*, DR, IV, p. 24) ; megl. *báir, bayăr* „Kette, Perlenschnur" ; istr. *báĭere* „Haarflechtenband".

Î m p r. din rom. : blg. *baeră* „salbă de bani vechi cu care nevestele îşi împodobesc capul" (mai ales la Vodena ; RomSl, XVI, p. 74 *baer*), *bair, bairči* „mărgele de lut rotunde perforate la mijloc" (Tîrnovo ; DR, III, p. 220), ucr. *baior (baiur)* „Schnurband (aus Wolle geflochten)", *bajorka, bajorok* etc. (RomSl, XIV, p. 129), *bajurok* „cordon cu care se înfaşă copiii ; brîu femeiesc îngust, şiret de gheată" (Suceava, LbR, 1971, p. 163) ; pol. *bajorek* „Fadengold" (BalkA, II, p. 160, III, p. 283) etc.

DictB, I, p. 94, LexB, p. 42 *„baeră*, it. *bavero* collare". ● Pontbr. p. 60. ● LaurM, I, p. 114 „... sp. *babera* = sgardă de căciulă şi *babero* = şervetel la gîtul copiilor spre a preserva vestmintele de bale ; it. *baviera, bavero* guler etc." ● Cihac, DÉtDR, II, p. 546 *baieră* „entrailles" din trc *bagyr* „foie, coeur ; entrailles" ; *baier(ă)* „ceinture, cordon" din *bâgh, -y* „lien, noeud, courroie", *kîcè bâghy* „bourse à tirants". Admis : Şăineanu, RIAF, IV, p. 657. ● Hasdeu, EMR, p. 2363 „latin *baerul* nu e, turcesc nu poate fi ; totuşi e turanic, dela pecenegi sau cumani (sec. XI) ; dial. trc oriental (djagataic) *bai* «lien ; amulette », *bay* «lien, charme » > rom. baiuri" (etc.). ● Şăineanu, InflOr, I, p. CCLXII *„baier* nu poate fi trc-oriental ; adevărata-i origine trebuie căutată". ● Byhan, JB, VI, p. 191 (la trc *bâghy* „das Suff. *-era* bleibt unerklärt"). ● Creţu, Mard. Lex. p. 307 lat. *bajulus* ; pentru *ŭ — e* cf. *tribulo-trier*. ● Tiktin, DictRG, p. 140. ● Puşcariu, CL XXXVIII 1904, p. 471, ZrPh, XXVIII, p. 690, EWR 178 sensul de bază ar fi „Schmuckgegenstand" („farbiges Band ... gegen den bösen Blick") care duce la *varius* „bunt" (*variare pectus lapillis* etc.), care substantivat putea să însemne „färbige Gegenstände ; Schmucksachen", — care însă este „verfehlt. Die Grundbedeutung kann nicht «bunt» sein, sondern «Band, Schnur»", Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 99. ● Papahagi, NEt, p. 210 arom. *mbair* din lat. *balare* „blöcken, meckern", fig. „albern reden". ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 295 din *baiulo, bâilo*. ● CDDE, 127 lat. *bajulus, -um* şi *bajula, -am* „porteur, porteuse" > **baiur, -ă* (cf. *magis* > *mai, ploaie*) etc. ; 128 *îmbăiera* : *im-bajulare* > *imbailare* etc. Etimologie admisă : DLR, I/1, p. 458, Puşcariu, DR, I, p. 415. Bogrea, AIIN, I, p. 319, Pascu, *Beitr*, p. 14, REBS, p. 25, 27, DÉtMR, I, p. 114, 951, 953, Densusianu, GrS, II, p. 316, Candrea, DEnc, p. 112, Meyer-L, REW³ 886,3, Graur, BL, V, p. 89, Scriban, D, p. 145 etc. ● Şăineanu, DUn, p. 49 „orig. necun.". ● Şăineanu, DictRF, p. 42 „indigen". ● AnEtn, 1959—1961, p. 32, 1965—1967, p. 14—16. ● ILR (1969), p. 295 lat. *bajulus*.

Cu mici excepţii, încercările au plecat din dogma despre latinitatea lui *baier*, găsindu-se uşor baze romanice (*bajulus, -a* etc.). Dar examinarea atentă a formelor şi lucrurilor arată că o asemenea bază romanică e nepotrivită formal şi mai ales semantic. Din *bajul-* s-ar fi aşteptat mai curînd românesc **bajur (*bažură*, iar *e* din *u* nu se explică prin „influenţa verbului *îmbăiera*", care e derivat românesc, posterior apelativului *baier*, ca atare nu poate avea la bază un pretins lat. **imbailare*, presupus de Candrea—Dens.). Nepotrivirea semantică e mult mai

www.dacoromanica.ro

mare, schimbarea nefiind numai „aparentă", ci cît se poate de nefirească, „surprinzătoare" (Densusianu; „dar explicabilă totuşi"!?): *baier* conţine o noţiune esenţial diferită de a bazei romanice *bajul-*, iar unele exemple romanice apropiate semantic nu dovedesc nimic. General în limba română, în toate dialectele prezent cu însemnări absolut identice, *baier* e străvechi, specific românesc; ca atare a cunoscut transformări formale tipice lexicului ereditar: aspectul actual nu poate fi din epoca romanică ori preromană. Semantismul limpede, simplu „l e g ă t u r ă, panglică, aţă; obiect pentru legat, înfăşurat" este cel arhaic (just indicat de Weigand în 1908); aspecte şi nuanţe ulterioare, secundare (cum ar fi „puterile miraculoase" ce i le atribuie farmecele, ori culoarea baierilor de podoabă etc.) nu au semnificaţie pentru etimologie. Forma este la fel de transparentă: consensul celor patru dialecte arată net că între *a* şi *e* **ba[.]er-* a căzut o consoană mai veche în poziţie intervocalică, ce poate fi numai *g* (cf. *caier*). Restabilind la locul firesc sunetul dispărut, se obţine un **bager-* sau **bagel- (*bagil-)*, în care *b-* poate să fie din romanic *v-*, deci admisibil în egală măsură **vagel-*, conţinînd i.-e. **ueg-* „a ţese, a legà; ţesătură, urzeală, torcătură" (WP, I, p. 247—8; IEtW, p. 1117): v. ind. *vāgura* „funie de dus cîinii, plasă, laţ de prins (cursă), tort, fir", lat. *vēlum* „pînză de corabie, văl, perdea", dimin. *vēxillum* „steag, steguleţ", v. irl. *figim* „ţes", *fige* „ţesut", n. cymr. *gweu* „a ţese, legà, înnodà" etc., ags. *wice* „fitil", mhd. *wiht*, ags. *wecca* „fitil", v. nord. *wekko* etc.; mhd. *wickeln* şi *wicken*; gradul vocalic *ō* în ags. *wōcige* „laţ, cursă"; gradul *o* în v. sax. *wocco* „cicindela (fitil)" ş. a. Un **u̯eg-/*u̯age-lo-*, formaţie nominală cu sensul arhaic „legătoare; fir, aţă, obiect pentru legat", prezintă cîteva modificări (ce l-au făcut de nerecunoscut pentru romaniştii noştri şi care ar putea chiar azi să lase impresia de artificialitate şi nefiresc în etimologia adoptată) deplin concordante cu dezvoltarea elementului lexical moştenit românesc (*v->b-*, căderea lui *g* intervocalic, *l > r*, operante deopotrivă în cuvintele autohtone).

(11) balàur (var. *bălaur, balaor, balaure, balaură)* s.m. (pl. *-i*) *1)* „monstru cu înfăţişare fioroasă, în formă de şarpe cu solzi verzi ori aurii, coadă lungă, adesea înaripat, cu unul, şapte, nouă sau douăsprezece capete (care cresc la loc, uneori mai multe, cînd i se taie); smeu; bală" („dragon, monstre fabuleux, hydre; Drache, Hydra"). *2)* fig. „om crud" („homme cruel, monstre; grausamer Mensch, Monstrum"), ţigan" („bohémien; Zigeuner"). *3)* p. anal. pop. „constelaţie din emisfera boreală" („dragon (constellation); Drache (nördliches Sternbild)"). *4)* „cerc de scînduri care încinge luntrea pe marginea gurei" olt. („ceinture (de planches qui entourent l'avant) d'une barque; Kranzgesims").

D e r.: *bălăuraş, bălăurel, bălăuroaică, bălăcană*; posibil formă scurtă *bală*; antropon. *Balaure*; topon. *Balaura, Balaurul, Bălăurel* (NumeL, p. 205, TopRom, p. 245).

D i a l.: arom.: antropon. *Balaur(ă)*, gr. *Valaori(tes)*, Βαλαωρίτης (DR, II, p. 465—466). RevLg, XI 1966, p. 551.

Î m p r. din rom.: srb *blaor, blàvor, blàvora, blavórak, blàvoran, blavoruën, blàvûr* (Daničić, Rječnik, I, p. 427 „postanem od rum. *balàur* zmaj, koje je od gr. πέλωρ"), *balàura* (StIstr, II, p. 278; RomSl, XVI, p. 74); ucr. *balaur* „personaj mitologic, zmeu" (LbR, 1971, p. 163) etc.; săs. *balaur* „grosser Schäferhund; Drache; Ungeheuer" (RomElSz, p. 11), *balauer* „grosser Schäferhund" (SächsWtb, I, p. 396).

A l b.: *b o l l ë* „grosse Schlange", *bullár* „Wasserschlange", *bolla* „biscia", *-ar, -i* „grossa biscia innocua, del genere dell' orbetello" (Cord,).

LexB, p. 51 „*béla* bellua, fera, bestia; diabolus, cacodaimon, a lat. *bellua*; *balaură* draco, a lat. *bellua*". ● LaurM, Gloss, p. 50 din *bellua (> bală)* sau *bella* şi *auru*; „in relatia de cumnatia cu balena, cellu mai mare animale?"; „se refere cumva chiaru şi

www.dacoromanica.ro

la πέλωρ, -ν, πελώριον = monstru, prodigiu, ceva nespus de mare? pelasgic Zeus *pelôr*. Cuventulu merita de certu celle mai serioase investigationi". ● Roesler, GTB, p. 565 dunkel. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 7 „cf. srb *blavor, -ur, blaor, blor* serpent; v. gr. πέλωρ monstre". ● Meyer, EWAlb, p. 41 „alb. *bollë, bullar* ist mit rum. *bălaur* Drache, srb *blavor, -ur* verwandt. Rum. *balaur* stammt aus dem srb. *blavur*, die srb Wörter aus dem Alb., Grdf. *bolvë* (> sl. *blav-*) < lat. *belua*; srb *blavor* < alb. **bólvurë* = lat. **belvula* etc.". ● Hasdeu, EMR, p. 2969 „*băl-aur* = flavus serpens; *laur-, labarum*, la daci acest fel de steag (balaur) purta un nume din care s-a format latinescul *labarum*" [!]. ● Tiktin, DictRG, p. 148 dunkel. Preferabil *şarpe băl-aur* „goldene Schlange". ● Densusianu, HLR, I, p. 365 din srb *blavur*. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 296—297 *belua aura* (nu *aurae belua*) etc. ● Berneker, SlEtW, I, p. 58 din srb. ● DLR, I/1, p. 451 „etim. necun. (înrudit cu obscurele alb. *bollë, bullár*, srb *blavor*)". ● Spitzer, MRIW, p. 295—296 din srb. ● Barić, AlbRSt, p. 3—5 rom. şi srb împrumuturi din albaneză, **var-* „şarpe; şarpe de apă sau mocirlă" etc.; p. 81 i.—e. **bo*lo-uras-* (cf. DR, I, p. 506—508; OrR, II, p. 633, 697; ArR, VI, p. 224). ● Jokl, ZrPh, XLI 1921, p. 228—233 din lat. vulg. *bola vorans* şarpe ce devora pe copii; prin intermediu albanez (obiecţii: OrR, II, p. 633). ● Bogrea, DR, II, p. 889 it. *ballauro*. ● Puşcariu; Philippide 697 „orig. obscură". ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 lat. *belauros* + *bellua* (ca hiperurbanism). ● Skok, ZrPh, L 1930, p. 512 „zu den thrako-illyr. Bestandteile des rum. Wörterbuchs rechne ich rum. *balaur*". ● Candrea, DEnc, p. 113 (orig. necun.). ● Şăineanu, DUn, p. 50 „probabil indigen: (şarpe) *băl-aur*, blond auriu". ● Scriban, D, p. 147 „*balaur*, srb *blavor, -ur*, din alb. *bolă, bolvă* balaur, care vine din lat. *bélua* dihanie".

În cercetările etimologice, la fel ca în imaginaţia populară, *balaurul* a trecut prin cele mai ciudate forme şi metamorfoze fantastice, fără a se fi elucidat obîrşia şi semnificaţia primară a numelui cunoscut în română, albaneză şi sîrbă; în ultima este evident împrumut din română (cum a stabilit Daničić, faţă de care afirmaţiile despre împrumut în sens invers n-au valoare; apoi Philippide, Jokl, Pascu), ori din fondul lexical autohton „balcanic", fiind foarte probabil element comun preroman albano-român. Pentru etimologie n-au nici o valoare baze latine ca *belua, bellua* + *aurum* ori *aura, băl, labarum*, pelasg *pelôr*; sau *bella vorans*. Singură etimologia lui Barić poate fi (pe jumătate) adevărată: finalul **-var* „şarpe"; dar partea iniţială **bol-, bal-* nu are nimic a face cu noţiunea de „apă, mocirlă", ci mai curînd este i.-e. **bhel-* „a se umfla, a fi plin (strotzen)" (WP, II, p. 177—180, 4; IEtW, p. 120, 3) în cuvinte pentru „tărie, mărime exagerată, animale mari, namile", ca gr. φάλλη „balenă", lat. *ballaena* împrumut din vreo limbă balcanică" (illyra sau traca?), mhd. *bullich* (specii mari de peşti), n. irl. *balc* „tare, puternic", cymr. *balch* etc., v. isl. *boli* „taur", sued. dial. *bal, bol* „gros şi mare, tare, îndrăzneţ", v. isl. *ballr* „îngrozitor, periculos" etc. Dacă e justă interpretarea lui ca „şarpe (ori lighioană) uriaşă", probabil ar fi un **bel[l]a-vor-*, în partea finală avînd i.-e- **uer-* „a întoarce, răsuci, învîrti" (WP, I, p. 270—280, 5). În atare sens pare a fi de căutat etimologia fiorosului *balaur* autohton al mitologiei româneşti.

(12) báligă (var. *balegă*) s.f. (pl. *baligi*) *1)* „gunoi, excremente de vite, mai ales de bou şi cal, urs, porc" („excrément des grands animaux, fiente, bouse; Mist, Kot"). *2)* fig. „om moale, fără voinţă, fără energie" („homme mou, privé d'énergie, mollasse; quabbelig, schlaff").

Der.: *a bălega, băligar* (*bălegar* „grămadă de balegă; gîndac negru ce trăieşte în balegă"), *băligare* (s.f. abstr. verb.), *băligat, băligos, -oasă, băliguţă; băligără, -ri, băligău* („băligar; om moale"); *îmbălega*; topon. *Băligoşi* etc.

Dial.: arom. *balig, baligă băligare* (RevLg, XI 1966, p. 552), *băligat*; megl. *baligă*, istr. *balegă* (Sissano *baligola*).

Împr. din rom.: srb. *baleg(a), baljega, -ati, -ane, balago, baloga* (Rječnik, I, p. 164; DR, II, p. 518), ucr. *balyga, balega, belega, baloh* (DLR, I/1, p. 438; RomSl,

www.dacoromanica.ro

XIV, p. 130, XVI, p. 74); ung. reg. *báléga* „trágya", *baliga, bdliga, gályiba, bályegál, bdligál, gdlyibál, bdligás* etc. (MNyRomKölcs, p. 54); posibil alb. (Grecia) *baligë* (AlbSt, V, p. 69; DR, II, p. 468, 518).

A l b.: *b a i g ë, bagë, bagëlë*; *bàgel* (Cord.) etc.

LexB, p. 45 „etym. *balbiton*: sp. *boniga* de vaca, stercus vaccinus". ● Miklosich, SlElR, p. 14 „*balega* — srb *balega*; ein Wort dunklen Ursprungs; nach Diez ist das rum. aus dem srb entlehnt". ● LaurM, Gloss. p. 51 cf. *bale*. ● Cihac, DÉtDR, II p. 7 (sl.) cf. srb *balega, -ati*, alb. ● Crețu, *MardLex*. p. 307 „adj. *caballica* aferesat". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 269, EMR, p. 2384 cf. tătar. *balgas, balhaš, balgaš*, fiind una din vorbele ciobănești lăsate la Dunăre prin invasiunile popoarelor turanice din veacul de mijloc". ● Meyer, EWAlb, p. 23 „es könnte altbulg. sein; im Bulg. scheint es bis jetzt nicht nachgewiesen" [atunci: cum să fie „altbulg."?]; IF, VI 1896, p. 116 cf. it. nord. *bagola, bagoule, bagula, bagol* etc. „harter Koth von kleinen Tieren", care (ca și *balegă*) ar fi dimin. din **baga*, lat. *baca* „boabă". ● Șăineanu, InflOr, I p. 268 cf. *bale*. ● Densusianu, HLR, I, p. 385. ● Pascu, Arh, XVII 1906, p. 268 lat. **belligus* „de animal" < *bellua* „animal". ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 385 nu există legătură între cuvintele it. și alb. — rom. *baligă*. Admis: Capidan, DR, II, p. 518; Meyer-L, REW, 873; Pascu, DÉtMR, I, p. 823, 368, ArR, IX, p. 306. ● Barić, JF, p. 297—298 după *muscerda* (i.-e. **skert-* „excrement"), *sucerda, oviscerda* etc., consideră pe alb. *balëgë* compus din *bal'ë* + *gë*, i.-e. **bəlno* + *gᵘuā* „excrement de animale" etc. ● „B(arić) se găsește pe drumul adevărat" Capidan, DR, III, p. 900; cf. IJ, X, p. 163. ● Philippide, OrR, II, p. 697—699. ● Iliinskij, JF, V, p. 186—187, srb *balega* este autohton sl., i.-e. **bhelr* „schwellen, rund sein" (sl. *bolovan* etc.) + suf. *og, eg*. Rom. și alb. *balegă* e din sl. ● Weigand, BalkA, II, p. 273 „scheint dem srb entlehnt zu sein". ● Rosetti, ILR, II, p. 109. ● Tiktin, DictRG, p. 149, DLR, Pușcariu, StIstr, II, p. 278, Candrea, DEnc, p. 116, Șăineanu, DUn, p. 51 „orig. necun.". ● AnEtn, 1957—1958, p. 145 i.-e. **bhel-* + *gᵘ ōu-*.

Element al terminologiei gospodărești-pastorale, *baligă* se întîlnește numai în română și albaneză, iar în srb. și ucr. ca împrumut din rom.; încît de obîrșie slavă nu este, precum nici turanic nu poate să fie; dar nici latin *(baca, bacula)*. Forma de bază, mai veche și conservativă este rom. *baligă*, posibil cuvînt compus i.-e. **bali-ga*, al cărui element final (ținînd seama de semantismul tipic) aparține la rad. **gᵘōu-*, **gᵘū-* „gunoi, balegă, murdărie" (WP, I, p. 694—696), v. ind. *gū-thah, -m* „excremente", av. *gū-tha-* „murdărie, balegă", v. sl. *govĭno* „stercus", ahd. *quat*, nhd. *Kot* etc. În cuvîntul rom. se păstrează forma nesufixată a rad. i.-e. **gᵘu-* într-o temă **gᵘuā-*. Pentru elementul inițial (după Barić, i.-e. **belnós*) ar putea fi menționat (cum făcuse Iliinskij) mai curînd rad. **bhel-* „a (se) umfla, umflat" (WP, II, p. 177—180,4; IEtW, p. 120, 3), ca ceva „rotund", sau poate **bul-*, **bol-*. Forma indigenă străromână era **ballega* (nu **bale-ga*), posibil i.-e. **bhel-no-gᵘa*.

(13) báltă s.f. (pl. *bălți*) *1)* „întindere variabilă de apă stătătoare în bazinuri (din revărsarea rîurilor)" („marécage; Sumpf"). *2)* „lac" („lac; Teich"). *3)* „îngrămădire de apă din ploaie" („flaque ou mare d'eau formé par la pluie; masse d'eau; Lache"). *4)* „apă sau alt lichid vărsat în mare cantitate pe jos" („masse d'eau repandue sur la sol; Lache"). *5)* expresii figurate ca „a lăsa (totul) baltă", „a da cu bîta-n baltă" etc.

D e r.: *băltiță, -uță, băltucă, -ică*; *băltoacă, -oagă, băltoc, băltoiu, băltău, băltărău, băltărie, băltină, băltinos, băltiș, bălțig*; *băltos, -oasă, băltăreț, băltag* (vînt), *băltăgan*; *a băltăci, a bălți, a băltui, a se bălți* („a se surpa", Muscel, Vîlcea etc.); topon. *Baltă, Băltoci, Bălteni, Băltan, Bălteanu, Bîlteşti, Băltișoara, Băltărețu, Băltărești, Băltăgari, Băltăgești*, ș.a. (NumeL, p. 33—34; TopRom, p. 53); antropon. *Baltă, Bălteanu, Băltățeanu, Băltescu* etc.

D i a l.: arom. *baltă, băltoacă, bîltoacă, băltoc, baltos*, topon. *Baltă, La-Baltă, Baltsi, La-Baltsî, Baltsili* (LL, III, p. 52—53); megl. *balță*, topon. *Balta-Mari, Balta-Mare* (AtlLR, I; CercLg, XVI 1970, p. 187); istr, *batę*.

www.dacoromanica.ro

Împr. din rom.: gr. μπάλτα, *baltē*, *balta* (RumWNGr, p. 34, 84; DR, II, p. 461); blg. *balta*, *baltina* (DR, III, p. 153), topon. *Baltata*, Dolna *Baltata*; ucr. *balta* (BalkA, II, p. 125; RomSl, XIV 1967, p. 130), *Baltyna*; srbcr. (Krk-Veglia) *bata* (SOF, XXI, p. 374; RomSl, XVI 1968, p. 74); săs. *bâlte* „Teich, Pfütze" (RomElSz, p. 58); SächsWtb, I, p. 401); ung. reg. *bálta* „tócsa, pocsolya" (MNyRomKölcs, p. 55), *bëltok* „pocsolya" etc. (ibid. 61); trc *balta* (DR, XI, p. 198—199).

Alb.: *baltë* „Schlamm, Sumpf, Ton, Erde", *bal'ta*, *baltine*, *-a* „fango". *baltishte* „terreno fangoso" (Cord.). — Dalm. *balta* (sec. XIV; *Dalm*, II, p. 266),

LexB, p. 45 „a lat. *palus*: hisp. *balza*". ● Miklosich, SlElR, p. 15 *baltă* din sl. *blato*; dar „die Versetzung des *l* ist befremdend". ● Pontbr. p. 63 gr. *baltós*. ● Roesler, GTB, p. 566 din gr. *baltë*. ● LaurM, Gloss, p. 53 cf. gr. *baltë* din verb *bállein* „a vărsa", ori ἕλος = balta sau ἁλς = mare. ● Orig. sl.: Cihac, DÉtDR, II, p. 8; Hasdeu, EMR, p. 2401 (din rom. trecut în alb. şi gr.): Philippide, ILR, p. 140; Tiktin, DictRG, p. 150; Şăineanu, DUn, p. 52; Skok, *Slavia*, III, p. 115; Candrea, DEnc, p. 117; Rosetti, ILR, III, p. 60 ş.a. ● Meyer, EWAlb, p. 25 din alb. sau din sl.; BB, XIX. 1893, p. 155 „*baltă* kann aus sl. *blato* entlehnt sein", dar „kann auch zu dem vorröm. Bestande der Sprache gehören". ● Berneker, SlEtW, I, p. 70 sl. *bolto* presupune o formă de bază illyră **baltom*, pl. **balta*, din care alb. *bal'të*, rom. *baltă*, v. dalm. *balta*. ● DLR, I/1, p. 464 faţă de sl. *blato* prezintă metateza remarcabilă (ca *gard* — *gradŭ*); raportul lor nu e lămurit. ● Brüch, Gl, VIII 1917, p. 83—85 lat. *blatea*, *balatro*, alb. *bal'të*, rom. *baltă* etc. din illyră. ● Capidan, DR, II, p. 461 *baltă* nu poate fi sl.; DR, III, p. 152—153 forma autohtonă illyră **balta*. ● Barić, AAS, II, p. 386, 3. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 189, 1777 trac **baltum*, pl. *balta*. ● Puşcariu, StIstr, II, p. 278—279. ● Weigand, BalkA, IV, p. 26 toate formele din sl. comun sudic **balto-* (**bolto-*). ● Nandriş, MélÉR, 1925, II, p. 5—13, 25, DR, VI, p. 350—357 *baltă* din sl. de sud. ● N. Van Wijk, *Gesch. der altkirchensl. Sprache*, I, p. 56 caută în texte vechi „o dovadă a rostirii *balto* pentru *blato* într-un vechi grai bulgăresc" (GrS, V, p. 380). ● Meyer-L, REW, 6177 *palta* „Schlamm, Sumpf", lomb. *palta*, lit. *pautano* etc.; nesigur dacă şi întrucît este vreo legătură cu formele alb., rom., dalm. — Bonfante, *Bullet.Soc.Linguist.* XXXVII 1936, p. 7—10 „le nom de la mer Baltique" (după el, dat de illyri), considerînd că „i.-e. **balto-* 'marais' est sûrement illyrien; c'est du mot illyrien que dérivent les noms albanais, roum., néogr., lombard, ladin et piémontais; il faut considérer que les Illyriens ont vécu longtemps sur les rivages de la Baltique sous le nom de Veneti". ● Philippide, OrR, II, p. 698 „că ar fi împr. din alb. este o presupunere cu totul arbitrară". ● Rosetti, ILR, II, p. 109—110. ● Capidan, LL, II, p. 257 din illyr. ● Drăganu, Rom IX—XIV, p. 447, 2.

Observaţiile unora (Puşcariu, Capidan, Philippide) au stabilit independenţa cuvîntului românesc faţă de sl. *blato*, blg *blato*, rus *boloto* etc. din care *baltă* nu poate fi împrumutat (cf. *gard*), în epocă mai veche, „dacă s-ar admite că vine din sl. *balto* (<**bolto*) anterioară metatezei slave; cînd această metateză va fi avut loc, elementele slave nu pătrunseseră încă în română ori în dialectele italiene, unde nu există elemente slave" (DR, II, p. 461), cu atît mai puţin după atare metateză, căci sl. *blato* ar fi dat rom. **blat-* (ca *blagoslovi*, *blajin*, *blană*); ipoteza despre împrumutarea lui *baltă* din slavă a fost respinsă de slavişti (Berneker), iar încercări de a fi acreditată din nou (Nandriş ş.a.) n-au nici o valoare. Cu sl. *blato* este înrudit pe plan i.-e. *baltă*, iar cu alb. *baltë* şi cu cele romanice din Italia (*palta*, *pauta* etc.) se leagă prin acel arhetip balcanic, illyric (Berneker, Capidan, Bonfante) ori trac (Pascu) de forma **baltom* (**balta*). „Că *baltă* ar fi împrumut din alb. este o presupunere cu totul arbitrară" (Philippide), evident cuvînt carpato-balcanic, probabil traco-illyric aparţinînd la i.-e. **bhel-* „a luci, sclipi" după aspectul lucitor al bălţilor (WP, II, p. 175—176, 1; IEtW, 118); cf. lit. *balà* „mlaştină, teren cu turbă, mocirlos", ahd. *pfuol*, nhd. *pfuhl* „mlaştină, băltoacă" etc.

În română, *baltă* e corespondentul lui *palus* roman, care aici (ca în alb.) printr-o metamorfoză semantică originală devine *palude-* > **padule-* > *pădure* „mlaştină, baltă"

www.dacoromanica.ro

> „vegetaţie de baltă", „pădure (în genere), codru", fără legătură cu *baltă*, care poate să fi influenţat deplasarea semantică a lat. *palude-* în romanitatea orientală.

(14) barz (var. *bardz*) adj. (fem. *barză*, pl. *barzi*, *-e*) (despre păsări), „sur, cenuşiu cu pene de culoare amestecată, albe şi negre", „alb, alburiu" („gris, grisâtre; blanc; grau, gräulich, etwas grau"), (despre capre) „suriu, vînăt" („grisâtre, violet, bleu foncé; gräulich, veilchenblau, violet"); despre fructe (mere *barze*, DR, VI, p. 255).

D e r.: *barză* (pasăre), *barza* şi *berzica* (nume de capră, Muscel etc.), *bărzuică* (ban.), capră *bardză*, *bărzan*, *-ă* „cu pene sure, albe şi negre" (gîscă *bărzană*, raţă *bărzană*, răţoi *bărzan* şi despre capre, olt., *bărzoan'e* Gorj), *barzoş*, *-oşe* (găină, Munţii Apuseni, zona Arieş); antropon. *Barzea*, *Barzu*, *Bărza*, *Barzul*, *Bărzilă*, *Bărzan*, *Bărzănescu*, *Berz(e)a*, *Berzul* (OnR, p. 192); topon. *Bărzuica*.

D i a l.: arom. *bardzu*, *-ă* „bălan" (capră *bardză*, mulă *bardză* „catîr bălan"), Sărăcăciani *bardzu*, *bardza* „brune, rougeâtre" (DR, IV p. 950), fărşer. *baρză* (DR, VI, p. 101, *baρduşe* 154?), *bardzucănat*, megl. *bardza* nume de capră (DR, II, p. 519; Megl, III, p. 34), *bardză* „cînd e roşe pe bot iar trupul e negru, sau are pe cap dungi de altă coloare", *ruşubardză* „oaie albă amestecat cu roşi" (GrS, I, p. 30, 31, 37).

Î m p r. din rom.: blg *barz*, *bárzav*, *-a*, *-o*, *bardz*, *bardza*, *bardziv* „cărunt, sur", srb (în Serbia, Croaţia, Slavonia) *barza*, *barzast* (koza barzasta „capră barză"), *barzilo* (nume de ţap), *bàrzan*, *bàrzeša*, *barzica* (Rečnik srpskohrvatskoga književnego i narodnog jezika, Belgrad, I, 1959, p. 305—306; cf. *Das Dak*, p. 93), *Barzilovica* (topon., DR, III, p. 149, 193—4; StIstr, II, p. 279), *crnobarza* la Prilep „Schaf von schwarzer und weisser Farbe", *sivobarza* (IF, XIII, p. 279), maced. *barz*, *barzav*; ucr. *barziu*, *barza* „oaie cu pieptul alb" (NRR, I, p. 400; BalkA, II, p. 126; RomSl, XIV, p. 130—131, XVI, p. 74); ung. reg. *bárza* (kecske) „varietate de capră" (InflR, p. 23); ngr. μπαρτζο (RumWNGr, p. 84); trc *barza* „chèvre ayant la poitrine blanche et le dos noir", *baza* (RÉSEE, IV, p. 228).

A l b.: *b a r t h*, *bardhi* „alb".

Weigand, JB, XVI 1910, p. 221 „es ist Vergleichswort *barză* Storch und nicht etwa direct alb. *bardhē* weiss". ● Capidan, DR, II, p. 519 *bardzu*, *barz*, împr. din alb. *barth*, *-dhi* „alb". ● Pascu, DÉtMR, II, p. 217 *bardzu* element comun cu albaneza. ● Scriban, D, p. 153 „din **bearz*, metat. din *breaz*". ● AnEtn, 1958, p. 143 i.-e. **bhereg'-* „a străluci; alb".

Termen popular răspîndit în mai multe zone, cu accepţiunea limitată (mai ales capre şi găini: maram. la Telciu, JB, XV, p. 214; Rodna, Năsăud, Nepos, DR, III, p. 194; Sibiu, Păcală, *Răş*, p. 221; Bacău, TermP, p. 182; Muscel, DLR, I/1, p. 546; Argeş, Gorj, Severin etc.), adj. *bar(d)zu* (din care der. independent şi vechi *barză*) e corespondent al lui *barth*, *-dhi* albanez, de aceeaşi obîrşie: i.-e. **bherēg'-* „a străluci; alb" (WP, II, p. 170; IEtW, p. 139), lărgire cu *-g'-* a unei rădăcini **bher-* posibil (după Boisacq, DÉtG, p. 1034) **bhero-s*, **bheru-s* (WP, II, p. 166—167): v. ind. *bhrājatē*, v. pers. *brāzaiti* „sclipeşte, luceşte" etc., lit. *brekszta*, *breszko* „se face ziuă", slov. *brêsk*, ceh *bresk*, pol. *brzask* „revărsatul zorilor" ş.a.; mesteacănul „(copac) alb": lit. *béržas*, rus *berēza* etc.; este admisă şi baza **bhereg'-* (Boisacq), **bherg'-*, **bhorg'os*, din care rom. *bardz-*, alături de alb. *bardh-*. Ca element albano-român indo-european, *bardz-* nu poate fi de proveniență slavă, căci din sl. avem pe *breaz* alăturat indigenului *bardz-*, care în perioada preromană era desigur termenul general pentru culoarea „alb; alburiu", înlocuit treptat de termenul latin *(alb)* şi restrîns („albăstriu-vînăt-cenuşiu-sur" etc.) la domeniul vieţii agrare păstoreşti.

www.dacoromanica.ro

(15) bárză s.f. (pl. *berze*) „stîrc, cocostîrc (pasăre călătoare, cu ciocul, gîtul şi picioarele foarte lungi, penele albe, vîrful aripilor negru)" („cigogne ; Storch").

D e r. : *bărzoiu* (m.), *bardzuş* (în loc de *barză*, ban. Orşova), *bardăş* (olt. Mehed., nu „bardoş" [apropiat de bardă?] cum scria Hasdeu, EMR, p. 2528 şi DLR, I/1, p. 498, care-l crede „înrudit" cu *barză* ; în realitate este der. de la *barză* cu suf. *-uş*), *cocobarză* (cocor + barză, DR, VI, p. 310) ; poate nume proprii : topon. *Bar-a, Barzia, Barzul, Barzotă, Bărzoteni* (ori sl.?), antropon. *Bărzoancă*.

D i a l. : neatestat (arom. = *pelican, lelic*) ; dar cf. *barz*.

LaurM, Gloss, p. 66 „*berdia*, cf. arom. *bardiu* bălţat, pestriţat, *pardus*, gr. παρδιος etc." ● Cihac, DÉtDR, II, p. 10 (sl.) cf. *bag* „cigogne noire", *bocian*, rus *buzanu* etc. ● Hasdeu, *Ist.crit.rom.* (1875), p. 308, CuvB, I, p. 269 are filiaţiuni sigure numai în celtică ; în unele dial. franceze o varietate de barză *bardet* ; cf. cîntăreţii barzi etc. ; EMR, p. 2528 „element lexical antelatin, de la daci, cari puteau să-l fi moştenit de la traci, sau să-l fi luat de la celţi ; *bardă* + lat. *ardă* = *barză*". ● Gaster, ZrPh, III, p. 469—470. ● Meyer, EWAlb, p. 27 împr. din alb. ; AlbSt, III, p. 22 „bei *barză* und *mazdre* stellen sich der Annahme der Entlehnung din alb. în rom.] Schwierigkeiten entgegen ; *barză* deckt sich mit dem femin. zu dem alb. Adj. *barth* 'weiss', *bardhe* ; aber dies fem. heisst im Alb. niemals 'Schwann' [înţelege : 'Storch'!]". Cuvîntul rom. dintr-un dial. ill., care ar fi substratul limbii române. ● Densusianu, HLR, I, p. 28—29. ● Tiktin, DictRG, p. 160 prob. din lat. *ardea*, sp. *garza*, port. *garça*. Admis : Meyer-L, REW[1] 619 ([3] 619 : împr. din alb.). Tiktin, DictRG, p. 488 cf. alb. *bardhe*. ● Împr. din alb. : Bugge, BB, XVIII 1892, p. 199 ; DLR, I/1, p. 504 ; Şăineanu, DUn, p. 56 ; Pascu, DÉtMR, II, p. 217 ; Capidan, DR, II, p. 517 etc. ● Weigand, BalkA, III, p. 210 trac *barz*. ● Philippide, OrR, II, p. 698 „*barză* — autohton în rom." ● Scriban D, p. 153 din **bearză* < *breză*. ● Rosetti, ILR, II, p. 110. ● Giuglea, DRS, p. 22.

Hasdeu a arătat convingător (fără însă a fi convins pe mulţi) că *barză* este formaţie proprie românească, nu împrumut de la albanezi, la care nu există, iar Meyer semnala piedicile fonetice în calea pretinsului împrumut alb.> rom. Obîrşia traco-dacică (Hasdeu, Philippide) fiind incontestabilă, nu au valoare tentativele celtice, ca şi etimologia populară din lat. *ardea*. Caracteristic la *barză* fiind coloarea albă (cu puţin negru la vîrful aripilor), apelativul este „un adj. substantivat, la început atributul speciei celei albe de berze" (DLR, pentru care, după şablon, e „împr. din alb."). Hasdeu mai releva *(Ist. crit. rom.)* că „alb. *bardh-* are exclusiv înţelesul adjectival «alb», iar *barză* se zice ‹lelek» încît evident că românii nu aveau ce să împrumute de acolo, ci trebuiau s-o găsească într-o limbă în care şi *bard-* = albus şi *barză* = ciconia" ; această limbă este chiar româna, unde termenul necesar pentru explicarea lui *barză*, adj. corespunzător *bar(d)z* (semnalat de Laurianu) e viu şi răspîndit în multe zone româneşti : pe acesta ar fi trebuit să-l amintească Hasdeu (lăsînd la o parte deplasatele exemple celtice sau de alt fel), iar obîrşia tracică, postulată pentru apelativul *barză*, rezulta şi rezultă automat. Ca analogie semantică se poate cita : norv. *brōka* „animal cu pete mari", sloven *bréza* „nume al unei vaci ori capre cu dungi albe", din acelaşi i.-e. **bherēg'-* ca rom. şi alb. *bar d)z-*.

Derivarea lui *barză* „pasăre cu pene albe" din adj. *bar(d)z-* este de veche dată, cînd adjectivul era mai răspîndit, general în limbă. În unele zone, *barză* e înlocuit cu termenul străin de împrumut *(coco)stîrc*.

(16) băscă† s.f. „lînă (tunsă de pe oaie)" („toison, laine ; Vlies, Wolle"). Psal. Sch. 220 „destinge-va ca ploaea spre bască" („lînă" Coresi).

D i a l. : arom *bască* (pl. *başti*) „lîna toată a unei oi, rămasă într-o bucată ; o lînă [*başac* „commercant qui vend des fruits pour la laine" e turcesc] ; megl. *bască* „bucată le lînă" („bască di lonă = bucată de lînă", Megl, III, p. 35 ; GrS, I, p. 35 „întreaga lînă a oii, înainte de a fi tunsă se chiamă bască").

www.dacoromanica.ro

Împr. din rom.: ucr. *basïka* (*bas'ka* „nume de oaie", ZbKiev, p. 60; RomSl, XIV 1967, p. 131).

Alb.: *bashkë* „lînă", „vello" (Cord.).

Meyer, EWAlb, p. 28 rom. *bască* = alb. *bashkë* înrudite cu trac βασσαρα — **barsara*, alb. *baskë* < **varska*. ● Hasdeu, EMR, p. 2595 „nefiind latin, *bască* să nu fie oare dacic? La albanezi *baskë* înseamnă «toison» şi negreşit daco-românii nu l-au împrumutat cine ştie cînd din Epir, ci trebuie să fi fost antic termen comun tuturor tracilor, remas moştenire albanezilor şi nouă din dacică; rad. *va-* cu suf. *s*, cf. lat. *vestis*, trac *vas* + suf. *k*". ● Tiktin, DictRG, p. 161, Candrea, DEnc, p. 128, DLR, I/1, p. 507 împr. din alb. ● Considerînd numai forma *baskë* (nu *bashkë*), Capidan, DR, II, p. 480—481 îl crede împrumut din română. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 189, 1788 *bască* trac **basica*. ● Philippide, OrR, II, p. 698 „cuvinte identice, băştinaşe în amîndouă limbile". ● Rosetti, ILR, II, p. 110. ● Giuglea, DRS, p. 22. ● AnEtn, 1958, p. 141 i. e. **bhask-*.

Este evidentă identitatea cuvintelor rom. şi alb., de aceeaşi origine preromană. Soluţiile încercate (Meyer, Hasdeu) nu sînt valabile, iar legătura etimologică sigură este ceva mai greu de identificat: cuvîntul pare a fi (ca echivalent al lui „lînă") de interpretat ca „ceva îngrămădit, smoc, mănunchi", deci înrudit cu gr. φάσκος „smoc de muşchi atîrnător pe stejar" (Theophr.; Boisacq, p. 1018), greşit derivat de Solmsen şi alţii (WP, I, p. 461) din φαρσ-κο-ς cu germ. *barsch* „tranşant, aspru" etc., căci apelativul gr. nu conţine noţiunea „a tăia", ci „smoc, ceea ce atîrnă"; deci trebuie să fie rudă cu barbaricele (tr.-frig.? maced.?) βασκιοι· δεσμοὶ φρυγάνων, βασκευται· φασκίδες, ἀγκάλαι Hsch., lat. *fascia*, m. irl. *basc* „colier, sgardă" ş.a. (WH, I, p. 459—460). Baza i.—e. pare a fi **bhasko-* „legătură, mănunchiu, moţ", la care aparţine şi alb. *bashkë* „deodată, împreună", *bàshkon'* „(mă) apropiu, unesc", lărgire cu elementul *-k-* a unei răd. i.-e. **bhas-* (IEtW, p. 111).

(17) băgá vb tr. şi refl. „a pune ceva înăuntru, a vîrî, introduce, a face să intre; a duce înăuntru, amesteca ceva, a pune (etc.)" („mettre dedans, introduire, impliquer (etc.); (hinein)tun, (hinein)stecken, (hinein)schieben (usw.)"), cu multe sensuri nuanţate şi în numeroase locuţiuni.

Der.: *băgare*, *băgat* (s.n.), *băgat*, *-ă* (adj.), *băgător*, *băgătură* („bucată de pînză în subsiorile cămăşii"): *bagseama* („forsitan, ut adverto, mihi videtur", LexB), *băgător de seamă*; *nebăgare*, *-at*, *-ător*, *nebăgare de seamă*.

Dial.; arom. *bag*, *băgare*, *băgat*, *băgătură*, *ni-băgare*, *ni-băgat* (cu sensuri variate, ca „mettre; placer, insister, convaincre, procurer, rendre" etc.), megl. *bag*.

DictB, I p. 94 „*bag* a verbo abado, inago v. introduco, introago". ● LexB, p. 43 „*bag* ab obsoleto vagio unde et vagina". ● Miklosich, SlElR, p. 8 „*bag* — alb. gheg *baig* fero". ● LaurM, Gloss, p. 42 din lat. *pangere*, *pagere* = gr. πήγνυμι. Admis parţial: Hasdeu, EMR, p. 2334 (cf. lat. *vadare*); respins: Densusianu, HLR, I, p. 38. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 638 (n. gr.) cu gr. βάζω, βάνω, βάλλω. ● Meyer, EWAlb, p. 23 alb. *baj* autohton (i.—e. **bher-*); IF, VI 1896, p. 115—116 *bag* în legătură cu fr. *bagage* şi alte forme romanice; romanicul *bag* ar putea fi i.-e. (printr-o limbă nordică) **bhag-* v. ind. *bhájati* „er teilt zu", gr. φαγεῖν, v.sl. *bogŭ* „Reichtum" etc., sens de bază „die zugeteilte, auferlegte Last". ● Tiktin, DictRG, p. 143 „dunkel; scheint mit ngr. βάζω 'pono' gleichen Ursprungs zu sein, in welchem Falle ein Stamm βαγ- anzusetzen wäre". ● Giuglea, DR, II, p. 372—9 din v.germ. *bauga* „inel", *boga*, *imbaugare* (*au* > *a*); sens iniţial „a pune fiarele" (*bauga*, *baug*), apoi „a-l pune în fiare, a-l închide, a-l face să intre intr-un spaţiu (temniţă, ocnă)". Admis: Bogrea, DR, IV, p. 791 („nu numai ingenioasă, ci şi foarte probabilă"; cf. trc *bag* „lien, noeud, bande, courroie ..."); respins: Densusianu, GrS, I, p. 163 (*bauga* trebuia să dea **boga* sau **buga*), Philippide, OrR, II, p. 627. ● Pascu, ArR, X, 1926, p. 473 cf. blg *băkam* „fourrer, glisser". ● Meyer-L, REW³ 880 „**baga* 'Schlauch', rum. *băgá* 'hineinstecken',

www.dacoromanica.ro

arom. *băgá* 'setzen, stellen' (rum. *băgà* zu langobard. *bauga* ist begrifflich und formell schwierig, bei blg *bakan* fällt das *g* auf)"; „*băgá* n'appartient pas sûrement ici" Graur, BL, V, p. 89. ● Puşcariu, DR, V, p. 902 *bag* < lat. **vago*; LR, I, p. 176 prob. autohton. ● Scriban, D, p. 145 „cf. v.sl. *badati* a găuri". ● DLR, I/1, p. 423 „etim. necun. (cele propuse pînă acum inacceptabile)". ● Candrea, DEnc, p. 111, Şăineanu, DUn, p. 49 „orig. necun.". ● G. Reichenkron, Das Dak, p. 87 **bhedh-* „stechen, bes. in die Erde stechen, graben".

Importanţa şi larga întrebuinţare cu numeroase nuanţe proprii şi figurate (cf. DLR, unde cuvîntul ocupă 13 coloane de tipar) arată marea vechime a verbului, relevată de Puşcariu. Tentativele de etimologie n-au valoare; dar e sigur că nu poate fi împrumut din epoca postromană, iar cuvîntul neputînd fi romanic, trebuie atribuit fondului autohton (DLR, Puşcariu). O etimologie limpede, sigură nu se poate oferi, căci între bazele indo-europene încă nu găsim o legătură verosimilă pentru un arhetip de forma **bag-*, **vag-*, deci vreo bază i.-e. **b(h)ag-*, *b(h)eg(h)-*, respectiv **u̯ag-/u̯eg(h)-*. Nu se poate spune dacă este justificată legătura preconizată de Meyer (IF) cu grupa i.-e. a rad. **bhag-* „a împărţi, a destina (a fi destinat) ca parte, ca porţie" (WP, II, p. 127—128, 1; IEtW, 107), în v. ind. *bhajati* „distribuie, acordă", av. *baga* „parte, destin (mai ales favorabil)", v. sl. *bogu* „Dumnezeu", *bogatu*, gr. φαγεῖν „a mînca", frig. Βαγαῖος· Ζεὺς Φρύγιος Hsch, etc. Fonetic, rădăcina este deplin potrivită, dar trecerea semantică rămîne greu de justificat; simplă asemănare fortuită?.

(18) băiát (var. *băiet*) s.m. (pl. *băieţi*) *1)* „copil de sex bărbătesc" („enfant; Knabe"). *2)* „om tînăr, adolescent, flăcău" („garçon, adolescent, jouvenceau; Junge, Bursche"). *3)* „slugă la birt, cafenea, prăvălie: băiat de prăvălie" („courtaud de boutique, apprenti, commis; Handlungsdiener, Kellner").

D e r.: *băietan*, *băitănaş* (bucov.), *băieţoiu*, *băeton*, *băieţaş*, *băietel*, *băieţon*, *băieţandru*; fem. *băiată*, *băiet̨ea*, *băieţică*; *băieţesc* (adj.), *băieţeşte* (adv.), *băieţime*; antropon. *Băiatu (Băetul)*, *Băieţelu*, *Băeţescu*, *Băeţică* (OnR, p. 194).

D i a l. : neatestat (arom. *fičor*; numele propriu *Băyat* în Perivoli nu are legătură cu *băiat*, *Arom*, p. 267; nici satul *Băietan*, greşit pus de Puşcariu, LR, I, p. 246 în legătură cu *băiat*; LL, II, p. 256).

LexB, p. 44. ● Diez, EWRom, p. 45 *bailo*, *balio* „Pfleger, Erzieher", *băiá* „pflegen, erziehen", daher *băiat* „Knabe" (Pflegling). Admis: Cihac, DÉtDR, I, p. 21; LaurM, I, p. 114—115 *(baliatu, baiatu)*, Gloss, p. 45; Körting, LRWb, 1163; Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 274; Pontbr. p. 61. ● Hasdeu, EMR, p. 2896 „*băiat* n-are a face cu lat. *bajulus*, ci numai cu lat. *balneare* 'spălat, scăldat' etc.". Admis: Tiktin, DictRG, p. 144; Şăineanu, DUn, p. 49; Candrea, DEnc, p. 112; Scriban, D, p. 157 „scăldat, dezmierdat". ● Meyer-L, REW 887 „*bajulare* 'tragen', Rückbild. rum. *a băiá* 'streicheln', dazu *băiat*". DLR, I/1, p. 427—428 der. *bajulare* „a purta" etc.; *băiat* ar fi partic. verb. *băiá* (rar); Puşcariu, DR, IV, p. 1319, ELR, p. 34, LR, I, p. 246 sigur din *băiá* „a creşte copii", *bajulare*, nu din *baia* ori din **bajlare*[!]; Caracostea, MRIW, p. 123; Rosetti, ILR, I, p. 169. Respins: Spitzer, DR, IV, p. 1570; Graur, BL, V, p. 89 (nu e sigură). ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 *băiat* < lat. **belliatus* „frumuşel". ● G. Reichenkron, Das Dak, p. 89 i.-e. **bheue-* „wachsen, entstehen, werden". ● CercLg, XIII 1968, p. 350 i.-e. **bel-* „tare, puternic".

Arhetipul **baiare* (oferit insistent de Puşcariu) nu se potriveşte semantic, căci *băiat* nu e un prunc „purtat, care trebuie crescut (etc.)", ci un copil mare, în putere, pe care nu mai trebuie şi cam greu ar fi să-l „porţi" (în braţe, în cîrcă?); interpretarea şi explicarea lui *băiat* ca „îmbăiat, scăldat" (care face baie?) este un calambur filologic al lui Hasdeu. Lat. **belliatus* justifică forma, dar nu semantismul lui *băiat*, general în dial. din Dacia (AteLR, I/2, harta 184), cunoscut în literatura veche (Psal. Sch. 130, 2; Cor. Psal. 364 etc.). „Cu-

www.dacoromanica.ro

vîntul generic pentru om în prima vîrstă e *copil* (prunc), pe cînd *băiat* înseamnă 'copilul de sex bărbătesc' care a trecut de copilărie şi nu e încă bărbat (Knabe, Bursche), tînărul în vîrsta pubertăţii, adolescent" (DLR). Ca un „copil mare, în putere, crescut", *băiat* conţine ideea de „forţă, tărie, vitalitate," aparţinînd la i.-e. **bel-* (**bal-? bol-?*) „puternic, tare" (WH, I, p. 326; IEtW, 96): v. ind. *bála-m* „putere tărie, violenţă", *báliyan* „mai tare" etc., gr. βελτίων, βέλτερος „mai bine" etc., v. sl. *bolje* „magis, plus, melius", lat. *dēbilis* (**dē-belis* „fără putere" ; v. ind. *balá-* „tînăr ; kindlich", m. „băiat, copil", f. „fată" cu aplicarea noţiunii adj. „tare, plin de putere" la junele om în faza de creştere şi dezvoltare, cînd s-a întărit. Rom. *băiat* presupune un **baliát-* ori **baliét-* (ca *familia* > *femee*, *filius* > *fiu* etc.) ; un strărom. **baliat-* pare a fi derivat al epocii romanice cu suf. lat. *-atus* [4] ; dar suf. *-t-* este mai curînd i.-e. *-ēto-* formînd adjective şi substantive de la rădăcini nominale (ex. : lit. *dúlketas* „prăfos" — *dulkes* pl. „praf", *dubetas* „găurit, poros", *dubė* „gaură" gr. γυμνήτης „uşor înarmat" alături de γυμνής, -ῆτος etc. ; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 406, Chantraine, FormNG, p. 267). I.-e. **bal-é-to-* ca adj. substantivat avea însemnarea iniţială „(înzestrat) cu sau plin de putere ; întărit, în putere", cum era considerat şi este de fapt tînărul în a doua fază a dezvoltării fizice, adolescent voinic, flăcău.

(19) beregă**tă** (var. *berig-*, *berăg*, *beregheată*, *birighiată*, *verigată*, *belegată* Vîlcea, *gher(e)beată* Mehed.) s.f. (pl. *-ate*, mold. *-ăţi*) *1)* „gîtlej, trahee, laringe, înghiţitoare, gîtiţă" („larynx, gosier, sifflet; Kehle, Gurgel"). *2)* p ext. „toată partea gîtului în care se află laringele" („la partie du cou qui contient le larynx ; Halsteil mit dem Kehlkopf"). *3)* „stomac (la cal)" („l'estomac (du cheval) ; Magen (des Pferdes)"), DR, V, p. 325.

D e r. : *a beregăná* (olt. „a striga din toate puterile"), *bereguş* (= *beregată*, DR, IX, p. 434), *bereglej*, *a beregăţí* („a tăia beregata").

D i a l. : istr. *biricuată* (arom. neatestat, *piţ gurmaţ*, *gurmaţ* ; megl, *maţu de grtlan*).

Î m p r. din rom. : srb *berikat* „jabučica ispod grla" (Rječnik, I, p. 237), Montenegro „Kehlkopf", cr. *birikata*, *berikata* (StIstr, II, p. 225 ; SOF, XXI p. 373, 375 ; RomSl, XVI 1968, p. 75).

LaurM, Gloss, p. 67 „*beregata* guttur, gula, — cuventu de forma romanesca ; dero care e originea lui ? Ca se nu inmultimu supposetionile, vom amenti numai gr. φάρυγξ, φάραγξ, lassendu si altoru-a se si essercite agerimea criticei". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 549 din trc *boghourtlâc*, *bough-*, *boghyrtlâq* „larynx, gosier". ● Meyer-L, REW 3685 *garg* (Schallwort) „Gurgeln", rum. *bergată*, mit. Dissim. *g—g* zu *b—g*, a. it. *gargata* etc. ; dar „der Anlaut macht Schwierigkeiten" Puşcariu, ZrPh, XXXVII, p. 114 ; fiind o „explication manifestement douteuse" Graur, BL, V, p. 99. ● Barić, AlbRSt, p. 107 „ein uralb.-rum. **gwark-* ist auch aus drom. *beregată*, istr. *berikote* erschliessbar, *b* < *gw* wie in *lingua* > *limbă*" [sic !]. ● Diculescu, DR, IV, p. 475 „la baza lui *bereg-*, *bărеg-* stă forma macedonică *βάρυξ, -γος = βάρυγξ ; redarea aspiratei *ph* prin *b* era o caracteristică a dial. maced. : βαλαχρός = φαλαχρός, βαλιός = φαλιός. Un dimin. *βαρυγάς, -άδος,, cu redarea lui *d* prin *t*". ● Candrea, DEnc, p. 140, Scriban, D, p. 169 „comp. srb. *berikat*, *beriketa*". ● Tiktin, DictRG, p. 178, Şăineanu, InflOr, I, p. 243, DUn, p. 62 „orig. necun.". ● Şăineanu, DictRF, p. 51 „indigen". ● Puşcariu,

[4] Interesant de relevat că la 1871, LaurM, I, p. 115 înregistrau (din preocupări puriste-latinizante) varianta cu grafie „etimologică" *baliatu*, alături de *băiat*, anticipînd (fără să-şi dea seama) forma etimologică a epocii romanice a cuvîntului, considerat de toţi „latin". Evident că forma anterioară a lui *băiat* era aproximativ **baliat-* sau **bel(l)iat-* propus de Giuglea ; dar aceasta nu pentru a putea fi legat cu vreo bază latină, căci în domeniu italic rad. **bel-* are continuatori din care nu poate să derive românescul *băiat*.

www.dacoromanica.ro

StIstr, II, p. 225 „din patrimoniul străvechiu al limbii" [romanic?]; DR, IX, p. 440 „aş propune etimologia **verucata (< veruca)*; plec de la imaginea beregatei scoase din vita tăiată, cu o serie de ridicături, încît a putut fi numită 'cu ieşituri'; *c* s-a păstrat la istroromâni: *biricuata*; *g* pare datorit unei apropieri de *verigă (verigată)*. Asimilarea vocalică *e—e (berecată)* din *e—u (*berucata)* e frecventă". ● DR, XI, p. 154—157 i.-e. **bhere-g-*.

General în drom. (afară de Basarabia), cuvîntul este cunoscut în sudul Dunării numai la istroromâni (cf. AtlLR, I/1, harta 38, variante de pronunţare). Atestarea cea mai veche e *bérigata* gula (AnonC). La sîrbi, citat într-o povestire (nuvelă) populară cu sensul „jabučica ispod grla" („gît, gîtlej, beregată") [5] este element regional, izolat, abia înţeles de redactorul dicţionarului la 1880; lipsind în alt idiom slav (la croaţi ar putea fi din istr.), este evident un împrumut nu prea vechi din română (din drom., deşi ar părea că reproduce mai fidel forma istr. cu *-c-*). Soluţiile încercate se lovesc de grave piedici, atît straniile „etyma" turceşti ale lui Cihac, ori „alb.-rom." **gwark-*, cît şi derivarea din gr. φάρυγξ prin intermediu „macedonean" antic („**baryx*", un anacronism absurd; legătura lui *beregată* cu apelativul grecesc este de altă natură), ori romanic *garg-*, „**verucata*", — toate exluse formal şi semantic. Înainte de a fi descoperit pe „*verucata", Puşcariu observase că *beregată* e străvechi în limbă, iar Şăineanu îl considera indigen; LaurM comparau şovăielnic cuvîntul nostru cu gr. φάρυγξ, renunţînd să-şi exercite mai departe „agerimea criticii". Dar diletanţii lexicografi latinizanţi la 1871 au făcut (caz rarissim) dovada unei intuiţii juste, întrezărind un adevăr de a cărui valoare ştiinţifică ei nu erau în măsură să-şi dea seama şi pe care nimeni nu l-a luat în serios afară de Diculescu în construcţiile sale anacronice. În adevăr, *beregată*, alcătuit din radical şi două elemente sufixale: *ber-eg-at-*, este inseparabil de cuvîntul grecesc, corespondent deplin cu acelaşi sens şi unele nuanţe: „*beregată* pentru mîncare, în alte părţi pentru apă, în altele pentru răsuflare" (DR, IX, p. 431). În ultima analiză, *beregată* este o „mică despicătură (în grumaz), gaură, tăietură", ca apelativul grecesc, aparţinînd ambele la baza i.-e. **bherug-* „gîtlej, gîtiţă, trahee" (WH, I, p. 551—552; IEtW, 145): gr. φάρυξ, -υγος, mai tîrziu φάρυγξ,-υγγος „gîtlej, trahee, beregată", lat. *frūmen* (**frūg-smen* WH, nu **frūg-men*) „laringe, gîtlej", fără vocala de legătură *-u-* v. nord. *barki* (v. isl.) „grumaz, beregată, trahee" (**bher-eg-*). Rom. *beregată* e formaţie cu vocalism plin a rad. **bher-*, bază disilabică i.-e. **bhere-g-*, alături de varianta **bherug-* (ce ar putea fi admisă şi pentru cuvîntul românesc contînd pe eventualitatea unei asimilări vocalice în felul celei postulate de Puşcariu pentru etimonul său latin fictiv „*verucata"). La tema i.-e. **bhereg-*, *bereg-* s-a alăturat al doilea sufix *-at-a* (şi *-uş*, posibil prin apropiere de *guşă*), care poate să fie de dată tîrzie din epoca romanică.

În rad. **bher-* din grupa noastră s-a recunoscut elementul i.-e. cu sensul „a tăia, tăietură, despicătură", potrivit cu particularitatea esenţială a *beregatei* (faringele) „gaură, despicătură (în gît)"; cf. şi arm. *beran*, lit. *burna* „gură" („tăietură, despicătură" etc., WP, II, p. 159, 3).

(20) boáre (var. *boră, aboare*) s.f. (pl. *bori*) *1)* „vînt lin (de seară sau de dimineaţă mai ales) răcoritor, suflare, adiere, de vînt lin" („vent doux et rafraîchissant, soufle léger, brise; leicht strömende Luft, Hauch, Lüftchen").

[5] „Po sto Ilija vide da mu se ne može osvetiti, onda napne pušku, pa je unese popu u berikat govoreći mu ...". Daničić, *Rječnik*, I p. 237 observă „postanem može biti od arban. *ngerith-i*, resa u grlu"; dar legătura în acest fel nu are nici o valoare, iar srb *beriha* nu poate avea nimic comun cu cuvîntul albanez citat.

www.dacoromanica.ro

2) „abur, miros, parfum, aromă" („exhalaison, vapeur, fumée, parfum; Ausdünstung, Dampf, Dunst, Duft, Gase"). *3)* „căldură în aier" („chaleur, feux; Hitze, Wärme").

D i a l. : neatestat (istr. *boră*, *bóre* „vînt" e din venet. *bora* „vînt de nord-est", Philippide, OrR, II, p. 540).

LexB, p. 63 „*bóre* aura; item: v. *aboru*, a lat. *Boreas*". ● Diez, EWRom, 359 cu venet. *borina (> brina)* din lat. *vapor* (ca şi *abur*). ● Cihac, DÉtDR, I, p. 1 *abur* lat. *vapor*; *boară*, *boră*, *bură* vapeur, exhalaison, bruine, brise, it. *brima* etc.; v.sl. *burja* procella, n.sl. *burja* procella, *burja* boreas etc.; II, p. 34 *bură*, *boară* bruine, petite pluie, exhalaison, v.sl. *burja* procella, tempestas etc. ● LaurM, I, p. 237—238 „*bore* aura, vapor din *vapor* > *abore*, *abure* > *bore* sau *vaporea* sau *boreas* (etc.)". ● Tomaschek, BB, IX 1885, p. 98 (lat.vulg.). ● Densusianu, RevCL, III, p. 332 înrudit cu it. *borea*, lat. *boreas*; R. XXXII 1904, p. 275 v.sl. *burja*. ● Körting, LRWb 9995 „*vaporeus* — davon vermutl. rum. *boară*, *boră*, *bură*". ● Puşcariu, CL, XXXV 1901, p. 820, ZrPh, XXVII 1903, p. 741, XXXVII, p. 110, EWR, 209, 3 *aburesc* < *ab-buro*, *-ire* (Dens.), davon *dbur* und *boare*, beide Verbalsubstantive. ● Tiktin, DictRG, p. 212 „scheint mit *abur* verwandt", 491 „offenbar derselben Herkunft wie sard. *boria*, cat. *boira* 'Nebel', ir. *bória*". ● Weigand, KJB, VII 1905, I, p. 94 blg *bora*, *bura* etc. Admis: Domaschke, JB, XXI—XXV, p. 70. ● DLR, I/1, p. 586 „etim.necun. (mai de grabă modificare a lui *abur* decît un urmaş al gr.-lat. *boreas* 'vînt puternic, furtună' sau sl. *burja* care a dat *bură*)". ● Diculescu, ZrPh, XLI 1921, p. 422 din germ.: dan., norv. *bor* „günstiger Wind" etc., **buri*. Respins: Skok, ZrPh, XLIII, p. 190; reluat de Gamillscheg, RomG, II, p. 250. ● Pascu, ArR, X, p. 471 „*boare* < **aboare* < lat. *vapor*, cf. *abur* < *vapulus* = *vapor*". ● Şăineanu, DUn, p. 68 „it.dial *boria* vînt". ● Meyer-L, REW³ 1219 „*boare* entfernt sich begrifflich zu sehr von *boreas*, passt besser zu *abura* (Puşc.)". ● Skok, RIÉB, III/6, 1938, p. 587. ● Graur, BL, V, p. 90 „*boare* pourrait bien représenter *boreas*", admis de Scriban, D, p. 180.

S-a observat că *boare* nu este explicat prin lat. *boreas*, nici prin *vapor(eus)* ori romanicele *buere*, *bore*, *boria* etc., sau rom. *abure*, germ. **buri* ş.a., nepotrivite mai ales semantic. Esenţial în apelativul nostru e „suflare l i n ă, adiere, emanaţie gazoasă, abur(eală)", fiind cosemantic cu *abure*, avînd şi o remarcabilă asemănare de formă; dar cele două apelative româneşti nu pot pleca de la aceeaşi bază (radical), iar *boare* trebuie considerat în egală măsură element autohton, de la un **bore-*, **bole-*, care aparţine la rad. i.-e. din v. irl. *bolad*, n. irl. *boladh* şi *baladh* „miros", let. *bule*, *bula* „aer, vînt aburos şi înnăbuşitor, fum, secetă", posibil arm. *bal* „caligo", **bholo-* „abur, vapor, fum, miros, exhalaţie caldă" (WP, II, p. 189; IEtW, 162). Existenţa grupei i.-e. este confirmată prin alăturarea rom. *boare* < **bole-*.

(21) bordéi (var. *burdei*, maram. *bordeu* ban., †*bordeaiu*, *borgil'* AnonC) s.n. (pl. *bordee*) *1)* „colibă (locuinţă) pe jumătate săpată în pămînt, acoperită cu pămînt sau cu paie, stuf etc.", mai ales la şes, la oameni săraci („sorte de chaumière ou de cabane bâtie en partie sous la terre; hutte; Erdhütte (durch Ausgraben des Erdreichs hergestellter Raum mit auf der Erde aufliegendem Dache; diente als Behausung sehr armer Bauern, auch als Vorratskammer"). *2)* p. anal. „căsuţă proastă" („cabane, hutte; elende Hütte"). *3)* fig. „locuinţă modestă" („maisonette; Häuschen").

D e r.: *bordeiaş*, *bordeuţ*, *-ă*, *borduş*, *bordiaş* „(ţigan) locuitor în bordei", *bordeiană* nume de vacă; topon. *Bordei*, *Bordeele*, antropon. *Bordeianu*, *Bordeiancu* (OnR, p. 210).

D i a l. : neatestat (arom. = *călivă*).

Î m p r. din rom.: blg. *burdei* „casă în pămînt, pivniţă", *bordei*, *boredel'*, *burdel'*, srb *burdel'* „colibă" şi nume de localitate (DR, III, p. 220—221; SOF, XXI, p. 371, 373 „Hütte"), ucr. *burdei* (BalkA, II, p. 128; RomSl, XIV 1967, p. 135); pol. *bordej* (RomSl, XVI, p. 76); ung. *bordéj*, *burdéj*, *burdé*, *burgye*, *burde* „colibă" (InflR, p. 26;

www.dacoromanica.ro

burdiei, WtbCs, 18); săs. *burdej* „Hütte, ärmliche Wohnung" (RomElSz, p. 14), *burdê*, *burdei* „Ziegeunerhütte, Lehmhütte" (SächsWtb, I, p. 817).

LexB, p. 62 „bordeiu 1) huruba, 2) casa de curve; gall. *bourdeau*, it. *bordello*, sp. *burdel* lustrum, lupanar, ganeum". ● Pontbr. p. 82 ung. *bordély*. ● LaurM, Gloss, p. 85 „casa subterranea, lupanar, fr. *bord* = margine, dacă s-ar presupune co pecatosele erau una data condamnate a locui in case situate cît mai la marginea cetăţilor; ori germ. şi roman. *bord (baurd)*; lat. *forare*, *borta*, gr. *bohren* = gaurire". ● Hasdeu, *Ist.crit.Rom.*, I 1875, p. 237—238 „*bordeiul*, borta, burgiulu, burtuca, burtuşulu, ne-au remas dreptu dela daci, neatternate de sassonulu *bord*; cf. alb. *buroi* 'hervorquellen, *burmă* 'Schraube, Zündloch' etc.". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 23 (sl.) „*bortă*; *bordeiu* pour *borteiu*, rus *borti*; *bortă* (etc.)". ● Densusianu, HLR, I, p. 366 „*bordei* a des formes parallèles en blg et en serbe; nous ne saurions dire laquelle est primitive ...; il se peut que le mot sl. ait été emprunté au roumain, mais il resterait à trouver l'étymologie du dr. *bordei*". ● Tiktin, DictRG, p. 212 „vgl. it. *bordello*, fr. *bordel* etc., urspr. schlechte Hütte." ● Meyer-L, REW[1] 1216 „*bord*, rum. *bordeiu* zeigt mit *-eiu* ein rum. nicht verständliches Suff. und ist daher wohl fremden Ursprungs". ● Puşcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 110 „aus blg *bordeli*". ● Pascu, Suf. p. 313 din blg. ● DLR, I/1, p. 618 din blg, probabil de origine romanică. ● Capidan, DR, III, p. 220—221 orig. balcan. (romanic *bord-*). ● Giuglea, DR, III, p. 1090 gr. βῶλος. ● Puşcariu, StIstr, II, p. 280 roman. *bord-*. ● Philippide, OrR, II, p. 700 *bordeiu*, *bortă*, *burtă* de orig. obscură, probabil slavă. ● Şăineanu, DUn, p. 73 (*bord-* identic cu *bortă*; cf. *burd* > *burduf*, *burtă*). ● Scriban, Arh, XXXIX, p. 93, D, p. 188 germ. *bord-* (gepid.-got). ● Gamillscheg, RomG, II, p. 263 „die Erklärung ist unhaltbar, denn die Germanen wohnten, wie schon die urspr.Bdtg. von *bord* 'Brett' andeutet, nicht in Erdhöhlen, sondern in Holzbauten. Der Stamm von *bordei* ist rum. *bord-* 'trockene Erdscholle', aus dem griech. (DR, III, 594)". ● Meyer-L, REW[3] 1216 din blg. ● Densusianu, GrS, VII, p. 87 din rom. împr. în limbile slave, unde nu există o temă care să-l explice; originea germ.-roman. este exclusă. Forma primitivă poate să fi fost **bărdei* > *bordei* (**băteza* > *boteza*, **părumb* > *porumb*); tema **bhardh-* din **bherdh-*, **bher-*, în v.ind. *barbhaka-h* „care taie" (WP, II, p. 174); din tr.-ill. **bhardh-* cu suf. *-ei-* sau *elj* „locuinţă sub pămînt" etc. ● Şăineanu, DictRF, p. 60 indigen. ● AnEtn, 1962—1964, p. 78—80.

În limbile vecine (sl., ung. etc.), cuvîntul este împrumutat din română, unde e autohton. Originea germanică este neprobabilă din cauza nepotrivirii formale şi semantice, nu numai pentru că germanii vechi n-ar fi locuit în „Erdhöhlen" (ca românii; dar bordeiul nu e deloc asemenea „Erdhöhle", cum i se părea lui Gamillscheg). Faptul că eruditii nemţi (ca acesta din urmă) n-au luat în serios posibilitatea obîrşiei germanice a cuvîntului rom. arată suficient că ea n-are şanse de a fi reală. Originea romanică apare tot atît de puţin probabilă; oricum, nu e de luat în seamă sensul la care se gîndeau încă LexB şi alţii, căci bordeiul n-a fost niciodată o „schlechte Hütte", ci o căsuţă, colibă modestă ori chiar mai mare. În română cuvîntul nu e recent şi „rămîne atunci să admitem că originea lui trebuie urmărită plecînd de la limba noastră, referindu-se la locuinţe primitive îl putem socoti ca foarte vechiu" (Densusianu), explicabil prin alte mijloace decît „împrumutul" din idiomurile vecinilor stabiliţi în preajma poporului român. Nefiind o simplă „groapă; cavitate subterană, galerie" (pe care unii streini şi-au imaginat-o chiar ca „grotă, cavernă, peşteră; Erdhöhle"), bordeiul este o modestă casă rudimentară, locuinţă normală dar improvizată, în genere casa omului sărac, săpată în pămînt la anumită adîncime, acoperită cu un strat gros de lemn şi pămînt, cunoscută mai ales în zonele de cîmpie, ca un tip de locuinţă caracteristic stepei [6]. Construirea în p ă -

[6] Termenul este legat de o străveche formă specifică de locuinţe datînd din preistorie şi răspîndită în multe zone (Oltenia Muntenia etc.), cf. N. Manolescu, *Igiena ţăranului* (Bucureşti, 1895), p. 42—48; Gh. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului român* (1895), p. 39—46; [C. S. Nicolăescu-]Plopşor, *Bordeiul în Oltenia* (*Buletinul Societ.rom.geografie*, XLI 1922, p. 119—132), extras, p. 16 „desimea bordeelor la cîmp este cauzată de lipsa pădurii ... Lipsa de ploaie şi vînturile au dat naştere stepei,

www.dacoromanica.ro

m î n t, într-o cavitate de circa 1 m adîncime, acoperită cu lemn (şi glii), este un element important, vechi, esenţial pentru etimologie. În acest sens se poate admite legătura cu i.-e. **bherd-* „a tăia" **bher-*, WP, II, p. 174; IEtW, 138): v. ind. *bardhaka-h* „abschneidend, scherend", m. „dulgher", lat. *forfex* (?WH, I, p. 526) etc.; sau i.-e. **bhredho-*, **bhrdho-* ahd. *bret-*, v. sax., ags. *bred* „scîndură, blană", v. sax. *bord*, mnd. *bort* „scîndură, masă, tablă" etc., irl. *bruiden* „hală, sală, palat" etc. Dacă aici aparţine, sensul primar al lui *bordei* stă în legătură cu acţiunea elementară a „tăierii, săpării" pămîntului, ori(?) chiar cu tăierea lemnului, dulgheritul. Pentru forma primară a cuvîntului, Densusianu presupunea că *o* poate să nu fie originar în tema **bord-*, ci rezultat din *ă* sub influenţa labializatoare a lui *b-*: **bărdei*; ipoteza nu e necesară, căci *bordei* nu este singurul caz de conservare a i.-e. *o* neaccentuat în cuvinte ereditare *(copac, morman, şopîrlă)*, iar forma străromână a temei poate să fi fost tocmai **bord-*, nu **bard-*; bază etimologică posibil **bordeliu-*, *-io-* (cf. ban. *borgil'* şi srb, blg.).

Mai puţin verosimilă ar fi soluţia etimologică interpretînd *bordeiul* ca o „casă (mică, modestă) în pămînt, adăpost, loc acoperit; a locui — locuinţă, adăpost(ire); a închide" etc.; în atare caz s-ar putea adopta forma de bază a temei **vord-* (ca *vervece-* > *berbece*, *veteranus* > *bătrîn* etc.), care ar aparţine la i.—e. **u̯er-* „a închide, acoperi, adăposti", de unde sensuri ca „a ocroti închizînd; a salva; uşă; zid de piatră despărţitor, înconjurător, castel de refugiu" etc. (WP, I, p. 280—283,7): lat. *operio* „închid, acopăr", *aperio*, osc *veru* „portam", v.ind. *varman-* „zid, val defeusiv", av. *var* „castel, burg" etc.; trac *-bria* (*Poltymbria*, *Selymbria* etc., LbTrD, p. 60; IEtW, 1160—1162, 5).

(22) brad s.m. (pl. *brazi*) „copac răşinos, totdeauna verde (creşte mai ales la munte)" („sapin; Fichte, Tannenbaum"); nume generic al tuturor copacilor coniferi; vreo 20 denumiri (brad de munte, b. de vară, înalt etc.) şi

D e r.: *bread* (horă în ajunul nunţii), *brădişor*, *brădişoară* („găinuşă de munte; tetrao bonasia"), *brăduţ* (motiv ornamental), *brăduleţ*, *brădulete*, *brădicel*, *brădoiu*, *brădociu*, *bradóş*, *brăducean*, *brăduiu*, *brădişcan (-uşean)*; *brădan*, *brăddu*; *brădet*, *bradiş*, *brăddniş*, *bradişte (brăd-, braz-* Bihor*)*; *brădar*, *brădaş*, *brădancă* (femee la hora bradului); *brădoaică*, *brădie* (vase de brad); *brăddţică* (mic conifer, RevC, VIII, p. 114, Suceava), *brădoichiţă*; *brădulă* (ciomag de brad); *îmbrăduit* (cu broderii, Oaş, AnAF, I, p. 233); topon. *Bradu*, *Brazii*, *Brădet*, *Brădeşti*, *Brădeanu*, *Brădeanca*, *Brăddţel*, *Brădiceni*, *Brădiceşti*, *Brădişoru* etc. (NumeL, p. 41; TopRom, p. 61); antropon. *Brad(u)*, *Bradea*, *Bradulici*, *Brădescu*, *Brăduţ*, *Brădeanu*, *Brădilă*, *Brăduceanu*, *Brăduşă*, *Brăddţeanu* etc. (OnR, p. 213).

D i a l.: arom. *brad*, *brădic*, topon. *Brădetu*, *Bradzî* (LL, III, p. 56—57); megl. *brad*, *brădet*.

Î m p r. din rom.: ung. *brád* (WtbCs, p. 17), *brdtf φ* „fen yőfa" (NyIrK, VI 1962, p. 193; StLex, StCom, 13, p. 254; MNyRomKölcs, p. 76), *bredoj*, *bredulec* „brăduleţ" (ibid., p. 77); săs. *brerel* (Entst. aus *bredel*) „Knüttel, Knotenstock" din *brad-*, *brăd-*, *bredel* (RomElSz, p. 12).

A l b.: *b r e d h (breth)*, artic. *brédhi* „brad" (ColTr, 1873, p. 244—245; IF, XXX, p. 208—209; Lingua Posnaniensis, VIII 1960, p. 87).

LexB, p. 65 „*brad* a lat. *abete*, interposita *r* euphoniae gratia". ● Miklosich, SlElR, p. 8 *brad* — alb. *breth*. ● Pontbr., p. 84 lat. *bratus*. Admis: LaurM, Gloss, p. 90. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 714 albanez. ● Gaster, RIAF, I, p. 23 oriental: ebr. *beroth*, caldean *breth* > gr. *brathy*, lat. *bratus*, alb., rom. *brad*. ● Meyer, EWAlb, p. 45 „wahrsch. Lehnwort aus alb. *breth-*". ● Împr din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 37;

---

locuitorii ei în lipsă de lemn şi-au făcut bordee, pe care din cauza vînturilor le-au orientat mai totdeauna către nord şi sud". Dos. VSv, 25, 2 „lăcui într-un bordiau fără uşă, fără fereastră"; 99,2 bordeiaşe, 11 bordeu; Nicolae Costin, *Letop.* II 60, 23; AnonC, *borgil* subterranea casa etc.

www.dacoromanica.ro

Tiktin, DictRG, p. 219; DLR, I/1, p. 636; Jokl, IF, XXX, p. 208—209, UAlb, p. 190; Candrea, DEnc, p. 168; Şăineanu, DUn, p. 76. ● Diculescu, OrLR, p. 545 lat. *bratus*. ● Capidan, DR, II, p. 521 *brad* şi *breth* forme autohtone comune. ● Pascu, DĒtMR, I, p. 189, 1779, ArR, IX, p. 321 trac *b(a)radus*; împr. din alb. exclus. ● Weigand, BalkA, III, p. 211 trac *bradz*. ● Philippide, OrR, II, p. 701 „cuvintele rom şi alb. ambele autohtone". ● Graur, R, LIII 1927, p. 383, BL, I, p. 26 **braz* (cu *z* = alb. *dh*) ca pl., din care s-a refăcut sing. *brad*. Admis: Rosetti, ILR, II, p. 111. ● Scriban, D, p. 192 lat. *bratus*, ebr. *beroš*. ● Giuglea, DRS, p. 23 cf. gr. *brady*.

Identitatea cuvintelor român şi albanez este evidentă, ca obîrşie comună indo-europeană (cum au relevat unii). Pentru cuvîntul albanez, s-a oferit etimologia i.-e. **bhares-* (?), *bhores-* „a se ridica în picioare; vîrf, ghimpe, ţep, colţ, dungă" (WP, II, p. 131—133; IEtW, 109; WH, I, p. 461—462), v. nord. *burst* „ghimpe; coama casei", v. irl. *barr* „vîrf ascuţit, lance, frunziş", bret. *barr* „pisc" ş.a., v. nord. *barr* „ac, arbore cu ţepi", lat. *fastigium* „ascuţiş, pisc, culme etc.". Din această bază, cu *-dh*: **bher-z-dh-* în m. irl. *brot* „ţep, spin", corn. *bros* etc. Rad. **bher-* „a fi proeminent, ascuţit; a forma o dungă (tăioasă)", nominal „dungă, colţ, vîrf" este potrivit spre a desemna un copac cu *brad*ul, cu „frunze solitare, persistente, lineare, plane, la vîrf obtuze sau crestate, dispuse pe două rînduri laterale, ca dinţii unui pieptene" (Panţu, Plant, p. 23—24), caracteristica principală a acestui copac de munte. De la **bher-* o temă în *-u-* **bhoru-, u̯o-*: v. isl. *borr* „copac", ags, *bearo*, genet. *bear(o)wes* „pădure", sl. *borŭ* în v. sl., rus „molift, pădure de molift", blg *bor* „brad", srb *bor* „pin" etc. Pentru *brad* şi alb. *bredhi* admitem o bază mai scurtă şi simplă **bhe(e)re-dh-*; sau **bhreg'-* „steif emporstehen" (WP, II, p. 201).

Străvechi în limbă, cu multe derivate şi sensuri variate, important rol în folclor, *brad* este un element a cărui conservare prezintă şi semnificaţie cultural-istorică. Principalii copaci ai codrului sînt numiţi în română cu termeni moşteniţi: *brad*ul ce creşte la altitudini de la 1200 m în sus, în zone unde peste tot fondul etno-lingvistic autohton se conservă mai bine; *fag*ul, apelativ latin, creşte la înălţimi mai mici, iar locul autohtonului *gorun* de la dealuri şi cîmpii alături de *bung- (bunget)* a fost luat în parte de *stejar*ul slavon.

(23) brîndúşă (var. *-şe*) s.f. (pl. *brînduşi*) numire pentru cîteva „plante cu rădăcina bulboasă şi florile în formă de pîlnie" („colchique; Zeitlose"); patru varietăţi principale: *1)* „brîndušă de primăvară (sau albastră, de munte, şofran, şofrănel, crocus heuffelianus)". *2)* „brîndušă de toamnă (sau brînduşa morţilor, bălură, ceapa-ciorii, ceapa ţărcii, cocoşei, clocoţei; colchium autumnale)". *3)* „brîndušă galbenă (şofran galben; crocus aureus)". *4)* „brîndušă albă (sau mică, şofran vărgat; crocus reticulatus)". În zona Someşului *brîndušă* „lăcrămioară" (Viciu). RevC. V 1931, p. 147—154: 11 varietăţi de *brîndušă* (AnonC *brendusche* viola).

D e r.: *brînduş* (s.m.), *brînduşel, brînduşea, brînduşiţă, blînduşcă* „brîndušă"; antropon. *Brînduş(i), Brînduşcă* (a. 1784), *Brînduşan, Brînduşa* (OnR, p. 217), *Brînduşoiu, Brînduşescu* etc.; topon. *Brînduşari* (Vîlcea), Poiana *Brînduşiţa* (jud. Hunedoara, ActaMN, I, p. 121) ş.a.

D i a l. : arom *brînduş* (identic cu drom. *brînduşă*?), antropon. *Brînduş* (Arom, p. 210); istr. *brînduşe* (DIstr, p. 94).

Î m p r. din rom.: srb *brnduša, -uška, bend-, band-* (Rječnik, I, p. 663), sl. dalm. *brndjuška*, blg. *brenduški*; ucr. *brendúša, brind-, brynd-, brand-* (RomSl, XIV 1967, p. 134), rus *branduški* (BalkA, II, p. 127, III, p. 283); ung.reg. *brindusa* (NyIrK, 1974, p. 100), *brinduska, bindrusha* (InflR, p. 27), săs. *brandusch(en)* (RomElSz, p. 74). LexB, p. 66. ● Cihac, DĒtDR, I, p. 25—26 lat. *blandusa, blandus*. ● LaurM, I, p. 252 *branducia* < *blanducia* < *blandu*. ● Philippide, ILR, p. 64 **brundusia*? ●

www.dacoromanica.ro

Densusianu, HLR, I, p. 363 „peut être d'origine serbe", dar „le serbe ne nous offre malheureusement[!], aucun exemple de dérivé avec *-uş-* analogue aux drom. *lunecuş, albuş*". ● Giuglea, DR, III, p. 567—573 fiind caracteristic *bulbul, umflătura* rădăcinei, la această plantă care e rest „din graiurile illyro-traco-dace, baza lui confirmată în chip absolut convingător[!] în lat. *grandis*, let. *gruds* 'drall', v.sl. *grandŭ* 'Brust', v.irl. *bruinne* etc., i.-e. **gurendh-* 'a se umfla; umflătură; bulb' etc.", care s-ar afla şi în *brînză*; LL, I, p. 219, DRS, p. 10. ● Scheludko, BalkA, II, p. 127 „vermutl. sl.". ● V. Bertoldi, *Un ribelle nel regno dei fiori, i nomi romanzi del colchium autumnale* (Biblioteca dell'ArR, II 4, Geneva, 1923), p. 61 „il romeno *brînduşă* si ricollega con il serbo *branduša*, russo, ucr., vocaboli tutti che risalgono al nome della vacca nelle rispettive lingue. Anche nel dominio linguistico slavo abbiamo lo stesso vacillare incerto dell'imagine tra la 'vacca' e il 'bue': Slavonia *vočak*, Carniolia *volcica, volek* 'colchio' da *vo[l]* 'bue' etc. "[!]. ● Puşcariu, StIstr, II, p. 280 „element autohton (Giuglea)", LR, I, p. 176. ● Pascu, RevC, V, p. 153—154 „originea rămîne obscură. Dacă ne gîndim că *colchicum autumn., ornithogalum umbellatum* şi alte liliacee se numesc după bulbul lor *ciapa ciorii*, am putea presupune că *brînduşă* însemna «ciapă, bulb», dar atîta tot. Foarte probabil *brînduşă* este element trac". ● Tiktin, DictRG, p. 224, DLR, I/1, p. 640, Candrea, DEnc, p. 172, Şăineanu, DUn, p. 76 „orig.necun.". ● Scriban, D, p. 196 (sl.).

Numai încercarea lui Giuglea pare justificată, fără însă a fi reuşit să descopere soluţia etimologică admisibilă din sursa reală de unde româna a moştenit cuvîntul. Adevărat, „bulbul" este particularitatea remarcabilă a plantei noastre; dar i.-e. **gurendh-* nu e de admis pe terenul autohton (trac) al limbii române, unde ar fi dat **grend-* într-un idiom satem, nu **brend-* din *brînduşă*, plantă foarte populară în toate zonele româneşti, cunoscută şi prin faptul că este otrăvitoare (vitele nu o pasc) şi are întrebuinţări medicinale. *Brînduşa* de primăvară are „frunzele în număr de 3—4 desvoltate odată cu florile şi sînt lungi, linear-lanceolate, la vîrf obtuse"; la cea de toamnă „frunzele apar primăvara în urma florilor şi însoţesc fructul, ele sînt linear-lanceolate şi ascuţite"; cea galbenă are deasemenea „frunze liniare canaliculate, se desvoltă odată cu florile" (Plant, p. 25—26). Ea creşte în două faze, cu două aspecte deosebite: de primăvară şi de toamnă, cu înfăţişarea specifică a frunzelor mari, stufoase, buchet, frunziş exuberant în iarba din pajişte. E posibil ca acest aspect de simplă „vegetaţie, foaie mare, mănunchi de frunze" să aibă semnificaţie pentru etimologia cuvîntului, a cărui analiză formală duce la o legătură etimologică verosimilă: o temă *brînd-* din **brand- (*brend-)*, bază i.-e. de forma **b(h)er-end-, *bh(e)re-nd-*, paralelă a lui **bhrom-di-* care a dat pe lat. *frond-* în *frons, frondia* „foaie, frunză; frunziş, frunzet", cu alternanţă *e/o*: ahd. *brom, brum*, v. isl. *brum* „mugure de frunză", dan. *brom* „măţişor de arbor, vîrf de mlădiţă" etc. (WH, I, p. 550; IEtW, 167). Elementul alternant **bhro-m-* al rad. i.-e. **bher-, *bhre-m-* are în latină al doilea sufix *-d-*, ca şi în românescul prelatin **bhre-n-d-*, dintr-un mai vechi **bhre-m-d-*. Radicalul primar este **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă (muche) ascuţită (pronunţată)" (*brad, brîu*, cu alte formante şi sensuri total diferite), cu sens iniţial „muguri, frunziş (etc.)"; dar este posibilă şi o veche metamorfoză semantică ce nu rezultă deocamdată clar. Sufixul *-uşă* e vechi românesc (de origine slavă? cf. *căpuşă, cătuşă, mătuşă, pănuşă* etc., Pascu, Suf, p. 359—364; Giuglea, DR, III, p. 569; Puşcariu, DR, VI, p. 326); arhetipul **brandusia* nu poate veni decît din substrat (Giuglea, Puşcariu, Pascu), chiar dacă etimologia reală ar fi alta decît cea schiţată mai sus.

(24) brînză s.f. „product din părţile solide ale laptelui închegat stors (= caşul), dospit, frămîntat şi sărat, păstrat în burduşe sau putini" („fromage; Brinsenkäse"), diferite variante, sorturi.

www.dacoromanica.ro

Der.: *brînzar, brînzărie, brînzeturi, brînzoaică* (plăcintă cu brînză), *brînzos, brînzişoară, brînzălău* (plasă de nuiele pe care se pune caşul, comarnic), *a se brînzi, îmbrînzi, -it* („gătit cu b.") ; în locuţiuni: zgîrie-brînză, b. bună în burduf de ci(i)ne, brînză în sticlă, a nu face mare (sau nici o) brînză ş.a. (Puşcariu, LR, I, p. 359) ; brînză de iepure, a (li) se împuţi brînza („a se certa cu cineva"), a prinde cu brînza în mînă („a prinde asupra faptului") etc. ; antropon. *Brîn(d)ză, Brînzaş, Brînzeş, Brînzuş, Brînzar(iu), Brînzeu, Brînzoi, Brînzan, Brînzea, Brînzucă, Brînzilă, Brînzescu* etc. (RomIX—XIV, p. 334—335, 391, 621), *Brînzovenescu* ; topon. *Brînzeni, Brînzari* (TopRom. p. 224), *Şesul cu brînză* ş.a.

Dial. : arom. *brîndză* rar (DR, IV, p. 336—337 ; Arom, p. 159, 210 „necunoscut în dial. vorbit, e atestat acum pentru graiul din Aspropotam comuna Halichi, *Dunărea* [Silistra], nr 5—8, p. 125") ; megl. *broṇză* (alături de *caş* ; GrS, I, p. 26 ; Megl, III, p. 45).

Împr. din rom. : n.gr. *prentza* (Epir, RevLg, XII 1967, p. 539 ; Cefalenia, und, şi der. πρεντζακι „burduf de brînză" ; RumWNGr, p. 38 ; REBS, p. 27) ; pol. *brędza, bryndza* (RomSl, XII 1965, p. 77—78), ucr. *bryndza, bryndzyty, bryndzanyk, -ka* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 134), ceh. *brindza, brynza*, slovac *brinzovec, bryndzička, bryndziar, bryndziarka* etc., blg., srb *brença, brnza, brindza, brindzetina* (DR, VII, p. 175 ; SOF, XXI, p. 372), *briza* la Kotor-Cattaro (SOF, XXI, p. 380) ; ung. *brindza, bronza, boronza, boronca* etc. (RomIX—XIV, p. 335—336 ; InflR, p. 27—28 ; SzlJsz, I, p. 109 ; SCL, XIV, p. 380 ; MNyTÉtSz, I, p. 370 „*brindza* vándorszó"), *brînzaturo* (StUn, 1962, 2, p. 21), săs. *brînze, prănts* „Käse, Schafkäse" (RomElSz, p. 13), *brense, Brînsenblôch* „Schafkäseverkäufer" (SächsWtb, I, p. 743).

LexB, p. 66 „a lat. *prandium*, id enim est pauperum prandium cum polenta". ● Schafařik, SlA, I, p. 469 orig. veche getică. ● Miklosich, SlElR, p. 21 (sl.). ● Pontbr., p. 85 lat. *berenda*. ● LaurM, I, p. 254 *brendia* < lat.pop. *brundus, brundia* „ceva consolidatu sau închegatu". ● Hasdeu, ColTr, 1876, p. 24, CuvB, I, p. 190 „lîngă *brînză* o formă *brînd-* ; am ajunge astfel a înrudi acest cuvînt cu βρενθιξ 'lăptucă' (din lapte) şi *brenthon* 'grăsime' (untură), vorbe negrece, probabilmente de origine tracică ; duc la tipul *brandh- (bhrandh)*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 28 (sl. ; obscur). ● L. Diefenbach, *Völkerkunde Osteurop.* I (1880), p. 247 probabil germ. *Biestmilch* „corastă", *Bistmilchkäse* „caş de corastă". ● Kalużniacki, WandR, p. 19 „ein etym. Zusammenhang von *rînză* mit *brînză* besteht nicht". ● Schuchardt, ZrPh, XX, p. 24 din Brienz (Brienne, Elveţia), un fel de brînză făcută la Brienz, de unde it. *sprinze*, germ. *Primsenkäse, Brinsenkäse*. Admis : Meyer-L, REW[1] 1296 (omis în ed. III) ; DLR, I/1, p. 642 ; Şăineanu, DUn, p. 77 [Cu asemenea procedee, *Brienz* > *brînză*, s-ar fi putut explica *zăr* din oraşul *Zara, urda* de la *Oradea* etc.]. ● Tiktin, DictRG, p. 224 „das weitverbreitete Wort scheint bei den rum. Hirten zu Hause zu sein". ● Diculescu, OrLR, p. 561 *brînză* = caş de burduf ; la început „burduf, stomac de animal" > lat. *brancia* „burduf, stomac de animal", în loc de **pancia (pant(i)cea)* etc., 562 *blancia* > alb. *blënzë* ; *blandia* > alb. *blëndzë, brandia* > *brînză* etc. ; DR, IV, p. 452 **balandia* din gr. βαλάντιον „sac de piele, pungă", pronunţat βαλάνδιον ; intermediar **bărînză*. ● Weigand, JB, XVI, p. 220 „vom *branca* 'Pfote, Hand' (> *brîncă*) ist sehr gut ein adj. **brancia* (scil.formatica) 'mit der Hand geformte' oder 'ähnliche' Käse möglich ('Handkäse'), *brîntsă* > *brînză*, mit Erweichung nach *d*, so dass lautlich keine Schwierigkeit ist"(!). Respins : Meyer-L, REW[3] 1272 („das Wort ist vorrömisch"). ● Barić, AlbRSt, p. 27, 87 *brînză* din străalb. **brondia, *brundzë(?)*, i.-e. **bhrontia* (< **bhere-*) cu lat. *ferveo, fermentum*. ● Densusianu, GrS, I, p. 67—71 din dial. iraniene ale Pamirului, vb belucistan *prinčag* „a apăsa, a lăsa să se scurgă, a stoarce", pers. *birezan* „strecurătoare, ciur" ; **renč* sau **renz* cu prefix *-be, -bi* dă **be-* sau **birenza* care a putut exista în vreun grai iranic din cele vorbite altădată în răsăritul Europei", de unde *brînză* în română. ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 189, D, p. 196 „brînză o metateză din lat. *zaberna* > *zăgîrnă* şi **zbîrnă*, prin metat. *brînză*". ● Pascu, REBS, p. 27, Beitr, p. 8 trac **berenza*, care e din *ber* „oaie" (alb. *berr*, milan. *bera*, canav. *berro* etc., drom. *bîr, bîr*!) + suf. *-enzus*. ● Giuglea, DR, III, p. 573—582 indigen ; „formal nu se opune nimic la derivarea din adj. ori subst. (ca *frunză, varză* etc.) **brendia, *brandia*, i.—e. **gurendh-*, cu *brînduşe*, traco-dace" (LL, I, p. 219 *brend-*, DRS, p. 10 . ● Şiadbei, Probl., p. 45 trac **brang-*, **breng-* „a sfărîma", coresp. lui *frangere*, alid. *brehhe i (brechen)*. ● Skok, ZrPh, L, p. 529 „der Stamm kann identisch sein mit dem alb. Zeitwort *mbrenj* 'gürte' (cf. brînză de burduf)", cuvînt illyro-trac. ● Puşcariu, StIstr, II, p. 280 străvechiu la noi ; LR, I, p. 176 „n-ar fi exclus ca unele cuvinte păstoreşti

www.dacoromanica.ro

ca *brînză* şi *zăr*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone". ● Šarovolski, ZbKiev, p. 60 *brînză* de orig. ung. *(boronza)*. ● AnEtn, 1958, p. 149 i.-e. **bhrend(h)-* „a se umflà; a coace"(?). ● RecLgDial, p. 450—452.

Între cuvintele „obscure", *brînză* stă în frunte cu numărul impozant de tentative etimologice de care a avut parte: poate în lingvistica universală se vor găsi puţine vocabule explicate în feluri atît de variate, multe ingenioase, unele excentrice şi absurde în artificialitatea lor savantă. Originea reală a cuvîntului mult discutat şi frămîntat nu rezultă din vechile soluţii ce nu explică fie forma, fie semantismul lui *brînză* ori ambele aspecte împreună; nici una din formule n-a obţinut prea mult credit, unele abandonate curînd chiar de autorii lor în căutarea altora. Toţi erudiţii par de acord asupra unui lucru: *brînză* nu este împrumut de la vecini (chiar Weigand, dificil în această privinţă, preciza „das Wort ist rum. Ursprungs"), ci element moştenit, străvechi în limbă, aparţinînd stratului arhaic; de la români l-au împrumutat toate popoarele vecine. Celebră în sud-estul european, cunoscută în documente încă din evul mediu [7], *brînză* e un produs specific românesc din laptele de oaie (vacă ori capră), care formează unul din produsele alimentare principale pentru ţăran, fiind deosebit de hrănitoare [8]. Elementul esenţial în semantismul acestui apelativ „obscur" este *fermentarea* (dospirea) caşului pentru a se obţine acea pastă alimentară valoroasă care este *brînza* [9]; faţă de acest aspect, alte detalii ori materiale („burduf", „consolidat", „Brienz", „brîncă" etc.) nu au valoare, sînt inutile. Ca produs al f e r m e n t ă r i i (dospirii) caşului, apelativul conţine noţiunea de „fermentare", iar formal vine dintr-o temă i.-e. *brenz- (*breng-?)* ori **brend-*, rad. primar **bher-* ce nu pare a fi cel care a dat pe lat. *ferveo*, trac *bryton* „un fel de bere"; mai curînd admitem că „pentru *brînză* ar trebui să renunţăm la orice derivare ce nu ar oferi tema *brand-*", adică „als Etym. müsste man zunächts *brandia* ansetzen, das nicht existiert" (Weigand), ceea ce e just, căci nici una din bazele etimologice ale cuvintelor noastre autohtone „nu există" în aceeaşi măsură ca lat. *branca, prandium* sau oraşul elveţian *Brienz* (care ar fi trebuit să explice originea lui *brînză*). Acesta poate fi comparat cu v. irl.-celt. *brenn (*bhrend(h)nāmi)* „a ţîşni, clocoti", lit. *brėstu, brėsti* „Fruchtkern gewinnen; a coace", *bréndes* „copt", *brendulys* „Kern", *brindau, bristi* „a izvorî, a ţîşni", *brandà* „maturitate, coacere; Kornansetzen", let. *briêzu, briêst* „izvorî, a (se) umflà, a coace" etc. Deşi nu prezintă suficientă omogeneitate semantică, grupa e suficient justificată printr-o temă **bhrend(h)-* a unui rad. **bher-* cu sensul generic „a creşte, a se umfla, a se ridica" (WP, II, p. 205; IEtW, 167). Mai puţin verosimilă este (cum s-a spus) apartenenţa la i.-e. **bher-* (WP, II, p. 157—159), care a dat cuvinte ca *ferveo* şi altele cu sensul „fierbere, clocot", dar

[7] *Brence, branca* caseus Murilaccus, caseus Blachescus, a. 1357, la Ragusa (Dubrovnik), Rom IX—XIV, p. 336 etc.

[8] „Brînzeturile fiind în general bogate în albumină, grăsime şi săruri minerale, au o valoare nutritivă care întrece carnea şi alte produse bogate în albumină" (*Marea enciclopedie agricolă*, dir. C. Filipescu, I, p. 496).

[9] „Caşii storşi, dar nesăraţi, se pun pe un pat de scînduri, unul peste altul, în mai multe grămezi. Acolo se lasă mai multe zile, după cum e de caldă ori rece atmosfera. Astfel, caşul din cauza zerului care totuşi a mai rămas în el şi cum e firesc pentru orice materie organică, fermentează, 'dospeşte'. După ce a dospit deajuns (ceea ce numai baciul dibaciu poate cunoaşte bine), caşul devine mai moale, mai elastic, pe cînd caşul verde e ceva mai aspru şi mai puţin maleabil. Caşul dospit are şi un gust acrişor, ca şi aluatul dospit pentru pîine. Brînza se poate face numai din caş dospit ... După ce e destul de dospit, caşul se curăţă de coaje şi este frămîntat cu sare ... A pune şi termenul *brînză* în legătură cu ideea de fermentare, dospire, înseamnă a-l explica pe baza unei realităţi cunoscute; prin urmare la un prototip cu sensul de 'dospit, fermentat' ne duce felul de a se face brînza românească" (Giuglea, DR, III, p. 574—576).

www.dacoromanica.ro

şi termeni pentru „aluat", ca alb. *brum* „Sauerteig" şi o bază **bh(e)rei-* din cuvinte avînd asemănări (prin vreo înrudire?) cu rom. *brînză*, ca norv. *brim* „eine Art aus saurem Molken unter starkem Kochen bereiteter Käse", nhd. *brimsenkäse*, nhd. şi bav. *brimsen, brinzen* „was sich beim Mus angebräunt an der Pfanne festsetzt" etc. Nimic sigur (ori i.-e. **ụeredh-*? WP, I, p. 289) în afară de originea autohtonă, preromană, deci traco-dacică a numirii brînzei româneşti.

(25) brîu s.n. (pl. *brîie, brîne*) *1)* „cingătoare lată, din ţesătură de lînă, purtată de ţărani şi ţărance" („ceinture; Gürtel"). *2)* p.anal. „dungă lată, chenar, ornament de vopsea ori tencuială dealungul peretelui sau în jurul unui stîlp" („ornament en maçonnerie entourant un édifice; Bandstreifen, Gurt, Fries"). *3)* „dungă, bîrnă orizontală în mijlocul peretelui" („poutre horizontale dans une muraille; Sims, Bordure"). *4)* „curcubeu" („arc en ciel; Regenbogen, Iris"). *5)* p. ext. „mijlocul trupului (locul unde se încinge cu brîul)" („taille, ceinture; Lendengegend"). *6)* „dans ţărănesc (hora de brîu)" („danse paysanne; Gürteltanz").

Der.: *brînă, brînaş (bîrnaş, brînaciu), brînuţ; brîuleţ, brîuşor, brînişor, brîuţ, brînel, brîneţ, bîrneţ* (pl. *bîrneţe*), *bîrneaţă, brîneciu, bîrneţe, brîier* („tipar de brîie", zid.), *brînar*; *a îmbrînà* („a încinge"), *-at* (partic., adj.); *desbrînà* („a desprinde brîul, a dezarticula"); *tîrîie-brîu* „provocator, certăreţ".

Dial.: arom. *brăn, brîn, dizbrînare, -at, dizbrînedzu, dizbărn-*; megl. *brọn;* istr. *brăv, brăvu, brău, bârvu* (CercLg, IX, p. 200).

Impr. din rom.: ung. *briu* „dans" (sensul 6; InflR, p. 28), *barnets* (WtbCs, p. 10), *bernyéc, bernéc, bernyész* „brîu de lînă" (NyIrK, III 1959, p. 104; SCL, XIV, 1963, p. 380).

Alb.: *b r e s*, artic. *brézi* „brîu, generaţie".

LexB, p. 66 „*brîu* a gr. βράβειον praemium certaminis, vel a lat. *brachio*". ● Pontbr., p. 85 lat. *frenum*. ● Miklosich, SlElR, p. 9 „*brîu-brîn-* alb. *brez*". ● LaurM, I, p. 252 „din aceeaşi fontana cu it. *brano* = buccata si in spec. buccata sau fascia de pannura". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 27 v.sl. *brŭnja* „lorica". Admis: Tiktin, DictRG, p. 225 („viell."), Scriban, D, p. 196. ● Meyer, EWAlb, p. 46 *brîu, brănu (*brenu-)* la alb. *bres, -zi*; posibil la baza *breuno*, cu got *brunjô* „Brustharnisch" (> sl. *brŭnja* „Panzer"), v. irl. *bruinne* „Brust". ● DLR, I/1, p. 645 etim.necun. (înrudit cu alb. obscur *bres*, cf. *mbren* „încing"). ● Giuglea, DR, II, p. 901 lat. **burrinum* sau **burrānum* „de lînă". ● Skok, ArR, VIII 1924, p. 150 *brîu* = alb. *bres, -zi* (suf. dimin. i.—e. *-d-io-*): „*brîu* emprunté à l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre, *bre-ni* en alb.". ● Weigand, BalkA, III, p. 211 trac **bran-* „Gürtel". ● Philippide, OrR, II, p. 170, 747 „din **bren-*, fără *-z*, care va fi existat ca element autohton la baza limbii române s-a putut desvoltà *brîu*". ● Şiadbei, Probl. p. 23. ● Graur, BL, III, p. 52 *brîr* (cu rotacism), *brîur*, considerat ca pl., după care s-a refăcut un sing. *brîu*. ● Rosetti, ILR, II, p. 111—112 „*brîu* nu e împr. din alb.". ● Puşcariu, LR, I, p. 179 „*brîu* forma mai veche faţă de der.alb. *bres*". ● Giuglea, DRS, p. 23 cf. romanicul *bourre, bourrelet* „cousinet, collier" etc. ● Candrea, DEnc, p. 173, Şăineanu, DUn, p. 77 „orig.necun.". ● AnEtn, 1965—1967 (1969), p. 12—13.

Cuvintele român şi albanez sînt forme paralele de obîrşie indo-europeană (supra, p. 107), recunoscîndu-se (Meyer, Philippide) că pentru *brîu* e necesar şi admisibil un **brenu- (*branu-)*, a cărui temă albaneză are un *-z (-d)*. Fiind o „dungă, fîşie, margine proeminentă", *brîu/bren-* este o temă i.-e. cu sufix *-n* a unui rad. **b(h)er-, *bh(e)re-n-*. Cuvinte înrudite există în limbile germanice, ca de ex. mhd. *brëm* „garnitură (de margine), tivitură; tivire, împrejmuire, încadrare, margine", nhd. *brame, bräme, verbrämen* „a tivi (cu blană)", ags.

www.dacoromanica.ro

brimme, m. engl. *brim* „margine"; vocalism plin: isl. *barmr* „marginea (unei bonete, a unui vas, a unui lac), dungă, tivitură", norv. *barm* „margine, dungă, bordură", nd. *barm*, *berme* „Deichbärme, Wallrand"[A] etc. Radicalul acestor cuvinte este **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă (muche) ascuțită (pronunțată)", nominal „dungă, colț, vîrf" (WP, II, p. 162—164, 203; IEtW, 167). În rom. **brenu-* (resp. **branu-*) a evoluat ca lat. *frenum* > *frîu*, *granum* > *grîu*, fără niciun intermediar albanez.

În cadrul i.-e., tema carpato-balcanică **b(h)re-n-* apare ca formație zonală ce lipsește în alte arii dialectale, unde noțiunea „brîu, cingătoare" se exprimă prin derivate ale rad. **i ōs* „a (se) încinge", v. ind. *yāsta-*, *yāh-*, gr. ζωστήρ, ζῶμα, lit. *juosmuo*, *júosta*, sl. *pojasŭ* etc. (RLexIGA, I, p. 605—606), sau **kert-*, **kenk-*, nu prin noțiunea „dungă, proeminență". În portul țăranului român și al muncitorului, *brîul* este o piesă esențială, cu caracter practic și decorativ, nelipsită atît la vestmintele de sărbătoare, cît și mai ales în zilele de lucru, avînd „de scop principal menținerea cămășii împrejurul corpului, sprijinul mușchilor lombari (din șale) și apărarea în contra multor turburări în pîntece și șale" (N. Manolescu, *Igiena țăranului* (1895), p. 191—192; AnEtn, 1965—1967, p. 12—13.

(26) brústur(e) s.m. (pl. *brusturi*) *1)* „plantă ierboasă cu frunze late, flori purpurii sau violete ce se usucă și dau naștere unor scaieți" („arctium lappa; bardane, glouteron; Klette"); vreo 20 variante, ca: *brustur* dulce (captalan), *brustur* amar, br. caprei, br. oii, br. negru. *2)* p. anal. „frunzele mari de varză" („feuilles de chou; grosse Krautblätter").

Der.: *brusturaș*, *brusturel*, *brusturos* („lappaceus", DictB), *brusturească*, *brusturească*, *brusturărie*, *brusturat* („înfoiat", MatDial, I p. 58); cu alt sufix: *brustan (brostan)*, *bruscălan*, *brustulan* (olt.); topon. *Brusturi*, *Brusturet*, *Brusturiș*, *Brusturosul*, *Brusturoasa*, *Brusturești*, *Brusturata*, *Brusturescu* etc. (NumeL, p. 42; TopRom, p. 62); antropon. *Brustur* (ex. *Făclia*, Cluj, nr. 10563, 13 XI 1980), p.4, *Brustureanu* etc.

Dial.: arom. *brostu*, *broștu*, *brustir*, *bruștură*, *bruștirusescu*, *broștur*, *brustur* (inform. I. Caranica, dr. N. Galani), *brústură*, *-ri*, fem. *brusture* (DMacRD).

Impr. din rom.: ung. *brusztuj*, *burusztuj*, *burusztoj* „arctium lappa" (InflR, p. 28), *brustur* (WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381; NyIrK, VII 1963, p. 279), *brusztujlapi* (Arpatac); ucr. *brostur*, *brustura*, *-rnik* „brusture" (RevC, XII 1938, p. 98; ZbKiev, p. 61); sat huțul *Brustury* (RomSl, XIV 1967, p. 134).

Alb.: *brushtullë* „bardane" (RevLg, XII 1967, p. 23; SCL, XXIV 1972, p. 302—303).

LexB, p. 68. ● LaurM, Gloss, p. 95 „*brusturu* din *brustu*, demin. fórte apropiatu prin forme de it. *brustolare* = *perustolare* = ardere". Reținut de Meyer-L, REW[3] 9097 „*ustulare* 'sengen; verbrennen', rum. *ustura*; auch *brustur*?". Dar nearătîndu-se de unde vine *br-* inițial, legătura e nu numai „foarte îndoielnică" (Graur, BL, V, p. 116), ci o patentă etimologie populară. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 485 ung. *bojtorján* „arctium lappa", *bojt* „houppe". ● Br(andza) la Papadopol-Calimah, *Pedaniu Dioscoride* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 56, n. 9 „cu multă bunăvoință póte co s-aru face se derive denumirea românească de *brusture* d'in vorba dacica *riborasta*". ● Scriban, Arh. XXXIX 1932, p. 93, D, p. 199 din got sau gepid. *burstilo*, demin. al lui *burst* țep, ghimpe: v. germ. *burst*, ags. *byrts* etc.; **burstilo* > **brustilo* > *brusture*; v. *bursuc*, *fluture*, *strugure*, *viezure*, tot germanice[!]. Admis: Gamillscheg, RomG, II, p. 250, căci „eine Anknüpfung des rum. *brusture* an ein Wort der anderen Balkansprachen scheint nicht möglich zu sein. Die auf Scriban zurückgehende Deutung scheint zweifellos richtig" (!). Respins: Skok, RIÉB, III/6 1938, p. 588, Rosetti, ILR, II, p. 81; admis și de Giuglea, DRS, p. 112 (încă din a. 1926). ● Tiktin, DictRG, p. 229, DLR, I/1, p. 660, Candrea, DEnc, p. 175, Șăineanu, DUn, p. 80 „orig. necun.".

Singura tentativă de luat în seamă ar fi părut cea germanică (gotogepidică) a lui Scriban, acceptată foarte bucuros de Gamillscheg („zeifellos richtig"), dar nepotrivită fonetic și semantic, fiind cazul unei fortuite asemănări a cuvintelor

www.dacoromanica.ro

germanice cu un element român comun, dar comun şi cu albaneza. Dacă nu este de luat în considerare legătura cu lat. *bruscum* „tuber aceris arboris" (Plin. NatHist. XVI 68; var. *brustum*, ThLL, s.v.), care să fi dat un latin popular **brustulus*(?), rămîne valabilă obîrşia autohtonă, preromană; arhetipul albano-român era evident de forma **brustul-* (ca *mugure, sîmbure, viezure*), dar o soluţie etimologică nu se poate oferi decît cu totul ipotetic, considerînd că cel mai caracteristic aspect al plantei sînt frunzele mari şi late, a căror exuberanţă şi vitalitate sînt remarcabile; „brusturul este din neamul scailor şi a ciulinului, nelipsit în lungul drumului şi pe maidanuri; n-are spini, ci nişte cîrligaşe, la frunzuliţele ce învăluie florile strînse ghem, purpurii cînd sînt desfăşurate; brusturul (lipan) stă nesupărat de vite, avînd gust rău din cauza unui suc ce se află în el şi din cauză că frunzele sînt pîsloase ca cele de lumînărică. Prin sucul strîns mai mult la rădăcină, se întrebuinţează în medicină; ceaiul aduce sudoare, uşor purgativ, diuretic. Frunzele sînt late; secerătorii le pun drept pălării" [10]. În acest sens, o temă **brus-t-* ar putea să aparţină la i.-e. **bhreu-s-* „a se umfla, a încolţi, a creşte" (WP, II, p. 197—198, 1; IEtW, p. 170), nhd. *briustan* „a (se) umfla", v. sax. *brustian* „a îmboboci", ucr. *brost* „boboc, mugur" etc. Legătura cu planta medicinală dacică *riborasta* este dificil de justificat fonetic, puţin probabilă (LbTrD, p. 74); dar originea autohtonă şi indo-europeană a cuvîntului românesc şi a celui albanez este asigurată de prezenţa lui în cele două idiomuri.

(27) bucurá vb tr. *1)* „a face sau aduce bucurie, a înveseli" ("réjouir, rendre heureux, récompenser; erfreuen"). *2)* †„a face curaj, a linişti" (N. Costin) („encourager, calmer; ermutigen, besänftigen, lindern"); refl. „a se umplea de bucurie; a avea parte de ceva, a posedà" („se réjouir, jouir, courir (après); sich (er)freuen")

D e r.: *bucurie, bucuros (răsbucuros), bucurat* (adj. şi adv.), *-tor, bucuroşel* („hilarulus"), *bucurăţeşte* („hilaritus, hilar(it)e(r)" DictB), *îmbucura, -ător, preabucura, -os*; antropon. *Bucur, Bucurică, Bucurescu, Bucuraş, Bucurecea, Bucurel, Bucurilă, Bucurenciu, Bucuroiu, Bucuruş, Buculei* etc. (OnR, p. 219); topon. *Bucura, Bucureni, Bucureasa, Bucuroaia, Bucureşti* (ŢopRom, p. 164), *Bucureşteanu* etc.

D i a l.: arom. *bucur, -are, bucurie (bucuril'e), bucuros, mbucur, mbucurata* (DÉtMR, II, p. 218, 13); megl. *bucur, bucuril'ă bucuros, zăbucur.*

Î m p r. din rom.: săs. *bukurân* „sich freuen; der Mensch bukurat sich" (RomElSz, p. 13), ung. *bukurál* „face curte" (InflR, p. 29), „se bucură" (NyIrK, VII 1963, p. 279).

A l b.: *b u k u r ē* adj. „frumos", *bukuri* „frumuseţe", *bukuronj* „a înfrumuseţa".

LexB, p. 71 „*bucuru* a lat. *vigore*, vel it. *buon cuore*, i.e. animus bonus, serenus". ● Pontbr. p. 89 trc *bukur*. ● Miklosich, SlElR, p. 9 *bucur* — alb. *bukurë*. ● LaurM, I, p. 270 „Cipariu (p. 14) refere cuventulu la lat. *pulcher* formosu, gratiosu, intellesu identicu cu allu alb. *bucuru*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 715 împr. din alb., care va fi trc *boukhour* „chose dont il exhale une odeur agréable, parfum". ● Meyer, EWAlb, p. 52 „wohl als Lehnwort rum. *bucura*". ● Creţu, *Mard.Lex.* p. 309 „lat. **avuculare* aferesat, cu *v* > *b*, *l* > *r*". ● Tiktin, DictRG, p. 233 „vgl. alb. *bukurí*". ● Papahagi, NEt, p. 212 lat. *buccula* „guriţă" > rom. *bucură*, din care e împr. cuvîntul albanez. Admis: Giuglea, DR, II, p. 386. ● Împr. direct din alb.: DLR, I/2, p. 671; Şăineanu, DUn, p. 81; Pascu, DÉtMR, II, p. 218; Puşcariu, StIstr, II, p. 281; Scriban, D, p. 201. ● Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 1898, p. 6—11 (Anuar. Semin. ist. limbii rom.) *bucură* ar fi însemnat iniţial „frumos" (cf. antropon.

[10] I. Simionescu, *Flora României*, Bucureşti, 1939, p. 201.

www.dacoromanica.ro

Bucur); verosimil, fără a fi „zwingend" după Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 395. ● Barić, AAS, II, p. 79—80 alb. *bukurë* din i.-e. **bhuk-no-*, paralelă a lui **bhugno-*, *bheug-*. ● Philippide, OrR, II, p. 701 „cuvintele rom. şi alb. sunt de aceeaşi origine; nimic nu îndreptăţeşte să credem că cel rom. ar fi împrumutat din albaneză". ● Rosetti, ILR, II, p. 112.

Identitatea *bucura* — alb. *bukurë* este evidentă, deşi sensurile diferă ca urmare a unei lungi evoluţii separate în cele două idiomuri. Echivoc rămîne totuşi semantismul iniţial: „vesel" ori „frumos"(?); mai probabil este al doilea, — dar „etyma" ca: *vigore, buon cuore, pulcher, *avuculare, buccula, boukhour* şi chiar i.-e. **bheugno-* nu au valoare pentru cuvîntul româno-albanez, care aparţine domeniului indo-european, cu toate că o etimologie evidentă nu se oferă bucuros. Verosimilă este următoarea soluţie: interpretînd pe *bucur-* „frumos" (>„vesel") ca ceva „arătos, strălucitor", în baza **buk-* < **bheu-k-* se poate află radical i.-e. **bheu-, bhe-u-* din familia lui **bhā- (*bhē-?)* „a (stră)luci, lumină", **bhō-s-*, v. ind. *bhāsā* „lumină, splendoare, putere"; **bhau-*, de la care germ. **bhaukna* în v. fris. *bākan* „semn distinctiv, semnul de foc", v. sax. *bōkan* „semn, semn distinctiv" etc.; ori baza **bheu-* „stare, bunăstare, belşug" (?). Nimic sigur în afară de identitatea şi originea comună a cuvintelor român şi albanez.

(27a) buiéstru (var. *(îm)boiestru, buiastru, în buiestru, îmbuiestru, (în)vuiestru, vuestraş* Vîlcea) adj. şi adv. *1)* „mers, aliură, pas, umblet particular al calului care ridică amîndouă picioarele din dreapta sau din stînga deodată", mold. şi „umblet" (amble; Passgang, Zeltergang"). *2)* p. ext. „cal care merge buiestraş" („cheval qui va l'amble, cheval ambleur; Passgänger"). *3)* „iute, repede, ardent, nebunatec" („rapide, ardent, vif, fougueux; reissend, feuerig, glühend, wild").

D e r.: *buiestraş (îmbuiestraş, buiestru), buiestrat* (Gorj), *a buiestra, buiestrie* („férocité", Cihac), *boiestreşte* (adv. „merge boiestreşte", haţ.); vacă *boiastră* „taurelière, en rute; vache vicieuse qui ne se laisse pas traire", TermP; Barcianu, Alexi, Pann ş.a., DictRG, p. 490; ZrPh, XXXVII, p. 110; DLR, I/1, p. 600; CDDE, 170; DUn, p. 70; Meyer-L, REW[4] 1245 o consideră greşit ca derivată din *bou*; e forma fem. a lui *buiestru* sensul 3.

D i a l.: neatestat (arom. = *am-páturlea, rivane, arivani* = drom. *răvan*, DR, III, p. 811—812, IV, p. 878).

Î m p r. din rom.: săs. *buiestru* „Pass, Zeltergang, Gangart des Pferdes" (*dit fard git am buiestru*, RomElSz, p. 13), *bujester, bujestern* „im Passgang gehen" (SächsWtb, I, p. 811).

LexB, p. 70 „*buiestru* gradus tolutilis, ab it. *destriero* sonipes". ● Miklosich, SlElR, p. 16 „sl. *bui, buiakŭ* stultus — rom. *buiac* ferus, *buiecie, -esc, buiestru* ferus, *buiestrie* ferocitas, *buiestru* Zeltergang des Pferdes, vgl. *buiguesc, îmbuiecesc* luxurior". ● LaurM, Gloss, p. 102 „*buiestru* e in loc de *boiestru, bovestru*; cal ce are mersul boului, ce merge iute ca boul, nu în treapăd sau în sărite, cum e dat calului să meargă de ordinariu". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 32 (sl.) *buiac, buiestru, buged, năbustie, bujesti*. ● Tiktin, DictRG, p. 234 „viell. lat. *bovestris*", p. 490, Puşcariu, EWR, 230, Meyer-L, REW[1] 1245 *bovestris* „kuhartig", Puşcariu, CL, XLVI 1912, p. 137—141: *în buiestru, în trap*; prin analogie greşită a fost despărţit *în buiestru*; cf. fr. *ambler, amble*, prov. *ambler* etc.; **ambulester* > *îmbuiestru*; „dificultăţile formale sînt numai aparente", suf. *-ester* e acelaşi ca în *pedester*, cu toate că numai denominal a format derivate şi din verbe: *ambulo* > **îmburestru* > *îmbuiestru* (disimilat ca *perire* > *peire*) în loc de **amblester, *ambulester*, căci „se pare că au existat alături, în limba poporului roman, două forme, cea sincopată pentru noţiunea 'gehen' şi nesincopată pentru 'Passgang' ... Literarul *ambulare* 'a buiestra' era un termen militar sau al cercurilor sportive (supra puse) care făceau echitaţie"[!]; ZrPh, XXXVII 1913, p. 109. DLR, I/1, p. 680, DR, II, p. 683—686, LR, I, p. 105, 187. Admis: Iordan, Arh., XXVIII 1921, p. 202 (dar

www.dacoromanica.ro

în Arh, XXX, p. 223—234 „greutăţile sînt ceva mai mari"), Skok, *Slavia*, IV, 1925, p. 337, Pascu, ArR, X 1926, p. 467. ● Giuglea, DR, II, p. 372—373, 401 în legătură cu lat. *boja* „eine jochartige Halsfessel für Sklaven und Verbrecher", der. „după-analogia lui *equester, pedester, boja* > **bojester* > *buiestru*", prin dresarea calului să meargă *buiestru*, „cu picioarele împiedicate în *boja*". ● Spitzer, DR, IV, p. 662—664 preferă lat. *bovestris*, „wenn man den Galopp oder den schnellen Gang als den normalen des Pferdes betrachtet, so wird man leicht dazu kommen, einen (meinetwegen durch Fussfesseln) verlangsamten Gang als *Ochsengang* bezeichnen können (etc.)". ● Meyer-L, REW³ 1245 *bovestris*; „*buiestru*; zu *umblá* (Puşc., Iord.) ist morphologisch, zu *boia* (Giuglea) begrifflich nicht annehmbar." ● Candrea, GrS VII, p. 287—288 „lat. *ambo* (pedes) *extra* amîndouă (picioarele) în afară — explică perfect atît mersul calului (care ridică amîndouă picioarele laterale), cît şi *îm-* iniţial; **îmbuiastră* > *îmbuiestru*". Admis: Scriban, D, p. 204. ● Rosetti, ILR, I, p. 169—170 **bojester*. ● Şăineanu, DUn, p. 83 orig.necun. Graur, BL, V, p. 90 „l'étymologie de *buiestru* n'est pas encore connue." ● DR, XI, p. 172—180, AnEtn, 1958, p. 143 **bheug-* „a fugi, fugă".

S-au arătat dificultăţile în derivările încercate (*destriero, buiac, bovestris, ambulester, boja* etc.), neverosimile din punct de vedere fonetic ori semantic (cf. DR, XI p. 174—175), cuvîntul *buiestru* fiind vechi, cum arată şi sufixul lat. *-ester* (cf. AnonC: *embuiestru*, fără trad.). Pentru aliura *(în)buiestru* nu s-au dat definiţii destul de precise şi descrieri exacte, recunoscîndu-se numai (de unii) că înseamnă un mers ceva mai rapid al calului care calcă simultan cu cele două picioare laterale (DLR etc.) şi că e deosebit de mersul obişnuit al celor mai multe animale. La pas, patrupedele (cal, bou ş.a.) calcă d i s o c i a t (descompus) în patru timpi cu cele patru picioare, ridicînd succesiv picioarele: stîngul posterior, stîngul anterior, dreptul posterior şi dreptul anterior, în aşa fel încît piciorul posterior să fie aşezat cu cîţiva centimetri mai înainte decît urma celui corespunzător din faţă, ridicat cu o clipită mai înainte. La fugă, pentru viteza şi echilibrul corpului, mecanismul se schimbă şi în loc de patru, mersul se execută în *doi timpi*, adică a s o c i a t, două şi două picioare; la trap asociat e în cruce: dreptul anterior e dus înainte odată cu stîngul posterior, stîngul anterior cu dreptul posterior; piciorul din spate calcă cu cîţiva cm (5—10) mai înapoi decît urma celui anterior, care nu poate fi ridicat pînă nu e aşezat cel corespunzător din spate. Cu paşi mai mari şi mulţi, buiestraşul realizează *viteze mai mari* decît trăpaşul, fără a obosi, parcurgînd distanţe lungi, la căruţă sau încălecat (chiar fără şea, căci nu scutură deloc), avînd un mers elastic, mlădios. Caii buiestraşi sînt foarte căutaţi, mai ales la ţară, pentru călărie[11]. Specific cailor buiestraşi este în primul rînd v i t e z a (cum a relevat Rosetti), rapiditatea legată de acel mod deosebit de a călca, fuga plină de vioiciune şi elan. Semnificativă e şi accepţiunea cuvîntului prin Ardeal, Oltenia, Muntenia „repede, în fugă, vioi, sprinten", cu nuanţe „ager, năpraznic, buiac; impozant" şi chiar „nebunatic" (despre om). Dacă analiza semantică poate să pară lipsită de precizie şi chiar echivocă, analiza formală indică o parte radicală şi un sufix latinesc: *bu(i)-estru*, între care a căzut o consoană intervocalică şi anume *g*, care duce la o formă străromână **bugester*, i.-e. **bheug-* „a fugi", identic cu **bheug(h)-* „a încovoia, îndoi" (WP, II, p. 144, 1; 145—146, 3; IEtW, 152; WH, I, 556—557: gr. φεύγειν „a fugi", φυγή = lat. *fuga, fugio, -ere*, lit. *bugstu, bugau, bugti* „a înspăimînta, a speria" etc., irl. *bocc* „tener", n. irl. *bog* „moale, fraged", got. *biugan*, ahd. *biogan*, mhd. *biegen* „a îndoi, încovoia" etc. Întrucît atare conexiune este reală, în rom. *buiestru* se ascunde fie nuanţa de „fugă, rapiditate" mai mare, fie aceea de „mlădiere, elasticitate" tipică mersului „în buiestru".

[11] *Marea enciclopedie agricolă* (dir. C. Filipescu), I, p. 511.

www.dacoromanica.ro

(28) búnget (var. *buget*) s.n. (pl. *bungete, -uri*) „pădure deasă şi întunecoasă; desiş; codru secular" („partie où une forêt est le plus épaisse; dichter Wald"). Atestat în sec. XVI (Hasdeu). Topon. *Bungetu(l), Bungeni, Bungeşti, Bungeleşti*(?) etc. (NumeL, p. 48; TopRom, p. 69); antropon. *Bungeţianu, Bungetea* (etc.).

A l b.: *b u n k*, artic. *búngu* „stejar, gorun"; *bungbutë* „soi de stejar", *bungkeqe* (SCL, X 1959, p. 543).

Hasdeu, ColTr, 1877, p. 577, CuvB, I, p. 245 *bunget* însemna întîi „codru de stejari," cu sufix *-et* din *bung* „stejar", conservat azi numai la albanezi *bungh*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 715 (elem.alb.); Şăineanu, Sem, p. 162. ● Meyer, EWAlb, p. 54 „*bunk* vgl.rum. *bunget*. Ist es das (aus dem Germ. entlehnte) asl. *buky* mit Nasaleinschub und ähnlicher Begriffvertauschung wie in φηγός?". ● Alb. *bunk* — rom. *bung(et)*: Tiktin, DictRG, p. 242; Candrea, DEnc, p. 184. ● Împr. din alb.: DLR, I/1, p. 695; Barić, AlbRSt, p. 103 (cf. lit. *bingùs* „stattlich", gr. παχύς „dick, fest" etc., i.-e. **bhng/g'h-* „dick, fest"); Şăineanu, DUn, p. 85; Jokl,UAlb, p. 177—179 (alb. *bunk* cu v.ind. *bhunakti, bhunjati* „gewährt Genuss, verzehrt", lat. *fungor* etc., semantism primar „das Genuss-gewähren; Nährbaum, Brotbaum"; admis: WH, I p. 566); Scriban, D, p. 207. ● Philippide, OrR, II, p. 702 „cuvintele rom. şi alb. de aceeaşi origine; alb. este băştinaş; tot băştinaş trebuie să fie şi **bung-* > rom. *bunget*". ● Giuglea, DRS, p. 34 cf. germ. *bungo* „Knolle" (i.-e. **bheng'h-*).

Identice, cuvintele rom. şi alb. au aceeaşi origine indo-europeană, cum a văzut bine Hasdeu (după el Philippide ş.a.). La bază stă o temă i.-e. **bung-* cu însemnarea „stejar". Derivarea din **bhng'h-*, **bheng'h-* n-are valoare, iar ipoteza lui Jokl că stejarul *(bung-)* ar fi avut la şkipetarii de odinioară rolul de „Brotbaum", adică arbore ce dădea pîinea, hrana(?) omului este falsă, căci stejarul nu face roşcove sau alte fructe hrănitoare, iar ghinda (consumată de unele popoare, deşi e mai puţin gustoasă decît jirul) cu greu ar fi putut alcătui hrana unei populaţii (oricît de primitivă) în aşa măsură încît să merite şi să primească numele plin de gratitudine „Brotbaum"[?]; astfel legătura imaginată cu v. ind. *bhunakti*, lat. *fungor* se bazează pe o consonanţă fortuită şi cade de la sine, iar originea cuvîntului alb.-rom. este de căutat în direcţia întrevăzută de Meyer, care se întreba dacă nu cumva alb. *bunk* ar fi sl. *bukŭ* cu infix nazal şi mutaţie semantică identică celei din gr. φηγός. Dar împrumutul nu este admisibil nici din sl., nici din germ., iar cuvintele alb. şi rom. sînt moşteniri din fondul indo-european, cu toate că etimologia se izbeşte de o piedică formală-fonetică. Tema **bung-* cu infix nazal ţine de rad. care a dat numele „fagului", în greacă al „stejarului": **bhagós* „fag" (WP, II, p. 128—130; IEtW, 107; WH, I, 445—446): mhd. *būchen*, engl. *buck*, sued. *byka* etc., rus dial. *bozŭ* „soc" etc., lat. *fagus* „fag", gr. φηγός, ahd. *buohha* „fag" *(*bōkōn-)* etc. În limbile centum *g' > g, k*, în satem *z*, iar sl. *buk-* este împr. din germ. La germani, italici şi greci **bhagos* era „fagul roşu, Rotbuche"; la greci s-a extins asupra stejarului, deşi în nord (Olymp, Pind) fagul nu este o raritate, în timp ce italicii au păstrat vechiul sens i.-e.; fagul însă e rar în peninsula lor. Conservarea termenului în Grecia şi Italia a fost atribuită arhaismului religios (caracterul sacru al copacului; Meillet; WH). Aici aparţine şi tema alb.—rom. **bhung-*, deşi în loc de palatală *g'* ai aştepta o spirantă, alb. **bundh-*, rom. **bunz- (*buz-)*. Probabil există o rădăcină **bhug-* ori a intervenit influenţa vreunei limbi centum (greaca?), avînd aceeaşi deplasare semantică „fag" > „stejar" ca în română şi albaneză.

De relevat pentru „stejar" existenţa unui al doilea termen autohton în română: *gorun* „ghindar". Numele „fagului" în limbile i.-e.: RLexIGA, I, p. 170—172.

(28a) burlán s.n. (pl. *burlane*) „ţeavă, tub sau scoc cu diferite întrebuinţări" („tuyau; Rohr, Röhre"). *a)* „tub" (de fontă, de olane, de beton etc.)

www.dacoromanica.ro

din care se fac canale, sulinar" („tube, conduite; Röhrenwerk"). *b)* „țeavă (de tinichea) prin care se scurge apa de pe acoperișul casei, scoc, ceatîrnă" („chéneau, gouttière; Dachrinne"). *c)* „scoc (de lemn, tinichea etc.) prin care curge apa din izvoare sau din cișmele, jgheab, uluc, șteand" („auge, chenal; Kanal"). *d)* „coloană cilindrică (de tinichea, la sobele de zid), țeavă cilindrică (de tinichea, la sobele metalice) prin care trece fumul din sobă în horn, urloi" („tuyau, cheminée; Rauchfang").

D e r.: (de la tema *burl-* cu alte sufixe) *burlinc* „stenduleț în care se pune brînza pe iarnă" (Făgăraș; Viciu, *Glosar*), *burloiu* „ulcior de pămînt cu găurele la gură și în toartă o țiță prin care se bea apa" (Brașov), *burluiu* „lemn de o palmă, gros ca vrana, poloboculuí, în care se bagă cînd fierbe vinul; partea îngustă a pîlniei, gîtul pîlniei bucea, țeavă prin care se scurge mustul de vin din teasc, țiță, uluc, ciucur, șipot, cioc"; *burluiu de lampă* „cilindru", *burlac* „butoi, bute" (cf. DLR).

LaurM, Gloss, p. 106 „*burlanu* și *burlincu* porcellus delicus, transformatu din *porculanu* sau *porculeanu*?, necunoscut dincoace de Carpați". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 34 (sl.) *bură, boară, burează, burlan, burlinc.* ● DLR, I, p. 702 „etim.necun., cf. trc *buru* 'țeavă'". ● Tiktin, DictRG, p. 244, Șăineanu, DUn, p. 86, Candrea, DEnc, p. 187 „orig.necun.". ● Giuglea, LL, II, p. 31 *burlan, burloiu, burlac, burlui* din romanic *borna.* ● AnEtn, 1962—1965, p. 82—83. ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 (pare recent în rom.).

Cuvintele trc. *buru* și romanic *borna* au asemănări aproximative de formă ori sens dar nu explică tema *burl-* ce pare să fie autohtonă (cf. arom. *búrlu* „vas de lemn, recipient en bois", Dal. < ? DEtAr, p. 231), cu un sufix recent *-an* (cf. *cîrlan, morman*), *-oi, -ui* etc. O soluție etimologică nu aflăm, dar sensul primar putînd să fie „spărtură, orificiu" tema *burl-* ar conține rad. **bur-*, eventual i.-e. **bher-*, **bhor-* „a tăia, perforà; a rade, sparge" (WP, II, p. 159—161; IEtW, 133—135, 3; WH, I p. 481—482): pers. *burrad* „taie", arm. *beran* „gură", gr. φάρω „despic, îmbucătățesc", alb. *brimë* „gaură", lat. *ferio, -ire* „a lovi", *foro, -are* „a perfora", *foruli* „bănci", *forum* „tîrg (loc îngrădit)" etc. Ori i.-e. **u̯er-* „a închide, acoperi" (WP, II, p. 280—283, 7); **u̯er-* „a deschide, rupe, crăpà" (I, p. 286, 12) ? Non liquet.

(29) búrtă (var. *bîrtă*, DR, IX, p. 410) s.f. (pl. *burți, burte*) *1)* „partea corpului (la om și animale) în care se află stomacul și intestinele; pîntece" („ventre, abdomen; Bauch"). *2)* „pielea abdomenului (la animale bovine): ciorbă de burtă" („tripes"). *3)* p. anal. „partea rotunjită, umflată, ridicată a unui lucru (vas); rotunjire, ridicătură" („ventre) (renflure d'un vase), proéminence; Bauch, Ausbauchung").

D e r.: *burtică, burticică, burtos (bort-), burte(a), burteș, burtical, burticale* („măruntaie"), *burtucan* („burduhan", DR, V, p. 384), *burtioară; îmburtoșă; burtă-verde, burtăverzime, burtă de popă*; antropon. *Burtea, Burtică* etc.

D i a l.: arom. *bîrtă.*

Î m p r. din rom.: blg. reg. *burtă* (NRR, I, p. 407; DR, III, p. 226); srb *burta* (RomSl, XVI 1968, p. 77).

LaurM, Gloss, p. 107 „la aceeași răd. cu *borta*, fiind același cuvînt". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 23 (el.sl.) *bort, burduf, burtă, burdușesc.* ● Philippide, ILR, p. 87 onomatopee. ● Tiktin, DictRG, p. 245 „et. unbekannt; wahrsch. verwandt mit *bîrdîhan, bort, burduf*". ● DLR, I, p. 704 „etim.necun.; legătura cu *bort* și *burduf* e problematică". ● Șăineanu, DUn, p. 86 blg. *burta*, primitiv identică cu *bortă* „cavitate (de trunchi, de corp, de lucruri)". ● Diculescu, Gep, p. 176—177, ZrPh, XLIX 1929, p. 431 gepid. *burpi* = got. *baurpei (bor-)* „Last", ahd. *burdi* „Bürde, Last", bav. *burde* etc. Admis: Gamillscheg, RomG, II, p. 250—251. ● Densusianu, GrS, I, p. 350 „nelămurit rămîne *burtă* ce nu poate fi despărțit de *bort, borțos*; fonetismul contaminat cu altă formă (în special *bute*), dar nu vedem tema care l-ar explica". ● Pascu,

www.dacoromanica.ro

ArR, VII, p. 566, X, p. 472 din blg. *tarbúh* „ventre, estomac, abdomen", *burtăh*, cf. *burduhan*. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „lat. **volutus, -os*; *a burtá* < *volutare*, cf. *bulbucá* < *volvicare*; *burtă* sarcină: gr. *barytēs*", — ce „überzeugt nicht" pe Gamillscheg. ● Philippide, OrR, II, p. 700 „*bordeiu, bortă, burtă* de origine obscură, probabil slavă". ● Skok, RIÉB, III/6 1938, p. 588 cf. *buric, a se burica, burduf, burduhan* [*l*]. ● Scriban D, p. 209 „met. din srb *trba*.". ● Puşcariu, LR, I, p. 193 „obscur", 340 „probabil de la slavii de sud." ● Giuglea, LL, IV, p. 173 din i.-e. **bher-, bhor-* „a duce, a purta".

Atestat abia în veacul al XIX-lea (termen cu nuanţă trivială, DLR; ce ar explica lipsa lui în literatura veche religioasă), *burtă* este element vechi, răspîndit azi numai pe circa o treime a teritoriului lingvistic drom. (AtlLR, I/1, harta 42). „Aria lui e restrînsă asupra Ţării Româneşti cu mici depăşiri în Transilvania sudică şi Banat. Jumătatea nordică a ţării zice *pîntece* (lat. *pantex*), sud-vestul Ardealului, cu Banat şi Crişana, *foale* (lat. *follis*); în glumă şi batjocură burta (umflată, mare) a fost asemănată cu un foiu. Chiar în aria lui *burtă* acest cuvînt se întrebuinţează mai mult cînd e vorba de animale; *burtă* şi *pîntece* sînt sinonime, dar nu se poate zice *ciorbă de pîntece*, ci numai *ciorbă de burtă*, — o indicaţie că la origine *burtă* era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar [12] şi că numai în glumă sau batjocură s-a zis şi despre oameni că au 'burtă', cuvînt obscur" [13]. Aceasta nu justifică ipoteza că „de la slavii de sud ne-a venit ... probabil şi *burtă*", cuvînt „care luptă încă cu vechiul *pîntece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspîndire" (LR, I, p. 340), căci împrumutul slav ar trebui dovedit nu numai prin simple afirmaţii. Răspîndirea lui pe numai o treime din teritoriu (partea sudică) nu indică împrumut recent dinspre Balcani, de la slavi; precum nici pretinsa obîrşie culinară nu ajută la identificarea etimologiei. Esenţa semantică pare a fi „umflătură, proeminenţă" (cf. *burta* unui vas), eventual la rad. i.-e. **bu-*, **bhu-* „a umfla" (WP, II, p. 144, 3), v. ind. *bhū-ri-h* „abundent, mult, tare", let. *būra* „grămadă, mulţime" etc., norv. *pute*, sued. *puta* „pernă", *put* „umflătură, tumoare, bulb" etc. Dar nu este exclusă apartenenţa la rad. **bher-* „a duce, purta" (WP, II p. 157—157), lat. *fero* şi cuvinte pentru „încărcătură, greutate" etc.

(30) butúe (var. *butug, butău, butăiu*) s.m. (pl. *butuci*) *1)* „trunchi de copac tăiat curăţit de crengi; buştean; bucată de trunchi" („tronçon, bille; Stamm, Klotz"), fig. (om) „scurt şi gros, nesimţit, bădăran" („lourdaud, stupide; Tölpelin, stumpfsinnig"). *2)* „partea de jos a trunchiului de copac, ce rămîne în pămînt după tăierea părţii de sus" („souche; Stumpf"). *3)* „tulpina groasă a viţei de vie" („cep de vigne; Rebenholz"). *4)* sensuri der. (din 1): „trunchiu pe care se taie lemne (tăietor) sau carne (în măcelărie), pe care lucrează rotarul, fierarul, tăbăcarul" („étal (de boucher, de charron, etc.); Klotz, Block, Fleischbank"); „butucul roţii" („moyeu; (Rad)Nabe"); *butuci* „obezi, cătuşe, fiare" („entraves, cangue, chaîne; (Fuss)Block").

Der.: *butucă, butucaş, butucaie, butucel, butucuţ, butucuţă*; *a butuci, butucit, a îmbutuci, -it, butucos, -oasă, butucănos, butucar, butuceriu, butucăriu*; topon. *Butucari, Butucărie, Butuceni* etc.

Împr. din rom.; ung.reg. *butuk* „tuskó, favágótöke; süveg (etc.)" (InflR, p. 30; MNyRomKölcs, p. 88; *butucsel*); ucr. *botjuk, butuk* „buştean; Stamm zum Sägen bestimmt" (RomSl, XIV 1967, p. 136; LbR, 1971, p. 164).

LexB, p. 76 „*butucu* videtur esse compositum ex it. *bronco* et *tronco*." ● LaurM, Gloss, p. 109 *butucu* vedi *botu*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 552 *butuc, buturug*, trc *bouth*,

[12] Aserţiune falsă a lui Puşcariu, căci termenul culinar „ciorbă de burtă" s-a format la Bucureşti (în Muntenia), aria normală a lui *burtă*, unde a fost adoptat în chip firesc şi necesar, ca elementul lexical curent şi popular în această zonă lingvistică.

[13] Puşcariu, LR, I, p. 197, 280, 193.

www.dacoromanica.ro

boud „cuisse, hanche, gigot", cf. *boudakou* „noeud dans le bois". ● Schuchardt, ZrPh, XV 1891, p. 103 cf. ung. *bot*, *buta* etc. ● A. Horning, ZrPh, XX 1896, p. 348 *butuc* cu sufix romanic *-uccus*. ● Şăineanu, InflOr, II, p. 65 din trc or. *butak* „ramură", cuman *butak* id.; „pare a fi împr. vechi, poate cuman; dar posibilă şi formaţie proprie de la un primitiv *but* 'trunchiu' + suf. *-uc*; trc *but* 'idol' etc."; 402 „formaţie indigenă de origine obscură (cf. ZrPh, XV, p. 97—104)". ● Densusianu, HLR, I, p. 381—382 împr. din cuman *butac* „ramus". ● Tiktin, DictRG, p. 246 „*buştean* scheint mit *butuc*, *buture*, *buturugă* auf einem sl. Stamm *but-* zu beruhen, woraus mit Suff. *-enu* zunächts *buştanu*" [Dar *buştean* e recent din germ. *Baumstamm*, săs. *bumštam*, DR, III, p. 658]. ● Treimer, ZrPh, XXXVIII, p. 356 *butuc* şi alb. *butuk* „einjähriger Bock" din trc *budık*. ● „Cuvintele rom. şi alb. au numai întîmplătoare omonimie şi nici cu trc *buduk* n-au vreo legătură" Philippide, OrR, II, p. 702; ● DLR, I/1, p. 712 „etim.necun.; tulpina obscură *but-* pare a fi veche; identică în *buturugă*, *buturug*, poate în *bucium*, *buştean*, *butaş* dar *butaş* e ung. *bujtás*, Tiktin ş.a.], *butuşină*". ● Diculescu, ZrPh, XLIX 1929, p. 414 gepid. *buttuk-*, ags. *buttuc* „stumpf, Endstück" etc. — ceea ce „wird zur Sicherheit" pentru Gamillscheg, RomG, II, p. 251, Scriban, D, p. 211. ● Pascu, REBS, p. 30. 58 *buturugă* din *but-*, ca *butură*, *butuc*, *butaş*. ● Şăineanu, DUn, p. 87 primitiv *but-* etc. ● Alte păreri cf. *butură*, cu care este coradical şi cosemantic. ambele probabil autohtone.

(31) bútură (var. *buture*, *butur* ban., *butor*, *butoară*) s.f. *1) butúră* „butuc, trunchi de copac scurtat" („tronçon; Stumpf, Stummel"). *2) bútură* „trunchi buturos (scorburos)" („tronc d'arbre creux; Baumstamm"). *3)* „scorbură" („creux d'arbre; (Aus)Höhlung").

Der.: *buturaş*, *buturel*, *buturuş*, *buturău*, *butulău*, *butuleu*, *buturoiu*, *butoarcă*, *buturos* („scorburos"), *butori* („găuri"); *buturugă*, *buturoagă*, *buturar*; antropon. *Butură*; topon. *butucari*, *Butucăraş*, *Butucăria*, *Buturugari*, *Buturugeni* (TopRom, p. 224).

Dial.: megl. *butură* „viţă de vie, Weinrebe" (ZrPh, XLIX, p. 414; Megl, III, p. 52 „*buturic* buturugă. Cantitatea ce încape într-o mînă, pumn"; orig. obscură; are aceeaşi tulpină ca în *buturugă*).

Împr. din rom.: blg *butorŭ*, *buturo* (reg., DR, III, p. 221), ung. reg. *butura* „diform" (InflR, p. 31), srb *buturica* „temniţă" (DR, III, p. 666); ? n.gr. μπούτουρα (AIIN, II, p. 391).

LexB, p. 76 „*butura* a valach. *bute*". ● LaurM, Gloss, p. 109 *butură* vedi *botu*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 485 *butură* (cu *budăiu*) din ung. *bodon*, *bodony*, *bodonka* etc. ● Diculescu, ZrPh, XLI 1921, p. 422, Gep, p. 175, ZrPh, XLIX 1929, p. 412—414 „*butura* geht vielmehr auf eine gepid. *l*-Ableitung *buttilō* zurück, die durch latinisierende Umdeutung des Suffixes im Urrum. zu *buttulu-* wurde". ● Skok, ZrPh, XLIII, p. 188 *butură* şi *butuc* ar conţine tulpina „internaţională" *bot-*, *but-*, răspîndită în limbile sl., germ., ung. În rom. ar veni din srb. ● Densusianu, GrS, I, p. 348 *butură* din blg *boturŭ*. ● Giuglea, DR, III, p. 969 *butură* din aceeaşi familie cu germ. nord. *butr-* „kurzes Stück eines Baumstammes", norv. *butt* „Klotz", dar e de văzut dacă nu e cuvînt i.-e. mai răspîndit, venit la noi pe altă cale. ● Meyer-L, REW³ 1239a *bott-* „dick, rund", it. *botta* „Kröte", fr. *botte* „Bündel" etc. „Zu *butt* würde rum. *butură*, *butuc* passen (Diculescu)". ● Graur, BL, V, p. 90 „*butură*, *butuc* ne viennent sûrement pas du germanique". ● Tagliavini, StR, II, p. 236 „la radice in rum. *(butuc, butură)* pare sia molto più antica, probabilmente trace", cf. gr. πύξυς *(buxus)*, rad. πυτ- „duro" (Brugmann) şi Βουτάνη (Hsch.) „pars navis ad quam gubernaculum religatur". Atare „seria tr.-frig. è corradicale al germ. *buta*, *butta*, *butr*, *butтuc*. La voce romena potrebbe dunque essere benissimo di origine trace". ● Giuglea, LL, II, p. 31 „*butură*, *butór*, *butoare*, *bucium*, — comme le montrent aussi les suffixes, nous orientent vers le latin *imbutum*, *-ula*, *-or*, *-oria* et *imbutionem*". ● Cf. *butuc*.

Între *butură* şi *butuc* este o legătură evidentă, acelaşi rad. şi sensuri comune; avînd deci origine identică. Sensul lui *butură* „trunchi de copac (uneori scorburos)" şi *butuc* „trunchi" în general (cu nuanţe) arată că tema *but-* conţine noţiunea „trunchiu" de copac, „Klumpen, Klotz, Baumstumpf", existentă în germ. (*bute*, *butt-*, *butr*, etc.), ceea ce ar fi un indiciu că un cuvînt i.-e. venit pe altă cale la noi (Giuglea), nu ca împrumut germ., ci înrudit i.-e. cu

www.dacoromanica.ro

aceasta, fiind o lărgire cu dentală a rad. **bu-*, **bhu-* „ a (se) umfla" (WP, II p. 115—116; IEtW, 98). Nefiind probabilă obîrşia germanică ori cea slavă, rămîne verosimilă autohtonia întrezărită de italianul Tagliavini. Nuanţa semantică mai veche şi cea din megl. *butură* „viţă de vie, butuc de vie", ca şi drom. *butuc* în sensul 3 „tulpină groasă de viţă de vie" ar indica pentru *butură* şi *butuc* semantismul „tulpină a plantelor; firul, viţa", generalizîndu-se apoi ca „pivot, corpul, tulpina" plantei, uneori înţeles ca ceva „trunchiat, tăiat, partea rămasă din tulpina copacului", accepţiune foarte răspîndită azi. Ca „fir, mlădiţă, vlăstar, tulpină, vegetaţie, produs al creşterii", tema rom. **but-* pare a fi cea din gr. φυτόν „plantă, vlăstar, copil; tumoare" etc., la i.-e. **bheu-* „a creşte", iniţial „a (se) umfla", în multe derivate i.-e. (WP, II, p. 140—144; IEtW, 146; WH, I, p. 557—559): v. ind. *bhūti-h, bhūti-* „fiinţă, bunăstare, prosperitate", *bhutá-m* „fiinţă", rus *byt'* „fiinţă, fel de viaţă", v. sl. *byti* „a deveni, a fi". De la baza **bh(e)u̯i-* gr. φῖτυ „produs, odraslă", φιτύω „a produce, a semăna, a planta", alb. *bin* „înmuguri", lat. *fio, fieri* etc. Dacă aparţine aici, tema străromână **but-* are la bază i.-e. **bheu-t-*, redus la **bhut-* şi primind o nouă sufixare *-l-*, care poate fi formantul i.-e. (diminutival?) frecvent în numele autohtone de vegetale (*brusture, mazăre, mugure, sîmbure, strugure*), sau e sufix latin *-ulus, -ula*; *-ko-* în *butuc* pare a fi i.-e.

Judecînd în acest fel, după formă, sens şi răspîndirea cuvintelor noastre, tema lor nu este „internaţională" (germ.-ung.-srb), ci e originală şi „naţională" în română, unde vine din fondul lexical autohton. Termenii ulteriori, lat. *trunchiu* şi sl. *tulpină (trupină)*, sinonimi cu *butuc* şi *butură*, pare că au contribuit la evoluţia vechilor apelative autohtone spre sensul curent azi.

(32) búză s.f. (pl. *buze*) *1)* „fiecare din cele două părţi cărnoase ce mărginesc gura şi acoper dinţii (la om şi la animale)" („lèvres; Lippe"). *2)* p. anal. „marginea unei răni, a unui vas, a unei ţevi, a unui deal sau pisc de munte" („bord; Rand, Saum"). *3)* „ascuţişul unui instrument de tăiat" („tranchant; Schärfe, Schneide").

D e r.: *buzişoară, buzuţă, buzuliţă, buzucă, buzişor, buzoaie, buzar, buzărie* („boală cu *jupuieli* şi răni pe buze", BIFR, VI, p. 211, Gorj), *buzău, buzilă; buzat, buzălat* (Bihor), *răsbuzat* (Dos.), *buzos. †buzan, -ă; buziş* (adv.), *buzur* („cu pete roşii pe bot"), *buzurină* („epitet dat oilor", DR, VI, p. 265); *buzăi, bosumflat (bus-)*; antropon. *Buza, Buzea, Buzan, Buzoiu, Buzău, Buzatu, -a, Buzilă, Buzescu, Buzura, Buzulenciu, Buzulescu, Buzălată* etc. (OnR, p. 226); topon.: *Buza, Buzata, Buzan, Buzeni* ş.a. (NumeL, p. 4; TopRom, p. 19).

D i a l. : arom. *budză, budzar* („lippu"), *mbudzat, mbudzinare* („faire la lippe") *mbudzinat, mbudzinedzu, arăbudzinare* („s'enfler (en parlant des lèvres)"), *arăbudzinat, arăbudzinare, budzos*; megl. *buză, năbudzos* „mă busumflu".

Î m p r. din rom.: blg *búza* „obraz" (DR, III, p. 226; sau „îl vor fi moştenit [bulgarii] dela traci", Puşcariu, LR, I, p. 177), pol., ucr. *buzia* „guriţă" (BalkA, II, p. 128), srb *budza* „Mund" (SOF, XXI, p. 372), *budzulast, budzule* (EWR, nr. 242; StIstr, II p. 281), săs. *buze* „hängende, aufgeworfene Lippe", *buzatich* „grosslippig", *buzile, buze umflate* (RomElSz, p. 14, 75, SächsWtb, V, p. 531), ung. *buza* „buza de sus", *buzáta, buzát* „buzat; îmbufnat, bosumflat; bălos; buză" (InflR, p. 31; WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381), *búzája* „ajaka" (NyIrK, VI 1962, p. 380); ngr. μπούζα (RumWNGr, p. 85).

A l b. : *b u z ë.*

LexB, p. 76 „*buza* a lat. *basium*". ● Miklosich, SlElR, p. 9 „*buză* — alb. *buzë*. Mehreren Sprachen gemein; nicht vom lat. *basium*". ● Diez, EWRom, 434 romanic (germ., celt., arab). ● Roesler, GTB, p. 590 din trc *buz* „bouche, lèvre", alb. *buzë*. ● LaurM, Gloss, p. 109 „suntem deplin convinsi că si ellu e de orig. romanică, cf.

www.dacoromanica.ro

sp. *buz = buza*, it. *boccone*, sp. *buzon*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 31, II, p. 715 alb. *buzë*. ● Gaster, RIAF I p. 24. ● Meyer, EWAlb, p. 57 *buză* împr. din alb., în legătură cu lat. *bucca*; sp. *buz*, engad. *buc* (lat. *bucium*), germ. *bus*, *bussel*; din alb. este şi bulg. *buza*. ● Puşcariu, JB, XI 1904, p. 48—49, EWR, 242: reflexul unui romanic *bud-*; Romanski, JB, XV 1909, p. 95. ● Jokl, StAlb, p. 11 alb. *buzë* din **bur-zë* cu lit. *burnà*, lat. *foramen*, arm. *biran* „gură". ● Şăineanu, DUn, p. 87 probabil onomatopee. ● Capidan, DR, II, p. 322, Pascu, DÉtMR, II, p. 218, 15 *buză* împr. din alb. ● Philippide, OrR, II, p. 702 „ce ne îndreptăţeşte să credem că ar fi împr. din alb.?". ● E. Çabej, Gl, XXV 1936, p. 52—54, RIÉB, III/6, p. 454—455 din v. alb. *budhë*. ● Scriban, D, p. 211. ● Puşcariu, LR, I, p. 177 poate fi autohton.

Sigură este numai legătura cu alb. *buzë*, identic, dovadă că sînt de origine comună. În limbile slave este împrumut direct din română (afară de blg?), încît slav nu poate să fie; dar nu se poate stabili idiomul de obîrşie, deşi majoritatea împrumuturilor (pol., ucr., săs., ung.) sînt din română. Foarte probabil cuvînt de origine autohtonă, carpato-balcanică, din i.-e. **bu-* „buză, sărutare", element onomatopeic de imitaţie a sărutului: n. pers. *bōsidan* „a săruta", m. irl. *bus* „buză", gael. *bus* „gură, bot, gură cu buze groase", *busach* „buzat", nhd. *bus* „sărutare" etc. (WP, II, p. 113—114, 2; IÉtW, 103, unde este citat şi cuvîntul albanez, dar nu cel românesc).

(33) căier s.n. (pl. *caiere*) *1)* „fuior (de cînepă, in, lînă) ce se pune în furcă spre a se toarce" („quenouillée; Spinnrocken"). *2)* fig. „smoc, mănunchi" („touffe de cheveux; Zopf"). *3)* p. ext. „furca de tors" (maram.) („quenouille; (Spinn)Rocken"). Dos, VSv 114 „un caeru de fuior".

D e r.: *căierel, a încăierá, încăierat, încăierare, -rător, -oare, -rătură*, pe *încăierate*; *descăierá, -at.*

D i a l.: arom. *caer, cair*, fărşer. *caer* (DR, VI, p. 107), *discair, -rat, -rare* „a desface caierele", *căiruşu*(?), megl. *cair, căiăr, caiir, căier*, istr. *caier* „furcă; Rocken".

Î m p r. din rom.: săs. *kâier* „Hanf-flaschbündel um den Spinnrocken gewunden" (RomElSz, p. 24; SächsWtb, V, p. 8—9); ung. *kàjĕr* „guzsalyra kötött kendercsomo" (jud. Cluj; NyIrK, XII 1968, p. 319).

LexB, p. 86 „*caieru*, 1) caliendrum denotat comam adsciticiam et hinc per analogiam *caieru*; 2) cayer Gallis significat plura folia chartae in unum complicata; Hispanis cayrel etc.". ● LaurM, Gloss, p. 111—112 „de unde?" ● Cihac, DÉtDR, II, p. 37 „*caier, descaier, cîrligat*, cf. sl. *kandriavŭ* 'crispus', pol. *kužel* 'quenouille' etc.". ● Byhan, JB, VI, p. 236 lat. **coliarium* din *colus* 'furcă' (nur als Vermutung, da lautliche Schwierigkeiten noch zu beseitigen sind [evident!]. ● Pascu, Arh, XV 1904, p. 438, ArR, VI 1922, p. 256, DÉtMR, I, p. 192, 1803, RevC, I, p. 237 *caer*: gr. καῖρος „fil de trame". ● Puşcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 471, XXXIX p. 313, ZrPh, XXVIII 1904, p. 689, EWR, 251 *caier* „Rocken" corespunde exact unui **carium* dela *caro* „krämpeln; a pieptăna lîna". Admis: Weigand, KJB, VIII 1908, I p. 99 („einleuchtend"!), Capidan, Megl, III, p. 55; DLR, I/2, p. 25 („probabil"). ● Giuglea, DR, II, p. 901 cu lat. *qual(l)us, quasillus* „Spinnkörbchen", III, p. 1090 germ. *krauwill*. ● Puşcariu, DR, III, p. 669 (V, p. 761) adj. **cavabilis* „care poate fi golit, deşertat" > rom. *căere* sau *că(i)er*; *fuior caier* din **folliolum* **cavabile* „fuiorul gata de tors". Obiecţiile lui Spitzer, DR, IV, p. 654, 655. ● DLR, II/1, p. 559 „*încăierá*, etim. nesigură (ar putea fi derivat de la *caier*, dar şi lat. pop. **incavellare, cavella* 'coş; a închide într-un coş' etc.)". ● Tiktin, DictRG, p. 255, Şăineanu, DUn, p. 90 „orig. necun.". ● Densusianu, GrS, VII, p. 375—377 „îndreptăţit a-l considera element latin, cum sînt şi *furca* şi *torsul*; însă pînă acum identificarea lui astfel a rămas la presupuneri ce se înlătură de la sine; ... **carium* nu putea da *caier* (*ri* păstrat în forme similare); ... *cavare*, **cavabilis* apare foarte artificial, lăsînd nelămurită transiţia semantică. A rămas enigmatic: *caierul* e fuiorul ce se pune şi leagă pe furcă; deci în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui. La noi furcile de tors nu au două coarne, ci sunt făcute dintr-un băţ cu cîrlig la capăt, caierul e legat de cîrlig. Lat. *cata* 'băţ, lemn noduros, măciucă' (Isid. *orig.* XVIII 7, 7 şi glos.); *caiere* 'a lovi cu un

www.dacoromanica.ro

băţ', *cajatio* 'bătaie' etc.; a însemnat poate şi 'băţ cu cîrlig', sp. *cayado* 'caţă'. Baza romanică de forma *caja* poate veni din rad. **kag- (*kagiā)*; *caier* din **caiulus*, ca *baier* din **baiulus*". Etimologie dată simultan (sau anterior, DR, VI, p. 657), independent de Giuglea, Conc, p. 15—17, 22—23; admis: Scriban, D, p. 216. ● AnEtn, 1959—1961, p. 29 i.-e. **kag-el-*.

Încercările anterioare (bazate unanim pe dogma latinităţii) erau toate „presupuneri ce se înlătură de la sine" (Densusianu): arhetipurile romanice nu pot explica pe rom. *caier* (**caiul* nu putea să conserve diftongul, ci devenea **ceur-* sau ceva asemănător; analogia cu *baier* n-are valoare, căci acesta nu vine din lat. pop. **baiul-*). Încît bazele latino-romanice (inclusiv ale lui Densusianu şi Giuglea) nu sînt de luat în seamă, iar elementele semantice invocate („mănunchi, fascicol; creţ; a toarce; fir; a dărăci; deşerta" etc.) sînt nepotrivite pentru etimologie. Singurul element util este observaţia lui Densusianu: *caier* e „fuiorul ce se pune legat p e f u r c ă. Deci în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui". Laurian—Mass. îl defineau „*caeru, caieru* lîna, sau cînepa netoarsă cîtă se pune una data în furca de torsu". Astfel, *caier* indică o c a n t i t a t e de lînă, in, cînepă ce se leagă o dată pe furca de tors, mai precis „o furcă de caier", m ă s u r ă aproximativă de material pentru tors. Nu noţiunea materialului (lînă, in, cînepă) şi nici toarcerea, ori alte idei secundare alcătuiesc esenţa semantică a lui *caier*, ci lucrul (suportul) pe care e fixat materialul spre a fi tors (cum a arătat Densusianu). Noţiunea de „caier" fiind strîns legată de „furcă", aceasta din urmă este anterioară, mai veche decît „cantitatea de material pentru tors": se poate considera *caier* ca un simplu derivat din „furcă", identic cu aceasta. Despre forma furcii de tors, în unele regiuni avînd coarne, cîrlige pentru fixarea fuiorului, s-a observat că „la dacoromâni acest instrument sub aspectul lui original — cu două coarne la partea superioară a băţului — se mai găseşte în Transilvania zona Sibiu şi Hunedoara, unde furca are de obicei coarnele mai mici. Ea se găseşte (după R. Vuia) şi în Caraş-Severin, com. Var, iar în Ţara Românească numai în Gorj ... La început a fost răspîndit peste tot şi numai tîrziu coarnele au fost înlocuite cu o placă ..." (Capidan, DR, III, p. 196—197; observaţiile în acelaşi sens ale lui Densusianu şi Giuglea, *loc. cit.*). Din consensul celor patru dialecte rezultă că *i* consonantic (*i̯*) continuă o consoană veche, căzută în faza străromână, anume *g* (cf. *baier, droaie*). Un **cager-* sau **cagelu-* are element radical şi sufix: *cag-er-(-l-)*, care potrivit interpretării semantice de mai sus aparţine la i.-e. **keg-*, **keng-* (şi **kek-*, **kenk-*) „mic par, ţăruş, cîrlig, toartă" (WP, I, p. 382—383; IEtW, 537): m. irl. *al-chaing* „a rock for henging-up arms", nasal. lit. *kénge* „cîrlig, tăiş", v. sax. *haco*, ags, *haca, hōc* „cîrlig", v. nord. *hanki*, mnd. *hank* „toartă" etc.; posibil mhd. *hachele*, mnd. *hakele* „darac" (după dinţii de fier încîrligaţi), ahd. *hacko* „uncinus, furca"; alte cuvinte germ. cu sensul de „par, mic cîrlig; încîrligat etc.". Sufixul *-l-* e mai probabil după analogia cuvintelor germanice: un autohton străromân **kagelu-* a dat în mod normal *caieru-* [14]. Sensul primar al cuvîntului românesc a fost „cîrlig; lemn încîrligat" sau chiar „băţ, par pe care se lega ori atîrna materialul de tors; suportul (de lemn); furca" în sensul actual, formă de cîrlig; ulterior a însemnat „fuiorul",

[14] Densusianu făcea o aluzie echivocă la rad. i.-e. **keg-* „a fi întors, încîrligat", din care voia să derive pe romanicul *caia*, pretinsul etymon al *caier*ului românesc, fără să-şi dea seama că acel **keg* e tocmai radicalul îndepărtat, dar nemijlocit al cuvîntului nostru; asemenea scăpare n-ar fi făcut marele filolog şi romanist bucureştean dacă nu se lua după latinizanţii care se credeau „îndreptăţiţi să considere pe *caier* ca element latin".

www.dacoromanica.ro

deplasare semantică ce a fost determinată în mare măsură de concurentul latin sinonim *furca*, uniform în toate zonele dialectale româneşti.

(34) carîmb (var. *cărîmb*, *carîng* Fălciu, din pl. *carînghi*? DLR) s.m. şi n. (pl. *-i* şi *-uri*) *1)* „unul din drugii de la loitrele carului de care sînt înţepenite spetezele; draghină" („barre inférieure de la ridelle; Leiterbaum"); p. ext. „loitră; capătul osiei" etc. *2)* „capătul osiei care iese din buciumul roţii; partea osiei cît o ocupă roata" („bout d'essieu; Achsenbuchse"). *3)* p. anal. „partea cilindrică a cismei de la gleznă pînă la genunchi" („tige de botte; Schaft"). *4)* „brighidău de măsurat înălţimea laptelui" („moussoir; Stab, an dem die Höhe der gemolkenen Schafmilch vermerkt wird").

D e r.: *cărîmbă*, *cărîmbăţ*, *a cărîmbi* („a măsura laptele cu cărîmbul"), *cărîmbit*. Î m p r. din rom.: ung. reg. *kárimb* „szekérlajtorja rudja", *káromb*, *kárumb* (MNyRomKölcs, p. 191).

LaurM, Gloss, p. 120 „*carimbu* turulu sau tubulu ciobotei; — ? din aceeasi fontana cu calibru, adeco din arab. *qalâb*, *galîb*?" ● Cihac, DÉtDR, II, p. 487 din ung. *karima* „bord, rebord". ● Miklosich, EWSl, p. 132 cf. srb *korubati* „battre le maïs", m.blg **korabŭ*. Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 222, Dumke, JB, XIX p. 82. ● Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 302 lat. *carri umbo*. ● Şăineanu, DUn, p. 104 blg *korămdă*. ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 233 din lit. *karabas* „cornet, pungă de hîrtie", din rus alb *karóba* „cutie de scoarţă" etc. ● Puşcariu, DR, I, p. 225—226, II, p. 596—599, III, p. 395, DLR, I/2, p. 126: lat. **calamulus* (Giuglea), dimin. lui *calamus* „trestie, harac, prăjină" > **cărămur* sau **carîmlu*, cu intercalarea lui *b* **carîmblu* > *carîmb*; „drugii la scară s-au numit *carămi (calami)*, cei de la loitre ('scară mică') **calamuli*". Admis: Candrea, DEnc, p. 225 *calamus*; Densusianu, GrS VI, p. 363 nu *calamus*, ci der. **calamulus* (Puşc.); cu rezerve: Meyer-L, REW³ 1485 (*calamus* „Rohr"); respins: Pascu, ArR, VII 1923, p. 555, X, p. 467 („**calamulus* aurait donné **cărămur*"); „impossible" Graur, BL, V, p. 30. ● Skok, ZrPh XLII 1923, p. 191 lat. *calopus* (cu intercalarea unui *m*, ca în *strambus*). Respins: Puşcariu, DR, III, p. 838. ● Capidan, LL, II, p. 225 în legătură cu glosa καράμβας· ῥάβδον ποιμενικὴν ἣν Μυσοὶ συκαλόβον Hsch. ● Tiktin, DictRG, p. 295 „et.unbekannt." ● AnEtn, 1959—1961, p. 33, 1965—1967, p. 17—18.

Vechile tentative nu explică fonetica şi semantismul cuvîntului, fiind simple „curiozităţi" cum le numea Puşcariu, inclusiv formula acestuia **calamulus* (dimin. al lui *calamus* „trestie", mult mai subţire decît „derivatul" său *cărîmb*), care e mai mult „imposibilă" (Graur) decît oricare alta; problematic este şi „karambas" (grec?), ce nu poate fi din idiomul mysilor asianici spre a putea fi considerat eventual tracic (Capidan), căci — cum arată glosatorul antic — termenul „mysian" era συκαλόβος. Forma autentică e *cărîmb* (reg. şi secundar *carîmb*; RevF, I, p. 117—154; DR, XI, p. 68), iar *cărămi* e un plural dialectal, tîrziu, de la *cărîmb* (Pascu, Weigand, BalkA, II, p. 259), care nu dovedeşte nimic pentru etimologia din *calamus* sau ceva asemănător. În *cărî-m-b-*, forma veche **caramb-* sau **calamb-* există un rad. i.-e. **(s)ker-* sau **(s)kel-*, iar sensul de bază pare a fi „drug, sul, par, băţ" [15], făcut prin tăiere; exemple din alte limbi indică apartenenţa lui la rad. **kel-*, **kelā-* „a lovi, tăia, spintecà, rupe (prin lovire)" (WP, I, p. 436—440, 3; IEtW, 545, 3): gr. κελοί· ξύλα Hsch. s.v. κελεύοντας, κόλος „ciuntit, şut, retezat"; de la baza set: κλάω „rup, frîng", κλῆμα „ramură, viţă, curpen" etc.; lat. *calamitas*, *incolumis*, *columna* [16], *clava* „gheoagă, ramură, creangă tăiată", lit. *kuolas* „par",

[15] Nu „tub", cum pretindea Puşcariu, pentru a-l putea aduce din al său lat. „**calamulus*" Sensul „tub" este secundar, analogic.

[16] WH, I, p. 250 consideră *columna* înrudit cu *columen*, *celsus*; dar primitiv *columna* era un simplu „par, stîlp" al mizerelor colibe preistorice, nu coloana falnică la temple şi palate monumentale în Roma clasică.

www.dacoromanica.ro

v. sl. rus *kolŭ* „prăjină, par de gard, par (bucată de lemn doborîtă sau tăiată)", ceh *klanice* „prăjină", pol. *klonica* „loitră"; cu *-d-* v. isl. *holt*, ahd. *holz* „lemn, pădure", v. sl. *klada* „bîrnă, butuc" s.n. cf. şi rad. **(s)kel-* „a tăia" (WP, II, p. 590—596, „par, ţăruş, butuc" etc.). Bază **kela-mb-* sau **kela-b-* nazalizat.

(35) cáţă s.f. (pl. *caţe, căţi*) *1)* „băţ lung ca de 2,5 m, cu cîrlig la vîrf, cu care păstorii prind oile, împlîntîndu-l în lînă sau prinzîndu-le de picior" („bâton de berger pourvu d'un crochet; Hirstenstab mit einem Hacken an der Spitze"). *2)* „gură rea care nu mai tace" („gula insulsa").

D e r.: *acăţá* (2); (?)antropon. *Caţă, Căţa, Căţoiu, Căţulescu* (OnR, p. 231).

Î m p r. din rom.: ucr. *kac'a* „caţă" (RomSl, XIV 1967, p. 151): gr. κατζοῦνα, -υι „croc; crochet" (DLR, I/2, p. 196); blg *kacja* „a atîrna" (NRR, I, p. 403).

LaurM, I, p. 539 „*catia* pedum, pastoralis baculus uncino munitus; pentru etymol. vedi *accatiare, caracatitia* şi *cateia*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 645 din gr.mod. κατζοῦνα, -νι „croc, crochet". ● Şăineanu, Sem, p. 81 în legătură cu rusticul *catus* (Katze). ● Schuchardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41—42 din *caţă* ar putea deriva vb *acăţá* ce nu trebuie să fie latin. ● Puşcariu, EWR, 7 *acăţá* „ob *caţă* davon abgeleitet, ist fraglich, vgl. alb. *grap* 'ergreife, fange' und *krapë* =Haken, Hirtenstab' etc.". ● Tiktin, DictRG, p. 309 cf. *acăţá*. ● CDDE, 6 nu pare a fi latin. ● Şăineanu, DUn, p. 111 *caţă* din *căţare* — lat. *captiare*. ● DLR, I/2, p. 196 *caţă* < **căţá (= acăţa)* < *captiare*. ● Meyer-L, REW³ 1662 *captiare* „rum. *caţă* zu 4673 (trc *kanğa* „Haken" > rom. *cange*) ist lautlich schwer verständlich, Zusammenhang von *acăţá* mit *acăţăra* nicht nötig". ● Giuglea, Conc, p. 17, Scriban, D, p. 240 *captiare*. ● AnEtn, 1958, p. 147.

Derivarea lui *caţă* ca postverbal din *acaţá* (ca *leagăn* din *legănă, reazem* din *rezemá*) e inadmisibilă în aceeaşi măsură ca acestea, căci „obiectul" (lucrul) material, deci substantivul, este anterior. Evoluţia în sens invers s-a admis mai mult de dragul etimologiei latine **accaptiare* > *acăţá*, care (în caz contrar) nu are şanse de a fi acceptată şi care părea salvată prin acest procedeu. Schuchardt (după Hasdeu) a arătat că *acăţá* poate veni din *caţă*, care (CDEE) nu face impresia unui element latin. Dar proveniența lui *acăţá* din lat. *captiare* nu e reală; tot aşa este ireală „latinitatea" lui *caţă*, iar verbul *acaţá* nu e decît un denominativ din *caţă*; deci numele acestei unelte eminamente pastorale (în ultima vreme), dar odinioară cu sens mai larg, are prioritate faţă de verbul *acăţá*, derivatul său. Elementul „îndoit, încîrligat" este esenţial în *caţă*, din **catia*, care poate să fie i.-e. **kat-* „a suci, învîrti împletind, la cătuşi, împletit, la împletitura de leasă (ţarc)" (WP, II, p. 338, 1; IEtW, 534): lat. *catena* „cătuşă" *(*cates-nā)*, *cassis* „reţea, plasă, laţ", posibil şi *casa* < **catiā* „colibă primitivă (din împletituri)", cymr. *cader* „saeptum, castrum, locus munitus" etc. (cf. *cătun*). Pentru rom. *caţă* ar putea fi luat în considerare un arhetip **cat-sa*.

În perioada străromână, *caţă* pare să fi fost un termen cu caracter general, echivalent lui *cîrlig*; dovadă ar putea fi derivatul general românesc *acăţá*, din epoca romană a limbii. Posibil deci că numai ulterior şi destul de tîrziu, obiectul şi apelativul *caţă* s-a restrîns la domeniul agrar-pastoral, devenind un element exclusiv al acestei terminologii, în opoziţie cu derivatul său verbal, a *acăţa*.

(36) căciúlă s.f. (pl. *căciuli*) *1)* „acoperitoarea capului (mai ales iarna), din piele de oaie argăsită, cu blana în afară; cuşmă" („bonnet (toque) de fourrure; Pelzmütze"). *2)* fig. „om, persoană, individ" („homme; Mannsperson"). *3)* p. ext. (Haţ.) „glugă pe cap în timp de ploaie" („capuchon; Kapuze"). *4)* obiecte în formă de căciulă servind ca acoperemînt: „partea de sus a ciupercilor (bureţilor) ca o pălărie" („chapeau de champignon; Hut der Pilze"), „moţ la pasări" („huppe, poupe d'oiseau; Oberschädel der Vögel"), „capac concav" („couvercle; Deckel"), „căpătîiu crestat şi adesea înflorit al stîlpilor unei case" („chapiteau; Kapitäl, Aufsatz"), „acoperişul casei" („toit; Dach") etc.

www.dacoromanica.ro

D e r. : *căciulică* (LexB), *căciuliță, căciuloiu, a se căciuli* (*căciuli* „a se pleca și ruga, umili, linguși"), *-ire, -eală, căciulat, -ă, căciular, căciulăresc, -ească, căciulărie, căciulean, căciulie* („căpățînă de usturoi, de ceapă pentru sămînță, dè mac, de baston; moț"); *căciula* șarpelui (coprinus comatus); antropon. *Căciulescu* etc.

D i a l. : arom. *caciulă* (RevLg, XI 1966, p. 554), *căciuă*, Olimp *cățulă* „fes", *căciulică*; megl. *căciulă, căciuă* „fes".

Î m p r. din rom. : blg. *kačula, kačul* „căciulă, șubă, glugă; moț de pene pe capul pasărilor", *kačulă, kačulkă*, dimin. *kačulica, -ecă, -ča, kačulat, -ast, zakačulja, nakačulvan* (DR, III, p. 202; RomSl, XVI 1968, p. 78); ucr. *kačuleja, kačulka* (RomSl, XIV, 1967, p. 152; WandR, p. 16; BalkA, II, p. 134, III, p. 278); ung. *kacsula* „kucsma", „sapkajáték", „tarka fejű kecske" etc., *kecsula, kacsulia* ș.a. (InflR, p. 52; MNyRomKölcs, p. 183); săs. *ketschúle* „Pelzmütze" (RomElSz, p. 28); n.gr. κατσούλα, κατσουλιέρα, κοτσουλώνομαι (RumWNGr, p. 27, 78—79; REBS, p. 33, 76; RevLg, XII 1967, p. 539); trc *kacola* (RÉSEE, IV 1965, p. 227); eventual alb. *kësullë* sau *kaçule*(?).

A l b. : *k ë s u l l ë* „Kopfbedeckung; Haube, Mütze, Nachtmütze" (sau este împr. din rom., gr.?).

LexB, p. 80 „*căciulă* séu *casiolă*, etym. a *causia*, ut sit quasi *causiola*, dein substracto *u casiola, cășiulă* et tum *s* in *c* mutato, *căciulă*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 65 „*cucă, cucuiu, căciulă* pour *cucullia — cuciulla* = cuculla". ● LaurM, I, p. 981 „*cucilla* transformatu in *cuciulla, caciulla* (etc.)". Cihac, DÉtDR, II, p. 715 „*căciulă* — alb. *kësúllë, kessúlj*; v.sl. *košulja, košulica* indusium, blg *košuli, kačjul*, srb *košulja* etc., mlat. *casula* (casa) vestis cucullata". ● Miklosich, EtWSl, 108. ● Gaster, RIAF, I, p. 24 lat. *casula* prin alb. ● Meyer, EWAlb, p. 191 „*kësullë* ist lat. *casula* (< *casa*); wegen des *s* (nicht *š*) und der Betonung muss gr. Vermittlung angenommen werden; *căciulă, cățulă* kann wegen des *tš* ebenfalls nicht direkt aus dem lat. stammen, sondern ist wohl = asl.srb.blg. *košulja* = Hemd' (allg.sl.)". ● Candrea, RIAF, VII, p. 74 *căciulă* din alb. < lat. *casulea* < *casula* „vestis sacerdotalis". ● Tiktin, DictRG, p. 252 „scheint m. *cucă, cușmă, cucuiu* verwandt. Vgl. auch blg. *kačul, -ka*. ● Pascu, Arh, XV 1904, p. 439, Et, p. 19 lat. *cuculla* + *cucilla* = **cuciulla*. ● Pușcariu, JB, XI, p. 52—54, EWR, 248 **catteula* (von *cattea* „Katze"); ca „flockige, haarige Gegenstände"; din rom. e alb. *kësulë* etc. ● Vasmer, *Jagić-Festschrift* (1906), p. 275, RczSl, III, p. 277—278 lat. vulg. *casula* prin mijlocire gr. ● Romansky, JB, XV, p. 108 ngr. κατσουλα < lat. *casula*; „doch wie könnten die alb., blg. rum. Wörter, alle mit *č* gegen *ts* aus diesem entlehnt sein? Es ist eher an das Gegenteil zu denken". ● DLR, I/2, p. 14 „cuvîntul răspîndit de la români la celelalte popoare; etimologia nu e elucidată". ● Wedkiewicz, RczSl, VII, p. 124 neverosimilă mijlocirea greacă (propusă de Vasmer), „on restera donc à ce qui est exposé par Pușcariu"[!]. ● Berneker, SlEtW, I, p. 465 „blg *kačúla, kačulka*. Balkanwort unsicherer Herkunft, rum.alb.ngr.; kaum möglich ist die Zugehörigkeit zu der Sippe von *košula* aus lat. *casula*. Auch gr. Herkunft nicht wahrsch.". ● Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 392. ● Barić, AlbRSt, p. 11 „*căciulă* alb. *kësulë* ist wohl von lat. **catteulla* oder **capiteulla* (= *caput*)". ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 243 „mlat, *casibula* chepeneag, manta cu glugă **casibla*, **casiula*, **cășulă*". ● Iordan, ZrPh, XLII, p. 651 *căciulă* asemănat cu obscurul sic. *cacciottu* „capello basso per uomo; specie di facacciuola". ● Capidan, DR, II, p. 481 alb. *kësullë* din rom. *căciulă*. ● Pascu, ArR, VII, p. 555, DÉtMR, I, p. 60, 336, REBS, p. 33, 76 *casibula* = *casubula*. ● Capidan, DR, III, p. 203 „lat, **catteulla* < *catta* rămîne singura ce mai poate fi luată în seamă"[!], dar pe care n-o „mai ia în seamă" același Pușcariu, DR, III, p. 1021 *căciulă* (cf. gr. κατούς). ● Philippide, OrR, II, p. 702 orig. obscură. ● S. Mladenov, *Donum natal. Schrijnen* (1929), p. 417 probabil trac **kō-keu-*, **kā-keu-* (cf. IJ, XV, p. 194); *Etimologičeski i pravopisen rečnik na blg knižoven ezik* (Sofia, 1941), p. 234 *căciulă, kačula, kačulica* (etc.) ar fi „balkansko duma ot nedostoverno poteklo (alb. *katšul', -e*, n.gr., vlaș. *căcıulă*); navearno staro-trak.; sanskr. *kakubh-, kakubhá-s* (etc.)". ● Brandenstein, RF, VI A (1936), 408 „thrakisches Material steckt möglicherweise auch in einigen 'Balkanwörter', z.B. blg *kačul* (**kō-keu-*)". ● Meyer-L, REW[3] 1792 „*casubla, casıla*, — rum. *căciulă*, gr.alb.sl. *košula* (**catteula* zu *cattus* eine unmögliche Bildung)". ● Graur, BL, V, p. 92 „*căciulă* n'est pas latin". ● Șăineanu, DUn, p. 89 cf. blg *kačul, kačulka*. ● Rosetti, ILR, II, p. 112—113. ● Pușcariu, DR, VIII, p. 298, LR, I, p. 179 relict din epoca anteromană. ● Giuglea, DR, X, p. 111 „baza normală a rom. *căcıulă* ar trebui să

www.dacoromanica.ro

fie **caciubla* ori **caciulla, *catiulla*", DRS, p. 26. ● I. Kniezsa, *Nyelvtudományi közlemények*, LXI 1959, p. 276 exemplificări şi argumentare confuză; din gr. în blg, rom. alb. ● Etimologia reală a fost dată în AnEtn, 1957—1958, p. 147 i.-e. **kadh-s-*, tracic. ● Mihăescu, RÉSEE VI 1968, p. 148 *căciulă* de la o populaţie netracică. ● AnEtn, 1965—1967 (1969), p. 10—12.

Numeroasele tentative şi formule oferite pînă în 1958 nu elucidau etimologia şi idiomul din care iniţial cuvîntul s-a răspîndit într-o vastă arie lingvistică, admiţîndu-se însă de mulţi că punctul de plecare este limba română, ceea ce se confirmă în chip obligator şi definitiv prin etimologia indo-europeană adoptată. Bazele romanice nu explicau fonetismul *(causia, casubl-, cuc(i)ull-)* cu *č (ci)*, ori erau total nepotrivite ca semantism (**capiteulla, *catteulla*, după „etimologia" hazlie a lui Puşcariu, relevată ca atare de Pascu „căciulă din blană de mîţă", *cattus* etc.). Impedimentele, mai ales fonetice au fost arătate şi este de prisos a le repeta; din ele e de reţinut numai concluzia pozitivă că acest cuvînt, mult controversat, aparţine limbii române, unde e băştinaş [17]; dar originea lui etimologică este, cum s-a văzut, cu totul ... altă căciulă decît au preconizat numeroşii filologi şi lexicografi români şi externi, fiind în chip evident un cuvînt preroman, traco-dacic, fără a putea veni însă din baza preconizată de Mladenov. În realitate sunetul nostru *č* nu se explică din *s* roman ori n. gr. *ts*, dar nici din tracic *-k-*, ci poate veni fie din vreun *-tiu* (deci un rad. în *-t-*), fie din oclusiva dentală + *s*, adică *-d* + *s* ori *-t* + *s*. Semnificaţia de „a c o p e r i t o a r e, protectoare a capului" indică în chip peremptoriu apartenenţa lui *căciulă* la rad. i.-e. **kadh-* „a păzi, a feri, acoperi şi scuti" (WP, I, p. 341—342; IEtW, p. 516; WH, I, p. 177): lat. *cassis, -idis* „coif" (**kadh--tis* sau **kat-sis*?), ?cymr. *caddu* „a se îngriji de —", *hout* „pălărie, bonetă, cască", ags. *hōd* „căciulă, şapcă", v. isl. *hattr*, ags. *hoett*, engl. *hat* „pălărie", v. isl. *hetta* „căciulă, şapcă" etc. Echivoc ar putea rămîne *dh* ori *t* în această rădăcină; oricum, un **kadh-s-* ori **kat-s-* justifică deplin fonetismul cuvîntului românesc, a cărui temă autohtonă (preromană) a primit un sufix *-ll*, eventual lat. *-ulla*. Potrivit genealogiei etimologice şi semnificaţiei „rudelor" lui citate (din latină, limbi germanice etc.), apelativul *căciulă* a însemnat iniţial orice „acoperitoare a capului", semantism ce s-a restrîns asupra variantei ţărăneşti mai tipice care este căciula de azi (răspîndită ca atare în toate zonele şi la popoarele stabilite în evul mediu în preajma românilor); iar pentru alte feluri de acoperitoare ale capului au intrat la poporul român şi în limba română numeroase alte apelative: cuşmă, şapcă, scufie, pălărie etc., potrivit cu forma şi confecţionarea lor specifice.

călbează v. *gălbează*.

(37) căpúşă s.f. (pl. *căpuşi, căpuşe*) *1)* „mică insectă fără aripi, asemănătoare unui păianjen, parazitar, cu abdomen mare; trăieşte în lîna oilor, se înfige în piele şi le suge sîngele; acariţă, mielăriţă" („melophagus ovinus; tique, poux; Schaflaus(fliege), Schafzecke"). *2)* „plantă ierboasă medicinală (din Africa)" („ricinus communis; Wunderbaum"). *3)* „mugur, vlăstar de viţă de vie" („bourgeon de vigne; Auge, Knospe des Weinstocks").

D e r.: *căpuşiţă* de rîie („sacoptes scabiei"); *căpuşon* („căpuşă mare" haţ.); *a căpuşi* („a mînca pînă te umfli ca o căpuşă"), *încăpuşá, încăpuşí* („a înmuguri"), *încăpuşat* („înmugurit").

[17] În dial. drom. (România) este răspîndit în Moldova, Dobrogea Muntenia-Oltenia, sudul Transilvaniei (Rosetti, ILR I, p. 112, după Sever Pop).

www.dacoromanica.ro

D i a l. : arom. *căpúşe, cîpuşă*; megl. *căpuşă* (Pascu, Suf, p. 52 *căpşună* = arom. *cîpuşă*).

Î m p r. din rom.: ucr. *kapuş* (BalkA, II, p. 134), *kapuşanka* „lînă cu impurităţi" (RomSl, XIV 1967, p. 153); srb *krpuša, kerpuša*; blg. *kápuš, kapúška* „ricin, tique" (DLR, I/2, p. 116; Rom IX—XIV, p. 75; LgBalk, VIII, p. 35—37; RomSl, XVI, p. 79); ung.reg. *këpusa* „kullancs" (MNyRomKölcs, p. 198), *kapusa* (Suatu, jud. Cluj, inform. A. Bodor); săs. *kapuš, kapušn* „Schaflaus" (SächsWtb, V, p. 46).

A l b. : *k ë p u s h ë* „melophagus ovinus", *kpush, kpusë* (Cord.) [după Puşcariu, StIstr, II, p. 282 este împrumut din română].

LexB, p. 97. ● Pontbr, p. 108 *capu*. ● LaurM, I, p. 431 „*capusia* in loc de *capucia, caputia* etc.". ● Meyer, EWAlb, p. 188 alb. *këpushë* din srb *krpuša*. ● Pascu, Suf, p. 361 arom. *cîpuşă* „căpşună" < *cap*, 365; DÉtMR, II, p. 184, 71; ArR, IX, p. 306 din blg *kapuš*. ● Puşcariu, DR, II p. 592—594, StIstr, II, p. 282 probabil der. din *cap* + suf. *-uşă*, ca şi *căpşună* + *one, une* fiind comparată cu o căpuşă mare. Etim. (dată de Pascu) admisă: DLR, I/2, p. 116; Meyer-L, REW, 1668 *caput*; Drăganu, RomIX—XIV, p. 75; Scriban, D, p. 248. ● Capidan, DR, II, p. 523 *căpuşă* = alb. *këpushë*; Şăineanu, DUn, p. 103; ● Candrea, DEnc, p. 220 cf. cuvintele alb. şi blg. ● Philippide, OrR, II, p. 703 „*căpuşă* din srb nu poate fi împr., căci ar fi sunat altfel, iar admiterea unui împr. din alb. ar fi arbitrară. Admiterea unui împr. din partea românilor de cuvinte păstoreşti este totdeauna foarte îndoielnică". ● Giuglea, Conc, p. 3—6 descrie precis insecta; „les animaux attrapent la căpuşa soit dans l'herbe, soit les uns des autres; c'est de ce caractère qui lui a valu son nom: nous le dérivons du lat. *capere* 'prendre, saisir', postverbal *cap(a)* 'ce qui prend, ce qui saisit', soit animal, soit plante grimpante, + suf. *-uşă*". Corespondentul apusean este sp. *caparra* „tique", gasc. *gabar* (cf. DRS, p. 20—21). ● Tiktin, DictRG, p. 288 „unbek.". ● AnEtn, 1957—1958, p. 142: i.-e. **kep-*.

Tentative mai vechi au explicat numai anumite elemente secundare ale *căpuşei*: faptul că are cap cu care se înfige în pielea oilor, sau că se acaţă de animale etc.; consonanţa lui *căpuşă* cu *cap* şi *capio* este fortuită; posibil la fel cu *căpşună* (sl.?). Este o insectă importantă şi nefastă în economia agrară: insecta-parazită prin excelenţă. Lipsa aripilor e caracteristică în trăsăturile *căpuşei*, care trebuie considerată ca un apelativ alb.-rom. indigen; dar etimologia cuvîntului rămîne obscură. Rad. *kap-* ar putea aparţine la v. ind. *kapana* „vierme, omidă", gr. κάμπη „omidă", let. *kâpe* „un fel de omizi; omizi de varză", *kâpars, kâpurs*, „crisalidă, larvă, omidă" etc. (WP, I p. 346). Apartenenţa lui *căpuşă* la această grupă este destul de probabilă, ceea ce face ca existenţa unui rad. i.-e. **kap-* cu sensul aproximativ „vierme, larvă-insectă" să cîştige mai multă consistenţă. Nu se poate spune dacă există vreo legătură cu sp. *caparra* şi nu este cazul unei simple asemănări fortuite.

(38) căpută s.f. (pl. *căpute*). *1)* „partea încălţămintei (opusă tălpii) ce acoperă piciorul de la glezne la vîrful degetelor" („empeigne (du soulier); Vorschuh"). *2)* p. ext. „partea de deasupra a (labei) piciorului de la glezne la degete" („cou-de-pied; Fussrücken"). AnonC *këputë* = crepita, *keputedz*; Bibl, Ios, 9, 5 (159) *căputele* cizmelor.

D e r.: *a căputá, încăputá, (în)căputare, (în)căputat, căputar* („pantofar care pune căpute"), *(în)căputătură*.

D i a l. : arom. *căpută* „capută la ciorapi", *căputarea, -at*.

Î m p r. din rom.: ucr. *kaputy* „parte a încălţămintei" (LbR, 1971, p. 167), *kcputa* „Name eines Berges" (Zelech.; BalkA, II, p. 134).

A l b.: *k ë p u t s ë* „Schuh; scarpa", *kputsë* (Cord.), *kput* „un colţun scurt numai pînă la gleznă" (Nopcsa, Albanien, p. 169, citat de Philippide).

www.dacoromanica.ro

LexB, p. 97 „etym. *caput*". ● LaurM, I, p. 431 „*caputa* e fem. din *caputu*, part. din *capere*; prob. e că şi *copitu* e in loc de *capita*, altă formă fem., precum *capotu* sau *capota* e a treia formă a aceluiaşi cuvînt". ● Miklosich, AlbF, II, p. 11 „vgl. alb. *këputsë* mit rum. *căpută*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 487 (ung.) „*căpută, căputez, kapta* forme de soulier, *kaptafa, kaptázni* etc.; ceh *kopyto* ongle, *kopytce* pantoufle, alb. *këputsë* soulier, v.sl. *kopito* ungula". ● Meyer, EWAlb, p. 188 „*këputsë, kputs* sic. *kapúta*; aus trc *papuš, papuč*". ● Şăineanu, DUn, p. 103 „partea *(în)căpută* a cismei în care intră încălţămintea"; la fel Scriban, D, p. 248. ● Philippide, OrR, II, p. 703 „cuvîntul român e sigur identic cu cel albanez. Să fie împrumutat din albaneză?". ● M. Bojan, CercLg, XI 1966, p. 237—242. ● AnEtn, 1965—1967, p. 18—19.

Vechile tentative (lat. *caput, capere*, ung. *kapta*, sl. *kopyto*, trc. *papuč*, rom. *încăpea*) nu justifică forma ori sensul cuvîntului *căpută* şi se înlătură singure. Valabilă rămîne numai legătura cu termenii albanezi, formal identici, strîns înrudiţi semantic. Sensul de bază al lui *căpută* este (cf. corespondentul albanez) „partea anterioară a încălţămintei (Vorschuh)", deci o simplă „acoperitoare, învelitoare", o „pungă" în care intră laba piciorului, esenţială fiind ideea de „a înveli, acoperi". În *cap-ut-* elementul radical este i.-e. **kep-*, **(s)kep-* „a acoperi, a înveli, a ascunde", identificat de Berneker (SlEtW, I, p. 143—144) în cuvinte balto-slave şi greceşti ca lit. *kepùre* „căciulă, pălărie; Bedeckung der Kornhaufel auf dem Felde", rus *čepéč*, srbcr. *čèpac* „bonetă, scufie", ceh *čepac*, blg *čepik* „papuci" > rom. *cipici*, gr. σκέπας „acoperitoare, înveliş, straşină" etc. Originalitatea veche indo-europeană a cuvintelor român şi albanez rezultă din însemnarea deosebită (afinitate mai strînsă cu apelativul bulgar) şi derivarea cu sufix *-ut-*. După sensul cuvintelor albaneze („gheată, călţun") şi etimologia de mai sus, *căpută* pare să fi însemnat iniţial întreaga „încălţăminte" (opincă, cizmă primitivă?), restrîns apoi în chip curios asupra părţii anterioare, mai mare şi chiar mai importantă decît cea posterioară a încălţămintei, cum apare în ambele dialecte care l-au conservat.

cărîmb v. *carîmb*.

(39) cătún (var. *cătună, cotúnă*, mold. şi *cotún*) s.n. (pl. *cătúne, cotúne*) *1)* „sătuleţ, mic sat cu număr restrîns de case" („hameau; Weiler"). *2)* „colibă, un fel de bordei", olt. Serbia etc., („cabane, hutte; Hütte").

D e r.: *cătuitor* „bordei" (Giuglea — Vâlsan, *Românii din Serbia*, 1913, p. 121—4), *cătuncan*; topon. *Cătunu, Cătuna, Cătunele, Cătunaş*; antropon. *Cătuneanu, Cătunescu* etc.

D i a l.: arom. *cătun, cătună*, topon. *Cătuna, La-cătun, Cătunet, Cătunişti, Paliocatunon* (DR, II, p. 465, IV, p. 334; LL, III, p. 62; RevLg, XI 1966, p. 555); megl. *cătun, cătunes, -easă* („comunal, sătesc"), *cătunişti* („loc unde a existat un cătun"), *cătunean* („sătean"), *cătunitščă*; istr. *cătun*.

Î m p r. din rom.: (?) v.sl. *katunŭ* „lagăr, castra", srb *katun* „sat de păstori albanezi şi români", apoi „sat, ţinut, district", azi „loc unde pasc oile; stînă" (SFO, XXI, p. 379 „Sennerei"); ucr. *katún* (RomSl, XIV 1967, p. 153); blg *katun* „colibă de ciobani; cort de ţigani", m.gr. κατοῦνι „lagăr (de corturi), bagaj, cort", n.gr. „cîmp, cartier, casă, apartament" (Rom IX—XIV, p. 104; RumWNGr, p. 79); ung.reg. *kětun* „falurész", *ketun* (MNyRomKölcs, p. 200).

A l b.: *k a t u n d (i)* „sat" *katund* „villa", la Elbasan *ketun* „sat", în Borgo Erizzo (Zara) *kotun*, tosc *katunt, katundi* „sat".

Bibliografia mai veche în EWAlb, p. 183. IF. XXXIII 1913—1914, p. 422. ● Pontbr, p. 117 it. *cantone*. ● Miklosich, SlElR, p. 10: legătură între apelativul rom. şi cele balcanice; AlbF, II, p. 10 „it. *cantone* — alb. *katúe* paese, *katunar, katundar* contadino". ● LaurM, I, p. 396 „*canthu* şi *cantu* de aici *catunu* in locu de *cantunu* sau *cantonu*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 558 (trc) arab *kutun*. Admis: Şăineanu, RIAF,

www.dacoromanica.ro

IV, p. 670. ● Gaster, RIAF, I, p. 26 lat. *canthus* prin albaneză. ● Meyer, EWAlb, p. 183 „alb. *katunt* identisch mit rum. *cătun*, sl. *katunŭ*, srb *katun* etc. Vielleicht gehört, das Wort zu den von den Bulgaren nach der Balkanhalbinsel gebrachten". ● Tiktin, DictRG, p. 314 „vgl. sl. *katunŭ*, srb etc. Dunkles Wort". ● Jireček, *Gesch. der Serben* I, p. 156 romanic (it. *cantone* etc.). ● Dumke, JB, XIX—XX p. 71 din alb. ● Jokl, IF, XXXIII, p. 420—435 alb. *katund* este participiu în *t* de la un derivat cu prefix *kë-* al verbului *ndei*, i.-e. **ten-* (gr. τείνω „întind (un cort, coardele unui instrument)"), *katund* (cătun) însemna „das Ausgespannte, das Gezelt". În toate idiomurile este împr. din alb. Admis ca probabil: Philippide, OrR, II p. 704, Skok, ZrPh, L 1930, p. 519; DLR, I/2, p. 219; respins: Brückner, KZ, XLVIII 1918, p. 167; Densusianu, GrS, VII, p. 90 „etimologie departe de a fi convingătoare; nu explică lipsa semnificației 'cort' chiar în albaneză (etc.)." ● Peisker, *Zeitschrift des histor. Vereins Steiermark*, Graz, XV 1917, p. 203—204, din limba lor de obîrșie, uralo-altaică[!], românii au păstrat un cuvînt, *cătun*: kirghiz *kotan* „un loc îngrădit în cîmp unde înoptează oile", kalmuk *chotton*, *chottun* „o comunitate de 10—12 familii care-și clădesc colibele într-un loc" etc. (OrR, I, p. 842; IJ, V, p. 100); M. Vasmer, *Studien zur alban. Wortforsch.*, I (Acta Univ. Dorpat, I 1921), p. 28—30, 39 „von einem donaubulg. Hirtenvolk" (peceneg, cuman?). ● Treimer, *Slavia*, III, p. 450 „awarisch-bulg.". ● Serra, DR, III p. 1092 **cavitonem* > veneț. *cavidone*, it. *cotone* „diga, duna", în legătură cu organizația militară de grăniceri. ● Pușcariu, StIstr, II p. 283 albanez. ● DR, IV, p. 1553 lat. *cautum* + *tun* < celt. *dunum*. ● Rohlfs, EWUG, 949 gr. și alb. din trc *katan*. ● Candrea, DEnc, p. 236 prob. de orig. illyră, cf. alb. *katun* etc. ● Densusianu, GrS, VII, p. 90—94 sens de bază „săpătură în pămînt", cf. av. *kata* „cămară, pivniță, groapă", pehl. *katak* „casă, groapă", pers. *kad* etc., tema *kat-*, avînd la bază noțiunea „a săpa" (i.-e. **ket-*, *kot-*), sau altă temă *kan-*: sogd. *k'nk* „locuință, colibă" etc.; de la iranieni, *kat(a)* a fost luat de fino-ugri, caucazieni, slavi; la români adus prin neamurile iraniene ce au înaintat pînă în zonele carpato-dunărene. ● Pușcariu, LR, I, p. 258 *cătun* probabil (ca alb. *katund*) moștenire autohtonă. ● Șăineanu, DUn, p. 113 (alb. *katun*). ● Dragomir, *Vlahii*, p. 113—115. ● AnEtn, 1962—1964, p. 77—78. *Studium* (Debrecen), II 1971, p. 39—46 (A. Mohay) KATOYNA gotic.

Discuțiile despre acest cuvînt (larg răspîndit în zona carpato-balcanică) n-au precizat nici etimologia, nici idiomul de obîrșie. Cuvîntul nu este băștinaș în slavă, nu l-a revendicat vreun slavist ori slavizant nici ca titlu de ipoteză: la slavi este împrumut, nu element ereditar comun. La sîrbi, „în sensul vechi, *cătun* pare a fi însemnat așezare a păstorilor români; documentele sîrbești arată pe valahii din evul mediu locuind în asemenea *cătune*; în Istria multe localități se numesc *Katun*, urme ale așezărilor de păstori vlahi în acele regiuni" (DLR, I/2, p. 219); tot de la români a intrat în bulgară, devenit cuvînt comun. În slava meridională s-ar putea presupune că a fost luat din romanitatea balcanică. Aserțiunea despre originea mongolică sau uralo-altaică a cuvîntului este lipsită de bază documentară; dar nici etimologia albaneză a lui Jokl nu este verosimilă; precum nici cea iraniană nu apare mai plausibilă, cu toate că înrudirea pe plan indo-european nu ar fi exclusă. Mai probabil este deocamdată că avem un cuvînt comun albano-român, autohton. Dar etimologia nu apare clară; plecînd de la unele accepțiuni regionale, „bordei" (olt., Serbia), *cotună* „cuptor improvizat în cîmp", făcut din „o săpătură; vizunie" în Bărăgan și Brăila, Densusianu le considera „hotărîtoare" pentru etimologie în legătură cu tema *kat*, i.-e. **ket-*, **kot-* „locuință (Wohnraum)", inițial „gaură în pămînt ca bordei"; av. *kata-* „Kammer, Vorratskammer, Keller", n. pers. *kad* „casă", got. *hēbjō* „Kammer", sl. *kotĭcĭ* „cella; cuib". Probabil că inițial cuvîntul românesc avea însemnarea nu de „groapă în pămînt pentru locuință, bordei", ci „casă" în sens generic, "colibă, îngrăditură" făcută din împletituri, pari etc., ca atare aparținînd la grupa etimologică mai apropiată semantic: i.-e. **kat-* „a suci, a învîrti împletind în leasă, țarc (etc.)" (WP, I, p. 338, 1; IEtW, 534), lat. *catena* „cătușe" *(*cates-na)* probabil și *casa* „colibă primitivă" *(*catiă)*, cymr. *cader* „saeptum, castrum, locus munitus", v. irl.

www.dacoromanica.ro

cathir „oraş", v. isl. *headorian* „a închide, a restrînge" (**heador* „ocol, ţarc"), eventual v. sl. *kotĭcĭ* „cella, cuib", rus *koty* „leasă de peşte; gratie", srb. *kôt* (dial.), *kòtac* „ţarc pentru miei, iezi, găini" etc., blg *kótara*, *kótora* „ţarc", srbcr. *kòtar* „gard (ţarc) pe lîngă claia de fîn (pentru a o feri de vite)", *kòtar* „ţinut, hotar (din garduri, îngrădituri)", sloven *kotár* "Bezirk". Sufixul *-n-* pare a fi indo-european (cf. Brugmann, GrdVglG, II/2, p. 266—268: **kat-o-no-* însemnînd „casă, colibă" de locuit, făcută prin împletitură, sens extins asupra mai multor asemenea construcţii, un ansamblu de case, un sat (ori tocmai acesta e rolul semantic iniţial al sufixului *-(o)no-*?); sau sens primar „îngrăditură", „linie de hotar" a unei aşezări, localităţi? S-ar putea ca evoluţia semantică să fi fost analogă cu a lat. *fossatum* (din *fossa*) > rom (*fsat*), *sat* (supra, p. 212), deci *cătun* să fie o paralelă anteromană (autohtonă) a termenului sinonim latin (AnEtn, 1962—1964, p. 77—78).

(39a) ceáfă s.f. „partea posterioară a grumazului şi capului" („nuque; Kehle"); istr. *tšofe*, HLR, I, p. 227; AtlLR, I 358/01; CercLg, XVI 1971, p. 88; alb. *tsafë*, *qafë* „Kehle, Hals" (Philippide, OrR, II, p. 704) nu poate fi autohton (traco-dacic ori illyric) din cauza aspiratei *f*, sunet ce nu exista în substrat; pare să fie turcesc în albaneză şi în română. Cf. însă RevLg, XI 1966, p. 555—556.

(40) cîrlán (var. ban. *gîrlan*) s.m. (pl. *cîrlani*), f. şi adj. *1)* miel (mia,rar ied) după înţărcat la 2, 3, 4, 6 luni după fătat pînă la un an (cînd se numeşte „tîrţiu")" („agneau sevré; agneau d'un an; Junges von Schafe od. Ziege, Jährling"). *2)* „mînzul între un an şi doi ani; cal de doi ani, de 3—4 ani" („poulain âgé de plus d'un an; (zwei od. mehrjähriges) Füllen"); secundar „cal slab" (haţ., unde despre ovine nu se zice). *3)* „bărbat care se ţine numai după muieri; craiu" („coureur (de femmes); Mädchenjäger").

Der.: *cîrlană* (fem.), adj. *cîrlan, -ă* (lînă scurtă subţire, tunsă de pe cîrlani), *cîrlăior, -ă, cîrlănaş, -uţ, -iţă, cîrlău, cîrlănar* (păzitorul turmei de cîrlani), *a se cîrlani* („sich herumbalgen", bucov., Herzog-Gherasim); antropon. *Cîrlan, Cîrlanea*; topon. *Cîrlani, Cîrlăneşti, Cîrlănărie* (TopRom, p. 419).

Impr. din rom.: ung. *kirlán, kerlán, kelány, kirlány, kellán, kerlám* etc. „egyéves bárány; egyéves csikó" (InflR, p. 56; WtbCs, p. 78; MNyTEtSz, I, p. 495; MNyRomKölcs, p. 201—202); săs. *kerlân* (RomElSz, p. 27), *kirlân, kirlean, kırleam* „einjähriges Schaf" (SächsWtb, V, p. 146).

LaurM, Gloss, p. 120 „cîrlanu,? óre in locu de curlanu cu intellessulu *bou tu de tonsu* ca şi gr. κοῦρος (κουρά, κουρεύειν, *cur-meiu, s-curtare* etc.), sau in legatura de affinitate cu *circeiu* sau *carligu* („animale cu perulu circeiatu")". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 488 din ung. *kerlány* „agneau d'un an". ● Philippide, ILR, p. 150 *cîrlan* = **cîrnan, carne*. ● Candrea, NRR, I, p. 405 der. din *cal* cu suf. *-an*, prin intercalarea lui *r* (*dîrlog* < *dălog, gîrligan* < *gălegan, tărbăcesc* < *tăbăcesc*). ● Diculescu, OrLR, p. 597 **caballanus* — *callanu* — *cîrlan*. ● Weigand, JB, XVI, p. 221—222 pare a fi slav după formaţie, „jedenfalls im Rum. Lehnwort, aber woher?"[!]; *-an* ar dovedi că nu e vechi; legatura cu srb *krd* „Rudel, Herd; *cîrd*" îi pare ademenitoare, „dann ware *krdlan* ein Schaf resp. Pferd, das der grossen Herde eingefügt werden kann'[!]. ● Giuglea, DR, I, p. 244—247 din **cărnare*, „miel cărnos" etc. ● Pascu, ArR VII, p. 556. ● Puşcariu, DR, III, p. 380 poate **cîrnal* > *cîrlan*. Respins: Spitzer DR IV, p. 651, Meyer-L, REW³ 1701a („nicht annehmbar"), Weigand, BalkA, II, p. 263 264 („ganz unmöglich"). ● Densusianu, ALP, II, p. 21—22 turco-tatar *kyrla* „cîmp, loc de păşunat; munte"; *cîrlan* s-ar explica prin sensul „mieii se urcă la munte fiind nişte miei mai răsăriţi"[!!], sau de la *karc* „putere", der. *karylan* „a întări", *karylu* etc. ● Kisch, DR, VI, p. 657 din germ.(?). ● Scriban, D, p. 296 săs. *jorlănk, jĕr-* , miel de un an", *Jährling*. ● Giuglea, LL, I, p. 171 *mîrlan* şi *cîrlan* „ont des sens apparentés; aussi *mîrlan* a-t-il influencé *cîrnar*, d'où *cîrlan*"; dar asemenea soluţii „sono artificiali" Tagliavini, IJ, XXVI, p. 219. ● Tiktin, DictRG, p. 285, Şăineanu, DUn, p. 106,

www.dacoromanica.ro

DLR, I/2, p. 146 „orig. necun.". ● DR, XI, p. 170—172, AnEtn, 1957—1958, p 140: i.-e. **gu̯er-l-*.

Vechile tentative nu explicau acest cuvînt tipic românesc aparţinînd domeniului vieţii agrare, atribuit fondului lexical autohton, neputînd fi împrumutat din vreo limbă cunoscută. Singura soluţie acceptabilă este legătura în domeniul comparativ a tèmei străromâne **gar-l-* (pierderea sonorităţii *g* > *c*, ca în *gălbează* > *călbează)* cu semnificaţia primară „progenitură, pui de animal", înrudită cu baza i.-e. **gu̯er(e)bh-*, **gu̯rebh-* „făt, puiu, progenitură, prunc" (WP, I, p. 689; IEtW, 485): gr. βρέφος „copil nou născut, puiu de animal, făt", v. sl. *žrebę* „mînz", poate şi v. ind. *gárbha-h*, av. *garəwa* „matrice, făt" etc. Rad. primar avea forma **gu̯er-* în arm. *korium* „pui de animal", v. ind. *gršti-h* „juncă" etc. (Petersson), cu toate că WP o consideră „nich erwiesen". Dar ea este confirmată şi de existenţa tèmei străromâne **gar-l-*, bază i.-e. **gu̯er-l-/*gu̯or-l-*, însemnînd în general „pui, făt", restrîns cu timpul asupra domeniului animal.

(41) cîrlig s.n. (pl. *cîrlige) 1)* „fier sau lemn lungăreţ încovoiat la un capăt (cu care se apucă ceva sau de care se agaţă)" („croc, crochet, grappin; Haken, Hakenstange, -stock") şi mai multe unelte. *2)* „caţa ciobanului" („houlette pourvue d'un crochet; Hakenstab, -stock der Hirten"). *3)* „butaş (cîrcel) de viţă" („rafle, provin, plant (de vigne); (Ab)Senker (eines Weinstockes)"). *4)* „undiţă; unealtă de pescuit cu cîrlige" („hameçon; Hamel, Angelhaken"). *5)* „tip de plug primitiv" („charrue primitive; primitiver Pflug").

Der.: *cîrligaş, cîrliguţ, cîrliguş, cîrligel, cîrligei* pătaţi (plantă), *cîrligior* (plantă), *cîrligioară* (plantă), *cîrligean* („hoţ"), *cîrligar* (cîrlig cu care se apleacă crengile pomilor); *cîrligă, încîrligă, -at, -ător, -oare*; *cîrligat* (s.m.), *cîrligată, cîrligăţea, cîrligat că* (plante); abstr. *(în)cîrligare, -at, -ătură*; var.mold. *bîrliga(t)* (sl. *br-* + *cîrlig*), *îmbîrligat, învîrligat*; *descîrligă, -at*; *cîrloagă* „zăluţă (dantelă)"; topon. *Cîrlig, Cîrligi, Cîrligati, Cîrligele, Cîrliget, Cîrligana, Cîrligătura* etc. (NumeL, p. 6; TopRom, p. 22); antrop n. *Cîrlig, Cîrligel(u), Cîrligeanu* ş.a. (OnR, p. 243).

Aceeaşi temă *c î r - l -* (cf. OrR, II, p. 182): *cîrlionţ* „boucle de cheveux, instrument de pêche", *cîrlioanţă, cîrlion, scîrlionţ, încîrlionţă (-i), cîrlibonţ* „crochet în l i „(brebis) aux cornes en spirale", ban., *cîrlibușă* nume de capră, haţ.; *cîrlobat* „cu capătul încîrligat", haţ, *cîrlobătură* „lucru (în)strîmbat, cîrligat"; *gîrloabă* zăluţă.

Dial.: arom. *cărlig, cîrlig, cîrlibană*, fărşer. *cărrig, căpig* (DR, VII, p. 151), *ancîrligat, încîrligedzu, ncîrligare, -at, -gedzu*; megl. *cărlig* „caţă ciobănească; ac de împletit ciorapi", *cîrligar*.

Împr. din rom.: blg. *krălig, karlık, karljuga, kărlug* (DR, III, p. 204—205; srb topon. *Krligate* (Vlahii, p. 55); ucr. *karljuka, karljučka, girliga* (DLR, I 2 p. 148; BalkA, II, p. 130), *kyrlyh, gyrlyha*, etc., rus *gerlyga, erlyga* (RomSl, XIV 1967 p. 158, XVI, p. 81); alb. *kërrigë* (DR, VII, p. 151—152); ung.reg. *kèrlig* „vashorog, kampó", *kirligál* „keresztbe egymásra teszi (a lábát)" (MNyRomKölcs, p. 198, 202; sas. *kirl k* „ein Jungenspiel" (SächsWtb, V, p. 196); arm.ard. *cîrlig* „ghiară" (*Anu*, I 2 1936, p. 88); trc *karlik* (RÊSEE, XXI, p. 228).

LexB, p. 99 „*carligatu* a lat. *con* et *ligo*". ● LaurM, Gloss, p. 121 din *ll g* ? sau lat. *cirrus, cirrulus*(?), engl. *curl*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 43 cf. v.sl. *krivъ*, „obliquus", ceh *kriviti, krivolák* „croc" etc. ● Giuglea, DR, III, p. 1090 *cîrlig* < *calabricem* (un fel de spin), — etimologie care „nu e sigură" DLR, I/2, p. 148. ● Pascu, DLtMR, II, p. 184, 72 arom. *cîrlig* din blg. *karliuga*. ● Densusianu, ALP, II, p. 152 trc-tatar vb *kyrla* „a încîrliga", *kyrlagan* „avînd un vîrf, un cîrlig"; vb *kerimlek* = *ke il mek*; suf. *-ik* etc. ● Graur, BL, V, p. 98 *cîrlig* şi *bîrligă* „un dérivé verbal qui peut avoir été fait sur un mot en *-ligă*, perdu depuis". ● Scriban, D, p. 296 „cf. rus pol. *karlik* pitic, d.germ. *karl, kerl*". ● Tiktin, DictRG, p. 296, Candrea, DEnc p 285, Şăineanu, DUn, p. 106, Puşcariu, LR, I, p. 266 „orig. necun.". ● AnEtn, 1959—1961, p. 34 i.-e. **ker-l-* (tr.-dacic).

www.dacoromanica.ro

Cuvîntul a tentat foarte puţin pe etimologişti, iar bibliografia redusă a încercărilor etimologice de care a avut parte contrastează cu grămezile enorme şi confuze a zecilor de ipoteze emise pentru alte cuvinte *(brînză, strugure, strungă* etc.). Autorităţi în materie de etimologie română s-au pronunţat pentru „orig. necun.", iar soluţiile încercate de unii sînt prea departe de realităţi, nu comportă discuţie. Cuvîntul e larg răspîndit, general, cu sensuri variate, numeroase derivate, împrumutate de aproape toţi vecinii: încît apare absolut nejustificată afirmaţia că „avem a face cu un vechi termen păstoresc" (DLR), caracterul „păstoresc" fiind ceva cu totul secundar (prin faptul că şi păstorii aveau şi au cîrlige şi bîte încîrligate), iar sensul lui este general, referindu-se la orice lucru îndoit, încovoiat. Baza *cîr-l-ig-* (străromân **car-l-ig-* ori **car-l-ic-)* conţine rad. i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, încovoia, îndoi, (în)strîmbà" (WP, II, p. 568—573,3; IEtW, 935): lat. *curvus*, gr. κυρτός, alb. *kërrús, kurrús* „a încovoia, înstrîmbà", m. irl. *cor* „cerc" *(coroli* „a învîrti în cerc") etc., v. lit. *skrelis* „aripă", v. sl. *krilo* (**kri-dlo-)* „aripă", lit. *kreĩvas, kraĩvas* „răsucit, strîmb", let. *krails* „încovoiat, strîmbat" etc. Formantul *-l-* s-a adăugat la rad. **(s)ker-l-* > **kar-l-*, iar al doilea sufix poate fi *-k-* (cf. *aprig*) i.-e., sau latin *(-icus?)*.

Rămîne totuşi un echivoc din cauza lui *c-* iniţial ce poate veni şi din *g-* străromân *(călbează, cîrlan)*, şi ar duce la o bază de forma **gar-l- (*ger-)* şi deci la rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, a (ră)suci" *(grapă, îngurzi)*; dar caracterul autohton preroman este neîndoielnic.

(42) copác (var. *copaciu)* s.m. (pl. *copaci)* „vegetal lemnos cu trunchi, înalt, ramificat la o înălţime oarecare; nu produce fructe", sinonim cu „arbore" („arbre; Baum"); p. restr. „arbore uscat, gros, trunchiu de fag sau stejar" („arbre; tronc d'arbre; Baumstumpf"). Varianta *copac* este refăcută în mold. şi Trans. din pl.; forma veche şi munten. este *copaciu*.

Der.: *copăcel, copăcios* („pădure", Cantemir); topon. *Copăceni, Copăceana, Copăceanca, Copăcel(e), Copăceşti, Copăcioasa* etc. (TopRom, p. 406), antropon. *Copaciu, Copăcel, Copăcean* (OnR, p. 248).

Dial.: arom. *cupaciu, copaciu (cupatšu)* „stejar", *cupacină* „pădure de stejari", *cupăciar* (poreclă dată românilor la Grebena; DÊtMR, II, p. 219); megl. *cupatš (cupač), cupatšolnic*, istr. *cupaţ* „tufă".

Împr. din rom.: ung. (ard., mold.) *kopács* „szálfa" (RomIX—XIV, p. 76; InflR, p. 59 „copac mare, tufiş"), *kopecsel, kopáš* (WtbCs, p. 80; MNyRomKölcs, p. 216); n.gr. κοπάτσε (RumWNGr, p. 79).

Alb.: *kopatsh* „trunchi de arbore, buştean", *kopace,-ja* „qualunque pezzo di legno grosso; persona ottusa" (Cord.).

LexB, p. 137. ● Eliade, *Vocab*, p. 18 *„copaciu* sl.: arbore". ● LaurM, I, p. 922. ● Miklosich, SlElR, p. 10 *copaciu* = alb. *kopatš*; RumUnt, I, p. 254. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 716 împr. din alb.; Meyer, EWAlb, p. 198; Tiktin, DictRG, p. 410; DLR, I/2, p. 763; Şăineanu, DUn, p. 163; Capidan, DR, II, p. 526—527 (identic cu alb. *kopatš*). Pascu, DÉtMR, II, p. 219; Philippide, OrR, II, p. 708 „poate că e împr. din alb."; Candrea, DEnc, p. 330; Drăganu, RomIX—XIV, p. 76; Scriban, D, p. 345.

În afară de compararea cu alb. *kopatsh* sau „împrumutarea" din acesta nu s-a încercat explicarea în alt sens a cuvîntului românesc, care aparţine evident fondului comun alb.—rom. Esenţa lui semantică pare a fi „trunchi tăiat, tulpină de arbore tăiat, buştean", devenit prin extensiune sinonim cu „arbore (pom)"; în acest sens, tema *copa-tš-* conţine noţiunea „a tăià, tăiat" şi rad. **(s)kep-, (s)kop-* „a mînui (a lucrà cu) unealtă tăioasă (cuţit, răzuitor de piatră, ciocan)

www.dacoromanica.ro

tăind, răzuind, săpînd (etc.)" (WP, II, p. 559—563; IEtW, 930,2): alb. *kep-* „cioplesc pietri, tai", gr. κόπτω „sap, tai" etc., v.sl. *skopiti* „a tăia în bucăţi; a scopi", lit. *kapóti*, let. *kapât* „a tocà, a tăià mărunt (lemnul)", *kapāns* „satîr" ş.a. Sufixul *-k-* (ori *-t-s-*) în alb.—rom. va fi dat nuanţa semantică „lucru tăiat, bucată (de lemn) tăiată". Păstrarea lui *o* neaccentuat ca în latineştile-romanice *mormînt, comînda, corastă* etc.

(43) copíl (var. *cupíl*) s.m. (pl. *copíi*), f. *copilă* (pl. *copile*) *I)* termen pentru a indica o persoană în raport cu părinţii. *1)* „fiu, băiat, făt, fecior, prunc" („enfant, fils; Kind, Sohn"). *2)* „persoană de sex masculin în primul stadiu al vîrstei, (de obiceiu) înainte de a fi adolescent; prunc, băiat, făt" („petit enfant, petit garçon; Kleinkind, Knabe"). *3)* p. ext. „orice persoană tînără de sex bărbătesc" („enfant; Kind"). *4)* fig. „tînăr, fără minte, naiv" („enfant, naïf, jeune; jung, kindlich, naiv"). *5)* †"servitor, slujitor" („serviteur; Diener"). *II) cópil* (pl. *cópili*) *1)* „fiu nelegitim sau natural (în afară de căsătorie, copil din flori)" („enfant naturel; uneheliches (natürliches) Kind, Bastard"), (cf. L. Djamo-Diaconiţa, *Le terme copil dans la langue des chartes slavo-roumaines de la Valachie*, în RevLg, XX 1975, p. 483—485 „enfant illégitime"). *2)* fig. „lăstar sălbatec (ieşit din rădăcina sau curpenul plantelor)" („repousse, talle; Wurzelschössling"). *III) 1)* „cui de fier sau de lemn ce intră în gaura sau veriga unei ţîţîni, cîrlige mari la porţi în care se învîrteşte poarta" („gond; Türangel"). *2)* „omuşor (în gît)" („huette; Zäpfchen") şi alte sensuri, unele figurate.

Der.: *copilaş, copileţ, copiloiu, copilandru, copilandric,* †*-ec, copilime, -ame' copilărime, copilăreţ, copilos, -oasă, copilăros, -oasă, -ăresc, -ească, copilăreşte, copili' -ire, -it, copilări, -it, copilărire, copilărie, copilăndrie, copilitură*; fem. *copilă, copiliţă*; *copil* de trupă; antropon. *Copilu* etc.

Dial.: arom. *cok'ilu* „bastard; băiat tînăr", *cok'iluş, cópil, copelă, copílciu*; în Albania *copil, cupíl* (RevLg, XI 1966, p. 556—557); megl. *cópil* „bastard", *cupilaş* „copil mic, prunc; flăcău tînăr bun de însurat, mire".

Împr. din rom.: ung. *góbe, kópé* „om incult, prostuţ; ţăran secui; viclean, şiret; vesel" (InflR, p. 47; nesigur); săs. *kopil* „Liebling, Protektionskind" (RomElSz, p. 29; SächsWtb, V, p. 288); ucr. *kópil (kópyu), kopel'a (kopel'át'), kopilúk, kopileta* „bastard, copil" (BalkA, II, p. 136; RomSl, XVI, p. 82; SCL, XXI 1970, p. 28—29), pol. *kopirnak, kopirdan* (Galiţia: DR, VIII, p. 143); posibil tot (direct) din rom.: v.sl. *kopelĭ* „enfant illégitime", rus *kopelŭ* „bastard", *kopelšče*, blg *kópole, kópile, kópolče, kopelák* „copil mic din flori; băiat mic, puţoiu (etc.)", srbcr. *kopili* „bastard", *kópıl, kópio, kópile, kopilan* „bastard", *kopilad, kopiliti se* „a purcede grea"; m.gr. κόπελος „spurius", n.gr. κοπέλι „june, slugă", κοπέλλα „fată tînără" şi derivate cu suf. *d, k, r, t*, etc.; şi alb.?

Alb.: *kopíl', kopil* „băiat tînăr, slugă" (tosc), „bastard" (gheg) [sau împrumut din română?].

LexB, p. 137. ● Pontbr, p. 153 gr. κοπέλι. ● Miklosich, SlElR, p. 10 *copıl* — alb. *kopil* (între „alteinheimische Elemente"). ● LaurM, I, p. 925 „*copilu* din *pupillus* prin strămutarea lui *p* initiale în *c (poturnichia = poturnicla* = lat. *coturnicula)*; lat. *pupillus* e *copilu remasu fora tata*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 651 (el.sl., origine obscure). ● Miklosich, RumUnt, p. 205, EWSl, p. 129 (alb. Ursprung). ● Meyer, EWAlb, p. 198 „alb. *kopil* Knecht, junger Mensch, Bastard, schlau, vgl. asl. *kopilŭ*, srb etc., rum., ngr., mgr. Die Grundbedeutung ist jedenfalls „Bastard", sein Ursprung dunkel; könnte es ein lat. **copilis* darstellen, 'ein mit einer *copa*, Tavernenwirtin, erzeugtes Kind', vgl. *Bankert*, den auf der Bank, und *Bastard*, den auf dem (zum Schlafen benützten) Saumsattel erzeugten"[!?]. ● Philippide, ILR, p. 214, 44 *copıl* din v.sl. *copilŭ* (nothus). ● Densusianu, HLR, I, p. 37 „*copil* peut venir aussi bien de l'albanais que du slave", p. 353, 355, 387. ● Tiktin, DictRG, p. 411 cf. alb., ngr. ● Vasmer, *Grec.-sl. etjud.* 96 din lat. *cŭpella* „poculum", care ar fi trecut în gr. sub forma

www.dacoromanica.ro

κοπέλλα „Hure, Mädchen", — citat de Berneker, SlEtW, p. 564 „ein Balkanwort, vgl. alb., rum., mgr., ngr. Der Ursprung ist dunkel", respingînd etimologia lui Meyer şi a lui Vasmer. ● Ostir, WöS, V 1913, p. 220 alb. *kopil'* din i.-e. **ko-* (v.ind. *kā-* „rău") şi **-pelnos* = alb. *pjel* „nasc", — citat şi admis (ca ceva „scharfsinnig") de Jokl, UAlb, p. 6 (IJ, IV, p. 109). ● Capidan, DR, II, p. 459 (formă balcanică), „originea nu e slavă, căci cuvîntul există numai la slavii balcanici, cu întrebuinţare mult mai restrînsă decît în română. Rămîne să fie căutat în domeniul alb.-romano-grec", p. 524—525. ● Diculescu, DR, IV, p. 1552 *„copil* < gepid. **kopilo* din *kop-* în m.engl. *hor-cop* „Hurenkind", ca got. *barnilo* „copil" din *barn*". ● Puşcariu, StIstr, II, p. 284 „cuvînt obscur". ● Philippide, OrR, II, p. 708 în limbile slave de est şi sud e probabil din alb.; nu se ştie dacă de la albanezi ori de la slavi a venit în româneşte. ● Candrea, DEnc, p. 331 „comp.alb. *kopil*, gr.biz., ngr.". ● Şăineanu, DUn, p. 166 *copil* = alb. *kopili*. ● Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926), p. 93—94 (cuvînt balcanic). ● DLR, I 2, p. 772 773 „de origine obscură, probabil preromană, răspîndit şi la popoarele învecinate". În rom. e vechi; probabil de aici împrumutat la toţi vecinii. ● Puşcariu, LR, I, p. 179 (autohton). ● Rosetti, ILR, II, p. 115. ● Scriban, Arh, XXXIX, p. 154, D, p. 345 „lat. *pupillus*, dim.d. *pupus*, fem. *pupa* cocă, cocuţă, infl. de *cocă* sau de o formă lat. *copillus*, ca *columbus — palumbus* porumb". ● Giuglea, DR, X, p. 440, DRS, p. 27. ● *Dicţionarul limbii române moderne* (1958), p. 188 comp. alb. *copil*. ● C. Poghirc, LbR, XVI 1967, p. 419 **kuolpos* „sîn", **colpillus* (adj.) > *copil* [!]. ● CercLg, XIII 1968, p. 350 **ken-pel-n-*.

Importantul cuvînt străvechi, cu sensuri variate şi nuanţate, derivate numeroase, răspîndit la toate popoarele din preajma teritoriului locuit de români în sud-estul Europei, s-a bucurat în chip firesc de atenţia corespunzătoare a filologilor şi lexicografilor. După tentative de a-l deriva din latină, greacă, slavă apoi germanică, mulţi l-au declarat comod „cuvînt balcanic" (Balkanwort) fiind aproape toţi de acord că în idiomurile slave e împrumut mai recent, deci nu element moştenit (slav comun), eventual indo-european; nimeni n-a luat în seamă putinta obîrşiei slave. Începînd de la Miklosich, unii au încercat să-i explice prezenţa în limbile sud-est-europene ca împrumut din albaneză, ceea ce nu se poate admite din cauze general istorice, iar mai nou s-a recunoscut chiar că „în general cuvîntul fără derivate şi nesupus la legile sincopării, face impresia şi la albanezi de a fi împrumutat", în greacă „nu poate fi băştinaş şi nu se leagă de nici o tulpină cunoscută" (DLR), deşi e atestat în epoca bizantină; ca origine etimologică a rămas însă nedeterminat, un fel de „copil al nimănui". Totuşi el este al cuiva avînd obîrşie etimologică determinată. În româneşte element foarte vechi, din româna comună, neputînd fi împrumutat de pe la vecini, nici din albaneză, dar nici de la slavi (unde nu e băştinaş); element ereditar în română, de aici a trecut în tot teritoriul carpatobalcanic, devenit „Balkanwort" apatrid pentru unii filologi apuseni. Este sigur, nu numai „probabil că punctul de plecare a cuvîntului e limba română, nu invers (slavă etc.)" (DLR); totuşi nu se poate afirma cu certitudine că direct din limba română a fost împrumutat *copil* în toate idiomurile împrejmuitoare (lucrul este sigur numai despre ung., săs., ucr. şi pol.); sigur oricum că la noi nu este împrumut din vreuna dintre limbile care-l cunosc. Astăzi nu mai poate apărea ca ceva temerar atribuirea cuvîntului *copil* fondului autohton traco-dacic ori illyric, trecut în romanitatea balcanică şi transmis limbilor greacă şi slave (întrucît la slavi n-ar fi împrumut din română, respectiv din albaneză ori greacă). Ca un cuvînt indo-european autohton, el poate fi explicat printr-o evoluţie în cadrul romanităţii balcanice şi a limbii române: presupunînd un arh-tip **kompello-* (traco-dacic, illyric), pentru fonetică cf. lat. *complexire* > rom. *copleşi*, *comprendere* > *cuprinde*, *conforire* > *cufurí*; s-ar putea distinge un apelativ compus bimembru, din **kom-* şi **pell-*. Primul nu are a face în nici un caz cu v. ind. *kā-* „rău", i.-e. **ko-*, ci mai curînd rad. **ken-* „a răsări, a se ivi, a deriva; pui de animale, copil" (WP, I, p. 397—398); este greu de spus dacă

www.dacoromanica.ro

partea finală *-pil-* este identic cu alb. *pjel* „nasc, dau naştere" (sugerat de Ostir), cu care ar prezenta o remarcabilă asemănare de formă şi de înţeles (dar cf. WP, II, p. 64, care nu admite că verbul alb. ar putea să reprezinte o răd. **pel-* „a naşte" = „umplea"); **pel-no-* ca bază i.-e. e verosimilă.

(44) cotropí (var. *cutropi, cutrupi*) vb tr. *1)* „a acoperi, a îngropa, a călca în picioare, a dărîma, a nărui, a (se) sfărîma" („couvrir ; fouler, démolir ; bedecken, niederdrücken, -treten, ein-, niederreissen"). *2)* „a invada, năvăli, inundà, a luà în stăpînire cu forţa, pe nedrept" („envahir; überfallen, auf Jdn ein-, losstürzen"). *3)* „a cuprinde, a umplea, a covîrşi" („remplir ; von allen Seiten umfassen, einschliessen, einhüllen, überschwemmen").

Der.: *cotropire, -itor, cutropit* adj., *cutrupiş* „acoperişul casei" (haţ., Tımoc), † *a încutropi* „envahir".

LaurM, Gloss, p. 203 din prep. *co* sau *cu* + *tropu* sau *trupu*, „care nu póte fi slavicu, cumu pretende invetiatulu Miklosich", ci e rudă cu fr. *troupe* — trupă, prov. *trop* — turma, sp. *tropa, tropezar*, mediu lat. *tropus*, it. *troppo* (etc.)". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 88 cf. sl. *ostrabati* „abscindere" *ostrebiti* „purgare", şi *treabă*[!]. ● Tiktin DictRG, p. 427 „vermutl. Erbwort, viell, zu lat. *torpeo, -ere, torpesco*". ● CDDE, 427, lat. **c n-torpire (= -ire)* „être tout engourdi" etc. Admis: Candrea, DEnc, p. 346. ● Meyer-L, REW[1–3] 2186 „**contorpēscere* 'ringsum erstarren', rum. *cutropi* (Tikt.)?". Această explicaţie e falsă, Graur, BL, V, p. 94; cf. DLR, I/2, p. 853. ● Diculescu, DR, IV, p. 472 „înţelesul primar a fost 'a acoperi (o casă)', de unde *cutrupiş*; **cât(o)ropi*, der. din gr. καταροφόω 'bedachen'". ● Puşcariu, *Academia ortodoxă*, 50 *de ani (1884 1934)*, Cernăuţi, 1935, p. 139—140, DR, VIII, p. 292, IX, p. 473, LR, I, p. 273, DLR I/2, p. 853: de orig. germanică medievală, dintr-o locuţiune adverbială **cu trop* „cu mulţimea, cu duiumul, în masse" > *cutropi*, cf. *cu vîrh (vîrf)* > *covîrşi*; datează din timpul invaziilor germanice, primit de „romanii răsariteni care în Dacia aveau să suporte întîiele ciocniri cu germanii cotropitori; năvălirile acestora, în masse prădalnice, *cu tropul*, trebuie să fi ajuns de pomină şi limba ... ne vorbeşte pînă azi de ele; germ. *thorp* „mulţime" *(dorf)*, it. *troppo*, fr. *trop* etc.". ● Rosetti, ILR, I, p. 166 („de orig. nelatină, după Puşc."); admis: Giuglea, DRS, p. 109; respins: Friedwagner, *Literaturblatt*, LXI, p. 174 (Rosetti, ILR, II, p. 81). ● Şăineanu, DUn, p. 174 *co(prinde)* + *tropăi*. ● Scriban, D, p. 358 *(cotrocesc, cotroboesc)*.

Legătura dintre *cotropi* şi *trop-* (*troppo, troupeau* etc.) nu se poate admite din cauza nepotrivirii semantice şi a piedicilor cultural-istorice, care nu se înlătură nici considerînd verbul nostru ca romanic, nici împrumutîndu-l direct din vreun idiom vechi nemţesc, obîrşie ce nu e deloc verosimilă, iar paralela *cu* + *vîrh* > *covîrşi* (etimologie sigură?) nu poate constitui dovadă despre existenţa unei locuţiuni „germano-române" **cu tropu*. S-ar părea că numai soluţia latină poate fi admisă, potrivită formal şi cultural-istoric; dar ea nu justifică înţelesul lui *cotropi*, al cărui miez semantic nu e „înţepenire", ci „a călca, apăsa, turti, zdrobi", de unde „cuprinde, inunda, covîrşi" [18], iar elementul **trop-* în **co(n)tropire* aparţine la altă bază i.-e., anume la **trep-* „a călca, tropăi, călca în picioare, a umbla cu paşi mărunţi (etc.)" (WP, I, p. 756): v. ind. *trprá-h, trpála-h* „grăbit, pripit, (care calcă repede cu paşi mărunţi)", gr. τραπέω "tescuesc (storc) struguri", lat. *trepidus, trepidare*, mhd. *draben* „traben", v. pr. *trapt* „a călca", blg *trópam* „a strivi, a călca, a tropăi" etc. Tema rom. **trop-* reprezintă o formă alternantă a bazei i.-e. **trep-*; dar nu este exclusă apartenenţa temei româneşti *-trop- (trup-)* chiar la baza i.-e. **treup-* (a rad. *tcr-* „a freca, sparge etc."), gr. τρυπᾶν „perfora,

[18] Cuvîntul e atestat în sec. XVI cu sensuri identice celor de azi: Pal. Orăşt. Ex. 81 „cu pietri ne-ară cutrupi" (= „assaillir"), 14 „înturnară apele şi cutrupiră carăle şi călarii" (= „ensevelir engloutir"); cf. Densusianu, HLR, II, p. 431.

www.dacoromanica.ro

sparge", τρύπη, τρύπημα „gaură", lit. *trupŭ, trupeti* „a se sfărîma", *trupús* „fragil", v. sl. *trupu* etc. (WP, I, p. 732)[19]. Videant alii.

(45) creţ (var. *crăţ*) adj. (fem. *creaţă*; pl. *creţi, creţe*) *1)* „răsucit, încîrlionţat (despre păr, lînă etc.)" („frisé, bouclé; crépu; kraus"). *2)* p. ext. „cu părul creţ (cocon creţ, porc creţ etc.)" („aux cheveux crépus; kraushaarig"). *3)* p. anal. „îndoit în cute, plisat, ondulat (haină, munţi, gură, iarbă etc.)" („ridé, plié, ondulé; runzelig, gefurcht, wellenförmig"), s.n. şi f. „cîrlionţ, buclă; îndoitură, cută, încreţitură, zbîrcitură" („pli, ride; Falte, Runzel").

D e r.: *crăţ* („opreg încreţit", olt.), *crăţan* „şorţul posterior" (la românii din Serbia, DLR), *creţură* „dungă", adj. *creţesc* (măr creţesc), *creţească, creţos, -oasă, creţitoriu* „corrugans", *creţicios* „plicabilis" (DictB), *creţulţu* „cu părul creţ", *creţat* „plin de creţuri", *creţişor* (adj., s.m.f.); *creţişoară, creţişoare, creţişor* şi *creţuşcă* (plante); *încreţi, creţi, încreţit* (negat. *ne-*), *încreţire* (s.f.), *-it* (s.n.), *încreţitor, -oare, încreţitură, încreţ* (s.n.), *încreţeală*; *descreţi, -ire, -it*; *extracreţ*; antropon. *Creţu, Creţeanu, Creţulescu* etc. (OnR, p. 253); topon. *Creţi, Creţeni, Creţeşti, Creţuleşti, Creţuleasca* ş.a.

D i a l. : arom. *crăţăros*, der. din *creţ*, care ar fi existat şi la aromâni (DR, II, p. 393); probabil o formă a lui *cîţîros* „creţ" (DMacRD) din gr. κατσαρός (Pascu, DÉtMR, II, p. 25, 402).

Î m p r. din rom.: blg. *krecav, krecavo* (la bulgarii din Banat, DR, III, p. 229), *krecman*, antropon. *Krecul*, topon. *Krecul* (Vlahii, p. 13—14), srb *krecav, kreco, kracaviti* („kräuseln, ausfransen", RomSl, XVI 1968, p. 83; SOF, XXI, p. 379), antropon. *Kreco, Kreculi* (DR, III, p. 833; RomIX—XIV, p. 101), topon. *Kreculica* (*Vlahii*, p. 34); luat şi de ţigani care l-au dus pînă în Peninsula Iberică (NRR, I, p. 407); ung.reg. *krecc* „fodor", *ënkrecilász* „încreţi" (MNyRomKölcs, p. 127, 227).

LexB, p. 145 „a lat. *crispus*". ● LaurM, I, p. 969 cu *crispus, cresta* etc. din *cretu* < *crescere*. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 111 *creţ*=*criţ*— din *crispus*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 82 împr. din srb *krecav*. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 469, IV, p. 467 mai curînd element nou, în legătură cu germ. ard. *kraus*. ● Miklosich, Beitr.Voc. III, p. 251 „*creţ* nicht auf *kratŭ* ‹tortus› beruhen kann; ebenso sicher ist, dass es mit *crista, crispus* und *kraus* nichts zu tun hat. Hier kommt die nesciendi scientia zur Geltung". ● Byhan, JB, V 1898, p. 316 poate din srb *krecav*, care ar fi **kret-icavŭ*. ● Densusianu, HLR, I, p. 366 *creţ* = srb. *krecav*, dar nu poate veni direct din acesta, finala fiind diferită. ● Tiktin, DictRG, p. 437 „anscheinend lat. *crispus* trotz der widerstrebenden Form. An eine Beziehung zu deutsch *kraus* ist kaum zu denken; noch weniger an ksl. *krantŭ* ‹gedreht›". ● Philippide, VR XVI 1910, p. 33 posibil = *krekion*, κρίκιον. ● Giuglea, DR, II, p. 393—395 din vechea germană: ahd., mhd. *kreis* „Kreislinie, Umkreis". ● Densusianu, GrS, I, p. 164 „ar putea fi lat. **cirricius* < *cirrus*, cu sincoparea lui *i* ca în *creer*". ● Giuglea, DR, III, p. 625 cf. gr. κρέξ, -κός „mêche de cheveux sur le haut du front". ● Puşcariu, DR, III, p. 843—844, StIstr, II, p. 285, DLR, I/2, p. 905 prob. lat. **cricus* (metat. din *circus*), cu suf. *-eus, -ea, -um*. ● Pascu, RĘBS, p. 41, 125, ArR, X, p. 473 **cricius* < gr. κρίκος „cercle, anneau, boucle". ● Weigand, BalkA, II, p. 272, III, p. 107 *creţ* trebuie să fie de origine slavă: blg. *krecav*, srb *krecav*, suf. slav *-av*; forma veche slavă[!] ar fi păstrată în rom. *creţ*, contras din *kretŭcŭ*, aparţinînd la tema *kret-ati, krenoti* (Berneker, SlEtW, I, p. 612) cu însemnarea biegen, drehen". ● Scriban, D, p. 364 „cf. lat. *crispus*". ● Giuglea, LL, II, p. 32 *creţ* < lat. **creptus (crepitus)*.

Presupusele etyma latine (*crispus, crista, creptus* etc., la fel ca *circus-cerc*) sînt inadmisibile fonetic ori semantic; de asemenea cele greceşti (χρικ-) ori germ. *kreiz*, deşi asemănarea fonetică şi semantică relativă există la fiecare

[19] În română cuvîntul (tema *trop-*), din fondul autohton, e mult mai vechi decît influenţa germanică, nu are vreo legătură cu „întîiele ciocniri cu germanii cutropitori, pe care romanii răsăriteni aveau să le suporte în Dacia" (Puşcariu); natural, dintr-o falsă etimologie *(cutropi* < germ. *thorp)* nu poţi scoate „o dovadă a continuităţii noastre în Dacia lui Traian, expusă mai întîi şi mai mult cotropirilor", cum îşi imagina acelaşi ingenios filolog clujean.

www.dacoromanica.ro

din ele; derivarea lui *creț* din slavă devine un nonsens cîtă vreme în sîrbă și bulgară *krecav-* a fost recunoscut ca împrumut din română. Vechimea cuvîntului la noi a dus în ultima vreme la construcții de arhetipuri romanice, care din punct de vedere strict românesc ar putea fi justificate formal și semantic; dar în calea lor stau alte piedici: nepotrivirea cu bazele latine ori grecești de unde au fost confecționate. Adevărat că un arhetip **criceus*, **creceus* e acceptabil; dar nu se admite ca el să fie creat cu mijloacele latinei rustice la lat. *circus* ori gr. κρίκος (sau „creptus" etc.). Legătura etimologică între *creț* și lat. *circus* e totuși o realitate, dar nu în felul presupus pînă acum prin moștenire din latina vulgară în română, ci pe calea unei înrudiri mai vechi i.-e. Actualul *creț* vine dintr-o fază mai veche care nu putea fi decît **creciu-* ori **cretiu* (cf. *iudicium* > *județ*, *brachium* > *braț*; *hospitium* > *ospăț*, *pretium* > *preț*); tertium non datur; ambele forme au egală justificare, din punctul de vedere al limbii române. Deci o temă **crec-* ori **cret-* a rad. i.-e. **ker-*, **(s)ker-* „a încovoia, întoarce, îndoi, (în)strîmba (WP, II, p. 568—573, 3; IEtW, 935, 3; cf. *zgardă*, *cîrlig*), care a dat diferite baze: cu *k* **kerk-* gr. și lat. **kirko-*, gr. **kriko-*: gr. κίρκος, κρίκος „cerc, inel", lat. *circus*, prepos. *circum* „jur de jur, împrejur", *circă*; v. sl. *sŭ-krŭčiti* „a strînge, a contracta", rus *kórča*, *korčŭ* „cîrcei, crampe", ceh *krkva* „zbîrcitură, creț, încrețitură, cută" etc.; rom. *creț* (admițînd un prototip al epocii romanice **creciu-*) arată că e un derivat cu suf. *-io-* al bazei **kerk-*, **krek-* ce nu poate fi împrumut din lat. ori gr. Dacă s-ar prefera celălalt prototip **cretiu-*, acesta aparține la baza **kert-*, **kerāt-* [20] „a întoarce, a răsuci", mai ales înstrîmbarea și împletirea nuielelor în gard (ocol, țarc) a aceluiași rad. **(s)ker-* (WP, I, p. 421—422; WH, I, p. 295—296): lat. *crātis* „împletitură de nuiele, țarc, grătar", got. *haúrds* și alte cuvinte germ., gr. etc. pentru „împletitură, coș"; alb. *k'erthull* „cerc, vîrtelniță, dăpănătoare", sau mai curînd chiar forma identică celei românești *krec* (pronunțat *creț*) semnalat de G. Brîncuș după Al. Xhuvani (SCL, XXIII 1972, p. 304).

(46) cruță vb. tr. *1)* „a feri, păstra, îngriji să nu se strice, să nu se vateme, să nu se prăpădească (ostenească) prea mult" („ménager, protéger, avoir sous sa garde; (ver)schonen"). *2)* „a scuti, evita" („protéger, éviter; (be)schirmen, (be)schützen, (ver)meiden"). *3)* „a trata cu blîndețe, (cu milă)" („ménager; sparen, behutsam umgehen mit —"). *4)* „a economisi (a strînge ban cu ban)" („épargner, économiser; sparen"). refl. „a-și păstra sănătatea, a se îngriji să nu se obosească prea mult, să nu-și prăpădească sănătatea ori viața" („se ménager, ménager ses forces; sich schonen").

Der.: *cruțare*, *necruțare*, *cruțat*, *necruțat*, *cruțător*, *necruțător*, *cruțătoare* „milostenie", *cruțătură* „ménagement, épargnement", *cruțalnic*, *necruțalnic*; antropon. *Cruțul*, *Cruțescu*, *Cruțești* (OnR, p. 253).

Dial.: neatestat (arom. *l'ertu* „schone").

Alb.: *kurtsen'* „bin sparsam, schone" (Cord. dă formele *kursim* „risparmio", *kursimtar* „parco, economo", *kursye* „risparmio").

---

[20] Asemenea bază a fost întrezărită (pentru cuvîntul românesc) de G. Weigand, care a indicat (involuntar) o etimologie verosimilă, interpretată greșit în sensul dorinței sale de a dovedi cu orice preț „împrumutarea" cuvîntului din slavă în românește. Singur Pușcariu a făcut aluzie la obîrșia autohtonă, fiind exclusă proveniența slavă, „fie că originea e latină sau autohtonă și numai înrudită cu familia greco-latină de care am vorbit (*circus* etc.), sau în sfîrșit de proveniență veche germană, cum pretinde Giuglea" (DR, III, p. 844).

www.dacoromanica.ro

LexB, p. 149 „*cruțu* parco schonen, lat. *curto, as, are*". Admis: Pontbr, p. 165; ● Cihac, DÉtDR, I, p. 249 *curtiare*, alb. *kourseig, kourtseig* j'épargne; LaurM, I, p. 977. ● Densusianu, HLR, I, p. 353 împr. din albaneză. ● Tiktin, DictRG, p. 180; Șăineanu, DUn, 100 cf. alb. ● Pușcariu EWR, 420 **curtiare* „die Ausgaben kürzen", nu împr. din alb.; LR, I, p. 264, DLR, I/2, p. 836 (mai puțin probabil **crucio, crux* „a așeza cruciș"). ● Meyer-L, REW, 2419 *curtiare*.

Dintre cele două formule, latină și albaneză, mai realistă pare a doua; oricum, identitatea formală și semantică a celor două verbe, *cruțá-kurtsen* indică obîrșie identică, ce poate fi însă cu greu considerată latină-romanică: **curtiare* din *curtus* este nepotrivit semantic, iar justificarea oferită abil de Pușcariu „eigentlich die Ausgaben kürzen" („economii"!) nu prea explică esența semantică a cuvintelor albanez și român ce nu e ideea „scurtării" unor cheltuieli etc., ci „îngrămădire, adunare", ori „adăpostire, scutire, menajare". În atare sens, un străromân al epocii latine populare **crutiare* (sau **cruciare*?) conține rad. i.-e. **kreu-*, **kru-* „a îngrămădi, acoperi, ascunde" în lit. *kruvá* „grămadă", *kredute, kráute* „pod (de casă)", v. sl. *krovŭ* „acoperiș", *sŭkrovŭ* „absconditus", *pokrovište* „înveliș, acoperămînt", *kruja, kruti* „acoperi, înveli, ascunde", rus *krysa* „acoperiș", let. *kraju, krât* „a aduna, îngrămădi", posibil v. isl. *hraukr*, irl. *cruach* „grămadă", cu sufix *-k* (WP, I, p. 477; IEtW, p. 616); avem deci o bază i.-e. de forma **kru-t-* sau **kru-k-*. Plus adhuc non liquet.

(47) curmá vb tr. *1)* „a tăia un lemn de-a curmezișul" („couper, raccourcir; (durch)schneiden, verkürzen"). *2)* „a tăia" („couper en deux, séparer (en deux); abschneiden, trennen"). *3)* „a pune capăt" („interrompre, cesser, finir; unterbrechen, versagen, erlöschen") și alte sensuri.

Der.: *curmat* (*necurmat*, adj. și adv.), *curmător, -oare* (adj.; subst. = fierăstrău), *curmare*; *curmă* („ascuțiș"), *curmănt*; *curmată* (dimin. *curmățel* „vrabie"); *curmeiu, curmete* (*curmat* „bucată de sfoară sau funie", olt.; *curm* și *curmiel* id., Muscel); *curmătură*; *recurma* („a curma"), *curmeziș* (*-ă*, subst.), *curmezișá, (în)curmezișà, -at, -are*; *de-a-curmezișul*; *necurmare, -at, neprecurmat* etc.; topon. *Curmătura* (CercLg, XI 1966, p. 8—9 — StDialTop, p. 267—268).

Dial.: arom. *curmari, curmare, -at* „curma, înceta; înțărca; a se osteni", *curmare* „încetare; oboseală", *curmătură, discurmare, -at, nicurmare, nicurmat, pricurmu*; megl. *curm* „încetez, întrerup; desprind de ceva".

Împr. din rom.: ucr. *kurmej* „știreang făcut din cîlți" (DLR, I/2, p. 1029; RomSl, XIV 1967, p. 157); *kurman* „Schnur" < rom. *curmeiu* (WandR, p. 17), srb *kormen, pro-kormen* „ich schlage mit einem Messer" (SOF, XXI, p. 371), topon. *Kormata, Kormatura* în Serbia (StIstr, II, p. 285; Vlahii, p. 34); RomSl, XVI, p. 83; săs. *kurmətura* (SächsWtb, V, p. 409).

Alb.: *kurm, -i* „corpo, statura, fusto, tòrsolo, pezzo di carne o pesce tagliato", *kurmue* „dividere in parti" (Cord.).

LexB, p. 158 „*curmatura* a lat. *con* et *rima*." ● Roesler, GTB, p. 571 din gr. κουράζω „ermüden, matt werden"(?). ● LaurM, I, p. 935 forma corectă este *cormare* (nu *curmare*). ● Cihac, DÉtDR, II, p. 570 din trc *qyrmaq* „rompre, briser", *qyrma* „rupture, pli". Admis: Șăineanu, RIAF, IV, p. 681. ● Tiktin, DictRG, p. 466 „wahrsch. lat. **conrimor, -ari* zu *rima* 'Spalt', *rimor* 'spalten'. Ebenfalls *scurm* = *exconrimor*". Admis: Giuglea, CLex, p. 25—26; Pascu, REBS, p. 44, 145; Meyer-L, REW,2254 **corrimare* „spalten", rum. *curma*; Zssg. *scurma*. Dar „*curma* < **corrimare* est difficile", Graur, BL, V, p. 94; Rosetti, ILR, I, p. 160 *curma* nu poate fi explicat prin **corrimare* pentrucă *i* s-ar fi păstrat și ar fi dat **curima*. ● Șăineanu, DUn, p. 186 din *curm* „trunchi" înrudit cu gr.mod. *kormós*; sens primar „a trunchia". ● Giuglea, DR, II, p. 620, 771 din gr. κορμός „trunchi de copac", **cormare* > *curma*; calabr. *kurmu*, sp. *corma*; a putut să vină prin latina vulgară. Admis: Candrea, DEnc, p. 373. ● DLR, I/2, p. 1027—1028 „la alb.: *kurmue* 'tai în bucăți', din care (cum indică

www.dacoromanica.ro

forma *curmeziș*) se pare că l-am împrumutat; alt cuvînt e *scurm*". ● Pascu, DÉtMR, I, p. 193, 1811 *curmu* „bout de corde, de ficelle" gr. vechi **curmus* = κορμός „morceau de bois", 1812 *curmare* < κορμάζω. Admis: Rosetti, ILR, II, p. 67. ● Pușcariu, LR, I, p. 265 „*curmeziș* nu poate fi explicat pe teren românesc; trebuie să presupunem deci alături de *curm* un *curmez*, împr. din alb. (cf. *kurmzue*)". ● Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 537.

S-a arătat că soluția propusă de LexB din *con-rimare* este inadmisibilă fonetic și semantic; gr. *kormós* (care să fi dat vreun lat. pop. **cormare*) putea fi înrudit cu tema rom. *curm-* mai curînd prin legătura i.-e. ca provenind din aceeași răd. **sker-*, *ker-* „a tăia". Dar pentru rom. *curma* (inseparabil de alb. *kurm*, *-ue*) este mai probabilă apartenența la i.-e. **skeu-* „a tăia, a desface, a răzui, a scurma, scormoni", din rad. **sek-* (WP, II, p. 552; IEW, 895): v. ind. *sku-ti*, *skaunāti* „turbură, scormonește, scobește", cu *ā-* „face tăieturi, inciziuni" etc.; *-r* (ca în lat. *securis*) gr. σκῦρος (σκύρος) „așchie de piatră, bucăți căzute la tăierea pietrii", lit. *kiáuras* „găurit, ciuruit, rupt" etc.; baze cu *-t-*, *-d-*. Pentru verbul românesc ar fi necesar un indo-europ. **(s)keu-r-m-*, **kur-m-*; dar este echivoc raportul între rad. lui *curma* și al lui *scurma* avînd schelet fonetic asemănător, sensuri destul de apropiate; s-ar putea ca al doilea să aparțină la i.-e. **skeu-r-*, iar *curma* să aibă la bază vreun **sk(e)reu-m-*, rad. **sker-*; ori *s-* este prefix intensif (G. Brâncuș).

(48) cúrpăn (var. *curpen*) s.n. (pl. *curpeni*, rar *curpene*) *1)* „mlădiță lungă de viță sălbatecă sau altă plantă acățătoare ce se sprijină încolăcindu-se de alte plante (de orice întîlnește în cale)" („sarment; Ranke, Rebe"). *2)* „vrej de dovleac sau de castravete" („tige de citrouille, de concombre; Ranke von Kürbissen, Gurken"). *3)* „diferite plante de curpeni: curpen alb (de pădure; clematis vitalba; Waldrebe), curpen de munte (Atragena alpina; clematis alpina)" etc.

Der.: *curpană* („vrej de cartofi"), *curpeniță*, *curpenos*, *-oasă* („cățărător"), *curpenet*, *curpeniș (curpiniș)*, *curpeniște* („pădure de curpeni"), *(în)curpeni*, *curpenire*, *curpenar*, *curpănărie*; topon. *Curpen*, *Curpeni*, *Curpenelu*, Valea *Curpenișului* (SCL, XIV, p. 133), Vîrful *Curpinesei* (Năsăud); antropon. *Curpăn* etc.

Dial.: arom. *cúrpen*, *cúrpan*, *curpăi*, *curpin*, *scrupen*, **curpul'* în der. *'ncurpul'are*, *ngurpil'are*, *ncrup-* „entourer, embrasser; tuer en cachette" (DÉtMR, II, p. 219, 28 [sau ultima este împr. din albaneză?], în Albania *curpan*, *culpră* (RevLg, XI 1966, p. 557); megl. *cúrpăn*.

Împr. din rom.: săs. *kurpən* „gemeine Waldrebe" (SächsWtb, V, p. 409; gr.epir. κούρπανα „sarment, bras de courges" (RevLg, XII 1967, p. 539; RumWNGr, p. 80); sau din albaneză[?].

Alb.: *kulpër*, *kulpëre*, *kúrpul* „clematite sauvage", *kurpen* (Bashk, Nopcsa, Cord. etc.).

LaurM, I, p. 999. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 72 lat. *colubrinus* (< *coluber*, it. *colubro* etc.). Admis: Körting, LRWb, 2338; Diculescu, OrLR, p. 527 **coluberus*. ● Meyer, EWAlb, p. 213 *curpen* — alb. *kul'për*, *kurpul'* ● Împr. din albaneză: Tiktin, DictRG, p. 467; Barić, AlbRSt, p. 42 (alb, este din forma **kur-para*, din care împrumut român *curpene*, i.-e. **kuorpe/ono-* „gewunden" = urgerm. *hvarbana* etc.); Șăineanu, DUn, p. 186; Candrea, DEnc, p. 373; DLR, I/2, p. 1031; Capidan, DR, II, p. 527; Jokl, UAlb, p. 229—232 (rad. i.-e. **kuel-* „a (se) întoarce; versari", bază **kuel-bh-*), *Litteri*, IV, p. 198; Pascu, DÉtMR, II, p. 219. ● Philippide, OrR, II, p. 710 „cuvîntul românesc e același cu cuvintele albaneze, care sînt probabil autohtone; este oare cel rom n împrumutat din albaneză?".

Cuvîntul discutat este ușor reductibil la arhetipul comun cu ajutorul formei românești. Tema lui nu poate fi **kulp- (kulpër, -ë)* pe care se întemeiază

www.dacoromanica.ro

etimologia lui Jokl, i.-e. **kuel-p-*, căci trecerea grupei conson. *-lp-* în *rp* nu se admite în limba română. Forma exactă a temei, indicată de *curpen* — alb. *kurpul, kurpen*, este **kur-p*, iar esenţa semantică a apelativului rezultă din definiţiile botaniştilor: „arbust din familia ranunculaceelor cu tulpina sarmentoasă, acăţătoare, anguloasă, noduroasă şi ramificată" (Panţu, Plant, p. 86); „curpănul de pădure (hameiul) se acaţă de tufani, formînd frumoase boschete; cea mai decorativă acăţătoare de la noi este curpănul alb. Cu coarda ei ca o sfoară, sucită, se urcă din creangă în creangă, legîndu-se şi cu codiţa frunzelor de un verde şters. Este tipul îndărătniciei de a învinge, a domina, a fi mai sus, deasupra altora, mai către soare" (I. Simionescu, *Flora României*, p. 58, 225—343, 380). Esenţial în semantismul alb. — rom. *curpen* (aplicat şi viţelor ce se răsucesc în creştere) fiind răsucirea, legarea cu ajutorul unor tentacule (cîrceii) pe lîngă alte plante sau lucruri din natură; un verb „a învîrti, a răsuci" este de căutat în tema lui (cum a întrezărit Barić) i.-e. **kuerp-* „a se învîrti", var. **kuerbh-* (WP, I, p. 472—473; IEtW, 63): gr. καρπός „încheietura mîinii" (= „punctul de învîrtire a mîinii"), κύρβις „stîlp rulant cu table de legi", got. *hvairban* „περιπατεῖν", n. nord. *huerfa* „a se învîrti, a întoarce, a dispărea", ahd. *hwerban, hwerfan* „sich wenden, zurückkehren", transit. „in Bewegung setzen, betreiben", nhd. *werben*, mhd. *wirwil, wirbil* „Wirbel; vîrtej, învîrtire", v. sax. *hwarf* „cerc" etc. Gradul vocalic redus al i.-e. **kuerp-* este tocmai tema alb.-rom. **kurp-*, cu sufix *-no-*, constituind elementul de originalitate morfologică i.-e. a temei noastre *curp-en-*, alături de specificarea şi restrîngerea ei asupra unei vegetale atît de caracteristice prin felul de a creşte.

(49) cúrsă s.f. (pl. *curse*) *1)* „unealtă, maşină, laţ de prins şoareci sau alte animale vătămătoare; capcană" („trappe, panneau, piège; Falle, Fangeisen, Schlinge"). *2)* fig. „mijloc viclean de a prinde, a seduce pe cineva; momeală" („ruse, embûche, piège; (Arg-, Hinter)List, Ränke, hinterlistige Nachstelle").

Der.: *cursar* („cel care face şi vinde curse"); antropon. şi topon. *Cursaru, Cursari, Curseşti.*

Dial.: neatestat (arom. = *alaţu, bată, princă, payidă*, megl. *paydă*).

Împr. din rom.: ung.reg. *kursza* „vadfogó hurok, kelepce" (StLex, StCom, 13, p. 257), *kurszë* (NyIrK, VI 1962, p. 199), *kurcsa* „capcană, cursă" (InflR, p. 61; MNyRomKölcs, p. 232); arm.ard. *cursa* (revista *Ani*, I/2, 1936, p. 67).

Alb.: *kurthë* „cursă, capcană".

LexB, p. 158. ● LaurM, I, p. 1000, Ćihac, DÉtDR, I, p. 71—72 din grupa lui *curg*, cf. it.prov. corsa, fr. course; II, p. 570 *cursă* „pastille, pâte d'odeurs" din trc cours, coursa disque, toute chose ronde et plate, pastille". ● Meyer, EWAlb, p. 216 „alb. *kurthë* = rum. *cursă* wohl aus trc *kurs* 'disc, Scheibe'", decît care „nu se poate ceva mai neprobabil" (Philippide, OrR, II, p. 711 „origine obscură"). ● Tiktin, DictRG, p. 467 „das Wort reicht jedoch sicherlich weit höher hinauf. Viell. darf an mlat. *cursa* 'Raubzug' gedacht werden". ● Şăineanu, DUn, p. 187 cf. mlat. *cursa*. ● Barić, AlbRSt, p. 42 *cursă* din alb. *kurthë*, i.—e. **kortām* „Hürde", ahd. *Hurt* „Flechtwerk" gr. κυρτός „Binsengerät, Fischreuse", v. pr. *korto* „Gehege"; iniţial „ein Flechtwerk in welches sich ein Tier verfing" sau „eine Hürde, in welche das Tier hineingelockt und daselbst abgefangen wurde". ● Diculescu, DR, IV, p. 464 *cursă* (cf. *spas—spaţ, bîrsă — bîrţă* etc.) din κυρτία „Flechtwerk", κύρτη „Fischerreuse"; *cursă* era iniţial „împletitură de sîrmă cu nuiele"; alb. *kurthë* împr. din rom. ● DLR, I/2, p. 1032 „din alb. *kurthë* sau de aceeaşi orig. cu el (care poate fi trc)". ● Scriban, D, p. 382 „rudă cu vgr. *kyrte* vîrşă, vintir şi cu alb *kurthë*". ● AnEtn, 1959—1961, p. 30.

Identitatea *cursă* — *kurthë* este evidentă, originea lor etimologică aceeaşi. Soluţiile propuse nu se potrivesc fonetic şi semantic pentru acest apelativ indo-

www.dacoromanica.ro

-european; dar nici tema **kurt-* nu e acceptabilă; *t* nu devenea *s* în rom., iar sensul „Hürde" nu e justificat. Semantismul de bază al cuvintelor rom. şi alb. este „construcţie, maşinărie; mijloc viclean, perfid, pentru a prinde un animal". Apelativul conţine rad. i.-e. **kuer-* „a face, a forma, a modela", originar despre vreo activitate meşteşugărească ce nu se poate preciza WP, I, p. 517—518, 1; IEtW, p. 641): v. ind. *karōti, krnōti* „face, execută, săvîrşeşte", *kara* „făcînd", *kāra-* „făcînd; faptă", *kárman-* „acţiune, faptă, lucrare, operă", av. *čārā-* „mijloc, resursă, expedient", n. pers. *cāra* „mijloc, ajutor, viclenie, şiretlic", lit. *kuriû, kûrti* „a construi", v. sl. *kručiji* „făurar"; cu nuanţa „es jemandem antun; a vrăji": v. ind. *krtyá* „(acţiune, faptă), fermecare, deochiare, vrajă", lit. *keriû, kereti* „a fermeca pe cineva cu privire rea sau cu vorbe, a compromite, a strica sănătatea cuiva", *keras* „farmece", v. blg „*čarodeji* „vrăjitor" etc. Rom.-alb. *cursă* ~ *kurthë* pare să conţină nu numai noţiunea „lucrare, construcţie", ci „lucru viclean, vicleşug" etc. Sufixul *-s-* (alb. *-th*) este tot de origine i.-e., din *s* ori *k'* admisibile în limba satem a substratului balcano-carpatic tracic sau illyr.

(50) custúră (var. *custure, -óră, cusutură*) s.f. (pl. *custuri*) *1)* „limbă de metal ascuţită, lamă, tăiş de ascuţit asemenea unei dălţi, mai adesea de formă dreptunghiulară, cu tăişul la capătul de jos, folosită la diferite unelte: la masa de tras doage, la strung, la rindea (etc.)" („lame; Klinge"). *2)* „fierul coasei" („lame de la faux; Sichelklinge"). *3)* „ferăstrău" („scie; Säge"). *4)* „pînza ferăstrăului" („lame de scie; Sägeklinge"). *5)* „cuţit fără mîner, briceag" („couteau; heftloses Messer"). *6)* „cuţit ruginit care nu taie" („couteau qui ne coupe pas; altes, schlechtes Messer"). *7)* „fier de plug" („coutre; Pflugmesser"). *8)* „cuţitul cismarului" („tranchet; Schuster-Sattlerkneif"). *9)* „cuţit cu care se taie capetele cercurilor" („doloire; Schneidemesser"). *10)* „colină de forma unei custure, munte cu vîrf ascuţit, stînci înalte, rîpi prăpăstioase" („pointe de montagne ou de roche; Felsen, Klippe") şi alte sensuri.

D e r.: *custurice, custurar* („borfaş"; *custurari* „hoţi de mărunţişuri (la tîrg)"; DR, VIII, p. 206); *costori(t)* („curăţit; ori der. din *cositor*? DR, X, p. 100) antropon. *Custură*.

D i a l.: arom. *custură* şi *cîstură, căstură* „briceag".

Î m p r. din rom.: blg *kostúra* „schartiges Messer, verrostete Messerklinge", *kasatura, kosturák, kosturica* (DR, III, p. 207; LgBalk, VIII, p. 53—55), srbcr. *kustura* „schlechtes Messer" (Rječnik, V, p. 828), topon. *Kustur, Kusturice* RomSl. XVI 1968, p. 83), sloven *kostûra* (Slavia, IV 1925, p. 338; SOF, XXI, p. 375) trc *kasatura* „sabre, bayonette" (RÉSEE, IV 1966, p. 225, 227) din blg; ucr. *kostura* „Schlachtmesser" (BalkA, II, p. 136; RomSl, XIV 1967, p. 155), ung. *kusztura, -ora, kustora, kusztó, guszterja* (RomIX—XIV, p. 159; InflR, p. 62; SzlJsz, I, p. 297); antropon. *Custură*.

LexB, p. 160 „*custura* lamina cultri usu detrita; it. *costola* pars reclusa cultri". ● Miklosich, SlElR, p. 27, SlElM, p. 37 din v.sl. *kustura* ca srb *kustura*. ● LaurM, I, p. 2002 „*custura*; contractu d'in cuţitura, care inco se dice pre multe locuri cu intellessulu ce are si *custura*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 73 „*cuţit*, lat. *culter, cuţitură, custură* lame, râcle, mauvais couteau"; II, p. 88 (el.sl.) „le mot nous paraît sl. et vient peut-être du v.sl. *kosa, kosori* falx, cf. alb. *kostrë* faux". ● Tiktin, ZrPh, XVII, p. 488, DictRG, p. 470 „wahrsch. **cuţitură*, eig. „mit dem Schleifstein (lat. *cōt-*) geschärftes", also wie *cuţit* v. einem vlat. **cōtio, -ire* 'schleifen' abzuleiten. Zur Form vgl. *neguţător, costor, custură* = *negustor, cositor, cusătură*". ● Papahagi, CL, XLI 1907, p. 622—665 „din lat. *costula, -am* (= *costişoară*)"; 'briceag prost' echivala cu o *costişoara*"[!], la care Weigand, KJB, XI, I, p. 129 observă „ist der accent unberücksichtigt geblieben *cōstula* > *costură*, auch die Bdtg. macht Schwierigkeiten. Jedenfalls ist das Wort kein rum. Erbwort"[!]. ● Capidan, DR, III, p. 207—208 „originea cuvîntului nu e clară pe deplin; *costula* ar fi trebuit să dea *coaşche*, arom. *coaşcle*, nu *custură*". ● Meyer-L,

www.dacoromanica.ro

REW[1–3], 2275 „*cōs, cōte*: rum. *cute*, engad. *cut* etc. Abltg. *cuțit, cuțut, custură, ascuți*". Admis: Berneker, SlEtW, I, p. 652, Pascu, REBS, p. 45, 153, DÉtMR, I, p. 74, 510, Skok, *Slavia*, IV, p. 338, Pușcariu, StIstr, II, p. 285, Drăganu, RomIX–XIV, p 159 („propriu = *ascuțitură, cuțit* < **cōtio, -ire*"), Șăineanu, DUn, p. 187–188, DLR, I/2, p. 1045. ● Dumke, JB, XIX–XX, p. 80 „stammt aus dem westblg. *kostura, kostur*" ● Pascu, RevC, VIII 1934, p. 63 *costeus* „ein Messer aus einer Rippe gemacht" (Svennung, *Wortstudien zu den spätlatein. Oribasiusrezensionen*, Uppsala, 1933, p. 57), cf. rom. *custură*. ● Candrea, DÉnc, p. 376. ● Scriban, D, p. 384 (**cuțitură* și *costeus*) ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 *cuțit* + *ură*.

Derivarea din cuțit *cuțitură* (LaurM), acceptată în toate dicționarele, nu e justificată morfologic (suf. *-ură*, sau lat. *-ula*?), dar nici fonetic, reducerea grupului *-ț(i)t-* la *-st-* fiind fenomen recent în abia două cuvinte (*negustător* > *negustor, toți trei* > *tustrei*), pînă cînd *custură* este element mult mai vechi, evident din româna comună unde avea formă identică celei actuale. De origine slavă nu poate să fie vorba, după cum nu se explică din it. *costula*, lat. *costula* ori *costeus*; el aparține fondului lexical autohton, preroman, conținînd un rad. i.-e. de forma **kes-* „a zgîria, răzui, a pieptăna" (WP, I, 449–451; IEtW, 585): srb *kosīm, -iti* „lacerare, vellere", lit. *kasau, -yti* „a zgîria domol", let. *kast* „a grebla", *kasît* „a rade, a răzui, a grebla" etc., iar de la baza **ks-* cu lărgiri **ks-es-*, **-en-*, **ks-eu-* (cf. *șut*), der. cu sensul de „a tăia, rade, răzător, cuțit (etc.)": gr. ξέω „rad, răzuiesc, lustruesc", ξυστός „răzuit", ξύστρα „țesală", ξυστήρ „răzuitoare", ξυρόν „brici", v. ind. *kšurá-* „brici, plantă spinoasă", lat. *novacula* „brici" ș.a. Dacă aparține aici, rom. *custură* prezintă (spre deosebire de aceste din urmă serii i.-e.) gradul vocalic plin al rad. primar **kes-*/**kos-*, cu suf. i.-e. *-t(u)ra*, ce nu poate fi diferit de cel constatat la cuvintele gr. și v. ind. *-t(e)r-, tre-, tra* în nume de unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 339–346). Rom. *custură* ar putea fi influențat de derivatele rom. în *-ură*. Mai puțin probabilă apare apartenența lui cu sl. *kosa* (coasă) la i.-e. **k'es-* (WP, I, p. 448) ori la **skeu-* „a tăia, desface, răzui, scurma" (WP, II, p. 552), eventual la alte rădăcini aproximativ asemănătoare însemnînd „a tăia" etc.

cutropi v. *cotropi*.

(51) (a)dărâri, arom. *adaru*, megl. *dar, darari* vb. tr. *1)* „a face" („faire; machen. tun"). *2)* sensuri secundare: „a clădi, construi" („construire; (auf)bauen, errichten"), „a da naștere" („donner naissance; verursachen, das Leben geben"), „a se împodobi" („se parer, s'orner; schmücken, zieren") etc.

Der.: *(a)dărătură* „lucru făcut, fabricațiune" (megl.), arom. *adărat, adărămintu* „făptură", *niadurat, predrari*; megl. *priaddr, priadrare, priadrat* „refaire, rebâtir", *disdar* „desgăti".

Philippide, ILR, p. 37 „*adaru* (pregătesc) — *durez*", — ceea ce e „unklar" după Geheeb, JB, V, p. 6; Pușcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 250 **adaro* = *ad*+*aro*, cu evoluție semantică asemănătoare celei din germ. *bauen* care la început însemna numai „a lucra pămîntul", apoi „a clădi, construi" și „a face". Admis: CDDE, 72, Pascu, DÉtMR, I, p. 37, 107; omis de Pușcariu din EWR, respins: Weigand, KJB, VIII, I, p. 100 („sehr kühn"). ● P. Papahagi, *Scriitorii aromâni*, p. 187 lat. *dolo, -are* evoluat *adoaru* > *adaru*. ● Capidan, LL, I, p. 95–100 „arom. *adaru* et megl. *dar* ne pouvant s'expliquer par le latin non plus que par les langues balkaniques, il est naturel de penser à l'élément préroman et à chercher l'origine de ces formes dans le domaine thraco-illyrien"; propune i.-e. **derā-* „a lucra", intermediu trac (-illyr). Obiecțiile lui Tagliavini, IJ, XXVI, p. 213 („un po' artificiale, mancando ogni traccia della supposta variante apofonica **dorā* e di continuatori di tale radice i.-e. in albanese"[!] nu au nici o valoare.

Dificultățile în derivarea de la *dolare* ori *ad-arare* au fost arătate de Capidan; etimologia propusă de el este firească și trebuie admisă fără rezerve, ală-

www.dacoromanica.ro

turi de celelalte cuvinte autohtone. De fapt, la baza verbului românesc (arom., megl.) poate sta i.-e. **derā-* „a lucra" în gr. δράω „fac, dreg", hom. δρηστήρ „lucrător, servitor", δρᾶμα „acţiune", hom., ion., δραίνω „a face", lit. *daran, daryti*, let. *darît*, „a face, a drege" (WP, I, p. 803; IEtW, 212). Forma şi sensul se potrivesc pe deplin, iar *-a-* în cuvîntul rom. din i.-e. *e/o* se explică după Capidan prin simpla trecere a lui *o* la *a* în limba i.-e. a substratului traco-illyric, ca în balto-sl., alb. etc. şi în alte cazuri de cuvinte autohtone româneşti cu i.-e. *o* > *a* alături de cele cu *o* conservat. Totuşi, în limba română o bază de forma **del-*, **dal*, putea să fi dat *(a)dar-*; ar fi deci admisibil şi rad. **dhe-* „ a pune, face", v. sl. *dělo* „lucru, lucrare" (WP, I, p. 826—829, IEtW, 235). Asemenea echivoc nu poate fi un indiciu împotriva autohtoniei verbului nostru, care este unul din puţinele cuvinte anteromane *(mărcat, sgrîma)* cunoscute azi numai în dialectele din sudul Dunării.

(52) daş s.m. „miel" („agneau; Lamm"); (?) antropon. *Daşul, Daşa, Daşea, Daşova* (OnR, p. 257).

D i a l. : arom. *daş* „miel de casă; miel (dresat) care umblă după copii, împodobit (cu panglică roşie la gît)" etc. (DR, II, p. 527); megl. *daş* „miel, miel de casă, pentru copii" (GrS, I p. 37; Capidan, Megl, III, p. 105).

A l b. : *d a s h* „berbec" (EWAlb, p. 62), var. *desh* „montone" (Cord.).

Iordan, BIFR, VII—VIII 1940—1941, p. 228 „un fost elev (Comîndaşu) originar din Stăneşti-Muscel mi-a comunicat că în satul său natal exista *daş* cu sensul 'miel': 'unii moşnegi mai zic aşa'. Este arom. *daş* („berbece care are obiceiul să se bată în coarne cu alt berbece", la Veria, DR, IV, p. 280), megl. *daş*; prezenţa lui în jud. Muscel se poate explica prin legăturile dintre păstorii români de o parte şi alta a Dunării (cf. Lacea, DR, IV, p. 353—370; Weigand, BalkA, III, p. 208—226); *daş* e de origine alb. ● Bugge, BB XVIII 1892, p. 164 alb. *dash* poate cu *desha* „ich liebte", *dáshun* „geliebt", eventual i.—e. **g'ouso-s* „der Geliebte", ca „Opferbock". ● Papahagi, NEt, p. 217—218 *daş* arom. „iubit" ar fi partic. din alb. *diaj* „ich will, ich liebe", *dáshurē* „geliebt, gewollt". ● Capidan, DR, II, p. 527, Megl, III, p. 105 arom. megl. *daş* din alb. (din care şi blg *daško* id.). ● Candrea, GrS, I, p. 37, Pascu, DEtMR, II, p. 224, 107 *daşlu, daşur* „aimé, cher" din alb. tosc. *dáshurē*. ● AnEtn, 1957—1958, p. 140.

Singura atestare pe teritoriul dacoromân este cea din Muscel; faptul că „unii bătrîni mai zic aşa" arată că *daş* este element vechi ieşit din uz, „demodat", redus la o zonă restrînsă, dar care va fi avut odinioară o răspîndire mai largă. Semnalarea lui recentă a provocat ipoteza că ar fi cuvînt „balcanic", din dial. arom. (şi megl.?) *daş* („împr. din alb."); totul se bazează pe vechea teorie a împrumuturilor albano-române şi ideea lui Lacea despre „elemente etnice româneşti din sudul Dunării la Braşov"[21]; teză ce nu are în realitate nici un temei ştiinţific, nefiind de luat în serios. Apelativul *daş* e de considerat deci ca element albano-român, autohton în ambele limbi. Legătura propusă de Bugge este inadmisibilă, la fel ca a lui Papahagi, întemeiate pe un sens secundar (falsă definiţie) implicînd treceri semantice neverosimile. Sensul primar este cel din dialectele române, „miel", iar alb. „berbece" poate fi secundar, fără semnificaţie etimologică. În noţiunea „miel" esenţial pare a fi „pui mic de animal", conţinînd i.-e. **dhēi-*, **dhe-*, **dhə-* „a suge, alăpta", din care şi apelative pentru „pui de animal, sugaci" ca lat. *filius, fetus* „naştere, fătare; progenitură, prunc",

[21] C. Lacea, *Sînt în Transilvania aşezări de români veniţi din sudul Dunării sau nu sînt?*, în DR, IV, p. 353—370; e vorba în primul rînd de populaţia românească a cartierului Scheii Braşovului, aşa-numiţii „trocari".

www.dacoromanica.ro

let. *dêls* „fiu", alb. *del'e* „oaie", lit. *dîle* „viţel sugaci", v. nord. *dilkr* „miel, pui", v. sl. *dětĭ* „copil" etc. (WP, I, p. 829—831; IEtW, p. 241; WH, I, p. 475—478). Dacă aparţine aici, cu sensul primar „pui de animal sugaci", alb.-rom. *daş* ar presupune un i.—e. **dhe-sio*, **dasio-*, general în zona carpato-balcanică, sinonim al lat. *miel (agnellus)*, care l-a înlocuit complet în dial. drom.

(53) dărîmá (var. *dărămá, dărmá*) vb. tr. *1)* „a da jos, a doborî la pământ, a surpa (un zid, o clădire, copaci)", p. ext. „a tăia (doborî) crengile unui copac, etc." („démolir, abattre; ein-, ab-, niederreissen, abtragen, demoliren"). *2)* fig. „a strica, a ruina, a răpune, prăpădi" (détruire, ruiner; zerstören, verwüsten, verderben").

Der.: *dărîmare, dărîmat* (s. şi adj.), *dărîmător, dărîmătoare, dărîmătură, dărîmăturică*; topon. *Dărîmaţi* (TopRom, p. 316).

Dial.: arom. *dărîmarea* „dărîma, prăpădi, sfărîma" *dărîmat, dărîmătură* (Mih.; KJB, X 1910, I, p. 96), *dărmală* „nemernic", *dărmane* „ruine"(?); DEtAr, p. 379.

Alb.: *dĕrmon* „stürze herab, zersprenge, zermalme", *dermíja-të* „ruine, hîrburi, dărîmături", *dërmëhás* „zerstreue, zersprenge, vergeude", *damahúsh*; dalm. *deram- dram* „squartare, ammazzare", *dramur* (Bartoli, Dalm, I, p. 272, 290, II, p. 345).

LexB, p. 176 „*deramu* puto, ramos seco, ramis privo arborem, a lat *dirimo*; sic etiam *diribescu* a lat. *diribo*, inde *dirab* frustum". Admis: Diez, EWRom, p. 444; Pontbr, p. 196; Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 234; Philippide, ILR, p. 68—74. ● LaurM, I, p. 1054. ● Cihac. DEtDR, I, p. 226 *dărîm* şi alb. *dërmon* din lat. **deramare* „a tăia crengile unui copac", it. *disramare*, sp., port. *derramar*. Admis: Meyer, EWAlb, p. 65; AlbSt, IV, p. 66; Densusianu, HLR, I, p. 165, R, XXXIII p. 277; Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 1126—1128; Bartoli, Dalm, *loc. cit.*; Körting, LRWb, 2808 **de-ex-rāmo* sau *dis-ramo*; Diculescu, OrLR, p. 566, 582; CDDE, p. 75; Weigand, KJB, X, 1, p. 96; Tiktin, DictRG, p. 506; Gamillscheg, OltM, p. 34; Şăineanu, DUn, p. 191; Philippide, OrR, II, p. 53, 639—640; Candrea, DEnc, p. 383; Scriban, D p. 391 etc. ● Puşcariu, CL, XXXVII 1903, p. 410—412, XXXIX, p. 319, ZrPh, XXVI, p. 738—739, EWR, 485 dărîma un arbore nu înseamnă „ich haue die Äste eines Baumes ab", ci numai „ich stürze einen Baum", iar *a* + *m* > *îm-* nu se explică; propune lat. **derimo*[*r*], *-are*, „verstärkendes *de* + *rimor*", ca „heftig durchwühlen rechts und links die umgebenden Gegenstände herbastürzen, untergraben, zerstören" etc. Admis: Weigand, KJB, VII, I 1905, p. 93; cu rezerve: Meyer-L, REW, 2584 **dērimāre* sau *deramare*. Puşcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 112 „wohl beides; für *deramare* spricht die Bdtg. 'entästen', für *derimare* vor allem arom. *dărîm pîne* 'knete Brot'" deci două etyma, ambele latineşti: „latinitatea" cuvîntului românesc fiind... cu dublă asigurare! ● Graur, BL, V, p. 95 „**derimare* est impossible; *dărîmà* vient soit de *deramare*, soit de *derīmare*". ● Giuglea, LL, I, p. 153—162 „le mot roumain appartient à la vie pastorale, comme l'indique son origine du lat. *de-ramare* < *ramus* 'rameau, branche, feuillage' etc.; couper les branches des arbres, les mettre à terre pour donner à manger au betail les feuilles, en été, ou les bourgeons en hiver"; cf. sp. *ramonear*, rom. *răpciune*, sp. *ramoneo*". ● Papahagi, DEtAr, p. 379. ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 lat. *deramare*.

Asemănarea cu lat. *ramus* „ramură" şi *rimo* „a rîma" a făcut să fie adus cu aceste cuvinte verbul românesc, decupat în *dă-rîm-*. S-a arătat (Puşcariu; fără efect) că *deramare* nu este de admis din cauza semantismului: *a dărîma* nu înseamnă „a tăia ramurile unui copac" (dec ît în sens secundar), ci dacă e vorba de copac, „a-l doborî pe aceasta (întreg)", în genere „a surpa, doborî, şi risipi (etc.)". Pentru a justifica derivarea din *deramo*, unii filologi au răstălmăcit complet sensurile lui *dărîma* (de ex. Tiktin), pornind de la sensul secundar

www.dacoromanica.ro

„a tăia crengile". Nu mai reuşit este tipul **derimare* (necunoscut în romanitatea apuseană), confecţionat în baza verbului românesc; deşi *rimare* înseamnă „a căuta, scruta, sonda, scormoni", nu e deloc probabil să fi dat un derivat cu *de-* şi să ajungă la sensul „a surpa, nărui, distruge" cu violenţă, noţiune esenţial diferită, ce nu se poate obţine prin evoluţia firească a limbajului cu aceeaşi uşurinţă cu care o confecţionau unii filologi pe hîrtie prin adăugarea unui „*de-* întăritor". Ambele tentative latineşti pleacă de la analiza greşită a verbului nostru „albano-român" care a făcut impresia a fi alcătuit în felul lui *degera* < *de-gel-*, *depărta*, *deochia* ş.a., ori a neologismelor *demonstra*, *degrada*, *deruta*, *demobiliza*. Identic cu alb. *dërmon*, *dărîma* are element radical şi sufix: *dăr-îm-*, care prin semantismul de bază „a surpa, sfărîma, distruge" ca şi alb. „herabstürzen, zersprengen, zermalmen", aparţine la i.-e. **der-*, **derā-* „a jupui, a trage pielea, a despica, a crăpa" (WP, I, p. 797—803, 4; IEtW, p. 206—211): v. ind. *dar-* „a despica, sparge", *drnāti* „a crăpa, sfărîma, faire voler en éclats", *darmán-* „spărgător", *darîman-* „dărîmare" etc., arm. *terem* „jupoi, stîlcesc; mache schwielig", alb. *djerr* „nimicesc, pierd", *dromë*, *dromëzë* „fărîmă" (RIÉB, II/3—4, 1936, p. 179), gr. δέρω, δείρω „jupuesc", δέρμα „piele, jupuitură" ş.a., got. *dis-tairan*, ags. *teran*, ahd. *zeran*, *fir-zeran* „a rupe, sfîşia, distruge", *zerren* etc. În cuvîntul alb.-rom., în v. ind. şi gr. rad. **der-* are un element sufixal *-m-*, iar arhetipul nostru carpato-balcanic este o formă tematică **derē-(*derā-?)-m-* ce arată limpede că de origine latino-italică nici vorbă nu poate să fie pentru acest cuvînt al cărui radical nu există în domeniul lingvistic italic. Este nesigur dacă sensul „Durchbruch, Felsspalt; defileu, prăpastie" poate să existe în toponimia traco-dacică (după Tomaschek): localitatea *Dierna* (Tserna, la Orşova, lîngă Porţile de Fier) şi în *Darnithithi*, *Repodernes* (LbTrD, p. 64; dar cf. SprThrD, p. 119).

(54) deretică (var. *dereticá*, *direticá*, *derădicá*) vb. tr. şi intr. *1)* „a face rînduială prin casă scuturînd aşternutul, ştergînd praful, măturînd (etc.)" („ranger, mettre en ordre; ordnen, zurechtlegen"). *2)*† „a lua, a ridica" („prendre, (en)lever, élever; fassen, ergreifen, auf-, emporheben").

Der.: *dereticare*, *-at*, *-ătură*, *diriticanie*, *deredicată* („enlèvement"), cu *deredicata* („en bloc, en gros").

Dial.: neatestat (arom. *anărkisescu*, *anik'-*; megl.?).

LexB, p. 177 *deridicu*. ● LaurM, II, p. 1054 *deretticare*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 83 (cu *dreg*) deredic *(deretic, diretic,* pour *derectic)* **de-reacticare*. ● Philippide, ILR p. 84 *deridic = deretic (*directico) + rîdic*. ● Puşcariu, EWR, 503 **directico* (din *directus*); cf. megl. andirezi casa = diretică prin casă; CL, XLIV 1910, p. 536, ZrPh, XXXVII 1913, p. 112. CDDE, 484 lat. **dē-radicare* „déraciner" > *derădecare*; „déraciner-arracher (les mauvaises herbes) — enlever, faire disparaître (les impuretés) — nettoyer — mettre en ordre". ● Tiktin, DictRG, p. 523 „wahrsch. lat. *derecticare*, vgl. *arăt* = arrecto; mold. an *rădic* angelehnt". ● Şăineanu, DUn p. 200 *deradicare*. ● Candrea, DEnc, p. 396 lat. *deradicare*. ● Meyer-L, REW[3] 2648 *directus*. Scriban, D, p. 406 *derectico*, *directum*.

Sensul actual (mai răspîndit) „a pune în rînduială" şi forma *deretică* sînt recente; în sec. XVII şi mai înainte verbul avea însemnarea „a lua, ridica" [22],

[22] Psal. Sch. *derădicá*, *derăticá*: Cînt. Moise V 14 luaşi] *derăticaş* D, Psal, 45, 10 lua] *derădicîndu* D; şi voiu dărăteca pre cei fără de lege de pe faţa pămîntului" Bibl. 1688, Zeph. 1, 3, „şi de pizmaşii îmi derădică [liberează] mişelul suflet fără de milă" Dos. Psal V, 63/3, „să vă derădicaţi voi greutatea cum veţi putea cu tîrgul", docum. Iaşi, a. 1630, cit. în DictRG, care mai dă şi formele *deredica* Dos. VSv, Dech. 4, *deradici* Psal. V, 34/61; mold. şi ard. *derădica*, *-dic*, *dirădica*, *derd-*.

www.dacoromanica.ro

adică „a îndepărta, suprima; a libera, scăpa; a lua, ridica (rezolva)", ce se reduc la noţiunea fundamentală a „ridicării, înălţării"; prin „ridicare" (generic şi figurat) „se pun lucrurile în rînduială; se îndreaptă, se deretică". Pretinsa legătură cu un **directicare* este o ficţiune a lui Cihac, după sensul şi mai ales forma actuală a verbului nostru: nu se admite trecerea *-ct- > -pt- > -t-*, iar contaminarea (influenţarea?) lui **directicare* + *rădica* este un expedient pentru salvarea fictivului **directicare*. Celălalt prototip latin, confecţionat de Candrea, *de-radicare* este nepotrivit semantic pentru explicarea lui *derădică (deretică)* românesc, care e formaţie veche din *de* + *rădica* (*degelare > degerá, de-partare > depărtá* etc.).

(55) desbără (var. *dezbără*) vb. tr. şi refl. *1)* „a (se) scăpa, a se descotorosi" („défaire, débarrasser; ab-, los-, aufmachen, befreien") *2)* a (se) scăpa de un învăţ (deprindere, năravi) rău" ("(se) débarrasser des mauvaises habitudes, deshabituer; j-m (sich) etwas abgewohnen").

D e r.: *desbărare, desbărat.*

LexB, p. 177 „desbaru disvefacio, hisp. *desbarrar* rumpere, it. *sbaragliare* dissipo". ● LaurM, I, p. 1057 *desbara*. ● Cihac, DÉtDR, II p. 94 cf. v.s.l. *brati, sŭbrati* capere, colligere, *zabrati*. Admis: ca probabil Tiktin, DictRG, p. 537. ● Hasdeu, EMR, p. 2354 din *baier* „lien; charme" s-a format vb *desbaier*, contras în *desbăr*. Admis: Papahagi, NEt, p. 210, Şăineanu, DUn, p. 200, Bogrea, DR, IV, p. 808 (diferenţiere în sens moral a lui *desbădiera, baieră*), Scriban, D, p. 418. ● Pascu, Arh. XVII 1906, p. 354, Et, p. 47, ArR, VI, p. 259 *desbarare, de-ex-bara-* „décharger" < βαρῶ „charger, grever", fr. débarrasser. ● Skok, *Časopis moderni filol.* (Praga), VI, p. 41 lat. **disvelare* „a desveli; desbrăca"; semnalat: Puşcariu, DR I, p. 424, VII, p. 477; înregistrat: Meyer-L, REW³ 2697, Rosetti, ILR, I, p. 171; „douteux" Graur, BL, V, p. 96. ● Puşcariu, ZrPh, LXIII 1943, p. 19—22 „eine Ableitung mit dem Präfix *des-*, deren Etym. dunkel ist; die grosse Schwierigkeit, das Wort *desbără* mit *desbădierá* zu identifizieren (trotzdem beide denselben Sinn haben) ist phonetischer Natur, denn mit Erklärungen wie *'desbaier* contras în *desbăr'* oder durch 'diferenţiere' kommt man nicht weit"; totuşi „... sind *desbăra* und *desbădiera* zwei Formen desselben Wortes, der Vechsel von *ăi* und *ă* ist durch den Akzent zu erklären"; conjugarea neregulată *desbaier-desbărat* a fost „normalizată" etc.; *desbădiera* din lat. *disbajulare* (*bajula* „die stillende Frau") cu sensul primar „a înţărca (pruncii)". ● Giuglea, LL, IV, p. 16—19 *desbără > disbarare: barbarus*, sp. *desbravar*. ● Candrea, DEnc, p. 398.

S-a arătat că *desbără* nu poate fi derivat din *desbădierá* (prin „contracţiune; diferenţiere morală" etc.; dar nici prin artificiile lui Puşcariu: deosebirea între cele două verbe este în primul rînd „phonetischer Natur", deci destul de importantă pentru etimologie); ele au comun numai particula *des-*; nepotrivite semantic sînt şi *disvelare, *de-ex-barare*, încît elementul *-bar-* în *desbără* se pare că e de atribuit fondului lexical autohton. Legătura de înrudire cu sl. *ber-* este posibilă pe cale indo-europeană, la rad. **bher-/*bhor-* „a duce"; dar nepotrivirea semantică e destul de pronunţată, căci la baza lui *desbără* stă ideea de „a d e s l e g a, desface, izola, îndepărta", încît *-bar-* (eventual **îmbără*), posibil şi **var-*, pare să aparţină la i.-e. **u̯er-* „a lega, strînge, înfăşura", ca alb. *zvjerth* „entwöhnen (binde los)" (Meyer, EWAlb, p. 488, AlbSt, III, p. 18, 38), *zvjerdhë* „disavezzare, far perder la pratica di una cosa, lavoro (etc.)" (Cord. p. 247), ce ţine de baza **u̯er-g'h-* „drehen, zusammenwinden, würgen, pressen" (WP, I, p. 273; IEtW, 1154), sau la alt rad. **u̯er-* „şnur, sfoară, a lega cu sfoară, a încorda, înhăma, înşira" (WP, I, p. 263—266, 1; IEtW, 1150): let. *weru (wīrt, werū)* „a urzi, înşira, coase", *werens* „fir, aţă" etc., lit. *virtinis* „laţ" ş.a., v. sl. *veriga, veruga* „lanţ, cătuşă, verigă", grupa gr. ἀείρω „a lega, împreuna, atîrna", alb. *vjer* „a acăţa, atîrna" etc.

www.dacoromanica.ro

deseăță v. *acăța*.
descurcá v. *încurca*.
desghiná v. *înghina*.

(56) desmierdá (var. *dezm-, desmierdá*) vb tr. *1)* „a mîngîia cu vorbe sau gesturi de dragoste" („cajoler, dorloter, caresser; liebkosen, hätscheln, streicheln"). *2)* „a desfăța, a face o plăcere deosebită" („délecter; in Jdm wohlige Empfindungen hervorrufen"); refl. „a se desfăta, simți o plăcere deosebită" („se caresser, s'adonner aux plaisirs, s'amuser, se délecter; sich (an etw.) ergötzen, vergnügen, (in etw.) schwelgen").

Der.: *desmierdare* „volupté, plaisir", *desmierdat, desmierdător, desmierdăciune* („Ergötzen, Vergnügen, Wonne").

Dial.: arom *dizn'erdu* „desmierda; cajoler, dorloter, caresser" (DEtAr, 407), *dizn'irdîtor* „caressant, cajoleur", *dizn'irdăciune* „volupté, plaisir".

LexB, p. 183 „*desmerdu* oblecto, delecto (etc.) — a lat. *dis-moderor*". ● Cihac DÉtDR, II, p. 495 (el.magy.) din ung. *gyönyöritni* délecter, *gyönyörködni* se délecter, *gyönyör* délice, plaisir, ravissement. ● Pușcariu, EWR 522 „*desmierd* — nach mündlicher Mitteilung von H. Candrea < **dismerdo, -are*, eigtl. „Säuglinge aus schmutzigen Tüchern in reine legen" — „verzärteln" (etc.)". „Etimologie" admisă în lanț: Meyer-L, REW 5520 *merda* „Kot"; Tiktin, DictRG, p. 540 „wahrsch. zu lat. *merda*"; CDDE 491; Șăineanu, DU'n, p. 203 (a scoate din murdărie, a spăla un copil în fașe, de unde a netezi pruncul, a-l mîngăia; la început vorba făcea parte din graiul dădacelor); Candrea, DEnc, p. 403; Giuglea, DR, XI, p. 106; Papahagi, DEtAr, p. 407; ILR (1969), p. 297 lat. **dismerdare* ș.a.

După *dismoderor* (al lui P. Maior) și ung. *gyönyör-* (Cihac), tîlcuirea „coprologică" oferită de Candrea are mai mult aerul unui joc de cuvinte, o glumă filologică pe care, la începutul sec. XX (în elanul său de june filolog-etimologist latinizant) Pușcariu a luat-o în serios punîndu-o în circuitul lexicografic și cîștigîndu-i credit aproape general. Element român comun, unitar ca structură formală și sens arhaic, verbul este alcătuit din prefixul *de(s)-* privativ și o temă **merd-* sau **(s)merd-* care sigur nu derivă din lat. *merda* și care nu intră în familia etimologică a acestuia (**smerd-* „a puți", WP, II, 691), ci la grupa i.-e. **(s)mord-/smerd-*, v. ind. *mardayati* „zdrobește", av. *marəd-* „a nimici", gr. ἀμέρ ω „jefui", nd. *murten* „a zdrobi, distruge", let. *merdēt* „abmergeln", arm. *mart* „luptă", gr. σμερδνός, -αλεός „înfricoșător, grozav", ahd. *smerzan*, nd. *smarten*, ags. *smeortan* „schmerzen", **mer-d-* este o lărgire a rad. **mer-* „a freca, zdrobi" (WP, II, p. 276—279, 4). Dacă sensul de bază al temei i.-e. **(s)merd-* în verbul românesc este „durere, groază; suferință", se poate admite că *des-mierda* avea sensul primar „a lecui, scăpa de vreo suferință, de un rău (etc.)"

deșelá v. *șale*.

(57) dop s.n. (var. *dup*), (pl. *dopuri*) *1)* „bucată de lemn, de plută (sticlă etc.) cu care se astupă o sticlă (vas, gaură); astupuș" („bouchon; Propfen"). *2)* „persoană scundă și groasă" („personne trapue, ramassée en boule; untersetzt, stämmig"), BIFR, VII—VIII, p. 243.

Der.: *dopuș, dupuș, doapă, dopușor, dopare*; *îndopá* („boucher; bourrer (de nourriture), gaver, gorger; engraisser (la volaille)"), *a se îndopá* („s'empiffer, se gorger, se bourrer"), *îndopat, -ător, neîndopat*; antropon. *Dop, Dupoi*(?).

Dial.: arom. *andop (andupat, -are)* „îndopa; gaver; gorger".

Împr. din rom.: ung. *dóp, dup, dupp* „astupuș", *bedópol* „astupă (cu un dop)" (InflR, p. 40), *dõp, bedoppal* (WtbCs, 22); săs. *Dop* „dickes, rundes Frauenzimmer;

www.dacoromanica.ro

Stöpsel" (DR, III p. 744; după G. Kisch, AVSL, XXXIII 1905, p. 58 săs. *Dop* e moselan-francic *dop, top*).

LexB, p. 195 „*dopu* sau *dopușu* — a verbo *astupu*". ● LaurM, I, p. 1126. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 99 (sl.) ● R. Loewe, KZ XXXIX 1904, p. 310 din gotică, corespunzînd lui nordfrisic *Doppe*. ● Meyer-L, KZ XXXIX p. 597; posibil împr. de la sași. ● Bartoli, Dalm. I, p. 290 lat. *duct-ium* > *dop(t)*. ● Tiktin, DictRG p. 564 „et. unbek; wohl urverwandt mit urgerm. *tap* 'Zapfen"'. ● Giuglea, DR, II, p. 399 „probabilă etimologia lui Loewe, întrucît putem admite azi influența germană veche în limba română". ● Lacea, DR, III, p. 744 „în săs. *Dop* 'femee groasă, rotundă, astupuș' (AVSL, XXXIII, I, p. 58). S-ar putea spune că sașii au împrumutat cuvîntul de la noi, dar de vreme ce se găsește și în moselană cu înțelesul de prisnel, titirez gros, rotund' trebuie să-l considerăm (cu Meyer-L) element săsesc în română, luat de la gospodarii și negustorii sași"; Gamillscheg, RomG, II p. 249. ● Rosetti, ILR³, II (1962), p. 78 „termeni cu siguranță recenți (de ex. *dop, stinghe*) și trebuie explicați prin forme moderne ale dialectelor germanice; *dop* și *stinghe* — împrumuturi recente din săsește (Lacea)", p. 80. ● Șăineanu, DUn, p. 218, Candrea, DEnc, p. 429 (orig. necun.).

Obîrșia germanică a lui *dop* apare neverosimilă avînd în vedere prezența lui și în arom., *andopá*, fiind evident der. din *dop*, neatestat ca atare (poate dispărut în dialect); cu atît mai puțin poate fi vorba de împrumut din săsește. Aceste ipoteze au fost formulate înainte de a se fi observat că există cuvîntul și în aromână, — ceea ce face inutile orice presupuneri despre originea germanică (fie veche, fie recent săsească) a cuvîntului (atestat în drom. numai prin sec. XIX; *îndopá* în sec. XVIII, D. Cantemir). Dar asemănarea fonetică și semantică cu grupa cuvintelor germanice nu este întîmplătoare, legătura cu ele apare neîndoielnică, în sensul întrezărit de Tiktin cu „germ. *tap*", adică pe calea înrudirii indo-europene: *dop* aparține direct la grupa i.—e. a lui **dheubh-* „țăruș, ic (pană), buștean" (WP, I, p. 848; IEtW, 268): gr. τῦφοι· σφῆνες Hsch., mnd. *dövel* „Klotz, Pflock, Zapfen, Nagel", engl. *dowel-prin* „piron, țăruș mic de metal", norv. *dobb* „pană de fier la sanie" etc. Boisacq (DÉtG, p. 995) admite forma i.-e. **dheubh-* sau **dheup-*; a doua explică mai ușor pe *dop*, care însă poate veni din preroman **dubo-* cu pierderea sonorității *b* > *p*, ca în *groapă* din **grob-*; trecerea *u* > *o* este identică în *droaie* și alte cuvinte ereditare. Mai puțin probabilă ar fi apartenența la i.-e. **dəp-* (WP, I, p. 764) ca ceva „tăiat; bucată".

(58) droáie (var. *droae, sdroaie* LexB, Polizu; *droiu* ban., *duroaie* Prahova, Scriban) s.f. *1)* „ceată, turmă, haită, sumedenie, duium, mulțime" („bande, troupe(au), harde; Schwarm, Rudel, Schar, Bande"), de ex. „o droaie de copii" („une ribambelle d'enfants"). *2)* „grămadă, cantitate mare, grupă numeroasă" („foule, tas; Menge, Haufen"), ex. „vărsînd droaie de lacrimi" („versant des flots de larmes") etc.

LexB, p. 627 „*sdroe* a gr. στιφος caterva". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 250 „*sdroae (droae)*, lat. *strues. -is*". ● Admis: LaurM, I, p. 234 (*strues, struere* etc.); Schuchardt la Hasdeu, CuvB, I, p. XXXII „*sdroe* = *strues*, wenn nicht etwa die Nebenform *dróe* auf einem andern Ursprung hinweist"; Körting, LRWb, 9120. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 285. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 656 „cf. m.gr. δροῦγγος caterva militum, m.lat. *drungus* globus militum, cf. v.sl. *drągari*, δρουγγάριος drungarius etc. Le mot ne vient pas du lat. *strues*". ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 71, D, p. 449 „alb. *droe* frică, precum și din groază s-a dezvoltat aceeași idee: *o groază de bani* o mulțime de bani". Admis: Rosetti, ILR, II, p. 115. ● Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Tiktin, DictRG, p. 576, Candrea, DEnc, p. 436, Șăineanu, DUn, p. 221 „orig. necun.". ● LbTrD, p. 210 (SprThrD, p. 239) i.-e. **dh(e)reu-gh-* > **drugia* (traco-dacic).

Vechile încercări (στῖφος, *strues* ori alb. *droe* „frică, groază" etc.) nu explicau pe *droaie*; singură a doua ipoteză a lui Cihac are un miez de adevăr, dar nu în sensul unei împrumutări din greacă ori din slavă în română (fonetic ambele

www.dacoromanica.ro

inadmisibile), ci prin legătura de înrudire mai veche între *droaie* şi grupa indo-europeană la care aparţine *drungus*, sl. *drągari* etc. şi de care cuvîntul românesc nu poate fi separat. Semantismul „grupă, ceată, grămadă de persoane ori vietăţi" este atît de tipic, încît rezultă evident însuşirea lui de corespondent autohton anteroman al cuvintelor germanice, celtice şi balto-slave însemnînd „grupă, bandă, trupă, tovărăşie" etc.: ags. *gedrēag* „ceată, bandă, cîrd", got. *driugan* „a face serviciu militar", ahd. *truht-* „bandă, ceată, cîrd, droaie", v. sax. *druht-*, ags. *dryht*, v. nord. *drōti* „suită, excortă", ahd. *trust* (**druhsti-*) „ceată de războinici", lit. *draugas* „tovarăş de drum", v. sl. *drugŭ* „tovarăş, camarad; altul (etc.)", *družina* „commilitones", v. irl. *drong* „ceată, bandă, droaie", gall. *drungos* „bandă, ceată, cîrd, droaie" etc. Ideea primară este „a se aduna în grup, a se grupa — a sta laolaltă" şi „a rezista, persevera", bază **dhereugh-*, rad. i.-e. **dher-* „a ţine, a ţine ceva strîns, a fi trainic, a srijini, a rezema" (WP, I, p. 856—860; IEtW, 254); o temă autohtonă i.-e. **drugia*, cu căderea lui *-g-* (*baier, caier*), *u* > *o* ca în *autumnus* > *toamnă*, *muria* > *moare*, *nurus* > *noră*, *pluvia* > *ploaie* etc. (Graur, R, LV 1929, p. 469—475). Indiferent cum ar fi explicată trecerea *ŭ* > *o* în asemenea cazuri şi de data la care se va fi produs, explicarea se aplică deopotrivă elementelor lexicale anteromane din limba română.

(59) druéte (var. *drui*, *droi*) s.m. (pl. *drueţi*) „lemn gros şi scurt" (olt.), „trunchi de lemn nu tocmai gros, negăunos, după ce s-a tăiat" (haţ., RevCL, III, p. 123), „băţ, beţe de lemn ce se aşază pe varză în butoi" (Gorj) („morceau de bois; tronc d'arbre; Stück Holz; Baumstamm").

A l b.: *d r u*, artic. *druja* „lemn, copac, prăjină, par; pezzo di legno, bastone, piuolo" (Tagliavini); *drûe*, *-ia* „legna", *drû-ni* „albero, pianta, legno, legname" (Cord.).

Meyer, EWAlb, p. 75 *dru*, *druja* cu gr. δρῦς, v.sl. *drŭva* etc. ● Pascu, Suf, p. 36, ArR, IX 1923, p. 316 *druete* der.dimin. din alb. *dru*. ● Diculescu, DR, IV, p. 482 din δρυετις „cel în proporţie sau asemănare cu stejarul, care dă vlăstare după tăiere" din δρῦς „stejar", mai probabil decît din alb. *dru*. Ceea ce ar fi „wahrscheinlicher als die von Pascu vorgeschlagene Erklärung" Jokl. IJ, XII, p. 128. ● Philippide, OrR, II, p. 712 „radicale identice şi băştinaşe în ambele limbi; *druete* e der. din *dru-* prin suf.rom. *-ete*". ● Rosetti, ILR, II, p. 116.

Ca derivat din tema *dru-*, *druete* este element comun albano-român. După Jokl, IF, XXXVI, p. 101 „alb. *dru* 'Holz, Baum, Stange', **druų̆ā* viell. slav., vgl. aksl. *drŭva* 'Holz', aus dem lat. viell. *dūrus* 'hart; abgehärtet, kräftig; derb, roh, rauh, streng, gefühllos', wenn nach Osthoff als 'baumstark, fest wie (Eichen)holz' dissimiliert aus **drū-ro-s* (**dreu-ros?*)". Dar nu sînt motive a socoti cuvîntul alb. ca împrumut din sl. ori din alt idiom şi nu ca element ereditar avînd la bază acelaşi i.-e. **dereu̯(o)-* „arbore, copac", iniţial poate „stejar" (WP, I, p. 804—806; IEtW, p. 214); iar cuvîntul românesc nu este împrumut nici din albaneză, nici din altă limbă, ci un autentic continuator autohton al bazei i.-e. **dereu̯(o)-*: v. ind. *dāru* „lemn", *dru-* „lemn, instrument de lemn", gr. δόρυ, δρῦς, δρυός „stejar, arbore" etc., întîlnit şi în limbile germanice, celtice, slave, cu sensul de „lemn" sau derivate din acesta. Despre sufixul *-ete*: A. Graur, *Un suffixe singulatif en roumain*, BL, II, p. 246—249.

Cuvîntul a fost semnalat numai în zone de munte (Oltenia; înţelesuri speciale, ex. *drui* „bucată de lemn pînă la 1 m lungime; bucată de lemn ca greutate de fîntînă; drui de fier pentru osie etc., Gorj), în Ţara Haţegului şi Munţii Apuseni (zona Abrud) „*druete*, *droi*, *drui*" (*Clopotiva, un sat în Haţeg*, II, p. 368). În aceeaşi zonă, la Sarmizegetusa — Grădişte, este cunoscut *druete* cu sensul „trunchi de fag lung de 1—2 m".

www.dacoromanica.ro

(60) fărîmă s.f. (pl. *fărîme*) *1)* „bucată mică ruptă dintr-o materie sau obiect; zdrob" („bris, debris, miette, (petit) morceau; kleines Bruchstück, Stück, Brocken"). *2)* „cantitate mică, un pic" („un brin, un peu; ein bisschen, Krümchen"); sec. XVI: *fărîma, fărrima* (Psal. Sch.).

D e r.: *(s)fărîma* vb (var. *fărâmi, fărmi, fîrmi*); *fărîmea* (pl. *fărîmele*); *farîmare, -ire, fărămos, fărimicios (fărăm-), -oasă, fărîmat (frămat), fărămit* (s. şi adj.), *fărămitor, fărîmătură, fărămături, fărămică (fărămice), fărămică (fărim-), -icare, -at, fărămiță, -are, -at* (s. şi adj.), *fărămușă*; *sfărmuri, sfărmurî* (DR, VII, p. 75); antropon. *Fărmuță, Fărîmeț, Fărmălescul* etc. (OnR, p. 271).

D i a l.: arom. *sîrmă* s.f. „fărîmă", der. *sîrmu, -are, -at* „fărîm, împrăştiu" (ex. „oile le sîrmă" = „le împrăştie din nou la păscut", DR, IV, p. 273), *sîrmotă* „fărîmă mică", *fărîmu, farmu, fărîmături* (Dal.; DÉtMR, II, p. 221, 68—69), la Elbasan, „sărîmi di pîni", fărşer. *serme* „fărîmături" (DR, VI, p. 125); *sfîrmă* „sparge" în zona Zagorion (inform. dr. N. Galani); DEtAr, p. 957.

Î m p r. din rom.: ung. reg. *fërëmatura* „morzsa" (MNyRomKölcs, p. 136).

A l b.: *thërrime* „Splitter, Scherbe, rum. Brotkrume", *thermon'* „zermalme, zersplittere, zerreibe" (RIÉB, II/4, 1936, p. 176—180).

LexB, p. 212, 637 „*sfărmaciosu*, it. *sfarinacciolo* quod in pulverem resolvitur". ● LaurM, II, p. 1178. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 101 *sfărîma, frîng* din lat. *fragm n.* Admis: LaurM, Gloss, p. 245; Geheeb, JB, V, p. 36; Körting, LRWb, 3950; Şăineanu, DUn, p. 244; Weigand, BalkA, III, p. 201 ş.a. ● Meyer, EWAlb, p. 90 *thërrim* şi *thermon* din lat. *fragminare*; „aus dem alb. ist rum. *fărîmă, sîrmă*". ● Bugge, BB, XVIII 1892, p. 190 arom. *sîrmă* din alb. ● Philippide, ILR, p. 68, 69 **exfar nare (farina)*? Admis: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328. ● Creţu, MardLex, p. 366 lat. * *x-fragminare* > *sframenare, sfăremnare, sfrărîm(n)are*. ● Puşcariu, CL, XXXV, p. 818—819, ZrPh, XXVII 1903, p. 739, EWR, 502 trecerea *fragm* > *fărîm-* şi *thërrim* fiind „ein Ding der Unmöglichkeit", *fărîmă* (identic în albaneză) derivă dintr-un colectiv lat.**farrimen* (din lat. *far, farris* „grîu") „o grămadă de fărîmiţe". Admis: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 278 „convient mieux, bien qu'elle ne soit pleinement convaincante"; Giuglea, DR, III, p. 596—599; Philippide, OrR, II, p. 712 „**farrimen* ar fi element comun celor două limbi, lipsind în alte limbi romanice. Origine obscură". Respins: Weigand, KJB, VI 1905, I, p. 154; Jokl, IJ, XI, p. 208; Meyer-L, REW 3202 (begrifflich nicht annehmbar). ● Diculescu, OrLR, p. 566 **exf(a)rágmo*. ● Arom. *sîrmă* împr. din alb.: Capidan, DR, II, p. 346, Pascu, DÉtMR ş.a.; drom. *fărîmă* din alb. ori numai înrudit cu el: Tiktin, DictRG, p. 610, Candrea, DEnc, p. 480. ● Çabej, RIÉB, II/3—4, p. 176—180 „alb. *thërrimë* muss nach dem obigen als Quelle des rum. *fărîmă* betrachtet werden"; împrumutat în sec. VIII[?]. ● Rosetti, ILR, II, p. 116. ● Giuglea, DRS, p. 32 cf. sp. *serrin* „sciure"; arom. *sîrmă* poate **sîrn à* < **serrimen* < lat. *serra* „ferăstrău". ● CercLg, XIII 1968, p. 350 i.-e. **k'er-* „a sparge, distruge ...", prin traco-dacică.

Este evidentă legătura între rom. *fărîmă*, arom. *sîrmă* şi alb. *thërrim-*; iar încercările s-au îndreptat greşit spre limba latină (ceea ce apărea explicabil pentru un vechi cuvînt românesc, român comun considerat ca „unul din elementele comune celor două limbi" rom. şi alb.). Dar bazele latine preconizate n-au valoare, **fragm-* > *fărîm* fiind „ein Ding der Unmöglichkeit", iar **farrimen* > *fărîm* „begrifflich nicht annehmbar", deci soluţii imposibile şi inacceptabile, — cum se întîmplă cu „etimologiile" reuşite pe jumătate, inadmisibile formal ori semantic. Celelalte „etyma" romane nu comportă nici măcar o discuţie. Socotind după forma alb. şi arom. *sîrm-*, rădăcina comună alb. — rom. de dată i.-e. a fost **k'er-* „a vătăma; (intr.) a se sparge, sfărîma; descompune(re)" (WP, I, p. 410—411, 5; IEtW, 578; WH, I, p. 167—168 *cariēs*): v. ind. *crnati* „sparge, (s)farmă, striveşte", *çîryate* „se sparge, descompune", av. *sari-* „fragment,

www.dacoromanica.ro

ciob", lat. *cariēs* „putrezire, descompunere", gr. κεραίζω „prăd, jefuiesc" etc., v. irl. *ar-achrinim* „mă sparg, mă ruinez", alb. *ther-* „taiu, măcelăresc". Formantul nominal *-mo-* pare a exista numai în domeniul substratului albano-român; bază i.-e. **k'er-i-mo-* într-o limbă satem *(k' > s)*. Neexplicată rămîne deocamdată prezența lui *s-*, *sf- (s)fărîm-* (drom.) în loc de *sîrm-*. Se citează din zona Oaș (jud. Satu Mare) forma *să sarmadză oile* „se împrăștie oile" (DEtAr, p. 957).

(61) gard s.n. (pl. *garduri*) *1)* „împrejmuire în jurul grădinei, curții, țarcului sau ocolului de vite, din împletituri de nuiele petrecute printre pari bătuți în pămînt, sau din spini, bolovani, scînduri, prăjini; ori din plantații de arbuști în vegetație (gard viu)" („clôture; enclos; Einfriedigung, Gehege, Flechtwerk, Zaun aus Zweigen"). *2)* „împletitură de nuiele în apă pentru pescuit" („bourdigue; Fischzaun").

Der.: *gărduș, gărduț, gord-, gărduleț, gărdurel*; *a gărdui, îngărdui* („îngrădi"); *gardagiu* („instalator-paznic al gardului de pescuit"), *gărdurariță* (pasăre); topon. *Gărdești, Gărdăneasa*, antropon. *Gardea, Gărduș, Gărdescu, Gărdărescu* etc. (OnR, p. 280—281).

Dial.: arom. *gárdu, ngărdescu, ngărdire, ngărdit, -ură, disgărdescu, disgărdire, -it (dizg-)*; megl. *gard*; istr. *gard* „poartă împletită" („gard" se zice *graie*; StIstr, II, p. 217; CercLg, XVI 1971, p. 90).

Împr. din rom.: ung. *gárgya, gárd, kárgya* (ard. și în șesul Ungariei, începînd din sec. XVII) „ghizd" (InflR, p. 46; SzlJsz, I, p. 639), *gárdus, kut-, kudgárgya* (NyIrK, XX 1976, p. 179—184), *kudgárdulat* „kutköböl" (VI, p. 190), *kúdgárdolat* (XIV, p. 188, Turulung, Sătmar), MNyTEtSz, I, p. 1031—2; ucr. *gard* „Ort zum Fischfang", *gardadzij* (gardagiu, RomSl, XIV 1967, p. 144), *hard* (BalkA, II, p. 129; RomIX—XIV, p. 414, 583); blg *gard* „curte", srb. *garda* „gard; ein Zaunwerk in der Donau zum Hausenfange; Wasserwehr zum Fischfang" (NRR, I, p. 40; DR, X, p. 33; RomSl, XVI 1968, p. 86; SOF, XXI, p. 371).

Alb.: *g a r t h, gárdhi* și *gard* „siepe", *gardh* (Cord.).

DictB, I, p. 456 „ab it. *giardino* hortus cinctus, cinctura". ● LexB, p. 235. ● Pontbr., p. 281 germ. *warten*. ● LaurM, I, p. 1278 „din rad. vorbelor *gardire, gardina* etc.; *gradire, gradella, gradina*". ● Din sl. *gradŭ*: Miklosich, SlElR, p. 19—20; AlbF, I, p. 355 „alb. *garth-* ist jedoch nicht slavisch"; Cihac, DEtDR, II, p. 115; Philippide, ILR, p. 140; Densusianu, HLR, I, p. 259, 264; Popovici, DIstr, p. 111; Tiktin, DictRG, p. 663; Șăineanu, DUn, p. 268; Skok, *Slavia*, III 1924, p. 115; Pascu, DEtMR, II, p. 191, 173; Nandriș, MélÉR, 1925, II, p. 14—20, DR, VI, p. 350—357; Rosetti, ILR, III, p. 60 ș.a. ● Diez, EWRom, 164 „*gard* ist buchstäblich das got. *gards* und nebst alb. *garth* viell. daher entlehnt". ● Meyer, EWAlb, p. 119 „das Verdacht ist nicht ausgeschlossen, dass das alb. Wort (wie das rum.) aus dem Sl. entlehnt ist; doch ist ein Beweis dafür nicht zu führen". ● Înrudit cu alb.: DLR, II/1, p. 227; Candrea, DEnc, p. 529; Pușcariu, LR, I, p. 178, Capidan, DR, II, p. 461—462 (în legătură cu alb. *gardh-*). ● Giuglea, DR, II, p. 357 lat. *carduus*, — „imposibil din toate punctele de vedere" Philippide, OrR, II, p. 713 (care adoptă părerea lui Meyer). ● Jokl, *Slavia*, XIII 1935, p. 300 *gard* împrumut din alban. *gardh-* autohton, nu împr. din slavă. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 252 „aus gepid. *gards*, zu aisl. *gard*, asächs. *gard* «Umzäunung» (etc.)". Admis: Scriban, D, p. 541. ● Skok, RIÉB, III/6, 1938, p. 589 „*gardh-* mot autochtone, d'origine thrace ou illyrienne". ● AnEtn, 1962—1964, p. 85—86.

Este un element lexical autohton comun albano-român (ce nu poate fi în română împrumutat din slavă din cauza metatezei *grad- > gard*; din alb. pentru considerente fonetice și cultural-istorice generale). Etimologia i.-e. a fost demult indicată just: **g'herdh- (*gherdh-)* „a împleti, a răsuci; a împrejmui, îngrădi, încinge" (WP, I, p. 608—609, 2; IEtW, p. 442; WH, I, p. 242—243), v. ind.

www.dacoromanica.ro

*grhá (*grdhá)* „casă, locuinţă", got. *bigairdan* „a încinge", ags. *gyrdan* etc.; got. *garda* „ţarc, ocol de vite", v. fr. *garda* „Garten" ş.a.; lit. *gardas* „ţarc, ocol", v.sl. *gradu* „cetate, oraş, grădină", rus *górod*, blg *gradŭ* etc.; alb. *garth*, frig. *-gordum* „oraş" în *Manegordum* „oraşul lui Manes" şi *Gordion* (dar forma *Manezordum* considerată de Kretschmer ca dovadă a unei variante cu palatală *g'h* în frigiană, este o grafie alterată în manuscrise medievale, căci cam greu s-ar putea admite o alternare a formei fonetice a unui radical i.-e. în unul şi acelaşi toponimic frigian); var. cu palatală în lit. *žardas* „leasă, ţarc", let. *zards* „leasă", pr. *sardis* „gard", rus *zorod* „şopron". În tracică pare a fi existat şi această variantă cu palatală: local. *Zerdo-* (Apollo *Zerdenós*, LbTrD, p. 128).

(62) gărdină (var. *gardin, garden*) s.f. (pl. *gardini, gărdini, gardine*) *1)* „scobitură, crestătură, şanţul circular făcut la capetele interne ale doagelor (unui butoi, găleţi, ciubăr etc.), în care se îmbucă scîndurile fundului" („jable; Gergel, Kimme (Falz an den Fassdauben)"). *2)* p. ext. „capătul sau marginea doagelor; marginea de sus a ghizdurilor fîntînii" („marge des douves, du cuvelage d'une fontaine, margelle; Raum, Saum, Brunnengeländer"). *3)* „bor de pălărie" („bord du chapeau; Hutkrämpe").

D e r.: *gărdinuţă* (LexB), *a gărdini, gărdină* („jabler"), *gărdinar*, var. *gărdiner* şi *gardin* („jabloir, compas"), *gărdineciu*; *a (se) desgărdina* „a ieşi (sări o doagă) din gardină; a (se) smulge, scoate; a se strica (un lucru)"; *desgărdinat, -ă*.

Î m p r. din rom.: ung. *gárgyina* „ghizdul fîntînii" (InflR, p. 46; NyIrK, VI 1962, p. 194, VII, p. 282, VIII, p. 101, XII, p. 318).

A l b.: *g a r d h e n*, determ. *gardhnia* „Furche, rund um die Fassdauben, in die der Fassboden eingesetzt wird, Gergel, Kimme, Fugge, Falz", *gardhnuer* „Gergelmesser, Zargenzieher" (Jokl).

LexB, p. 235 „*gardina* margo, ora, depetigo, a lat. *cardo, cardine*". ● LaurM, I, p. 1278 „*gardina, gardinu*, — cardo, margo, ora, vedi cardine"; p. 441 „cardine *(gardine)*". ● Ciuac, DÊtDR, II, p. 115 (sl.) *gard, îngrădesc, gardină, sgardă, ogradă* etc. ● Tiktin, DictRG, p. 663 „vgl. deutsch *Gergel, Girgel*, fr. *gergiers, gargan, jargan*". ● DLR, II/1, p. 228 „de orig. germ. *(Gargel, Gergel)*, despre a cărui migraţiune cf. Meyer-L, 3686 *Gargel*". Admis: Nandriş, MélÉR, 1925, II, p. 15; Candrea, DEnc, p. 529. ● Jokl, IJ, XII 1929, p. 174 „*gardină* nicht aus deutsch *Gergel* (Laute!), hat vielmehr gleich rum. *gard* eine genaue Entsprechung im alb.: *gardhen, gardhnia*. Andere Bezeichnungen dieses Fassteiles erweisen eine Grundbedeutung 'Einfassung', was zur Sippe von i.-e. **gordh-* stimmt"; *Slavia*, XIII 1935, p. 300 alb. *gardhen*, rom. *gardină* nu sînt din slavă, iar cel rom. este împr. din alb., unde e autohton, vechi derivat de la *gardh*. Admis: Puşcariu, DR, VIII, p. 291. ● Scriban, D, p. 514 *gardin, -ă* d. *gard*, adică „îngrăditură". ● Şăineanu, DUn, p. 268 „orig.necun.". ● AnEtn, 1959—1961, p. 34.

Din cele trei „etyma" (lat. *cardo, gard*, germ. *Gargel*) nici unul nu justifică forma şi sensul lui *gardină*, care nu este „ţîţînă, osie, linie de hotar" *(cardo)* etc., nici „îngrăditură, Einfassung" ca derivat cu *-n-* al lui *gard* (asemănător din întîmplare); *Gargel* se exclude din cauza sunetelor deosebite (treceri ca *g* > *d (h)* şi *l* > *n* nu se admit în română nici în albaneză). Este un element comun alb.-rom. („eine genaue lautliche und semasiologische Entsprechung" releva Jokl), care nu este romanic, slav sau germ. Sensul de bază e „crestătură, scobitură, şanţ" în care esenţial apare „tăierea, gravarea, zgîrierea", noţiuni pentru care se indică baza *gred-* (WP, I, p. 606—607; IEtW, p. 405) în alb. *gēruan', kruan'* „zgîriu, răzuiesc" etc., v. nord. *krota* „a săpa în —", ahd. *krazzōn* „kratzen, zerkratzen, zerfleischen", mhd. *kratzen, kretzen* ş.a.; o bază **gerbh-*, alta cu dentală; cu *sk-* mhd. *schratzen* „a sgîria, a cresta", norv. *skrota* „a cresta" etc. Alb.-rom. *gardina*

www.dacoromanica.ro

presupune o bază i.-e. **ger-d-/gord- > gardin-*, conservînd sensul arhaic i.-e. „inciziune, crestătură, sgîrietură", din care cel secundar „margine, bor".

(63) gáta adv. şi adj. *1)* „făcut de tot, isprăvit, terminat" („achevé, terminé; bereit, fertig"). *2)* pregătit, dispus" („préparé, disposé; bereit zu et."). *3) de-a-gata* „fără a munci, fără osteneală" („prêt, tout prêt (de —, à —); vorbereitet, fertig vorgefunden").

Der.: *a găti, a gătá, gătare, -ire, gătit, -at, gătească, gătitură, gătător* („finitor", DictB), *gătitor* („apparator"), *gătenie, gătiţel, de-a-gata, pe gătate* (adv.); *pregăti, -ire, -it, -itor, nepregătit, pe nepregătite, negata, -at.*

Dial.: neatestat (arom. = *ét(i)mu* [gr.], *hazîr, hazîre*)

Împr. din rom.: ung. (local) *gáta* (NyIrK, VI, p. 281), *gátá* „kész" (StLex, StCom, 13, p. 256), alb. *pregatis* (?neologism literar, DR, VIII, p. 126); ucr. *gata* (RomSl, XIV 1967, p. 144).

Alb.: *g a t* „gata", tosc *gatuaj* „pregătesc, fac, formez", gheg *gatuej (gatoj).*

DictB, I, p. 456 „*gat* ceva, ab it. *gettar*". ● LexB, p. 235 „gătescu a gr. κατασκεβάζω per apocopen et antithesin mutato *k* in *g* more solito". ● Eliade, Vocab, p. 8 „*gata* sl.: iute, dispus". ● Pontbr, p. 282 *găti* rus *gotovji.* ● Miklosich, SlElR, p. 8 *gata* = alb. *gat*; „rum. *gata* scheint nicht aus dem sl. entlehnt, mit dem sl. *gotovŭ* jedoch in so ferne verwandt zu sein, als beide Worte aus derselben Quelle stammen" (din got.); p. 19 „ein dunkles Wort"; AlbF, I, p. 355 „srb., blg *gotov, -iti*, alb. *gat* etc.; dass *gotov* und *gat* zusammenhängen, halte ich für sicher". ● LaurM, Gloss, p. 260—1 cf. v. ind. *ghata* „parare, facere, perficere". ● Cihac, DÉtDR, II p. 118 din v.sl. *gotovŭ, gotovati.* ● Meyer, EWAlb, p. 121, AlbSt, III, p. 87 „*gat*, vgl. asl. *gotovŭ* = blg, srb *gotov* 'bereit'; ist die Herleitung von sl. *gotovŭ* aus got. *gataujan* kaum begründet (etc.)". ● Împrumut din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 352—353, Tiktin, DictRG, p. 665, DLR, II/1, p. 235, Şăineanu, DUn, p. 269, Candrea, DEnc, p. 530, Scriban, D, p. 254. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 343 *gata* nu poate veni din sl. *gotovŭ.* ● Philippide, OrR, II, p. 713 „cuvintele rom. şi alb. sînt identice; din contra sl. *gotovŭ* paratus stă de o parte. Nici cuvîntul rom. nici cel alb. nu s-au putut desvolta din sl. *got-*. Cuvîntul alb. e sigur autohton, iar cel român este ori autohton ori împr. din alb.". ● Jokl, IF, XLIX 1931, p. 290—297 alb. *gatuaj* (vb) ar fi împr. din sl. *gotovŭ*, rom. *gata* fiind împr. din alb. ● Despre cuvintele slave: Berneker, SlEtW, I, p. 337.

Sigură, unanim admisă este legătura cuvîntului român cu cel albanez, ca şi cu cele slave; controversată apare numai chestiunea autohtoniei resp. a împrumutului posibil între cele trei limbi. „Albaneza a dezvoltat *á* din i.-e. *ó*, iar nu din *ó* mai recent, cum e cel slav, care din punct de vedere al timpului împrumuturilor slave ale albanezei este mai recent decît *ó* latin" (Philippide), încît e cu totul iluzorie strădania lui N. Jokl de a demonstra că în albaneză cuvîntul ar veni din slavă, ca şi aserţiunea că rom. *gata* ar fi împrumut din idiomul şkipetarilor, dintr-un prototip confecţionat tocmai cu ajutorul cuvîntului românesc, — lucru ce metodic este evident incorect. Meyer şi Berneker au arătat că avem a face cu o grupă de cuvinte germane, slav. şi alb., de esenţă indo-europeană: got. *gataujan* „vollbringen, handeln, wirken, bewirken" etc., v. sl. *gotovŭ* „gata, pregătit", rus *gotovij* ş.a., alb. *gat, gatuaj*, — alături de cari (pe aceeaşi treaptă de egalitate) stă rom. *gata* ce nu e împrumut nici din albaneză, nici din slavă ori germanică, ci este element indo-european independent (cum au întrezărit Miklosich şi Meyer), din sursă comună cu albaneza.

(64) gălbeáză (var. *gălbeadză, călbează, chelb-, gălbeaţă* mold.-basar. etc.) s.f. *1)* „boală molipsitoare a oilor produsă de un vierme (distomum hepaticum) în ficat şi în băşica fierii; distomoza hepatică" („clavalée, hépatite des brébis;

www.dacoromanica.ro

Egelsucht, -krankheit"). *2)* „plantă, un fel de muşchiu" („merchantia polymorpha"). AnonC, *kĕlbadze* (fără trad.).

Der.: *a (se) gălbeji, gălbejit, gălbejitură* („gălbează"), *gălbejos, a îngălbeji*; *galbăjoară* (*gălbăşoară, călb-, călbez-* o plantă); antropon. *Călbează, Călbăjos*, topon. *Gălbezeni* etc.

Dial.: arom. *gălbadză,-eadză, -eaţă, gălbăgios, gălbidzăscu, ngălbăgeare, ngălbăgedzu, ngălbăgeat.*

Împr. din rom.: gr. καλμπατζα „Leberblümlein", *kalbatsiarika* „die davon befallenen Schäfe" (G. Meyer; RumWNGr, p. 26, 77—78; DR, II, p. 456, 530, γκλαβατσα „clavalée" (RevLg, XII 1967, p. 539); ucr. *galbáza* „boală la oi; oaie bătrînă, gălbejită" (zona Suceava; LbR, 1971, p. 165); săs. *gelbiâtsĕ* „Gelbsucht; Leberkrankheit bei Kühen und Schafen", *gelbeżıt* „vergilbt, bleich" (RomElSz, p. 19; SächsWtb, III, p. 125); ung.reg. *gĕlbá..a* „métely" (MNyRomKölcs, p. 152).

Alb.: *k ë l b á z ë, g ë l b á z ë* „gălbează", *kelbazë* „catarro" (Cord.).

LexB, p. 86. ● Pontbr, p. 278 *galbin.* ● LaurM, I, p. 1273. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 717 din alb. *kĕlba..ë*, care e din lat. *galbinus, ghelbë..ë.* ● Meyer, EWAlb, p. 222 cuvîntul alb. e autohton: *k'el'p-, bi* „Eiter", *kel'p* „mache faul, mürbe" etc.; din alb. e rom. *gălbea ă*, din care gr. Pelopon. ● Împr. din alb.: Puşcariu, EWR 696, DLR, I/1, p. 211; Şăineanu, DUn, p. 266; Capidan, DR, II, p. 456; Pascu, DÉtMR, II, p. 220, 43; Philippide, OrR, II, p. 702, 705; Candrea, DEnc, p. 525 ş.a. Geagea, JB XVII—XVIII 1911, p. 123 „aus alb. *kĕlbazë* angeglichen an rum. *galben*"; Tiktin, DictRG, p. 661. ● Treimer, MRIW, p. 315 în legătură cu o formă *galba* de origine illyră. ● Barić, AlbRSt, p. 53 i.-e. **gu̯ol-bh-, k'elbi*, cu arm. *kel* „Geschwulst" şi v.ind. *galati* „träufelt herab". ● Rosetti, ILR, II, p. 113. ● AnEtn, 1957—1958, p. 142—143 i.-e. **gu̯el-* „a înţepa; durere, chin, moarte", prin traco-dacică.

Vechile tentative (**galba*, lat. *galbinus*, ori *k'elb-, chelbe*, trc *kelbaş* etc.) nu explică obîrşia cuvîntului, iar i.-e. **gu̯ol-bh-* „a umfla? curge?" este nepotrivit semantic pentru *gălbează*, element comun albano-român; ca atare evident autohton, indo-european. Alături de căpiere, *gălbeaza* este una din cele mai frecvente şi grave boli ale oilor şi chiar la bovidee, iar prin ravagiile ce făcea mai demult, pe alocuri şi azi, cu mortalitatea masivă în rîndul turmelor, constituie o adevărată pacoste pe capul crescătorilor de vite. Boala e demult cunoscută de popor fiind răspîndită în toate zonele ţării şi ale Europei: cauzată de doi v i e r m i, unul mai măricel, zis „gălbează" (fasciola hepatica), altul mai mic „pui de gălbează" (dicrocoelium dentriticum lanceatum), care trăiesc în ficatul oilor. Evoluţia şi caracterele bolii, pe scurt:

Viermii aflători în ficatul oilor intrate în iarnă bolnave de gălbează produc nişte ouă ce se elimină cu bălegarul şi se împrăştie pe locurile de păşunat. După cîteva săptămîni, din aceste ouă iese un fel de puiet ce pătrunde în corpul şi ficatul melcilor de apă dulce (limnaeus fruncatulus) aflători pe păşuni, pe marginea şi în apa riurilor, lacurilor şi mlaştinilor; după 2—4 luni ouăle ies din melci şi se risipesc pe firele de iarbă sau la fundul apelor. Dacă oile pasc pe asemenea locuri umede ori beau apă din mlaştini, înghit acele ouă care din stomac ajung în ficat, după 3—6 săpt. se prefac în viermi. Oile se pot îmbolnăvi chiar cînd stau la grajd (saivan) hrănite cu nutreţ provenit din locuri umede şi mlăştinoase. Boala e specifică pentru rumegătoare: oi, vaci, bivoli, capre; se citează chiar cazuri la iepuri sălbatici; mult mai frecventă la oi din cauză că acestea păşunează mai mult în locuri umede, muşcînd firul de iarbă dela rădăcină unde se află mai ales ouăle gălbezii; e mai gravă din cauză că ovinele sînt mai slabe rezistînd mai greu la acţiunea corosivă a viermilor decît vitele mari; rar se citează cazuri de gălbează mortală la bovidee. Mai frecventă în anii ploioşi, gălbeaza poate aduce pagube considerabile crescătorilor. După o socoteală din a. 1932, într-o turmă de oi contaminate, o treime mor, o altă treime ajung la slăbire cahectică. Oaia bolnavă se cunoaşte: vinişoarele roşii dela ochi se albesc, lîna se aspreşte (nu e unsuroasă), la unele începe să cadă; animalul slăbeşte, nu mai aleargă, rămîne de turmă, apare guşa; respiră greu; neîngrijit, moare de slăbiciune. Cu medicamentele

www.dacoromanica.ro

eficiente (Distol, Distosan, Gălbinol, Galba etc.), boala este tratată azi simplu şi rapid. Mai demult însă, singura măsură de combatere era să nu se pască turmele pe locuri umede, mlăştinoase (cf. I. Simionescu, *Fauna României*, 1938, p. 445; *Marea enciclopedie agricolă*, C. Filipescu, II, p. 332—335).

Această molimă a turmelor de oi a fost desigur cunoscută din vremuri străvechi gospodarilor români, albanezi şi înaintaşilor acestora nu numai sub aspectul mortalităţii mari ce produce între oi, ci chiar mai deaproape, prin identificarea cauzei patologice: acei viermi paraziţi ce rod ficatul animalelor şi care ajung a se înmulţi pînă la 2—300 într-o singură oaie. La tăierea oii bolnave pot fi văzuţi viermii în ficat şi chiar în fiere şi intestine. Atare vegetaţie parazită, numită *gălbează* (distomum hepaticum), de forma unui sîmbure de dovleac, lung uneori de 2 cm (cu două ventuze, una în jurul gurii la un capăt, cealaltă la mijlocul trupului, de unde numele ce i s-a dat: distomum = (cu) două guri; desvoltat în generaţie alternantă, digeneză), este îndeobşte cunoscută. Apelativul *gălbează*, aplicat deopotrivă viermilor şi bolii cauzate de ei, poate să fi fost chiar n u m e l e acestor viermi: oricum, boala tipică a turmelor trebuie interpretată în sens primar sub aspectul „durerii şi morţii" vitelor, o molimă pentru care în vremurile preistorice şi mult mai tîrziu pînă în ultima vreme nu existau remediile simple şi eficiente ale ştiinţei. Deci, fie că numele înseamnă „vierme", fie că era „boala", în *găl-be(a)-ză* deosebim o rădăcină i.-e. **gu̯el-* „cu dublul sens 1) „a înţepa" (cf. *ghimpe*) şi 2) „durere (usturătoare), chin, moarte" (WP, I, p. 690; IEtW, p. 470): arm *kelem* „(mă) chinuiesc, tortur", v. irl. *at-baill* „moare, se sfîrşeşte", corn. *bal* „pestis", cymr. *a(d)ballu* „perire, deficere", ahd., v. sax. *quelan*, *qual* „a suferi; chin, supliciu", ags. *cwelan* „a muri", nhd. *qual*, v. sax. *qualm* „moarte, pustiire, prăpăd", v. sl. *žalĭ* „durere, suferinţă" etc. I.-e. **gu̯el-/gu̯ol-* > **gal-* are un formant de aceeaşi vechime *-b-*, posibil i.-e. *-bho-* care a dat adjective, nume de animale şi o categorie de abstracte (ex. gr. (σ)κέραφος „insultă, ocară; Verläumdung", κόλαφος „palmă (dată peste obraz)", lit. *dalybas* „împărţirea, diviziunea succesiunii" etc.); mai probabil este ca elementul *-b(h)-* să aibă în cuvîntul alb.-rom. rolul de formant pentru nume de animale, adică tocmai numele viermelui distom, analog cu gr. σέρφος „musculiţă", v.ind. *šalabhá-s* „lăcustă" etc.; astfel, tema i.-e. **gu̯el-bho-* poate să fi însemnat această larvă parazită „vierme ucigător, producător de boală şi moarte". Originea elementului *-ză* rămîne echivocă: i.-e. sau romanică *(-dia?)*.

(65) genúne (var. *gerune* oaş, *genună*, *geánune*; †*gerúre*, †*geroe* în vechile texte rotacizante) s.f. (pl. *genuni*) *1)* „prăpastie adîncă, fără fund; abis" („gouffre, abîme (profond); grundlose Tiefe, Kluft, Abgrund"). *2)* „loc foarte adînc într-o apă; apă adîncă şi lină, ştioalnă" („eau profonde et calme; Wassertiefe"). *3)* „vîrtej de apă (locul unde se învîrteşte apa" Oaş („turbillon d'eau; Strudel, Wirbel"). *4)* † „mare, noian" („mer; Meer, Meerbusen"). *5)* †„mulţime mare de oameni" (Cantemir) („multitude; Menge").

D e r.: topon, *Genuneni* sat (Vîlcea), Vadul *Genunii*, Vama *Genunii* (la Olt). Cihac, DÉtDR, II, p. 580 (el.trc) *genune* abîme, précipice, — *djehennem* abîme, enfer; v. *gheenă*; 661 el.gr. *gheenă* — mgr. γέεννα supliciu, lat. *gehenna* etc.; v. *genune*. ● Hasdeu, CuvB, II, p. 201—7 genune din gr. ὠγην, ὠγῆνος „ocean", ori rad. topon. trac *Genucla*, ori din celt., cf. topon. *Genabum*, *Genua*, *Geneva* etc. ● Şăineanu, InflOr, I, p. 243 *genune* lat., cf. *ge[he]na*, fr. *gêne* + suf. *-une*. ● CDDE, 924 *genune*, *gerune* < *gyro*, *-onem*, devenit **gerune* prin trecerea lui *i* < *y* aton la *e*, asimilarea lui *r* cu *n* *genune*, it. *girone*. Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44. Tiktin, DictRG, p. 670, Meyer-L, REW¹ 3938, Giuglea, DR, I, p. 495 it. *Giro* local. „presso un gomito della Sieve" explică pe *genune*, la început *cot*, *întorsura* cursului unui rîu, unde din cauza curbei apa curge repede vîrtej, adîncindu-şi albia; Bogrea, DR, II, p. 780, Candrea, DÉnc, p. 534,

www.dacoromanica.ro

Rosetti, ILR, I, p. 64, Scriban, D, p. 549 ş.a. ● Pascu, Cim, p. 159 der. din *geană* = lat. *gena* obraz (pentru numirea metaforică cf. *ochiu* tourbillon dans une rivière). Admis: (?)Spitzer, DR, IV, p. 657 cf. *sărune* < *sare*, *găune* < *cavus*; *genoate* (DR, III, p. 696), Meyer-L, REW³ 3938 („oder *genune* zu *gena* (Spitzer)?"). ● Graur, BL, V, p. 100 „je ne crois ni à *genune* < *gyros*, ni à *gena*, ni à *giur*". ● Origine obscură (necun.): Pascu, Suf, p. 54, DLR, II/1, p. 248, Philippide, OrR, II, p. 129, Şăineanu, DUn. 272. Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148.

Asemănarea aproximarivă şi fortuită a lui *genune* cu *gehenna*, gr. ὠγῆν celt. *Gen-* şi trac *Genucla* nu-l explică, după cum nici *genă* nu e de luat în seamă; mai multe adeziuni a cules lat. **gyronem* (respins de Spitzer şi Graur), care însă nu apare mai justificat decît celelalte, căci pleacă de la accepţiunea secundară „vîrtej de apă" [în Moldova există sensul cu nuanţă contrară „genuni cu apă l i n ă şi adîncă"] ori „cotitură", nesocotind sensul primordial de „prăpastie (adîncă), loc abrupt, abis", fără îndoială cel etimologic. Astfel interpretat, cuvîntul, a cărui formă străromână era *gerune*, alcătuit din rad. şi suf. **ger-u--ne-*, aparţine la i.-e. **gu̯er-* „a înghiţi; gîtlej; prăpastie, abis" (WP, I, p. 682—684, 2; IEtW, 474; WH, I, p. 627—628; cu alt vocalism şi alt formant în *grumaz*): gr. βάραθρον, hom. βέρεθρον, arcad. γέρεθρον, δέρ— „prăpastie, abis, bolboană", lat. *vorago* „idem", cuvinte slave pentru „gîtlej" *(grl-)*, v. ind. *gargara-h* „prăpastie, vîrtej, vîltoare", lat. *gurges* „(prăpastie) vîrtej, vîltoare, noian, apă adîncă" etc.; let. *griva* „gură de rîu; Dreieckland zwischen Flüssen oder Flussmündungen" etc. În apelativul rom., i.-e. **gu̯er-o-n-*, străr. **geronedevenit *gerune*, *genune* cu asimilarea *-r-n-/-n-n-*. Din sensul primordial „prăpastie, abis" se explică cel de „vîrtej; apă adîncă" şi „noian". Sufixul *-n-* probabil de esenţă i.-e. exista numai în cuvîntul românesc.

Această legătură etimologică — deşi evidentă — nu este totuşi deplin asigurată, din cauză că *-r-* în *gerune* poate veni din *-l-*, deci dintr-un **gel-on-*, care ar duce la rad. i.—e. **gel-* şi **gu̯el-* „a înghiţi" (WP, I, p. 621; IEtW, 365) în cuvinte pentru „a înghiţi, a mînca; gît, grumaz", dar şi pentru „prăpastie, groapă, genune", ags. *ceolor*, ahd. *celur* „Schlund", v.fr. *kolk* „Wasserloch" etc. — Plus adhuc non liquet.

(66) ghéară *(ghiară)* s.f. (pl. *gheare*) „unghia ascuţită şi încîrligată a păsărilor şi animalelor de pradă" („griffe; serre; Kralle, Klaue von Raubtieren u. Vögeln").

D e r.: *gheruţă*, *gheruşea*, *gherişoară*; *gh(i)erae* („ghiare mari"); *a gherá* (var. *ghiorá*), *gherăi*; *gheran* („mînerul sau coada cleştelui de scos cercuri"); *îngherat* („beklaut").

D i a l. : neatestat (arom. = *ungl'e*).

Pontbr. p. 286 gr. χεῖρας. ● LaurM, Gloss, p. 264—265 „*ghiara* probabile din *ungla*, anume din *unglioara* = *unghioară*, syncopata *ghiora* = *ghioara*, cu perderea lui *o*: *ghiara*; nu e dero de căutatu in germ. *Klaue*, *Kralle*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 101 *ghiară*, *sdăriu*, *sgăriu* din sl. *drati*, *derǫ* etc. ● Puşcariu, CL, XXXIX 1905, p. 55, ZrPh, XXVIII, p. 687, EWR, 713, DLR, II/1, p. 251 probabil lat.pop. **glarra*, metat. din **garr[ŭ]la*, dimin. celticului **garra* (cymr. *garr* „picior"), păstrat pe teren romanic: sp., port. *garra* „ghiară" etc. Dubios: Meyer-L, REW³ 3690 „**garra* (gall.) 'ein Teil des Beines', auch rum. *ghiară*?"; Tiktin, DictRG, p. 673 (fraglich); Puşcariu, DR, III, p. 380 „posibil ar fi ca şi *ghiară* al nostru să fie un *glarra* din germ. *Kralle*". ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 33 „din lat. *vîria*, dimin. *vîriola* 'brăţară'; *v* > *gh* denotă o influenţă it. (*guerra* ş.a.)" [!]; D, p. 551 „rudă cu sp. *garra*, din gal. *garra* etc.". ● Giuglea, LL, IV, p. 44 *glabrare* > *ghieurá* > *ghiorá*, *ghioară* > *ghiară*. ● Tiktin, Stud, p. 34 (dunkel), Candrea, DEnc, p. 538, Şăineanu, DUn, p. 274 (orig.necun.). ● AnEtn, 1957—1958, p. 141 **glara*, **gel-* „rotund, sferic, încovoiat". ● N. Raevskii, *Limba şi literatura moldovenească* (Chişinău), VI 1963, 1, p. 64—65 **ungliola*.

www.dacoromanica.ro

S-a arătat lipsa de consistenţă a romanicului **garra, *garr[u] la* şi a derivării din germ. *Kralle* (respins de Laurian), după cum e clar că nici *glabrare* nu poate avea nimic comun cu *gheară*, a cărui formă străromână era desigur **glar, *gla-r, *g(e)la-r-*. Ca „unghia ascuţită şi încîrligată, rotunjită" a animalelor de pradă, *ghiara* cuprinde noţiunea de „rotund, rotunjit, curbat" şi rad. i.-e. **gel-* „a învălui; rotunjit, sferic" în derivate cu guturale (cf. *ghioagă*), dentale, labiale (WP, I, p. 612—621; IEtW, 357), din care mai apropiate ca sens sînt ale bazei **g(e)l-eu-* „cocoloşit; copită, ghiară", germ. **klōwā*, ahd. *klāwa* „ghiară, brînică", mhd. *klāwe*, mnd. *klā* „ghiară, brînică, copită", v. fris. *klē* şi verb **klawjan* „a zgîria cu unghia, a (se) scărpina", ahd. *klauuenti* „prurientes", ags. *clawu* „gheară, copită", and. *klōa* „ghiară" etc. Baza i.-e. a lui **glara, *g(e)la-r-* are un element sufixal *-r-* existent numai în cuvîntul nostru autohton. Sinonimul lat. *unghie (ungl'e)*, generalizat în toate dialectele române, a făcut ca autohtonul *ghiară* să fie restrîns asupra animalelor.

(67) ghímpe (var. *ghimp*) s.m. (pl. *ghimpi*) *1)* „spin; ţepuşă crescută pe tulpina sau pe ramurile unor plante" („piquant; épine; Dorn, Stachel"). *2)* „plante ghimpoase" („diverses plantes épineuses; dornästige Pflanzen").

Der.: *ghimpuruş, ghimpos, ghimpuros, ghimpariţă* („cryspis aculata"); *a (se) înghimpá (ghimpá), înghimpare, înghimpat (ghimpat), -ă, înghimpător, -oare, înghimpătură*, † *înghimp (= înghimpare), înghimpos*; topon. *Ghimpoaia, Ghimpaţi, Ghimpeţeni*; antropon. *Ghimpu* ş.a.

Dial.: neatestat (arom. = *sk'in*).

Alb.: *g'emp* (artic. *g'ëmbi*), *gljimp, glëmbë*, gheg *g'ëm* „ghimpe".

LexB, p. 237 „a lat. *pungo* per metathes.". ● LaurM, Gloss, p. 266 „etimologia rămîne a se cerceta", 318. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 717 *ghimpe* împr. din alb. Admis: Meyer, EWAlb, p. 140; Tiktin, DictRG, p. 674; Şăineanu, DUn, p. 275; DLR, II/1, p. 259; Candrea, DEnc, p. 539 ş.a. ● Philippide, OrR, II, p. 713—714, 745 „nu se poate spune cu siguranţă că este împr. din alb., căci din rad. *glemp-* s-a putut dezvolta prin alunecarea sunetului românească *ghimpe*; acest radical poate să fie tot aşa de bine băştinaş român, cum e băştinaş albanez". ● Scriban, D, p. 554 „mgerm. *gupf, gupfe*, ngerm. *güpfel, gipfel* vîrf ascuţit".

Identitatea de mult observată *ghimpe* = alb. *g'ëmp (gljimp)* este clară, etimologia i.-e. pentru ambele evident aceeaşi, avînd la bază (cum a indicat Jokl la cuvîntul alb.) un **glemp-*, tema **gle-mo-* la rad. **gŭel-* „a înţepa" (WP,I, p. 680—690, 1; IEtW, 470): gr. βελόνη „vîrf, ac", lit. *geluonis, gylys* „bold, spin", *gélti* „a înţepa (despre albine); a produce durere puternică" etc.; acelaşi rad. în *gălbează*. Sufixul *-p-* ar putea veni şi din i.-e. *-b(h)-*, eventual printr-un fel de mutaţie consonantică la fel ca în *groapă*; posibilă este o bază i.-e. de forma **gleb(h)-* cu infix nazal ca în *bunget*. La baza lui *ghimpe* stă o temă **glem-p-*, grupul consonantic *gl* normal în *gl'* > *ghi-* (*gheaţă, ghioagă, ghionoaie* etc.).

(68) ghioágă (var. †*ghigă, ghegă*) s.f. „bîtă de lemn sau fier, cu măciucă în vîrf, adesea ţintuită sau ghintuită" („massue; (mit Nägeln beschlagene Streit)Keule").

Der.: *ghiogar*, † *ghigar* („păzitor de porci" Cantemir; DLR, II/1, p. 257).

Dial.: arom *cl'oagă, gl'oagă* „houlette".

Împr. din rom.: blg *kijega (géga)* „ciomag ciobănesc, încîrligat cu care se prind oile de picior" (DR, III, p. 176—177).

Alb.: *kl'okë, kël'okë, g'egë*.

www.dacoromanica.ro

Cihac, DÉtDR, II, p. 120 din v.sl. *glogŭ* „crataegus", *globis* „spina", blg *gleg* etc. Admis: Miklosich, Beitr. Cons. II, p. 57. ● Hasdeu, ColTr, IX 1882, p. 596 lat. *clova* (**clovus*, **clobus*, *clavus* „cuiu"), *clava*. Admis: Diculescu, OrLR, p. 582 *clava*; Candrea, DEnc, p. 540 **clova* > **clioaută* > *ghioagă*. ● Meyer, EWAlb, p. 192 alb. *kl'okë* la it. *croccia*, fr. *crosse*, lat.med. *crocea* „baculus pastoralis". ● Pușcariu, EWR, 719 „etym.dunkel — wohl dasselbe Wort wie alb. *kl'okë*". ● Weigand, JB, XII 1905, p. 109 **clavica* < *clavicula*. Admis: Geagea, JB, XVII—XVIII, p. 117—118; Vasmer, *Stud.z.alb.Wortforsch.* p. 31; Șăineanu, DUn, p. 275; Skok, *Slavia*, IV, p. 339 ș.a.; respins: Meyer-L, REW 1978. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 **globica*. ● Pascu, Beitr. p. 9, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, p. 567, REBS, p. 54, 210 **clavica* ar fi trebuit să dea **chiacea*; necesar lat. **clavōca* < *clava* „bâton nodeux, gros bâton, massue". ● Scriban, D, p. 554. ● Diculescu, DR, IV, p. 1552, ZrPh, XLIX 1929, p. 435—436, **cloga* din **cogula* (ca **clagu-* < *coagulum*, **clinga* < *cingula*), înrudit cu mnd. holl. *kogel* „Kugel", ags. *cycgel* „Keule, Stock mit kugelformigem Ende", engl. *cudgel*, — formă germ. de bază **kugula*, **clioagă* > **glioagă* > *ghioagă*; cuvînt germanic. ● Skok, ZrPh, L 1930, p. 277. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 261 din „*kogula* longob. Entsprechung von mndl. *koghele* (etc.)". ● Romansky, JB, XV, p. 107 „etym. noch nicht klar". ● DLR, II/1, p. 260 (orig.necun.). ● AnEtn, 1957—1958, p. 147 i.-e. **g(e)lo-g(h)ā*, tracic.

S-a arătat că *ghioagă* nu vine din sl. *glog-* ori din arhetipurile latine, nepotrivite formal și semantic; dar nici derivarea din germ. nu este mai verosimilă, căci dacă un **cogula* putea da **cloga* (cf. *coagulum* > * *clagu-*) ce trebuia să rămînă **chioagă* (ca *chiag*, *chingă*, invocate de Diculescu tocmai pentru a sprijini „metateza" în arhetipul său germanic), nu *ghioagă*. Este greu să poată fi germanic un cuvînt comun alb.-rom., ca atare indigen carpato-balcanic. Tema *ghiog-* din *gl'og-* (arom. *gl'oagă*, secundar *cl'oagă*, alb. *kl'oke*), **glog-* conține rad. **gel-* „a învălui, rotund, sferic", în baza **glegh-*, v. nord. *kleggi* (**klagjan-*), nhd. dial. *heukling*, *kläng* „claie de fîn", *klang* „banc de nisip" etc., ahd. *klunge*, nhd. *klüngel* „ghem", sued. *klakk* „bulgăre, pisc, proeminență", norv. dial. *klank* „bulgăre, sloi", v. nord. *klakkr* „bolovan"; posibil sl. *gleznu*, *-na* „gleznă", rus *glazok* „globuleț" ș.a. (IEtW, p. 357). O bază **g(e)lo-g(h)ā* a dat *gl'oagă*, *ghioagă*, corespondent indigen al lat. *măciucă* (**matteuca*), alături de care s-a menținut în limbaj, cu sensuri identice (variatele denumiri ale acestei vechi arme la „indoeuropeni": RLexIGA, I, p. 578—579).

(69) ghionoáie (var. *gheon-*, *gheun-*, *gion-*, *geon-*, *geunoaie*, *geuroane* haț., *ghionoare* ban. etc., *vionoaie* Muscel) s.f. (pl. *ghionoi*) „ciocănitoare" („picus, pivert; Specht"), de mai multe specii: ghionoaie neagră (sau de munte), pestriță, mică, verde („vărdarie, vîrdarie").

D e r.: *ghionoiu* (masc.) ‡ *ghionoiu*, *gheunoi*, *gheonoi* (Făgăr.) „ciocan mare, tîrnăcop", topon. *Ghionoaia*, *Ghionoaica*.

D i a l.: arom. *ghion* „graur"; megl. *ghion* „o pasăre ce cîntă duios noaptea" (împr. din alb.).

A l b.: *g'on* „cucuvea" (din care împr. arom.; DR, II, p. 531; gr. mod. γκιώνης „ulula", blg. *ghion*).

LaurM, Gloss, p. 266. ● Cihac, DÉtDR, II p. 119 cf. srb *žunja*, *žuna*, v.sl. *žluna* etc., *žlutŭ* „flavus, viridis". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 282 *ghionoaie* identic cu *ghionoiu* „ciocan mare, ascuțit". ● Gaster, ZrPh, III, p. 471, IV, p. 467. ● Meyer, EWAlb, p. 141 *ghionoaie* < alb. *g'on*. ● Tiktin, DictRG, p. 672 prob. în legătură cu *gaură*, ca „der Löcher hackende Vogel". ● Șăineanu, DUn, p. 273 din *ghion* (arom, cu sens de *ghionoaie* și pasăre nocturnă) coresp. alb. *ghion* buhă. ● Pascu, Cim, p. 166, Suf, p. 113, DÉtMR, II p. 242, 36 arom. *ghion* cf. alb. *g'on* etc., ArR, IX, p. 307 onomatop. *ghion*. ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 240, D, p. 555 „alb. *g'on* și arom. *ghion* din drom. *vioiu*, *vioaie*, **vioniu*, *vionoaie*"[!]. ● Philippide, OrR, II, p. 714 „*ghionoaie* și *g'on* aparțin sigur unul la altul; orig. obscură". ● DLR, II/1, p. 262 „tulpină onoma-

www.dacoromanica.ro

topeică, după strigătul paserii, arom. *ghion* şi alb. cucuvea". ● Puşcariu, LR, I, p. 264—265 „împr. vechiu ..., dacă e alb., ne-a venit pe vremea cînd *g* nu se mai putea preface în *j* ca în *jumătate* = alb. *gümësë*" [!]. ● Giuglea, LL, IV, p. 44—46 *ghionoaie* = lat. *glabrare*.

Binecunoscuta pasăre sălbatică (după specie, de coloare verde : *vărdarie* < **viridaria* etc.), pe lîngă apucătura de a ciocăni copacii (unde îşi caută hrana : insecte, viermi ş.a.) şi pe lîngă frumuseţea penelor bogat şi variat colorate, are un c î n t e c specific strident şi sacadat, care aduce ca timbru cu ciripitul rîndunelelor, fiind însă mult mai sonor şi puternic, lipsit de muzicalitate, mai mult un zgomot sinistru [23]. Ţipătul ghionoaiei, pasăre foarte populară cu rol important în folclor şi legende [24], este caracteristic (la fel ca pentru cucuvaie, *g'on* în alb.) şi de la el trebuie să plece explicarea denumirii, ca şi a corespondentului şkipetar, de aceeaşi origine, deosebite numai prin sufix şi categoria ornitologică la care s-a fixat. În română e atestat din sec. XVII-lea (*gionoae*, Mard. Lex, p. 136, 929 şi în vocabularul din CuvB, I, p. 282). Forma etimologică o indică var. ban. *g'eunoan'e* (şi *ghionoare*), haţ. *geuroane* (Densusianu, *Graiul Haţ.*, p. 41), din **ghionon(i)e*, în care se deosebeşte o temă **ghion-* şi sufix secundar *-onea -oană -oaie* [25], adică o bază **glon-*, rad. **g(h)el-* „a striga, a ţipa, sbiera" în nume de pasări (WP, I, p. 628; IEtW, p. 428): gr. χελιδών „rîndunică", κίχλη, syracusan κιχήλα „sturz", v. isl. *gjalla* „a răsuna", ags. *giellan* „a ţipa", ahd. *gellan* „a răsuna, suna, ţipa", v. nord. *gala* „a cînta (cocoşul), a cînta", got. *gōljan* etc., v. isl. *gōla* „a urla", ahd., v. sax. *galm*, mhd. *galm*, *gelm* „vuiet, (ră)sunet, sgomot", ahd. *nahti-gala* „Nachtigall" ş.a.; de asemenea o lărgire cu *b* şi cu dentală în limbile germanice şi baltice. Elementul i.-e. **ghel-* (cu vocalism zero) **ghlo-* are un sufix *-n-*, constatat numai în zona carpato-balcanică, în română şi albaneză. Dezvoltarea formei cuvîntului românesc e normală; în albaneză păstrarea lui *n* nealterat prezintă dificultăţi. Dar formele dialectale din Balcani nu au tratament specific în acele zone ale grupului străromân *gl-*; ar putea fi cazul unui împrumut din albaneză sau influenţare din acea direcţie.

Ghionoaia este una din pasările cele mai bine cunoscute şi „populare" la toate popoarele de limbă indo-europeană, în ale căror idiomuri are variate denumiri, derivate din alte particularităţi decît „cîntecul" ei strident şi sacadat: lat. *picus* = ahd. *Specht*, gr. δρυοκολάπτης etc. (RLexIGA, II, p. 420; WP, II, p. 681).

(70) gorún (var. *gorón, gorîn, górun, góron, gurún*) s.m. (pl. *goroni*) *1)* „varietate de stejar (pe alocuri: stejarul însuşi), înalt pînă la 40 m; slădun, tufan" („chêne à grappes; Sommereiche; quercus pedunculata, q. petraea, q. dalechampii, q. polycarpa", *Sargetia*, VII 1970, p. 303). *2)* „moşmon, măcieş" („églantier; wilder Rosenstock; mespillus germanica"). *3)* mold. şi „copac bătrîn găunos" („arbre creux; hohler Baumstamm").

[23] „Nu are glas frumos; dimpotrivă e supărător ca şi loviturile ciocanului: kvik ... kvik ... kvik, într-una repetat. Fără s-o vezi, o ştii unde se află, numai după glas" (Simionescu, *Fauna României*, p. 116).

[24] Este interpretat de popor în sensul că, precum se spune în unele regiuni, „cînd cîntă, după cum e şi cîntecul ei, atunci zic românii că e semn de ploaie", S. Fl. Marian, *Ornitologia poporală română* (Cernăuţi, 1833), p. 79. „Poporul spune că e o femee prea curioasă, pedepsită de dumnezeu. Dîndu-i un sac cu toate soiurile de gîngănii, ca să-l arunce în baltă, femeea neputînd răbda, dezlegă sacul pe drum să vadă ce este în el. S-a umplut lumea de gîngănii. Prefăcută în pasăre, de atunci zboară în toate părţile, doar va prinde gîzele scăpate din sac" (Simionescu, *ibid.*); cf. L. Şăineanu, *Basmele românilor în comparaţie cu legendele antichităţii clasice*, 1895, p. 369—370, 987 ş.a.

[25] Philippide, OrR, II, p. 74; Graur, *Nom d'agent et adj. en roumain*, p. 100—101, BL, IV, p. 103; Puşcariu, DR, VII, p. 465; cf. *steregie*.

www.dacoromanica.ro

Der.: *gorúnă* („fructul gorunului"), *goroniță* („sămânță de gorun"), *goronel, goronaș* (Oaș, AnEtn, 1962—4, p. 258), *goroniș (goruniș), goroniște* (*gorun-* „pădure de goruni"), *goroncuță*; topon. *Goruni, Gorona, Goronet* (deal la Zălau), *Goronete* (deal Oaș, AnAF, I, p. 233), *Gorunești, Goruniș, Goruniște* (TopRom, p. 436), antropon. *Goron, Gorun, Goruneanu, Gorunescu* etc.

Împr. din rom.: srb *gòrun* „quercus pedunculata", antropon. topon. *Gorun, Gorunov* în Serbia (Rječnik, III, p. 296), *Goronici* Muntenegru (Cernagora; Balcania, VII, p. 77; Vlahii, p. 65); blg. *gorun* și *gorună* „quercus robur; Steineiche" și „fag" (Gerov, Dict.blg. I, p. 236); săs. *goron* „schwerspaltende Steineiche" (SächsWtb, III, p. 276); ung.reg. *gorun* „borona" (MNyRomKölcs, p. 158).

LexB, p. 241. ● LaurM, Gloss, p. 273 „în fr. tradussu *gorunu, -a* prin *sorbier, sorbe*, sau *cormier, corme*; acestea paru affini cu alle noastre *gorunu, -a*, în locu de *corunu, coruna*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 125 cf. v.sl. *grumŭ* fruticatum, cr. *gèrm, germio* buisson, sorte de chêne etc. ● Miklosich, EWSl, p. 74 „*gornica*, blg. *granica, grăn-* Art Eiche, srb. *granica*, rom. *graniță, gîrn-*. Vgl. blg. *gorun*, rom. *goron*. Die Urform *gornica* beruht auf dem leider unerweislichen Gedanke, rum. *goron* sei russ. Urspr.". ● Tiktin, DictRG, p. 693 „viell. **gabalănus*, zu lat. *gabălus* «Galgen», urspr. «Gabelast» (cf. *furcă* «Gabel — Galgen»), also die solche Aeste liefernde Eiche. Damit ansch. verwandt ist das ebenfalls dunkle *gîrniță*", p. 683 „*gîrniță* vgl. srb *granica* und rum. *gorun*". ● DLR, II/1, p. 288 „există și la bulgari, pare a fi înrudit cu *gîrniță*". ● Barić, JF, II, p. 54—60 exclude explicarea srb și blg. *gorun* prin slavă; presupune un ibero-liguro-balc.-alb. **garr-*, din care alb. **goron* > rom. *gorun* ca și srb. blg. *granica* > rom. *gîrniță, graniță*. [Cf. IJ, IX, p. 66]. Respins: Skok, RESl, III, p. 68—70 „*gorun* provient de *gora*; cela paraît sûr, puisque d'autres appellations d'arbres présentent la même étymologie: *gòraš, gòrskać* «castanea vesca»; *gorun* a pu servir à désigner plusieurs plantes; suff. *-un* cf. *sladun* (etc.)". Aprobat: Pușcariu, DR, III, p. 835. ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*gorun* cuvînt balcanic (nu slav, cf. lat. *balanus* «ghindă» și *glans*)". ● Weigand, BalkA, III, p. 97 „da es sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt, so muss es eine blg. oder wahrsch. srb. Neubildung sein; suf. *-un* srb. blg. hat qualitative Bdtg., bildet Subst. aus Adj. und Verben; aus *gora* «Berg» *gorun* «ein auf Bergen wachsender Baum». Betonung und Bildung ist vollkommen gleich"[!]. ● Giuglea, DR, VI, p. 657 *gorun* din lat. [cum?]. ● Candrea, DEnc, p. 553, Șăineanu, DUn, p. 280, Scriban, D, p. 596 „blg. srb. *gorun*". ● LbTrD, p. 69 i.-e. **gŭel-*, prin tracică. ● Petrovici, *Ist. României*, I (1960), p. 793 slav. ● ILR (1969), p. 330.

Cu răspîndire limitată în sîrbă și bulgară, cuvîntul nu poate fi vechi în aceste idiomuri slave (cel puțin în srb., cf. Rječnik), ca împrumut recent din română, cum au recunoscut unii sîrbi (cf. Barić, p. 54; afară de Skok și de lexicografii români cu Pușcariu) și cum ar fi observat bulgarii împreună cu Weigand, dacă etimologia cuvîntului ar fi fost elucidată. Faptul că „*gorun* sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt" [adevărat, la prima vedere] a determinat pe lipscanul Weigand să-l considere (după alții) „eine blg. ober srb. Neubildung" (adăugînd inepția filologică „auf Bergen wachsender Baum"), deplin conștient și el că în cele două idiomuri slave sud-dunărene este cuvînt recent. Dar vreo formație cu *-un* din sl. *gora* „munte" nu e de luat în seamă, cu toate insistențele lui Skok și Weigand, după cum nu există legătură cu sl. *grumŭ, gèrm* ori lat. *gabalanus*; nici arhetipul „ibero-balc.-alb." **garr-* n-are vreo valoare, lipsind *gorun* în albaneză, precum e problematică legătura cu *gîrniță* (sl. *gran-*), *gorun* fiind element specific românesc și indo-european. Etimologia e dată cu mijloace românești în direcția semantismului indicat de aluzia vagă ce făcea Giuglea amintind pe *balanus, gland-* (dar nu ca derivat din ele, lucru imposibil). Tipic la stejar, *gorun* (descrierea: Panțu, Plant, p. 119) e fructul, ghinda (cf. *ghindar* = stejar), din care derivă; **golon-* este direct i.-e. **gŭel-* „ghindă" (WP, I, p. 692, 3; IEtW, 472, 3; WH, I, p. 604—605): lit. *gilė, gyle*, let. *(d)zile*, v. pr. *gile* „stejar, ghindă", cu *-n* arm. *kalin* „ghindă" *kalni* „stejar", gr. βάλανος „ghindă", cu *-d* v. sl. *želadŭ*, lat. *glans, glandis* etc. Baza alternantă i.-e. **gŭol-on-* a dat **golon-*, din care direct *goron (gorun)*.

www.dacoromanica.ro

Alături de autohtonul *gorun* a intrat în română sl. *stejar* care l-a înlocuit în unele zone. E problematică identificarea (Jokl, RLV, XIII, p. 293; WH, I, p. 605) rad. i.-e. **gu̯el-* în glosa dacică γουολητα (Diosc. III 141), var. γουολητα, de formă dubioasă; am aştepta în dacică **gul-*, **gol-*. Non liquet.

(71) grápă s.f. (pl. *grape*, rar *grăpi*) *1)* „unealtă de plugărie cu dinţi de lemn sau de fier cu care se zdrobesc bulgării de pămînt pe brazde (după ce ogorul a fost arat) netezind brazdele şi acoperind sămînţa; boroană, colţar" („herse; Egge"). *2)* † „steag" (drapeau; Fahne").

Der.: *a grăpá, -are, -at, -ător,* † *grăpiş* (adv. „se cramponant") azi în locuţiunea *tîrîş-grăpiş, grăpănă, grăpţănă* („s'agriffer"), *sgrepţ(ăn)á, sgrepţoră, grăpşinâ*; *grapiţă* şi *grăpiţón'* „căpuşă" (ban., haţ.); *Grăpanu.*

Dial.: arom. *grepu* „undiţă, cursă" împr. din alb., DR, II, p. 552; *grapă* (Albania, RevLg, XI 1966, p. 558).

Împr. din rom.: ucr. *grápa* „grapă; suprafaţa ce poate fi grăpată într-o zi", der. *grapaty* (RomSl, XIV 1967, p. 146).

Alb.: *grep* „undiţă, cîrlig".

LexB, p. 242 „a lat. *crates*, it. grappa signif. lingonem: *grapu* cratio occo, Italis *arpegare*, unde per metath. *grapu*". ● Pontbr, p. 294 *grăpá* (lat. *crepare*. ● LaurM, I, p. 1306 it. *grappa*, sp. *grapa*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 126 *grabă, grăbesc*: *grapă, grapăn, greblă, hrapcă* din v.sl. *grabiti* rapere, *grablja* rapina etc. ● Meyer-L, REW 4760 „*krappa* (germ.) «Haken», *krappo*, it. *grappa* «Krampe», fr. *grappe* etc. (Wie sich *grapă* zu den germ. Wörter verhält ist nicht klar)". ● Tiktin, DictRG, p. 697 „gemeinrom. *grappa*". ● DLR, II/1, p. 299 „etim.necun. (probabil prin mijlocire alb.)". ● Dumke, JB, XIX—XX, p. 82 ven. *grapa* „Egge", srb., blg., rom. *grapă*. ● Giuglea, DR, II, p. 392 (după Puşcariu) *grapă* şi alb. *grep* (ar fi elemente vechi germane. ● Philippide, OrR, II, p. 715 germano-romanic; sensul „herse" e numai în rom. şi ven., probabil introdus din veneţiană odată cu instrumentul. ● Candrea, DEnc, p. 556 cf. blg. *grapa*. ● Puşcariu, DR, VIII, p. 293 probabil din alb.; ELR, p. 44, LR, I, p. 178. ● Giuglea, Conc, p. 6—10 unealtă primitivă din crengi cu spini, grapă e cuvînt barbar adus de goţi în Dacia postromană şi în Balcani, putînd fi element i.-e. traco-dac în română; DRS, p. 113 (elem. germ.). ● Şăineanu, DUn, p. 281 it. *grapa*. ● Rosetti, ILR, II, p. 117. ● Scriban, D, p. 572 „rudă cu blg. *graba, greblă* etc. ... *hrapati* a vorbi răguşit"[!]. ● AnEtn, 1959—1961, p. 27. ● M. Iliescu, *Revista de filol. rom. şi germ.* VII, p. 143—145 prin intermediu latin popular din vest-germ. **krappa* „cîrlig".

Compararea cu it. *grapa* „scoabă" a dus la derivarea lui *grapă* din familia germ.-romanică *krappa* „cîrlig" etc.; dar „greutatea stă în faptul că familia romanică derivă dintr-un cuvînt germ., iar în română nu s-a descoperit nici un împrumut vechi din limbi germanice. Existînd şi la albanezi *grep (grap)* e probabil că noi l-am primit prin mijlocire albaneză" (DLR). Prima parte a constatării este întemeiată; dar aserţiunea despre „mijlocirea albaneză" n-are nici un temei, *grapă* — *grep* fiind element mai vechi în zona carpato-balcanică decît influenţa romană. Caracteristic la *grapă* (modernă cu colţii de fier, primitivă din simple crengi cu spini, care nivelează bulgării şi gliile lăsate de fierul plugului) sînt „dinţii, ghearele, scoabele; cîrlig"; esenţială e noţiunea de „cîrlig, scoabă" în apelativ, inseparabil de familia romanică-germană, din care face parte it. *grappa*, fr. *grappe* etc., dar nu în felul preconizat anterior ca derivate din arhetipul romano-germ. *krappa*, ori ca împrumut direct din baza germ. gotică (Giuglea, Puşcariu); legătura este de esenţă indo-europeană, cum sugera acelaşi Giuglea: *grapă* şi alb. *grep* conţin aceeaşi bază i.-e. care a dat germ. *krappa, grep-*, **g(e)re-p-* a rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, (ră)suci" (WP, I, p. 593—598, 3; IEtW, p. 385, 3): mnd. *krappe* „cîrlig, ghiară", mhd. *krapfo* „cîrlig" etc. În română termenul s-a localizat asupra uneltei agricole (cf. *grăpţănă, grăpiş*), fără a se putea aprecia care este raportul real cu ven. *grapa*.

www.dacoromanica.ro

(72) grésie (var. *greasă, gresă, grezie* Romanaţi) s.f. (pl. *gresii*) *1)* „piatră formată din grăunţe mărunte de nisip" (grès; Sandstein"). *2)* „cute (de ascuţit coasa, cuţitul)" („pierre à aiguiser; Wetzstein"). *3)* „perinoc (scaunul dinainte), masă (la car)" („sassoire; Achsschemel des Bauernwagens"). — Topon. *Gresia, Gresarea* (?) (NumeL, p. 68).

Dial.: arom. *grease, -ă, -i* „piatră de ascuţit"; megl. *gresie* (AtlLR, I, 941/013; CercLg, XVI 1971, p. 90, 166; şi *cuti, tucilă*); istr. *gresă*.

Alb.: *g r i s, gërris* „ritze, kratze", *gërésë* „Schabholz, Schabeisen".

LaurM, I, p. 1310 „*gresse*, fr. *grès*, lat.med. *gressium*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 717 cf. alb. *grihë, ghrini* „queux", *grü* „pietra per affilare i rasoi". ● Meyer, EWAlb, p. 130 „alb. *grid* ‹zerhacke, schneide klein› etc., *gris, gërris* 'ritze, kratze, zerreisse, etc., *gëresë*, Wz. **ger-* 'zerreiben', got. *qeirnus* (etc.)"; din alb. *gëresë* este împr. rom. *gresie*. ● Densusianu, HLR, I, p. 356; Popovici, DIstr, p. 113 (alb.). ● Tiktin, DictRG, p. 700, Şăineanu, DUn, p. 283, Pascu, Suf, p. 249, DÉtMR, II, p. 223, 92, Candrea, DEnc, p. 559, Puşcariu, DR, II, p. 307, LR, I, p. 265, Capidan, DR, II, p. 532 (arom. *greasi* împr. din alb.), Philippide, OrR, II, p. 715, Scriban, D, p. 575 („probabil aceeaş răd. cu *grisă* şi *grunţ*"). ● Giuglea, DRS, p. 24 „**grese*, das sicher mit got. *griuth* (deutsch *griesa*) verwandt ist". ● AnEtn, 1959—1961, p. 30.

Cuvintele rom. *gresie (gresă)* şi alb. *gëresë*, asemănătoare, sînt identice semantic, ca elemente autohtone în ambele limbi. După Meyer şi Jokl, alb. *gëresë, gerusë, krusë* ar aparţine la baza i.-e. **gred-* „a zgîria, răzui", împreună cu verbul *geruan', kruan'*, iar din alb. ar fi împr. lat. *grosa* (WH, I, p. 622—623); tot acolo sînt grupate germ., v. nord. *kreta* „a grava, a săpa în —", ahd. *krazzōn* „kratzen" ş.a. Dar legătura nu e deplin convingătoare, deşi admisă de mulţi, iar alb. poate să aibă altă bază i.-e. „Probabil că *gresie* se reazimă pe o formă mai veche **gres-* ori **grets-*" (Giuglea), justificată mai mult decît derivarea cuvintelor albaneze din i.-e. **gred-*. Încît mai verosimilă pare gruparea cuvintelor alb. şi rom. la baza i.-e. **gh(e)re-s-, *gres-*, element radical cu grad vocalic diferit. Piatră formată din grăunţe mici de nisip, *gresia* serveşte la ascuţit, operaţie executată prin f r e c a r e; acest fapt se pare că a dat numele în alb. şi rom., care aparţin la i.-e. **gher-* „a freca, a pisa" (WP, I, p. 605, 2; IEtW, p. 439; WH, I, p. 545 *frendo*): gr. χέρμα, χερμάς, -άδος „cremene, piatră de praştie", χέραδος „pietriş, prund" etc.; lărgire cu *-s-*: v. ind. *gharšati* „freacă" ş.a.

În dial. drom., *gresie* este element regional: Muntenia, Oltenia şi Dobrogea, în Ardeal o fîşie la sud (Sibiu, Făgăraş, Braşov); zona de nord: restul Transilvaniei, Banatul, Moldova, Basarabia păstrează pe lat. *cos, cotis* > *cute* (Puşcariu, LR, I, p. 340), sinonim. Despre termenii pentru „gresie (cute)" în alte limbi i.-e.: RLexIGA, II, p. 320—321.

(73) groápă s.f. (pl. *gropi*, rar *groape*) *1)* „adîncitură, săpătură largă şi adîncă în pămînt, naturală ori făcută de mîna omului" („trou, fosse; Grube, Loch"). *2)* „gropi cu diferite destinaţii: groapă de var, pivniţă, mormînt etc." („trou pour le chaux, cave, cellier, tombe(au); Kalkgrube, Keller, Vorratskammer, Grabmal").

Der.: *gropiţă, gropuţă, gropşoară, gropană, gropan, gropiş; grcpos, -casă, gropănos, -oasă, gropit, -ă; gropar, -ăreasă, gropaş, gropiţaş, gropăşiţă, gropilă†, grcpiliţă, gropilă, gropilat, gropilos*; *îngropă (-upă), -at, -ător, -are, îngropătoare* („cimitir", *Philologica*, II 1972, p. 67), *-ătură, îngropăciune, îngropământ†, îngropiţă†, îngropilat*; *în gropelniţă† „cimitir"*; *desgropa, -are, -at*; topon. *Groapa, Groape(le), Gropi(le), Gropeni, Gropani, Gropanale, Gropiţe, Gropşoare* etc. (NumeL, p. 12; TopRom, p. 28—29); antropon. *Gropeiu, Gropeai* (OnR, p. 283).

www.dacoromanica.ro

D i a l.: arom. *groapă, grupar, grupişte* („cimitir"); *(î)ngrop, ngrupare, ngrupat, ngrupăciune, ngrupil'eare, ngrupil'edzu, ningrupat, dizgrop, dizgrupare, dizgrupat, dizgrupăciune, La-groapa-, La-groape* (LL, II, p. 80); megl. *groapă*; instr. *grópă*.

Î m p r. din rom.: morav., pol., slovac, ceh *grapa*, ucr. *gropa* (RomSl, XIV 1967, p. 146), *Gropa* denumind culmi şi plaiuri în Carpaţi (RczSl, VII, p. 117); blg. *gropa, gropan* „fosse", topon. *Groapadeban*, srb *gropa* (Vlahii, p. 154; RomSl, XVI 1968, p. 87); săs. *groapə* (SächsWtb, III, p. 311).

A l b.: *g r o p ë.*

DictB, I, p. 478 it. *grotta.* ● LexB, p. 246 (idem). ● Pontbr, p. 295 rus *grobŭ.* ● Miklosich, SlElR, p. 9 *groapă* — alb. *gropë*; AlbF, I, p. 356 „srb. blg. *grob*, alb. *gropë, groapă.* Der Auslaut macht die Zusammenstellung verdächtig". ● LaurM, I, p. 1311 it. *grotta*, sp. port. *gruta*, fr. *grotte.* ● Cihac, DÉtDR, II, p. 130 din sl. *grobŭ.* Admis: Pascu, DÉtMR, II, p. 183, 200, ArR, IX, p. 307; Scriban, D, p. 577. ● Meyer, EWAlb, p. 131 alb. *gropë* = rom. *groapă*; împr. din slavă e dubios din cauza lui *p* în loc de *b* slav; AlbSt, IV, p. 54, 311 *groapă* din alb. ● DLR, II/1, p. 315 din alb.; Tiktin, DictRG, p. 703 (alb. *gropë* ar putea fi slav); Şăineanu, DUn, p. 284; Capidan, DR, II, p. 532; Skok, *Slavia*, IV, p. 344; Philippide, OrR, II, p. 715—716 („cuvîntul românesc posibil de origine albaneză"); Candrea, DEnc, p. 561. ● Rosetti, ILR, II, p. 117.

Identitatea *groapă* = *gropë* este admisă de toată lumea, recunoscîndu-se că *groapă* „nu-i slav cu nici un preţ, căci *b* > *p* nu-i românesc" (Philippide), constatare valabilă şi pentru cuvîntul albanez, care „pourrait être expliqué par *crypta*" (Skok), o presupunere inutilă, fiind de explicat pe altă cale mutaţia consonantică; iar *groapă* împrumutat (după acelaşi) din albaneză „aurait subi l'influence de *grobŭ*". Sigură este oricum interdependenţa cuvintelor rom. şi alb., independenţa lor faţă de sl. *grob-*; forma lor tipică trebuie justificată printr-un criteriu comun. Cuvintele pentru „groapă" aparţin la i.-e. **ghrebh-* „a sgîria, a scurma, săpa" (WP, I, p. 653—654, 2; IEtW, 455, 1 **gher-*): got. *graban* „a săpa", v. sax. *bigraban* „begraben", ahd. *graban* „graben", got *graba* „şanţ", let. *grebju, grebt* „a răzui, scobi, săpa", v. sl. *pogrebo, pogreti* „a îngropa", *grobŭ* „şanţ" etc. În rom. *groapă* şi alb. *gropë* oclusiva fonică este afonă *(b > p)*, fenomen datorat substratului tracic, unde se cunosc cazuri de alternare *b/p (Priantae* şi *Briantice, Ziboites—Zipoites* etc., Jokl, RLV, XIII, p. 289; eventual *Barnus, Abarnos, Mecyberna—Perna* în Tracia etc.).

(74) grúiu (ban., haţ. *gruni(u)*) s.n. *1)* „ridicătură nu tocmai mare pe un şes; deluţ frumuşel, coastă de deal, delucean" („colline, côteau; Hügel, Abhang"), mold. şi „bot de deal sau munte despădurit"). *2)* p.anal. (la car) „pisc, lemnul din osia dinainte de care se prinde proţapul", (la sanie) „un lemn de care se acaţă oiştea saniei" („armon; Gabelholz am Vordergestell des Wagens").

D e r.: *gruieţ* „grui mic, dîmb lungăreţ", *gruişor* (şi nume de vîrf, deal, în diferite regiuni), *gruios, -oasă* „pieziş"; topon. *Gruiu, Gruiete, Gruieţ, Gruiştea, Gruianca, Gruieni* (NumeL, p. 13; TopRom, p. 30), *Grunişor* sat (jud. Vîlcea).

D i a l.: arom. *grun'u* „bărbie".

Î m p r. din rom.: ucr. *grun', grunyk, hrun', hrunók* (DR, X, p. 346), pol. *grun, gron'*, morav, ceh *grun'* „waldiger Bergabhang", topon. *Grun', Hrun'* în Slovacia, *Grunik* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 146, XVI, p. 87); ung. *gorony, goronc* (RomIX—XIV, p. 205—206, 327), *guruj* „kis domb" (FonD, I, p. 117; NyIrK, VI, p. 281; MNyRom-Kölcs, p. 163).

LexB, p. 247 *„gruetiu* grumus, grumulus; it. *gruzzo* cumulus". ● LaurM, I, p. 1312 „din *grumu* a essitu vulgariulu *gruiu*"; Gloss, p. 277 „*gruetiu* se nu fia radicea *gru* (v. *gruere*), de unde si *gru-e* ?". ● Meyer, AlbSt, IV p. 96 arom. *grun'u* — drom. *gruiu.* ● Puşcariu, EWR, 744 arom. *grunu* poate fi identic cu drom. *gruiu.* ● Papahagi, NEt,

www.dacoromanica.ro

p. 225 lat. *grumeus* < *grumus* „Erdhaufen, Hügel". ● Puşcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 114, DLR, II/1, p. 321 „etim.necun. (pare a se raporta la lat. *grumus* ca *strau* la lat. *stramen*, arom. *grun'u* cu sens figurat 'bărbie')". ● Wedkiewicz, MRIW, p. 286 arom. *grun'u*, drom. *gruiu* ar trebui separate; al doilea poate e sl. *gronŭ*, *grun*(?); RczSl, VII, p. 111. ● Spitzer, ASNS, 134 (1916), p. 138 lat.**c(o)ronius* < *corona*. ● Brüch, *ibid.* p. 416—417 lat. *grunium* „groin" (cf. v. fr. *groin* „hauteur d'un côteau, d'une montagne"). Admis: Spitzer, *Jahrb. f. Philol.* I 1925, p. 139, DR, III, p. 657, Drăganu, RomIX—XIV, p. 206 („cea mai sigură dintre etimologiile propuse"), Bogrea, DR, I, p. 448, Densusianu, GrS, III, p. 470, Rohlfs, ZrPh, XLVI, p. 164. ● Pascu, ArR, VI, p. 214, DÊtMR, I, p. 190, 1790, REBS, p. 56, 220 trac **goroneum* < *gor-gar-* arbre, fôret, montagne", cf. v.sl. *gora* „montagne", blg. *gora* „fôret", srb. *gora* etc. ● Tagliavini, StR, II, p. 235—236 *gruiu* de orig. preellenică (gr. γρυνός „trunci vetustarum quercum", topon. *Groneia, Gryn-* etc.), *gruneum* în lat. balcan., rom. *grun'u* („non voglio proporre un etimo, ma solo segnalare una possibilità", — ce se vede însă a fi destul de puţin posibilă). ● Candrea, DEnc, p. 562 lat. vulg. **grunnium*. ● Scriban, D, p. 579 cf. lat. *grunnium* rît, d. *grunnire* a grohăi, arom. *grun'i* bărbie. ● Tiktin, DictRG, p. 705, Şăineanu, DUn, p. 285 „etim.necun.".

Dintre încercări (majoritatea potrivite pentru formă), una singură justifică sensul primordial al lui *gruiu (grun-)* „înălţime, munte" şi drom. „pisc, lemn de osie", — în timp ce sensul „arbore tînăr" (de la care au plecat unele tentative) se pare că nu există, „luat dintr-o ghicitoare greşit interpretată" (Dens.). Încît numai apropierea făcută de Pascu cu v.sl. *gora* „munte" etc. e de luat în seamă, natural prin legătura de înrudire indo-europeană. Formele dial. *grun'i* (RevCL, III, p. 156; GrS, VII, p. 187), arom. *grun'u* arată că *gruiu* vine dintr-un **gruneu-*, **groneu-*, temă i.-e. **gru-n-* (sau **gro-n-*), a rad. **gu̯er-(gu̯orā, *gu̯eri-)* „munte" (WP, I, p. 682; IEtW, 477): v. ind. *girí-h*, av. *gairi-* „munte", v.sl. *gora* „munte", lit. *nugará* „spinarea (unui om sau animal, dar şi a unui munte)", alb. *gur* „piatră", gr. δειρός (Hsch.) „deal, măgură" etc.; cu dezvoltarea semantică „munte — (munte acoperit cu) pădure — copac" lit. *gíre, girià*, let. *deire* ş.a. În rom. **grun-* s-a păstrat sensul de bază al rad. i.-e.

(75) grumáz (var. *gurmadz* mold.; *gurmaz, hurmaz, gromaz*, DR, V, p. 290) s.m. (pl. *grumazi, grumaji*) şi n. (pl. *grumazuri*) *1)* „gît; ceafă, cerbice (la om şi la animale)" („cou; gorge; Hals, Hinterhals, Nacken"). *2)* p. anal. „grumazul şipului, coasei" („cou, col"); „grumazul îmblăciului (bucată de piele cu care se leagă cele două părţi ale îmblăciului; Verbindungsteil am Dreschflegel"), fig. „stîncă proeminentă" („sommet de colline").

D e r.: *grumăjori, grumăzuţi, grumăzare* („boală, difterie; gulerul cămăşii; aţă de legat biciul la codorişte" MatDial, I, p. 72); *grumăzariu* („zgardă; gulerul cămăşii"), *grumăjer* („armură la gît"), *grumăjei, grumăji* („sugruma", olt.), *a sugrumá*; antropon. *Grumazea, Grumeza, Grumăzescu, Grumăzilă* etc. (OnR, p. 289); topon. Bulgaria *Grumazovo* (Slavia, IV 1925, p. 329), *Grumăzeşti, Grumăzoaia* ş.a.

D i a l.: arom. *gurmadz, grumadzu, grumaz, grumaţ*; *sdrum, zgrumare, -at, -ătură, zgurumescu, -it, -ire*.

Î m p r. din rom.: ung. reg. *grumëzsor* „ostornyakló" (NyIrK, VI 1962, p. 194); ngr. γκρομάζω, -ος (RumWNGr, p. 76).

A l b.: *g u r m á s, grumás*, artic. *gurmázi, grumázi* „gîtlej, beregată".

LexB, p. 247 „*grumazu* a lat. *gula*; gal. *gourmand* gulosus". ● Miklosich SlElR, p. 9 „*grumaz* — alb. *grumaz, gurmaz*; *az* ist wohl Suffix, wie *sugrum*, arom. *zgruma* dartut". ● LaurM, Gloss, p. 277 „din aceeaşi origine cu *sugrumare* din *grumu* = *gruma*, cu influentia de la *gura* = gula; compara si fr. gourmandise, gourmand". ● Cihac, DÊtDR, II, p. 718 împr. din alb. ● Meyer-L, *Literaturblatt f. germ. u. roman. Philol.* XII, p. 240 cf. lat. *grumus*. ● Puşcariu, EWR, 743, DLR, II/1, p. 322, LR, I, p. 177

www.dacoromanica.ro

grumaz identic cu alb. *grumas*, dar nu împr. din el; sufixul ar fi sigur alb. *(-z)*, dar rad. *grum-* este autohton în română. Ambele aparţin la it. *digrumare* „a rumega, înghiţi lacom", *digruma* „stomacul rumegătoarelor", fr. *gourmand*, din lat. pop. *grumus* „Kehle". ● Papahagi, NEt, p. 244 „diminutiv din *grumus* + suf. *-ză*". ● Meyer-L, REW, 3888. ● În legătură cu alb. *gurmàs*: Tiktin, DictRG, p. 706; Şăineanu, DUn, p. 285; Candrea, DEnc, p. 562. ● Pascu, REBS, p. 56, nr 222, DÉtMR, I, p. 96, 746, ArR, IX 1925, p. 315 lat. **grumatium* < *grumus*. ● Capidan, DR, II, p. 479—480 alb. *grumas* ar putea fi din română. ● Philippide, OrR, II, p. 716 obscur; „nu se poate afirmà temeinic că rom. *grumaz* ar fi împr. din alb.". ● Puşcariu, DR, IX, p. 444 „poate fi de origine autohtonă". ● Rosetti, ILR, II, p. 117. ● Scriban, D, p. 570.

Identitatea cuvintelor român şi albanez este evidentă, admisă unanim. Singur Puşcariu se pronunţa pentru autohtonia lui *grumaz*, pretinzînd însă că suf. *-az* ar fi împrumut(?) din albaneză; deci temă indigenă cu sufix din import, ce nu e verosimil, la fel ca etymonul lat. **grumus*. Elementul radical în alb.-rom. *gru-m-az— (gur-m-)*, după semantismul clar al apelativului, duce la i.-e. **gu̯er-* „a înghiţi, gîtlej, prăpastie": v. ind. *giráti*, *grnāti* „înghite", *tuvi-gri-*, *-gra* „care înghite mult", av. *jaraiti* „înghite", *garəman-* „gît, grumaz", lit. *geriù*, *gérti* „a bea", *gyrklya* „guşă", v.sl. *grŭlo* „gît", *grŭtanĭ* „laringe" (ambele intrate în rom.: *gîrlă*, *gîrtean*); alb. *ngranë* „mîncat', gr. βορά „mîncare, nutreţ", lat. *gurges* „vîrtej, prăpastie, gîtlej" etc. (IEtW, p. 474; WH, I, p. 627—628 *gurges*). Rad. **gu̯er-* > *gur-*, *gru-* cu formantul primar *-mo-* ca în av. *garəman-*; **gu̯er-mo-* > **gur-mo-*, **grum-*, cu al doilea element sufixal *-z* (din i.-e. *g'* sau *-dio-*?).

Pentru partea corpului dintre cap şi torace, *grumaz* e cel mai vechi termen peste care s-a suprapus lat. *cervice* -> *cerbice*, cu sens mai restrîns; „mai tîrziu ne-a venit de la slavi *gît*, înlocuind pe *grumaz*, care prin Muntenia nu mai e cunoscut sau nu mai are un sens precis, ori se întrebuinţează numai în anumite locuţiuni, cu înţeles specializat. Regiunea vestică, cu partea cea mai mare a Transilvaniei, păstrează pe *grumaz* în sensul de 'cou' şi nu cunoaşte cuvîntul *gît*" (DR, IX, p. 444—445. Cf. AltLR, I/1, harta 36).

(76) grunz s.m. (pl. *grunzi*, *grunji*) şi n. (pl. *grunzuri*) „bucată dintr-o materie tare şi sfărîmicioasă; drob, bulgăre; bulgăre de noroi" („grumeau; pelote; Brocken, Klümpchen").

Der.: *grunzuţiu* („grumulus", DictB), *grunzişor*, *grunzo(n)iu*; *grunzos*, *-jos*, *-oasă*, *grunzuros* (*grunzăros*†, *grunjuros*, *grunţuros*, *grînţoros*, *sgroţoros* etc.), *-oasă*; *grunzărie* („drum cu grunzuri"), *grunzi(re)*; topon. *Grunji*, *Grunjul* (TopRom, p. 30).

Dial.: arom. *grundă* „grunţ, bucată", *grundză*, la Olimp *grîndză* „tărîţe, grunz".

Împr. din rom.: ucr. *kryndziovati* „reich an Knoten, knotig", format după *grunţuros* (BalkA, II, p. 131); ung. reg. *grunz* „göröngy", *grunzs*, *grundz*, *grunzur*, *zgrundzsur*, *grunzos* etc. (MNyRomKölcs, p. 161).

Alb.: *g r u n d ë*, *krundë*, *krunde* „tărîţe".

LexB, p. 247 „*grundzu*, it. *gruzzo*, aggeries, congeries". ● LaurM, Gloss, p. 277 „probabile forte co vine din aceeasi orig. cu *grumu*, *grumulu*". ● Cihac, DÉtDR, II p. 502 din ung. *göröngy* „bulgăre". Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 224; Şăineanu, DUn, p. 285. ● Meyer, EWAlb, p. 132 alb. *grundë* şi arom. *grîndze* în legătură cu germ. *grand*. La fel.: Jokl, StAlb, p. 25. ● Treimer, MRIW, p. 358 cu sl. *krupa*, *krupica* „Brocken, Krümchen". ● DLR, II/1, p. 322 legătura etimologică între *grunz*, *grîndze*, alb. *grundë*. ● Capidan, DR, II, p. 532—533 arom. *grundă* împr. din alb., *grîndze* ar putea fi intermediar între *grundë* şi *grundă*. În arom. ar putea fi două cuvinte deosebite: *grîndză* < lat. *grandia* (scil. *farra*) şi *grundă*, alb. *grundë*. ● Skok, RESl, III 1925, p. 70 *grunz* contaminat din *gruda* „morceaux, masse" + *grum*, *grun* „gleba"; *z* datorat pluralului. ● Giuglea, DR, III, p. 596—598 (DRS, p. 59) din gr. χόνδρος

www.dacoromanica.ro

„grain (de sel, d'encence)" metatezat; alb. *grundë* împr. din rom. Respins: Jokl, IJ, XI p. 208. ● Pascu, DÊtMR, II, p. 194, 203 arom. *grundă* din blg. *grúda* „bloc, motte, glèbe; (bot.) tubercule" etc.; p. 243, 38 *grunţi* (obscur). ● Philippide, OrR, II, p. 716 *„grunz* şi alb. *grundë* aparţin sigur unul la altul; orig. obscură". ● Scriban, D, p. 588 „v.germ. *gruzzi*, ngerm. *grütze, grunt, grand* nisip, v.sl. *gruda* gloduri". ● Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DÊnc, p. 562 (orig.necun.).

Cuvintele alb. şi rom. se reduc la tema i.-e. **grund-, *grond-*; rom. *grunz* ar putea să nu fie singular refăcut după pl. *grunzi* al unui sing. **grund-*, ci să reprezinte un **grundiu-* (i.-e. **g(h)rond-io-?*); sigur este deocamdată numai baza i.-e. **ghrn-d[h]ā*, la **ghren-d(h)-*. Semantismul „tărîţe" în alb. arată o veche diferenţiere faţă de drom. *grunz* şi arom. *grundă*. Noţiunea primară „sfărîmare, pisare" indică apartenenţa la i.-e. **gher-* „a freca, pisa" în baze ale mai multor grupe de cuvinte (cf. *gresie*), din care mai apropiată este **ghre-n-* „scharf worüber streifen; a pisa (freca)", cu *-d *ghren-d-* (WP, I, p. 656; IEtW, 459; WH, I, p. 545 *frendo*), de unde gr. χόνδρος (**χρονδ-ρο-ς*), lat. *frendo, -ere* „a scrîşni din dinţi, a măcina, a rîşni", ags. *grindan* „a pisa, a zdrobi", ahd. *grint* „coajă", nd. *grand* „nisip mare", lit. *gréndu, gresti* „a freca" etc. Un i.-e. **ghrond(h)ā* stă la baza temei alb.-rom. **grund-* pentru care însă poate fi menţionată şi forma **ghreu-d-* cu aceleaşi sensuri, lat. *rūdus, -eris* „pietre sfărîmate, pietriş", v. isl. *grautr*, ags. *grytt* „bulgăr, terci" etc. (WP, I, p. 649).

În arom. *grundă* (cu sens identic lui *grunz*) are aspect „albanez" şi face impresia a fi împr. din alb. ori modelat după acesta; mai apropiat semantic de *grundë* este *grîndză* „tărîţe", care fonetic se apropie de drom. *grunz*. Pentru dial. sud-dunărean s-ar putea lua în considerare influenţa albaneză în lexic şi fonetică în legătură cu aceste cuvinte şi cu altele, ceea ce (firește) nu poate să fie cazul pentru dial. drom.

(77) gudurá (a se; var. *guduri*) vb refl. *1)* „a manifesta iubire (alipire) faţă de om dîndu-i tîrcoale sau atingîndu-se de el (despre cîini)" („frétiller de joie, faire le beau (un chien); scharwenzen, hündisch schmeicheln, zappeln"). *2)* „a se linguşi" („flagorner, flatter, se montrer servile; auf niedrige Weise schmeicheln").

Der.: *gudurare, gudurător, -oare, gudulúş* (nume de cîine), *gudură* („femee linguşitoare"), *gudrea* (căţea care se gudură), † *guddrie* („linguşire", Conachi), *gudurăciune* (*guduratione*, LaurM), *gudureţ, -eaţă, gudurlată, gudurlui* etc. (Cim, p. 35, 76).

Dial.: arom. *guduru* (*s'gudură* „se linguşeşte"), *gudurescu, gudurat, gudurarea* (DMacRM), *gudurire*.

Împr. din rom.: ung. *gudurál* „se joacă cu copiii", *gyermekgudura* „persoană care se joacă bucuros cu copiii" (NyIrK, III 1959, p. 109).

Cihac, DÊtDR, I, p. 113 lat. *con-adulari* (cu-adur-cudur-gudur). ● LaurM, Gloss, p. 277—278, *gudurare* adulari, blandiri etc.; *co-adulari*. ● Gaster, RIAF, I, p. 31 din ung. *gedély* „a se gudura". ● Şăineanu, Sem, p. 100 lat. *catulire* (*catuli* „căţei") „a simţi gădilici" > **căturire* > *gădurare* > *gădurare*. ● Philippide, ILR, p. 44 **gaudulo*, OrR, II, p. 663 *gaudere*: arom. *gîudescu, gaudire*: alb. *gëzói* (aici aparţine poate drom. *gudur* < **gaudulare?*). ● Körting, LRWb, 2382 „**conadulo* schmeicheln — rum. *gudura*, wenn man von **co-adulo* ausgeht", — dar „la phonétique s'y oppose", Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 279. ● DLR, II/1, 323 cu alb. *gudullis* (n.gr. *guduló*) „gîdil", cf. şi *gudă*. ● Giuglea, DR, II, p. 386—387 *gudă* „căţea, femee stricată", germ. *god, gud, godan* „porc" etc.; o bază *(god) gud*, prin sufix *-ulo* (rom. *-ur*) „a grohăi" în semn de bucurie, „a da cu nasul (rîtul) grohăind" (despre porci cînd se apropie de stăpîn) ... a ajuns la *a se gudura*; în rom. ar veni din longobardă. ● Densusianu, GrS, I, p. 164 „nu vedem cum ar veni din germ. *gud-/god-* 'porc' ...". ● Weigand, BalkA, II, p. 272 „dass *a gudulà* aus *cudulà* 'schweifeln' eine Ableitung von coadă ist, ist doch sicher"[!]. ● Pascu, ArR, VI, p. 260, X, p. 473, DÊtMR, I, p. 92, 692 **gaudulare, -ire*. ● Puşcariu, DR, IV, p. 1399—1400 „astăzi cred că *gudură* e blg. *kotorjú* 'kätzele,, schmeichle', der. al lui *kot* 'pisică'; *c* > *g* prin apropiere de *gudă*". ● Graur, BL, VI p. 163 *gudă* „chienne". ● Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DÊnc, p. 563, Şăineanu, DUn, p. 285 „orig. necun.".

www.dacoromanica.ro

Evident că verbul românesc nu poate veni din **co(n)-adulare*, din *coda* (coadă), ung. *gedély* [de fapt: *kedély*], **catulire* ori *gaudulare* (*áu* se menţine în română: *aur, graur, laud* etc.); dar nici alb. *gudullis* nu serveşte la nimic; legătura cu *gudă* „scroafă; căţea" ar putea fi în sens invers, ca un derivat din *gudurá* (cf. *guduluş* şi *gudrea*); dacă însă *gudă* e din sîrbă, trebuie observat că verbul *gudura* este mult mai vechiu în limbă decît influenţa sîrbească şi nu are nimic a face cu germ. *gud- (god-)* „porc", cu *coadă* ori cu blg *kotorjŭ* al lui Puşcariu. Sensul fundamental nu e „mişcarea cozii ori a părţii posterioare a trupului" etc. sau alte elemente fizice, externe; ci aspectul psihic al *gudurării*: „linguşirea, atitudinea rugătoare, de implorare, dorinţa de a obţine ceva", manifestată şi din partea unui animal cum e cîinele ce-şi arată iubirea, ataşamentul către om, dîndu-i tîrcoale şi atingîndu-se de el. În aromână pare că se zice numai despre om nu şi despre cîini. Încît **gud-* în **gudulare (*godula-? *gudura-?)* nu e diferit de i.-e. **guhedh-* „a ruga, a cere, rîvni, dori" (WP, I, p. 673; IEtW, p. 488): v. pers. *jadiyāmi* „mă rog", gr. θέσσασθαι „a implora, ruga fierbinte", πόθος „dor(inţă) puternic(ă), cerere", v. irl. *guidin* „(mă) rog", *guide* rugă(minte)", lit. *gedáu-ju, -ti* „a dori cu ardoare", *gedù* „a fi îndurerat de —", irl. *-guidiu* „mă rog" (celt. **godiō*), *guide* „rugă(ciune)" etc. Forma carpato-balcanică era **god-* sau **gud-*, cu sufix *-l-* sau *-r-* ce poate fi indo-european sau romanic. Remarcabilă rămîne în dialectul zis dacoromân restrîngerea accepţiunii lui *gudura* mai ales la „linguşirea (din partea) cîinelui", fapt explicabil prin ataşamentul deosebit şi fidelitatea acestui animal faţă de om, de stăpînul său.

(78) gúşă (var. *guşe*) s.f. (pl. *guşi*, rar *guşe*) *1)* „umflătură mare la gît, mai adesea sub bărbie, care se formează la oameni, prin hipertrofia glandei tiroide" („goître; Kropf"). *2)* „dilataţiune (pungă) a esofagului la unele păsări în care intră alimentele înainte de a ajunge în stomac" („jabot; Kropf der Vögel"). *3)* „partea grasă ce atîrnă la unele persoane sub bărbie; pielea ce atîrnă la vite sub gît („double menton; fanon; Doppel-, Unterkinn").

D e r.: *guşiţă, guşuliţă, guşoi; a guşa* (*guschedz* „strumen acquiro" AnonC), *a guşui* („a rupe la gît, a sfîşia" olt.; „a sugruma" haţ. etc.), *guşat, guşiţe, gushavel* (AnonC), *guşnică* („cerfeuil bulbeux"), *a suguşá, guşătură* „covor în culori, cu guşi" (MatDial, I, p. 175), *păstrăguşă* („guşă mare peste măsură", Şez, III, p. 84, Suceava), *guşăroşiu* („rouge gorge"); *răguşi* (? contaminat din *raucus* + *guşă*, DR, III, p. 689, VII, p. 114); nume proprii: *Guşiţă* (ex. *Drobeta*, Turnu Severin, 1978 [1979], p. 202), *Guşatu, Guşeilă* etc., topon. *Guşaţi, Guşoieni, Guşiţei, Guşoiu, Guşoianca* ş.a. (NumeL, p. 273; TopRom, p. 318); *zaguşi, zeguşi* „a (se) sugruma, a (se) sufoca; a se înneca cu mîncare" (AtlLR; CercLg, XVI 1971, p. 95).

D i a l.: arom. *guşă (guşe), guşuí* („a tăia grumazul"), *nguşare, -at, nguşedzu, guşuiescu* „gîtuiesc", *guşuire, -it* „decapitare"; megl. *guşă* „gît", *guşnès* („iau de gît"); istr. *guşă*.

Î m p r. din rom.: blg. *guša* (*gušav* şi multe derivate), n.gr. γ(κ)οῦσα (RumWNGr p. 24, 76); srbcr. *guša, zagušiti* (Slavia, IV, p. 342; SOF, XXI, 379); ucr. *gúši* (DR, III, p. 201—202; RomSl, XIV 1967, p. 147, XVI, p. 87—88); ung. *gusa*, der. *gusál, gusázik, gusát csinál* (Rom IX—XIV, p. 161; InflR, p. 49; WtbCs, p. 60; SzlJsz. I, p. 205; NyIrK, VI 1962, p. 194, 198, VII 1963, p. 117, 119, 283, VIII, p. 102; SCL, XIV 1963, p. 283; StLex, StCom, 13, p. 256; MNyTEtSz, I, p. 1109); săs. *guschĕ* „Kropf", *guschat, guschatisch* „kropfig" (RomElSz, p. 21), posibil şi *gosche* „Maul" (SächsWtb, III, p. 276); trc *guşa* (ΓÉSEE, IV 1966, p. 227); ? germ. *Goschen, Gusche* (Puşcariu, ELR, p. 58).

A l b.: *g u s h ë* „Hals", „gozzo" (Cord.).

DictB, I, p. 482 „*gusa* a *gula*". ● LexB, p. 249 it. *gozza*. ● Pontbr, p. 298 gr. γοῦσα. ● Miklosich, SlElR, p. 9 „*guşă* — alb. *gushë*"; AlbF, I, p. 356; SlElM, p. 29

www.dacoromanica.ro

din sl. ● LaurM, I, p. 1314. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 113 cf. lat. *geusiae (ceusiae)* „obraz; gingii; cerul gurii ori gîtlej"; II, p. 131 compară *guşă* din limbile slave. ● Gaster, RIAF, I, p. 31 împr. din alb. ● Puşcariu, JB, XI 1904, p. 67, EWR, 747 cf. genov. *gošu, desgoša-se*, v.berg. *gos*, lucc. *gogio* „guşă", piem. *goso*, fr. *gosier* etc.; DLR, II/1, p. 331; StIstr, II, p. 288 „de orig. lat.". ● Körting, LRWb, 4237 *geusiae*. ● Popovici, DIstr, p. 110; Berneker, SlEtW, I, p. 363; Tiktin, DictRG, p. 710; Capidan, DR, II, p. 476—477; Pascu, DÉtMR, I, p. 97, 759; Candrea, DEnc, p. 565; Şăineanu, DUn, p. 286 cf. alb *gushë* etc. ● Meyer-L, *Literaturblatt f. germ.rom.Philol.* XXXI 1910, p. 282 (citat în DR, VI, p. 384): *geusiae* împr. din limba gallică, *eu* pe cale să devină *ou* şi apoi *o* şi *u*. ● Skok, ArR, VIII, p. 155. ● Meyer-L, REW, 3750 *geusiae* (gall.) nu e sigur, apartenenţa aici a „balcanicului" *guşă* fiind dubioasă (după Barić). ● Împr. din alb.: Meyer, EWAlb, p. 135; Şăineanu etc.; pentru alţii împrumutul ar fi invers: Berneker, Capidan (DR, III, p. 202); WH, I, p. 596. ● Pascu, Beitr, p. 10 **gusia*. ● Philippide, OrR, II, p. 716 „de origine obscură; legătura cu *geusiae* este problematică; nimic nu îndreptăţeşte presupunerea că cuvîntul rom. ar fi împrumutat din albaneză, ori invers". ● Scheludko, BalkA, III, p. 285 „*guşă* Balkanwort zweifelhaften Ursprungs". ● Rosetti, ILR, II, p. 118. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 161 „poate fi din alb. *gushë* ori lat. *geusiae*". ● Scriban, D, p. 582 „rudă cu litv. *gùssys* iadeş, sternu pasărilor, *gužys* guşă, lat. *gusa*, care este rudă cu latino-galicu *geusiae*".

Cuvînt general românesc, prezent în toate idiomurile împrejmuitoare, apelativul *guşă* are sensul de bază „umflătură" (nu „probabil, numai partea anterioară a grumazului", „care şi-a restrîns sensul asupra unei boli de gît", DR, IX, p. 444—445; în Banat şi la aromâni, *guşă* e sinonim cu „gît"), o proeminenţă în partea anterioară a grumazului la oameni, aplicat apoi şi pasărilor, a căror pungă la gît este tot o „umflătură" (sensul 2). Acesta e faptul esenţial în etimologia cuvîntului, larg răspîndit în zona carpato-balcanică pînă la Adriatica şi în nordul Italiei; prezenţa lui în aceste regiuni nu înseamnă că ar fi element emigrat din vest spre est, iar derivarea din acel problematic lat. *geusiae* (contestată de Meyer-L, ca şi de Philippide) pare lipsită de temei, căci *-eu-* sub accent s-ar fi păstrat (*deus* > *zău, meus* > *meu* ş.a.), iar sensul nu este deplin potrivit; ar putea să fie simplă consonanţă fortuită de cuvinte, întîlnindu-se un element carpato-balcanic *guşă (gusia)* cu un omonim occidental (gallo-roman? înrudit?). La noi, *guşă* poate fi considerat element indigen, cu semnificaţia „boltitură, umflătură, proeminenţă"; ca atare aparţine la rad. i.-e. **geu-* „a încovoia, (în)strîmba, a bolti" cu sufix *-s-*: n.pers. *gōša* „colţ, unghi", gr. γυῖον „curbură, genunchiu, picior", mnd. *kuse* „măciucă, măsea", norv. dial. *kūs* „cocoaşă", v. nord. *kiōss* „cavitate umflată la haină", norv. *kȳsa (*keusion)* „glugă" etc. (WP, I, p. 555—562; IEtW, 393); cu elementul *-l-* în *măgură*, cu *-t-* **g(e)u-t-*, *gu-et-* în apelative pentru „gît, guşă, umflătură în piele" ş.a.: lat. *guttur, guttura* etc.

În cadrul limbii române, sau (în sens mai larg) al romanităţii carpato-balcanice se poate explica apelativul *guşă* ca element original şi independent indo-european, răspîndit la începutul evului mediu pe un vast teritoriu în sud-estul european, — ceea ce ar justifica păstrunderea (conservarea) lui şi în albaneză (dacă nu este împrumut din română, cum au preconizat unii). Este greu de stabilit deocamdată raportul cu elementele romanice asemănătoare din Italia şi Franţa, posibil împrumuturi dinspre Balcani.

încreţí v. *creţ*.

(79) încurcá vb tr. şi refl. *1)* „a (se) amesteca în(tre) ceva (de ex. firele între ele), astfel ca să nu se poată desface uşor; a se încîlci" („(s')embrouiller; sich verwickeln, -heddern, -wirren"). *2)* „a (se) amesteca într-o mulţime (îngrămădire de lucruri) fără a o putea uşor scoate la capăt" („(s')emmêler, (se) brouiller; (sich) verwickeln, (ver)mengen"); p. anal., figurat „a se încurca în dragoste" („se prendre d'amour pour, s'éprendre (de); in jm verlieben"), „a

www.dacoromanica.ro

face confuzii" („confondre ; verwechseln"), „a pune piedici" („empêcher, faire (mettre) un obstacle ; (ver)hindern"), „a-şi pierde firul" („perdre le fil de ses idées, ne savoir plus que dire ; sich verlieren") etc. Sens originar „a închide, a acoperi" („concludere").

Der.: *încurcare, încurcat* (s. şi adj.), *încurcător, -oare, încurcătură, încurcală, -áreală ; încurcă-lume(a)* ; contrarul cu *des-* : *descurca, -are, -at, -ător, -ătură, descurcăreţ, descurcăreaţă.*

Dial.: neatestat (*descurc* = arom. *aleg*, megl. *desmintes*).

Impr. din rom.: săs. *înkurkân* „verwickeln, verwirren" (RomElSz, p. 23), ung.reg. *kurkál* „încurcă, se încurcă", *kurkalodik* (WtbCs, p. 85—86).

Pontbr., p. 339, Cihac, DÉtDR, I p. 35 lat. *inculcare* „a călca, îngrămădi, a vîrî", metaforic „mêler, embrouiller", it. *incalcare* etc. ● Tiktin, DictRG, p. 794, Şăineanu, DUn, p. 319. ● LaurM, II, p. 52. ● Puşcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 252—253 ZrPh, XXVII, p. 680—681, EWR, 514 *descurca* „entwickeln, klären" din **de-[ob]scuricare* „a elucida, a face să fie clar" ; s-a format *încurcá (*în-scurc-)* „verwickle, mache unklar". Dar etimologia „e mai puţin probabilă, cu toată analogia fr. *brouillard — embrouiller*" DLR, II/1, p. 617. ● Giuglea, Cerc, p. 12 (Conc, p. 17) derivarea din *inculco* neputînd fi susţinută, propune lat.pop. **incolico, -are*, din *colus* „caier ; fir", care ar fi dat un vb **incolucare* > rom. **încurucare* > *încurcá*. Admis: Puşcariu, DR IV, p. 1308, DLR, Meyer-L, REW³ 4360, Rosetti, ILR, I, p. 173 ; „peu probable" Graur, BL, V, p. 101. ● Weigand, Domaschke, JB, XXI—XXV p. 147 **incurricare* „Zusammenlaufen der Fäden". ● Diculescu, DR, IV, p. 465—466 *în* + *curca* din **cruca* „a amesteca laolaltă firele" etc., din care *descurcá*, apoi în opoziţie cu acesta actualul *încurca* ; din gr. κροκῶ „mit den Einschlagsfäden umwickeln, weben, umwinden", κρόκη „der Einschlag beim Gewebe" etc. Concluzia : „a ţese înseamnă propriu-zis *a amesteca laolaltă* aşa de bine firele bătăturii cu ale urzelii, ca să nu se mai poată desface sau descurca" [După D., ţesutul e cea mai straşnică „încurcătură" a firelor !]. ● Scriban, D, p. 685 „lat. *curricare* a astupa drumu prin care, ca *a încărcá*, d. *carricare*"[!]. ● Candrea, DEnc, p. 649.

Majoritatea pleacă de la impresia că verbul ar fi latin ; dar nici *inculcare*, nici **[in]scurca (*de[ob]scuricare)* nu-l explică ; mai ales al doilea etymon este artificios, neverosimil, — abandonat de însuşi creatorul lui (Puşcariu). Pe aceeaşi urmă : **inculcare* e nepotrivit semantic : *colus* înseamnă numai „furca de tors ; caier", nu „fir" (evidentă denaturare intenţionată a sensului cuvintelor latine de către etimologist pentru a-şi susţine „soluţia") ; gr. κροκ- ar fi admisibil formal, nu e verosimil semantic, mai ales că *încurca* avea iniţial altă semnificaţie decît azi : din cauză că se spune „a încurca" şi despre amestecul şi încîlcirea firelor (ca şi despre alte lucruri, propriu şi fig.) ; spre a justifica etimologiile *(*incolucare < colus, *încrucare < κροκῶ)*, unii s-au grăbit cu afirmaţia că „la origine, *încurca* era un termen din graiul torcătoarelor" (DLR, Diculescu ş.a.), greşit, căci vechiul sens era „a lega, a închide", cum rezultă din texte [26]. În această direcţie va trebui căutată o legătură etimologică a temei

[26] Fapt. Apost., Epist. Galat. III 23 ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα συγκεκλεισμένοι sub lege custodiebamur conclusi, — e redat de Coresi (1563) 208 „noi eram încurcaţi şi încuiaţi pre credere ce va să se adevereze" ; *încurcaţi* înseamnă deci „legaţi, închişi ; acoperiţi, zăvoriţi" ; Cazania lui Cor. (1580), 327/28 „hitlenii ce încurcăm unul spre alaltu" (= „a urzi" DLR ; Densusianu, HLR, II, p. 442). Tot ideea de „legare" (nu „încurcare" figurat ca azi) în „pentru muieri cădem dela Dumnezeu şi — încurcîndu-ne acestora — vreamea vieţiei noastre răsipimu-o cu rău" (Cor.Caz. 416/10) ; cf. şi „dară nu eşti tu acela ce ai împlut de galbeni mînile străjerilor, să împletească şi să încurce năpasta asupra învierii ?" (Dos. VSv, 125/1) ; „pue-se piciorul lui în lanţ, în mreajă să se încurce" (Bibl. 1688, Hiob 18, 8, cit. în DictRG). Semantismul arhaic al verbului se vede a fi fost diferit de cel actual „a amesteca laolaltă, a face confuzii", care uşor poate deriva din noţiunea „legat, închis" sau chiar „acoperit".

www.dacoromanica.ro

-curc- (-cru-c-), vreun i.-e. **kreu-k-*, **(s)kreu-k-*, **(s)ker-* (WP, II, p. 568—575; cf. *zgardă, cîrlig)*, ori **kru- (cruță)*.

îndopá v. *dop*.

(80) înghiná (var. *îmbiná*) vb tr. şi refl. „a (se) împreuna capăt la capăt, a (se) uni laolaltă" („(s')unir, (se) joindre, s'entremêler; aneinanderfügen, miteinandervermengen").

D e r.: *înghinare (îmb-), -at, -ătură*; *îmbinător, -oare*; *înghinărat, -ghen-* (Dîmbov.; *înghinerat* „crescut împreună"); contrarul *desghiná (dejgh-, desbiná, desbin* (s.), *desbinare, -at, -ătură, -tor)*; *răsghiná* „a (se) despărți, a (se) separa, a (se) răsleți" (se) détacher, séparer"), „a (se) desuni, a (se) învrăjbi" („(se) désunir, diviser, brouiller"); *ghinătură* „pîini lipite una de alta (la copt)".

D i a l.: arom. *dizgl'iná, dijgl'inare, dijgl'inat (dizgl'-)*; pentru „înghin--îmbin" se cunoaşte numai *ameastec*.

LexB, p. 177 *„desbinu* findo, diffindo, sejungo, a lat. *dis* et *bino"*, 271 *„imbinu*, combino, jungo, conjungo, a lat. *in* et *bino"*. Admis: Cihac, DÉtDR, I, p. 118 **imbinare, *de-ex-binare*; LaurM, I, p. 1058, II, p. 12; Bugge, BB, XVIII 1892, p. 174 („alb. *dzbón', zbón'* 'jage fort, verjage, vertreibe', eher aus lat. *disbinare*, vgl. rum. *desbin"*); Candrea, RIAF, VII, p. 80; Densusianu, HLR, I, p. 228; Puşcariu, EWR, 778; Körting, LRWb, 4731; Tiktin, DictRG, p. 537, 755; Şăineanu, DUn, p. 305; Candrea, DÉnc, p. 632; Meyer-L, REW³ 4280; Graur, BL, V, p. 101. ● Philippide, ILR, p. 107 *îngin* der. din *inguen*, considerat ca *in* + *ghin*, de unde apoi *dezgin* — *des* + *ghin*. ● Papahagi, NEt, p. 218—219 lat. **anglino (< anglo, -are)* „îmbin, fac unghiu". ● CDDE, 482 **disglut(i)nare* > **disglunnare* > **desgliunare* > *dejghinare* etc.; 823 *îmbiná* < lat. **imbinare* < *bini*. Admis: Pascu, Cim, p. 150, DÉtMR, I, p. 176, 532; Candrea, DÉnc, p. 398. ● Giuglea, DR, III, p. 620—621 în familia lui lat. *glus, glutino*, v.gr. γλίνω „Leim, matière gluante; glu, colle", germ. *chlenan* „kleben", *klëbën* etc.; prototipul formei rom. **disglinare* din gr. γλίνη, cu prefix *dis-*; a însemnat „a se descleia; a se desface, desuni". ● Puşcariu, DR, V, p. 759 „etimologia lui *înghină* nu e sigură". ● DLR, II/1, p. 476 „etim.necun. Poate exista o legătură cu *ghinui, ghinitoare, ghinărar, ghionoiu, ghinătură*". ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 *desghină (dijgl'inare)* lat. *disglut(i)nare*.

Presupusa legătură cu lat. *bin-* a fost definitiv înlăturată după ce s-a relevat raportul cu înruditul *desghiná*, arom. *dizgl'ina*, ca şi var. *înghiná*, care e forma genuină, populară (*îmbina* şi *desbina* sînt hiperurbanisme, secundare, fără semnificaţie pentru etimologie). La bază stă deci tema **-glin-*, aceeaşi în *desghina* şi *înghina*, pentru care singura legătură verosimilă este cu gr. γλίνη, potrivit formal şi semantic, dar nu ca împrumut din greaca veche ori timpuriu bizantină (însuşi autorul etimologiei se pare că a renunţat la ea: DR, X, p. 462, DRS; DLR nu e preferată celei date de Candrea), ci prin înrudirea mai veche i.-e. a cuvintelor gr. şi rom.: baza i.-e. **glei-* în **glei-t-, -d-, *glei-bh-, *glei-m-* „a lipi împreună, a lipi, a unge", rad. **gel-* „învălui; rotund, sferic" (WP, I, p. 619—621; IEtW, 357—364; WH, I, p. 611—612; cf. *ghiară, ghioagă*): gr. γλία şi γλίνη „clei, vîsc", γλοιός „lichid cleios", γλίχομαι „a se lipi, a se lega cu putere de —, a dori fierbinte", lat. *glūs, -tis, glūten* „clei" etc., v. iri. *glenim*, cymr. *glynaf* „adhaereo", alb. *ngit (*gl'it-)* „lipesc" ş.a. Tema rom. *-glin-* reprezintă un i.-e. **glei-n-* (element morfologic ca în gr.); sensul ei de „a lega, lipi (etc.)" indicat de semantismul celor două verbe *în-* şi *desghina*.

îngropá v. *groapă*.

(81) îngurzí (var. *îngruzí, îngorzí*; şi *îngurgá*?) vb tr. *1)* „a face creţe, încreţi, boţi; a strînge pe margini" („rider, plisser, serrer, (se) froncer, faire la moue; in Falten ziehen, falten, krausen"). *2)* „a confecţiona opinci încreţind

www.dacoromanica.ro

cu o cureluşă marginile şi formînd gurguiul" („plisser, façonner des sandales; die Sandalen (Bundschuhen) falten"), „a coase gaura (ruptura) dintr-un sac" („faire un point à une déchirure; das Loch eines Sackes flicken"). *3)* fig., refl. „a se întovărăşi" mold. („s'associer; zugesellen").

Der.: *îngurzire (-gruz-), -it, îngurzitură (-gorz-), îngurzeală* („încreţire"); contrar *desgurzi* „descoase opinca, descoase, descurca ceva încurcat" (haţ., RevCL, III, p. 122), „descîlci" (ban., DR, VI, p. 318), var. *dăsgurzi* „a înmuia tortul de cînepă" (ban., Coman, Glos, p. 90), *-it, -itor.*

Cihac, DĒtDR, II p. 148 *„îngurzesc* froncer, plisser, racornir; *a se* — se crisper; srb. *guriti se, sgurili se* se contracter par le froid etc.; v.sl. *grŭbŭ* dorsum, *gruba* convulsio; v. *gărb, gărbă".* ● Densusianu, RevCL, V, p. 107 *desgurzire* din lat. **disgurdire* der. din adj. *gurdus,* fr. *engourdir, dégourdir*; 108 *îngurzire* der. din *gurdus, îngurdire*; HLR, I, p. 166. ● Puşcariu, EWR, 862 [**in*]*-gŭrdio* (*gurdus,* fr. *(en)gourdir* etc. Dens.). Admis: Tiktin, DictRG, p. 818. ● Puşcariu, DR, VI, p. 317—327, DLR, II/1, p. 700 der. din subst. **gurz-* (în *gurguiu*) din lat.pop. **gurgeus* (în loc de *gurges,* cf. *gurgea,* fr. *gorge* etc.), iniţial „a da forma gurguiului (ţiţei)"; cf. *desgurzi, îngurgă*; Meyer-L, REW³ 3923. „Ne me semble pas convaincant" Graur, BL, V, p. 100. ● Şăineanu, DUn, p. 327 lat. *gurdire* „a înţepeni", Şăineanu, DictRF, p. 285. ● CDDR, p. 658 *„îngurzi, îngurga".* ● Scriban, D, p. 693 *„îngurzesc, grunz-, -gurz-,* mai probabil din *grunz* decît din lat. **ingurdire,* din *gurdus* prost, grosolan".

Temele sl. *(s)gurit-, (s)gerbat-* etc., ca şi lat. *gurdus* (potrivit ca formă) nu explică sensul, ori lat. *gurg-* în der. *-ia, -iu,* pentru înţelesul primordial pe care-l avea *îngurzi,* ce nu poate fi „a confecţiona opinci prin încreţirea marginilor şi formarea gurguiului", ultimul cuvînt relevat cu deosebită insistenţă de Puşcariu în interesul etimologiei sale; „formarea gurguiului" este ceva secundar, fără semnificaţie nici măcar pentru îngurzirea opincii ţărăneşti, iar însăşi această confecţionare e numai un fel de îngurzire, verbul avînd caracter general, nu ca ceva secundar („prin anal." sau „extensiune", Puşcariu) din noţiunea *gurguiu* şi din acţiunea de modelare a acestuia. Sensul propriu şi primordial al lui *îngurzi* era „a încreţi, a boţi" cum îl dau dicţionarele (afară de DLR) şi cum îl traducea în nemţeşte (la 1905) chiar Puşcariu „einschrumpfen", fără a se fi lăsat influenţat de asemănarea aproximativă cu *gurguiul* (care fusese pus în legătură cu *îngurzi* de G. Kirileanu „poate de la *gurguiul* opincii vine *îngurzi"*); este o etimologie populară pe care a apucat să o susţină Puşcariu cu mijloace savante. Nu se poate spune dacă există şi care este raportul etimologic dintre *îngurzi* (*îngurgă,* var. tîrzie?) şi *gurguiu*; originea latină a ultimelor două nu e sigură în măsura considerată de Puşcariu; oricum, *îngurzi* de origine latină nu poate să fie, căci conţinînd noţiunea de „a îndoi, încreţi, răsuci", tema de forma **gur-d-* (**gor-d-*; neprobabil **gur-g-,* căci *osînză* şi *Singeorz* nu pot dovedi că **gurgire* trecea obligator la *îngurzi*) aparţine la rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, răsuci" (WP, I, p. 593—598, 3; IĒtW, 385; cf. *grapă*); baza **ger-d-, gre-d-,* nasal. **grend-* a dat cuvinte ca mhd. *krenze* „coş, paner (= împletit)", ahd. *kranz,* lit. *grandis* „brăţară, şină pe roată", *grandele* „brăţară", *grandinis* „circular", let. *grûods* „foarte încovoiat, răsucit", pol. *grędac się* „a se întoarce" etc.

(81a) înseilá (var. *însăilá, însăelá, înselá, înseilui, înselui*; prez. *înseilez, -săil-, înseil-, -sáil-*) vb tr. *1)* „a coase cu împunsături mari (în mod provizoriu, pînă la cusătura definitivă); a minciuna" p. anal. „a prinde o haină cu scul de formă provizorie"; fig. „ a coase petec de petec spre a face o haină întreagă sau a pune bucată lîngă bucată făcînd un obiect întreg" („faufiler, coudre (provisoirement); fabriquer pièce par pièce; coudre les petits morceaux; heften"). *2)* „a îndila, a coase în tighel" („piquer; vorstechen, durchnähen"). *3)* p. ext. „a împreuna, a înşira" („joindre, unir, enfiler; einfädeln"). *4)* „a prinde pro-

www.dacoromanica.ro

vizoriu în cuie" mold. („fixer provisoirement avec des clous; provisorisch fixieren"). *5)* fig. „a începe să faci ceva" („commencer à faire; anfangen, beginnen").

Der.: *înseilare, însăilat* (negat. *ne(i)nseilat*), *înseilător, înseilătură*; şi *-săil-*. LaurM, Gloss, p. 320 „*insailare* longiori fili ductu praesuere (fr. faufiler) a face preliminara şi provisoria cosatura, a cóse cu rare impunse de acu, a face un începutu etc.; forte prob. că e în locu de *insaliare* în locu de *insalire* = *in-salire* = *sarire*, a lucra pre sarite, lasînd părţi de lucru în intervalle mari". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 324 *săiesc* forger, *săiează* bâti, *însăilez*, vsl. *šiti* suere, *šilo* subula etc. ● Tiktin, DictRG, p. 826 din *saià* „Heftfaden". Admis: Şăineanu, DUn, p. 330. ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 284 din ung. *szál* „(fir) de aţă". ● Giuglea, DR, IV, p. 1553 *subellare* „a prinde cu acul" (infl. de *fibillare*). ● Drăganu, DR, V, p. 369 ung. *szél* „margine", cu segmentarea lui *é* < *éj* fenomen cunoscut în ung. *(szél — panna > szeilpanna)*; sensul orig. al lui *înseilá* va fi fost al der. ung. *szélel-* termen de croitorie „a trage (cu cretă sau prin cusutul cu aţă albă) o linie pe marginea stofei pentru a tivi ori coase nasturii" etc. ● DLR, II/1, p. 379 „etim.necun. (Din cauza răspîndirii în Ardeal, nu e probabil că avem a face cu un der. din trc *saiá*)". ● Scriban, D, p. 697 got. *însailjan* „a lega cu funii"; v. *sailă, saia* şi *sălai*; cf. şi *szál* „aţă". ● Candrea, DEnc, p. 662, Şăineanu, DictRF, p. 289 (orig.necun.). ● DR, X, p. 181—183, AnEtn, 1959—1961, p. 31 i.-e. **segi-ll-* prin tracică.

Forma veche pare a fi *înseilá* (Drăganu), în care diftongul *-ei-* se explică prin căderea unei consoane între *e* şi *i*; deci un **se(.)ill-* din care a căzut un *g* intervocalic (cf. *baier, caier, droaie*): **segill-* a rad. i.-e. **seg- (seng-)* „a prinde cu ace (sau copcii), înseila" (WP, II, p. 480—481; IEtW, 887): v. ind. *sájati* „atîrnă, acaţă, se prinde, rămîne atîrnat", *sakti-h* „atîrnarea, lipirea" etc; lit. *segù, sègti* „a prinde, înseila", iter. *sagyti, sagas* „laţ, nod, cu care se fixează pînza pe nălbitoare", *sagà* „scoabă, cîrlig, cataramă, clanţă", *sagtis*, let. *sagts* „cataramă, clanţă", nhd. *senkel, schuhsenkel* etc. Se pare că *-ll-* forma un der. nominal aprox. **segill-* (cf. **undrella* > *undrea*), din care verb **insegillare* > *înseila* (nu suf. verbal romanic *-illare*; Meyer-L, GrRS, II, p. 613); cf. şi rad. **sag-* (WP, II, p. 448)?

înşirá v. *şir.*

întărí v. *tare*

(82) întărîtá *(interitá, întăritá, întărtá)* vb tr. *1)* „a duce pe cineva în stare de surexcitare sufletească; a irita, instiga" („irriter, exciter, agiter; mettre en colère; entrer en furreur, s'emballer, s'emporter; s'agiter, se monter, s'exhalter; aufbringen, erbittern, reizen, anreizen, erregen, treiben"). *2)* „a îndemna, împinge, mîna, îmbărbăta pe cineva să facă ceva sau să pornească împotriva cuiva, a (îm)boldi, stimula, împintena, încuraja" („animer; exciter, stimuler, acharner, entrainer; erregen, anreizen, antreiben, stacheln"). *3)* „a deştepta, aţîţa, porni, aprinde, încinge, înflăcăra, zgîndări" („enflammer, éclater; anzünden, begeistern, ausbrechen"). *4)* „a irita" („irriter; aufreizen"). *5)* refl. „a se turbura" („se troubler; sich trüben").

Der.: *întărîtare, întărîtat, neîntărîtat, întărîtător, -oare, întărîtăcios, -oasă, întărîtătură, întărîtăciune.*

LexB, p. 317 „*intiritu* irrito, instigo — a lat. *irrito*". ● LaurM, II, p. 91. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 129 „lat. *in-irritare* (avec *i* copulatif intercalé), it. *irritare*, esp., port. *irritar*, fr. *irriter*; *întăritaţiune* lat. *irritatio, -onis*, it. *irritazione*; *întăritător* lat. **irritatorius* (etc.)". Admis de mulţi (cu unele nuanţări): Schuchardt, ZrPh, XXIII, p. 419, XXV, p. 418; Meyer-L, *Einführung*[1] § 73,[3] § 102, REW, 4491; Puşcariu, EWR, 879 **[in]territor* < *irritare* + **territare* (din *terrere*); CDDE, 872 **interritare* (*interritare* < *territare* „effrayer" inadmisibil din cauza lui *i* scurt); Tiktin, DictRG, p. 831; Şăineanu, DUn, p. 333; Candrea, DEnc, p. 665; DLR, II (1931), p. 775. Dar „*întărîtá* fait difficulté", BL, V, 1937, p. 102 (Graur).

www.dacoromanica.ro

Soluţia (soluţiile) din latină-romanică prezintă dificultăţi formale-fonetice (tema românească *terit-* nu este justificată) şi semantice, căci esenţa lui *întărîtá* nu e „iritarea, excitarea", ci „stimularea, îndemnarea, forţarea", ideea „forţă sporită"; ca atare tema veche rom. *terit- (tarit-)* aparţine la rad. i.-e. **ter-* (cf. *tare*), v. ind. *tárati* „a traversa, birui", *tarutē tarutar-, átarit, taritum, tartum* etc. (WP, I, p. 733).

(83) întîmpiná vb (vechi *timpiná*) *1)* tr. „a merge înaintea cuiva cu bucurie sau prietenie, a primi cu onoruri pe cineva" („aller au devant de —, reçevoir; saluer; traiter avec; entgegengehen, -kommen, -treten, begrüssen; mit jm unterhandeln"). *2)* tr. „a veni din partea opusă, a se găsi faţă-n faţă cu cineva, a da peste cineva, a întîlni întîmplător; a surprinde" („rencontrer, croiser; surprendre; assaillir; antreffen, begegnen, überraschen, überrumpeln"). *3)* refl. „a se găsi cu cineva (întîmplător) faţă-n faţă, a se ajunge, întîlni cu cineva sau ceva" („se rencontrer; rejoindre, croiser, se jeter dans; sich wieder treffen, kreuzen"). *4)* spec. tr. „a ieşi cu oaste în calea cuiva, a se împotrivi duşmanului; a da lupta" („rencontrer, en venir aux mains, se battre; an etw stossen, zusammenstossen"). *5)* „a face faţă la ceva, preveni, evită, a combate" („faire face à, obvier à; entgegentreten, begegnen, vorbeugen"). *6)* intr. „a răspunde, obiecta, a combate" („répondre, répliquer; faire opposition; antworten, erwidern, einwenden"). *7)* † „a răspunde, a răsplăti" („récompenser; belohnen") şi alte sensuri figurate.

D e r.: *(în)tîmpinat, (in)timpinat, ne(î)ntîmpinat, întîmpinător, -oare, întîmpinătură; tîmpinuş* †, *tîmpinăciune; preîntîmpiná.*

LexB, p. 315 *intempinare* occursus, obviatio. ● LaurM, II, p. 86. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 666 (el.gr.mod.) *„intimpin* rencontrer (etc.) gr ὑπαντ(α)ῶ, ἀπαντ(α)ω rencontrer, aller à la rencontre; le vb drom. est une métathèse du subst. ὑπάντημα". ● Tiktin, DictRG, p. 834—835 *„tîmpiná,* wahrsch. Erbwort, dunkel". ● Puşcariu, PerspDict, p. 8 din *tîmpină,* — despre care observa Bogrea, DR, II, p. 762 „explicaţia lui *întîmpinare* (Candrea) a dat-o independent şi d. Philippide"; admis: Puşcariu, DR, III, p. 396 **tympanum* > *tîmpină* > *întîmpiná*; Şăineanu, DUn, p. 333 (termen primitiv militar: a ieşi înaintea cuiva cu tîmpine, a-l primi cu sunetul instrumentelor); Candrea, DEnc, p. 666 (propriu „a bate toba în semn de cinste"); DLR, II, p. 772 etc.

Este evident că verbul românesc nu are a face cu *tîmpină* „instrument muzical"(?), dar nici apartenenţa etimologică a lui nu este clară; două alternative se oferă deocamdată: fie rad. i.-e. **temp-* „a întinde, trage, încorda", lit. *tempiu, tempti* „a întinde", *timpstù, timpti* „a se întinde, a se alungi", lat. *tempus, -oris* „timp (*întindere)", *templum* „spaţiu" etc. (WP, I, p. 721), fie să aparţină ca temă **temp-in-* la rad. **to(m)p-* care a dat pe *tîmplá.* Plus adhuc non liquet.

(84) întîmplá forma veche (etimologică) *tîmplá (se tîmplá, templare)* vb. *1)* unipers. refl. „a surveni, a avea loc" („arriver, se passer, survenir; s'accomplir; sich ereignen, sich begehen, geschehen, vorkommen"), *se au tîmplatu, mi se tîmplară, se tîmplă, tîmplăse* etc. *2)* tr. (rar) †„a ajunge pe cineva, a lovi, a da peste cineva" („atteindre; treffen, erreichen"). *3)* refl. „a se nimeri, a se brodi ceva, cineva, cumva să ..." („il s'est trouvé que ..., le hasard a fait que ...; sich (zufällig) treffen"). *4)* refl. „a se găsi (prezent), a fi de faţă (în mod incidental)" („être, se trouver; zufällig, gerade an einem Orte sein") ş.a.

D e r.: *(în)tîmplat, ne(î)ntîmplat, (în)tîmplător, -oare, tîmplătoresc, -ească, (în)tîmplare* (expresii *la întîmplare, la voia întîmplării* etc.); *tîmplăturistică* (creaţie artificioasă erudită în sec. XIX-lea pentru noţiunea de) „istorie, istoriografie".

www.dacoromanica.ro

D i a l.: neatestat (arom. *tih'isescu, se-agudeaşte*).

LexB, p. 315 „*intemplare* casus, eventus — radix eadem cum lat. *contemplor*". ● LaurM, II, p. 86 *intemplare*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 280 „*timp* (tempus), *anotimp*; *réstimp*; *timplă*; *întîmplă*, lat. **intemporare*; avoir lieu, se passer, arriver, survenir, se rencontrer, se trouver". ● N. Sulică, *Antropomorfisme şi antiantropomorfisme în limba română* (Braşov, 1900), p. 77 din **in-templo, -are*. ● Puşcariu, EWR, 884 *întîmplá* < **temlo, -are*, din *templum* formă scurtă a lui *tempus* (cf. *extemplo* „alsbald") „in der Zeit sein" (cf. *contemporo, -are* „in der gleichen Zeit sein"). ● Tiktin, DictRG, p. 835 „viell.lat. **temporo* von *tempus, -oris* 'Zeit' mit der lautlichen Entwicklung von *timplă-tempora*". ● Puşcariu, PerspDict, p. 45—46, DLR, II (1931), p. 774 „*întîmplá* din puţinii termeni în legătură cu cultul păgîn: augurul roman descria cu bâtul pe cer un spaţiu numit *templum*, *contemplînd* sborul pasărilor, care intrînd în acest *templu* se petrecea e v e n i m e n t u l aşteptat, *întîmplarea* ..."[!]. ● Şăineanu, DUn, p. 333 (lat. **templare* din *templum* formă colaterală cu *tempus* „timp").

Cele două tentative latineşti s-au învîrtit în jurul noţiunilor de *tempus* şi *templum* (însoţite de nişte demonstraţii puerile ale lui Puşcariu, ca „termen sacral", augurul roman etc.), cu care verbul românesc are comună numai o asemănare fonetică parţială, fortuită, deosebindu-se net sub raport semantic. Esenţialul în verbul *(în)tîmplá* este noţiunea de „a avea loc; arriver, se passer", iar tema **temp-l-* are rude directe în domeniul baltic: lit. *tàpti (tampù)* „a deveni", *pri-tàpti* „a ajunge, cunoaşte, experimentà", let. *tapt (tùopu)* „a deveni, a se întîmpla, a ajunge", *tapigs* „un spirit capabil", *pa-tapt* „a parveni, ajunge, avea răgaz", *satapt* „a întîlni, a da peste cineva" etc., — care au fost reduse la un rad. i.-e. **top-* „a ajunge, nimeri sau a da peste ceva"; dacă poate avea sensul de „loc unde ajungi (soseşti)" cuprinde şi gr. τόπος „loc" (WP, I, p. 743); apartenenţa acestuia la grupa baltică nu este sigură în măsura cît apare legătura cu tema străromână **temp-* care a primit sufixul *-l-* ce nu pare să fie latin-romanic.

(84a) întremá *(întrămá, întrarmá)* vb tr. şi refl. *1)* „a (se) întări, (consolida, fortifica) cu mijloace de apărare" („(se) fortifier, consolider; herstellen, kräftigen, stärken"). *2)* spec. (sensul obişnuit) refl. „a-şi recîştiga sănătatea (prinde putere) după boală, a se face bine, a se reface (îndrepta, veni în fire)" („(se) rétablir, reprendre ses forces, se remettre (d'une maladie), guerir; (wieder) zu Kräften kommen, sich erholen (stärken)"). *3)* fig. „a-şi reface buna stare materială" („se refaire, rétablir ses affaires; sich umschaffen, das Verlorene wiedergewinnen").

D e r.: *întremare (-dm-, -arm-), întremat* (contrar *ne-*), *întremător*, † *întremătură*.

LexB, p. 320 „*întremare*; *întremu* seu intramu focillo, refocillo, convaleo, concalesco etc.". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 131 „*întramu* du lat. *trama*, it., sp., port., cat., prov. *trama*, fr. *trame*; *tramer les fils* et de là remettre, refaire, rétablir, guérir; *destrămá*, sp. *destramar* etc.". ● LaurM, II, p. 96. ● Puşcariu, EWR, 1754 „*tramă* < lat. *trama*; davon *întrăm* 'den Einschlag eines Gewebes machen', *mă întrăm* 'genese' (eigentl. 'bringe das Gewebe meines Körpers in Ordnung')". Admis: CDDE, p. 134; Tiktin, DictRG, p. 842; Şăineanu, DUn, p. 337; Scriban, D, p. 702; Giuglea, LL, II, p. 43. ● Puşcariu, ZrPh, XXXVI 1913, p. 109, DR, I, p. 235—237 respinge legătura cu *tramă* şi *destrămá*, plecînd de la forma locală (mold., bucov.) *întrarmá*, care ar fi cea primitivă, „născută din *înarmá* prin substituirea prefixului *în-* prin *întru* înainte de vocale", der. din *armă*, „asemenea omului care se restabileşte după boală cu cel care se înarmează pentru lupta vieţii[?!]; poate să se fi născut în vremile grele din evul mediu, ... epocă continuă de luptă[!]; totuşi trecerea semantică presupune o gîndire cam abstractă"; (după Vâlsan) „*înarmá (< întrarmá)* din *arm* partea de sus a piciorului la animale" < lat. *armus*. *A se întrarmá* ar fi o formaţie analogă cu „a se împicioroga", ung. *lábadni*. Probabil se va fi întrebuinţat iniţial numai despre animale: *boii s-au întărmat* etc.". Admis: DLR, II/1, p. 829—830, LR, I, p. 359; Meyer-L, REW³ 661. ● Candrea, DEnc, p. 660 (orig.necun.).

www.dacoromanica.ro

Explicarea prin *trama* (ca formă pozitivă a lui *destrămá*) e grea: „nu prea vedem de ce acţiunea de a introduce firele prin urzitura unei stofe, lovindu-le cu batalele, să se întrebuinţeze ca metaforă pentru 'revenirea la puteri după boală'. Există un paralelism perfect între verbele compuse cu prefixul *în-* şi cele cu *des-*, încît nu mi-e cunoscut nici un exemplu ca un verb cu *des-* să nu exprime noţiunea opusă ori negativă faţă de cel cu *în-*. *A destrăma* se întrebuinţează numai în sens propriu 'a scoate firele dintr-o ţesătură', refl. despre ţesătură 'a se sdrenţui'; nu se poate zice 'sănătate destrămată'. E total neobişnuit să se întrebuinţeze compusul cu *des-* numai în sens propriu, cel cu *în-* numai în sens figurat" (Puşcariu). Asemănarea lui *întremá* cu *tramă* şi *destrămá* pare a fi întîmplătoare, iar forma regională *întrarmá* (cu *r* propagat, evident „missbräuchlich", Tiktin) nu explică pe *întrema*, vechi (Dos., Cantemir) şi general în toate zonele româneşti; nici apropierea de *armă* („a înarma") sau *arm* „partea de sus a piciorului" nu are valoare. Alcătuit din prefix *in-* şi o temă posibil autohtonă, verbul conţine ideea „a învinge boala, a cîştiga putere, tărie, sănătate", deci în *-trem- (-tram)* se află rad. **ter-* „tărie, putere; a străbate, trece" (WP, I, p. 732—434; IEtW, 1074; cf. *tare*), baza **trā-* „(a trece peste, a salva), a ocroti", av. *drā, drāti-* „scut, apărare" etc., derivate în *-m-*. De relevat altă familie de cuvinte mai apropiate semantic de tema rom. *-trem-*, baza **treu-* „a(-i) prii, a prospera, a creşte" (WP, I, p. 744; IEtW, 1095), cu şi **treg-* în cuvinte celtice, germ. „forţă, tărie, luptă (etc.)" (WP, I, p. 755), cu acelaşi rad. **ter-*.

înţărcá v. *ţarc.*

(85) leágăn s.n. (pl. *leagăne*) „păticel în care se culcă pruncii (uneori construit spre a se balansa)"*(„berceau; balançoir; Wiege, Schaukel"), cu multe sensuri figurate („voiture, berline" încă în sec. XVI, Densusianu, HLR, II, p. 450; DR, II, p. 509).

Der.: *legănaş, -nel, legăior, legănuş, -uţ; a legănà, legănare, legănat (ne-), legănata* (horă), *legănător, legănătură, legănătoare* (femeie); abstr. *legănat, legănare, legănătură.*

Dial.: arom. *leagăn* (şi *cună* lat.), *ligănare, ligănat*, topon. *Leagăn* munte (LL, III, p. 85); megl. *lęgăn* „leagăn, cuib", *liganari, zăleagăn*; istr. *leagăr, legărà* (AtILR; CercLg, XVI 1971, p. 96).

Impr. din rom.: ung.reg. *lëagën, lyeágën, lyágën* „bölcső", *lëgënál* „ringat" (MNyRomKölcs, p. 235).

DictB, I, p. 615 *„leaghen, -nel* (a *ievigo*) cunabula, cunae". ● LexB, p. 347 *„leganu* cunas vel infantem in cunis agito, a gr. λέγω dormire facio". ● Pontbr. p. 400 gr. λίκνον. ● Roesler, GTB, p. 571 *leagăn* şi *lighian* din gr. λεκάνη „Kufe, Bassin", λαγήνα „Krug, Kanne". ● LaurM, II, p. 142 cf. gr. λίκνον, λέχος, lat. *lectus, lectica.* ● Cihac, DÉtDR, II, p. 511 din ung. *lengeni, lengetni* „adiia (vîntul); a legăna încet, clătina". Admis: Scriban, D, p. 736. ● Miklosich, RumUnt, II, p. 22 cf. alb. *l'ekúnt, l'ikúnt* „wiegen". Respins: Meyer, EWAlb, p. 242—243 din cauza lui *k* în alb. (care ar fi trc); Philippide, OrR, II, p. 719 „ambele de origine obscură". ● Tiktin, Stud, p. 35 (dunkel). ● Byhan, JB, VI 1899, p. 264 blg. *lëgalo* „cuib". ● Puşcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 255—259, JB, XI, p. 172—175, EWR, 957 în unele zone leagănul e o „coşarcă" legată de grindă; locuţiunea „nu ştie să spună două vorbe legănate" etc.; vb *a legănà* der. cu suf. *-ino* din *ligo* > **ligĭno*, subst. *leagăn* e postverbal. Admis: PerspDict, p. 29, DLR, II/2, p. 138; probabil: Popovici, DIstr, p. 120, Tiktin, DictRG, p. 900, Meyer-L, REW³, 5028 **liginare* „anbinden", Capidan, Megl, III, p. 168, Rosetti, ILR, I, p. 172, Iordan, BIFR, IX, p. 149; respins: Philippide, VR, V 1910, nr. 3, p. 371, 379, Pascu, Suf, p. 218 *(leg-?)*, ArR, VI, p. 232, *La philol.roum.* (1923), p. 39. ● CDDE, 973 lat **lĕvĭgĭnare* „a mişca încet" *(levis + aginare)* > **legena* > *legăna*

www.dacoromanica.ro

(cf. *mesteacăn*). ● Şăineanu, DUn, p. 359 din *leg* (cf. *tragăn* < *trag*). „Niciuna nu pare mulţumitoare", Drăganu, DR, III, p. 509, „trebuie să fie de provenienţă autohtonă, rad. onomatopeic i.-e. **lig-, lig-, leig-* „a clăti(na), mişca, legăna", *legănă* din *lega* (etc.)" [confuz.] Etimologia nu e mai „mulţumitoare" decît cele precedente ori decît a lui Candrea, DEnc, p. 701 lat. vulg. *liginus* < gr. λίχνος. ● Byck — Graur, BL, I, p. 20 „*leagăn* est sans doute un deverbatif de *legănă*". ● Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 372, DasDak, p. 137: i.-e. **legh-* „pat, culcuş"; AnEtn, 1962—1964, p. 83—85, CercLg, XIII 1968, p. 350. ● ILR (1969), p. 301 lat. **leviginare*.

Este unanim acordul asupra caracterului ereditar al apelativului, fie din latină, fie din fondul autohton (Drăganu, Reichenkron). Alternativa dintîi fiind inadmisibilă, se impune a doua, — fiind însă necesară precizarea că nu verbul *a legănă* e mai vechi, ci substantivul *leagăn*, a cărui balansare ritmică este atît de caracteristică, încît verbul derivat din el a devenit termenul prin excelenţă pentru „oscilaţie ritmică (balansare)"; la bază stă deci substantivul, nu verbul (cf. *razim* > *rezemă*, *fărîmă* > *fărîmă*). Înainte de a fi „legat, atîrnat, mişcat", leagănul este şi era un mic p a t (troc, albie) servind drept culcuş pruncilor: este esenţa semantică ce nu e de confundat cu „legarea" sau „atîrnarea" de grindă, ori cu mişcarea de legănare etc. [27], sau cu alte elemente secundare, nesemnificative pentru etimologie, care însă (producînd confuzii) au împiedicat pînă de curînd elucidarea obîrşiei cuvîntului nostru. Cei care au întrezărit demult miezul semantic al apelativului *leagăn* şi direcţia unde este de căutat legătura etimologică justă au fost ... Laurian—Maxim citînd gr. λέχος, lat. *lectus*. În sensul acestei înrudiri etimologia firească se oferea de la sine. La triburile „indo-europene" din perioada arhaică lipsea o piesă specială din „mobilier" cu nume unitar în limba comună ori măcar tipic terminologiei străvechi, destinată anume pentru a „culca şi legăna pruncii". La majoritatea „indo-europenilor" ea se compunea dintr-un simplu troc, o albie confecţionată din trunchi de lemn scobit, cum arată terminologia respectivă [28]. Adevărat că există apelative pentru noţiunea de „leagăn" în legătură cu faptul că asemenea piesă de mobilier este pusă de obicei în mişcare, oscilează, cum sînt exemplele citate în jurul rad. **leng-*, ca cele amintite (RLexIGA, II p. 654 „Wiege"): lit. *lopszys*, *lopiszys*, *lopeszys* „atîrnat", *zybka*: *zybi* „mişcare în formă de unde" etc. Dar aceasta nu pare să fi fost cazul în ţinuturile noastre: în Dacia încă era cunoscut leagănul în perioada preromană, avînd desigur un nume: de aici există o preţioasă mărturie documentară directă, pe un relief al coloanei lui Ulpius Traianus la Roma: scena LXXVI înfăţişează un grup de daci, populaţie paşnică, băieţi, bătrîni şi femei, două cu copii în braţe, alta purtînd pe cap un leagăn în chip de troacă (mică albie) cu pruncul înfăşurat şi legat (AnEtn, 1957—1958, p. 139). Forma leagănului dacic este de tipul cel mai simplu: o a l b i e (covată) din trunchi de copac, un troc servind drept c u l c u ş pruncilor. Într-un apela-

[27] „Este mai mult decît probabil că 'legarea' nu e decît ceva secundar în 'legănare'; ea e necesară ca să poată produce legănarea, dar nu e însăşi legănarea" (Drăganu). Un ager etimologist neamţ observa „beim Wiegen in der *schaukelnden* Wiege ist also tatsächlich das Anbinden der Wiege an die Decke das wichtigste; durch das Anbinden wird die Wiege in Schwingung und damit das Kind in Ruhe versetzt. Der Dichter (Schubert) bestätigt die schöne, ebenso poetische[!] wie richtige[?] Etymologie Puşcariu's: rum. *a le(a)gănă* zu *a legă*" (Spitzer, DR, IV, p. 650), căruia — dacă (spre adularea amicului său clujean Puşcariu) mai recurgea şi la metafore poetice atot-explicatoare — i se poate aminti propria sa frază celebră „die Evidenz einer Etymologie hängt nicht bloss von ihrer Begründung ab, denn 'begründen' kann man auch das Unwahrscheinlichste" (ibid., p. 649), cum a făcut acelaşi filolog de ex. cu apelativul rom. *mire*.

[28] De ex.: v. nord. *ludr*. ahd. *ludara* „leagăn" (cf. gal. *lautro* „balneo", irl. *lothar* „alveus", m. bret. *louazr* „covată"), ahd. *waga* (alături de *wiga*) = v.nord. *vagga*; lat. *cunae*, *cunabula*; v.fris. *bert* (Meyer-L., ,REW, 1052a).

www.dacoromanica.ro

tiv ce înseamnă „pat" ideea de bază este „culcare", rad. i.-e. **legh-* „a fi culcat, a zăcea; a se aşeza, sta întins", în limbile europene (WP, II, p. 424—425; IEtW, 658—659; WH, I, p. 777—9): gr. λέχος, -ους „pat, culcuş; pat nupţial, pat funerar; cuib", λέκτρον „pat", lat. *lectus* „pat, culcuş,", *lectica, lectulus, lectarius* etc., v. irl. *lige* „torus, lectus", *laigim*, gal. *legasit* „posuit", got. *ligan*, ahd. *liggan, lickan, ligan* „a fi culcat", got. *ligrs* „pat", v. sl. *ležati* „a fi culcat", *leža* „culcuş" etc. (la această conexiune s-a gîndit şi Reichenkron, 1959). Forma fonetică şi elementul sufixal vechi în *leagăn* arată că el nu poate veni din vreun idiom amintit, iar evoluţia semantismului de la „a se culca, a sta culcat, a zăcea" la „loc de culcare, pat, culcuş" este firească, cunoscută şi în alte limbi (gr., lat., celt., germ., sl.), la fel ca în substratul lingvistic de unde vine *leagăn*, **lega-no- (*legh-a-no-)*. Sufixul pare să fi avut nuanţa din unele derivate greceşti desemnînd unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 259—260; Chantraine, FormNG, p. 199). Nu se poate preciza accepţiunea exactă a lui **leganu-* în perioada străromână; dacă el era numele generic al „patului" de orice dimensiuni, sau era restrîns asupra „patului mic (pentru copii)", sufixul *-no-* avînd eventual valoare deminutivală. Consensul celor patru dialecte româneşti este un indiciu că în româna comună leagănul însemna acelaşi lucru ca azi. Pentru noţiunea „pat, culcuş" limbile indo-europene au mai mulţi termeni (RLexIGA, I, p. 138).

(86) lepădá *(lăpădá)* vb tr. *1)* „a arunca de la sine" („jeter, rejeter; von sich, ab-, wegwerfen"). *2)* „a îndepărta, alunga" („éloigner, écarter; von sich, ab-, zurückweisen"). *3)* „a părăsi" („abandonner, abjurer; verlassen, abschwören"). *4)* „a vărsa, vomita" („vomir, rendre; ausbrechen, speien"). *5)* „a naşte înainte de vreme un prunc mort, avorta" („avorter, faire une fausse couche; fehlgebären, abortieren, (von Tieren) verwerfen"). refl. *1)* „a renunţa la ceva, a părăsi" („rejeter, se débarrasser; zurückwerfen, -weisen, sich von etw. befreien, losmachen"). *2)* „a nu voi să ştie de ceva, a nu primi, a nu recunoaşte un lucru, a refuza" („renoncer à, se désister de; abjurer, abandonner, renier; sich von etw. lossagen, einer Sache entsagen, darauf verzichten").

Der.: *lepădare, lepădat, -ător, -oare, lepădătură, lăpădaiu, lăpăduş, lăpădăcios* („ejecticius", DictB), *neîlepădat*; antropon. *Lepăduş* (> ung. *Lepedős*), *Lepăduţă, Lapedatu* (OnR, p. 309) etc.

Dial.: arom *aleapidu, alipidá, -at, -are.*

Împr. din rom.: ung. secuesc *lapaddlt* „aruncat, pus la oparte" (Mard.Lex. p. 341; RomIX—XIV, p. 63; InflR, p. 62), săs. *lepedân* „verschleudern, leichtfertig losschlagen" (RomElSz, p. 32).

LexB, p. 343 *„lapidu*, de la *lapido* aruncu cu pietri; vel a gr. λαπάζω evacuo". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 512 din ung. *lapaddlt* (*lăpădá* nu poate veni din *lapidare*, neavînd comună nici o accepţiune). ● Tiktin, Stud, p. 35 dunkel; ZrPh, X, p. 252, DictRG, p. 904 *lapido*. Admis: Miklosich, BeitrVok, II p. 48; Puşcariu, EWR, 936 *„lapăd* soll lat. *lapido* 'Steine werfen' (vgl. *dilapido*) sein, doch spricht dagegen arom. *aleapidu"*; Papahagi, NEt, p. 200; Gamillscheg, OltM, p. 57; Weigand, BalkA, II, p. 260; Philippide, OrR, II, p. 24; Capidan, Arom, p. 220; Candrea, DEnc, p. 706, GrS, VII, p. 288—289; Scriban, D, p. 740. ● Herzog, DR, I, p. 220—222, V, p. 483—494 *lapidare* inadmisibil (*e, ea* ca vocală a tulpinei este etimologic, atestat şi în arom., deci neexplicabil din mai vechi *a)*, semantismul e nepotrivit: *lapidare* nu e „a arunca pietri, a arunca", ci „arunca cu pietri, steinigen", ca neologismul *lapidá*; propune **liquidare* < *liquidus* (cu *qu* > *p*) = lat. *fundere* „a face fluid, vărsa, topi" („apa limpede pînă nu vei vedea, cea turbure n-o lepăda" etc.). Admis: Meyer-L, REW³ 5076a; cu rezerve: Gamillscheg, ZrPh, XLII, 1922, p. 240; respins, Pascu, ArR, VII 1923, p. 556, Weigand, Spitzer, DR, IV, p. 645—646 (*qu* > *p* implică în rom. forma scurtă **liquare*; *liquidare* nu avea sensurile lui *lepădá*; adj. în *-idus* formează verbe în *-ezi (repezi, limpezi)*,

www.dacoromanica.ro

nu în *-idare)*, Rosetti, IL̦R, I, p. 79, 166—167. ● Giuglea, DR, V, p. 898 cf. gr. λέπαδον, VI, p. 657 (el.lat.). ● Drăganu, DR, VI, p. 295—299, VII, p. 138—139, RomIX—XIV, p. 63 cuvînt de orig. gr. intrat în latina balcanică cu *e* în radical: **lepidare*, der. lui *lepis, -idis*, formă secundară *lepida, -ae* „die Schuppe: squama", cf. gr. λέπω „a curăța ceva de coajă, solz (pește); écosser, peler" etc.; **lepidare* a păstrat pe *lép-* (netrecut în *-ie-*) după analogia formelor accentuate pe desinențele verbale; inițial însemna „a năpîrli". — Este „également douteux" Graur, BL, V, p. 103, dar „ingenios și convingător" pentru Pușcariu, DR, X, p. 296, DL̦R, II/2, p. 162. ● H. Mihăescu, RevC, VII 1933, p. 26—27 *liquidare* (sec. V e.n.) „a face lichid, lichefia" e prea depărtat semantic de *lepădá*. ● Șăineanu, DUn, p. 361 „orig.necun.". ● Graur, *Etimologii românești* (1963), p. 110—111. ● Mihăescu, RĘSĘĘ, VI 1968, p. 148 *lapidare* sau *liquidare*.

S-a arătat lipsa de valoare a celor două etyma romanice *(lapidare, *liquidare)*, nepotrivite formal și semantic, în timp ce „greco-romanul" *lepido* (λεπιδ-), confecționat de Drăganu, ar corespunde pe deplin din ambele puncte de vedere lui *lepădá*, care totuși în română nu poate veni pe această cale (din greceşte, prin latină), mai ales că în latină exista termenul înrudit pe cale i.-e. cu gr. λεπιδ-: *lepidus*, cu nuanța semantică diferită, încît un derivat al temei gr. *lepid-* era de prisos și echivoc chiar în latina rustică. Dar acest arhetip și rom. *lepădá* sînt inseparabile, înrudite; nu în felul cum își imagina Drăganu, ci pe cale i.-e.; tema străromână **leped- (-id-)* aparține direct la răd. i.-e. a cuvintelor gr. și lat. **lep-* „a dezghioca, jupui, despica" (WP, II, p. 429—431, 2; IĘtW, 678j WH, I, p. 785—786 *lepidus*) : gr. λέπω „cojesc", λέπος, λοπός „coajă, găoace, piele" etc., alb. *l'apë* „petec, cîrpă, zdreanță", lit. *lopas* „petec, cîrpă", let. *lāps* „petec" ș.a. Nuanțele acestor cuvinte arată că aici se încadrează verbul românesc, din tema strărom. **leped-, -id-* nominală cu elementul sufixal *-d-* din cuvintele gr. și lat.

(87) léspede s.f. (pl. *lespezi*) *1)* „fragment de formă lătăreață desprins dintr-un corp solid", p. ext. „pătură, strat, obiect de formă lătăreață (piatră, lemn, metal, sînge închegat, săpun etc.)" („couche, copeau, écharde, éclat; (aufgetragene) Schicht, Splitter, Spalte"). *2)* „tablă de piatră, foaie, placă lată dreptunghiulară de piatră pentru pardosit, șist" („dalle, cadette; (Stein-)Platte, Fliese, Tafel").

D e r.: *lespăduță, lespejoară, lespezue, lespeziță (lespediță), lăspădaie* („bucată (ruptă), excvamație, sdreanță, fulg"), *lespezău* („lespede mare", Muscel; *lespădău*, Ialomița), *lespedos* („șistos"), *a lespezi, lespezuí* („a pava cu lespezi"), *lespeduit, a se lespezí* (de foame „a scădea la pîntece ca o lespede", Năsăud), *lespeziș* („loc acoperit cu lespezi"); *? lospătură* („surcea lată, desprinsă cu toporul din trunchi", Muscel), *lostoț nă* („bucată mare ruptă din lemn, din vreun mal de pămînt", mold.); topon. *Lespezua, Lespezi(le), Lespezel(ul), Lespezeni* (NumeL, p. 56; TopRom, p. 78), *Lespedani* (la Lipova), *Lespede (Lezpegye)* etc.; antropon. *Lespezeanu.*

Î m p r. din rom.: săs. *lespede* (A. Bena, *Limba română la sașii din Ardeal*, Cluj, 1925, p. 8).

DictB, I p. 626 *„lespede* a lapide, lapis complanatus, lamina lapidea". Admis: LexB, p. 351, LaurM, II p. 152 „lapide cu unu s adaussu", Scriban, D, p. 740. ● Cihac, DĘtDR, II, p. 170 rus *leštadi* carreau de pierre, cf. vsl. *lešti — legá* decumbere etc. ● Tiktin, DictRG p. 906 „wahrsch. lat. *lapis, -idis*; vgl. it., port. *lastra*; *é* aus *á* wie *repede = rapidus*". ● Bogrea, DR, III, p. 1088 din rus *lespest.* ● Diculescu, DR, IV, p. 490 **lispidus* < **lispus* < gr. λίσπος „glatt, abgerieben" = λισσός „glatt, glatt am Kinn, unbärtig". ● Pușcariu, DR X p. 293—299 contaminarea *lapide* + *lastra* = **laspide*, care însă „nu ajunge pentru explicarea lui *lespede*", nejustificînd trecerea *a* > *e* nici sensul original de bază „strat subțire, pătură, foaie ce se cojește", nepotrivit cu *lapis*; ar fi necesară o apropiere de *lepădá* cu afinități semantice, explicînd și pe *e* accentuat în *lespede*. „Îmi dau seama că din cele precedente nu răsare etimologia clară a lui *lespede*; scopul meu a fost numai a netezi calea cercetătorilor

www.dacoromanica.ro

viitori ... Bănuim că acest cuvînt e de origine autohtonă înrudit cu gr. λέπις, -ιδος, λέπω, λέπρα, avînd rude şi în alte limbi i.-e. Intercalarea unui *s* înainte de *p* s-a putut produce chiar în limba dacă, prin contaminare cu un cuvînt de formă şi sens asemănător, care ar fi acel *lastra* ...". DLR, II/2, p. 168 „etim.necun. După toate aparenţele cuvînt străvechi". ● Candrea, DEnc, p. 707, Şăineanu, DUn, p. 362 „orig.necun.".

S-a arătat că nici una din încercări nu e convingătoare (*leštati*, *lespestu*, lat. *lapis*) ; ideea lui Diculescu este justă în privinţa formei **lispidus*, care însă nu are nimic a face cu gr. λίσπος, nepotrivit semantic: *lespede* nu e ceva „glatt abgerieben", ci tocmai contrarul „sfîrticat, sdrenţuit". Tentativa lui Puşcariu nu justifică nici plusul unui *s* în *lespede*, decît tot prin expedientul contaminării ce aici nu e de luat în seamă. Conştient de greutăţile întîmpinate în faţa cuvintelor „obscure", Puşcariu observa că „din cele precedente nu răsare o etimologie clară ; bănuind că acest cuvînt e de origine autohtonă" : două constatări ce valorează (alături de precizările semantice) mai mult decît toate ipotezele formulate despre etimologie ; căci etimologia trebuie să „răsară clar" din legăturile de înrudire invocate pentru cuvinte. Arhetipul epocii romane era **lesped-* (sau **lisp-*, **lasp-*?), formaţie adjectivală cu *-idus* (lat.?) a unei teme **lesp-* ce n-are a face cu *lapis* ori cu *lepădá* şi nu se referă decît în formă secundară la „piatră" care nu e sensul de bază ; acesta e „strat subţire, pătură, foaie care se cojeşte, bucată ruptă" care se desface, se cojeşte, se ia de pe ceva [29] ; de aici are să plece etimologia, nu de la nuanţe secundare. Astfel fiind, tema *lesp-* aparţine la o grupă de elemente însemnînd „a rupe, a sfîşia, a desface ; bucată ruptă, foaie, zdreanţă" etc., cu un rad. primar şi un sufix i.-e. **les-p-*, în care *-s-* nu e infix („unu *s* adaussu" cum îşi imagina Laurian şi după el alţii), ci e original ; „adaos" este numai *-p-*, dar sigur nu în epoca latină-romanică ori mai tîrziu (cînd ar fi de imaginat pretinsele contaminări), ci în perioada închegării idiomurilor indo-europene. Acest rad. **les-* nu e diferit de cel identificat într-o serie de cuvinte germanice şi slave : mnd. *las* „keilförmiger Lappen", dan., norv. *las*, *lase* „sdreanţă", mnd., mhd. *lasche* „petec, sdreanţă, cîrpă", rus *lóskutŭ* „bucată, cîrpă, sdreanţă", lit. *laškana* „petec, sdreanţă", ucr. *lach*, *lacha* „haină sdrenţuită, sfîşiată", pol. *lach*, *lachman* „petec, zdreanţă" etc. Aceste cuvinte sînt grupate de WP, II, p. 440 (cf. p. 420 ; IEtW, 680) după rad. **lēs-*, **ləs-* „destins, moale, slab, istovit" ca „schlaff niederhängender Fetzen", considerîndu-le „vielleicht" în legătură cu acea rădăcină (cf. WH, I, p. 743). Dar legătura nu se poate admite, căci în acea serie de cuvinte balto-sl. şi germ. (unde intră şi rom. *lespede*, cu adăugarea unui *-p-* sufix i.-e.) miezul semantic îl formează noţiunea „a rupe, sfîşia ; bucată ruptă, fragment, zdreanţă, *lespede*, *lăspădaie*", esenţial diferit de al rad. citat de autorii dicţionarului comparativ (cf. *leşina*). Se poate admite existenţa unei rădăcini verbale de formă identică, dar cu sens

[29] „Ideea de 'piatră' e ceva accesoriu şi ulterior ; *lespedea* nu e 'piatră', ci ea poate fi 'de piatră', după cum *bolovanul* nu e 'piatră', *bulgărul* nu e 'zăpadă', *blana* nu e 'lemn', ci s-a zis *bolovan de piatră* unei pietre mari, *bulgăr de zăpadă* etc. Dacă zicem *lespede de piatră* nu e pleonasm, căci în această legătură (germ. 'Steinfliesse') materia o exprimă cuvîntul *piatră (Stein)*, iar forma materiei cuvîntul *lespede* (Fliesse). Se zice şi *lespede de săpun*, *de sînge* pentru un strat de sînge închegat. Dacă *lespede* poate deştepta ideea de 'Steinfliesse' e pentru că 'de piatră' fiind complinirea cea mai obişnuită, a contagiat semantic pe *lespede* şi a fost absorbită de acest cuvînt ... Înţelesul primar al lui *lespede* reiese din der. *lăspădaie* ('pielea se ia lăspădăi', 'un colac bine copt se desface în lăspădăi' Braşov, 'ninge cu lăspădăi', Romanaţi) etc." (Puşcariu, DR, X, p. 295) ; *lespede* de lemn „aşchie, bucată mai mare (chiar scîndură) dintr-un trunchi" (olt. munt., Cahul, Tighina etc.), de gheaţă, de cărbune (Gorj) ş.a. MardLex, p. 234, nr 3253 traduce pe sl. скрижаль prin *lespede*, *panakidă* ; „lespede de metal, de fer" DictB ; *lespede* de piatră, de fier şi „tigaie cu coadă" (Năsăud).

www.dacoromanica.ro

diferit, **les-* aprox. „a rupe, sfîrtica; bucată ruptă, zdreanță (etc.)", conservat și în rom. *lespede* „bucată ruptă, pătură, coaje", la început din orice lucru sau materie (cf. sensul 1 și *lăspădaie*), apoi în special despre bucăți late, aschii mai mari, șisturi de piatră, din stîncă.

(87a) leșină vb intr. și refl. *1)* „a cădea în nesimțire, a pierde cunoștința" („s'évanouir; ohnmächtig werden"). *2)* „a ajunge în ultimul grad de slăbiciune, a-i veni sfîrșeala (din cauza foamei, setei, oboselii etc.)" („défaillir, se trouver mal, se pâmer, tomber, mourir (de faim etc.); schwach werden, in Ohnmacht fallen, erlöschen, ersterben"). *3)* „a rîde din cale afară, a leșina de rîs" („se pâmer de rire, rire à gorge déployée; vor Lachen bersten werden"), *4)* † „a se osteni, a se plictisi" („se fatiguer, s'ennuyer; abmatten, ermüden; langweilen, ärgern").

D e r.: *leșin* (s.n. „évanouissement, défaillance, pâmoison"), *leșinare, leșinat, leșinățel* („lassulus" DictB), *leșnit* (Gorj), *leșinător, -oare, leșinătură*, var. *leșut, leș* („slăbiciune, leșin", s.n., cf. BIFR, IX, p. 153), *leșuit, leșuială, leșuitură*; *desleșină*.

D i a l.: arom. *lișinare, lișnare, lișănare, -at, lișinătură*.

Î m p r. din rom.: săs. *leschinat* „ausser sich, ohnmächtg, ausser Atem" (RomElSz, p. 32).

LexB, p. 351 „a lat. *laxatus*". ● Eliade, Vocab, p. 20 „*leșinare, leșin*; vin oare aceste două vorbe din *leș*?". ● Miklosich, SlElR, p. 10 „*leș* cadaver, *leșin* exanimor — alb. *ljes* cadaver, blg., srb. *leș*", considerîndu-le autohtone-prelatine (tracoillyre) [adevărat despre *leșină*, nu însă despre *leș* trc.]. ● LaurM, II, p. 153 „*lessinare, lessinu, -at* etc.; coventu essitu, probabile, din acea-si fontana cu lat. *deliquium*, vedi *licere*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 669 (el.n.gr.) „*leșin* — λίγωμαι (pour ὀλιγώνομαι tomber en défaillance, s'évanouir, se consommer, λίγωμα, λιγωμός, λίγωσις évanouissement, consomption; v.gr. ὀλιγόω amoindrir, cf. lignesc". ● Philippide, ILR, p. 148 „*leșin-leș*". ● Șăineanu, InflOr, II, p. 235 „*leș* mortăciune, stîrv — *leș* (trc-pers.), blg, srb etc. *leș, leșină, leșuiesc* sinonim cu *leșin*: a leșina de foame (liter. a se face leș, a cădea și zăcea mort); fig. a dezgusta. Ambele verbe par a sta în legătură cu *leș*". ● CDDE, 983 „lat. **laesionare* 'blesser, faire du mal, endommager' < *laesionem*; din 'blesser, endommager', păstrat încă pe alocuri (cf. plămîile leșinatu-i-o), mai ales refl. 'se blesser, se faire du mal' s-a putut desvolta 'se trouver mal — être pris de faiblesse; s'évanouir'; trecerea *-siu- (leșiună)* > *-și-* se explică prin formele în care *-șiu-* se aflau în poziție atonă". Admis: Pascu, DÉtMR, I, p. 108, 881. Densusianu, GrS, II, p. 19, V, p. 135; Candrea, DEnc, p. 707; Rosetti, ILR, I, p. 174; Scriban, D, p. 741. ● Tiktin, DictRG, p. 905 „et. siehe *lehamete* u. vgl. srb. *ljeșivati* in Ohnmacht fallen". ● Șăineanu, DUn[4], p. 359 orig.necun., DUn[8], p. 362 cf. srb. *lieșivati* a leșina. ● Giuglea, DR, II, p. 829 „*(s)lissa* și *lissona* (it.), pentru ideea de foame în legătură cu rom. *a leșină* (de foame, în special), *leșinat, -tură* (om, animal flămînd); explicabile din lat. *lixa* „klares Wasser", adecă „apă chioară" o fiertură slabă, neconsistentă, care te lasă flămînd „te leșină" etc.; *lixinare, lixina*; DR, VI, p. 657 (el.lat.). ● Pușcariu, LR, I p. 318 „*leș* de orig. trc necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîndit *leșină*, pentru care trebuie altă etimologie". DLR, II/2, p. 168 etim.necun. E respinsă legătura cu *leș, lehamete, *laesionare* (care ar fi dat **leșuna*), sl. *lišiti, lišenija* (Crețu) etc. Totuși „*leșină* face impresia unui cuvînt de origine latină", Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148. ● ILR (1969), p. 301 lat. **laesionare*. ● V. Drimba, în SCL, XXXI 1980, p. 385—387 lat. *lassus, lassare, *lassinare* „a obosi peste măsură, a se istovi, a se extenua".

Asemănare formală și semantică (de care se îndoia Eliade) există cu trc *leș*, dar „*leș* e necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîndit verbul *a leșina*"; pe cînd primul e împrumut recent în limbile balcanice din turcă, al doilea este străvechi în română; trc *leș* nu explică nici elementul sufixal *-n-*, cu toate că în srb există (pe lîngă *leș* „cadavru, hoit") *lèșina* „grosse Leiche", *leșinar* „Aasgeier", *leșinast* „leichenhaft", *leșiti* „abfleischen, aasen", cu care rom. *leșină* prezintă o remarcabilă asemănare fortuită. Încît nu e admisibilă legătura cu

www.dacoromanica.ro

srb *ljeŝivati*, de luat în seamă numai dacă acest cuvînt srb ar fi împrumut din română şi n-ar face parte din familia turcească a lui *leş*. Despre lat. **laesionare* s-a spus că „nu poate explica semantic cuvîntul românesc" (Giuglea), trecerea dificilă, una fiind „a leşina", alta „a răni", iar formal ar fi de aşteptat **ieşuna*, sau **leşuna* (cf. *căşună* < **casionare*, CDDE 285, faţă de *ruşine* din *rosina*, EWR 1488, nu din **rosionem*, GrS, II, p. 7). Lat. **lixinare* este total nepotrivit semantic, nu explică distanţa de la „mîncare sarbădă, slabă" la „leşinat". Dacă nu se admite **laesionare* ori **lassinare* destul de apropiate ca formă şi semantism, este posibilă altă etimologie pentru *leşină*, care derivă din subst. *leşin* avînd la bază un element de caracter nominal. General, din româna comună, cunoscut în literatura veche (Dos., cronicari; cf. DictRG, DLR), cuvîntul are un semantism tipic exprimînd pregnant un complex psiho-fizic: starea de s l ă b i c i u n e generală a organismului, pierderea cunoştinţei, căderea în nesimţire. Forma de bază putea fi **lesin-* sau **lisin-* (eventual chiar **lixina-*), alcătuit din **les-in-*, la grupa de cuvinte pentru „slăbiciune, istovire" organică şi psihică: got. *lasiws* „slab", ags. *leswe (lyswe; lyso, lyswes)* „slab; fals, rău, netrebnic, bolnav", mhd. *erleswen* „a slăbi", v. nord. *lasenn* „slab, distrus", v. isl. *lasmeyrr* „slab", mnd. *lasich* = *lasch, las* „destins, moale, şters, obosit, istovit, slab", blg *loš* „rău, stricat, răutăcios, urît", srb *loš* „nenorocit, fatal, rău" etc.; rad. i.-e. [**les-*:] **ləs-* cu sensul multiplu „destins, lăbărţat, moale, şters, spălăcit, istovit, lînced, slab" (WP, II, p. 439; IEtW, 680), **le(i)-* „a scădea, a (se) destinde, a slăbi; nachlassen" (WP, II, p. 394—395, 3; IEtW, 666), lat. *letum* „moarte, pieire", let. *lə-lis* „om moale" etc.; **le*[*i*]*d-* alb. *l'oth* „ostenesc", lat. *lassus*, ahd. *lezzen* ş.a. Dacă aici aparţine, *leşină* stă pe aceeaşi linie cu elementele germanice şi slave, suf. *-n-* putînd fi indo-european sau latin. Miklosich se gîndea la autohtonie, legînd însă pe *leşină* cu *leş*, a cărui provenienţă trc nu fusese observată la 1862.

(88) mal s.n. (pl. *maluri*) *1)* „ţărm, marginea unei mări, a unui rîu (etc.)" („bord, rive, rivage; Ufer, Küste"). *2)* „munte, deal, ridicătură" („colline, hauteur; Berg, Hugel, Höhe").

D e r.: *măluş, măluşor, măluşteu* („o mică ramură de deal", Prahova, Rom-IX—XIV, p. 115), *măluştean, măluţ, măluleţ, mălurele, măluros*; topon. *Malu, Malurile, Măluşel, Măluşteni* etc. (NumeL, p. 15; TopRom, p. 32—33).

D i a l. : arom. *mal* şi *meal* „pantă cam rîpoasă a unui deal sau munte", *milură* „rîpă"; topon. *Malişor, Malu-Proşgolitu, Lamialu-vinetu, Fîntîna dila-mealu* (LL, III, p. 87, 89); istr. *mal*.

Î m p r. din rom.: ung.reg. *mál* „part" (MNyRomKölcs, p. 244).

A l b. : *m a l'* „Berg, Gebirge; lieu escarpé"; *mal-i* „montagna".

Miklosich, SlElR, p. 10 *mal* — alb. *mallj* „mons". ● LaurM, II, p. 223 *mallu*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 183 *mal, măl, nămol* < sl. *malŭ* „creta, syrtis, calx". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 288—290 cuvînt dac, întîlnit în Dacia Malvensis; forma dacică era *mal-va*, suf. *-va* s-a vocalizat la români. ● Meyer, EWAlb, p. 256—257 „*mal', mal*, auch let. *mala* «Rand, Ufer» kann dazu gehören: v.sl. *iz-moleti*, nsl. *molêti* «hervorragen»; cf. *Malvensis*, illyr. *Dimallum*. Hasdeu findet in einer Reihe ungarischer ON als zweiten Teil *mal* «Berg»; seine Ansetzung eines «panthrakischen» *malva* scheitert daran, dass dies alb. *mall*, nicht *mal'* ergeben hätte. Illyromanen haben das alb. Wort auch sonst in ON als weit verbreitet finden wollen; *Malea* ist sicher semitisch". ● Tiktin, DictRG, p. 945, Şăineanu, DUn, p. 378, Jokl, UAlb, p. 162. ● Pascu, DÉtMR, I, p. 190, 1792 trac **mallum* (cf. Dacia *Malvensis*). ● Philippide, OrR, II, p. 720 „cuvinte sigur identice, alb. este autohton, cel rom. e foarte probabil autohton şi el, rad. *mâllu*. Legătura cu Dacia Malvensis e incontestabilă şi probează că înţelesul «ripa» e străvechiu"

www.dacoromanica.ro

● Drăganu, RomIX—XIV, p. 111—128 (bibliografie bogată, mult material toponimic). ● Scriban, D, p. 769 „rudă cu alb. *malĭ* munte". ● Giuglea, DRS, p. 27 **mallu-*. ● ILR (1969), p. 331.

Cuvintele albanez şi român sînt identice, de obîrşie comună, fără a putea fi însă împrumutat unul din altul; legătura etimologică cu toponimul traco-getic *Malva, Malvensis* e dubioasă (SprThrD, p. 127; cunoscut şi în spaţiul illyric: *Malvesa* în Sîrbia, Glasnik Muz. Sarajevo, LII 1940, p. 20—21; cf. AISC, IV, p. 135; Illirii, p. 224) neputînd servi la explicarea lui *mal*, care cu cel albanez poate să aparţină la let. *mala* „margine (ridicătură), ţărm", irl. *mell (*mel-no-)* „globus, locus, editus, collis", înregistrate îndoielnic de WP, II, p. 295 (IEtW, 721) ca aparţinînd la rad. i.-e. **melā-* „a se ridica, a se arăta".

(89) máre adj. (pl. *mari*) „care întrece măsura obişnuită ca înălţime şi întindere" („grand, gros, long; gross, hoch, lang"), cu diverse nuanţe: „numeros; bătrîn; major; lung; tare; puternic; extraordinar; mult; peste măsură; superior etc." („nombreux; vieux; long; fort; beaucoup; haut; supérieur, etc.; zahlreich; alt; lang; stark; viel; hoch; überlegen usw."); „cu mic-cu mare" = „toţi laolaltă" („tous; alle") etc.

Der.: *mărişor, măroi, măros, mărosi, măreoc (măroc), măricel, măricică, măricuţ, mărigan*; *mări, mărit, mărie, mărime, mărire, măreţ, măreţie,* †*măros,* †*măroşie,* †*a se măroşi*; *mărească*, pl. *mărese* (măria sa, DLR, VI, p. 261); *înmări*; †*maimare,* †*maimărie*; *preamări, -ire, -it*; *mărinimie, mărinimos*; antropon. *Mare(le), Celmare* etc. (OnR, p. 316), topon. *Marele, -Mare, Mărişel, ?Mărăscul, Mărăşti* etc. (TopRom, p. 116).

Dial.: arom. *màri, máre, măreaţă, mărescu, mărit, márică, măril'e, mărire, marişor, maru* < *márlu* „marele", megl. *mári*, der. *inimăros* „fudul", istr. *mąre*.

LexB, p. 377 „*mare* a lat. *magnus*". ● Pontbr., p. 423 gr. μεγαλός. ● Diez, *Grammat*, II, p. 61 din lat. *mas, marem* „bărbat, mascul". Admis: Philippide, ILR, p. 46; Densusianu, HLR, I, p. 39; Puşcariu, EWR, 1027 („ist die zutreffende", căci „masculul" e mai dezvoltat, putînd deveni sinonim cu „mare"), DR, IV, p. 728, ELR, p. 478; CDDE 1048 („ideea de mărime a fost asociată cu cea de virilitate; poate în legătură cu viaţa păstorească a românilor" [?]); Şăineanu, DUn, p. 384; Tiktin, DictRG, p. 952; Bogrea, DR, I, p. 472; Pascu, DEtMR, I, p. 113, 934; Densusianu, GrS, II, p. 9; Philippide, OrR, I, p. 432; Candrea, DEnc, p. 749; Rosetti, ILR, I, p. 174. Respins: Meyer-L, REW³ 8643 „begrifflich nicht wahrscheinlich". ● Cihac, DEtDR, I, p. 158 „selon notre opinion du lat. *major, -oris*". Admis: LaurM, II, p. 240 („*mare* contrassu din maiore"); Körting, LRWb, 5812; M. Bartoli, *Un po' di sardo*, p. 154; Domaschke, JB, XXI—XXV 1919, p. 106 (cf. Giuglea, DR, II, p. 827, III, p. 810 etc.), deşi Puşcariu arătase că *maior* este exclus să fi putut da rom. *mare*. ● Weigand, KJB, XI 1911, I, p. 126 din lat. *mas, maris* sau din *maior*. ● Meyer, EWAlb, p. 252 cf. *mare* cu alb. *math, madhi* „gross"; CDDE adăugau „e posibil ca şi alb. *math* să fi influenţat asupra evoluţiei semantice a formei române (din *mas, -rem*), dată fiind asemănarea între ele"; Philippide, OrR, II, p. 720 „se poate întîmpla ca asemănarea dintre ele să fie bazată pe înrudire originară", ipoteză luată ca valabilă de Puşcariu, DR, VIII, p. 121, LR, I, p. 178 „*math* = *mare*, cu *r* românesc corespunzînd unui *dh* alb." [cum „corespunzînd"?]. ● Meyer-L, GrRS, I p. 43 „so verlockend es ist, rum. *mare* 'gross' zu dem kelt. gleichbedeutenden *mar* zu stellen, so begegnen der Zusammenstellung dieselben Bedenken wie der rum. *nastur* mit germ. *nastilo*". Ipoteză respinsă: Densusianu, HLR, I, p. 39; reluată: Hannes Sköld, *Ein kelt. Lehnwort im Rumän.*, IF, XLII 1924, p. 188 *mare* poate fi împr. din o limbă celt., unde suna la fel: irl. *mór, már*, cymr. *mawr*, v. corn. *maur*, bret. *meur*, gall. *Iantu-marus* etc. ● Spitzer, MRIW, p. 294 *mare* „gross" în legătură cu *mare* „Meer". ● Scriban, D, p. 775 „v.germ. de sus ori gep. *mări*, măreţ, mare". ● Decev, *Charakt*, p. 77 *mare* cuvînt i.—e., rad. **mēr-*, **-mō-ro-* „mare, gross", tracic; LbTrD, p. 71; Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 372, DasDak, p. 142. ● DLR, VI (1965), p. 123 „probabil lat. *mas, maris*".

www.dacoromanica.ro

Ipotezele din sec. XIX-lea n-au rezolvat problema originii importantului cuvînt românesc: lat. *mas, -ris* şi *maior* erau simple etimologii populare, la fel ca *magnus*, alb. *madh-* etc., care nici măcar nu comportă o discuţie: cu aceste cuvinte, *mare* nu este înrudit în nici o formă. Singura înrudire reală este cea cu cuvintele celtice, semnalate de Meyer-L. şi Sköld, dar nu ca „împrumut" din celtică; însuşi Sköld admitea că *mare* poate veni şi din altă limbă („an und für sich besteht ja auch die Möglichkeit, dass das Wort einem anderen indogerm. Sprachstamm entnommen sei, von dessen sprachlichen Verhältnisse wir nichts wissen"), care nefiind cunoscută nu e de luat în considerare („es ist jedoch immer besser mit existierenden als mit hypothetischen Sprachen zu operieren", IF, XLII, p. 188); recomandare justă, de aplicat în domeniul limbilor mai bine cunoscute din alte zone ale Europei, — dar la noi nu se poate adopta integral, căci în istoria limbii române sîntem obligaţi să operăm cu o asemenea „hipothetische Sprache", deoarece utilizînd numai elemente din limbi cunoscute s-au ticluit etimologii populare de tipul lui *mas, marem* > rom. *mare, miles* > *mire, dextra* > *zestre*. Această „altă" limbă („ipotetică"), admisă şi de Decev, e cea care a mijlocit trecerea lui *mare* în româneşte din limba comună indo-europeană din forma primară a răd. însemnînd „mare, tare, înalt" **mē-, *mō-* (WP, II, p. 238, 3; IEtW, 704), **mē-ro-s, *mō-ro-s* în gr. —μωρος, ἐγχεσί-μωρος „mare (grozav) în aruncarea lăncii", v. irl. *mōr, mār* „mare", cymr. *maār*, bret. *meur* „mare", gall. *-maros* în antropon. *Iantu-marus, Nerto--maros* etc., germ. *-mar* ş.a. Adevărat că în *mare* este echivocă originea lui *r* ce poate veni din *r* sau *l*; încît e admisibilă răd. i.-e. **mal* „puternic, mare", gr. μάλα „foarte", lat. *melior* „mai bun (*mai tare)", *multus*, let. *milus* „foarte mult" (WP, II, p. 292, 4; IEtW, 720, 4; WH, II, p. 63). Deşi ambele rădăcini i.-e. sînt admisibile fonetic şi semantic, se pare că e de preferat prima, **mē-r-, *mō-r-*, ale cărei nuanţe semantice mai apropiate de rom. *mare* şi care poate fi identificată în resturile de limbă ale substratului carpato-balcanic: antroponimele trace *Berimaros, Maron* (cf. *Maroneia* topon.?), *Marcentius* şi teonimul *Pyrmērula* (cf. LbTrD, p. 71); în toponimul *Mareburgu* din Moesia Superior (Procop. *Aedif.*, IV 6, 18 Μαρεβουργου), Philippide (OrR, I, p. 433) a încercat să identifice adj. rom. *mare* „înalt" [30] — puţin probabil [31].

(90) măzăre (var. *mazere, mazîne*, DR VIII p. 160; *madzără* Oaş) s.f. „plantă leguminoasă, cu florile albe sau trandafirii, produce boabe rotunde verzi sau gălbui într-o păstaie" („pisum sativum; pois; Erbse"); varietăţi: mazăre de cîmp (mazăre mare), sălbatecă, mazărea mîţii şi alte vreo 60 variante.

Der.: *măzăroiu* (*măzărón'* ban., haţ.) = măzăriche, numit şi *măzărată* (Tîrnava; Panţu, Plant, p. 173 „sîngele voinicului"), *măzăros, -oasă, măzăriche* (var. *măzărică* şi *madzarice* Oaş, AnEtn, 1962—1964, p. 260; *mădzărită* maram., *măzărice* „bobuşor; grin-

[30] P. Skok „combate" această identificare, observînd că „es lässt sich nicht nachweisen, dass dieses Kastell *(Mareburgu)* gerade am Meer lag. Man kann deshalb den ersten Bestandteil nicht mit *mare*, wie Philippide will, identifizieren" (ZrPh, L 1930, p. 530). Din asemenea „punere la punct" se vede că P.S., neînţelegînd bine româneşte şi neştiind că aici există d o u ă cuvinte *mare* (subst. „Meer", adj. „gross"), n-a citit atent cele scrise de Philippide, care vorbea de adj. *mare* fără să-i treacă prin gînd a dovedi („nachweisen") că *Mareburgu* din zona Timocului s-ar fi aflat în apropierea ţărmului vreunei mări, la care s-a gîndit romanistul croat P.S.

[31] Dacă *Mare-burgu-* ar fi însemnat „cetatea mare", trebuie să fie un compus de tip tracic (cf. LbTrD, p. 106); dar în topon. compuse din listele procopiene, dacă intră în compunere cu un adj., *burgus* se află la început, ex. *Burgualtu* „cetatea înaltă", *Burgonovo* „cetatea nouă"; pe cînd *Stiliburgu, Alicaniburgu, Laccoburgu, Sculco-, Tulco-, Lucernariaburgu* au în partea iniţială un antroponim ori apelativ (substantiv); acelaşi e cazul în *Mareburgu*, posibil antropon. *Mari-, Marius*, cum a relevat acelaşi Skok (p. 531).

www.dacoromanica.ro

dină mărunță") [din **ma(d)zaric(u)la*, OrR, II, p. 117, **ma(d)zalic(u)la*; după un presupus **linţiche* (Puşcariu, EWR, 984, DR, III, p. 390, LR, I, p. 200); probabil *măzăriche* refăcut după *măzărică*]; vreo 20 variante; *măzărea, -ele, măzăruică* (AnonC), *măzărat, -ată* „mărunt, mititel [*mazărăţel* ban.], cu boabe, cu umflături, împestriţat", *măzăratic* (mere măzăratice), *măzăricos* „granulos" (Pascu, Cim, p. 176), *măzărar* „bruchus pisi; Erbsenkäfer", *măzăriște, măzărean* (olt.); antropon. *Mazăre, Ma(d)zăre, Măzărescu, Mazarache* (gr.?), *Măzăreanu* etc. (OnR, p. 318); topon. *Măzăreni, Măzăraru* (TopRom, p. 519) ş.a.

Dial.: arom. *mădzăre, madzîre* (cf. RevLg, XI 1966, p. 559), *măzeruică* „cicer silvestre" (Pascu, Cim, p. 230), *mădziricle*.

Împr. din rom.: blg. *mazara* (SCL, XXIV 1973, p. 190), *măzarika* „grindină mărunță" (DR, III, p. 232), ung.reg. *mázĕre* „borsó; takarmányborsó", *mazarika, mázĕroj* „bükköny" (MNyRomKölcs, p. 254).

Alb.: *mó dh u ll ë* „mazăre" (*modhë, -ne, -a, modhull* „loglio", *modhull* „neghină", Cord.).

LexB, p. 382. ● Roesler, GTB, p. 598 din trc pers. *maš* „eine Hülsenfrucht, Wicken". ● LaurM, II, p. 255. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 514 ung. *mezei borsó*. ● Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, CuvB, I, p. 190 *mazăre* şi *modullë* din rad. cu final dental de unde şi celt. *methur* „hrană" etc. ● Papadopol-Calimah, *Pedaniu Dioscor.* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 51 şi Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (1880), p. 569 *mazăre* şi *modhullë* din traco-dac *mózula* (*mizela* Diosc.), — care însă înseamnă „cimbrişor" nepotrivit semantic. ● Gaster, ZrPh, III, p. 473. ● Meyer, EWAlb, p. 284—285 cu lit. *mažas, možis*; AlbSt, III, p. 22, 23 „ist *a (mazăre)* gegenüber *o* alb. befremdend; *maz-* sieht aus wie asl. Lautstufe des Wortes gegenüber der alb. *modh-*, die sich in i.-e. **mag'-* oder **mag'h-* vereinigen würden"; în *mazăre* vocala *a* „ist eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lautstufe"; ambele din fondul illyr. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 28—29. ● Petersen, KZ, XXXVI, p. 335. ● Puşcariu, EWR, 484 „illyr. Urspr.". ● Barić, AlbRSt, p. 55—56 v.ind *măsah* „Bohne", n. pers. *maš* „Erbse", alb.-rom. *mădzalle*; cf. DR, I, p. 512. ● Se compară *mazăre-modhullë*: Tiktin, DictRG, p. 964; Şăineanu, DUn, p. 391; Candrea, DEnc, p. 759; sau împrumut din albaneză în română: Capidan, DR, II, p. 537. ● Jokl, UAlb, p. 182—186 *modhullë* cu got. *mats*, ahd. *maz*, ags., v.sax. *mos*, ahd. *muos* „Speise" etc. ● Diculescu, Gep, p. 206 „**mazele* wohl dakisch, urverwandt mit alb. *modhullë*, nicht daraus entlehnt; zu pers. *maš* «Erbse», v.ind. *maša* «Bohne» etc.". ● Pascu, DÉtMR, I, p. 190, 1971, AR, IX p. 301 trac **mazala, *mazalis*. ● Scriban, Arh, XXX, p. 35 ar putea veni din alb. *mazără* „tufă de fag"[!]. ● Weigand, BalkA, III, p. 209 trac *mozula* (Diosc.), *mizela*, străalb. *madzulla*, alb. *modhullë*. ● Philippide, OrR, II, p. 720 băştinaş este probabil şi cel rom. ● Şiadbei, Probl, p. 20, RIÉB, III/6, p. 454. ● Graur, BL, III p. 47 *mazăre* < **moazăre*, cf. alb. *modhullë*. ● Scriban, D, p. 782 lat. *mazela*, alb. *modhullë*, pers. *maš*. ● Rosetti, ILR, II, p. 119. ● Giuglea, DRS, p. 20 autohton **maδila, *meδila*. ● DLR, VI, p. 197—198 „cf. alb. *modhullë*".

Rom. *mazăre* faţă de alb. *modhullë* reprezintă o formă mai veche, cu *a*; un arhetip **ma(d)zale-* sau **ma(d)zele-* are la bază un i.-e. **mag'(h)-e-l* şi eventual un rad. de forma **mag'(h)-* cu însemnarea „ceva mărunt, mic"(?), cf. lit. *mózis* „bagatelă, nimic", let. *mazas* „mic", *mazinti* „a micşora, a scădea" (WP, II, p. 228). Compararea cuvintelor alb. şi rom. cu cele baltice (contestată de Jokl) pare justificată potrivit cu forma „rotundă, mică, măruntă" a boabelor de mazăre, ce este mai verosimil decît pretinsa legătură cu germ. *mats, maz, mōs, muos*, din care nu poate veni alb.-rom. *mazăre (modh-)* şi nici înrudit nu este; nepotrivite sînt şi celelalte soluţii încercate pentru perechea lexicală *mazăre — modhullë*. Deocamdată e sigură numai identitatea acestora.

(91) măcéş (var. *măcieş, măciuieş, măciaş, măciş*) s.m. (pl. *măceşi*) *1)* „arbust spinos din familia rozaceelor, numit şi *trandafir sălbatec, caca(s)dăr, rug, ruje* etc., cu florile trandafirii plăcut mirositoare numite *răsuri* sau *ruje* şi fructe lungăreţe — globuloase roşii numite *măceşe*" („églantier; Hagedorn, Hunds-,

www.dacoromanica.ro

Heckenrose; rosa canina"). *2)* „moşmol (moşmon)" („néflier, merlier; Mispelbaum; mespillus germanica"). *3)* reg. „păducel" („crataegus oxyacantha").

Der.: *măceaşă, măceşe* (*măciaşe* etc.); topon. *Măceşul, Măceşurile, Măcişeni* (TopRom, p. 82), antropon. gentiliciu *Măceşaru* (Scînteia, nr. 734, 16 X 1966, p. 2), *Măceşanu* (19 II 1970) etc.

Dial.: arom. *măcéşu*, pl. *măceşi* „sorte de néflier", *măceaşe (mîceaşe, muceaşe)*.

LexB, p. 366. ● LaurM, II, p. 208 „*macesiu* rosa canina, specie de rosa selbatica (affine cu *macu* sau cu *macru*?)". ● Tiktin, DictRG, p. 936 „könnte auf magy. *Mátyás* 'Mathias' zurückgehen". ● Şăineanu, DUn, p. 375, Candrea, DEnc, p. 734, DLR, VI, p. 208 (orig.necun.).

În afară de cele două sugestii (Laurian, Tiktin), se pare că nu s-a spus nimic despre obîrşia *măceşului* [32]: legătura cu antroponimul „Mátyás" este exclusă de simpla prezenţă a cuvîntului în arom.; dar prima aluzie a lui Laurian poate să aibă un miez de adevăr, fiind *măceş* probabil „affine cu *macu*" pe cale indo-europeană, aparţinînd adică la baza **mak-en-* „mac", gr. μήκων, dor. μάκων „mac", v. sl. *makŭ*, ahd. *maho*, mhd. *mahen*, nhd., bavar. *magen* „mac" etc. (WP, II, p. 225; IEtW, 698). Un preroman **māk-en-s-* intrat în latina carpato-balcanică a dat normal *maceşiu-*. În arom., cazurile de lat. *ce* > *če* (în loc de obişnuitul *ts*, *ţ*) sînt puţine: *ariciu, cenuşe, cireaşe, certare* (OrR, II, p. 169—170), la care se adaugă *măceşu*. Înrudirea lui străveche cu grupa i.-e. a lui „mac" s-ar explica (derivat cu sufix *-sio-*) prin culoarea apropiată a florilor de *măceş* cu cele de *mac*. Caracteristic la *măceş* sînt „spinii rigizi cu baza lată, la vîrf curbaţi în formă de secere"; dar acest element semantic nu duce la o bază convenabilă i.-e. care ar putea fi de forma aproximativ **mad-s-* ori **mat-s-* etc.). Deocamdată nimic sigur ca etimologie indo-europeană.

(92) mădări vb *1)* intr. (învechit, rar) „a-şi bate joc (a rîde) de cineva" („railler, se moquer de —; spotten"), tr. †„a spune cuiva lucruri rele sau necuviincioase" („adresser des paroles méchantes ou inconvenantes; jemandem Gemeinheiten sagen (reden)". *2)* refl. (învechit) „a se fîstîci" („se déconcerter, se troubler, perdre contenance; aus der Fassung kommen, in Unordnung geraten"). *3)* tr. (reg.) „a alinta, a desmierda" („cajoler, dorloter, gâter; verzärteln, -hätcheln, verderben, beschädigen"), „a deprinde (pe un copil) alintat, a-l creşte desmierdat" („choyer (un enfant), en faire un enfant gâté; liebkosen, verderben, schlechter machen"). *4)* refl. (reg.) „a vorbi desmierdat, a se alintà; a face mofturi, (nazuri); a te lăsa poftit (îmbiat)" („se dorloter, mignarder, parler en mignardant; faire des façons; se faire prier; zimperlich tun, sich zieren"), „a se guduri" („chercher à se faire bien venir, flagorner; auf niedrige Weise schmeicheln").

Der.: *mădărire, mădărit* („desmierdat, răsfăţat; câliné, gâté"), *mădăriturà* („cajolerie, gâterie").

LexB, p. 367 „a lat. *medulor*." ● LaurM, Gloss, p. 356 „s'ar potè mai bene comparà cu lat. *madere, madescere* in legatura cu sanscr. *mad, madhu* etc., care are nu numai simpla insemnare de: *udare*, ci şi de *udare, madefacere* cu ceva *dulce, imbetatoriu* etc. compare şi grec μέθυ = *dulce* şi *imbetatoriu*, ca şi sanscr. *madhu* (etc.)". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 180 v.sl. *mŭdlŭ* „tardus, segnis, misericors", *mŭdliti* „tardare". Admis: B. Ţonev, *Godišnik Univ.* Sofia, 1921, 18, 130, 138 ş.a. ● Skok, *Slavia*, IV

[32] Descrierea botanică a măceşului: Panţu, Plant, p. 162 şi 184. Cea mai veche atestare a cuvîntului în dial.drom. pare să fie Bibl. 1688, Luc. 6, 44 „nu culeg den spin nici den măceş struguri".

www.dacoromanica.ro

1925, p. 330 „*mădăresc, mădăţie* sont loin de *mŭdlŭ*; il s'agit peut-être dans le premier mot des modifications qu'avait fait subir le langage enfantin à srbcr. *máziti* 'gâter (un enfant)'". ● Scriban, D, p. 784 litv. *màdrauti*, germ. *maddern* a strica din nepricepere. ● Tiktin, DictRG, p. 937, Şăineanu, DUn, p. 375, Candrea, DEnc, p. 735, DLR, VI p. 214 etim.necun. ● Tamás, WtbUngR, p. 519 „das Wort hängt gewiss mit ung. *madár* 'Vogel' zusammen, das ein häufiges Kosewort der Mütter ist (édös *madaram*; kis *madaram*, tulipányos *madaram* usw.). Zur Bildung vgl. *a domni* 'jemanden *Herr* nennen', *a mădămi* 'einer Frau *Madame* sagen'; vgl. noch *urâmi*. Ausfürlicher über das Wort haben wir in S(tudia) Sl(avica), IX, 244—246 geschrieben" [unde însă nu este vorba de *mădări*].

Un cuvînt popular, răspîndit mai ales în zona de nord a dial. drom., unde pare să fie izolat (în dial. sudice nu-l găsim atestat, precum nici în albaneză), neglijat de etimologişti; cele cîteva formule încercate (din latină, slavă ori maghiară), total nepotrivite fonetic ori semantic, sau cultural-istoric, îl lasă neexplicat; ultima etimologie „păsărească" a lui L. Tamás din ... *madár* este pe cît de ridicolă pe atît de absurdă. Că rostul lui *mădări* în limba română e de căutat pe plan comparativ indo-european au întrezărit vag Laurian şi Massim; dar sugestia lor a unei legături cu *madere*, sanscr. *madhu* „dulce, îndulcit" nu e potrivită căci sensul esenţial nu acesta este în *mădări*, ci „protejare, scutire, preocupare de ceva (cu bunăvoinţă); a fi binevoitor cu cineva; bunătate, atenţie amabilitate", iar din punct de vedere al formei arhetipul românesc era **madar-* sau **madal (med-)*, în care se cuprinde i.-e. **med-* „a măsura, judeca, a socoti, inventa", arm. *mit* „gîndi, gîndire, cugetare, simţ, interes", gr. μέδω „am grijă de ceva; a proteja, a domni peste —", μέδομαι „a se ocupa, a dori", μέτρον „măsură", lat. *meditor* „a reflecta asupra —", *modus* „măsură, manieră", *modestus* „moderat, modest" etc., gall. *meddwl* „animus, mens, cogitatio", got. mitan, mhd. *mezzan* „a măsura", *mezzōn* „a modera", av. *vi-mad-* „vindecător, medic", lat. *medeor, -ēri* „a vindeca", *medicus* „medic" ş.a. (WP, II, p. 259—260; IEtW, p. 705—706). S-ar putea ca, aparţinînd la această grupă, *mădări* să fi însemnat iniţial „a îngriji, proteja", sau chiar „a ocroti, trata, vindeca" etc., un fel de echivalent al lui *lecui* slav, care l-a substituit provocînd o deplasare semantică a lui *mădări* spre sfera morală, sentimentală, afectiv-subiectivă; coradical este *modru*.

(93) măgură (var. *măgúlă*) s.f. (pl. *măguri, măgure*) *1)* „movilă, deluşor izolat, colibă" („tertre; Berg, Anhöhe, Hügel"). *2)* „tumulus (ridicătură artificială de pămînt rotundă, din vremile preistorice)" („éminence, colline; Anhöhe, (Grab)Hügel").

D e r.: *măgurică, măgurice*; *înmăguri* („s'assombrir", *măgură* luat în sensul lui „negură"); topon. *Măgura, Măguri* (*Magúra, Magúri*, nume de locuri frecvent, *Apulum*, VI, p. 681, 684, 689, 690 etc.), *Măgureni, Măgurici* (Oaş, AnAF, I, p. 228). *Măgurele, Măgulicea* ş.a. (RomIX—XIV, p. 203, 312 etc.; NumeL, p. 16; TopRom, p. 33), antropon. *Măgură, Măgureanu* etc.

D i a l. : arom. *măgúră* (RevLg, XI 1966, p. 559); istr. topon. *Măgură*.

Î m p r. din rom.: nume de locuri *Măgura, Magurica* (Serbia, Rutenia, Slovacia, nordul Ungariei etc.; REBS, p. 64, RomIX—XIV, p. 203—205), eventual şi *Mogorjelo* în Herţegovina; pol. *magura*, ucr. *magura* şi *makura, máhura* „munte înalt", slovac *magura*, morav *magora*, ceh *mahura* (NRR, I, p. 404) etc. (RomSl, XIV 1967, p. 159, XVI, p. 90).

A l b. : *m a g u l l ë* „movilă, măgură", *gamulë* (*-a* „mùchio, tùmulo" = *gomìle-, -ja* Cord.).

Bibliogr. la Drăganu, RomIX—XIV, p. 203. ● LexB, p. 368. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 152 lat. *macula* „pată", II, p. 182 cf. pol. *magora*, ceh *mahura*, alb. *magule*.

www.dacoromanica.ro

● Körting, LRWb, 5785 „*macula*, Fleck, Masche (rum. *măgură* bewaldete Anhöhe, gleichsam ein dunkler Fleck im Landschaftsbilde?)". ● LaurM, II p. 216. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 288 *măgură* din alb., înrudit cu sl. *mogila*, sp. *mogote* „montagne isolée", v.port. *mogo* „piatră de hotar", ultimele două de orig. lat. ● Gaster, ZrPh, III, p. 472, IV, p. 468. ● Meyer, EWAlb, p. 118—119 alb. *magulë* şi blg *mogila* împr. din a treia limbă; rom. *măgură* din alb. Admis: Berneker, SlEtW, II, p. 68—69. ● Tiktin, DictRG, p. 940 „vgl. alb. *magullë*. Desselben Ursprungs scheint ksl. *mogyla* und n.gr. μάγουλον 'Wange' zu sein"; Şăineanu, DUn, p. 376; Candrea, DEnc, p. 738 ş.a. ● Meyer-L., KZ, XXXIX 1906, p. 594 *măgură* < sl. *mogyla*. ● Papahagi, NEt, p. 233—5 *măgura* < lat. *magulum* „bot, gură". ● Alte ipoteze despre împrumutare (alb. > sl., sl. > alb., alb. < gr., alb. > rom.): Capidan, DR, I, p. 521 (citat şi Wedkiewicz, RczSl, VI p. 111, II, p. 537 *măgură* < alb. *magullë* (Meyer). ● Barić, AlbRSt, p. 51—52 *măgura* împr. din alb., unde „das erhaltene intersonantische *g* weist auf Entstehung aus **ma* + *gula* hin, womit **-gula* im sl. *mo-gyla* < *gomyla* 'tumulus' ablautete; i.-e. **gu-lā* 'Wölbung', aisl. *kula* 'Geschwulst, Knoten, Kugel' etc.; zum *ma*-Prefix in sl. *mogyla* vgl. Miklosich, EWSl, p. 179". ● Pascu, REBS, p. 64, ArR, VI, p. 224 alb. *magule*, drom. *măgură* < trac. **magula*. ● Diculescu, Gep, p. 182—183 gepid. **mögila* etc. Admis: Scriban, D, p. 785. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 348. ● Puşcariu, StIstr, II, p. 289 „cuvînt comun cu alb.". ● Tagliavini, *Caucasica*, III 1926, p. 1—6, cf. ostiac *megetl* „Brust", ung. *mell, melly*, finic *mäki* etc., i.—e. **meg'h*[*l*] (IJ, XII p. 151). ● Philippide, OrR, II, p. 721 „de împr. din alb. nu poate fi vorba"; Capidan, DR, I, p. 521 „putem şti cu siguranţă că rom. *măgură* n-ar putea să derive din forma alb.". (dacă aceasta ar veni din sl. sau gr.). ● Weigand, BalkA, III, p. 210 „thrak. **magulla* > geg. *gamúllë* 'Steinhaufen', *magúle* 'Hügel' > rum. *măgură*". ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 368 „ar putea fi de orig. tracă ori illyră". ● E. Petrovici, DR, IX, p. 129 *măgură* şi *magullë* din sl. *mogyla* (împr. înainte de sec. IX). ● Rosetti, ILR, II, p. 118 cf. sard. campid. *mógoro* „niedriger Hügel", nume de loc. *Mógoro*. ● Giuglea, DRS, p. 19—20 cuvînt comun alb.-rom., traco-daco-illyric. ● DLR, VI, p. 223 cf. alb. *magullë*. ● E. Petrovici, RevLg, XI 1966, p. 319—320 sl. **magūla* > lat.-romanic **magula* > rom. *măgură*. RecLgDial, p. 239—257.

În română, *măgură* are aspect de mare vechime, caracter independent şi originalitate faţă de corespondentul alb. şi sl.: trecerea lui *-l-* în *-r-* arată că *măgură* e anterior influenţei slavone (sec. VIII—IX; supra, p. 221); încît nu poate fi împrumut ulterior acestei perioade, iar caracterul autohton este incontestabil, avînd o legătură de natură i.-e. cu termenii sl. şi alb., o bază comună de forma **magul-*. Aceasta s-ar părea că este alcătuită din **ma-gu-l-*, implicînd în partea finală noţiunea „proeminenţă, umflătură, ridicătură", rad. i.-e. **geu-* „a încovoia, înstrîmba, bolti" (cf. *guşă*), în numeroase baze cu *-l-*, *-r-*, *-n-*, *-s-*, cu guturale, dentale şi labiale; între cele cu elementul *-l-* v. ind. *gōla-h* „sferă, glob" etc., ahd. *kiol*, ags. *cēol*, v. nord. *kjōll* „vehicul (rotund), corabie", ags. *cyll(e)* „burduf, butoi", mhd. *kiule*, nhd. *keule* „ghioagă" etc., posibil şi v. nord. *kollr* „vîrf, pisc rotunjit, cap". Alte derivate ale rad. **geu-* în germ. şi gr. au semnificaţia mai apropiată de a lui *măgură*: „sferă, glob, vîrf, pisc, cocoaşe". Nu se poate spune ce reprezintă elementul *ma-* (alb., rom.), resp. *mo-* (sl.), dacă este simplă particulă (un prefix) ori element radical întrucît analiza şi legătura etimologică sugerată de Barić este cea justă. Deocamdată nimic sigur în privinţa etimologiei indo-europene.

(94) **mărát** (var. ban. *mărac*) adj. „sărman, biet, nenorocit" (,,pauvre, malheureux; arm, unglücklich").

Dial.: arom. *mărát(u)*, *marát* „sărman, biet, nenorocit".

Alb.: *mjerē* „unglücklich; infelice, misero", *mjerí, -ja, -ni* „miseria, guaio, disgrazia, sciagura" etc. (Meyer; Cord.).

Miklosich, Beitr. Voc, I, p. 272, 274 „viell. mit *male* zusammenzustellen". ● Meyer, EWAlb, p. 283 „*mjerë, mjër, mjel*; *l'* wird auch hier älter sein als *r* und das Wort kann so zu gr. μέλας, let. *melns* 'schwarz' gehören (etc.)"; AlbSt, II p. 64, 78. ● Puşcariu, CL, XXXIX 1905, p. 297, EWR, 1024 „arom. *mărat* < *ma*[*le h*]*abitus*, it.

www.dacoromanica.ro

malato, a.fr. *malabde* etc.", — ceea ce este „selbstverständlich" pentru Weigand, KJB, IX 1909, I, p. 76. ● Pascu, Arh, XVI 1905, p. 324 „*mărat* nu este *malehabitus*, ci totuna cu arom. *amăratu*, dr. *amărît*". ● Meyer-L, REW, 406 „*amarus* — rum. *amar, mărat, amărît*; *mărat* < *male habitus* ist lautlich schwierig"; 5264 *(male habitus)*. ● Candrea, Psal.Sch, p. CCXXX „*mărat*u nu poate veni din *amar*, dar nici etimologia *malehabitus* nu este deplin mulţumitoare". ● Giuglea, DR, II, p. 393 „*mărat* poate veni din ahd. *marran*, deci şi din langob.". ● Pascu, ArR, VI, p. 217, X, p. 473, DÉtMR, II, p. 198, 271 *mărare*, blg *marĭa* „se soucier de —, s'inquiéter de —". ● Drăganu, DR, IV, p. 743 *a se mărină* din lat. *malare* (< *malus, -a, -um*), partic. *mărat*. ● Capidan, DR, IV, p. 950 din *mură* sau gr. *melas* sărăc. *muratu* (laiu muratu); Arom, p. 149 *mărat* < *mal(e h)abitus*. ● Candrea, DEnc, p. 748 lat. *male habitus*, 745 *mărac* = *mărat* + *sărac*. ● Graur, BL, V, p. 104 „*malehabitus* > *mărat*; l'explication par *amarus* est moins bonne". ● Densusianu, HLR, II, p. 558 „l'origine reste obscure, aucune des étymologies qu'on a proposées n'ayant pu la préciser". ● Capidan, LL, I, p. 284—287 „au début ce mot a dû signifier 'noir' (cf. *muratu laiu*), du gr. ancien μέλας avec le suff. *-atus*, *melatus* > *meratu* > *măratu*; alb. *mjerë*". ● DLR, VI, p. 256 „probabil lat. *malehabitus*".

Atestat în dial. drom. o singură dată „fiile Vavilonului măratele" (Cod. Vor.; Candrea, Psal. Sch., p. 286), cunoscut azi numai regional (ban. *mărac*), adj. *măratu* e curent, general în dial. arom.; albaneza cunoaşte forme fără suf. *-t*. Derivarea cuvîntului alb. (cu var. *mell-*; Meyer) din gr. μέλας nu se admite din cauza cuvîntului românesc, care împreună cu forma albaneză arată o răd. comună **mer-* ce n-ar putea veni din **mel-* al epocii romanice decît în limba română, de unde să fi fost împrumutat de şkipetari, — ceea ce nu e verosimil. Vechile etimologii (din *male habitus*, *amarus*, germ. *marran*, blg *marja*, lat. *malare*) nu au valoare (cum arată Capidan), la fel ca gr. μέλας. Înţelesul „sărman, nenorocit" al cuvîntului alb. şi rom. cu greu ar putea fi „venit din sensul figurat" dezvoltat uniform din „negru" într-o vastă arie lingvistică (alb. arom., drom.), ci mai curînd din cel propriu, material „distrugere, stricare, ruinare, slăbire (etc.)", care ar duce la i.-e. **mer* „a freca, a pisa, prăpădi", v. ind. *mrnāti* „striveşte, zdrobeşte, sfarmă", gr. μαραίνω „consum, slăbesc, istovesc" etc., μαρασμός „pieire, marasm", lat. *morbus*, m. irl. *meirb*, cymr. *merw* „destins, lăbărţat, moale, slab", norv. *moren*, *maren* „putred, găunos" etc. (WP, II, p. 276—9, 4; IEtW, 735, 5; cf. *morman*). Nu se poate spune dacă *mărat* are vreo legătură cu *mărină* (după Drăganu, DR, IV, p. 742—745 din lat. **malare*).

(93) mărcát(u), *mîrcat* s. (*mărcaturi*) şi adj. „lapte covăsit, iaurt" („yaourt, lait caillé; Art saure Schafmilch"), în dial arom.

Der.: *mîrcĭtagi* s.m. „iaurgiu, care face sau vinde iaurt" (DMacRD).
Împr. din rom.: gr. maced. (Veria) μαρκάτι (inform. I. Caranica).
Weigand, JB, XVI 1910, p. 226 „im Drom. ist das Wort unbekannt, wohl aber finden wir Spuren, dass es einst existiert hat: *mîrced* < *marcidus* 'schlaff, welk', das durch gleichbedeutendes *mărkat* zu *mîrced* umgestaltet wurde; *mărcat* heisst also[!] eigentlich etwas 'schlaffendes, quabbeliges' wie es die Dickmilch resp. der Jogurt ist"[!]. Admis: Meyer-L, REW³ 5345. ● Papahagi, *Dunărea*, II 1925, p. 88 *mărcat* < (lapte) *măcrat*. ● Graur, BL, V, p. 105 „*marcēre* > *mărcat* — douteux". ● Capidan, LL, I, p. 115 „l'origine du mot doit être cherchée dans la forme préromane du mot lat. *melca* rencontrée également dans un doublet sarde, sous la forme *merca* (REW, 5471a), avec le même changement entre *l* et *r* comme dans *mulsa* et *mursa* (5733) et signifiant 'Mischung von frischer und saurer Milch' etc."; *melca* ar fi lat., nu germ. ori sl. fără legătură cu i.-e. **melg'-*, ci pare a fi mult mai vechi existînd şi în alarodiană *malk* şi *malka* „fromagerie". Ar putea fi un cuvînt preroman *malka*: *marka*, din care rom. *mărcat*. ● AnEtn, 1957—1958, p. 148 i.-e. **mer-*, *merē-* „a întări, închega, coagula", prin tracică.

Izolat în dialectul aromân, cuvîntul face impresia după formă a fi vechi în limbă, ca adj. substantivat; sensul lui primar este de „petit lait, lait caillé",

www.dacoromanica.ro

atestat de Mihăileanu şi Dalametra, iar Weigand îl definea „eine Art Sauermilch, die aus gekochter Milch und Zusatz von frischem Lab von junger Ziege bei 40° gewonnen wird; auch Zusatz von altem Jogurt genügt zur Neubereitung" (JB, XVI, p. 219). Derivarea din *mîrced* este semantic şi fonetic neverosimilă, precum e imposibilă legătura cu *melca, merca* etc. citate. Obîrşia lui *mărcat* este de căutat în fondul lexical autohton, dar nu cu ajutorul limbii „alarodiene", ci mai aproape de realităţile etno-lingvistice şi istorice locale. Într-un apelativ însemnînd „lapte prins (covăsit), iaurt" esenţial apare faptul de a fi „coagulat (închegat)", deci noţiunea „coagulare, solidificare"; cuvîntul este alcătuit din rad. şi două elemente sufixale: *măr-c-at-*, i.-e. **merē-* „a închega, coagula" (WP, II, p. 260): v. ind. *mūrchati* „se încheagă, înţepeneşte", *murtáh* „închegat", gr. βρότος „sîngele închegat", βρέτας „statuie de lemn" etc. Cuvîntul românesc dialectal (**mer-*, **mar*, cu suf. *-ko-*) este o dublură autohtonă şi ea a lui *străghiată.*

(96) mătură s.f. (pl. *măturĭ*) *1)* „unealtă dintr-un mănunchi de nuiele, de paie, spini, tufe (mai ales plantele numite *mături*) cu care se curăţă gunoiul, praful etc. grămădindu-l la un loc" („balai; (Kehr)Besen"), „mătură de pene" („plumeau; Federbesen"). *2)* „plantă mare cu tulpina de 2—3 m, flori verzi şi violete, din care se fac măturĭ" („millet à balais; Mohrenhirse; sorghum vulgare"); „plantă originară din sudul Europei, cu tulpina stufoasă, ramificată; mături de grădină, mături de ţară" („chenopodium scorparia; Sommerzypresse") vreo 30 variante şi derivate.

Der.: *măturoiu, măturiţă, măturică, -ice, măturici* („plevaiţă; xeranthum annuum"), *măturele* („centenaria jurineifolia"); *a mătură, măturat, măturător, măturătură, măturătoare* („maşină de măturat"), *măturar* („care face sau vinde mături").

Dial.: arom. *métură, metoru, metur* „mătur", *miturică, -ice, -iţă, miturar, nimiturat, -are,* topon, *Lametura* (Vlahoclisura; LL, III, p. 89); megl. *métura, mietură, (iz)miturari* „a mătura"; istr. *meturę* „mătură, perie".

Impr. din rom.: ung.reg. *măturòj* „nyírágseprű; rossz állapotban lévő kopott seprű", *mëturoj, meturoly, móturoj* (MNyRomKölcs, p. 257).

Alb.: *nétullë* „Kehrbesen, Besenreis" (DR, VIII, p. 128), *netull, -a* „scopa" (Cord.), *netëll, -a* „scopa" (Cord., cf. ven. *nètola,* da *nattare?*).

LexB, p. 382. ● Pontbr. p. 436 lat. *metula.* ● LaurM, II, p. 287. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 190 *mătur, mătură, -ică, mătreaţă,* v.sl. *mesti — męta* verrere (jacere), *metla* virga, rus *metla, metolka* balai etc. ● Miklosich, Beitr. Cons, I, p. 49 „*mătură,* mit eingeschaltenem *u* sl. *metla*"; EWSl, p. 194 „*met-*: v.sl. *męta, mesti* kehren, verrere, *metla* Besen (etc.)". ● Candrea, ElL, p. 28 lat. **metula* < *meta* „cône, meule", iniţial „touffe, botte de foin" pentru măturat. ● Orig. sl. admisă: Byhan, JB, VI, p. 27; Meyer-L, KZ, XXXIX 1906, p. 594; Berneker, SlEtW, II p. 41; Domaschke, JB, XXI—XXV, p. 135; Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 194; cf. Puşcariu, DR, III, p. 838, StIstr, II, p. 355 (sl. *metla* > **metula* introdus de timpuriu în rom.), DR, IV, p. 791; contestată: Densusianu, HLR, I, p. 284 („*mătură* reste encore obscure, son étymologie ne peut être cherchée dans le mot slave"); Puşcariu, EWR, 1053, DR ,I, p. 410; Graur, BL, V, p. 105 („ne peut pas s'expliquer par le slave"). — Orig. lat.: Puşcariu, EWR, 1053; CDDE, 1074; Popovici, DIstr, p. 125; Tiktin, DictRG, p. 963 („vermutlich lat. *mētula* < *meta*; auf die Bdtg. könnte sl. *metla* eingewirkt haben"); Pascu, DÉtMR, I, p. 116, 964; Candrea, DEnc, p. 758; Şăineanu, DUn, p. 390. ● Philippide, OrR, II, p. 114 „orig. obscură; *mătură* nu poate fi separat de sl. *metla,* nici *mătur* de sl. *mesti, meto* verrere". ● Capidan, DR, VII, p. 128 cuvîntul alb. nu poate fi împr. din rom. nici invers; posibil cuvînt autohton. ● Puşcariu, LR, I, p. 177 *mătură* autohton, ca şi *netullë* în alb. înrudite cu sl. *metla.* ● Giuglea, DRS p. 29 *mătură* — alb. *nëtullë,* după Capidan[?] din lat. *niteo* — *nitulare* „a curăţi", influenţat

www.dacoromanica.ro

de *m-* din sl. *metla*, ori lat. *meta*. ● AnEtn, 1959—1961, p. 30. ● E. Petrovici, RevLg, XI 1966, p. 319—320 sl. **metula* > lat.-romanic **metula* > rom. *mătură*.

Opiniile se repartizează între origine slavă şi latină, ambele fiind aparent admisibile. Lat. **metula* (der. din *mēta*) e nepotrivit semantic; deşi acesta ar putea fi (la nevoie) justificat, etimologia nu este verosimilă din cauza sl. *metla* (cu înţeles identic lui *mătură*), de care este inseparabil. Dar de împrumutare din sl. nu poate fi vorba pentru *mătură*, oricît s-ar forţa ipotezele despre pătrunderea lui *metla* de timpuriu în romanitatea carpato-balcanică, cu „eingeschaltenem *u*" (Miklosich) şi trecerea lui *l* intervocalic la *r* (fenomen exclusiv în elementele ereditare ale limbii române). Existent şi în albaneză, cuvîntul este carpato-balcanic de esenţă indo-europeană autohtonă, înrudit şi identic cu cel slav. Deci se poate admite (Capidan, Puşcariu) un arhetip alb.-rom. **metula* (*-ola*), din care rom. *mătură*, *metură* şi alb. *netullë* (cu *n-* pentru *m-* ca *nardh* alături de *mardh*, *nerth* — *mërdih*; DR, VIII p. 348). Corespondentul general sl. *metla* „mătură" derivă din rad. **met-* (*meth-*?), care a dat verbul *meta*, *mesti* „verrere", general şi acesta, ce stă la baza derivatului i.-e. **met(o)la*, **metula*, nu numai slav, ci şi traco-illyric. Este verosimilă identitatea rădăcinii lui cu **menth-*, **meth-* „a amesteca, mişca învîrtind".

(97) mele (var. *melciu*, *smelciu* ban., JB, V, p. 38) s.m. (pl. *melci*) *1)* „molusc tîrîtor al cărui corp moale şi vîscos e închis într-o coajă sau scoică de formă conică sau sferică; (multe din numeroasele lui varietăţi sînt comestibile)" („escargot, (co)limaçon; Schnecke"). *2)* „partea urechii interne în formă de melc" („limaçon de l'oreille; Ohrschnecke"). *3)* „orbita (cavitatea) ochiului" (pl. „globes, les globes des yeux; Augapfel"). *4)* „partea găunoasă a cornului" („partie creuse de la corne; der hohle Teil des (Rinder)Hornes").

D e r.: *melcos*, *melcan*, *melcişor(i)* „varietate de pastă făinoasă, răsucită", *melcariu* „qui limaces vendit", *melcărie* „fetura limacum", *melcat*, *melcit* („ciuntit de un corn", Vîlcea, Muntenia), *melculeţ*, *melciură*; *cocomelc* (Făgăraş), *codobelc*.

D i a l. : arom. *melcu(l)*, pl. *melçili* (DMacRM), *smelcu*, *-il*,*-ci- li*, *zmelciu*, *-ci* (DMacRD), *smélangiu* (Zagorion, inform. dr. N. Galani).

Î m p r. din rom.: blg. *melčo*, *melčov (melčev)* „melc" (DR, III, p. 216).

LexB, p. 384 *melciu* cochlea, limax, domiporta. ● Pontbr, p. 431 din lat. *limax*. ● LaurM, Gloss, p. 369 „din *limace*, prin metathese, póte trece in Dictionariu", II, p. 260. ● Hasdeu, *Principii de filol.compar.ario-eur.* (1875), p. 88—98, CuvB, I, p. 292, ColTr, IV 1883, p. 193: din dacic **milik-*, înrudit cu zend. *muraka* şi bret. *melc'hueden*; i.-e. **mil-* ar fi o lărgire a rad. primar *mi-* „mişca(re)", în legătură cu mişcarea rapidă a melcului cînd iese şi se retrage în scoică. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 192 „*melc*, *melciu* — blg. *melčjov* escargot, pol. *malz*, *malzyk* testacé, ostracé, huitre, escargot, ceh *měkejs* etc., du v.sl. *mekukŭ* mollis etc.". ● Gaster, ZrPh, III, p. 473. ● Miklosich, EWSl, p. 187 *mlčovu*, blg. *melčjov*, *melče*, vgl. pol. *malz*, rom. *melč*. ● Meyer, EWAlb, p. 182 alb. *katšmil*, *këthmil* etc., cf. lat. *limax*, *murex* — rom. *melciu*, blg. *melčjov*; AlbSt, IV, p. 103 vgl. blg. *melče*. ● Philippide, ILR, p. 295 „*limax* — *milax* — *milace* — *melace* — *mealăce* (etc.) — *mearce* — *melci* — *melc*" [!]. ● Densusianu, HLR, I, p. 365, 378 *melc* din blg. *melče*. ● Tiktin, DictRG, p. 451 vgl. blg. *melčjov*, *melče* etc., 966 „wahrsch. urverw. lat. *murex*, zend. *mûraka* etc.". ● Berneker, SlEtW, II, p. 33 blg. *melčo*, pol. *malž*, rus *smouz*; scheint fremd; *melc(iu)* ist selbst dunkel und könnte (wenn nicht umgekehrt) nur Quelle des blg. Wortes sein". ● Capidan, DR, III, p. 216 „pînă originea formei române nu-i lămurită, nimic nu se poate susţine cu siguranţă; arom. *smelciu* cu finalul suspect pentru orig. latină, ne duce mai mult la forma blg.". ● Pascu, DÉtMR, II, p. 215, 500 din blg. ● Philippide, OrR, II, p. 723 *melc*: alb. *katšamil*, *kărmil*, *krămil*, *garmil* etc.; orig. obscură. ● Candrea, DEnc, p. 762. ● Şăineanu, DUn, p. 393 lat.vulg. *milacem (limacem) melciu*; cf. fr. *milhauc* meulc, melçon. ● Scriban, D, p. 795 *melc*, *melciu*, prescurtat din *cobelci*, *cucumelci*. ● Giuglea, LL, I, p. 220, DRS,

www.dacoromanica.ro

p. 15 baza preromană **berc, *merc* „lumaca"; rom. *melc* explică formele alpine tessin. *nerč, berš, belerč* etc.; *codobelc, culbec, berc* etc. ● Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 373, DasDak, p. 142 i.-e. **meldhui-*. ● DLR, VI, p. 365 „etim.necun.; cf. blg. *melčo(v), melčev*" [!]. ● CercLg, XIII 1968, p. 351: i.-e. **meld-s-*.

Se poate reține ca cert că în română *melc(iu)* nu este împrumutat din vecini, ci element al limbii comune aparținînd fondului autohton; apelativul poate să fie o temă i.-e. **melk-*, ori mai curînd **meld-s-* (întrezărit de Reichenkron). Caracteristic la această vietate ce-și poartă casa în spinare nu e „rapiditatea" cu care s-ar mișca la ieșirea și retragerea în scoică (Hasdeu), ci tocmai încetineala, moliciunea devenită proverbială a mișcărilor și a părții cărnoase a organismului său de moluscă; în consecință poate să conțină i.-e. **mel-* „a uza, zdrobi; a măcina", din care „fin, frecat, fraged, plăpînd; slab" (WP, II, p. 284—290, 1; IEtW, 716); bază **mel-k-* lit. *smulkus* „fin, mărunt" etc., **melā-k-* „moale, slab, șters"; **mel-d-* în lat. *mollis* „moale, mlădios, elastic" (**molduis*; **molāu-* și în *mollucus*?), cymr. *blydd* „blînd, moale, plăpînd", v. sl. *mladŭ* etc.; **mel-dh-* gr. μαλθακός „moale, plăpînd, blînd" ș. a. Considerînd moliciunea specifică a *melcului*, se poate admite că el este înrudit cu lat. *mollis* și *mollusca*, din aceeași bază i.-e. **mel-d-*.

(98) miéru (var. *mieru, mîérîu*) adj. „albastru-deschis, albăstriu" („bleu, bleu clair; blau, hellblau"), „albastru-închis, violet" (bleu foncé; dunkelblau, violett").

D e r.: *mierîu (mneriu), mierior, mirior, miereuț*; *mnirioară* (= *mirioară* „viorea", Pascu, Suf, p. 161), *mereoare, mierioare* (DR, II, p. 443), *mierîiàlă* („albăstreală"), *mierîí, -it, -ură*; *mierliu, mnerliu* („bleu de ciel, bleu gris", DR, V, p. 406—409); topon. *Meria* (TopRom, p. 116); antropon. *Mierioara, Mierîorii* etc. (OnR, p. 320); *mărieroșu* „roșu liliachiu, mohorît" (CercLg, XV, p. 287—288).

D i a l.: arom. *niúr, niură* „albastru", *nirugală* „albastră", *nírlu* „albastru", *nirlă* („albastră" despre lînă), *n'irualâ* („albastră mai deschisă", Capidan, DR,IV, p. 303, 350).

Î m p r. din rom.: ung. (ciang.) *nyirivára* „iacint albastru".

LexB, p. 387. ● LaurM, II, p. 292 „*mieriu* melleus, de coloarea mierei". — Admis: Scriban, D, p. 806. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 595 din trc. *mor* „bleu foncé, violet, pourpre", srb. *mor, morast* „bleu foncé". ● Pușcariu, EWR, 1099 lat. *merus* „rein": pv. *mer*, v.fr. *mier*; PerspDict, p. 15. Admis: Meyer-L, REW³ 5535; Capidan, D. Maniu, DR, XI, p. 216—217. ● Pascu, Beitr, p. 10, Suf, p. 224 „*mieriu* e obscur", ArR, VI, p. 261, DÉtMR, I, p. 127, 1080 „**nibulus = nubilus* 'couvert de nuages, nuageux; noir, de couleur foncée' < **níur, *niúr, *nier* ... etc.". ● Pușcariu, DR, V, p. 406—409 *merus* cf. *mero meridie* „limpede, senin" etc. ● Spitzer, DR, V, p. 908 „*mierliu* von *miériu, mierîu* wenigstens primär zu trennen ist: dieses, rein, ungemischt bedeutend, gehört wie P(uşcariu) schön [sau schon?] gezeigt hat, zu lat. *merus*, jenes zu *merula* 'Amsel'; die Bdtg. von *ochi mierlii* 'kastanienbraune Augen' ist vollkommen verständlich, da die Augen der Amsel tatsächlich diese Farbe (dunkelgrau) haben". ● Tiktin, DictRG, p. 975, Șăineanu, InflOr, I, p. 243, DUn, p. 398 „etim.necun.". ● CercLg, II, p. 261 i.-e. **mei-*. DLR, VI, p. 500, 504 lat. *merus*.

Asemănarea lui *mieru*[33] cu *miere* este o simplă întîmplare, iar cuvintele turc și sîrb citate de Cihac nu au nici măcar asemănarea fortuită, în timp ce **nibulus* e dificil și neverosimil; derivarea din *merus* apare fonetic perfectă, dar semantic improbabilă, căci *mieru* exprimă ideea de culoare (indiferent de nuanță); ca atare el aparține la rad. i.-e. **mel-* în colori, mai ales întunecate; murdar, a

[33] În literatura veche cuvîntul e cunoscut la Miron Costin, *Letop.* I 25 „acestui neam le-au zis grecii savromați, de pe ochii mierăi, adică ochii de sovîrlă" (etim.popul. cu gr. σαυρός „șopîrlă"); cf. proverbul „am o sucnă mirie, plină de pozderie" (= cerul înstelat), Sbiera; AnonC, *mjeriu* caeruleus, *mjeria* caerulea (adică „albastru, albastru-închis").

www.dacoromanica.ro

murdări" (WP, II, p. 292—294, 6; IEtW, 720,6) : v. ind. *maliná-* „murdar, negru, negricios", gr. μέλας „negru" etc., lat. *mulleus* „roşietic, purpuriu", cymr. *melyn*, v. corn. *milin*, bret. *melen* „gălbui" (?), let. *melns* „negru", *melu, melt* „a deveni negru", v. pr. *melne* „vînătaie", lit. *melsvas* „albăstriu", *melynas* „albastru" etc. Sensurile din limbile baltice sînt identice lui *mieru* „albastru". Un prototip **melo-s* trecea normal la *meru-*. Derivatul cu *-l-* (*mierliu* etc.) ar putea fi influenţat (contaminat) de *mierlă*, sau o formaţie a epocii latine **melullus*? Conservarea lui *-u* final în *mieru* ca în *cer(iu), spor(iu)* etc. (Puşcariu).

(99) mire s.m. (pl. *miri*) „tînărul (logodnic) ce se însoară, (în timpul serbării cununiei şi cît ţine nunta); ginere" („fiancé, marié; Verlobter, Bräutigam"); ard., ban., Crişana, maram., mold., basar., bucov. (AtlLR, I/2, harta 256 *mire*; 257 *mireasă* general în drom.

Der. fem. *mireasă, miresucă, miresuţă*; *miroi*, dimin. *mirel* (pl. *mirei*) alături de *mir* (haţ.), *mn'ir* (maram.), *mireţ, mireşi, mireni* („mire", Bihor). *mn'ireaz* („mire", Munţii Apuseni, AnAF, V, p. 130).

Dial. : arom. *măireasă* (= mireasă) „jeune fille pour le mariage" (DMac-RM; Pascu, ArR, VI, p. 220, DÉtMR, II, p. 108, 30).

Impr. din rom.: săs. *n'ıreassĕ* „Braut" (RomElSz, p. 37), ung. *nvırász* (InflR, p. 72), *nyire* (SCL, XIV 1963, p. 386), *n'iriăsa* „Braut", *n'iril* „Bräutigam" (WtbCs, 106).

LexB, p. 393 „*mire* a lat. *mare* ablat. vocab. *mas* prout *inima* ab *anima, inelu* ab *anello*". ● Pontbr, p. 441 gr. μῦρον. ● Hasdeu, ColTr, 1873, p. 110 din alb. *mirĕ* „frumos; bun". Admis: Şăineanu, Sem, p. 16, DUn, p. 401; Candrea, DEnc, p. 779; Scriban, D, p. 813. ● LaurM, II, p. 240 „*mare* 3) *mas, -ris* sponsus transformat în *mire*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 196 împreună cu *milă, mire* din sl. *milŭ*. ● Papahagi, NEt, p. 236 (după Ciparіu?) *mire* din lat. *miles* „flăcăul ajuns în epoca de însurătoare, potrivită cu timpul cînd devenea apt pentru militărie; paralelă a lui *veteranus — bătrîn*". Pentru Meyer-L, REW[1] (1911) 5568 „unwahrscheinlich" devenea totuşi acceptabilă pînă în 1935 (ed. III) „nach blg *vojna* soldat-Gatte" (Skok, ArSlPh, XXXVII 1918, p. 85—87); Tiktin, DictRG, p. 993 „wahrsch.; das Wort dürfte seine Bdtg. in jener Zeit erhalten haben, in der die röm. Soldaten einheimische Mädchen der eroberten Provinzen zu ehelichen begannen"; Rosetti, ILR, I, p. 174; Puşcariu, LR, I, p. 357 „viaţa militară ne-a dat... pe *bătrîn, mire (veteranus, miles)*", Spitzer, RIÉB, I 1934, ajunge la concluzii extravagante „... so könnte rum. *mire* den bei der Eheschliessung Gott dienenden Cristen bedeuten..., wäre ein Soldat Christi, ein *miles*, eine militia etc."[!]. Graur, BL, V, p. 105 „*miles — mire* est douteux malgré tout". ● Diculescu, DR, IV, p. 492 din v.gr. μεῖραξ. ● Pascu, ArR, VI, p. 220, DÉtMR, II, p. 108 din n.gr. ἀμφῆς, trc *(e)mir*. ● Philippide, OrR, II, p. 377—378 „mirele e un împărat, nu un militar"[!]; *cununie* = *încoronare* etc.; trc.-pers. (din arab.) *mir* = principe, şef, stăpîn, cuman *mir* = principe; *mire* de la cumani. ● DLR, VI, p. 595 cf. alb. *mirĕ* „bun", lat. *miles* „soldat".

Aceste stranii încercări artificioase n-au explicat pe *mire*: lat. *mas, mar-* a fost dat uitării în faţa lui *miles—mire* care e un alt calambur filologic, un nonsens, ce nu poate fi salvat de închipuiri ca cea despre mirii ostaşi romani în provincii, cu mirese „barbare" localnice; interpretări ca a lui Spitzer (*mire* „soldat al lui Christos (etc.)") sînt denaturări fanteziste pentru a salva o „etimologie" ce se justifică numai prin trecerea lui *-l-* intervocalic în *-r-*. Bine vedea Papahagi „toată greutatea stă în sensul cuvîntului, *miles* însemnînd 'militar', *mire* 'sponsus'", suficientă spre a dovedi că „legătura" între cele două cuvinte este o ficţiune. Din cauza semantismului sînt de înlăturat şi explicări prin alb. *mirĕ* „frumos", trc arab-cuman(?) *mir (emir)* etc. [34]. Singură încercarea lui Diculescu (gr. μεῖ-

[34] Elementul *mir-* mai există în alte cuvinte, încît te miri că, dacă s-a încercat explicarea apelativului *mire* prin „taina mirului" (Pontbr.), nu s-a amintit verbul *a se mira*, ce ar fi fost tot atît de verosimil.

www.dacoromanica.ro

ραξ) are un miez de adevăr, dar pe calea unei înrudiri mai vechi, indo-europene. Mirele nu este şi n-a fost vreodată „împărat, emir, soldat", nu era totdeauna „frumos" (cum cere tîlcuirea lui Hasdeu); e ceva mai puţin şi totuşi mai precis: un „tînăr, june" candidat la însurătoare. Ca atare, aparţine la rad. i.-e. **merio-* „om tînăr" (WH, II, p. 40—41; IEtW, 738), v. ind. *márya-* „bărbat, tînăr, ibovnic, peţitor", *maryaká-* „bărbăţel", gr. μεῖραξ „băiat, fată", μειράκιον „copil", alb. *mër-k-osh* „Wöchner, Männchen"; un fem. **meri* „femeie tînără" poate fi în lat. *maritus* „însurat". Cu elementul *-g*: lit. *mergà* „fată, slujnică"; cymr. *merch*, corn. *myrgh-* „fiică, femeie"; cu *-ti* lit. *martì* „mireasă, fecioară" etc. Majoritatea cuvintelor înseamnă nu numai „tînăr" (noţiune pentru care existau şi alţi termeni, cu caracter mai larg), ci o anumită categorie de tineri: cei ajunşi la maturitate, pe cale de a încheia actul căsătoriei, sau după ce l-au încheiat, adică tocmai semantismul exclusiv al rom. *mire* şi *mireasă*. Trecerea vocalei *e* la *i* în cuvîntul românesc ar putea fi un fenomen fonetic al substratului.

(100) mistréţ (var. *mistrete*, olt.) s.m. (pl. *mistreţi*) „porc sălbatec" („sanglier; Wildschwein").

Der.: *mistrecior*, *mistreaţă* (scroafa), *mistriţat* (olt.); posibil (?) şi adj. *mistreţ* „de coloare, de rasă amestecată" (din care ar fi după unii format *porc mistreţ* = „porc amestecat; amestecat; de calitate mijlocie; pădureţ; sălbatec"); *mistricion'*.

Dial.: neatestat (arom. = *agruporc*).

Împr. din rom.: (?) alb. *mistrets* („pitic", Pascu, REBS p. 65, 276; Puşcariu, LR, I, p. 267; neprobabil).

LexB, p. 395. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 168 lat. **moesticius*, *maesticius*, quasi „le triste"[!]. Admis: LaurM, II, p. 309 „din unu perdutu *mestru* = *mestu* = *moestus*, cu *r* adaussu *mestretiu* sau *mestreciu* = lat. *mesticius*"; Körting, LRWb, 5792. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 282 obscur. ● Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 1131—1134, CDDE, 1087 din lat. **mixticius* (= clas. *mixticius*) „né d'une race mélangée"; *-r-* după *st* ca *agestru*, *sestru*, ori sub influenţa lui *pestriţ*; 1088 *mistrişon* (olt.ban.) „mélangé, métis; bâtârd, dégénéré" din lat. **mixticioneus*, it. *mesticione* etc. Admis: Tiktin, DictRG, p. 997 („wahrsch."), Giuglea, DR, VI, p. 657, Candrea, DEnc, p. 780, Scriban, D, p. 814. ● Pascu, REBS, p. 65 lat. **mixturicius* = clas. *mixticius* + *mixtura* „mélange". Admis: Puşcariu, DR, VII, p. 478. ● Meyer, EWAlb, p. 280 „alb. *mistrets* ist rum. *mistreţ*". ● Şăineanu, DUn, p. 403 „cf. alb. *mistrets*". ● Philippide, OrR, II, p. 723 orig.obscură. ● Puşcariu, LR, I, p. 267 alb. *mistrets* împr. din rom. *mistreţ*, după sec. X[?]. ● DLR, VI, p. 619 lat. *mixticius*.

Încercările de etimologie din latină sînt total neverosimile: **moesticius (maestus)* „quasi le triste" e o construcţie naivă a lui Cihac, ce presupune stări sufleteşti complexe, ca tristeţea umană, şi la fiarele năprasnice ale codrului *mixticius* (din care unii au confecţionat pe **mixturicius*) presupune că animalul ar fi rezultat din amestec de „rase" fiind adică „de rasă amestecată", ce nu poate fi cazul, căci mistreţul este de cea mai pură şi feroce rasă suină, iar fonetic nu se explică *mistreţ* din *mixticius* decît prin afirmaţii ca „intercalarea lui *r* după grupul *st*" [Candrea; care ar fi trebuit să explice de ce nu s-a „intercalat" *r* în *mesteca*, *mesteacăn* etc?]. Asemănarea parţială a lui *mistreţ* cu lat. *mixt-* e simplă întîmplare, iar raportul cu alb. *mistrets* nu e deloc clar. Izolat în „dacoromână", cuvîntul e de atribuit fondului autohton, preroman; dar o soluţie etimologică evidentă nu se poate da pentru întreaga sa alcătuire. Forma veche pare a fi **mistreciu-* *(*mes-t-)* ori **mistretiu-*, posibil apelativ compus din două teme **mis-trec-*. O soluţie cel puţin parţial valabilă ar putea fi dată interpretînd numele lui ca porc sălbatec (de pădure [35], a cărui trăsătură mai de seamă pare a fi apucătura de a

[35] „Mistreţul e porc sălbatec (sus scrofa), cu înfăţişare deosebită de a celorlalte mamifere de la noi. Seamănă cu porcul domesticit, fiind neamuri apropiate; cel de curte se trage din mistreţ,

www.dacoromanica.ro

s c u r m a în permanenţă, a rîma cu „rîtul gros, ferul plugului ce scormoneşte pămîntul" ; este abitudinea lui elementară, tipică, de unde şi epitetul românesc „rîmător" [36]. În legătură cu această „activitate" naturală şi generică trebuie să stea numele mistreţului în română, ca şi în celtică şi latină *troia* : baza **-trec-* pare să fie un rad. **ter-*, **t(r)ek-* în irl. *torc* „mistreţ", cymr. *twrch*, corn. *torch* etc., care a fost interpretat ca *t-orc* „porcul" (Rhys), sau *to-orc* (Ernault), contaminaţie a lui *trogos* şi **(p)orkos* = lat. *porcus*, irl. *orc* (Sommer), dar pe care Wh. Stokes (*Zeitschr. f. celt. Philol.* III 1901, p. 473) îl credea provenit din **torgos*, **trogos*, înrudit cu gr. τράγος şi cu aceeaşi vocală ca lat. *troia* (**trogia*) „scroafă" [37]. Radicalul acestor cuvinte este **ter-* „a freca, perfora, găuri" (WP, I, p. 728—732,3 ; IEtW, 1071) ; baze : **terk-*, **t(e)re-k-* în lat. *tergo, -ere, tergeo, -ere* „a freca (a toci ; abreiben), a curăţi", got. *paírko* „gaură, bortă" ; **trēg-*, **trog-* din gr. τρώγω „a roade ; knuppere ; a devora lucruri crude", τρώξ „gîrgîriţă", τράγος „ţap (lacom ; mîncăcios)" etc. Pentru porcul *mistreţ* şi irl. *torc* ar putea fi luată în considerare mai curînd nuanţa de „a scurma, rîma", specifică animalului, ori aceea de a „mînca, devora ; fressen", ţinînd seamă de lăcomia remarcabilă a acestui omnivor sălbatec ori domestic al cărui „apetit" este impresionant. Partea iniţială a cuvîntului românesc *mis-*(?) rămîne cu totul obscură, o afinitate etimologică nu se poate indica încă ; **mis-* ori **mei-s-*, sau chiar **meig(h)-*(?).

Numirile diferite ale mistreţului în limbile europene şi indo-iraniene (v.ind. *varāhá-* = av. *varāza-*, lat. *aper*, ahd. *ëbur*, sl. *vepri* etc.) : RLexIGA, II, p. 361—364.

(101) mişcá vb. tr. *1)* „a porni din loc, a schimba dintr-un loc în altul, a muta dintr-un loc" („déplacer, pousser ; bewegen, rühren"). *2)* a pune în mişcare, agita" („mouvoir, remuer, agiter, bouger ; bewegen, (weg)rühren, schütteln"). 3) „a turbura, sbuciuma, sgudui sufleteşte" („émouvoir, ébranler, toucher ; erregen, erschüttern, (an)rühren"), intr. „a porni din loc, schimba locul, a se pune în mişcare" („partir, changer de place ; ab-, wegfahren"). refl. *1)* „a-şi schimba locul, a porni din loc" („se mouvoir, se déplacer ; sich bewegen, rühren"). 2) „a nu sta liniştit, a se agita" („s'agiter, se bouger ; sich bewegen, sich rühren, unruhig (auſgeregt) sein") ş. a.

---

care e mai aspru la căutătură, cu capul mare, înalt la greabăn : cînd îl zăreşti îţi dă impresia de putere sălbatecă, ageră. Tăria lui e în gît şi în cap. Rîtul gros e ferul plugului ce scormoneşte pămîntul ; după rîmăturile lui îi dai de urmă. Se hrăneşte cu jir, ghindă, rădăcini, dar şi insecte, şerpi, ouă de paseri, şoareci de pădure ; e omnivor. Toamna, cînd fructele sînt coapte, n-are nici o grijă ; se îngraşă bine ; atunci e şi stricător în ogoarele de păpuşoi şi cartofi ... ', I. Simionescu, *Fauna României* (1938), p. 37—38.

[36] Unul din numele principale indo-europene ale porcului, **porcos* (lat. *porcus*, umbr. *porca*, m.irl. *orc* „porc", ahd. *farſa)h*, v.sl. *prase* etc.) e înrudit (poate identic) cu rad. **perk'-* „a săpa, scurma, scormoni, rîcîi" (WP, II, p. 46, 3 ; p. 78), deci echivalent cu „rîmător" ; irl. *rucht* „porc", i.-e. **reuk-* (WP, II, p. 353). Aceeaşi valoare semantică va fi avut gr. γρομφάς „scroafă", dacă aparţine la rad. **gerbh-* „a zgîria" (WP, I, p. 607). Cu greu ar putea fi luată în considerare pentru etimologie o altă particularitate remarcabilă a animalului : murdăria lui proverbială, care dealtfel nu este exclusivă la porc.

[37] Lat. *troia* e cunoscut numai în glosele de la Cassel (sec. VIII e.n.), Ernout-Meillet, DÉtL, 1017 „semble sans rapport avec le *porcus troianus* de Macrob. *Sat.* II 9". Păstrat în Romania occidentală : it. *troia*, loc. cit. *troglia*, fr. *truie*, prov. *truisa*, Meyer-L, REW[3] 8933. Walde, LatEtWb[3] (1910), p. 793 punea pe lat. **trogia* în legătură cu mhd. *drëc, dreck* etc. (după Sommer), i.—e. **(s)ter-k'-* (*stercus* etc.), **(s)ter-g-*, etimologie considerată „wahrscheinlich" de WP, II, p. 642 ; dar această legătură nu e verosimilă, deşi semantic atributul scroafei ca „die dreckige" (**trogia*) n-ar fi cu totul inadecvat. Cuvîntul latin (romanic) aparţine mai curînd cu cel românesc (*treciu-*) şi celtic *torc* etc., despre care în legătură cu gr. τράγος, Stokes observa „having the same root-vowel as lat. *troia*".

www.dacoromanica.ro

D e r.: *mişcare* (s.f.), *mişcat, mişcător, mişcătură* („motus", AnonC), *mişcamînt, mişcăcios, mişcăciune, mişcui, mişcoti, mişcodi, mişcori, mişcălui, mişconiu, mişco a)ce, mişcoteiu* (ultimele trei = „păduchi"), *mişcoriciu, mişcînd, -ă* etc. [*mişcoranţă* „uneltire", var. *mişcolanţă* „glumă", provine din it. *mescolanza* prin ung.]; *nemişcare, -at, -ător.*

D i a l.: arom. *nişcu, nişcare, nişcat* (dar şi *a(se) miná*); megl. *mitšca* (*mitšcu*, der. *zămitšcu, zã-mitšcu* = „mişc", refl. „mă mişc" (Megl, III, p. 193).

LexB, p. 395 „*mişca* moveo, moto, agito; moveor, — de la *mico*: mişca iute, Cic.Nat.D.". ● Pontbr, p. 441 ung. *mozgás*. ● Cipariu, *Gramateca*, I, p. 34 *missi* + *cu*. ● LaurM, II, p. 304 „*mişcare* movere, moveri, cu *s* sibilante, pentruco e din *missicare*, cum se si covine a scrie, din *missu* din *mittere* a face se merga, adeco *a mişca* din locu etc.". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 197 cf. v.sl. *mykati sę* percurrere, *můknati sę* transire (etc.). ● Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 451 *missico*(?). ● Philippide, ILR, p. 48 73, 75, 78, 147 *misceo*. ● Candrea, R, XXXI 1902, p. 313 lat. **micico* (< *mico* ‚agiter rapidement, remuer vivement"); respins: Puşcariu, JB, XI 1904, p. 130 „geht auch *mişc* 'bewege', megl. *muitšk* nicht auf **micico* (< *mico*), sondern auf **mic u]lo* < **mikko* + *icare* zurück. Es entspricht einem aus *kl* hervorgegangenem *k* in allen rum. Dialekten ein *ts*, einem *kk* dagegen ein *tš* (etc.)"; cît de convingătoare era demonstraţia pentru însuşi autorul ei o arată lipsa lui *mişca* din EWR. ● Tiktin, DictRG, p. 995 „sicherlich Erbwort, aber dunklen Ursprungs". ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 340 „la conj. *-à* nous défend de penser à un verbe d'orig. slave; il faut peut-être plutôt penser à **mersicare*, itératif de *mergere* > *merge* 'aller', cf. **morsicare* > *muşcà* de *mordere*, ce qui n'exclut pas la possibilité de l'immixtion de blg *mičkam* — *mišкati se* en Zumberak". ● Giuglea, DR VI, p. 657 **miccicare*. ● Puşcariu, LR, I, p. 214 pare să-l considere „element latin mai recent"[?]. ● Candrea, DEnc, p. 781, Şăineanu, DUn, p. 402 „megl. *micica*, de orig.necun.". ● DLR, VI, p. 626 etim.necun.

Nesiguranţa terenului pe care se mişcau filologii se vede şi din şovăiala cu care cei mai mulţi formulau soluţiile adoptate pentru acest verb; „sigure" erau numai (pentru autorii lor) explicaţiile date de LexB, LaurM ori de Cihac, căci şubrezenia celorlalte tentative n-a rămas neobservată de cei ce le-au propus, spre a le părăsi în curînd. Fără valoare sînt *mico* ori **missicare*, nepotrivite fonetic şi semantic, la fel ca sl. *mykati* etc. Dar nici demonstraţiile ulterioare, mai circumstanţiate, nu sînt reuşite: **miccico*, **miculo* (exclus fonetic), **mersicare* şi altele ce se vor mai fi propus: nici una nu duce la o bază etimologică acceptabilă, verosimilă, care nu poate fi romanică. Cu ajutorul formei megl. se poate reconstrui prototipul etimologic, care e mult alterat faţă de radicalul primar i.-e. Cele două variante dialectale arată o temă şi un sufix: *miş-c-*, *mitš-c-*; forma megl. mai conservativă probează că tema primară a verbului era terminată nu în simplă spirantă, cum e azi în drom. (fricativa palatală *š*, ori *s*?), ci semioclusiva *tš (č, ci)*, provenite din oclusivă + spirantă, adică *t*+*s*; tema verbală era deci **mit-s-*, în care e cuprins rad. i.-e. **meit(h)-* „a face schimb, a schimba", din **mei-* „a schimba" (WP, II, p. 247—248,2; IEtW, 715): v.ind. *methati, mithati* „schimbă, variază, se ceartă, se alătură la —", av. *mithō* adv. „întors, sucit, fals" etc., lat. *mūto, -are* „a schimba, varia, transforma", got. *maidjan* „a schimba, transfera", part. **mit*ᵘ*to-* „verwechselt, falsch", în got. *misso* „reciproc, mutual" ş.a., let. *mitét* „a schimba, a transforma, omite", *mětut* „a schimba", v.sl. *mitê* „alternativ" etc. I.-e. **meit-*, redus la **mit-*, a avut un sufix *-s*, alcătuind o temă de forma amintită **meit-s-*/**mit-s-* în substrat, cu accepţiunea de bază a rad. primar i.-e. La asemenea temă indigenă se va fi adăugat sufixul latin *-icare* (ca în *ridicá*, eventual în *urcá*), formînd un verb traco-roman **mits-icare*>*mitšca-* (megl.), *mişcá-*, prin reducerea africatei *tš* la fricativa palatală surdă *š* (scris *ş*).

În română se află un sinonim înrudit, echivalent deplin al lui *mişcá*: între rudele i.-e. ale temei străromâne **mit-s-* a fost înşirat şi italicul (lat.) *mūto, -are* (**moit-*, **meit-*), care nu e decît părintele verbului românesc *mutá*, iar acesta — luat in sens

www.dacoromanica.ro

mai strict — este o dublură, cu nuanțe semantice specializate, a lui *mișcă* autohton, alături de care s-a împământenit în graiul poporului român.

(102) mînz s.m. (pl. *mînji*) *1)* „cal, măgar, catîr pînă la vîrsta de un an" („poulain; Füllen, Fohlen). *2)* „firele de urzeală rămase netrecute prin ițe și spată" („les fils de la trame restés en dehors de la lice et du ros; überzählige Kettenfäden am Rande").

Der.: *mînză, mînzi, mînzac, mînzeac (-oc), mînzică, mînzișor, mînzuleț, mînzalău, mînzălaună, mînzat, -ă* (viței, vițea de un an), *mînzesc, mînzește, mînzăriță, mînzătișuri, mînzar, mînzare* („oaie de lapte"), *mînzărușă, mînzăruță, mînzărar, mînzăraș, mînzător, mînzițel* etc.; expresii „calea mînzului" ș.a.; *strămînzăți* despre vaca „dată la bic și nelegînd viței" (MatDial, I, p. 230); antropon. *Mînzu(l), Mînzea, Mînzoiul, Mînzat* etc. (OnR, p. 324), topon. *Mînzați, Mînzălești, Mînzălești* ș.a.

Dial.: arom. *măndzu, mîndzu, mînzac, mîn(d)zat* (*mîzat*, Albania, RevLg, XI 1966, p. 560); topon. *Mândzi* (LL, III, p. 88); megl. *mondz, monz, mănz* (GrS, VI, p. 169).

Împr. din rom.: săs. *munsel* „Füllen, kleines Pferd" (RomElSz, p. 35), ung. *mënzălo* „vacă stearpă" (NyIrK, VI 1962, p. 196), blg. *mandzara* „capră cu lapte" (RomSl, XVI 1968, p. 91), ucr. *menzara* „oaie mulgătoare", *menzyr* (RomSl, XIV 1967, p. 161).

Alb.: *mës*, gheg *mas* „mînz de cal sau de asin", *mëzë, mazë* (fem.).

LexB, p. 376 „*manzu* a lat. *mannus*", 375 „*manza*, it. *manzo*". ● Stier, KZ, XI, p. 148 cf. illyr *Mënzana*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 157 cf. it. *manzo, manso*, sp. port. *manso* etc. ● Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, Gaster, RIAF, I, p. 346, BB, IX 1885, p. 100—101, Meyer, EWAlb, p. 276 rom. *mînz* — alb. *mës*; ill. Iupiter *Menzana, manza* „ill. Alpenwort", din *mandia* = *mondio-*, rad. **mend-* „a suge". ● Densusianu, HLR, I, p. 29 *mînz* cuvînt ill. intrat de timpuriu în lat. ● Meyer-L, GrRS, I, p. 46 din lat. *mandium* „taur tînăr". ● Pușcariu, JB, XI, p. 49—50, EWR, 1092 lat. **mandius* < *mandēre*; it. *manzo* etc. Admis: Șăineanu, DUn, p. 382; Scriban, D, p. 821; cf. Philippide, VR, XVI 1910, p. 382. ● Meyer-L, REW, 5289 *mandius* „Füllen, Rind"; *Menzana* e nepotrivit pentru formele romanice din cauza vocalismului. ● Tiktin, DictRG, p. 991 „dunkles Lehnwort, das im gesamten roman. Süden und im Alb. heimisch ist. Die Grdbtg. scheint «entwöhntes od. kastriertes junges Säugetier» gewesen zu sein"; probabil în legătură cu lat. *mansues* „zahm" propus mai demult, ce ar fi „nicht ohne weiteres abzulehnen". ● Pascu, REBS, p. 27, DÉtMR, I, p. 191, 1793 din trac **man(d)zus*. ● J. Loewenthal, WöS, IX, p. 188 înrudit cu celt **mandos* „ein kleines Pferd" (DR, V, p. 811). ● Philippide, OrR, II, p. 723 „foarte probabil băștinaș în română. Africatizarea *-diu-* > *-dz-* datează încă din limba de origine, căci Messapii pe Iupter (căruia-i sacrificau un cal) îl numeau *menzana*, care cuprinde rad. *menz-* = rom. și alb. *manz-*". ● E. Çabej, Gl, XXV 1936, p. 51—52; greu a decide dacă e împr. din illyră sau alt substrat, ori invers un rad. lat., element comun alb.-rom. ● AnEtn, 1958, p. 140: **mand-, mad-*. DLR, VI, p. 711 cf. alb. *mës*. ● ILR (1969), p. 332—333.

S-a relevat de multă vreme răspîndirea largă a cuvîntului în domeniul romanic, în română și albaneză; prezența în limbile romanice nu e dovadă suficientă pentru originea latină, ca derivat din *mandere*, fiind totuși cunoscut în Italia antică: lat. *mannus* (dial., din *mandus*) „cal mic". La ipoteza despre obîrșia celtică (cf. și basc *mando* „mulus") sau illyră din Alpi (Meyer) se adaugă originea „balcanică" în sens larg, traco-illyră, fiind un element băștinaș în albaneză cu familie numeroasă (*mënt* „a suge", *mëndescmazihë* „doică": *mës, mas, mëzë, *manza-* din **mandia*), illyr.Iupiter *Menzana*, iar în rom. *mînz* este vechi, din lexicul economiei agrare și din româna comună. Oricare ar fi zona de obîrșie și limba din care cuvîntul s-a răspîndit în alte teritorii, tema **mand-* este i.-e., la rad. **mad-*, nasal. **mand-* „a suge, piept, țîță", în cuvintele albaneze citate,

www.dacoromanica.ro

ahd. *manzon* „ubera", gr. μαζός (**mand-do-, mandio-*) μαστός (**mand-tó-s*), eventual latin *mamma* (din **mad-ma*?).

(103) módru s.n. (pl. *modruri*) „mod, chip, fel, mijloc, putință, posibilitate" („manière, façon, moyen; Weise, Mittel, Möglichkeit"); atestat la 1632 în Maramureș, răspîndit în Transilvania și Bucovina.

LexB, p. 397 *modru*, v. *modu* (care este din lat. *modus*). ● LaurM, I, p. 322 *modu, moduros*, derivat din *mod*. ● Cihac, DÉtDR, II, 516 din ung. ● Tiktin, DictRG, 1003 „magy. *modor, modra*". ● Șăineanu, DUn, p. 406; Candrea, DEnc, 794 ș.a. din ung. *modor, modra*. ● Tamás, WthUngR, p. 548—549 din ung. *mod* (lat. *modus*), varianta *modru* nu poate fi din ung. *modor* „Manieren, Benehmen" (Tiktin ș.a.) din cauză că acesta este o creație a filologilor după a. 1800 („*modor* von Sprachneuerern erst nach 1800 geprägt wurde"); deci *-r-* în *modru* ar fi de explicat ca în *hudră (hudă), șopru (șop), salatră (salată)*. ● DLR, VI, p. 788 „din magh. *mod*".

Cea mai agreată și comodă derivare părea din maghiară, în primul rînd din forma *modor-*, care însă (cum a arătat Tamás, 1966) este creație a filologilor de după 1800, iar „intercalarea sau adausul unui *r*" în *mod* este un artificiu pe hîrtie, total neverosimil. De aceea, cu tot caracterul izolat în limba română și pe cît se pare în zona nordică a dial. drom., *modru* trebuie considerat ca o veche temă i.-e. **mod-ro-* a rad. **med-* „a măsura, chibzui, gîndi" (WP, II, p. 259—260; IEtW, 705—706; WH, II, p. 99—100; cf. *mădări*), arm. *mit* „gînd, simț", gr. μέδομαι „a se ocupa de —, a dori", lat. *meditor, -ari, modestus, moderare*; v.irl. *midiur, ro-midar* „cogito, iudico", v.isl. *maetr* „arătos, valoros" etc.

(104) mormán s.n. (pl. *mormane*) „grămadă, mulțime de lucruri grămădite unele peste altele" („tas, monceau, amas; Haufe(n), Schober, Menge"), adv. „grămădit claie pe(ste) grămadă" („comme une masse; alles auf einem Haufen liegen").

Giuglea, DR, III, p. 972 „*mornian* grămadă (de piatră, pămînt etc.) nu poate fi despărțit de 'mununa-murună', der. **murunean* > **murnean*, prin asimilarea lui *n* prin *m*, sau prin influența lui *mormînt* > *morman*. În acest fel s-ar explica ușor și *o* din silaba primă a cuvîntului". ● Scriban, D, p. 833 „*morman* poate din *gorgan*, ca vgr. *mormó* și *gorgó*, trecînd prind forma **borbó*". ● Tiktin, DictRG, p. 1008, Candrea, DEnc, p. 801, Șăineanu, DUn, p. 409 „orig.necun.". ● DR, XI, p. 180—181: i.-e. **mer-/mor-m-*, prin traco-dacică. ● DLR, VI, p. 871 „etimol. necunoscută: cf. *gorgan*".

Cuvînt popular ce s-a bucurat de puțină atenție din partea etimologiștilor și care lipsește în dicționarele mai vechi (LexB, Cihac, LaurianM); în timp ce s-au dat adevărate mormane de „etimologii" pentru unele cuvinte obscure, se pare că înainte de 1948 s-au încercat numai două formule (**murunean* și *gorgan—kurgan*), a căror lipsă de temei ori probabilitate este evidentă, a fost arătată, nu e necesar a reveni. Sufixul *-án* indică un derivat de dată mai recentă dintr-o temă veche (cf. *cîrlan*) **morm-, mor-m-* care (*morman* fiind o „grămadă de lucruri, de b u c ă ț i [rupte, căzute, fărîme etc.]" conține noțiunea de „bucată ruptă, fărîmă", o rădăcină verbală „a rupe în bucăți, a sfărîma, pisa" i.-e. **mer-/mor-* „ a freca, pisa, prăpădi" (WP, II, p. 276—279, 4; IEtW, 735,5; cf. *mărat*) și care a dat cuvinte pentru „piatră, bloc de stîncă, sfărîmături, masă (etc.)", ca gr. μάρμαρος „piatră, bloc de stîncă" (cf. *rupēs — rumpo*), isl. *mor* „pulbere, mulțime, grămadă", norv. dial. *myrja*, sued. *mörja* „massă (inițial *de bucăți căzute la măcinare, pisare, zdrobire), grămadă (de ex. de cărbuni fierbinți)", v.sued. *morth* „masă de fărîmături, resturi, rozături", slov. *mrva* „fărîmături", v.rus *-moromrati* „a roade, a face fărîmături"; baza **mer-d-* fris. *murt* „masă fărîmicioasă (de fărîmături), pietriș, gris, praf" etc.; baza **mer-s-* ahd. *morsāri*, mhd. *zermürsen*, md. *zermorschen*, nhd. *morsch* ș.a.

www.dacoromanica.ro

Sensul primar al temei **morm-* din *morman* era „mică bucată, bucăţică, fărîmătură", devenind prin sufixul mai recent *-án* „marę cantitate, grămadă (de bucăţi)".

(105) moş s.m. (pl. *moşi*) *1)* „bătrîn" (vieux, vieillard; Greis, Alter"). *2)* „titlu dat (în special la ţărani) unui om de vîrstă înaintată" („père, oncle, vieux; Alter, Vater"). *3)* „bunic; strămoş, străbun; unchi" („grand père; aïeul; oncle; Urgrossvater, Oheim, Onkel") în expresii figurate ca: Moş Ajun, Moş Crăciun, Moş Gerilă, Moş Martin sau în alte întrebuinţări („Moşi", „Seelen-, Totenfest" etc.).

Der.: *moşic, moşesc, muşuleţ, moşan* („moştenitor"), *moşenesc, moaşă, moşi, moşit, moşică, moşicăi, moşie, moşienesc, moşier, moşieresc, moşioară, moşinaş* etc.; posibil (+ sl. *mosti*): *a moşteni* (cu der.: *moştenire, -it, -itor* etc.); *moşmîndi, moşnean, moşoiu, moşneag, moşneguţ, -gel, moşnegeşte*; *strămoş, strămoşesc*; fem. *moaşă*; antropon. *Moşu, Moşuţ, Moşoiu, Moşilă, Moşuleţ, Moşescu* etc. (OnR, p. 327); topon. *Moşia, Moşoaia, Moşici, Moşeşti, Moşneni* ş.a.

Dial.: arom. *moşu, muşon'iu, moaşă, moaşe* „femeie bătrînă"; megl. *moş, moaşă, muşeaţă* „bătrîneţe"; istr. *moş, moaşă*.

Împr. din rom.: ung.reg. *mósuj, mosuly* „bătrîn", *mósia* „baştină; proprietate de pămînt cultivabil, cu clădiri; casă boierească" (InflR, p. 68; MNyTEtSz, II, p. 964), *mosa* „bábaasszony" (NyIrK, VI 1962, p. 196; WtbCs, p. 100); blg. *moš, mošul, mošika* (DR, III, p. 232), *mušija*; srb. *moša* „Hebamme" (SOF, XXI, p. 371); ucr. *moša, mošul, mošija, mušija* etc. (BalkA, II, p. 139, III, p. 287; RomSl, XIV 1967, p. 162, XVI 1968, p. 91); săs. *mosch* „Greis, Grossvater", *moschie* „Gut, Landbesitz" (RomElSz, p. 34); trc. *moşiye* (DR, XI, p. 199), *moşya*, mülk *moşyasi* (RÉSEE, IV 1965, p. 226).

Alb.: *mótshë, moshë* „greis; Alter", *mótshim* „bejahrt, langjährig", *moshatar* „Altersgenosse".

LexB, p. 402 „*mosiu* a lat. *mas*, it. *maschio*", p. 401 „*mosa*, it. *monna* domina". ● Pontbr, p. 450. ● LaurM, II, p. 342. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 596 din trc *mousinn* „âgé, vieux". ● Miklosich, SlElR, p. 10 *moş* — alb. *moshatar* aequalis. ● Împr. din alb. sau „element alb.": Meyer, EWAlb, p. 263 alb. *motshë* din *mot* „an"; Tiktin, DictRG, p. 1010; Capidan, DR, II, p. 538—540; Şăineanu, DUn, p. 409; Pascu, DÉtMR, II, p. 223, 94 (arom. *moaşă* element alb.gheg); Candrea, DEnc, p. 803; Skok, Arh, XXXVIII 1931, p. 210—213; Scriban, D, p. 835; Puşcariu, StIstr, II, p. 290 ş.a. ● Creţu, Mard.Lex, p. 354 lat. *av(us)* + *uş* apocopat. ● Papahagi, NÉt, p. 238—239 dimin. din *mamma* + suf. *-oş*. *mă*]*moaşe* etc. n-are legătură cu *mot* „an". ● Philippide, OrR, II, p. 724 *moş* identic cu alb. *móshë*, probabil împr. din alb. unde există un sufix derivativ *-ş*, prin care s-a putut deriva *motshë, moshë* din *mot*, pe cînd în rom. nu există (etc.). ● Rosetti, ILR, II, p. 119. ● Giuglea, DRS, p. 28—29 (autohton în română). ● DLR, VI, p. 759 *moaşă*, cf. alb. *moshë* „vîrstă".

Este evidentă identitatea formal-semantică a cuvîntului românesc cu cel albanez, semnalată de Miklosich, admisă de toţi, unii însă înţelegînd greşit ideea marelui slavist, care nu se gîndea la „împrumutare" din alb., ci la cuvinte anteromane, autohtone în ambele idiomuri. Singura legătură etimologică verosimilă este a lui Meyer cu alb. *mot* „an", suf. i.-e. *-s*; deci **mot-s-*, rad. **ē-* „a măsura, cumpăni", gr. μέτρον lat. *metior*, lit. *metas* „an, timp" etc.; neclară este reducerea lui *ts* în *š (ş)*, nu *č*. În *moştean* (formaţie recentă, sub influenţă slavă) nu este un **mots-* metatezat în *moşt-* (Hasdeu, Philippide).

(106) múgure (var. *mugur*) s.m. (pl. *muguri*) „organul din care se dezvoltă frunzele şi ramurile plantelor; boboc" („bourgeon; Knopse, Auge").

Der.: *muguraş, mugurel, (în)muguri, (în)mugurá, înmugurire, înmugurit, -at, -ată, înmuguritor, -oare, înmugurească*; antropon. *Mugur(e)*.

www.dacoromanica.ro

D i a l.: megl. *múgur, múguri, mugăr, anmugur* „înmuguresc" (arom. = *bubuk'e*), arom. neatestat (RevLg, XI 1966, p. 560).

Î m p r. din rom.: gr. μοῦγκρος „bourgeon, (spéc.) bourgeon du charme" (γράβος Zagorion; REBS, p. 67, 287); ung.reg. *mugur* „rügy", *mugurka* etc., *mugurál, muguril* „rügyezik" (MNyRomKölcs, p. 266).

A l b.: *m u g u ll* „germóglio, il germogliare delle piante", *mugullue* „germogliare" (Cord.).

Pontbr, p. 452 pers. *mucula*, ● Cihac, DÉtDR, I, p. 170 *mugur* din lat. **muculus*, dimin. lui *mucus* „muc". Admis: A. Taverney, *Études romanes déd. à G. Paris* (1891), p. 277 (cf. Densusianu, HLR, I, p. 87); Philippide, ILR, p. 49 „*mugur — muculus*?". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 294 etimol. latină fiind radicalmente greşită, releva identitatea cuvîntului rom. cu cel alb. (cf. şi v.ind. *mukula* „Knospe"). Admis: Gaster, RIAF, I, p. 347 (din alb.); Meyer, EWAlb, p. 288 „*mugull* identisch mit rum. *mugur*, das aus dem Alb. sein wird"; Şăineanu, DUn, p. 412; Tiktin, DictRG, p. 1017; Candrea, DEnc, p. 807; Scriban, D, p. 839. ● Bugge, BB, XVIII 1892, p. 181 alb. *mugull* din lat. **mergulus*. ● Barić, AlbRSt, p. 54 *mugull* < i.-e. **ma* + *gull*. ● Pascu, REBS, p. 67, 287 „*mugur*, et. thrak. **mugulus*, cf. alb. *mugull*", ArR, IX, p. 319 „lat. **mugulus* 'bourgeon' > rom. *mugur*, alb. *mugull*. Sans l'influence du roum., lat. *mugulus* aurait donné alb. **mūull*". ● Puşcariu, StIstr, II, p. 291 „*mugur* de orig. alb.". ● Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*mugur* i.-e. **mug-, muc-* 'ramură' păstrat probabil prin limba dacă + suf.rom. *-ulus*". ● Philippide, OrR, II, p. 724—725 „cuvinte evident identice. Orig. obscură. Cuvîntul rom. însă e străvechi, cum probează *l* > *r*, deci străvechi ar fi şi cel alb., trecut prin împr. în rom. (Barić) şi atunci nu se poate explica de ce n-a căzut *g* intervocalic în cuvîntul alb. Barić vorbeşte de o influenţă analogică ce ar fi exercitat simplul **gull-* asupra compusului *mugull*, dar ... ne-am aştepta ca simplul **gull-* să mai fi existînd în alb., ceeace nu are loc". ● Weigand, BalkA, III, p. 210 „thrak. alb. *mugull* 'Spross, Knopse' > rum. *mugur*". ● DLR, VI, p. 952, cf. alb. *mugull*.

Alăturarea lui *mugure* la alb. *mugull* arată că sînt de aceeaşi origine; iniţial perfect identice, de împrumutare ori influenţare reciprocă nu poate fi vorba. Arhetipul comun avea forma **mugul-*, pentru care însă nu găsim o soluţie etimologică satisfăcătoare în domeniul i.-e., iar analogiile invocate de unii nu servesc la nimic util. Nesigură este şi analiza morfologică a cuvîntului: derivat **mug-ul-* ori compus **mu-gul-*; de aceea orice încercare de a-l integra în vreo familie etimologică este deocamdată iluzorie, — ceea ce (natural) nu poate constitui un argument împotriva caracterului indigen şi preroman, indo-european al cuvîntului româno-albanez, ca şi al celorlalte cercetate aici.

(107) munúnă (var. *murună, munune*) s.f. (pl. *mununi*) *1)* „panglică de legat, cunună (mai adesea de flori artificiale sau de mărgele) pusă de fete (mirese) pe cap" („couronne, couronne de mariée; Kranz (als Kopfschmuck der Mädchen)"). *2)* „şuviţă de păr împletit" („touffe, mèche de cheveux; Haarlöckchen"). *3)* „coama muntelui, creasta (dunga, culmea) unui deal" („sommet d'une montagne, d'une colline; Gipfel, Spitze"). *4)* „mejdină, răzor îngust între două pămînturi, de lăţimea unei brazde (de ex. în zona Cluj-Turda)" („borne, ligne de démarcation entre deux champs ensemencés; Markzeichen").

D e r.: *mununiţă* (var. *muruniţă*), ban. *mununiоară* (AnAF, III, p. 107); topon. *Munună*; *mînună* contaminare din *mînă* şi *munună* (DLR, VI, p. 710).

D i a l.: arom. *mărună* „voal; touffe de cheveux" (GrS, I, p. 225—226), „voile de nouvelle mariée; tresse d'une femme fixée autour de la tête; houppe au-dessus du front d'un bouc, d'un enfant etc.; foule" (DEtAr, p. 669).

Î m p r. din rom.: ung.reg. *n uruna* „a menyasszonyi fátyol elülső része" (zona Huedin, StLex, p. 101, StCom, 13. p. 258); „hegygerinc, barázda; creastă de munte, brazdă" (Gilău, Floreşti) r. *munu.ă*; a kölcsönszó rotacizáló ejtést tükröz (MNyRom-

www.dacoromanica.ro

Kölcs, p. 268, adică „împrumutul reflectă o pronunțare rotacizantă", aserțiune greșită și inutilă, căci forma etimologică răspîndită în Transilvania este *murună*).

LexB, p. 407 „*munună* virful quaruia dealu seu munte, montis jugum, supercilium; cacumen; i.e. berta". ● LaurM, Gloss, p. 393 „*mununa* montis jugum, anadema etc.; coventulu nu scimu se aiba cursu pre undeva d'incoace de Carpati; inse pare co ellu este de acea-asi orig. cu *mun-te, mon-te, mon-ile* etc.". ● CDDE, 1150 „**molo, -onem* < *mola*; primitiv 'tas, masse, proéminence, saillie' ca formele romanice rezultate din *mola*, uprov. *molo* 'ancienne coiffure de femme (etc.)', influențat de *cununa*". ● T. Papahagi, GrS, I, p. 226 „*mărună* poate confirma etimologia lui Dens.". ● Giuglea, DR, III, p. 972 „*munună (murună)* < **molonem* < *mola* (CDDE, 1150); *morman* < der. **murunean* **murnean* (influențat de *mormînt*) etc.". ● Pascu, ArR, X, p. 468 „?! Cf. *morună* (bot.) camomille". ● Tiktin, DictRG, p. 1021, Candrea, DEnc, p. 809 (orig.necun.). ● AnEtn, 1965—1967, p. 13—14.

Cunoscut numai în părțile ardelene cu Banatul și Maramureșul, iar la aromâni destul de rar, cuvîntul nu se explică prin compararea cu *munte (monte)* iar derivarea din lat. *molo* ori *mola* pleacă din sensul secundar „coamă a unui munte" care ar veni din acela de „grămadă"; în realitate evoluția semantică a lui *munună* este tocmai inversă, pornind din sensul 1—2 pentru a însemna „coama muntelui (a unui deal)" (cf. *cununa dealului* „locul neted deasupra dealului ce se întinde în forma unei cununi", maram. etc., *coroana munților*, luate la figurat). Sensul de bază era „coroană, panglică, legătoare" [38], iar var. *mărună* (în zona centrală a Transilvaniei, unde s-a menținut neasimilat *-r-* și unde *cununa* e pronunțat *curună, funingine-furingine, senin-sărin*) împreună cu arom. *mărună* arată că *-r-* este mai vechi, din român comun **morona* ce aparține la i.-e. **mer-*, **merā***gh-* „a împleti, a lega; ață, sfoară, colan, lanț" (WP, II, p. 272—273; IEtW, 733): gr. μερμῖς, -ιθος „fir, ață, șir", μηρύω „înfășor, deapăn, desfășor", (σ)μήρινθος „fir, sfoară, colan", baza **merāgh-*: gr. βρόχος *(*mrochos)* „frînghie, șireang, laț, ochi de țesătură (plasă)", irl. *braig (*mrəghi-)* „lanț, cătușe", v.sl. *mreža* „plasă, rețea, mreje" (din care rom. *mreje*), let. *merga, marga* „parmaclîc de pod, galerie, corul bisericii (grilaj)" etc. (cf. WH, II, p. 76). Baza i.-e. **mer-/mor-on-* **moronā (*maronā?)* a dat *murună-munună*, ca lat. *corona* > *curună-cunună*.

(108) murg adj. „castaniu; roșu-închis bătînd în negru; brun (despre cai și vite)" („bai, brun; braun (von Pferden und Rindern)").

Der.: *murg* (s.m. cal, bou), *murgă* (s.f., iapă, vacă), *murgoiu, murg (= amurg), murgi* („a amurgi", seara murgește), *murgit (= amurgit), Murgilă*; *murguț, -ță, murgușor, -oară, murgan, murgană, murgaș, murgat, murgociu* („vițel fătat la amurgul serii"), *murgău*(?), *murgăreț, murgeală* etc. (DLR, VI, p. 1006—8); antropon. *Murgu, Murgoiu, Murgoci, Murgulescu* ș.a. (OnR, p. 329), topon. *Murgeni, Murguceștl* etc. (NumeL, p. 38, TopRom, p. 57).

Dial.: arom. *múrgu, amúrgu, murges*; megl. *murg. múrgaf.*

Impr. din rom.: ucr. *meregij, mur(u)gii, murhii* „streifig, braun", *murk* „schmutziger Kerl", *murgatyi* (BalkA, II, p. 138; RomSl, XIV 1967, p. 163, XVI, p. 91); pol. *murga* „bou cu capul și grumazul de culoare mai închisă" (SCL, XXVII 1976, p. 287); ceh *murgaše*, rus. *murugij* (prin intermediar ucr.); ung.reg. *murg* „dunkelbraun" (WtbCs, p. 101), *murga* „cal roșu închis; porc roșcat; mîrțoagă; tibia calului"

[38] Termenul este frecvent mai ales în zona centrală a Transilvaniei, Banat, Maramureș: CDDE, 1151; T. Papahagi, *Graiul Maramureșului*, p. 69, 164; L. Apolzanu, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni* (București, 1944), p. 98, 99, 120, 194, din zona Turda, Valea Arieșului, cu descrieri detaliate pentru *murună (mun-)*, foarte populară în aceste părți, „coroană, cunună; șuviță de păr, cosiță împletită". La aromâni pare a fi cunoscut numai în sensul „șuviță de păr, cosiță împletită; moț, smoc de păr" (descrierea la Papahagi). Peste tot, accepțiunea fundamentală și primară este „coroană, ghirlandă, legătură".

www.dacoromanica.ro

(InflR, p. 69; MNyRomKölcs, p. 265); săs. *murgĕ* „rötliches Pferd", *murga* (RomElSz, p. 35, 77); din rom. sau din alb.: blg. „*murg* braun, rotbraun", *murgav* „dunkelbraun", *murgul'av* „brunett", *Murgaš* munte, srb. *murga* „olivenfarbig", gr. μοῦργος „negru (despre câini)", μουργάνα, μούργκος etc. (DR, II, p. 540, III, p. 210; RomIX—XIV, p. 87; RevLg, XII 1967, p. 53; RumWNGr, p. 32).

A l b.: *m u r k*, artic. *murgu* „negru, gri, de culoare închisă"; *murg* „grigio, nero, infelice", *murgullue* „abbrunare, render cupo" (Cord.) etc.

Miklosich, SlElR, p. 30 „*mruku*, srb. *mrk* ater — rom. *murg*; vgl. jedoch alb. *murk, -gu*". ● Roesler, GTB, p. 573 *murg* din μόρικος „dunkel, düster". ● Pontbr, p. 454 din gr. *mourga*. ● LaurM, Gloss. p. 394 „*murgu* in locu de *murcu* din *mure* = *mus* sorice, vînăt ca şoarecele — obscur; nu poate fi slav *mrŭkŭ*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 206 v.sl. *mrakŭ* „caligo, tenebrarum effusio". ● Schuchardt, KZ, II, p. 206 alb. *murk, -gë* din lat. *amurca* „Ölschaum; die beim Auspressen der Oliven vorfliessende wässerige Unreinigkeit, das Vorschoss, Quelschaum". Admis: Meyer, EWAlb, p. 292, chiar dacă este „etimologie foarte puţin probabilă", Philippide, OrR, II,p. 651, 725 „orig.necun.", Meyer-L, REW, 433. ● Philippide, ILR, p. 147, 216 din gr. ἀμολγός. ● Din **moricus* < *morum (mura)*: Weigand, JB, XII 1905, p. 103; Pascu, Beitr, p. 8, ArR, VI, p. 224, DÉtMR, I, p. 121, 1021, REBS, p. 68, 292. ● Capidan, DR, II, p. 478—479, 540—541 admite etim. din *amurca*; în alb. poate fi din rom. ● Diculescu, DR, IV, p. 447 din gr. ἀμολγός amurg, diferit de *murg* din ionic *μουρικός < μόρον „mură". ● Rom. *murg* = alb. *murg-*: Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 375; Tiktin, DictRG, p. 1022; Barić, AlbRSt, p. 105; Şăineanu, DUn, p. 413 etc. ● Skok, *Slavia*, IV, 1925, p. 345 *murg* — alb. *murk* „est un mot balkanique on ne sait pas d'où". ● Puşcariu, StIstr, II, p. 291. ● Scriban, D, p. 842 „cf. lat. *mauricus* mauric, al marocanilor, popor cu pielea întunecată"[!]. ● Candrea, DEnc, p. 810 (necun.). ● AnEtn, 1957—1958, p. 144.

Răspîndit la popoarele din zona carpato-balcanică, *murg* „de la români şi albanezi a trecut în diferite limbi slave şi în neogreacă" (Philippide), fiind un element comun albano-român, autohton, în legătură cu noţiunea de „coloare închisă, brună", un rad. i.-e. **mer-/mor-* cu sensul „a sclipi, licări, scînteia", baza **merəg-* (WP, II, p. 275), în cuvinte ca: lit. *mirgu, -eti* „a licări, a sclipi", *márgas* „pestriţ, colorat", *márguti* „bunt schimmern", let. *marga* „licărire", rus *morgat'* „a sclipi", v.isl. *myrkr (*mirkva-), myrkvan* „întunecat", *myrkvi* „întunecime" etc. Sensurile de „sclipire, culoare închisă, sclipitoare" ale acestor cuvinte s-ar acorda cu „colorat, de culoare închisă" ce poate ajunge aproape de negru, din *murg*, eventual bază **mor-g-* cu trecerea românească a lui *o* la *u*. Mai probabilă însă este apartenenţa lui *murg* la grupa i.-e. *(*mer-) *mor-* „a înnegri, coloare întunecoasă,pată" (WP, II, p. 279—280; IEtW, p. 734): gr. μόρυχος „întunecat", rus *maraju, -t'* „a unge, mînji, cîrpăci", ucr. *marovatyi* „murdar", pol. *morag* „cu vărgi obscure" etc.

(109) muşát adj. „frumos" („beau; schön").

D e r.: (?)*muşeţel* (plantă aromatică; matricaria chamomilla), *muşatare, -at, -ateţă* (LaurM, Gloss, p. 397); antropon. *Muşat, Muşatescu, Muşatiu, Muşetoiu* (OnR, p. 329—330); topon. *Muşata, Muşatul, Muşăteşti, Muşeteasca, Muşetescu* (NumeL, p. 87, TopRom, p. 113).

D i a l.: arom. *muşát, muşeat, mşat, muşiteaţă* „frumuseţe", *muşuteaţă, muşutic (muşitic)* „frumuşel", *muşitică, muşitesc, -ire, -are* etc.; *premuşatu* (poate creaţie a lui Boiagi; cf. Densusianu, HLR, I, p. 248), megl. *muşát* (Megl, III, p. 199; GrS, VI, p. 171), nume *Muşa, Muşu*, istr. *muşat*.

Î m p r. din rom.: ung. (local) *musacól, musacél* „muşeţel" (InflR, p. 69).

LexB, p. 13 „Aurelianae Daciae Valachi *muşatu* pro *frumuşatu*, sive frumosu, formosus". Reluat de Hasdeu, admis: Tiktin, Stud, p. 112, DictRG, p. 1024 („kosend verkürzt aus *frumuşat* ...") ; Pascu, DÉtMR, I, p. 123, 1038; Meyer-L, REW³ 3450; Capidan, Megl, III, p. 199; Scriban, D, p. 845. ● Ginglea, DR, III, p. 767—768

www.dacoromanica.ro

explicarea aceasta nu e de admis, din *frumos* ar fi trebut să rezulte **frîmşat* nu *muşat*. Lat. *musteus* „jung, frisch, neu", der. adj. partic. Respins, din cauza greutăţii morfologice a unui *musteus* + *-at* şi a trecerii semantice neverosimile, de Graur, BL, V, p. 70—71; e dificilă căderea grupei *fru-* din *frumuşat*; dar e posibilă o formă de bază infantină *mumos* = *frumos*, **mumuşat* > *muşat*. ● Byhan, JB, VI, p. 285, Popovici, DIstr, p. 128, Şăineanu, DUn, p. 414 „orig.necun.".

În dialectul „dacoromân" cuvîntul e rar, pe cale de dispariţie, atestat numai în puncte izolate (Munţii Apuseni, lîngă Blaj, R.-Sărat) [39]; dar odinioară era mai răspîndit cum arată şi numele *Muşat* etc. Explicările prin lat. *formosus*, *-iatus* ori *musteus* nu sînt verosimile, cum au arătat Giuglea şi Graur; cuvîntul nu e latin-romanic, dar nici împrumut mai recent de la vecini; îl considerăm de aceea ca aparţinînd fondului autohton, cu toate că deocamdată nu aflăm o soluţie etimologică în domeniu comparativ, unde ar admite o bază de forma **meu-s-* ori **smeu-s-*, derivat cu sufix *-at* (probabil latin); o rădăcină de acest fel convenabilă semantic nu se află în dicţionare şi pînă acum n-a fost identificată; interpretarea lui „frumos" ca ceva „arătos; spectaculos; minunat" şi apropierea lui de i.-e. **smei-* „a surîde, a (se) minuna" (WP, II, p. 686—687; IWEt, 967) ar avea prea puţine şanse de a fi reală. E remarcabilă asemănarea adj. *muşat* cu antroponimul tracic *Mussatus* (CIL, III 4369); simplă întîmplare?

(110) muşcá vb tr. *1)* „a înfige dinţii (ciocul etc.) în ceva, a apuca şi a rupe cu dinţii" („mordre; beissen, abbeissen"); fig. „a-şi mușca degetele (a-i părea rău, a se căi)", „a-şi mușca limba (degetele), a se opri în momentul de a vorbi despre un lucru ce nu trebuie spus sau a se căi de a fi vorbit" („se mordre les doigts, les lèvres; sich auf die Lippen, auf die Zunge beissen; es tut ihm leid, er bereut seine Tat"). *2)* fig. „a pişca, a supăra cu vorba, a critica" („piquer, piquoter; stechen, empfindlich berühren").

Der.: *muşcare*, *-at*, *-ător*, *muşcătoare* „ghintură" (DR V 759), *muşcătură*, *muşcăcios*, *muşcată* (plantă)? *muşcăţel*, *muşcatul dracului* (knautia arvensis, scabiosa columbaria), *muşcatul broaştelor* (hydrocharis morsus ranae, pelargonium odoratissimum).

Dial.: arom. *muşcu (mîşcu)*, megl., istr. *mutşku*.

LexB, 408 „*muşcu*, it. *morsicare* i.e. frequenter mordere, hisp. *chamuscar* i.e. adurere". ● Cihac, DÉtDR, I, 174 lat. *morsicare*, it. *morsicare*, sp. *mordicar*. ● LaurM, II, 351 „d'in *mordere*". ● Miklosich, BeitrVoc. II, 64 **morsico*, admis: Tiktin, ZrPh, XI 1887, 78, Byhan, JB, VI 1899, 286. ● Candrea-Hecht, R, XXXI, 314. ● Puşcariu, JB, XI, p. 109 **mucceus* + *icare*, sic. *mutssikari*, neapol. *mutssikare* etc.; EWR, 1136. ● Tiktin, DictRG, 1024 „auch in ital. Mundarten als *muccecare*, *moccec-*, *muzzic-*, *mozzic-*, etc. Leitet auf ein vlat. *muccico*, *-are*, dessen Zshg. mit lat. *muccus* jedoch fraglich ist". ● Meyer-L, REW, 5707 **mucceus* „rotzig", mazed. *muts* etc. + *morsicare* „beissen" (1690) *muşcá*, siz. *muttsikari*, neap., campob. etc.; etimologie repetată de mulţi (Scriban; Candrea, DEnc, 812; Papahagi, DEtAr, p. 719 etc.), deşi evident „nu este plausibilă" (Graur, BL, V, 106), Şăineanu, DUn, 414, DLR, VI (1968), p. 1044 „orig. necunoscută".

Cuvînt străvechi, general (în cele patru dialecte), verbul *muşcá* este evident ereditar; derivarea din lat. *morsicare*, *muccicare* nu se impune, nu este de reţinut, în ciuda aparenţelor şi a unor asemănări reale (ori fictive) citate de Puşcariu. Forma veche etimologică este *mucica* (Cod. Vor. 16/5; megl. ,istr.); deci temă *muč-k-*, din **mut-š-icare*; în *mutš-* este conţinută baza i.-e. **mont-s-* a rad. **menth-* „a mesteca cu dinţii; dinţi, dantură, zăbală", gr. μαθύαι· γνάθοι Hsch., μασάομαι „mesteca, mînca", μαστάζω etc., lat. *mando*, *-ere*, *-i*, *mansum* „a amesteca", gall. *mant* „maxilla", ahd. *munt* „gură", *mindil*, *gamindel* „zăbală"

[39] Cf. O. Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, în *Anuarul Semin.ist.limbii române*, Bucureşti, 1898, p. 8—9 (extras).

www.dacoromanica.ro

ş.a. (WP, II, p. 270; WH, II, p. 24); **mont-s-icare>mučca (muşcă)* la fel ca *monstrare>mustră, confund->cufund, comprehendo>cuprind, contremulo>cutremur, mensura>măsură, mensa>masă* etc. (cf. *cotropi*).

(111) năpîrcă s.f. (pl. *năpîrci*) *1)* „viperă" (vipère; Otter"), *2)* „om rău, femee rea" („méchante femme, vipérine; Bösewicht"). *3)* „cravaşă" (munt. „ţara biciului şi a năpîrcii" = „le pays du fouet et de la cravache"; „Reitpeitsche"). Mard. Lex. nr. 1014 ἔχιδνα *năprăcă*.

Der.: *năpîrcuţă, năpîrcaş, năpîrcos* („giftig; iute, isteţ").

Dial.: arom. *năpărtică, năpîrtică* (pl. *năpîrtiţi*) „viperă, şarpe" şi *nipîrtică (nipîrtiţi)*, der.: *năpîrticuşă (nip-), -uşu* „pui de năpîrcă, de viperă", *nipîrticare* „devenir méchant; se mettre en colère", *nipîrticat, nipîrtikedzu, napórtcă* etc. (RevLg, XI 1966, p. 561); megl. *năprotcă, noprotcă* şi *săprotcă (şarpe + năprotcă)*.

Împr. din rom.: srb.-cr. *naprtka (zaprtka)* „viperă" (Puşcariu, StIstr, II, p. 292).

Alb.: *nepërtkë* (Cavallioti), *nepërkë (nepker, -a, neperkë, -a,* Cord.).

LexB, p. 449 „*nəperca* dora dela noverca". ● LaurM, Gloss, p. 405 „*naperca* vipera; oricum, de preferit e popul. *vipera*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 719 „nous tenons le mot alb. pour une forme diminutive du lat. *vipera*, avec apharèse du *v-* et puis prothèse d'un *n* comme beaucoup de mots grecs; le macéd. *napartica* vient de l'alb.". ● Meyer, EWAlb, p. 303 „gewiss sind die Wörter Entstellungen eines Fremdwortes: es scheint nicht ausgeschlossen, dass *vipera (*viperana* = alb. *vëprënë)* darin steckt, auf das viell. *natrix* gewirkt hat". ● Creţu, Mard.Lex, p. 350 „probabil: **viperana* + *-ica* = *veprănecă* — *năprîntecă* — *năpîr(n)tecă* — *năpîrtcă* — *năpîrcă*, prin un fel de disimilare regresivă a primei silabe"[!]. ● Capidan, DR, II, p. 543 sensul fundamental fiind „şarpe cu trupul scurt şi gros", *năpîrtecă* pare să reprezinte o formă contaminată din *natrix* + *pertica*, deşi greutăţile nu sînt uşor de explicat (după Drăganu; cf. DR, VI, p. 154). ● Cuvîntul rom. comparat ori derivat din alb.: Tiktin, DictRG, p. 1033; Şăineanu, DUn, p. 418; Skok, RÉSl, III 1923, p. 74—75; Pascu, DÉtMR, II, p. 221, 56; Philippide, OrR, II, p. 726 „cuvinte identice; orig. obscură"; Candrea, DEnc, p. 821; Scriban, D, p. 855; Rosetti, ILR, II, p. 119.

Identitatea cuvintelor român şi alb. este evidentă, dovadă a autohtoniei lor; dar o soluţie etimologică este greu a se afla. În partea iniţială există asemănare cu lat. *natrix*, dacă poate fi decupat în *nă-pîrc-*, fără a fi însă derivat din latină, partea finală fiind total diferită; nu e clar dacă există legătură etimologică între *natrix* şi *năpîrcă*, ori dacă are vreun temei contaminarea *natrix* + *pertica*. Contînd pe alte dificultăţi, este admisibilă între cuvîntul alb.-rom. şi cel lat. o înrudire de natură indo-europeană, eventual prin acea formă de bază **nē-tr-, nətr-* „şarpe, năpîrcă" în lat. *natrix, -icis* „şarpe de apă" = v.irl. *nathir*, gen. *natrach* „natrix, serpens", got. *nadrē*, ahd. *nātara* „Natter" (WP, II, p. 327; IEtW, p. 767). Rămîne însă neexplicată partea finală din *nă-pîrcă, nă-pîrtcă* (dacă asemenea decupare e justă), ceea ce face puţin probabilă legătura cu grupa **nē-tr-*. Nimic sigur.

(112) nechezá (†*nechieza, ni(n)cheza, -ez, îngheza)* vb intr. „a striga" (vorbind de cai), „a rîncheza, a mihoi, forăi" („hennir; wiehern").

Der.: *nechez* (s.n. „strigătul calului"), *nechezare, ni(n)chezare, nechezat, nechezătură*.

Dial.: megl. *nicl'ez, nicl'ezà* (arom. = *aruşaşte*).

Cihac, DÉtDR, I, p. 231 „formes tronquées" de la *rîncheza*, care e din **rhonchissare*; II, p. 693 (el.ngr.) din m.gr. ῥογχαλίζω, ῥονχάζω „ronfler". ● LaurM, II, p. 998

www.dacoromanica.ro

ronchezare (runchezare, rinchezare şi nechezare). ● Tiktin, DictRG, p. 1045 „geht zweifellos auf gr. ῥόγχος, lat. *r(h)onchus* „schnarchen" zurück, von dem im Rom. ein vb in mancherlei Gestalt abgeleitet wurde; altit. *roncheggiare*, ven. *ronchizar*. Gegen das angesetzte **ronchizo* spricht sowohl *k*, nicht *č*, als auch das megl. *nicl'ez*. Das würde auf **rhonclizo* führen, dessen *l* ja auch in dem von ῥόγχος nicht zu trennenden *ronflare* erscheint". ● Puşcariu, CL, XLVI 1912, p. 141—143 „o formă **rhonchizo* nu explică decît pe *rînchez*, nicidecum pe *nechez*, care e mult mai răspîndit şi nu se poate deriva din *rînchez*". De aceea e de pus în legătură cu neap., abruzz. *annekkya*, log. *annigrare*, *anniniyare*, prov. *anilhar* etc., care ar avea la bază un romanic **hinnitulare* „wiehern", *hinnitare*, care „trebuia să dea rom. **anechà*, cu afereza *a necha*, sau în forma mai veche **necl'a*; ... gr.-lat. **rhonkidzo* „a sforăi" l-a influenţat reciproc; **ronkedzu* a primit sub influenţa lui *necl'edzu* pe acel *l'* care a împiedicat schimbarea lui *k* în *ţ* sau *č*, devenind **rîncl'edzu* ...". DR, I, p. 314, V, p. 780 „*nechezà* < **hinnitulare* prin faza *(a)nech(e)za* (cf. *animalia* > *nămaie*)". Admis: Şăineanu, DUn, p. 423, Spitzer, ArR, VII, p. 155 „it. *nicchiare* ... Es liegt einfach **hinnitulare* 'wiehern' vor. In das Pferdegewieher hört der Mensch bald Lachen (Schuchardt), bald Weinen hinein ..."; Meyer-L, REW[8] 4138 „**hinnitulare* 'wiehern', rum. *nechezà*, neap., abruzz. *annekkya*, log. *annigrare* etc.". ● Giuglea, DR, IV, p. 1553 „lat. *frigicare* + *striga*". ● Graur, BL, V, p. 100 „*nechezá* ne peut venir que d'un verbe en *-izo* (comme *botezá*, *cutezá*, *rînchezá*)". ● Spitzer, BL, VI, p. 258 „avec *nechezá* cf. angl. *neigh*, a.angl. *hnægan* harmonie imitative, ung. *nyihogni*". ● Scriban, D, p. 860 „var. din *rînchez*".

Vechea derivare din *r(h)onchizo* nu are nici o valoare, iar faţă de aceasta legătura cu grupa romanică a lui **hinnitulare* poate să pară ingenioasă şi interesantă, încît a fost considerată de unii romanişti ca foarte uşor admisibilă, chiar necesară. Interpretate cu oarecare aproximaţie, sensurile s-ar potrivi (semantica fiind de obicei mai elastică la elaborarea etimologiilor), iar piedicile formale erau soluţionate prin expedientul despre contaminarea cu *rhonchizo*; încît nimic n-ar fi trebuit să stea în calea etimologiei latine a acestui cuvînt considerat romanic; totuşi derivarea nu este chiar atît de evidentă şi convingătoare cît a putut să pară romaniştilor şi latinizanţilor noştri, căci dacă seria italică şi vestromanică a cuvintelor citate poate fi redusă la prototipul lat. vulg. **hinnitulare* „wiehern", acesta în schimb nu poate să explice pe *nechezá*, pentru care ideea „contaminării" cu sinonimul *rînchezá* nu ajută la nimic. Exclusiv, tipic românesc, verbul nostru e străvechi din româna comună, păstrat în două dialecte, arhetipul fiind **necli(d)zo*, der. cu suf. verbal *-izo* din tema **necl-* ce s-ar părea că nu este de căutat în domeniu romanic. Dacă asemenea analiză a verbului e justă, se poate considera tema lui ca o alcătuire din element radical şi formant **nek-l-*. Accepţiunea actuală şi esenţa semantică a verbului este „strigătul" cailor, un vuiet puternic şi sonor, adesea prelung şi strident (chiar tînguitor): „calul ei alb nechezea de clocotea pădurea" (Gane), „calul unde n-a nechiezat odată, cît s-au răsunat toate pădurile", „iapa ... nincheză odată de hăui văzduhul" (Ispirescu) etc.[40]. Deci trebuie să conţină o rădăcină verbală exprimînd un „strigăt, sunet", iar elementul **nek-* aparţine la onomatopeea i.-e. **enk-/onk-* „a geme, a suspina; a mugi, a vîjîi, mormăi" (WP, I p. 133; IEtW, 322), în cuvinte ca v.sl. *jaču*, *jačati* „a geme", alb. *nëkón'*, gheg *angój* „gem, bocesc", gr. ὀγκάομαι „strigă, urla, răcni, a rage" (despre asin), lat. *unco*, *-āre* „mormăitul ursului" şi alte cuvinte germ. cu sensul „a geme, ofta (etc.)". Nu este însă exclus să avem aici un compus din două elemente radicale de forma *ne-cleza* în care partea a doua să fie o temă **cled-* a rad. i.-e. **kel-* „a striga, chema, a face sgomot, a (ră)suna" (WP, II, p. 443—446; WH, I, p. 141—142), care a dat şi cuvinte ca: v. ind. *kala-* „răsunînd

[40] Despre „strigătul" calului: *nechezat*, *rînchezat*, *forăit*, *mihoit* şi celelalte nume regionale, cu variantele lor, cf. S. Şuţu, DR, II, p. 98—100 „strigătele animalelor" (cercetare vastă, nu fără lacune, de ex. lipseşte „strigătul" *ghionoaiei*).

www.dacoromanica.ro

încet", *krandati* „strigă, mugeşte, nechează, urlă, huruie", gr. κέλαδος „vuiet, muget, larmă puternică", lat. *calo* „chem", *clāmo* etc., ags. *hlowan* „rugire, boare", ahd. *hluotida* „latratus", lat. *kalada* „strigăt, certuri, zgomot" etc. În această eventualitate rămîne neexplicat deocamdată elementul iniţial *ne-*. Videant alii.

(112a) niţél adj. şi adv. (pl. *niţei*, f. *niţică*, pl. *niţele*) „puţin" („un peu; ein wenig"), „puţin (timp)" („un (tout) peu, un tantinet; ein bischen, etwas").

Der.: *niţeluş* („puţintel"), *niţilică, niţulucă*.

Dial.: neatestat (arom. *nih'amă, năh'amă (tă), năh'amtă*).

Cihac, DÉtDR, I, p. 163 „*mic – niţel (niţel)*". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 295, LXXXII formă scurtată din *nişchiţel* dimin. din v.rom. *neşcît*, arom. *niskîntu* < lat. *nescio quantum*. Admis: Weigand, KJB, VIII, p. 102. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 474 din alb. *në tshikë* „un peu" > *niţică* (sau alb. *në* + *tsil'i* „ein wer? ein etwas"), pronume nedefinit. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 79–80 respingînd formula lui Hasdeu, „puisque la contradiction qu'il admet me semble trop forcée", admite der. din *në* + *tsikë*; „une fois introduite en roum., cette forme a été attirée par *puţintel*; *niţică* une contamination de *nëtshikë* avec alb. *tshitsikë (tshitshikë)*"[!]. ● Puşcariu, EWR, 1184 „etym. unbekannt; alb. *në tshikë* > *niţică, niţel*, – bleibt dabei der Über gang von *tsh* > *ts* unerklärt. Denkbar ist... **nic*[*ŭ*]*lum*, eine Ableitung von *nico, -are* 'winken', indem 'ein Wink' die Kürze einer Zeitdauer bezeichnen kann". ● Tiktin, DictRG, p. 1058 „vermutl. im Kindermunde aus *puţinel* durch Kürzung *(*ţinel)* u. Umstellung gebildet. Weniger wahrsch. ist Kürzung aus *nişchiţel*". ● Domaschke, JB, XXI–XXV, p. 106 din *mic*. ● Giuglea, DR, III, p. 1090 lat. *etta, un-etta*; X, p. 435–436, DRS, p. 74 „toate etimologiile de pînă acum sînt fără temei. Noi am găsit o concordanţă cu gr. ὀνύχιον 'unghie', cf. 'cît negru sub unghie' (= puţin); cf. bov. *aniçi, niçi*, otr. *aniçi* 'unghia', der. bov. *nixudda* 'unghietta e piccolissima *quantità* di checchessia', *nixo* 'klein' etc.... Tulpina v.gr. ar da în rom. **unuţ* sau **uneţ* cu *y* trecut la *i*, **(u)neţ*, **(u)neţel, niţel*". ● Scriban, D, p. 874 d.v.rom. *nişchiţel, nişchit*. ● Candrea, DEnc, p. 841, Şăineanu, DUn, p. 431 „orig.necun." Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 *miţiţel* (mic).

Impedimentele formale-fonetice arată că *niţel* nu poate veni din vreunul dintre arhetipurile construite, evident nici din gr. ὀνύχιον, dificil deopotrivă formal şi semantic, lăsînd valabilă constatarea autorului său „toate etimologiile de pînă acum sînt fără temei". E un cuvînt regional românesc, cunoscut mai ales în zona sudică a teritoriului drom. (Muntenia, Olt.) şi generalizat, prin literatură, publicistică, administraţie; dar nu e un element de dată recentă ca împrumut căci nu se vede de unde ar putea fi luat. Dacă este indigen, trebuie să fi evoluat după normele lexicului ereditar, încît *ţ* presupune un vechin *t* şi un arhetip **nit-ellu-*, respectiv un rad. mai vechi **nit-* care (pentru semantismul „bucată (mică); rupt, tăiat, fărîmiţat") pare să fie i.-e. **sneit-* „a tăia" (WP, II, p. 695–696; IEtW, 974): got. *senipan*, v.isl. *senida* „a tăia, a culege", *sneid* „bucată tăiată, ruptă", mhd. *sneite* „tăietură în pădure, luminiş" etc.; ahd. *snit* „der Schnitt", mhd. *snitzen* „a tăia, sculpta", v.isl. *sneis* „ramură mică, tăiată", ceh *snět* „ramură", irl. *snéid* „mic, scurt". Evoluţia semantică e simplă şi normală, iar reducerea grupului semantic *sn-* la *n-* ar avea o paralelă în *noian*(?). Sufixul *-el-* în *niţel* ar putea fi mai recent, analogic; dar un arhetip al epocii romane de forma **nitell-* producea în rom. *niţel*.

(112b) noián (var. *noiam*; *loian* Vîlcea) s.n. (pl. *noianuri, noiene*) *1)* „întindere nemărgnită de apă, mare, ocean" („océan, mer, immensité; Ozean, Meer"). *2)* „cantitate nemărginită, mulţime fără număr, întindere imensă, imensitate" („grande quantité, immensité; unzählige Menge, Weite, Unermesslichkeit"). *3)* „abis, genune" („abîme, gouffre; grundlose Tiefe, Kluft, Abgrund").

www.dacoromanica.ro

D e r.: *a noiená* mold. „a copleşi, a îmbătrîni" („l-au noienat anii", Roman), „a troieni" (Tecuci).

LexB, p. 448 „*noianu* abyssus, baratrum profundum". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 180 „du lat. *oceanus*, avec prothèse d'un *n* et syncope du *c*, peut-être à cause de sa prononciation gutturale *okeanus-, oean- noean*". ● Admis: LaurM, II, p. 425 „din *oceanus*?", Scriban, D, p. 875. ● Cihac, II, p. 217, cf. ceh *nore* abîme, gouffre, vsl. *nora* latibulum etc.; cf. *noroiu* ● Körting, LRWb 6657 „*oceanus*, rum. *noian* (Cihac; doch ist die Ableitung höchst zweifelhaft)". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 295 „*noian* e alb. *uiana* 'ocean', de la *ui* 'apă'"; dar „de telles étymologies doivent être résolument écartées" Densusianu, HLR, I, p. 356. ● Tiktin, DictRG, p. 1060 „wohl kaum = alb. *ujane*". ● Puşcariu, DR, III, p. 387, LR, I, p. 265 „dacă *noian* e aglutinat din *un oian*, ar putea fi împr. din alb. *uianë*; a netrecut în f dovadă că nu e prea vechiu"; Philippide, OrR, II, p. 726 „alb. *uianë* der. din *uiă*; *noian* de origine obscură, nu prea vechiu în limbă; puţin probabil că ar fi împr. din alb.". ● Densusianu, GrS, III, p. 431 „forma primitivă a fost *loian* (Vîlcea: 'vin mult; apă multă: s-a făcut anul acesta loian de vin'). Etimologia apare clară: der. din sl. *loj-* 'a curge' (Berneker, SlEW, I, p. 729; în rus *zaloj* 'loc inundat'); la origine *loian* a trebuit să însemne 'ce curge din belşug', schimbat fonetic prin asimilarea *l—n* > *n—n*". ● Giuglea, DR, X, p. 108 *loian* explică pe „noian" (de ape) < alb. *llohë* „pioggia" (Leotti). ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 282, Candrea, DEnc, p. 842, Şăineanu, DUn, p. 432 „orig. necun.".

Vechile apropieri de *oceanus*, sl. *nor-* ori de alb. *uianë* nu explică forma lui *noian*; nu mult mai convingătoare este legătura cu sl. *loj-* (alb. *llohë*) care pleacă de la forma locală, secundară *loian*. Dacă această din urmă soluţie nu este adoptată, se poate căuta alta în sensul înrudirii cu apelativul mai scurt *noi(u)*, „ziorii sau noii de apă = roua, picurii de pe frunze, de pe pietre, picăturile de apă ce cad de pe roata morii cînd se învîrteşte" (maram.) şi în descîntece (Pamfile; cf. DR, IV, p. 1041—2). Tema **no*[.]*i.-*, din **nov-iu-* pare să aparţină la i.-e. **sneu-*: **snou-*, paralelă a lui **snā-* „a curge, lichid, umezeală" (WP, II, p. 692—694); IEtW, 971: v.ind. *snāuti*, part. *snutá-* „a picura, curge, secreta lichid (din corp)", gr. νάω, ναῖος, eol. ναύω „a curge", ναρός (*να Ϝερός) „curgător" etc., lat. *nūtrio, -ire* „a alăpta, a nutri", m.ir. *snuad* „rîu" etc. Această răd. i.-e. s-ar putea afla în numele de rîu tracic *Noes* (Hdt., IV 49) numit *Novas* (Val. Flacc., IV 719, VI 100), posibil Ialomiţa (RE, XVII 810), eventual în *Naparis*(?), *Naisus* (*Navissus*; *LbTrD*, p. 72).

(113) păstáie (var. *postaie, păstare* mold., *păstău* Someş, Oaş) s.f. (pl. *păstăi, păstări, păstaie*) „teaca în care sînt închise boabele sau seminţele de leguminoase ori alte plante" („gousse, cosse (de haricot, de fêve, de pois, etc.); Hülse, Schotte").

D e r.: *păstău, păstăioară, păstă(i)uţă*, ban. *postaică, păstăios, -oasă*, mold. *păstăros, păstăiată* (plantă), *păstăieţ* („hülsig"), *păstăcioară, păstăioară* (plantă), *păstări*.

D i a l. ı arom. *pistal'e, pistal', păstal'e, spătál'e*.

Î m p r. din rom.: ucr. *pastaia, postaja* „lunaria rediviva" (CDDE; LbR, 1971, p. 170; invers: Pascu, RevC, XII, p. 132); ung.reg. *paszté* „fasole verde" (InflR, p. 74), *pásztéj, pászté* (NyIrK, VII 1963, p. 228), *pàsztárë* „babhüvely; zöldbab" etc. (MNyRomKölcs, p. 294).

A l b. ı scutar. *p i sh t a j ë, bishtajë, -ja, besh-* „baccello di legumi" (Cord.).

DictB, II, p. 182 „*pestae* e *pistaceum, -i*, pistacea nux". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 273 (sl) cf. *póhi, pogi, poşghiţă* etc. ● CDDE, 1351 din lat. **pistalia* < *pistare* „pisa, sfărîma"; înţelesul „cosse" explicat prin faptul că păstăile de fasole, mazăre etc. după ce s-au uscat se golesc de boabe şi se îmblătesc sau se bat cu furca; *păstaie* era iniţial un colectiv, aplicat tuturor plantelor păstăioase. Admis: Pascu, DÉtMR, I, p. 143, 1253. ● Puşcariu, DR, III. p. 679 *quasso, -are* > **quassitare*, **quassicare*; cf. sp., port. *casca* „Hülse" (REW, 6941); **quassitale*, pl. **quassitalia* > der. *păstare* şi *pastaie* (cf. vgs. *fesa* „Hülse des Getreides" înrudit cu lat. *pinso*, gr. πτίσσω). ● Candrea,

www.dacoromanica.ro

DEnc, p. 910 cf. alb. *pishtaiĕ*. ● Meyer-L, REW 6536 „*pistare* stampfen, zerstossen, mazed. *pistal'ă*, it. *pistagna* Halssaum; Kragen; Vorstoss, cat. *pestanya* Wimper etc. sind formell und begrifflich nicht verständlich". ● Graur, Bl, V, p. 109 „a peu près certainement de *pistare* avec *i*". ● Scriban, D, p. 953 „cp. cu alb. *pishtaiĕ* ori lat. *pistalia*". ● Giuglea, DR, X, p. 61—62, 446, DRS, p. 87 din lat. *pyxis*, gr. πύξις „Büchse, Schachtel" etc., din care fr. *boîte*, it. *bussola* etc.; *buxida* atestat în sec. X; *păstaie* din **pyxita lia* (*pyxita), care a însemnat „cutiuţe" etc. ● Tiktin, DictRG, p. 1130, Şăineanu, DUn, p. 468 „orig. necun.".

Este un element alb.-rom. carpato-balcanic, deci foarte probabil autohton, dat fiindcă originea lat. *(pistaceum)*, sl. *(pohi, poşghiţă* etc.*)* nu sînt verosimile; soluţia lui Candrea—Dens. se întemeiază pe faptul că fructele păstăioaselor, uscate, uneori sînt puse în grămezi şi îmblătite, bătute (autorii precizează „se golesc de boabe şi se îmblătesc"; dar după golire, n-are nici un rost îmblătirea tecilor goale); această operaţie (lat. *pistare*, **quassitare*<*quasso*) e un element secundar, tîrziu, fără semnificaţie etimologică; legătura cu it. *pistagna* „chenar, guler", cat. *pestagna* „geană" e natural să apară „nicht verständlich" (Meyer-L.) fiind streine de *păstaie*; „*pyxi-da*" se exclude fonetic şi semantic. Esenţial la *păstaie* pare a fi „mică ramificaţie, teaca ce conţine boabele (sămînţa)", crescută la un capăt al plantei, suspendată de tulpină ori de ramuri, atîrnată ca un fir, ciucur, în aer bătută de vînt. Arhetipul era **pestalia*, dar analiza morfologică este echivocă, fie **pes-t-al-*, fie **pes-tal-*(?); în a doua eventualitate un compus din două elemente radicale(?). Partea iniţială **pes-* (**pis-*)? se înrudeşte cu ahd. *fesa* „Hülse des Getreides, Spreu, Getreide in der Hülse", nhd. *fese* (îndoielnic la WP, II, p. 1, rad. i.-e. **pis-* „a pisa, a zdrobi"), care aparţine însă mai curînd la **pes-* „a fi în bătaia vîntului, a fîlfîi" (WP, II, p. 67; IEtW, p. 823), cu ahd. *faso, fasa* „firicel, ciucur", sued. dial. *fös* „firişor", mnd. *vese* „fir, pleavă, ciucur", oland. *vezel* „firişor", srb *pahali* „fulg", ceh.-pol. *pochva* „coadă (fîlfîind)" etc. Elementul *-tal-*(?) ar putea aparţine la i.-e. **tāl-* „a creşte, a înverzi; plantă, vlăstar, tînăr" (WP, I, p. 705; IEtW, p. 1055): v. ind. *tāla-h* „Weinpalme", gr. τῆλις „plantă leguminoasă, cu păstăi; fîn grec", lat. *tālea* „bastonaş, butaş, răsad", *tālla* = *tālia* „Zwiebelhülse", lit. *a(t)tólas* „otavă" etc. Videant alii.

(114) păstrá vb tr. „a păzi cu îngrijire; a ţine în bună stare; a conserva" („garder, conserver; (auf)bewahren, verwahren, aufheben, erhalten").

Der.: *păstru* („cruţare"), *păstrare, păstrat, păstrător, -oare, păstrătură*; *nepăstrare, nepăstrat, nepăstrător*.

Dial.: arom. *păstrare, păstredzu*, megl. *păstrés, pastriri, păstrit* („a păstra", GrS, VI, p. 179; după Capidan, Megl, III, p. 217 „din blg *pastrija*").

Impr. din rom.: blg *pastrija*, v. sl. *pastreniie* cu sensul românesc (DR, III, p. 141, 233).

LexB, p. 488 „*păstrezu* ab absoleto nefors posterare aut sequestrare". ● Pontbr, p. 532 *păstoru*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 198 din lat. **parsitare* (*parcitare*, din *parcitum* partic. al lui *parcere*: „a cruţa"). ● LaurM, II, p. 601 *pastrare* din *parsitare*. ● Meyer, EWAlb, p. 323 *păstrez* şi alb. *pĕstrói* „curăţ" din n.gr. παστρεύω „curăţ". Admis: Tiktin, DictRG, p. 1131 (es scheint), Pascu, DÉtMR, II, p. 1657—1658, RevC, XII 1938, p. 171; Şăineanu, DUn, p. 468 (blg *pastria*); Scheludko, BalkA, II, p. 281 din gr. prin intermediu blg.; Candrea, DEnc, p. 910, Scriban, D, p. 953 etc. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 283 sl. (*pastreniie*, blg. *pastrija*). ● Meyer-L, REW[1—3] 6255 **parsitare* „schonen", rom. *păstra*. Admis şi de Capidan, Puşcariu, DR, III, p. 679; „*păstra* ne vient pas de *parsitare*" Graur, BL, V, p. 108; Rosetti, ILR, I, p. 167. ● Bărbulescu, Arh, XXXIII 1926, p. 73 din gr. *pastrevma*, acesta din vb gr. *pastreuo* „einsalzen", adică „a păstra, conserva prin sărare". ● Philippide, OrR, II, p. 727 „orig. necun.". ● DLR, VIII/1 (1972), p. 320—321 din blg. *pastria*.

www.dacoromanica.ro

Piedici semantice, fonetice ori cultural-istorice stau în calea tuturor tentativelor făcute: **parsitare* este nepotrivit formal; gr. παστρεύω are înţeles diferit, iar trecerea la „păstra" nu e de admis; derivarea din *pastrevma* ca împrumut recent n.gr. e imposibilă din motive cronologice şi cultural-istorice pentru un verb străvechi din româna comună, care nefiind latinesc ori slav, revine fondului lexical autohton. Asemănarea cu grupa i.-e. **pā-* „a paşte, a păzi vitele; a le hrăni" (WP, II, p. 72—73, lat. *pasco, -ere, pāstum, pāstor*, v.sl. *pasa, pasti* etc.) este numai întîmplătoare; verbul românesc aparţine mai curînd la i.-e. **pāk'-, pāg'-* „a fixa, a întări; festmachen" (WP, II, p. 2; IEtW, p. 787—78; WH, II, p. 231—232), care a dat cuvinte ca v.ind. *páç-, pāçayati*, zend. *pas-* „a lega", gr. πήγνμι „a fixa, ajusta (etc.)", πηκτός „fiché, planté; compact", lat. *pacisco(r), pactus sum* „a face un pact cu cineva, a conveni", *pāgina, pax, compāgēs* ş.a., mai potrivite semantic pentru esenţa lui *păstrá* ce pare să fi fost tocmai noţiunea de „a ţine (strîns), a strînge" etc. Formal (fonetic) ar fi potrivite şi rădăcini ca **spek'-* „a privi (cu atenţie), a gîndi, iscodi" (WP, II, p. 659—660; IEtW, p. 984; lat. *specio, spector*, germ. *spähen*), ori **speg'-* „a privi cu atenţie şi încordare" (IEtW, p. 981; v.isl. *spakr* „calm", sl. *paziti*); dar semantic nu par justificate. Un i.-e. **pāk'-t-r- (*pāg'-)* cu palatala asibilată apare mai verosimil.

(115) pînză s.f. (pl. *pînze*) *1)* „ţesătură din fir de in, cînepă sau bumbac" („toile; Gewebe, Tuch, Leinwand"). *2)* p.ext., anal., fig. „ţesătura paianjenului" („toile d'araignée; Spinnengewebe"), „giulgiul cu care se acoperă faţa mortului" („linceul, voile mortuaire; Leichentuch"), „pînza corăbiei" („voile de navire; Segel"), „suprafaţa, apei" („la surface de l'eau; Wasserspiegel"), „lama ferăstrăului sau a coasei, tăişul toporului" („tranchant (d'une scie, d'une hache, etc.); Säge-, Senseblatt, Axtschneide"), „tablou (pictură)" („toile, tableau; (Öl)Bild, Gemälde") ş.a.

D e r.: *pînzuţă, pînzişoară, pînziş* (adj., ploaie *pînzişe* „vlog, ploaie generală", Suf, p. 356); *pînzătură, pînzeturi, pînzar, pînzărie; pînzi, pînzui* („a înfăşura în pînza mortuară"), *pînzuire; împînzi, -ire, -it; pînzele* albe („origine, primele începuturi"); antropon. *Pînzaru*, topon. *Pînzăreni*.

D i a l.: arom. *pîndză, pîndzătură, pîndzar*; megl. *ṗondză, ṗonză, pändză*; istr. *pänzę*.

Î m p r. din rom.: săs. *ponz* „Linnen, Tuch" (RomElSz, p. 40).

DictB, II, p. 151 „*pansa* (ab expansus) *tela*". ● LexB, p. 481 „pînză de la *pansus*, partic. verbi *pando*: intendu, laţescu". ● Pontbr, p. 524 lat. *panus*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 192 lat. *pansus-pandere*. ● LaurM, II, p. 575 „de la *pandere* sau *pannus*, comp. gr. πῆνος, dor. πᾶνος". ● Lat. *pandere*: Byhan, JB, VI, p. 317; Puşcariu, JB, XI, p. 50, EWR, 1323 *(*pandia)*; Körting, LRWb, p. 1166; Şăineanu, DUn, p. 459; Meyer-L, REW ³ 6190; Capidan, Megl, III, p. 228; Scriban, D, p. 988; Rosetti, ILR, I, p. 167 ● Meyer, AlbSt, IV, p. 93, 725 „Herkunft dunkel". ● Pascu, Et, p. 32 lat. *panna* ori **pena* = gr. πήνη„ toile" + *-(d)ză*: ArR, VI, p. 263, DÉtMR, I, p. 191, 1794 trac **penza* < *pen-*, cf. gr. πήνη, lat. *panna*; RevC, XII 1938, p. 171 „**pandia* < *pandere* e un fabricat al lui Puşcariu [adică al DictB şi LexB] adoptat nefericit de Meyer-L". ● Densusianu, GrS, II, p. 320 „sard. log. *isteza* 'bucată de pînză, de postav întinsă pe război' < *extensa*, schimbare de înţeles ce s-ar apropia de a formei rom., dacă derivă în adevăr din *pandere*". ● AnEtn, 1965—1967, p. 9—10.

Proveniența lui *pînză* din lat. **pandia* nu este justificată morfologic şi semantic, după cum ar fi dificilă prezenţa unui asemenea derivat latin popular alături de lat. *tela* (rom. *teară*), *textum, pannus* etc., care nu e posibil să fi fost înlocuit în Romania orientală de un derivat al lui *pando*„ a întinde". Dar

www.dacoromanica.ro

evoluţia semantică de la „a trage, întinde" (firul, a ţese) este admisibilă, în epoca „preistorică" indo-europeană (termenii în legătură cu ţesutul: RLexIGA, II, p. 429) şi posibil în română *pînză* < **pandia*, ce nu se leagă cu *pando* şi nu e latin, ci la rad. i.-e. **pan-* „ţesătură" (WP, II, p. 5; IEtW, 788): gr. πῆνος, πήνη „ţesătură", πηνίον „fir învîrtit pe fus, ţesut, pînză", att. πήνισμα „ţesut", lat. *pannus*, got. *fana* „bucată de sfoară", ags. *fana*, ahd. *fano* „stofă, postav", v. isl. *o-pona* „rideau", *ponjava* etc., înrudit cu i.-e. **(s)pen-* „a trage, întinde"; ceea ce fiind o acţiune esenţială la „tors şi ţesut" a ajuns să însemne „a toarce, ţese" (WP, II, p. 660—662, 1; IEtW, 988): arm. *hanum*, *henum* "a ţese a coase laolaltă" etc.; bază **(s)pen-d-*, la care *pînză* < **pandia (pendia)* s-ar lega mai uşor pentru fonetism, dar semantic trebuie să aparţină la rad. **pan-* avînd şi un element sufixal *-d*: **pan-d-* cum indică gr. πηνίζομαι (**penidjomai*), tema **penid-*, care este şi arhetipul străromân **pandia*.

(116) pîrîu (var. *părîu*, *părău*) s.n. (pl. *păraie*, *pîr-*, *-ăie*) „rîu mic; vale mică; apşoară" („torrent; ruisseau; Bach"); adv. „ca un torent (lacrimi îi curgeau părău)" „comme un torrent; abondamment"); vechiu rom. *pîráo*.

Der.: *părăiaş*, *(părăuaş)*, *părăuţ*, *părăuş*; topon. *Pîraiele*, *Pîrîeşti*, *Pîrîeni*, *Pîroaia*, *Pîrîanul* (NumeL, p. 69; TopRom, p. 23), antropon. *Pîrău*, *Pîrîianu*, *Pîrîescu*, *Părăuţ* (OnR, p. 348).

Dial.: megl. *părŏi* (din blg *poroj*, GrS, VI, p. 178; Megl, III, p. 215), arom. neatestat (= *arîuşor*, *vale*, *trap*), RevLg, XI 1966, p. 561.

Împr. din rom.: ung.reg. (Alba) *paro* „urmă săpată de torent" (InflR, p. 74).

Alb.: *përrúa*, artic. *përroi*, pl. *perronjë* „albia rîului, părău, vale, torent". — Blg. *poroj* „Gebirgsbach", srb. *poroj* „lit de rivière", *Peroj* sat în Istria. *Paraun* în Bosnia.

LexB, p. 483. ● Miklosich, SlElR, p. 10 rom. *părău*—alb. *përrua*, blg, *poroj* (autohton în alb. şi în rom.). ● Cihac, DÉtDR, II, p. 718 din alb. *perrua*, care e blg. *poroj*, v.sl. *porinati* „trudere". Admis: Meyer, EWAlb, p. 338; Densusianu, HLR, I, p. 37, 353; Capidan, DR, II, p. 464 ş.a.; *părău* şi *përrua* înrudite: Tiktin, DictRG, p. 1169; Şăineanu, DUn, p. 462; Candrea, DEnc, p. 947 etc. ● Philippide, ILR, p. 29, 40, 148 „*pîraie* — **apărae* de la *pîrău* aquae rivus". ● Spitzer, MRIW, p. 296 *părău* nu e împr. din alb. *perron-*, care ar fi dat **părun*; trebuie admis un alb. **perron-* suprapus cu lat. *rivus* = *părău*. ● Vasmer, *Stud. z. alb. Wortforsch.* I, p. 50 *părău* din blg. *poroj* „torent". ● Pascu, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, p. 567 alb. *përua* şi rom. din trac **părau(t)* = scitic **părutu*, din care *Prut*, i.-e. **per-*, *por-*, gr. πείρω [care însă nu explică fonetica şi morfologia alb., Jokl, IJ, X, p. 180]. Scriban, D, p. 988. ● Barić, AAS, I, p. 152—3 prepos. *për* (<*pro*) + **ron* din **srō(u)-no-*, cu căderea lui *s* din cauza lui *r*. „Admiţînd acest lucru, explicarea formei române rămîne iarăşi nelămurită", Capidan, DR, III, p. 887; cf. Jokl, IJ, X, p. 164; fără a se preciza cum se va fi întîmplat „căderea lui *s* din cauza lui *r*". ● Diculescu, DR, IV, p. 491 *παρροή < παραρροή. ● Philippide, OrR, II, p. 77, 729 „*părău* — *përrua* identice; *-ou* în *părău* e din *-óu* ca *tău* < **tou* < *tuus*, *său* < **sóu* < *suus*; pentru rad. cuvîntului obscur *părău* cf. alb. *përrua*". ● Skok, ZrPh, L 1930, p. 528 „eine illyrothrak. Grundform **per-ren-*, die Jokl für das Alb. ansetzt, im Rum. gar nichts anderes als *parîu* ergeben hätte, wenn das Wort zu römischer Zeit von den Illyrothrakern durch die lateinisch redende Bevölkerung des Balkans entlehnt worden wäre"; dispariţia lui *-n-* ca în *brîu*. ● Jokl, IF, XLIX 1931, p. 282—286 (cf. L, p. 45; ZONF, X, p. 189; IJ, XXIV 1940, p. 254) rom. *părău* din alb. împrumutat cînd *-ua* avea forma *-ou* (stadiul III) **perrou* > *părău*, ceea ce ar fi „heute in der rumän. Sprachwissenschaft fast allgemein anerkannt (Puşcariu, Densusianu, Capidan, Tiktin, Cihac etc.)". ● Rosetti, ILR, II, p. 120—121 „din vechiul fond balcanic al limbii rom., nu provine direct din alb.; **perren-* în latina balcanică din limba care a dat românei şi albanezei o serie de termeni comuni". ● Giuglea, DRS, p. 29 *părău* < **perrē(v)u-* < **parrē(v)u*. ▌

www.dacoromanica.ro

Românescul *părău (pîrîu)* şi alb. *perrua* sînt evident unul şi acelaşi cuvînt din fondul preroman (Miklosich). Prezenţa lui în limba română nu poate fi explicată prin „împrumutarea din alb." (stadiul actual, ori din altele mai vechi, după preferinţă), care implică unele artificii dificile, a căror lipsă de temei a fost limpede întrevăzută de Skok şi înlăturată prin simpla ipoteză foarte verosimilă că la baza cuvîntului românesc stă un preroman (illyro-trac) **per-ron-*; nu numai posibil, dar se impune ca singura ieşire onorabilă din dilema etimologică a cuvîntului albano-român. Faţă de această soluţie simplă şi firească (pornită din intuiţia lui Miklosich), Jokl persistă în dogma sa că rom. *pîrîu* ar fi împrumut din alb. crezînd că acea soluţie „widerstreitet doch den Ergebnissen der alb. historischen Lautlehre. Der Wandel von *ē* zu *o* ist im Alb. v o r r ö m i s c h"; iar dacă ar fi cazul unui element împrumutat în epoca romană la illyro-traci de către populaţia vorbind latina în zona balcanică, cuvîntul nu mai putea să aibă forma *-ēn *per-rēn-* care trecuse la **perron-*; încît *părău* n-ar putea fi socotit (cum crezuseră Miklosich şi Skok) între elementele nelatine comune albano-române, ci este împrumutat din albaneză. Pentru Jokl *părău* nici nu poate fi altceva decît împrumut direct din albaneză, cum ar indica „die von Polizu (Rum.-d.Wtb., p. 376, 2) bezeugte Form *păroaie*, die einen Sing. *păroiu* voraussetzt. Diese Form entspricht genau der gemeinalb. Bestimmtheitform *pĕrroi*, die nasallos ist". Cine cunoaşte lacunar, superficial limba română (istoria ei) putea să invoce, cum făcea Jokl pentru a-şi susţine „confecţiile" etimologice, forme ori variante grafice ireale ca „păroaie" (Polizu) spre a obţine un pretins singular „păroi" necesar tezei autorului, care pretinde că (între altele) „das Rum(änische), wie so oft bei seinen Entlehnungen [!] die ältere Lautung des Alb.: *õų* bewahrt habe" etc., decît care nimic mai artificios şi neverosimil. Precum se vede, argumentarea cu „împrumutul" se învîrte în cerc vicios de forme şi artificii: spre a face plauzibilă teza despre „împrumutarea" lui *pîrîu* din alb. *pĕrrua*, după o serie de acrobaţii ingenioase, Jokl mai plasează afirmaţia că aceasta ar fi „in der rumän. Sprachwissenschaft fast allgemein anerkannt" citînd păreri vechi (Cihac, Tiktin, Puşcariu ş.a.); dar aceste nume vechi (respectabile pentru vremea lor) nu mai reprezintă azi nici o chezăşie, nu probează nimic, fiind vorba de repetări mecanice necontrolate într-o perioadă cînd raporturile lingvistice şi lexicul comun albano-român nu erau elucidate. Adevărat că asemănarea cuvîntului rom. cu cel alb. este atît de frapantă, încît era natural să deruteze pe cei care au încercat o soluţie prin formula-şablon a împrumutării din albaneză în română, complicînd ideea lui Miklosich şi formula lui Skok: cuvînt autohton în română, moştenire directă din **perron-* trac (sau traco-illyric). Faza preromană a arhetipului albanez **perron-* era **per-ren-* (Jokl), adică tocmai baza necesară pentru a rezulta prin criteriile interne româneşti: *părău (pîrîu)*, fără mijlocire alb. ori alt fel; cuvîntul rom. poate veni şi dintr-un **perrenu-* (v. *brîu*), care să aibă la bază un compus i.-e. **per-ren-*, al doilea element fiind **re-n-*, rad. **er-* „a se pune în mişcare, a stîrni" (WP, I, p. 136—142, 3; IEtW, 326, 3): got. *rinnan, rann* „rennen, laufen", ahd., v. sax. *rinnan*, ags *rinnan, arn* „a curge, înnota, alerga", got. *runs*, ahd. *runsa* „cursul apei, curs, curent", v. sl. *izroniti* „effundere", rus *roniti* „fallenmachen oder -lassen", srb. *roniti* „a vărsà lacrimi, a topi" etc. Prima parte a bazei **per-ren-* pare să fie i.-e. **per-* prepoziţional „peste, prin ceva, trecut; ans andere Ende durch" din cuvintele adverbiale şi prepoziţionale în idiomurile indo-europene; noţiunea „prin, peste, spre celălalt capăt" se asociază bine cu acţiunea „mişcării, (s)curgerii" un **per-ren-* exprima noţiunea „curs de apă, vale, vîlcea".

www.dacoromanica.ro

(117) prunc s.m. (pl. *prunci*) *1)* „copil de ţîţă, sugaci" („petit enfant, nourrisson; Säuglind, (Klein)Kind"). *2)* p. ext. „copil" („enfant; Kind, Knabe"), „flăcău" („garçon; Bube, Junge, Bursche").

Der.: *pruncuţ, pruncuşor, prunculeţ, pruncot(e)an, pruncoieş, pruncoi, pruncime, a prunci, pruncire, pruncesc* (adj.), *prunceşte* (adv.); fem. *pruncă, pruncuţă, prunculiţă, prunculeană; pruncucidere, pruncucigaş*; antropon. *Pruncu, Pruncea* (OnR, p. 354).

Dial.: arom. *pruncu, pruncul*, pl. *prunçili* (DMacRM).

Împr. din rom.: ung.ard. *prunkuj, -oj, p(u)runkó* „copil mic, copil de ţigan" (RomIX—XIV, p. 67; InflR, p. 78—79); ung. comun *poronty* (atestat la a. 1570), *porongy* „copil, bastard; mulţime de copii, puiu de pasăre, de broască" (StUn, 1962, p. 15), considerat ca derivînd din rom. *prunc* în MNyTEtSz, III, p. 258, pare mai curînd slav *porod* (SlElM, p. 48, 637).

LexB, p. 557 „*pruncu* a lat. *prognatus* sau din *puerculus*". ● LaurM, II, p. 827. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 522 împr. din ung. *poronty, -gy* (sl. *poroditi*). Admis: Tiktin, DictRG, p. 1274; Şăineanu, DUn, p. 522. ● G. Alexi(ci), *Magyar nyelvőr* (Budapest), XV 1886, p. 555—558 lat. **parvunculus* > **pravunculus* > *pruncul* > *prunc*. ● Philippide, ILR, p. 46, 148 *privignus*. ● Conev (cit. în DR, II, p. 137) din blg. *praku*; respins: Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 346 (care preferă *poronty* sau pe **puerunculus* al lui Puşc.). ● Puşcariu, DR, II, p. 602—603 lat. pop. **puerunculus* din *puer*, **pueruncus* „copilaş mai puţin mic" > **pădrunc*, **porunc*, **purunc* > *prunc*. Admis: Capidan, DR, IV, p. 1262; Drăganu, DR, VI, p. 260, RomIX—XIV, p. 67; Meyer-L, REW ⁸, 6808a; „formă reconstituită ce nu are şanse de a fi existat" Rosetti, ILR, I, p. 167; „etim. falsă, **pueruncus* e imposibil" Graur, BL, V, p. 73, 110. ● Pascu, ArR, X 1926, p. 469 **pupurunc* < **pupuluncus* < *pupulus*? ● Giuglea, DR, IV, p. 154 gr. φρουρικός „soldat". ● Densusianu, GrS, III, p. 236—237 „*pruncul* a putut să însemne la origine cel care e dus spre sîn, «aplecat»; **pronicus* (der. *pronus*) > rom. **prunec, *prunăc* > *prunc*", care ar fi „lautlich und begrifflich schwieriger" Meyer-L, REW 6778N. ● Scriban, D, p. 1070 „lat. *proventus* lucru, progenitură, puiu, **proent* > **pruint* > **prunt* > *prunc*, după *junc*"[!]. ● Giuglea, DR, X, p. 438—441, DRS, p. 77—81 din gr. *pornikós* (πόρνη).

Asemenea încercări nu lămuresc obîrşia lui *prunc* (**puerunctus*, **pronicus* etc.; „pornicos", după „femme de mauvaise vie", este o grosieră falsificare a semantismului şi rostului cuvintelor, spre a susţine o pseudo-etimologie absurdă). Răspîndit în Transilvania, Crişana, Banat, Moldova (DR, X, p. 438—439; AtlLR, I/2, harta 181), în Oltenia, Muntenia, cunoscut în sec. XVI-lea (PsalSch, PsalHurm) şi XVII-lea (Dos., Prav. Vas. Lupu etc.), *prunc, pru-n-c-* conţine rad. i.-e. cu grad zero **per-* „a da naştere, produce; pui (de animal)" (WP, II, p. 41—42, 6; IEtW, 818): lat. *pario, -ere, peperi, partum, parturus* „a naşte", *partus, Parca* (**parica* „zeiţa naşterii', *Propertius* propr. „der frühgeborene", lit. *pariù* „clocesc", *peras* „larvă (puet) de albine", gr. πόρις, πόρταξ „viţel, junincă", ags. *fōr*, mnd. *vōr* „purcel", ucr. *vyportok* „avort" etc. O temă carpato-balcanică **p(e)ro-n-* cu al doilea sudix *-k-* a dat o bază de forma **pro--n-k-* (cf. v. ind. *yuvakas* „tînăr, Jüngling", lat. *iuvencus, homuncio, avunculus* din *avus* ş.a.; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 484—7; Benveniste, FormNIE, p. 28—29). Nu e probabilă însă apartenenţa lui *prunc* la rad. care a dat cuvinte pentru „mic, mărunt, puţin" şi „pui de animal, animal mic" **pōu-, *pu-* (WP, II, p. 75—76), lat. *puer, pullus* etc.

Elementul **per-* a existat în limba traco-dacilor, în bogata lor onomastică: *-poris* şi *-per* ca al doilea element în antroponime compuse: *Auluporis, Dale-, Muca-, Pieporus*; cf. LbTrD, p. 73, iar elementul sufixal *-n-k-* în nume proprii trace: *Dolonci* (trib, cf. *Dolon, Dolonestes*, AISC, IV, p. 109), eventual *Cosingas* şi *Cosingis* (cf. *Coson*?).

(118) púrurea (var. *púrure, púruri, de(a)pururi*) adv. „mereu, oricînd, în continuu, totdeauna, în veci („toujours, éternellement; immer, ewig, ständig").

www.dacoromanica.ro

Der.: *apururea, de(a)pururea, pururilea* (CuvB, II, p. 107), *pururelniţ, pururelnicie.*

Dial.: neatestat (arom. = *totîna, totuna*).

Alb.: *përherë* „pururea", *perhershem* „continuo, perenne" (Cord.); ar fi „compus recent din *për* (prepoziţie) şi lat. *hora* (G. Brîncuş).

LexB, p. 561. ● LaurM, Gloss, p. 483, 371 din *pure* = *purus*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 300 cf. rus *ne-preryvnyti, bez-preryvnyi* „continuellement", v. sl. *rivati, rejati*. ● Meyer, EWAlb, p. 346 din lat. *porro* (alb. *por, po*). Admis; Tiktin, DictRG, p. 1283; Şăineanu, DUn, p. 525 „cf. lat. *porro* apoi, în viitor (cu aceeaşi particulă intensivă ca în *aiurea*)". ● Candrea, DÉnc, p. 1030. ● Philippide, ILR, p. 94 *per horas*. ● Creţu, MardLex, p. 361 lat. *per omnes horas — promnore — prunure — purnure — pururе-a*[!]. ● Puşcariu, EWR, 1411 „etym. unbekannt. Gegen Meyers *porro* spricht der Ubergang *o* > *u*. Viell, ist darin lat. *purus* oder vielmehr *puro* zu suchen ..., wie it. *pure* < *pure* 'schlechtweg', *eppur si muove* (*eppure* = 'immer')". ● Körting, LRWb, 7070 *perpetualis* „durchgängig" > rum. *pururе*[!]. ● Capidan, DR, I, p. 563 alb. *përhera* ● Skok, ArR, VIII 1924, p. 157 „alb. *përhera* contient la préposition *për* < lat. *per* + *χera*, pl. *deχera* < lat. *hora*. Il est de même de *púruri* < *pe* + *oară* < *hora* mise au pl. d'après timpuri, peut être d'après le sl. *vŭ věky*". ● Pascu, ArR, X p. 469 „*pe* + *oară*, pl. *oruri* aurait donné *pe-°ruri*, mais jamais *púruri, pururea*". ● Puşcariu, DR, IV, p. 1373 „din *per* + *horas* am aştepta **preori* (cf. *proor*?), greutăţi ce nu dispar nici dacă admitem (cu Capidan) că vorba rom. este împr. din alb.". ● Capidan, RevF, II, p. 282—283 „*pururе* din acele 13—14 cuvinte de orig. alb. la dacoromâni ce lipsesc în graiul armânilor"; alb. *përherë* (< lat. *per hora*) „toujours" a dat **părere*, cu labializarea primului *ë* **pururе* > *pururе*. ● Bogrea, DR, IV, p. 786 „*adineauri* vorbeşte şi el pentru *purere* din lat. *per* + *hora*". ● Meyer-L, REW, 6864 *purus* (it. *puro*, fr. *pur*), înregistrează pe *pururе*, respingînd etimologia lui Skok (adică: Philippide) din *per hora* „pe oară". ● Rosetti, ILR, I, p. 118 lat. *purus-re*. ● Scriban, D, p. 1079 „lat. **pororsus*, **pororsum* < *provorsus, prorsus* de-adreptu, absolut". ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 284 „son étymologie est encore obscure".

Cuvîntul nu poate veni din sl. *preryvn-, rivati*, ori din *porro, purus* sau *puro* „curat" luat temporal(?), *per horas* „pe oară" (din care fantezia lui Creţu a confecţionat un „per omnes horas"), sau *perpetualis*, nepotrivite formal şi semantic, căci presupun grave diformări în semantism (confuzii între „veşnicie; durată" şi „oră" etc., ceea ce se poate întîmpla numai în condeiul unor filologi). Singurul lucru cert este înrudirea dintre *pururе* şi alb. *përherë*: cuvînt comun albano-român carpato-balcanic. Ca în general, „împrumutarea" nu este de luat în seamă, alb. *përherë* ar fi dat **păreră, părere* (Capidan), în care n-avem de ce să postulăm o „labializare a primului *ë*" spre a putea obţine un **purere*, căci este necesară apoi „altă labializare" pentru obţinerea lui *pururе*. Aceasta din urmă presupune un **porure*, iar alb. **perer, *perar-*, avînd la bază acelaşi rad. i.-e. **por-*, exprimînd noţiunea de „durată şi permanenţă, dăinuire", cosemantic celei de „trecere prin —", adv. şi prepoz. „prin, peste, dincolo (etc.)"; ar fi i.-e. **per-* „prin, peste; ans andere Ende durch" (etc.), verbal „a străbate, traversa" în *pîrîu*: v. ind. *pári* adv. „jur împrejur" (cu verbe „peste, prin ceva"), gr. πέρι, περί, dial. şi περ adv. „de jur împrejur, de la un capăt la altul, cu desăvîrşire", prefix la verbe „peste, dincolo de —, asupra, împrejur", la adj. „foarte, prea" (ca περικαλλής „prea furmos") etc.; alb. *për* „pentru, peste, din cauza", lit. *pér-* „peste", v.sl. *prě-*, rus *pere-* „prin, peste". În sens temporal, la început despre „anul trecut", apoi general („priscus"), v. ind. *par-út*, lit. *pernai* „în anul precedent" ş.a. Cu altă întrebuinţare în grupe de cuvinte gr. apropiate ca formaţie şi sens de rom. *pururea*: hom. πεῖραρ (Pindar πεῖρας), πείρατος „termen, extremitate, sfîrşit, scop" (**per-ŭ-r-)*, hom. ἀπείρων „infinit" = (att.) ἀπέρονα Hsch., πολυπείρων „imens". Dintr-o bază i.-e. **per-ŭ-r-* (sau **per-e-r-*?) vine alb. *përherë* ca şi strărom. **porure*, antecedentul direct al actualului *pururе*.

www.dacoromanica.ro

(119) răzem (var. *rázim, rea-, radz, reazem, razăm*) s.n. (pl. *razeme*) *1)* „sprijin, proptea" („soutien, appui; Stütze, Lehne, Unterlage"). *2)* „ocrotire, protecție" („protection; Schutz, Obhut"). *3)* „sprijinitor, ocrotitor" („protecteur; Gönner, (Be)Schützer, Protektor"); vechi rom. *rădzimá, rădzîmat* (PsalSch), *răzima, răzimare, razimu* etc.

Der.: *a răzimá, (răzămá, răzemá), răzimar* („fotoliu"), *răzimare, răzimat, răzimătură, răzimătoare, răzimuș, răzimiș, rezimînt*; *nerezemat.*

Dial.: arom. *arazîmu (aradzîm), arăzămare (-dzîmare), -at*; *readzim.*

DictB, II, p. 276 „*radim* erectio, fulcrum, ab it. *rizzamento*". ● LexB, p. 578 „*razimu* vb. graece στηρίζω fulcio". ● Pontbr, p. 629 gr. ἔρεισμα. ● LaurM, II, p. 900. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 310 cf. lit. *remju, remjau* „appuyer, soutenir", *ramtis* „soutien". ● Pușcariu, JB, XI 1904, p. 79, CL, XXXVIII, p. 260 „din lat. *radix* albanezii au făcut *razë* (gheg), *ranzá* (scut.) 'rădăcină, poale de munte', der. *rădzîm* 'prăpastie', arom. *rădzăm* 'suiș' etc.". ● Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 101 „aus alb. *rëzë*, worauf ich vor Jahren hingewiesen habe, aber klar ist nicht alles" [clar e numai că *razem* nu are a face cu alb. *rëzë*]. ● Pascu, Arh, XVII 1906, p. 272 lat. *radius* „țăruș, par". ● Giuglea, DR, II, p. 643—645 (IV p. 374) „sensul primar e 'a se pleca, îndoi' și plecarea fiind 'îndoirea de la mijloc' a corpului (brațului etc.), lat. *mediu-*se impune; **remediare (re + medium)*, după *dimidiare* 'a îndoi de mijloc, a pleca corpul'; **remedza > redzema*" ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 232—233, XXX, p. 33, D, p. 1125 **remediare*, de la *medius* mijlociu, **remeza > rezemá*; „a pune alăturea, a alătura" etc. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 380. ● Pascu, DÉtMR, II, p. 217, ArR, X 1926, p. 469—470 din alb. *rëdzim* „abîme, gouffre". ● Philippide, OrR, II, p. 730—731 din alb. *rëzë, rrëzë* < lat. *radica*. „Foarte probabil subst, rom. e împr. din alb., apoi din el s-a derivat imediat verbul". ● Meyer-L, REW[3] 7194a „*remediare* 'heilen' > rum. *a se răzimá* 'sich stützen'" [M.-L. n-a înțeles „explicațiile" date în românește, de Giuglea]. Etimologie „peu probable" Graur, BL, V, p. 111. ● Tiktin, ZrPh, X 1886, p. 251, 252, DictRG, p. 1314 („*dz* zeugt für hohes Alter"), Candrea, DEnc, p. 1053, Șăineanu, DUn, p. 538 „orig. necun.". ● LbTrD, p. 129 i.-e. **reg'*- prin tracică.

Evident că rom. *razem* nu are nimic cu alb. *rëzë*, arom. *aradzîm* „rădăcina, poalele muntelui": consonanță fortuită, totală nepotrivire semantică; inutile sînt apropierile încercate cu vocabule it., gr., lit.; arhetipul **remediare* pleacă de la o definiție greșită a semanticii, adică a sensului primordial atribuit lui *razem*. Chiar dacă s-ar admite metateza dificilă, forțată **remediare > rezema*, argumentele pe care se reazămă această etimologie sînt departe de a convinge. Oricum, mai vechi este subst. *razem* din care s-a derivat vb *rezema*; accepțiunea proprie e „mijloc material, obiect servind la sprijinirea unui lucru, suport ce-l împiedică să cadă (ori să alunece), îl ține sus" (nu „îndoirea" ori alte aspecte secundare sau fictive: „a pune alături, alătura" etc., care duc în chip firesc și necesar la tîlcuiri extravagante). Cu element radical și sufix: *raz-em-*, cuvîntul aparține direct la i.-e. **reg'*- „drept; a așeza drept, îndrepta, întinde, ridica (și sprijinind, ajutînd)", nominal „direcție, linie" (WP, II, p. 362—365, 1; IEtW, 854), în multe limbi, de ex.: v. ind. *rjú*, av. *ərəzu*- „drept, just" etc., v. ind *rají*- „sich aufrichtend, gerade", av. *raz*- „a așeza drept, a îndrepta, rîndui", cu *ham*- med. „a se înălța, a se ține sus", *razan*- „rînduire, lege, dogmă", *rasman*- „linie de bătaie", v. ind. *rāj*- „rege" (= rex) etc.; gr. ὀρέγω „întind", lat. *rego, -ere* „a îndrepta, domni", *erigo, pergo, porrigo, surgo, regio* etc., v. irl. *rigid* „întind (de ex.: mîinile)", *reraig* „direxit", *atomriug* „mă ridic", got. *raihts*, v. sax., ahd. *reht*, ags. *riht* „recht", got. *rahtôn* „darreichen", *ufrakjan* „in die Höhe recken, ausstrecken" etc.; gr. ἀρήγω „ajut, dau ajutor (stehe bei)", ags. *reccan*, v. sax. *rōkian*, ahd. *geruchen* „Sorge tragen, Rücksicht nehmen" etc., sensuri dezvoltate din ideea de „aufrichten, helfen". Cîteva

www.dacoromanica.ro

exemple citate arată o strînsă, evidentă legătură de afinitate cu *razem* pe calea înrudirii genealogice i.-e., nu ca „împrumut" din careva dintre idiomurile amintite, de unde româna nu ar fi putut primi cuvîntul, în care este de relevat formantul nominal *-mo-* ca în gr. ὄρεγμα, av. *rasman-*, lat. *regimen*, constituind o altă notă de mare vechime şi originalitate a lui *razem*, de structură arhaică indo-europeană: **reg'-e-m-*.

Rad. i.-e. **reg'-*, frecvent în numele proprii ale triburilor de limbă i.-e., „Namenwort" (cunoscut ca antroponim în v. ind., germ., celt. de ex. *Clotorig-*, *Solirig-*, *Volturex* ş.a.), a produs nume şi la traci, identificat pînă acum în două cazuri: *Raizdos* (Sylloge inscr. Graec.[3] nr 438, sec. IV î.e.n.) şi *Razdos* (AnnÉp, 1951, nr 257, sec. II e.n.), cf. LbTrD, p. 74.

(120) răbdá vb tr. „a suferi, îndura în tăcere (cu resemnare), a tolera" („patienter, tolérer, supporter, souffrir; ertragen, aushalten"), intr. „a avea pacienţă, a fi îndurător" („avoir de la patience; Geduld haben, (sich ge)dulden"), „a se reţine, a se stăpîni" („se maîtriser; sich von etwas zurückhalten, sich enthalten"). CodVor. *rebdare*; PsalSch. *rebda, rebdare, rebdătoriu.*

Der.: *răbdare, răbdător, răbduriu* (adj.), *răbdurie* (s.f.), *răbduros, răbdăcios* („tolerabilis", DictB), *răbduriv* (Moxa), *răbduliv* (Chr. An.), *nerăbdare, n(i)erebdă, nerăbdat, nerăbdător*; *„răbdări* prăjite".

Dial.: arom. *arávdu, arăvdare (răvdare), -at, -ăciune, arăvdător, arăvdos*; *ni-arăvdare, ni-arăvdat, ni-răvdare.*

Împr. din rom.: săs. *rabdan, rebdan* „ertragen, erdulden, aushalten" (RomElSz, p. 44), ung. reg. *rebdál* „a aştepta cu nerăbdare, a tolera" (InflR, p. 52).

DictB, II, p. 273 *„radb*, a Graeco rabdos, rabdizo, mulcto baculo". ● LexB, p. 672. ● Pontbr, p. 602 gr. ῥάβδος. ● LaurM, II, p. 866. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 244 poate din lat. **reobdurare* (admis: Körting, LRWb, 7959[??]; Weigand, BalkA, II, p. 302 din v. sl. *raditi, ražda* etc. ● Herzog, DR, I, p. 222—224, V, p. 495—497 lat. *rigidare* (Sen. *Epist.* 71), **rigdare* „a face rigid, a fi rigid = a nu suferi schimbări prin influenţele omeneşti"; *gd* > *bd* ar corespunde lui *ct* > *pt*, *răbdá* fiind singurul asemenea caz. Admis: Meyer-L, ZrPh, XLIII, p. 230, REW[3] 7813a; Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 341. Respins: Weigand, BalkA, II, p. 260, Graur, BL, V p. 111 „difficile à admettre", Rosetti, ILR, I, p. 175 ● Giuglea, DR, IV, p. 380 din let. *regere* „a conduce, cîrmui, stăpîni" (> it. *reggere* „tener su, sostenere, guidare (etc.)"); **regidare* > *rebda*. Obiecţiile lui Herzog, DR, V, p. 495—497; Puşcariu, DR, VIII, p. 130 (127—131), LR, I, p. 122 „orig. lat. e sigură", anume: „a crăpa" însemnînd „a mînca pînă la saturaţie", contrarul *a răbdá* e „a nu avea cu ce-şi potoli foamea", iar „caricatural" refuzul de a da mîncare, apă etc. s-ar exprima prin *turbează*; ... cf. *fames, sitis rabida* „turbează" etc., din care *radidare* „turbează" — prin asemenea „acrobaţii" filologice Puşcariu ajunge la rom. *răbdá*. ● Scriban, D, p. 1091 „cp. cu lat. *repedo* a te retrage". ● Tiktin, DictRG, p. 1289 „etym. unbekannt, obwoht sicherlich. Erbwort". ● Pascu, ArR, VII, p. 557 ● Candrea, DEnc, p. 1036, Şăineanu, DUn, p. 527 „orig. necun." ● LbTrD, p. 129 i.-e. **orbho-*, **robh-* „lipsit de ceva, împilat, chinuit, muncit". ● M. Gabinskii, *Limba şi literatura moldoveneasca* (Chişinău) V 1962, 2, p. 66 cf. alb. *i rreptë (i rrebtë)* „crîncen".

Originea latină este departe de a fi „sigură", iar căutarea prin vocabularele idiomurilor vecine n-a dat vreun element apropiat ca formă; de aceea s-au construit cu tenacitate şi răbdare arhetipuri latino-romanice. Că *răbdá* nu are comun cu *rabdizo, *reobduro, rigido, rego, repedo, *rabido* decît unele sunete este absolut evident; asemenea „etyma" nu comportă nici măcar o discuţie, la fel ca ultima etimologie (din alb.). În limba veche, verbul avea forma *rebda (reabda)* ce pare să fie cea etimologică, bază *reb-d-*, a cărei semnificaţie (umilire, supunere, privaţiune, suferinţă, împilare) indică apartenenţa la i.-e. **orbho-* „orfan, rămas orfan", de unde „copil mic, mic, slab, neajutorat, părăsit", apoi „şerb, rob; muncă de şerb" (WP, I, p. 183—184; IEtW,

www.dacoromanica.ro

781) : lat. *orbus* „despoiat de un lucru", gr. ὀρφανός, v. ind. *árbha-* „mic, slab; copil", arm. *orb* „orfan"; în germ. vb intr. **arbē-io* „bin verwaistes, zur harten Arbeit verdingtes Kind" : got. *arbeiþs* „Mühsal, Arbeit", ags. *earfepe* "Mühe Arbeit", ahd. *arabeit* „Arbeit" etc.; arm. *arbeanak* „slugă, ajutor, colaborator"; sl. metateza grupului *or-* : v. sl. *rabŭ* „slugă, şerb", *robota* „servitus" (> *rob, robie, robotă*), ceh *rob* „sclav", *robě* „copil mic" etc. Baza carpato-balcanică *reb-da* presupune fie un **areb-d-* cu aferezarea lui *a-* în dial. drom., fie un **rbh-* cu *r* sonant > *re*, dacă nu este o evoluţie analogică cu cea din limbile slave. Elementul sufixal *-d-* e original şi unic (posibil i.-e. *-dh-* exprimînd starea, mai ales starea încheiată, cf. gr. ἄλθομαι, βρίθω, lat. *gaudeo* etc.; Benveniste, FormNIE, p. 188—210).

În ce priveşte „jocul între *vd* (<*ud*) aromân şi *bd* drom.", v. observaţiile lui Puşcariu (DR, VIII, p. 130) în legătură cu al său „latinesc *rab(i)dus*", alături de care prin stadiul **ravidare* a ajuns la **răudare*, păstrat în arom. *arăvdare*".

(121) rădică (var. *ridică, ar(i)dică*) vb tr. şi refl. *1)* „a lua de jos, a lua ceva căzut jos" („lever, enlever; (auf)heben"). *2)* „a îndrepta în sus" („elever, eriger; aufrichten"). *3)* „a scula în picioare" („relever; aufstehen"). *4)* „a înălţa" („élever, hausser; heben"). *5)* „a urca, spori" („hausser, augmenter; steigen"). *6)* „a creşte" („croître, grandir; wachsen") şi alte sensuri figurate. Sec. XVI-lea *rădica* (CodVor, PsalSch). F. Şerban, *Cu privire la desvoltarea ariei semantice a verbului „a ridica"*, în CercLg, X, 1965, p. 151—155.

D e r. : *rădicare (rid-), -at, rădicata* (adv. „cu ridicata"), *rădicătură, rădicător, -oare*; *desrădica* (*dez-*; de ex. Marian, *Nunta*, p. 538, 636); *dereticá* (*derădica* 54); *prearadicá* (..a înălţa, slăvi"), *-at* (în sec. XVI, PsalSch etc.); *nerădicat* (ex. „pe ceaţa nerădicată").

D i a l. : megl. *rădic, ardic, ărdicari, pudardic, niardicat* (Megl, III, p. 26), (arom. = *mut, scol, scol în sus*).

Î m p r. din rom. : pol. *redyk* „Rückkehr der Hirten von Bergweiden ins Dorf herab", *redikać* „herabsteigen" etc. (cf. DR, VIII p. 143), ceh *vyradikovat*, morav *redykat, redigovat, redikać* „a se muta"; topon. *Redikanovo, Redikalna, Redikalnov, Redykalnia* (MRIW, p. 271, RomIX—XIV, p. 190; RomSl, XIV 1967, p. 169, XVI 1968, p. 94). DictB, II, p. 276 „*redeic*, it. *rizzare*". ● LexB, p. 589. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 83 *ardic, aredic, redic* lat. **adrecticare, recticare*. ● LaurM, II p. 900 *retticare* < *recticare*. ● A. F. Pott, *Etymol. Forsch.*[2] IV, 1873, p. 579 „lat. *ridica* 'Pfahl, Weinpfahl', *ridicula* 'ein kleinerer Pfahl'. Sollte nicht auch wal. *ridicu* von *ridica*, als aufgerichtetem und stützendem Weinpfahl ausgehen?". Admis: Meyer-L, ZrPh, XIX 1895, p. 574, REW[3] 7303. ● Tiktin, ZrPh, X 1886, p. 253 lat. *eradico*. Admis: Philippide, ILR, p. 19; respins: Puşcariu, EWR, 1424 „etym. unbekannt; unmöglich ist **ad-recticare*; *eradico* hätte **ardzic* ergeben, obschon *d* aus den endungsbetonten Formen auf die stammbetonten übertragen sein könnte". Lat. *eradico* admis: Weigand, Geheeb, JB, V, p. 13, Domaschke, JB, XXI—XXV p. 77, CDDE, 484, Tiktin DictRG, p. 1322 (sicherlich), Şăineanu, DUn, p. 550, Candrea, DEnc, p. 1069, Graur, BL, V, p. 11, Scriban, D, p. 1129, DLR, IX (1975), p. 413—424 ş.a. ● Diculescu, OrLR, p. 535, 617 *erecticare*. ● Pascu, Cim, p. 121 lat. *ardicare* de la *arduum* „lieu élevé, hauteur, montagne", propriu-zis „a se sui pe munte", fr. *monter* < *mont*, rom. *urc* < **orico* < < ὄρος. ● Puşcariu, *În memoria lui V. Pârvan* (1934), p. 291—5 (DR, VII, p. 476—477, ELR, p. 232, 233) un vb derivat cu suf. *-icare* din *rigidus*: **rig(i)dicare, gd* > *bd*, **radbec-* > *rădica*; *b* dispărut ca *p* în *deretica* (admiţînd că e din *directicare*); lat. *rigidus* avea şi sensul de „drept", cu nuanţa germ. „aufrecht", corespunzînd apoi lui *erigere*.

Este limpede că *rădică* nu poate veni din „etyma" ca: *rizzare*, **adrecticare*, *ridica* ori *eradico*, ajustate de lexicografii din sec. XIX, ori din cel mai recent etymon hibridul **rig(i)dicare* al lui Puşcariu (din cale afară de rigid şi artificios). Singură soluţia lui Pascu conţine un miez de adevăr, dar nu

www.dacoromanica.ro

în sensul derivării dintr-un lat. pop. **ardicare*, ci prin înrudirea pe cale indo-europeană dintre verbul rom. şi lat. *arduus*. Alcătuit din rad. şi sufix, *răd-ic-* exprimă acţiunea „mişcare în sus, împingere în sus, înălţare", aparţinînd la i.-e. **er-* „a se pune în mişcare", bază cu *-d(h)-*: **erəd- (ered-)* „înalt; a creşte" (WP, I, p. 148—149; IEtW, 339; WH, I, p. 64—65): lat. *arduus* „înalt, abrupt, prăpăstios", v. irl. *ard* „înalt, mare", lat. *arbor (*ardh-)*, alb. *rit* „cresc", v. sl. *rastą*, rus *rastú*, ceh *rostu* etc. „cresc". Autohtonul **red-*, **rad-* „a înălţa, mişca în sus" a primit sufixul romanic *-icare (mişcá, urcá)*. Baza i.-e. **er(ə)-d(h)-* avea valoare verbală „a înălţa, creşte, rădica" şi nominală „înalt, înălţimi", semnificaţie cu care există în lat. *arduus*, gal. *Arduenna* silva etc.; ca atare poate fi presupus şi în Tracia antică: lanţul de munţi *Rhodope* (Ῥοδόπη), care separau interiorul Traciei de zona maritimă de la Egeea (cf. LbTrD, p. 75).

reazem, rezemá v. *razem*.

ridicá v. *rădicá*.

(122) rînză s.f. (pl. *rînze*) „stomac (la om şi la animale); pipotă" („estomac; gésier, caillette (des ruminants); Magen; Fleischmagen, Labmagen").

Der.: *rînzuţă, rînzucă, rînzişoară* (plantă; ban. „rărunchi"), *rînzos* („nervos, rău arţăgos"), *rînzoşie, rînzoşi, rînz(i)ar* („miel ori ied, a cărui rînză va servi ca chiag"); antropon. *Rînzescu*, topon. *Rînzeşti, Rînzăleşti* etc.

Dial.: arom. *rîndză* (RevLg, XI 1966, p. 561), *arîndză*; istr. *rănză, rănzę*.

Împr. din rom.: cu sensul secundar „chiag" (făcut din rînză de animale) ucr, *ryndza, ryn'dza*, pol. *ryndza, renska* „eingetrockneter Kalbsmagen mit der Substanz womit die Schafmilch eingesäuert wird", slovac *rynsha* (WandR, p. 18; RomIX—XIV, p. 321), *rincka* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 170, XVI, p. 95); ung. reg. *rinza* „zuza (pipotă)" (MNyRomKölcs, p. 337).

Alb.: *rẽndẽs* „chiag".

Eliade, Vocab, p. 33 *„rînză* nemţ." ● Hasdeu, ColTr, 1874, p. 107 *rîndză* al doilea element al cuvîntului *brînză (bo-ranza)*; ambele trace. ● LaurM, II, p. 873. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 313 (el. sl.) identic cu *rînsă* (< blg *ręsa*) „chaton de coudrier, de noyer, d'aune", prin asemănare cu stomacul rumegătoarelor. ● Miklosich, RumUnt, p. 191 *rînză* cu alb. *rëndës*. ● Philippide, ILR, p. 159 *rînză* (din **renza*) — *ręsa*. ● Meyer, EWAlb, p. 365 *„rëndës* identisch mit rum. *rînză*; wohl mit *rëndë* 'schwer' zusamm·enzubringen; der Labmagen lässt die Milch gerinnen, macht sie schwer. Die rum. Formen sind also dem Alb. entlehnt". ● Densusianu, HLR, I, p. 356; Puşcariu, JB, XI 1904, p. 51; Şăineanu, DUn, p. 531; Pascu, DÉtMR, II, p. 217; Candrea, DEnc, p. 1073; Scriban, D, p. 1131 ş.a.: *rînză* împr. din alb. sau în legătură cu el. ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 227 repetă etimologia lui Cihac; admisă de Rosetti, ILR, III, p. 58, 92 ● Barić, AlbRSt, p. 87 *rînză* (din alb. *rëndës*) şi *brînză* identice, „aus der daneben satzphonetisch noch erhaltenen Form **vrëndës* herleitbar"[!]. ● Jokl, UAlb, p. 276—278 „alb. *rrā(n)* 'Lab', *rrani* 'Tropfen; zu Hilfe eilen' (eig. „rinnen, rennen"); Gdf. *ran-na-, ron-no-* das Rinnen, das Gerinnen (etc.); bestimmend für diese Auffassung des Suffixes sind rum. *rînză, rîndză*, deren Lautgestalt deutlich auf alb. *rënd(z)ës*, nicht auf *rëndës* weist". ● Capidan, DR, II, p. 516 alb. **rand-, rënd- + za = rand-za* sau *rënd-za*, der. dimin. ● Giuglea, DR, II, p. 643. DRS, p. 29. ● Weigand, BalkA, III, p. 217 *rînză* din alb. gheg *rranëzë*. ● Philippide, OrR, II, p. 731 „arom. *arîndză* 'stomah, chiag' arată că şi drom. a avut odată înţelesul de 'chiag'; etim. **rendia* sau **réndza*, probabil băştinaş". ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 329 cf. şi alb. *rëndzak* „bauchbrüchig" etc. ● Rosetti, ILR, II, p. 121—122. ● Tiktin, DictRG, p. 1328 „et. unbekannt".

Sigură deocamdată este numai înrudirea între cuvintele român şi albanez de formă şi semantism apropiate, de obîrşie comună. Divergenţa semantică este numai aparentă, explicabilă: în rom., *rînză* (aproape general în dial. drom.,

www.dacoromanica.ro

Micul AtlLR, I/1, harta 66; la aromâni este înregistrat parţial alături de *moară* şi *stomahe*; la megleniţi nu a fost încă semnalat) în primul rînd e „stomac" la om şi animale; în alb. înseamnă „chiag", materie cu care se obţine coagularea laptelui şi care este făcută din stomacul uscat, preparat, scos din viţeii, mieii sau iezii care n-au păscut şi n-au consumat altceva decît lapte supt de la mamele lor. Evoluţia „stomac" > „chiag" se observă în dial. arom., ca şi în împr. făcut de limbile slave de nord din rom.; istr. „Magen, aufgeblähter Bauch" (Miklosich; Popovici, DIstr, p. 143), „în Jeiăni numai *rînza* de miel sau de viţel sugaci, întrebuinţată la prepararea brînzei ..." (StIstr, II, p. 231). Pregătirea chiagului în stomacul (rînza) de viţel, miel (cf. AnEtn, 1958, p. 148; e străveche cap. VIII, n. 35), la popoarele europene: RLexIGA, II, p. 1 „Lab". Din accepţiunea primară „stomac" a lui *rînză* s-a dezvoltat în chip firesc sensul de „chiag" (nu invers, cum voia să-şi imagineze Philippide); încît încercările etimologice pornite de la „chiag" (Jokl ş.a.) sînt greşite, iar rom. *rînză* nu vine din alb. *rëndës* (care ar fi dat un **rîndă* sau ceva asemănător); ele sînt înrudite printr-o legătură mai veche avînd o bază comună, de forma **rend-*. Dar relaţie etimologică sigură, evidentă este mai greu de găsit deocamdată, lipsind analogii; dintre apelativele pentru „stomac" în limbile indo-europene nici unul nu se apropie de cuvintele noastre *(*rendia, *rend-)*; sensul secundar „chiag" n-are valoare pentru stabilirea etimologiei; baza i.-e. **ren-* nu explică sensul secundar „chiag", cu atît mai puţin pe cel primar „stomac". De aceea, este necesar a imagina *rînza* sub aspectul elementar al lucrului, ca o „despicătură mică, deschizătură, cavernă" sau poate mai corect ca o continuare a „despicăturii, deschizăturii" care este gura, la fel cum în greacă acelaşi organ, στόμαχος este un derivat (sau „prelungire") de la στόμα „gură", avînd la început sensul de „gîtlej; beregată, gură (a băşicii, uterusului), orificiul stomacului", apoi, „stomac". O transformare semantică asemănătoare va fi putut avea, într-o epocă îndepărtată, cuvîntul *rînză (*rendia)*, considerînd posibilă sau verosimilă legătura etimologică cu rad. i.-e. **rendh-* „a rupe, a sfîşia, despica" în v. ind. *randhram* „deschizătură, crăpătură, cavernă", ags. *rendan* „a sfîşia" = v. fris. *renda, rend* „ruptură, sciziune" (IEtW, p. 865). Apropierea nu va părea hazardată, dacă se ţine seamă că o schimbare semantică în sensul arătat este posibilă, constatată în cuvîntul gr. citat. Tema **rendia* ar fi un derivat cu suf. adjectival *-ia* al unei baze i.-e. **rendh-ia*. Mai puţin verosimilă este legătura cu rad. i.-e. **rēd-*: **rod-* „a scurma, a roade" (nazalizat?), la care trecerea semantică nu poate fi justificată.

(123) sárbăd (var. *sárbed, seárbăd*) adj. *1)* „fără gust, insipid, neplăcut, anost, înăcrit, acrişor" („aigre, aigrelet (en parlant du lait), fade; fad, säuerlich"). *2)* „palid, veşted, galben la faţă" („pâle, blême; blass, bleich, matt").

D e r.: *a (se) sărbezi, sărbezit, sărbeziu, -ie, sărbezeală, sărbezire, sărbezie, sărbegiune, sărbezior, -oară*; *sărbezele* şi *sărbeziş* „uva ursi", *sărbezea* „coacăză".

D i a l. : arom. *salbit, sărpit* „gelblich" (Arom, p. 318; *sărpit* citat de Weigand ar putea fi contaminare din *salbid* + alb. *tharpët*; *ă* pentru *a* rămîne neexplicat).

Î m p r. din rom.: ucr. *serbadz'anka* „lapte aproape acrit; un derivat lactat" (RomSl, XIV 1967, p. 171); ung. reg. *szërbezit, szërbezilódik* „megsavanyodik, félig megalvadt (tej)" (MNyRomKölcs, p. 353)

A l b. : *th a r b ë t* „àcido", *tharptë* „acido, acerbo', *tharbë*, „inacidire" etc. (Cord.).

www.dacoromanica.ro

LexB, p. 609. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 241 lat. *insapidus*, it. *scipido, sciapido*, sp. *sabrido* etc. Admis: Körting, LRWb, 5018. ● LaurM, II, p. 1159 „noi ne inclinăm a referi cuventul la *seru*, seru de lapte (acru si pallidu) etc.". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 301 lat. *subalbidus*. Admis: Candrea, ElL, p. 38. ● Miklosich, Beitr Voc, II, p. 10, Şăineanu, Sem, p. 210 lat. *exalbidus*. Admis: Philippide, ILR, p. 211, Geheeb, JB, V, p. 30, Densusianu, R, XXXIII p. 285, Puşcariu, EWR, 1521 (*exalbidus* ori **salvidus* de la *salvia*), Körting, LRWb, 3311, CDDE, 42 (nu trebuie confundat cu *sarbed* „pâle", v. it. *scialbedo*; alt *sarbed* „aigre, fade" care derivă din alb. *tharpët, tharp*), Diculescu, OrLR, p. 624, Pascu, Suf, p. 65, Tiktin, DictRG, p. 1366, Şăineanu, DUn, p. 580, Philippide, OrR, II, p. 32, 115, Candrea, DEnc, p. 1103, Meyer-L, REW, 2934 (*exalbidus* dispărut din REW [3]), Skok, ZrPh, L, p. 494 etc. ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 *sarbăd* din alb. *tharbët*; D, p. 1155 „alb. *tharbët*, olt. *harbăd*, rudă cu germ. *herb* aspru la gust". ● Rosetti, ILR, II, p. 122 *sarbăd* „aigre" = alb. *tharb-* trebuie separat de *searbăd* „palid". ● AnEtn, 1958, p. 151 i.-e. **sṷeruo-* „acru, amar". ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148. *exalbidus*.

Dacă nu este variantă regională, tîrzie, *salb-, selbezí* ar putea fi un cuvînt diferit, posibil de origine latină, care însă nu e admisibilă (*in-sapidus*, **subalbidus*, **salbidus*, *exalbidus* etc., toate fără valoare) pentru *sarbed*. S-a admis existenţa a două cuvinte cu această formă în cele două sensuri de mai sus şi s-a făcut legătura cu alb. *tharb-*, fiind un element comun alb.-rom., înrudit cu grupa de cuvinte celtice însemnînd „amar": v. irl. *serb*, cymr. *chwerw*, corn. *wherow* etc. din **sṷeruos* (WP, II, p. 513, în legătură cu grupa rad. **suro-s* „acru, acid, sărat, amar"). Forma rad. din cuvintele celtice era i.-e. **suer-*, care însă nu poate avea nimic comun cu omonimul **sṷer-* „a supura, puroiă"; arhetipul român **servidus* presupune un i.-e. **s(u̯)er-u̯o-* cu suf. *-idus*.

sburdá v. *zburdá*.

(124) scăpărá vb intr. *1)* „a scoate scîntei lovind cremenea cu amnarul" („battre le briquet; Feuer schlagen, Funken sprühen"). *2)* „a scoate scîntei din pietre (lovindu-le cu potcoava)" („faire jaillir des étincelles; Funken schlagen"). *3)* „a fulgera" („étinceler; aufblitzen machen"). *4)* „a fi nerăbdător" („être impatient; vor Ungeduld zappeln") etc.

D e r.: *scăpărat, scăpărător, -oare* (adj., vb), *scăpărătură, -mînt* (pl. *scăpărăminte*), *scăpăruşe* („chibrite").

D i a l.: arom. *ascápir, (a)scăpirare, scăperare, (a)scapir, ascăpirare, ascăpirătură* (RevLg, XI 1966, p. 562, Albania), var. *şcrăpuescu, -uire*, împr. din alb. (DR, II, p. 547); megl. *scápir, scapirari*.

Împr. din rom.: ung. *szkeperál* „üt (loveşte)", zona Huedin, StLex, StCom, 13, p. 259.

Alb.: *shkrep* „schlage Funken, Feuer; es blitzt".

LexB, p. 615. ● LaurM, II, p. 1080. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 695 mgr. στραπή (ἀστραπή „fulger"), alb. *shkrepëtig, shkrep* „faire des étincelles". ● Meyer, EWAlb, p. 408 *scăpără* în legătură cu alb. *shkrep*. ● Pascu, Et, p. 34 **scapulo, -ilo* „lovesc cu varga" < *scapus* „băţ". ● Tiktin, DictRG, p. 1376—7 „stimmt lautlich zu lat. *capero, -are* 'runzeln', ist jedenfalls Erbwort; desselben Ursprungs dürfte alb. *shkrep* sein". ● Pascu, DÉtMR, II, p. 222, 71 împr. din alb. ● Philippide, OrR, II, 732 „probabil cuvintele rom. şi alb. aparţin împreună; orig. obscură". ● Meyer-L, REW 1624b „*caperare* 'runzeln' (rum. *scăpără* 'aufblitzen' ist begrifflich wenig wahrscheinlich)". ● Scriban, D, p. 1165 lat. **excaperare* a se descreţi, a se lumina. ● Rosetti, ILR, II, p. 122 cf. alb. *shkrep*. ● Giuglea, LL, IV, p. 35—39 *scăpără* < *esca* + *pyr*. ● Candrea, DEnc, p. 112, Şăineanu, DUn, p. 571 „orig. necun." ● ILR (1969), p. 296 lat. *caperare*.

Lipsit de analogii romanice (derivarea din lat. *caperare*, ori *esca* + *pyr* nu au nici o valoare), verbul este acelaşi în română şi albaneză; dar forma genuină

www.dacoromanica.ro

a temei apare echivocă, nu se ştie în care idiom s-a petrecut metateza lui *-r-*, făcînd dificilă stabilirea bazei etimologice. În acţiunea „scăpăratului" elementul esenţial este „lovirea cremenii cu amnarul" spre a obţine scîntei, noţiune pentru care există o analogie în limbile slave: rus *kresú*, *kresáv* „a scăpăra (cu amnarul)", malorus *kresaŧ'*, *krensút'* „a scăpăra, ciopli pietre, a tăia crengi" etc.; tema **kres-* din i.-e. **kre-s-*, cf. **krek-* „a lovi" (**kre-m-* în v.sl. *kremenĭ* „cremene", *kremykŭ* „silex" (WP, I, p. 483; IEtW, 618). Este probabilă o bază i.-e. **k(e)re-p-*, în care metateza lui *-r-* s-a produs în limba română; eventual rad. **(s)kep-*, **skap-* „a tăia, lovi, răzui, ciopli" etc. (WP, II, p. 559), din care s-ar explica uşor acţiunea de „izbire a cremenii; scăpărarea". Videant alii.

(125) scrum s.n. (pl. *scrumuri*) „cenuşă care păstrează forma lucrului ars" („cendre; Asche, verkohlte Masse"). Dos., VSv, Oct. 4 *scrumul*.

D e r.: *a scrumá*, *scrumul* („a se face scrum"), *scrumit*, *(a)scrumat*, † *ascruma* (Dos.), *scrumie*, *scrumieră*, *scrumelniţă*.

D i a l.: arom. *scrum*, *scrumare*, *scrumat*, *scrumedzu* („ard"), *şcrumat*, *şcrumedzu*, *nscrum*, *nscrumedzu*, megl. *scrum*.

Î m p r. din rom.: blg. *skrum*, *skrumjavam*, *skrumenie* (DR, III, p. 211—212) ucr. *škrum* „funingine", *zaškrumiti* „sich mit einer Brandkruste oder mit Schrof bedecken" (BalkA, II, p. 133; RomSl, XVI 1968, p. 95); săs. *skrum* „Russ; Tabakskruste in der Pfeife" (RomElSz, p. 46); ung. reg. *szkrum* „hamu" (MNyRomKölcs, p. 359); gr. epir. σκροῦμ(π)ος (RumWNGr, p. 42, 92; RevLg, XII 1967, p. 539).

A l b.: *sh k r u̯m p*, artic. *shkrumbi* „alles Verkohlte, Verbrannte", *shkrumb* „ciò che è carbonizzato" (Cord.).

LexB, p. 624. ● Pontbr, p. 662 ung. *korom*. ● LaurM, II, p. 1108 „probabile din *cremare*". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 611 din trc *kurum* „suie; Russ", cf. ung. *korom*. Admis: Meyer, EWAlb, p. 409 alb. *shkrump* = rom. *scrum* din trc; Geheeb, JB, V, p. 35 („*s* + trc *kurum*, direct dem trc entlehnt"); de la turci l-au luat separat albanezii; Şăineanu, InflOr, II, p. 318, R, XXXI 1902, p. 570. ● Densusianu, HLR, I, p. 383 *scrum* direct din cuman *kurum* sau prin intermediu albanez. ● Pascu, REBS, p. 20. ArR, IX, p. 309 din trc. ● Rom. *scrum* = alb. *shkrump*: Şăineanu, DUn, p. 577; Philippide, OrR, II, p. 732—733 („cuvinte sigur identice; orig. obscură"); Candrea, DEnc, p. 1125; Rosetti, ILR, II, p. 122. ● Capidan, DR, II, p. 458 (III, p. 211—212) e inadmisibil împr. din trc. sau cuman în albaneză şi în trei dialecte româneşti a lui *kurum* şi schimbarea identică a formei sale; „existînd cuvîntul şi la turci, am putea să ne suim pe scara veacurilor mai departe, spre a ajunge la a v a r i care în calea distrugătoare prefăceau totul în 'scrum'. Limba lor n-o cunoaştem; dar ca popor turco-tatar poate să fi existat în limba lor o formă din care s-ar fi putut naşte cuvîntul albanez şi român, anterior venirii turcilor şi cumanilor". Admis: Puşcariu, LR, I, p. 257—258. ● Tiktin, DictRG, p. 1394 „die Ähnlichkeit mit trc *kurum*, ung. *korom* ist wohl nur zufällig". ● Scriban, D, p. 1178 „trc *kurum*".

Este evidentă înrudirea şi obîrşia comună a cuvîntului românesc cu cel albanez. Asemănarea cu ung. *korom*, trc *kurum* e fortuită, după cum moştenirea de la avari apare total neverosimilă. Lipsind un element asemănător în idiomurile învecinate, nu rămîne decît obîrşia anteromană a cuvîntului. Ca „cenuşă, rest al arderii", *scrum* conţine noţiunea „ardere" şi rad. i.-e. **ker-* „a arde, a fi aprins, a încălzi" (WP, I, p. 418—419; WH, I, p. 165): v. ind. *kudāyati* „a arde, pîrli" (**kr-d-*), lit. *kuriù* „a încălzi", lat. *car-bo(nis)*, ahd. *herd*, v.sax. *herth* „vatră" etc., alb. *sh-korz* „Rauchabzug"; baza **k(e)re-m-* în lat. *cremo*, *-āre* „a arde", gr. κέραμος „argilă, lut, ţiglă, oală" (WH, I, p. 287; IEtW, 571, 3). Baza comună a cuvintelor rom. şi alb. **kro-m-* cu prefix *s-* (= alb. *sh*) care ar putea fi lat. *ex-*, nu i.-e. (*sm-* ori alt element) este mai probabil decît i.-e. **k(e)reu-m-*.

www.dacoromanica.ro

(126) sculá vb tr. *1)* „a ridica în picioare" („lever; aufheben"). *2)* „a ridica din pat, a deştepta din somn" („éveiller, réveiller; (auf)-wecken"); refl. *1)* „a se ridica spre a porni" („se lever; aufstehen"). *2)* „a se deştepta" („se réveiller; (wieder) aufwachen"). *3)* „a se răscula" („se soulever, se révolter; sich empören").

Der.: *sculare, sculat* (adj. şi s.), *sculătură* („surrectio" AnonC), *sculătoare, sculăţel* („săltăreţ, vioiu"), *sculament*(?) neologism.

Dial.: arom. *scol, ascol, sculá, sculat, sculată*, megl. *scol*, istr. *scolu*.

Alb.: *sh k u l, tshkul* „reisse aus", *shkul'em* „ziehen von einen Orte fort" (Meyer), „andar di corpo", *zhgulë* „sradicare, trapiantarsi, emigrare" (Cord.).

DictB, II, p. 346 „*scol* excito ab *exculo*". ● LexB, p. 620 „*scolu* a lat. *ex* et *collum* quasi collum attolo: gall. *s'excouler* attolor". ● Pontbr. p. 662 lat. *ex* + *colare*. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 146 lat. *excolloco*. ● LaurM, II, p. 1098 *scollare* = *scullare* (contrassu d'in escollare). ● Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 82 (dunkel). ● Philippide, ILR, p. 107 *rîscol* — v. sl. *raskoliti* a fost considerat ca = *re* + *scol*, de unde vb *scol*. ● Creţu, MardLex, p. 365 lat. *excolloco* apocopat. ● Geheeb, JB, V 1898, p. 34, Weigand, JB, VI, p. 34 **excollere* pentru *extollere*. ● Byhan, JB, VI, p. 343 **excolare* din **exlocare*, cf. alb. *shkul'em, (t)shkul* ausreissen ● Sulică, *Gazeta Transilvaniei* 1901, nr 97 **excollare* de la *colum* „grumaz" (cf. arom. „scol o boaţe mare" = „strig tare"). ● Candrea, ElL, p. 74 *succollo* „auf die Schulter nehmen". ● Puşcariu, CL, XXXV 1901, p. 826—8, ZrPh, XXVII 1903, p. 747 „natürlich kann keine dieser Ableitungen ernst genommen werden"; propune (cf. EWR, 1558, PerspDict, p. 47, DR, VI, p. 223, LR, p. I, 347): sensul principal, aproape singur al lui *scol* este „urnesc pe cineva din culcuş" (căpăul a sculat un cîrd de potîrnichi), contrarul lui *zac*, contrar ce poate fi exprimat prin prefixul *s-* = *ex*; rămîne de căutat pentru *-col* un cuvînt lat. cu sensul „zac": *cubo, -are* „ruhend liegen, auf einem Lager ruhen" se prezintă de la sine[!]; *excubere* > it. *scovare* „Wild aus dem Lager aufjagen"; **excubillare, *excubulare*. Paternitatea lui „excubulare" o revendica Densusianu, NRR, IV 1901, p. 460, R, XXXIII 1904, p. 285. Admis ca probabil: Tiktin, DictRG, p. 1396, Candrea, DEnc., p. 1126, Meyer-L, REW 2990 „**excubulare* > *a se sculá* 'sich erheben'; oder **excollare* zu *collare* 'herunter und herauf ziehen', woher? Weigand vgl. alb. *shkul* 'losmachen', das eine schon lat. Bildung voraussetzt". Weigand, BalkA, II, p. 112 confecţionează pentru alb. *shkul* şi rom. *scol* un lat. **collare*. ● Diculescu, OrLR, p. 647 lat. **excollevare* = *levare*. ● Rosetti, ILR, I, p. 176 **excubulare*. ● Pascu, VR 1908, p. 148, Et, p. 35 **excollevare* = *levare*, ArR, VI 1922, p. 265, DÉtMR, I, p. 154, 1384 **excub(i)lare* < *cubile* (din care şi *culare*). ● Scriban, D, p. 1173 **ex-col-levo*, d. *levare*. ● Şăineanu, DUn, p. 579 orig. necun. ● ILR (1969), p. 298 lat. **excubulare*

Încercările pentru *sculá* se izbesc de grele piedici fonetice şi semantice, căci sînt imposibile formal **exculare, *extollere, răscol, *exlocare, *excollevare* (unele acceptabile parţial pentru sens), iar altele total nepotrivite ca semantism: *succollo, *excollocare, *excollare*; prin nimic mai verosimilă apare etimologia dată de Puşcariu (Densusianu) din **excubulare* pentru verbul comun alb.-rom. a cărui esenţă semantică este „a mişca, a urni, a împinge", iar forma străromână a epocii romane putea fi **scullare* ori **scub(u)lare (ex-)*; tertium non datur. De preferat al doilea arhetip care duce la baza **skeub-l-* a rad. i.-e. **skeub-* „a arunca, împinge" (WP, II, p. 556; IEtW, 955): lit. *skùbti* „a se grăbi", *skubùs, skubrùs* „sprinten, grăbit" (posibil v. sl. *skubati* „a trage, a smulge"), got. *afskiuban* „a împinge înlături, a izgoni", ags. *scēofan, scūfan*, ahd. *scioban* „a împinge, îmbrînci", ahd. *scūf(a)la, scūbla*, ags. *scofl* „lopată". Alb.-rom. **scublare* ar putea fi un verb denominativ, la care modificările fonetice erau normale atît în română *(stabulum* > *staul, subula* > *sulă, sub(u)lum* > *sul)*, cît şi în albaneză (ex. *sub(u)lum* > *shul'*). În atare sens poate fi „schon eine lat. Bildung" (Meyer-L), dar nu la un latin-romanic, ci unul indigen carpato-balcanic. Prezenţa lui *o* în loc de *u* în formele accentuate *scol, scólĭ* etc. nu este izolată fără analogii în cuvintele moştenite (cf. *ploaie* < *pluvia, droaie* ş.a.). Fone-

www.dacoromanica.ro

tismul străromân *bl* > *l* este sigur şi în arhetipul **pubula*, român comun (EWR, 1396; CDDE, 1455; DictRG, p. 1277—1278) ce nu poate fi latin-roman, ci absolut sigur autohton traco-dac, cu unele corespondenţe (sens primar „umflătură, proeminenţă, nod" etc.) în lituană, letonă ş.a. (WP, II, p. 81).

(127) scurmá (var. *scîrmá, scrumá*, Tikt., Scrib.; *scurrima* PsalHurm, 93, 13) vb tr. şi intr. *1)* „a răscoli ţărîna cu ciocul, cu botul, cu unghiile, ghearele (etc.); a rîcîi" („fouir (la terre), fouiller, creuser en grattant; scharren, graben"). *2)* „a roade" („ronger; ab-, zernagen"; „ceva îl scurmă la inimă = qq. chose lui rongeait le coeur"). *3)* „a scruta" („scruter; er-, ausforschen"; „îmi scurmă fundul gîndurilor = il scrute le fond de ma pensée").

Der.: *scurmare, scurmat, scurmător, scurmătură*; posibil şi *scormoni* (Tikt.; der. de Puşcariu, DR, I, p. 239—241 din *cormană*; problematic).

LexB, p. 625 „*scurmu* i.e. rîmu, rimor, ruo; i.e. scorbelescu, sgîrmiiu, rîmu afară, exscabo, proruo, eruo. a lat. *exgrumo*, i.e. *grumos eruo*, Varr. RR 14". ● Cihac, DÉtDR I, p. 231 „*rîmu* fouiller, fouir, l. rimari; — *scurm* (pour *scurîm*) l. **ex-conrimari* fouiller, fouir, gratter" ● LaurM, II, p. 1111 *escorrimare*. Admis: Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 448, Geheeb, JB, V, p. 35, Körting, LRWb 3373, Tiktin, DictRG, p. 466, 1397 lat. **exconrimo*, 1390 „*scormoni*, wahrsch. zu *a scurmá*, viell. zunächts von *scurmală* (vgl. *încurcală — încurcá* etc.) abgeleitet, also über **scurmăli, scormoli* od. nach *a răscoli* umgebildet", Giuglea, Cerc, p. 25—26, Meyer-L, REW 2254, Puşcariu, DR, I, p. 239, Candrea, DEnc, p. 1127, Şăineanu, DUn, p. 573. ● Scriban, D, p. 1180. ● Şăineanu, DictRF, p. 520 „l. **excomprimari*".

Formula lui Cihac a găsit acces în dicţionare şi chiar la unii etimologişti vigilenţi, deşi **ex-con-rimari* este o confecţie hibridă după verbul românesc prin adăugarea de prefixe la tema lat. *rim-*, fără valoare ca şi **exgrumo* imaginat în LexB; apropierea de *curmá* nu e de luat în seamă din cauza deosebirii semantice (totuşi, rad. i.-e. **skeu-r-* al lui *curmá* are formă şi sensuri primare apropiate). *Scurmá* aparţine la rad. i.-e. **sker-* „a tăia" (WP, II, p. 573—577; cf. *zgîriá, zgrîmá*), posibil baza **skre-m-*, ori mai curînd **skreu-m*, a cărei paralelă **skreu-t-* e lat. *scrūtor, -ari* „a cerceta, a scotoci", iniţial „a tăia, cresta sau a zgîria spre a vedea ce se ascunde înlăuntru", ahd. *scrōtan* „a spinteca, tăia, a măcina" etc., cu sensul lui *scrutari* ahd. *scrutōn, scrodōn, scrutilōn* „a cerceta, explora, aprofunda" etc.; *scurmá* dintr-un mai vechiu **scruma*, cu metateză timpurie.

seárbăd v. *sarbăd.*

sfărîmá v. *fărîmă.*

sgîriá v. *zgîriá.*

sgrîmá v. *zgrîmá.*

(128) sîmbure s.m. (var. *sîmbur*; pl. *sîmburi*) 1) „partea din mijlocul unor fructe, cu învelişul mai tare, sau lemnos, conţinînd miezul sau sămînţa; miez" („noyau; pépin; Obststein, Kern"), 2) fig. „partea centrală a unei formaţii" („noyau, Kernstück").

Der.: *sîmburel* (AnonC), *sîmburaş, sîmburos, sîmburoasă* (specie de struguri), *sîmburar* („bot-gros", pasăre), (?)*ţimburuş (-uc)*; topon. *Sîmbureşti*; antropon. *Sîmburescu* (OnR, p. 370).

Dial.: arom. *sîmburu, sîmbure, sămb-, sumbur, sumburi, sumbru*, megl. *somburi*, istr. *sămbur.*

Împr. din rom.: n. gr. σοῦμβρος „noyau de la noix" (Zagorion), „noyau en général" (Epir; RumWNGr, p. 41, 90; REBS, p. 79, 360).

www.dacoromanica.ro

Alb.: *thumbullē* „nasture, nod, măciulie (la ac)", *thumull, thumbēz, sumbulȷ, sumull* (*sumbull* „bottone", Cord.).

LaurM, II, p. 1187 „*sîmbure* nucleus, semen, granum, acinus, (d'in *semen*)". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 344 cf. v. sl. *zrŭno* „granum, acinus", rus *zerno* etc. ● Hasdeu, CuvB, I, p. 309 *sîmbure* înrudit cu cuvîntul alb, p. 92 „dem Alb. ist entlehnt rum *sîmbură*". ● Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 333 alb. *súmbule, thúmbule*, i.-e. **k'vāmo-, *k'vēmo-, *k'umb(h)o-la* sau **k'umpo-*: n.pers. *sumb* „huf" etc. ● Capidan, DR, II, p. 546 *sîmbure* = alb. *thumbull, sumbull*. În arom. *sumburi u* din silaba inițială e secundar, sub influența celui de al doilea *u*. ● Barić, AlbRSt, p. 10; Șăineanu, DUn, p. 562; Tiktin, DictRG, p. 1426; Candrea, DEnc, p. 1157; Philippide, OrR, II, p. 733 „sigur identice; cel alb. e băștinaș (Meyer); nu se poate hotărî dacă cel rom. e băștinaș ori împr. din alb."; Scriban, D, p. 1208. ● Pascu, REBS, p. 79, 360, DÉtMR, I, p. 191 trac **sumbula*, din care atît rom. *sîmbure*, cît și alb. *thumbullë, sumbul'*. ● Papahagi, *Dundrea* (Silistra), II 1925, p. 83 *sîmbure* din lat. *sabulum*; cuvîntul alb. e împr. din rom. ● Weigand, BalkA, III, p. 212 „thrak. **sambulla* > geg. *sumull-a*, tosk, *thumbull* 'Knospe, Knopf' rom. arom. *sîmbure* 'Obststein; Kern'. Nach dem rum. (ŭ aus *a*) und der aind. Entsprechung *sámba*, gr. *kombi* 'Knopf' scheint *a* zu *u* duch das folgende *u* assimiliert worden zu sein".

Element comun albano-român, evident de origine autohtonă carpato-balcanică, pentru care nu găsim o etimologie satisfăcătoare în domeniul comparativ. Încercările făcute (*thump, -bi* „Stachel, Glockenschwengel; Knopf" etc.; v. ind. *s'amba*, gr. κόμβος „nod" ș.a.) nu duc la legături potrivite în alte limbi. Forma arhetipului alb.-rom. pare să fi fost **sambul- (*somb-?)*, iar sensul (1) din română „partea de mijloc a fructelor"; „nasture" este secundar, mult mai tîrziu. Radicalul i.-e. putea fi cu *s-* ori *k'*, de forma **sem-*, **k'emb(h)-* etc.; eventual **k'em-*, **k'am-* „a acoperi, învelî" (WP, I, p. 386—387, 3; IEtW, p. 556), care a dat și cuvinte pentru „acoperitoare, coajă, învelitoare, cămașă" și v. ind. *çāmulyá-, çāmula-* „cămașă de lînă", *çamī-* „prosopis spicigera; plantă leguminoasă (păstăioasă)", lat. (celt.) *camisia*, v. nord. *hams* „coajă, carapace, păstaie" etc. Plus adhuc non liquet.

sîrmá v. *fărîmă*.

soríc v. *șoric*.

(129) spînz (var. *spîns, spinț, spînț, spîndz, spănț, spănz, spînji*) s.m. „plantă cu rizomul gros, negricios, cu numeroase fibre radicale, cu flori roșii purpurii („helleborus purpurascens; ellébore; Nieswurz"), numită și „bojoței, iarba nebunilor, iarba lupului, boșută, ouăle popii, coaiele popii, buruiană (iarbă) de talan" (Basarabia, Dobrogea; RevC, VIII, p. 115—116); vreo șase variante.

Der.: *a spînzui, spînzi* („a înierba"), *spînzire*,; *spînzac* („om nebun care umblă cîmpii" ban., DR, IV, p. 868), *spîndzatšic* („bartlos", combinat din *spînatic* + *spînz*, ban., JB, III, p. 326); topon. *Spînzul*.

Dial.: arom. *spingĭu, spingiuiescu* „a vaccina cu spînz"; megl. *spinğu, sprenğiu* (cf. blg. *sprez*, GrS, VII, p. 201).

Împr. din rom.: ucr. *spyndz* „helleborus niger", *spynz, spens* „helleborus viridis" (BalkA, II, p. 142; RomSl, XIV 1967, p. 173); srb *sprez sprž* „helleborus niger"; blg. *spridz*; săs. *spuns* (RevC, XII, p. 94); ung. *eszpendz* (NyIrK, III 1959, p. 108), *puns* (NyIrK, VI, p. 284; SCL, XIV 1963, p. 383).

Alb.: *shpëndër, shpëndel* s.f. „elleboro" (Cord.), *shpen, shpenër, shpendrë, shpenn* (*-nd*, BalkA, II, p. 224).

LexB, p. 661. ● LaurM, II, p. 1231, Gloss, p. 545. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 357 v. sl. *prazi* „stipes", *praziti* „laxare", *suprężati* „coniungere" etc. Admis: Byhan, JB, V, p. 333; Densusianu, HLR, I, p. 271 ● Tiktin, DictRG, p. 1470 „Zshg mit *sprez, spre(e)ș* (letztere Form auch 1263 belegt) ist kaum wahrsch.". ● Pascu, DÉtMR, I, p.

www.dacoromanica.ro

191, 1796, REBS, p. 27 din trac **spenzus, spen-*, cf. lat. *splen-*, gr. *splen* „rate". ● Weigand, BalkA, II, p. 224 rad.? Philippide, OrR, I, p. 621 fiind folosit la vindecarea cailor de dalac boală a splinei (ven. *spiendza*, dalm. *spianza*), *spînz* ar putea veni din *spendza* „splină", apoi „leac contra bolii de splină". Admis: Scriban, D, p. 1231. ● Pascu, RevC, XII, p. 94 v. sl. **sprez-*. ● Rosetti, ILR, II, p. 122 *„spînz* — alb. *shpëndër*; dar *z*: alb. *d* nu corespund (ne-am aştepta la drom. *d* sau alb. *dh*). Apropierea de numele splinei din dial. it. de sud nu e justificată". ● Candrea, DEnc, p. 1187, Şăineanu, DUn, p. 606 „orig. necun.".

Acest element lexical comun alb.-rom. este atestat şi în limbi slave (regional) ca împrumut din română. Legătura etimologică cu *splină* este inadmisibilă fonetic şi semantic, iar împrumutarea din forma dalm. ori venetă apare ca o ipoteză gratuită cîtă vreme în acele graiuri nu există apelativul *spînz* sau măcar vreo formă intermediară apropiată. Un trac **spenzus* (tot din *splen-*) nu explică dispariţia lui *-l-*, nici forma albaneză, nefiind de luat în seamă prin lipsa deocamdată a unei baze i.-e. corespunzătoare care ar fi trebuit să aibă forma **speng'-*; încît tracicul **spenz-* are puţine şanse de a fi existat. Formă drom. *spînz* presupune un **spendiu- (spandiu-)*, temă **spend-*, în alb. *shpënd-* (cf. *rëndës-rînză*; *grundë-grunz*), i.-e. **spend(h)-*. Este greu a da o etimologie pentru acest element carpato-balcanic, neştiind dacă tîlcuirea justă trebuie să plece de la o particularitate fito-morfologică (forma frunzelor dantelate şi ascuţite, ori rădăcina, tulpina etc.; v. descrierea plantei: Panţu, Plant, p. 286) sau de la utilizarea ei în medicina populară contra durerilor de dinţi ori a dalacului cailor: „spînzul e întrebuinţat de popor la vindecarea cailor bolnavi de dalac. Cu o sulă se fac opt înţepături în pieptul calului bolnav şi apoi se vîră sub piele, în fiecare înţepătură, cîte un fir de rădăcină de spînz. Calul se umflă apoi la piept, umflătura sparge, curge materie din ea şi în cîteva zile calul este vindecat" (Panţu). Efectul terapeutic al spînzului ar fi analog cu al uleiului de terpentină. Se pot cita rădăcini i.-e. de formă apropiată, care însă nu explică semantismul cuvîntului nostru: **sp(h)e(n)d-* „a tresări, palpita; a se zvîrcoli" (WP, II, p. 664; IEtW, 989), fris. *spat, spad* „Krankheit in den Hechsen der Hinterbeine der Pferde", oland. *spat* „Kramp" etc.; ori **spē(i)-* „ziehen, spannen" (WP, II, p. 655; IEtW, 982). Nu este cu totul exclusă o legătură de înrudire cu lat. *spinus* „spin" etc., i.-e. **spei-* „ascuţit" (WP, II, p. 653), ţinînd seama de vîrfurile ascuţite ale conturului dantelat al frunzelor de spînz(?).

(129a) stărnút (var. *strănut, strămut, stănut*) adj. „cu o pată albă pe nas (bot) la cai)" („qui a le naseau blanc; Schneppe, Schnippe").

Der.: *strămutat* (cal *strămutat*, mold.), *strănare* (poate pentru a rima cu *nare* în poezia populară), *străinea* („mic semn, pată"?), *streinel* (etim. populară cu *strein*?).

Dial.: neatestat (arom. = *bal'u*).

Pascu, Suf, p. 138 obscur. ● Diculescu, Gep, p. 175—176, ZrPh, XLI 1921, p. 427—428, XLIX, p. 426—429, **stărn-* din got. *stairno*, nhd. *Stern* „stea" etc. ● Densusianu, GrS, I, p. 348—349 „cu etimologii în felul lui *stărnut* < *stern* am putea admite că şi *iapă* e germ. (sued. dial. *hapä*, dan. *hoppe*)". Weigand, BalkA, III, p. 308 „der weisse Fleck am Maul ist doch kein Stern auf der Stirn und wie sollen die Rumänen dazu kommen, ein Wort zu entlehnen, das in eigentlicher und auch übertragener Bedeutung im rum. 'stea în frunte' bewahrt ist; die Bildung eines adj. auf *-ut* setzt voraus, dass das Stammwort erhalten ist, das ist aber nicht der Fall"; Skok, ZrPh XLIII p. 194. Admis: Puşcariu, DR, III, p. 838—839 (LR, I, p. 273) „se potriveşte şi ca formă şi ca înţeles foarte bine cu germ. *Stern*". ● Tiktin, DictRG, p. 1509 „postverbal von *a strănuta*; die Schneppe wurde, wie es scheint, mit dem Niesen in ursächlichem Zusammenhang gebracht". ● Admis: Weigand, BalkA, III, p. 308, Candrea, DEnc, p. 1212—1213. ● Giuglea, RevF, II, p. 60 **stignutus* < v. gr. στίγμα < lat.,

www.dacoromanica.ro

stigma sau *stigmare*. ● Skok, ZrPh, L 1930, p. 273 „lat. **stellinutus* ergab mit *r* **strezinut*, welches volksetymologisch nach *strănut* oder *cornut* umgebildet werden konnte ...". ● Gamillscheg, RomG, II, p. 254—255 gepid. *sternô* „Stern, Blesse"; „evident, unwiderleglich". ● Densusianu, GrS, VII, p. 279—281 din sl. *sr(u)na* „căprioară" + *usta* „buzat", căci acest animal are botul de coloare mai deschisă, deci „cu buzele de căprioară"[!]. Admis: Scriban, D, p. 1239, Rosetti, ILR, II, p. 82 ● AnEtn, 1957—1958, p. 144.

Cuvîntul continuă să rămînă obscur, neputînd fi romanic, slav ori germanic, lipsit de corespondenţi în aceste idiomuri. Derivat cu suf. *-ut-*, *stărnut* este vechi în limbă, posibil o temă autohtonă **ster-n-*. Dacă „pata" de pe nasul ori buza calului poate fi interpretată ca ceva în legătură cu murdăria, mînjit(?), ar fi o bază a rad. i.-e. **ster-* din *steregie*, luat eventual în sens figurat, zicîndu-se despre cal că e „cu o pată (murdărie), mînjit pe bot", imagine potrivită pentru un animal foarte curat cum e calul.

(130) steregíe (var. *stir-*, *sterigie*, *stregie*, *-jie*, ban. *sterežin'e*, Dos. *sterevie*; *tirighie*, *-eg-*) s.f. *1)* „funingine" („suie; Russ"). *2)* "ţurţur(i) de funingine pe coşul prin care iese fumul" („glaçon, charbon de fumée; Russzapfen"). *3)* „ţurţur sau picătură, sediment solidificat dintr-o materie lichidă sau vîscoasă; tartru, materie ce rămîne din vin pe fundul buţii" („glaçon, sédiment, tartre; Zapfen, Stück, Weinstein"). *4)* „apă murdară ce curge din paiele afumate ale acoperişului sau din coşul pe unde iese fumul" („eau trouble et sale qui coule du chaume du toit; schmutziges Dachwasser").

Der.: *sterezat* „uimit (a se uita *sterezat*) (?**stirigiatus*, Philippide, OrR, II, p. 177—178).

Dial.: megl. *strezin* „scrum" (AtlLR, 683), *strizin'* „funingine" (Megl, III, p. 277—278), *străzin'*, *strizin'* pl. „steregie" (GrS, VII, p. 203).

LexB, p. 670 „*steregie* scoiu [adică: şloiu] de funingine: *stiria fuliginis*". ● Pontbr, p. 702 gr. στεργιά. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 264 lat. **stilligia* < *stilla (stiria)*. ● LaurM, II, p. 1287 *stiria*, *stilla*, *stiricidium*, *stillicidium* picatura completa: de apa, de miere, de ghiaţă etc.; in specie *fuliginea stiria* picatura de fuligine (etc.). ● Körting, LRWb, 9053 **stilligia (stilla, stiria)*. Respins: Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 428—431 (cf. ElL, II p. 7) **stilligia* ar fi dat în rom. **stelege* sau **stilege*; **stilliçidium* trebuia să dea **stelecez*. Candrea adoptă forma de bază *steregine* (cf. ban.). „În lat., 'o picătură îngheţată' se numea *stiria*; *steregia* e îndeosebi 'o picătură de funingine', care trebuie să se fi numit *stiria fuliginea* 'picătură de funingine', sau *stiria caliginea* 'picătură neagră ca fumul' ... Forma contaminată **striginea*, **stiliginea* (**stirigincus*, **stiligineus*); prototipuri lat. vulg. *stir-*, *stil-* au existat lăsînd urme în dial. din nordul Italiei (canav. *stalesen*, borm. *stelegini*, retor. *stanschaint*, *standschè* 'Traufe, Dachtraufe' etc.) ..."; DEnc, p. 1202 lat. vulg. **stiliginea* < *sti(ria* + *fu)ligima*. Admis: Tiktin, DictRG, p, 1491, Philippide, OrR, II, p. 177. ● Meyer-L, REW ³ 8266 *stiricidius* „Schneeflockenfall". Cf. Graur, BL, V, p. 114. ● Giuglea, Conc, p. 20 lat. *stilla* + *fuliginea*, sp. dial. *estellesin* „suie". ● Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 477, D, p. 1321 „*tirighie* sau *st-* (gr. *trygía* drojdie de vin, blg. *trygos* strugure, cules. n.g. culesu viilor, tartru, funingine, coaja ...)". ● Şăineanu, DUn, p. 617 „orig. necun.".

Aceste încercări nu explică sensul şi forma lui *steregie* (**stilligia*, **stillicidium* ori **stiricidium* nu pot duce la rom. *steregie*); de asemenea soluţia lui Candrea (inspirată de traducerea latină a LexB „stiria fuliginis"), susţinută cu multe argumente şi insistenţă, n-a dat rezultate, căci pleacă de la falsa premisă că „*steregie* e nu orice picătură îngheţată, ci îndeosebi o picătură de funingine (etc.)"; *steregie* nu se referă la o picătură de funingine în mod exclusiv, iar combinaţia de cuvinte (imaginată numai de dragul apelativului românesc) *stirigia fuliginea*, *caliginea* e artificioasă, pretinsa contaminare — neverosimilă; faptul

www.dacoromanica.ro

că nu se explică dispariţia silabelor *-ria + fu-* (decît prin punerea lor „în paranteze") face ca ipoteza să cadă de la sine, lipsind orice bază romanică admisibilă (exemplele citate de Candrea şi în REW *stalasen, stelegini, standsché* etc. înseamnă „streaşină"). Nici tema gr. *tryg-* nu explică pe *steregie*, pentru a cărui justă legătură etimologică se impune interpretarea corectă a semantismului (echivoc, în aparenţă, prin varietatea accepţiunilor lui în diferite zone româneşti), cu atît mai mult cu cît în articolul lui Candrea sensurile au fost aranjate unilateral potrivit cu etimologia latină stabilită dinainte, insistînd asupra sensului convenţional „picătură (ţurţur?)". La Dosoftei înseamnă „cenuşă" („funingine"?), ori poate „lavă" („muntele Etna are în vîrv o gaură din carea eşe negru fum şi sterevie şi foc", VSv, Fevr. 5; „fum de sterevie faţa să le arză", PsalV, 67, 5) [41]. Accepţiunile apelativului sînt nuanţate şi variate în diferite zone româneşti [42], dar prevalează noţiunea „funingine" (sediment sau ţurţuri), ca şi în megl., apoi „apă turbure, murdară", mai ales de funingine din coşul de fum ori din paiele afumate (vechi, murdare), „sediment (turbure, murdar) din vin" etc. Nepotrivirea între „funingine" şi „apă murdară" este numai aparentă, căci toate accepţiunile se reduc la „murdar", fie lichid conţinînd în dizoluţie impurităţi, fie un „sediment, depozit", uneori solidificat în formă de sloi, ţurţur, tartru, alteori un strat variabil de funingine ce colorează (murdăreşte) coşul, pereţii şi tavanul casei ţărăneşti, unde trece multă vreme fumul: „pereţii şi tavanul nu mai sînt albi, ci cafenii de steregie, căci fumegînd soba sau cuptorul, atmosfera casei se umple de fum", cum o descrie un medic [43]. In acest sens e de căutat o înrudire etimologică pentru *steregie*, al cărei arhetip (cf. ban. *stereżin'e*, megl. *strezin*) era **st(e)reginea*, cu un sufix lat. *-eus, -ea* (adjectival) şi o temă **st(e)re-g-in-*, rad. **(s)ter-* „lichid murdar, spurcat, murdărie, gunoi; a murdări, spurca" (WP, II, p. 641—642, 8; IEtW, 1031, 8), **(s)terg-, (s)treg-* ca în gr. στέργανος· κόπρων Hsch., τάργανον, vin stricat (alterat), oţet; Nachwein" etc., v. isl. *prekkr*, mhd. *drec, -ckes* „Dreck" (**tregnó-* sau **treknó-*); baza **(s)terk-* lat. *stercus, -oris*, lit. *teršiu, teršti* „a mînji, murdări, umplea de noroi", *apteršziù* „murdăresc, spurc" etc. Sufixul *-n-* este fie i.-e., fie lat. *-ine-*. Restrîngerea asupra „funinginii" din coşul sobei datează din româna comună, cînd **stereginea* desemna cea mai caracteristică „murdărie" din casă: „funinginea".

(130a) sterp (var. *stărp*; fem. *stearpă*) adj. *1)* „care nu poate avea copii, care nu fată" („*stérile*; unfruchtbar"), „care nu fată în acel an" („bréhaigne").

[41] Forma întrebuinţată de mitropolit „sterevie" este moldovenism literar invers cu *v* în loc de *g*, după analogia lui *gicol* pentru *vicol (viscol)* etc. (Candrea; Tiktin).

[42] Majoritatea variantelor la Candrea; LexB „sloi de funingine", LaurM „ţurţur, picătură compactă", ori „funingine (din coşul de fum)", Polizu „cep de funingine", Damé „suie". Costinescu „materie neagră ce lasă fumul pe buloiul coşului sobelor; suie"; în Muscel „funingine arsă", Dîmboviţa, Argeş, Gorj (etc.) „funingine", nord-vestul Moldovei *stirigie, -ii* „cărbune de fum" (Şez, III, p. 88; Şăineanu); Covurlui *stiriyii* (Graiul nostru I, p. 322), Alexi *steregie* „Russzapfen"; ban. *stereżine, stăre-* „funingine", Oaş *steregii, stre-* „ţurţuri de funingine"; Năsăud *sterogie* „funinginea de pe cornii la acoperişul caselor" (Gazeta Transilv. 1888, nr 54, p. 2, n. 478); Mediaş *terigie* „ţurţuri de funingine" şi „picături ce curg din lemnul verde cînd îl bagi în foc", Tîrnava Mică „apă de ploaie ce curge din streaşină" (Viciu); la Abrud *strejie* (şi *strijie*) „umezeala ce se face în podul casei şi pe hornul cuptorului din cauza fumului; apa ce curge de pe paiele afumate ale acoperişului caselor"; ultima accepţiune cunoscută şi în alte zone (Turda-Cluj, Maram. etc., chiar la Zărneşti-Buzău); prin Rîmnicu-Sărat (Bordeasca etc. *strigie* „cocleala albastră ce se formează în vasul de aramă nespoit (necositorit) şi care colorează mîncarea sau ceea ce se fierbe în asemenea vas", ori *steregie* „funingine"; Valea Putnei *stirigie* „materia ce se depune în cazan la fierbere" etc.; Rupea „apă turbure, murdară ce rămîne la fierberea unor materii colorante"; Vîlcea *stirighie* „ce rămîne din vin pă bute, o rîcăi şi acresc cu ea" (Vîrcol).

[43] Dr G. Crăiniceanu, *Igiena ţăranului român* (1895), p. 57.

www.dacoromanica.ro

2) „neroditor, care nu produce nimic" („improductif, infructueux; nicht produktiv"). *3)* „sec, arid" („sec, aride; dürr, ausgetrocknet"). *4)* „(porumb) cu boabe rare" („(maïs) a grains clairsemés; Mais mit schütter gewachsenen Körnern").

Der.: *sterpí, -it, sterpet* („toate oile sterpe"), *sterpie, sterpos* („pământ —"), *sterpare, -ări* („oaie stearpă"), *sterpar* şi *sterpătar* („păzitorul turmei de sterpe"), *sterpărie, sterpătură, sterpiciune.*

Dial.: arom. *sterpu, stearpă* (der. *stirpes, -itor, -itšuni, stir-, stărpar, stirpar,*; *stirpuret, stirpuriu* „turmă de oi sterpe", *stirpuescu, -uit* „devin sterp"), *străkescu, -ire, străkitură, astărkescu, astrakin, astrăkescu, -ire, -it,* „a seca; avorta (etc.)", megl. *sterp.*

Împr. din rom.: săs. *stirpe* „unfruchtbares Muttertier" (RomElSz, p. 47), ung. (Crişana) *sztárpa* (NyIrK, VI, p. 285).

Alb.: *shterpë* „stérile, che non partorisce quest'anno, a suo tempo".

LexB, p. 671 „*sterpu* sterilis, infecundus; a lat. *exstirps*". ● Pontbr, p. 701. ● LaurM, II, p. 1278 *sterpire*, 1279 *sterpu*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 702 *sterp, stirie*, στρέφα, στέρφα, στεῖρα „stérile" etc. ● Gaster, RIAF, I, p. 351 cuvintele rom. şi alb. vin din der. lat. cu *ex-* din *stirps*. ● Meyer, EWAlb, p. 417 cuvîntul alb. este autohton, cel rom. e illyric ● Densusianu, HLR, I, p. 224 (el. alb.-rom.-ven.) „d'origine obscure est *sterp*, alb. *shterpë, stjerë*, ven. *sterpo* = sterile". ● Unii preferă pe lat. **exstirpis*: Herzog, ZrPh, XXVI 1902, p. 736 „wir gelangen ohne Mühe [dar fără a cita LexB şi pe Gaster!] etwa auf ein lat. **exstirpis* (etc.)". Puşcariu, EWR, 1644, Körting, LRWb, 3490a, Şăineanu, DUn, p. 615, Tiktin, DictRG, p. 1492, Pascu, ArR, IX 1925, p. 311, Philippide, OrR, II, p. 641, 737—738, Meyer-L, REW ³ 3072, Capidan, Megl. III, p. 275; alţii gr. στέριφος: Weigand, JB, XVI, p. 228, Rohlfs, ArR, IX, p. 159, nr 3072 (contaminare cu lat. **exstirpus*), EWUG, 2059, Diculescu, DR, IV, p. 443, Candrea, DEnc, p. 1203, Drăganu, RomIX—XIV, p. 59, Scriban, D, p. 1242, Puşcariu, LR, I, p. 259, Rosetti, ILR, II, p. 68—69, Giuglea. DR, X, p. 443—445, DRS, p. 65. ● AnEtn, 1957—1958, p. 144 posibil i.-e. **ster-*.

Majoritatea părerilor s-au repartizat între lat. **extirps* (LexB, apoi „descoperit" de Gaster şi Herzog) şi gr. στέριφος: cuvîntul românesc ar putea să derive din oricare, fiind deci aproape o chestiune „de preferinţă personală". Dar termenul alb.-rom. *sterp-* pare să fie autohton anteroman, putînd fi conectat direct la rad. i.-e. **ster-* „ţeapăn, rigid, tare" (WP, II, p. 631; IEtW, p. 1022), din care o formă paralelă sau specializare **ster-* „sterp" (WP, II, p. 640—641; IEtW, p. 1031), lat. *sterilis*, gr. στεῖρα etc.

(130b) stînă s.f. (pl. *stîni*) *1)* „construcţie de lemn (ca o simplă casă ţărănească) servind ca adăpost pentru păstori şi ca loc de prepararea brînzeturilor" („bergerie, fromagerie; Schäferhütte, Käserei"). *2)* p. ext. „întreg locul pe care e instalată stîna şi dependenţele ei (strunga, celarul, ţarcurile, bordeiele)" („bergerie, endroit où l'on garde les brebis; Schäferei, Sennhütte, Sennerei").

Der.: *stînişoară, stînărie, stînaş*; topon. *Stîna, Stînişoara.*

Dial.: arom. *stînă*; istr. *stînărie.*

Împr. din rom.: ung. *esztena, -ina, észtena, sztina, isztina, isztna, esztenás* „ciobanul care mulge oile la strungă" (InflR, p. 42; NyIrK, VII 1963, p. 117 şi 119), *esztena-csinálás, esztenás-szimbora, esztenahely, esztenajuh, esztenaüst, esztenaütő* ş.a. (StUn, 1962, 2, p. 24; StCom, 13, p. 259; MNyTEtSz, I, p. 804); srbcr. *stina*, ucr. *Styna, Stynišora* (RomSl, XVI 1968, p. 96).

Este un cuvînt tipic păstoresc, general şi străvechi în limbă, dar cu obîrşie deocamdată echivocă; posibil autohton, preroman, preslav. Cei mai mulţi

www.dacoromanica.ro

filologi l-au considerat slav (ca împrumut arhaic), alţii însă (între ei Philippide) l-au declarat autohton traco-dacic. Ambele ipoteze par să aibă deocamdată egale şanse de a fi reale; dintr-un traco-dacic **stana* (rad. i.-e. **stā-* „a sta; staţiune, loc de şedere", WP, II, p. 603—610; IEtW, p. 1004) uşor putea să derive rom. *stînă*.

(131) stîncă s.f. (pl. *stînci*) „masă enormă de piatră, mai ales ascuţită, ce se ridică pe un munte („roche, rocher; Fels, Klippe").

D e r.: *stîncărie, stîncie, stîncos*; topon. *Stînceşti* ş.a.

DictB, p. 666 *stancu*, pl. *stîncuri* saxum, *stancosu* felsig. ● Miklosich, SlElR, p. 46 din sl. *stěnьka*; admis: Cihac, DÉtDR, II, p. 360—361 şi de alţii; LaurM. Gloss, p. 546; Tiktin, DictRG, p. 1497 „ansch. zu ksl. *stanŭ*, vgl. *stână* (de piatră); doch kame auch vlat. *stancus* „müde" (ital. *stanco* id., rum. *sting* „link") in Betracht; (petra) stanca „müder", daher «träger, unbeweglicher Stein»"; GrS, V, p. 161 (Rosetti); DR, VII 1934, p. 456 (Puşcariu) şi alte opinii şovăielnice, confuze ale filologilor români din ultimele patru decenii; Pascu, RevC, X 1936, p. 123: elemente trace în latina balcanică *stînă, strungă, zăr, smîntînă, stăpîn, stîncă, codru, brad, spînz.* ● A. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI—XII)*, Bucureşti, 1954, p. 67 explicat prin *stěnka* (srbcr. *stànac* etc.) ● G. Mihăilă, SCL, XXII 1971, p. 362 („Criteriile determinării împrumuturilor slave in limba română") *stîncă* nu poate fi slav, din motive fonetice şi semantice; deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută (cum făcuseră şi alţii: Candrea, Şăineanu, Puşcariu, LR, I, p. 286 etc.).

Discuţiile în jurul etimologiei lui *stîncă* au terminat în concluzia că, neputînd să fie slav (cum a demonstrat în 1971 eminentul slavist bucureştean), el trebuie considerat ca „obscur, de obîrşie necunoscută", revenind ca atare fondului lexical autohton, căci există o putinţă de încadrare în sistemul etimologic indo-european. Esenţialul în apelativul (exclusiv românesc) *stîncă* e noţiunea de „ascuţiş, vîrf tăios, dungă ascuţită, tăioasă", iar cea mai verosimilă bază indo-europeană pare a fi **stegh-*, nazalizat **stengh-* „a înţepa; prăjină, pai înţepător, ascuţit, ţeapăn", sued. *stagg* (germ. *stagga*) „iarbă ţeapănă, ascuţită", gr. στόνυξ, -υχος „extremitate a unghiilor, ghearelor, ascuţiş, tăiş (al unei pietre sau stînci)", let. *stingstu, stingt* „ţeapă, ştaif", *stingrs* „ştram, ţeapăn, rigid" etc. (WP, II, p. 622—623; DÉtG, p. 915; WH, II, p. 706—707). La baza apelativului rom. *stîncă* poate să fi stat o formă carpato-balcanică **stenk-/g-*, sau chiar **stank-*, cu semantism arhaic, bine conservat pînă azi.

(132) străghiátă (var. *-ţă, st(e)reghiată, -ţă, sterghiat, stirighiată, străg'iată, -ţă* ban., haţ., *strădiată, stre-, străyată* Oaş) s.f. (pl. *străgheţi*) *1)* „caşul (laptele) abia închegat şi nestors încă de zăr" („lait caillé; geronnene Milch"). *2)* olt. „bucăţi (de sînge, piftie) închegate" („gelé, caillot; geronnenes Blutstück, Sulze"). *3)* „zăr ce se ridică deasupra laptelui închegat; iuţimea chiagului; smîntînă de pe lapte închegat; zăr stors din caş" („petit lait; crême; Molke, Buttermilch").

D e r.: *a (se) străghetá, -ţi* „se coaguler" (*străghetá* „a preface în străgheată, a închega, a (se) slei", despre lapte, sînge, răcituri-piftie olt.), *a străgheţá* („părăul străghiaţă") „a îngheţa, a prinde pojghiţă de ghiaţă" (zona Iernut—Deag—Bord la Mureş, inform. N. Vlassa), *străgheţat, -it* „închegat", *străgetar* „unealta cu care se sfarmă străghiata".

D i a l.: arom. *strîgl'ată, străgl'eată, -tu* „brînza dulce încă nescursă de zăr; lapte închegat. boţul din lapte închegat" (DMacRD); megl. *strigl'at(ă)* (GrS, I, p. 36); istr. *strîgl'ata* „lapte închegat şi amestecat (pentru a fi mîncat)" (AtlLR, II, s.n., harta 418; CercLg, IX, p. 205, 214; XVI, p. 93—94; AtlLR, II, 412/02); cf. şi forma *străgl'ată* la Caraşoveni în Banat.

www.dacoromanica.ro

Împr. din rom.: srb *strigl'ata* „Quarkkäse" (GrS, III, p. 429; în legătură cu *strigl'ata* formă citată la Carașoveni în DR, X, p. 305), cr. *strgljata* „Sauermilch" (SOF, XXI, p. 374); blg. *stragleta* (G. Pascu); gr. στριγκλετα (RumWNGr, p. 91); ung. reg. *tregyáca, s t régyäca* „megaludt juhtej, lágysajt" (MNyRomKölcs, p. 384). LexB, p. 677 „*streghice* lapte covasitu (inchegatu); lac coagulatum (concretum)". ● Pascu, ArR, VI 1922, p. 265, DÉtMR, I, p. 67—68, 430, RevC, II 1928, p. 128, III, p. 46 lat. **extraglata* **extrac(o)ag(u)lata* „coagulée", cf. *chiag, cl'ag* < **clagum coagulum*; suf. *-eață* analogic. Admis: Capidan, Megl, III, p. 277. ● Giuglea, DR, III, p. 616 a însemnat „laptele care prinde pojghiță, peliță" (strat) deasupra; peliția ce se formează pe lapte aduce după sine coagularea; lat. *stragulatum* (din *stragulus* adj., *stragula* „Decke" etc.), sensul „zur Decke gemacht; Decke" etc. Admis: Densusianu, ALP, II, p. 187 188 ● Candrea, GrS, III, p. 428 429 „termen moștenit probabil de la păstorii romani; *(lac) strangulatum* «lait serré, comprimé», adică «lapte prins», trebuie să fi însemnat aceeași noțiune; ... explică pe *străghiată* fără cea mai mică dificultate fonetică sau semantică ..."; DEnc, p. 1211. ● Skok, JF, XVIII, p. 354 **extragulata*. ● Scriban, D, p. 1249 „lat. **extracoagulata* ori *strangulata*". ● DR, XI, p. 165—170, AnEtn, 1957—1958, p. 148 i.-e. **streg-l-*, **ster-* „tare, consistent" prin tracică.

Vechile încercări de etimologie nu sînt justificate, nu explică termenul românes: **extracoagulata*, **extragulata* presupun o formă paralelă nemetatezată a lui *coagulum* (care a evoluat: *c(o)aglum* > **clagum* > *chiag*), afereza grupului *c(o)a-* și compunerea cu *extra-* nejustificată pentru semantism: *stragulata* nu este admisibil semantic și formal (în prima silabă trebuie să fie nu *a*, ci *e*, cum indică dialectele sudice), „cu evoluție semantică îndoielnică" (Candrea); acc. și obiecție împotriva lui *(lac) strangulatum*, nepotrivit semantic, căci *strangulare* „a gîtui, înăbuși" cam greu s-ar fi putut aplica în latina „vulgară" a păstorilor dunăreni la „închegarea laptelui", noțiune pentru care exista și există termenul latin precis, lipsit de echivoc: *coagulum* (>**clagu-* >*chiag*), *coagulare*. Ce ar fi putut îndemna pe strămoșii românilor să dea laptelui „închegat, prins" atributul sinistru de „strangulat", adică „lapte înnăbușit"? Noțiunea de „serré, comprimé" este de prisos, cîtă vreme închegarea laptelui se face de la sine fără nici o presiune ori violență, uniform, de sus pînă la fundul vasului. Cu etimologia lui Candrea s-au epuizat resursele oferite de limba latină, dovadă că și aici este de căutat originea etimologică și semnificația cultural-istorică a cuvîntului românesc [44], care este deplin echivalent și sinonim cu „lapte coagulat, prins" („lapte cu chiag", Mehed., „lapte închegat cu zăr cu tot; cașul însuși abia închegat" etc.). Sensurile secundare de sub 3) sînt limitate la cîteva lucruri [45], lipsite de importanță semantică pentru etimologie. După completa închegare a laptelui, se face alegerea cașului din *zăr*; *străghiata* e separată în două derivate, unul lichid (galben-verziu) *zăr*ul, altul consistent, cașul din

[44] *Străghiată* e cunoscută azi în aproape toate zonele românești: Ardeal, Banat, Oltenia, Muntenia, Bucovina [în Moldova pare a lipsi, neatestat pînă acum]: îl dă și Iordache Golescu în Dicționarul său „*strigheață* se zice laptele cel închiegat pînă ieste dulce, pînă a nu se acri", Șez, XXX 1952 XVIII p. 163; prezent în toate dialectele, cuvîntul a fost un termen absolut general în graiul strămoșilor, în romanitatea carpato-balcanică.

[45] E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei* (Cluj, 1926), p. 19 „după ce s-a prins (închegat) lapte se rupe cu lingura cea mare de lemn. Prin această crăpătură se adună deasupra un lichid verzui care se numește *străgeată* și care se ia cu lingura și se toarnă în chiagorniță, pentru a se folosi din nou la închegatul laptelui. Străgeata e iuțimea chiagului, chiagul cel tare, care se ia din budaca spre a nu se întări cașul, să se facă prea aspru, ci să rămînă moale și să se întindă bănza". Cf. T. Moraru, *Viața pastorală în Munții Rodnei* (București, 1937), p. 179 etc. (cf. PăstRom, p. 200). Acel și sens în Bucovina (Cîmpulung etc.); Hațeg: zărul ce iese deasupra laptelui închegat „străgeata zărului"; Oaș *străyată* „zărul ce picură din caș" (Candrea, *Graiul Oaș*, p. 52); în zona Someș (Ciubancuța etc.) *străghiața* e „smîntîna laptelui de oaie" (Coman, *Glosar*, p. 135) și (com. Frîș) *străgeata* lapte închegat" (Pașca, *Glosar*, p. 247) etc.

www.dacoromanica.ro

care se face *brînza*. În unele zone, *străghiată* designează şi alte lichide şi materii coagulate, întărite: sînge, răcituri, nu numai despre lapte [46]. Pildele olteneşti oferă o dovadă în plus că sensul „a întări, a (se) solidifica, a deveni consistent" este esenţial pentru apelativ, care fiind echivalent cu „(lapte, lichid) închegat, coagulat" este un adjectiv substantivat, participiu în *-at-* al unui verb cu tulpina de forma **streg-l-*, baza care duce direct la i.-e. **ster-g, *st(e)re-g-* a rad. **ster-* „ţeapăn, înţepenit, rigid; lucru tare (consistent)" (WP, II, p. 627—635, 1; IEtW, 1023; cu alt aspect şi alt sens în *strugure*): v. isl. partic. *storknn* „închegat, înţepenit", got. *gastaúrknan* „a închega", v. isl. *strokna* „închegat", ahd. *kicrstorchanēn* „erstarren, erkalten" etc., lit. *strégti* „a (se) înţepeni, a îngheţa", let. *stregele* „sloi de gheaţă" etc. Transformările fonetice sînt conforme elementului ereditar al limbii române: **sterg-l-at-, *streg-l-at-* > *strıgl'-*, *străghiată*. Prezenţa în toate dialectele arată că este unul din puţinele elemente lexicale autohtone „pan-româneşti"; azi însă, cuvîntul este pe cale de dispariţie în unele zone (de ex. e rar în Banat), cunoscut numai de bătrîni, iar prin alte locuri (Bărăgan, Basarabia, Moldova) nu e atestat. Accepţiunile actuale „lapte închegat; sînge închegat; piftie (răcituri)" arată că *străgheată* er la început termenul generic spre denumirea „închegării" oricărui fel de lichid (c respondent indigen al lat. *coagulum—chiag*); restrîngerea accepţiunii asupra laptelui în majoritatea teritoriului lingvistic românesc trebuie să fie de veche dată, evident în legătură cu importanţa păstoritului în viaţa social-economică a poporului român.

În medicina empirică (populară), *străghiata* se foloseşte cu succes pentru desumflarea buboaielor (furuncul) sau lecuirea bubelor. „Se mulge lapte la vite şi imediat se pune în el puţin chiag; după închegare se ia puţin şi se pune pe umflătură: buboi (bubă, spartă sau nespartă) şi îndată se trage (scade) umflătura" (Ciaus anu—Fira—Popescu, *Folclor din Vîlcea*, 1928, p. 199). „Bubele se mai vindecă şi cu *străghiată*" (Păcală, *Răş*, p. 253) etc. La megleniţi, *strigl'ata* medicinală e „un fel de alifie făcută din piatră acră şi cu albuş de ou bine bătut, îngroşat apoi cu brînză şi întrebuinţat ca leac contra durerilor de ochi" (GrS, VII, p. 204). De relevat că în unele zone (Argeş, Vîlcea, Teleorman, Dolj, Turda ş.a.) apelativul *străghiată* e cunoscut numai pentru numirea acestei cantităţi mai mici de lapte închegat în scopuri terapeutic medicale, nu pentru laptele coagulat din care se scoate caşul.

(133) strépede (var. *streped*; pl. *strepczĭ*) s.m. „vierme cu capul negru, de culoare albă-gălbuie, creşte în brînză; carete, codaţ" („ciron, (ver de fromage); Käse-, Speckmade"). AnonC, *strepede* vermis in caseo et carnibus nascens

Dial.: arom. *strepede* (RevLg, XI 1966, p. 562) şi yermu di caş, megl. *strépij* „vierme de brînză" (Capidan, Megl, III, p. 277).

Alb.: *shtrep*, artic. *shtrebi* „vierme".

LexB, p. 677. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 373 din v.sl. *črŭvi* „vermis". ● Meyer, EWAlb, p. 137 *strepede* împr. din alb. *shtërpin*, gr. ἕρπω, AlbSt, III, p. 43. A lmis: Şăineanu, DUn, p. 620. Tiktin, DictRG, p. 1512 „alb. *shtrep* ist augenschein dass. Wort; die Grundlage dürfte lat. *ex-trepi-* aus 'unruhig hin und her durcheinanderlaufend' sein; zum Ausgang vgl. *limpede, repede*"; Candrea, DEnc, p. 1215. ● Giuglea, DR, III, p. 603, n. 3 lat. **experteridus*; cf. lat. *teredo* şi „larve de viande". Philippide, OrR, II, p. 734 „alb. aparţine la rad. **serp-* în legătură cu cuvîntul rom care însă e fără îndoială împr. din alb. şi presupune un **srepidus* din *serpere*; dar n t teza

[46] În vestul Olteniei se zice despre lapte cînd s-a prins ori înăcrit „străgheţit"; „*străgleaţă* ceva închegat: i-a înfipt cuţitu' în inimă şi curgea sîngele străgheţi; varsă străgheţi de sînge; *a străgheţa* = a se închega: cătarăm la inimă şi sîngele fu străgheţat; piftiile s-au străgheţat (etc.)" (Boceanu, *Glosar Mehed.*, AAR, s. II, t, XXXV, MSL 1913, p. 103); Gorj: „străgheţi de sînge" = „bucăţi de sînge închegat, rar despre lapte; se zice şi străgheţi de piftie"; Vîlcea: *străghe*, înseamnă „tobă de porc cu sînge închegat, slănină, sgîrciuri etc.; sîngerete"]

www.dacoromanica.ro

srep- > *serp-* nu-i conformă spiritului limbii române; e posibil ca **srepidus* să fie cuvînt latin introdus prin mijlocire alb., unde metateza *srep-* a putut fi sprijinită de analogia radicalului băştinaş alb. *srp-*; rom. *strepede* ar putea fi împr. din alb., dar nu e însuşi alb. *shtrep'*". ● Scriban, D, p. 1251 „cf. lat. *trépidus* tremurător, agitat; alb. *shtrep'*". ● AnEtn, 1957—1958, p. 142.

Inseparabil de corespondentul albanez, *strepede* nu poate fi explicat din latină (**srepidus*, **ex-terpidus* etc.). Mai aproape de adevăr pare legătura lui *shtrep, -bi* cu rad. **serp-*, *srp-* „a se tîrî", v. ind. *sárpati*, lat. *serpere, serpens*, alb. *g'arpër* „şarpe" etc., cu infix *t* (ca în *Strymon, Istros*; WP, II, p. 502); dar există nepotriviri semantice şi s-ar părea că este de luat în considerare mai curînd o rad. **ter-* care a dat baza **terd-* în v. ind. *tardá-h* „o insectă", lit. *trandis* „vierme, strepede, cariu" (WP, I, p. 734, 6; IEtW, 1076), baza **terp-, trep-* let. *tàrps* „vierme" (WP, I, p. 732); în aceasta însă nu este explicată iniţiala *s-*; să fie „*s-* mobil" ori lat. *ex-*? Nimic sigur.

(134) strúgure (var. *strugur*) s.m. (pl. *struguri*) *1)* † „viţa (de vie)" („vigne, cep de vigne; Weinrebe, Rebenstock"). *2)* „fructul viţei de vie" („raisin; (Wein)Traube"); vreo 25 variante.

D e r.: *struguraş, strugurei, struguroi, strugușori, strugușoare, strugurar* („negustor de struguri"), *struguriu* („de strugure, ca strugurele: mere strugurii"), *strugureț* (măr, „soi de măr care face mere mărunte cu vărgi roşii, acrişoare la gust", MatDial, I, p. 94); *strugureană* nume de oaie (Alba); topon. *Strugureni*, antropon. *Strugurescu, Strugureanu* etc.

D i a l.: neatestat (arom. = *auă*).

DictB, II p. 417 „*strugur*, graec. *stafvli*". ● LexB, p. 681. ● LaurM, II, p. 1318 „etim. incerta; compara *uva, uvula — ugura*, ca *favu, favulu faguru*, gr. στρόγγυλος apoi gr. τρύξ, τρυγ-; compara şi verb strugere". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 376 v.sl. *stružiti* „radere, lacerare" (— a struji). ● G. Ioannidu, *Dict. elino-rom.* II, p. 1105 (cit. de Diculescu) gr. τρυγή „fruct, poamă". Admis: Pascu, ArR, X 1926, p. 472 (**trugula* sau **trugorus*), Tiktin, DictRG, p. 1520. ● Creţu, MardLex, p. 371 lat. *surculus* „mlădiţă", *sruculus*. ● Şăineanu, DUn, p. 622 din *strug*, arom. *strugur*, aşchie adică ce cade din strug — ciorchine de struguri — strugure. ● Diculescu, Gep, p. 178, ZrPh, XLI 1921, p. 424—425, XLIX, p. 415 din gepid. **prubilo* = md. *trūbel* „Traube, strugure" etc. Admis: Puşcariu, DR, III, p. 839, Scriban, D, p. 1254; respins: Weigand, BalkA, III, p. 309 „lautlich ganz unmöglich, es würde *truăr, tror* ergeben, oder *truvlu* > *trul*". Şiadbei, Probl, p. 57—58, SCL, IX 1958, p. 193 („noi îl alăturăm cu vgr. βοτρύς 'grappe de raisin' > lat. *botrys, botrus* > **botrulus, *trubolus* (etc.)"). ● Skok, ZrPh XLIII, p. 191, L, p. 268, RIÉB, III/6 1938, p. 590 din srb. *strug* „strung Stengel", — ceea ce n-a admis nimeni, „lautlich und begrifflich abzulehnen" Gamillscheg, RomG, II, p. 265—266 (preferă vestgerm. *prub-* > got. *strub-* > gepid. *struvilo* > rom. *strugure*; respins de Skok, RIÉB, p. 590). ● H. Petersson, *Etymol. Miszellen*, p. 18—20 (Lunds Univers. Arsskrift, XIX 1923, 6; cf. Gl, XV, p. 199, GrS, V, p. 175): dacic, înrudit cu gr. στρύχνος „Nachtschatten" [?], mhd. *strûch* „Strauch", lit. *struge*. ● Densusianu, GrS, V, p. 174—175 cu sensul mai vechi „ciorchine" ar avea la bază tema *streb-* (lat. *strebula, stribula* „carne din coapsa animalelor jertfite", gr. στρεβλός „sucit" etc.); **strebulus, *stribulus* > *strubulus*. ● Puşcariu, DR, VI, p. 310 „orig. necun. Mai plauzibil lat. *uva* dimin. *uvula*, *v* > *g* (ca *fagur, negură, rug*), dar arom. *auă* cu *v* amuţit. În partea iniţială ar fi *stur* (< *stylus*) 'ţurţur', *stură* 'promoroacă, chiciură; mănunchi ce atîrnă'. Compus (cf. *cocobarză* < *cocor* + *barză*) ar fi dat **sturugură-strugură-strugure-struguri*"[!!]. Admis: Meyer-L, REW³ 9105, — deşi „*strugur* < *uvula* est impossible" Graur, BL, V, p. 116.

Izolat în dialectul dacoromân, *strugure* (neexplicat de tentativele din trecut, unele total artificioase, neverosimile) este element străvechi în limbă. Sensul actual „raisin" e aproape general (Diculescu citează pentru mold. accepţiunea „Beerenbüschel, Traubenbüschel, Traubenkamm"); dar el nu pare a fi cel ori-

www.dacoromanica.ro

ginal, etimologic, cu toate că în textele vechi (începînd din sec. XVI) *struguru(-e)* înseamnă „fructul viței de vie". Consensul textelor și a limbii actuale e contrazis de un pasaj căruia nu i s-a dat atenție: PsalSch, 79, 12 „tinseși vițele lui pînă la mare" prezintă o variantă în PsalHurm, unde „vițele" (sl. poзra „ramură") e redat prin „strugurii", care avea accepțiunea „viță", fiind deci echivalent și sinonim deplin; căci nu este probabil ca vreun copist sau traducător (oricît de smerit și mediocru cunoscător de limbă română) să fi confundat „ciorchina (boabele)" cu „firul (tulpina)" viței de vie; ori să redea prin „strugure" (= ciorchină) însăși „vița de vie" (= ramura), extinzînd numele fructului asupra plantei întregi. Pe la a. 1500, *strugure* însemna nu numai „ciorchina, fruct al viței de vie", ci în general și „viță, ramură", sens din var. PsalHurm, ce dispare apoi, rămînînd numai echivalent al lui *auă (uva)* și *ciorchine* (de ex. „struguru de auo", MardLex, nr 768 etc.). Care din cele două accepțiuni, „viță" și „ciorchine, boabă" are prioritate în timp? Firesc e ca întreaga plantă să fi avut mai întîi numele ce s-a putut extinde, respectiv restrînge asupra fructului, nu invers. Atare alternativă poate da o soluție etimologică mulțumitoare pentru o bază i.-e. și sufix *strug-ur-* a epocii străromâne, ori eventual **strug-ul-*; rad. i.-e. era **ster-* „a fi țeapăn, înțepenit; lucru (obiect) înțepenit tare, (spec.) tulpină a unei plante, lujer; a merge țeapăn" (WP, II, p. 627—635, 1; IEtW, 1026): gr. στερεός „țeapăn, solid, tare (etc.)", baza **st(e)rē-* în lat. *strēna* orig. „ramuri din dumbrava zeiței Strenia" etc.; **ster-g-* și **stere-g-* în nhd. tirol. *stork* „trunchi, ciot, tulpină de copac", bav. *stork* „Fischerstange" ș.a. Acest **ster-* e diferit de cel asemănător din *străghiată*: ele nu trebuie confundate (cum face WP), deși sensurile unora din cuvintele grupelor se apropie, fiind în esență deosebite noțiunile „fir, lucru țeapăn, tulpină de plantă" și „tare, întărit, solidificat (despre lichide)". Baza lui *strugure* va fi fost **st(e)reu-g-*, ca în let. *strũkuls* „țurțur de gheață", v. lit. *strungas*, lit. *strùgas*, *striùgas*, *strùkas* „scurt, trunchiat", mnd. *strũk* „ramură ruptă, tufiș (buchet) des, scund, copăcel, arbust" etc.; suf. *-r-* ori *-l-* e frecvent în nume de plante (*mugure*, *sîmbure* etc.). Apartenența la i.-e. **ster-* nu poate fi contestată nici în eventualitatea interpretării lui *strugure* ca avînd sensul primar „ciorchină (conglomerat de boabe, mică grămadă)" care atîrnă ca un țurțur etc. Se confirmă astfel faptul (vag întrezărit de suedezul Petersson) că *strugure* aparține fondului lexical autohton, însemnînd inițial „viță de vie; viță, ramură, tulpină, fir", limitat apoi asupra fructului „ciorchina (de strugure)" și înlocuind complet în drom. pe lat. *uva* (arom. *auă*).

(135) strúngă s.f. (pl. *strungí*), var. olt. *strung* (PăstRom, p. 24) *1)* locul strîmt (deschizătura) prin care oile trec cîte una la muls" („ouverture du parc par laquelle les brebis passent une à une pour les traire; schmaler Ausgang für die (einzeln) zu melkenden Schafe"). *2)* „îngrăditură (în formă de semilipsă), lîngă stînă, în care se închid oile ce urmează a fi mulse" („bercail; Melkpferch, Schafstall"). *3)* „trecătoare îngustă, defileu, răritură" („défilé; schmaler Durchgang, Pass, Spalt, Enge, Lücke").

> D e r.: *strungúță*, *strungulíță*, *strungușoáră*, *strungaș*, *strungar*, *strungăraș*, *strungăresc*, *strungăreață*, *strungăreț* (găleată), *strungăraiță*, *strungărit* („bir, impozit", zis și *strungă*); „cu *strungăreață* între dinți"; *strungaș*, *strungăreț*, *strungaciu*, *strungariț* etc.; *postrungă* („strungăreață", olt.); topon. *Strunga*, *Strungari*, *Strungile* etc. CercLg, XI 1966, p. 12—13 = StDialTop, p. 271—272); antropon. *Strungaru* etc.

D i a l.: arom. *strungă* (BalkA, II, p. 270) și „poliță îngustă" (inform. I. Caranica), *Petrostrunga* (topon. la Olimp DR, X, p. 279); *La Strungă* (LL,

www.dacoromanica.ro

III, p. 107); megl. *strungă, strungar*, istr. *strungă* „uşa ocolului (pe unde ies oile la muls)" (CercLg, IX, p. 206).

Împr. din rom.: blg. *straga* (PăstRom, p. 52), srbcr. *strunga, strungac, struga, Strugarevo* (Vlahii, p. 154), sloven *struga*, n.gr. στρουγγα (RumWNGr, p. 43, 91; RevLg, XII 1967, p. 539), slovac, ucr. *strunga, -nka, strungar, -aş*, pol. *strąga* (RomSl, XIV 1967, p. 173, XVI, p. 96); ung. *sztrunga, esztrunga, eszterunga, isztrunga, sztronga* etc., der. *esztrengál, esztrongál, eszrongál* etc., *sztrongál, esztrengás* juhász, *esztrengabárány* (StUn, 1962, 1, p. 21), *észtrungár* „ciobănaş care dă oile în strungă" (SCL, XIV, p. 383); documentarea şi bibliografia cuvîntului în limba maghiară: RomIX—XIV, p. 60, InflR, p. 42, WtbCs, p. 136, SzlJsz, I, p. 172, SCL, XIV, p. 383, NyIrK, VI 1963, p. 197 şi 295, XII 1968, p. 320, MNyTEtSz, I, p. 807; *sztrungërjaca* (din *strungăreaţă*) „fejőcsupor" (NyIrK, ibid.), *sztrungász* „juhászbojtár" (NyIrK, VI, p. 200, VII, p. 293, VIII, p. 106); posibil forma locală *jsztinga* „juhkosár, ahová a juhokat fejéskor behajtják" (Bezid, jud. Mureş, NyIrK, VI, p. 378 [dacă nu e *stînă*]; StCom, 13, p. 259 etc.); săs. *strungĕ* „Pferch, Melkstall, Zucht" (RomElSz, p. 47); ven. *strunga* (RomIX—XIV, p. 60).

A1b.: *shtrungë, -a* „Abteilung des Pferches, in dem Ziegen gemolken werden"; „la porta dell'ovile per cui si fanno passare le pécore e le capre per mungerle" (Cord.).

LexB, p. 681. ● Miklosich, SlElR, p. 47 v.sl. *stronga*, „dunkles Wort, wahrscheinlich verwandt mit (rum.) *strîng*, lat. *stringo* und daher rumun. Ursprungs"; SlElM, p. 55 (orig.alb.); BeitrVoc, III, p. 251 „dunkel. Zusammenhang mit *string* ist schwer anzunehmen". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 267 cu vb *strîng*. ● LaurM, II, p. 1311 *strunga* = *stringa*. ● Meyer, EWAlb, p. 418. ● Byhan, JB, V, p. 133 latin. ● Vasmer, RczSl, II 1909, p. 27—28 din v.sl. **stroga* „Hürde" (care poate fi din gr. στράγγα „Auspressung"). Admis: Brückner, KZ, XLVIII, p. 166; Weigand, JB, XVI 1910, p. 228—9, BalkA, II, p. 270—271. Jokl, StAlb, p. 89 *strungă* din acelaşi rad. ca lat. *stringo*, **strng-*, băştinaş în alb. Respins de Drăganu. ● Giuglea, DR, II, p. 342 contaminare a lat. *ruga* „Runzel, Gasse" + rom. **stîngă* din germ. *stanga* „prăjină" (DRS, p. 30—31). Respins: Densusianu, GrS, I, p. 161—163 (cf. basc. *hestrango* „grand pieux", *estrongo* „palis, pieu de haie" etc., gr. στρόγγυλος „rotund"); Meyer-L, DR, IV, p. 642—644 contaminare **strîngă* + *ruga;* REW 8315; Graur, BL, V p. 114 „l'explication de *strunga* est sûrement fausse; ce mot n'a aucune chance d'être latin". ● Diculescu, Gep, p. 198 din gr. στενυγρή (> **strunega*?). ● Puşcariu, DR, IV, p. 1308. ● Şăineanu, DUn, p. 622 „*strungă* = *strîngă* 'loc strîmt', vorbă ciobănească de orig. indigenă". ● Tiktin, DictRG, p. 1521 „rum. Hirtenwort unbek. Ursprungs". ● Pascu, DÉtMR, I, p. 191, 1798, REBS, p. 82, 378, ArR, X, p. 473 trac **strum(i)ca* < **struma* „écoulement, passage", i.-e. **(s)ru-* „couler", *Struma, Strymon*. Admis: Philippide, OrR, I, p. 442—443 „nimic mai posibil decît ca strungă să fie cuvînt trac, *strunga*: conf. topon. *Stronges* în Tracia (Procop.)"; II, p. 735 „sigur băştinaş în rom. şi poate în alb."; Scriban, D, p. 1255. ● Barić, AAS, I, p. 154—5 alb. *shtrungë* nu este „Hürde", ci „Ausgang aus Pferch", din i.-e. **sm-tronkya*, nhd. *Gedrang*, got. *breihan*. ● Scheludko, BalkA, III, p. 282 din v.sl. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 60—62 „mai aproape de adevăr e Vasmer; dar forma din care pornim este var.dial. **stronga*, iar intermediarul între limbile slave etc. şi greacă e româna; din rad. v.gr. **strong-* = *strang-* se explică desăvîrşit **στρογγα* > *strungă*, ca formă şi sens ...". ● Puşcariu, StIstr, II, p. 295. ● Gamillscheg, RomG, II, p. 266 „die Grdf. *strunga*, die zu lat. *stringere* gehören dürfte, könnte germ. sein, vgl. norw. *strungen* 'mit aufgetriebenem Magen'; wahrsch. ist das Wort aber vorlateinisch". ● Rosetti, ILR, II, p. 122. ● Candrea, DEnc, p. 1220 „orig.necun.". ● AnEtn, 1957—1958, p. 147, Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 373: i.-e. **streng-*, *stronga*, rad. **ster-* „loc strîmt".

Aspectul obscur, „enigmatic" al acestui modest, dar important element al economiei pastorale a provocat multe opinii şi teorii asupra limbii de obîrşie şi etimologiei cuvîntului. În română e sigur la el acasă, foarte vechi, nu împrumut de la vecini ci dat acestora ca împrumut; în slavă e luat din română (Miklosich, Meyer, Vasmer, Jokl ş.a.), încît este metodic greşit a căuta baze etimologice în domeniul slav: un sl. **stronga* putea să existe numai ca fază intermediară a trecerii cuvîntului românesc în diversele idiomuri slave; de ori-

www.dacoromanica.ro

gine greacă în felul preconizat de Vasmer nu poate să fie vorba din motive fonetice (diferenţa de vocală, gr. *a-* rom. *o/u*) şi cultural-istorice, cu atît mai puţin în sensul lui Diculescu. „Sigur băştinaş în română şi poate şi în albaneză" (Philippide), *strungă* provine din substratul i.-e. carpato-balcanic. Soluţia etimologică justă (indicată de multă vreme) urmează să fie identificată din nou. Sensul principal, originar al apelativului este „locul strîmt (deschizătura) prin care cîte una oile trec la muls". Iniţial şi la propriu, *strungă* însemnînd „uşa, locul î n g u s t, strîmtoarea" pe unde trec oile mînate cîte una, pentru a fi mulse toate, fără a scăpa vreuna decît prin acest pasaj obligatoriu, — de la „uşă, trecătoare" uşor s-a extins numele asupra împrejmuirii în care se bagă turma înainte de a fi trecută „prin strungă", iar termenul se întrebuinţează în unele zone (de ex. Haţeg, Moldova de sus) exclusiv pentru „ocolul" în care se adună oile spre a fi date în strungă" [47]. Bine a văzut la 1862 Miklosich că *strungă* este „wahrscheinlich verwandt mit. rum. *strîng*, lat. *stringo*", ce a ce apare acum chiar sigur, înţelegînd înrudirea nu ca derivare din verbul roman ori din cel latin, ci prin „descendenţă" din aceeaşi bază i.-e. Asemenea înrudire etimologică simplă, evidentă, nu a putut convinge pe unii eruditi şi din cauza definiţiei nepotrivite ce s-a dat strungii ca „Abteilung des Pferches, in dem die Ziegen gemolken werden" (Jokl, după alţii), căci sensul de bază este „kl ine O e f f n u n g" (uşă strîmtă etc.); în atare direcţie e limpede că legătura timologică nu poate fi decît cea indicată de Miklosich: arhetipul **stronga* se leagă (fără intermediar latin, grec, ori slav) direct la baza i.-e. **strenk-*, **streng-* „tare, întins, îngust, strîmt" (etc.), „streang; a suci, a strînge, îngusta" (WP, II, p. 650—651; IEtW, 1022): gr. στραγγός „întors, strîmtorat printr-o deschizătură îngustă", m. irl. *srengis* „trag, tîrăsc", n. irl. *sreang* „laţ", lat. *stringo*, *-ere* „a trage tare, a strînge laolaltă, a lega (strîns)" (din **strengo*), germ.: v. isl. *strengr*, *-gjar* „funie, laţ, dungă, curs (fluviu) strîmt", ags. *streng* „şnur, ştreang" ş.a. Dicţionarul comparativ (WP) aminteşte (după Meyer şi Jokl) pe alb. *shtrungë* „Abteilung des Pferches, in dem Ziegen gemolken werden", cu observaţia „ist weder in der Bed.vermittlung noch im Vokalismus (s. Thumb, GGA, 1915, 25) einwandfrei", — ceea ce este firesc dacă însăşi definiţia şi interpretarea semantică a cuvîntului albanez nu e precisă şi completă: *shtrungë* înseamnă nu numai „Abteilung des Pferches" (parte din ocol. staul), ci şi „la porta dell'ovile per cui si fanno passare le pècore e la capre per mungerle" (din care apoi „ovile, luogo dove si munge"), exact ca în română; se înţelege că în acest caz „die Bed.vermittlung" este „einwandfrei", concordă deplin cu accepţiunile grupei i.-e. de cuvinte amintite mai sus la care aparţine elementul alb.-rom. explicat just printr-o bază i.-e. de forma **stronga*.

Semantismul arhaic al lui **stronga* era „loc îngust, strîmtoare" în general, cum se întrebuinţează pe alocuri şi azi; în zona Năsăud se zice *strungă* unei „deschizături,

[47] Instructive, concludente sînt precizările date de un filolog-etnograf clujean despre construcţia, forma, întrebuinţarea şi răspîndirea lucrului în spaţiul românesc din Carpaţi: „mijlocul cel mai important născocit de păstori pentru a strînge laptele, strunga este absolut necesară în practică pentru mulgerea cu înlesnire a unei turme ce trece de 200 capete (la marile tîrle mînzările ajung chiar pînă la circa 1000 capete ...). Cînd e număr mic de vite, pot fi prinse pe rînd, ... dar cînd sînt sute de capete, operaţiunea devine imposibilă, chiar dacă turma ar fi închisă într-un ocol ... Aici intervine strunga. Oile se introduc pe la 'coada strungii' ... Prin porţi trec oile îndemnate de mînători, dar nu trec decît cele silite şi nu pot ieşi decît dacă sînt lăsate de mulgători, cari îndată ce ele dau să iasă le apucă să le mulgă ... Un ţăran din jud. Cluj descrie strunga: 'ies oile numa cîte una pă strungă şi păcurarii stau la ieşire pă butuci cu găleata între picioare; ciorîngu *le dă în strungă*. Este şi o strungă mai mare unde ies oile, se duc, le ţipă dacă le mulg' ..." (Giulgea, DR, II, p. 327—340).

www.dacoromanica.ro

spărturi într-un gard"; cf. Bibl. p. 207, 2 „cei streiini de feliu stau pre munte den coace şi Izrael stă pre munte den cole şi strunga întru mijlocul lor", traducînd pe gr. αὐλών „strîmtoare lungă între doi munţi, trecere îngustă şi lungă, defileu"; cf. şi *strungă, strungăreaţă* „între dinţii incisivi" etc. Din vremuri îndepărtate se va fi restrîns şi specializat termenul asupra acelui perete barieră cu una sau mai multe uşi s t r î m t e, construite de păstorii şi gospodarii din Carpaţi şi Balcani, în epoca preromană, pentru a rezolva problema mulsului turmelor mai numeroase de oi şi capre. În limbile slave fiind element de împrumut, el trebuie să fi pătruns (cum arată forma *struga*) într-o epocă veche, înainte de sec. IX (Giuglea, DR, II, p. 350; Puşcariu). Un predecesor direct al apelativului *strungă* ar putea fi topon. Στρογγες din zona traco-moesică Remesiana, în sec. VI (Procop. *Aedif*, IV, 4, p. 123, 17 H.), cum s-a admis de mulţi, în legătură cu vreun „loc strîmt, defileu", de origine tracică.

sugrumá v. *grumaz*.

suguşá v. *guşă*.

(136) şále (var. *şele*) s. pl. „partea de jos a şirei spinării (a spatelui), zona lombară, cu axa formată din 5 vertebre; aici se produce îndoirea corpului" („lombes, reines; Lenden, Kreuz").

D e r.: *a deşelá* „a speti, a frînge şalele (mijlocul); a snopi în bătăi"; refl. „a se speti, a-şi frînge şalele", *deşelat*.

D i a l.: arom. *şale*, pl. *şale* şi *şel'i* „lombes, reines", *disilare, dişiledz, -at* „a deşela" („s'éreinter, (se) courbaturer").

A l b.: *sh a l ë* „coapsă; coscia; Schenkel" şi „picior; gamba".

LexB, p. 631. ● LaurM, II, p. 1137 „*sella* (sieua). — metaforice de regula în pl. *selle* — lumbi, parte a dosului pre care se pune şi stă aprossimativu *sell'a*". ● Meyer, EWAlb, p. 398 alb. *shal'ë* „Sattel; Schenkel" din lat. *sella*, rom. *şea* „Sattel", pl. *şeale* „Lenden". ● Puşcariu, EWR 1490 „*şa (şauă)* Sattel; die Mehrzahl ist *şale*, neben *şale* in der Bdtg. „Lenden" (alb. *shal'ë*)". Admis unanim: Meyer-L, REW 7795 (*şea, şale, înşelà* etc.); Tiktin, DictRG, p. 1349; Pascu, DÉtMR, I, p. 167, 1529; Şăineanu, DUn, p. 561; Candrea, DEnc, p. 1243; Densusianu, GrS, II, p. 315 „*şale* (şi arom.) arată, faţă de lat. *sella*, o modificare semantică ce se regăseşte în alb. *(shal'ë)*" (adică „semantism anterior despărţirii dialectelor") etc. ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148. ● Çabej, ProblLgBalk, p. 58 alb. *shalë* — rom. *şale, şele*, gr. σκέλος „Schenkel".

Asemănarea de formă a lui *şale (şele)* „lombes" cu *şea* (pl. *şei*) „sella" a sugerat derivarea primului (ca pl.) din al doilea apelativ; ceea ce a dus şi la alte confuzii (de ex. falsa definiţie „*şale* partea de pe spinarea calului unde se aşază şaua", Candrea); adică „metaforice de regulă în pl. *selle* — pe care stă aproximativ şeaua" (LaurM), evident numai „aproximativ", căci şeaua se pune lîngă greabănul calului, nu pe crupă (care corespunde cu „şalele" la om). În realitate, *şale (şele)* nu are a face şi nu poate fi derivat din *sella, şea* (*înşelá* „păcăli; tromper" e slav *mŭšelŭ* „cîştig necinstit") decît aproximativ prin etimologie populară, un calambur acreditat prin consens general între lexicografi. *Şale* „lombes", alb. „coapsă" este preroman, esenţa lui semantică fiind „încheietură flexibilă, î n d o i t u r ă" a corpului, presupunînd o bază autohtonă de forma **sall-*, care aparţine la i.-e. **k'el-* „a înclina, îndoi" (WP, I, p. 430—431) în apelative cu sens identic din baza **kl'ou-nis* „buca şezutului; coapsă" (WP, I, p. 499; WH, I, p. 239): v. ind. *çroni*, av. *sraoni*, lat, *clūnis*, cymr. corn. *clun*, bret. *klun*, lit. *szlaunis* „şold, partea de sus a coapsei", gr. κλόνις, -ιος „ischion, osul şezutului" etc. Arhetipul carpato-balcanic **sell-, sall-* postulează un **k'el-no-, *k'ol-no-* > **sell- / sallo-*, din care în rom. *şale* eventual sub influenţa lui *şea (sella)*? cf. *soricem* > *şoarece*. I.-e. **skel-kel-* „a îndoi" încă a produs cuvinte pentru „articulaţie, coapsă" (WP, II, p. 597; IEtW, p. 552, 2), dar iniţial este nepotrivită pentru rom. ş- (din palatală **k'-* sau din **s-*).

www.dacoromanica.ro

(137) şir s.n. (pl. *şiruri*) *1)* „mai multe fiinţe sau lucruri aşezate pe aceeaşi *linie sau unele în urma altora; rînd*" („rang, rangée; Reihe"). *2)* „urmare, *serie, succesiune*" („*suite, série, succession*; Folge, Reihenfolge"). *3)* „şireag" („chaîne, file, suite; Kette, Reihenfolge"). *4)* „rang, rînd" („rangée, rang; Stellung, Stufe"). *5)* „linie scrisă sau tipărită, rînd" („ligne; Zeile").

D e r.: *şiruţ, şiruleţ, şirui, a se şirui, înşirui, înşirá* „ranger, classer; énumérer, réciter", *înşirat, înşirată, înşirătură, neînşirat, înşirătel, înşirător, -toare; deşirá; înşiraţi* Coresi.

D i a l. : megl. *anşor* „înşir".

LexB, p. 646 „*şiru* a lat. *series*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 275 (lat. *series*). ● LaurM, Gloss, p. 539 „*şiru* — corruptu d'in *seria*" (II, p. 1164). ● Hunfalvy, *Nyelvtudományi Közlem.* (Budapest), XIV, p. 451, G. Alexics, *Magyar Nyelvőr*, XVII, p. 58 ş.a., Densusianu, HLR, I, p. 376 ung. *şor* (sub influenţa ung. *sereg* > *şireag*). ● Tiktin, DictRG, p. 1433 lat. *series* ori ung. *sor*. ● Diculescu, DR, IV, p. 477, Giuglea, DR, IV, p. 1553 gr. σειρά „Seil, Strick, Schnur". ● Candrea, DÉnc, p. 1250 „comp.blg *širŭ* lărgime, *na šira* de-a latul, srb. *širom* care se întinde în toate direcţiunile; în grup, grămadă". ● Tamás, WtbUngR p. 730—731 înşiră toate încercările făcute, remarcînd în „*sor* > *şir* die nicht geringen lautlichen Schwierigkeiten. Die Entwicklung *o* > *i* scheint indessen nach Affrikaten und Englauten nicht unmöglich zu sein: *ciob* ~ *cib*, *cioc* ~ *cic*, *jup* ~ *jip*" etc., — care totuşi sînt foarte departe de a salva etimologia ungurească.

Inanitatea tentativelor etimologice (lat., gr., ung., sl. etc.) a fost arătată de Tamás, o revenire asupra analizei şi criticii lor fiind astfel de prisos. Apelativul *şir* (der. verb. *înşirá* etc.) este element popular străvechi, semnalat în sudul Dunării numai în der. megl. *anşor (înşir)*; deci evident român comun, ca atare (dacă latin-romanic nu e) trebuie să fie preroman, autohton. Ceea ce pare esenţial, primordial în acest apelativ este ideea de „legătură, cordon" în care se leagă o serie de obiecte, se înşiră, în rînd. Forma străromână a temei este echivocă din cauza lui *-r-* ce poate fi din *r* sau *l*, deci **ser- (sir-)* sau **sęl-*; de aceea şi legătura i.-e. este echivocă prin faptul că *s-* din substrat poate fi din i.-e. *s-* ori *k'-*. Încît sînt admisibile două rad. i.-e.: **k'er-* „şnur, găitan, chenar, fir de ţesătură; a împleti, lega, înnoda", arm. *sari-k* „legătură, şnur", gr. καῖρος, καίρωμα „cordelette enlançant les fils de chaîne ..." etc. (WP, I, p. 409), ori vreun **sil-* din rad. **sei-, si-* „a lega; funie, curea", bază **sei-l-*: v. nord, *seil*, ahd. *seil-* „funie, ştreang", *silo* „funie, curea, şnur", alb. *g'al'më* „funie" etc. (WP, II, p. 663—464, 3). Echivocul generat de limba română (în privinţa lui *-r-*) şi de substrat *(s)* nu constituie însă o piedică în calea obîrşiei autohtone a lui *şir*.

(138) şopîrlă s.f. (pl. *şopîrle*) „reptilă de 13—16 cm lungime, cu corpul lungăreţ, aproape cilindric, terminat printr-o coadă ceva mai lungă decît corpul şi mai subţire spre vîrf, are patru picioare îndreptate lateral; pielea încreţită pare a fi cu solzi; locuieşte în tufişuri, la marginea pădurilor, în locuri uscate, mai mult la soare" („lézard; Eidechse"); specii: guşterul (lacerta viridis), şopîrla de cîmp (lacerta agilis), şopîrla de ziduri (lacerta muralis).

D e r.: *şopîrlar* („uliul şopîrlelor, şorecar"), *şopîrlare* (MatDial I, p. 26), *şopîrlariţă, şopîrlaiţă, şopîrliţă, şopîrlică* (plante), *şopîrloaică, şopîrlaie, -aete* (boală), *şopîrcă* (maram.), *şopîrcăi, şopîrcădială, şopîrcăitor*; topon. *Şopîrleni, Şopîrleşti, Şopîrliga, Şopîrliţa*; antrop. *Săpîrlan* (OnR, p. 382).

D i a l. : neatestat (arom. = *guşteriţă*).

Î m p r. din rom.: blg.reg. *šopârlă* (DR, III, p. 218); ung.reg. *sopirla, szopirla, suporka, sipirkó, sipirka, superla* etc. „lacerta viridis; gyík" (TnflR, p. 84; MNyRom-Kölcs, p. 345, *sopirlalica*).

www.dacoromanica.ro

Alb. : *shapí*, artic. *shapíu*, gheg *tshapí*, artic. *tshapíni* „şopîrlă".

LaurM, II, p. 1169 *serpilla, serpillu* lacertus; proprie dimin. din *sierpe.* ● Cihac, DÉtDR, II, p. 720 (alb.) cf. *shapí, japînj* şi gr. σήψ, σηπός „lézard". ● Meyer, EWAlb, p. 399 cf. gr. σήψ, lat. *seps*, sp. *sapo* etc. ● Schuchardt, ZrPh, XXVII 1903, p. 612 exemple romanice şi mediterane. ● Diculescu, OrLR, p. 615 *serpella* > *şopîrlă.* ● Barić, AlbRSt, p. 98—99 cuvîntul alb. este autohton **sshap-* < **ksuap-*; din faza mai veche **šop-* (un tosc **š pır-*), rom. *şopîrlă.* ● Şăineanu, DUn, p. 604 (din *sopă* în alb. *shapí*). ● Diculescu, DR, IV, p. 487 din gr. σήψ, σῆπα, ş- iniţial prin apropiere de şarpe; alb. *shapí* e forma dor. a lui σήψ, cu α din η [!]. ● Weigand, BalkA, III, p. 111—2 lat. **sepinula* > alb. *shëpirëllë* > rom. *săpîrlă* > *şopîrlă.* ● Philippide, OrR, II, p. 376 „legătură directă a cuvîntului rom. cu rad. *sep-, sap-* din presupusele etyma ale cuvîntului alb. este imposibilă. Din forma toscă **shapír* ar fi putut rezulta un rom. **săpîră, *sopîră*, care a primit suf. rom. de orig. obscură *-îrlă*. În tot cazul *şopîrlă* e strein. orig. obscură". ● Candrea, DEnc, p. 1255 „der, din forma dispărută **şopă* (cf. alb. *shapí*) + suf. *-îrlă*". ● Meyer-L, REW, 7593 **sappus* „Kröte", cf. alb. *shapí*) + suf. *-îrlă*". ● Meyer-L, REW, 7593 **sappus* „Kröte", cf. alb. *shapí*; „rum. *şopîrlă* könnte im Stamm eine ältere Stufe des alb. Wortes darstellen; **sepicula* (Weigand) ist gewagt" [foarte „gewagt" !]. ● Scriban, D, p. 1285 „autohton înrudit cu alb. *shapí*, lat. *seps*, gr. *séps*". ● Pascu, Suf, p. 267, Tiktin, DictRG, p. 1458 „obscur". ● CercLg, XIII 1968, p. 351 **sụep-*(?).

Este evidentă legătura dintre *şopîrlă* şi cuvîntul albanez, dar nu cu alte elemente din limbi romanice ori mediteraneene, ca sp. port. *sapo*, ori cu gr. σήψ (de orig. semitică, mediter.), care va fi însemnat iniţial „şarpe", extins ulterior asupra „şopîrlei", lat. *seps* etc. Cuvintele rom. şi alb., indicînd o categorie precisă de reptile sînt autohtone, explicabile prin particularitatea mai de seamă a *şopîrlei*: repeziciunea şi sprinteneala specifice cu care aleargă această inofensivă tîrîitoare ce stă cu predilecţie în bătaia soarelui, fiind însă foarte fricoasă de orice primejdie iminentă; de aceea se mişcă şi dispare cu o rapiditate impresionantă. Bună descriere a dat un eminent naturalist: guşterii stau toată ziua la soare, dar „cum aud un foşnet, într-o clipă se ascund în tufiş, unde stau în siguranţă", iar şopîrla de cîmp „nu e un colţ de iarbă unde să n-o auzi fîşîind deşi se mişcă mai greu decît neamurile ei şi nu tocmai corespunde cu numele ce i-au dat învăţaţii (lacerta agilis); *şopîrla* de ziduri e cea mai iute la mişcări dintre şopîrlele noastre şi înveseleşte locurile pe unde se află, mai mult prin înfăţişarea corpului ei, este o săgeată vie; se prinde de orice piatră, de bulgări, putînd astfel fugi repede. E o fiinţă cît se poate de vioaie, ca un şarpe, pe atît de isteaţă; însuşirile intelectuale nu sînt mai prejos de mişcările ei iuţi. Cît e linişte îi place să stea lipită de piatră ori pămînt şi să se sorească. Cum te apropii şi simte că ai intenţia rea asupra ei, îndată fuge, fie că se ascunde în pămînt, fie dacă e la piciorul unui copac sau lîngă un zid, se caţără cît mai sus de n-o poţi ajunge" (I. Simionescu). Iuţeala într-o aliură oarecum svîrcolită cu care dispar aceste mici reptile va fi impresionat pe omul naturii preistorice, iar numele date şopîrlei în cîteva limbi indo-europene stau tocmai în legătură cu agilitatea ei: v. ind. *anjana* (cf. *anjasa* „alunecos, sprinten"), poate gr. σαῦρος „şopîrlă", desigur lat. atît cunoscutul epitet dat de naturalişti: lacerta *agilis*, cît şi *lacerta* înrudit cu *lacertus* „partea de sus a braţului" cu însemnarea primară de „flexibila; cea care se svîrcoleşte, se mişcă" (i.-e. **lek-*, **lək-* „a încovoia, a se îndoi, a se svîrcoli"; cf. WH, I, p. 743); în alb. un apelativ cu valoare semantică asemănătoare: numele aceleiaşi reptile *hardh-ël'ë, -ëjë, -itse* „şopîrlă", i.-e. **(s)ker-* „a sări, a (se) mişca prin învîrtiri, a fîlfîi" (Jokl, IF, XXXVII p. 110; WP, II, p. 567), lit. *skerys, skèrelis* „lacustă" etc. Dacă noţiunea de „rapiditate, mişcare iute şi svîrcolită" este esenţială în apelativul alb.-rom., ne-am putea gîndi la rad. i.-e. **seu-* „a încovoia,

www.dacoromanica.ro

a întoarce, a învîrti, a fîlfîi, a pune în mişcare rapidă" (WP, II, p. 470, 1): v. ind. *suváti* „pune în mişcare, stîrneşte, împinge", *prá-sūti-h* „iritare" etc.; **seu-p-*: lit. *supù, sùpti* „a legăna, balansa". Mai puţin potrivită, deşi formal este tocmai prototipul necesar, pare a fi rad. **sụep-* „a asvîrli vînturînd, a arunca, a scutura" (WP, II, p. 524, 2; IEtW, p. 1049, ex. sl. *svepitisę* „agitari", *sūpa* „a turna, a risipi", *sypati, rasypati*, din care *risipa* românească), din cauza diferenţelor semantice mai mari. O rădăcină înrudită cu **seu-* este **sụei-* cu aceleaşi sensuri (WP, II, p. 518—520; IEtW, p. 1041). Un i.-e. **sụe--p-*, în forma alternantă **sụ-op-* stă la baza cuvintelor rom. şi alb., în care vocala *o* e trecută la *a*, dar conservată în *şopîrlă* (ce nu era argument tocmai bun pentru cei care doreau să dovedească „împrumutarea" din albaneză), cu sufixul de „origine obscură" *-rlă* (cf. Pascu, Suf, p. 267: *cocîrlă, codîrlă, pohîrlă, povîrlă*; *şopîrlă* pare a fi cel mai vechi cuvînt cu asemenea element sufixal).

(139) şoríc(iu) (var. *soríc, soriciu, sor, sorlic*, mold. *cioriciu*) s.m. (pl. *soricuri*) *1)* „pielea vîrtoasă ce acoperă slănina" („couene (de lard), peau de cochon; Schwarte"). *2)* „scoarţă de copac" („écorce d'arbre; Baumrinde").

Der.: *soricos* („couenneaux").

Dial.: neatestat (arom. = *piele di porcu*).

LexB, p. 567 „*soricu* sau *soru* sau *sorlicu* callum lardi, Speckschwarte". ● LaurM, II, p. 1245 „*soriciu* 1) cu tonul pe *ci* de coloarea soricelui; 2) cu tonul pe *ri* suilla cutis, pelle de porcu, mai allessu cîndu porculu sau porcellulu e perlitu". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 337 „*sfară, sfărog, soric*, v.sl. *skvara* nidor, sordes, *skvaru* aestus, inquinamentum (etc.)". ● Diculescu, OrLR, p. 564, 570 din lat. *sorix*, posibil întîi „grăsime, slănină", apoi „piele de slănină". ● Candrea, DEnc, p. 1176, 1256 probabil lat. *suber* plută. ● Tiktin, DictRG, p. 1460, Şăineanu, DUn, p. 604 orig. necun. ● AnEtn, 1957—1958, p. 142 **solic-, *k'el-* „a ascunde, învelî".

Este clar că *şoríc(iu)* nu are a face cu adj. *şoriciu* (der. din *şoarece*), asemănător din întîmplare (cu diferenţa accentului), iar etimologia lor comună, sau din *sorix* „slănină" nu e de luat în seamă, după cum nepotrivit semantic este sl. *skvaru*, lat. *solum, suber* etc.; nici apartenenţa la i.-e. **k'el-* nu apare azi verosimilă. Izolat în dial. drom., apelativul *soric* are unele corespondenţe în limbile nordice din grupa germ. „Schwarte": mhd. *swarte, swart* „behaarte Kopfhaut; behaarte oder befiederte Haut überhaupt", ndl. *zwoord* „Speckschwarte", ags. *sweard*, m. engl. *sward* „Haut" etc. (F. Kluge, *Etymol. Wtb. der deutschen Sprache*[8], Strassburg, 1915, p. 412; considerat „Ursprung dunkel"); s-ar putea admite un i.-e. **sụer-, *sụor-* în domeniu germanic şi carpato-balcanic (traco-illyric), în care este de relevat conservarea lui *o* şi sufixul *-k-* din apelativul românesc.

(139a) şut (var. *ciut, ciută*) adj. *1)* „fără coarne, care n-are coarne" („écorné, aux cornes basses; ohne Hörner"). *2)* „cu coada tăiată (bou, vacă)" („écourté, à la queue coupé; Stutz (Schwanz)"). *3)* „cu urechile mici sau fără urechi, ciul" („essorillé, à oreilles courtes; ohne Ohren, mit sehr kleinen Ohren"). *4)* „stîngaciu, neîndemînatec, neisprăvit" („gauche, maladroit; linkisch, ungeschick").

Der.: *şută (ciută, cită)* „biche, daine", *ciutoi* „ţap sălbatic", *ciutan* (nume de bou fără ambele coarne), *ciutaşă, ciutaş* (bou fără un corn; adj. „scurt, rupt"), *şutar, ciutănel, şutănel, şutănică, ciutalină, ciuteioară, ciutaie, ciutărie*; antropon. *Şutul, Şutescu, Şutstul* ş.a. (OnR, p. 383).

www.dacoromanica.ro

D i a l. : arom. *şut, ciut* „fără coarne", *cărşută, corciută* „biche, chevrette" (REBS, p. 86, 399); megl. *şut* „fără coarne, fără urechi"; istr. *Şutco* (hume, StIstr, II, p. 296)?

Împr. din rom.: srb. *šut, Sutuljici* (Vlahii, p. 174), blg. *šut* „hornlos"; n.gr. (Velvendos) σιούτος, σιούτου „(boeuf, vache) sans cornes", (Zakon., RumWNGr, p. 41, 92), *šuté* „(bélier) sans cornes"; ucr. *šutyj, šuta* „capră (vacă) fără coarne" (BalkA, II, p. 146), *šutka* (RomSl, XIV 1967, p. 174), ceh *šuta* koza, pol. *szuty*; ung. *suta, csuta* „fără coarne, fără coadă", secuiesc *suta* öz (DLR, I/2, p. 521; SzlJsz, I, p. 482—483, NyIrK, VI, p. 285), MNyTEtSz, III, p. 624; săs. *tschut, tschutich, schutisch* „verstümmelt, entblösst" (RomElSz, p. 53); (?) v.sl., srb. blg. *košuta* (RomSl, XVI 1968, p. 80).

A l b. : *shut* „ohne Hörner", *shutë* „Hirschkuh", *shütë* „hörnerlos; ohne Hals oder Kopf", *sutë, shutón'* „schlage das obere Ende von etwas ab" (Meyer), *shyt, -e, shytán, -e* „di pecora o capra senza corna; incompleto, privo" (Cord.).

LexB, p. 126 „*ciutu* haud cornutus, cornibus destitutus; a lat. *destitutus*, per sync. et mutato primo *t* in *c* more solito", p. 690 *şutu*. ● Miklosich, SlElR, p. 52, SlElM, p. 57 „*šut*: blg. *šjut* mancus, magy. *suta*, alb. *shüt*, rom. *şut, ciut*". ● LaurM, I, p. 711—712 „Miklosich refere cuventulu la v.sl. *siutu* = *jocosus*, déro intellessulu nu vine de locu în adjutoriulu acestei assertione, foru se mai adaugamu co siutu sta cu totulu senguratecu in vechia slavica, pre candu in limba nostra face parte din una numerosa familia (*ciuturu, ciutura, ciontu* etc.)". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 59 (sl.) *ciut, şut, ciută*; *şultit*, blg *šjut* etc., magy., alb. *shütë* etc. ● Meyer, EWAlb, p. 420 „ein Wort das wandernde rumän. Hirten den Slaven und Magyaren vermittelt haben (cf. srb *šuta* 'ungehörnte Ziege' etc.)". ● Schuchardt, ZrPh XV 1891, p. 111 ung. *csuta, suta*; *şut* + *siont* > *ciut* etc. ● Tiktin, DictRG, p. 370 „weitverbreitetes Wort, dessen Heimat Rumänien zu sein scheint; wahrsch. zu *ciung, ciunt* etc.". ● Pascu, Arh. XVI 1905, p. 426, Et, p. 46—47 gr. τυτθός > **tiutus* „petit, jeune, encore faible" (cf. *juvencus* < *juvenis*); REBS, p. 85, 396—398, p. 86, 399, DÉtMR, I, p. 194, 1822 (él.gr.anc.). ● Oštir, *Anthropos*, VIII 1913, p. 165 *šütë, ciut (= të šut)* la i.-e. **kseu-* „abschaben" (IJ, IV 1916, p. 108). ● Treimer, MRIW, p. 339 „alb. *shukë* 'hornloses Tier' < **seuk-, seug-* 'schlagen' etc. Aus **seuktos* mit Dehnung des *u* ...". ● Wedkiewicz, RczSl, VII 1914—1915, p. 113 (mot balkanique). ● Capidan, DR, II, p. 512 „trebuie să fie de orig. alb.; forma *ciut* din *tëshut* > *tshut* scris *ciut*", II, p. 460—461 „formă balcanică; *ciută* din alb. *të shutë* formaţie anteslavă, deci *sut* exista la albanezi înainte de venirea slavilor în Balcani, ceea ce iarăşi duce la fondul illyro-trac", p. 550 „ambele forme româneşti *(şut, ciut)* trebuie să fie de orig. albaneză". ● Philippide, OrR, II, p. 707 „*ciut, şut* — alb. *shut* de orig. obscură, poate română". ● Giuglea, RevF, II, p. 57—63 (DR, V, p. 897) „*şut* însemna 'lipsit (de coarne); privé de —', lat. *exūtus*, partic. lui *exuo* 'dépouiller de —, priver, enlever' etc.". Etimologie „ingenioasă, dar puţin convingătoare" Densusianu, ALP, II, p. 71; Meyer-L, REW 3110a „*exūtus* 'ausgezogen', rum. *şut* zweifelhaft wegen des *ş* und der Nebenform *ciut*". ● Şăineanu, DUn, p. 137 „*ciut* înrudit cu *ciot* trunchi, trunchiat", 632 „*şut* (srb. *šut*)". ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 73, 157, 174 şi DLR, I/2, p. 521—522 admite derivarea *tš* + *šute* (Capidan). ● Rosetti, ILR, I, p. 114—115, III, p. 92 *şut* din blg. ● Scriban, D, p. 292 „*ciut* var. din *ciunt*, ca *ciot* din *ciont*". ● AnEtn, 1957—1958, p. 144 i.-e. **ks-eu-t-*(?). ● Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 538.

Cuvîntul este larg răspîndit la popoarele din Europa sud-estică, iar ca element păstoresc şi comun alb.-rom. (nu slav, cum releva LaurM) poate fi atribuit fondului anteroman, după ce vechile tentative (*destitutus, ciont, ciunt, *tiutus, exutus*) din latină ori idiomurile vecine nu l-au explicat. Dacă este interpretat semantic ca „ciuntit, mutilat de coarne (sau de coadă)", *şut (ciut)* poate să cuprindă noţiunea „tăiere, ciuntire, radere", ca atare să aparţină la baza i.-e. **kseutós*, **ks-eu-* (întrezărită de Oštir), a rad. **kes-* „a zîria, a răzui, a rade, a pieptăna" (WP, I, p. 449—451; IEtW, 585): gr. ξύω „răzuiesc, frec, netezesc", partic. ξυστός „răzuit, netezit", ξυρόν „brici", ξόανον „incizat, sculptat; idol", v. ind. *kšurá-* „briciu, plantă spinoasă", v. nord. *snoggr* „tuns scurt" etc.

www.dacoromanica.ro

S-ar putea aminti şi rad. **sek-* „a tăia" (WP, II, p. 474—476), din care probabil verbul *curmá*. Nimic sigur.

(140) târe I) adj. şi s.m.f. (pl. *tari*) *1)* „puternic, care are multă putere" („fort, vigoureux, puissant; stark, mächtig"). *2)* p. ext. „care are pentru sine forţa morală (autoritar)" („influent, autoritaire; einflussreich, allmächtig, autoritär"). *3)* „capabil să opună rezistenţă atacurilor" („résistant, puissant; widerstandsfähig"). *4)* „solid, trainic, durabil" („solide, durable; fest, dauerhaft"). *5)* „mare şi puternic de trup, vînjos" („fort, robuste; stark, stämmig"). *6)* „vîrtos, dur" („dur, solide; hart, fest"). *7)* „sonor, ce se aude bine departe (despre glas)" („haute (voix); laut"). *8)* „care face mare impresie asupra gustului sau mirosului" („vif (eau), odorat; scharf"). *9)* „energic, ferm" („énergique, ferme; fest, standhaft"). *10)* „dibaci, priceput, versat" („abile, versé; geschick") şi alte sensuri mai ales figurate. II) adv. *1)* „cu putere" („fortement, solidement; stark, handfest"). *2)* „cu glas tare" („à haute voix; laut"). *3)* „foarte" („très, fort; sehr"). *4)* „mult, foarte mult" („beaucoup; sehr, sehr viel"). *5)* ard. „iute, repede" („rapidement, vite; schnell").

D e r.: *tărie, tărime, tăros, -oasă*, (Oaş, Someş, Năsăud „schwanger"), *tărişor, tăricel, tăricică, tarele* („dans ţărănesc"); *întări, întărit, întăritor, întărîtură, întăreală · netare, netărie* etc.; antropon. *Tăreş* (OnR, p. 385).

D i a l.: megl. *tari*, istr. *tore* „stark; wacker"; arom. neatestat (= *vîrlos, pravalos, sănătos*).

DictB, II, p. 445 gr. *steros*. ● LexB, p. 698 „gr. τάρος, adeq. *velox*". ● Pontbr, p. 727 gr. ταρρός. ● LaurM, II, p. 1434. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 278 „du lat. *talis* (qui a déjà l'acception d'une qualité esquisse, signalée en bonne ou en mauvaise part)". Admis unanim: Şăineanu, Sem, p. 184, DUn, p. 641, Byhan, JB, VI, p. 362, Puşcariu, EWR, 1713, CDDE, p. 16 *atare*, p. 73 *cutare*, Meyer-L, REW, 8643, Skok, ArSlPh, XXXVII 1918, p. 87 („*talis* > *tare* steht ganz vereinzelt im Roman."; evoluţia semantică s-ar datora influenţei sl. sudic *jâk* „stark"; oricum „ist es auffallend, dass *talis* nur auf rumän. Gebiet die Bdtg. 'stark' angenommen hat"), Tiktin, DictRG, p. 1563. Bogrea, DR, II, p. 899, Papahagi, GrS, I, p. 330, Densusianu, GrS, II, p. 324 („mai puţin lămurit e *tare* < *talis*; schimbarea de înţeles s-a putut produce în româneşte independent de slavă"); Philippide, OrR, II, p. 486, Puşcariu, DR, IV, p. 1357—1358 (*tare* < *talis* pildă despre amestecul notei sentimentale în vorbire: cînd *talis vir* se rostea cu ton deosebit, cu un sentiment de admiraţie, sensul „solcher" a putut deveni „stark"), Candrea, DEnc, p. 1277, Capidan, Megl, III, p. 291, Şăineanu, DictRF, p. 575, Scriban, D, p. 1299, Puşcariu, LR, I, p. 40, Rosetti, ILR, I, p. 179; Petrovici, SCL, XV 1964, p. 436; Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 ş.a.

Ca în puţine cazuri, aici domneşte un perfect consens între eruditi; după Cihac, toţi au spus: *tare* = lat. *talis, tale-* „tel; solcher!", iar discrepanţa semantică uşor a fost aplanată prin invocarea unor „qualité esquisse; prägnante Bedeutung; notă sentimentală, emfază" etc. S-a relevat însă că sensul lui *tare* faţă de *talis* este izolat în română, fiind „mai puţin lămurit" (Densusianu); de fapt, trecerea este cu totul nelămurită, neverosimilă, fiind şi aici un calambur filologic, o etimologie populară: *talis* nu justifică deloc esenţa semantică a adj. rom. „(cu) forţă, energie, dinamism" care stă la baza lui *tare*, element străvechi prezent în trei dialecte; el n-are nimic a face cu *talis* (> rom. *atare, cutare*), ci aparţine la o grupă de cuvinte i.-e. exprimînd „energie, forţă, putere în mişcare (dinamică)", rudă directă cu v. ind. *tárati* „setzt über; macht durch, überwindet, rettet", *taráni-h* „străbătînd, înaintînd, repede, gata să ajute", *táras-* „înaintare; energie"; *tarás-* adj. „pătrunzător, care străbate, răzbeşte; repede, iute", av. *taurvan-* „învingător" ş.a.; n. irl. *taradh-* „activ, harnic, viu" etc.; aceste cuvinte aparţin la i.-e. **ter-* „a străbate, a trece prin ceva (hindurch-

www.dacoromanica.ro

dringen)" (WP, I, p. 732—734; IEtW, 1074, 4), din al cărui sens primar se justifică pe deplin rom. *tare* (cf. şi verbul *întărîtá*, eventual *întremá*). Rădăcina trebuie să se fi perpetuat în vreun antroponim tracic, ca *Tērēs*, *Tralis*, *-tralis*, *Tarula*, eventual în hidronimie (LbTrD, p. 79, ed. II, p. 125). Mult mai puţin probabilă este apartenenţa la **teu-*, cu *-r-*, la care v. ind. *turá-h* „tare" etc. (WP, I, p. 710).

tîmpiná v. *întîmpiná*.

tîmplá v. *întîmplá*.

(141) ţap s.m. (pl. *ţapi*) *1)* „bărbăţuşul caprei (răspîndeşte un miros neplăcut)" („bouc; Bock"). *2)* „nume de ocară dat grecului" („satyre; Satyre"). *3)* „ichiu, arşic" („osselet plombé (aux jeux des osselets); grosser mit Blei gefüllter Knöchel"). *4)* „pahar (de bere)" („le tiers d'un litre de bière; Bock (1/3 Liter Bier)"). *5)* „par" („pieux, piquet; Pflock"). *6)* „Constelaţia Ţapului" („le Capricorne; Steinbock"); fig. „ţap ispăşitor" („bouc émissaire; Sühnbock").

D e r.: *ţăpuşor* („ied mic", mold., R.-Sărat etc.), *ţăpariu* („ied cu coarne scurte", ban.), *ţapoş* („cu coarnele drepte în sus ca un ţap"), *ţăpuiu*; antropon. *Ţapu*, *Ţapeş*, *Ţapelea* (? OnR, p. 395), topon. Poiana *Ţapului* ş.a.

D i a l. : arom. *ţap*. *ţăpar* „negustor de ţapi"; megl. *ţap*; istr. *ţap*.

Î m p r. din rom.: ucr., celo-morav, pol. *cap*, *capók*, *capnia* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 136), srb (čak.) *cap* (*tsap*, RomSl, XVI 1967, p. 97—98); n.gr. τσάπος „grosser Bock", Epir τσάπος (RevLg, XII 1967, p. 539); ung. *cáp*, *cap*, *capf*, *caf* „ţap; berbece castrat; bou castrat; om bătrîn care era desfrînat în tinereţe" (RomIX—XIV, p. 185; InflR, p. 32; WtbCs, p. 157; SzlJsz, I, p. 805; SCL, XIV 1963, p. 381; NyIrK, VI, p. 378, VII, p. 279, 294, VIII, p. 106, 107, XIV, p. 180; MNyTEtSz, I, p. 411); *cápsa* „hircus, ein kleiner Ziegenbock" (MTSz, I, p. 218; MEtSz, I, p. 618); *cápocska*, *cápsor*, *cápbör*, *cápgidó*, *cápolló*, *diszkecáp*, *mioracáp*, *cápmiorakecske* (StUn, 1962, 2, p. 24; StLex, StCom, 13, p. 255), *copikó* (NyIrK, VI, p. 280); săs. *tsâp* (RomElSz, p. 51).

A l b. : *s q a p*, gheg *tsap*, var. sudgheg *sk'ap*, nordgheg *cap*, *siap*, *skiap*, tosc *cjap*, *cqap*, *cijap*. În domeniu romanic: dalm. *tsap*, abruzz. *tsappe*, velletr. *tsapo*, vegl. *sapial* „ied", abruzz. *tsepelle* „capră" (Meyer-L; EWUG, 2232).

Bogată bibliografie: DR, II, p. 460, 551; Wiener Ztschr. f.d. Kunde des Morgenlandes, XXXIV 1927, p. 34; Festschr. 57 Versammlung deutscher Philol. 1929, p. 128; RomIX—XIV, p. 185. ● LexB, p. 97 lat. *caper*, it. *zeba* capra. ● Miklosich, SlElM, p. 22 sl. *capŭ*, ung., rum. *ţap*; „ein dunkles Wort". ● Cihac, DEtDR, II, p. 429 cf. slov. pol. ceh *cap*, *skopec*, lit. *szakas*, nhd. *schoeps* „mouton". ● Meyer, EWAlb, p. 387 în toate idiomurile este împr. din alb., care ar fi din **sap-*, i.-e. **k'ap-*, lat. *caper*, gr. κάπρος. Rom. *ţap* împr. din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 353, 356, Sandfeld, GrdRomPh, I p. 529, Weigand, JB, XVI, p. 229, Barić, AlbRSt, p. 104, Şăineanu, DUn, p. 639, Pascu, DEtMR, II, p. 223, 97, Jokl, Drăganu ş.a.; sau numai înrudit: Tiktin, DictRG, p. 1557; „element alb.-rom." Capidan, Candrea, DEnc, p. 1352 etc. ● Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 337 în alb. este împr. din sl., unde ar fi onomatopee. ● Spitzer, MRIW, p. 292 împr. din sl. în rom. ● Meyer-L, REW 9599 „Lockruf" (ill.). ● Berneker, SlEtW, I, p. 121 din alb. s-a răspîndit în alte limbi; din rom. a intrat în idiomurile slave. ● Rozwadowski, RczSl, II 1909, p. 109, Vasmer, RczSl, III, p. 264, Gr.-sl-etj., III p. 222, Wędkiewicz, MRIW, p. 278, Densusianu, GrS, I, p. 242—5 din pers. *čapeš*, iran. *gabū* „ţap", oset *ɛ'aw* „ţap" etc. ● Diculescu, Gep, p. 197 nu e împr. din alb.; mai curînd rest dacic, înrudit cu pers. *čapis* etc. ● Philippide, OrR, II, p. 738 got. Crimeea *stap* „capră", rad. *stap-* „mit den Füssen treten, tritte machen, gehen"; *stap* va fi însemnat la început „die springende, kletternde"; orig. obscură. ● Rohlfs, ZrPh XLV 1925, p. 662, XLVIII, p. 436—437 ar fi „Lockruf für Böcke", n.gr. τσάπ — τσάπ, germ. *zub-zub*, prov. *chapo*; EWUG, 2232 aceeaşi temă ca în it. sud., n.gr. τσάπα, *tsappa* „sapă". ● Jokl (Festschr. citat) „so zeigt sich dass eine derartige Wortschöpfung auch innerhalb des Alb. selbst vor sich gegangen sein kann *(tsk'ap*, *sk'ap*, *tsjap*, *tsap)*". Admis ca probabil „überall (sl., alb., rom.)

www.dacoromanica.ro

selbständig entwickelter Lockruf" WH, I, p. 157. ● Orig. posibil illyră: *zapp-* Meyer-L, Capidan, Graur, R, LVI 1930, p. 266. ● AnEtn, 1957—1958, p. 140. ● J. Hubschmid. *Revue de Linguistique romane*, XXVII 1963, p. 402—404. ● RecLgDial, p. 446—448

Dezorientarea asupra obîrşiei acestui apelativ (cu largă răspîndire în sud-estul european) vine din faptul că lipseşte un criteriu pentru stabilirea direcţiei de migrare dintr-o limbă în alta, ceea ce ar putea să rezulte dintr-o justă soluţie etimologică. S-a recunoscut că în idiomurile slave el nu are o baza, fiind împrumut din română (afară de blg), ca şi în ung. şi săs.; încît cuvîntul nu este slav [48]. Oricum, punctul de plecare se află în limba română şi în albaneză, mai corect în spaţiul lingvistic carpato-balcanic (traco-illyr), de unde a pătruns spre vest în domeniul romanic (dial. ital.), ca glosă încă în sec. X *cappu* (Corpus glos. Lat., V, p. 503, 27). În română şi albaneză, *ţap* trebuie să fie element autohton, preroman. Pentru obîrşia etimologică nu este de luat în seamă nici legătura directă cu lat. *caper*, nici indirect prin acel rad. i.-e. **k'ap-*, care să fi dat alb.-rom. **sap-*, nejustificînd africata iniţială în *ţap*. Împrumutul din slavă şi din iraniană nu este de admis din motive fonetice şi istorice, iar aserţiunea că ar fi un strigăt pentru a chema animalele („Lockruf"), onomatopee, este un expedient extrem pentru a descifra etimologia unui cuvînt renitent la tentativele etimologiştilor şi care nu e formaţie onomatopeică („überall selbständig entwickelter Lockruf"), ci element din graiul articulat, cu un conţinut semantic concret, avînd o rădăcină i.-e. pe care însă nu o putem identifica deocamdată. Un rad. de forma **tu̯ep-*, ori **tep-* nu aflăm între cele reconstituite de comparatişti, iar o legătură cu i.-e. **teu-*: **tu̯-ep-*(?) „a (se) umfla" (WP, I, p. 706—716; IEtW, 1080), cu numeroase baze în *s, m, l, r, t, d, bh* etc. (**tu-en-* de ex. în gr. σαvv-αç,-ος „ţap", după masculinitatea animalului etc.) apare dificilă, greu de justificat. S-ar putea ca africata *ţ* să fie chiar din limba substratului unde în grafie latină şi greacă apar nume proprii trace cu *ts, tz* (*Tzitzia, Tzitzis, Tsinna, Tsiru, Tzint-, Zetzi* ş.a.). Nimic sigur în privinţa bazei etimologice indo-europene.

(142) ţarc s.n. (pl. *ţarcuri*) *1)* „ocol (mic), staul (mic) de vite, stăureac' („parc à bestiaux; Gehege, Hürde, Pferch"). *2)* „ocol (îngrăditură) în juru stogului" („enclos; Umfriedigung"). *3)* „coşul teascului" („tremie; Kasten de Weinpresse").

D e r.: *ţărcuş, ţărcuşor, ţărcuţ, ţărcălău* („ocol, obor", Vîlcea; *ţărcăleu, ţărcoiu* „ţarc mic", ban.), *a ţărcui* („a îngrădi; ocroti"), *a înţărca* (format din locuţiunea *în ţarc*, cf.fr. *sevrer* < *separare*), *înţărcare, înţărcat, înţărcător, înţărcătoare*; topon. *Ţar u, Ţărculeşti*; antropon. *Ţărcan, Ţărcar* (OnR, p. 396).

D i a l. : arom. *ţarcu*, der. *nţarcu, nţercare, nţărcat, nţircare (înţercu), ţarcuiescu* „enfermer, enclore; sevrer" (rar; în locul lui crescătorii armâni întrebuinţează numai verbul *curmu*; DR, IV, p. 338; „a curma copilul" = „a-l înţărca").

[48] Cei care totuşi au susţinut obîrşia slavă, au făcut-o „fără să se întrebe de la care slavi; de la cei răsăriteni şi nordici care îl au de la români; de la sîrbi care l-au împrumutat din albaneză, sau de la bulgari care nu-l cunosc? Dacă originea acestui cuvînt ar fi slavă, atunci ne întrebăm de ce lipseşte în limba bulgară" (Capidan). Raportul formelor albaneze cu rom. *ţap* nu este clar; se poate presupune că la albanezi e de origine românească (direct sau prin intermediu slav), ori că e moştenire din sursa carpato-balcanică. Un împrumut român din albaneză afirmat de unii se întemeiază pe simpla prezenţă a cuvîntului în cele două idiomuri. Mai probabil este că „*ţap* ţine de domeniul albano-român; forma ghegă *tsap (tsjap)* care ar fi dat rom. *ţap* ar putea să fie împr român intrat la ghegi ceva mai tîrziu, în timpul expansiunii elementului românesc în Balcani, înlocuind vechea formă albaneză ce se găseşte la tosci. Originea lui trebuie căutată în zona illyrică, de unde va fi fost moştenit de albano-români, care l-au răspîndit şi la alte popoare" (Capidan)

www.dacoromanica.ro

Împr. din rom.: n.gr. τσαρχος, -ους (RumWNGr, p. 45; 93; RevLg, XII 1967, p. 539); ucr. *cárok, carka* „locul la vatră ori sub pat, pentru găini ori viței", *(ob)-carkovat'* „a îngrădi", *cerkat* „a mulge" etc. (NRR, I, p. 402; RomSl, XIV 1967, p. 137), val.morav. *cárek* „despărțitură din grajd pentru viței; colțul unei odăi unde se țin găinile" (GrS, I, p. 234; RomIX—XIV, p. 73), pol. *carek* sudic și *corek* (DR, VIII, p. 143; RomSl, XVI 1968, p. 98).

Alb.: *thark* s.m. „Hürde; recinto di siepe per ovile a porcile", tosc și „ripostiglio del grano, luogo chiuso" (împr. din rom.? Densusianu; Tiktin, DictRG, p. 1561 „wofern es nicht vielmehr aus dem Rum. stammt").

Cihac, DÉtDR, I, p. 50 *țarc* = cerc, din lat. *circus*. ● LaurM, I, p. 668 „*ciercu* spațiu, locu incongiuratu cu unu cercu sau gardu cercolariu de nuelle (etc.)"; Gloss, p. 560 *tiarcu* septum. ● Împr. din alb.: Meyer, EWAlb, p. 445 (AlbSt, III, p. 15 etim. *thark* < **h'vorkos*); Densusianu, HLR, I, p. 354; Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 397; Șăineanu, DUn, p. 641. ● Vasmer, RczSl, IV 1911, p. 170 prin osmanic *tšark* „roată" din pehl. *čark* „roată", cu v.ind. *cakrá-* (gr. κύκλος etc.). Tiktin, DictRG, p. 1561 exclude derivarea din *circus*. ● Barić, AAS, I, p. 11 „alb. *thark* neben *të-sark* = rom. *țarc*", p. 104 „neben alb. *thark* muss es im Alb. auch ein *tsark* gegeben haben, dies kann man mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit aus dem rum. Lehnwort *țarc* folgen". ● Capidan, DR, I, p. 511—512, II, p. 552 luat de armâni din alb. „sub forma *te thark* > *të sark* > *tsark* > *țarc*"; Pascu, DÉtMR, II, p. 222, 74. ● Weigand, JB, XVI p. 229 *țarc* nu e din alb. *thark* (acesta din trc *tšark*). ● Densusianu, GrS I, p. 245—248, ALP, I, p. 124—125 dacă ar fi împr. din *thark*, am avea rom. *sarc*; *țarc* vine din pers. *čarx*, *čerx* „sucitură, roată, cerc". Dar asemenea „derivare se lovește de dificultăți fonetice (consoana inițială și redarea ei diferită în rom. și alb.), geografice, cronologice și semantice" Rosetti, ILR, II p. 123—124. ● Papahagi, AnD, IV 1923, p. 90 *țarc* format dela *înțărcare*, derivat „fără nici o greutate de la lat. **interico*, *-are* (= *intero* 'hineinreiben, einbrocken, einkrümeln'). Ideea fundamentală a trebuit să fie 'a dumica' ceva în lapte, în vin, în apă, cu care să nutrim pe copilași". Respins: Iordan, Arh, XXXI 1924, p. 49—50. ● Giuglea, DR, III, p. 1030 lat. **terrico*. ● Philippide, OrR, II, p. 691 „rom. *țarc* să nu fie cumva alb. *tsark* (< *circus* > *cerc*)?"; p. 738 contestă legătura între *țarc* și *thark*. ● Scriban, D, p. 1362 „reluat din n.gr. *tsarki*, *tsarki*, care vine din rom. *cerc* ori it. *cerchio*. E rudă și cu *țîrcălan* ..."[!]. ● AnEtn, 1957—1958, p. 145, CercLg, XIII 1963, p. 351: i.-e. **tuer-k-*.

Este evidentă și de mult relevată identitatea formală și semantică a cuvintelor rom. și alb., care neputînd fi latine, turcești etc. sînt de atribuit fondului anteroman, fiind posibilă o etimologie bazată pe sensul „loc închis, îngrădit(ură)" unde se țin unele animale, în special mieii, iezii și viteii, spre a fi izolați și a nu-i lăsa la supt. „A băga în *țarc (înțărcá)*" înseamnă a pune la adăpost, a închide vitele, a separa puii, a-i opri să treacă în altă parte [49]. Mijloc material de izolare (închidere) a puilor de animal ori a vitelor în genere, sau simplă îngrăditurâ în jurul stogului și a clăilor de fîn, țarcul are la bază noțiunea de „împrejmuire, îngrăditurâ, incintă; staul, ocol, obor". Singurul rad. i.-e. potrivit fonetic și semantic pare să fie deocamdată **tuer-* „a (cu)prinde, a închide, îngrădi"; lit. *tveriu, tverti* „a cuprinde, îngrădi", *aptvaras*

[49] „Iezii, ca și viteii, mieii, se pun în țarc nu spre a fi hrăniți (cum credea Papahagi și mai înainte Meyer [care dădea o definiție greșită a cuvîntului *tsarkos* 'kleiner Stall für junge Ziegen, der Ort, wo Zicklein und Lämmer eingeschlossen werden, um zu saugen' (la fel Vasmer), unde trebuie corectat 'um nicht zu saugen"]), ci dimpotrivă: în timpul cît se mulg oile etc. e necesar ca mieii să stea în alt loc, despărțiți de mamele lor. Prin urmare, de la însemnarea 'locul unde se hrănesc iezii' nu se putea ajunge la 'locul unde iezii rabdă de foame'. Esențial la înțărcatul copiilor (ca și al puilor de animale) e tocmai faptul că ei nu mai mănîncă lapte ca pînă atunci, ci sînt despărțiți, îndepărtați de la sînul mamei. Dosofteiu (PsalV) vorbește de înțărcatul copiilor parcă ar vrea să ne indice etimologia cuvîntului 'Cum pate cuconul cînd se înțarcă / De-l osebesc de sîn de la maică'; la fel Biblia de la București (1683) 'cei înțărcați de la lapte, cei zmulți de la țiță'. La fel de interesantă este și împrejurarea că amintirea despre originea verbului nostru trăiește așa zicînd pînă astăzi în popor, tocmai fiindcă-i susținută de practica lucrului" (Iordan).

www.dacoromanica.ro

„împrejmuire, îngrăditură, ogradă", *tvártas* „îngrădire, ocol, ţarc", *tvorá* „uluci" etc., let. *tvāre* „gard", v. pr. *toaris* „hambar", v. sl. *zatvoriti* „a încuia, îngrădi", *tvrŭdŭ* „tare, compact, întărit" ş.a., gr. σορός „urnă", σώραξ „coş, paner" (WP, I, p. 750—751, 2; IEtW, 1101). Sensul actual „gard, îngrăditură" al lui *ţarc* arată apartenenţa lui aici; un i.-e. **tu̯er-* > **tér-ko-* a dat un indigen **tercu-*, dezvoltat în chip normal la rom. *ţarcu*, peste care s-a suprapus în lexic lat. *staul, staur (stabulum)*, alăturîndu-se ulterior termenii de împrumut *ocol, obor* etc.

Legătura etimologică a fost indicată pentru cuvîntul albanez de Tomaschek (Thr, II/1, p. 62; nebăgat în seamnă de nimeni): „*tver*: *tvor* 'drehen, quirlen' ... hat ausserdem [greşit!] die Bedeutungen 'fassen, innehaben, besitzen; einfriedigen, hegen, umsäumen, festigen' (vgl. *thur* 'umzäunen', *thark* 'Pferch', lit. *twāras, twartas*)". Tomaschek confunda două rădăcini i.-e. diferite: **tu̯er-* „drehen, quirlen" şi **tu̯er-* „a (cu)prinde, îngrădi", care au fost deosebite de cercetările comparative posterioare. La a doua, Tomaschek grupa cîteva toponime din Tracia: *Tyrida* (Diomedis equorum stabula, Plin.), *Tyrodiza* la Perint, *Tyristata* în Bitinia şi altele, cu grad vocalic diferit (cf. LbTrD, p. 80).

(143) ţărînă (var. *ţarnă*, mold., R.-Sărat etc.) s.f. (pl. *ţărine*) „cîmp semănat, ogor; holdele şi fîneţele cuprinse la un loc" („champ (labouré); Acker, (Acker) Feld, (Brach)Land"); topon. *Ţărina, Ţarna*.

D i a l.: neatestat (arom. = *agru*).

Î m p r. din rom.: rus *carina, carána*, ucr. *carina*, dimin. *carynka* (Wand, p. 13; NRR, I p. 403; ZbKiev, p. 57, 63; BalkA, II p. 146; RomSl, XIV 1967, p. 137, XVI, p. 98); ung. *carina, cárina* „cîmp îngrădit; nuia care desparte păşunea de cîmp" (reg., InflR, p. 32; SCL, XIV 1963, p. 381).

LexB, p. 705 „*térina* campi, agri, a lat. *terrenus*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 293 „*ţară, ţarină, ţărnă* 'champ cultivé, terrain labourable, terrain, terre, poussière, cendre', lat. *terrena* pour *terrenum*". ● LaurM, II p. 1149 „*terrina* (din *terra*, cu *t* sibilante), pamentu meruntu, pulbere mai groasă, — apoi *térrina* terra arabile, ager, arvum". ● Kałużniacki, Wand, p. 13 „ucr. *caryna* vom rum. *ţară* durch das Suff. *-ina* gebildet". ● Şăineanu, Sem, p. 246. ● Philippide, ILR, p. 181 „*ţarină* — *ţară*". ● Körting, LRWb, 9477 *terrenus*. ● Diculescu, OrLR, p. 527, 656 „**terrula* > *terrina* > *ţarină*". ● Berneker, SlEtW, I, p. 127 ucr. *cáryna* „Schlagbaum, Weideplatz, Acker" der. din *cari*, dar ca „Saatfeld, Acker, Weideplatz, Wiese (als Heuwiese regelmässig umzäumt, besonders bei den Huzulen)" e din rom. *ţarină* „Erde", *ţară* „Land". ● Şăineanu, DUn, p. 637 din *ţară*. Dumke, JB, XIX—XX, p. 76 din blg. *ţelină* influenţat de *ţară*. ● Diculescu, Gep, p. 203 „kein lat., aber jedoch Erbwort, *ţarină* verwandt mit pers. *čarana* „Ackerfeld", vgl. *čapis — ţap*. Es dürfte also gleich diesem dakisch sein". ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 287 „cf. ucr. *caryna*"; GrS, I, p. 352 „nu are nimic a face cu *ţară*, dar nici dacic nu poate fi cînd ruteana ne dă *caryna*, der. din *car*, orig. 'loc al cuiva privilegiat'. Rozwadowski mai susţine că *ţarină* ar fi din *ţară*, deci ucr. *caryna* împr. din rom. Slavismul lui *ţarină* e însă evident". ● Tiktin, DictRG, p. 1564 „nicht zu *ţară*, sondern ksl. *carina* 'Steuer', srb 'Zoll' (von *cari*, also 'das dem Zaren Gebührende'). Vermutlich war ehem. das Ackerland (im Gegensatz zum übrigen Landbesitz) steuerpflichtig. Ein anderes Wort ist *ţărînă*". Admis: Candrea, DEnc, p. 1353; Scriban, D, p. 1362. ● Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 336 „il faut peut-être y voir un adj. sl. lat. *ţară* < *terra* + *-ina, -īna*".

Legătura între *ţarină* şi *ţară (terra)* pare justificată de asemănarea formală şi chiar semantică, iar unii au stabilit echivalenţa *ţărînă* = *ţarină*. Dar prototipul *terrenus, *terrena* a fost de mult abandonat, lipsit de valoare, la fel ca derivarea pe teren românesc de la *ţară* cu suf. *-ina*; consonanţa lui *ţarină* cu *ţară (terra)*, ca şi cu *ţărînă* este fortuită, cuvintele au o bîrşie etimologică diversă. Neverosimilă apare legătura cu sl. *car* (ţar) ca „loc stăpînit, loc al cuiva privilegiat", interpretare semantică ce nu spune nimic pentru etimologie, la fel ca sl. *carina* „bir, impozit"; trecerea semantică nu e justificată prin aserţiuni ca „vermutlich war ehem. das Ackerland im Ggs. zum übrigen Landbesitz steu-

www.dacoromanica.ro

erpflichtig". E straniu cum unii filologi români susţin (fără dovezi) obîrşia slavă a unui cuvînt pe care erudiţii slavi (Kalužniacki, Rozwadowski, Scheludko, Şarovolskij) îl considerau împrumut din română în ucraineană. În dial. drom., este general şi vechi, atestat încă din sec. XV (document din 1442, slav, citat în ZbKiev, p. 63) şi în literatura religioasă (de ex. „sămănară ţarine şi răsădiră vii", Bibl. 1688, Ps. 106, 37). În cele mai multe ţinuturi, *ţarină* înseamnă „locul cultivat, lucrat, semănat: ogor", adesea îngrădit, izolat de fîneţe şi păşuni (islaz) spre a nu fi călcat de vite, cu o îngrăditură: gardul ţarinii [50]. Esenţa semantică pare să fie „t e r e n cultivat, mai mult plan", eventual chiar simplu „sol, pămînt", *ţarina* avînd la bază un **terina* sau **telina*; deoarece rad. **ter-* nu oferă o legătură convenabilă, este de preferat **tel-* „plan, şes; teren neted; scîndură" (WP, I, p. 740, 3; IEtW, 1061): v. ind. *talam* „suprafaţă (plană), plan, şes; palma mîinii", *taliman* „duşumea, pardoseală", arm. *tal* „ţinut, district", gr. τηλία „masă de brutar, planşeu"; probabil lat. *tellūs, -ūris* „pămînt" (**telnos*, ca *pignus*? ori **tēlos* = v.sl. *telŏ*?), v. irl. *talam* (gen. *talman*) „pămînt", v. pr. *talus* „duşumeaua camerei", v. sl. *tĭlo* „fund, podeală". Mai puţin probabil e **ster-* „a întinde, răspîndi" (pr.-lit. *trẽnis* „regiune, ţinut, loc", v. lit. *trenta* „loc, regiune, fîşie", v. isl. *strind* „lature, dungă; ţară" etc.; WP, II, p. 638—640, 5). Ambele baze **tel-ina* ori **(s)ter-ina* produceau în română *ţarină*, care împreună cu sl. *ogor* a înlocuit în cea mai mare parte pe lat. (vechi rom. şi dial.) *agru*.

(143a) ţărúş (var. *ţeruş*) s.m. şi n. (pl. *ţăruşi* sau *ţeruşe*), „bucată de lemn scurtă şi ascuţită ce se înfige sau se bate în pămînt" („piquet, pieu; Pflock").

D e r.: *ţăruşi (ţeruşez)*, *înţăruşá* („planter des pieux, ramer").

D i a l.: neatestat (arom. = *par*).

Î m p r. din rom.: ucr. (Suceava) *cyrús* (LbR, 1971, p. 164).

LaurM, Gloss, p. 560. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 432 „cf. srbcr. *cerovac, cerovaţa* bâton «rame de bois de cerre», v.sl. *cerŭ* «terebinthus», ceh, nsl., srbcr. *cer* etc., magy. *cser*, alb. *cèrr* «cerro», fr. *cerre*, drom. *cer* etc.". ● Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 63 „*ţăruş* zu ksl. *cerŭ*". ● Giuglea, DR, II, p. 357 „par mic pentru bătut în pămînt, *ţăruş* nu poate fi decît *terreus* > *ţăr* + *uş*. În adevăr ţăruş e un lemn scurt de bătut în pămînt; în legătură cu altă idee nu se întrebuinţează". ● Pascu, ArR, X, p. 470 „un piquet fait en terre, c'est une merveille de Giuglea". ● Meyer-L, REW³ 8673 *terreus* „aus Erde bestehend", Abl. rum. *ţăruş* „Zeltpflock", — care este „étymol. fausse" Graur, BL, V, p. 115. ● Tiktin, DictRG, p. 1566, Candrea, DEnc, p. 1353, Şăineanu, DUn, p. 643, Scriban, D, p. 1363 „orig. necun."

Presupusa legătură a lui *ţăruş* cu sl. *cer* (nepotrivit semantic) a fost abandonată, iar relaţia cu *terra* şi interpretarea ca ceva „bătut în pămînt" (explicaţie pe care n-a înţeles-o Meyer-Lübke făcînd din el *ţăruş* de pământ, „aus Erde bestehend", veritabilă „merveille" a acestor filologi) nu explică sensul apelativului românesc. Deocamdată, etimologia lui nu poate fi identificată; dar —

[50] T. Pamfile, *Agricultura la români* (1913), p. 16—28 ţarina. Din cauza îngrăditurii, în unele zone (Haţeg ětc.), *ţarină* a ajuns sinonim cu „gard": primăvara gospodarii din Ulpia-Sarmizegetusa (Grădişte) „fac ţarinile", adică „fac (repară) gardul ţarinii"; în zona Turda „a face ţarina" e „a face gardul la cimitir sau la clejia popii"; cf. sensul ucr. *caryna* „barieră, îngrăditură, poartă"; *ţarină* „loc îngrădit pentru vite" (Luncani, Hunedoara), „proprietate" (Muscel), „locul arabil împreună cu finaţele", deosebit de locul destinat păşunii (Năsăud); dar „ţarină este locul semănat, eventual şi livezile din jurul satului ..." (Monografia satului *Clopotiva*, I, p. 63). În Putna (Vrancea), *ţarină* e numai „partea din cîmpul cultivat, pe loc neted, şes", nu pe coastă (unde se zice *dea*). În regiunea Bistriţei din Carpaţii orientali (Moldova), *ţarină* e „zona fînaţelor de pe coaste şi dealuri" (PăstRom, p. 123—124).

www.dacoromanica.ro

interpretat ca „par ascuțit, perforator" — ar putea să aparțină la rad. **ter-* „a freca, perfora prin frecare", lat. *teres, teretis* „frecat (cioplit) neted, despre trunchii de copac cojiți; rotunjit (băț, par etc.)"; ori **ter-* „a trece, străbate prin —" (WP, I, p. 732—734, 4; IEtW, p. 1074), de ex. gr. τέρθρον „capăt, vîrf", lat. *termen, termo, terminus*, mnd. *treme* „traversă, bară transversală, spetează" etc., ca un obiect ce se înfige (cf. „țărușe de corturi", Letop. II, 220, 15; Bibl. *Iud.* 4,21 „și luă Iair ... țărușul cortului și puse maiul în mîna ei și ... au lovit țărușul întru falca lui (Sisara)"); ori i.-e. **(s)ter-* „tulpine de plante", v.sl. *trĭnŭ*, germ. *Dorn* „spine" etc. (WP, II, p. 641). Echivocul vine din faptul că nu cunoaștem accepțiunea de bază a lui *țăruș*, care putea să fie un „nume rădăcină" **tero-* > **tieru-* > *țeru-* + *uș*.

(144) uitá *(a se uita)* vb. refl. *1)* „a privi, a-și îndrepta ochii într-o parte spre a vedea (examina) pe cineva sau ceva" („regarder, voir; ansehen, -schauen, -blicken"). *2)* „a ține seamă, a lua în considerație, a căuta" („considérer, tenir compte; in Betracht halten").

Der.: *uitare, uitat* (s.m.), *uitător, uitătură, a se zăuitá* („a privi, a vedea").

Dial.: neatestat (arom. = *m(u)trescu, br(u)escu*).

LexB, p. 731. ● Cihac, DÉtDR, I, p. 296 „lat. *tuitare*, fréq. de *tueor, -eri*". ● LaurM, II, p. 1520 „din *tuitare*". ● Crețu, MardLex, p. 378 „*tuitare* aferezat din cauza confuziei mult întrebuințatei persoane a doua sing. a imperat. **tuită-te* cu *tu uita-te*, scurtat *uita*". ● Körting, LRWb 9801 „**tuito* > [*t*]*uit*, eine unannehmbare Ableitung, das Wort ist slavisch". ● Pușcariu, EWR, 1789 „nach einer Mitt. Meyer-L.'s aus **obito, -are* (von *obitum* zu *obeo*). Lat. *obire visu* oder *oculis* 'betrachten'; cf. istr. *obidí* 'betrachten' < cr. *ob-ići* 'herumgehen' etc." ● Sandfeld, IF, Anz. XX 1906, p. 182 „*a se uita* relativ jung, ganz einfach das Reflexivum von *uita* 'vergessen' ist"; „regarder" ar fi din „s'oublier à regarder" (ex.: „Claude était ravi de ce tumulte: il s'oubliait à un effet de lumière", Zola); *a se uita* la ceva însemna „sich in der Betrachtung von etwas vergessen; seine Aufmerksamkeit ausschliesslich auf ein Ding zu richten, nicht damit fertig werden können", cf.germ. *gaffen* etc. ● Schuchardt, ZrPh XXXII 1908, p. 472—474 „die Bdtg. 'schauen' erklärte sich zwanglos aus 'sich vergessen' ... also dass rum. *se uita* urspr. nichts anderes besagt als 'mit offenem Munde dastehen, gaffen' was heisst: *se uita cu gura căscată*". ● Admis; Weigand, KJB, XI I, 130; Meyer-L, REW, 6015; Domaschke, JB, XXI—XXV 1919, p. 104; Tiktin, DictRG, p. 1673; Skok, ZrPh XLIII 1923, p. 192—193 (expresii asemănătoare din alb. și sl., după care ar fi decalcat *a se uita*); Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926), p. 87; Pascu, ArR X p. 472; Candrea, DEnc, p. 1367; Pușcariu, DR, VII, p. 497, ELR, p. 369; Șăineanu, DUn, p. 675 („probabil identic cu *a uita*"; în DUn, p. 670 era „orig. necun."); Graur, BL VI p. 76 („*a se uita* „regarder" n'a plus aucun rapport sémantique avec *a uita*"); Scriban, D, p. 1373; Procopovici, DR, X, p. 75—79. ● Diculescu, ZrPh, XLI 1921, p. 426 „die urrum. Form **uvitare, *uvitu* gibt sicher ein gepid. **uwitan* statt *uf-witan* in ders. Bdtg. wieder..; **u(f)witan* ist das mit *ūf* 'auf' zusammengesetzte got. *witan* 'auf etwas sehen, beobachten, achtgeben, wachen halten', as. *witan*, ags. *witan*, etc.". ● DR, XI, p. 159—162: i.-e. **u̯(e)l-t-*.

Dintre cele patru încercări, **tuitare* (Cihac) a fost admisă de Laurian și Crețu, iar **obitare* (Meyer-L.—Pușcariu) n-a fost băgat în seamă de nimeni, total nepotrivit semantic; în schimb artificiul lui Sandfeld a aflat numeroase adeziuni (contestat numai de Diculescu), lucru explicabil prin identitatea formală a celor două verbe românești *uita — a se uita*; trecerea semantică de la „oublier" la „regarder" a fost justificată prin „a se opri într-un loc privind multă vreme, a uita să pleci; oublier à regarder", sau după altă imagine ... „a se uita cu gura căscată", citîndu-se și exemple slave (blg. *zabravjam se*) ori franceze și ungurești. Dar susținătorii etimologiei lui „gură-cască" uitau că acțiunea „privirii, vederii" și aceea a „pierderii din memorie" sînt esențial diferite, fără puncte de contact; argumentele semantice invocate n-au valoare, căci cele două verbe

www.dacoromanica.ro

româneşti omonime nu au nimic unul cu altul. Inutil este şi germ. **ufwitan*, combinaţie hidridă cu care *a se uita* n-ar putea să aibă nici măcar o înrudire de natură indo-europeană. Verbul e vechi, absolut general în dial. rom. din Dacia, unde nu poate fi ulterior lui *a uita* (oblitare); ca o formă de evoluţie specială a acestuia, adică apariţie secundară şi tîrzie, cum îşi imagina Sandfeld, după el Tiktin (*„a uita* tritt in dieser Bdtg. [„a privi"] ziemlich spät u. zunächts in mold. Texten auf u. drängt dann immer mehr das ältere *a căuta*"), căci are aceeaşi vechime, deşi apare în texte numai din sec. XVII (Dos.; cf. JB, V, p. 129 etc.). La baza lui *a se uita* stă noţiunea „privirii, vederii", ca un act fiziologic şi psihologic elementar şi caracteristic, iar formal verbul reprezintă o fază evoluată, în care lipseşte un sunet între *u* şi *i* (*i*), anume *-l-*: **uli-t-*, **ul(e)i-t-*; aici **ul-* este gradul redus al rad. i.-e. **u̯el-* „a vedea" (WP, I, p. 293—294, 1; IEtW, 1136): lat. *voltus*, *vultus* „expresia (trăsăturile) feţei, înfăţişare, figură" (**vl-tu-*), ir. *filis i seallai* „vidit", cymr. *gweled* „a vedea", bret. *guelet* „la vue", ir. *fili* (gen. *filei*) „proroc, poet", numele (celtic ori germ.) al profetesei *Veleda*. În graiurile germanice o bază cu sufix *-d *u̯leid-* (**u̯l-ei-d-*): got. *anda-wleizns*, v. nord. *lita*, ags. *wlitan* „a vedea, a privi", got. *wlits* „faţă, obraz, figură, înfăţişare", v. fris. *wlits* „faţă, obraz, înfăţişare", v. nord. *leit* „privirea înapoi, de jurîmprejur, căutarea", *leita* (**wlaitōn*) „a căuta (să găsească) ceva, a căuta, a cerceta, a se uita", ags. *wlātian* „a privi fix, ţintă la ceva, a înţepeni" etc. Baza **ul-ei-t-* ar fi o paralelă a celei germanice din punct de vedere al vocalismului (cu **u̯el-* > **ul-*, *ei* redus la *i*); elementul *-t* ca în lat. *voltus*. Dar din punct de vedere al foneticii româneşti rămîne o dificultate, căci lipsind atestări mai vechi de sec. XVII, forma străromână este echivocă: un i.-e. **ul-(e)i-t* > **ul(i)tare* ar fi devenit **ul'ta* numai sub influenţa analogică a lui *oblitare* > **ollita-* > *ul'ta* > *uita* „oublier", cu care va fi evoluat la fel, devenind sinonime; ori în **ul'ta* > *uita* e cazul unei palatalizări tîrzii a lui *l* ca în ung. *holt* > rom. *hoit*(?). Mai uşor ar fi un **ullitare*, unde însă ar fi greu de justificat *-ll-*.

(145) undreá (var. *îndrea*, *andrea*, *indrea*) s.f. (pl. *undrele*). *1)* „ac de împletit, ac mare de cusut" („carrelet, grosse aiguille; Stricknadel, Schnürnadel"). *2)* pop. „claviculă; vinele gîtului" („clavicule; veines hémorroidales; Schlüsselbein, Halsadern"). *3)* „un fier lung care prinde fierul lat al plugului de grindei, avînd la capul de sus fierul zis amnar" („coutre qui relie le soc à la flèche de la charrue; Querstange als Steife zw. Pflugschare u. Grindel"). *4)* „fiecare din cele două lemne pe care se reazimă perinocul morii" („solive du plancher du moulin; (Decken)Balken").

Der.: *undrelaş* (Şez, XIV p. 34), *undrelar* („obiect de ciobănie", Muscel).

Dial.: arom. *undreaua* „ac lung şi gros" (DMacRM), *andreáua*, *-eali* (DMacRD); megl. *andráuă* „undrea" (Megl, III, p. 17), *andreu̯ă* (GrS, III, p. 180).

Impr. din rom.: ucr. (Suceava) *andrêly* „ăcele lungi pentru împletit obiecte de lînă" (LbR, 1971, p. 163); ung.reg. *ándrele* „kötőtű" (MNyRomKölcs p. 44).

LexB, p. 298 *indrè* acus adstrictoria, p. 733 *undrè* v. *indrè*. ● LaurM, Gloss, p. 21 „*andrea* 1) Decemvrie = Andreas, 2) acu lungu şi grosu cu care se cosu sacii şi alte lucruri de materie groasă, dacă după forma am fi tentati a o identifica cu vorba în întîia însemnare şi a-i da aceeaşi etim., intellessullu ne sta cu totul in contra", p. 317 „*indrea* şi *undrea* — probabile forma de preferită e *indrella* in locu de *intrella* de la *intrare*, ca instrumentu de întrare = penetrare etc.". ● Cihac, DÉtDR, II p. 588 „*indrè*, *andrè*, *undrè* < trc *ibrè* aiguille, aiguillon, pointe". Admis: Şăineanu, RIAF, IV, p. 654. ● Hasdeu, EMR, p. 1177 „*andrea* v.germ. *nădala*, actual nemţeşte *Nadel* 'ac', prin metat. nasalei *ăndala* > rom. *ăndără* > dimin. *andrea* în loc de *anddrea*".

www.dacoromanica.ro

Admis(?): Philippide, ILR, p. 55, Puşcariu, DR, III, p. 388. ● Tiktin, DictRG, p. 1685 „*undrea* wahrsch. dass. Wort wie *Andreas*. Der Ausgangspunkt dürften dann die kürzen Balken des Andreaskreuzes sein". ● Giuglea, DR, V, p. 897, RevF, II, p. 64 „sens primordial 'cui, băţ ascuţit', cam ce ar fi un fus de lemn ori fier; e v.gr. ἔνδρυον 'medium arboris, cor arboris, temo: cheville de bois enfoncée dans le milieu du joug pour y attacher les traits'. E absolut clară [!] potrivirea de sens între cuvîntul gr. şi cel rom., dimin. **endrella* dela neutru pl. *endryon* socotit ca sing. fem.". ● G. Iogu, GrS, VI, p. 338—9 „*îndrea, andrea* montre par sa forme qu'il a été emprunté au turc, — *öyündüre* ou *öyendere* 'aiguillon'; le mot roum. a conservé son acception primitive, tandisque le turc *öyündüre* ne la connaît plus..." [!]. ● Scriban, D, p. 101 „*andrea, îndrea, undrea* după numele sfîntului Andrei, sărbătoare la începutul iernii, cînd se dă zor cu împletitul colţunilor..."[!]. ● Tiktin, DictRG, p. 66, Şăineanu, InflOr, I, p. 243, DUn, p. 24, Candrea, DEnc, p. 54, Şăineanu, DictRF, p. 22 „orig. necun.". ● AnEtn, 1959—1961, p. 28 **uendh-* „a învîrti, (ră)suci, împleti". ● Reichenkron, *Das Dak*, p. 85 i.-e. **ardh-* „Stange". CercLg, XIII 1968, p. 350. ● C. Poghirc, LbR, XVI 1967, p. 419 **andher-* „vîrf ascuţit, nuia".

Piedici formale şi semantice se opun derivării din: *ø intra*, trc. *ibrè*, germ. *nadala*, Sf. *Andrei*, gr. *endryon*, trc. *öyündüre*, care se înlătură lăsînd cuvîntul rom. nelămurit. Prezent în trei dialecte, *andrea—undrea* e vechi, anterior influenţei slave; deci nu poate fi împrumut trc. ori mai recent. Dintre variante: *undrea, andrea, îndrea*, cea dîntîi e preferabilă ducînd la o conexiune etimologică sensul de bază fiind „ac, încîrligat sau răsucit", obiect „care leagă, legătoare (clavicula)" sau mai simplu „unealtă pentru cusut, înnădit, împletit". Arhetipul **undrella* conţine o temă **und-r-* a rad. i.-e. **uendh-* „a învîrti, (ră)suci, împleti" (WP, I, p. 261): v. ind. *vandhúra-* „coşul trăsurii (din împletitură)", arm. *gind* „inel", *gndak ortoy* „curpen, curmei, vlăstar de viţă", umbr. *aha-uendu* „avertito", got. ags.v.sax. *winden*, ahd. *wintan*, v. nord. *vinda* „winden", nhd. *wenden*, v. nord. *vindr* „strîmb, mai aleş despre lemnul care s-a înstrîmbat", got. *wandus* „nuia, vargă (pentru împletit, mlădioasă)" etc. (cf. şi WP, I, p. 256, 3).

(146) urcá vb tr. *1)* „a sui, a duce sus (pe deal, pe un loc ridicat)" („monter, gravir; steigen"). *2)* „a ridica, a înălţa" („élever; heben"). *3)* „a spori, a mări, a ridica" („hausser, augmenter; steigern"). refl. *1)* „a se sui, a se căţăra" („monter, grimper; klettern, klimmen"). *2)* „a spori, a creşte, a se mări, a se ridica" („accroître, élever; steigen, wachsen, grosswerden"). *3)* „a formà un total" (monter à —; sich auf — gelaufen, betragen") ş.a.

Der.: *urcare, urcat* (adj., s.), *urcător, -oare* (plantă urcătoare), *neurcător* („peste care nu se poate trece"), *urcuş, urciuc* („treaptă la trăsură"); *a reurca*; probabil *aburca, burica*.

Dial.: neatestat (arom. = *alin, me-alin*).

LexB, p. 736. ● LaurM, II p. 524 „*orcare* şi *urcare* din aceea-si rad. cu orire, oriente etc.". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 440 cf. srb *urkati, nikati, nudkati, nut-* animer, exciter, inviter, v.sl. *nukati* hortari etc. ● Puşcariu, CL, XXXIX 1905, p. 324, EWR, 1824 „*urca* entspricht, nach einer mündlichen Mitteilung von Candrea, einem lat. **oricare* (von *orior*), indem das Bild von der aufsteigenden Sonne genommen ist". ● Weigand, KJB 1909, I, p. 76 „von *ora* sich im Roman, keine Spur findet; non liquet". ● Pascu, Arh, XVI 1905, p. 438 gr. ὀρχέομαι „sauter, s'élancer", ὀρχέω „mettre en mouvement, agiter". ● Meyer-L, REW[1] 6098 **oricare* „sich erheben" (*ora* sau *orire*), rom. *urca*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 1898, Candrea, DEnc, p. 1384, Rosetti, ILR, I, p. 177; dar „**oricare* > *urca* n'est guère probable" Graur, BL, V, p. 107. ● Pascu, Cim, p. 121, Et, p. 49, *Beitr*, p. 11, ArR, VI, p. 267 **oricare* < gr. ὄρος „munte", cf. *monter* < *mont*, blg. *vărviá na górea* „monter" etc. Admis: Scriban, D, p. 1381. ● Bertoni, ArR, I, p. 82 „**oricare* è oltremodo ingegnoso, ma sarà altrettanto vero? Prov. *uórtsa* 'spalla' (< **orica* < lat. *orca*), berg. *orca* 'fascio di legna'; l'idea è quella di oggetto curvo tondo e si capisce che abbia potuto essere applicata alle spalle; da *orca* si fece poi

www.dacoromanica.ro

**orcare*, donde rom. *urca*"; care e „begrifflich nicht verständlich" Meyer-L, REW[3] 6098. ● Şăineanu, DUn, p. 680 „orig. necun.".

Legătura cea mai uşoară a părut cu lat. **oricare* (din *orior* sau din *ora*), admisă de mulţi dar evident artificioasă, neverosimilă (Bertoni, Graur), care nu explică prezenţa lui *-u-* în formele accentuate pe rădăcină, unde ar fi de aşteptat **órc-*, **órci* faţă de *urcăm*, *urcám*; deci tema verbului trebuie să fi fost **ur-c-*, în care se ascunde un rad. i.-e. **u̯er-* cu înţelesul „a ridica, înălţa" în cuvinte ca gr. ἀείρω „ridic" < **ἀϝέριω*, μετήορος, eol. πεδάορος „ridicat, care se află sus (se ridică)". Aceste cuvinte au fost deosebite net [51] de grupa lui ἀείρω „leg împreună, împreun" la rad. **u̯er-* „sfoară, streang; a lega, înhăma" (cf. *desbăra*); de amintit însă **u̯er-* din baza i.-e. **u̯eredh-* „a creşte, urca; înalt" (de ex. v. ind. *várdhatē* „ridică, face să crească", av. *varəd-* „augere"., gr. ὀρθός etc., WP, I, p. 289; IEtW, 1167). Se poate admite o răd. i.-e. **u̯er-* „a ridica, înălţa" în cuvintele greceşti cu acest semantism, care nu au fost clasificate în mod convingător (Boisacq, DÉtG, p. 15) şi care aparţin cu rom. *urcá*.

(146a) urcior (var. *ulcior*, ban. *uşor*, Oaş *uscior*, *uştior*) s.n. (pl. *urcioare*) „mic furuncul ce se face la marginea pleoapei, de forma unui grăunte de orz" („orgelet (furoncle); Gerstenkorn").

Der.: *urcioruş*.

Dial.: arom. *ulčor* „bubă ce apare la ochiu" (DEtAr), *arcior*, *arcicior* (DMacRM).

LexB, p. 736 „*urceoru* vasu de băutu; quarele se face pre ochiu: *hordeolus*, critho. It. *orzolo*, sp. *orçueolo*". ● Cihac, DÉtDR, I p. 301 lat. **ulceolum* în loc de *ulcusculum* dimin. al lui *ulcus*, *-eris*. ● LaurM, II, p. 1534, 529 *urcioru* hordeolus. ● Körting, LRWb 9859 **ulceolum (ulcus)*. ● Etimologia din LexB admisă: Puşcariu, EWR, 1791 „*ulcior (ur-)*. Etym. unbekannt. Ein **ulceolus (ulcus)*, Cihac, verstösst gegen die lat. Wortbildung, da das Suffix *-eolum* nur an dem Stamm *ulcer-* angehängt werden konnte. Das urrom. Wort für „Gerstenkorn" war *hordeolus*: it. *orzaiolo*, fr. *orgeol* etc.; rum. **urdzor*, unterm Eifluss des Suffixes *-cior (groscior, căscioară) urcior*"; CDDE, 1289 *hordeolus*; Tiktin, DictRG, p. 1689; Pascu, DÉtMR, I, p. 137, 1183; Candrea, DEnc, p. 1384 **hordiceolus*: Scriban, D, p. 1381. ● Şăineanu, DUn, p. 680 „*urcior* oală, umflătură pe marginea pleoapelor; lat. *urceolus*, sensul 2 prin aluziune la forma ovală a furunculului". ● Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 lat. *hordeum*, *hordeaceus*.

Derivarea din lat. *hordeolus* influenţat de suf. *-cior* (sau de *urcior* „vas") se sprijină pe faptul că urciorul seamănă cu un bob de orz (numit şi *orz*, *orzişor*, *urdzuşor* prin metaforă, DR, IX, p. 427), precum seamănă cu secara, grîul ori altfel de boabă; **ulceolus (ulcus)* e dificil din punct de vedere al derivării, după cum nu are mai multă semnificaţie alăturarea celor două omonime *urcior* „abces" şi „vas" decît valoarea medicală a superstiţiei populare că „dacă te speli din urcior, faci urcior la ochi", evident joc de cuvinte. Abces cauzat de inflamaţia acută a unui folicul păros al genelor, *urciorul* e însoţit de dureri, roşeaţă şi umflarea pleoapelor. După o zi sau două, micul abces se sparge, puroiul se elimină, inflamaţia cedează pe încetul. Procesul de eliminare a puroiului poate fi accelerat prin aplicare de comprese calde. Esenţialul în semantism pare a fi „mică umflătură în piele", ca atare o temă latină-romanică **ur-d-s-* cu suf. dimin. *-olu-* (ori *-cior*?) ar admite o legătură cu i.-e. **u̯er-* „loc ridicat (în teren sau pe piele)", cu numeroşi reprezentanţi (WP, I, p. 266—268, 2; IEtW, 1151):

[51] F. Solmsen, *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Formenlehre*, Strassburg, 1901, p. 289 290.

www.dacoromanica.ro

lat. *varus* „un fel de erupție pe pielea feței, exantemă, bobocel", *lit. viras* „vierme mic în carne de porc", lat. *varulus* „urcior la ochi", *varix* „varice" (WH, II, p. 734), oland. *weer* „bătătură" etc.; tirol. *Augenwarn* „furuncul (urcior) la pleoapă"; baza **u̯er-d-*: ahd. *warza*, ags. *wearte*, v. nord. *varta* „neg, sfîrc", baza **u̯er-s-*: lat. *verruca* „neg(el)", ags. *wearr* „bătătură, neg", ahd. *werra* „varice", nhd. *werre* „abces, ulcer la ochi" etc. Este o eventualitate cu multe șanse de a fi reală.

(147) úrdă s.f. (pl. *urde*), var. *hurdă* (pădureni, PăstRom, p. 201) *1)* brînză dulce obținută prin fierberea zărului" („fromage blanc et mou obtenu du petit lait qu'on fait bouiller; Art süsser Schafkäse, Zieger(käse), wird aus der ersten Molke durch Kochen gewonnen"). *2)* „urda vacii" („hepidium draba; Hungerblümchen"); „urda țărcii" (erophila verna).

Der.: *a urdí* („a face urdă", var. *leurdí* Covurlui), *urdít* (zăr *urdít*, zăr *neurdít*, PăstRom, p. 203), *urdeálă* („amestecarea jintuitului cu tăujarul sau șterțul"), *urdaș* (mere *urdașe*), *urdelaș* (Marian, *Satire popul. rom.* 1893, p. 329), *urdói* vas, untariță, jintalău" (Mocănime), *a se zăurdí* („a se strica laptele"), *zaurdíve, -it, -ită*, *aurd ală*, *zăvîrdacă*; *urdarul* („tăujeru; lopățica de amestecat în cazan"); topon. *Urda*, Dealul *Urdei*, *Urdarii*, *Urdeș*, *Urdești*, *Urdeasca* (RomIX—XIV, p. 107; antropon. *Urdă*, *Urde(a)*, *Urdan*, *Urdaru*, *Urdăreanu* (OnR, p. 400—401).

Dia l.: arom. *urdă*, *urdhă* (și RevLg, XI 1966, p. 262); megl. *urdă*.

Împr. din rom.: n.gr. οὔρδα (RumWNGr, p. 37; 88; RevLg, XII 1967 p. 539); srb. *urda*, *urednik* (Vlahii, p. 154; SOF, XXI, p. 373 „Art Milchprodukt"), var. *vurda* (estul Serbiei, zona Pirot; ibid. p. 379); blg. *(h)urda*, *vurda*, *furda* „brînză din lapte căruia i s-a scos smîntîna", *úrdica*, *úrdička* (DR, III, p. 214); alb. *urdhë*, ucr. *urda*, *vurdanyj*, *-yk* etc., ceh-slov., pol. *urda*, *hurda* (RomSl, XIV 1967, p. 177 XVI, p. 99); ung. *orda* (prima atestare: a. 1548), *urda* (RomIX—XIV, p. 47, 157; InflR, p. 72; SzlJSz, I, p. 699), der. *ordás* (ordás palacsinta etc.), *ordásdé sa*, *ordafozó* üst, turós *orda* etc. (StUn, 1962, 2, p. 24; NyIrK, VI, p. 285, VII, p. 289), *ordo* (WtbCs, p. 109), MNyTEtSz, II, p. 1088; săs. *orden* „Art Käse" (RomElSz, p. 38), *urda* (inform. V. Wollmann); trc *urda* (RÉSEE, IV 1955, p. 228, 230).

. LexB, p. 736. ● Schafarik, SlA, I, p. 469 de orig. veche getică. ● Pontbr, p. 763 ung. *orda*. ● LaurM, II, p. 1534. ● Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105, CuvB, I, p. 308 din trac *urud*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 537 din ung. orda. ● Meyer, EWAlb, p. 455 alb. *udhós*, pentru *urdhós* „Käse" pare să aparțină la rom. *urdă*. ● Weigand, JB, XVI 1910, p. 229—230 *urdă* împr. din alb. *urdhë* „Flechte, Flechtenkrankheit; Käseart die mit Pilz, Flechte überzogen ist"; *urdă* ar fi fost „brînză mucegăită"; BalkA, II, p. 283. Obiecțiile lui Pușcariu, DR, IV, p. 1399, Philippide, OrR, II, p. 740. ● Barić, AlbRSt, p. 28 poate din rad. **kher-* „schneidend, scharf, bitter, sauer" > alb. **(h)urdhe* > rom. *urdă*; AAS, I, p. 157—158 *urdă* < alb. **(h)urdhë* < **sordhi*, „im Ablaut zu *g'ize* «Molken», **serdh-ia*; *-rd* im rum. Wort in Ordnung, da *-rdh-* jung" (Jokl, IJ, X, p. 164). ● Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 „din lat. *hybrida*, adică «brînză bastardă», *hybrida* > **iurdă* > *urdă*, ca *iușor* > *ușor*"; XXX, p. 190—191, D, p. 1381 „din lat. *horrida (horridus)* «zbîrlit, urît», adică «brînză urîtă» față de brînza obișnuită" !]. ● Capidan, DR, II, p. 470 din română a pătruns la alte popoare; la albanezi este recent, luat din rom., căci împr. în sens invers nu e de admis. ● Giuglea, DR, III, p. 582 587 sensul primar e „materie zeroasă", din adj. lat. oriental **úroda* < gr. ὀρ(ῥ)ώδης „séreux, qui a du petit lait", **úr(o)da* (DR, X, p. 450—451, LL, I, p. 219 220, DRS, p. 92—93). Admis: Diculescu, DR IV p. 454. ● Pușcariu, DR, III, p. 778 lat. **urida*, fem. lui **uridus* din *uro*, *ere* „a arde", cf. it. *ricotta*; StIstr, II p. 296. ● Pascu, ArR, VI, p. 224, REBS, p. 91, 426, DÉtMR, I, p. 191, 1799 (după Philippide) trac **ur(i)da*, i.-e. **ur-*, înrudit cu gr. ὀρός, οὐρός „petit lait"; ● Philippide, OrR, II, p. 739 derivarea din ὀρρώδης e dificilă; la bază poate sta un adj. **uridus*, analog gr. ὀρός „Molken, Käsewasser, das wasserige Teil der geronnenen Milch", *caseus *uridus*. ● Densusianu, ALP, II p. 183—184 *urdă* din trc. *ür*, *ör*, *ürüt* „partea de sus a unui lucru" [?!]. ● Rosetti, ILR, II, p. 124. ● Tiktin, DictRG, p. 1689, Candrea, DEnc, p. 1384, Șăineanu, DUn, p. 680 „orig. necun.". ● AnEtn, 1957—1958, p. 150 i.-e. **ur-d-*, rad. **uer-* „a fierbe, clocoti". ● RecLgDial, p. 452—453.

www.dacoromanica.ro

Este neîndoielnic caracterul funciarmente românesc al cuvîntului, de atribuit fondului autohton, preroman, neexplicat de tentativele mai vechi, nu numai ale lui Weigand cu „brînză mucegăită" [52], ori alte formule ridicule *(hybrida, horrida)*, dar nici pretinsele „etyma i.-e. — alb." confecţionate de Barić, romanice **úr(o)da*, **ur(i)da*, singurele ce păreau potrivite pentru formă, dar nepotrivite semantic, bazîndu-se pe o definiţie greşită a cuvîntului românesc (*urda* conţine multă apă, e zăroasă). Philippide a relevat că derivarea, fie chiar prin latina populară, dintr-un gr. **or(r)ōdēs* nu e de admis (cantităţile vocalice!); iar legătura pe cale i.-e. cu ὀρός nu e de luat în seamă, din cauză că acesta vine din **ser-*. Dificil apare formal şi semantic lat. *uro* „ard". Sensul primar al *urdei* stă în faptul că e un produs din zăr („apătoasă" este numai la început, cînd e adunată de pe suprafaţa zerului ce fierbe şi e caldă, căci apoi se scurge repede de apă şi nu mai e „zăroasă") prin f i e r b e r e, element important în procesul de lactificaţie, fără de care nu se obţine urda. Zărul din care s-a scos caşul prin închegare conţine ceva grăsimi în disoluţie: pentru a extrage şi acest rest, se pune zărul la fiert, în căldare [53]. Considerînd ca esenţial faptul fierberii (elemente ca „apătos; moale; cu gust dulce; untos" etc. sînt vagi, fără semnificaţie) şi analizînd apelativul în element radical şi sufix *ur-d-*, identificăm în el i.-e. **u̯er-*, răd. care a dat pe lit. *vérdu, vìrti* „a clocoti, a ţîşni, undi, a fierbe", *versmẽ* „izvor", *vyrius* „vîrtej", let. *veŗdu, vìrt* „a izvorî, clocoti, fierbe", v.sl. *vьrja, vьrěti* id., *viru* „vîrtej", *izvoru* (WP, I, p. 269; IEtW, 1166); din sensul „a fierbe" s-a dezvoltat „căldură": lit. *versme* „văpaie" etc. În acestea miezul semantic este nu „umezeală", ci „a undi, clocoti, a se roti; vîrtej". Se pare că aici aparţine apelativul rom. *urdă*, în a cărei preparare esenţial este fierberea zărului, de pe care e culeasă ca spuma, pe măsură ce se iveşte la suprafaţă. Păstorul vremilor preistorice va fi fost dus la „descoperirea" acestei „brînze secundare" în mod incidental, prin fierberea cu sau fără intenţie precisă a restului de lichid rămas din laptele închegat (zărul) din care scosese caşul (străghiata). Astfel, *urda* este un produs al limbajului primar, al unui idiom în care se poate admite că alături exista o temă verbală **ur-d-* cu sensul „a fierbe, a clocoti". Apelativul nostru prezintă un aspect deosebit şi original: gradul vocalic redus al rad. **u̯er-*: **ur-*, cu elementul sufixal *-d-* (sau *-dh-*?) constatat în cîteva din cuvintele baltice amintite.

(148) urdină vb intr. *1)* „a alerga încoace şi încolo, a merge mereu într-un loc, a umbla mult (frecventa), a vizita" („courir, aller souvent, fréquenter;

[52] La asemenea „etimologie", Philippide adăuga: „s-ar fi putut gîndi Wgd. tot cu atîta dreptate la alb. *húrdhë* usturoi, pentru că românii mînîncă urda cu usturoiu, ori la alb. *húrdhë* băltoacă, pentru că jintiţa din care se face urda e turbure ca apa dintr-o băltoacă, ori la trc. *ordá, urdú* lagăr, tîrgul din lagăr, camp, marché dans le camp, pentru că se va fi vîndut poate multă urdă prin lagărele cumane, pecenege, osmanliie etc.".

[53] „Urda se face astfel: se fierbe zerul rămas după ce s-a scos şi stors caşul. În timpul fiertului, un păstor amestecă mereu cu cîrligul prin zer, frecînd sau răzînd în acelaşi timp cu capătul acestuia în formă de semilună, pe fundul cazanului, ca să nu se lipească de el partea solidă ce se alege încetul din zer. După vreo jumătate de ceas de cînd a fost pusă căldarea pe foc, toată materia solidă care o conţinea zerul se alege ridicîndu-se albă, plutitoare ca un strat de zăpadă: *urda dulce*. Urdă se cheamă deci materia aceasta albă ce apare în zer, care se zice că *urdeşte* (face să iasă *urda* la iveală) prin fierbere. Faptul concret specific pentru fabricarea urdei e fierberea zerului; celelalte operaţiuni sînt mai generale aplicîndu-se şi altor produse ale stînii. Deci se poate pleca de la noţiunea de 'fiert; zer fiert; ceea ce se produce din zerul fiert', care se vede în it. *ricotta*; cf. *răscoaptă* despre urda bine fiartă" (Giuglea, DR, III, p. 583—584). După fierberea zărului (care trebuie făcută cu multă băgare de seamă) şi extragerea urdei, rămîne în căldare un lichid alb-verzui (culoare crème), numit tot *zăr*, sau *zăr urdit*, care se dă la porci şi la cîini, ori se opăresc în el rufele ciobanilor.

www.dacoromanica.ro

(häufig) gehen, kommen, hin und her, aus und eingehen"). *2)* „a ieşi des afară (pentru sine), a avea diaree" („foirer, avoir la diarrhée; Durchfall haben").

D e r.: *urdinare* „ieşire deasă afară, diaree", *urdinat* „frequentatio", *urdinătură*, *urdinealâ* (AnonC), *urdiniş* „deschizătura stupului prin care intră şi ies albinele (Flugloch des Bienenstocks); gura vizuinei".

D i a l.: arom. *urdina* „a merge des undeva, a frecventa", *urdinarea, -at, urdinea, urdinlu* „brazdă", *ni-urdinat*; megl. *urdinari* „a umbla unul după altul; a îndruga vorbe fără şir", *urdin* „rînd", *cu urdin* „cu rîndul", *la urdin* „la rînd", *urdinea* „pretutindenea", *priurdin* „trec pe rînd, trec mereu, frecventez" (Megl, III, p. 317; GrS, VII, p. 219).

LexB, p. 736. ● LaurM, II, p. 526, Gloss, p. 569 „*ordinare* a pune ordine etc.; frecventare, celebrare, în genere a ordina la theatru, la scóla, la beserica; in speciale a essi dessu afora (pronuntia populare in acestu intellessu: *urdinare*)". ● Cihac, DÉtDR II, p. 440 v.sl. *uletĕti — ulešta* avolare ptc.; *urdina* pentru *uldina*; *urdin, urdoare, urduros* etc.; din v.sl. *lijati — lĕja* fundere etc. ● Gaster, ZrPh, III 1879, p. 475 „*urdin* kann unmöglich vom sl. *uleteti* 'avolare' (mit dem es bloss das anlautende *u* gemein hat) herkommen". ● Hasdeu, CuvB, I p. 307, 188 „sub raportul formei, *urdin* e amplificat din *urd*; sub raportul sensului, 'a umbla' s-a născut din 'a curge', ca rom. *merg* lat. *mergo* etc.". ● Byhan, JB, III, p. 27, VI, p. 376 din lat. *ordinare*, prin albaneză. ● Puşcariu, EWR 1826, 1827 „*urdin* < *ordino*. Von den vielen Bedeutungen des rum. Wortes knüpft an die lat. Tradition[!] direct: megl. *urdin* 'befehlen, ordnen', arom. *urdin* 'anreihen'. Aus 'sich anreihen' entsteht die Bdtg. 'folgen', daraus 'fliessen' oder 'oft hingehen' = 'besuchen' etc.". Admis: Popovici, DIstr, p. 162, Tiktin, DictRG, p. 1689, Pascu, DÉtMR, I, p. 137, 1181, Philippide, OrR, II, p. 452, 649, Şăineanu, DUn, p. 680, Candrea, DEnc, p. 1384, GrS, VII, p. 219, Capidan, Arom, p. 270, Meyer-L, REW³ 6090, Scriban, D, p. 1381.

Derivarea din lat. *ordinare* a găsit credit unanim, acceptată ca ceva evident în dicţionare; dar asemenea consens (de fapt repetare necontrolată) nu constituie un argument valabil, obligator; sensurile cuvîntului românesc nu se potrivesc cu lat. *ordinare*, trecerea semantică e neverosimilă, asemănarea formală — fortuită. Semantismul de bază al lui *urdina* este cel de sub *1)*, cunoscut în toate zonele româneşti şi în dial. balc., ca şi în literatura veche [54]. Ideea primordială este deci „mişcarea, deplasarea periodică, repetată (regulată sau neregulată)", ce nu se împacă cu semantismul lui lat. *ordinare*, dar explică uşor sensul *2)*, fie din acţiunea „(s)curgerii", fie din cea de „ieşire deasă (pentru sine)", ca şi der. *urdiniş*. Alcătuit din temă şi un sufix secundar *urd-i-n-* conţine i.-e. **u̯er-d-* în grad vocalic redus, bază care a dat cuvinte cu sensul „mişcare încovoiată, deplasare neregulară, mişcare în general", rad. **u̯er-* „a întoarce, răsuci, încovoia, a ocoli", **u̯(e)red-* „a (se) îndoi, a (se) încovoia, a (se) înclina; mişcare" (WP, I, p. 273—274; IEtW, 1153—1154): v.ind. *ávradanta* „ei se clătinau, şovăiau", gr. ῥαδινός, eol. βραδινός „mlădios, zvelt, subţire, sprinten, iute, uşor", ῥαδαν(ζομαι „mă mişc, umblu" etc.; got. *wratōn* „a călători, cutreera, a se duce", v. nord. *rata* „a călători, a hoinări încoace şi încolo, a umbla din loc în loc, a nimeri, a găsi" etc. Sensul actual al lui *urdina* „a merge, a se mişcà" este secundar, evoluţie firească din ideea de „învîrtire, răsucire" (ca în germ., gr.); elementul sufixal *-i-n-* pare să fie de origine indo-europeană (ca în derivatele gr.), mai curînd decît din latina populară.

[54] CodVor, 24, 23 „nece unulu se nu apăre ... se nu urdinre la dinsulu"; Dos. „urdinînd adese la cinstita beserică"; „urdina la dînsa cuconul" etc.; Letop. III, 77 „turcii ce urdinau în sus şi în jos"; Bibl. Ies. 59, 8 „cărările lor stricate-s care urdină"; AnonC, *urdin* frequento, *urdinat* frequentatio (etc.).

www.dacoromanica.ro

(149) urdoáre (var. *uldoare*) s.f. (mai adesea pl. *urdori*) „scursori din ochi, puchini" („lippitude, chassis; Augenbutter").

Der.: *urduros (uld-), urduroşie, a urdurá (urdurează)* şi *urduroşá* (ochii, DR, IX, p. 419).

Dial.: arom. *urdoare* („nu şi lă faţa că are urdori tru ocl'i", DMacRM) şi *talpă* (pl. *tălchi*).

LexB, p. 736. ● LaurM, II, p. 530 „*ordore* şi *urdore* gramia, lippitudo, sordes, colluvies (fr. *ordure*, it. *ordure*), mai raru in genere sorde, necuratia, merda". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 440 „*urdin* foirer, *urdoare, urduros*, du v.sl. *lijati — lĕja, lьtь* fundere etc.". ● Hasdeu, CuvB, I, p. 307, 188 „*urdina* „a curge" — *urdinare* — *urdoare* „curgerea ochilor", *urdă*: *urdoare* poate să derive şi d'adreptul diu *urdă*, ca germ. *Augenbutter*". ● Puşcariu, CL, XXXIX 1905, p. 303 304; EWR, 1828 lat. **horr[i]dor*, fr. *ord* „schmutzig", *ordure* etc. Admis: Weigand, KJB, IX 1909, I, p. 76; Pascu, Suf, 52; Tiktin, DictRG, p. 1689, Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 190; Meyer-L, REW³ 4187; Scriban, D, 1381. ● Şăineanu, DUn, p. 680 din *urdă*, cf. *Augenbutter*. ● Giuglea, DR III, p. 587 din aceeaşi bază cu *urdă*. ● Puşcariu, DR, III, p. 777—778 ar putea fi din *urdă*; V, p. 411 din lat. *udorem* (cu *r* propagat); IX, p. 427 „nu pare a fi der. din *urdă*". ● Candrea, DÉnc, p. 1384 (necun.); Mihăescu, RÉSEE, VI 1968, p. 148 lat. **horridor, horror.*

Lat. **horridor* nu explică decît aparent şi fictiv pe *urdoare*, deşi formal ar fi admisibil (pentru Puşcariu, DR III 778 este „impecabil"), nefiind potrivit semantic, căci urdoarea nu este o simplă „murdărie". Nu poate exista vreo legătură cu *urdă, urdina*, în timp ce *udoare* prezintă evident dispariţia unui *r* prin disimilare (posibil influenţat de *ud-*). *Urdoare* e general în drom. (AtlLR I/1, harta 15; Mard. Lex, AnonC). Sensul de bază e „scurgere a ochiului; materia glutinoasă ce curge din ochii morboşi" (Laur.); „urdorile, înainte de a deveni solide apar în colţurile ochilor, ca o zeamă groasă; oamenilor urduroşi le lăcrămează ochii" (DR, V, p. 411); deci esenţialul este „(s)curgere, mîzgüire; lichid, umezeală", ca şi lat. *grāmiae* „urdori" *(oculi grammosi)* din i.-e. **grem-* „umed, a umezi" (WP, I, p. 654). Tema *ur-d-* conţine un rad. cu vocalism zero: **ur-* < **uer-*, sensul primar „lichid, umeţeală, scurgere", înrudit cu dan. *vaar*, dial. *var* „urdori", sued. *var* „puroi", norv. *var* „urdoare", dial. şi „zeamă groasă, mucozitate, mîzgă", isl. *var* „urdori", ahd. *warah* „puroi", v. nord. *vari* „lichiditate, mîzgă" (Falk-Torp, *Norvegisch-dän. etym. Wörterbuch*, II 1911, p. 1392; WP, I, p. 266). Rad. comun al cuvintelor germanice şi rom. *(*ur-d-)* poate fi **u̯er* „(s)curgere, umezeală, lichid; a umezi, ud, umed" (WP, I, p. 268—269, 3; IEtW, 80 şi 1165, unde nu se menţionează cuvintele germanice de mai sus, nici *urdoare*).

(150) vátră s.f. (pl. *vetre*) *1)* „locul unui cuptor unde se face focul" („foyer; (Feuer)Herd"). *2)* „locuinţă; casă" („âtre; Heimstätte, Herd"). *3)* „vatra satului: locul unde este aşezat satul" („l'emplacement (d'un village); Ortsgebiet, Weichbild").

Der.: *vătruţă, vetrişoară, vătrariu (-ar, -al), vatr'an* („suport de fier pe care pui piciorul cînd te urci în căruţă", GrS, VII, p. 193, haţ.), *vătrăra, vătrăiaş, pătrăruţ, vătrărel*; *vătraş* („ţigan sedentar"), *vătrărit* („împozit plătit de ţigani"), *vatresc* („focarius" DictB): *vătrice* (o plantă); topon. *Vatra* Dornei, Moldoviţei etc.; antropon. *Vătra, Vatrea, Veatreş* etc. (OnR, p. 403).

Dial.: arom. *vatră* (pl. *vatre*), *veatră, vătrică, cacavatră* „cendrillon", (DÉtMR, II, p. 224, 115); megl. *vatră*; istr. *vqtră*.

Împr. din rom.: srb. *vatra, vatralj*, blg. *vatra*, slovac *vatra, vatricka, vatrisko, vatralj* etc., ucr. *vatra, vatralj, vatornik* „besonderer Teil der Behausung der hutzulischen

www.dacoromanica.ro

Hirten", *vatrol* (BalkA, II, p. 128; RomSl, XIV 1967, p. 179, XVI, p. 99), pol. *watra, watrowe* „Steuer von jeder Hirtenhütte, die auf einer verpachteten Bergweide steht" (MRIW, p. 279), *zavatérn'ak* „focul, lemnul ce se pune pe foc" (DR, VIII, p. 143); ung. *vátra* (RomIX—XIV, p. 385, 344); Pușcariu, LR, I, p. 179, *vetrice, vetrence, vátrapénz* (SzlJsz, I, p. 551).

A l b.: *v a t r ë*, gheg *vetr(ë), votër* „vatră" (*voter, -a*, Cord.).

LexB, p. 746 „*vatră* a gr. βάθρος, i.e. basis". ● Diez, EWRom, p. 746, gr. βάθρον „Grundlage, Grund, basis". Admis: Pontbr, p. 778; Philippide, OrR, II, p. 741; Scriban, Arh, XXX 1923, p. 191, D, p. 1393; Drăganu, RomIX—XIV, p. 344; Miklosich, SlElR, p. 9 *vatră* — alb. *vatrë, votëre*, srb, ucr. *vatra*. ● Roesler, GTB, p. 565 din alb. ● LaurM, II, p. 1580. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 721 din alb. *vatrë*, care ar fi lat. *atrium* cu *v-* protetic (cf. *varfërë* < *orfanus*). ● Gaster, RIAF, I, p. 351. ● Meyer, EWAlb, p. 464 *vatră* nu e cuvînt i.—e. ● Orig. sl.: Popovici, DIstr, p. 163; Capidan, *Elem. sl. în dial. arom.* (AAR, MSL, s. III, t. II, m. 4, 1925), p. 376 arom. *vatră* din srb. ● Orig. alb.: Pascu, DÉtMR, II, p. 224 (el.tosc); Șăineanu, DUn, p. 691 ș.a. ● General balcanic: Tiktin, DictRG, p. 1719; Candrea, DEnc, p. 1406; rom.: Vondrák, *Vergl. Grammatik slav. Spr.*[1] I, p. 182; Wedkiewicz, MRIW, p. 279; Rozwadowski, *Roczn. oriental.* I, p. 109—110; Jokl, *Wiener Ztschr. f. Kunde d. Morgenlandes*, XXXIV, 1927 p. 37—50 (în rom. e din alb.), *Slavia*, XIII, 1925, p. 283—284 (în alb. e băștinaș, nu împr. din sl.). ● Șiadbei, Probl. p. 47—48, RIÉB, III/6, p. 459 alb. *votrë* < **ótër, *otrë*, paralel cu iran. *ātar*. Rom. *vatră* nu e din alb., ci din iran. **vātra*, var. a lui *ātar* cu *v-*, ca numele *alani*lor, pronunțat și *valani*. ● Rosetti, ILR, II, p. 24. ● AnEtn, 1962—1964, p. 81—82.

Larga răspîndire a lui *vatră* la popoarele din zona balcanică și carpatică a dat loc unei serii de presupuneri și teorii privind locul de obîrșie și etimologia cuvîntului: albanez, slav, român. La slavi este împrumut din română („ist zweifelsohne ein rum. Lehnwort", Wedkiewicz). După Rozwadowski ar fi element autohton, trac, sau împrumut iranian, care „noch in der Urheimat der Rumänen südlich der Donau aufgenommen sei". Jokl a stabilit: alb. *votër, vatër, vatrë* este sau ereditar i.-e., sau (dacă e împrumut) a fost luat înainte de influența romană asupra albanezilor, care n-au primit cuvîntul lor nici de la români, nici dela slavi; just, după cum și contrarul este sigur: nici slavii, dar nici românii nu l-au luat de la albanezi. Un i.-e. **at-* a devenit (după Jokl) în alb. **ot-* cu un adaus *v-* (cum preconiza Cihac), ca în gheg *vol', voj*, tosc *val', vaj* „ulei" < lat. *oleum*, gheg *vorfën, vorf*, tosc *varfërë* < lat. *orphanus*. Din albaneză ar fi fost împrumutat în română, de aici în limbile slave învecinate. Dar la noi, *vatră* (român comun) este tot atît de mult la el acasă, ca oricare din cuvintele autohtone și cel puțin cît ar fi *vatrë, votrë* la șkipetari; în ambele idiomuri este deci element preroman, băștinaș. Locul unde se face foc, *vatra* este punctul central în așezările omenești, din străvechi timpuri preistorice, la toate popoarele. Conținînd noțiunea de „foc", cuvîntul a fost grupat la i.-e. **at-* „foc" (WP, I, p. 42; IEtW, p. 69; WH, I. p. 76): av. *atarš*, n.pers. *ādar* „foc", *āthar-wan-* „preot al focului, Feuerpriester", arm. *airem* „ard (ceva), aprind" (<**āter*); probabil ca „ars" și lat. *āter* „negru, întunecat" = umbr. *atru, adro* „atra"; la acestea au fost alăturate („mit v-Vorschlag") srb. *vātra* „Feuer", ucr. *vātra* „Feuer, Herd", pol. *vatra* „Strohasche", care toate sînt împrumuturi din română. Straniu este că autorii dicționarului comparativ (Walde și Pokorny) au uitat cu desăvîrșire de alb. *votër, vatrë*, căruia unii i-au atribuit atît de multă importanță încît să-l declare sursă a cuvîntului român și slave.

Cîțiva filologi (mai ales nemți) au numit, cu oarecare nuanță de ironie *vatra* „cuvînt ciobănesc (Hirtenwort)", deci expresie a unui fel de viață nestatornică, „nomadă" a păstorilor români din nord, care l-au transmis slavilor învecinați. Dar asemenea definiție este superficială și pripită, căci nu e mai mult „Hirtenwort" *vatră* (simbolul vieții stabile a familiei în casă, în jurul căminului) decît ar putea să fie *casă, curte*,

www.dacoromanica.ro

perete, poartă, gard etc., deopotrivă uzuale în graiul românilor, pe care o seamă de eruditi nu vor să-i vadă în tot cursul istoriei (mai ales în perioada medievală) decît ca păstori „nomazi". Definiţia „Hirtenwort" nu este nimerită pentru apelativul *vatră*, care exprimă mai pregnant decît oricare altul stabilitatea şi continuitatea sedentară a aşezărilor umane, iar conservarea lui (şi a altora) din epoca indo-europeană pînă azi constituie o probă din cele mai elocvente ale continuităţii formelor de limbă şi de viaţă social-economică traco-daco-romană pe meleagurile carpato-balcanice.[1]

c(151) vătămá vb tr. *1)* „a răni" („blesser; verwunden"). *2)* „a aduce o stricăciune, a jigni" („nuire, léser, causer du tort, porter préjudices; verletzen, bes hädigen"). *3)* † „a ucide, omorî" („tuer; töten"), refl. *a se vătăma* („attraper une hernie; einen Leistenbruch bekommen"),.

D e r.: *vatăm* (s.n. — vătămătură), *vătămare, vătămat* (şi „hernieux", aproape general în drom., AtlLR I/1, harta 136; necun. cu acest sens în arom., megl., istr.), *vătămător* (adj.vb), *vătămătoare* (plantă), *vătămătură* („Bruch"; arom. „meurtre, assassinat; coup, avortement, fausse couche"), *prevătăma* (PsalHurm, 88, 34 „voiu prevătăma" etc.), *nevătămare, -at, -tor*.

D i a l.: arom. *vătăm* (vatăn) „omor, ucid; battre, rosser; nuire, faire du mal à l'estomac, avorter; s'extenuer", *vătămare, vătămat* „obosit", *vătămătură, vătănare, -at, nivătămare, -at*; megl. *vatăm*.

LexB, p. 746. ● Pontbr, p. 771 gr. βάτευμα. ● Cipariu, *Gramateca* I, p. 78 *victimare*. Admis: Cihac, DÉtDR, I, p. 307; LaurM, II, p. 1556; Philippide, ILR, p. 48; Weigand, JB, II 1895, p. 223; Byhan, JB, III p. 5; Körting, LRWb, 10148 („die Ableitung ist aber unsicher"); Diculescu, OrLR, p. 543; Şăineanu, DUn, p. 690; Pascu, DÉtMR I, p. 182, nr. 1709, 1710; Graur-Rosetti, BL, V, p. 116, 220 „il n'y a pas d'autre explication possible; la seule difficulté soulevée par *victimare* c'est que la première voyelle en macédo-roum. est *a* au lieu de *e* ou *i*"; Puşcariu, DR, VIII, p. 337; Scriban, D, p. 1393. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 288 „malheureuse étymologie", GrS VII p. 273 „discreditata etimologie vătăma < *văptăma < *victimare". ● Candrea, ElL, p. 59 lat. **vatino, -are* (respins de Densusianu). ● Puşcariu, JB, XI 1904, p. 9; EWR, 1865 „etym. ungewiss"; *victimo* inadmisibil din cauza lui *a* în dial. arom.; **vatino* e „unverständlich; wahrscheinlicher ein **vatino, -are* (Mitt. von N. Sulică), aus einer Kreuzung von *victimo* „opfere" und *vates* „die Person welche die Opfer vollbrachte". Admis: Capidan, DR, I, p. 513; cu îndoieli: Meyer-L, REW³ 9171; dar „cette traduction est manifestement fausse: *vates* ne vaut pas dire 'devin, prophète, poète' et il n'a pas été conservé en roman" Graur-Rosetti. ● Barić, AlbRSt, p. 73 „alb. *vuan* steht für **watniō* dessen Stamm **u̯at-* mit dem **u̯ot-* in gr. ὠτειλή „Wunde", lat. *vats* „Wunde", lit. *votis* „böses Geschwür" identisch ist. Zu alb. **vãn** < **vatniō* stelle ich rum. **vatai*n-* in *vătăma* 'verletzen' (mit *m* für *n* infolge des Labialanlautes)" [sic!]. Cf. Capidan, DR, I, p. 512. ● Tiktin, DictRG, p. 1718 *victimo* imposibil fonetic; la influenţa lui *vates* „Seher" nu e de gîndit; lat. *vatius* „krumbeinig" inadmisibil în toate privinţele. ● Philippide, OrR, II, p. 740 „etim. obscură". ● Giuglea, DR, VI, p. 657 (latin). ● ILR (1969), p. 308 lat. **vatimare*[?].

S-a arătat netemeinicia soluţiilor propuse pentru acest vechi cuvînt general, exclusiv românesc, ce nu poate fi împrumutat, nici explicat prin *victimo, vates, vatino* etc., prin greacă sau alb. *vúai*, care nu comportă nici măcar o discuţie. Sensul de bază este „a lovi, a produce răni, a răni" (nuanţe mai grave: „a ucide", altele atenuate, moral „a leza, jigni")[55], iar analiza în *vat-am-* indică apartenenţa la rad. i.-e. **u̯ā-*, **u̯ō-* „a lovi, a răni" (WP, I, p. 211, 1; IEtW, 1108, vag întrezărit, dar prost interpretat de Barić), cu elementul *-t*: let. *vâts* „rană" = lit. *votis* „abces, (ulcer) deschis", *votelis* „abces mic", gr. Ϝωτεάζειν, γατάλαι· οὐλαί Hsch. adică Ϝατάλαι, ὠτειλή „rană"; alte cuvinte greceşti cu

[55] În sec. al XVI-lea, exista şi accepţiunea „a se abate" („(s')écarter, se détourner", Cor., *Caz.* 431 159 „cerşură hitleanii ca să vatăme pre noi den calea spăseniei noastre" etc.; Densusianu, HLR, II, p. 488), alături de „a ucide" Cor. *Psal.*, 87, 6; 135, 10 (Şăineanu, Sem, p. 224—225).

www.dacoromanica.ro

sensul „rană. a răni; lovi, vătăma; păgubi (etc.)"; cu element *-d* rus *vada* „pagubă, lipsă, infirmitate", *vaditi* „strica, a împiedica" ş.a. I.-e. **u̯ā-t-* stă la baza lui *vătămá* (ce păstrează cu mici nuanţări sensul arhaic al rădăcinii primare), avînd un element propriu şi exclusiv: formantul nominal i.-e. *-m* (ca *dărîm-, razim-* ş.a.). Baza **u̯āt-a-mo-* a dat un apelativ indigen **vatamo-* din care verbul *a vatamá*. Dacă aparţine aici, alb. *vúai, vuan* ar fi o paralelă a lui *vătăma*, a cărui prezenţă în română explică lipsa lui lat. *ferio* şi *vulnero*, înlocuite de împrumuturile slave mai tîrzii *rană, a răní*.

(152) vătúiu s.m. (pl. *vătui*). *1)* „ied de un an" („chevreau d'un an; jährliges Zicklein"). *2)* „miel de un an (trecut)" mold., Valea Putnei etc. („agneau d'un an; jähriges Lamm"). *3)* „pui de iepure" („levraut, jeun lapin; jähriges Häschen").

D e r.: *vătuiuţ, vătuiaş*, fem. *vătuie* (şi „capră sălbatică mică, fără coarne"), *vătuică* (ban.), *vătui(u)ţă; străvătui* („ied care a împlinit un an", haţ.); cu alt sufix *vătărog, -oagă* („ied, iadă, capră", Muscel, Dîmboviţa; „iepure mic", Muscel, Teleorman, Romanaţi etc.).

D i a l. : arom. *vitul'u* „ied de un an"; la Sărăcăciani *vitul, vitula, vituljenmen, vitulačku, vitlaris (= vitular), vitul'ear*; megl. *vitul'u* „ied (miel) înţărcat, netrecut de un an"; *vitul'ar, vitulčac, -ic, vitul'uş*.

Î m p r. din rom.: gr. epir. βιτουλ[1] „chevreau, chevrette d'un an" (RevLg, XII 1967, p. 540; RumWNGr, p. 75); ucr. *vatulja, vatujka, vatujnik, vatujča*, slovac, morav *vetula* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 179, XVI, p. 99—100), pol. *wetula, vatula*; ung. *votulya* (RomIX—XIV, p. 413, 584), *vatu* (Crişana, NyIrK, VI, p. 285), *vetuja* (SCL, XIV 1963, p. 389).

A l b.: *v e t u l, vetul'ë, ftul'ë, ftujë*.

LexB, p. 746 „*vătuie* a lat. *hedullea*". ● LaurM, Gloss, p. 573 „radicea *veturiu*", care însă „contradice sensului de pulliu". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 538 din ung. *fiatal*. ● Candrea, NRR, I, p. 405 „pur şi simplu lat. *vitulus* «viţel, puiul unui animal», sau **vituleus* (cf. *equleus, haeduleus* etc.)". Admis: Puşcariu, EWR, 1867; Körting, LRWb, 10262a; Capidan, JB, XV, p. 72; Pascu, Et, p. 41, Suf, p. 135, Beitr, p. 35, ArR, VI, p. 267, IX, p. 318, REBS, p. 94, 443, DÉtMR, I, p. 186, 1756—1757; Şăineanu, DUn, p. 691; Densusianu, GrS, I, p. 53, III, p. 465, IV, p. 407, ALP, II, p. 83; Philippide, OrR, II, p. 658; Candrea, DEnc, p. 1407; Capidan, Megl, III p. 329. ● Weigand, JB, XVI, p. 230, KJB, XII 1913, I, p. 98 *vetul'u* din alb. *vetul'* avînd la bază pe alb. *viet* „an"; nu are legătură cu lat. *vitulus* sau **vituleus*. Admis: Wedkiewitz, MRIW, p. 285; Tiktin, DictRG, p. 1720 „ansch. lat. *vituleus* von *vitulus*, vgl. alb. *vëtul'*. Doch kommt für das alb. Wort — das dann dem rum. zu grunde läge — auch Ableitung von *vjet* 'Jahr' in Betracht"); Meyer-L, REW, 9406; Jokl, IJ, V, 1917, p. 111; Scriban, D, p. 1369. ● Graur, *Nom d'agent et adj. en roumain* (Paris, 1929), p. 95 contestă derivarea **vituleus* > *vătuiu;* dar „rien ne prouve que *vătuiu* vient de l'alb. ou du grec" BL, V, p. 117. ● Drăganu, RomIX—XIV, p. 68 „legătura lui *vătuiu* cu alb. *vjet, vjetë* nu e dovedită". ● AnEtn, 1958, p. 140—141. ● H. Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 540 **vituleus*.

Element comun albano-român, larg răspîndit în zona carpato-balcanică, *vătuiu* nu poate deriva (în baza unei greşite definiţii a cuvîntului) din lat. *vitul-*, de care se deosebeşte semantic: „ied de un a n " sau „miel de un a n" (extins asupra iepurilor, pisicilor etc.; în Teleorman *vătui* înseamnă „mic") nu are nimic a face direct cu viţelul (**vituleus* confecţionat de Candrea; nu e „pur şi simplu lat. *vitulus*"), confuzie pe care o fac numai unii filologi şi lexicografi. Avea dreptate Weigand (în acest caz rarissim între tentativele sale de etimologie): *vătuiu* nu poate deriva din lat. „**vituleus*"; exagerà însă poliglotul lipscan aducînd pe *vătuiu* ca împr. din alb. *vetul'*, iar pe acesta din alb. *vjet* „an": raportul lor este desigur altul, de natură diferită e înrudirea cu lat. *vitulus*. Accepţiu-

www.dacoromanica.ro

nea „ied (miel) de un an" sau „aproape de un an" (la sfîrşitul primului an; în unele zone nu se mai contează cu aceeaşi precizie vîrsta, *vătuiu* fiind „ied de doi-trei ani") arată că apelativul conţine ideea de v î r s t ă (nu faptul că este ied, miel etc.), ceea ce just a întrezărit Weigand. Dar nu e derivat pe teren albanez din *vjet*, căci ar fi dat **vjetul* (Capidan) şi „ar trebui în asemenea caz să existe în alb. un sufix derivativ *-ul'*, *-úleu*, *-úliu*, ce nu există. Fireşte că ar trebui apoi ca derivarea să fi avut loc pe vremea cînd *-é-* din alb. **vet-* nu se diftongase încă" (Philippide). Toate aceste obiecţiuni se înlătură numai punînd originea şi formarea î n t r e g u l u i cuvînt **vetulio-* în perioada şi sistemul morfologic comun al limbilor indo-europene. Tema comună albano-română aparţine la i.-e. **uet-*, **u̯et-es-* „an", care a dat derivate desemnînd „animale tinere, de un an" (WP, I, p. 251; IEtW, p. 1175): v. ind. *vatsá-*, *vatsará-* „an", *vatsaka* „viţeluş", gr. (*F*)ἔτος „an", eol. ἔταλον, „Jährling von Haustieren" (: lat. *vitulus*), alb. *vjet* „an", *vjetë* „viţel", lat. *vetus*, *vetustus*, *vetulus*, *veterinus*, *vitulus* „viţel" etc. Apelativul alb.-rom. **vetuleu-* „pui de animal de un an" s-a restrîns asupra iezilor, mieilor etc., iar corespondentul lat. *vitulus* asupra viţeilor.

Echivalentul de obîrşie latină a lui *vătuiu* este *noaten (annotinus)*, cf. sl. *godac*, *godănac* „purcel de un an". Elementul i.-e. **u̯et- Vet-* pare a fi existat în limba tracă, în numele (epitet) al cavalerului trac zeul *Vetespios* (LbTrD, p. 80).

(153) viézure (var. *viezune*, *iezune*, *iezine*, *iezure*, *žezun'e*) s.m. (pl. *viezuri*, *-uni*), „bursuc" („blaireau; Dachs").

D e r.: *vi(e)zurină*, *viezunie*, *bizuinè*, *viezuină*, *viezunioară*, *viezunios* („cavernosus", DictB), *viezuní* („a locui în viezuină"), *viezurişte*, *yedzurie* (oaş); topon. *Viezuri*, *Viezuianu*, *Valea Ghizuniilor*, *Iedzunii*, *Viezurişte* (com. Pilu, jud. Arad) etc. (TopRom, p. 349—350).

D i a l.: arom. *yedzăre*, *yedzură*, *dzovur(ă)* (*Dunărea*, I 1923, p. 125, 185), *vizur* şi *v'edzură* (Ohrida), *vizuru* (Mih.; Capidan, Arom, p. 293).

A l b.: *vj e dh u ll ë*, *vjedhull*, *vjetull* (f.) „viezure" (Cord.).

LaurM, Gloss, p. 574. ● Hasdeu, ColTr, 1877, p. 579, CuvB, I, p. 247 „forma româno-alb. — ca să nu zicem tracică — a cuvîntului e *viedula*". ● Cihac, DEtDR, II, p. 455 v.sl. *jazvŭ*, *jazvĭci* „erinaceus; meles". ● Gaster, ZrPh, III, p. 469 rom. şi alb. *vjedhullë* identice, din vb *vjeth* „ich stehle", aor. *vódha*, partic. „Diebstahl", d.h. dann das Getreide stehlende Tier. ● Şăineanu, Sem, p. 94. ● Meyer, EWAlb, p. 474 *vjedhullë*: „verwandt (entlehnt?) ist rum. *viezure*"; AlbSt, III, p. 22 poate din alb., ori dintr-un dial. ill. ● Densusianu, HLR, I, p. 29 din ill. ● Cuvîntul rom. comparat cu cel alb.: Şăineanu, DUn, p. 696; Candrea, DEnc, p. 1422; Tiktin, DictRG, p. 1738 ş.a. ● Philippide, OrR, II, p. 741 „cuvinte identice; cel rom. e împr. probabil din alb., dar vreo probă nu se poate aduce; posibil ca şi cuvîntul rom. să fie băştinaş"; p. 307 „nu trac **viedula*, ci **viezula* ori **viedzula*, căci rad. lui este **u̯eg'h-* > trac *viedz*, *viez* (limbă satem)"; p. 744. ● Weigand, BalkA, III, p. 209 *viezure* şi *vjedhullë* din trac **vjedzulla*, la *vjedh* „stehlen", deci „der Dieb, der Kornstehler". ● Scriban, D, p. 1406 „vgerm. *wisula*, ol. *wezel*, ngerm. *wiesel* nevăstuică; d.rom. vine alb. *vjedhullë*" [!]. ● Giuglea, DRS, p. 32—33. ● CercLg, XIII 1968, p. 352 **u̯eg'h-*.

Identitatea cuvintelor rom. şi alb. este evidentă (de mult recunoscută ca atare), forma comună era **vé(d)zul-*, i.-e. **u̯eg'h-ul-*. În legătură cu alb. *vjed-(h)ull-* s-a remarcat că implică vb. *vjeth* „fur", i.-e. **u̯eg'h-* „a mişca, a trage, a duce, a transporta", av. *vazaiti* „duce, trage (etc.)", gr. ὄχος "car", ὀχέω „conduc, port" etc., lat. *veho*, got. *gawigan* „a mişca, a scutura", lit. *vežu* „a transporta", *vežimas* „car", v.sl. *vezo* „vehere", *veslo* ş.a. (WP, I, p. 249; IEtW, p. 1118). Sigur că *vjedhullë* nu este derivat tîrziu, în „epoca albaneză" din vb *vjeth*; cu atît mai puţin un der. în română, unde nu există acel verb.

www.dacoromanica.ro

Cum arată suf. *l* (rom. *r*), *vjedhullĕ, viezure (*ve(d)zul-)* e formaţie de dată i.-e. a rad. **u̯eg'h-* : **u̯eg'hu-lo-* cu morfemul primar alcătuitor de nomina agentis (*figulus* „olar", ahd. *tregil* „Träger", gr. lacon. δεἰκηλος „actor" etc.; Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 373). Apelativul alb.-rom. pentru „bursuc", derivat al rad. i.-e. „a duce, a căra; a fura" (conservat în vb alb. *vjeth*), era iniţial „cărător; cel ce cară, duce, fură; hoţ (de grîne)" cum l-a definit Gaster, epitet potrivit unui animal sălbatec ce „trece drept fur de grîne" (Şăineanu), fiind foarte dăunător economiei rurale nu numai prin faptul că roade cerealele, dar mai ales pentru apucătura lui tipică de a „le căra" şi depozita în mari cantităţi în bîrlogul său, „viezu(r)ina".

Răspîndirea lui *viezure* în dial. drom. este restrînsă mult de sinonimul concurent *bursuc* (sl.-trc), v. AtlLR, I, chest. 1166 (Rosetti, ILR, IV, p. 48). Numele acestui animal în alte limbi indo-europene: RLexIGA, I, p. 180—181.

(154) víscol (var. *vicol*), s.n. (pl. *viscole*) „vînt puternic (cu ninsoare), furtună" („gros temps, tempête de neige; Sturm, Winter-, Schneesturm").

Der.: *a viscoli* „chasser (en parlant de la neige), attaquer impétueusement", *viscoala* „procella, turbo" (Micu-Klein; LexB), *viscoleală, viscolie (vicolie), viscolos, -oasă* „agité(e) par la tempête", *viscolire, viscolit* „éprouvé par les tempêtes", *viscolitor* „soufflant en tempête", *viscoliturĕ* „vom Sturm zusammengetriebener Schnee".

LexB, p. 758 *viscólă* (viscoală) 'tempestas procellosa, háborus, fergeteges idő, das Sturmwetter; graec. βέμβιξ. ● Cihac, DĒtDR, II, p. 456 *vijelie, vicol, viscol*, v. *vifor*. ● LaurM, Gloss, p. 575. ● Tiktin, DictRG, p. 1757 „Etym. sicher *vifor*"; 1738 „*vifor* : ksl. *vihru*, srb *vihor*, rus *vihoru* etc. Die dunklen *vicol, viscol* sind viell. damit verwandt". ● D. Ţonev, *Godişnik* Univ. Sofia, 1921, p. 37 *viscol* „tourbillon", *vijii, vijíială* (cf. Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 336). ● Scriban, Arh, XXX 1923, p. 286 ung. **veskölni (vesködni)* „a fi agitat". ● Drăganu, DR, V, p. 378 din ung. dial. *viszkol (visz-, vinni* „a duce") „a mişca încoace şi încolo, a duce, a trage, a tîrî; a se vîrî" etc. ● Petrovici, *IstRom.* I (1960), p. 793 slav. ● Tamás, WtbUngR, p. 858—859 „*viscol* — ein sehr problematisches Wort"[!]; nicio etimologie nu satisface. — Reichenkron, DasDak, p. 170 „*viscol* mit einer Grundlage idg. **u̯ē-*, **u̯isko-lo-*". ● CercLg, XIII 1968, p. 352.

Nici una dintre soluţiile încercate nu explică acest „cuvînt foarte problematic", a cărui etimologie a fost vag întrezărită de Tiktin: înrudire cu sl. *vihor (vifor)*, dar înrudire foarte îndepărtată; este adică o temă indo-europeană bine indicată de Reichenkron: **vis-k-* aparţinînd evident la rad. primar **u̯e-* „a sufla, a bate vîntul" (WP, I, 220—222; IEtW, p. 83), care a dat pe lat. *ventus*, germ. *Wīnd*, v.sl. *vichrŭ* „Wirbelwind" (> rom. *vifor*) etc., baze cu *-n, -r, -l, -t*, ca şi un **u̯ē-s-* în v. ind. *vāsa-h, vāsa-ka-h* „miros plăcut", lit. *visulys, viesula* „curent de vînt, vîrtej, vijelie", oland. *waas* „Reif, Duft" etc. Un **vis-k--ol(n)-* va fi stînd la baza lui *viscól* străromân, dacă nu cumva acesta este un derivat al epocii romanice din tema autohtonă **visco- (vesc-)*; ori *-col(l)-* este o temă i.-e. *(*kel-, kuel-)*?

(155) zără s.f. *1)* „lichidul albicios, acrişor ce rămîne din lapte după ce s-a ales untul", sau „lichidul rămas din smîntînă, după ce s-a ales untul" („partie de la crème qui demeure lorsque l'on en a extrait le beurre; Buttermilch"). *2)* în unele zone „lapte acru ce se alege din laptele bătut; lapte bătut" („lait caillé; Sauermilch").

Dial. : arom. *dzară* citat de Giuglea, DRS, p. 23 [de unde?] nu e sigur; în Albania *zară* (RevLg, XI 1966, p. 263).

Împr. din rom.: ung.reg. *zára* „író", *zaringó* (InflR, p. 93; NyIrK, VI, p. 286; StLex, StCom, 13, p. 200; MNyRomKölcs, p. 408—409); săs. *zâre* „Buttermilch" (RomElSz), p. 55); srb Bosnia *zarica* „Art Käse" (RomSl, XVI 1968, p. 100; SOF, XXI, p. 372).

www.dacoromanica.ro

LexB, p. 767 „*zara* a lat. *serum*". ● Cihac, DÉtDR, I, p. 322 „*zer, zeruri*, lat. *serum, zară*". ● Weigand, JB, III 1896, p. 225 *dzară* = *zer* — *serum*. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 85 *zară* element albanez, împr. din *dhallë* „saure Milch". Admis: Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 102, JB, XVI 1910, p. 230; Capidan, DR, II, p. 464; Tiktin, DictRG, p. 1795; Candrea, DEnc, p. 1457. ● Rosetti, ILR, II, p. 124. ● Şăineanu, DUn, p. 707 „*zară* tras din *zăr*". ● Weigand, BalkA, III, p. 209 „thrak. **dzalla* alb. *dhallë* 'Buttermilch', aber rum. *zară*". ● Philippide, OrR II p. 742 „între *zară* şi alb. *dhallë* e numai o coincidenţă întîmplătoare, ele au origini deosebite; alb. *dhallë* sigur acelaş cu gr. γάλα şi lat. *lac*, în vreme ce *zară* e un cuvînt cu totul altul". ● Scriban, D, p. 1427 „înrudit cu alb. *dhallë* lapte acrit, de unde şi rom. *dhală* zară şi cu vgr. *gála* lapte". ● AnEtn, 1957—1958, p. 150 derivat pe teren românesc al lui *zăr* ori temă i. e. **dherā*. ● RecLgDial., p. 453—454.

În realitate nu există nici măcar „coincidenţă întîmplătoare" între rom. *zară* şi pretinsul corespondent albanez, din care să fi fost „împrumutat": cele două cuvinte n-au nimic a face unul cu altul (Şăineanu, Philippide); legătura a fost făcută de Densusianu şi admisă prin inadvertenţa şi inerţia unor lexicografi, fără a ţine seama de semantismul şi forma cuvîntului românesc *(zară*, care e „partea ce rămîne din smîntînă după ce s-a extras untul" [56]. Trebuie să se facă deosebire între sensul principal etimologic de sub 1) şi acela secundar, tîrziu „lait caillé", care nu poate indica etimologia lui *zară*, inseparabil de *zăr*, *zară* este sau un derivat pe teren românesc al lui *zăr*, sau o temă i.-e. *dherā* > **dera* > **diera* > **zera* > *zară*.

(156) zăr (var. *zer*) s.n. (pl. *zeruri*). *1)* „lichidul gălbui-verzui rămas din lapte, după ce se strînge caşul" („partie du lait qui demeure après que l'on en a extrait le fromage; Molke, (erste) Molke, Käsewasser"). *2)* „lichidul rămas din zăr după ce prin fierbere s-a extras urda; zăr fiert, urdit" („partie du *zăr* qui demeure lorsque l'on en a extrait le fromage blanc *urda*; aufgekochte Molke").

Der.: *zeros, zărari* „mulgători" (GrS, IV p. 271, Vrancea), *zăratic* „mîncare slabă, fără gust" (Coman, Glos, p. 148, Bonţ-Someş); *zăruí*; *zară*(?); antropon. *Zeriu, Zerea, Zearotă* (?OnR, p. 414).

Dial.: arom. *dzăr, dzăru, zeru*, megl. *zor, zăr* şi *săratcă* (GrS, I, p. 35), istr. *zer, zeru*.

Împr. din rom.: morav. *dzer* (RomIX—XIV, p. 190), ucr. *dzer, dzere* (BalkA, II, p. 132), pol. *dzer* (DR, VIII, p. 143; RomSl, XIV 1967, p. 140, XVI, p. 100); ung. *zèr, zër, zëruj, zéró, dzër* „savó", *zérósodik* (MNyRomKölcs, p. 411); săs. *zer* „wässeriger Teil der Milch" (RomElSz, p. 55), *serig* „zeros; molkig" (NRR, II 1900, p. 348); srb *zarica* (cf. *zară*)?

LexB, p. 769 „*zeru* a let. *serum*". ● Admis: Pontbr, p. 792, Cihac, DÉtDR, I, p. 322, LaurM, II, p. 1171, 1619. ● Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 62 „*zăr-serum*?". ● Byhan, JB, VI, p. 389 („von lat. *serum*: auffallend ist das anlautende *z*"), Körting, LRWb, 8657, Popovici, DIstr p. 161. ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 84 „origine obscure". ● Puşcariu, JB XI 1904, p. 65 *serum* inadmisibil, exclus, căci „das Durchseihen bei der Fabrikation des *zăr* [dar nu zărul, ci caşul se „fabrică"!] das Hauptmerkmal ist, — man denkt unwillkürlich an das gr. διαρρεῖν diarrhoea". ● Weigand, JB XVI 1910, p. 230 respinge pe *serum*, din cauza lui *dz-* şi a lui *é* nediftongat; „der Anlaut des bedeutungsähnlichen urrum. *dzară* das lat. *seru, sieru* zu *dzeru* umgestaltet habe". ● Giuglea, DR, III, p. 578 ζέμα, -ατος, ζέσις „décoction, jus" au influenţat şi pe lat. *serum*, de unde a rezultat un **serum* care explică pe rom. *zer (zăr, dzăr)*. ● Derivarea din *serum*: Şăineanu, DUn, p. 708, Scheludko, BalkA, II, p. 132, Scriban, D, p. 1437 ş.a. ● Tiktin, DictRG, p. 1795 „*zăr* kann nicht direkt auf lat. *serum* zurückgehen, ist aber damit urverwandt. Das Wort gehört, wie *brînză*,

[56] V. precizările lui Philippide (OrR, I, p. 444) în legătură cu definiţiile şi interpretările greşite date lui *zară* ca „Buttermilch; lait caillé".

www.dacoromanica.ro

urdă, zară etc., offenbar einer alten Sprachschicht an, die sich in der Hirtensprache erhalten hat". ● Candrea, DEnc, p. 1457 cuvînt autohton. ● Papahagi, *Dunarea*, II, nr 1, p. 87—88 lat. **debilu* (= *debile*), căci zărul e tot lapte, dar mai slab, subțire, fără grăsimi. Îl putem considera dacic. *Zară* ar fi singular nou născut din *zară*, pl. al lui *zăr*. ● Philippide, OrR, I, p. 444—447 *zara* seamănă cu apa („Butterwasser"), în limba tracă apa se numea zer (Germizara = apă caldă); „românul a uitat cuvîntul său thrac de baștină și a adoptat latin. aqua, dar pe cuvîntul băștinaș l-a mai păstrat la stînă pentru apa de rămîne după ce se aleg brînza și untul din lapte. Din vechiul *zer* au ieșit rom. *zer, zăr*". ● Pascu, DÊtMR, I, p. 190, 1789, REBS, p. 27 tracic **serum* = lat. *serum*, gr. ὀρός. ● Șiadbei, Probl, p. 25, RIÉB, III/6, 1938, p. 458 preferabilă baza tracă *-zara, -sara* propusă de Philippide; *r* în *zăr* e original nu din *-l-* (*-ll-* după Weigand!). ● Puşcariu, DR, VIII, p. 298, LR, I, p. 176: probabil autohton. ● Giuglea, DRS, p. 11—13 autohton din i.-e. **g'hel-* „galben, verde" (WP, I, p. 624—627, nepotrivit semantic). ● AnEtn 1957—1958, p. 150 i.-e. **dher-* „a turbura, turbure; drojdie"; CercLg, XIII 1968, p. 352.

Abundența de opinii și ipoteze, derivînd pe *zăr* din diverse cuvinte atestate în unele idiomuri din Europa, n-a dus la rezultat util, nu i-a elucidat obîrșia, ce trebuie admisă în sensul preconizat la 1958, căci elementele atestate ca *serum, diarrhoea, debile* sau *sara* tracică alături de presupusul trac **zerum* = *serum*, ori i.-e. **g'hel-* se pare că n-au sesizat esența semantică a cuvîntului: zărul nu e lapte nici apă, ci un lichid (ca apa, laptele, zeama, borșul ori vinul, ca serul latin și ca sara tracică) ce trece ușor prin orice strecurătoare (διαρρεῖ); e și slab *(debile)*, avînd mai puțină parte grasă decît laptele sau decît cașul; de coloare verzuie *(*g'hel-)*. Aceste particularități elementare și evidente sînt totuși secundare, unele complet lipsite de semnificație, iar esența semantică a cuvîntului trebuie să fie alta. Laptele de oaie (vacă, capră), strecurat și amestecat cu chiag este coagulat *(străghiata)*; după izolarea masei consistente de cazeină rămîne în vas un lichid galben-verzui, *zer* [57], care nu e complet lipsit de materii grase și conține încă *urda*. Lichidul numit în toate ținuturile românești *zăr (zer)* e propriu-zis partea apătoasă r ă m a s ă, restul ce face impresia a fi t u r b u r e, prin coloarea lui galben-verzuie (în contrast cu laptele alb prin excelență); este ceea ce s-a degajat din laptele închegat în vederea separării cașului, deci echivalent cu „drojdia, zațul" sau alt termen ce exprimă partea rămasă dintr-un material alimentar, la prelucrarea lui pentru obținerea altor preparate. Dacă aceasta este adevărat și sigur, se poate admite că *zăr (zer)* presupunînd o formă anterioară **deru-* aparține ca atare la i.-e. **dher-* din baza disilabică **dherā-*, derivate cu sufixe labiale sau guturale, majoritatea cu vocalism zero al radicalului: **dherēgh-* în gr. θράσσω, att. ταράσσω „a turbura", lat. *fraces* „drojdie de untdelemn; Oelhefe", v. pr. *dragios*, v. lit. *drages*, let. *dradži* „rămășiță din grăsimea fiartă", alb. gheg *drā, dra-ni* „reziduu din untdelemn, din unt topit; tartru", v. sl. *drodžĭje* „drojdia", ags. *doerst(e), droest* „drojdie", ahd. *trestir* „tescovină" etc.; **dherābh-*: m. irl. *drab* „drojdie", ahd. *trebir* „drojdie", oland. *drabbe* „Bodensatz" etc. (WP, I, p. 854—856, 1; IEtW, 251; WH, I, p. 538—539 *fraces*). Ca un „lichid (turbure) rămas după alegerea și stoarcerea cașului, reziduu, zaț", *zărul (*deru-, *dhero-)* se integrează firesc în această familie de cuvinte, față de care însă prezintă un singular aspect arhaic, fiind chiar rădăcina primară (monosilabică) indo-europeană conservată fără lărgire sufixală și în substratul carpato-balcanic. De relevat între *zăr* și alb. *drā* o înrudite semantică ceva mai mare decît cu alte cuvinte ale grupei („reziduu de unt topit"), în legătură cu industria laptelui, ceea ce ar putea fi interpretat ca o veche particularitate comună a celor două cuvinte i.-e. car-

[57] Cf. descrierea unei „variante" a operațiunii de alegere a caseinei (cașului) din străghiată de ex. la Damé, TermP, p. 69; supra, p. 217—218.

www.dacoromanica.ro

pato-balcanice, rămase din graiurile crescătorilor de vite ale acestor zone şi strîns legate de viaţa pastorală şi de economia casnică. Specializarea apelativului **deru-* asupra „lichidului rămas din laptele închegat" trebuie să fie de dată străveche, preromană; oricum, în româna comună, **deru-* avea exact accepţiunea de azi a lui *zăr*; ori de preferat un rad. de forma **g'(h)el-*?

(157) zburdá (var. *sburdá*) vb intr. *1)* „a face mişcări repezi, a alerga şi a se juca vioi, în mod nebunatic (despre oameni şi animale)" (s'agiter, courir çà et là, caracoler; umherspringen, sich ausgelassen gebärden, links — rechts schwenken"). *2)* „a fi neastîmpărat" („folâtrer, sauter; herumspringen, schäkern, scherzen"). *3)* „a-i sburda = a avea poftă de nebunii (strengării)" („faire la vie, se dissiper; es verlangt mich nach, ich habe Lust zu ausgelassenen Streichen"). AnonC, *zburd* amputo(?) [de fapt: *amptruo*].

Der.: *zburdare, zburdărie, zburdat* („desfrînat, zburdalnic"), *zburdar* („neastîmpărat"), *zburdător, zburdatec, -ic, zburdăciune, zburdalnic, zburdălnicie*.

Dial.: arom. *zburdălipsire* (vb), *zburdălipsit* „zburdălnicit, zburdat", *burdal* „zburdalnic".

LexB, p. 613 „*sburdu* avagor, digredior, fluctuo; nota. Gallis se *desborder* exundare". ● LaurM, II, p. 1070 „cf. it. *sbordellare*, fr. *déborder; bardu* — *bardus* a nu fi greoniu". ● Cihac, DÉtDR, II, p. 328 pol. *burda* bagage, dispute, querelle, *burdy* querelleur, tête turbulente, ceh *burda, burdovati* etc. ● Philippide, ILR, p. 87 onomatopee. ● Geheeb, JB, V 1898, p. 32 „iterativum zu *sbor, exvolitare* > *sbŏrtare* > *sburda*, synkop. und Erweichung von *t* nach *d*" [!]. ● Diculescu, ZrPh, XLI, 1921, p. 423, Gep. **behurdan* = mhd. *behurden* „mit einer Hürde umgeben, einfriedigen" etc.; cf. nhd. *behagen* „placere, convenire" [!]. ● Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 191 lat. **abhorridare* (< *abhorridus*) > *burda*, „sum alienus, remotus; verabscheuen" + prefix *ex-* „din ceva afară" > „sînt desmăţat, sar de mulţumire". Respins: Puşcariu, DR, III, p. 838 „*sburda* der. din *burdus* 'catîr', animal care mai ales zburdă (sare, dă din picioare, nu ascultă: *calul sburdă sub căldreţ* 'sare ca un catîr', *cal sburdalnic* 'de felul catîrilor')" [?]. ● Giuglea, DR, III p. 592—593 „se explică uşor în legătură cu *bărdăun, bărzăun*, it. *bordone* etc.". ● Pascu, DÉtMR, I, p. 49, 219, ArR, X, p. 472 lat. **exvolitare*. ● Şăineanu, DUn, p. 570 „din primitiv *burd* de orig. necun." ● DLR, II/1, p. 487 „ar putea fi, ca *îmburdă*, der. din lat. pop. *imburdo, -are*, din *burdus* catîr". ● Scriban, D, p. 1435 „poate v.germ. *bürde* sarcină, adică 'arunc sarcina', lat. *burdus* catîr, v. *îmburd*". ● Tiktin, DictRG, p. 1806, Candrea, DEnc, p. 1109 (orig. necun.).

Neexplicat prin *desborder, sbordellare* (+ *bardus*), ceh., pol. *burda*, germ. *burdî, behurdan, bürde*, ori **exvolitare* şi **ex-abhorridare*, confecţionat de Skok, prin *burdus* „catîr" (care mai ales zburdă, pentru Puşcariu), *bărdăun* etc., verbul *zburdá* (român comun), generalizat şi avînd sensul etimologic identic celui actual „mişcare iute (chiar violentă), agitaţie, neastîmpăr", poate fi atribuit fondului autohton: *s-burd-* conţine prefixul *ex-* şi un element radical **bur-*, i.-e. **bher-* „a clocoti, a fierbe (despre apă, foc)", din care sensul (poate de bază) „a se mişca violent (pasionat)" (WP, II, p. 157, 2; IEtW, 132): v. ind. *bhuráti* „ se mişcă, face mişcare bruscă, tresare, tremură", *bhurámān-h* „abătîndu-se, svîrcolindu-se", *bhuranyati* „tresare, e neliniştit, agită, răscoleşte", *bhuranyú-h* „mişcător, care tresare" etc., gr. πορφύρω „a clocoti, a se aprinde, a fi în mişcare agitată" ş. a. Celelalte derivate sînt în legătură cu „fierberea, arderea, fermentarea". Ar putea fi luat în seamă şi un rad. de forma **suer-* (WP, II, p. 527—528)?

Aici aparţine (dacă este rudă cu *zburda*) alb. *breth, -dh* „a sări, sălta", greşit clasificat de Meyer, EWAlb, p. 46, AlbSt, III, p. 28, 35, Berneker, SlEtW, I, p. 83, WP, II, p. 202 la i.—e. **bhred(h)-* „waten". De menţionat, de asemenea, baza **bhereu-, bheru-* (dela acelaşi **bher-*) „a se mişca violent, a clocoti": v.ind. *bhurvani-h* „neliniştit, sălbatic" etc. (WP, II p. 167); cf. **bhuro-* (WP, II, p. 191).

www.dacoromanica.ro

(158) zéstre s.f. (pl. *zestrele, -ile*) *1)* „averea mişcătoare şi nemişcătoare dată de părinţi fetei cînd se mărită; dotă" („dot; Mitgift, Heiratsgut"); restrîns „hainele, rufele, aşternutul etc. aduse de femee în casa bărbatului ei cînd se mărită (lada de z., foaie de z.)". *2)* „odoarele şi alte obiecte de preţ formînd averea bisericii sau mănăstirei („trésor d'une église ou d'un couvent; Kirchen-, Klosterschatz").

Der.: *zestrucă, zestrişoară, zestricică*; *zestraş* („om care se duce şi locuieşte cu muierea în averea (casa) ei", Vîlcea), *zestral* („dotal"), *zestrător*; *a înzestra (†înze tri), -at, (neîn-), înzestrător, -oare, înzestrare, -at* (adj., s.n.).

Dial.: arom. *zéstră* (pl. *zéstri*) „dot" (şi *pricâ, pa(i)e, pirţie, avcare*), megl. *zestri* (GrS, VII, p. 229).

Împr. din rom.: blg. *zestra* (DR, III, p. 178—179, 225), ucr. *zestra, zastra, ziastra*, (EWR 1935; BalkA, II, p. 133; RomSl, XIV 1967, p. 180, XVI, p. 100); ung. *zeszire, zeszira, szeszire, zeszîreje, esere, estre* etc. (InflR, p. 42, 93; WtbCs, p. 172; NyIrK, VI, p. 286, VII, p. 292; SCL, XIV 1963, p. 389; StLex; StCom, 13, p. 260; MNyRomKölcs, p. 41!); sās. *zestre* „Mitgift" (*RomElSz, p. 55*).

LéxB, p. 769. — Eliade, Voeab, p. 15, *43 (sl.)*. ● Cihac, *DÉtDR, I, p. 322 lat. ex-staura = ecs-staura* metatezat şi asimilat *secstra-sestra* etc., *II p. 472 v.sl. za trîsstrojq* „parare, armare, conficere", pol. strój „arrangement, parure" etc. — *LaurM*, I, p. 1100 „compara it. destrale". ● Hasdeu, CuvB, supl. I, p. LIX, LXXX din lat. *dextrae* „dar, cadou". ● Gaster, ZrPh, III, p. 469 „sowohl C(ihac) als H(asdeu ist es entgangen, dass sich das Wort auch im Blg findet. Ich wage daher[!] die Vermutung, es entweder mit pers. türk. *zisten* „Lehen", *zist* „Leben"[,] also = das zum Leben Gehörige, oder ngr. δεσμός „lien", δέσις, „l'action de lier" in Verbindung zu bringen". ● Tiktin, Stud, p. 39 *dextrae*. Şăineanu, Sem, p. 103. ● Densusianu, HLR, I p. 367 nesigur dacă e împr. din rom. în blg, ori invers. ● Puşcariu, EWR 1935, etym. unbekannt"; din soluţiile vechi „verdient nur diejenige Hasdeus Beachtung". ● Tiktin, DictRG, p. 1811 „lat. *dextrae* 'Handgelöbnis, feierliches Versprechen', daher 'durch Handschlag versprochenes Heiratsgut'". Admis: Şăineanu, DUn, p. 708; Candrea, DEnc, p. 1461; Pascu, REBS p. 94, 488; Şăineanu, DictRF, p. 632; Scriban, D, p. 1438 (lat. *dextrae* adică mîinile drepte a doi care se învoiesc etc.); îndoielnic: Meyer-L., REW[3] 2618 *dexter* „rechts, geschick, schlau", cu it. *destro* etc. ● Papahagi, AnD IV 1923, p. 91—92 „în rom. şi blg derivă din mgr. ζῶστρον, care înseamnă şi 'haine', ceea ce corespunde obiceiului românesc de a da drept zestre *haine* ... . ● Din blg: Domaschke, JB, XXI—XXV, p. 152 şi alţii (mai ales bulgari). ● Capidan, DR, III, p. 178—179, 225 „orig. blg a cuvîntului rom. este exclusă; cuvîntul blg e de orig. română". ● Densusianu, *Limba rom. sec. XVII* (curs), II 1936—1937, p. 173 „trebuie să fie latin; am putea pleca dela lat. *digesta* 'lucru pus la cale, împărţit' > **diestă* > **zestă* cu schimbarea terminaţiei, atras de formele terminate în *-tră, -tea tră*". ● Giuglea, DR X p. 451—454, DRS, p. 93—97 gr. *διαστρα < διάζομαι „ourdir. étendre la chaîne d'une toile", *zestre* însemnînd iniţial numai „ceea ce se face în războiu", ţesăturile; cf. *trusou* din fr. *trousseau* „vêtement, linge qu'on donne à une fille quand elle se marie". ● AnEtn, 1961—1964, p. 87—88, i.—e. **dai-st-* „parte, porţiune"(?).

Majoritatea adeziunilor le-a aflat *dextrae-zéstre*, părînd a fi singura care să „merite atenţie" (Puşcariu), potrivită fonetic după toate aparenţele; dar semantica arată limpede că este cazul unui calambur filologic al ingeniosului Hasdeu, acceptat uşor de unii latinizanţi şi lexicografi, cu toate că apare evidentă dificultatea unei asemenea derivări: confuzia între mîna dreaptă şi averea dată miresei, justificată de unii şi de Tiktin cu explicaţia grotească „durch Handschlag versprochenes Heiratsgut". Gr. *diastra* e inacceptabil fonetic, *zôstron* fonetic şi semantic. Apelativul rom. este vechi, dar esenţa lui semantică primară apare greu de identificat; azi înseamnă „averea (haine, bani, cereale, casă, pămînt, vite, lucruri de gospodărie etc.)" adusă de mireasă, valori materiale cu destinaţia de a contribui (în mod substanţial) la întemeierea unei noi gospodării şi ca simbol al dragostei părinţilor faţă de fata de care se despart[58].

[58] Descrierea *zestrei* de ex.: S. Fl. Marian, *Nunta la r mâni* (1890), p. 141—149.

www.dacoromanica.ro

Echivoc subsistă în ce priveşte semantismul iniţial; primează aspectul moral-juridic ori cel economic-material? În cele două sensuri divergente s-ar putea stabili o etimologie pe cale comparativă. Forma epocii romanice era **destre-* cu *d z)* din vreun i.-e. *d(h)-*, căci i.-e. *g'(h)* nu oferă o bază acceptabilă. Se poate imagina o legătură cu rad. **dek'-* „a lua, ridica, primi; a saluta, a arăta (cuiva) cinste, a da onoruri" şi sensuri secundare [59], dar asemenea interpretare pare abstractă, deşi unele cuvinte indo-iraniene au sensuri destul de apropiate de *zestre*. Mai curînd sensul economic-material este de căutat în etimologia apelativului, pentru care însă o rădăcină potrivită de forma **d(h)es-* ori **d(h)ek'-* lipseşte. De aceea se poate încerca deocamdată o legătură interpretînd *zestrea* ca o „p a r t e, porţiune (primită) dintr-un lucru (avere)" cu i.-e. **dā(i)-*: *di-*, *də-* „a împărţi, a tăia în bucăţi, a rupe" (WP, I, p. 763—767; IEtW, 175—179): v. ind. *dáti*, *dyati* „taie, retează, împarte", *diti-h* „împărţire", *dātu* „parte", *dātrám* „Zugeteiltes" etc., gr. δαίομαι „împart, distribui", δαίς, -τος, δαίτη „porţiune, jertfă", δαιτρόν „porţiune" etc.; cu elementul *-p-*, *-t-*, cu *s *də-s-*. Ca o sumă de bunuri materiale primite de mireasă de la părinţi, *zestrea* poate să fi avut sensuri simple de „parte (dintr-un tot), porţiune (primită)" prin împărţirea unei averi sau din „defalcarea" unei porţiuni date miresei. Asemenea interpretare este mai apropiată de realităţile vieţii social-economice, potrivită în sensul primar şi actual al *zestrei*. Prototipul străromân **destr-* presupune o bază **des-tro-* cu sufix *-tr-* sau mai curînd i.-e. **dai-s-tr-* cu suf. *-stro-* (cf. lat. *capistrum*, *lustrum*, *monstrum*, ahd. *galster*, got. *gilstr* etc.; de ex. Brugmann, GrdVglG, II/1, p. 346—347). Mai puţin verosimilă ar fi o legătură cu **dhē-* „a pune, aşează" (WP, I, p. 826—829).

(159) zgárdă (var. *sgardă*) s.f. (pl. *zgărzi*, *zgarde*) *1)* „curea sau cerc de metal (legătoare sau podoabă) în jurul gîtului cîinilor, viţeilor, vacilor sau cailor (gîtarul de care se leagă opritoarea la oişte)" („collier de chien, veau, vache, cheval; (Hunde)Halsband"). *2)* „lănţişor, şirag de mărgele (etc.) ce se pune la gît; gherdan, salbă de bani" („collier; Halskette, -band"). *3)* „guler" („col, collet; (Hals)Kragen"). *4)* „gujbă, gînj de curpen la poartă" Gorj etc. („tige tortillée servant de lien; Ring aus Weidenzweigen als Angel an (Hof)Toren verwendet").

D e r.: *zgărdiţă*, *-uţă*, *-uşă*, *zgărdan* (maram. „zgardă din împletitură de mărgele", contaminare din *zgardă* + *gherdan*?), a *zgărdá*, *înzgărdá* („a pune zgardă"), *(în)zgărdat*; antropon. *Zgărdan*(?), *Zgărdescu*.

D i a l.: neatestat (arom. = *alsu*, *cóthur*).

Î m p r. din rom.: ucr. *zgarda* (BalkA, II, p. 133; ZbKiev, p. 57; RomSl, XIV 1967, p. 180); ung. *zgárda* „pénzecskékből felfüzött nyakláncz; kutyák szeges nyakörve", *gárda*, *szkárda* „hajfonat", *zgárdo* etc. *gèrdica* „gyöngyökből készitett fej-, illetöleg kalapdisz", *gerdic(c)a* ş.a. (MNyRomKölcs, p. 153, 411—412).

A l b.: *sh k a r d h ë* „Hundskette, legno che si attacca al cane per tenerlo a distanza e non morda" (Cord.)

LexB, p. 641. ● LaurM, II, p. 1178. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 115 (sl.) *gard*, *îngrădesc* etc., *sgardă*, *grădiniţă* etc. ● Geheeb, JB, V, p. 37, Şăineanu, DUn, p. 589 cf. *gard*. ● Puşcariu, DR, II, p. 610 „*sgardă* n-are a face cu sl. *gradŭ*, ci derivă din ucr. *garda* 'Schmuck, Zierat' ... Bibl. şi mold., bucov., maram., ban. *sgarda* este un

[59] WP, I, p. 782—785; IEtW, 189; WH, I, p. 330—331 *decet*: gr. δέκομαι „iau, ridic", av. *dašta* „obţinut, dobîndit", v. ind. *daça* „stare, situaţie, destin", *daçati* „aduce jertfă, arată cinste, dă acordă" etc.; lat. *doceo* „învăţ", *decus*, *-oris* „podoabă", *dignus* (**dec-nos*) „demn, vrednic; apt, capabil de ceva" ş.a.

www.dacoromanica.ro

colan de pietre scumpe sau mărgele; numai prin analogie s-a spus *sgarda cîinelui*, sens special care a învins în limba literară". ● Tiktin, DictRG, p. 1812 „Zshg. mit sl. *gradŭ* fraglich". ● Pascu, ArR, IX, p. 324, X, p. 477 „alb. *shkardhë* = drom. *sgardă*, d'origine inconnue, qui doit être cherchée ailleurs". ● Şarovolskij, ZbKiev, p. 57 „rum. prefiksa *z-* i sl. *gard*, srb *zagrad*, rus, ucr. *zagoroda*". ● Candrea, DEnc, p. 1145 cf. alb. *shkardhë*. ● Scriban, D, p. 1438 „din rom. vine alb. *shkardhë* şi rut. *gárda* podoabă, Cf. cu *gherdan*". ● AnEtn, 1959—1961, p. 31, 1965—1967, p. 16—17.

Încercările mai vechi nu explică forma şi sensul, ori sînt inadmisibile sub raport cultural-istoric (*gard, garda, gherdan* etc.); ele ignorau alb. *shkardhë*, evident identic cu *zgardă (sgardă)*. În literatura veche apare din sec. XVII (Bibl. Gen., 38,18 „şi el zise: ce arvună îţi voi da? Ia zise: inelul tău şi sgarda şi toiagul", traducînd pe gr. ὁρμίσκον; AnonC, *zgardă, zgerdat*). Sensul primar este „legătură înfăşurată; ceva răsucit, îndoit, învîrtit" în jurul grumazului, fie o simplă legătoare de metal ori curea la gîtul cîinilor, fie gujbă ori podoabă grațioasă (lănțişor, şirag de mărgele, guler etc.) la gîtul femeilor; adică un „cerc; răsucitură, torques". Din punct de vedere fonetic, mai veche este forma albaneză, căci în rom. sonorizarea unui vechiu *k* în grupul *sc-* este admisibilă (**skar- > zgîria, scabies > zgaibă* etc.); un alb.-rom. **skardă* aparţine la i.-e. **(s)ker-* „a întoarce, răsuci, îndoi", cu formant dental **(s)krei-t-* cuvinte ca lit. *skrieČiu, skriesti* „a învîrti, a învîrti pe loc", *skrytis* „obadă", *apskritùs* „rotund", *skritulys* „cerc" etc.; **(s)kreid-* ca lit. *şkridinéti* „a se învîrti împrejur" etc. (WP, II, p. 568—573, 3; IEtW, p. 935; aceeaşi răd. în autohtonele *cîrlig* şi *creţ*), Bazele cu *k* şi *g* au dat cuvintele pentru „cerc, inel, ceva răsucit (îndoit, etc.)", mai apropiate semantic de alb.-rom. **skarda*, care presupune un i.-e. **(s)ker-/ *skor- > *skar-d(h)ā* „cerc, obiect circular învîrtit în jurul unui lucru", ceea ce tocmai este *zgarda*.

(160) zgîriá (var. *sgîriá*, †*zgîriá*, Oaş *dărăiá*), vb. tr., intr. şi refl. *1)* „a (-şi) produce o tăietură superficială, o rosătură uşoară cu unghia sau cu un vîrf ascuţit; a roade la suprafaţă" („égratigner, griffer; gratter; kratzen, zerkratzen"). *2)* p. ext. „a produce o senzaţie neplăcută (despre unele băuturi)" („gratter le gosier; im Hals brennen (kratzen)").

Der.: *zgîriare, -ere, -at (-et), sgîrietură; zgîrieciu (zgîriacu), zgîrie-nori, zgîrie-brînză* („negustor ruinat; zgîrcit, harpagon, avar").

Dial.: arom. *sgîir* „*zgîria*", *sgîirătură*, megl. *zgair, zgairari* „gratter".

Alb.: *shk'er* „reisse auseinander" (*har* „schneide Bäume oder Weinstöcke aus, jäte aus"), WP, II, p. 373.

DictB, II, p. 373 „*sgariu, sderiu*, it. *graffiare*, stracciare". ● LexB, p. 641. ● LaurM, II, p. 1083 *scariare = sgariare*. ● Cihac, DÉtDR, II, p. 101 (sl.) *sgîria, sdăriu, sgăriu* (gheară). Admis: Geheeb, JB, V 1898, p. 37, Şăineanu, DUn, p. 589 (*dăria* Moxa, sl. *dărati, sădrati*), Skok, *Slavia*, IV, p. 333, Bogrea, DR, IV, p. 845, Scriban, D, p. 1439. ● Puşcariu, ZrPh, XXVII 1904, p. 687—688, CL, XXXIX 1905, p. 75, EWR, 1938 **excario* (caries > alb. *k'ere* „rîie") prin legătura etimologică între „rîie" şi „zgîria". Admis: Capidan, Megl, III, p. 338, Meyer-L, REW[1], 1726 *caryon* „wällische Nuss", *carilium* „Nusskern", rum. *zgîria?* 1692 *caries* rum. *sgîria*. ● Pascu, ArR, XVI 1905, p. 132, Et, p. 42, ArR, VI 1922, p. 267 lat. **scabilare < scabere, zgăira > zgăria*. ● Weigand, KJB, VIII 1909, I, p. 99, IX 1909, p. 177 „*zgăr, zgărţ, zgîrţă* sind lautnachahmende Interj. deren Ursprung mir eher im Sl. als im Lat. zu liegen scheint; im Blg. ganz verbreitet". ● Puşcariu, DR, II, p. 604 calabr. *zgarrare*, neap. *zguarrare* „a sfîşia", a căror legătură cu fr. *déchirer* şi germ. *skerran* „a zgîria" e totuşi îndoioasă [evident, mai ales legătura acestora cu *sgîria*]. ● Philippide, OrR, II, p. 658 **excariare* neprobabil. ● Tiktin, DictRG, p. 1813 „die Formen mit *zd-, d-* weisen auf ksl. *(sŭ)drati, (su)dera* 'reissen, abreissen', die mit *zg-* sind dunkel, viell. liegt Anlehnung an *scărmănă* oder Lautmalerei wie in *kratzen, scribere* etc. vor; lat. **excariare* liegt

www.dacoromanica.ro

begrifflich zu fern", ● Giuglea, DR, IV, p. 897 lat. *scarifare* (σκαφίφω + *scribo*). Meyer-L, REW³ 7662 *scarifare* „ritzen", ait. *scalficcare*, rum. *sgăria*?; ceeace este „très douteux" Graur, BL, V, p. 113. ● Candrea, DEnc, p. 1146 lat. **scaberare* < *scaber*. ● Rosetti, ILR, IV, p. 60 (lat. *carilium* dubios, REW, 1726). ● CercLg, XIII 1968, p. 352 **sker-*.

Este limpede că *zgîria (sgîria)* nu are a face cu it. *graffiare*, cu *gheară*, cu sl. *sudrati* ori lat. reconstruite: **excariare*, *caries*, **scabilare*, *scarificare*, **scaberare (scaber)* ori altele de acest soi, dacă se vor mai fi propus: nu comportă nici o discuţie şi se elimină în bloc. În schimb se impune înrudirea sau chiar identitatea cu alb. *shk'er*, avînd aceeaşi esenţă semantică: „t ă i e r e a, facerea unei tăieturi la suprafaţă, încrestare", deci noţiunea primară „a tăia"; forma temei **sgar-* dintr-un mai vechi **skar-* (cf. *zgardă*), care duce la i.-e. **sker-*, **ker-* „a tăia", recunoscut pentru verbul albanez: WP. II, p. 573—587, 4; IEtW, p. 938—947, v. ind. *krnăti* „răneşte, vatămă, ucide", arm. *kʿorem* „zgîriu, rîcîi", alb. *shk'er-* „a sfîşia, a rupe cu violenţă", v. nord. *skera* „a tăia, a tunde", *skor*, mnd. *schore* „inciziune, crestătură, ruptură", etc.; baze cu *-t-*, *-d-*, *-p-* *-bh-* etc.; bază *-i-* cu *-t-*, cu labială: **skeri-bh-*, gr. σκαριφάομαι „zgîriu, fac o crăpătură", lat. *scribo* „scriu (gravez) cu un condeiu ascuţit, desenez, scriu", v. isl. *hrifa* „a zgîria, scurma", cu *-p-* let. *skripât* „a face inciziuni, a zgîria" etc. O bază **skerei-bh-* > **scaribare* poate să fie în *sgîria*, dacă trebuie să presupunem căderea vreunei consoane între *i* şi *a*.

Etimologia arată că aveau dreptate cei care postulau pentru verbul românesc un prototip **scar-*, **scarif(ic)are* (*scribo* etc.), dar lucrurile stau altfel decît îşi imaginau eruditii romanizanţi, fiind cazul unei înrudiri i.—e. cu verbele alb., gr. şi lat. ale rad. **sker-*.

(161) zgrîmă *(sgrîma, zgîrma, nsgrîma)*, arom., vb tr. şi intr. „a zgîria, a scărpina" („égretigner, se gratter; kratzen, (auf)ritzen"); megl. (?) *răzgrîmat* adj. „dărăpănat" (casă *răzgrămată* „casă dărăpănată"; din *zgrom*, arom. *zgrăm*, după Capidan, Megl, III p. 248, 338).

Der.: *zgrămare (sgr-, zgrîmare, zgrumare)*, *zgrămat*, *zgrîmătură*.

Byhan, JB, VI 1899, p. 391 „istr. *zgrnî, -nesk* 'ausfegen, kehren', kr. *zgrnuti* weg-, zusammenscharren; vgl. arom. *zgrîmu* kratzen". ● Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 86 dintr-o temă alb. *gri[m]*, *grimë* „miette", *gris* „gratter", derivă arom. *zgramu* cu proteza unui *s*, *z*. Admis: Körting, LRWb, 4354a, Weigand, KJB, VIII 1908 I, p. 102 (gut); respins: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328 lat. **excarimo* < *caries* (cf. *exfarino* > *sfărm*), DÊtMR, II, p. 244, 74 (mots obscurs), ArR, IX, p. 315 cf. alb. *gërmón'* „fouiller", *gërvis* „gratter", *gërruan* „gratter".

Tentativele prin sl. *zgrni*, alb. *gërmón'*, *gërvis* ori lat. **excarimo* nu sînt satisfăcătoare, iar singura legătură probabilă rămîne cea cu megl. *răzgrîma*; dar sensul cuvintelor e divergent, deci nu este exclusă originea lor diferită. Arom. *sgîrma* corespunde exact lui *sgăria* drom., *zgair* megl., deosebindu-se prin plusul unui *-m*; e probabil că cele două verbe *sgăria-zgair* şi *sgrîma* sînt coradicale din punct de vedere indo-european, provenite din acelaşi **sker-* „a, tăia" în numeroase cuvinte din limbi diferite, de la baze variate şi cu sensuri multiple (cf. *sgîria*); **skrem-* (WP, II, p. 583): mhd *schramen* „a rupe, a smulge", mnd. *schram* „crăpătură, sgîrietură", v. nord. *skraam* „sgîrietură, sfîşietură" etc.

Nu se poate spune dacă există o legătură de înrudire între arom. *sgrîma*, drom. *sgîria-* megl. *zgair* pe de o parte şi istr. (citat de Puşcariu, EWR, 1938) *zgrebescu* „zgîriu", care ar putea conţine acelaşi rad. i.—e. **sker-*, anume baza **skereb(h)-*; încă mai dubioasă e legătura între aceste cuvinte autohtone române legate între ele prin rad. i.—e. **sker-*, şi megl. *grăbăesc* (amintit de Puşcariu, *ib.*), *grăbdiri* „a sgîria" (Candrea, GrS, III p. 398), care înseamnă şi „iau, răpesc" şi vine din blg *graban* (Capidan, Megl, p. 143).

www.dacoromanica.ro

INDICE

(Cifrele arată paginile; cifra cursivă, locul principal.)

A) MATERII

(cf. şi sumarul fiecărui capitol din partea I. Cuvintele şi numele proprii ca material filologic-lingvistic, în indice B)

accentul, albănez, român 108
M. Acilius Aureolus (geta) 190
Adamclissi (jud. Constanţa) 78, 176
administraţia romană provincială 90
T. Aelius Antoninus Pius aug. (138—161) 172, 189
P. Aelius Hadrianus aug. (117—138) 180, 182, 197, 198
Aesculapius zeu thr. — gr. 77
Aetius, Flavius — (moesus), saec. V 78
Agrianii pop. thr. 64
agricultura (la vechii români) 213
Agron, Illyr. rex 72
ala (formaţie auxil. caval.) 180
— Ala Gallorum (Dacia) 180
— A. Hispanorum Campagonum (Dacia) 180
— A. Illyricorum (Dacia) 180
Albanezi (Skipetari) 29, 38—39, 41 sqq. et passim; limba albaneză 93—95, 97—109, 132 (elem. rom. — alb.), 135—136, 140 et passim, 151—154, 172 et passim
Albocensi (pop. Dacia) 180, 181
Alburnus Maior (Roşia, jud. Alba) 183
Alpes (montes) 209
Aluta (Olt, Dacia) 183
Amantini (celt., illyr.?) 85
Anarti (pop. Dacia) 180, 181
Andizetioi (pop. illyr.) 85
Angros (Morava Serbica) 72
Angustiae (loc. Dacia, Breţcu?) 182
antroponime, illyr. 95; thr. 105; thr. — get. în Dacia 186; indigene înlocuite cu cele romane 118—120; româneşti antice (romane) 94
Aous (fl. Illyr.) 72, 105
Appianus (histor. scriptor) 173
Apuleius, Pseudo — 79
Apulum (Alba Iulia, Dacia) 183, 184, 193, 204
Aquae (Călan, jud. Hunedoara) 183
Aravisci (Eravisci, celt. Pann.) 85
Arcidava (Vărădia: Vîrşeţ, Dacia) 183
Ardiaei (pop. Illyr.) 72, 73
armata romană (provinciali în —) 89
Armâni (aromâni) 114 et passim
armeană, limbă (împr. rom.) 140
Arno, Indiculus Arnonis 210
Arsietae (pop. thr.) 188
articolul postpus (rom., alb., blg.) 99
Arutela (Bivolari, jud. Vîlcea) castru aux. 184
Asia Minor (Anatolia), elem. thr. 77
Attila (Hunn. rex) 208, 219
Augusta, Praetoria — (Dacia) 182
Augustinus, v. Aurelius —
Augustus, v. Octavianus —
Aurelianus, L. Domitius —
M. Aurelius Antoninus aug. (a. 161—180) 171, 180
M. Aurelius Antoninus aug. Caracalla (a. 211—217) 180
Aurelius Augustinus, saec. V 208
M. Aurelius Commodus aug. (a. 180—192) 189
Autariatae (pop. illyr.) 73
auxilia (formaţii milit. romane) 89, 179
Azali (Asali, Ansali, pop. Pann.) 85

Bacauzi (pop. germ.) 209
balto-slave, limbi 76
Basarabia (daco-geţi, liberi) 190
Băniţa (jud. Hunedoara. cetate dac.) 178
Belgrad, v. Singidunum
Belisarius, Flavius —, dux rom., thr. 78
Bessi thr. 82; Bessus, v. ind. Bb
Bicilis, nobilis Dacus 177
Biephi (pop. Dacia) 180—182
Biertan (jud. Sibiu) 204
Biessi (thr. liberi) 188
bilingvism, illyr. — thr. — rom. 88
Bithyni, Bithynia thr. (Asia Min.) 77
Bivolari, v. Arutela
Boii (pop. celt.) 85
Bologa (jud. Cluj) castru aux. 184
Bosporus Cimmerius (thr.) 77
Braşov, Schei (Trocari) 305
Breones (nobiles, Raetia 210

www.dacoromanica.ro

Bretcu (jud. Covasna) 182, 184, 203, v. Angustia
Breuci (pop. illyr.) 72, 73, 85
Brongos (Morava) thr. 72
Bruiu (jud. Sibiu) 184
Brygos, thr. — gr. 77
Buciumi (jud. Sălaj), castru aux. 184
Bulgari (pop. şi limba) 39, 40, 46, 47, 83; împr. din română 140
Bumbeşti (jud. Gorj) castru aux. 184
Burıdava (Stolniceni, jud. Vîlcea) 184
Burıdavensi (pop. Dacia) 180, 181

Calabria (messap. Italia) 64
Calbor (jud. Braşov) 184
Carpi (pop. thr.) 94, 171—172, 188, 189 (Carpodaci), 205
Cassius Dio (histor. scriptor) 173
Caşolţ (jud. Sibiu) 184, 185
Caucoensioi (pop. Dacia) 180, 181
cavalerul trac (în Dalmatia) 84
Călugăreni (Mikháza, jud. Mureş), castru aux. 203
Căpîlna (jud. Alba) cetate dacică 178
cehă, limba (elemente rom.) 140
Ceiageisoi (pop. Dacia) 180—182
Celtae (celţi) 84, 173, 184; in Dacia 181 (Anarti, Teurisci); cuvinte celtice (gallice) în limba franceză 146—148
centum, limbă: germana 76; veneta 76; celtica
Cepik (Tsepigovo, Pelagonia) 83
ceramica (getică în Dacia rom.) 187
Cernatu de Jos (jud. Covasna) 184
Cerniahov (— Sîntana, cultura) 206
Cibalae (loc. Pannon.) 85
Cimmerieni v. argea, 252
Cinciş (jud. Hunedoara) 184
Cipău (jud. Mureş) 205
circulaţia cuvintelor în limba română 131—134
Ciumbrud (jud. Alba) 223
Ciunga (jud. Alba) 184
Claudius II (Goticus), aug. (a. 268—270) 78
Cluj, v. Napoca; C. Mănăştur 206
cognomen (barbar, illyr. thr.) 90
coheredes (Erbe) 228
cohors (unitate aux. de infanterie) 180
Cohors I Cilicum 78
colonizare romană în provincii 89
columna Ulpii Traiani Romae 175—178
Comalău (jud. Covasna) castellum 184
consonantism. v. fonetica
Constantinus I aug. 78, 204
Constantius (Chlorus) aug. 78
Cornacum (loc. celt. Pannon.) 85
Cornelius Epicadus scriptor 73
Cornelius Fronto histor. scriptor 197
Costeşti (jud. Hunedoara) cetate dac. 177
Costoboci (pop. thr. Dacia) 180, 181, 188, 189
Cotensi (pop. Dacia) 180, 181
Cotini (pop. illyr. thr.?) 85
creştinismul (în Dacia) 204—205
Crişana (thr. — daci liberi) 190
Cristeşti (jud. Mureş) 184, 185, 205
Criton, Statilius — medicus-scriptor 172, 173
croata, limbă, elemente rom. 140

Daci (cf. Getae) 39 sqq., 78—79, 165—201, 188—189 et passim
Dacia 39 et passim, 165—201 et passim
Dacia capta 174; Dacia Dea 187
Dacia Nova (Aureliana) 152
Dacicum bellum (a. 117) 189
Daesidiates (pop. illyr.) 73
dalmata, limbă 156, 166
Dalmatia 71, 84, 85, 96, 149, 152, 166; cf. Delmat-
Dardani (pop. illyr?) 84, 93
Dardania 58, 62, 78, 151—154
Dardanos (Troas), Dardapara 84
Dardi (messap. Italia) 84
Darnithithi (loc. Dacia) 183
Dassaretae (pop. illyr.) 72
Dea Placida (Dacia) 187
Decebalus, Dacorum rex 158, 172—174, 176, 177, 182, 188—192
Dej (jud. Cluj) 204
Delmata (illyr.) 72; Delmatae 73, v. Dalm—
Deramistae (pop. illyr.) 72
derivarea cuvintelor (thr., rom.) 125, 128
desnaţionalizare în Secuime 236
dialectele române (elem. autohf.) 134—137
Diana Mellifica (Dacia) 183
Dierna (Orşova, Dacia) 183
Dinogetia (Garvăn, jud. Tulcea) 230
Diocletianus, M. Aurelius Valerius — aug. 71, 171
Dionysios Thrax grammaticus 77
Dionysos deus thr. — gr. 77
Dioscorides, Pedanius — 79
Ditio(nes, pop. illyr.) 72
Doidalses artifex thr. — phryg. 77
Domitianus, Flavius — aug. 171, 172
Domitius, L. ——— Aurelianus aug. 78, 194—197, 202, 208
Drava (Dravus) fl. 71, 85
Dridu (jud. Ialomiţa) 230
Drinus fl. 105
Drobeta (Turnu Severin, Dacia) 183, 198
Dunărea (Danubius) 209
Durmitor (munte) 105

emigrarea românilor din Ardeal 140
Encheleae (pop. illyr.) 72
Endirudini (pop. illyr.) 71
Ennius histor. scriptor 73
Epicadus, v. Cornelius —
Epidaurum (Illyria) 71
Epirus, Epirotae 71, 83
equites singulares (daci la Roma) 180
Eravisci, v. Aravisci
Erbe (coheredes) 228
ethnicon (natione) 72, 90 et passim
etimologia 15—16; numelor proprii 74, 80
Euphrates fl. 197
Eutropius histor. scriptor, saec. IV 171—172, 187, 197
Ezerovo (Bulgaria) inel aur cu inscr. thr. 79

fagul (lat. fagus) 278
Feisa (jud. Sibiu) 204

www.dacoromanica.ro

Flaccus (Vlachus, Vlachi) 158, 171
Flavius, v. Domitianus —
Foca (Phocas) aug. (a. 602—610) 78
fonetica illyr. 75, thr. 80; rom. — alb. 102—103; traco-română 122—125, 126—128
franceza, elemente lexicale celtice 146—148
Francii (germ.) 209
Frigia, v. Phrygia
Fronto, v. Cornelius —
Fuscus Luci f. Azalus 85

Galabri (dardani) 64
Galatia (Asia Minor) 80
Galerius, v. Maximianus — aug.
Galiţia (U.R.S.S., daco-geţi, thr.) 190
Galli, v. Celtae
Genius Daciae (Dacia prov.) 187
gentes Dacorum 180; gentes in Imperio Romano 208
Gentius rex Illyr. 71, 72
Genusus (fl. Shkumbi) 105
Gepizii (germ.) 219
germanice, limbi 76; elemente — în română 42
Getae (Daci) 39, 78—79; 158; 173; v. Daci
Ghelar (jud. Hunedoara) 136
Gilău (jud. Cluj), castru auxiliar 184, 203
glose illyre 74; thr. 79
Goţii (în Dacia) 205, 209
Grabaei (pop. illyr.) 71
Grădiştea Muncelului (de Munte, jud. Hunedoara; Sarmizegetusa Regia) 176—178
graeca, neo— (cuvinte româneşti) 140
Graeci (Hellenes) 83

Helvetia romana 211
Hesychios (lexicogr.) 79
Hieronymus (scriptor histor.) 208
Histria (Istria, penins. Italiae) 72
Hoghiz (jud. Braşov) castru auxil. 203
Hunni (pop.) 209, 218—219
Hydata (Aquae, Dacia, Călan) 182

Iacobeni (jud. Cluj) 184
Iapudes (Iapodes, pop. illyr.) 73, 85
Iazyges (Sarmatae) 181
Ibar, fl. Moesiae Superioris 84
Iernut (jud. Mureş, Sf. Gheorghe) 204, 205
Ighiu (jud. Alba) 184
Illyri 38, 43, 48, 49, 71—96 et passim
Illyricum 71, 92, 152
Imbros (insula, locuitori thr.) 77
împrumuturi lexicale din limba română 138—140
Indiculus Arnonis (Salzburg) 210
influenţe lexicale asupra limbii române 141—142
Inlăceni (jud. Harghita), castru auxil. 203
inscripţii „illyre" 73—74; trace 79
Istroromâni (Rumeri) 96
Italia, illyri în — 71
Iugurtha rex Numid. 178
Iulianus, Flavius — aug. 78, 170, 171, 173
C. Iulius Quadratus Bassus legat. Daciae 198
Iustinianus, Flavius — aug. (a. 527—565) 78
Iustinus I aug. (a. 518—527) 78

Jabăr (jud. Timiş, obiect creştin) 205
Jireček, C. J., linia lui — 153

Labeatae (pop. illyr.) 71, 73
Lactantius histor. scriptor 173
latina, limbă adoptată în provincii 143
latinistă (ardeleană), Şcoala —
Latobici (pop. celt.) 84
Lechinţa de Mureş (jud. Mureş) 184, 205
legio XIII Gemina (Dacia) 180; IV Flavia 182
Lemnos, insula (locuitori thr.) 77
Leon I Thrax aug. 78
Liber Pater, Libera (Dacia) 187
Liburni (pop. illyr.) 72, 73
Licinianus Licinius aug. 78
L. Licinius Sura cos. 174
limba, determinativ al etnicităţii 88; illyra şi traca dispărute prin înlocuire cu latina 88—93
„lingvistica" balcanică 97—102
Lissus (oppid. Illyr.) 71
lituana, limbă 76; v. balto-slave
Litus, legatus aug., saec. III 171
Locusteni (jud. Dolj) 184
Lucianus din Samosata 172
Lycaonia (Asia Minor), pop. thr. 77
Lydia (Asia Minor), pop. thr. 77
Lydus, Ioannes, histor. scriptor 173

Macedones 83; v. argea, indice Ba
Macedonia provincia 96
Maezei (pop. Illyr.) 72, 73
maghiara (ung., influenţă română) 139—140
Malva (Romula, Reşca, jud. Olt) 183
Manasses histor. scriptor 174
Maramureş (thr. — daci) 190
Marcianus aug. (a. 450—457) 78
Q. Marcius Turbo („legat." Daciae) 198
Margus (fl. Morava) 71, 84
Marinus Tyrius scriptor 182
Marisia (fl. Mureş) 183
Martinovca (Ucraina, tezaur) 206
Mauri (Maurusia gens) 171
Maximianus Galerius aug. 78, 171, 190
Maximinus Daia [Daza ?] aug. 78
Maximinus Thrax (C. Iulius Verus) aug. 78
Medişoru Mare (jud. Harghita) 184
Meglenoromânii 96; Meglen
Mehadia (Praetorium, jud. Caraş-Severin) castru auxiliar 184
Menzana, Iupiter mess. 358
Messapi (illyr. Italia) 358; limba 81
meşteşuguri (la vechii români) 213
Micia (Veţel, jud. Hunedoara) castru auxiliar 183, 184, 204
Moesia 77, 78, 84, 91, 149, 151, 152, 154, 196, 208, 209, 230
Moigrad (jud. Sălaj), v. Porolissum
Moldova de Nord (thr. — daci liberi) 190
monete romane (Dacia), v. numismatic —

www.dacoromanica.ro

Morava, v. Margus, Angros, Brongos
Moreşti (jud. Mureş) 184
morfologia 99
Mugeni (jud. Harghita) 184
mutaţia consonantică (?) thr. 81
Mysia (Asia Minor) thr. 77

Napoca (Cluj, Dacia) 183, 184, 204
Naro (fl. Dalmatia, Neretva) 72
Nasamoni (pop. Africae) 171
natione 72, 90, nationes 208
neutru (gen gramatical) 99
Nireş (jud. Cluj) 205
Niş (Naissus, Moesia Superior) 153
Noricum 71 (provincia), 209 (saec. V)
Noşlac (jud. Alba) 184
nume proprii illyre 74; thr. 74, 81; cf. antroponime
numerus (formaţie auxiliară romană) 180
numismatic, material — 204—205

Obreja (jud. Alba) 184, 185, 229
obştile ţărăneşti la vechii români 200, 227—229
Ocna Sibiului (jud. Sibiu) 184
Octavianus Augustus aug. 171, 180
Oláhok (valahi, români) 27
Oloros Thrax, Thukydidis pater 77
oraş (ung. város) 200
Orestis (Macedonia) 83
Orheiu Bistriţei, castru auxiliar 184, 203
Oseriates (pop. illyr.) 85
P. Ovidius Naso poeta „Geticus" 79
Ozoli (Locri, graec.) 85

Paiones (Peoni, illyr. ?) 83, 84, 95
Palatca (jud. Cluj, creşt. ?) 204
Pannonia 72, 84, 85, 172
paroikoi (vicini) 228
Partheni (pop. illyr.) 72
Pastirskoie (Ucraina), necropolă sec. VII 206
păstoritul (la vechii români) 214—218
Pelagonia (Macedonia) 83, 93
Peonia, v. Paiones
Perdica, vicus Dardaniae 84
Phaeaces (pop. illyr.) 72
Phocas, v. Focas aug.
Photius scriptor 79
Phrateria (local. Daciae) 182
Phrygia (thr. Asia Minor) 77, 80 (inscr.)
Piatra Craivii (jud. Alba), cetate dac. 178
Piatra Roşie (jud. Hunedoara), cetate dac. 177, 178
Piephigoi (pop. Daciae) 182
Pirustae (pop. illyr.) 73, 188
Pîrliţi (toponim român) 229
Placida, Dea (Dacia) 187
polonă, limbă (elemente române) 140
poreclă (signum) la romani 81, 90
Porolissum (Moigrad, Sălaj, Dacia) 183, 184, 203
Porumbenii Mici (jud. Harghita) 204, 205
Potaissa (Turda, Dacia) 183, 184, 193, 201, 205
Potulatenses (pop. Daciae) 180, 181
praetoriae cohortes (Daci în —) 180
Predavensi (pop. Daciae) 180, 181
Priscus Rhetor, scriptor, saec. V 208, 209
Proştea Mică (jud. Sibiu) 204
Pseudo-Apuleius, v. Apuleius
Pseudo-Scymnus, v. Scymnus
Ptolemaios, Claudius, geograph. 79, 180—182
Pyraei (pop. illyr.), Pirei 72

Quartine vivas (saec. IV) Micia 204

radicale (rădăcini) indo-eur. 118—121
Raetia 71; Raethia 209, Secunda, Prima 210
Ranisstorum (loc. Daciae) 183
Ratacensi (pop. thr. — dac.) 180, 181
Răhău (jud. Alba) 204
Regalianus tyrannus dac. Moesia 190
religio romana (in provinciis) 89
Rhenus (fl. Rinul) 209
Rişnov (jud. Braşov) castru auxil. 184
Roma (geto-daci la R.) 180
Romani — Români 135, 207 et passim
romanche (raeto-rom.) 210
Romanizarea illyrilor şi tracilor 88—89; r. în Dacia 89, 190—195
Romi (ţigani) cuvinte româneşti la R. 140
Romula (loc. Dacia, Malva, Reşca, jud. Olt) 183
Romula (Maximini Galerii aug. mater) 190
rotacismul (*n*>*r*) în alb. şi rom. 46, 50, 99, 102
Rumeri (Istroromânii) 135
rusă, limbă, elemente române 140
Rusticius (romanus, Moesia Super.) 208

Sabazius (—dios) deus thr. — phryg. 77
Saldensioi (pop. Dacia) 180, 181
Salinae (loc. Dacia, Uioara?) 182, 183
Salvianus, scriptor, Gallia 208—209
Salzburg (Austria) 210
Samothrace insula (pop. thr.) 77
Samus (fl. Someş, Dacia) 183
Sarmatae (roxolani, iazygi) 171, 197
Sarmizegetusa (Zermizegetusa) Regia (Grădiştea Muncelului) 176, 177, 182
Sarmizegetusa (Ulpia Traiana Dacica) 203
Sassei (pop. illyr.) 71
Saşi (Saxones), cuvinte române la — 140
sat (lat. fossatum) 200
satele vechi româneşti 227—229
satem, limbi indo-eur., albaneza 93; frigiana 80; illyra 75—76, 85; traca 80—81 et passim
Sava (jud. Cluj) 184
Savus (fl. Sava. illyr.) 85
Sărăţeni (jud. Mureş) castru auxiliar 184
Scandinavi (germ. 87
Sclavenia (Muntenia) 222
Scordisci (pop. celt.) 84
Scymnos, Pseudo — 73
Şcheii Braşovului (Trocari) 305
Şcoala ardeleană (latinistă) 29, 38—39, 158—159
Sebeş (jud. Alba) 184
Secuime (element român dispărut) 236
Seirenes (Sirenes, Zeirenes) thr. — gr. 77
Semele (divinitate thr. — gr.) 77

www.dacoromanica.ro

—sensioi (pop. Daciae) 180, 181
Severina (Aureliani aug. uxor) 205
Sfîntu Gheorghe (jud. Mureş, Iernut) 184, 185
Shkiperia, Shkipetari, v. Albanezi
Sic (jud. Cluj) 184, 204
Sighişoara (jud. Mureş) 184
signum (poreclă, la romani) 81, 90
Silenus (divinitate thr. — gr.) 77
Singidunum (Belgrad) 84
Sirmium (Sremska Mitrovica, Pannon.) 85
sîrba, limbă, elemente româneşti 140
Sîrbi (Serbi, Srbi) 83
Sînpaul (jud. Harghita), castru auxil. 203
Sîntana, cultura Cerniahov — 206
slava veche, cuvinte româneşti 140
slava, influenţa asupra limbii române 141
Slavii (blonzi) 211; 218—223
slovacă, limba, cuvinte româneşti 140
Slovacia (daco-geţi, thr. liberi) 190
Solomon, magister militum (saec. VI) 171
Someşeni (jud. Cluj), necropolă sl. 223
Soporu de Cîmpie (jud. Cluj) 124, 205
Spartacus thr., servorum dux 78
stejarul (gorun) 278
Stolniceni (jud. Vîlcea) 184
Strabo, geograph. scriptor 85
substratul lingvistic în română 97—117
Sucidava (Celei, jud. Olt) 183
sufixe (formante) illyr. 75; thr. 82, 125—126; româneşti 129

tarabostes (nobili daci) 192
Taulanti (pop. illyr.) 72, 73
Taurisci (pop. celt.) 84, 85; Teurisci
Teliuc (jud. Hunedoara) 186
Tenedos, insula (pop. thr.) 77
Teurisci (pop. Dacia) 180, 181; cf. Taurisci
Teuta Illyr. regina 72
Thasos, insula (elem. thr.) 77
Theodosius I aug. 171
Thraces 38, 39 et passim, 76—96 et passim
Thrax 99
Thucydides thr., histor. scriptor 77
Thunatai (pop. thr.) 64
Thyni (pop. thr.) 64
Tilişca (jud. Sibiu), cetate dacică 178
Tomis (Constanţa), Ovidius în exil 79
toponimia Illyr. 74—75; Dacia 183, 225, 229
Traianus, M. Ulpius — aug.
Transtagnenses (pop. Africae) 171
Triballi (pop. thr.) 72
triburi illyr. 72—73; thr. 77; dace 180
Troas (elemente thr.) 77
Trocari (în Scheii Braşovului) 305
turca, limba, împr. româneşti 140
Turda (jud. Cluj) 188; cf. Potaissa
Tyrol (Austria) 210
Ţeligrad (Blandiana, Cîrna, Alba) 223
ţigani, v. Romi

ucraineană, limbă, împr. române 138. 140
Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa) 182, 183, 203, 204
Ulpianum (loc. Dacia) 182, 183
M. Ulpius Traianus aug. (a. 98—117) 39, 157, 158, 163, 169—177, 180, 182, 189, 190, 194, 196, 197
ungara, v. maghiara, limbă
urbanizarea (în Dacia romană) 194

Vai de ei (topon. românesc) 229
walch, welch (romani) 207, 210; v. Vlahi
Vandali (pop. germ.) 209
Varciani (pop. celt.) 84
Vărădia (jud. Caraş-Severin) castru auxiliar 184
Veglioţi (în Veglia, Dalmatia) 152
veneţiana, elemente româneşti în — 140
Vercingetorix, Gallus dux, 178
verv (sl., ucr.) 228
C. Vettius Sabinianus, legatus Daciae 189
Veţel (jud. Hunedoara), v. Micia
Viator Romani f. Azalus 85
vicini, vecini (paroikoi) 228
viitorul gramat. (+ a avea) 99
Vindelicia (saec. V—VI), vici Romanisci 209, 210
Vitalianus Moesus, dux Romanus 78
viticultura la vechii români 213
Vlahi (Români), 158 et passim; v. walch
Vlaşca, pădure, judeţ (Muntenia) 229
vocalism. v. fonetica

Zermizegetusa Regia, v. Grădiştea M.
Zeugma (loc. Dacia) 182
Zlatna (Ampelum, jud. Alba) 184
Zonaras histor. scriptor 173
Zosimus histor. scriptor 173

B) CUVINTE ŞI NUME PROPRII

(Este semnalat în general numai materialul lexical şi onomastic pentru care se dă o soluţie ori vreo indicaţie etimologică, sau se face o menţiune de oarecare utilitate; se omit construcţii şi forme hibride, artificii ale lexicografilor şi căutătorilor de etimologii, confecţii nesemnificative).

a) Limba română

(Nu sînt cuprinse toate cuvintele-derivate şi numele din repertoriul bibliografic-etimologic al cuvintelor româneşti studiate în partea a II-a, ca şi cele citate ca simple exemplificări în tabele pentru fonetică, morfologie şi compunere, p. 118—121, 123—124, 126—129; cuvintele autohtone româneşti, preromane sînt imprimate s p a ţ i a t).

abeş (trac?) 48
abor, v. *abure*
Abrud (jud. Alba) 48, 67
a b u r(e), *abor* 41, 44, 45, 48, 52, 55—57, 59, 60, 108, *245* (cu der).
a c ă ţ a 67, 116, 242, *246* (cu der.)

www.dacoromanica.ro

acoperiş (lat.) 213
a d a r u (arom.) 61, 116, 135, 138, *308*
adămană (ung.) *ademeni* 66
adăstare (lat.) 40
a d i a, arom, *adil'a* 67, 116, *247* (der.)
adînc (lat.) 40
aghiuţă (gr. ?) 55
agru (ţarină), arom., drom. 253, 405, 406
agruporc (mistreţ) arom. 355
se agudeaşte (întîmplă) arom. 336
alaţu (lat.), arom. (cursă) 302
alb 260; *albastru* (mieru, vînăt) 131
albie (leagăn) 213
alcătuiesc (ung.) 38
aleapidu, -a, -at, arom, 339
aleg (lat.), arom. (descurc) 331
alin, me-alin arom. (urc) 409
alsu arom. (zgardă) 424
altiţă 68; *ambair*, v. *baier*
ameastec (lat.) arom. 332
a m e ţ i 116, 241, *248* (şi der.)
am-paturlea arom. (buiestru) 276
Ampoiu (thr. —dac.) fl. Daciae 225
a m u r g 116, 242, *249* (şi der.)
anăskirescu arom. 307
andop arom., v. *dop*
andrea 62, v. *undrea* 307; *andreauă* arom., megl. 249, *309*, 408
a n i n a 116, *246* (şi der.)
anmugur arom. 361
anşor (înşir) megl. 397
apric, v. *aprig*
a p r i g 48, 110, 116, *250* (der.)
ară (lat.), *arare* 213
aradzîm, arădzăm (arom.) 54, 375, v. *razem*
aravdu, arădvdare (arom.), v. *a răbda* 376
arbines (albanez), arom. 54
arcior, arcicior (urcior) arom. 410
a r g e a 43, 44, 48, 52, 55—57, 60, 108, 125, 213, *251*
Argeş (rîu Muntenia, dacic?) 67
ariciu (lat. *ericius*) 253
ar(i)dica 377 *(ridica)*
arîndză (arom.) 54, 378 (rînză)
arîuşor (pîriu) arom. 371
Armân (aromân, Macedoromân) 114
arţar 65
a r u n c a 67, 116, 243, *252* (şi der.); *aruca* (arom.)
arušaşte arom. (nechează) 365
ascapir, ascaper arom. (scapăr) 380
ascol (scol) arom. 382
atare (lat. *talis*) 401
aua (lat. *uva*, strugure) 213, 392, 393
aveare arom. (zestre) 423
azugă (?) 48

b *a c i u* 41, 43, 44, 48, 53 (batsu), 56, 57, 60, 108, 116, 216—218, *253* (şi der.)
bačol'ă (megl. *baciu*) 253
bagiu (baciu) arom. 253
baie, ban'e (sl.) 130
b a i e r 67, 116, 214, *254* (şi der.)
Balaorites 226 (Valaor—)
b a l a u r 52, 57, 58, 60, 108, 122, *256* (şi der.)
bală 108
b a l i g ă (balegă) 41, 53, 57, 59, 60, 108, 217, *257* (şi der.)
b a l t ă 41, 43, 47, 48, 53, 54; 56, 57, 59, 60, 68, 108, 151, *258* (şi der.)
bal'u (sl.) arom. 385
bană (alb.) arom. 54, 59
bara 41
b a r (d) z u 53, 54, 108, *260* (şi der.)
b a r z ă 44, 47—49, 57, 60, 62, 67, 105, 116, *261* (şi der.)
Basarabi (?) 45
b a s c ă 48, 53, 54, 60, 108, 217, *261* (şi der.)
başac arom. negustor de lînă 261
bată arom. (cursă, capcană) 302
bate istr. (baltă) 258
băgà, a 40, 41, 43, 48, 58, 62, 116, 122, *262* (şi der.)
b ă i a t 62, 63, 116, 125, *263* (şi der.)
Băietan (?) arom. 263
băl, bălan (sl.) 48, 66
Bălgrad (sl., Alba Iulia) 220, 221, 234
Bălt— onom.. topon., v. *baltă*
Băroi (sl.) 67
Bărz— v. *barz*
bătrîn (lat. *veteran—*) 99, 112, 224
berbec(e) (lat. *vervec—*) 29
Berbeşti topon. (Bárbfalva, Maram.) 219
b e r e g a t ă 43, 52, 112, 116, 138, 243, *264* (şi der.)
besă (alb.) arom. (credinţă) 54
betiag, beteag (ung.) 38
biricuată (beregată) istr. 264
biro (alb.) arom. 54
bîlc (sl. ?) 57
bîlci(u) (ung.) 212
bîrtă (burtă) arom. 279
blagoslovi (sl. — rom.) 259
blajin (sl.) 259
blană (sl.) 259
Blasii (Vlachi) 222
b o a r e 116, *265*
bob (sl. *bobŭ*) 221
bocăni (onomatopee) 62
bogat (sl.) 221
boiestr— v. *buiestr—*
b o r d e i 55, 116, 138, 213, *266*
b r a d 41, 43, 44, 47, 48, 52—54, 57, 59, 60, 108, *266* şi der. *brăd—*
brazdă (sl.) 220, 221
brăn, brăv v. *brîu*
breaz (sl.)261
Breazova (sl., sat jud. Hunedoara) 221
brenda (arom.) 54
brînci (lat.) 48
b r î n d u ş ă 54, 58, 116, 138, *269* (şi der.)
b r î n z ă 41, 44, 48, 52—54, 58, 61, 116, 216—218, *270*
b r î u 29, 39, 41, 47, 48, 52, 57, 60, 66, 107, 108, *273*
br(u)escu arom. (se uita) 409
bronză megl. (brînză) 271

www.dacoromanica.ro

b r u s t u r e 108, *274* (şi der.); var. *brostu* (arom.), *brustan*
bubuk'e arom. (mugur) 361
buburuză 48; *buc* (?) 107
Bucur, Bucureşti, Bucuresci 57
b u c u r a 29, 41, 43, 44, 48, 49, 52, 53, 55—57, 59, 60, 67, 108, 122, *275* (şi der.)
budză, v. *buză*
b u i e s t r u 41, 110, 116, 241, *276*
buitar (?) 41
bumb (ung. *gomb*) 66
b u n g e t 44, 48, 50, 52, 53, 55—60, 107, 108, *278*
b u r l a n 116, 241, *278*, *burlinc*
bursuc (trc, sl.) viezure 418, 419
b u r t ă 43, 116, *279*
buştean (germ.) 281
b u t u c 116, *280*
b u t u r ă 116, *281* (şi der.)
b u(d) z ă 43, 44, 48, 49, 53, 57, 59, 60, 108, *282*

cacavatră arom., v. *vatră 414*
c a i e r 43, 113, 116, 214, *283*
cale (lat. *calle*—) 55, 213
capră (lat.) 29, 30, 112
carne (lat., it. *carne*) 107
c a r î m b (cărîmb) 43, 116, 214, *285*
casă (lat.) 29, 213, 238
caş (lat. *caseus*) 217
c a ţ ă 116, 217, *286* (şi der.)
c ă c i u l ă 30, 44, 57, 59, 60, 108, 116, 138, 216, *286* (şi der.)
călbează, v. *gălbează*
Călineşti (Kalanfalva, Maram.) 219
călivă arom. 266
c ă p u ş ă 57, 60, 108, *288*
c ă p u t ă 57, 66, 108, *289*
cărare (lat.) 38, 213
cărîmb, v. *carîmb*
cărlig, v. *cîrlig*
cărşută, corciută arom. 399
c ă t u n 41, 48, 52, 56, 57, 60, 108, 212, 228, *290* (şi der.); *cotun, cotună*
c ă ţ ă r a 246
c ă ţ a r i, cats megl. 246
ceafă 55, 57, 59, 108, 241, *292*
cervice (lat. *cervic*—) 327
cetate (lat. *civitat*—) 212, 213
cheie (lat. *clavis*) 213, 238
chelbe, chelbează, v. *călbează*
chiag (lat. **clag*—) 138, 217, 218
Cigmău (jud. Hunedoara) 67
cioară (alb. *sorrë*) 56, 57, 60
cioareci (sl., trc) 62
cioc (sl.?) 55, 59; *ciocan* (sl.) 56
ciocănitoare (ghionoaie, vîrdarie) 131
ciorchine (de struguri) 393
ciucă (?) 62
ciump (sl., ung.) 60
ciupă (?) 62
ciut (şut) 56, 60, v. *şut*
cîine (lat. *cane*—) 127
c î r l a n 50, 116, 217, *292*
c î r l i g 43, 50, 112, 116, 214, 217, *293*
cîrlionţ etc. 293, v. *cîrlig*
cîstură, căstură arom. 303
claie (*clan'e*, sl.) 29 220, 251
cl'oagă, gl'— (ghioagă) arom. 319
clocoti (sl. *klokotiti*) 221
Clopotiva (sl., jud. Hunedoara) 219
coacăză (?) 57; *coasă* (sl. *kosa*) 220
cocobarză (barză) 261
cocomelc, codomelc (melc) 352
cocostîrc (barză) 261
codru (lat. *cadru*—, *quadru*—) 54, 56, 62
cok'il—, *v. copil*
c o p a c (iu) 38, 40, 41, 44, 48, 53 (cupatsu), 54, 55, 57, 108, *294* (şi der.)
c o p i l (cok'il) 53, 55, 56, 59, 116, 138, *295* (şi der.)
copleşi (lat. *complexire*) 296
corastă (lat. *colastra*) 138, 217
corn (lat.) 112; *corşută, cărşută* 400
coşniţă (sl.) 222; *coteţ* (sl.) 222
cothur arom. (zgardă) 242
c o t r o p i (cutropi) 116, *297*
cotun, cotună, v. *cătun*
crăţăros arom. 298; *crăţ*, v. *creţ*
c r e ţ 108, 112, *298* (şi der.)
Crişul (*Crisia*, dacic) 225
c r u ţ a 48, 108, *299*
cua (alb.) arom. 59; *cufuri* (lat.) 296
cuib (lat. *cubium*) 246; *culbec* 45, 55
cună arom. (leagăn) 337
cupaciu, cupats, v. *copac(iu)*
cuprinde (lat. *comprehendere*) 296
cuptor (lat. *coctori*—) 213
c u r m a 108, *300* (der.); *curmeziş* 59
c u r p ă n 52—57, 60, 108, *301* (der.)
c u r s ă 38, 50, 53, 56, 57, 60, 107, 108, 214, *302*
curună (transilv.), *cunună* 362
c u s t u r ă 116, *303*
curte (lat.) 213; *cutare* (lat. *talis*) 401
cute, cuti (lat.; gresie) 131, 324
cutropi, v. *cotropi*

daltă (sl.) 68; *darari*, arom. v. *adaru*
d a ş (u) 54, 108, 217, *305*
dată (alb.) arom. 59
d ă r î m a 108, 110, 114, 125, 243, *306*
der (alb.) arom. 54
d e r e t i c a 116, 242, *307*
desbăiera (baier) 255; *desbina, —ghin—*
d e s b ă r a 116, *308* (şi der.)
descăiera (caier) 283;
descăţa, v. *acăţa*; *descurca*, v. *încurca*
d e s g h i n a 116, *332*
desgurzi, v. *îngurzi*
d e s m i e r d a 67, 116, *309* (der.)
desmintes megl. (descurc) 331
desmeţi (ameţi) 400; *desnina* 249
deşela, v. *şale*; *deşira*, v. *şir*
dezmierda, v. *desmierda*
dhală (alb.) arom. 54; *disbtir*— 255
disdar megl. 304
disgărdescu (gard) arom. 313
dişila (deşela) arom. 396

www.dacoromanica.ro

dizgl'ina, dijgl'ina arom. 322
dizgruṗ— (gvoapă) arom. 324
dizn'erdu (desmierda) arom. 309
dîmb (sl. — ung.) 67; *Dîmboviţa* (sl.) 234
dobitoc (sl.) 222; *doină* (onomat.?) 45, 55
d o p 116, *309* (şi der.)
drastă (alb.) arom. 57
d r o a i e 107, 111, 112, 113, 116, *310*, 383
d r u e t e (drui, droi) 57, 60, 106, *311*
drum (gr. — sl.?) 213
dumbravă (sl., bunget) 131; *dup*, v. *dop*
dzară arom., v. *zară*; *dzăr*, v. *zăr*
dzovur(ă), v. *viezure*

—escu (sufix) 57; *—eşti* (sufix) 57
etimu (gr.) arom. (gata) 315

falcea (lat.) 213
faringe 112; *farmu* arom., v. *fărîmă*
făgăduu (ung. *fogadó*) 38
f ă r ţ m ă 57, 60, 62, 108, *312* (der.)
femee (lat. *familia*) 29; familie 228
fereastră (lat.) 213; *ficior* (lat.) 138
fîntînă (lat. *fontana, fant—*) 213
flămînd (lat.) 251; *fluier* (lat.?) 59
foc (lat.) 213; *fordit* (necheza) 365
fraged (lat. *fracidus*) 251
frîu (lat. *frenum*) 107, 274
frunză (lat. *frondia*) 127
fsat (lat. *fossatum, sat*) 212, 228
furca (de tors, lat.) 284—285
furingine (funingine) 362

g a r d 41, 53, 56, 57, 60, 68, 107, 108, 125, 213, 238, *313*
g a r d i n ă 108, 214, *314*
Garvăn (sl., jud. Tulcea; Dinogetia) 67
g a t a 40, 41, 48—50, 52, 53, 60, 107, 108, *312*
gălăvie (sl.) 62
g ă l b e a z ă (—dză), călbează, 29, 44, 52—54, 56, 57, 59, 60, 66, 67, 107, 108, 217, *315—316*
găleată (lat.) 138
gărdini, —a, —ar, v. *gardină*
găsi (sl.) 56
g e n u n e, gerune 44, 116, *317*
g h i a v ă, gheară 38, 65, 116, 217, *318*
g h i m p e 40, 44, 47, 50, 52, 53, 55, 57, 60, 63, 108, *319*
ghinătură (înghina) 340
ghindar (ghindă) 322
ghindă (lat. *gland—*) 112
g h i o a g ă, gheg 108, 217, *319*
ghion arom., megl. *(ghionoaie)* 320
g h i o n o a i e 57, 59, 60, 108, *320*
ghiuj (?) 48
gint (lat. *gens, gent—*), *ginture* 227, 228
gînd (ung. — sl.) 29
gîrniţă (sl.) 322
gît (sl.) 327; *gleznă* (sl.) 29
gl'oagă, cl'oagă (ghioagă) arom. 319
godac, goddnac (sl.); *gogă* (?) 59
g o r u n, goron 52, 67, 112, 116, 138, *321*
graie istr. (gard) 323; *grajd* (sl.) 213, 221
g r a p ă 57, 59, 60, 108, 214, 238, *323*
grapiţă (grapă) 217; *grapu* arom. 323
gratie (grătar) 213; *grădesc* megl. 426
grădină (sl.) 221; *grădi* (sl.) 38
g r e s i e (cute) 47, 53 (*greasi*), 54, 55, 57, 59, 60, 108, 214, *324*
grîu (lat. *granum*) 274
g r o a p ă 39, 41, 48, 52, 55—57, 60, 107, 108, *324*
g r u i u, grun'— 53, 116, 138, *325*
g r u m a z, gurmaz 29, 41, 43, 44, 48, 52, 53, 57, 59, 60, 107, 108, *326*
grumăzare (grumaz) 217
grundă (alb.?) arom. 52, 327
grun'u (gruiu) arom. 54, *325*
g r u n z 57, 60, 108, *327*
grupă (groapă) arom. 324
g u d u r a 116, *328*
gurma(d)z, arom., v. grumaz
g u ş ă 41, 48, 53, 57, 60, 108, *329*
guşter 377; *guşteriţă* (sl.) arom. 377

haleşteu (ung.) 38; *hameş* (ung.) 66
hazîr(e) (trc), arom. 315
holdă (ung.) 38; *hudă* (sl. *hod—*) 62
hurdă, v. *urdă*; *hulutui* (?) 66

iarmaroc (germ.) 212; *iasmă* 55
ierta (lat.) 29; *iezune*, v. *viezure*
izvor (sl.) 213

îmbădierea, v. *baier*; *îmbrîna (brîn—), brîu*
îmbucura, v. *bucur*; *împinzi*, v. *pînză*
Împoiţa (Ampoi, rîu) 225
încădiera (caier) 283; *încăputà*, v. căpută
încîrliga (îmbîrliga), v. *cîrlig*
încreţi, v. *creţ*
î n c u r c a 116, *330*
îndemna 241
îndopa, v. *dop*; *înghimpa*, v. *ghimpe*
î n g h i n a 116, *332*; *îngropa*, v. *groapă*
î n g u r z i 116, *332*
înmări, înmăros, v. *mare*; *înmuguri*, v. *mugur*
î n s e i l a 116, 241, *333*
înşela (sl.) 396; *înşira*, v. *şir (anşor)*
întări, v. *tare*
î n t ă r ţ t a 116, *334*
î n t ţ m p i n a 116, *335*
î n t ţ m p l a 116, *335*
î n t r e m a (—trăm—) 116, 241, *336*
înţărca, v. *ţarc*
înzestra, v. *zestre*; *înzgărda*, v. *zgardă*

ţanţ (jintui, jintiţă) 217
jeg (sl.) 41; *jep, jip* (sl.) 61
jezune (žezun'e), v. *viezure*
jintă, jintiţă, v. *janţ* 216, 217
judeţ (lat. *iudicium*) 299
jupîn (sl.?) 68, 221

lapte (lat. *lacte—*) 217
lăuruşcă (?) 48
l e a g ă n (leagăr, legar—) 43, 48, 62, 63, 67, 116, 213, 243, *337*

www.dacoromanica.ro

lecui, leac (sl.) 348; *légăn* megl. 337
legaru— istr., v. *leagăn*; *lehăi* (?) 66
l e p ă d a 116, *339*
l'ertu arom. „cruţ" 299
l e ş p e d e 59, 116, *340*
leş, leşinast (trc, sl.?) 342
l e ş i n a 40, 41, 117, 241, 341, *342*
leurdă (?) 60
ligăn— (leagăn) 337; *lişin* arom. 342
lînced (lat. *langidus*) 251
loian, v. *noian*; *luncă* (sl.) 29

madzîre, mazîne, v. *mazăre*
mai (lat. *magis*) 113
m a l 41, 44, 47, 48, 53, 54, 57, 60, 93, 108, *343*
m a r e (grand) 56, 62, 63, 117, 125, *344*
masă (lat. *mensa*) 213, 238
m a z ă r e (madz—, mazîne) 29, 44, 47—49, 52—54, 57—60, 67, 105, 106, 108, 110, 113, 122, *345*
m ă c e ş 117, *346*
măciucă (lat. *matteuca*) 320
m ă d ă r i 117, *347*
m ă g u r ă 44, 52—55, 57, 59, 60, 68, 108, *348*
măireasă (mir—) arom. 354; *măndzu* arom. 358
m ă r a t (mărac) 108, *349*
m ă r c a t 117, 135, 138, 217, *350*
mărgea (lat.) 55; *mărună* arom. 361
Măsălar (lună calend.) 213
m ă t u r ă 68, 108, 214, *351*
măzăr—, v. *mazăre*; *meal* arom. 54, 343
m e l c(iu) 44, 62, 63, 117, *352*
merge (lat.) 40, 49; *merinde* (lat.) 138
metur— (mătur) arom., *meture* istr. 351
mezin (sl.) 130
m i e r u 117, *353*
mihoit (onomatop. despre cal) 365
miliard, milion 133; *milură* arom. 343
a (se) mina arom. (a mişca) 357
m i r e 45, 48, 56, 63, 117, 228, *354*
m i s t r e ţ 117, 122, *355*
m i ş c a 112, 117, *356*
mitšca (mişca), megl. *(zămitšcu)* 357
mitur— (mătur—) arom. 351
m î n z 44, 48, 54, 57, 60, 108, 151, 217, *358*
mînzat (mînz) 56; *mlădiţă* (sl.) 221
moară (lat.) arom. (rînză, stomac) 379
moaşe (moş) 53, 54, 360; *mocirlă* (sl.) 68
m o d r u 117, 348, *359*
monz, mondz, mănz megl. 358
m o r m a n 117, *359*
m o ş 41, 48, 49, 52, 53 *(moaşe)*, 55, 57, 60, 67, 107, 108, 110, 228, *360*
moşneag, moşn— 228, 360
mreje (sl.) 562
m u g u r e, mugur 44, 50, 53, 55, 57, 59, 60, 108, *360*
muiere (lat.) 29, 30; *mulge* (lat.) 217
m u n u n ă, murună 117, *361*
m u r g 44, 53, 57, 60, 108; *murdz—* (arom.) *362*
m u ş a t 117, *363*; *muşeată* megl.
must (lat. *mustum*) 213
m u ş c a 117, *364*
muşcoi (alb.?) 57; *muta* (lat.) 112, 357, 377
m(u)trescu (sl.) arom. (a se uita) 407
mutšca (muşca) 364

naprotcă (năpîrcă) megl. 365
nas (lat. *nasus*) 29, 112
n ă p î r c ă (năpîrtică, nip—) 44, 53—55, 60, 67, 108, *365*
ncurpul'are, ngurpul', v. *curpăn*
nebăga— (băga) 261
n e c h e z a, nechieză, înghеza 117, *365*
nemişca— 356; *nerăbda (răbda)* 376
nerădicat (rădica) 377; *netare* 401
nevastă (sl.) 29, 30; *nevătăma* 416
ngărdescu, —ire, —it (gard) arom. 313
ngrup— (groapă) arom. 325; *nguşedz—* 329
niadurat arom. 304; *niarăvda* arom. 376
nicl'eza megl. 365; *Nicoară* (Nicol—) 94
nih'amă, năham arom. (niţel) 366
nimeresc (sl.) 38; *nipîrtic—* 365
n'iru, n'irlu, n'irulă arom. 353
n'işcu, —are (mişca) arom. 357
n i ţ e l, niţică, niţele 117, 241, *366*
niur (mieru) arom. 376
niurdin, —at, arom. *(urdina)* 413
nivătăma— (vătăma) arom. 416
noaten, noatin (lat. *annotinus*) 418
n o i a n 59, 241, *367*; v. *loian*
noi(u), noian (?) 367
nţarc (înţarc, ţarc) arom. 403

oaie (lat. *ovis*) 30
obîrşie (sl.) 38; *obor* (sl.) 405
obştea (sl.) sătească la români 227
ochiu (lat.) 107, 127; *ocol* (sl.) 405
oglindă (sl.) 29; *ogor* (sl.) 406
ogradă (sl.) 221
Oituz (cuman-peceneg) 67
Olt (daco-roman *Alutus*) 225
om (lat. *homo*) 29, 30; *omăt* (sl.) 225
opt (lat. *octo*) 40
oraş (ung.) 212, 213; *ortoman* (trc) 45
orz, orzişor (urcior) 410
osîndă (sl.) 29, 30; *osînză* (lat.) 333
ospăţ (lat. *hospitium*) 299
otravă (sl.) 29, 30; *ovăs* (*ovăz*, sl.) 220

paie arom. (zestre) 423
par arom. (ţăruş) 406
parabagiu (baciu) arom. 253
pat (lat.) 213
payidă, paydă (gr.) arom., megl. 302
păcală (sl.) 38; *păcurar* (lat.) 138
pădure (lat. *palude—, padul—*) 38, 259
păndză (pînză) megl., *pănze* istr. 370
păr (lat.) 99; *păroi (părău)* megl. 371
părîu, părău 371
p ă s t a i e, păstare, post— 108, *368*
p ă s t r a 117, *369*
perete (lat. *pariet—*) 213, 238
Peşter (topon. sl. — rom.) 153

www.dacoromanica.ro

piele di porcu arom. (şoric) 399
piept (lat.) 40; *pirţie* arom. 423
pistal'e, păstal' (e), spătal'e arom. 368
piţ gurmaţ arom. (beregată) 264
pivniţă (sl.) 222
p î n z ă 54, 117, 243, *370 (pîndz—)*
p î r î u (părău) 41, 44, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 60, 107, 108, *371*
Pîrliţi (topon. rom. sl.) 229
pleavă (sl.) 220; *pleoapă* 110, 241
ploaie (lat.) 112, 382; *plug* (sl.) 220
poartă (lat.) 213, 238; *pod* (sl.) 213
poiată (sl.) 213; *pon(d)ză* megl. 370
poruncă (sl.) 29, 30
prag (sl.) 221; *pravatos* arom. 401
prearădica (ridica) 377
pregătì (gata) 315; *premuşatu* arom. 363
preţ (lat.) 298; *prevătăma (vătăm—)* 416
priadar, piadr— megl. 304
prică arom. (zestre) 423
prîncă arom. (cursă, capcană) 302
priurdin megl. (v. *urdin*) 413
privi (sl.) 38
p r u n c 117, 125, 138, *373*
punte (lat. *ponte—*) 213; *pupăză* 57, 59
p u r u r e a 52, 107, 108, *373*
puţ (lat. *puteus*) 213

ranâ (sl.), *răni* 417
rar (lat.) 112; *raţă* (sl. — ung.) 67
r a z e m (razîm, reazim, rezema) 56, 112—114, 117, *375*
r ă b d a 40, 112, 114, 117, *376*
r ă d i c a (ridica) 112, 114, 117, *377*
rănză istr. 378; *răpesc* (lat. *rapio)* 112
rău (lat.) 99; *răzgrîna (zgrîma)* megl. 426
răzor (sl.) 220
rece (lat.) 112; *rezem—*, v. *razem—*
ridica, v. *rădica*
rivane, arivani arom. (buiestru) 276
rîmf (?) 45
rîncheza (necheza) 365
r î n z ă, arîndză 40, 48, 57, 60, 67, 108, 122, 218, *378*
rînzar (miel, *rînză*) 218
rîpă (lat. *ripa)* 49, 112
robie (sl.) 112; *rod (rudă*, sl.) 228
roib (lat. *rubeus*) 246
Roman, român, armîn, rumeri 114
rupe (lat.) 112

salbit, arom. *sărpit* 379
s a r b ă d, searbăd 40, 60, 108, 217, *379*
sare (lat.) 55, 107; *sarmadză* (să —) 313
sat (lat. *fossatum*) 49, 62, 200, 212, 213, 228, 292
Sălişte (Selişte, sl. — rom.) 219
sămîna (lat.) 213; *sănătos*, arom. (tare) 401
săpa (lat.) 213; *sărin* (senin) 362
sburda, v. *zburda*
scaiu (sl.) 66
scară (lat. *scala*), *scaun (scamn—)* 213
s c ă p ă r a 48, 49, 57, 59, 60, 67, 108, *380*
sk'in arom. (ghimpe) 319
scol, v. *scula*; *scol în sus* arom. (ridic) 377
scovardă (sl.) 68
scrăpuiescu (scăpăra) arom. 380
s c r u m 53, 56, 57, 108, *381*
s c u l a 67, 108, *382*
s c u r m a 117, *382*
secerà, secere (lat. *sicilis*) 213
Seghişte (topon. sl. — rom.) 219
seminţe (neam; lat.) 228
serme fărşer., v. *fărîmă*
sfadă (sl. *sŭvada*) 222
sfat (sl. *sŭvetŭ*) 222
sgardă, v. *zgardă*
sgîir, sgîirătură, arom. 425
sgîria, v. *zgîria*
sgrăbunţă (lat. ?) 241
s î m b u r e, sîmbur, sumbur 44, 53—55, 57, 59 60, 67, 107, 108, 122, *383*
Sîmedru (lat. *Sanctus Demetrius*), *Sîmpetru (Sanctus Petrus), Sîngeorz (Sanctus Georgius), Sînnicoară (Sanctus Nicolaus), Sînziene (Sanctus dies Ioannis)* 94
sîrmă (fărîmă) 53, 54 (arom. *sîrmare*), 312
smelciu, smelangiu arom. (melc) 352
smirdar (?) 58
smîntînă (sl.) 54, 68, 217 (groştior)
soare (lat.) 55, 107
Someş (drom. *Samus*) 225
somburi megl., v. *sîmburi*
speria (lat.) 241; *spingiu* 54, v. *spînz*
s p î n z, spănţ, spîns, spînţ, spongiu 54, 60, 67, 108, 122, *384*
staul (lat. *stabulum*) 213, 382, 405
stăpîn (sl.) 48, 54, 56—58, 68, 221
s t ă r n u t 117, 241, *385*
stea (lat.) 55
stejar (sl., rom. gorun) 38, 321
s t e r e g i e (streg—, stereż—, sterev—) 117, *386*
s t e r p (stărp, stărk'—, stirp—) 108, 241, *388*
stirp—, v. *sterp*
s t î n ă 48, 54, 56, 58, 61, 68, 216, 217, 241, *388*
s t î n c ă 54, 68, 117, *389*
stog (sl.) 220; *stomahe* arom. 379
stópan (stăpîn) arom. 68
s t r ă g h i a t ă (ster—, stir—) 116, 217, 218, 351, *389*
strămoş (moş) 360; *străvătui* 417
strecura (lat. *extracolare*) 217
s t r e p e d e 50, 53, 57, 60, 67, 108, 122, *391*
strepiţ (strepede) megl. 391
strezin, strizin, străzin (steregie) megl. 386
strîgl'— (străghiată) 389
s t r u g u r e 30, 58, 117, 213, *392*
s t r u n g ă 41, 54, 57, 58, 60, 66, 108, 125, 213, 216—218, *393*
strungăreaţă (strungă) 62, 394
sugruma, sgrum; *suguşă* 117, 396
sul (lat. *subul—*), *sulă* (lat.) 382
sumbur, somb—, sămb —, v. *sîmbure*
sută (sl.) 133; *svadă* (sl.), v. *sfadă*

ş a l e, şele 65, 108, *396*
şchiau (sl.) 68, 221; *Şerbu* (lat.) 94

www.dacoromanica.ro

şes (lat.) 49
ş i r (înşira) 117, *397*
şoarece (şoriclu) 399
ş o p î r l ă 44, 48, 57, 60, 62, 107, 108, *397*
s o r i c (soric, sorlic, cioriciu) 177, *399*
ştiră (?) 60
ş u t, ciut 41, 53, 57, 108, 122, 241, *399*

ţ a r e (tari megl.) 117, *401*
ţeară (lat. *tela*) 370
ţemniţă (sl.) 222; *ţihisescu* arom. (întîmpla) 336
ţik'isescu, arom. 336
ţîmpina (întîmpina); ţîmpla (în—) 335
ţîrg (sl.) 212; *Ţîrnava* (sl.) 220, 234
ţoacă (onomatop.) 56
ţotîna, ţotuna arom. (pururea) 374
ţore (ţare) istr. 401
ţrap (sl.) arom. (pîrîu) 371
ţreaptă (lat. *traecta*) 213
ţreera (lat. *tribulare*) 213, 255
ţroian (sl.?) 61; *ţrunchiu* (lat.) 282
ţsofe (ceafă) istr. 292
ţucilă (*ţocilă*, sl.) arom. 324
ţulpină (sl.) 282; *Ţurda* (sl.) 63, 67
ţurmă (lat.) 138

ţalpă (ţălchi) arom. (urdoare) 414
ţ a p 41, 53—55, 57, 59, 60, 108, 122, 151, 217, *402*
ţară (lat.) 405
ţ a r c 53, 54, 55, 57, 60, 62, 108, 125, 213, 217, 218, *403*
ţarcă (ung. *szarka*) 56
ţ a r i n ă (ţarnă) 117, 213, *405*
ţărînă 405
ţ ă r u ş 62, 117, 122, 241, *406*
ţeapă (sl. cep—) 62; *ţuică* (srb.) 62

u *i ţ a* (se —) 117, *407*
ulčor (urcior) arom. 410
umbră (lat.) 130
u n d r e a, andrea, îndrea, indrea 62, 117, 214, *408*
unghie drom., *ungl'e* arom. (ghiară) 318, 319
unt (lat. *unctum*) 217
u r c a 40, 117, *409*
u r c i o r 241, *410*
u r d ă 41, 44, 48, 53—55, 58, 60, 117, 216, 217, 218, *411*
urdhă, v. *urdă*
u r d i n a 117, *412*
u r d o a r e (urdur—) 117, *414*
urdzuşor (urcior) 410; *uşă* (lat.) 213, 238

vacă (lat.) 29, 30, 112
Vai de ei (sat) 229
vale (lat. *valle—*) 55, 371
v a t r ă, veatră 41, 44, 48, 52, 54, 57, 59, 60, 107 108, 138, 213, 238, *414*
v ă t ă m a 52, 67, 114, 117, *416*
vătărog (vătuiu) 417
v ă t u i u 43, 56, 108, 112, 125, 217, *417*
vechiu (lat. *vetul—*) 112; *vecin* (lat.) 228
vete (alb.) arom. 54
vie (lat. *vinea*) 213
v i e z u r e 29, 43, 44, 47, 49, 53, 57, 59, 60, 67, 105, 107, 108, 110, *418*
vifor (sl.) 419
vin (lat. *vinum*) 213; *vinars* 38
vină, vinovat (sl. 29)
v i s c o l 63, 117, *419*
vitreg (lat, *vitricus*) 48, 251
vitul'u (vătuiu) arom. 417
viţa de vie (lat. *vitis, vinea*) 213
viţel (lat. *vitellus*) 254
vînăt (mieru) 131
vîrdarie (ciocănitoare, ghionoaie) 321
vizuru arom. (viezure) 418
vîrtop (sl.) 222
vîrtos (lat.), arom. (tare) 401
Vlaşca (zonă, fost judeţ) 229
voreţ (sl.) 225

z a r ă 59, 62, 107, 117, 216, 217, 242, *419*
zăpadă (sl.) 225
z ă r (zer) 54, 58, 61, 113, 117, 216, 217, 218, *420*
zău (lat. *deus*) 99; *zăurdi (urdă)* 411
z b u r d a 422; *zburdalipsi* arom.
zer, v. *zăr*
z e s t r e 40, 117, 138, 213, 238, *423*
zgaibă (lat. *scabies*) 48; *zgair* arom. 425
z g a r d ă 39, 60, 67, 108, 112, 214, *424*
z g î r i a 62, 108, *425*
z g î r m a 117, 135, 138, *426*
zgrebescu istr, 426; *zgrumare, —at*, arom. 326
zgură (lat. *scoria*) 48; *zîrnă* (?) 45, 66
Zlaşti (sl.), *Zlatna* (sl.) 221

yedzăre, yedzură (viezure) arom. 418
yermu di caş arom. (strepede) 391

b) Alte limbi

(nu sînt cuprinse cuvintele din limbile indo-europene cu etimologie stabilită prin gruparea la o rădăcină-bază, tabelul alfabetic, p. 118—121, ce constituie intermediarul prin care se leagă cu lexicul autohton al limbii române;

pentru simplificarea şi uşurarea identificării lor, cuvintele sînt redate cu grafia adoptată în limbile respective cum se găsesc citate în bibliografie şi dicţionare, dispuse după criteriile scrierii latine, în succesiunea literelor pur grafică, — indiferent de valoarea fonetică şi de nuanţele pronunţării în diverse idiomuri şi zone ale lumii; cu toate că ar putea fi criticat, considerat confuzionist, sistemul aduce totuşi o facilitare în consultarea indicelui lexical;

cuvintele a l b a n e z e indo-europene comune cu româna [p. 108] sînt imprimate s p a ţ i a t)

Abarnos (thr.?) 325; *Abre—* thr. 87
Abroi (pop. illyr. thr.?) 87
Abroıes (anthropon. thr.) Sarmatia 82
abull alb., v. *avull*

www.dacoromanica.ro

admissarius lat. (în alb. şi rom.) 104
adomány ung. 66; *adorare* lat. 104
aer, aeramen lat. 104; *aestimare* lat. 104
Agrianes (fl. thr., Ergine) 82
Aicca Asalia 85; *aiunare* lat. 104
akdció(s) ung. (din rom.) 246
Almus (fl. thr., Lom) 82
aloue, alouette (alauda), v. fr. 147
Alutus (fl. thr. — dac., Olt) 83, 225
ámbón thr. — gr. 77; *amicus* lat. 104
Ampeium (*Ampel—* ? fl. thr. — dac.) 225
ándrele ung., *andrêly* ucr. 408
anjana v. ind. (şopîrlă) 398
aper lat. 356; *aperio (operio)* lat. 266
Aplo, Aplus illyr. 87, 251; *Apollo* 251
apparamentum lat. (în alb.) 104
Appuli (Dacia); *Apuli(a)* illyr. 87, 251
arbeit germ. 112
arcatos n. gr. 252; *arcus* lat. 104
Arduenna silva 378
arena, lat. 104; *arepennem* (arpent) fr. 147
argella maced., *argilla* cimmer. 251—252
argentum lat. (în alb.) 104
Aristophanes, Aristoteles gr. 74
armata lat. (în alb.) 104
arpent (arepennem), v. fr. 147
Asamus (fl. thr., Osem) 82
asztal (sl. *stolŭ*) ung. 238
Atta phryg. 80; A. Nivionis Azalus 85
Audar— illyr., maced. 83
Audnaios mensis illyr. maced. 83
Audoleon rex Paeon. illyr. 84
Aulu— thr. 82; *Aulucentus* thr. 81, 82, 90, 91
Aulupor, Aulusanus thr. 90; *Aulutralis* 74
aurum lat. (în alb. rom.) 104
a v u l l alb. 55, 245
azen phryg. 80

bachoue (bascauda), v. fr. 147
bač— srb—cr., blg., pol. 253
bács— ung. 253; *bač (batsë)* alb. 253
baeră, bair, bairči blg. 255
Baezus antropon. illyr. 90
bagël— alb., *baigë* alb. 258
baior, baiur, bajorka, bajorok ucr. 255
bäisch (batsch) săs. 253
bajorek pol. 255, *bajor—* ucr.
balà lit. 259
Balacras illyr.; *Balas, —balos* thr. 87
balago, baloga, balega srb. 257
balaur săs., ucr., *balaura* srb 256
baleg—, balyga, baloh etc. ucr., srb 257
balen phryg. 80
Bălgrad (sl. — rom.) 221, 233
ballaena lat., gr. *phall—* 257
Ballaios illyr. 87
balsamum lat. (în alb.) 104
balta blg, dalm., gr., ucr., ung., trc 259
bâlte săs., 259
b a l 't ë alb. 259
balyg— v. *baleg*
barba lat., rom.
barnets ung. 273; *Barnus* thr.? 325
b a r t h, —dhi alb. 105, 260
barz, barza blg., *barza, barzast* srb. 260
baskanos thr. — gr. 77
bascauda, fr. *bachoue* 147
b a s h k ë, baskë alb., *bashkon'* 262
basika ucr. 262
basileus thr. — gr. 77
—basta topon. thr. 82
Bateinos 76; *Bato(n)* illyr. 84, 85, 90, 91
b a ţ s— alb. 252
batsch (baisch) săs. 252
Bazobalis anthropon, thr. 87
bec (beccum) fr. 147
Bederiana thr. 64; *bedy* thr. — phryg. 80
Beithus 83, v. *Bitus*
bekatsen săs. 246
Belisarius dux Romanus, thr. 78
Bendis dea thr. 82
benedicere lat. (în alb.) 104
Bennar— illyr. — mess., *Bennus* 87
benne (banna) fr. 147
Benni pop. thr. 87
beoule (betula) fr. 147
berak, brak alb. 93
bercer (bertiare) fr. 147
berikat srb—cr. (beregată) 264
bernets, berny— ung. 273
Bessus, Bessi pop, thr. 84
bestia lat. (în alb.) 104
betoine (bettonica) fr. 147
Bila, bilia, —es thr., illyr. 87
birikata, berik— croat (beregată) 264
Bititralis anthropon. thr. 90, 91
Bitus, Bithys thr. 81, 82, 87, 90
Bituvant— illyr. 87
blato sl. 259; *blavor—* srb. 256
bler, blaireau (blaros) fr. 147
Bolausen (balt.?) 76
bollë, bolla alb. 256
Boraides anthropon. thr. 78, 84
bordei (burd—) blg., ung., ucr., pol. 250
botte d'ossier fr. 147
bouge (bulga) v. fr. 147
brabeus thr. — gr. 77
braca celt. — lat. 147
brád, brátfa ung. 266
braie (braca), brais (brace) fr. 147
brandusch(en) săs., *branduški* rus 269
Breazova sl. — rom. (jud. Hunedoara) 221
bredel, bredoi, bredulec ung. 266
bredza, bryndza ung. 271
bremça, brindza, brnza srb. 271
Brend—, Brentopara thr. 87
Brendice, Brent— illyr. 87
brenduš— blg., ucr. 269
brerel (bred—) săs. 266
b r ë s, —zi 48, 66, 107, 273
b r e th, —dhi (brad) alb. 52, 268
Breucus illyr. 85, 90
breuil (brogilum) fr. 147
—bria thr. 82, 86, 266; *Briantice* thr. 325
brindusa, brinduska ung. 269
brindza, bryndza ceh. 271

www.dacoromanica.ro

brîndza, bronza, boronza ung. 271
brînzĕ, prânts săs. 271
brînzov— brynd͡z— (brînză) slovac 271
briser fr. 147; *briu* ung. 273
brnduša, bend— (brînduşă) srb. 269
brostur, brust— (brusture) ucr. 274
Brugi thr. (Dalmatia) 84
Brundisium (cf. *Brend—*) illyr. — mess. 87
b r u s h t u l l ë alb. 274
brusztuj— ung. 274
bruyère (bruca) fr. 147
Brygi (Brugi) thr. (Dalmatia) 84
bryndza, bryndz— (brînză) ucr. 271
bryton thr. 272
bubulcus lat. 104; *Bubent—* illyr. — thr. 87
budz— (buză) srb 282
buiestru, bujester săs. 276
b u k u r— alb. 57, 275
bukurâl ung., *bukurân* săs. 275
bullâr alb. 256
b u n k, bungu alb. 48, 278
burdei ucr., blg, ung, etc. 266
burdej, burde, burghe etc. ung. 266
burdel', boredel etc. srb. 266
Burebista thr. — dac. 74
—burgus lat. 345
burszłuj, v. *bruszłuj*
burtă blg, srb 279
butorŭ, buturn blg 281
butuk, botjuk ucr. 280; *butuk* ung. 280
butura ung., *buturica* srb 281
buza blg., ung. 282; *b u z ë* alb. 282
Buzet— illyr. 87
buzia pol., ucr. 282
Buzos, Buzes thr. 87

Calisia (balt.) 76
calle— lat. 213
camisia celt. — lat. 147
candela lat. (în alb.) 104
Can salus (Asalus) 85
can t icum lat. (în alb.) 104
cap (ţap), *cáp, capf, caf* ung. 402
cap (ţap), *cápok, capnia* pol., srb 402
capitina lat. 104; *capra* lat. 29
cápsa, cápocska, cápsor etc. ung. 402
carana (ţarină) rus 405
carek (ţarc) pol., morav. 404
carina (ţarina) rus, ucr., ung. 405
carok (ţar—), *carka, (ob)carkovaţ'* ucr. 404
Carpi, Carpates thr. 93—94, 171—172, 189
carraria lat. 213
carynka (ţarină) ucr. 405
casa lat. (în rom.) 29
—centus anthropon. thr. 82
cerkat (ţarc) ucr. 404; cf. *carok*
cervoise (cerevisia) fr. 147
Cetriporis thr. 83
chemin (lat. *caminum*) fr. 147
chêne fr. 147
civitas (cetate) lat. 212
Clagissa thr. 90; *claie (cleta)* fr. 147
coheredes lat. (copărtaşi) 228
columna lat. 285
coma lat. 104; *Comidava* thr. — dac 82
Conbazet— mess. — illyr. 87
consocer lat. (în alb., rom.) 104
Contadesdos fl. thr. 87
copikó (ţap) ung. 402; cf. *cap*
Corcontoi (balt.?) 76
corek (ţarc) pol. 404
Coridorgis (balt.?) 76
Cosingas, Cosingis thr. 373
Cotys thr. 81
Crisius, Crisia fl. Daciae (Criş) 83, 225
croi (crodios) v. prov. 147
cursa arm. ard. 302
cyrús (ţăruş) ucr. 406

Daizo thr. 84; *Dalutius* thr. 85
damuhis alb. 406, v. *dërm—*
Dardapara, Dardani, Dardi 87, 93
dardhan, dardhë alb. 93
Darn— topon. thr. 307
Dasa, Dases illyr. 84, 85, 90
d a s h, desh alb. 93, 305
Dasimus illyr. — mess. 95
Dasius, Dassius illyr, 74, 84, 85, 90, 91, 93
Dasmenus illyr. 85, 91
Dassianus illyr. 85
Dast— illyr. 74
Daunion thr., *Dauni* illyr. 87
—dava topon. thr. — dac 82, 86
Dazas, Dazos illyr. — mess. 74, 85
Deazius (Dasius) illyr. 85
Decebalus thr. — dac 82, 90, 91
Delus thr. 64
deram—, dram dalm. 306
d ë r m o n, dermija—, damahúsh alb. 306
Derzin— illyr. 87
Derzis, Derzenus thr. 87
—desdos thr., v. *Contadesdos*
dhalë alb. 419
Dia— anthropon. thr. 82
Didas thr. (?) 84
Dierna topon. thr.—get. 307
Dîmboviţa sl. — rom. 233
Diogenes gr. 75
Ditiones illyr. 87, 90
Ditus illyr. — thr. 87, 90
Ditybistus thr. 84
Diurpaneus thr. — dac. 90, 91
Diuzenus thr. 82
Diza thr. 90; *Dizapor* thr. 74
Dizatralis thr. 91
Dizeros fl. illyr. 87; *—dizos* thr. 82, 86
Dolanus thr. 90; *Dolea* thr. 85
Dolonci pop. thr. 373
dop, dup(p), bedopol ung. 309
Dop săs. 309
Driazis thr. 82; *Dromochetaes* dac. 90
Dropion paeon. 84
d r u, druja, drŭe, drŭ—ni alb. 311
dru(e) (drūto) fr. 311
drugŭ, družin sl. 113
drungos, drong celt. 113

www.dacoromanica.ro

Dubrovnik sl. (Ragusa) 272
Dules thr. 83
Durostorum (Silistra) thr. 82
dup, v. *dop*
dzer (zăr) morav., pol., ucr. 420
dzere ucr., *dzĕr* ung. „savó" 420

ebur ahd. 356
écoufle fr. 147
Epicadus illyr. 74, 83, 84 (miles ex Dardania ex vico Perdica), 90, 91
Epta— thr., *Eptacentus, Eptatralis* 82
Esbenus thr. 81, 90
eszpendz, puns (spînz) ung. 384
eszre, estre (zestre) ung. 423
esztena, —ina, sztina (stînă) ung. 388
esztenahely etc. (stînă) ung. 388
esztrunga, eszterunga etc. (strungă) ung. 394
Ettela (*Ept—*), thr. 84
Etuta (Teuta?) illyr. 64
**extracolare* lat. (strecura) 217

familia lat. (femee) 29
Fehérvár ung. (Bălgrad) 220
fĕrĕmatura ung. 312
ferio, ferire lat. 417
ferveo, fervere lat. 272
fontana (fantana) lat. (fîntînă) 340
fossa (fossatum) lat. 62, 212, 228
frenum lat. (rom. *frîu*) 107
fshat alb. 62, 212
ftul'ë, ftujë alb., v. *vetul*
furcata lat. (în alb.) 104
furda (urda) blg. 411

galbaza ucr. (gălbează) 316
galgulus lat. 104; *galiba* ung. 416
gamulë, —a, gomile, —ja alb., v. *magullë*
gard blg., *garda* srb, ucr. 313
gárda ung. (zgardă) 424
g a r dh e n, gardhnia alb. 314
gárdus ung. (gard) 313
gárgya, kárgya, gárd ung. 313
gárgyina ung. (gardină) 314
g a r th, gardhi alb. 313
g a t, gatuaj, —ej, gatoj alb. 315
gata ucr., *gátá* ung. 315
gataujan got. 315
gega, kijega blg. 319
g'egë, kl'okë, kel'— alb. 319
gëlb— alb., v. *këlbazë*
gëlbáza ung. 316
gelbiâtsĕ, —âze săs. 316
g' e m p, gjemp, gljimp, glëmbë, g'ëm alb. 319
gens, gentis, lat. (rom. *gint*) 228
Gentius illyr., *—gentus* thr. 87
gèrdica, gerdic(c)a ung. 424
gerliga rus 293
Germisara dac. 82
gjendërë alb. 59
glaner fr. 147; *Glavus* illyr. 85
glëmbë (g'ëmp) alb. 319
góbe, kópe ung. 295
gomb ung. (rom. *bumb*) 66
g' o n alb. 320
gonoleta (guoleta) dac. 323
Gordion, —gordum phryg. 314
goron săs. 322
gorony, goronc ung. 325
gorun ung., *gorun* blg, srb 322
gorună blg 322
gotov— sl. 315
gousa n. gr. 329
graban blg 426; *Grabos* illyr. 426
gramiae lat. 414; *granum* lat. 107
grapa morav., pol., ceh 323
grapa, grapaty ucr. 323
g r e p alb. 323; *grève* fr. 147
gris (gërris, gërësë), alb. 324
gromphas gr. 356
gropa blg, srb, ucr. 325
g r o p ë alb. 325
grun', grunyk, hrun' morav., pol., ucr. 325
g r u n d ë, kr— alb. 327
g runz, grunzs, grundz ung. 327
gudurdl, gyermekgudura ung. 328
g u r m á s, grumás, gurmazi, grumazi alb. 326
guruj ung. (grui) 325
gusa, guša, gusal, gušav (etc.) blg, srb, ung. 329
guşa trc; *guschë, guschat* săs. 329
g u s h ë alb. 329
güši ucr. 329
guszterja (kusztura) ung. 303

halastó ung. (heleşteu) 38
hard (gard) ucr. 313
hardhël'ë alb. (şopîrlă) 398
homo lat. (în alb.) 104
Horae lat. 104; *horn* germ. (corn) 112
hrun', —ok, grun' ucr. 325

imperator lat. (în alb.) 104
Istros fl. thr. (Danubius) 81
isztinga (strungă, stînă?) ung. 394

Inkurkân săs. 331

Jahrmarkt germ. (iarmaroc) 212
jarret fr. 147

kaca ung. (caţă) 286
kacja blg (caţă), ucr. 286
kacola trc (căciulă) 287
kacsula ung. 287
kačul(a) blg. *kačuleja, kačulka* 287
kâier săs., *kàjĕr* ung. (caier) 283
kalbats—, kalbatsiarika gr. 316
kapuš— blg, ucr., *kapusa* ung. 289
kaputy, keputa ucr. (căpută) 289
kárgya, gárgya ung. (gard) 313
kárimb, káromb, —umb ung. (carîmb) 285
karlik trc, blg *(karl—, kerl—)* 293
karljuka, girliga ucr. 293
karpë alb. 93; *kasatura* trc (custura) 203
katsaros gr. 298; *katsul—* gr. 287
katsuni gr. 286

www.dacoromanica.ro

katuni m. gr. 290
katun— sl. (blg, ucr.) 290
k a t u n d (i), katun, ket— alb. 290
kecsula, kacs— şi der. ung. 287
k ë l b a z ë, g ë l b— alb. 66, 67, 316
këpusa, kapusa ung. (căpuşă) 289
k ë p u sh ë, kpush alb. 289
k ë p u t s ë alb. 66, 289
kéras, kerat— gr. (corn) 112
kerlân, kirl— săs. 292
kerlig ung. 293
kerpuša, krpuša srb 289
kërrigë alb. 293
k'erthull alb. 299
kesullë alb. 287
ketchulë săs. 287
këtun, ketun ung. 290
kirlan, kerl—, kell— ung. 292
kîrlig arm.; *kirligdl* ung. 293
kjega (g'ega) blg 219
k l' o k ë, kël'okë alb. 319
kopács, kopás, kopecsel ung. 294
k o p a t s h, kopace alb. 294
kopatse n. gr. 294
kópe (góbe) ung. 295
kopela ucr.; *kopeli* v. sl. 295
kopeli, kopella n. gr.; *kopil* săs., ucr. 295
k o p ɪ l' alb. 295
kopilɪ, kopio, kopile, kopilan (etc.) srb 295
kopirdan, kopirnak pol. 295
kopole, kópile (etc.) blg 295
kormon, prokormen srb 300
kostura, kasatura, kosturak, kosturica blg. 303
kostura ucr., sloven 303
košuta blg, srb (şut) 400
kpush, alb., v. *këpushë*
krec alb. (creţ) 299
krecav, Krecul blg. 298
krecc ung. 298
kreco, krecav, krac— (creţ) srb 298
krundë, v. *grundë* alb.
kryndziovati ucr. 327
kud—, kutgárgya ung. 313
kukutë alb. 59
kulcs (sl.) ung. (chee) 238
k u l p ë r, kurpul, kurpen alb. 301
kurkdl, kurkalodik ung. (incurca) 331
k u r m—, kurmue alb. 300
kurmej, kurman ucr. 300
kurmɔturə săs. 300
kurpən săs. 301; *kourpana* gr. 301
kurpul, kurpen (kulpër) alb. 301
kursza, kurcsa ung. (cursă) 302
k u r th ë (cursă) 302
k u r ts e n', kursim alb. 299
kustura (custură) srb 303
kusztura, kustora, kustó ung. 303
kut—, kudgárgya (gard) 313
Küküllő (Kokel) trc-peceneg ung. 220
kyrlyk, gyrl— ucr. (cîrlig) 293

ldbadni ung. (împicioroga) 336
lacerta lat. (şopîrlă) 398
Langaros thr. (cf. *Longaros*) 64, 87
lapaddlt ung. 339
Laparedon illyr. — mess. 87
l'ëkunt alb. 48
lepedân săs. 339
l'ërash alb. 48
leschinat săs. 342; *lespede* săs. 340
Leucaristos (?) 76
libertare lat. (rom. ierta) 29
Liccaius illyr. 85, 90
lieue (leuca) fr. 147
linea lat. (în alb.) 104
Longaros illyr. — thr. (cf. *Langaros*) 64, 87
Ludrum (?) 93; *Lugeion* (?) 93
l'üm, l'um alb. 93
Lycceios paeon. — illyr. 84

machina lat. (în alb.) 104
maddr ung. (pasăre) 348
madhi alb. 63
magora morav., *magura* pol., ucr., slovac 348
Magura, Magurica (topon.) 348
makura, mahura ucr. 348
mal ung. (mal) 343
m a l', mal-i alb. 343
Malont (Carintia, Grecia) 93
Malva dac., *Malvesa* illyr. 87, 344
manar alb. 59; *mandzara* blg. 358
manica lat. (în alb.) 104
mardh alb. 352
Mareburgu thr. — lat. 345
margella lat. (în alb.) 104
Marisius, Marisia fl. thr. — dac. 88, 357
markati gr. — maced. 380
marne fr. 147
Maronea thr. 345
—maros (Berimaros), —măr— thr. 345
—maros (Iantumarus) celt, 344
matras fr. 147
măturoj, măturoj. ⊢*oly, moturoj* ung. 351
mazara, măzarika blg. 364
mazëre, mazarika ung. 346
Mecyberna thr. 325
melčo(v), melče(v) blg. 353
meljorë alb. 59
Menzana illyr. — mess. 358
mënzdlo ung. 358; *menzere, menzyr* ucr. 358
—mër— în *Pyrmërula* thr. 345
mërdih (nerth—) alb. 352
meregij, mur(u)gij, murhij ucr. 362
m ë s (mas), m ë z ë, mazë alb. 358
Mestula thr. 64; *Mestys* thr. 83
Meticus thr. 90; *Metubarbis* (Pann.) 93
mëzërika ung., 346, v. *mazër—*
mirari lat. (în alb.) 104
mirë alb. 45; *mistrets* alb. 355
mizela thr. — dac 346
mjerë, mjerì alb. 349
m o dh u l l ë alb. 47, 52, 105, 107, 110, 346
Mogorjelo (loc. Herţegovina) 348
moš(ul), mošika blg. 360
moša blg, srb, ucr. 360
mosch, moschie săs. 360

www.dacoromanica.ro

mošija blg. *mošja* ucr. 360
moşiye, moşya trc. 360
mosia, mosa ung. 360
m o t sh ë, moshë, motshim, moshatar alb. 360
Mucatralis thr. 90; *Mucatus* thr. 64
mougkros n. gr. 361
m u g u l l, mugullue alb. 361
mugur, mugurka, mugurdl, muguril ung. 361
mulıere— lat. 29; *munsel* săs. 358
murg, murgav, murgulav blg 362
murg, murga ung., *murgaše* ceh 362
murga srb, *murga, murgĕ* săs. 362
m u r k, murgu, murgullue alb. 363
Murilaccus (caseus) 272
murugij, murhii ucr. (murg) 362
muruna ung. (mununĕ) 361
musdcol, musacel ung. (muşeţel) 362
mušija blg (moşie) 360
Mussatus thr. 364
mutare lat. 357

Naissus (Navissus) thr. 64, 368
Nana phryg. 80
Naparis fl. thr. — dac. 368
nardh (mardh) alb. 358
naprtka (zaprtka) srb. 365
Naristi germ. 76
nasledniţi sl. 228; *nasus* lat. 29
natrix lat. 365
n e p ë r t k ë, nepërkë, nepker alb. 365
nerth (mërdih) alb. 352
n e t u l l ë, netull, netëll alb. 351
neviesta sl. 29
ngromazo n. gr. 326,
nireassë săs 354
Nivion— (Azalus) celt. 85
Noes, Novas fl. thr. 368
Nosetis illyr, 87; *Nusatita* thr. 87
nyirdsza, nyire, n'iril ung. 354
nyirivara uug. ciang. (mirioară) 352

octo lat. (opt) 40
Oiscos fl. thr. (Iskăr) 82
operio (aperio) lat. 266
oppidum lat. 212
orare lat. (în alb.) 104
orbus lat. 112
orda (urdă), *ordás, ordo*—, *ordásdézsa, ordafözö* (etc.) ung. 411
orden (urdă) săs. 411
ordinare lat. 413
orégô gr., *orphanós* gr. 112

pagus lat. 212
palus, palud— lat. 259
—para topon. thr. 82, 86
paro ung. (părău) 371
paroikoi gr. — byz. 228
pastaia, post— ucr. 368
pastrenije v. sl. *pastrija* blg. 369
pasztó(j), pásztó, pàsztórĕ ung. 368
Patraos rex paeon. 84
pectus lat. (piept) 40
Pelagonia 93; *pelgu* alb. 93
—per, —poris thr. 373
p ë r h e r ë, perherëshem alb. 107, 374
Periklês gr. 74; *Perna* thr. 325
p ë r r ú a, përroi, perronje alb. 371
pervigilare lat. (în alb. şi rom.) 104
Peşter sl. — rom. 153
Philippos gr. 74, 75
picus lat. 321; *Pieporus* thr. 82
p i sh t a j ë, bishtajë, —a, besh— alb. 368
Pladomenus illyr. 74, 90, 91; *Planius* 90
Plares illyr. 90; *Plassus* illyr. 90
Plator illyr.; *Pleuratus* illyr. 83
poenitare lat. (în alb.) 104
Poltymbria thr. 268
ponte— lat. (punte) 213
ponz săs. (pînză) 370
porcos i.—e, 356
—poris, —per thr. 82, 373
porod sl. 373
poroj blg, srb (părău) 371
porongy, poronty ung. 373
Potazis thr. 85
pregatis alb. (rom.?) 315
prentza n. gr. (brînză) 271
Priantae pop. thr. 325
Prorado illyr. 87
prunkuj, p(u)runkó ung. (prunc) 373
**pubula* thr. — dac. 383
Pulpudeva (Plovdiv) thr. 82
puns (espendz) ung. (spînz) 384
puteus lat. 213
Pyrmerula thr. 345; *Pyrurredes* thr. 87

quai fr. 147
Quartine vivas (saec. IV) 204
qafë (tsafë) alb. (ceafă) 292

rabdan, rebdan săs. (răbda) 376
r a g a l' alb. 251; v. *rrag*—
Ragusa, v. *Dubrovnik*
Raizdos, Razdos thr. 376
rebdál ung. (răbda) 376
rêche (rescos) fr. 147
recken germ. 112
redyk, redikac pol. 377
redykat, redigovat, redikac morav. 377
reg—, *rig-x*— celt. 376
rego, rex, regim— lat. 112
r ë n d ë s alb. (rînză, chiag) 378
renska pol. 378
Repodernes thr. 307
rhinos illyr. (negură) 74
Rhodope mons thr. 378
riborasta thr. dac. 274—275
Rigasus, Rigosus thr. 87
Rigias illyr. — mess. 87
rincka slovac 378
rinza ung. (rînză) 378
Riv(i)us, v. *Sepenestus*
robŭ sl. 112
rokónó n. gr. (arunc) 252
r r a g a l' ë, rragalë alb. 251

www.dacoromanica.ro

ruche (rescos) fr. 147
rupes — rumpo lat. 359
ryndza ucr., pol., *rynska* slovac 378

sabaia illyr. (bere) 74
saie (saga) fr. 147
Samus fl. dac. (Someş) 83, 225
Sapaioi pop. thr. 87
sarbedzanka ucr. 379
sarcinarius lat. (în alb.) 104
Sassa dac. 90
Sceno illyr., *Scenobarbus* illyr. 90
Scirtius illyr. 83
Sclaveni (Slavi) 222; *Scorilo* dac. 90
scortea lat. (în alb. şi rom.) 104
Scupi topon. thr. 64
secretus lat. (în alb. şi rom.) 104
Seitas illyr. (?) 83
sella lat. (în alb. şi rom.) 104
Seltymbria thr. 266
Separi pop. illyr. 87
Sepenestus Rivi f. Cornacat. 85
serbadz'anka ucr. 379
Serdica thr. Sredec, Sofia 82
serig săs. (zăr) 420
Serrus thr. 90; *sessus* lat. (în alb. 104)
Setovia 76; *Seuthes* thr. 78, 81
sh a l ë alb. 65, 396
sh a p i, shapiu, gheg *tshapi,* artic. *tshapini* alb. (şopîrlă) 398
sh k a r dh ë alb. 424
sh k ' e r (har) alb. (zgîrîia) 425
sh k r e p alb. 48, 380
sh k r u m p, —bi alb. (scrum) 381
sh k u l, tshkul, zhgulë alb. 383
sh p ë n d ë r, shpëndel, shpendrë, shpenn-nd alb. 584
shtëpâ(ni) alb. 68
sh t e r p ë alb. 380
sh t r e p, —bi alb. 391
sh t r u n g ë alb. 66, 394
sh u l (lat. subulum) alb. 382
sh u t, shutë, shütë, shyt, shytan alb. 400
sibyna illyr. 74
sipirko, sipirla (sup—) ung. 377
Sita, Seita illyr. thr. 87
siutos gr. (şut) 400
skelos gr. 65
skerys, skërelis lit. 398
skrum, skrumjav—, skrumenie blg 381
skrum săs. 381; *skrumpos* gr. 382
Skutari (Skoder) alb. 94
Sola thr. 90; *Solva (Asal.)* 85
sopirla, szopirla, suporka ung. 377
šopărlă blg. (şopîrlă) 377
Specht germ., ahd. 321
spertti (balt.?) 76
sprez, sprž srb. 384; *spriaz* blg. 384
spuns săs. 384; *spyndz, spens* ucr. 384
s q a p, gheg *tsap, sk'ap, cap, siap, -skiap* (etc.) alb. 402
stabulum lat. 213, *stare, status* 104
Sterissa thr. — dac. 90, 91
stina srb. 388; *stirpe* săs. 388
stopan alb. 68; *stopanŭ* sl. 68
straga blg. pol. 394
strägleta blg. 390; *strigl'ata* srb 390
strgljata cr.; *strigkleta* n. gr. 390
Stronges thr. 396
struga sloven, *Strugarevo* Sîrbia 349
strunga slovac, ucr., ven. 294
strungë săs., *strunga, —ac, struga* srb—cr., gr. 394
Styna, Stynišora ucr. 288
Sudicentus thr. 74
sumb— alb. v. *thumb—*; *sumbros* n. gr. 383
suporka (sip—) ung. 397
šut blg. srb (şut) 400
suta ung., *šuta* ceh, pol. 400
šutka, šutyji ucr. 400

szërbëzit, szërbezálodik ung. 424
szkárda ung. (zgardă) 424
szkeperdi ung. (scăpăra) 380
szkrum ung. (scrum) 381
sztárpa ung.; *stirpe* săs. 388
szterëgyăca, tregyáca ung. 390
sztina (esztena) ung. (stînă) 383
sztrunga (esztrunga) ung. (strungă) 394
sztrungërjaca ung. (strungăreaţă) 394
szuty pol. (şut) 400

Tabara mess., *Tabusus* thr. 87
Taesis thr.; *Taizi* mess. 87
Tarp— v. *Terp—*; *Tarula* thr. 402
Tatta phryg. (thr.) 80
tër alb. 93
Tërës thr. 81; *Tere(n)s* thr. 84, 402
Terponos illyr.; *Terpyllos, Tarp—* thr. 87
Teuta ill.; *Taot—* illyr. mess. 87, 90
th a r b ë t, tharptë alb. 379
th a r k alb. (ţarc) 404
Thermidavă (Thkranda) thr. 84
th ë r r i m e, thermon' alb. 312
Theudas illyr. (?) 83; cf. *Teuta*
Thrax (Threx) 77; cf. ind. A
th u m b u l l ë, thumull, thumbës, sumbull, sumbulj (etc.) alb. (sîmbure) 384
Tibisis fl. Daciae 83
Tîrnava sl. — rom. 233
Tiuta, Tiutamenus thr. 87
tragos gr. 356
Tralis, —tralis antropon. thr. 402
Tralli etnonim thr. (Dalmatia) 84
Tramarisca thr., *Tranipsai* thr. 93
Triballi thr.; *Tribulum* illyr. 87
troia lat. 356; *truand* fr. 147
tsafë (qafë) alb. 292
tsap dalm., *tsâp* săs. 402
tsappe, tsepelle abruzz. 402
tsapo velletr., *tsapos, tsiapos* abr. 402
tsarkos, —us n. gr. 404
tschut, —ich, schut— săs. 400
Turda sl. 63 (cf. ind. A)

www.dacoromanica.ro

Tutula illyr. 85
Tyrida, Tyrodiza thr. 405
Tyristata thr. 405
Tzitzis, Tzinna, Tsiru thr. 403

urbs lat. 212
urda ung., blg, ceh, n. gr., pol., săs., slovac, srb, ucr., trc 411
urdhë alb. 55, 411 (impr. din rom.?)
urdica, urdička blg. 411
urednik (urda) srb 411

vacca lat. 29
Valaori(tes) gr. — arom. 256
varăha— v. ind., *varăza*— av. 356
város ung. (oraş) 213
vassal fr. 147
vatra blg. slovac, srb, ucr., ung. (şi der.) 414
vatral srb, slovac, ucr. 414
vátrapénz ung. 415; *vatornik* ucr. 414
v a t r ë, vetr(e) alb. 414
vatricka, vatrisko slovac; *vatrol* ucr. 414
vatu ung. 417
vatul—, *vatuj*— (vătuiu) morav., pol., slovac, ucr. 415
vautre (veltrum) fr. 147
Venedi (germ.?) 76; *vepri* sl. 356
verne (vergne) fr. 147
Verzo illyr. 74, 90
Vetespios thr. 418
vetrence, vetrice ung. 415
v e t u l', vetul, ftuj— alb. 417
vetula slovac, morav. 417
vicus lat. 212; *Vietis* illyr. 90
vitul' gr. 417; *vitulus* lat. 417
vivas, v. *Quartine* —
Vizianus thr. 64

v j e dh u l l (ë), vjedhull, vjetull alb. 67, 105, 110, 418
vjeth alb. (an) 417, 418
v o t e r, votër alb. 414 (cf. *vatrë*)
votulya ung. (vătui) 417
vouge (viduvium) fr. 147
vúai, vuan' alb. 417
vulnero, —are lat. 417
vurda (urda) blg, srb 411
vurdanyj, —yk (urda) ucr. 411
vyradikovat ceh 377

watra, watrowe pol. 415
wetula pol. (vătuiu) 417

Zaca, Zec— illyr. — thr. 87
Zalmodegikos thr. — get. 84
Zanatis illyr. 74, 87; *Zantiala* thr. 87
zára zdringó ung., *zâre* săs. 419
zarica srb (zară) 419
Zaristhes, Zair— illyr. — mess. 87
zaškrumiti ucr. (scrum) 381
zastra (zestra, ziastra) ucr. 423
zavaternak pol. (vatră) pol. 415
zelcia phryg.; *zemelen* phryg. 80
zer săs., *zéró, zër, zëruj* (etc.) ung. 420
Zeves, Zerula thr. 87
Zermodigestos thr. — paeon. 84
zestra blg, ucr., *zestre* săs. 423
zesztre, zesztra, szesztre, zesztreje ung. 423
Zetzi thr. — dac. fem. 403
zgarda (garda?) ucr. 424
zgárda, zgardó ung. 424
Ziboites, Zipoites thr. — bith. 325
Ziles thr., *Ziletes* illyr. 87
Zimarchus thr. 78, 84; *Ziper* thr. 78
Zlatna, Zlaşti sl. — rom. 221
Zor—, *Zures* thr., *Zorada* illyr. 87

C) AUTORI-ERUDIŢI MEDIEVALI ŞI MODERNI

(numele de autori din repertoriul bibliografic al fiecărui cuvînt românesc, partea II, p. 245—426, nu se cuprind în indice; cf. lista de bibliografie şi abrevieri, p. 15—24).

Alföldi, A. 169—173, 177, 181, 199
Alföldy, G. 90
Anagnostopulos, G. 100
Andrieşescu, I. 77
Andriotis, N. 100
Anonymus (Belae Hungarorum regis notarius), 222, 224
Apolzanu, L. 362
Ascoli, G. 153

Bakó, G. 203, 230
Barić, H. 51, 63, 106, 143, 152, 153, 257, 258, 302, 322, 349, 412, 416
Bariţiu, G. 233
Bartalis, A. 188
Bărbulescu, I. 157, 221
Belić, A. I. 98, 100
Benkő, J. 158, 160, 188
Benveniste, E. 125, 377
Berciu, D. 157
Berneker, E. 259, 315
Bernstein, S. B. 100, 221
Bertoldi, V. 147
Bertoni, G. 409
Beševliev, V. 78
Bezdechi, S. 97
Bichir, G. 172, 189
Blaga, L. 191
Blédy, G. 242
Bobb, I. 12, 39, 43
Bodor, A. 78, 196
Bogrea, V. 35, 139
Boisacq, E. 262, 310
Boissier, G. 89, 212
Bojan, T. 62, 212
Bonfante, G. 259
Bonfinius, A. 157
Bopp, F. 33

www.dacoromanica.ro

Borovszky, S. 180
Brandis, C. 181
Brănişteanu, B. 54
Brătianu, G. I. 117, 163, 196, 235
Brenndörfer, J. 242
Brîncuş, G. 12, 65, *67*, 97, 299, 301, 374
Brugmann, K. 122, 125, 126
Brunot, F. 147
Budai-Deleanu, I. 39, 169
Budimir, M. 58
Budinszky, A. 89, 160, 236
Bugge, S. 93
Bunea, A. 43
Burlă, P. 29
Byhan, A. 135

Çabej, E. 37, 63, *65—66*, 93, 100, 104, 154, 396
Candrea, I. A. 31, *49*, 129—131, 134, 139, 216, 241, 242, 309, 355, 369, 387, 390
Cantemir, D. *37—38*, 112, 157—159
Capidan, Th. 38, 39, 41, 44, 52, *53*, 56, *58*, 59, *61*, 62, 98, 100—103, 106, 108, 134, 135, 138, 202, 242, 254, 259, 284, 285, 304, 350, 352, 403
Caracostea, D. 45
Caragiani, I. 202
Caragiu-Marioţeanu, M. 202
Cavallioti, Th. 38
Cazacu, B. 59
Câmpianu, C. 169
Chantraine, P. 125
Chelcea, I. 215
Chirileanu, v. Kirileanu
Cichorius, C. 170, 175
Cihac, A. 28, 29, *43*, *44*, 129, 139, 141, 231, 309, 310, 355, 401, 407
Ciparîu, T. 29, *43*
Comşa (Chişvasi), M. 223, 227
Condurachi, E. 90
Constantinescu-Mirceşti, C. 215
Costin, M. 382; N. 251, 268
Coteanu, I. 67
Crăiniceanu, G. 267, 387
Creţu, G. 407
Crişan, I.H. 79, 184, 185

Daicoviciu, C. 77, 89, 157, 169, 170, 175, 189, 191, 196, 197, 210, 223; H. 79, 175, 177, 194
Dalametra, I. 134
Damé, F. 421
Dan, I. 50, 99; M.P. 157
Daničic, I. 257
Dankanits, A. 223
Dauzat, A. 147
Decev, v. Detschew
De Laet, S.J. 206
Deleanu, v. Budai-Deleanu
Densusianu, N. 34
Densusianu, O. 30, 31, 44, *47—49*, 50, 70, 109, 127, 129, 130, 134, 136, 149, 152, 154, 155, 163, 216—217, 221, 242, 256, 283, 284, 321, 337, 364, 369, 382, 401, 416, 420
Detschew, D. 80, 93, 94, 154, 345
Dhougt, J. 206
Diculescu, C.C. 30, 245, 331, 341, 354, 392, 407
Diefenbach, L. 46
Diez, F. 31, 33, 35, 40, 122
Dimitrescu, F. 49
Dindorf, L. 208
Djamo-Diaconiţă, L. 221
Domaschke, W. 220, 230, 243
Donat, I. 215
Dosofteiu, mitropolit 251, 387, 404
Dragomir, S. 153, 157, 202
Drăganu, N. 140, 157, 163, 208, 213, 225, 242, 334, 338, 340, 350
Dunăre, N. 215
Durry, M. 174

Eder, I. C. 157—160, 194
Eliade-Rădulescu, I. 40, 43
Eminescu, M. 132—133
Engel, I. C. 157—160
Engels, F. 89

Ferenczi, S. 223
Filipescu, C. 272, 277, 317
Fischer, E. 157
Floca, O. 184
Florescu, F. B. 176; G. 189
Fluss, M. 71, 73, 182
Forni, G. 198
Frăţilă, V. 54
Friedwagner, M. 42, 151, 152
Froehner, W. 175

Gafiţanu, D. 56
Galani, N. 272, 312, 352
Gáldi, L. 49
Gamillscheg, E. 30, 62, 267, 274
Gaster, M. *46—47*, 56, 135, 152, 388
Georgiev, V. 63, *64*, 95, 100
Gerov, B. 89
Gherghel, I. 157
Gheţie, I. 39
Gibbon, E. 157—159
Gisinger, H. 183
Giuglea, G. 30, 37, 47, *54*, 61, 109, 129, 264, 270, 272, 281, 284, 299, 322—324, 364, 412
Giurescu, C. C. 27, 157
Glodariu, I. 79
Gooss, C. 178—180, 183
Gostar, N. 182, 187
Graf, A. 85
Grassmann, G. S. 210
Graur, A. 37, *57*, *63—64*, 97—100, 102, 113, 130—132, 311, 318, 321, 364
Grecu, V. V. 43
Groeber, G. 210
Grosse, R. 197
Gudea, N. 89, 205
Gusti, D. 215

Haarman, H. 105
Hagi-Ceagani, C. 38
Hahn, J. G. 93, 103
Hamberg, P. G. 175

www.dacoromanica.ro

Hartmann, L. M. 210
Hasdeu, B. P. 29, 34, *44—46*, 48, 56, 69, 106, 108—110, 115, 129, 132, 155, 157, 159, 216, 217, 246, 261—263, 278, 286, 353, 355, 360, 423
Hauler, H. 197
Hâciu, A. N. 202
Heliade, v. Eliade
Herseni, T. 215
Herzog, E. 388
Hirschfeld, O. 170
Hirt, H. 93, 94, 122, 125, 154
Hofmann, J. B. 122, 125
Hombert, P. 206
Homorodeanu, M. 54
Honigmann, E. 182, 183
Horedt, K. 184, 203, 206, 223
Hunfalvy, P. 149, 155, 157, 158, 162, 173, 235
Hurmuzaki, E. 157
Huszti, A. 188
Hüttl, W. 189

Iliescu, V. 196
Iliinski, I. 258
Ionescu-Nişcov, T. 157
Iordan, I. 50, 56, 64, 168, 222, 305, 404
Iorga, N. 117, 202
Ivănescu, G. *64*, 131

Jensen, v. Sandfeld
Jireček, C. I. 87, 151, 153, 157
Jivcovici, M. 100
Jokl, N. *52—53*, 55, 63, 66, 74, 80, 85, 93, 94, 106, 143, 252, 257, 278, 311, 314, 315, 319, 324, 346, 372, 379, 394
Jud, J. 147
Jung, J. 89, 104, 157, 160, 161, 170, 178, 200, 207, 210, 234

Kalužniacki, E. 140, 406
Katičić, R. 76
Kekaumenos (byzant.) 157
Kelemen, B. 50
Kiepert, H. 157
Kinnamos (byzant.) 157, 158
Király (König), P. 179
Kirileanu, G. 333
Kluge, F. 399
Koch, H. 222
Kogălniceanu, M. 157
Kopitar, J. B. *39—40*, 41, 55, 69, 98, 101, 106, 115, 145, 149, 157, 159, 160, 233
Körting, G. 130
Kourmoulis, G. 100
Kovačec, A. 135
Krahe, H. 74, 76, 94
Kretschmer, P. 54, 77, 80, 93
Kubitschek, W. J. 183, 188
Kuun, G. 179

Lacea, C. 305, 310
Lagarde, P. De 45, 80
Laurian, A. Treboniu *29*, *43*, 44, 157, 264, 265, 338, 347, 348, 359, 387, 400
Lehmann-Hartleben, K. 175
Leumann, M. 122, 125
Linţa, E. 221
Lochner, F. v. Hüttenbach 47
Loewe, R. 30
Loserth, J. 201
Lot, F. 209
Lungu, I. 38

Macrea, D. 38—40, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 52, 54—56, 130—132, 134, 139, 141, 149; M. 184, 191, 196, 223
Maior, P. 29, 39, 40, 112, 157—160, 169, 173, 175, 188, 197, 224, 233, 243, 309
Malecki, J. 98
Manolescu, N. 267, 274
Marian, S. F. 321, 423
Mascou, J. J. 208
Mateescu, G. G. 77, 78, 80
Maximu (Massimu), I. C. 29, *43*, 44, 338; v. Laurian
Mayer, A. 74, 76
Mării, I. 39
Meillet, A. 98, 100
Meteş, S. 140
Meyer, G. *47*, 48, 52, 80, 93, 105, 262, 263, 273, 278, 315, 324, 345, 350, 360, 394
Meyer-Lübke, W. 37, *47*, *50*, 59, 103, 128—130, 242, 253, 330, 345, 369, 407
Micu-Clain, S. 39, 169
Mihăescu, H. 68, 89, 100, 104—105, 117, 202, 242
Mihăilă, G. 59, *68*, 221
Mihăileanu, S. 134
Mihăileşcu-Bîrliba, V. 189
Miklosich, F. 29, 39, *41—42*, 44, 46, 48, 50, 52, 63, 68, 69, 102, 106, 115, 140, 143—145, 153, 157, 159, 160, 162, 178, 233, 242, 315, 343, 352, 360, 372, 379, 394, 395
Mitrofan, I. 184, 185
Mitu, M. 221
Mladenov. S. 93, 100, 288
Mócsy, A. 91, 182
Moga, I. D. 224
Moisil, C. 174
Moldovanu (Moldován), G. 157, 162
Mommsen, Th. 73, 89, 96, 157, 170
Morariu, T. 215, 390
Moravcsik, G. 224
Müller, C. 180
Münzer, F. 78
Murnu, G. 202, 242

Naber, S. A. 197
Nandriş, G. 259
Neculce, I. 251
Neiescu, P. 50
Nestor, I. 223
Nicolaiescu-Plopşor, C. S. 267
Niculescu, A. 12
Nyrop, K. 147

Odobescu, A. 233
Ognenova, L. 74

www.dacoromanica.ro

Olschki. L. 234
Olteanu, P. 221
Onciul, D. 157, 161
Orbán, B. 160, 188
Oştir, K. 400
Oţetea, A. 197, 227

Pamfile, T. 406
Panaitescu, P. P. 227—229
Panţu, Z. 269, 270, 302, 322, 345, 347, 385
Papahagi, P. 101, 202, 354, 402
Papahagi, T. 134, 202, 362
Parlangèli, O. 74
Pascu, G. 52, *53—54*, 59, 97, 103, 106, 108, 109, 114, 128, 134, 202, 242, 257, 259, 270, 288, 326, 377,399
Paşca, S. 46, 145
Patsch, C. 84, 85, 170, 172, 175, 189,
Pauli, C. 94
Pătruţ, I. 50, 133, 150, 221
Pârvan, V. 89, 94, 165, 168, 180, 182, 183, 187
Pedersen, H. 122
Peisker, J. 157, 164
Pellegrini, G. B. 76
Perşiţ, A. J. 227
Pervain, I. 39
Petersen, E. 175
Petersson, H. 393
Petrescu-Dîmboviţa, M. 223
Petrovici, E. 57, 68, 98, 100, 109, 132, 145, 150, 153, 157, 163, 214, 217, 219—222, 225, 226, 234, 235
Philippide, A. 30, 31, 39, 43—45, 47, 49, 51, 52, *56—57*, 59, 64, 78, 99, 101—103, 106, 108, 127, 130, 146, 148, 149, 151, 153, 157, 160, 162—*164*, *252*, *257*, 259, 261, 272, 278, 315, 321, 325, 330, 345, *360*, *363*, *379*, 389, 412, *418*, *420*
Philippide, D. 157
Photinos, D. 157
Pič, L. 157
Plopşor, v. Nicolaescu
Poghirc, C. 44, 65, 69
Pokorny, J. 111, 242
Polak, V. 107
Polaschek, E. 183
Polizu, I. 248, 372
Pop, I. I. 203; S. 288
Popa, M. 50
Popescu, C. 215; E. 181, 210
Popescu-Sireteanu, I. 40
Popilian, G. 184
Popović, I. 51, 135, 242
Popovici, D. 38; I. 379
Poucha, P. 98
Precup, E. 390
Premerstein, A. v. 197, 198
Procopovici, A. 138, 144
Protase, D. 184—186, 203, 205, 206
Pudić, I. 100
Puşcariu, S. 30—32, 37, 42, 44, 47, 49, *50*, 53—56, *58—59*, 62, 63, 97, 100, 101, 106, 110, 111, 129—131, 135, 137, 138, 146, 149—152, 155, 163, 200, 213, 216, 217, 221, 225, 235, 242—244, 248, 249, 263, 265, 270, 272, 280, 285, 288, 299, 300, 306, 308, 309, 322, 326, 331, 333, 336—338, 341, 352, 354, 377, 382, 407, 422, 423

Răduţiu, A. 157
Reche, O. 211
Reichenkron, G. *62*, 69, 328—339, 353, 419
Reinach, S. 175, 176
Réthy, L. 149, 162
Ribezzo, F. 85
Ritterling, E. 197, 198
Roesler, R. E. 42, 47, 56, 149, 152, 155, 157, 158, *160—163*, 168, 173, 188, 192, 211, 224, 231, 234, 235
Rohlfs, G. 57, 147
Rosetti, A. 39, 44, 45, 49, 52, 58, *59—60*, 69, 97, 99, 100, 103, 106, 107, 108, 110, 127, 135, 153, 221, 277
Rossi, L. 175
Rozwadowski, J. 406
Ruffini, M. 157
Russu, I. I. 56, *61*, *67*, 68, 69, 77, 80, 98, 136, 157, 181, 204
Rusu, G. 50; I. 56

Sacerdoţeanu, A. 157, 196
Šafarik, P. J. 40—41, 157
Sandfeld-Jensen, K. 40, *49*, 62, 68, 97—101, 407, 408
Sarovolskij, I. 242, 406
„Sarnitie" (la Cantemir) 158
Scheludko, J. 242, 406
Schmalz, F. 122, 125
Schröder, K. H. 62
Schuchardt, H. *42*, 48, 52, 69, 106, 115, 144, 145, 159, 160, 178, 192, 286
Schullerus, J. K. 232
Schütte, G. 181
Schwyzer, E. 98, 122
Scorpan, C. 189
Scriban, A. 274
Seche, M. 40, 43, 44
Seeck, O. 208
Seidel, E. 98
Seure, G. 80
Simionescu, I. 275, 302, 317, 321, 356, 398
Skok, P. *58*, 107, 108, 152, 322, 325, 345, 372
Sköld, H. 345
Solmsen, F. 262, 410
Spitzer, L. 318, 338, 354
Stadtmüller, G. 60—61
Stamate, C. 38
Stehälin, F. 210
Stein, A. 189
Stoicovici, O. 221
Stokes, W. 356
Stolz, F. 122, 125
Strack, P. L. 174
Stratan, I. 205
Sulzer, F. J. 42, 157—159, 161, 162
Supplex Libellus Valachorum 157, 158
Swoboda, E. 87

www.dacoromanica.ro

Şăineanu, C. 54; L. 43, 44, 54, 131, 216, 321, 416, 420
Şerban, F. 377
Şincai, G. 38, 157
Ştefan, G. 157
Şuţu, S. 366

Szamosközy, v. Zamosius
Székely, Z. 203
Szilágyi, J. 179

Tagliavini, C. 55, 282
Tamás (Treml), L. 163, 213, 235, 348, 359
Tamm, T. 157
Teiuş, S. 50
Teodor, P. 38, 39, 157
Thierry, A. 157
Thomasson, B. E. 189
Thunmann, J. E. *38*, 69, 93, 157—159, 210
Thurneysen, R. 58, 146
Tiktin, H. 216, 306, 310, 337, 347, 408, 419, 423
Tocilescu, G. G. *46*, 178, 183
Todoran, R. 50, 54
Tomaschek, W. 43, 45, 73, 78, 80, 85, 86, 93, 151, 152, 157, 160—162, 178, 180, 181, 211, 225, 307, 405
Torma, C. 157
Toropu, O. 199
Treboniu-Laurian, A., v. Laurian
Treimer, C. *51*, 52, 53, 59, 60, 62, 103, 108, 144, 146
Trubeţkoi, N. 98
Tudor, D. 78, 184, 187, 191, 199
Tunusli, I. 157

Untermann, J. 76

Vaillant, A. 51
Valkhoff, M. 152
Vasmer, M. 291, 394—395
Vlassa, N. 205
Vondrák, V. 122
Vrabie, E. 221
Vraciu, A. 67, 69, 97, 100
Vuia, R. 212, 214, 215, 220
Vulpe, R. 12, 76, 84, 103, 196, 197

Wackernagel, J. 122
Wald, L. 44
Walde, A. 111, 242
Wijk, van N. 122
Wartburg, W.v. 147, 148
Weber, W. 174, 196
Weigand, G. 40, *55*, 62, 63, 93, 97, 98, 100, 101, 135, 143, 151—153, 155, 230, 232, 244, 255, 256, 272, 299, 322, 351, 412, 417, 418
Windberg, H. 171
Windisch, E. 146; K. G. 234
Winkler, I. 174
Wolff, H. 90, 182

Xenopol, A. D. 157, 160, 161, 178—179, 183, 197, 198
Xhuvani, A. 299

Zaharia, E. 223
Zamfirescu, D. 43, 56, 227
Zamosius (Szamosközy), S. 234
Zgusta, L. 77

www.dacoromanica.ro

L'ETHNOGENÈSE DES ROUMAINS

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE ET LA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

Résumé

Après des efforts deployés pendant quatre décennies dans l'exploration, l'analyse et l'interprétation socio-historique et ethnologique du fonds ethnobiologique et culturel-linguistique préromain (autochtone, thraco-dace) et du facteur latin (roman) dans les structures de la société roumanophone (le peuple roumain du Moyen Âge et de l'époque moderne), la monographie groupe et re-examine le matériel documentaire et linguistique utile, dans son ensemble. Le point de départ est constitué par l'élément lexical autochtone commun à l'albanais (élucidé en 1970), auquel s'est ajouté et intégré le stock de mots autochtones roumains non attestés ou inconnus en albanais. Afin de pénétrer avec succès dans la substance primaire du processus d'ethnogénèse, il a fallu ressembler, dans cet ouvrage, tout le matériel documentaire utile dont nous disposons jusqu'ici, toutes les sources d'information pour identifier et tirer au clair l'hérédité autochtone (linguistique, social-ethnique) et les dimensions de l'élément romain dans le processus de synthèse de la romanisation. Par ordre thématique, chronologique, la monographie réunit et analyse comparativement tout d'abord les données essentielles de la bibliographie, la situation et les rapports des groupes d'habitants antiques dans la zone carpato-balkanique et leur romanisation. Le matériel lexical roumain de facture autochtone (pré-romaine) est étudié du point de vue linguistique-étymologique et interprété selon des critères socio-historiques et ethnologiques. Il en résulte que l'étude comparative offre les voies et les moyens nécessaires tant à la démonstration qu'à la juste compréhension de ce processus complexe qu'est la formation de la langue roumaine et du peuple roumain. Les éléments nouveaux, d'une valeur décisive, sont les mots indo-européens ,,carpato-balkaniques" (thraco-daces, et partiellement illyriens, peut-être) en roumain et leur signification linguistique, leurs implications socio-ethniques et économiques, qui leur confèrent une importance de premier rang dans la hiérarchie des valeurs documentaires pour la solution des problèmes que soulève l'ethnogénèse.

Cette recherche met en valeur tous les résultats positifs obtenus jusqu'ici et utilise les matériaux dignes d'être pris en compte, dans le but de définir trois facteurs principaux: 1) le fond autochtone (thraco-géto-dace, en partie illyrien ?); 2) l'élément latino-roman (italique et romain provincial, de l'Empire); 3) l'apport slave. Ces facteurs se dessinent avec plus de précision dans la structure et les étapes de l'évolution historique de la langue roumaine. L'étude comparative, linguistique et historique est, on le sait, extrêmement importante, absolument indispensable, surtout pour les étapes historiques de la formation et du développement du peuple roumain. Par conséquent, il faut absolument tirer au clair les problèmes soulevés par tous les compartiments de la grammaire historique roumaine, par la structure lexicale archaïque ou médiévale, l'élément héréditaire latin et l'élément autochtone, les emprunts slaves, etc., à l'exception de l'élément lexical autochtone roumain, absent en albanais, et auquel il faut attacher une importance exceptionnelle. Dans cette étude analytique, les principaux critères sont offerts par la méthode comparative des langues indo-européennes; ils seront appliqués avec rigueur et fermeté, et les résultats concrets et utiles se dessinent et s'imposent avec la force de l'évidence.

L'historique et les résultats des études sur le substrat

C'est un exposé synthétique des recherches, avec les opinions sur la formation de la romanité carpato-balkanique et danubienne, en fonction de la valeur attribuée au facteur préromain. Le problème des éléments anté-romains dans la langue roumaine s'est posé beaucoup plus tard et avec moins de certitude que l'on ne l'avait fait pour ce qui est de la latinité du roumain, qui s'imposait dès le premier abord (étant relevée par bien des humanistes aux XIVe—XVe siècles et par les chroniqueurs roumains de Moldavie); quant à la partie autochtone, non romaine, elle était moins visible, chose normale pour une étape où l'étude des langues romanes et l'étude comparative n'existaient pas. Donc, tout ce que l'on avait affirmé ou supposé, avant la seconde moitié du XIXe siècle, à propos des éléments ,,géto-daces", ,,thraces" ou albanais en roumain était le produit d'une intui-

www.dacoromanica.ro

tion profonde, et non pas une vérité confirmée par les méthodes rigoureuses de la science linguistique.

Le prince moldave Dimitrie Cantemir a présenté comme étant d'origine dace une série de mots du roumain, qui sont, en réalité, slaves pour la plupart, et quelques-uns latins. J. E. Thunmann (1774) affirmait l'origine thrace des Roumains, le „thracisme" de leur langue, apparentée de près à l'albanais, les Albanais étant les descendants des Illyriens et les Roumains, les descendants des Thraces, mêlés à d'autres peuples; les Aroumains sont „thrakische Wlachen", les Roumains du Nord du Danube „dacische Wlachen"; la langue roumaine est l'idiome thrace transformé... L'École transylvaine (latiniste) soutenait que la langue roumaine ne pouvait et ne devait être que purement romaine, car la population géto-dace avait été exterminée par les Romains pendant la conquête et la domination de la Dacie. J. B. Kopitar combattait avec véhémence les excès latinistes des puristes transylvains et relevait l'apport de l'élément autochtone thrace à la formation de la langue et du peuple roumain. Il observait une forte ressemblance entre le roumain, le bulgare et l'albanais, croyant même qu'il existerait dans les „Balkans" (y compris la Roumanie) un seul parler à trois matériels de langue, c'est-à-dire trois idiomes identiques sous rapport grammatical, différant pour ce qui est du lexique: le roumain, le bulgare, l'albanais. En 1847, I. Eliade Rădulescu dressa à Bucharest un „vocabulaire" de mots étrangers (dont plusieurs mots latins et autochtones) qui devaient être remplacés avec des correspondants latins (italiens). P. J. Šafarik soutenait la perpétuation de quelques autres mots anciens daces, admettant que les Roumains étaient un mélange de Daces, Romains et Slaves. Au XIXe siècle ont été apportées les contributions les plus précieuses à l'étude de l'élément lexical autochtone en roumain et à son interprétation historique et ethnologique, grâce à F. Miklosich, qui a élaboré une théorie, valable en grande mesure aujourd'hui encore, sur la formation de la langue et du peuple roumains; en 1862, dans l'étude sur l'élément slave en Roumain, précédée par des considérations intéressantes sur la langue, le nom et l'origine des Roumains, Miklosich a éclairci (partiellement avec succès) le problème obscur du substrat et des rapports du roumain avec l'albanais; il admettait que deux éléments ont tout premièrement contribué à la formation du peuple et de la langue roumains — un élément romain, l'autre autochtone, auquel il attribue „les phénomènes inexplicables par le latin, la majorité sinon la totalité"; il admettait que les éléments préromains dans la langue étaient autochtones et non pas des emprunts à l'albanais. Étudiant le latin vulgaire du Sud-Est de l'Europe, le romaniste H. Schuchardt relève l'influence de l'élément autochtone sur la langue latine vulgaire (populaire); dans le problème de l'ethnogénèse roumaine, il combat l'affirmation de R. Roesler, selon qui la Dacie conquise par les Romains aurait été abandonnée par la population autochtone. En 1872, W. Tomaschek soutenait que les éléments „albanais" du romain proviendraient des colons illyriens amenés par les Romains en Dacie. Les latinistes puristes comme A. T. Laurian et I. C. Massim niaient l'existence de l'élément autochtone en roumain, qu'ils groupaient partiellement dans le *Glosariu* (Glossaire) en 1871, avec tous „les mots du roumain étrangers par leur origine ou leur forme, ainsi que ceux d'origine incertaine", où ils énuméraient confusément des éléments latins et autochtones. Alexandre Cihac expliquait les mots roumains comme étant empruntés aux idiomes voisins, surtout les mots slaves, magyars, turcs et albanais. Dans le IIe tome du dictionnaire (1879), Cihac inclut parmi les nombreux „emprunts" des mots prélatins, nommés alors et plus tard „albanais", 39 éléments lexicaux, admettant que la grammaire de la langue roumaine a quelques particularités „thraco-illyriennes". B. P. Hasdeu a apporté une contribution décisive à l'éclaircissement (théorique surtout, au niveau de son temps) du problème du substrat, bien qu'il ait commis beaucoup d'erreurs d'ordre linguistique-étymologique. Quelques mots albano-roumains (autochtones) reconnus par Hasdeu comme thraco-daces n'ont pas chez lui une étymologie, et d'autres restent pour le moment obscurs; d'autres n'ont absolument rien à faire avec le substrat; il a souligné et soutenu par des arguments solides la valeur linguistique, socio-historique et ethnologique du substrat lexical et ethnique dans le processus de la formation du peuple roumain. Son contemporain, L. Diefenbach a fait des observations générales de nature socio-historique et ethnologique, intéressantes et valables dans le problème des anciennes relations roumano-albanaises. Cependant, selon l'opinion de M. Gaster, un élément albano-latin est venu se superposer à l'élément ancien latin, et les éléments albanais constatés dans la langue des Roumains sont de date beaucoup plus récente: les phénomènes communs aux langues albanaise, roumaine et bulgare auraient été apportés par les ... Bulgares turaniens vers 660—668. Plus tard, en 1890, le romaniste W. Meyer-Lübke observait qu'il n'existe pas en roumain de mots empruntés à l'albanais, que ces éléments étaient daces. Selon le comparatiste autrichien, éminent albanologue, G. Meyer, les mots roumains étaient tantôt des emprunts, tantôt des formes parallèles aux formes albanaises; dans certains cas, il a remarqué qu'une partie des mots roumains avaient des formes plus anciennes que leurs correspondants albanais (*mazăre — modhullë*). O. Densusianu (1901) affirmait que dans les régions danubiennes, la langue des autochtones, étant très différente du latin, n'avait pu exercer une influence d'éléments possibles illyriens dans la phonétique et le lexique roumains; une partie des mots anciens (non latins) existant en roumain auraient pu être des emprunts à l'albanais ou des héritages directs de la langue illyrienne. La valeur du substrat commun albano-roumain et les

www.dacoromanica.ro

liens ethno-linguistiques serrés entre les deux peuples ont été relevés en 1905 par I. A. Candrea. Presque à la même époque, le linguiste danois K. Sandfeld-Jensen relevait les traits communs albano-roumains, considérant que les deux idiomes avaient jadis été en relation étroite; donc la langue et le peuple roumain se seraient formés au Sud du Danube; certains mots, tels *barză*, *mazăre*, *viezure* pourraient être des héritages directs des Illyriens, d'autres seraient des emprunts ultérieurs à l'albanais; et même des mots roumains latins, comme *sat*, auraient la même origine. En 1910, le romaniste roumain S. Puşcariu étudiait les rapports albano-roumains, avec des résultats équivoques et assez confus, admettant d'éventuelles migrations des Roumains et des Albanais vers le Nord ou le Sud, de leur berceau commun de formation. Un peu plus tard, C. Treimer constatait que les rapports entre l'albanais et le roumain à l'époque ancienne étaient de simple voisinage, et que les éléments „albanais" avaient en roumain un traitement identique à ceux hérités (latins), étant donc tout aussi anciens, ou même (s'ils étaient considérés indigènes) plus anciens, antérieurs; il admettait donc la possibilité et la nécessité de l'existence des éléments autochtones hérités et non empruntés en roumain, comme en albanais. Le linguiste serbe H. Barić a fourni quelques indices précieux de nature étymologique pour trois mots: *măgură*, *curpen*, *vătăma*, éventuellement *balaur*; ensuite, il parle seulement d'emprunts à l'albanais; finalement, il admet (1956) que la couche plus ancienne de mots albanais en roumain n'est pas constituée d'emprunts, mais d'éléments conservés (Restwörter). L'albanologue autrichien N. Jokl a donné des étymologies valables pour quelques mots albanais et roumains *(argea*, *brad*, *ghimpe*, *pîrîu)*; pour le reste, il parle seulement de mots empruntés à l'albanais, sans respecter les lois de la phonétique historique du roumain et les critères généraux. Le balkaniste roumain Th. Capidan étudie les liens entre le dialecte aroumain et l'albanais, et établit deux phases: *a)* ancienne; *b)* nouvelle (après le déplacement des Aroumains vers le Sud de la Péninsule Balkanique). Le lexique est groupé en: 1*)* mots aroumains empruntés à l'albanais; 2*)* mots d'origine commune; 3*)* formes balkaniques (cette dernière classification étant difficile et confuse). Il croyait que, en dehors des rapports de voisinage entre les Roumains et les Albanais, il y avait eu quelque chose avant ces rapports, quelque chose tenant à la proximité de ces peuples et, parfois, à l'identité de l'élément autochtone. Le philologue roumain G. Pascu a soutenu fermement et constamment l'existence et le rôle de l'élément thrace autochtone dans le lexique roumain, sans réussir à donner des étymologies définitives (cf. pourtant *brad*, *grui*). Il affirmait catégoriquement l'existence des éléments thraces en roumain (*baltă*, *brad*, *mazăre*, *măgură*, *sîmbure*, *brînză*, *pînză*, etc.). Le romaniste G. Giuglea, de Cluj, relevait la nécessité d'identifier des mots des „dialectes autochtones illyro-thraco-daces", sur lesquels s'est superposé le latin vulgaire, mais les solutions étymologiques qu'il a proposées ne sont pas valables. Vers 1925, Lazăr Şăineanu se déclare catégoriquement contre la conservation des éléments passés directement du substrat anté-romain dans la langue roumaine, admettant éventuellement un intermédiaire albanais. G. Weigand a formulé la bizarre théorie sur „l'immigration des éléments albanais en Transylvanie et la stratification des mots albanais en roumain"; il semble avoir fait une seule observation utile pour l'étymologie (l'appélatif *vătuiu*) à propos de l'élément autochtone (dit „albanais"). Al. Philippide a donné une analyse minutieuse de la grammaire historique roumaine et une vaste recherche sur les liens entre les deux idiomes: la phonétique, la morphologie, la syntaxe, le lexique, déterminant les similitudes et les différences essentielles; il admet que beaucoup des mots communs préromains albanais et roumains sont autochtones en roumain. Selon A. Graur, même le suffixe roumain *-escu* pourrait être thrace *-isk*, et la phonétique de l'élément lexical autochtone en roumain devrait être différente des éléments latins-romans. Le romaniste croate P. Skok a affirmé à raison que les éléments non latins du roumain et de l'albanais n'étaient pas des emprunts *(brînză*, *brîu*, *pîrîu*, *balaur)*, mais qu'ils provenaient de l'illyro-thrace. Pour Th. Capidan, plus tard (1936) les mots préromains proviennent des anciens idiomes thraco-illyriens, n'étant pas des emprunts de l'albanais. La romaniste S. Puşcariu s'est vu forcé (1940) d'admettre la présence de certains mots thraco-daces dans la terminologie pastorale (*stînă*, *brînză*, *urdă*, *zer*, *strungă*, etc.) procédant à une classification assez confuse du lexique roumain et du lexique albanais. A. Rosetti a fait quelques progrès, admettant la conservation, dans le vocabulaire des Roumains, de plusieurs „termes d'une langue jadis parlée dans la Péninsule Balkanique"; ... „mais seulement les termes communs avec l'albanais". L'historien ouest-allemand G. Stadtmüller admet (à l'exemple de quelques autres) que les Romains orientaux avaient occupé un vaste territoire au Bas-Danube, où aurait eu lieu „la symbiose albano-roumaine..." Dans son dernier ouvrage (1944), G. Giuglea se prononce catégoriquement, de nouveau, pour l'existence des mots autochtones en roumain. L'historien et linguiste roumain I. I. Russu a apporté de 1945 à 1970 des contributions à l'étymologie de l'élément autochtone, et il a définitivement expliqué les rapports anciens roumano-albanais grâce au critère du substrat commun thraco-dace; tous ces éléments sont intégrés à la présente monographie. L'allemand G. Reichenkron à partir d'une base théorique juste, a donné beaucoup d'étymologies indo-européennes pour des mots roumains, dont seulement pour 15 l'explication est valable. Le philologue albanais E. Çabej a relevé que la partie qui semble représenter le substrat pour le roumain est, pour l'albanais, une phase intermédiaire antique. En 1961, Graur fait quelques considérations théoriques et générales sur le substrat

www.dacoromanica.ro

et ses relations avec le roumain, relevant pour les historiens, les archéologues, les linguistes, les ethnographes, les anthropologues la nécessité de préciser le lieu de formation de la langue et du peuple roumains; l'important, c'est d'établir quelle était la langue ayant formé le substrat du roumain. À la même époque, V. Georgiev admet que le roumain a quelque 100 termes avec des correspondants seulement en albanais, qui apparaissent sous une forme phonétique qui ne pourrait les expliquer comme des emprunts de l'albanais — mais ils sont, pour les deux langues, du fond lexical „daco-moesien". Plus tard (1966), E. Çabej estime que l'albanais aurait eu un rôle considérable dans la formation et le développement des parentés entre les langues balkaniques, et le peuple albanais aurait habité jadis un territoire beaucoup plus vaste qu'aujourd'hui; la conclusion de cette „prémisse" est que l'albanais aurait occupé une position centrale parmi les langues balkaniques, leur fournissant beaucoup d'éléments lexicaux — assertion qui n'est pas du tout probable. G. Brîncuş, G. Mihăilă, etc. ont eux aussi apporté des contributions précieuses à la connaissance du substrat roumain.

On peut affirmer en conclusion que presque tous les auteurs cités ont admis, pendant plus de deux siècles, l'existence d'un élément préromain dans la langue roumaine, du moins dans le lexique — problème qui est intégralement repris et analysé dans la présente monographie.

Les populations autochtones dans la Péninsule Balkanique et en Dacie

Les éléments préslaves et non romains (le substrat du roumain), tant ceux qui sont communs à l'albanais que ceux qui n'y existent pas, ainsi que tout le contenu archaïque indo-européen de l'albanais proviennent naturellement et nécessairement du fond ethno-linguistique des populations préromaines du territoire carpato-balkanique et danubien; donc, soit du groupe thraco-méso-dace (gète), dans la zone du Nord-Est, soit du groupe illyro-pannonien, au Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique. Il est donc nécessaire que ces populations et leurs idiomes soient connus le mieux et le plus profondément possible, grâce aux critères comparatifs, par leurs restes du lexique et de l'onomastique. On fait une présentation sommaire des populations, des restes et de la position de leur langue dans l'ensemble indo-européen, précisant les rapports entre Thraco-Gètes et Illyriens, tout comme les liens entre ces peuples antiques et les Albanais, fonction des éléments autochtones du roumain.

1. *Les Illyriens* formaient la population (groupe de tribus) de langue indo-européenne *satem* dans la partie du Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique (la Dalmatie, le sud de la Pannonie, l'Ouest de la Macédoine et l'Ouest de la Mésie Supérieure) et la branche du Sud-Est de l'Italie (Messapi). L'auteur expose — à partir d'une monographie parue en 1969 — les informations sur leur extension territoriale, le rôle historique, les restes de la langue (surtout des noms propres), la position linguistique, les structures sociales et culturelles, le processus intense de romanisation. En conclusion, il semble que la thèse sur la descendance des Albanais des Illyriens non romanisés a peu de chances d'être vérifiée.

2. *Les Thraco-Gètes* occupaient le centre et le Nord-Est de la Péninsule Balkanique; dans les territoires de la rive gauche du Bas-Danube, ils se sont étendus jusque dans le Nord de la Pannonie et les steppes sarmates, en Crimée, à la mer d'Azov et au Caucase. Les données sur ce groupe d'indo-européens, leur culture et leur langue sont beaucoup plus nombreuses et nuancées, elles sont exposées en bref, selon nos articles et monographies antérieures, publiées entre 1949 et 1976: l'extension territoriale, les structures sociales et tribales, la culture matérielle, l'histoire socio-politique, la langue, les noms propres et la situation dans le cadre indo-européen *satem*, leur rôle très important dans l'Empire romain, puis byzantin, jusqu'au début du VIIe siècle. L'élément socio-ethnique et linguistique thraco-dace est selon nous (d'après la plupart des chercheurs historiens, archéologues, ethnologues des XVIIIe—XXe siècles) ce principal facteur du processus de la formation du peuple roumain (les Romains du Sud-Est de l'Europe) dans son ensemble, tant en Roumanie que dans les territoires voisins, et en presque toute la Péninsule Balkanique, et très probablement même il se trouve aussi à la base de la formation du peuple albanais.

3. *La frontière et les affinités entre les Illyriens et les Thraces* sont esquissées sur la base de quelques investigations plus anciennes et elles présentent de l'intérêt surtout du point de vue linguistique, pour l'appréciation du caractère *satem* de l'élément lexical du substrat roumain, où, à côté des Thraco-Daces, pourrait participer le facteur illyrien.

4. *La romanisation des Illyriens et des Thraco-Daces* est analysée et reconsidérée dans le vaste cadre de la romanité de l'Empire et dans celui plus restreint de la zone sud-est européenne, dans la perspective de tous les facteurs qni ont contribué au déroulement et au parachèvement de ce vaste processus de mutation culturelle et linguistique, c'est-à-dire, tout d'abord, la généralisation et l'assimilation de la langue latine de l'État romain.

www.dacoromanica.ro

La langue roumaine, les langues balkaniques et le substrat

Par la comparaison du roumain aux langues balkaniques, tout premièrement à l'albanais, on a constaté l'existence d'importants éléments lexicaux nommés „albanais", considérés comme des emprunts ou des héritages de l'époque de formation de la langue roumaine. Par quelques traits caractéristiques, cette dernière a été considérée par certains érudits comme une langue „balkanique", débitrice à l'idiome des shkipetars de quelques éléments phonétiques, lexicaux et quelques morphèmes.

1. *„L'union linguistique" balkanique.* Une analyse ample, critique, objective montre que cette soi-disant linguistique „zonale" est une création artificielle de quelques érudits des XIXe—XXe siècles (qui ne connaissaient pas bien le roumain et n'avaient pas la moindre idée des études comparatives indo-européennes où s'encadrent les restes de la langue thraco-dace) ; sans une base scientifique réelle (dont la prémisse absolument nécessaire est la parenté génétique), cette discipline philologique-linguistique a été réalisée par l'énumération de certains éléments lexicaux empruntés qui avaient circulé entre des langues de types totalement différents : le roumain, le bulgare, l'albanais, le grec, etc. Leur intégration forcée dans l'„union" balkanique ne sert en rien au travail d'explication étymologique-historique et d'interprétation ethnologique de l'élément lexical autochtone du roumain (le substrat).

2. *Les traits communs roumano-albanais*, remarqués dès le XVIIIe siècle, ont été réexaminés avec attention et compétence par Al. Philippide, dans la phonétique et le lexique ; il a constaté beaucoup d'analogies, mais baucoup plus de différences entre les deux langues de types distincts, c'est-à-dire le roumain latino-roman et l'albanais de type ancien indo-européen *satem*.

3. *Les mots romains communs à l'albanais et au roumain* sont relevés d'après les ouvrages du romaniste H. Mihăescu (1966). On montre de nouveau que l'albanais est assez fortement influencé sous rapport lexical par le latin populaire, étant donc soumis à l'influence romaine dans l'Antiquité tardive, à une époque où se formait la langue roumaine chez une population intensément romanisée dans la zone balkanique et carpatodanubienne.

4. *Les mots autochtones albanais et roumains* ont été établis après un examen linguistique-étymologique plus exigent à près de 70 (leur nombre réel augmentera sans doute suite à de nouvelles explorations dans le lexique albanais) ; on a dressé un tableau alphabétique sur la base de la monographie de 1970, en observant de nouveau que ces éléments lexicaux ne sont point des emprunts d'une langue vers l'autre, mais autochtones dans les deux ; en albanais comme des termes propres indo-européens, en roumain comme héréditaires directement dans le substrat (la langue préromaine thraco--dace remplacée par le latin populaire). Les mots communs „albano-roumains" (avec le spécifique de la phonétique historique de chacune des deux langues de type différent) forment dans le fond lexical roumain archaïque un seul lot avec le groupe de

5. *Mots autochtones non attestés encore en albanais* et qui en roumain arrivent à 100; leur identification a été faite après une analyse exigeante de toutes les étymologies essayées pour les mots „obscurs", anciens et n'ayant pas d'explication juste (la plupart étaient considérés latins, slaves, magyars, turcs, etc). Grâce à la méthode comparative historique et compte tenu des lois phonétiques roumaines (la phonétique historique roumaine), on a identifié les solutions justes pour la plupart des mots obscurs et on a en même temps jeté les bases de la théorie du

6. *Thracisme des mots préromains*, vu qu'ils sont conformes tout à fait non seulement à la phonétique roumaine et indo-européenne, à la sémantique générale, mais aussi à la phonétique de type *satem* indo-européen de la langue thraco-dace. Vu qu'ils sont conformes à la langue thrace et au roumain en même temps, les mots de ce groupe (et d'ailleurs les mots „albano-roumains" aussi) s'avèrent être entrés et intégrés dans le strate lexical roumain le plus ancien, c'est-à-dire dans la période antique d'assimilation de certains „restes" lexicaux du parler des autochtones thraco--daces dans le latin populaire généralisé dans les provinces de Mésie, Dacie, une partie de la Thrace, en Dalmatie et en Pannonie. Comme on l'a relevé avec toujours plus d'insistance, les mots du IIe groupe („non albanais") forment un seul groupe inséparable (du point de vue de la langue roumaine, de la période de sa formation) avec ceux constatés en albanais, appartenant en égale mesure à tous les compartiments de la terminologie : activités sociales, économiques, relations familiales, choses des plus variées, outils et produits, etc. On rédige à la fin un tableau alphabétique des mots autochtones indoeuropéens qui apparaissent seulement en roumain, les uns étant pourtant discutables ou incertains (on ne leur donne pas un numéro à part dans le répertoire lexical).

L'évolution, l'importance, la distribution des mots autochtones

1. *De la phase indo-européenne à la phase thraco-dace (-romaine).* L'appartenance des mots autochtones dans leur ensemble à la grande famille des idiomes indo-européens résulte : A) de la présence dans nos mots de *radicaux* ou bases archaïques du système étymologique indo-européen, contenant l'essence sémantique du groupe ; B) d'un système phonétique, avec les sons de base évolués selon les

www.dacoromanica.ro

lois d'un idiome antéromain *satem* de la zone carpato-balkanique; C) d'un système riche et varié de *suffixes*, éléments analysés et exposés systématiquement d'après les critères comparatifs, étant donc utiles et profitables aux études de l'indo-européen. La phonétique indo-européenne et thraco-dace est illustrée synoptiquement par des graphiques montrant une concordance parfaite dans le vocalisme et le consonantisme archaïque perpétués dans la langue thraco-dace et les éléments autochtones roumains. La dérivation présente beaucoup de suffixes anciens et indo-européens typiques; il n'y aurait que quatre ou cinq mots composés (bimembres).

2. *De la phase thraco-romaine à la langue de nos jours.* Il est à constater une intégration parfaite des éléments thraco-daces indo-européens dans la latinité „balkanique" et carpato-danubinne; ces éléments lexicaux ont traversé (chose normale et nécessaire) les mêmes phases d'évolution formelle, de transformation des sons dans des positions identiques, que l'élément lexical latin-roman; les mots autochtones et les mots romans de la langue roumaine forment donc le fond héréditaire, reçu de la période anté-slave, donc de la phase où la langue roumaine se forge conformément à ses lois archaïques d'évolution. La dérivation dans certains mots autochtones se fait à l'aide des mêmes éléments suffixaux comme dans le fond lexical latin-roman.

3. *L'importance des mots autochtones* et leur proportion dans le cadre du fond lexical héréditaire (anté-slave) apparaît comme particulièrement significative et grande du point de vue de leur quantité et de leur valeur. En considérant que le fond lexical romain de la langue roumaine est de 1700 termes tout au plus (mots de base, dont se forme la famille des dérivés), on peut admettre que les termes préromains (autochtones, thraco-daces), quelque 170, représentent près de 10% du lexique héréditaire, qui forme un entier indivisible par son caractère typique et exclusivement roumain, pouvant être séparé dans les deux lots mentionnés (latin et préromain) seulement d'après les critères historiques comparatifs, par une étude minutieuse et approfondie de l'indo-européen et du roumain. La valeur sémantique, la circulation, les dérivés sont relevés pour l'élément autochtone dans le cadre de la terminologie roumaine dans son ensemble, de la circulation et des nombreux dérivés (plus nombreux que dans d'autres lots de mots, en dehors des éléments romans de la langue roumaine).

4. *La distribution dialectale des éléments lexicaux autochtones* montre que leur majorité se sont conservé dans le dialecte daco-roumain, — quelque 150 termes, donc 30% environ existent exclusivement dans le Nord de la zone de romanisation, dans l'aire carpato-danubienne du monde thraco-gète et romain; sur les 150—160 mots, quelque 100 se trouvent dans tous les trois ou bien dans un ou deux des dialectes dits „balkaniques", donc au Sud du Danube. Cette distribution dialectale des éléments lexicaux autochtones n'est pas fortuite; elle doit se rattacher à l'intensité variable de la force du substrat dans les différentes zones d'extensoin de la langue romaine-roumaine dans la période de sa formation; on peut pour le moment admettre qu'en Dacie romaine (IIe—IIIe siècles), le conservatisme et la résistance plus longue à la romanisation de l'élément ethnique géto-dace par rapport à l'élément thrace du Sud, et l'influence des éléments thaco-gètes du dehors des frontières de la province de Dacie et leur mélange avec les „provinciaux" romanisés ont apporté lus de . .thracisme" dans la romanité nord-danubienne et donc dans le dialecte daco-romain.

5. *Les emprunts aux langues voisines* sont d'une grande importance pour illustrer l'influence culturelle et économique roumaine sur les peuples voisins au Moyen Âge et à l'époque moderne. Quant aux éléments romans de la langue roumaine entrés dans le lexique des voisins (*turmă, păcurar, merinde, corastă, găleată, ficior*, etc.) leur origine est évidente; mais pour les mots autochtones (préromains), l'équivoque et les confusions n'ont pas tardé à apparaître pour les philologues et les lexicographes: pour des mots typiquement roumains, on a suggéré des origines d'autres langues (*brînduşă, căciulă, copil, gorun, gruiu, prunc, vatră, zestre*, etc.) L'éclaircissement de l'étymologie de ces groupes de mots „obscurs" a aidé à la fois à l'explication d'un chapitre important du problème des rapports lexicaux et culturels-historiques entre les Roumains et les peuples voisins, l'apport de la population roumanophone à l'enrichissement du patrimoine linguistique et culturel des peuples du Sud-Est européen. Dans l'ordre de la quantité des mots reçus du roumain, on énumère les langues voisines: le hongrois, l'ukrainien, le saxon, le bulgare, le serbo-croate, le polonais, le néogrec, le tchèque, le slovaque, le morave, l'albanais, etc.

La signification linguistique-historique des mots autochtones

La recherche étymologique et comparative a établi les proportions et l'importance de l'élément préromain et enrichi considérablement les connaissances d'histoire de la langue roumaine relatives au chapitre où les lacunes et les confusions étaient plus grandes, et les conclusions d'ordre culturel-historique, et ethnologique contenaient de graves erreurs. L'éclaircissement de ce point essentiel permet une analyse plus profonde et plus objective du problème de la formation de la langue et du peuple roumains, en fonction de la valeur et des proportions du substrat linguistique et socio-ethnique thraco-dace.

www.dacoromanica.ro

1. *La langue latine et le substrat thraco-dace* montrent le rapport entre le latin populaire et officiel de l'empire d'une part, et l'élément lexical autochtone thraco-dace, unitaire, très ancien, intégré organiquement au latin commun du Sud-Est européen. L'étude comparative historique de la langue roumaine (le roman sud-est européen) et des réalités ethniques et sociales de l'Antiquité romaine tardive montre d'une manière péremptoire que le latin était une langue adoptée par les habitants autochtones dans les provinces. Les mots et les éléments hétérogènes et hétéroglotes dans la langue romane du Sud-Est de l'Europe y ont pénétré de la langue remplacée (autochtone) par le latin de l'empire: et tout d'abord, dans le parler des habitants (surtout Thraco-Daces et Illyriens) qui ont adopté le latin; un processus de substitution linguistique (le changement de la langue) qui ne s'est pas cependant fait intégralement sous le rapport du lexique, mais par la reprise d'un lot de mots du fond local, ce que nous appelons aujourd'hui le substrat préromain. Le fait compte parmi les plus caractérisques dans l'histoire de la langue et du peuple roumain, et il est d'une importance capitale pour le processus de la formation de la langue et du peuple, ainsi que pour la romanisation et la continuité.

2. *Une analogie de la Romanie occidentale* cherche a démontrer une sorte de parallélisme avec le français, qui contient des éléments gallo-celtiques assez nombreux, mais d'une importance moindre que celle des thraco-daces en roumain.

3. *La formation de la langue roumaine* est expliquée comme un phénomène de *remplacement* des patois locaux thraco-daces, surtout de Mésie et de Dacie, provinces intensément romanisées, par le latin populaire et officiel; la principale preuve documentaire directe et incontestable est offerte justement par le lexique autochtone préromain, intégré et assimilé dans le tissu archaïque roman de la langue roumaine. On analyse toutes les théories et les hypothèses émises par ceux qui ont étudié le roumain et la romanité sud-est européenne, en fonction de l'extension actuelle (du Moyen Âge) de la langue roumaine vivante et du territoire de la romanisation vérifié par des documents archéologiques-épigraphiques, etc. On examine ensuite la notion de „străromână" (roumain archaïque), en rapport avec le territoire où purent se former cette langue et la communauté qui la parlait — notions qui avaient à la fin de l'Antiquité romaine une extension beaucoup plus grande qu'au Moyen Âge ou à l'époque moderne; on énumère aussi toutes les erreurs commises par ceux qui ont attaché trop d'importance au facteur albanais dans le processus de formation de la langue roumaine et donc du peuple roumain — facteur qui est loin d'avoir revêtu l'importance qu'ont essayé de lui attribuer certains philologues et surtout les Albanais, depuis trois décennies, méconnaissant l'historie de la langue roumaine et la valeur du substrat préromain dans cette langue romane.

4. *Le problème de l'origine des Roumains* est réexaminé à la lumière des relations organiques entre la langue et la communauté populaire roumaine, tout comme à l'aide de l'immense bibliographie historique, linguistique, ethnologique, archéologique, etc. Nous considérons que la notion de langue est inséparable de l'ethnie, la langue populaire étant le document historique, socio-économique et ethnologique le plus ancien — à la condition naturelle et élémentaire qu'elle soit connue le plus correctement possible dans toutes les étapes de son développement et dans tous ses aspects typiques. Après avoir établi et accepté la thèse que le roumain est le latin transplanté sur un fond socio-ethnique et linguistique local thraco-dace (le substrat lexical autochtone), il est évident et absolument nécessaire d'admettre que la communauté ethno-sociale qui parle depuis 18 siècles l'idiome latino-roman dans toute la vaste zone carpato-balkanique et danubienne n'est pas différente de la population indigène des provinces romaines respectives. Ainsi se dessine la première ligne précise déterminant la base ethno-sociale et donc le processus et les facteurs de l'ethnogénèse des Roumains. Ce dernier problème date depuis quelque neuf siècles (lorsque les Roumains—Valaques apparaissent mentionnés dans les textes historiques du temps); son débat a réuni historiographes, philologues, linguistes, archéologues, ethnologues, géographes, ethnographes, qui ont exprimé beaucoup d'opinions, variées, même divergentes, exposées dans une bibliographie de proportions impressionnantes, dont les résultats ont été soumis à des analyses critiques par certains chercheurs, surtout Al. Philippide (1925), qui a donné une véritable „anthologie" ample de tous les chercheurs et de toutes les opinions des huit derniers siècles. On y analyse les excès de l'École latiniste transylvaine, la thèse de la continuité, la théorie de Roesler, on insiste de manière naturelle et nécessaire sur une réalité évidente — la continuité, l'autochtonie, la romanisation dans la zone carpato-balkanique et danubienne, qui sont prouvés tout premièrement par la langue roumaine, dans ses deux aspects principaux, de base: la latinité évidente et les éléments du substrat.

Les bases ethniques et socio-économiques

Selon le principe absolu qu'une langue vivante ne peut exister et n'a jamais existé que par le parler et la vie socio-économique de la communauté parlante et travailleuse, il est évident que l'idiome spécifique du peuple roumain était — comme il l'est toujours — indissolublement lié à

www.dacoromanica.ro

l'entité ethnique-sociale et aux structures économiques du peuple roumain; donc les débuts et le développement de la langue sont tout à fait identiques à ceux de la communauté populaire roumaine devant être ramenés et intégrés dans le même cadre historique et interprétés selon des critères identiques.

1. *Autochtones et romains dans les provinces thraces.* On y montre l'attestation précise et parfaitement concluante des deux facteurs socio-ethniques et linguistiques dans les provinces romaines du Bas-Danube, sur la rive droite, leur permanence et leur continuité, l'influence réciproque au long des siècles comme une prémisse nécessaire et naturelle du processus de romanisation, la force exceptionnelle du romanisme ,,balkanique", attesté directement et clairement par des documents écrits ou archéologiques, beaucoup plus nombreux et plus éloquents que sur l'autre rive du Danube.

2. *Les Daco-Gètes en Dacie romaine* sont attestés dans le cadre de la province par une série de documents qui n'ont pas la force et les proportions de ceux de Sud; aussi les autochtones ont été contestés ou leur rôle diminué par certains érudits, dans le but de nier ou d'annihiler la valeur du facteur autochtone et la force du romanisme carpato-danubien dans l'Antiquité et au Moyen Âge. Après une brève présentation de l'ancienneté et de l'importance de l'élément géto-dace, il a fallu revenir sur le problème de sa permanence en Dacie après l'organisation de la province romaine et l intégration dans le nouvel ordre, dans la société provinciale. On analyse donc de nouveau, plus en détail, sept catégories de documents, tout à fait concordants: A) les sources historiques écrites (littéraires), épigraphiques, numismatiques, qui attestent directement et explicitement la situation de la population géto-dace soumise, et non exterminée par les conquérants romains en 101—106; B) les reliefs de la Colonne Trajane, présentent non des scènes de massacre et d'extermination de la population géto-dace, mais quelque 20 images de la soumission et l'acceptation de la population sous l'occupation romaine; une seule scène de suicide des Daces et une présentant la fin du roi Décébale. A partir des critères offerts par ces documents, l'historiographie du XIXe siècle a tiré la conclusion naturelle et nécessaire sur la survivance et l'intégration à la vie provinciale de la population géto-dace que l'École transylvaine et le courant roeslerien déclaraient exterminée et disparue de la province carpato-danubienne. La permanence des Géto-Daces dans ces territoires est prouvée entre autres, aux IIe et IIIe siècles par le recrutement dans l'armée romaine locale et le transfert de plusieurs soldats daces dans les troupes de garde de Rome; C) Des tribus (ethnonymes) daco-gètes dans la province sont attestés par Ptolémée (quelque 15), dont deux sont celtiques, d'autres à forme corrompue dans les manuscrits, etc., mais ils attestent en tout cas la présence de groupes de Daces sur tout le territoire de la Dacie, comme une sorte de ,,civitates" d'autres provinces (la Dalmatie, etc.); D) la toponymie de la Dacie romaine atteste une continuité de la vie populaire dans les anciens habitats, avec les noms repris et conservés par les occupants romains, fait relevé il y a un siècle par C. Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol, et autres; la toponymie de la province carpato-danubienne était très riche, et les éléments indigènes, géto-daces, étaient naturellement prédominants; ce sont des noms de ,,villes" et de villages, dont la plupart demeurent cependant inconnus comme localisation; E) le matériel archéologique dans la province de Dacie prouve la présence massive de l'élément socio-ethnique géto-dace, surtout dans le milieu rural, mais aussi à la périphérie des villes et aux camps fortifiés auxiliaires de la province; F) dans les inscriptions de la province (découvertes à l'intérieur), les éléments géto-daces sont mêlés aux éléments sud-thraces, et donc ils ne sont pas faciles à séparer de ces derniers, avec sans doute une majorité d'anthroponymes thraces. Les Daces libres des frontières du Nord et de l'Est, qui ont joue un grand rôle économique autour du limes, mais aussi dans la structure démographique de la Dacie romaine et post-romaine, ont constitué un important facteur socio-ethnique et démographique pour la situation des autochtones provinciaux.

3. *Le romanisme en Dacie trajane* est considéré et analysé dans le cadre large de la romanisation des provinciaux de l'Empire, et tout premièrement des Illyriens et des Thraco-daces, selon une conception exposée dans nos ouvrages antérieurs (1969—1970).

4. *L'abandon de la province de Dacie* n'a point été une évacuation intégrale de la population de toutes les catégories; c'était tout premièrement une retraite de l'administration et des forces armées et de l'ordre, pour réaliser un raccourcissement considérable de la ligne du front qui devait être défendue devant les assauts toujours plus acharnés des tribus migratrices (les Carpes, les Goths, plus tard les Huns). La population romane (romanisée), surtout autochtone, mêlée avec une partie des migrateurs, liée aux foyers et aux terres, aux forêts et aux plaines des ancêtres, ne s'est pas déplacée au Sud du Danube, dans la *Dacia nova*. On analyse les opinions et les hypothèses variées concernant ,,l'évacuation" ou l'abandon et la permanence des habitants.

www.dacoromanica.ro

De l'Antiquité au Moyen Âge et à la Renaissance

On soumet à une analyse de caractère plus général et spécifique la période comprise entre les IVe—XIe siècles, lorsque les documents relatifs à la population romano-roumanophone des territoires situés sur la rive gauche du Danube sont absents ou douteux; le centre de ce romanisme „post-aurélien" était l'ancienne province de Dacie même.

1. *Le matériel archéologique dans la Dacie „post-romaine"* montre qu'après l'abandon de la province en 271 (ou 272/3) jusqu'à l'arrivée des Huns, une série d'éléments et d'observations prouvent la présence et la persistence dans les mêmes lieux de la population autochtone restée après le départ des Romains sur le territoire de la Transylvanie, non seulement au Banat et en Olténie (près du Danube et de la Mésie), mais dans toute la province carpatique aux IIe—IIIe siècles. Il faut mentionner tout d'abord les objets de caractère chrétien, des IVe—Ve siècles, appartenant à la population autochtone, romane. Le matériel numismatique peut être utilisé dans le même but, car il indique aussi la permanence de la population locale en Dacie. La céramique romaine confectionnée après l'abandon de la province présente parfois des difficultés quant à la datation et à la separation des matériaux romains similaires antérieurs. On observe la pénétration de certaines populations en Transylvanie, venant de l'Ouest et de l'Est, tout premièrement les Carpes thraces et les Goths germaniques. À partir du VIe siècle, la culture matérielle de la Transylvanie acquiert un caractère unitaire, commun à la population autochtone et aux migrateurs. Pour les VIIIe—IXe siècles, les données archéologiques ne sont pas très nombreuses, ni consistantes et éloquentes; c'est la période de la coexistence roumano-slave.

2. *La permanence du romanisme* est certaine, par la population rurale provinciale dans toute la zone carpato-balkanique et danubienne, où elle a assimilé le parler (et même l'écriture) latin-roman aux IIe—IIIe siècles, formant, sous rapport culturel-linguistique, une communauté unitaire, même homogène, très peu différenciée des points de vue social et territorial, ayant pour principal liant et élément de cohérence la *langue* commune romaine-rustique et militaire, et plus tard le *nom* distinctif (d'après la langue), devenu ethnicon: *Romanus* (rumân, român; remplacé, traduit par les populations voisines de l'équivalent celto-germanique *Valachus* „parleur de latin-romain, roumain"). On cite, après une interprétation pertinente, les bien connus passages de Salvianus et Priscus sur l'existence d'une population latinophone, romanisée, sous la domination des barbares germaniques, des Huns, etc. La permanence et la stabilité de la population romane (roumanophone) est indiquée et prouvée par le lexique archaïque de la langue roumaine, qui les confirme

3. *La continuité des habitats et des occupations agraires*, c'est-à-dire la culture des terres, l'élevage, certains métiers comme le travail du bois, des métaux, la poterie, l'industrie extractive, etc. attestés dans la terminologie de base du roumain, où le latin prédomine à côté des éléments autochtones (préromains), avec les annexes — les éléments empruntés et ultérieurs.

4. *La coexistence des Roumains et des Slaves* est indiquée par le matériel archéologique, la toponymie, l'anthroponymie et les éléments lexicaux et morphologiques reçues en roumain des Slaves. Leur influence commence seulement au IXe siècle, en deux étapes; *a)* ancienne (avant la fondation des Principautés roumaines) et *b)* culturelle-religieuse (le slavon dans l'administration, la diplomatie, l'église, etc.).

5. *La théorie „immigrationniste"* (la venue des Roumains en Transylvanie de la rive droite de Danube) est analysée minutieusement; on prouve le non-fondé de cette théorie devant la continuité ethnique et sociale et de langue entre l'époque thraco-gète et l'époque romaine de la Dacie antique.

6. *Le regroupement socio-politique. Les communautés et les villages.* La forme d'organisation sociale de base de la population roumaine au Moyegen-Âge a été la communauté villageoise, reprise aux Daces et aux Daco-Romains, donc perpétuée pendant l'occupation et la domination romaine; les communautés gentiliques-tribales deviennent des communautés territoriales. La continuité des communautés sur le territoire de notre pays, depuis les Géto-Daces jusqu'à la fondation des États féodaux signifie la continuité du peuple roumain en Dacie comme peuple sédentaire, habitant le même territoire, lié en permanence à la terre. Nos villages sont, par leur organisation, non pas des habitats antiques, mais des communautés de colonisation successive, sur des terres labourées, défrichées, préparées pour les travaux agricoles.

Dans les *considérations finales et les conclusions* relèvent de nouveau la réalité socio-ethnique et culturelle, d'une importance cardinale, pour l'étude de l'ethnogénèse, à savoir le fait que le peuple roumain représente les continuateurs des populations thraco-gètes qui ont habité dans l'Antiquité ces territoires et se sont romanisés, à l'époque impériale, se mêlant à des éléments ethniques d'immigration (militaires, vétérans, civils, etc.) et adoptant la langue latine sous le nom *romanus*, langue dans laquelle ils ont transmis un nombre considérable de mots isolés de leur langue ancestrale thraco-géto-dace, dont l'étude analytique, grammaticale et historique est faite dans la

www.dacoromanica.ro

IIe Partie — qui porte sur le matériel lexical autochtone du roumain, distribué au préalable par groupes semantiques exposé ensuite dans un répertoire alphabétique, où chaque mot est analysé du point de vue du sens, dans ses dérivés, ses formes dialectales, les emprunts dans les langues étrangères, la forme albanaise (si elle est attestée), la bibliographie et la solution étymologique avec l'interprétation comparative-historique. Certains mots à étymologie indo-européenne incertaine ou équivoque (improbable) n'ont pas un numéro propre, étant marqués d'un *a*; ils ne sont donc pas fermement inclus dans le répertoire statistique de 160 éléments lexicaux thraco-daces du roumain, qui représente la moyenne entre 150 et 170 mots qui pourraient faire part de ce lot lexical.

www.dacoromanica.ro

DIE ENTSTEHUNG DER RUMÄNEN

DAS THRAKISCH-DAKISCHE SUBSTRAT UND DIE LATEINISCH-ROMANISCHE KOMPONENTE

Zusammenfassung

Die vorliegende Monographie ist eine Gruppierung und Analyse des gesamten linguistischen Dokumentationsmaterials, das der Autor in 40 jähriger Arbeit durch Forschung, Analyse und sozialhistorische und ethnologische Interpretation des ethnobiologischen und kulturell-linguistischen vorrömischen (autochthonen, thrakisch-dakischen) Fonds und des lateinischen (romanischen) Faktors in den Strukturen der rumänophonen Gesellschaft (das rumänische Volk im Mittelalter und in der Moderne) zusammengetragen hat. Den Ausgangspunkt bildet das mit dem Albanischen gemeinsame autochthone lexikalische Element (das 1970 geklärt wurde), das nun vom rumänischen Wortschatz ergänzt wird. Um den Prozess der Ethnogenese zu erfassen, ist es notwendig, in der vorliegenden Arbeit das ganze uns heute zur Verfügung stehende nützliche Dokumentationsmaterial und alle Informationsquellen zu verwerten und die autochthone (linguistische und sozial-ethnische) Vererbung sowie die Dimension der romanischen Komponente bei der Romanisierung zu klären. In thematischer und chronologischer Reihenfolge werden zuerst die Hauptdaten der Bibliographie, die Lage und die Beziehungen der Bewohner aus dem Balkan-Karpaten-Raum im Altertum und ihre Romanisierung analysiert. Der rumänische autochthone (vorrömische) Wortschatz wird linguistisch-etymologisch analysiert, sozial-historisch und ethnologisch interpretiert, wobei klar hervortritt, dass durch das vergleichende Studium die vielgesuchten Brücken hergestellt werden, die sowohl für den Beweis als auch für ein richtiges Verstehen des komplexen Prozesses der Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes notwendig sind. Eine Neuigkeit von ausschlaggebender Wichtigkeit sind die Wörter indo-europäischen „karpatenbalkanischen" (thrako-dakischen, teilweise illyrischen) Ursprungs in der rumänischen Sprache und ihre linguistische Bedeutung, die sozial-ethnischen und ökonomischen Folgen, durch die sie bei der Lösung der Fragen der Ethnogenese eine erstrangige Bedeutung erhalten.

Die vorliegende Forschung verwertet alle bis jetzt erzielten positiven Ergebnisse und berücksichtigt alle verwertbaren Beweismaterialien zwecks Festlegung dreier Hauptfaktoren: 1) des autochthonen (thrakisch-getisch-dakischen, teilweise illyrischen?) Grundwortschatzes, 2) der lateinisch-romanischen Komponente (Italisch und Provinzialrömisch aus der Kaiserzeit), 3) des slawischen Beitrags. Diese drei Faktoren sind übrigens eben in der Struktur und in den historischen Entwicklungsetappen der rumänischen Sprache klarer und ausdrücklicher erkennbar. Es ist bekannt, dass das linguistische und historische Komparativstudium vor allem für die Analyse der geschichtlichen Etappen der Bildung und Entwicklung des rumänischen Volkes wichtig und unentbehrlich ist. Folglich müssen auf allen Gebieten der rumänischen historischen Grammatik, in der archaischen oder mittelalterlichen Struktur des Wortschatzes, die vererblichen lateinischen und autochthonen Wörter, die Lehnwörter aus dem Slawischen u.a. dargestellt werden, ausschliesslich der Wörter des rumänischen Grundwortschatzes, die im Albanischen nicht vorkommen und die gesondert aufgrund der Hauptkriterien der vergleichenden Sprachwissenschaft analytisch studiert werden.

Die Geschichte und die Forschungsergebnisse bezüglich des Substrats sind eine synthetische und zusammenfassende Darlegung der Forschungen und Meinungen über die Bildung der Romanität im Karpaten-Balkan- und im Donau-Raum, abhängig von der Bedeutung des vorrömischen Faktors. Die Frage der vorrömischen Wörter in der rumänischen Sprache wurde viel später erörtert als die ihrer lateinischen Abstammung, die schon von den ersten Forschern festgestellt, von mehreren Humanisten des 14.—15. Jahrhunderts und von den rumänischen Chronikern aus der Moldau hervorgehoben wurde. Die autochthone nichtrömische Seite war weniger klar ersichtlich, was für eine Zeit, in der es die Romanistik und die indo-europäische Komparatistik auch begriffsmässig noch gar nicht gab, verständlich war. Somit war alles, was vor der Mitte des 19. Jahrhuhderts über „getodakische", „thrakische" oder albanische Wörter in der rumänischen Sprache gesagt wurde nur das Ergebnis einer interessanten, klugen Intuition, keineswegs aber von der Linguistik bewiesene Tatsachen.

www.dacoromanica.ro

Der moldauische Fürst Dimitrie Cantemir bezeichnete einige Wörter der rumänischen Sprache, die eigentlich slawischen oder lateinischen Ursprungs sind, als aus dem Dakischen stammend. J. E. Thunmann sprach von der thrakischen Abstammung der Rumänen und ihrer Sprache, die mit dem Albanischen verwandt sei, da die Albaner Nachkommen der Illyrier, die Rumänen Nachkommen der Thraker und beide mit anderen Völkern vermischt sind; die Mazedo-rumänen sind „thrakische Wlachen", die Rumänen nördlich der Donau „dakische Wlachen"; die rumänische Sprache ist ein abgeändertes thrakisches Idiom ... Die (lateinisch eingestellten) Vertreter der sogenannten Siebenbürger Schule (Şcoala Ardeleană) behaupten, dass die rumänische Sprache nur rein römisch sein kann und muss, da die geto-dakische Bevölkerung in den Jahren der Eroberung Daziens von den Römern ausgerottet wurde. J. B. Kopitar bekämpfte den lateinischen Sprachreinigungseifer der Siebenbürger und unterstrich den autochthonen thrakischen Beitrag bei der Bildung sowohl der rumänischen Sprache als auch des rumänischen Volkes. Er fand Ähnlichkeiten zwischen dem Rumänischen, Bulgarischen und Albanischen heraus und nahm an, dass auf dem Balkan (einschliesslich Rumänien) drei Mundarten einer Sprache gesprochen werden — Rumänisch, Bulgarisch und Albanisch —, die vom grammatikalischen Standpunkt aus gleich sind, sich aber im Wortschatz unterscheiden. I. Eliade-Rădulescu stellte 1847 in Bukarest ein „Wörterbuch" der fremden Wörter (mit einigen lateinischen und autochthonen Wörtern) zusammen, die durch lateinische (italienische) ersetzt werden mussten. P. J. Šafarik erkannte einige alte dakische Wörter und gab zu, dass die Rumänen ein Gemisch von Dakern, Römern und Slawen seien. Den wertvollsten Beitrag zum Studium des autochtonen rumänischen Wortschatzes sowie zu seiner geschichtlichen und ethnologischen Interpretation erbrachte im 19. Jahrhundert die Forschung von F. Miklosich, dessen Theorie über die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes zum Grossteil auch heute noch gültig ist. In dem 1862 veröffentlichten Studium über das slawische Element im Rumänischen, dem interessante Beobachtungen über die Sprache, den Namen und die Abstammung der Rumänen vorangingen, klärte Miklosich (zum Teil mit Erfolg) die Frage des albanischen Substrates und der Beziehung des Rumänischen zum Albanischen; er gab zu, dass die Bildung des rumänischen Volkes und seiner Sprache in erster Linie von zwei Elementen beeinflusst war, einem römischen und einem autochthonen; er gab gleichfalls zu, dass die vorrömischen Wörter aus dem Rumänischen autochthonen Ursprungs waren und nicht Lehnwörter aus dem Albanischen. Bei seinem Studium des Vulgärlateins in Südosteuropa unterstreicht der Romanist H. Suchardt den Einfluss der autochthonen Sprache auf das Vulgärlatein und bezüglich der Ethnogenese widerspricht er R. Roeslers Behauptung, die autochthone Bevölkerung hätte das von den Römern eroberte Dazien verlassen. 1872 vertrat W. Tomaschek den Standpunkt, die Römer hätten die von den illyrischen Kolonisten stammenden „albanischen" Wörter nach Dazien gebracht. Die sprachreinigenden Latinisten A. T. Laurian und I. C. Massim leugneten das autochthone Element in der rumänischen Sprache ab und erfassten es teilweise in einem Wörterverzeichnis (*Glossariu*, 1871) mit allen „durch ihre Herkunft oder ihre Form fremden Wörter sowie auch jene zweifelhaften Ursprungs", wobei lateinische und autochthone Wörter durcheinandergemischt waren. Für Alexander Cihac waren die rumänischen Wörter Lehnwörter aus den Nachbarsprachen — Slawisch, Ungarisch, Türkisch — sowie aus dem Albanischen. Im II. Band (1879) des Wörterbuchs erfasst Cihac (neben zahlreichen „Lehnwörtern") auch vorlateinische Elemente, die damals und auch später als „albanisch" bezeichnet wurden, sowie 39 lexikalische Grundbegriffe, wobei er zugibt, dass die Grammatik der rumänischen Sprache doch einige „thrakisch-illyrische" Eigenheiten besitzt. Einen entscheidenden, wenn auch (auf dem Niveau seiner Zeit) mehr theoretischen Beitrag zur Lösung der Frage des Substrats lieferte B. P. Hasdeu, obwohl ihm vom linguistisch-etymologischen Standpunkt aus zahlreiche Irrtümer unterliefen. Einige albanisch-rumänische (autochthone) Wörter, die er als thrakisch-dazische ansieht, besitzen keine Etymologie, andere bleiben unbestimmt, während weitere haben mit dem Substrat keine Verbindung; er hat eingehend den linguistischen, sozial-historischen und ethnologischen Wert des Substrats des Wortschatzes und des Volkes bei der Bildung des rumänischen Volkes hervorgehoben. L. Diefenbach machte allgemeine sozial-historische und ethnologische Beobachtungen, die für die alten rumänisch-albanischen Beziehungen interessant und gültig sind. Nach Ansicht von M. Gaster hat sich dem alten lateinischen Element ein lateinisch-albanisches überlagert, und die albanischen Einflüsse sind viel jüngeren Datums; die gemeinsamen Wörter der albanischen, rumänischen und bulgarischen Sprache hätten die turanischen Bulgaren in den Jahren 660—668 eingeführt. 1890 stellt der Romanist W. Meyer-Lübke fest, dass es im Rumänischen keine albanischen Lehnwörter gibt. Die hierfür angesehenen Wörter seien dakisch. Der österreichische Sprachforscher und Albanologe G. Meyer behauptet, die rumänischen Wörter seien entweder Lehnwörter oder parallele Formen zu den albanischen; in einigen Fällen seien die rumänischen Wörter älter als die entsprechenden albanischen (*mz are* „Erbse" — *modhullë*). O. Densusianu (1901) war der Ansicht, dass die autochthone Sprache in den Gebieten an der Donau, da sie vom Lateinischen sehr abweicht, auf dies keinen Einfluss ausüben konnte; er hält (nach G. Meyer) illyrische Elemente in der rumänischen Phonetik und im Wortschatz für möglich; ein Teil der alten (nichtlateinischen) Wörter in der rumänischen und albanischen Sprache können Lehnwörter aus dem Albanischen oder aus dem Illyrischen sein. Die Bedeutung des gemein-

www.dacoromanica.ro

samen albanisch-rumänischen Grundwortschatzes und die engen ethno-linguistischen Beziehungen zwischen den beiden Völkern wurden 1905 von I. A. Candrea festgelegt. Fast gleichzeitig unterstreicht der dänische Sprachforscher K. Sandfeld-Jensen die gemeinsamen albanisch-rumänischen Charakteristika und ist der Ansicht, dass die beiden Sprachen vormals eng verbunden waren, dass folglich die rumänische Sprache südlich der Donau entstanden sei; einige Wörter (wie z.B. *barză* „Storch", *mazăre* „Erbse", *viezure* „Dachs"), stammten direkt aus dem Illyrischen, andere wieder seien Lehnwörter aus dem Albanischen; sogar rumänische lateinische Wörter wie *sat* „Dorf" wären gleicher Herkunft. 1910 studiert der rumänische Romanist S. Puşcariu die albanisch-rumänischen Beziehungen, wobei er zu zweideutigen und konfusen Ergebnissen gelangt und Wanderungen der Rumänen und Albaner aus ihrem gemeinsamen Bildungsgebiet für möglich hält. Bald danach stellt C. Treimer fest, dass zwischen dem Rumänischen und dem Albanischen reine Nachbarschaftsbeziehungen bestanden und die „albanischen" Wörter im Rumänischen genau wie die (lateinischen) Erbwörter behandelt wurden, also genau so alt waren oder sogar älter; er gibt also zu, dass autochthone Erbwörter existiert haben können und müssen. Der serbische Linguist H. Barić erbrachte etymologische Erläuterungen für drei rumänische Wörter: *măgură* „Hügel", *curpen* „Ranke", *vătăma* „verletzen", evtl. auch *balaur* „Drachen"; ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen; 1956 liess er dennoch gelten, dass die alten „albanischen" Wörter im Rumänischen nicht Lehn-, sondern Restwörter sind. Von N. Jokl stammen für einige albanische und rumänische Wörter gültige Etymologien (*argea* „Raum (Kammer) im Erdgeschoss", *brad* „Tanne", *ghimpe* „Stachel", *pîrîu* „Bach"), ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen, ohne die Phonetik des Rumänischen zu beachten. Der rumänische Balkanforscher Th. Capidan setzt beim Studium der Beziehungen zwischen dem mazedorumänischen und dem albanischen Dialekt zwei Phasen fest: *a)* eine alte und *b)* eine neue (nach der Wanderung der Mazedorumänen in den südlichen Teil des Balkans). Den Wortschatz teilte er wie folgt ein: 1) mazedorumänische Lehnwörter aus dem Albanischen; 2) Wörter gemeinsamen Ursprungs, 3) balkanische Formen (die ziemlich verworren dargestellt sind). Er war der Ansicht, dass schon vor den Nachbarschaftsbeziehungen zwischen Rumänen und Albanern, in der römischen Zeit, hier etwas gewesen sein muss, das vielleicht auf die Nähe oder (stellenweise) auf die Identität der autochthonen Wörter zurückzuführen ist. Der rumänische Philologe G. Pascu war fest von der Existenz und der Bedeutung der autochthonen thrakischen Wörter im rumänischen Wortschatz überzeugt, erbrachte aber keine gültigen Etymologien (ausser *brad, grui* „Hügel"); er ist fest von der Existenz thrakischer Wörter im Rumänischen überzeugt (*baltă* „Teich", *brad, mazăre* „Erbse", *măgură, sîmbure* „Kern", *brînză* „Käse", *pînză* „Leinen" u.a.). Nach Ansicht des Romanisten G. Giuglea war es notwendig, Wörter aus der „autochthonen illyrisch-thrakisch-dakischen Sprache, der sich das Vulgärlatein überlagert hat" aufzufinden, die von ihm aufgestellten Etymologien sind jedoch nicht gültig. Lazăr Şăineanu (1925) ist kategorisch gegen eine direkte Übernahme des vorrömischen Substrats ins Rumänische, und er lässt das Albanische als mögliches Zwischenstadium gelten. Von G. Weigand stammt die bizarre Theorie von „der Immigration der albanischen Elemente nach Siebenbürgen und der Schichtung der albanischen Wörter im Rumänischen"; bezüglich der autochthonen (genannt „albanischen") Wörter hat er anscheinend eine einzige etymologische Anmerkung zum Apelativ von *vătuiu* „jähriges Zicklein" gemacht. Al. Philippide beschäftige sich mit der historischen rumänischen Grammatik und den Beziehungen zwischen den zwei Idiomen, wobei die Phonetik, die Morphologie, die Syntax und der Wortschatz die Ähnlichkeiten und Unterschiede bewirken; er lässt gelten, dass viele der gemeinsamen vorrömischen Wörter autochthone rumänische Wörter sind. Nach A. Graur könnte auch das rumänische Suffix *-escu* thrakischer Herkunft sein *-isk-*, und die Phonetik des autochthonen Wortschatzes im Rumänischen müsste verschieden sein von jener der lateinisch-romanischen Bestandteilen. Der kroatische Romanist P. Skok stellte fest, dass die nichtlateinischen Wörter aus dem Rumänischen und Albanischen nicht albanische Lehnwörter (*brînză* „Käse", *brîu* „Gürtel", *pîrîu* „Bach", *balaur*) sondern illyrisch-thrakischer Herkunft sind. Th. Capidan war 1936 der Ansicht, dass die vorrömischen Elemente nicht albanische Lehnwörter sind, sondern aus den alten thrakisch-illyrischen Mundarten stammen. S. Puşcariu sah sich 1940 gezwungen, im Hirtenwortschatz thrakisch-dazische Elemente gelten zu lassen (*stînă* „Senne", *brînză, urdă* „Molkenkäse", *zer* Buttermilch, *strungă* „verengte Öffnung zur Zuführung der Schafe zum Melken" usw.), wobei er eine ziemlich wirre Klassifizierung des gemeinsamen rumänischen und albanischen Wortschatzes vornimmt. In der Forschung machte A. Rosetti einen Schritt voran, indem er annahm, dass im rumänischen Wortschatz „Wörter einer vormals auf der Balkanhalbinsel gesprochenen Sprache" erhalten blieben, allerdings nur die, die auch im Albanischen vorkommen. Der Historiker G. Stadtmüller lässt gelten, dass die östlichen Römer ein Gebiet südlich der unteren Donau besetzten, wo eine „albanisch-rumänische Symbiose" stattgefunden hat. G. Giuglea setzt sich in seiner letzten Arbeit (1944) erneut für die Existenz autochthoner Wörter im Rumänischen ein. Der rumänische Historiker und Linguist I. I. Russu erbrachte zwischen 1945 und 1970 Beiträge zur Etymologie der einheimischen Wörter und klärte endgültig die alten albanisch-rumänischen Beziehungen anhand des thrakisch-dakischen Grundwortschatzes, was auch in diese Monographie miteingeschlossen wurde. G. Reichenkron stellte, auf einer theoretisch richtigen Grundlage, indo-europäische Etymologien für

www.dacoromanica.ro

zahlreiche rumänische Wörter auf, von denen allerdings nur 15 stimmen. Der albanische Philologe E. Çabej unterstrich, dass der Teil, der für das rumänische Substrat sein kann, für das Albanische eine voraltertümliche Stufe darstellt. A. Graur macht 1961 einige prinzipielle und allgemeine Feststellungen bezüglich des Substrats und ihren Verbindungen zum Rumänischen und beweist den Historikern, Archäologen, Sprachforscher, Ethnographen und Anthropologen die Notwendigkeit, den Ort der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu bestimmen, wobei die Festlegung des sprachlichen Substrats wichtig ist. Zu gleicher Zeit stellt V. Georgiev fest, dass etwa 100 rumänische Wörter nur im Albanischen Entsprechungen haben, dass sie hingegen ihrer phonetischen Form nach nicht von da entliehen sein können, sondern in beiden Sprachen der Grundsprache angehören. Später (1966) behauptet E. Çabej, dass dem Albanischen bei der Bildung und Entwicklung der Verwandtschaft der Balkan-Sprachen eine bedeutende Rolle zukommt, und dass das albanische Volk früher ein grösseres Gebiet bewohnte. Das führt zur Schlussfolgerung, dass das Albanische im Rahmen der Balkan-Sprachen eine Mittelstellung eingenommen haben solle und dass diese viele Wörter vom Albanischen übernommen, was nicht anzunehmen ist.

Schlussfolgernd kann gesagt werden, dass zwei Jahrhunderte lang fast alle Autoren die Existenz vorrömischer Wörter in der rumänischen Sprache gelten liessen, was in vorliegender Monographie erneut bewiesen wird.

Die autochthone Bevölkerung des Balkans und Daziens. Die vorslawischen und nichtrömischen Wörter (das Substrat der rumänischen Sprache), die in beiden Sprachen oder nur im Rumänischen vorkommen, sowie der indo-europäische Inhalt des Albanischen entstammen dem ethno-linguistischen Kern der vorrömischen Völker im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum, also entweder der nordöstlichen thrakisch-dakischen (getischen) oder der nordwestlichen illyrisch-pannonischen Gruppe. Daher ist es notwendig, diese Völker und ihre Sprachen möglichst genau und vergleichend zu studieren. Die Völkergruppen werden kurz vorgestellt, ebenso die Reste ihrer Sprachen und ihre Stellung im indo-europäischen Raum, wobei die Beziehungen zwischen Thrako-Geten und Illyrern sowie zwischen ihnen und den Albanern ausgehend von den autochthonen Wörtern der rumänischen Sprache unterstrichen werden.

1. Die *Illyrier* waren Stämme im nordwestlichen Balkan (Dalmatien, südlicher Teil Pannoniens, westlicher Teil Makedoniens) und im Südosten Italiens (Messapi), deren Sprache indo-europäischer Abstammung war. In der 1969 erschienenen Monographie wird über ihre territorielle Verbreitung, ihre historische Rolle, die Reste ihrer Sprache (vorwiegend Eigennamen), die linguistische Stellung, die sozialen und kulturellen Strukturen und ihre Romanisierung berichtet.. Anscheinend kann die These der illyrischen Abstammung der Albaner kaum belegt werden.

2. Die *Thrako-Geten* bewohten den mittleren und nordöstlichen Teil des Balkans und erstreckten sich links der unteren Donau bis in den Norden Pannoniens und in die Sarmatische Steppe, ferner bis auf die Krim, an das Azovsche Meer und in den Kaukasus. Über ihre Kultur und ihre Sprache ist mehr bekannt, was hier aufgrund unserer zwischen 1949 und 1976 veröffentlichten Artikel und Monographien kurz gestreift wird: die territorielle Verbreitung, die sozialen und Sippenstrukturen, die materielle Kultur, die sozialpolitische Geschichte, die Sprache, Eigennamen und die Lage im indo-europäischen Rahmen, die bedeutende Rolle im Römischen Reich und in Byzanz bis zu Beginn des 7. Jahrhunderts. Das sozialethnische und linguistische thrako-dakische Element betrachten wir (nach der Mehrheit der historischen, archäologischen und ethnologischen Forschung des 15.—20. Jahrhunderts) als den Hauptfaktor bei der Bildung des rumänischen Volkes in seiner Gesamtheit, sowohl in Rumänien und in den benachbarten Gebieten als auch auf fast dem ganzen Balkan, auf den wahrscheinlich auch die Bildung des albanischen Volkes gründet.

3. Die *Grenze und die Verwandschaft zwischen den Illyriern und den Thrakern* werden aufgrund älterer Forschungen vor allem vom sprachwissenschaftlichen Standpunkt dargestellt, zwecks Festlegung des *satem*-Charakters des rumänischen Substrats wobei neben dem thrako-dakischen auch der illyrische Faktor erscheint.

4. Die *Romanisierung der Illyier und der Thrako-Daker* wird im weiten Rahmen der Romanität des Reiches und im engeren Rahmen des südosteuropäischen Gebiets analysiert. Dabei werden alle Faktoren, die zur Durchführung und Vollendung dieser grossen kulturellen und linguistischen Veränderung beigetragen haben (hauptsächlich die Verallgemeinerung der lateinischen Sprache), berücksichtigt.

Die rumänische Sprache, die Balkan-Sprachen und das Substrat. Durch die Gegenüberstellung des Rumänischen mit den Balkan-Sprachen, hauptsächlich mit dem Albanischen, wurde festgestellt, dass es viele sogenannte „albanische" Wörter gibt, die als Lehnwörter oder als Erbwörter aus der Zeit der Bildung der rumänischen Sprache betrachtet werden. Aufgrund einiger Eigenheiten wurde das Rumänische von einigen Gelehrten als „Balkan-Sprache" betrachtet, die aus den Mundarten der Skipetaren einige phonetische und lexikalische Elemente und Morpheme übernommen hat.

www.dacoromanica.ro

1. Der *„balkanische Sprachbund"*. Eine umfassende, objektive und kritische Analyse zeigt, dass diese sogenannte zonale „Linguistik" ein künstliches Gebilde der Gelehrten des 19.—20. Jahrhunderts ist; ohne reale wissenschaftliche Grundlage, wurde diese philologisch-linguistische „Disziplin" durch das Auskramen einiger Lehnwörter, die in ganz unterschiedlichen Sprachen (Rumänisch, Bulgarisch, Albanisch, Griechisch usw.) zirkulierten, dargestellt. Ihre gewollte Zusammenfügung zu einer „Einheit" hilft keineswegs bei der etymologisch-historischen Klärung und ethnologischen Deutung des einheimischen Grundwortschatzes der rumänischen Sprache.

2. Die *gemeinsamen rumänisch-albanischen Charakteristika*, die schon im 18. Jahrhundert festgestellt wurden, prüfte Al. Philippide und fand im Wortschatz und in der Phonetik auch viele Ähnlichkeiten, jedoch viel mehr Unterschiede.

3. Die *romanischen, dem Rumänischen und Albanischen gemeinsamen Wörter* werden aufgrund der Arbeiten des Romanisten H. Mihăescu (1966) analysiert, wobei hervorgeht, dass das Albanische vom lexikalischen Standpunkt her stark vom Volkslatein aus der Zeit des späten Altertums beeinflusst ist, zu der Zeit, als die rumänische Sprache bei einer romanisierten Bevölkerung auf dem Balkan und im Karpaten-Donau-Raum entstand.

4. Aufgrund einer linguistisch-etymologischen Analyse wurden etwa 70 *autochthone albanische und rumänische Wörter* festgelegt (die Zahl wird infolge neuer Analysen anwachsen); aufgrund der Monographie von 1970 ist eine chronologische Tabelle angelegt worden, aus der hervorgeht, dass diese Wörter nicht aus einer Sprache in die andere übergingen, sondern für beide autochthon sind: im Albanischen als eigene indo-europäische Termini, im Rumänischen als Erbwörter aus der vorrömischen Grundsprache. Die gemeinsamen „albanisch-rumänischen" Wörter (mit jeweils geschichtsphonetischem Spezifikum) bilden im archaischen rumänischen Wortschatz eine einzige Gruppe zusammen mit den

5. *autochthonen Wörtern, die bis jetzt im Albanischen nicht vorliegen* (rund 100); identifiziert wurden sie aufgrund der Analysen aller Etymologien für „zweideutige" alte Wörter (die hauptsächlich als lateinische, slawische, ungarische und türkische Wörter angesehen wurden). Mit Hilfe der vergleichend-historischen Methode und unter Beachtung der rumänischen (geschichtlichen) Phonetikregeln wurde die Herkunft fast aller zweideutigen Wörter geklärt und die Theorie über

6. *die thrakische Herkunft der vorrömischen Wörter* belegt, da sie nicht nur den Regeln der historischen rumänischen und indo-europäischen Phonetik, sondern auch der allgemeinen Semantik und der *satem*-Phonetik der thrakisch-dakischen Sprache unterliegen. Diese Wörter zählen zu den ältesten des rumänischen Wortschatzes. Sie stammen aus der Zeit des Altertums, die als Wort-„Reste" der thrakisch-dakischen Bevölkerung ins Volkslatein eingingen, das in den Provinzen Dakien, Moesien, Thrakien, Dalmatien und Pannonien gesprochen wurde. Die („nichtalbanischen") Wörter der II. Gruppe sind (vom Standpunkt der rumänischen Sprache und ihrer Entstehungszeit) von den auch im Albanischen vorkommenden nicht trennbar. Sie umfassen alle Gebiete der Terminologie sowie der sozialen und ökonomischen Tätigkeit, Familienbeziehungen, Werkzeuge und Erzeugnisse u.a. Im Anhang werden in einer Tabelle die autochthonen indo-europäischen Wörter, die nur im Rumänischen vorkommen, angeführt, wobei jedoch einige von ihnen nicht ganz sicher sind.

Die Entwicklung, Bedeutung und Verbreitung der autochthonen Wörter

1. *Von der indo-europäischen zur thrakisch-dakischen (-römischen) Phase.* Die allgemeine Zugehörigkeit der autochthonen Wörter zur indo-europäischen Sprachfamilie gründet auf A) eine *Wurzel*, die die semantische Bedeutung der Gruppe enthält; B) ein *phonetisches* System, wobei die Laute sich nach den Regeln eines vorrömischen *satem*-Idioms aus dem Karpaten-Balkan-Raum entwickelten; C) viele und verschiedenartige *Suffixe*. Diese Eigenheiten werden vergleichend analysiert und können bei der indo-europäischen Sprachforschung benutzt werden. Die indo-europäische und thrakisch-dakische Phonetik wird durch Graphiken veranschaulicht, wobei eine Übereinstimmung der archaischen Laute der thrakisch-dakischen Sprache und der rumänischen autochthonen Elemente ersichtlich ist. Die meisten Wörter werden durch Ableitung gebildet, zusammengesetzte Wörter gibt es nur vier oder fünf.

2. *Aus der thrakisch-römischen Phase* blieb bis in *die heutige Sprache* eine phonetische Eingliederung der thrakisch-indo-europäischen Wörter in die „balkanische" und Karpaten-Donau-Latinität. Diese Wörter haben dieselbe Lautentwicklung gekannt wie die lateinisch-romanischen; daher bilden die autochthonen und romanischen Elemente der rumänischen Sprache den vererbbaren Wortschatz, der sich in der vorslawischen Periode herausgebildet hatte. Einige autochthone Wörter werden mit den gleichen Suffixen algeleitet wie die lateinisch-romanischen.

3. *Die Bedeutung der autochthonen Wörter* und ihr Anteil am vererbbaren (vorslawischen) Wortschatz ist sehr gross. Ausgehend von den 1700 Grundwörtern des romanischen Wortschatzes kann

www.dacoromanica.ro

angenommen werden, dass etwa 170, also zehn Prozent, vorrömischen (autochthonen, thrakisch-dakischen) Ursprungs sind, die zusammen eine untrennbare Einheit bilden und nur aufgrund der historisch-vergleichenden Kriterien in die zwei Gruppen (lateinisch und vorrömisch) getrennt werden können. Die Semantik, die Verbreitung und die Ableitungen für die autochthonen Wörter werden im allgemeinen Rahmen des rumänischen Wortschatzes analysiert.

4. *Die dialektale Verteilung* der autochthonen Wörter erbigt, dass ihre Mehrheit im „dako-rumänischen" Dialekt vertreten waren (etwa 150 Wörter), 30 Prozent also nur im Norden des romanisierten Gebiets; etwa 100 Wörter kommen in allen drei oder in einem-zwei der sogenannten „balkanischen" Dialekte südlich der Donau vor. Diese Verteilung muss von der unterschiedlichen Stärke der Grundsprache der einzelnen Verbreitungsgebiete der römisch-rumänischen Sprache in der Zeit ihrer Bildung abhängen; vorläufig kann angenommen werden, dass der betonte „thrakische" Charakter der Romanität nördlich der Donau und des dakisch-römischen Dialekts von Konservatismus und dem längeren Widerstand der Geto-Daker gegenüber der Romanisierung (2.—3. Jh.) abhängt.

5. *Die in den Nachbarsprachen* sich befindenden Lehnwörter sind bedeutend, da sie den kulturellen und wirtschaftlichen Einfluss der Bevölkerung auf die Nachbarvölker im Mittelalter und in der Moderne beweisen. Die Herkunft der romanischen Wörter (*turmă* „Herde", *păcurar* „Hitte", *merinde* „Proviant", *găleată* „Eimer", *ficior* „Sohn, Jüngling"), die aus dem Rumänischen in die Nachbarsprachen eingingen, ist eindeutig; bei den autochthonen (vorrömischen) gab es Unstimmigkeiten: einigen typisch rumänischen Wörtern wurde andere Herkunft zugesagt (*căciulă* „Mütze", *copil* „Kind", *prunc* „Säugling, Kind", *zestre* „Mitgift"). Die Klärung der Etymologie dieser „zweideutigen" Wörter klärte auch die Frage der lexikalischen und kulturell-historischen Beziehungen zwischen den Rumänen und den Nachbarvölkern, den Beitrag der rumänischen Bevölkerung zur Bereicherung des sprachlichen und kulturellen Gutes der Völker Südosteuropas. Die Sprachen, die rumänische Wörter entlehnt haben, sind (nach der Anzahl der Lehnwörter angeordnet) folgende: Ungarisch, Ukrainisch, Sächsisch, Bulgarisch, Serbisch-Kroatisch, Polnisch, Neugriechisch, Tschechisch, Slowakisch, Morawisch, Albanisch u.a.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochthonen Wörter. Die etymologische und vergleichende Forschung stellte Verhältnisse und Beziehungen zu den vorrömischen Wörtern auf und bereicherte somit die Kenntnisse über die Geschichte der rumänischen Sprache eben da, wo grosse Lücken herrschten und wo die kulturell-historischen und ethnologischen Schlussfolgerungen falsch waren. Durch diese Klarstellung kann die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes objektiver betrachtet werden.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochtonen Wörter.

1. *Die lateinische Sprache und der thrakisch-dakische Substrat* veranschaulichen einerseits das Verhältnis des Volkslateins und der offiziellen Sprache im Kaiserreiche und andererseits den autochthonen einheitlichen, alten thrakisch-dakischen Wortschatz, der organisch in das Latein Südosteuropas eingeschlossen war. Das komparativ-historische Studium der rumänischen Sprache und der sozialethnischen Gegebenheiten im späten römischen Altertum zeigt, dass die einheimische Bevölkerung aus der Provinz die lateinische Sprache angenommen hatte. Die verschiedensten Wörter der romanischen Sprache Südosteuropas drangen hauptsächlich in die Redensarten der Ortsbewohner (Thrako-Geten und Illyrier) ein, wobei aber nicht der Wortschatz verändert, sondern ein Teil der lokalen Wörter beibehalten wurden, was heute als *vorrömische Grundsprache* bezeichnet wird. Diese Tatsache ist für die Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes äusserst wichtig.

2. *Eine Analogie aus dem Westromanischen* versucht eine Parallele zum Französischen aufzustellen, das auch zahlreiche gallisch-keltische Wörter enthält, die aber weniger wichtig sind als die thrakisch-dakischen im Rumänischen.

3. *Die Bildung der rumänischen Sprache* wird als *Ersetzen* der lokalen thrakisch-dakischen Sprache in Dazien durch das Volks- und offizielle Latein erklärt; der unwiderlegbare Hauptbeweis ist eben der autochthone vorrömische Wortschatz, der in das archaische Gefüge der rumänischen Sprache aufgenommen wurde. Es werden alle Theorien zur rumänischen Sprache und südosteuropäischen Romanität analysiert. Anschliessend wird der Begriff „urrumänisch" in Verbindung mit dem Gebiet und dem Volk, das diese Sprache gesprochen hat, analysiert; gleichzeitig werden die Irrtümer jener gezeigt, die dem albanischen Faktor bei der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu grosse Bedeutung beigemessen hatten, da sie die Geschichte der rumänischen Sprache und die Bedeutung der vorrömischen Grundsprache nicht kannten.

4. *Die Frage nach der Abstammung der Rumänen* wird aufgrund der engen Beziehungen zwischen Sprache und Volk und des historischen, archäologischen, sprachlichen und ethnologischen Beweismaterials erneut geprüft. Wir sind der Ansicht, dass die Sprache vom Volk nicht getrennt werden kann und dass die Volkssprache das älteste und glaubwürdigste historische, sozial-ökonomische und ethnologische Dokument ist, unter der Bedingung, diese Sprache sowie ihre ganze Entwicklung genau zu kennen. Nachdem die These, Rumänisch sei das auf ein lokales sozial-ethnisches und linguisti-

www.dacoromanica.ro

sches thrakisch-getisches Substrat übertragenes Latein, für richtig befunden wurde, muss auch angenommen werden, dass die ethnisch-soziale Gemeinschaft im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum, die seit 18 Jahrhunderten die latein-romanische Sprache spricht, keine andere ist, als die *bodenständige Bevölkerung*. Somit ergibt sich der erste sichere Beweis zur Bestimmung der ethnisch-sozialen Grundlage und somit der Ethnogenese der Rumänen. Die Frage existiert seit neun Jahrhunderten und an ihrer Lösung beteiligten sich Geschichtsforscher, Sprachforscher, Archäologen, Ethnologen, Geographen u.a. Die somit umfassende Bibliographie wurde kritisch zuerst von Al. Philippide (1925) analysiert, der sie zu einer wahren „Anthologie" zusammenstellte. Das Hauptgewicht liegt dabei auf der Kontinuität, dem autochthonen Element und der Romanisierung im Karpaten-Balkan-Donau-Raum.

Die ethnischen und sozial-ökonomischen Grundlagen. Aufgrund der Tatsache, dass eine lebendige Sprache nur durch das sozial-ökonomische Leben einer Gemeinschaft besteht, ist es klar, dass das auch beim Rumänentum der Fall war. Deswegen müssen die Bildung und Entwicklung der Sprache gemeinsam mit der Bildung und Entwicklung der Volksgemeinschaft analysiert werden.

1. *Die autochthone Bevölkerung und die Römer haben in den thrakischen Provinzen* rechts der unteren Donau zusammen gelebt und sich gegenseitig beeinflusst, was für die Romanisierung kennzeichnend war. Die Belege hierfür sind zahlreicher als im Gebiet jenseits der Donau.

2. *Die Anwesenheit der Dako-Geten im römischen Dazien* wird durch weniger zahlreiche Dokumente belegt als im südlichen Teil, weswegen ihre Bedeutung oft vermindert oder verneint wurde. Aus diesem Grunde werden hier folgende Dokumente eingehend analysiert: A) schriftliche Geschichtsquellen und Münzen, die beweisen, dass die dako-getische Bevölkerung in den Jahren 101—106 unterworfen und nicht ausgerottet wurde; B) das gleiche geht aus den auf der Trajanssäule dargestellten etwa 20 Szenen hervor; es wird nur ein Selbstmord und der Tod von Dezebal dargestellt. Die Permanenz der autochthonen Bevölkerung im 2. und 3. Jahrhundert durch die Rekrutierung von Soldaten in das lokale römische Heer und ihre Versetzung nach Rom bewiesen; C) Schon Ptolemaus verzeichnete auf diesem Gebiet 15 Stämme (dako-getische, zwei keltische), die das Vorhandensein von Bevölkerungsgruppen auf dem ganzen Boden Daziens beweisen; die Information stammt aus den ersten Jahren nach der römischen Eroberung; D) die Ortsnamen im römischen Dazien beweisen eine Kontinuität des Lebens in den alten Ortschaften, wobei die Namen beibehalten wurden (C. Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol beweisen es). Von den zahlreichen Ortschaften im Karpaten-Donau-Raum sind die meisten allerdings örtlich noch nicht festgelegt; E) Die archäologischen Ausgrabungen bezeugen das sozial-ethnische geto-dakische Element vorwiegend in ländlichen Ortschaften, aber auch in Städten; F) auf Inschriften fand man gemischt geto-dakische und süd-thrakische Namen, die schwer zu trennen waren. Vom sozial-ethnischen und demographischen Standpunkt aus bedeutend sind die freien Daker aus den nördlichen und östlichen Grenzgebieten, die sowohl für diese Gebiete als auch für die demographische Zusammensetzung im römischen und nachrömischen Dazien eine bedeutende Rolle spielten.

3. *Die Romanität in Dazien zu Trajans Zeit* wird im Rahmen der Romanisierung der Provinzen des Reiches, besonders der Illyrier und der Thrako-Daker, aufgrund unserer Anschauung in den Arbeiten von 1969 und 1970 analysiert.

4. *Das Aufgeben der dakischen Provinz* war keineswegs ein Abzug der gesamten Bevölkerung, sondern nur der Verwaltung und des Heeres. Die romanisierte Bevölkerung, die Heime und Felder hatte, zog nicht ins „Dacia nova" südlich der Donau.

Aus dem Altertum zum Mittelalter und zur Renaissance. Aus dem V—X. Jahrhundert fehlen Urkunde (oder sie sind zweideutig) über die romanisierte Bevölkerung links der Donau, in der ehemaligen Provinz Dazien.

1. *Das archäologische Beweismaterial aus dem „nachrömischen" Dazien* besagt, dass nach dem Auflassen der Provinz (im Jahr 271, 272 oder 273) die autochthone Bevölkerung hier bis zum Hunneneinfall auf dem ganzen Gebiet der Provinz weiter lebte. Aus dem 4. und 5. Jahrhundert stammen religiöse Gegenstände, die sicher der römischen Bevölkerung gehörten. Münzen werden weiterhin benützt. Keramiken aus dieser Zeit können oft schwer zeitlich eingeordnet und von ähnlichen Keramiken früherer Zeiten kaum unterschieden werden. Aus Westen und Osten dringen Völker (Carpen, Goten) in Siebenbürgen ein. Mit dem 6. Jahrhundert wird die materielle Kultur der bodenständigen Bevölkerung und der Wandervölker in Siebenbürgen einheitlich und gemeinsam. Weniger zahlreiche und aufschlussreiche Beweise gibt es aus dem 8.—9. Jahrhundert, der Zeit des rumänisch-slawischen Zusammenlebens.

2. Die *Permanenz des Romanismu* wird durch die ländlichprovinzielle Bevölkerung im Karpaten-Balkan-Donau-Raum gesichert. Im 2.—3. Jahrhundert sprach (und schrieb) sie lateinisch-romanisch und bildete kulturell und linguistisch betrachtet eine homogene Einheit mit einer gemeinsamen römisch-ländlichen und städtischen *Sprache* und später mit dem kennzeichnenden *Namen*: *Romanus* (> *rumân, român*), der von den Nachbarvölkern durch die Übersetzung ins Keltisch-Germanische

www.dacoromanica.ro

valachus (Sprecher der römischen Sprache) ersetzt wurde. Die Permanenz und die Stabilität der romanischen Bevölkerung wird vom archaischen Wortschatz der rumänischen Sprache belegt, der folgendes beweist:

3. Die *Kontinuität der landwirtschaftlichen Niederlassungen und Beschäftigungen*, d.h. Bodenbestellung, Viehzucht, Handwerke wie Holz- und Metallbearbeitung, Töpferei; die Terminologie ist vorwiegend lateinisch und autochthon (vorrömisch).

4. *Das Zusammenleben der Rumänen und Slawen* wird durch archäologisches Beweismaterial, Orts- und Personennamen sowie morphologische und Wortschatzelemente belegt. Der slawische Einfluss begann im 9. Jahrhundert in zwei Etappen: *a)* einer alten (vor der Gründung der rumänischen Fürstentümer) und *b)* einer neuen, kulturell-geistlichen (in der Diplomatie, Verwaltung, Kirche usw.).

5. Die *„Immigrationstheorie"* (Einwanderung der Rumänen von rechts der Donau nach Siebenburgen) ist wissenschaftlich nicht begründet.

6. *Die sozial-politische Neugruppierung. Primitive Dorfgemeinschaften und Dörfer.* Die Hauptform der Organisation im Mittelalter war die primitive Dorfgemeinschaft, d.h. Sippengemeinschaften, die sich örtlich festsetzten, die von den Dakern und Dako-Römern übernommen wurde. Das beweist die Kontinuität des in Dazien lebenden sesshaften Volkes. Unsere Dörfer sind ihrer Anlage nach nicht altertümliche Siedlungen, sondern primitive Dorfgemeinschaften auf freiem, oft dem Wald abgerungenen Boden, die aufeinanderfolgend besiedelt wurden.

In den *Schlussbemerkungen und Schlussfolgerungen* wird erneut die Bedeutung der sozial-ethnischen und kulturellen Wirklichkeit für das Studium der Ethnogenese hervorgehoben, für den Beweis, dass das rumänische Volk die Nachkommen der Thrako-Geten sind, die im Altertum diese Gebiete bewohnten, sich nach der Romanisierung mit Einwanderern vermischten und die lateinische Sprache unter der Benennung *romanus* annahmen, in der zahlreiche Wörter ihrer alten Sprache enthalten sind, die analytisch, grammatikalisch und historisch im *II. Teil* untersucht werden.

Der autochthone Wortschatz wird zuerst in semantische Gruppen eingeteilt und anschliessend in alphabetischer Reihenfolge jedes Wort untersucht. Dabei werden Ableitungen, Dialektformen, Lehnwörter, eventuelle albanische Formen, und die etymologische Lösung mit einer komparativ-historischen Interpretation berücksichtigt. Einige Wörter mit nicht sicherer oder unwahrscheinlicher indo-europäschen Etymologie werden nicht numerotiert sondern mit *a* angezeichnet, sind somit in den 160 Wörtern sicher thrakisch-dakischen Ursprungs der rumänischen Sprache (ein Mittel zwischen 150 und 170) nicht mitinbegriffen.

www.dacoromanica.ro

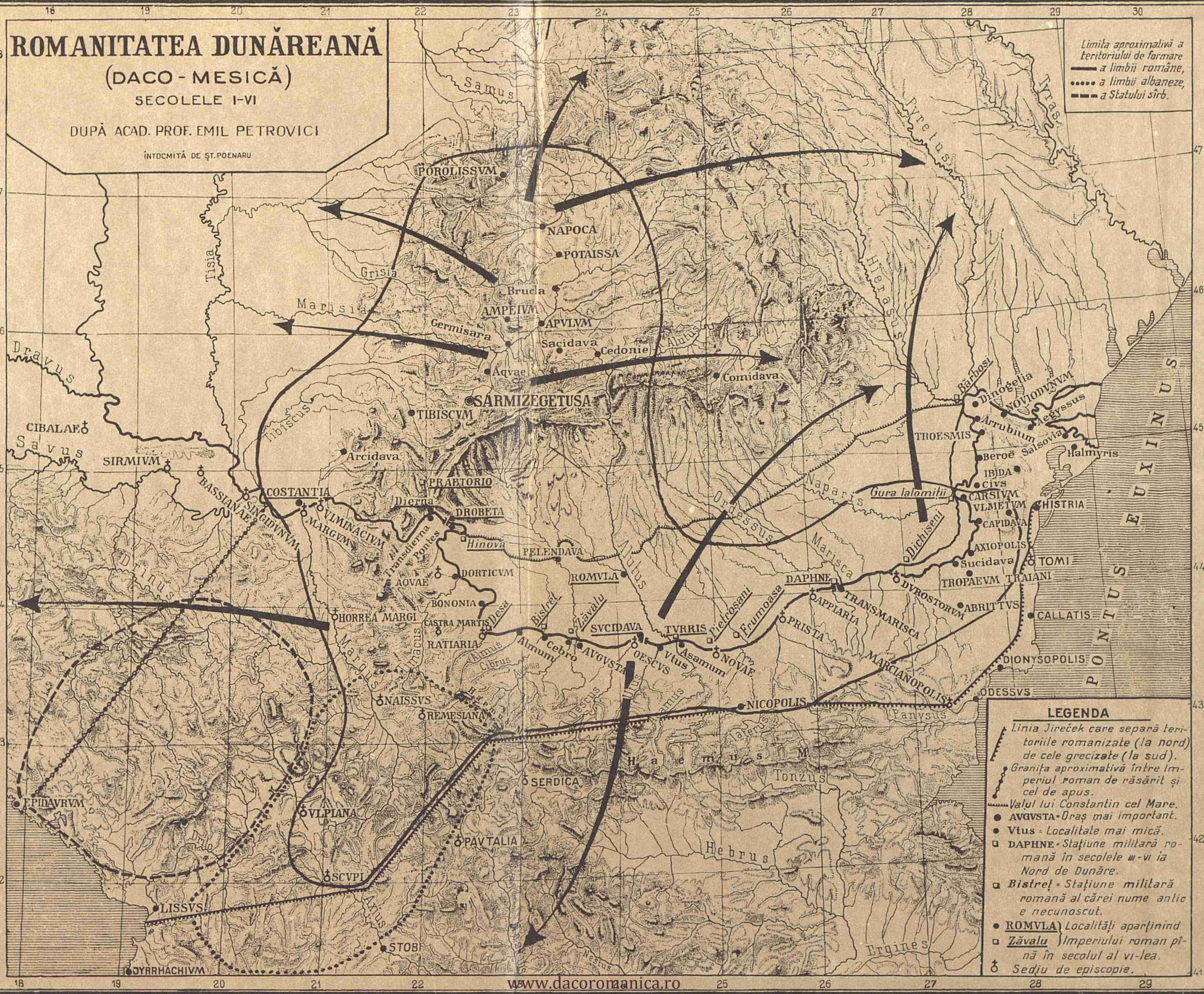

www.dacoromanica.ro

Activitatea științifică de peste patru decenii a profesorului I.I. Russu s-a materializat în articole, studii și lucrări cu conținut istoric, epigrafic și filologico-istoric privind cu precădere sud-estul european, limba greacă, limba și istoria traco-dacilor și a illyro-messapilor.

Prima sa lucrare monografică a fost *Religia geto-dacilor* (1949), după care a urmat *Limba traco-dacilor* (ed. I 1959, ed. a II-a 1967 și ed. a III-a, în limba germană, 1969). În 1969 publică lucrarea *Illirii. Istoria și cultura, limba și romanizarea.*

Prin studiul comparativ al limbii și etimologiei române și al celei albaneze, autorul a identificat elementele comune celor două limbi, provenite din substratul traco-dacic în *Elemente autohtone în limba română* (1970).

În baza unui document istoric excepțional, diploma militară romană din anul 123 e.n., a elaborat monografia istorică *Dacia și Pannonia Inferior* (1973), începînd în același timp elaborarea culegerii românești epigrafice privind Dacia: *Inscripțiile Daciei romane,* vol. I (1975), III/1 (1977), III/2 (1980). Rolul dacogeților în lumea antică este ilustrat de autor în lucrarea *Daco-geții în Imperiul roman* (1980).

www.dacoromanica.ro

ETNOGENEZA ROMÂNILOR

este o sinteză, de o deosebită valoare, rezultată din munca unui învățat de o distinsă și multilaterală competență.

Propunîndu-și aprofundarea originilor poporului român, problemă în care limba deține un loc important, lucrarea are un covîrșitor caracter lingvistic.

Interesul stăruitor al autorului pentru fondul autohton, prin excelență traco-dacic, al poporului român, dă acestei lucrări o particulară însemnătate în cadrul studiilor de pînă acum privind originile noastre. ETNOGENEZA ROMÂNILOR are meritul de a scoate din uitare ceea ce băștinașii romanizați au păstrat din străvechile lor tradiții și le-au transmis poporului român odată cu valorile noi și vii ale romanității pe care și-au însușit-o atît de profund și de trainic. Pînă acum nici un studiu n-a scos la lumină atît de insistent ca acesta un atît de mare număr de elemente lingvistice din substratul nostru etnic, atît de bogat și de larg argumentate, cu o metodă critică riguroasă.

Lucrarea reprezintă o contribuție importantă prin materialul documentar analizat și interpretat de autor, aducînd noi dovezi despre autohtonia și continuitatea poporului nostru în spațiul carpato-dunărean.

www.dacoromanica.ro